

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI
HELLER FARKAS

1936

LX. ÉVFOLYAM

79. KÖTET

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Tartalomjegyzék 1936.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Acs László</i> : A pénzintézeti koncentrációról	316
<i>Bud János</i> : A kereskedelem válaszuton	4
<i>Csik Béla</i> : Emlékbeszéd Korányi Frigyesről.	253
<i>Diczig Alajos</i> : Adóerköles és adóteher	302
<i>Domány Gyula</i> : A magyar devizagazdálkodás	177
<i>Éber Ernő</i> : Telepítés és más birtokpolitikai intézkedések a kisbirtok szaporítására	163
<i>Fellner Vilmos</i> : Adalék a konjunkturális fejlődés dinamikájához	261
<i>Ferenczi Imre</i> : Az idegenek nemzetközi, gazdasági és társadalmi problémái	381
<i>Ferenczi Imre</i> : Vándorlások és gyarmatok	700
<i>Heller Farkas</i> : Matlekovits Sándor emlékezete	1
<i>Kádas Kálmán</i> : Fogyasztásra szánt jövedelmek összehasonlítása reálértékben	25
<i>Kislegghi Nagy Dénes</i> : Az univerzalizmus bölcséleti alapjai	715
<i>Koós Zoltán</i> : Hitelpolitika	142
<i>Lipták László</i> : Árelméleti megfontolások és a gyakorlati árpolitika	576
<i>Malduri Maléter Jenő</i> : A közlekedés jelentősége nemzetgazdaságunkban	453
<i>Matolcsy Mátyás</i> : Jövedelemelosztás Magyarországon	271
<i>Mórotz Kálmán</i> : A termelés rugalmasságának csökkenése és a termelési politika	398
<i>Neubauer Gyula</i> : Hitelpolitika és aranyvaluta.	653
<i>Neumann Károly</i> : A közlekedési eszközök versenyének elméletéhez	525
<i>Papp Antal</i> : Az indemnitási és appropriációs törvényszakaszok téves szövege	288
<i>Röpke Vilmos</i> : Szocializmus, tervgazdaság és konjunktura	129
<i>Székely Artur</i> : Középeurópai kereskedelempolitika.	594
<i>Tiszti Lily</i> : A kontárkérdés.	56

Közlemények.

<i>Balog Tamás és Cs. Szabó László</i> : Az angol konjunktura titka	609
<i>Bikkal Dénes</i> : Az OTI és a MABI 1935. évi működése	766
<i>Bud János</i> : Chorin Ferenc	196
<i>A Darányi Ignác Agrárakadémia pályázata</i>	351
<i>Ifj. Deseő Antal</i> : A belga frank devalvációja	82
<i>Éber Ernő</i> : A magyar mezőgazdaság jövedelmének alakulása	498
<i>Éber Ernő</i> : Anglia gyomra	762
<i>Gábor László</i> : A kisipar által eltartott népesség Magyarországon	338
<i>Gesztelyi Nagy László</i> : Az egyházi adózásról	84
<i>Goldziher Károly</i> : A vállalati nyugdíjpénztárak helyzetének megítélése	202
<i>Heller Farkas</i> : Elster Lajos (1856—1935)	195
<i>Kardos Béla</i> : A nemzeti jövedelem alakulása az Egyesült Államokban 1929—1934-ig	213
<i>Kecső István</i> : Vámteherszámítások.	341
<i>Major Róbert</i> : Idegenforgalom és fizetési mérleg	482
<i>Mészárovs Tibor</i> : A csehkورونا devalvációjának gazdasági következményei	206
<i>Passuth László</i> : A mexikói földbirtok-reformok	345
<i>Papp Antal</i> : Válasz	620
<i>Rácz Jenő</i> : A kivitel szerepe a mezőgazdasági termés értékesítésénél	488
<i>Ifj. Reitzer Béla</i> : Parasztkérdés és szociográfia	334

<i>Schneider Béla: A szankciókat végrehajtó államok hiteltámogatásának problémája</i>	76
<i>Tihanyi Lajos: Indemnítási és appropriációs törvényeink hagyományos szövege</i>	616

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák címeit l. a Könyvismertetések rovatban.)

<i>Az Országos Hitelvédő Egylet tízéves működése.</i> (Varga István)	352
<i>Piacutatás a gyümölcsértékesítés szolgálatában</i> (Rácz Jenő)	91

Könyvismertetések.

<i>Annuaire International de Statistique Agricole 1934/35.</i> (Tóth Jenő)	514
<i>A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle repertoriuma.</i> (Láng János)	237
<i>A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületének jelentése.</i> (Grossmann László)	518
<i>Az Országos Hitelvédő Egylet jelentése 1926—1936.</i> (Varga István)	352
<i>Annuaire des Statistiques du Travail.</i> (Tóth Jenő)	777
<i>Beke László: A magyar gyümölcs jövője.</i> (Rácz Jenő)	94
<i>Das deutsche Genossenschaftswesen der Gegenwart.</i> (Varga István)	517
<i>Dänemark. Die Landwirtschaft.</i> (Gábor L.)	233
<i>Déflation et dévaluation.</i> (Láng János)	228
<i>Dickel Otto: Weltwirtschaft und Wirtschaft.</i> (Grossmann László)	367
<i>Douglas, Paul H. The theory of wages.</i> (Heller Farkas)	621
<i>Economic Reconstruction.</i> (Vámos Béla)	230
<i>Echterhoff Fritz: Wirtschaftliche Selbstversorgung.</i> (Takaróné Gáll Beatrix)	100
<i>Elster-Glass: Das Konto des Alkohols in der deutschen Volkswirtschaft.</i> (Takaróné Gáll Beatrix)	363
<i>L. Funk: Das Mitversicherungs-System der Londoner Lloyd's.</i> (Grossmann László)	774
<i>György Ernő: Tíz év fizetéseképtelenségeinek tanulságai.</i> (Varga István)	352
<i>Hatana Africanus: Kapitalbildung, Ursache der Weltkrise.</i> (Takaróné Gáll Beatrix)	364
<i>Henrich Gustav: Die Problematik der Sozialversicherung.</i> (Pesty János)	774
<i>Hegedüs Loránt: Az adótan társadalmi elmélete.</i> (Fellner Frigyes)	505
<i>Hirst, Francis W.: Economic Freedom and Private Property.</i> (Vámos Béla)	638
<i>Horn József: A közgazdasági ismertetések válogatása (Közlönykiadó)</i>	218
<i>E. M. Hugh-Jones and E. A. Ross: An American Experiment.</i> (Varga István)	625
<i>Kerek Mihály: A telepítés félszázada.</i> (Láng János)	355
<i>Keller Paul: Japán.</i> (Gábor László)	110
<i>Kiss Georges: Le problème de la population au Japon.</i> (Grossmann László)	639
<i>Kroll Gerhard: Neutrale Geld- und Währungspolitik.</i> (Láng János)	508
<i>Milhoffer Sándor: A mezőgazdaság a gazdasági válságban.</i> (Lipták László)	629
<i>Molnár Olga: A női munkaerők számának alakulása a székesfővárosban.</i> (Lándori György)	360
<i>Nankai Index Numbers, 1934.</i> (Kádas Kálmán)	109
<i>Neumark Fritz: Neue Ideologien der Wirtschaftspolitik.</i> (Takaróné Gáll Beatrix)	224
<i>Oberländer Theodor: Die agrarische Übervölkerung Polens.</i> (Ruisz Rezső)	368
<i>Orel Géza: Értekezések az árusítás technikájáról, a mezőgazdasági oktatásról és a pályaválasztásról.</i> (Gesztelyi Nagy László)	633
<i>Óvári Papp Zoltán: Magyar devizagazdálkodás.</i> (Varga István)	779

	Oldal
<i>Raith Tivadar</i> : A szervezés vezérfonalai. (Lautenburg István)	235
<i>Reichenbach Béla és Czeider István</i> : Makó és Nagykőrös kis- és közép-üzemeinek jövedelem- és vagyoni eredményei. (Éber Ernő)	782
<i>A. Robinet de Cléry</i> : La politique douanière de l'Allemagne depuis l'avènement de Caprivi jusqu'à nos jours (1890—1925). (Passuth László)	105
<i>A. Robinet de Cléry</i> : Les importations de produits agricoles italiens en Allemagne de 1890 à 1925. (Passuth László)	107
<i>Robbins, Lionel</i> : An essay on the Nature and Significance of Economic Science. (Vámos Béla)	637
<i>Roezniki dziejów społecznych i gospodaczych</i> . (Komoróczy György)	102
<i>Sommer Luise</i> : Neugestaltung der Handelspolitik. (Láng János)	634
<i>Spitaler Armin</i> : Das Doppelbesteuerungproblem bei den direkten Steuern. (Nötel Vilmos).	770
<i>Steuer György</i> : Tizenkét év a munkásügy szolgálatában. (Viener András)	358
<i>Schneider Erich</i> : Theorie der Produktion. (Theiss Ede)	96
<i>Szászy István</i> : Clearing- és fizetési egyezmények a nemzetközi fizetési forgalomban. (Domány Gyula).	781
<i>Szigeti Gyula</i> : A gazdasági válság Budapest életében. (Varga István)	627
<i>Takács György</i> : Rendszeres magyar pénzügyi jog. (Papp Antal)	631
<i>Varga István és Harkai Schiller Pál</i> : Gyümölcsfogyasztási szokások Budapesten. (Rácz Jenő)	91
<i>Vertriebsprobleme des Handwerks</i> . (Láng János)	508
<i>Wolf Franz</i> : Staatskonjunktur. (Grossmann László)	113
<i>Woytinsky Wladimir</i> : Trois causes du chômage. (Rubinyi György)	361
<i>World economic review</i> . (Tóth Jenő)	510
<i>Zelovich László</i> : Költségvetési helyzetünk alakulása az 1931. évi bankzárlat után. (Csizik Béla)	220
<i>Zoltai Lajos</i> : Ismeretlen részletek Debrecen multjából. (Darkó Zoltán)	783

Külföldi folyóiratok szemléje.

<i>Annali di Economia</i> . (Cs. P.)	371
<i>Economica</i> . (V. B.)	372, 240, 785
<i>Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik</i> . (V. B.)	122, 238, 373, 518, 648, 785
<i>Revue Economique Internationale</i> . (G. L.)	120, 240, 375, 520, 644
<i>Revue d'Economie Politique</i> . (Cs. P.)	116, 642
<i>The Economie Journal</i> . (V. B.)	377, 647
<i>Weltwirtschaftliches Archiv</i> . (T. I.)	124, 243, 523, 649, 789
<i>Zeitschrift für Sozialforschung</i> . (L. Gy.)	125, 378

Magyar Közgazdasági Társaság.

A főpénztárnok jelentése az 1936. évről	250
A főtitkár jelentése a Társaság 1936. évi működéséről.	248
Éber Antal üdvözlése 10 éves elnöksége alkalmából	125
Felolvasó ülések	128, 245, 379, 688, 804
Igazgató választmányi ülés	347
Közügyülés	126, 129
Vándorgyűlés Kecskeméten	803
Vita <i>Ferenczi Imre</i> „Vándorlások és gyarmatok” c. előadásáról	791

Matlekovits Sándor emlékezete.*

Igazgató-választmányunktól azt a megtisztelő megbízást kaptam, hogy halálának tizedik évfordulója alkalmából itt felidézzem Matlekovits Sándor emlékezetét. Felidézzem abban a Társaságban, melynek nemcsak éveken át kiváló elnöke volt, hanem Ő volt második alapítója. Mert a Magyar Közgazdasági Társaság, mely a kommunizmus alatt nem folytathatta tevékenységét, a kommunizmus utáni időben valóban egészen közel állt ahhoz, hogy működése megszűnjék. Mindazok emlékezetében, akik akkor Társaságunk sorsa felett aggódtak, élénken él még a szétfoslásnak az a képe, mely Társaságunkban is mutatkozott, midőn az igazságtalan béke nyílt sebétől vérzett az ország és a kommunizmus által felidézett nyomor, valamint a jövő bizonytalansága nehezedtek mindenkire, és Társaságunk anyagi bázisa is teljesen megingott.

Mindenki, aki akkor meg tudta őrizni nyugalját, érezte a közgazdasági tudás fokozott jelentőségét oly időkben, mikor az infláció volt az államháztartás fedezésének főforrása és amidőn koronánk külföldi értéke gyors ütemben haladt a süllyedés útján. Éreztük mindnyájan, hogy az eljövendő nehéz időkben hazánk sorsa nagyrészen közgazdasági kérdésekkel lesz összefüggve. De nem volt, aki összehozni tudta volna azt a Társaságot, mely régebben tengelye volt közgazdasági kérdéseink tudományos megvitatásának.

Ezt a nehéz feladatot vállalta magára Matlekovits. Hajlott kora dacára Ő volt az, aki maga köré gyűjtötte a Társaság régebbi vezetőtagjait, lelket öntött beléjük és gondoskodott a Közgazdasági Szemle megjelenéséről. Társaságunkat az ország akkor legégetőbb kérdéseinek szolgálatába állítva, rövidesen megszervezte a gabonaellátásról, a valutáról és az államvasutakról tartott tanácskozásokat és legelső szaktekintélyeinket nyerte meg számukra. A már megállt vérkeringés megindult Társaságunkban, újra életrekelt és új virágzásnak indult vezetése alatt a Magyar Közgazdasági Társaság.

De Matlekovits halálának tizedik évfordulója gyásznap lenne minden magyar közgazdának akkor is, ha nem ő

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1936. évi január 16-i közgyűlésén elmondott beszéd.

támasztotta volna fel a kommunizmus után aléltságából Társaságunkat. A magyar közgazdasági tudománynak oly ragyogó csillagát tiszteljük Benne, kinek emlékéhez, ha elzárándokolunk, lelki erőt meritünk és magunkba szállunk, átérezve azt a nagy felelősséget, mely a közgazdaság minden tényezőjére és különösen a közgazdaságtan művelőire ily súlyos időkben ránehezedik. Mert Matlekovits nemcsak a mély tudományosságnak volt hazánkban egyik legkiválóbb képviselője, ki különösen a vámok hatását illetőleg vetett fel úttörő gondolatokat, hanem egyuttal a közgazda felelősségérzetének is megtestesítője, ki tudásában mélyen megalapozott meggyőződéséhez akkor is hű maradt, ha ez nem volt könnyű. Midőn meggyőződésével a kor irányzata ellentétbe került, lemondott még arról az évtizeden át viselt elnöki állásáról is, melyet az Országos Iparoktatási Tanácsban addig oly szeretettel töltött be. És amidőn néhány évvel ezután Társaságunk a vámpolitika kérdésével foglalkozott, bátran kimondotta meggyőződését, hogy a világ nem jó úton jár, midőn ma a gazdasági elzárkózás politikáját követi. Mert Matlekovits komolyan vette a liberalizmus doctrináját és megalkuvásra a vámkérdésben sem volt hajlandó, midőn a liberálisok nagy része nyugodtan hunyt szemet az ely ez irányban való áttörése előtt.

A gazdasági szabadság volt az az eszmény, mely élete végéig szeme előtt lebegett. Hű maradt hozzá akkor is, midőn a világ e zászlót elhagyta. Nem csökönységből vagy azért ragaszkodott a gazdasági szabadság eszményéhez, mert talán aggkorában szellemi rugalmasságát veszítette volna. Szellemi frissességét és mindenki által bámult tiszta logikáját utolsó pillanatáig megőrizte. Ha a gazdasági szabadság eszményéért fiatalos lelkesedéssel lángolt még nyolcvanéves korában is, ez azért volt, mert az volt tudományos meggyőződése, hogy a közgazdaságnak megvannak a maga törvényei, melyek mechanizmusát mozgatják és ha ezeket a törvényeket működésükben megzavarjuk, az eleven élet erejét szorítjuk háttérbe. E meggyőződés tette Őt párosulva nagy lelkiismeretességével a közgazdasági tudás igazi fanatikusává, mert teljes mértékben érezte azt a nagy felelősséget, melyet az visel, aki avatatlan kézzel nyul bele a közgazdaság szerkezetébe.

Matlekovitsnak, kiben a tudás összes kvalitásai kiváló mértékben összpontosultak, nem adatott meg, hogy a tudományos pályán töltse életét. Hivatalnoki pályára sodorta a sors, de erős felelősségérzete és tudományos hajlama e pályán is tudóssá avatták, ki minden kezébe került kérdést elmélyített. Így lett a vámpolitikának és az iparpolitikának olyan tekintélye, kire miniszterei bátran támaszkodhattak, ahelyett, hogy utasításokat kellett volna Neki adniok. Így lett a vámpolitikai tárgyalásoknál a külföldiek által is magasra tartott képviselője a magyar érdekeknek. Neve szorosan összefűződik

Magyarország nagy fellendülésének korával, mely fellendülés munkájában ő oly tevékenyen résztvett.

Nekünk sokkal szomorubb viszonyok között jutott osztályrészül az a felelősség, melyre a tudás kötelez. Társaságunk elhunyt nagy elnökének emlékét akkor fogja legszebben megőrizni, ha mindenkor a tiszta tudományos igazság mentsvára lesz, ha a ma annyira divatos romantika korában is a tiszta tudás rögzös ösvényén fog továbbhaladni és Matlekovits kristálytiszta elméjét fogja munkájában eszményül tekinteni.

Heller Farkas.

A kereskedelempolitika válaszuton.*

Amikor hosszú idő után ismét megjelenek a Közgazdasági Társaság előadói asztalánál, lehetetlen, hogy vissza ne tekintsek a múltba. Sok tekintetben innen indult el tudományos és közéleti pályám. Éveket töltöttem, mint a Társaság egyik funkcionáriusa, Matlekovits Sándor oldalán. Bennünket hatalmas emberöltő választott el egymástól. Matlekovits ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek életpályája és közgazdasági tevékenysége abban az időszakban indult útjára, amikor a szabadkereskedelmi irányzat mindjobban hatalmába keríti a népeket. Angliának sikerült a III. Napoleonnal 1860-ban kötött u. n. Cobden-szerződéssel a szabadkereskedelmi rendszert az európai kontinenssel vezető irányzatul elfogadtatni. A XIX. század második felét jellemző nagy gazdasági aktivizmus összeölelkezve a politikai törekvésekkel, megérthetővé teszi a diadalrajutását. A szabadkereskedelmi irányzat Anglia mintájára a maga tisztaságában a kontinensen nem tud érvényesülni. Egy-két állam van, amelyek teljesen Anglia nyomdokain haladnak, mint Belgium és Hollandia. A többi államokban a szabadkereskedelmi irányzat a védvamos irányzatnak nagymérvű lefokozásában érvényesül. A vezető elv ellenben azonos, hogy a népek gazdasági együttműködése elől lehetőleg el kell háritani az akadályokat. Matlekovits Sándor meg nem alkuvó harcosa volt élete végéig a szabadkereskedelmi irányzatnak. Ettől várta a fejlődést és a haladást. Mintegy látnoki szemmel félt attól, hogy a gazdasági protekcionizmus tulnő majd a mérsékelt határokon, szembeállítja egymással a népeket s a teljes elzárkózáshoz vezet. Mintegy érezte a mostani idők bekövetkeztét, amikor az elzárkózás politikája, mondjuk meg nyíltan, orgiáit üli.

A magam részéről, mint fiatalabb nemzedék, akkor kapcsolódtam bele a gazdaságpolitikába, amikor a szabadkereskedelmi irányzat a tengerentuli államok versenye és a gazdasági nacionalizmus előretörése kapcsán erőt kezdett veszteni. A védvamos irányzat eleinte óvatosan indult útjára. Minél erősebb lesz a kereskedelmi piacokért való harc és minél jobban érlelődik meg a gondolat, hogy a belső termelésen és fo-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 január 16-i közgyűlésén tartott előadás.

gyasztáson épül fel az államok gazdasági ereje, annál erőteljesebb lesz a kiélezettebb védvámok felé való törekvés. A gazdaságpolitika irányváltozása nem ment simán végbe. A szabadkereskedelmi irányzat és a védvámos rendszer között nagy és komoly volt a harc. Vitában állt egymással az elmélet s a küzdelem hullámai átsaptak a gazdasági élet és politika területére. Bármilyen éles volt a küzdelem a két irányzat között, mégsem váltotta ki azt a mély szakadékot, mely ma fennáll nemzedékek és gazdaságpolitikai irányok között. A fiatalabb nemzedék tisztelte az idősebb korosztályok nagy tudását, hatalmas élettapasztalatait, higgadt ítéletképességét és megfontolt cselekvését. Az idősebb nemzedék pedig becsülte a fiatalosság cselekvésvágyát, tetterekészségét és törekvéseit. Az élet egyet kívánt meg a fiatalabb nemzedéktől, hogy pozitíve adjon számot tudásáról, felkészültségéről, alkotó- és teremtképességéről. Így forrtak össze a különböző nemzedékek egységbe. Az életnek most sincs más útja. Nemzet, amelyet a sors oly sok csapással sújtott, nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy nemzedékek perben álljanak egymással. A szembenállás csak tovább porlaszthatja nemzeti erőinket, míg az összefogás megadja a képességet az akadályok leküzdésére.

Volt azonban emellett egy másik gondolat, amely megalkuvásra kényszerítette a két gazdasági rendszer képviselőit és harcosait. Ez a kereskedelmi szabadság elve volt. A jelenlegi fogalmi zürzavarban de nem vagyunk tisztában ezzel a fogalommal sem. Igen tetszetős a liberalizmus elleni harc közepette ez ellen a fogalom ellen állást foglalni. Szokás szerint politikai rendszereket összetévesztenek elvekkel, amelyek jórészt függetlenek a politikai irányok történelmi adottságaitól. A kereskedelmi szabadság elve a védvámos irányzat keretén belül épügy érvényesítette a maga hatóerejét, mint a szabadkereskedelmi rendszer mellett. Csak azt jelentette, hogy látták azokat a nagy összefüggéseket, amelyek a különböző gazdaságterületek egymásrautaltságát parancsoló szükségességgel írják elő. Tudta ez a kor, hogy ennek az egységnek a megbontása végzetes katasztrófához vezet. A kereskedelem szabadságának elve hatalmas fékező erő volt, hogy a védvámos politika nem tette túl magát a nemzetközi kapcsolatokon, a szabadkereskedelmi rendszert viszont rászorította, hogy ne tévessze szem elől a nemzeti gondolatot.

Ezt a harmóniát bontotta meg a világháború. Egyik napról a másikra omlott össze az a szép mechanizmus, amely a népek együttműködésében kibontakoztatta azt a hatalmas fejlődést, amely az utolsó száz évet jellemezte. A világháború elveket semmisített meg, amelyek azelőtt döntően szóltak bele a népek életalakulásába. Nemcsak a nemzetközi jog tételei szenvedtek csorbát, hanem a gazdasági élet egészséges műkö-

dése és vérkeringése is megszűnt. Az élethalálharc a háboruban résztvevő nemzeteket kivétel nélkül végső erőfeszítésre kényszerítette. Új gondolat vonult be ennek kapcsán a gazdaságpolitikába. A szocializmus a világháborún keresztül teszi meg a döntő lépéseket a térfoglaláshoz. A háborus szocializmus az államot hozza előtérbe, a gazdasági élet működésének szabályozásával. A háborus gazdálkodásról hosszú időn át még sok szó fog elhangzani. Birálják azt a legkülönbözőbb oldalról. Kutatják jó vagy rossz hatását. Egyetlen egy tény döntő a kérdés elbírálásánál. Amikor a létért való küzdelemben a népek és nemzetek utolsó csepp vérüket és anyagi felkészültségüket kellett, hogy latba vessék, nem hiszem, hogy akadna józanul gondolkozó, aki el ne ismerné az államnak parancsolóan kötelességszerű beavatkozását.

Akik résztvettünk a háborus gazdálkodásban, láttuk annak működését és különböző eredményeit. Tudjuk azt, hogy az állam nagy nemzetcélokat valósított meg ezen az uton. Ha megvonom viszont ennek a gazdálkodásnak a mérlegét, az minden, csak nem kedvező. Az élet igazolta, hogy az állam alkalmas arra, hogy sorsdöntő időkben adott cél irányában összpontosítsa a gazdasági és társadalmi erőket, de nem alkalmas arra, hogy kellő hatásfokra emelje ezek cselekvőképességét. Az eredmény, valljuk meg, mindenütt a gazdasági aktivitásnak szinte végzetes mérvű összeroppanása volt.

Érthető tehát, hogy a világháboru után az elsátnyult és meggyengült gazdasági és társadalmi erők újra működésbe lépnek. Mindenki a szabadabb mozgástól és szabadabb levegőtől várja az élet jobbrafordulását. Egyidőben azt hinné az ember, hogy a gazdasági élet törvényei felülkerekednek, hogy megmutassák a jövő útját. Aktivitás indul meg az egész vonalon. A gazdasági élet vérkeringésének megindítása nem volt könnyű feladat. A háborus gazdálkodás jelentős „vis inertiae”-vel lépett fel. Széles társadalmi rétegek hozzá voltak kapcsolódva. Maga a termelés elvesztette jórészt hitét és önbizalmát. Legszebb példa az akkori idők lélektanára, hogy Hegedüs Lőránt, mint pénzügyminiszter, tollvonással megkísérli a gazdasági élet szabadságának visszaállítását. Amily gyorsan jött az intézkedés, oly gyorsan vissza kellett ismét állítani a megkötöttségeket. A világháboru, a forradalmak s a megszállás következtében mezőgazdasági termelésünk a háboru előtti idők felére esett vissza. A belső szükségletek ellátása kérdésessé vált. Széles néprétegek lelkében ott élt ennek következtében az aggodalom, hogy a felszabadított forgalom létérdekeiket veszélyeztetheti. Mégis egyhamar nyilvánvalóvá lett, hogy közgazdaságunk életerejét csak a nagyobb szabadság révén érheti el. Ha visszatekintek felelős állásban eltöltött működésekre, egyik legszebb eredménynek tartom azt, hogy mint a Bethlen-kormány közéletmezési minisztere,

majd adminisztratív pénzügyminiszttere, a gazdasági életet fokozatosan feloldottam a háborus kötöttségek alól. Mikor szeretünk superlativusokban beszélni, amikor minden intézkedésnek a hatását tulozzuk, nyugodt lélekkel állithatom, hogy a háborus gazdálkodás feloldása egyik legerősebb tényező volt a magyar föld erejének visszadásában, elsősorban a falu, majd a város gazdasági és társadalmi erői működésének megindításában. (Gu)

Európaszerte a gazdasági élet felszabadításának áramlata vonult végig. Ha nem váltja ki azt az eredményt, hogy helyrehozza a világháboru borzalmas pusztításait, az nem a gazdasági törvényeken mulik. A Párizs-környéki békék összezúzták Európa javarészét és megvetették alapját annak az összeomlásnak, amely a világválságon keresztül kinozza az emberiséget. Bainville, a most elhunyt francia akadémikus és kiváló történetíró „Les dictateurs“ című munkájában annak a véleménynek ad kifejezést, hogy nem annyira a politika, mint a valutachaosz az oka annak a krízisnek, amelyben most sínylődik a világ. Bainville szemben bátran megfordíthatom a tételt és azt állítom, hogy ellenkezőleg a politika az oka a valutapolitikai zürzavarnak és a világ nyomorúságának. A pénz és pénzrendszerek nem célok, hanem eszközök a nemzetek gazdasági, szociális és kulturális életének kialakulásában. Egészséges pénzrendszerek csak ott lehetségesek, ahol megvan a politikai, gazdasági és pénzügyi kiegyensúlyozottság. Érezte ezt a világ akkor, amikor a békekötések után sorjában tartja meg a Bruxelles-i és Genua-i konferenciákat 1920-ban és 1922-ben, hogy ismételten megvessék az egészséges pénzrendszerek alapját. A két konferencia határozmányait márványba kellene vésni kellő előfeltétek mellett, oly nagy igazságokat tartalmaznak. Ha nem hozták meg a megoldást, nem bennük keresendő a hiba, hanem abban a politikában, amely gyökerestől forgatta fel a gazdasági élet egészséges működését. Valljuk meg, a valutarendszerekben az utolsó 15 évben előtérbe kerülő sok kísérlet azt célozta, hogy a békekötések elhibázott politikáját a pénzrendszereken belül javítsák meg. A világválság a válasz ennek a törekvésnek a lehetetlenségére. Egyuttal figyelmeztető szó arra, hogy hol kell keresni a megoldás utjait. Csak egy tényre hivatkozom. Az élet már a világháboru előtt a nagyobb gazdasági egységek gondolatától volt áthatva. Lassan mind kevesebben tudják, hogy már akkor komolyan foglalkoztunk a középeurópai gazdasági együttműködés gondolatával. A békekötések ehelyett szétporlasztották Európát mindenkinek nagy kárára. (Gu)

Végeredményben a világháboru politikailag, társadalmilag és gazdaságilag teljesen felforgatta az európai népek és az egész világ strukturáját. A lelki egyensúlyig felborult minden. Hová lettek azok az idők, amikor csak egyszerű

vámpolitikai rendszerek állottak egymással szemben. A világháborúnak és az utána következő időknek a következménye, hogy a gazdasági és társadalmi életben, tehát így a nemzetek egymásközi forgalmában is, világnézletek ütköznek össze. Ennek az eredménye az, hogy a politika lett urrá a gazdasági életben.

Megváltozott ehhez képest a gazdaságpolitikai törekvések ideológiája. A világháboru előtt az volt az eszmény, hogy a nemzetek gazdasági erőik céltudatos kifejlesztésével mintegy szerves együttműködésben érjék el gazdasági érvényesülésüket. Ez adott erőt és jelentőséget a kereskedelmi szabadság elvének. Nemzetgazdaság, világ gazdaság, mint kiegészítő fogalmak érvényesültek. Hittek a népek a szükségszerű munkamegosztásban, amely nem akadály, hanem ellenkezőleg, a gazdasági és társadalmi erők kifejlődésének legnagyobb mozgató ereje. Most újabb ideológia vette hatalmába a világot. Az önellátás, a szélsőséges autarchia a vezető gondolat.

Az autarchikus törekvés a háboru előtt is élt a népek lelkében. Csak józanul megfelelő határok közé szorult. A világháboru tapasztalatai, a felborult politikai helyzet, a megzavart gazdasági és pénzügyi egyensúly az önellátási ideológiát a végsőig felfokozták. Csak természetes, hogy az a gazdasági irányzat, mely mint eszményt a gazdasági szabadságnak minél tökéletesebb megvalósulását tekinti feladatául, tért kellett hogy veszítsen az újabb törekvésekkel szemben.

Legjobb példa erre Anglia. A múlt század közepe körül hosszú küzdelmek után bátran és merészen feladja a védvámok rendszerét. Szinte tökéletesen illeszti bele gazdaságpolitikai elgondolásaiba a szabadság korlát nélküli érvényesülését. Gazdasági és társadalmi helyzete parancsoló szükségességgel írják ezt elő. Ez uton a fejlődésben elmaradottabb világgal szemben kivívja a világhatalmi, gazdasági és pénzügyi fölényét. Amikor látja, hogy a viszonyok odafejlődtek, hogy a gazdasági és nemzeti érdekek veszélyeztetve vannak a szabadkereskedelmi irányzat által, mesterien tért át a védvámos rendszerre. Sokan azonban Angliának a mai gazdaságpolitikáját tévesen ítélik meg. Szeretik azt hinni, mintha állásfoglalás akarna lenni a kereskedelmi szabadság elve ellen. Anglia csak észszerűen számol a világáramlattal, a védvámos rendszert viszont nem fogja fel Fichte: „Der geschlossene Handelsstaat“ elveinek jegyében.

Anglia önmaga ellen vétett volna, ha akkor, amikor a többi államok végsőig feszített vámtarifákkal és a protekcionizmus minden eszközének a kihasználásával a legszélsebb mederben folytatják elzárkózási politikájukat, megmaradt volna továbbra egyszerűen a szabadkereskedelem útján. Prestige-okokból a fontnak a háboru előtti színvonalra való stabilizálása eléggé megtépázta szerepét a világkereskedelemben.

Merev szabadkereskedelmi politika egyenesen játékul dobta volna oda a többi államok féktelen versenyének. Jól írja a „Times“ 1930 december 18-án, hogy „Vámtarifa ellen egyetlen egy hatékony fegyver van, a vámtarifa“. Szokásos angol rövidséggel benne van ebben Anglia gazdaságpolitikájának az élet által előírt és megkövetelt irányváltozása. Sokan szemére hányják Angliának, hogy védvamos politikájával felduzzasztotta a világ autarchikus törekvéseit. Lehet, hogy van ebben valamilyes igazság. De megkövetelheti-e a világ, hogy mások egyoldalú gazdaságpolitikájáért Anglia feláldozza magát? Ha a világ feladja túlfutott autarchikus irányzatát, meggyőződésem, hogy Anglia lesz az első, amely enyhíteni fog védvamos politikáján. Világhatalmi állása, a pénzélet terén döntő szerepe parancsolólag fogják ezt előírni. Látni, hogy kapcsolódnak egymásba államok gazdaságpolitikai törekvései. Hiába minden erőlködés, nincs az az irányzat, amely csak egyes területekre szorítkozva élhetné ki magát. Átvetítődik ez mindig az egész világra, bizonyosságot téve arról, hogy bármennyire nem akarnak hallani a világ gazdasági összefüggésekről és kölcsönhatásokról, azok léteznek és keresztültörnek magukat mindenben.

A gazdasági életben nem történik egyéb, mint elkeseredett küzdelem meggy végbe az individualizmus és universalizmus, a mai gazdaságtársadalmi rend és feltörő új irányok, az egyén és az állam egymáshoz való szerepe és viszonya között. Természetes folyamánnyaként jelentkezik ezért a politikanak a döntő szerepe a gazdasági élet ténykedéseiben. Hiszi azt, hogy hatalmi alapon lehet elintézni azokat a problémákat, amelyek józanul és okosan a gazdasági élet törvényein keresztül oldhatók meg. Nem fog ebből a helyzetből kiszabadulás következni, amíg a politikai légkör olyan, hogy örökös feszültségben tartja a világot és ezáltal nem engedi meg a gazdasági és társadalmi erők nyugodt működését. A beteg test Európa, amely azután átülteti kórokozó káros hatásait a többi földrészre.

Politikailag, kulturailag, szociálisan és gazdaságilag a történelemben párját ritkító vajudásban van az élet. Ha nem tud megnyugvás születni és nem tud a világ elhatározó lépéssel a javulás útjára térni, annak oka, hogy az idők nem tudnak eszméket és gondolatokat termelni, amelyek dinamikus erővel fejlesztenék ki és vinnék optimális tevékenységre a gazdaságtársadalmi erőket. Nem lehet szabadulni a gondolatától, hogy még mindig inkább a bomlasztó erők vannak működésben, mint a teremő és alkotó erők. A politikai, gazdasági és társadalmi erők eme hangzavarából származik, hogy az emberi tevékenység javarésze negatív munkában merül ki. Örül, ha legalább a gazdasági erők megmentésében és konzerválásában érhet el eredményt. Sajnos, e téren is valljuk meg,

több a mínusz, mint a plusz. A tévedés pedig ott van, hogy a politika által diktált eme gazdasági kényszerhelyzetből a kiutat nem a hibák organikus kiküszöbölésével keresik, hanem mechanikus eszközökkel vélik a világot előbbrevinni.

Egész bizonyos, hogy más eredményre jutna az emberiség, ha tárgyilagosan tudná összevetni a jelen gazdaságpolitikáját a multtal. Ahelyett, hogy keresné a hibaforrásokat és ezeknek a kiküszöbölésére törekednék, teljes erővel megkísérelné a gazdasági és társadalmi erők hatásfokának az emelését, új energiaforrások után törekednék, a morális és etikai erőknek a kiképzésével az ember tevékenységét felfokozná, ehelyett jórészt a multnak birálatában éli ki magát. Szem elől téveszti, hogy minden időknek megvan a maga előírt feladatköre. Csak az a kor tud a történelmi fejlődés hullámvonalába belekapcsolódni, amelynek van tudása és képessége a rája háramló munkát és feladatot becsülettel elvégezni. A mult ebben a tekintetben inkább ösztönző lehet. Próbáljuk meg a mult és jelen gazdaságpolitikája mérlegének a megvonását.

A világháboru előtt két évtizedenként megkétszereződött a nemzetközi áruforgalom, 1890-től 1913-ig 88 milliárd pengőről 220 milliárd pengőre emelkedett. Emellett mezőgazdasági, ipari belső termelés szinte meseszerű arányokat öltött. Közel 20 évvel a háboru befejezése után a nemzetek egymásközi forgalma az 1913-as színvonalat sem üti meg. A belső termelés sem nyújt megnyugtató képet. Behozta a háborus elmaradottságot, fejlődött itt-ott valamit, de a husz évnek a gazdasági tevékenysége mégis jórészt nyomtalanul eltűnt az idők múlásában. A világháboru előtt a gazdasági élet erős aktivitása következtében a nemzeti jövedelem kivétel nélkül mindenütt állandóan erősen emelkedett. Része volt ennek a munkásosztály is, amelynek kereseti és jövedelmi viszonyai az utolsó száz év alatt a reálmunkabér tekintetében lényegesen megjavultak. Most alig van elszomorítóbb, mint jövedelmi statisztikákat tanulmányozni. A nemzeti jövedelem majdnem minden államban legfeljebb az 1900 és 1910 közötti idők színvonalát éri el. Ehelyett a középosztály teljes pusztulása, az elszegényedésnek mind kirívóbb jelei mutatkoznak.

Mennyit beszélünk tőkeképződésről. Mindenkit áthat az a tudat, hogy csak ezen a réven lehet az újabb fejlődésnek az alapjait felállítani. Ehelyett tőkefelélés és tőkepusztulás jellemzi a ma gazdaságpolitikáját. Ezzel szemben a világháboru előtt a tőkeképződés általános volt. Akkor is voltak tőkeszegény nemzetek. A tőkegazdag államok azonban tőkefeleslegeikkel ezeknek a gazdasági területeknek a segítségére siettek. Lassan odaérünk, hogy a nemzetközi tőkemozgalom teljesen megszűnik. Ha tovább folyik évtizedek és évszázadok felhalmozott tőketartalékainak a megsemmisítése, igaza lesz Mussolininak, hogy lassan proletárrá

züllesztik a világ javarészét. A mult gazdaságpolitikája hatalmas népességi fejlődésnek volt a mozgató ereje, avagy, ha úgy tetszik, megfordítva, a nagy népesedés hozta mozgásba a gazdasági és társadalmi erőket. Van-e ezzel szemben szomorubb tény, mint hogy ép a művelt világ szinte rohamosan siet a népesedési romlásba? Nem tulzás, ha azt mondjuk, hogy javarészt „az egyke vagy egy sem“ az ismertető jele. Ahová csak néz az ember, az alkotást mindenütt a bomlás váltja fel.

A világ gazdaságpolitikája azelőtt sem volt egyszerű képlet. De volt benne valami misztikus egység, amely a népek és nemzetek munkáját hatalmas együttműködésben tudta felolvasztani. Megtestesítője volt az aranyon felépülő valuta-rendszer. Ehelyett ma valutacsoportok léteznek. Belső és külső pénzürték között éles különbségek állanak fel. Aranyalap és nem aranyalap vivja az elkeseredett harcát. Hány területe van a világnak, ahol egy gazdaságterületen belül a pénzürtéknek olyan változatai vannak, hogy tudós legyen az, aki ezeket közös nevezőre tudja hozni. Az államok kétségbeesett küzdelemben vannak gazdasági és pénzügyi egyensúlyukért. Áldozatokat hoznak ennek érdekében, holott száz és száz csatornája volna az életnek, ahol ezek az áldozatok aktíve kapcsolódhatnak be a gazdasági tevékenység kimélyítésére. Nem térek rá arra a sok korlátozásra, arra a sok akadályra, ami zavarja és akadályozza a nemzetek egymásközötti forgalmát. Meggyőződése, hogy nem tulzás, ha a jelen gazdaságpolitikáját, melyet a teljes zürzavar jellemez, gazdasági kubizmusnak nevezem el. Olyan ez tényleg, mint a kubista kép. Látok rajta színfoltokat, érzem azt, hogy valamit jelképezni akar, de köd takarja azt, amit rejteget. Ilyen a világ jelenlegi gazdaságpolitikája. Ködkép s fél tőle az ember, hogy a háttérben ne további kataklizmáknak sorozata huzódjék meg.

Bárminő kataklizma e földrész gazdasági s szociális megsemmisüléséhez vezet. Önmagával megbékélt Európa viszont munkaközösségbe olvadhat egybe. Elértünk ahhoz a ponthoz, hogy válaszut előtt áll minden, így a kereskedelempolitika is. Mintegy lidércnyomás alól szabadul fel a világ, amikor a statisztikai adatok utóbbi időben javulásról adnak számot. Ne áltassuk magunkat, az a javulás, amely mutatkozik, gyenge növény még, mely nagy gondozást igényel. A javulás forrásai különbözők. Az egyes nemzetek részéről az államon keresztül folytatott gazdasági aktivitásnak része van ebben. Ennek egészséges hatása azonban csak addig jelentkezhethet, amíg az állam gazdasági tevékenysége csak ösztönzésül szolgál, hogy a gazdasági erők merevségükből kimozduljanak. Ha ezt a háttért tullepik, az állami gazdasági tevékenység nagyon könnyen csak újabb veszélyeknek lehet a megindítója. A javulásban az az igazán egészséges mag, amely a gazdasági élet talajából fakad.

Örömmel kell látni, hogy az új gazdasági felfogások apostolai, akik oly jól érezték magukat a gazdasági válság pusztító háttérében és ezen keresztül remélték céljaikat elérni, mint erőtlenednek el és mint omlanak össze. Mindenki érzi, hogy a világgazdasági kapcsolatoknak ismét ki kell mélyülniök. Dr. Schacht, a németbirodalmi bank elnöke, egyenesen hitvallást tesz a céltévesztett autarkiával szemben a szorosabb világgazdasági együttműködés mellett. Nem az idők változása-e, hogy a német kancellárhelyettes az erőteljesebb nemzetközi gazdasági kapcsolatoktól a béke gondolatának a megerősödését várja? Laval pedig csak nemrég, aktiv miniszterelnök korában felkiált, hogy ha a világ továbbhalad a mostani uton, a civilizáció összeomlása elengedhetetlen. Eszembe jut, hogy a napokban olvastam Jobstnak „Der Schlageter“ c. színművét. Jellemzi a mai időket. Az egyik szereplő ekként nyilatkozik benne: „Ha a civilizációról hallok, kezembe revolver kívánczik.“ Megvallom, hogy az ilyen, a darab szereplője által megtestesített kulturgängstertől nem félek. Végzetes dolog lenne azonban, ha a világ a maga hibájából, az idők fel nem ismeréséből lépne rá a gazdasági és kollektív öngyilkosság útjára. Ha ily tisztán látják az arra hivatottak az idők fejlődését, kérdem, miért nem sietnek akkor a veszély elhárítására és miért nem teremtik meg az előfeltételeket a népek békés megértésére és együttműködésére?

Adatot adatra lehetne összehordani, hogy a világ minden államának gazdasági élete milyen beteg. Nincs jellemzőbb a beteges állapotokra, mint az arany problémája. Nemcsak egészségtelen megoszlása kiáltja oda a világnak a felborult politikai, társadalmi, gazdasági egyensúlyt, hanem még szembetűnőbben az a tény, hogy amennyiben hitelt lehet adni a különböző statisztikáknak, több mint 20 milliárd pengőre rug az az arany mennyiség, mely harisnyákba, szalmazsákokba, ládákba, Wertheim-szekrényekbe és safe-ekbe huzódott meg. Aranyhalmozás volt mindig, de szerény méreteken mozgott. Ismerték az aranyak a gazdasági hivatását és csak kis réteg volt az, amely szívesen látta a meddőn való heverését. Automatikusan hullámozott az arany felhasználása az ipari szükségletek ellátása és a pénzügyi célok teljesítése között. Egyébről sem beszélünk, mint az arany jövő szerepéről. Kétségtelen, hogy a valutapolitika lényegesen meg fog változni. Egész új formát vett már az utolsó évtizedek alatt. De ugyanakkor teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy az arany továbbra is vezető és döntő tényező marad a gazdasági élet vérkeringésének egészséges ellátásában. Megváltozott formák között, új feltételek mellett fogja végezni a maga hivatását. Ép ezért nem lehet közömbösen elmenni amellett a tény mellett, ha ilyen hatalmas arany mennyiségek kivonatnak a forgalomból és meddőn hevernek.

Sokan az aranyak ezt a felhalmozását éles kritikával kísérik. Helytelen uton járnak, nem ezt kell hibáztatni, hiszen ez az aranyelvonnás a végtelenül beteg gazdasági életnek csak logikus és természetes következménye. Jelzi azt a bizonytalanságot, amely a gazdaságpolitikán keresztül az élet vezető elemévé lett. Örök aggodalomban él a világ, hogy mit hoz a holnap. Kérdőjellé lett minden. A jelen viszonyok tesznek erős tanuságot afelől, hogy micsoda jelentősége van a bizalomnak és enélkül nincs életképes gazdasági élet. A bizalmat viszont csak megbékélt világ teremtheti meg, ez adhatja vissza a gazdasági életnek egészséges vérkeringését. Sok igazság van abban, hogy a harisnyákban eldugott arany sokszor nem vagyonzkonzerválás, hanem vagyonzfelélés. Elmarad az a cselekvőképessége, mely az új értékek termelésében nyilatkozik meg. Károsan érinti amellet a jövedelemalakulás lehetőségeit. Viszont kétségtelen, ha ismét nyugodttá, számításaiban biztossá válik az élet, az arany kibújik rejtekéből, hogy a felfrissült vállalkozási kedven keresztül teljesítse kötelességét.

Nincs könnyebb, mint abban a feltevésben élni, hogy a világ jelen gazdaságpolitikája egyszerűen szeszélynek, avagy, mint sokan hiszik, önkényes elgondolásoknak eredője. Olyan végzetes csapásokon, mint a világháboru, a szerencsétlen békekötések és az utána következő idők, nem lehet büntetlenül átesni. Ami most történik a történelem útján, az a lejátszódott tragédiának jórészt csak siralmas és keserves elszámolása. Nem problémákat oldottak meg, hanem napról-napra új és nehezebb problémák születnek. Hogy hasonlattal éljek, a gazdasági élet meg van támadva lélegzetvételében. Ezért asztmatikus idegrángatódzásokban sinylődik. Minden intézkedés, amely az állam felől jön, gyakran sükségszerüség, hogy legalább megvédje az alapokat, amelyeken tovább lehet építeni.

Az élet minden területén valami hihetetlen visszakiváncozás van a multba. Nincs hite az embernek a jövő iránt s a megnyugvást abban keresi, hogy feltámasztja a messze időknek jórészt nem indokolt nimbuszal körülvett életét. Nem mélyed bele a régi időknek a taglalásába, mintha ösztöne azt diktálná, hogy a magas kulturális és civilizációs fejlettség több veszedelmet, mint erőt jelentene ránézve. Beteg léleknek a megnyilatkozása ez. A mult hatalmas pillér, amelyre építeni lehet. A multnak feltartalekolt történelmi, gazdasági, szociális és kulturális erőit azonban a fejlődés vonalába kell állítani, s nem lehetnek a hanyatlásnak a mozgóató erői. Így hangzik el sokszor az óhaj, hogy vissza kell állítani a merkantilizmus időszeit. Hány helyen olvassuk és halljuk, hogy a neomerkantilizmus korát éljük. Valahogy úgy vagyunk a „neo“ szóval, hogy teljesen elcsépeltté lesz és a Teleki-téri megtévesztően jól vasalt, de mégis ócskaság benyomását kelti.

Kétségtelen sok a hasonlatosság a merkantilizmus korá-

val. Mennyire szerették ezt a gazdasági rendszert a történelem temetőjében látni. Egyszerre azután feltámadt úgy filozófiai elveivel, mint gazdasági célkitűzéseivel. A gazdasági élet mostani korlátozásai és megkötései sok tekintetben ugyanazon a vonalon mozognak, mint ezt a merkantilizmus cselekedte. Mily élesen bíralták a merkantilizmust, hogy tulbecsülte a pénznek a jelentőségét. Kérdelem, nem a pénz nézőszögéből vagyunk kényszerítve meghozni mindazokat a rendszabályokat, amelyek a mai gazdaságpolitikát jellemzik? Elhibázottnak ítélték meg a merkantilizmus kereskedelmi mérlegtanát. Ezzel szemben hatalmas erővel tört előre ismét a kereskedelmi mérleg jelentősége. Ne merengjünk el ezen, hiszen a gazdasági élet bajainak egyik legnagyobb kutforrása a fizetési mérlegek egyensúlyának felbomlása. Köteles az állam minden eszközt megragadni, ami ezt az egyensúlyt biztosítja. Olyan módszerekhez kell ezért nyulnia, amelyek ellentétben állanak az egészséges gazdasági élet követeléseivel. Senki sem fog a transzferek felfüggesztésében, avagy keretek közé szorításában, a különböző moratóriumokban, a szükségszerűleg létrejött clearing-rendszerekben ideált látni. De mer-e valaki ezektől elállni, anélkül, hogy ki ne tenné magát a teljes összeomlásnak? Mindez a sok erőszakos beavatkozás egymagában nem biztosítja az eredményt. Így következik be, hogy az állam a nemzetközi áruforgalom szabályozásához nyul hozzá, mely a fizetési mérleg javarészét tölti ki. Ezáltal a merkantilizmus lebecsült kereskedelmi mérlegtana a kereskedelempolitikának határozó tényezőjévé lett.

Nagyon kedvelt dolog a merkantilizmus univerzalisztikus jellegére és regulatív erejére hivatkozni. A merkantilizmus ezen ismérveiben saját felfogásuk megindokolását látják azok, akik új gazdasági rendszernek alapköveit óhajtják lerakni. Egyet azonban szem elől tévesztenek. A merkantilizmus felfelé törő korszaknak volt a gazdaságpolitikai rendszere. Egybeforrott a modern államok kialakulásával, ezért olvadt össze minden ténykedése a felvilágosodott abszolutizmussal. A merkantilizmus nem elpusztulással fenyegető válság idejében született. Akkor indult útjára, amikor a régi keretek az állami és gazdasági tevékenység folytatására szűkeknek bizonyultak. A merkantilizmus szunnyadó vagy nem ismert gazdasági és társadalmi erőnek a kibontakoztatása volt. Az állam pedig segítőtársként állt ott, hogy ezek eredményeit minél inkább biztosítsa. A merkantilizmus erős cselekvőképességgel birt és ő hordta össze az első téglákat, amelyekből későbbi évszázadok hatalmas fejlődése felépült. A merkantilizmus épügy csak addig teljesítette hivatását, addig volt életképes, míg az erők fokozását tudta elérni. Önmagával került ellentétbe, véres küzdelmeknek a szintere lett,

amikor az állam szabályozó erejét a megengedett határokon túlfeszítette.

Megvallom, nem szívesen látom a jelen gazdasági politikájára a „neomerkantilizmus” megnevezés alkalmazását. Homlokegyenest ellentétes idők ezek azzal a korszakkal, amelyben a merkantilizmus fénykorát élte. A merkantilizmus aktiv és expanzív rendszer volt. Erőket mozgatót meg s a gazdasági tevékenység területét mindjobban szélesítette. Vannak, akik a merkantilizmusban keresik az előretörő szélsőséges autarchia őspanyját. Nem hiszem, hogy ez helyes fel fogás. A merkantilizmus kétségtelenül egyetemes gondolatból indult ki és ennek alapján konstruálta meg a gazdasági tevékenység körét. Célja a politikailag erős állam volt, amelynek hatalmát viszont a gazdagság adta meg. Törekvéseiben ellenben sok volt az egyoldalúság. A termelési ágak közül az ipart kedvezményezte s a mezőgazdaságot jórészt ennek szolgálatába állította. Az ipari termelés fokozása érdekében szívesen látta a mezőgazdaság kárára idegen származású élelmiszereknek és nyersanyagoknak behozatalát. Milyen messze áll ez a mai autarkikus elgondolástól, amely ellenkezőleg főként az ipari államok irányelve és a mezőgazdaság minél teljesebb felépítésében keresi a maga céljainak az elérését. A merkantilizmus, mert a nemesfém és nemes pénzből készült pénzmennyiségben találta meg a gazdagság rugóit, hatalmas kivitelre építette a tevékenységét. Itt is önző volt, mert a nemzetközi kereskedelmi forgalmat csak a maga szemszögéből nézte és nem a másokkal való érdekközösségből. Egyoldalú álláspont volt ez a maga gazdagságának autarkikus megerősítésére, ha kellett mások kárára is. Törekvéseinek hatalmi eszközökkel szerzett érvényt, ha arra szükség volt. Innen erednek azok a véres összeütközések, amelyek a merkantilizmus utolsó időszakát jellemezték.

A világ mostani gazdaságpolitikájának a merkantilizmus aktivizmusával és expanzivitásával szemben a passzivitás és a gazdasági tevékenység körének sok tekintetben a megszükitése az ismérvei. A jelenkor gazdaságpolitikája javarészt tudimenzionált gazdasági tevékenységnek összehuzódásaként jelentkezik. Micsoda aktivitás az, amely a mezőgazdaság termelésének a határait megvonja. Hogy az importra szoruló államok ezzel szemben agrártermelésüket fokozzák, nem mond ellent e tételnek. Az ipari termelés a maga kapacitásának javarészében szintén nincs kihasználva. A forgalom jelentős hányadában korlátozásoknak van alávetve. A munkanélküliek sok millióra rugó hadserege pedig állandóan tanuságot tesz a kellő gazdasági aktivitás hiányáról. Ha eredményről akarna beszámolni, az nem lenne más, mint a nyomor mind általánosabbá válása. Nyilvánvaló ebből, hogy abban a nagy vajudásban, amin most átesik a világ, kell megszületni oly erők-

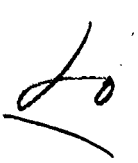
nek, eszméknek és gondolatoknak, amelyek kirántják az emberiséget a negativumnak ebből a borzasztó, pokolias szakadékból. Be fog ez következni, ha ez az időszak, amely a neomerkantilizmusnak óhajtja magát elkereszteltetni, nem fog kimerülni a gazdasági és társadalmi erők megkötésében és lekötésében. Meg kell születni oly irányzatnak, amely az egyéni képességek erősítésével és alátámasztásával a társadalmi és gazdasági erőket ismételten a fejlődés vonalába állítja. Ha ez megtörténik, akkor több joggal fog hivatkozni a világ a merkantilizmussal való hasonlatosságra, amely duzzadó és viruló életerőt jelentett, mint amikor ennek szabályozó jellegében keresi ténykedésének a megindokolását és ezáltal csak tovább sorvasztja az életerőket.

A gazdasági élet tele van jelenségekkel, amelyeknek határvonalait az elmélet nem tudja megszabni. Ilyen sokrészt a külkereskedelem-politika is. Elméletet róla eddig csak a klaszszikus iskola tudott adni. Minden erőfeszítés dacára jobbat és többet ma sem tud a tudomány mondani. Utóbbi időben láttunk erőfeszítéseket új elméletek felállítására. Valljuk meg, hogy ezek a törekvések nem túl nagy sikert könyvelhetnek el. Inkább vitaanyag fejlődik ki az organikus kereskedelem-politika szükségességéről. Felállítják a tételt, hogy a kereskedelem-politika a legújabb időkig merőben racionalisztikus elveket követett. Szemére vetik, hogy nem vette figyelembe a nemzeti érdekeket, vagy csak másodsorban volt tekintettel azokra és hivatását jórészt az egyéni gazdaság körében tölti be.

A tényállás ezzel szemben, hogy más, mint organikus kereskedelem-politika, nem lehetséges. Kérdem, ki merné Anglia szabadkereskedelmi politikáját nem organikusnak és nemzeti fejlődésével szembenállónak tekinteni? Nem ennek köszönheti-e világhatalmi állását? Hiszi azt valaki, hogy elérhette volna azokat az eredményeket, amelyeket a XIX. század elejétől kezdve mai napig nemzeti számlájának aktív oldalára írhat? Avagy lehet-e a kontinens államainak világháború előtti vámpolitikáját nem organikusnak tekinteni? Elfelejtik már, hogy List Frigyes védvámelméletét a XIX. század romanticizmusának és ideáлизmusának hatása alatt a nemzetfogalom jegyében szerkesztette meg. Az egységes Német Birodalom gazdasági keretéből született meg, mint a szabadkereskedelmi irányzat és a védvamos rendszer összeölelkezésének legszebb eredménye. Az első bontja fel a kisterületű vámhatárokat, olvasztja gazdasági egységbe a különböző német államokat, hogy megszülessék a politikai egység. A védvamos rendszer okos, céltudatos kihasználásával fejlődik azután hatalmas és gazdag állammá Németország. A többi államok sorba egymásután gazdasági fejlődésüket szintén organikus belső és külső gazdasági politikájuknak köszönik. Csak az beszélhet az elmúlt idők nem organikus kereskedelem-politiká-

járól, aki nem ismeri a kereskedelempolitika tevékenységét és annak eredményeit. A vámpolitikán keresztül mindig két célt követtek az államok. Az egyik a belső termelő erőknél teljesebb érvényesülése volt. A másik cél volt, hogy gazdasági aktivitásuk sugarát átvetítsék a nemzeti területen kívül álló gazdaságterületekre.

Ha organikus kereskedelempolitika alatt azt akarjuk érteni, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok a nagy nemzeti célok érdekében bontakozzanak ki, továbbá, hogy a nemzet az egyén és az állam tevékenységét megfelelően koordinálja és összhangba hozza, akkor ezzel mindenki egyetért. A most hirdetett kereskedelempolitika háttérében viszont oly elvek húzódnak meg, amelyek meggondolásra késztetnek. Nem is szerényen, ebbe a mezbe rejtőzik el a tulhajtott autarkiaóra való törekvés. Érdekes, hogy ezen a vonalon éppen az ipari államok állanak. Fejlődésük tulragyogó volt és industrializmusukkal gyökereztek bele a világ gazdaságba. Élelmezésük és nyersanyagellátásuk a világ gazdaságnak ritka éles függvényévé vált. A mezőgazdaság elhanyagolása, avagy háttérbe szorítása a népesség strukturái alakulásának egyensúlyát bontotta meg. Meg lehet érteni politikailag és gazdaságilag azt a törekvést, ha a túlfűtött industrializmusú államok vissza akarják adni a földnek erejét és több becsületét. Előtérben az élelmezési függetlenség elérése áll. A nyersanyagoké csak azért nem, mert hiába, a természet munkamegosztásával minden tudományos felkészültségen keresztül is csak határok között lehet megküzdeni. Fel lehet azonban tenni a kérdést, hogy bármilyen szép a cél, helyes-e ezt a végletekig fokozni. Hová jut a világ, ha mindenki a szélső autarkia megvalósítására törekszik? A törekvés egyoldalúan a behozatal visszaszorításában nyilatkozik meg. De ha az ipari államok ezt az utat követik, elvárhatják-e, hogy az agrárállamok ölbetett kezekkel nézzék a világ folyását? Ez a határnélküli autarkikus gondolat lassan világbetegséggé kezd elfajulni. Az agrárállamokat arra kényszeríti, hogy saját ipari termelésükkel lássák el a szükségleteiket. Ebben a tekintetben az európai agrárállamok helyzete a legnehezebb, mert a nyersanyagok termelésében a természet bizonyos határok közé szorítja őket. Agrártermelésük javarésze viszont az élelmezés terén játszódik le. Ha az ipari államok sikeresen oldják meg élelmezési függetlenségüket, mi lesz az agrárállamok sorsa? De ki lesz ez esetben az ipari államok gyártmányainak a vevője? Odafejlődnek a dolgok, hogy igaza lesz Sir Walter Layton-nak: ha az egész világ a maga gazdasági egyensúlyát a behozatal teljes kizárásával akarja megoldani, ezt elérheti, de higgye el a világ, hogy ennek az egyensulynak nagyobb értéke nem lesz a zérónál. Ez a szám pedig holt szám és jelzi azt az összeomlást, amelynek be kell következnie.

Igaz, hogy ezek a tulzott elzárkózó törekvések kezdenek féket kapni. Az abszolút autarkia gondolatát a relatívé kezdi felváltani. Utóbb új fogalmak kapcsolódnak be s finom megkülönböztetést kezdenek tenni az önellátásra és teljes önkielégítésre való törekvés között. Árnyalatok ezek, amelyek nem viszik előbbre a kérdést. Félős, hogy későn jön rá arra a világ, hogy a tulzott autarkia révén mennyi hibás tőkeelhelyezés és tőkeirányítás történik. Jósolgatni nem szoktam, nem is szeretek. Mégis, ha levezetem magamnak a jövőt, ilyen szélső autarkikus küzdelemből sok megpróbáltatás, nagy szenvedések árán, mégis az agrárállamok fognak jobban kikerülni. A föld erejére lehet támaszkodni. Ha mást nem, de biztosítja az életfenntartást. Iparcikkék csak addig jelentenek gazdasági erőt, amíg vannak vásárlóképes alanyok, akik azokat igénybe tudják venni. Egyébként raktárakban felhalmozott holt anyag. Kell ezért kiegyenlítődésnek lenni. Meg kell érteni a népeknek jobban az egymásrautaltságot. Elsősorban áll ez Közép-Európára, ahol mezőgazdaság és ipar arra vannak hivatva, hogy szervesen kiegyensúlyozzák egymást.

Az organikus kereskedelempolitikai elméletek képviselői lehetők tartják, hogy a nemzetek egymásközötti forgalma tiszta matematikai alapon folyjék. Nem ok nélkül állítom ezt, mert nem egy helyen a mai kontingentálás, clearing és hasonló rendszereknek dicshimnuszát olvaszuk. Igaz, hogy közben, mintha megváltozna a világ. Ugy látszik, elméleti alapon előresiettek az idők alakulásának. A gazdasági korlátozások ellen sokkal több az észrevétel, élesebb a kritika, mint az elismerés. Csak el kell olvasni a Népszövetség részéről a Clearing-rendszerekről szóló kiadványt. Semmi jót nem tud róluk mondani. Kivétel nélkül mind több hang szólal fel a gazdasági forgalom kényszerhelyzetből diktálta korlátozásai ellen.

A matematikai alapnak rendkívül nagy szervi hibája van. Ha a gazdasági élet tisztán csak az áruforgalomra vonatkoznék és a fizetési mérleg többi tételei mind kirekesztetnének, akkor sem lehet elhinni, hogy matematikai egyenlet alapján meg lehessen oldani a nemzetek egymásközötti forgalmát. Hogy lehessen kötelezni államot, mely egyik vagy másik adott termelési ágban éli ki magát, hogy szükségletein felül jelentkezzék, mint vásárló? Ha az ipari államok, vegyük az élelmezésben, 100 százalékosan fedezik a szükségleteiket, akkor a világ nagy szektorának ki kell kapcsolódnia a forgalomból. Ne szorítsák rá erőszakkal az agrárállamokat másirányú gazdasági politikára. Az ipari államok fogják kárát látni. Szomorú tapasztalatok árán, de rájönnek arra, hogy hiábavaló minden erőlködés, ha a világ agrárnépessége vásárlóerejében megtörik.

Nem lehet tulzottan leegyszerűsíteni az életet. A gazda-

sági egymásra utaltságnak az adott eddig jelentőséget, hogy tőkeképződés történt az egyik oldalon, amely tőkehiányt pótolta a másik oldalon. Így kapcsolódtak új és új területek a gazdasági élet menetébe és így nyertek szunnyadó gazdasági és társadalmi erők cselekvőképeséget. A személyi forgalom, bár a kivándorlás vesztett jelentőségéből, még mindig a világ-gazdaság munkaerő-kiegyenlítődsének nagy tényezője. Az idegenforgalommal emellett új népvándorlás kapcsolódik bele a gazdasági élet rendjébe. Ott van továbbá a különböző szolgáltatások oly hosszú sorozata. Mit folytassam tovább, az élet annyi sok válfaját mutatja a nemzetek gazdasági tevékenysége összefonódottságának, hogy a legjobb akarat mellett sem lehet egyszerű, rideg matematikai képletbe sűriteni. Senki sem élhet abban a tudatban, hogy normális állapot az, hogy a gazdasági élet eme tevékenységi körei holtponton vannak.

Érzik az arra hivatott tényezők, hogy ebben a tekintetben mélyenjáró módosulásnak kell bekövetkeznie. Ezért állanak elő mindig új gondolatokkal és javaslatokkal. A legfrissebb az, amely a világot egységes clearing-hivatalba akarja szorítani. Elméletileg ennek nem volna akadálya. Gyakorlatilag ellenben ki képzei el, hogy azt a rengeteg sok érdeket és ellentétet, amelyek fennállanak és amelyek az életnek eleven erői, ilyen clearing-hivatalon keresztül közös nevezőre lehet hozni? Ha gazdaságilag meg lehetne még a módját találni, a politikai törekvések és célkitűzések szembehelyezik egymással az államokat. Ne higgyük, hogy csak az üzleti életben van titok, hanem a nemzetek gondolkörében is. Amit egyedül az élet jól és organikusan tud megoldani, ne próbáljuk azt mechanikus eszközökkel elrontani. Engedjük a dolgok természetes folyását, mert a legszebb clearing-hivatal az, amit az élet automatikusan szervez meg és amely bebizonyította, hogy tud egészségesen, mindenkinek a javára működni. A gazdasági élet a nemzetközi kapcsolataiban végtelen sok ismeretlenel dolgozó egyenlet. Osztozom az organikus iskola ama felfogásában, hogy a szellemi, etikai és morális erőknek döntő hatásuk van a gazdasági tevékenységre. De ezek az irracionális elvek épügy átültetik a maguk hatását a nemzetek egymás közötti forgalmára. Ez az a sok ismeretlen, amivel a közgazdaság dolgozik. Ezt az egyenletet nem lehet elkönyveléseken és rubrikákon keresztül megfejteni, hanem bizzuk rá az egyetlen biztos matematikusra, magára az életre.

Proudhon-tól ered a mondás: „Nincs nagyobb ellenségünk az utópiánál.” A kornak balsorsa, hogy jórészt utópiákban találja kedvtelését. Viszont ki mondaná meg, hogy a ma utópiája nem lesz-e a holnap valóságává? Utópiában élnénk, ha azt hinnők, hogy a válság által kikényszerített gazdaságpolitikát olyan egyszerűen lehet mással felcserélni. Sokkal betegebb a gazdasági szervezet, mintsem hogy a józan meg-

gondolás a maga teljében máról-holnapra érvényesülhessen. Időbe fog kerülni, míg utat tud törni magának. A lényeg, hogy a gazdasági élet ellenálló ereje működésbe lépett. Sok jel mutat arra, hogy a gyógyulási folyamat megindult. Nem lehet lebecsülni azokat az intézkedéseket, amelyeket az egyes államok a válság megfékezése érdekében tettek. A dolog természetében rejlik, hogy sok bennük a hibaforrás, de szintén objektíve meg kell állapítani, hogy sok bennük a konzerváló és egyuttal az ösztönző erő. A javulás igazi útját a gazdasági élet csak önerejéből teremtheti meg. Kedvező jelenségnek kell tartani, hogy a prohibitizmusnak hazája, az Északamerikai Egyesült Államok jöttek elsőnek arra a belátásra, hogy a merev elzárkózási politikát meg kell törni. Egymásután születnek meg részéről a kereskedelmi szerződések, amelyek ha még mindig az amerikai felfogást érvényesítik is, mégis fokozottabb helyt adnak a kereskedelmi szabadság elvének. Az a minden oldalról lassan megnyilvánuló óhaj, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok újra kimélyedjenek, szintén a gyógyulás tünete. Hozzájárul mindehhez, hogy elég hosszú idő óta tart a válság, hogy lassan kifogyjanak a készletek, kiürüljenek a raktárak és a fogyasztó közönség rá legyen utalva szükségleteinek a pótlására. A belső termelés és forgalom intenzívebbé válása ebből a forrásból meríti a maga javulási irányát. A nemzetközi forgalomra sem maradhat ez hatástalanul. A gazdasági élet törvényei megteszik a maguk kötelességét, csak engedjük azokat érvényesülni.

Bármennyire ellentmondásnak látszik, mivel a politika sodorta válságba a gazdasági életet, a politikán keresztül kell a kibontakozást megtalálni. Valami végzetszerűség ül rá az időkre, hogy akkor, amikor a gazdasági élet erői életkedvhez jutnak, akkor jelentkeznek sötét felhők a világpolitika egén. Az az összeütközés, amely Anglia és Olaszország között Afrikán keresztül keletkezett, annak a sok hibának a természetes folyománya, amit 20 év óta főként Európa politikájában elkövettek. Két oly nemzet került egymással ellentétbe, amelyek arra vannak hivatva, hogy a kontinensen és a világpolitikán belül az egységes kiegyensúlyozás elveit képviseljék. Hinnünk kell, hogy a jobb belátás győzni fog. Sikerül a megbékélést megtalálni és továbbmenve megoldani mindazokat a nagy politikai kérdéseket, amelyek Európát örök izgalomban tartják.

Alapjában véve a világháború borzalmas politikai, gazdasági és szociális struktúrai elváltozásait nyögi a világ. De legyünk annak tudatában, hogy ez a válság ugyancsak a gazdasági életnek nem egyszerű ritmikus hullámmása. Ép ezért mélyenjáró struktúrai átalakulást eredményez a gazdasági élet minden területén. Számolni kell ezzel a ténnyel, mikor a válságból a kiutat keressük. Figyelembe nem venni a legnagyobb hiba volna. Van a mai gazdaságpolitikának is magja.

Meggyőződésem az, hogy akkor járunk helyes uton, ha a ténykedéseit úgy könyveljük el, mint a sok csapás által összeromlással fenyegetett gazdasági szervezetnek rekonstrukcióját. A belső átalakulás megváltoztatja az egyes gazdaságterületek szerkezetét, nem egy vonatkozásban a jellegét és végeredményben a kereteit. Tények ezek, melyek a jövő gazdaságpolitikájába döntőleg szólnak bele. Lehetetlen viszont, hogy ne érezzék az államok annak szükségességét, hogy a talpraállás után ismét ne olvadjanak fel nagyobb munka- és érdekközösségben. Ugy fest a dolog ezidőszereint, mintha a világgazdaság és nemzetgazdaság kiengesztelhetetlen ellenfelek volnának. Az idők csak azt igazolták, ha akár egyik, akár másik irányzat tulzádba esik, végtelen bajoknak lesz a kutforrása. A nemzetgondolatnak az a hivatása, hogy organikusan megszervezze s az erőviszonyok által kellően mérlegelt hatásfokra emelje a gazdaságtársadalmi erőket. Célját azonban akkor éri el, ha meg tudja találni a szerves kapcsolatot a többi nemzetekkel való együttműködésre is.

Érdekes dolog, hogy az organikus kereskedelempolitika képviselői minő éles megkülönböztetést tesznek támadó- és védőjellegű vámpolitika között. A világháború előtti vámpolitikát, mint támadó gazdaságpolitikai irányt tüntetik fel. Beleélik magukat abba az ideológiába, hogy autarkióban élő gazdaságterületek a békének a biztos szervei. Tetszetős az elmélet, csak nincs semmi komoly alapja. Logikusan el lehet képzelni, hogy az a gazdaságpolitikai irány legyen az offenzív, amely végeredményben a világgazdaságon keresztül teret ad az együttműködésre és ezen keresztül a gazdasági erők és képességek érvényesülésére?

Indokolásul szeretnek hivatkozni a világháború előtti idők utolsó évtizedeinek erőteljesebb imperialisztikus politikájára. Nem lehet tagadni, hogy a piacokért való verseny ebbe a törekvésbe belejátszott. Volt azonban mélyebben járó ok. Téves uton járnak azok, kik az imperializmust a jelen idők gazdaságtársadalmi rendszere következményének tekintik. Az imperializmus nincs gazdaságtársadalmi rendszerekhez kötve. Az imperializmus a nemzeti individualizmusból kisarjadzó univerzalizmusnak a megnyilatkozása. Ezért a világtörténelem nem mutat olyan korszakot, ahol az imperializmussal ne találkoznánk. Csak az indokok változtak. Tisztán gazdasági nézőszögből ítélve meg a dolgokat, az ó-kor hatalmas világbirodalma, Róma imperialista volt azért, hogy népességének élelmezését biztosítsa. A jelen idők gyarmatpolitikájának vannak messzemenő politikai indokai, de ami döntőleg szól bele, az végeredményben a nyersanyagok mindinkább kiéleződő problémája. Kritikussá teszi a helyzetet, hogy éppen Európa gazdaságilag és társadalmilag két merőben ellentétes részre oszlik. Az egyik csoportban vannak azok az államok,

amelyek nemcsak tőkeszegények, hanem e mellett terület- és nyersanyagszegények, viszont hatalmas népfölöslegekkel rendelkeznek. A világháború előtti gazdag Németország ezuttal ugyan ebbe a kategóriába tartozik. Ezeken a területeken munkáskezek sűrű csapatai nem tudnak megfelelő életkeretekhez jutni. A másik csoportba tartoznak a tőkegazdag, de szerény népfölöslegekkel bíró államok. A világ nyersanyagtermelő gyarmatai viszont kezeikben sűrűsödnek össze. Kell itt valamelyes megoldást találni. Összhangba kell hozni a tőke- és munkaerőfelesleget az összes népek javára és boldogulására. A világpolitikának legsúlyosabb kérdésével állunk itt szemben és megoldása alkalmas lenne arra, hogy a világgazdaság és ami még lényegesebb, a világpolitika nyugodt menetét biztosítsa.

Ha már a kereskedelmi szabadság elvén felépülő rendszer sem tudja a népek közötti érdekellentéteket kiküszöbölni, hogyan lehet azt elgondolni merő autarkikus alapokon? Hol van az a határvonal, amit meg lehet húzni, hogy adott gazdaságterület önmagát teljesen kielégítse? Az autarkia megvalósításának egyetlen lehetősége van, ami pedig nem más, mint az az utópia, hogy az egész világ hatalma egységbe forrjon össze. Minden más gazdaságterület, bármilyen nagy, nem rejt magában a teljes önellátás lehetőségeit. Relative elérhetnek eredményt. Az élet azonban hamar áttöri a kereteket és ráutalja ezeket az államokat is a többi gazdaságterületekkel való együttműködésre. Az a gazdasági politika, amely az autarkia megvalósítására építi a maga tevékenységét, ideig-óráig élhet abban az önámításban, avagy látszatban, hogy önmagának élhet, nem törődve senkivel és semmivel, meg nem zavarván ekként a világ békéjét. Az élet egyhamar rákényszeríti, hogy békés szándékait mihamarább feladja. Hol az a terület, amely az autarkiát biztosítja, hol vannak azok a természeti feltételek, amelyek ezt megalapozzák? Ha mindez pedig nem áll rendelkezésre, hol vannak meg a lehetőségek a népszámbeli fejlődésre és ennek révén a gazdasági erők fokozására? Az autarkia magában hordja mindig a nemzetek összeütközésének biztos csiráit.

Egyetlen törekvésnek van csak indokoltsága. Erőt nem szabad kimélni, hogy a világ gazdasági és pénzügyi restaurálása bekövetkezzék. Mostani ziláltsága senkinek sem öröm. A nyomorért való versenyt fel kell váltania végül a jobb életért való küzdelemnek. A feladat nem könnyű, mert a gazdasági életnek talpalatnyi területe sincs, amely meg ne volna támadva. Adott pillanatban keresztülvihető egyetlen megoldás nincsen. Ezért nem vezethetett eredményre a londoni világkonferencia. A politika, a gazdasági és pénzügyi élet minden területén részfeladatokat kell megoldani, amelyek végül harmonikus egységbe tömörülnek. Nincsenek priuszok

sem. Sohasem következhet be komoly javulás, ha sorrendet akarunk megállapítani az egyes problémák megoldására. Előzetes előfeltétel egyetlen egy van. Egészségesebb politikai légkört az egész vonalon. Meg kell születni annak a politikai és lélektani revízióknak, amely nyugvópontra juttatja az európai népek közötti ellentéteket, hogy megbékélve egymással, közös munkára serkentse őket. A gazdasági kérdéseket illetően nem tudom osztani azt a felfogást, mely az elzárkózás megbontását tekinti első feladatnak, hogy rá lehessen térni a pénz- és hiteléleti problémák megoldására. Nem lehet ezeket a kérdéseket szétválasztani egymástól. Az élet menete szabja meg, hogy milyen ütemben, ha kell külön-külön, avagy ha a szükség úgy kívánja, együttesen oldassanak meg. Egyik vagy másik vonatkozásban elhatározó lépés egyformán segíti elő a gazdasági élet talpraállását.

A regionalizmus erősebb érvényesülése hatalmas gazdaságpolitikai tényező lehet az egészséges állapotok eléréséhez. Összhangban van ez a gondolat emellett a nagyobb gazdasági egységek felé való törekvéssel. Ha sikerül a politikai akadályokat kiközömbösíteni, a regionalizmus gyors ütemben megtermi a maga jó hatásait. A regionalizmusnak csak akkor lehet igazában eredménye, ha a népek gazdasági tevékenységét nem matematikai egyenletekre fogja felépíteni. Gazdaságpolitikailag oly regionalizmus áldást hozó, amely komplementer módon egészíti ki a különböző gazdaságterületeket és a megkötöttségek leépítésével lehetővé teszi gazdasági aktivitásunknak minél teljesebb érvényesülését.

Nem akarok most bővebben rátérni a nemzetközi követelések és tartozások kérdésére. Csak annyit, hogy ezt a kérdést a megváltozott életkörülmények figyelembevételével dűlőre kell vinni. A felborult fizetési mérlegek tartják a világ legtöbb gazdaságterületét zárkában. Senkire ebből a helyzetből jó nem származik. Kölesönös megértéssel egyensúlyba hozott fizetési mérlegek és ennek alapján kialakuló egészséges pénzrendszerek automatikusan fogják rombadönteni az elzárkózási politikának látszólag bevehetetlen várát. A világ csak azután áhitozik, hogy háriítsák el az akadályokat a gazdasági erők aktivitása elől és adják vissza a gazdasági törekvések erejét.

A fejlődés vonalán mozgó korszakoknak az élettanához tartozik, hogy a gazdasági és társadalmi erők nyugodtan és biztosan tudják kifejteni működésüket, nem kívánnak tulsok irányítást és szabályozást. Az adja meg a cselekvőképességüket, ha minél szabadabban érvényesülnek. Válságos és vemhes koroknak a sajátossága viszont, hogy az állam a maga tevékenységi körével előtérbe kerül. Parancsoló szükségesség, ha a nagy nemzetcélok ezt megkívánják. Sokan korholják és bírálják az államot e fokozottabb tevékenysége miatt. De nem

Mussolininak van-e igaza, aki egyszer olyasformán nyilatkozott, hogy a mostani nagy válság közepette engedjék csak egy napra szabadon az életet, kapcsolják ki az államot és feltartóztatatlanul rombadől minden. Baj csak akkor származik, ha az állam nem tud mértéket szabni a maga tevékenységi körében.

Bármint is vesszük a dolgokat, kétségtelen, hogy a jövő gazdaságpolitikájában az államnak intenzívebb lesz a szerepe, mint a múltban. Az állam a hivatásának akkor fog megfelelni, ha az egyéni kezdeményezésben és az egyéni képességekben levő erőt minél magasabbra bírja fokozni. Erősíteni és nem gyengíteni kell az egyént. Az államnak nem lehet az a szerepe, hogy mesterségesen tartsa fenn a társadalom életét. Ezért lepődöm meg azon, ha akadnak olyanok, akik kényszerrendszabályokkal vélik lehetőnek az életproblémák megoldását. Eszembe jut, minő csodás eredményeket ért el a protezis az emberi szervezettel kapcsolatban. Pótol elvesztett tagokat, működésüket is annyira, amennyire vissza tudja adni. Nem hiszem azért, hogy ez legyen az ideál. Eszmény csak az egészséges emberi szervezet lehet, ahol a tagok úgy működnek össze, hogy szinte alig tudnak egymás létéről. Bármennyire tagadjuk, az ember rávetíti a maga szervezetét a gazdasági életre. Ez is egységes körforgást végző hatalmas organizmus. Baj van, ha ezt az organizmust protezissal kell életben tartani. Az nyeri meg a csatát ezzel szemben, aki erre nem szorul rá. Ép azért, ne éljünk álmokképekben, hanem nézzük az életet a maga teljes valóságában. Az állam szabja meg helyesen a maga szerepét, de célja nem lehet az agyonszabályozás, a gazdasági és társadalmi erőknek guzsbakötése. Irányítson, okosan szervezzen, a szükséghez képest ellenőrizzen, de egyuttal jöjjön annak tudatára, hogy a jobb jövőt csak egy gondolat hozhatja meg: a rekonvaleszens gazdasági életbe több és szababb levegőt!

Bud János.

Fogyasztásra szánt jövedelmek összehasonlítása reálértékben.

A bennünket körülvevő tények és jelenségek sokasága — világunk bármely sectorát nézzük is — első pillanatra olybá tűnik fel, mintha minden törvényszerűségnélküli történeti zürzavar volna, amelyben tájékozódni, eligazodni nem lehet. Tehát azt megérteni sem. Ez azonban felületes ténszemlélődés eredménye csupán, amelynek keretében a létrejövő benyomások — összességükben — mindig csak képszerűek s látszólagos értékűek. A valóságban azonban azoknak a tényeknek és jelenségeknek a megjelenése és lefolyása sohasem szabályszerűség- és értelemnélküli. *Összefüggéseik, törvényeik, amelyek lényegüket jelentik a valóság számára, mindig egyformán egzisztálnak, függetlenül a mi szemlélődéseink — rájuk nézve legtöbbször esetleges — beállítottságától, amely sokszor elkerüli, vagy sokszor még el sem éri őket.*

Lényegszemléletünk nyilvánvaló hézagosságára mutat, hogy amint ezek az összefüggések az emberi megismerés sajátjai lettek s logikai rendszerének láncolatába beilleszkedtek, a látszólagos össze-visszaság konturját egyszerre rendezett történetis tölti ki: amelyben könnyűszerrel lehetővé válik számos távolabb eső, eddig nem sejtett összefüggés meglátása s ezzel számtalan nehéz probléma megoldhatósága is.

Individuális világunkat igen közlelről érinti s tekintélyes részét foglalja le gazdasági cselekvéseink, gazdasági viselkedéseink összessége; tömegszerűségében maga a közgazdaság, ahonnan problémánk is való. E terrénum is — a megismerési módszerek elégtelenségei következtében¹ — ugyancsak — telve van, előttünk lényegükben még mindig ismeretlen, elfogadhatóan éppenséggel meg nem magyarázható jelenségekkel, amelyek többségükben oly természetűek, hogy a kutató, mikor velük szembe kerül és fejletlen eszközeivel összefüggéseiket keresi — még ha jó nyomokra is talál — nehezen járható akadályok egész során kell átvergődnie. Ritka eset az, ha problémáinak teljes, maradéknélküli megoldását olykor-olykor meg

¹ U. i. a tulajdonságok megfogására igen alkalmas variációszámítás azon része, amelyen a matematikai közgazdaságtan tovább építhető volna, még fejlődése kezdetén van csak.

tudja közelíteni. Legtöbbször meg kell elégednie azzal, ha éppen rést üthet itt-ott a rendszertelen benyomások szövedékén, amelyen át világosságot vihet az ismeretlenség, a látszólagos össze-visszaság tisztázásához; *a priori bizván abban, hogy ezen ránézve ismeretlen novum összeállításának, felépítésének logikája és az ő megismerési logikai rendszere minden valószínűséggel közös eredetű s közel azonos.* Ez az a posztulatum, amelyre épít s amelyből bátorságot merithet a talált vélt törvényszerűségek, törvénytöredékek megfogalmazására, magyarázó kiegészítésére végső fokon pedig kijelölt problémáinak lehető megoldására.

I.

Tanulmányunk célkitűzése: betekintést nyerni a közgazdasági sector fogyasztási mechanizmusába; még pedig a *közvetlen fogyasztás*² nem eléggé hangsúlyozott összefüggéseibe; közvetve pedig oly lehetőség fellelése, amely módot nyújt arra, hogy a leíró statisztika eddigi primitív módszereitől eltérőleg, exaktabb, egyszerűbb formában tudjunk következtetést vonni különböző népcsoportok, nemzetek, országok, mint zárt fogyasztó egységek fogyasztóképességének, jövedelmi, quasi jóléti helyzetének pontosabb, megfoghatóbb megítélésére és egymásközi összehasonlítására. A nyerendő eredmények értéke éppen a probléma kiterjedt jelentősége következtében nem fog kimerülni csupán a fogyasztás lényegének megértetésével. Jelentőségük ezen jóval túlnő. U. i. mivel voltakép a gazdaság egyik tiszta báziskategóriáját — szükségletek piaci gazdaság keretében történő kielégítésének a folyamatát, a fogyasztást — jelentik, a termelés, a konjunkturakutatás szemszögében majd új és sokoldalubb beállításra számíthatnak.

Problémánk egyébként a közgazdaságtan (főképp a matematikai közgazdaságtan), a gazdaságstatisztika régtől fogva újból és újból felvetődő problémája. Elfogadható, kielégítő megoldásának utjait még ezideig alig sikerült megtalálni, ami főképp két körülményben leli magyarázatát. Elsősorban abban, hogy olyan fogalmi csoport tömörített megfogásáról van szó, amelynek elhatárolt, kvantitativ tartalommal is kitölthető — tehát a matematikai közgazdaságtan eszközeivel hozzáférhető — definíciójával tudományunk még mindig adós, másodsorban pedig, hogy nélkülözhetetlen támogatónk, a gazdaságstatisztika még mindig nem jutott olyan kifejlődési állapothoz, hogy az e célra szükségelt adatokat akadály nélkül — s ami főbb — kétséget kizáró formában tudná szolgáltatni. E hiányosságokon segíteni — sajnos — egyelőre aligha lehetsé-

² *Heller Farkas: Verbrauch und Krise, Jahrb. für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1932., 137. Bd. 324 o.*

ges. Ennélfogva a megoldás sem képzelhető többé már el tisztán a régi utakon, amelyeken eddig éppenséggel nem lehetett elérni. Midőn tehát célkitűzésünket megtesszük, számolnunk kell majd új csapások felkeresésével, valamint ezeknek a megoldás felé vivő kiépítésével, mint munkánk egyik tekintélyes részével.

Feladatunk tárgykörének természetéből következik, hogy megoldásának kidolgozásánál maga egészében a való életből való, időben, térben lefolyó s legtöbbször kimondottan vitális (dinamikus) jelenségekkel lesz dolgunk, tehát nagyon fegyelmezett s még inkább fáradságosabb lépésekre leszünk kényszerítve az exakt megoldás előbbre vitelében. Lépten-nyomon segítségül kell majd vennünk a matematika törvénykutató és törvényfogalmazó alkalmatosságait.³

II.

A megoldás módszertani része deduktív vagy induktív jellegű uton egyaránt származtatható. A deduktív jellegű gondolatmenet gazdasági cselekvéseinek bizonyos teleologikus szemléletéből nő ki, a hedonisztikus maximum elvéből; még pedig annak a piaci gazdaságban történő megvalósítása általános matematikai megformulázásán indul el. Az induktív elgondolás a határhaszonelméletnek ugyancsak a piaci cseregazdaságra vonatkozó egyik tételét veszi általánosításának alapjául. Eredményben és lényegben, mint majd látni fogjuk, a kettő között nincs és nem is lehet mélyreható különbség, mert hiszen ugyanannak a valóságnak csak más és más oldalról eszközölt szemléletéből adódtak.

A matematikai közgazdaságtan-, de már a klasszikus közgazdaságtanból is ismeretes, hogy *az ember gazdasági cselekvéseit* egy átfogó generális célszerűség, törvényszerűség, *a hedonisztikus összmaximumra*⁴ *való törekvés uralja* s amely annak arányait meghatározza; tömeghatásaiban pedig egy szersmind a gazdasági optimum irányába működik. A hedonisztikus összmaximum konkrét, elhatárolt megvalósulása: az ismert statikai egyensúly, avagy az emberi organizmusnak megfelelően, időnkénti periodikus megvalósítására való törekvés, tendencia: dinamikai egyensúly. *Mindegyik a matematika fogalmazásában egy-egy feltételes szélső érték problémája.* A többi — látszólag önálló — törvényszerűség — a közgazdaságtan ismert közhelyei, mind ide, ezen általános törvényszerűségbe torkollik. Fordítva, innen megfelelő módon mindig levezethető.

³ Andreich Jenő: Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítése. Közgazdasági Szemle, 1933. 154. o.

⁴ M. Panteleoni: Pure Economics, ford.: T. Boston Bruce. London. Mac Millan & Co. 1898. II. fejezet.

Miután tanulmányunkban olyan megállapítások kidolgozására vállalkoztunk, amelyek mellett, hogy tisztán a fogyasztásra vannak beállítva, ugyyszólván abszolút jellegűeknek is tekinthetők, kiindulásunkat elsősorban mi is innen vesszük.

A hedonisztikus maximum törvényszerűsége — közelebbről vizsgálva — elvileg voltaképp mindig egy sokváltozós — geometriailag — végtelen dimenziós, bonyolult összefüggést jelent, amelyet így a maga teljességében s minden részletvonatkozásában — különösen szubjektív jellegű vonatkozásai miatt — a matematikai közgazdaságtan mai eszközeivel tökéletesen megfogni nem tudunk, bár létezését világosan átértjük. Problémánk konstitúciója szerencsére olyan, hogy erre éppenséggel ilyen totális formában nincs is szükség. Részletszemléletek útján is annyira hozzá tudunk a kiindulási elvhez férni, hogy a megoldásnak innen való, bár bizonyos megközelítésekkel történő levezetése így is biztosítottnak, keresztülvihetőnek tekinthető.

A hedonisztikus összmaximumnak a piaci forgalmi gazdaságban történő — ad hoc — megvalósítása, illetve annak tárgyi vagy szubjektív ítéletekben megnyilvánuló rezultánsa (R), matematikai szimbolumok segítségével általában formulázható, de legalább is mindig kijelölhető egy jelképes funkcionális alakban, ami célunknak megfelelően egyelőre elegendő⁵

$$R = \sum_1^n r = R[(j)(p_1, p_2 \dots p_n)(s_1, s_2 \dots s_n)] \dots 1.$$

ahol (j) a fogyasztásra szánt, igénybevett nominális jövedelem ($p_1, p_2 \dots p_n$) a ($s_1, s_2 \dots s_n$) szükségletek kielégítésére alkalmas jószágok fogyasztói árai, általánosságban piaci cserefeltételeik $\left(\sum_1^n r\right)^6$ pedig a mindenkori reáljövedelem. Értendő alatta a periodikusan megújuló szükségleteink kielégítésére igénybevett „*enjoyable commodities and services*”⁷ tárgyi alapon. Szubjektív alapon pedig az ezek nyújtotta *haszonteljesítmények értékelése*, de egyúttal a (j)-nek, *illetve a pénznek az értékelése is*. Tehát minket itt a „jövedelem”, mint közgazdasági fogalom, majd nem a szokásos módon keletkezése minőségében érdekel,⁸ sokkal inkább felhasználása hatásaiban. A realizált jövedelem

⁵ Feltéve, hogy a kínálat fedezi az összes keresletet.

⁶ A $\sum_1^n r$ értelmezését lásd *Heller Farkas*: Elméleti szempontok az aralakulás megítélésére. Magyar Statisztikai Szemle, 1934. 208 o.

⁷ *Irving Fisher*: The Nature of Capital and Income. London, Macmillan & Co. 1906. 105 o.

⁸ *Irving Fisher*: Der Einkommenbegriff im Lichte der Erfahrung. Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart. III. Band, Julius Springer. Wien, 1928.

érdekel. A különböző — pozitív vagy negatív előjelű — rezer-voárok⁹ következtében, amelyek a fogyasztói gazdasággal kapcsolatosan igen gyakoriak, ezen „jövedelem“ fogalom a közhasználatu „jövedelem“ nyelvi megjelöléssel csak stacionér állapotban fog egyezni, ekkor is csak nominálisan.

Tételezzük fel, hogy olyan önálló (legalább is ilyennek tekinthető) szükségletéről s azt egyedül kielégítő jószágról van szó, amelyre vonatkozó kiadási hányad annyira kicsi (1—2%), hogy (p) koordinátájának megváltozása 1. kvantitatív értelmén csak elenyészően változtat; akkor 1. értelemszerű és formai analógiájára:

$$r = r[(R)(p)(s)] \dots 2.$$

Ha $\left(\sum_1^n r\right)$ kialakulási folyamatának felépítése azon (R) , idő- és térbeli intervallumban, ahol vizsgálódásunk folyik, állandó — mint ahogy a figyelembejövő statisztikai anyagnál tényleg annak is vehető — s ha (s) törvénye is constans — (s) -t így fogjuk választani, akkor a 2. kifejezés a következő stabil összefüggéssel helyettesíthető:

$$r = r[(R)(p)]$$

Vagy a matematikai közgazdaságtan szokásos jelöléseivel:

$$D = f(R, p) \dots 3.^{10}$$

A 3.-ból egyébként elkülönítéssel könnyen lehozható a tapasztalás számos ismert értékes eredménye: ha (R) constans, azonos reáljövedelmű kategóriákra nézve:

$$D = f(p)$$

a *Cournot*¹¹-*Marshall*-féle keresleti függvény; ha (p) állandó, azonos árhelyzetnél:

⁹ *Heller Farkas*: Verbrauch und Krise. 330. o.

¹⁰ A 3. lényegében nem más, mint *Léon Walras* piaci keresleti függvényének $x_0 = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ -nek állandó (j) feltételével individualizált formája; mert a (j) és (p_1, p_2, \dots, p_n) , valamint a hallgatólágosan feltételezett, de nem kevésbé kihangsúlyozott (s_1, s_2, \dots, s_n) -k, amik adott esetben hasznfüggvényeket is jelenthetnek, tömörített értelmű teljes ekvivalense az (R) . Ezáltal a sokváltozós függvény helyébe lép egy kezelhető s amazzal azonos értelmű, azt mindenben helyettesítő kétváltozós függvény. A mondottak érvényesek akkor is, ha az 1. elemeit, mint az idő függvényeit — ami a valóságnak jobban megfelel — állítjuk be; lásd *H. L. Moore*: Synthetic Economics. New York, The Mac Millan C. 1929. Csak-hogy ez esetben az 1.-ben inkorporált gondolatnak pontos kifejtése voltaképp csak differenciálegyenletek útján valósítható meg, ami természetesen jóval bonyolultabbá teszi a további gondolatfűzést. De viszont ezzel figyelembe vétetnék a gazdasági jelenségek időbelisége, amit az 1. szükségszerűen elhagy.

¹¹ *Augustin Cournot*: Recherches sur les principes mathématiques de la théorie de richesses. Paris, Hachette. 1838. IV. fejezet.

$$D = f(R)$$

általánosított Engel-féle¹² törvény. Tulajdonképp ennek pontos meghatározása volna vizsgálódásunk igazi végcélja. Ha a (D) constans (R, p) implicit összefüggés alapján véve a Frisch-féle¹³ isoquantok egyenlete, geometriailag azonos nagyságú fogyasztásoknak megfelelő, összetartozó (R) , (p) értékek helye.

A 3. alapegyenlet induktív uton egyszerűbben is elérhető, még pedig *R. Frisch* (vagy még inkább *I. Fisher*) világos gondolatmenete nyomán. Ugyanis a határhaszonelmélet szerint vevő a piacon addig vásárol bizonyos jószágból, míg a rendelkezésre álló pénzének határhaszna és a még megvásárolt árumennyiség pénzegységre eső határhaszna éppen egyenlőek lesznek.¹⁴ Frisch írásmódjával.

$$\omega(q, P) = \frac{u(x)}{p} \text{ illetve } \omega(q, P) \cdot p = u(x) \dots 4.$$

ahol $\omega(q, P)$ a pénz határhaszna (q) a nominális jövedelem, (P) az árnívó, (p) a szóban forgó jószág ára, (x) annak vásárolt mennyisége ($u(x)$) határhaszna. A 4. egyenlet az $(R = q/P)$ reáljövedelem (deflált jövedelem), $\alpha = \frac{P}{p}$ reciprok relatív ár fogalmának bevezetésével egyszerű közgazdasági és matematikai megfontolások után a következő általánosabb jellegű összefüggésbe transzformálódik:

$$\omega(R) = \frac{P}{p} u(x) \text{ Frisch jelölésével: } \omega(R) = \alpha u(x)$$

illetve

$$u(x) = \omega(R) \frac{p}{P} \dots 5.$$

ahol $\omega(R)$ a jövedelem reálértékére vonatkozó pénzhatárhaszon. Mint látjuk, az 5. és 3. ugyanazon három változó közt állapít meg egy-egy összefüggést: a *fogyasztói ár*, a *reáljövedelem* s a vásárolt, az igénybevett *árumennyiség* között. Velejében a

¹² *F. Engel* háztartási kiadási hányadokat vizsgálva, azt találta, hogy az egyes főbb elkülöníthető kiadási hányadok azonos nagyságú jövedelmeknél közel egyformák (proporcionalitási törvény), a jövedelem nagyságának megváltoztatásával azonban ezek is változásnak vanna alávetve.

¹³ *Ragnar Frisch*: New Methods of Measuring Marginal Utility. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1932.

¹⁴ A tétel — matematika értelemben véve — egész pontosan csak akkor helytálló, ha olyan jószágról van szó, amelyre nézve a pénzegységért éppen az egységnyi vásárolható.

két összefüggés azonos,¹⁵ mindkettő ugyanazon fogyasztási felület egyenlete, csak külső algebrai formájuk elütő. Az 5. már precizizottabb alak, mint az egészen általános, szimbolikus 3.

A 3., illetve 5.-ben sikerült olyan összefüggésre találunk, amely egyrészt egy érzékeny reflex, a pénz állandó kontaktusa útján biztosít arról, — amidőn egyetlen szükségleti kategória segítségével regisztráltatjuk az individuum egész gazdasági konstellációját — hogy a 3., illetve az 5., az 1. alapösszefüggés szerves részeként vehető; másrészt, amely három olyan változó között áll fenn, amelyek közül egy (R) éppen a keresett megoldás célja, míg a másik kettő pedig éppen a rendelkezésre álló s hozzáférhető statisztikai adatok (ár és fogyasztási adatok) egy-egy csoportját öleli fel. Ezzel elértünk ahhoz a törvényszerűséghez, amely problémánk közvetlen megoldásának leszarmaztatási alapja lesz.

Ma ezt az összefüggést pontosan, algebrailag is megformulázott alakban még nem ismerjük, csak azt tudjuk és feltételezzük az előzők után, hogy azon intervallumban, ahol dolgozni fogunk, állandóan érvényre jut. Már most, ha meggondoljuk célkitűzésünk végső szándékát s annak indítékait, nyilvánvaló, hogy problémánk tulajdonképpen megoldásához elegendő már az is, ha a kiindulási összefüggést, a 3.-t egyes többé-kevésbé inkább kvalitatív, mint kvantitatív, mondható iránymegállapítások útján körvonalazni tudjuk. Erre megvan a lehetőség és a mód is.

Ugyanis e háromváltozós összefüggés speciális aleteit, illetve a fogyasztási felület megfelelő metszéspontjait már na-

¹⁵ U. i. lényegében az 5. is ugyanazon kiindulásból létrejövőnek tekinthető, mint a 3.: a hedonisztikus összhaszon akkor maximum, ha a rendelkezésre álló jövedelem olyan arányban jut felosztásra, hogy

$$\frac{\frac{dU}{dA}}{\frac{p}{a}} = \dots = \frac{\frac{dU}{dN}}{\frac{p}{n}} = \frac{\text{jószág határhaszna}^{16}}{\text{jószág ára}}$$

1. I. Fisher: Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices. Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, Vol. IX. 98. o. De már előbb (32. o.) egy hasonlat kapcsán leszögezi: A consumer will so arrange his consumption that the marginal utility per dollar's worth of each commodity shall be the same. Vagyis a pénzegységre vetített minden határhaszon egyenlő, azonos a pénz határhasznával.

¹⁶ Ilyen és hasonló szélsőértékprobléma hasonló megoldással számtalan akad a matematikai közgazdaságtan meggondolásai kapcsán. Pl. legkisebb összáldozatot feltétele: a határáldozatok azonosága (Edgeworth, Carver); legkisebb termelési költségek adott hozadéki függvényénél és adott termelési tényezőknél akkor adódnak, ha az egyes tényezők határtermelékenysége és áraik hányadosa egyezik (Schultz, Schneider) stb. L. még J. Tinbergen: Minimum-problemen in de Naturkunde de Economie, Amsterdam, H. J. Paris, 1929.

gyon jól ismerjük. Különösen a constans (R)-eknek megfelelő keresleti függvényeket, keresleti vonalakat (*Say, Cournot, Marshall*) és a constans (p)-eknek megfelelő háztartási kiadási összefüggéseket (*Le Play, Engel*), amelyek az (R) és (D) között állanak fenn. Ezen utóbbiak szolgáltatnák kérdésünkre a pontos felelet formáját. Csakhogy

$$D = f(R) \text{ illetve } R = \varphi(D) \dots 6.$$

egyenlet igazi alakja annyira bonyolult, hogy a megoldás ezen közvetlen formájától a megfelelő közgazdaság-matematikai eszközök hiányában egyelőre el kell állanunk.

Kisegítő empiriákra támaszkodva, a 6. pontos felírása megkerülhető. Tudjuk a tapasztalatból, hogy a két jelzett görbe kategória — az egészen extrém esetektől eltekintve — inflexió nélküli monoton növekvő, illetve eső vonalakból áll. Nyilvánvaló tehát, — miután ezek merőleges síkok metszetei is — hogy az egyes constans (R), illetve constans (p) metszettek megfelelő vetületei közel parallel futók, de össze nem esők s a végesben semmiesetre sem metszik egymást. Minden constans (R), illetve constans (p)-hez tartozik egy és csakis egy ilyen metszet és fordítva; még pedig az (R), illetve a (p) nagysági sorrendjének megfelelő, fel nem cserélhető egymásutánban. Tételként kimondhatjuk: *azonos (R)-ekhez (fogyasztásra szánt reáljövedelmekhez) egybeeső azonos keresleti görbék tartoznak és fordítva*: mindaddig, amíg az önálló szükséglet kielégítése mérvében kifejezésre juthat az (R) értékelési ítélete.

Igy tehát a keresleti vonalak eltolódási szabályszerűsége (R) változásának törvényszerűségét adja a (D) irányában (ha (p) constans), a $D = f(R)$ tapasztalati felszínrejutását. Ezzel a problémánk megoldása kézenfekvő. Igaz viszont, hogy így csak összehasonlításról lehet most még szó, a mérésről ((R) méréséről) egyelőre még le kell mondanunk; de ez is jelentős eredmény lesz addig is, míg a kvantitativ mérés értelmezését és lehetőségét be tudjuk vezetni.

Különböző népcsoportok átlagos fogyasztási reáljövedelmének összehasonlításánál tehát nincs más teendőnk, mint ezen kategóriák valamely önálló szükségleti cikkére megállapítani a keresleti függvény vonalainak, mint constans (R) metszettek vetületeinek egyszerű sorrendjét.

A (3.) háromdimenziós összefüggés felépítésénél, illetve a $R = \varphi(D)$ megközelítésénél a jelzett keresleti függvényeket olyan szükségleti csoportra, olyan szükségletre kell megkonstruálnunk, amely már csupán fiziológiai okokból is nagyon stabil (tehát alkalmas arra, hogy ennek alapján következtetést vonhassunk az egészre) s lehetőleg kis elaszticitású legyen. Tul legyen a momentán pénzflexibilitás nagy-

ságát meghatározó zónán.¹⁷ S azonkívül még olyan legyen, hogy kielégítése egyféle homogén jószággal történjék, amely nem helyettesíthető tartósan szurrogátumokkal; maga a szükséglet pedig strukturális fejlődésnek csak mérsékelten legyen már alávetve, mert különben a keresleti függvény olyan, előre figyelembe nem vehető deformációkat¹⁸ szenvedhet, amelyek használhatatlanná tennék erre a célra. Így is a legkülönbélebb komplementáris fogyasztási módok, a burkolt, vagy szükségszerű árrétegződés¹⁹ zavaró hatásai állandóan kísértének. Különösen a komplementaritási egyensúly meg bomlása — pl. valamely új versenycikk gyors elterjedése következtében — felboríthatja az egyszerű keresleti függvény megszerkesztésére tett megfontolásaink érvényességét. (A „complementary goods” köre kicsi és a „competitive goods” száma pedig alacsony legyen.)

Legalkalmasabbnak látszik a szénhidrátszükségleten elindulni, még pedig annak cukor válfaján. Ugyanis az emberi organizmusnak határozott szénhidrátszükséglete van s ebből határozott mennyiségben cukor formájában. A *cukor* választása azért is célszerű, mert az erre vonatkozó statisztikai adatokat a pénzügyi érdek (fogyasztási adó) eléggé pontosan és megbízhatóan nyilvántartja s éppen legtöbbször ott fogja meg, ahol az a fogyasztásba kerül. S miután még elsőrendű közszükségleti cikk is, fogyasztói áraira vonatkozó adatok könnyen megszerezhetők; csak arra kell majd figyelemmel lennünk, hogy ezek az adatok (különösen a fogyasztási adatok) tulajdonképp mégis egészen más rendeltetéssel gyűjtettek be és publikáltattak, mint amilyen célra most fel fogjuk használni őket. Ezért csak megfelelő birálattal szabad átvennünk azokat.

¹⁷ Pareto szerint a pénz haszonfüggvénye az egyes jószágok haszonfüggvényének tényleges eredője. Behatárolható, hogy mindig azon szükségleti, illetve jószágcsoporthaszonváltozási szabályszerűségét veszi fel, amelyre nézve a kiadási hányad éppen a maximális.

¹⁸ M. Fanno: Die Elasticität der Nachfrage nach Ersatzgütern, Zeitschrift für Nationalökonomie. Wien, 1930. I. Bd. 51—74. o.

¹⁹ Pl. a berlini Institut für Konjunkturforschung az 1927—28-as háztartási statisztikai felvételek nyomán közöl egy összeállítást, amely feltünteti, hogy ugyanazon árutípus kg.-jáért az egyes jövedelmi kategóriák mennyit voltak hajlandók fizetni:

	Évi jövedelem „Vollperson“-ra	
	800 RM.	1500 RM.
Csokoládé, édességek ..	3.00 RM/kg	3.98 RM/kg
Cukor	0.70 „	0.73 „
Margarin	1.62 „	1.83 „
Vaj	4.00 „	4.17 „

Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung. 1933. 190. o. Mint látható, a cukorra nézve a differencia alig 4 százalék, a két eléggé messze eső jövedelmi kategóriára.

III.

Továbbiakban első dolgunk a 3-ban kijelölt $D=f(p)$ funkcionális összefüggéseket, illetve azok geometriai megfelelőit meghatároznunk. Számításaink megkönnyítésére egyelőre olyan keresleti függvénytípust választunk, amelynek az *elaszticitása*, legalább is *szakaszonként állandó*; tehát a kereslet differenciálegyenletében²⁰

$$\frac{dx}{x} + n \frac{dy}{y} = 0; \quad y = p; x = D; n = \eta^{20}$$

az (n) *constans*. Vagyis integrálás után a keresleti függvény $xy^n = C$ általános alakú lesz. Az elasticitásnak az (R) és (p/j) nagysága szerinti változását természetesen majd megfelelő helyen kifejezésre fogjuk juttatni. De egyelőre $xy^n = C$ alakú függvény mellett döntünk.

Keresleti összefüggésünk így — *sui generis* — tisztán statisztikai konstrukció, a haszon- (illetve szükségleti) függvény egyszerű piaci transzformációja.²¹ A rendelkezésre álló statisztikai adatok azonban magából a való életből hozottak, tehát erősen dinamikus jellegűek. Ezeket így statikaira való átformálás nélkül nem lehet számításainkba beállítani. Szükséges azok előzetes közös nevezőrehozása.

A $D = f(p)$ egyenlet feltétele az állandó (R) . Az egyes, nyilván különböző (R) -ekhez tartozó (D) -ket először is közös (R) -re kell redukálnunk. Az (R) értékeivel arányosnak vehető az (j/mi) , (mi = megélhetési index). Az átszámítás $D = f(R)$ (*constans* (p)) nyújtotta módon fog történni, miután a keresleti görbék eltolódásainak szabályszerűségét ez fejezi ki (ami variációszámítással is igazolható). Az (η) -nek szakaszonkénti állandósága esetén, ami *constans* szakaszonkénti pénzhasznát jelent, az *elaszticitás* (p) és (j) irányában azonos, csak ellenkező előjelű. Tehát *szakaszonként*

$$\frac{D_1}{D_2} = \left(\frac{j_1}{mi_1} \right)^{\eta} = \left(\frac{R_1}{R_2} \right)^{\eta}$$

Az árszinvonal hullámzása miatt a (p) -ket is egy, a kijelölt *constans* (R) -nek megfelelő árnívóba kell behozni. Ez egyszerű deflálással nem mehet végbe (p/mi). Így a $D=f(p)$, illetve

²⁰ *Alfréd Marshall*: Principles of Economics. London, Macmillan and Co. 1895. 793. o.

²¹ A haszongörbe elasticitása egyenlő a keresleti görbe elasticitásával, ha a pénzflexibilitás változatlan marad. *A. C. Pigou*: A method of determining the numerical value of elasticities of demand. The Economic Journal, 1910. XX. 636—640. o.

$D \cdot p^\eta = c$ összefüggés az éppen rendelkezésre álló (dinamikus) statisztikai adatokból a következőkép adódik.²²

$$\frac{D}{\left(\frac{j}{mi}\right)^\eta} \left(\frac{p}{mi}\right)^\eta = C = D \left(\frac{p}{j}\right)^\eta \dots 7.$$

Pareto már 1895-ben körvonalazta egy ilyen összefüggés létezését, csak a precíz alakját írta fel egészen más és meg lehetőszen nehezen lekövethető összeállításban.²³

$$r_a = f a \left(\frac{x}{p_0}\right); x = j, p_0 = p, r = D$$

Az (η) állandósága folytán a keresleti görbék előállítására igen alkalmas a logaritmikus rendszer. Itt az $\eta = \frac{\Delta \log D}{\Delta \log \frac{p}{j}}$

vagy pontosabban a logaritmikus rendszerben előállított függvény első deriváltja. Nyilvánvaló, hogy a keresleti görbe adott, ha annak egyetlen pontja és az elaszticitása adott. A keresleti függvényvonal nem lesz más, mint ezen adott ponton az (η) -el mint iránycotangenssel húzott egyenes. Természetesen logaritmikus rendszerben. Az (η) kiszámítási képlete, ha D_1, p_1, j_1 az egyik D_2, p_2, j_2 a másik keresleti pozíció koordinátái, a 7. logaritmizált kifejtés alapján:

$$\eta = \frac{\log D_2 - \log D_1}{\log \left(\frac{p_1}{j_1}\right) - \log \left(\frac{p_2}{j_2}\right)} \dots 8.$$

Az (η) kiszámítása végeredményben *logaritmikus variációk*-ból történik, tehát a számítás szempontjából az eredeti primér adatokkal egyenértékűek, azok, bármely a változásaik arányát nem torzító, lehetőleg egységes alapu indexei is.

IV.

Tanulmányunk nagy nemzetközi anyagának megfelelően az (R) és (η) értékei igen eltérőek lesznek, ennek folyományaképp az elaszticitás értékei is, úgyhogy a keresleti görbék helyes ábrázolásához kívánatos lenne minden egyes országra kiszámítani az (η) -t. Sajnos, azonban az ehhez szükséges óriási, idősorokban összefüggő statisztikai anyag minden ezen országokra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre. Igen sok államnál még a (D) és $()$ adatok synonym értékeit is na-

²² A reálár és a reáljövedelem egymással kapcsolatosan ellenmondás nélküli definíciójának a hiányzása a fenti kifejezés körül sok vitára adhat alkalmat. De ezek a jelen esetben inkább csak formai természetűek lehetnek, E. H. Ph. Brown: Demand functions and utility functions: a critical examination of their meaning. Econometrica, 1934. Vol. II. No. 1.

²³ Vilfredo Pareto: La legge della domanda, Giornale degli Economisti, Roma, 1895. X. 65. o.

gyon nehezen lehetett megtalálni. Ezen nehézségeket áthidalandó miután az (η) értékének változása folytonosnak vehető, úgy fogunk eljárni, hogy az elaszticitás értékeit az (R) tekintetében extrém államokra s néhány közbeeső államra számítjuk ki, az ezek közé eső országokra pedig egyszerű grafikus interpolációval nyerjük, figyelembevée az esetleges nagyobb (p) kilengések módosító hatásait is.

Mielőtt tovább mennénk, ismételten ki kell emelnünk azt, hogy a számításainkban szereplő adatok mindig átlagok, átlagos értékek, quasi *individualizált*, sűrített *kollektív megnyilvánulások*. Tehát azok számbavételénél gondolni kell mindig az átlag tulajdonságaira is. Tisztán individuális adatok nagy variabilitásuknál fogva nem használhatók. Az egyének viselkedése tömegben, tömegjelenségek formájában mindig felszínre hozza azokat a törvényszerűségeket, amelyek a tömeg minden tagjára állanak s amelyek hű kifejezői a leg-sűrűbb típusnak (nagy számok törvénye). Következésképp alkalmasak sokaságokra jellemző s egyetlen számban mégis kifejezhető megállapítások megtételére. Nagy számítási könnyebbség, hogy ezen adatokat többnyire már ilyen formákban közli a statisztika, de egyuttal veszély is, miután azok származtatását nem tudjuk ellenőrizni.

Az egyes elaszticitások kiszámításánál a (p) és (D) adatok kisebb korrekcióin kívül közvetlenül felhasználhatók. A (j) adatoknak elfogadható beillesztése számításainkba azonban minden egyes esetben külön kis tanulmányt igényelt. U. i. jövedelmi statisztika, mégpedig olyan összeállításban, — bár tagadhatatlan, hogy e téren is nagyon derekas munkát végez a statisztika, de csak legtöbbször a fiscus érdekéig — amilyenre éppen szükségünk volna, alig készült. Nem is igen készülhetett a dolog természeténél fogva.

Miután számításunk (R) szempontjából tulajdonképp egy regula falsi, s mivel 7 képletünk oly összeállítása, hogy *elegendő, ha már a (j) arányszerűen hű változásait ismerjük*, szükség esetén felhasználhatjuk a különféle publikált — de a jövedelmekkel mindig korrelatív adatokat is.

A cukor keresleti elaszticitásának értékeit előzetes tájékoztató számításaink alapján Svéd-, Német-, Magyarországra és Bulgáriára fogjuk meghatározni. Az Amerikai Egyesült Államokra elfogadjuk *H. Schultz* adatait. A közbeeső országok elaszticitásait *grafikus interpolációval* fogjuk igen jól megbecsülni.

1. *Svédország*: a fejenkénti fogyasztási adatok, a fogyasztási kiskereskedelmi árak a hivatalos svéd statisztika adatai. A jövedelmi index a hivatalos adóstatisztikához mellékelt globális jövedelmi statisztika alapján készült, redukálva változatlan lélekszámra.²⁴

²⁴ *Statistisk Arsbok för Sverige*. Stockholm.

Év	Jöv. index red. álland. lélekszáma	Kisker. átlagár ö/kg	Kisker. ár redukálva állandó(j)-ra	Fejenkénti cukorfogyasztás kg/év
1924	89.0	96.0	107.5	33.6
1925	92.0	78.0	95.0	37.1
1926	94.0	71.0	75.5	36.8
1927	95.5	72.0	75.5	37.8
1928	98.5	64.0	65.0	39.8
1929	100.0	54.0	54.0	43.9
1930	105.5	45.0	42.5	46.0

Évpár	Keresleti elaszticitás
1924—1930	0.332
1924—1927	0.334
1926—1929	0.530
1926—1930	0.390
1927—1930	0.348

Az elaszticitások médianja : 0.348.

2. *Németország*: a fogyasztási fejkvóták a birodalmi statisztikai hivatal adatai. Az árakat 17 nagyváros hivatalosan közölt kiskereskedelmi árainak átlagaként vettük. A jövedelmi index a szintén hivatalosan közölt fejenkénti nemzeti jövedelem értékéből van leszármaztatva:

Év	Jövedelmi index	Kisker. átlagár RPf kg	Kisker. ár redukálva áll. (j)-re	Fejenkénti fogyasztás kg/év
1925/26	90.1	69.225	77.0	20.51
1926/27	94.9	69.285	73.2	21.70
1927/28	99.0	66.850	67.3	23.02
1928/29	100.0	61.500	61.5	23.86
1929/30	97.1	62.150	63.9	23.22
1930/31	90.2	66.265	73.3	23.11
1931/32	90.8	72.325	89.6	20.12

Évpár	Keresleti elaszticitás
1926/27—1928/29	0.545
1926/27—1929/30	0.497
1926/27—1931/32	0.435
1928/29—1931/32	0.454
1929/30—1931/32	0.424

Az elaszticitások médianja : 0.454.²⁵

²⁵ Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Berlin. Jakob Marschak a 20-as évek közepére háztartási statisztikák alapján átlagosan 0.4-t talált. Elastizität der Nachfrage. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1931.

3. *Magyarország*: a financiális évre megadott össz-fogyasztást vettük alapul és azt constans népességre (1929—1930) átszámítottuk. Fogyasztói árak az egész ország területére érvényes, közel azonos (kartel) árak. A jövedelmi index számítása a következő elgondolások alapján történt: a népességet, nevezetesen a kereső népességet három fő csoportra vontuk össze: mégpedig három fő megélhetési, jövedelmi forma, jövedelmi forrás szerint elkülöníthető csoportra: a) mezőgazdasági és azzal kapcsolatos népesség, b) ipar, kereskedelem és azzal rokonfoglalkozású népesség, c) közszolgálati alkalmazottak és szabadfoglalkozású tisztviselők (az előbbi kategóriák kizárásával). Az egyes főcsoportok egybefonódási eseteire nézve feltételezzük, hogy azok legalább oly mértékben kölcsönösek, amely a kvantitatív kiegyenlítést biztosítja.

Az egyes kategóriák jövedelmi indexének kinyomozására elfogadjuk a következő plauzibilis elképzelést: a) csoport jövedelmi indexe úgy változik, mint a mezőgazdaság vásárlóerejéé, b)-é, mint a gyáripari termelési statisztika megadta kifizetett munkabérek és tisztviselői fizetések egy összegbeni változása, c) csoporté pedig, mint ahogy a kincstár személyi kiadásai. Ismerve ezen kategóriák jövedelmi keretét, valamely — a vizsgált időintervallumban középső — évre (pl. 1929—1930-ra), a fenti kinyomozott részlet jövedelmi indexek segítségével megállapítható könnyűszerrel bármely évre az össz-jövedelmi index. Természetesen az index — bár kézenfekvő feltevések eredménye — helyessége, pontossága kétséget kizáróan nem igazolható. Egy azonban biztos, ami számunkra a legfontosabb, hogy *a jövedelem változása arányaiban hű képet ad*, amit alátámaszt az is, hogy a kereső népesség egyes kategóriáinak közelítő jövedelmi indexét ezen népesség kereső csoportok szerinti megoszlásai százalékaiknak arányában — tehát nem a jövedelem értéke szerint —, hanem az egyes kategóriák összkeresőinek száma alapján mérlegelve összesüritjük²⁶, olyan indexet kapunk, amely az előbbtől csak az intervallum határain hajlik el kissé, ami voltaképp csupán arra mutat, hogy a fentjelzett s állandónak feltételezett jövedelmi keret az intervallum határai felé módosul.²⁷

²⁶ A fogyasztás individuális változása szempontjából teljesen helyes alapon.

²⁷ A Magyar Gazdaságkutató Intézet Gazdasági Helyzetjelentése: A mezőgazdaság vásárlóereje; a mezőgazdasági cikkek piacrahozatalából származó vásárlóerő névleges alakulása, 1925—1927 = 100.

Az 1930. évi Népszámlálás, II. rész. Foglalkozási adatok. 1934.

Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. Magyar Statisztikai Szemle. 1930. 212—223. o.

Statisztikai Havi Közlemények: A gyáripari termelési statisztika főbb eredményei. Munkabérek és tisztviselői fizetések címen kifizetett összeg.

Év	Jövedelmi index	Kisker. átlagár fill./kg	Kisker. ár redukálva áll. (j)-re	Fejenkénti fogyasztás kg/évi indexe
1927/28	101.0	124.34	122.5	104.0
1928/29	104.5	120.30	117.5	105.0
1929/30	100.0	118.35	118.35	102.5
1930/31	88.5	115.25	130.5	102.0
1931/32	72.5	128.00	177.0	82.5
1932/33	67.0	130.00	198.0	77.0

Évpár	Keresleti elaszticitás
1927/28—1930/31	0.315
1927/28—1931/32	0.625
1928/29—1930/31	0.500
1928/29—1931/32	0.585
1928/29—1932/33	0.590
1930/31—1932/33	0.675

Az elaszticitások médiánja : 0.587.

4. *Bulgária*: fogyasztás indexét az összfogyasztás indexének a népesség változásával való korrekciója útján kaptuk meg. A kiskereskedelmi árak a hivatalos bulgár statisztika adatai országos átlagban. A jövedelmi index megállapításánál nem kevésbé nehezebb a helyzetünk, mint előbb. Tulajdonképp bizonyos tekintetben statisztikai becslésre vagyunk utalva. Alapul szolgál a megfogható, publikált mezőgazdasági termelés értéke, mint a bulgár nemzeti — fogyasztók kezében diszponibilis — jövedelem tulnyomó része; lévén Bulgária lakosságának több mint 80%-a agrárkereső. Ahogy ez változott, minden valószínűséggel úgy változott (néhány rugalmasító momentumtól — megtakarítás, hitel — eltekintve) a mezőgazdaságban foglalatosskodó népesség jövedelme is. Miután pedig a többi 20% népesség keresői fixfizetéses jellegű kategóriákból kerülnek ki, e töredékre feltételezhetjük, hogy annak jövedelme a vizsgálat alá vont 5—6 év alatt alig változott, közel constans volt. Így azután 80%, 20% arányban mérlegelve kaptuk a végső valószínű jövedelmi indexet,²⁸ amelyet azután még a népesség változásának megfelelően korrigáltunk.

²⁸ Annuaire Statistique du Royaume de Bulgarie. Sofia. Bulletin Mensuel de Statistique. Sofia.

Év	Jövedelmi index	Kisker. átlagár leva/kg	Kisker. ár redukálva áll. (j)-re	Fejenkénti fogyasztás kg/év indexe
1926	92.5	29.44	31.7	94.0
1927	97.5	29.38	30.1	91.5
1928	108.5	29.65	27.4	104.0
1929	100.0	30.45	30.45	100.0
1930	75.5	30.85	41.0	96.5
1931	69.5	28.60	41.2	83.5
1932	58.5	25.50	43.6	80.5

Évpár	Keresleti elaszticitás
1926—1928	0.695
1926—1931	0.460
1926—1932	0.490
1928—1931	0.540
1928—1932	0.555
1929—1932	0.605

Az elaszticitások médianja : 0.548.

Hogy a jövedelmi index meghatározása mennyire helytálló volt, megerősíti azt az elaszticitások kielégítően összetartó értéksora.

Teljesen hasonló számítások, (R) -re nézve szintén extrémnek tekinthető *Jugoszláviára* vonatkozóan az elaszticitás értékét közepesen 0.59-nek adták.²⁹

Az Amerikai Egyesült Államokat illetőleg a cukor keresleti elaszticitásának értéke a megfelelő (p) magasságoknál a felvett időszakra vonatkozóan *H. Schultz* számításai nyomán cca. 0.25—0.30 közt van.^{30 31}

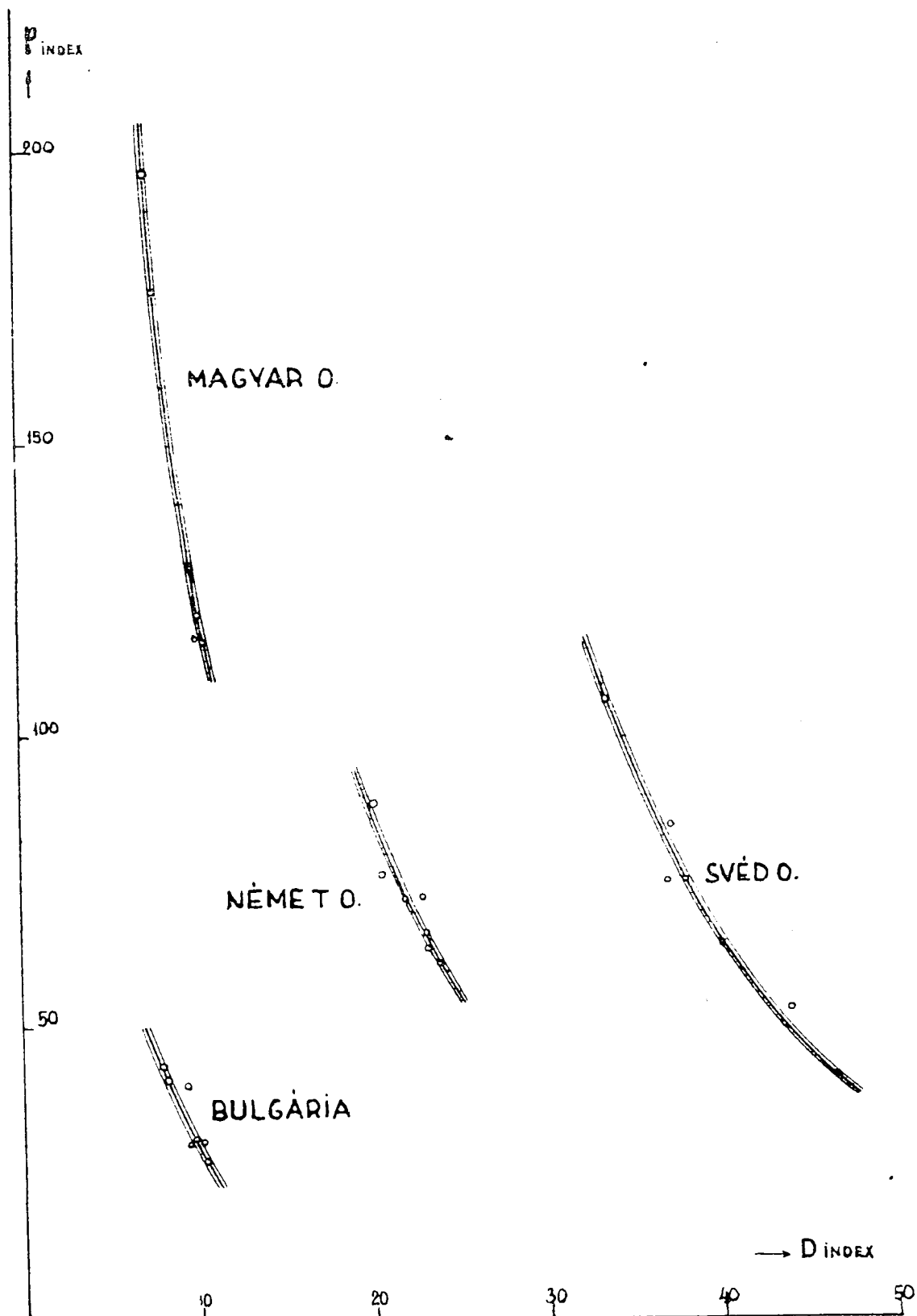
²⁹ Az elaszticitás értékének kiszámítása, *Alexander Jovanovic* szíves közvetítésével megszerzett — egyébként alig hozzáférhető — statisztikai adatok alapján vált lehetővé, akinek ezért itt külön is köszönetemet fejezem ki.

³⁰ *Henry Schultz*: Der Sinn der statistischen Nachfragekurven. Veröffentlichungen der Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung. Kurt Schroeder, Bonn, 1930. 55. o.

³¹ Az elaszticitás számításainál mindig feltételezzük, hogy a fogyasztásra szánt jövedelem úgy változik, mint amilyen változást a fenti nominális jövedelmi indexek mutatnak. Ez csak szigorúan stacioner állapotra érvényes; dinamikus, erősen rugalmas természetű gazdasági cselekvéseknél, mint amilyenek a ténylegesek, csak több-kevesebb valószínűséggel állhat helyt. Ezért is, de az egyéb változások átütését lefékező különféle vis inertiae-k zavaró hatásainak elkerülésére az évpárokat stacionérhez közel álló nyugodtabb pozíciókból válogattuk össze.

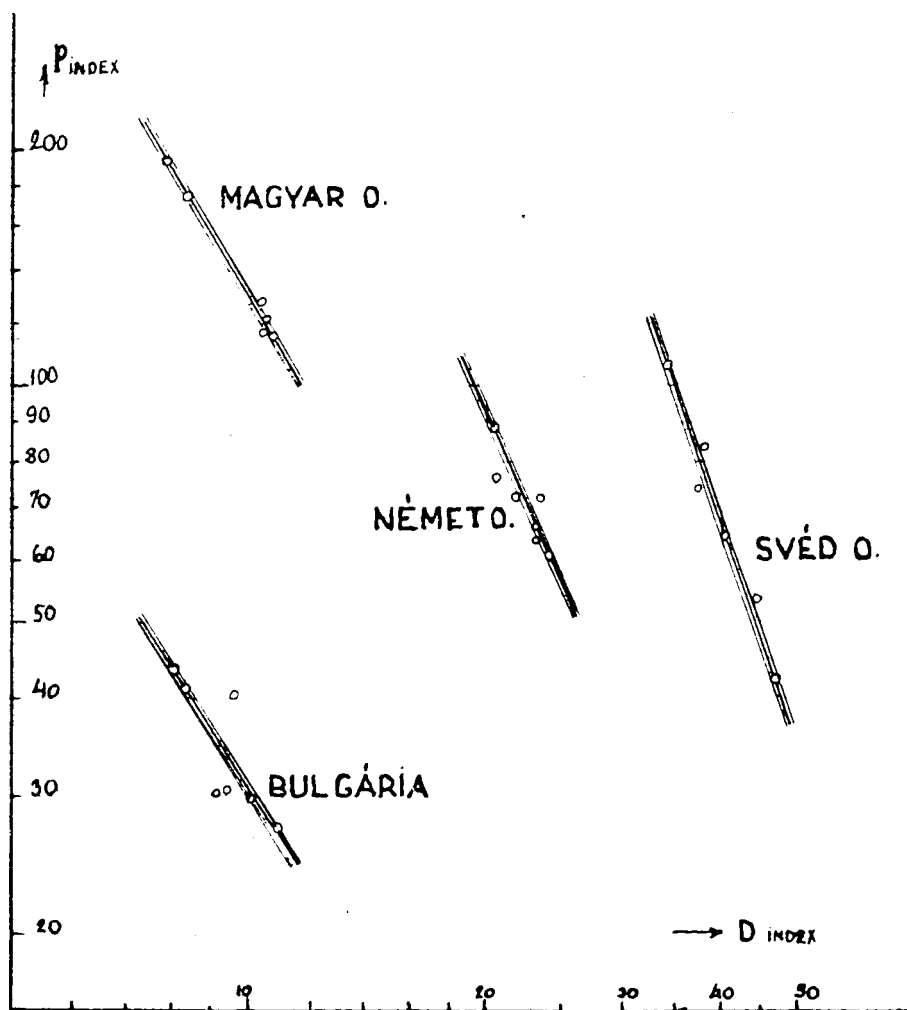
A számítások logaritmikus számolólécen végeztek, ennek következtében az utolsó számjegyek néha kikerekített értékek.

A kidolgozott statisztikai anyag szemléltetése természetes koordinata rendszerben.

1. sz. ábra.

A kidolgozott statisztikai anyag szemléltetése logaritmikus koordinata rendszerben.

2. sz. ábra.

Azon statisztikai számokhoz, amelyeket itt felhasználunk az eredmények helyes értékelése szempontjából, szükséges néhány kísérő megjegyzést fűznünk:

a) fogyasztási adatok közlése legnagyobb részben a költségvetési év vagy a cukor termelési üzem-év s nem a naptári év szerint történik, mégpedig primér módon egy összegben (a megadott fejkvóták időszora gyakran csak tájékozódás jellegével bír, így kívánatos utánaszámolni).

Ezek a fogyasztási adatok tulajdonképpen a pénzügyi ellenőrző hálón át a fogyasztás felé megindult mennyiségek, tehát nem biztos, hogy mindig el is fogyasztattak az adatközlés intervallumában. További ellenvetés lehet az, hogy akár termelés, akár pénzügyi szempontból gyűjtettek be ezen adatok, ritkán lehet afelől tájékozódást szerezni, hogy ezen mennyiségből mennyi volt az ipari fogyasztás, a kedvezményes-

áru fogyasztás, az esetleges takarmányozási célokat szolgáló elhasználás (pl. Nagybritannia, Németország), vagyis általában az olyan fogyasztás, amely mindenesetre más természetű törvényszerűségeket követ, mint amelyet kiindulásainknál általánosságban feltételeztünk. A tapasztalat szerint ez a hányad mennyiségileg rendesen jelentéktelen; sok esetben azonban elég nagy lehet ahhoz, hogy számításaink eredményén torzítson, amit alig tudunk — éppen előbb mondottak következtében — helyreigazítani.

A fejkvóták értelme a kormegoszlás különbözősége miatt nem mindig azonos, miután nem „Vollperson“-ra vonatkoznak, amely fogyasztás szempontjából közös alapnak lenne tekintendő. Idősoraink azonban oly rövid intervallumot (5—7 év) képviselnek, hogy a „Vollperson“ közbeeső módosulását nem látjuk aggasztó hibaforrásnak.

Annál észrevehetőbb eltérés származhat abból, hogy a fogyasztás és megfelelő lélekszám nem mindig összetartozó értékek. Pl. oly országokban, ahol az idegenforgalom — évre átszámítva — fogyasztók számában a lakosság több százalékát is kiteheti (Svájc, Ausztria). Ennek eliminálására pontos idegenforgalmi statisztika esetén mindig megvan a lehetőség.

Ott, ahol a fogyasztási adatok nyers cukorértékben vannak adva, azokat a számításainkba való beállítás előtt, ahol erre szükség volt, előbb 1:1.12 arányban átszámítottuk finomított cukorértékre.

b) az árak kiskereskedelmi átlagárak. Országos fogyasztói átlagárak, úgy ahogy őket a statisztikák közlik. Biztosat természetesen sohasem tudhatunk arról, hogy ezek az átlagok tárgyunk természetének megfelelő módon számítottak-e, vagy nem. Minthogy elsőrendű közszükségleti cikkről van szó, amelynek ára meglehetősen állandó jellegű (legtöbb államban kartelcikk), a közölt kiskereskedelmi árak minden különösebb aggodalom nélkül elfogadhatók.

c) a jövedelmi adatoknak lehet a legtöbb támadási felületük. Ez következik a jövedelem pontosan meg nem fogható, diszkrét, illékony mivoltából. *Leginkább sebezhető pont* azonban mégis az, hogy a nagy és kis pénzflexibilitású jövedelmeket együttesen kellett számításainkba besorolni, holott ezeknek aránylagos viselkedése minden változással szemben rendesen más és más. Előfordulhat, hogy a jövedelemeloszlás struktúrája megváltozik, ezzel az átlagos (R) is, anélkül, hogy ez okvetlenül az átlagos nominális jövedelem változását is maga után vonná; már pedig jövedelmi indexünk mindig csak ezen átlagos nominális jövedelmet tudja valahogy megfogni. Vizsgálatunk időintervallumának rövidsége következtében észrevehető hibák ebből a forrásból csak elvétele származhatnak.

V.

Az egyes keresleti görbék általános törvényét (r) -t ismerve, megszerkesztésükhöz elegendő csupán egy-egy pontjukat ismerni. Egy ilyen pont adva van egy-egy összetartozó (D) , (p) koordináta párral.

Miután nemzetközi adatok összehasonlításáról van szó, elkerülhetetlen a (D) , (p) értékek előzetesen történő közös nevezőre hozása. A (D) -értékek természetüknél fogva, — kis elhanyagolással (Vollperson) — már közös alapon vannak, a (p) -k azonban a legkülönbébb nominális valutákban vannak adva. Tulajdonképp ezeket kell közös, egységes alapra hoznunk, amit számításaink egyik legnehezebb s legkényesebb részletfeladata egyszersmint. Összehasonlító vizsgálatunk oly időre esik (1927—30), amikor az európai államok valutái csaknem kivétel nélkül fixirozott aranykapcsolatu alapon állottak. A lehetőség megvolt az egyes árszinvonalak kiegyenlítésére (*Cassel*) és a két-két valuta szerves értékű — aranyparitásos s egyben vásárlóerő-paritásos — egybefonódására; feltéve a teljesen szabad jószágmozgást. Sajnos, ez a feltétel a különböző szállítási költségek, vámok, fogyasztási adók, forgalmi korlátozások stb. következtében csak mérsékelten érvényesülhetett (*manipulated prices*),³² a 30-as évek felé pedig mindinkább megszűnt. Ekkor már az aranyparitás és vásárlóerőparitás megközelítőleg sem volt egyformának vehető. Ezért szükség van a két paritás eltéréseinek pontos ismeretére. Sajnos, az árstatisztikák még nincsenek olyan formában, hogy egy minden tekintetben helytálló és mértékadó vásárlóerő-paritásos sorozatot — a magyar árnívóra vetítetten — számítani tudnánk. Kompromisszumos megoldáshoz kell folyamodnunk, amit annál is inkább megtehetünk, miután elsősorban ez kvalitatív összehasonlítások céljaira kell.

Ha az 1929—30-ra összehasonlitható nagykereskedelmi árak alapján kiszámítjuk az egyes országok magyar viszonyokkal szembeni arany- és vásárlóerő-parítások közötti eltéréseket:³³

³² L. V. Birck: The Theory of Marginal Value. London. George Routledge & Sons. 1932. V. könyv.

³³ 25 nagykereskedelmi árucikk alapján; élelmezési és nem élelmezési cikkek egyenlő arányban mérlegelve.

A Népszövetség egyik hivatalos szerve is számít folyamatosan — valószínűleg nemzetközi index-valutáris célzattal — 1929=100 alapon hasonló indexszámokat, 1. néhány ilyen indexszámot Les Banques Commerciales, 1929—1934. Société des Nations. Genève. XVII. tábla.

A vásárlóerő-paritás nagyobb (+), kisebb (—),
mint a valuták aranyparitása %-ban

magyar-lengyel	viszonylatban	—9.4%
magyar-németalföldi	„	—4.7%
magyar-német	„	—2.9%
magyar-svájci	„	—0.8%
magyar-francia	„	+2.7%
magyar-cseh	„	+3.5%
magyar-svéd	„	+3.7%
magyar-osztrák	„	+6.2%
magyar-olasz	„	+8.7%

Azt látjuk, hogy ezek még 10%-t sem érik el. Feltéhető, hogyha az összes árura el tudnánk végezni ezt a számítást, az hasonló eredménnyel járna; vagyis, hogy 1930 elején, midőn már az egyes valuták aláértékelési manipulációja megkezdődött, a pengőre vetített két paritás különbsége még alig éri el a 10%-t. Figyelembe véve továbbá a cukor keresleti elaszticitásának relatív kicsiségét (0.3—0.6), illetve a keresleti vonal meredekségét az ártengely mentén, az átszámításokat az 1930-t közvetlenül megelőző időszakra, aranyparitásos alapon el szabad végeznünk. Az átszámításból eredő hibák csökkentésére (R), tekintetében egymástól nagyobb mértékben elváló csoportokat fogunk (R) határok közé foglalni és ezen határolt csoportokat összehasonlítani. Közös valutájú területeken az ilyen kvalitatív jellegű sorrendképzést egy tökéletesebb válthatja fel s már kvantitatív jellegű (R) megállapításokra is nyilhat alkalom az ($R=\varphi(D)$) meghatározás után. A (p) átszámításainak tökéletesedése esetén ez a kvantitatív sorrendképzés majd különböző valutájú területekre is kiterjeszthetővé válik.

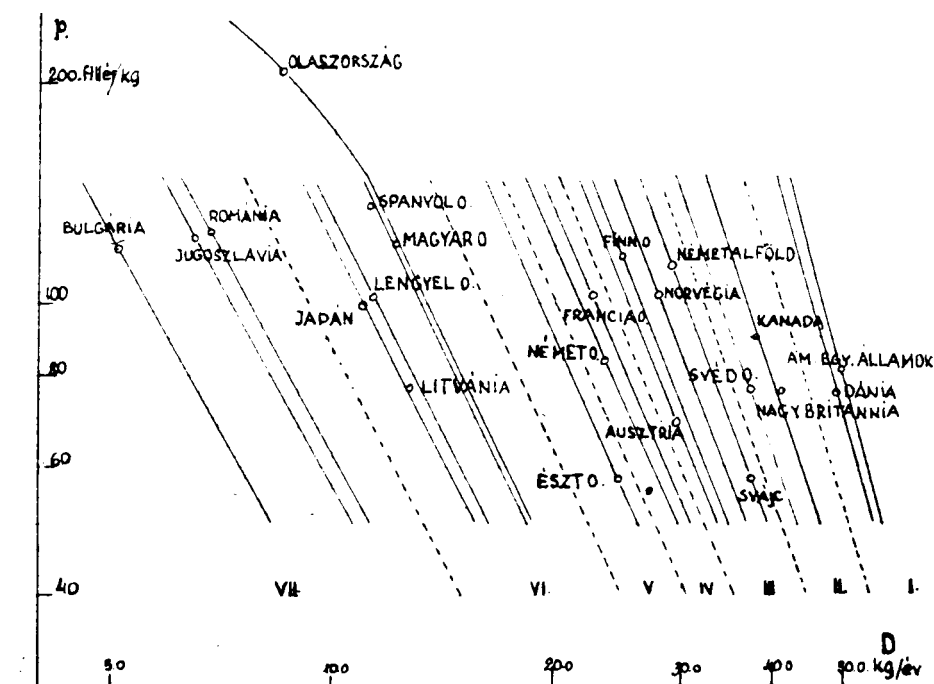
Az egyes keresleti vonalak megrajzolásához szükséges összetartozó (p), (D) értékek, vizsgálatunk időszakában (1927—30 átlagában)³⁴ a következő oldalon vannak összeállítva.

Ezen koordinata-párok alapján az (R) sorrendet megállapító keresleti vonalsereg logaritmikus léptékben:³⁵ 3. ábra.

³⁴ A (p), (D) adatok lehetőség szerint az illető országok statisztikai kiadványaiból vannak véve — ritkábban — szükség esetén másodlagos adatforrásokból is. A fejkvóták beállításánál figyelembe vétetett a La situation mondiale du sucre, Rapport du Comité économique. Société des Nations, Genève, 1929. 25. o. Annexe VI.

³⁵ A keresleti vonalak berajzolásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy az elaszticitás η nemcsak (R), hanem (p) szerint is változik. „The elasticity of demand will be great for high prices, and great, or at least considerable, for medium prices; but it will decline as the price falls; and gradually fades away if the fall goes so far that satisfy level is reached.” A. Marshall: Principles of Economics. i. m. 179. o. Közelítő számítások (p), tekintetében extrém Olaszországra nézve a keresleti elaszticitás értékét 0.8—0.7-nek adják, ezt figyelembe véve, Olaszország log. keresleti vonalát az 5. sz. ábra tekintetbevételével rajzoltuk meg.

O r s z á g	Fogyasztói átlagár kg		Átlagos fogyasztási fejkvóta kg/év
	illető ország valutájában	P. fillérben	
Ausztria	85.5 gr.	69.0	29.5
Bulgária	3020.0 st.	120.0	5.1
Dánia	49.5 ö.	76.0	48.4
Esztország	38.0 m.	58.0	24.5
Finnország	800.0 fm.	116.0	26.4
Franciaország	449.0 c.	105.0	22.5
Jugoszlávia	1250.0 p.	125.0	6.5
Lengyelország	159.0 gr.	102.0	11.6
Litvánia	135.0 c.	77.5	12.4
Magyarország	120.0 f.	120.0	12.1
Nagy-Britannia	6.6 p.	76.0	40.0
Németalföld	49.0 c.	112.0	28.6
Németország	62.5 Rpf.	85.0	23.4
Norvégia	67.5 ö.	103.5	27.5
Olaszország	691.0 c.	208.0	8.4
Románia	3650.0 b.	126.0	6.8
Spanyolország	162.0 c.	137.0	11.2
Svájc	52.5 c.	58.0	37.5
Svédország	53.6 ö.	77.0	37.0
Am. Egyesült Államok	14.1 c.	81.0	48.7
Japán	38.0 s.	100.0	11.0
Kanada	16.0 c.	91.0	37.5

3. sz. ábra.

A keresleti görbék pozíciója, egymásutániségük jellemző a megfelelő reáljövedelmek nagysági sorrendjére és fordítva. *A keresleti vonalak egymásutánja adja a fogyasztásra szánt reáljövedelmek nagysági sorrendjét, hajlási karakterük pedig* — legalább is szakaszonként — magát a $R = \varphi(D)$ törvényt, amellyel a sorrend pontosan — egyelőre ugyan szakaszonként — kvantitatívizálható. Az így kapott (R) azt jelenti, hogy ha egyetlen fogyasztót a megfelelő átlagos (p) , (j) , stb. feltételek közé állítanók, akkor az az adott (D) -t éppen a nyert nagyságu (R) mellett érné el. Ezen (R) tehát egy retrográd módon származtatott átlagos reáljövedelem, egy elképzelt singuláris fogyasztó reáljövedelme, amely ezen minőségében s kumulatív hatásában azzal az összességgel egyenértékű, amelyet helyettesít, illetve reprezentál.

A fogyasztásra szánt jövedelmek nagysági sorrendje
(átlagos fejenkénti reálértékben)
a 3. sz. ábra alapján.
(1927—1930 átlagában.)

	Európai államok	Tengerentuli államok
I.	1. Dánia	Amerikai Egyesült Államok
II.	2. Nagy Britannia .	Kanada
	3. Svédország	
III.	4. Németalföld	
	5. Svájc	
	6. Norvégia	
	7. Finnország	
	8. Ausztria	
IV.	9. Franciaország	
	10. Németország	
V.	11. Észtország	
VI.	12. Olaszország	
	13. Magyarország	
	14. Spanyolország	
	15. Lengyelország	
	16. Litvánia	Japán
VII.	17. Románia	
	18. Jugoszlávia	
	19. Bulgária	

Az ábra nyomán az az a priori valószínűségi ítélet, amely ezen reáljövedelmi, quasi jóléti sorrendről bennünk már megvolt, most a posteriori is igazolva, mindinkább bizonyossággá válik.

Ezen átlagos (R) olyan országokban, ahol (D) -re nézve nagyon elütő területek vannak, nem képviselheti a területi átlag jellegét minden tekintetben, bár fogyasztást érintő ha-

tásaiban pontosan megfelel az összesség átlagos kvantitativ adatainak; l. pl. Csehszlovákia (1929—30):³⁶

Terület	Fejkvóta kg/év
Csehország	29.0
Morvaország és Szilézia	27.0
Elcsatolt magyar területek . . .	14.0

0.5 állandó keresleti elaszticitást feltételezve, ezen területek (R)-jei, ha Csehország (R)-je = 100:

Morvaország és Szilézia	86.5
Elcsatolt magyar területek . . .	23.5

Az (R), mint átlagos érték a fogyasztás adatain keresztül — mint egyetlen szükséglet útján szerzett s az összességre érvényes tájékozódás — adódik. A többségi fogyasztótípust tükrözi vissza. Belső jövedelemeloszlási aránytalanságokról csak közvetve ad képet, amennyiben pl. azonos átlagos nominális jövedelemnél, ott, ahol a jövedelemeloszlás nagyon aránytalan, minden valószínűséggel kisebb lesz az (R), mert a kis pénzflexibilitású jövedelmeknek aránylag igen kis része jut a közvetlen fogyasztás csatornáiba (áremelő árrétegződés tudja már csak ezt a hányadot emelni). U. i. a megtakarítási hányad, a termelési szférába való átbillenés mérve, a jövedelemmel mindig emelkedik.³⁷

A megtakarítási hányad azonban nemcsak a jövedelem nagyságától, gyakran sokkal inkább a hajlandóságtól is függ (pl. Franciaország). A mezőgazdasági népesség általában alacsonyabb nivón hajlandó a szükségletkielégítés szintjét

³⁶ Statistisches Handbuch der Cechoslovakischen Republik. IV. köt. Praha, 1932. 120. o.

³⁷ Pl. az Amerikai Egyesült Államokban:

Megtakarítási hányadok %-ban			
4.600 \$ és annál nagyobb évi jövedelmi családoknál			38%
3.100—4.600 \$	„	„	17%
2.450—3.100 „	„	„	13%
2.000—2.450 „	„	„	11%
1.700—2.000 „	„	„	8%
1.450—1.700 „	„	„	5%
1.250—1.450 „	„	„	3%
950—1.250 „	„	„	0%

America's Capacity to Consume. Brookings Institution. Washington, D. C. Publication No. 56. 1934. 96. o.

megszabni s így fennmaradó jövedelmével a közvetlen fogyasztásból kikapcsolódni.³⁸

Agrárországokban ezért is kisebb lehet az (R), mint amilyen nagynak az az átlagos jövedelem alapján várható volna. Az egész közgazdaságra azonban az (R) mindig döntőbb jelentőségű. Az individuumok a saját kis szubjektív világukban kisebb kielégítési nívón is elégedettek s egyensúlyban levők lehetnek; de a közgazdaságra, már csak a teljesítmények szempontjából is (reálgazdasági szempont). különösen a más közgazdaságokkal való szembenállásnál a tárgyi (R) döntőbb körülmény, mint az individuumok, minden változással szemben óriási „vis inertiae“-t tanúsító, megszokott, alacsony élet-szinvonalon érzett elégedettsége. (Szociális szempontból természetesen más a helyzet.)

Az említett megtakarítások következtében keletkező rezervoárok, mint a fogyasztás látens tartalékai okozzák néha azt a nagy különbséget, amely a tényleges (R) és a teljes nominális (j)-t fedhető (R) között van (pl. Franciaország); s váltoásaik felborítói mindenféle „gazdasági cirkulációs folyamat“ elképzelésének: („Der volkswirtschaftliche Kreislauf als Kreislauf der Güter und Dienstleistungen zwischen Produktion und Verbrauch ist letzten Endes nichts anders als die Entstehung und Verwendung des *realen Volkseinkommens*.“)³⁹

Az (R)-ek összehasonlítása ha rövidebb időszakról van szó, időben is megejthető. Pl. Magyarországra nézve (4. sz. ábra), feltételezve, hogy a keresleti elaszticitás állandó értéke „ η “:

$$R = \varphi(D) = C \cdot D^{1/\eta} \dots 9.$$

(p=constans)

³⁸ Pl. ugyancsak az Egyesült Államokban:

Megtakarítási hányadok %-ban

jövedelmi osztály	farmer család	nem farmer család
1.000—1.500 \$	8.1%	0.8%
1.500—2.000 „	20.6%	5.7%
2.000—2.500 „	29.5%	8.1%
2.500—3.000 „	36.0%	10.3%
3.000—3.500 „	40.3%	12.4%
3.500—4.000 „	44.5%	13.6%
4.000—4.500 „	48.5%	14.6%
4.500—5.000 „	52.0%	16.5% stb.

America's Capacity to Consume. 257. o.

³⁹ Friedrich Zahn: Wirtschaftsstatistik und Konjunkturforschung, Allgemeines Statistisches Archiv, Jena, 1935. 24. Bd. 418. old.

Év	Deflált kisker. ár p/kg ³⁹	Fogy.-i fejkvóta kg/év	Fogyasztásra szánt jövede- lem fejkvótájának indexe reálértékben (R_i)	
			$\eta=0.500$	$\eta=0.587$
1913	1.10	8.85**	(53.46)	(58.42)
1927/28	1.10	12.03	100.00	100.00
1928/29	1.03	12.22	95.72	95.57
1929/30	1.06	11.91	93.76	93.86
1930/31	1.12	11.81	97.27	97.66
1931/32	1.29	9.60	74.14	79.11
1932/33	1.37	9.00*	69.51	74.98
1933/34	1.45	9.54*	82.22	87.81
1934/35	1.46	9.69*	86.30	91.52

* „A cukor fogyasztásra vonatkozó adatok 1932 évet megelőző Évkönyvektől eltérőleg a készletek figyelembevételével állapítottak meg.” (1934. Magyar Statisztikai Évkönyv 272. old.) Tehát az 1932. évet megelőzően a készletek nagyságai befolyásolták a mindenkor fogyasztási fejkvótát, ami az 1932. év előtti R_i -k számbavételénél szemelött tartandó!

** Integer Magyarországra.

VI.

Fejtegetéseink s egyszersmint vizsgálódásaink végére érve, célszerűnek véljük rövid egyszerűsítésben összefoglalni meggondolásaink menetét s megadni módszerünk kritikáját.

A statisztika jövedelmi adatai — feltéve, hogy azok egyáltalában regisztráltak s hozzáférhetők — részben azok elhatárolatlansága (a jövedelem bizonytalan értelmezése következtében), részben azok szándékos vagy véletlenszerű torzítása következtében még egy nominális megítélésnél is vajmi kevésbé használhatók, annál kevésbé egy felsőbb megítélési fokozatban, mint amilyen a mienk is, amely fogyasztói reálértékelésükre vonatkozik; úgyhogy ezen az uton célunkhoz aligha lehetne eljutnunk. Más oly lehetőséggel kellett tehát megpróbálkoznunk, amely keresztülvihetőnek s eredményrevezetőnek látszott. Ennek lényege a következő elgondolás volt: *a fogyasztásra szánt reáljövedelem (R) megfogható megnyilvánulásait, hatásait — okozatait — a láthatatlan (R)-rel bizonyos határozott összefüggések révén egyértelmű kapcsolatba kell hozni s ezen egyértelmű kapcsolat, valamint az adott parallelhatások birtokában — kerülő matematikai uton — hozzáférkezni az (R) nagyságához.*

Egy ilyen összefüggést bizonyos matematikai s közgazdasági meggondolások s — a matematikai tárgyalás megki-

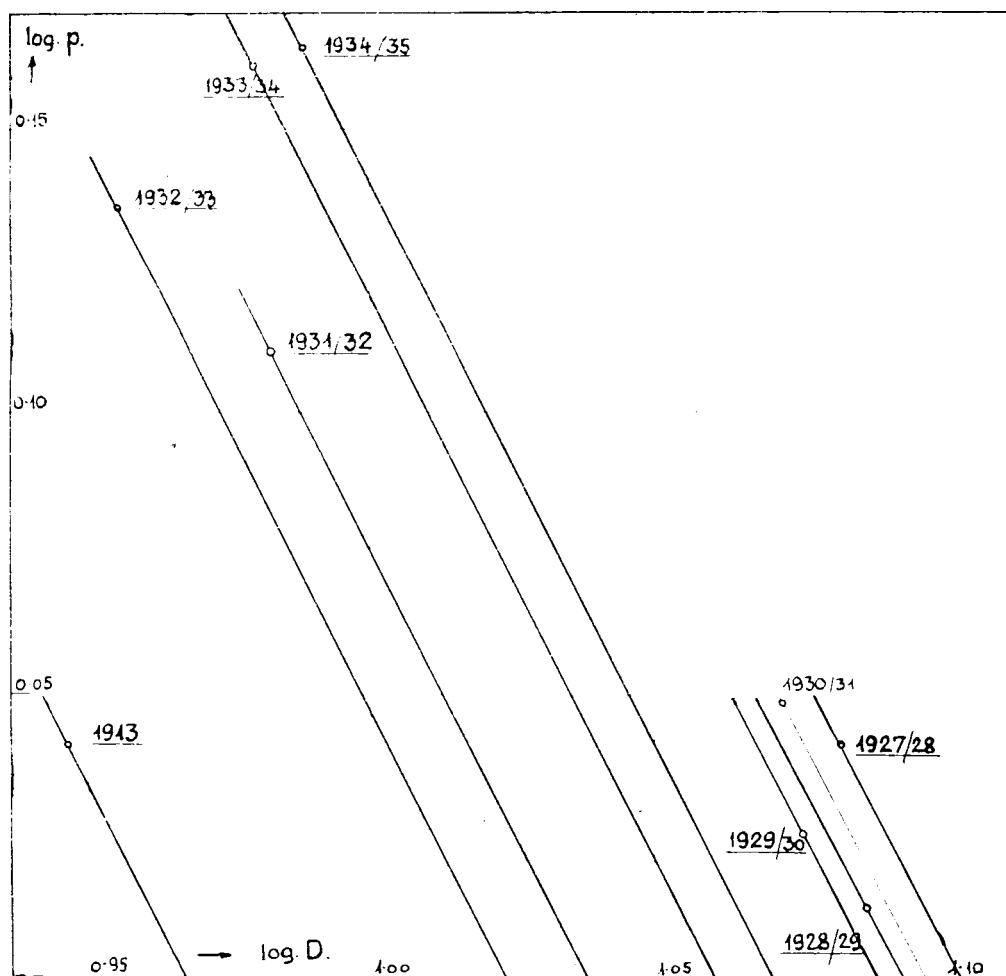
⁴⁰ A deflálás a hivatalos megélhetési index-szel történik. Az így nyert „ R_i ”-eknek és a nominális nemzeti jövedelmi indexek 1927—28-ra deflált értékeinek megfelelő egymáshoz való viszonyításából nyert u. n. *jövedelmi olló-indexek*, hazánk belső jövedelemelcsúszási strukturaváltozásait illetően, igen tanulságos konjunkturális következtetések eszközzésére nyújtanak alapot.

vánta — néhány meglehetősen kötött feltétel mellett sikerült levezetnünk. Kiindulásunk — lett legyen akár deduktív, akár induktív jellegű okoskodásról szó — egyaránt az individuális hedonistikus összmaximum elve volt, amelynek konkrét, piacon keresztüli megvalósulása 1. általános összefüggéshez vezetett, amely bizonyos feltételek árán egészen a 3. egyenletig volt egyszerűsíthető. E feltételek voltak: olyan szükségleti,

Magyarország.

1913—1935.

$\eta = 0.5$

4. sz. ábra.

illetve kiadási csoportok alapulvétele, amelyekre vonatkozó kiadási hányad elenyésző kicsi (1—2%), a kérdéses szükséglet, illetve szükségletcsoport singularitása, a többitől való függetlensége s egyuttal a szükségletek sürgősségi rangsorának általános változatlansága. Ezek fennforgása esetén levezethető volt oly négy dimenziós összefüggés, amely még egy egyetlen további feltétellel, a szóbanforgó szükséglet törvé-

nyének állandóságával a fogyasztási felület egyenletébe ment át. E feltételek betartása érdekében választottuk a cukor-szénhidrát szükségletet és a rövid vizsgálati időintervallumot.

A fogyasztási felület egyenletéből egyszerű elkülönítésekkel két igen jólismert részösszefüggést nyertünk: 1. a Cournot-Marshall-féle keresleti függvényt, 2. az általánosított Engel-féle összefüggést. Ez utóbbi lett volna tulajdonképp problémánk közvetlen megoldásának alapja, miután azonban ennek pontos — s (R) -re vonatkoztatott — algebrai alakját mai eszközeinkkel ugyyszólván lehetetlen egy kezelhető — s mégis a tényleges törvényt fedő — összeállításban megformulázni, empirikus támlákon kellett azt megkerülnünk — pontosabban szólva — okozati felszinrejtését megfognunk, éppen az 1. és 2. közötti kapcsolatot, illetve magának a fogyasztási felületnek a konstrukciója segítségével. Így sikerült a statisztikai anyagban lévő s egyébként alig érzékelhető 2. sz. törvényszerűséget a keresleti vonalak célszerű ábrázolása s szemlélése útján oly mértékben megfoghatóvá tenni, hogy kvalitatív megállapítások akadály nélkül, kvantitatívak pedig bizonyos feltételekkel megtehetőek voltak.

Összefüggéseink felírását s az ezek útján megállapított eredményeket a felsorolt feltételek tették lehetővé, amelyek kiindulásainkban átmenetileg mindig csak individuumra vonatkoztak. Már most amennyiben e feltételek fenállanak s amilyen mértékben azonosak több individuumra vagy azok sokaságára, népcsoportokra stb. vonatkozóan, oly mértékben érvényes az 1. összefüggés és annak továbbfejlesztése ezekre is s ily mértékben jogosultak az így megállapítható eredmények is. Azonos kulturfoku népeknél s közel hasonló és egyforma éghajlatu területekre tehát egyformán érvényeseknek vehetők ezek az összefüggések és továbbfejlesztéseik; különösen pedig olyan területekre nézve, mint amilyenek Európa zárt gazdasági kulturzónái.

Valóság számára — szigoruan véve — összefüggéseink tulajdonképp mindig idealizált eseteket testesítenek meg. A valóságban azonban csupán többé-kevésbé ilyennek vehetők vannak. Ezt kiigazítandó, — nem tekintve egyelőre a felhasznált statisztikai adatok pontatlanságából eredő eredménymódosulásokat — célszerű a vázolt lefolytatott vizsgálatot több szükségleti, illetve kiadási csoportra elvégezni. *Minél több ilyen vizsgálat eredményével rendelkezünk, annál megbízhatóbb, pontosabb lesz a kép, amelyet az (R) -re nézve — ezek összbenyomásaként nyerünk.*

Ilyen és hasonló vizsgálódás bármely általános szükségletre, illetve szükségleti cikkekre elképzelhető és el is végezhető, hacsak a jelzett feltételek érvényesülni tudnak. Hogy ténylegesen mégsem lehet keresztülvinni, annak nyomósabb okai

vannak. U. i. bármely más — kivétel alig akad — szükségleti, illetve kiadási csoportra vonatkozóan csaknem lehetetlen ma még a szükségelt statisztikai adatokat olyan formában fellelteni, amely alkalmas volna azok közös síkba hozására. Ez az oka annak, hogy miért szorítkoztunk csupán a cukor-szénhidrát szükségletre, ami azonban nem érintheti kiindulási megfontolásaink helyességét, legfeljebb a kapott konkrét eredmények pontosságát. Bár az utóbbira sem lehet különösebb aggodalmunk, mert a végeredmények, amelyeket akár a keresleti elaszticitás országok szerinti értékeire, akár magára a reáljövedelmi sorrendre is vonatkozzanak, végig megnyugtató összhangban vannak az a priori alkotott véleményeinkkel.

Megfontolásaink kezdettől fogva mindig csak a lényegszeméleletet kívánják adni, ennél fogva a tények aberrációja ezen váztól, ismeretszerzési felépítéstől mindig lehetséges, amit nem lehet a megismerési módszer rovasára írni; már csak azért sem, mert a lényegszemlélet csupán a domináló okokat tudja fellelteni. Esetleges okozatokat idealizált szabályszerűségeink nem minden esetben vallhatják magukéinak (s ha igen, akkor is csak bizonyos határok között).

Végmegállapításaink meglehetősen kvalitatív természetűek, miután a keresett $R = \varphi(D)$ kvantitatív törvényt segédeszközeink mai fejlettsége mellett még nem tudtuk kielégítő alakban felírni, bár sokszor közelébe férköztünk. Mindez azonban nem ronthatja le azok helyességét és értékét, főképp ha tekintetbe vesszük, hogy azok mindig kvantitatív eredmények megelőzői szoktak lenni, kvantitatív megjelölést a szó tágabb értelmében véve. U. i. abszolút mérésről, olyan értelemben, mint az egészen exakt tudományokban ez megköveteltetik, tudományunk körébe eső jelenségeknél alig lehet szó, miután e jelenségeket fejlődésük, változásaik hordozója, az idő erősen relativakká teszi, aminek következtében ezek csak szűkebb időközökön belül, helyesen — dimenziójuk módosulása következtében — itt is csupán önmagukkal volnának mérhetők. Ez a relativitás általában megvan a természettudományok legexaktabb ágazatainál is, csak valamelyest más formában s nem olyan mértékben, mint az időre olyannyira beállított közgazdasági, általában társadalmi jelenségeknél.

Megismerési módszerünk helytállóságát azonban jelenségeink e viszonylagossága alig érinti, mert hiszen az nem e jelenségek pillanatnyi kialakultságából, hanem azok constants tulajdonságaira épül fel, amelyek tehát — természetükénél fogva — igen hosszú időn át sincsenek változásnak alávetve.

FÜGGELÉK-RÉSZ.

A 3. ábrán feltüntetett keresleti vonalak helyes, pontos megrajzolásához szükséges néhány kisegítő meggondolás, amelyek ugyan tanulmányunk tulajdonképpeni célján kívül esnek, de mégis a kvantitativ sorrendet meghatározó törvényszerűség $R = \varphi(D)$ megállapításához több értékes adalékkal szolgálhatnak.

Számításaink folyamán a keresleti törvényekre nézve feltételezzük, hogy az elaszticitás legalább is szakaszonként állandó. Tehát logaritmikus léptékben a keresleti vonal szakaszonként egyenesekből áll. E feltevést csupán számításaink könnyítése céljából tettük; természetesen annak tudatában voltunk végig, hogy a valóságban ténylegesen az még szakaszonként sem constans, vagyis a keresleti vonal logaritmikus léptékben nem lesz egyenes (sem tört vonal), hanem az (η) -logaritmikus léptékben a keresleti függvény differenciáhányadosa — folytonos változása következtében görbületét folytonosan változtató görbe vonal lesz.

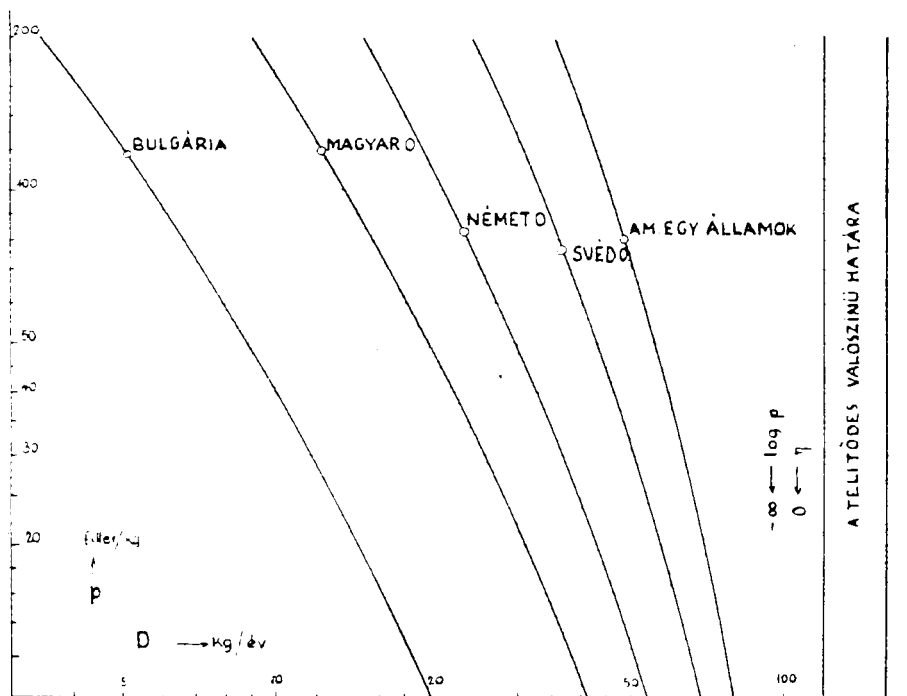
Variációs számításba kapcsolódva, bizonyos korlátozásokkal a fenti feltevést fenntarthatjuk, még pedig aképpen, hogy annak érvényét csak végtelen kis elemi szakaszokra fogadjuk el. Elemi szakaszonként tehát állandó (η) -el számolunk (vagyis elemi szakaszonként ugyancsak constans (η) lesz az elaszticitás a (j) irányában); következésképp tételként kimondhatjuk: *végtelen kis szakaszonként a keresleti elaszticitás — egy dimenzió nélküli arányszám — fogja determinálni egyuttal az (R) változásának jellegét is.* Ennek felismerése szolgáltathatja a kiindulási alapot $(R = \varphi(D))$, a kvantitativ reáljövedelmi sorrend megállapításához. Előfeltétel a keresleti vonalsereg elaszticitásának lehetőleg pontonkénti ismerete, a keresleti vonalak helyes felrajzolása az (R) változása szempontjából.

A keresleti vonalak megrajzolásához a legfontosabb támpontokat a határesetek adják. A keresleti vonal alakulása határozottan megszabott a telítődés elérésével, amely már fiziológiai szempontból is a fogyasztás határát jelenti. A telítődés környezetében minden tényleges keresletnek meg kell szűnnie. A keresleti görbéknek itt kell a zérus növekménynek megfelelő pontot elérniök. Ez az összes keresleti görbének közös pontja lesz. Ennek meglátása a keresleti vonalak szerkesztése szempontjából rendkívül értékes körülmény.⁴⁰

A keresleti görbe másik elhatárolója az a magas ár,

⁴¹ Miután a keresleti vonal tulajdonkép a szükségleti, illetve haszongörbe piaci transzformációja, az idevonatkozó fejtegetések nagy része a szükségleti görbe alakulásából merithető, l. a szükségleti görbe alakulására vonatkozólag: R. H. Palgrave: Dictionary of Political economy. Vol. I. London, 1894. Macmillan & Co. 542 o. (Edgeworth.)

amelynél már nem alakulhat ki hatályos kereslet, ahol az effektív kereslet nullára redukálódik, a keresleti vonal a (p) tengelybe fut. E határ felé mindinkább növekedik a keresleti elaszticitás értéke. Közbeesőleg az elaszticitás változására nézve egyelőre pontosan csak annyit lehet feltételezni, hogy folytonos jellegű. A keresleti vonal megrajzolásánál mértékadó lehet *Marshall* már idézett megjegyzése. Mindezek figyelembevételével a keresleti vonalak jellegzetes főbb hajlási karakterükben az 5. (logarithm.) ábrán vannak rekonstruálva.

5. sz. ábra.

Az előzőkben előrebocsátott s az elemi keresleti görbe szakaszokra vonatkozó feltevések alapján constans (p) met-szetekből megszerkeszthetők már a $(R = \varphi[D])$ alakjai is. Nyilvánvaló, hogy minden (p) -hez más és más $(R = \varphi[D])$ törvény fog tartozni, mint minden (R) -hez más és más $D = f(p)$. Az $R = \varphi(D)$ összefüggések pontos algebrai felírásához szükséges volna a bennük szereplő állandók ismertetése is. Ehhez azonban rengeteg jó statisztikai adat kellene.

Az 5. ábrát szemügyre véve, egy értékes mellékeredményre lehetünk figyelmesek. Az ábrából tisztán kivehető, hogy a telitődés a cukornál cca. fejenként évi 120—150 kg. elfogyasztásánál következne be. Ezen extrapolációs eredmény fiziológiailag is igen jól igazolható.

Együttal a vázolt mellékeredmény szép bizonyítása az individuális törvényszerűségek óriási átütőerejének.

Kádas Kálmán.

A kontárkérdés.

A kontárok eredetileg a céhek korában a céhen kívül állott iparosok voltak, akiknek nem volt megfelelő képesítésük a mesterség üzésére. Jelenleg általában a tanulatlan iparosokat értik alatta; ezekkel szemben törekszenek a kisiparosok a képesítési kényszert kiterjeszteni.

Ha a kontárkérdés *történeti gyökereit* keressük, a céhek keletkezéséig és kifejlődéséig kell visszanyulni. A XIII. század körül már voltak hazánkban előjogokkal felruházott és önkormányzattal bíró iparos szervezetek, vagyis céhek. Ezek nemcsak azokat a teendőket látták el, amelyeket ma az ipartestületek ellátnak, hanem olyan feladatokat is elvégeztek, amelyeket ma az államhatalom magának tart fenn. A kontárkérdés szempontjából többek között a céhek hatáskörébe tartozott az ipari képességnek elbírálása és az ipar művelésére vonatkozó jogositvány megadása is, miután a céhbe való felvétel jelentette az ipar megkezdésére való jogot. Ezért a kontárkérdés fejlődése egybeesik a céhszabályok kialakulásával és fejlődésével. E céhszabályok története tulajdonképpen az ipari közigazgatás történetét állítja elénk, aminek annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, mert a céhszabályok által létesített jogszabályok elég tekintélyes része több-kevesebb változtatással ma is érvénnyel bír. Így pl. a képesítésnek egész mai rendszere a céhbeli képesítés elvén áll, a tanonc-tartási jog, a tanoncnak tanulási ideje, a tanoncvédelem már a céhszabályokban fellelhető. A segédnek mai gyakorlati ideje is megfelel a céhkorszakbeli vándorlásnak és így tovább.

A legrégebb ismeretes céhszabály, amely egyben az első kontártilalmat tartalmazza, 1307-ből való és a kassai szűcsök kiváltságait foglalja magában.¹ A kassai szűcsök céhszabályzata után legrégebb a kolozsvári szűcsök céhszabálya, amely 1369-ből való. Az erdélyi szászok 1376-i céhszabálya tiltja több mesterség gyakorlását és csak egy mesterségnek üzését engedi meg: vagyis szabályozza a kontárkérdésnél oly nagy jelentőségű munkaegyesítés, szakmahalmozás ügyét. Az erdélyi szászoknak 1376-i céhszabályával egyidejű a pozsonyi

¹ Richter András, Kassa város bírása, az esküdt polgárok és a város közönsége nevében adta ki, meghagyván, hogy aki a szűcsmesterséget nem tudja, az azt ne üzze, különösen ne a céhen kívül.

cipészek céhszabályzata, amelyet Buda város jogkönyve örökölt meg az utókor számára.²

Megemlítendő a pozsonyi szabóknak 1411. évből való céhlevele is, amely szerint a segédnek csak mesterhez volt szabad szegődnie és ha valahova titokban dolgozott, a városbíró megbüntette, azonfelül a szerszámokat elkoboztatta. Általában a *mesterfogalom* ebben a korban a tekintély és szak tudás teljességét jelentette. Az a körülmény, hogy a céhek már ebben a korban a segédek részére külön statutumokat alkottak, mutatja, hogy a céhek ugyyszólván kezdettől fogva igen nagy gondot fordítottak nemcsak a munkaviszony rendezésére, hanem az ipar utánpótlására is: a segédeknek erkölcsi és szakmabeli kiképzésére, aminek természetesen a kontárkodás elleni küzdelem szempontjából is gyakorlati jelentősége volt.

A Mátyás korából ismert céhlevelek közül a kontárkérdés szempontjából figyelmet érdemel a kolozsvári kovácsoknak 1467. évből való céhszabályzata, amely elhatárolja a kovácsipart a lakatosipartól, mondván: „lakatosnak fejszét, vagy az ő mesterségükhöz tartozó más mívét megigazítani, vagy magukat másképpen az ő mesterségükbe vegyíteni nem szabad, mindazonáltal mások joga sértetlenül maradván“. A szabályzat ezzel a kontárkérdés egyik legfontosabb ágához nyul hozzá: az iparok terjedelmének elhatárolásához.

A mohácsi vész utáni céhszabályok átlagából kiemelkedik a marosvásárhelyi ötvösöknek 24 artikulusból álló céhszabályzata, amelyet I. Rákóczi György fejedelem erősített meg. E szabályzat külön és nyomatékosan megtiltotta „a legényeknek kontárkodását“. A kolozsvári ötvöslegényeknek és inasoknak 1640. évből való szabályzata a mesterek és legények között bizonyos érdekközösséget hozott létre a kontárok üldözésében: ha a kontár elveszi a munkalehetőséget a mester elől, akkor a legény sem kap mesterénél munkát. Ezért a kontárok üldözésébe bevonták a legényeket is olyképpen, hogy a legények által feljelentett kontár pénzbírságából a legényt is részesítették.

Számos adat maradt fenn arról, hogy a céhek kezdettől fogva érintkezésben állottak egymással s egymás szabályait és szabálymagyarázatait nem ritkán kölcsönösen kicserélték. Így pl. a kolozsvári ötvösök több ügyben kérdést intéztek a

² A kontárkodás szempontjából a pozsonyi céhszabályok, amelyek általában rendkívüli szigorúságukkal tűnnek ki, néhány különleges rendelkezést tartalmaznak. Így pl. előírták, hogy: „sem férfi, sem nő cipőt tűvel nem, hanem dróttal és szurkos fonállal kell varrni“. Nem volt szabad a bőrt faggyuval megkenni, sem sós vízben áztatni. Ha e szabályt nem tartották meg, akkor a céhmester a cipőt elkobozhatta és azt a piacon nyilvánosan elégette. A szabályok ellen vétőt három napi elzárásra lehetett büntetni s a városbíró ezenfelül még a szerszámok elkobzását is elrendelhetette.

váradí céhhez, amely 1563 december 2-án kelt levelében válaszolva, felajánlja barátságos szolgálatát a *himpellérekre* vonatkozólag. Tudnivaló, hogy a himpellér szó e korban egyértelmű volt a kontár fogalmával.

A céhek közhatósági jellegét, szabályalkotási és bíraskodási jogát az egész középkoron át elismerték. Sok bajuk volt azonban az u. n. *limitációkkal*. Az ország lakossága és a katonaság állandóan panaszkodott az iparcikkek magas ára miatt s mivel a drágaság előidézőinek a céheket és a mestereket tartották, ezért úgy Erdélyben, mint Magyarországon számos törvényt hoztak a céhek megrendszabályozására, illetve az árak limitálására, megszüntetésére.³

A céhbe való belépés díjának leszállítása szorosan összefüggött a kontárkérdéssel.

1729-ben újabb törvény állapítja meg, hogy a céhek „a közönség ártalmára szabályokat alkotnak, a felvételi díjakat felemelik és ezáltal a kézművesek megszorítását gátolják és meghatározott számra szorítják.” Ez a törvény a magyar kézművesek szempontjából még azért is nevezetes, mert a magyar nemzetiségű kézművesek panaszzal, hogy a nemzetiségi vidékeken a céhek „a magyar nemzetbelieket bé nem fogadják, s ily módon önkényesen visszaélni merészelnek.” Vagyis más szóval: voltak nemzetiségi céhek, amelyek a magyar anyanyelvűeket a kontárok sorába igyekeztek visszanyomni. Ebben az időben a helytartótanács sok esetben élt azzal a törvényhozási felhatalmazással, hogy a céhek által szedett felvételi díjakat mérsékelte és a céhbe való felvétel körül tapasztalt visszaéléseket meggátolni igyekezett.

Hogy a török hódoltság ideje alatt a magyar ipar a folytonos háboruszkodás és villongások következtében nem fejlődhetett, az nem szorul magyarázatra. A törökök kiűzése után sem javult a helyzet, mert a *kuruc-labanc* világban városaink a legteljesebb bizonytalanságban éltek. Nem kedvezett az iparnak Mária Terézia és II. József uralkodása sem, amely leplezetlenül az örökös tartományok gazdasági érdekeit helyezte előtérbe. Mindezek dacára a majdnem egy évszázadig tartó békés korszak kedvezett a fejlődésnek és a megnövekedett népességnek nagyobb szükségletét tekintélyes részben iparosaink itthon állították elő.

A XVIII. század céhszabályaiban az önzés és kapzsiság lett urrá; ez egyebek közt abban is megnyilvánult, hogy megnehezítették a felszabadítást és a mesterréválást, nehogy az

³ Ezek az u. n. limitációs törvények, pl. 1659-ből, 1715-ből, kifogásolták, hogy a „kézműves társulatok” (vagyis a céhek) „társakat csak nagy pénzbeli összeg letétele mellett” fogadnak be s „ezáltal az eladó tárgyakat ritkábbakká és drágábbakká tenni nem áttalották”. Ezért a törvények intézkednek „az érdemes kézműveseknek minden ártalmas megszorítás nélkül s elviselhető díj mellett leendő felvételéről”.

iparosok elszaporodásával a verseny növekedjék. Ez persze egyértelmű volt a kontárok feltünő elszaporodásával. Ez időtájt sűrűbben találkozunk azzal, hogy a legények számát korlátozzák s előfordult az is, hogy a céhet „bezárták“, ami azt jelentette, hogy újabb mestert nem vettek fel a céhbe, miután — véleményük szerint — a meglévő mesterek ki tudták elégíteni a szükségletet. Ez a korlátozó rendszabály tehát nem volt más, mint bizonyos időtartamu zárlat, aminek gondolata az 1934-i kecskeméti Hirös Héten megtartott országos ipari kongresszuson is szóba került.

A XIX. század elején, amikor a gyárpar kezd jelentősegre szert tenni, mindinkább jelentkezik a törekvés a céhek teljes megszüntetésére. *Széchenyi* is a céhek ellen foglalt állást, mindannak az eltörlését sürgetve, ami a *szabad versenyt* akadályozza. „A' céhek — írja a Hitelben — örökké hátráltatják a' természetmények 's mesterművek árainak egymásközti rendes arányát.“ Egyes helyeken közvetlen célzást is tesz a szakképzettség és kontárság kérdésére. „Manufacturák állítására — írja a Világban — többek közt a' dologhoz tökéletesen értő emberek is kellenek mulhatlanul 's kivált eleinte.“ Egy más helyen az „ügyes erszényüritőkről“ szól és azt a tanácsot adja a közönségnek: „ne adjon vakhitelt“ mindenkinek, „hanem válassza meg embereit, kikkel valami alkura kíván lépni“.

Klauzál Gábor kereskedelmi miniszter rendkívül érdekes kísérletet tett 1848 június 9-én kiadott rendeletével, amely megtartotta a multból mindazt, amit jónak ítélt, viszont a céhszabályokba érdekesen belevitte a liberális kor eszméit.⁴ E céhszabályok határozott és nagy fejlődést jelentettek volna s igen érdekesen világítják meg a kor felfogását. Vessünk egy pillantást a kontárügy szempontjából legfontosabb kérdések: a kiképzés és a felvétel szabályozására.

Klauzál rendelete szerint: aki mesterré akart lenni, annak a remekbizottmány előtt kellett remekelnie. Ez a bírálatt írásba foglalta, amelyet a hatóság is megkapott. „A hatóság vevén az ítéletet, ha a remeklő lakásítási vagy honosítási tekintetben többé kérdés alatt nincsen, határozatilag kijelentendi, 24 óra alatt, hogy a remeklő mesterjogi gyakorlatának, hatósági szempontból semmi akadályja nincs.“ Ez fontos ujtás volt. Eddig a céhek minden korlátozás nélkül jelenthették ki mesternek azt, akit tagjaik sorába felvettek, bár a céhszabályok megkövetelték, hogy a mesterjelölt előbb szerezzék meg a polgárjogot és vétesse fel magát a városi polgárok sorába s

⁴ A céhszabályokat módosító *Klauzál*-féle rendelet csak átmeneti időre volt tervezve, „mig az iparügy teljesen és kimerítően rendeztethek“; de *Klauzál Gábor* céhszabályai a gyakorlatban ki sem próbáltattak, mert a szabadságharc leveretése után érvényük megszűnt.

csak ennek az előfeltételnek a teljesítése esetén vették fel a céhbe. Most ezt megfordították: amennyiben a céh a remekelést elfogadta, a hatóság a polgárjog megadása után külön határozatot hozott afelől, hogy a jelölt mesterjogi gyakorlatának „semmi akadálya nincs“ (nihil obstat). Nagyon megnehezítette a kontároknak, tehát a céhen kívül ipart űzőknek a jogosított iparosok, tehát céhtagok közé való bejutását az a megszorítás, hogy amíg a remeklőnek helybenlakási vagy honossági viszonyai még nincsenek tisztázva, úgy a hatóság nem jelenthette ki a mesterség gyakorlatának szabadságát.

Érdekes volt az az intézkedése, amely a kontárokat felhívta, hogy „félév alatt igyekezzenek mesterrélevésüket az ismertetett módon kieszközölni“, addig pedig maradhattak „állapotjukban“.

Új helyzetet alkotott, illetve törvényesített az a rendelkezés, amely azoknak, akik saját kezükre, segéd nélkül dolgoztak, megengedte, hogy az ipart, ha lakhatási joggal bírtak, űzhessék s ezt a körülményt csak a hatóságnak kellett bejelenteniök. Ez az intézkedés engedmény volt a szabad ipar híveinek; de ennél is nagyobb engedményt jelentett az a szakasz, amely kimondta, hogy: „ha pedig jövőre a segéd saját kezére, de egyszersmind legényi segedelemmel akarna dolgozni, ezt csak úgy teheti, ha erre az illető minisztériumtól engedélyt nyerend, de amely csak rendkívüli esetekben fog megadatni“. Az ilyeneket *engedményezetteknek* nevezték.⁵ Ilyen módon egyesek a céhek beleszólása nélkül miniszteri engedéllyel — bár korlátozva — űzhették a mesterséget.

A szabadságharc leveretése után ipari viszonyainkat az 1851-ben kiadott *Ideiglenes Utasítás* szabályozta.⁶ Kimondta, hogy a kézművesiparok nem engedélyezhetők u. n. „egyetemes személyek“ (vagyis mai kifejezéssel élve: jogi személyek), hanem mindenkor egyedek részére, ami kifejezésre juttatja azt az elvet, hogy a kézművesipar, a képesítésnél fogva, személyes jellegű és megbízottak által nem gyakorolható. A képesítés elvét azonban mingyárt át is törte, amennyiben magasabb tudományos képzettség esetén el lehetett tekinteni a tanítványi és legényi évektől, ha elismert gyakorlati szolgál-

⁵ Mindezek viselték a közterheket és a céhterheket is; az engedményezettek a mesterdíj felét fizették. Segédet csak korlátozott számban, tanulókat pedig egyáltalán nem tarthattak. A heti- és országos vásárokon azonban megjelenhettek.

⁶ Ez a szabad verseny alapján állott, kimondván azt az elvet, hogy „mindenki, aki a törvényesen előirt feltételeknek megfelelni képes, egyszersmind törvényes igényvel bír az illető jog elnyerésére 's más kereskedők és iparosok károsodás miatti panaszai figyelembe nem veendőek. Ugyanez a' céh által üzött iparosokra is áll 's a céheknek a céh cím nem ad jogot, valamely iparüzleti jognak új folyamódokra átruházása ellen tiltakozni“.

latok által a különös képesség bebizonyítást nyert. Megengedte az Ideiglenes Utasítás, hogy a nem céhbeli kézműves-iparosok közös céljaik előmozdítására együletet alakíthassanak.

Egészen véve az Ideiglenes Utasítást az abszolutisztikus szellem hatotta át; erre utal többek közt az is, hogy a kerületi főispánokat illette „a megrendelt tanítványi, legényi, szolgálati, vándorlási évek alóli felmentés is“. Mondani sem kell, hogy az akkori főispánok ezt a jogukat, valamint általában másodfoku hatósági jogaikat, politikai szempontok szerint gyakorolták; ezt annál könnyebben teheték, mert a céhek véleményét nem kellett követniök. Ennek következtében a kontárok feltűnően elszaporodtak s politikai szolgálatok fejében messzemenő előnyökhöz juthattak az iparüzés terén. Ezzel párhuzamosan a céhek ereje és tekintélye teljesen összezsugorodott, alig maradt hatáskörük, ennél fogva a talaj eléggé elő volt készítve a céhek teljes megszüntetésére.

I. Ferenc József 1859 decemberében adta ki az iparügyre nagyjelentőségű *Pátensét*, amely az ipart szabad és engedélyezett iparra osztotta. Kimondta, hogy az iparüzés nem függ attól, hogy az iparüző a község kötelékébe felvételre-e, vagy sem. A szabad ipar egyszerű bejelentéssel volt üzhető; a bejelentésre a hatóság igazolásul iparigazolványt (*Gewerbeschein*) állított ki. A császári nyílt parancs is tehát az ipar-szabadság elvére volt felépítve. Az engedélyhez kötött ipari jogositvány elnyeréséhez azonban, a személyi megbízhatóságon kívül, igazolni kellett az általános képzettséget is. Bizonyos fokig tehát a császári nyílt parancs a képesítés elvén áll, de azt csekély mértékben viszi keresztül.⁷

Az alkotmány visszaállítása után a korszellem, amely tulnyomó részben szabadelvű irányu volt, az ipar terén is a legteljesebb szabadságot követelte. Az 1872-i *ipartörvény* életbe is léptette a teljes iparszabadságot: a céheket teljesen megszüntette és helyettük a magánjellegűnek tekinthető *ipartársulati* intézményt alkotta meg. Az ipartársulatoknak biztosított jogkör annyira sovány volt, hogy teljesen képtelenek voltak eredményes tevékenységet kifejteni. Az ipartársulat azt sem mondhatta ki alapszabályaiban, hogy tagjai sorába csak vizsgát tett iparosok vehetők fel s mivel mindenki minden szaktudás nélkül mindenféle, sőt egyszerre több ipart is

⁷ A nyílt parancs az iparosok szervezete gyanánt az ipartestületet jelöli meg, amelyre a „Genossenschaft“ elnevezést használja. (Ausztériában az ipartestületeket ma is Genossenschaftnak nevezik, míg Németországban leginkább az Innung elnevezés használatos.) Szigorúan keresztülvitte a kénysztársulást, amennyiben kimondta, hogy aki olyan járásban kezd ipart, amelyben van ipartestület, az már az ipar megkezdése által az ipartestület tagjává válik. Ha már az Ideiglenes Utasítás megbontotta a céhszervezetet, a nyílt parancs ezt még tovább folytatta és mindössze a nevét hagyta meg.

üzhetett, ennél fogva az iparüzéssel számtalan visszaélés történhetett. Ennek dacára az iparüzési jogtól senkit, sem birói ítélettel, sem közigazgatási úton nem lehetett megfosztani. Ez az állapot valóságos tenyésztelepe volt a kontárkodásnak s valóban a magyar ipar története folyamán soha a kontárok annyira el nem szaporodtak, mint az 1872-i ipartörvényt követő 10—12 év alatt.

A céhek évszázadokon keresztül — egészen az abszolút korszakig — nemcsak az ipari közigazgatás lebonyolítói voltak, hanem egyben az ipar színvonalának fenntartói és fejlesztői is; az ebben rejlő erőt nagy kár volt eldobni. A képesítés kötelezővé tétele évszázadokon át egyik legbiztosabb alapja volt iparunk előrehaladásának. A *szabad verseny* üdvös és áldásos gazdasági elv, de természetesen épp úgy nem jelenti a gazdasági életben sem a kellő helyeken való korláthalanságot, mint ahogyan a politikai szabadság vívmánya sem jelenti a teljes szabadságot. A céhbeli képesítési rendszert csak akkor lehetett volna elejteni, ha ugyanakkor az alkotmányos kormánynak módjában állott volna olyan erőteljes ipari politikát — vagy legalább is olyan nagyarányú ipari oktatást — kezdeményeznie, amellyel betölthette volna a képesítés eltörlése által keletkezett űrt. Azonban semmi érdemleges nem történt, s így a kisiparnak a saját erejéből kellett felvennie a küzdelmet az előretörő gyáriparral, a közönnyel és a szét-huzással.

E törvényünk mingyárt első szakaszában kimondotta, hogy minden nagykorú vagy nagykorúsított egyén, nemre való tekintet nélkül, a törvény korlátai között bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol szabadon gyakorolhat. Természetes, hogy a törvénynek e rendelkezése folytán az ipart olyanok is ellepték, akik azt nem tanulták. A piacot elárasztották rossz árukkal, aminek következtében a magyar ipar színvonala folyton süllyedt, majd iparunk a tönk szélére jutott s emiatt viszont az idegen, főleg az osztrák ipari cikkek erősen tért hódítottak.

Ebben az első ipartörvényünkben az iparokra nézve alig van valami megszorítás, mindössze egyik-másik iparágra nézve (pl. szállodák, kocsmák) volt kimondva, hogy a *közigazgatási hatóságok* (tehát többé már nem az iparosok önjogu szervezetei), a törvény korlátai között, a helyi szükséghez képest, általánosan kötelező szabályokat hozhattak. Valóságos Eldorádót jelentett a kontárokra a törvénynek az az intézkedése is, hogy egy személy többféle ipart üzhett, minden különösebb megszorítás nélkül; csak a sütő-, mészáros- és képményseprőipart szorította meg a törvény, amennyiben ezek üzői iparukat tetszésük szerint nem hagyhatták abba.

Az ipartársulatokba való belépés nem volt kötelező, hanem az iparüző szabad tetszésétől volt függővé téve; ha azon-

ban be akart lépni, azt tőle nem lehetett megtagadni és szakvizsga letételétől sem lehetett függővé tenni. Nyilvánvaló, hogy a törvénynek ez a rendelkezése visszahatás volt a céheknek arra a régi jogára, — amellyel sokszor visszaéltek — hogy csak a remek elkészítése után vették fel a jelöltet a céhbe. Ez az intézkedés azonban — ha szigoruan keresztülvitték — biztosítéka volt az ipar színvonalának, a vizsga elejtése és eltiltása viszont a kontároknak, a teljesen tanulatlan „fuse-reknek“ nyitotta meg a kaput. Az is hiba volt, hogy az iparüzés jogától még a tanulatlan kontárt sem lehetett megfosztani, ellentétben az abszolút korszak intézkedésével, amikor a hatóságoknak az iparüzési jog megvonása körül tág jogkörük volt; ha e joggal számtalan esetben politikai okokból éltek is, el kellett ismerni, hogy az erős fegyver volt a kontárok üldözése terén.

A *korlátlan iparszabadság* törvénybeiktatását tehát nem lehetett meggátolni, jóllehet a magyar iparosság vezetői még az utolsó pillanatban is magánál az uralkodónál akarták megakadályozni életbeléptetését. A céhek megszűntek, anélkül, hogy helyükbe egyelőre jobb jött volna.⁸ A káros következmények azonban gyorsan meggyőzték a kormányt és a törvényhozást, hogy a kézművesiparban az ország gazdasági és társadalmi rendjének nagyobb megrázkódtatása nélkül a képesítés elvét és a több évszázados multtal bíró ipari szervezetet nem lehet elejteni. Ez az ujjaépítés az *1884. évi ipartörvény* megalkotásával ment végbe, amely visszaállította az 1872. évi törvénnyel megszakított jogfolytonosságot olyképpen, hogy — a céheknek mintegy utódjául — megalkotta az *ipartestületi intézményt*. Az 1884. évi ipartörvény szerint abban az esetben, ha az iparüző által gyakorolni szándékolt iparág olyan mesterség, mely kézműves jellegénél fogva csak hosszabb gyakorlás útján sajátítható el, tanoncbizonyítványt kell bemutatnia és igazolnia, hogy a tanviszony megszűnése után szakbavágó műhelyben vagy gyárban szakbavágó munkával legalább két évig foglalkozott. A törvény felhatalmazása alapján a minisztérium rendelettel mintegy 50 mesterséget nyilvánított olyannak, amelynek üzéséhez szakbavágó gyakorlat kimutatása szükséges.⁹

Ez a gyökeres törvényhozási intézkedés igen súlyos sebet ejtett az elburjánzott kontárságon. Intézkedésével 1884. évi ipartörvényünk igen helyesen visszatért a céhkorszakbeli képesítés elvére s ezzel áttörte azt a merev iparszabadságot,

⁸ Mint *Tisza Kálmán*, az ellenzék akkori vezére mondotta: „vigyáztak rá, nehogy a céh az egyik ajtón kimenve, a másik ajtón bejöhessen“.

⁹ Később ez a szám szaporodott: az 1922. évi újabb ipartörvény már 76 képesítéshez kötött ipart sorol fel s ez a szám továbbra is növekedően van az azóta megjelent miniszteri rendeletek folytán.

amelyet az első ipartörvény akart keresztülvinni. Mindazonáltal ez a törvény nem valósította meg teljesen a képesítés elvét, amennyiben azt is kimondta, hogy aki tanoncbizonyítványt vagy segédi gyakorlatot kimutatni nem tud, de élete 21. évét betöltötte és igazolja, hogy gyárban vagy műhelyben 3 éven át szakbavágó munkát teljesített: annak ki kell adni az iparigazolványt a képesítéshez kötött mesterség gyakorlására. Egy helyen pedig ez az ipartörvényünk is egyenesen átörökölte a képesítés elvét, amennyiben u. i. kimondta, hogy a képesítéshez kötött ipar szakképzett nagykoru vagy nagykorúnak nyilvánított üzletvezető által is üzhető.

Az 1884. évi ipartörvénnyel életre hívott ipartestületek tulajdonképpen nem mások, mint a régi céheknek modern alakba öltöztetett utódai. A céhek nálunk előbb ipartársulatokká, majd ipartestületekké alakultak át, vagyonuk is ily módon szállott át; s minthogy ipartestületeink jórésztben visszanyerték a céhek közjogi jellegét és részben érdekképviselési minőségét is, ennek folytán azt lehet mondani, hogy a mai ipartestületek a régi világ céheinek egyenes leszármazottjai és jogutódai. Nagy kár azonban, hogy a kontárok üldözésére vonatkozó régi céhjogot az ipartestület nem kapta meg.¹⁰

Az 1884-i alapvető ipartörvényünk abban is hiányos volt, hogy az ipartestületnek nem biztosított jogot a képesítés elbírálására nézve, ami pedig a kontárság elleni küzdelem szempontjából nagy horderejű kérdés.¹¹ A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy számtalan esetben kiadtak iparigazolványt olyanoknak is, akinek nem volt meg a törvényben előírt szakképzettsége s miután az iparigazolványt mégis megkapta, ténylegesen meg is kezdte működését. Sok ilyen esetben az ipartestület fellebbezési joga hiábavalónak bizonyult, mert a fellebbezési eljárás évekig is elhúzódott és a felsőbb hatóságok sok esetben csak azért adták meg az iparüzési jogot a megtámadott iparigazolványosnak, hogy mivel iparát ugyis úzi és befektetéseket tett, méltányos, hogy iparát tovább üzhesse.

A 90-es években Baross Gábor volt az, aki a magyar ipar tervszerű fejlesztését célzó gazdasági politikájában a magyar iparosnemzedék nevelésére is nagy súlyt helyezett, ami egyik

¹⁰ Nem ruházta fel a törvény az ipartestületeket azzal sem, amivel a céhek évszázadokon keresztül rendelkeztek — hogy a taggá való felvétel egyuttal megadja a jogot az iparüzésre. Tudvalévő ugyanis, hogy az iparigazolvány kiadása — a képesítés kimutatása után — az iparhatóságnak van fenntartva.

¹¹ E téren csak 1922-ben történt változás annyiban, hogy az iparigazolvány, illetve iparengedély kiadása előtt az ipartestületet értesíteni kell avégből, hogy a szakképzettség igazolására vonatkozó iratokat 15 nap alatt megtekinthesse és a szakképzettségre véleményét nyilváníthassa. Az iparigazolvány kiadása esetén az ipartestületnek fellebbezési joga van, de az iparigazolvány a fellebbezés dacára kiadható.

leghatásosabb eszköz a kontárság leküzdésére. Intézményes reform azonban a kontárkodás megszüntetésére, vagy az ipari élet átszervezésére abban az időben nem történt.

Az ipartestületi reform kérdése nagyobb erővel a világháború után került napirendre és az 1932. évi ipartestületi törvény megalkotásához vezetett, amely egy új törvényes szervet létesített, az *Ipartestületek Országos Központját* (IPOK). A kereskedelmi és iparkamarák működési és jogköre érintetlenül maradt, azok a kézművesipari érdekeknek továbbra is hivatott művelői, míg az Ipartestületek Országos Központját a törvényhozás a különleges kézművesipari érdekek istápolására, nemkülönben az ipartestületeknek a szó szoros értelmében vett központi szerve gyanánt hívta életre. A kamaráknak egyének a tagjai, míg az IPOK-nak az ország ipartestületei.

A törvény részletesen felsorolja az ipartestületek feladatait. Bár nincs külön felemlítve, a felsorolásból nyilvánvaló, hogy az ipartestület van hivatva képviselni a tagok érdekeit a kontárokkal szemben is. E törvény egyik nevezetes alkotása az, hogy életre hívja az *ipartestületi szék*et.

Az ipartestületi szék elé utalja a törvény fakultatív, tehát szabadon választható, nem kötelező módon a munkaegyesítés körül felmerülő vitás kérdések elintézését is, vagyis azt a területet, ahol lépten-nyomon felmerül a kontárkodás. Az 1922-i törvény kimondja, hogy minden iparosnak joga van arra, hogy az iparának munkakörébe tartozó készítményeknek teljes előállításához szükséges mindennemű munkát egysítsen és ebből a célból más iparokhoz tartozó személyzetet is alkalmazzon. A törvény tehát csak az elvet mondja ki, az elv alkalmazását az ipari élet igényeihez simuló gyakorlatnak tartotta fenn.¹² A kérdés elbírálásánál a *képesítés* elve a kiinduló pont. Az új ipartörvény értelmében képesítéshez kötött iparok gyakorlására iparigazolványt (illetőleg iparengedélyt) általában csak az nyerhet, aki a megállapított szakképzettséget *saját személyében* igazolja. Ez alól a főszabály alól a munkaegyesítés kivételt jelent, ami úgy értendő, hogy a kivételt nem lehet tágítani, ellenkezőleg: szoros értelemben kell venni és csak addig a határig lehet elmenni, ameddig az illető iparág jogos érdekei megkívánják.

A munkaegyesítés azonban a kontárkérdésnek is egyik legfontosabb ága. Ahol e tekintetben tilalom van, ott minduntalan felbukkannak a kontárok is. Nézzünk néhány gyakorlati példát a munkaegyesítés köréből, a miniszteri gyakorlat alapján.

¹² Hogy „valamely iparosnak joga van-e más ipar körébe eső meghatározott munkát elvégezni, ezt az adott eset összes körülményeinek és az illető iparágak jogos érdekeinek figyelembe vételével kell elbírálni” — mondja egy kereskedelmi miniszteri elvi határozat.

Az *asztalosnak* például joga van a készített asztalosmunka mázolását is végezni; épp így a *lakatos- és bádogosmesterek* is jogosultak a munkakörükbe tartozó készítményeiken a mázoló munkát is elvégezni. Ha azonban az asztalos-, lakatos- és bádogosiparosok pl. régi épületek mázoló munkáit önállóan is elvállalják (ahol tehát kizárólag mázóipari munkáról van szó): ezeknek az elvállalására már nincs joguk, ez már jogosulatlan iparüzés.

A *bádogos- és vízvezeték-szerelő* ipar két különböző iparág. A bádogosipar képesítéshez van kötve, a vízvezeték-szerelő ipar pedig képesítéshez és engedélyhez kötött szakma. Épp így külön két szakma a *bádogosoké* és a *lakatosoké*.¹³

Lakatosok, illetve géplakatosok nem jogosultak háztetők bádogolásának elvállalására, miután ez a munka a bádogosipar körébe tartozik. A kerékpárjavítás sem sorolható a lakatosiparhoz, mert ez már a műszerésziparhoz tartozik; aki kellő képesítés és igazolvány nélkül mégis üzi: *kontár*.

A *bőrkereskedő* csupán félkészítményeket hozhat forgalomba, t. i. bőrt egész darabban, vagy kiszabott bőrt, ellenben kész papucsokat nem árusíthat. Kereskedhetik a bőr bárminő kikészítéséhez szükséges összes kellékekkel. De már cipőfelsőrészek készítésével csak akkor foglalkozhatik, ha arra a cipészipari képzettség igazolása mellett iparigazolványt szerez.

A *cipész* készíthet cipőfelsőrészeket; gyári cipőkészítményeket külön iparigazolvány nélkül árusíthat.

Élesen elhatárolja a gyakorlat a *férfi- és női szabóipart* egymástól. A férfiszabóiparos külön nőiszabó iparigazolvány nélkül nem jogosult ugynevezett angol nőikabátok vagy nőiruhák előállítására. Ha mégis megteszi, úgy kontárkodást követ el.

Készíthet-e *szőrmekabátot* a női szabó? Nem, mert a női szabóipar a szőrmét csak kiegészítő munkák céljaira, vagyis a női szabóipari munkák teljessé tételére dolgozhatja fel. A nőiszabó tehát, ha szőrmekabátot készít — szücsiparigazolvány nélkül —: *kontár*.

Sok visszaélés és kontárkodás történik az „*iparművészet*“ takarója alatt. Az „*iparművészet*“ szó igen általános megjelölés és ebből még csak nem is sejthető, hogy az „*iparművész*“ mire akarja kiterjeszteni munkakörét. Elvégre min-

¹³ A lakatosok — régebben nyert iparigazolványunk alapján — csak a hálózat megbontása nélkül végezhető szerelési munkákra vállalkozhatnak (pl. vízcsapok tömítése, lefolyócsövek kitisztítása) nem végezhetnek ellenben a hálózat megbolygatásával járó munkákat (pl. vízmérő felszerelése, csőrepedéseknél csövek betoldása). A bádogosok viszont foglalkozhatnak csővezeték szakaszok kijavításával, csődarabok betoldásával és kisebb lakóházak vízvezetékberendezésének létesítésével.

den iparág üzhető művészi módon, ennél fogva a súly az iparág megjelölésén fekszik. Éppen ezért a hatóságok nem is adnak ki iparigazolványt „iparművészeti tárgyak előállítására“, közelebbi megjelölés nélkül. Valamely iparágnak oly módon való gyakorlása, hogy az iparos művészi tökélyvel állítja elő készítményeit, nem menti fel az illetőt az iparigazolvány megszerzése alól. Ha tehát olyan iparágról volna szó, amelynek önálló gyakorlásához szakképzettséget kell igazolni, úgy ezt az előírt módon igazolni kell.

Szigoruan el van határolva a *kalapos* és *női divatkalapos* ipar is.¹⁴

Ami a *házi varrónőket* illeti, akik magánházaknál, valamint saját lakásukon üznek női ruhavarrást és kisegítő erőt egyáltalában nem alkalmaznak, vagy legalább is nem állandóan és rendszeresen: ezeknek munkáját a kereskedelmi miniszter bér munkának, illetve háziipari tevékenységnek minősítette.

Az *óráskok* foglalkozhatnak arany-, ezüst- és ékszerkereskedéssel is, de viszont ékszerkereskedők óraiparral nem foglalkozhatnak.

A *sütőipar* nem azonos a cukrásziparral, ennél fogva a sütőiparos csak abban az esetben kaphat iparigazolványt cukrásziparra, ha cukrászipari képesítését igazolni tudja.

A *szőnyegszövés* és *lámpaernyőkészítés* szabadipar, erre tehát az iparigazolványt képesítés igazolása nélkül kiadják.

A takaréktűzhelyek tisztítása a *kéményseprő* munkakörébe tartozik, ellenben azok kitapasztása a *kályhásiparba* vágó munka.¹⁵

Látnivaló, hogy a munkaegyesítés jogosságának vagy jogtalanságának kérdése át- és átszövi mindennapi életünket és elkísér a bölcsőtől a sirig. Ezt szó szerint is vehetjük, mert a bölcsőkészítés az *asztalosipar* körébe vágó munka, míg a koporsókra nézve a Kereskedelmi Miniszter kimondotta, hogy a *temetkezési vállalkozó* koporsókat nem készíthet, miután a koporsókészítés (persze fából) ugyancsak az asztalosipar munkakörébe tartozik. A *sírkőkereskedő* sem jogosult, ebbeli iparigazolványa alapján, sírkövet felállítani, miután ez a kőfaragóipar természetével bír. Jogosítva van azonban az üzletében elárusított sírkövet szükség esetén megcsiszolni és arra a betűket bevésni, vagy a munkálatokat segédje által végeztetni.

¹⁴ A női divatkalapkészítők nemezből is dolgozhatnak, azonban csak hideg uton alakíthatják azt; ezzel szemben a kalapos meleg uton fokozatos munkák végzésével termelhet. A *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* tehát, amellyől ez az elkülönítés ered, a két iparban követett különböző eljárásból, vagyis a hideg és meleg uton való eljárásból indult ki.

¹⁵ Ha tehát akad kéményseprő, aki a tapasztást is végzi, — jól lehet erre nincs képesítése: — kontár.

E példákból bőségesen kitűnik, hogy jogosulatlan iparüzésről (ami miatt állandó a panasz a kézműves- és kisiparos-ság körében) akkor van szó, amikor valaki megfelelő képesítés, illetve iparigazolvány (iparendély) nélkül üz ipart. Az ilyent nevezik *kontárnak*. A kontárokat a törvény üldözi és az, akinek az ipartörvény értelmében nincs meg a szükséges jogosítványa, nem léphet fel a bíróság előtt követeléssel. A kontár tehát az elvégzett munka értékének behajtásához nem kap bírói segílyt.

Hogy a kontárok oly nagy számban elterjedtek, ennek több oka van. Elsősorban gazdasági okok, amelyek sok tanulatlan elemet reászorítanak, hogy akár alkalmilag, akár rendszeresen olyan munkát végezzenek pénzért, amelyhez nem értenek. Nagy szerepet játszik a közönségnek az a tévhite is, hogy a látszólag olcsóbb kontármunkával jobban jár, mint ha ugyanazt tanult iparossal végeztetné.¹⁶

Tárgyilagos megállapítás szerint vannak olyan esetek is, ahol egyes kisiparosok az okai a kontárság felburjánzásának. Vannak u. i. szakmák, ahol egyes kisiparosok aránylag drágán termelnek s ugyanakkor akadnak élelmes kontárok, akikben talán nincs meg az előirt szakismeret, ellenben van bennük „üzleti szellem“, ami t. i. az összes rendelkezésre álló lehetőség ész-szerű és tudatos kihasználását jelenti. Az ilyen jelenségeket az illető szakmájú képzett iparosoknak a tényleges gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodása, s az iparos-képzés elméleti és gyakorlati továbbfejlődése van hivatva kiküszöbölni.

Közrejátszik a kontárság elterjedésében az a körülmény is, hogy a kézművesiparosság nem él eléggé azokkal a törvényes lehetőségekkel, amelyek a kontárok üldözése terén rendelkezésre állnak. Ez annál inkább sajnálatos, mert tapasztalat szerint a fennálló törvényes rendelkezések még ugysem nyújtanak eléggé hatékony védelmet az elharapódzó kontárkodások ellen, s éppen ezért magának az iparosságnak is legalább a meglevő lehetőségeket teljesen ki kellene aknáznia a kontárok üldözésére.

A kereskedelmi kormány az ipartestületi reform ügyében tartott szaktanácskozáson annak idején kilátásba helyezte, hogy a kontárügy rendezéséről külön törvényben fog intézkedni. Éppen erre való tekintettel maga az ipartestületi reformtörvény keveset foglalkozik a kérdéssel; mindössze arról intézkedik, hogy az elüljáróságtól nyert megbízatás esetében

¹⁶ Jellemző példa erre az az adat, amit a fodrászok 1934. évi szeptemberi gyűlésén hoztak szóba: Budapesten nem kevesebb, mint 700 kontár üzi ezt az ipart filléres árakon s biztosan állandóan szám-talan vendég akad, aki a szó szoros értelmében a saját bőrén érzi a me-z nem felelő kiképzéssel dolgozó és az egészségügyi előírásokkal nem törődő kontárok munkáját.

az ipartestületi szék tagjai, mint u. n. *szakképviselők* járnak el, az ipartestület helyett. Rendelet van arra, hogy a jogosulatlan iparüzés miatt indított kihágási ügyekben a rendőri büntetőbiróságok minden egyes esetben hívják meg a tárgyalásra az illetékes ipartestületet, mint szakképviselőt és a határozatokat mindig közölik az ipartestülettel. Mindezeknek elmulasztása egyenesen megsemmisítési ok.

Törvényes intézkedést tartalmaz a kontárok ellen az 1922-i u. n. új ipartörvény. E szerint kihágást követ el és pénzbírsággal büntetendő az, aki a törvény rendelkezései ellenére valamely ipar gyakorlását megkezdi vagy valamely ipart önállóan üz, vagy az ipart tovább folytatja akkor is, ha iparüzési jogát elvonták vagy az megszűnt; büntetik azt is, aki a törvény ellenére fióküzletet nyit. Szigorubban bünteti a törvény a *visszaeső kontárt*: ha u. i. a büntetés tényleges kiállása óta két év még nem telt el, úgy az illetőt a pénzbírságon felüli még 15 napig terjedő elzárással is lehet sújtani. Rendelet van arra is, hogy amikor az eljáró hatóságok jogosulatlan iparüzés miatt büntető ítéletet hoznak, az illetőt minden esetben figyelmeztessék, hogy ha az iparüzést az ítélet után is jogtalanul folytatja és pedig akár újabb munka vállalásával, akár a megkezdett vagy elvállalt munka bevégzésével, úgy ellene haladéktalanul újabb kihágási eljárást indítanak és újabb ítéletet hoznak. Ezt az intézkedést az 1928. évben kiadott keresk. miniszeri u. n. *kontárrendelet* tartalmazza.

Az ipartestületeknek a rendelet szerint arra is joguk van, hogy egyeseknek, vagy az ipartestületi szék tagjainak megbízásokat adhassanak a kontárok felkutatására és a feljelentések megtételére. Ezek az u. n. *kontárellenőrök*, akiket az ipartestületek igazolvánnyal láthatnak el. Amikor attól lehet tartani, hogy a kontár a jogtalan iparüzést a büntető ítélet után is folytatja, az ítéletet az eljáró hatóság nyomban megküldi az illetékes rendőrségnek, hogy az szükség esetében kényszer útján, tehát karhatalommal szüntesse meg a jogosulatlan iparüzést. A belügyminiszter pedig külön is kötelességévé tette a rendőrhatóságoknak, hogy „az igen elterjedt jogosulatlan iparüzés eseteit éber figyelemmel kísérik és ha ilyen eset bármi módon tudomásukra jut, a legnagyobb sürgősséggel továbbítják a tényállást az illetékes hatósághoz.” Eszerint bárki, aki jogtalan iparüzésről tudomást szerez, akár a legközelebbi rendőrországos igénybevételevel is megteheti a feljelentést.

Gyakran előfordul, hogy egyes *kereskedők* a képesítéshez kötött ipar körébe vágó munkát vállalnak és azt *iparossegédekkel* készíttetik el. *Ez is kontárkodás!* Az 1922. évi törvény megengedte ugyan, hogy a kereskedő az üzletkörébe tartozó áruk elkészítésére megrendeléseket vehessen át, az eladott áruk átalakítását és javítását elvállalhassa és ebből a

célból mértéket is vehessen, de egyszersmint korlátozást is állított fel abban az irányban, hogy amennyiben ez az elkészítés, átalakítás vagy javítás valamely képesítéshez kötött ipar munkakörébe tartozik, csak az illető munka végzésére jogosult iparossal végeztetheti. A kereskedő tehát ilyen esetekben csak a *közvetítő* szerepét tölti be, amely arra irányul, hogy az átvett megrendeléseket, a vállalt javításokat, átalakításokat foganatosítás végett az arra jogosult iparoshoz juttatja. Ennek a szabálynak a pontos betartása erősen közrehatna abban, hogy a kontármunka egyre inkább háttérbe szoruljon.

Nem ment át eléggé a köztudatba az az *1932. évi kereskedelmi miniszeri rendelet* sem, amely kimondja, hogy a kereskedő az említett munkákat nem végeztetheti szolgálati viszonyban lévő alkalmazottjával (tehát segéddel, szakmunkással, otthonmunkással) sem, sőt *munkanaplót* kell vezetnie és abba esetről esetre feljegyeznie, hogy mely napon milyen ipari munkát és melyik iparosnak adott ki.

Azt lehetne hinni, hogy ezek a különféle szabályozások lassankint lefaragták az ipar testéről a kontárokat. Ez azonban tévedés: a kontárkérdés soha még annyira időszerű nem volt, mint éppen napjainkban, amikor a kisipar részére kínáló csekély munkaalkalmat is jelentős részben a kontárok veszik el a jogosult kisiparosoktól. Ezért nemcsak nálunk, hanem külföldön is egyre nagyobb figyelmet szentelnek a kontárügynek és mind nagyobb szigorral üldözik a visszaéléseket.¹⁷

A törvényhozások általában a *tisztességtelen verseny* módjára üldözik a kontárságot és joggal. Amiként a tisztességtelen verseny beleütközik a jó erkölcsökbe, úgy méltán lehet erkölcstelennek minősíteni azt is, aki anélkül, hogy iparát tanulta volna és érte adót fizetne, elveszi a munkaalkalmat a tanult, adót fizető, jogosult iparostól. Kézenfekvő a kétféle visszaélés hasonlósága, s amint a tisztességtelen versenyt külön törvénnyel szabályozták, úgy sokan nálunk is *külön kontártörvényt* sürgettek ennek a nagy horderejű kérdésnek minden elágazására, amire nézve különben kormánynyilat-

¹⁷ Így például *Ausztriában* az olyan iparost, aki jogosultságával egy harmadik személy jogtalan iparüzésének takarására visszaél (vagyis köznyelven szólva: aki iparjogosítványával u. n. Strohmanna egy kontárnak): nemcsak magas összegű pénzbüntetéssel sujtják, hanem visszaesés esetén ezenkívül még ipari jogosultságát is megvonják, esetleg véglegesen is. *Németországban* a kontár pénzbüntetése 150 márkáig terjed, de vagyontalanság esetén nem két hétig zárhatják el (mint nálunk), hanem négy hétig. *Svájc* egyes kantonjaiban a hatóság a kontár ipari berendezését is eltávolítja, sőt például a freiburgi kantonban áruit, eszközeit és szerszámaikat lefoglalják, elkobozzák és elárverezik, ha a bírságot, az illetéket és költségeket nem tudja megfizetni.

kozat is történt. A törvényhozás van hivatva a szabályozásnál az osztó igazság elvét alkalmazni akként, hogy mind-egyik foglalkozási ág maradjon meg gazdasági és törvény-szerű rendeltetésénél, akkor senki sem panaszkodhatik jogosan amiatt, hogy hátrányt szenved.

Ami a gyökeres *segítés módzatait* illeti, e tekintetben különféle javaslatok merültek fel. Nem jogosulatlan ezek között az a sürgetés, hogy ne csak a kontárt büntessék, hanem azt is, aki tudva kontárral dolgoztat, a munkát pedig hatóságilag azonnal be lehessen szüntetni. Felmerültek indítványok, amelyek az iparengedélyek számának korlátozását, a tanoncidő és a segédi gyakorlati idő meghosszabbítását kívánják. Igen gyökeres orvoslást rejt a kötelező mestervizsga eszméje, amely Németországban már megvalósult s Ausztriában is küszöbön áll. Ez egyrészt ténylegesen korlátozza az iparosok számát, egyuttal azonban az ipari szakmákból kiküszöböli a kontárokat s hatalmasan megjavítja az ipar színvonalát. Az 1934. nyarán tartott kecskeméti Országos Iparos Kongresszus el is fogadott egy oly értelmű határozati javaslatot, amely kívánja a mestervizsga kötelezővé tételét még azok számára is, akik már iparigazolvánnyal birnak, ha tanoncokat akarnak tartani. Ennek megfelelően az IPOSz felterjesztéssel fordult a kormányhoz a kötelező mestervizsga elrendelése érdekében.

Az érdekeltségek egyik fontos kívánsága a munkaegyesítési jogkör szabatos meghatározása, a jókarbantartás és javítás fogalmának világos megállapítása és a képesítési kényszernek az egész vonalon való szigorú keresztülvitele. A törvényhozási szabályozás kötelező és általános elvéül azt sürgetik, hogy ipart vagy kereskedést csak az üzhessen, akinek erre megfelelő jogosítványa van. Ebből az általános elvből következik, hogy kontár mindaz, aki megfelelő ipari jogosítvány nélkül üz ipart vagy kereskedést. Az ilyennek se magánosok, se hatóságok ne adhassanak ki munkát, s büntetendő ugy a kontár, mint a megrendelő, aki ez ellen vét.

Helyesnek látszik az az indítvány is, hogy üzemében mindenki látható helyen legyen köteles kifüggeszteni ipari jogosítványát.

Az a kívánság, hogy a tettenért kontár szerszámai, nyersanyaga, árukészlete indokolt esetben lefoglalható és elkobozható legyen, első pillanatásra talán tulszigorúnak tűnik fel. De gondoljuk meg viszont, hogy akadnak lelkiismeretlen emberek, akik megfelelő tudás és képzettség nélkül például emeletes épületek építésére merészkednek vállalkozni s ezzel a munkások és lakók tömegét teszik ki a legnagyobb életveszélynek. A büntető rendelkezéseknek éppen ezért a cselekmény súlyával is arányban kell állniok, mert más elbirálás alá kell,

hogy essék egy ilyen kirívó jogtalan építés, mint teszem, egy közönséges kontár cipőtalpalás.¹⁸

Talán nem is kell külön kiemelni, hogy a kontárkérdés megoldásának egyik legbiztosabb hatású módja: az *ipari szakoktatás* további kiépítése és elmélyítése, amint azt már Baross Gábor felismerte. A tudatlanság ellen mindenkor az ismeretek terjesztése volt a legerősebb fegyver.

A kérdés egyik kiváló szakértőjének, Dobsa Lászlónak határozati javaslata, amelyet a kecskeméti Hirös Hét iparos-kongresszusa elfogadott, tételenként sorolta fel egy rendszeres szabályozás tennivalóit. A legszélesebb körű propaganda látszik helyénvalónak, hogy a szabályozás szükségessége átmenjen a köztudatba, s minél szélesebb körben ismertekké váljanak azok a visszaélések és a bajok orvosszerei, amelyek a kontárkérdés lényegét alkotják.

A kontárkodás szabályozása terén nagy haladást jelent az 1935. évi *új ipartörvény-novella-javaslat*. Ha e novella törvényerőre emelése nem orvosolja is az iparosság minden hangoztatott sérelmét, a multhoz képest igen számottevő javulást ígér a képesített iparosok jogainak megvédése terén. Különösen a közkereseti, betéti társaságok és a kereskedők iparüzésével kapcsolatos rendelkezések találkoznak a kézművesiparosság helyeslésével, amely a javaslat idevágó intézkedéseiben régi jogainak biztosítását látja.

Rég sürgetett rendezést tartalmaz ez a javaslat, amely mindenekelőtt az *ipari képesítés* értékének emelése érdekében intenzív iparosnevelésről gondoskodik, megszorítja a tanoncképzést, meghosszabbítja a segédi szakgyakorlatot és kötelezővé teszi a mestervizsga letételét. A tanoncidőt három évre emeli fel, a segédi gyakorlat időtartamát a jelenlegi két évről, illetve a nehezebben elsajátítható iparoknál két és fél évről négy évre hosszabbítja meg. A kötelező mestervizsga elvét azonban két helyen még áttöri: lehetővé teszi u. i., hogy a miniszter mestervizsgára bocsássa azt, aki valamely képesítéshez kötött iparban a megállapítottnál legalább három évvel hosszabb időn át végzett szakbavágó munkát, de ezt szabályszerűen igazolni nem tudja. Rendelkezik továbbá aziránt, hogy az oktatási intézetek eredményes látogatása, illetőleg elvégzése esetében a szakbavágó gyakorlat kimutatásán felül a mestervizsga letétele is elengedhető.

A kontárság elleni küzdelem egyik régi óhaját valósítja meg az új javaslat azzal, hogy az ipari vállalkozó közkereseti

¹⁸ Rá kell mutatni arra is, hogy éppen az *építészetben és az építőiparban* elviselhetetlenül bő szerep jut a tudatlanságnak, a képesítés nélküli munkának. Ugy látszik egyébként, hogy ez nemcsak különösen magyar jelenség, mert például a közelmúltban *Bajorországban* miniszteri rendelet állapította meg, hogy a kontárság felburjánzása építésrendőri szempontból nagy veszélyt jelent.

és betéti társaságok minden egyes tagjának, illetve beltágjának az ipari vállalkozáshoz megkívánt kellékek fennforgását saját személyében kell igazolnia, ha képesítéshez kötött iparról van szó. Ez nemcsak a színleges társaságoknál dolgozó szakképzett „Strohmann“ kiuzsorázásának veszi elejét, akit gyakran méltánytalanul kihasznál a vele társuló nem szakképzett tőkés, hanem azt is meggátolja, hogy az ilyen kereskedelmi társaság iparüzése a szakképzett vezetés hiánya miatt ártalmára legyen a közönségnek és a kézműiparosságnak egyaránt.

Kényes ponthoz nyult hozzá az új javaslat az iparos és kereskedő *üzletkörének elhatárolása* kérdésében, egyelőre a ruházati iparban. A javaslat szerint olyan kereskedő, akinek csupán kereskedelmi szakmára szóló iparigazolványa van, nem vállalhatja cipő, ruha és szőrmeáru elkészítését és javítását s az ily áruk elkészítése vagy javítása céljából mértéket sem vehet. Az a kereskedő továbbá, aki kereskedői iparigazolvány alapján cipő, ruha, vagy szőrmeáru árusításával foglalkozik, a vevő által kívánt árunak a készletből való kiválasztása és átalakítása céljából mértéket vehet s elvállalhatja a kiválasztott áru átalakítását is, de az átalakítási munkát csak jogosult iparossal végeztetheti. Kivételnek csak az alárendelt jelentőségű kisebb igazítási műveleteknél van helye (pl. gomb, vagy csat átvarrása, gumisarak felerősítése stb.), amelyek elvégzése nem igényel szakismereteket s ezért a kereskedő és személyzete is elvégezheti.

Ezek az intézkedések azokat a visszaéléseket kívánják megszüntetni, amelyek a kézműiparost sok esetben bér munkássá süllyesztették. Visszaélés volt ugyanis, hogy egyes kereskedők olyan áru elkészítésére is vettek át megrendelést, amelyek nem tartoztak üzletkörükbe, vagy amelyekből csak színleges raktárt tartottak s ami a legnagyobb abuzus volt: a megrendelt árut számtalan esetben nem az iparra jogosult iparossal készítették el. Sok panasz tárgya volt az is, hogy nem egy esetben a készruhakereskedő már hozott szövetből is vállalta a mérték szerinti készítést. A végrehajtási utasítások lesznek hivatva arra, hogy a szerzett jogokat és a jogosult kereskedői érdekeket méltányolva, megkönnyítsék az elhatárolás gyakorlati keresztülvitelét a szakképzett iparosság, a tisztességes kereskedelem és mindenekfölött a jóhiszemű közönség érdekében.

A szakmaegyesítés egyik vitás pontját azzal igyekszik kiküszöbölni a novella, hogy az iparos elkészítheti ugyan saját üzeme céljára a forgalombahozáshoz szükséges burkolatokat és tartályokat is, de ha a burkolat olyan áru (pl. hordó), amely önállóan is forgalom tárgya és elkészítése egy képesítéshez kötött ipar körébe vág, úgy az üzem keretében csak akkor termelhető, ha az iparosnak ehhez is iparjogosítványa

van. A javaslat ezzel különösen a kádár- és bádogosiparnak nyul a hóna alá, meggátolván, hogy egyes üzletek a hordókat és egyéb tartályokat saját üzemükben készítsék el, ami szintén állandó lehetőséget nyújtott a kontármunkára.

Kiterjeszkedik még az új javaslat a szakmai megbízhatóság fokozottabb érvényesítésére, a túlhaladott ipari reáljogok (kéményseprő-iparban) megszüntetésére, az unoka iparüzési jogának megszorítására is. Egyben teljesíti a tisztességtelen verseny tekintetében az iparosság egyik régi kívánságát egyrészt az ipartestületek tevékenységének szabályozásával és támogatásával, másrészt azzal, hogy az árrombolás megakadályozása céljából zsúrit létesít a kereskedelmi és iparkamarákban. Ezek a zsúrik a tisztességtelen verseny megállapítása után pénzbírsággal sújtják az árromboló iparost. Egészen véve az új ipartörvénynovella-javaslat a kisiparosságnak számos régi óhaját valósítja meg, jelentékenyen előbbre viszi a kontárkérdés szabályozását s bár egyes intézkedései még a törvényerőre emelkedés után is sok vitára fognak alkalmat adni, elvitathatatlan, hogy újabb hatalmas akadályokat emel a kontárok iparüzése elé.

Még a szabályozásnál is fontosabb azonban az önsegély elvének érvényesítése, vagyis az, hogy *maga a közönség* ne mozdítsa elő a kontárok elterjedését azzal, hogy a kontároknak munkát ad. Sajnos, nálunk még hozzátartozik a nagyközönség lélektanához, hogy azt hiszi, jobban jár, ha valamihez nem egészen szabályszerű uton jut hozzá. Így vagyunk a kontármunkával is. Van, akinek lelki könnyebbség, ha nem cipésszel talpaltatja meg a cipőjét, hanem állástalan dijnokkal, vagy munkanélküli kosárfonóval, esetleg a vicével, aki mint derék földműves jött a városba, de a cipészipart nem tanulta ki.¹⁹

Helytelenül jár el az a háziúr vagy lakó is, aki a házfelügyelőtől kívánja meg, hogy olyan javítást végezzen a házban, ami egy képesítéshez kötött ipari szakmába vág. Így fordulnak elő adott esetben olyan vízvezeték-javítások, amelyek az özőnvíz emlékeit idézik fel és inkább egy Zoro és Huru filmre emlékeztetnek, semmint szakszerű ipari munkára.

Minden kontármunka drága, anyaga és tartóssága ugyiszlóván ellenőrizhetetlen, a felelősség érvényesítése pedig legalább is kétséges. A kontármunkával rosszul jár a megrendelő, mert pénzéért silány és megbízhatatlan elenértékhez jut. Tömérdek kár és bosszuság érheti azért, mert látszólag pár

¹⁹ Az 1934 október 26-i új német Bundesgesetz szerint egyenesen pénzbüntetéssel és elzárással kell büntetni azt, aki — anélkül, hogy ezt nyomós indokkal megindokolni tudná — valamely gazdasági előnyt jelentő munkát vagy szolgáltatást olyan egyénnel végeztet, akiről tudja, vagy kellő figyelemmel tudhatná, hogy az a munka elvállalásával megszegi az iparjogi rendelkezéseket.

filléres megtakarításhoz vélt jutni. Rosszul jár az állam, amely a kontártól nem kap adót. Rosszul járnak az iparosok, akiknek megfogyatkozott keresetét csökkenti a kontár. Mindenki rosszul jár, sőt végeredményben maga a kontár is, mert visszaélése előbb-utóbb kiderül és megbüntetik. És mégis: a közönség tévhite és a kontárok odaszivárgása minden szakmában megtermi a fattyuhajtást, a kontármunkát.

Annyi bizonyos, hogy a kontárkérdés minden érdeket kielégítő megoldása nehéz és bonyolult. De az is bizonyos, hogy a kontárok garázdálkodásának megrendszabályozása egyaránt érdeke az államnak, a szakképzett iparosságnak, a tisztességes kereskedelemnek és az egész nagyközönségnek, s egyik leghatékonyabb mód a magyar ipar színvonalának emelésére és a magyar kézművesiparosság boldogulására.

Tiszti Lily.

Közlemények.

A szankciókat végrehajtó államok hiteltámogatásának problémája.

A világpolitika előterében ma kétségtelenül a Nemzetek Szövetsége Alapokmányának 16. cikke alapján fogantatosított kényszer-rendszabályok, az u. n. „szankciók” állnak. A szankciókkal kapcsolatban gazdasági és pénzügyi természetű intézkedéseknek jut a főszerep, míg pl. a diplomáciai bojkot vagy a katonai rendszabályok csak ultima ratio-ként alkalmazhatók. Ezek a gazdasági intézkedések azonban a támadót és védekezőt végsőfokon egyaránt sújtják. Ezért már az Egyezségokmány szankciós cikkének 3. bekezdése kimondja: a Szövetség tagjai kötelesek a veszteségeket és hátrányokat *kölcsönös támogatással* a legkisebb mértékre visszaszorítani. A várható veszteségek tehát már a szankciós intézmény megteremtésénél előrevetették árnyékukat. Az Egyezségokmány az államközi szolidaritást állítja szembe velük, anélkül azonban, hogy megjelölte volna közelebbről a segítség gyakorlati módozatait. Éppen azért fölötte aktuális feladatot végzünk, ha ezt a kérdést minden közvetlen napi vonatkozástól függetlenül, itt vizsgálat tárgyává tesszük. Nem terjeszkedhetünk ki azonban a felmerülő lehetőségek minden területére, hanem a legkonkrétabb támogatási formára, a hitellel való segítés módozataira szorítkozunk.

Nyilván eltérnénk azonban a reális alaptól, ha tisztán a nemzetközi szolidaritás szempontjaiból indulnánk ki. Annak belátását, hogy az egyetemesség érdeke helyesen felfogva a legfontosabb részérdek, ma még hiába várnók. Éppen azért kiinduló szempontnak a részérdekek egyeduralmát kell vennünk, azt az elvet, hogy a segítség nemcsak jogi és erkölcsi kötelesség, hanem a legfontosabb reálpolitikai és gazdasági önérdék minden állam számára. Azonban a veszély súlya mégis csak néhány közvetlenül érdekelt s gazdasági helyzeténél fogva a támogatásra képes államot fog hatékony segítség nyújtására ösztönözni. Minden támogatás ugyanis áldozatokkal jár. Áldozatokat pedig a tapasztalat szerint az államok csak közvetlenül fenyegető szükség esetén hajlandók hozni. Az óvatos diplomácia számol azzal a ténnyel, hogy minden államközi politikai zavarnak megvannak a maga közvetlenül érdekelt elhárítói is s így a közbelépést csupán a végső esetre halasztja, amikor a zavar hullámai közvetlenül érintik a saját államot. A kollektivitás helyébe tehát, mint mindenütt az államközi életben, e téren is a regionalitás lép. A regionalitás fogalma azonban tulnő a földrajzi kereteken és mint az érdekkörök találkozása ad reális alapot a kölcsönös támogatás gondolatának. Az érdekek viszont részint politikaiak, részint pedig gazdaságiak. Politikai elsősorban a szankciós blokádnak *hatékonyságához*

füződő érdek. A blokád ugyanis csak akkor hatékony, ha abban mindazon államok résztvesznek, amelyekkel a zárolt állam vagy államok gazdasági kapcsolatokban állottak. Előnyös gazdasági kapcsolatok szét tépése természetesen jelentős jövedelemcsökkenést okoz. A szankciós blokádban tehát egyes államok még a legerősebb külpolitikai nyomás mellett is csak akkor lesznek hajlandók résztvenni, ha részükre azok az államok, melyeknek a blokád érdekében áll, megfelelő támogatást helyeznek kilátásba s ennek valóban eleget is tesznek. Ha ez nem következik be, akár nyílt színvallással, akár burkoltan, gyengítik a blokád hatékonyságát. A támogatást kívánó gazdasági érdek viszont annak felismerése volna, hogy a szankciók végrehajtásába belekényszerített államok támogatás nélkül gazdaságilag a legkomolyabb zavarokba kerülhetnek. Ennek megakadályozása pedig a ma uralkodó mély gazdasági összefüggések mellett egy esetleges világkatasztrófa elkerülésére minden államnak elsőrendű érdeke.

Felvetődik a kérdés, hogy a támogatási hitelműveletek sorában milyen szerep juthat magának a Nemzetek Szövetségének. Természetesen el kell vetnünk minden olyan kombinációt, amely azt várná, hogy a szükséges hitelösszeget akár saját budgetjéből, akár az e célra létesítendő külön támogatási alapból maga a Szövetség folyósítaná. Költségvetési keretei a hatékony támogatáshoz megközelítően sem elegendők. A rendelkezésre bocsátandó nemzetközi támogatási alap létesítésének pedig — mint azt később még kifejtjük — elháríthatatlan akadályai vannak. Anyagi garanciavállalása, miután mint jogi személy nem rendelkezik a garanciavállalás fedezéséhez szükséges anyagi eszközökkel, teljesen értéktelen lenne. Egyébként is eddigi gyakorlatában az anyagi felelősség vállalását még annak közvetett alakjában („culpa in eligendo“) is elutasította magától.¹

Régebben úgy vélték, hogy bár a támogatás tulajdonképpeni kezdeményezői és végrehajtói az érdekelt államok lennének, a Nemzetek Szövetségét be kell vonni a támogatási akcióba. A kölcsön sikerét nagyban előmozdítaná, ha egyfelől a Nemzetek Szövetsége a maga pártatlan szakközegeivel vizsgálja felül a kibocsátó államok hitelképességét, a zálogfedezeti javak és jövedelmek reális értékét. Másfelől megbízott közegei révén („főbiztos“, „tanácsadó“ stb.) módjában állna az adós államok egész gazdaságpolitikájának irányítása, ellenőrzése, a kölcsön megfelelő felhasználásának befolyásolása stb. Ezen intézkedések lehetősége eloszlatja a hitelezők és a jótállók aggályait és így megkönnyíti a hitelszerzést, másrészt a Nemzetek Szövetségének közreműködésével aránylag a legkevésbé szenved csorbát a megsegített államok szuverénitása, amely ténynek belpolitikai előnyei nem hagyhatók figyelmen kívül.

A felsorolt előnyök kétségtelenül igen jelentősek, azonban egyik sem olyan, hogy a Nemzetek Szövetségén kívül nem lenne megvalósítható. Pártatlan szakközegek közreműködését külön felkérés útján a közvetlenül nem-érdekelt államok polgárainak sorából minden nehézség nélkül biztosítani lehet. Ezáltal a szuverénitás is csupán kis mértékben csorbul, ha ugyan e lényegében presztizs-kérdés-

¹ E szempontból érdekes a N. Sz. pénzügyi bizottságának 1925. febr. 12-én kelt memoranduma, amelyben Danzig szabad város felveendő beruházási kölcsönével foglalkozik. (Journal Officiel 1925. No. 4. 615. old.)

ről komolyan lehet beszélni akkor, amikor az államok vitális érdekeiről van szó. Ami pedig a Nemzetek Szövetségének sokat hangoztatott erkölcsi szavatosságát illeti, annak értéke a közelmúltban bekövetkezett transzfer- stb. zavarokkal igen sokat szenvedett, amint ezt teljes sulyosságában juttatta kifejezésre a Commission d'Étude pour l'Union Européenne népszövetségi kölcsön albizottsága.² Ily körülmények között felesleges kitenni a támogatási hitelakciót sok zavaró külső politikai momentumnak s befolyásnak, továbbá a Nemzetek Szövetsége szervezetében megnyilvánuló nehézkességnek.

Ami már most magát a hitelt illeti, legfontosabb, hogy az valóban támogatást jelentsen, tehát elegendő legyen és feltételei ne döntés segítés helyett romlásba a támogatandókat. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy az államok függetlensége a lehetőséghez képest ne szenvedjen. Végül a gyorsaság itt fokozott jelentőségű. E követelmények megoldására elvben a legmegfelelőbb lenne egy *nemzetközi támogatási alap* létesítése, amely szükség esetén pártatlan irányítás alatt gyorsan és hatékonyan állna a támogatásra rászorulóknak rendelkezésére. Azonban épp ilyen alap létesítésének a legnagyobb akadályok állnak az útjában. Ugyanis, mint már említettük, az államok gyakorlati értékkel a támogatásra még a legerősebb jogi kötelezés mellett is csak akkor készek, ha ez állami különérdekeiken alapszik. Ezért közreműködésükre csak olyan támogatási intézményekkel kapcsolatban lehet számítani, amelyekben előre biztosítják nekik a lehetőséget, hogy magatartásukat illetőleg, konkrét államérdekeik mérlegelése után, szuverénül határozhassanak. Más szóval az államok nem lesznek hajlandók jelentős összegeket kibocsátani rendelkezési körük alól s ezen összegek esetenkénti felhasználását rajtuk kívül álló tényezők döntésére bízni. Így az a veszély is fenyegetne, hogy hozzájárulásukat esetleg épp ellenük irányuló szankciók támogatására használnák fel. Amennyiben pedig a közvetlen döntés lehetőségét az alap felett rendelkező szerv összeállításánál és a felhasználásra vonatkozó döntés alaki szabályainál (pl. egyhangúság kikötése stb.) megadnák, ez számtalan visszaélésnek nyitna ajtót. A jogi formulákkal takaródzó politikai taktikázás lehetősége ellentétben áll az alap hatékonyságának és értékének főkövetelményével, hogy t. i. rendeltetészerűen, gyorsan és kivétel nélkül álljon létesítőinek rendelkezésére, amennyiben igénybevétele szükségessé válik.

Ezen nehézségeket a Nemzetek Szövetségének Pénzügyi Bizottsága is felismerte, amikor a finn kormány javaslata alapján a jogellenesen megtámadott államoknak nyújtandó pénzügyi segély kérdésével foglalkozó jelentésében³ a szakértők egyhangu állásfoglalásával kimondja, hogy mindennemű nemzetközi támogatási alapnak nemcsak technikai, de elháríthatatlan elvi akadályok állják az útját.

A lengyel kormány 1927-ben áthidaló javaslatot terjesztett a Nemzetek Szövetségéhez.⁴ E javaslat az alap előnyeit legalább egy létesítendő nemzetközi *előlegezési alap* számára akarja megmenteni. Ennek hivatása a támogatásra szoruló államoknak (a támogatási hitel megszerzéséig) előleggel való gyors ellátása volna. A javaslat szerint az alap az egyes államok hozzájárulását visszahitelezné az ál-

² Revue Mensuel des Travaux d. S. d. N. XII. k, No. 10. 411. old.

³ J. O. 1927. No. 7. Annexe No. 973.

⁴ J. O. 1927. No. 11. 1549. s köv. old.

taluk kijelölt hazai pénzintézeteknek, ami által az összeg nem kerülne ki a honi gazdasági élet vérkeringéséből. Az első látszatra plauzibilis lengyel elgondolásnak azonban éppen az a legfőbb hátránya, hogy nem nyújt elegendő biztosítékot arra nézve, hogy adott esetben a kihitelezett hozzájárulási összegeket valóban a támogatásra szorulóknak rendelkezésére lehessen bocsátani. A javaslat megvalósítására természetesen nem is került sor.

A támogatásban érdekelt államok közreműködésének egyéb módjait számos körülmény döntheti el. Így elsősorban a támogatásra szorulóknak hiteligényének nagysága, hitel- és teljesítőképességük előre látható foka; a támogató államok általános pénzügyi helyzete; a megsegítést kívánó államérdekek súlya, a belpolitikai viszonyok stb., végül természetesen a pénzpiac helyzete és a címletek vásárlására alakult érdekcsoportok feltételei is.

Elvben a támogatásnak négy fő típusát különböztetjük meg:

a) A támogató államok a szükséges hitelösszeget közvetlen államhitel alakjában teljes egészében maguk folyósítják; b) csupán kisebb összegű és rövidlejáratú előlegeket folyósítanak; c) szavattosságot vállalnak a magánpiacon felveendő kölcsönért és végül d) garanciát ugyan nem vállalnak, de a kölcsöncímletek bizonyos százalékát hazai piacaikon elhelyezik.

Az első módozat alkalmazására akkor kerülhet sor, amikor a megsegítendő a nemzetközi pénzpiac megítélése szerint hitelképtelennek s így a hitelnyújtás még széleskörű garancia esetén sem várható. A támogatás e módját leginkább irányítják politikai szempontok. Időrendben minden más segítségnyújtást szükségképpen megelőz, mert külpolitikai eszköz oly államok alátámasztására, amelyek már a szankciók megkezdésekor gazdasági gyengeségük miatt csatlakozásra a legkevésbé hajlandók. Nem kerülhet azonban sor e mód alkalmazására akkor, ha a hitelszükséglet viszonylagosan nagy. Mert a megtorlás a támogató államoknak is jelentős gazdasági és pénzügyi károkat okozhat, azonkívül a külpolitikai válság állandóan fegyveres konfliktusok kirobbanásával fenyeget, ami feltétlenül megkívánja az államok összes gazdasági erőforrásainak koncentrációját. Ily körülmények között nagyobb összegek elvonása a legtöbbször lehetetlen. A támogatás e módjára tehát csak kivételesen lehet számítani.

A közvetlen hiteltámogatás csupán korlátozottabb mértékben, mint a felveendő nemzetközi kölcsönből visszatérítendő, rövidlejáratú előlegek nyújtása juthat szerephez. Ezek segítségével a legkritikusabb időszakok áthidalhatók. És minthogy csupán aránylag csekély összegek rövidlejáratú kihitelezéséről van szó, ez általában nem ütközhet elháríthatatlan akadályokba. Igen értékes azonkívül az előlegek hatása a támogatandó államok hitelképességére, valamint a felveendő kölcsön feltételeire, mert egyrészt kézzelfogható bizonyosság a támogató államok komoly segítségi szándéka mellett, másrészt bizonyos helyzeti energiát biztosít a megsegítendő államoknak a hitelezőkkel való alkudozásaiknál. A segítése módjánál jelentős szerepe lehet a múlt példái alapján a Nemzetközi Fizetések Bankjának, illetve az érdekelt jegybankoknak.

Mindezek szerint, miután a teljes összegű közvetlen hitelnyújtásra csak a legkivételesen van lehetőség, a szankciók alkalmazásával előálló veszteségeket az államoknak a magánpiacon lebonyolít-

tandó hitelműveletekkel kell fedezniök. *Belső kölcsön* felvételéről azonban az egyre romló gazdasági viszonyok miatt szó sem lehet. De nem is lenne célszerű, helyesebb a tőkeszegény hazai piacokon feltalálható csekély tőkét meghagyni a magángazdaság számára és inkább az államnak keresnie külföldi hitelt annál is inkább, mert a tapasztalat szerint olcsóbb hitelhez jut, mintha azt a leromlott magángazdasági élet lenne kénytelen keresni akkor, ha a rendelkezésére álló tőkét pl. kényszerkölcsön alakjában az állam vonná magához.⁵

A szankciók időpontja azonban a *külföldi hitelszerzés* számára a lehető legkedvezőtlenebb. Oly államokról van szó, amelyek a szankciók végrehajtásával komoly pénzügyi nehézségek elé kerültek. E tény természetszerűen rendkívül megcsorbitja a hitelképességüket. A szankciókkal együtt járó állandó háborus veszély pedig egyébként is fokozott óvatosságra készíti a tőkét. A pénzpiac százszor is meggondolja, hogy a szankciós politika végrehajtásával piacukat vesztett államoknak hitelezzen. A hitelt kereső államok a hiteluzsora kiszolgáltatott áldozatai lennének. Ily viszonyok között segítség híján külpolitikájuk a zárolt állam vagy államok felé fordulhat, amelyek szorult helyzetükben új barátok nyereséért a legmesszebbmenő áldozatokat is meghozzák. Ezen veszélyt a szankciós politika hatékonyságában érdekelt államok csupán messzemenő támogatással hárithatják el. Ennek egyik legfontosabb módjaként pedig a megsegítendő hitelszerzését a támogató államok *garanciavállalással* is előmozdithatják. Ezzel egyben elősegítik a megfelelő hitel feltételek elérését is, mert a hitelezők bizalmi aggályait csökkentik, ha azt látják, hogy a hitelreszorulókért jelentős államok hajlandók anyagi felelősséget vállalni. A garanciát vállaló államokra viszont kedvező, hogy ez a mód aránylag a legkisebb közvetlen terhet és kockázatot jelenti.

A támogatás negyedik említett módja azoknak az államoknak ad módot a támogatásban való részvételre, amelyek nincsenek közvetlenül érdekelve, hanem — miután bizalmukat a garantálás, előlegfolyósítás stb. megerősítette — a hitelnyújtás politikai és gazdasági előnyeit ily módon biztosíthatják maguknak. Nem lévén közvetlenül érdekelve a szankciós politikában, nem kénytelenek gazdasági és pénzügyi erőforrásaikat otthon összevonni. Ezenkívül a zárolt állammal, vagy államokkal való kereskedelmi és pénzügyi kapcsolataik erős fellendülése várható, amennyiben ezt a technikai, földrajzi stb. körülmények meg nem akadályozzák. A válságos időkben az övék lehet a legfontosabb hitelezői szerep. Bekapcsolódásuk tehát a hitel-támogatás sikere érdekében döntő jelentőségű.

Összefoglalva a tárgyalt módozatokat, megállapíthatjuk, hogy kizárólagosnak egyik támogatási módszer se mondható. Alkalmazásuk mindenkor a támogatók, támogatandók és a pénzpiac helyzetétől függ. Első lépés a leggyengébb hitelképességű állam, vagy államok számára a lehetőséghez képest közvetlen hitelt nyújtani és ezen hitelnyújtást gazdasági kedvezményekkel még áldozatok árán is erősen alátámasztani. Ezt a szankciós politika hatékonyságában érde-

⁵ *Imrédy*: Produktivitás és fizetési mérleg. Közg. Szemle 1928. 73. k. 36. old.

kelt külpolitikai államrezon is megkívánja. A támogatás további menetében következik a többi állam megsegítése oly módon, hogy hitelszerzésüket garanciavállalással, továbbá hazai tőkepiacoknak jogi és technikai befolyásolásával előmozdítják. Amennyiben így, valamint kedvező feltételek felajánlásával (ezt erős gazdasági támogatással kell lehetővé tenni) sikerül a hiteltőke bizalmi aggályait eloszlatni, a hitelműveletek sikere még a legválságosabb időkben is biztosítható. A siker érdekében különösen a szankciós politikában érdektelen hitelező államok bevonására kell a súlyt fektetni.

Ami magát a támogatási kölcsön strukturáját illeti, fontos az a kérdés, hogy több támogatásra szoruló állam esetében (ez általánosnak tekinthető) az egyes államok külön-külön, vagy érdekcsoporttá tömörülve kollektív kölcsönt vegyenek-e fel. Az utóbbi módzat kétségtelenül jelentős technikai nehézségekkel jár, amennyiben hitel- és teljesítőképesség szerint heterogén elemeket kell közös nevezőre hozni, amelyek között erős politikai ellentétek is fennállhatnak. Viszont az egyéni kölcsönkibocsátás az egész akció sikerét a legkomolyabban veszélyeztetheti. A szankciók következtében ugyanis a tőkeipacok száma és kapacitása rendkívül összezsugorodik, ezért több államkölcsön egyidejű kibocsátása esetén a résztvevő különböző hitelképességű államok kölcsönei a lehető legkárosabb versenyt támasztanák egymásnak. A pénzpiac mérlegeléseiben ugyanis a végső döntő szempont mégis a hitelt igénylő államok egyéni hitelképessége. Így azután az egyenlő feltételek dacára egyes államok hiteligénye kedvező, míg másoké elutasító fogadtatásra számíthat. Ily módon lehetetlenné válna mindazok kivétel nélküli támogatása, akiknek megsegítését a támogatásra vállalkozó államok érdekei kívánják. Ez a támogatók szempontjából az akció sikertelenségét jelentené. Nem lenne segítség e téren az sem, ha a hitelképesség eltéréseinek egyensúlyozására az egyes állami kölcsönök különböző feltételekkel kerülnének a piacra, mert ily módon megint a legtágabb spekulációs lehetőségekkel veszélyeztetnék a hiteltámogatás sikerét. A cél érdekében megfelelőbbnek tehát a kollektív kölcsön látszik.

Végül a teljesség kedvéért megemlítjük még a hiteltámogatás *negatív* módját, amikor a támogató államok jelentékeny kamatmérséklést és hosszabb moratóriumot engedélyeznek a megsegítendő államok korábbi tartozásaira, illetve előnyös konverziót tesznek lehetővé. E megoldás nemcsak jelentékeny segítség, hanem a támogatási kölcsön sikerének egyik alapfeltétele is, mert lehetővé teszi, hogy prioritás biztosíttassék a megterhelt fedezeti javak és jövedelmek felett.

Befejezésül utaljunk még arra, hogy a szankciós politika veszélyeinek elhárítása, illetve csökkentése csak akkor lesz teljes, ha a külpolitikai bonyodalmak felszámolása után a zárolt állam vagy államok kártérítésre kötelezése s kényszerítése helyett a szanálás. *nemzetközi összefogással* következik.

Pécs.

Schneider Béla.

A belga frank devalvációja.

A belga frank devalvációjának frontján újabb két valutaelmélet vivott döntő küzdelmet egymással: egyfelől a történeti iskolának — mondhatnánk — romantikus valutapolitikai szemlélete, másfelől az angol klasszikus iskola tanításainak alapján felépített angolszász valutaelmélet. Prof. Baudhuin-nek a belga devalvációról írott pamfletje,* mint címe is mutatja, angolszász hatás alatt áll. Végigolvasva ezt a világosan, igen tömören, de azért könnyen és nagyon meggyőzően írott könyvecskét, még az is el kell hogy ismerje Belgium valutapolitikai lépésének sikerét, aki abban kockázatos kísérletet látott. Baudhuin tudniillik tagadja, hogy ez az operáció kísérlet volt. Szerinte a devalváció a világpiaci árak szükségszerű következménye, a szervezetnek természetszerű alkalmazkodása a változott környezethez.

Mi volt ugyanis a helyzet Belgiumban a devalváció előtt? A világpiaci áraknak a válság éveiben bekövetkezett rohamos esése, de különösen az aranyfont feladása óta érezhető depresszió a belga termelést azzal a kényszerű feladattal állította szembe, hogy az ország relative túl magas árnívóját energikus eszközökkel lefaragja. Ezt a célt szolgálta az egymást követő Jaspar, Broqueville és Thénis kormányoknak a frank védelme jegyében kezdeményezett deflációs politikája. A font állandó esése e feladat sikeres megoldását egyre problematikusabbá tette. 1933 májusától 1934 májusáig a font 10%-kal s a belga árindex csak 5½%-kal esett. Az ország ár- és jövedelemstruktúrájának erőszakos komprimálása ugyanis az egyes érdekelt társadalmi frakciók ellenállásán megtörve, mindig csak részben sikerült. 1935 elején, amikor Anglia, Svédország és Lengyelország aranyban számított kiskereskedelmi indexszámai 82, 85 és 75-nél tartottak, Belgium ugyanilyen indexszáma elérte a 90-et. 1935 februárjában a font 105-ről 100 belga frankra zuhant újból, egy csapásra közömbösítve a legutóbbi hónapok deflációs erőfeszítéseit. Ebben az időben az Institut des Sciences Economiques számításai szerint Belgium és Anglia árszintje között egy cca 15%-os diszparitás mutatkozott. Az árak ekkora eltérése mellett további deflációs nyomás megkísérlését vállalni sem merte. Az árak — habár nem elég erős és gyors — de határozott és folytonos lemorzsolódása az üzleti világban a bessz-spekulációnak kedvezett és vásárlástól való tartózkodást okozott. A teaurálás, a betétek elvonása, a hitelszervezetet alapjaiban ingatta meg. A likviditásukban érzékenyen érintett bankok a jegybankot vették igénybe, amelynek rezervái ennek hatása alatt rohamosan apadni kezdtek. Az államháztartás bevételei egyre csökkentek és e csökkenéssel nem tudtak lépést tartani az ismételt bevezetett költségvetési megszorítások. Éppen a 12. órában folyamodott tehát a Van Zeeland-kormány a franknak végeredményben 28 százalékos devalválásához.

Baudhuin szerint e művelet eredményei száz százalékban igazolták annak szószólóit és megcáfolták annak ellenzőit. Utóbbiak a valuta technikailag biztosnak látszó pozíciója és a fizetési mérleg folyó tételeinek kedvező összetétele folytán tagadták a devalváció kikerülhetetlenségét vagy szükségét, különösen pedig azt, hogy ez az

* *F. Baudhuin: La Dévaluation du Franc Belge. Une Opération Délicate Parfaitement Réussie. Bruxelles-Paris 1935.*

orvoslásra váró problémák megoldása volna. Legfeljebb azt ismerték el, hogy egy stimuláns lenne, amely a termelésnek, főleg az exportnak bizonyos helyzeti előnyt biztosítana addig, de csupán addig, ameddig a belföldi árnívó rohamos emelkedésével utól nem érte a depreciáció mérvét. Amellett az aranyalapnak feladása a valutát védett helyzetéből sikamlós utra vinné, amelyen nincs megállás, mert a valuta értékét a belföldön és külföldön vele szemben egyaránt érvényesülő bizalmatlanság okozta tökemenekülés katasztrofálisan fogja befolyásolni. Ilyen és hasonló baljóslatok és aggodalmak hangzottak el az ellenzék táborából. Ezzel szemben a devalváció szószólói, hivatkozva számos külföldi példára, e művelettől a gazdasági élet lényeges megkönnyebbülését várták, a termelés rentabilitásának helyreálltát, a külkereskedelmi helyzet javulását, a munkanélküliség csökkenését, a költségvetési deficit eltűnését és a bizalomnak úgy belföldön, mint külföldön való visszaállását remélték. Hogy a szembenálló felfogások közül az utóbbinak volt igaza, azt Baudhuin a devalvációt követő 6 hónap bőséges statisztikájával támasztja alá. Így kimutatja, hogy a valuta 28%-os depreciációja — amely számítások szerint az árszint 39%-os emelkedését involválta volna akkor, ha utóbbi tényleg párhuzamosan mozogna a váltóárfolyammal — nem gyakorolta az árakra a devalváció ellenzői által jósolt hatásokat. Igaz, hogy a nagykereskedelmi index 20%-kal emelkedett, a kiskereskedelmi index emelkedése azonban csak 8% maradt. Emellett nem szabad elfelejteni, hogy ez az emelkedés csupán nominális emelkedés, mely aranyra átszámítva, a devalváció mérvének megfelelő lineáris nivósüllyedéssel egybevetve, még mindig az árak esését jelenti a régiekhez képest. E jelenségben nincs is semmi új az elméleti közgazda számára. A váltóárfolyamnak az árakra gyakorolt hatása mellett legexponáltabban állásfoglaló szerzők, mint Nogaro, Aftalion, Wolff stb. sem veszik tagadásba az áraknak kisebbbűtemű és nem egészen egyenletes „reakciósebességét” különösen az inflációs periódusok első fázisaiban. E kérdés politikai és publicisztikai megvitatásánál mégis gyakran találkozunk olyan beállítással, amely a publikum pánikszerű árakeresletének hajlandó kissé talán tulzott jelentőséget tulajdonítani, szemben a fizetőeszközök mennyiségi változásainak tényezőjével. Az árak emelkedésének pusztá lehetősége azonban már egymagában elég volt arra, hogy véget vessen az áruktól való menekülés folyamatának és a vásárlási kedvet felébressze, anélkül, hogy helyet adott volna a pénztől való menekülés folyamatának. Így természetes a forgalomnak az az emelkedése, amelyet a belga vasuti áru- és személyfuvarozás statisztikája tanusít. S hogy a külkereskedelmi mérleg egyelőre lényegesen javuló tendenciát nem mutat az elmúlt évvel szemben, annak főoka a javuló konjunktúra okozta emelkedő nyersanyag-szükségletben keresendő, de abban is, hogy a világkereskedelem egy év alatt tovább zsugorodott össze és így már az abból Belgiumra eső hányad merő stabilitása is emelkedő tendenciát jelent. Az államháztartás bevételei, a dolog természeténél fogva, szintén nőttek, különösen az indirekt adózás hozama, mialatt nem állott be a kiadások felértékelésének az a kényszere, amivel az ellenzék a maga kalkulációiban számolt, mert a létfenntartási költségek korántsem öltöttek elviselhetetlen mérveket. Ha mégis maguk után vonták a munkás- és tisztviselőosztály életszintjének némi csökkenését, az Baudhuin sze-

rint még mindig kisebb, mint az a redukció, mely egy, az aranyparitás fenntartásának érdeke által diktált gyökeres defláció nyomába lépett volna. A külföldre menekülő tőke bizalma is helyreállott a már egyszer átvészelt valuta iránt, visszavándorolva az országba. feltöltve a bankok készpénzkészleteit, csökkentve az országos kamatláb szintjét és lehetővé téve egy nagyarányú államadóssági konverziót.

Baudhuin könyve, a tárgy érdekességétől eltekintve is, sokféle okból hasznos olvasmány. A magyar olvasó pl. érdekesnek fogja találni megállapításait azért, mert Belgium egyike azon államoknak, amelyek maguk is belekóstoltak a háboru utáni inflációs idők borzalmaiba. Ha tehát valahol, akkor itt is indokolt lett volna tartani egy árpániktól, amely egyszersmindenkorra közömbösíthette volna a devalvációval célzott eredményeket. De érdekes lesz ez az olvasmány azok számára is, akik a háboru utáni inflációs időkben szerezték valutapolitikai tapasztalataikat és kizárólag azoknak élénk emlékeiből építették fel idevonatkozó ismereteiket. Mert ezek számára Baudhuin könyve szinte dióhéjban — a gyakorlati példa vörös fonálán — adja elő az újabb angolszász valutaelméletnek az ő véérébe már teljesen átment, de a fizetési mérleg túlzott hangsúlyozásához szokott kontinensi füleknek még idegenül hangzó tanításait. Alig van ebben a kis könyvben szó fizetési mérlegről, valuta- vagy devizaszpekulációról, bankjegyfedezetről és az azt biztosító törvényes rendelkezésekről stb. Helyettük előtérbe kerülnek az árindexek, a valuta vásárlóerő paritásának fogalma, a kvantitatív pénzelméletből derivált kombinációk és érvelések s mindez ugyyszólván egy kis füzetkébe szorítva, Fisher, Robertson, Hawtrey vagy pláne Keynes exact okfejtéseinek Scylla és Charibdisei nélkül. A franciául olvasónak igen érdekes és hasznos némi időt eltölteni emellett a könyv mellett egy sok zavaros fogalommal mesterségesen misztifikált probléma tárgyi-
lagosabb és ha nem is tudományos, mégis kissé alaposabb megismerése céljából.

Ifj. Deseő Antal.

Az egyházi adózásról.

Az 1895. évi XLIII. t.-c. mondja ki, hogy az egyházak a jóváhagyott szervezeti szabályzat, vagy az egyházközségi szabályokban meghatározott alapon és módon hiveikre egyházi adót és egyéb szolgáltatásokat vethetnek ki. Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. szerint a hitfelekezetek saját erejükből állíthatnak fel iskolát és erre hiveik anyagi hozzájárulását igénybe vehetik. Ezeken kívül még sok törvény és számtalan kormányrendelet szabályozza az egyházak adózását. Az államhatalom nem igen avatkozik bele az egyházak adóztatásába, csak egyes esetekben, pl. az 1927:V. t.-c. 70. §-ában mondja ki, hogy az adózó fizetőképességét veszélyeztető tulságosan magas fizetést a pénzügyminiszter megváltoztathatja és az egyházi adóknak közadók módjára való behajtását ilyen esetben betilthatja.

Az egyes egyházközségek által kivetett egyházi adók a legnagyobb eltéréseket tüntetik fel, tekintettel arra, hogy úgy az egyes egyházak, mint az egyházközségek más és más szükségleteket fedeznek az adóból. Ezenkívül pedig attól függ főleg az egyházi adó

mérve, hogy van-e az egyházközségnek egyéb bevételi forrása, például saját vagyona, föld- vagy házbirtoka, továbbá van-e kegyuraság és az milyen mértékben fedezi a szükségleteket? Befolyásolja az egyházi adót a hívők lélekszáma, továbbá az a körülmény is, van-e sok iskolája és egyéb intézménye az illető egyháznak.

A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara már az 1929. évben kiadott igazgatói jelentésében rámutatott az egyházi adózás aránytalanságaira és az 1933. évről készült jelentése újra hangoztatja az e téren való reform szükségességét.

Hogy milyen nagyok voltak az eltérések még a közelmúltban, errenézve például hozzuk fel az ország minden vármegyéje egy-egy községéből vett egyházi adókimutatást az 1932. évről:

Encs (Abauj-Torna) ref. negyed véka rozs és 40 fillér 2500 □-ölenként, iparos fél véka rozs és 40 fillér, cséplősök 1 véka rozs és 1.60 P. *Gara* (Bács-Bodrog) r. kat. föld-, ház- és ker. adó 58%-a. *Kisbodolya* (Baranya) r. kat. föld- és házadó 30.6%-a, párbér plébánosnak 1 mérő buza és 9.5 icce bor, tanítónak 1 nyolcada buza, 9.5 icce bor. *Mezőberény* (Békés) ev. holdanként 2 kg buza, házanként 2 P és 15 kg buza; II. kerület holdanként 3 kg buza, házanként 25 kg buza; ref. holdanként 1 kg buza és fél kg árpa; r. kat. állami adók 22%-a. *Nagyszalonta* (Bihar) ref. földadó 23.2%-a, házadó 14%-a, ált. ker. adó 5%-a; párbér 1.60 P. *Mezőkövesd* (Borsod-Gömör) r. kat. iskolaadó 70% személyi javadalmazásokra kivetett párbér az alapadók 32.5%-a. *Elek* (Csanád) r. kat. föld-, ház- és ker. adó 6%-a és páronként 2 pengő. *Kistelek* (Csongrád) r. kat. 10 pengő adóig 4.50, 50 P adóig 6.80 P 50-en felül 7.50 és páronként 3 P. *Csákberény* (Fejér) r. kat.; az uradalom a kegyur, az épületeket fenntartja, iskolára és plébános párberváltásáért a föld-, ház- és ker. adó 32%-a, kántor járandóságra páronként 23 kg rozs és 90 fillér; ref. föld-, ház- és ker. adó 8%-a, továbbá személyi adó a családfő vagyoni állapota szerint 1—10 P, minden pengő állami adó után fél kg buza és fél kg rozs, külön adó iskolaépítési kölcsönre a kivetett egyházi adó 160%-a. *Bezenye* (Győr-Moson-Pozsony) r. kat. a plébános 1040 P fizetését a község adja, minden telkesgazda és zsellér a plébánosnak egyharmad mérő rozsot és egyharmad mérő árpát, a kántor-tanítónak fél mérő rozsot fizet. *Erdőtelek* (Heves) r. kath. párbér 3.50 P és a községi pótdó alap 25%-a. (A deputátum és a földvéltés a községi költségvetés 5.5%-a.). *Hajdúnánás* r. kat. egyh. személyzeti adó 2 pengő, iskola-személyzeti adó 1 P, ház- és földadó 30%-a, ker. adó 25%-a; ref. ház-, föld- és ker. adó 20%-a, mint iskolaadó, 10%-a, mint egyházi adó és 2 pengő párbér. *Tata* (Komárom) r. kat. föld-, ház és ker. adó 21.12%-a és páronként 96 fillér; ref. föld-, ház- és ker. adó 15%-a és 2 pengő személyi adó. *Berkenye* (Nógrád) r. kat. adók 5%-a, 126 pár tehenre 2.767.— P és páronként 12 liter buza és 12 liter rozs. *Kiskunfélegyháza* (Pest) r. kat. sem egyházi adó, sem párbér nincs, a város a kegyur és fedezi az összes költségeket. *Páhi* (Pest) r. kat. iskola fenntartása föld-, ház- és ker. adó 30%-a és páronként 10.5 P; ev. iskola fenntartásra, föld-, ház- és ker. adó 20%-a és párbér 10 P. *Kalocsa* (Pest) r. kat. minden törv. házaspár vagy özvegy adója után fizet 10 P-ig 5 pengőt, 30 P-ig 2 pengőt és így tovább 500 P-ig 20 pengőt, ezenfelül 30 pengőt. *Nagocs* (Somogy) r. kat. adók 28%-a, továbbá kömunka, párbér 1 pozsonyi mérő rozs, házaspáronként lelkésznek 1.36 P, kántortanítónak fele, bor, lelkésznek 12 icce, kántortanítónak 4 icce. *Bük* (Sopron) r. kat. szükség szerinti %-ék az adó után, azután párbér canonica visitatio szerint fél grátzi mérő zab volna, ez azonban 20—150 kg között 7 osztályba soroztatott; ref. áll. egyenes adó 45%-a, személyenként 4 kg buza és 1 pengő. *Tiszalök* (Szabolcs) ref. személyi adó 10%-a, egyházi adó 10%-a és iskolaadó 10%-a az állami adóknak; r. kat. az adók 30%-a

az iskola és 5%-a az egyház részére, páronként 1 véka rozs a plébános és kántornak és fél véka a harangozónak. *Nyirvasvári* (Szatmár) g. kat. iskolaadó az adók 10%-a, párbér 5 hold után 60 liter rozs, 5 holdon alul 30 liter. *Mezőtur* (Szolnok) ref. földadó 25%-a, ház- és ált. ker. adó 20%-a, személyi adó 3.20 P; r. kat. föld-, ház- és ker. adó 15%-a, 10 holdon felül 50 kg buza, 5—10 hold után 25 kg, 5 holdig 12.5 kg Földnélkülieknek 6 és fél kg buza, párbér; ev. föld-, ház- és ker. adó 20%-a, személyi adó 3 pengő. *Kunszentmárton* (Szolnok) r. kat. a község a kegyur, a pótadóból fizeti a költségeket; ref. az adók 20%-a. *Fadd* (Tolna) r. kat. egyházi adó 20%, iskolaadó 6%, párbér 2 P; ref. föld-, ház- és ker. adó 32%-a, 2 pengő lélekpénz, 1000 □-öl föld után 4 kg buza és 4 kg rozs. *Vállus* (Zala) r. kat. az adók 20%-a, párbér 3 p. mérő rozs, a kántortanítónak 1 p. mérő rozs. *Karos* (Zemplén) g. kat. párbér 2 véka őszi termény és 1 igásnap, a zsellérnek 1 véka őszi termény és 2 gyalog nap; ref. az adók 40%-a.

A felhozott példákból megállapítható, hogy egységes adókulcsról egyáltalán szó sem lehet; nemcsak a különböző felekezeteknél hanem ugyiszólván minden egyházközségnél más és más a kivetési mód és pedig annyiféle és egymástól annyira eltérő, hogy még rendszerbe sem lehet foglalni. Fővonásokban a következő kivetési módok különböztethetők meg:

1. Egyházi adó nincs, miután minden egyházi terhet a kegyuraság visel.

2. A kegyur csak a templom szükségleteit fedezi, az egyházi alkalmazottak járandóságaira százalékos vagy fokozatos adókiivetés, vagy pedig párbér, illetve személyi adó szolgál.

3. Minden egyházi kiadás (ez csak egyvallásu lakosság mellett lehetséges) a politikai község költségvetésében van felvéve.

4. Az állami adó után százalékosan vetik ki az egyházi adót és pedig: a) csak az állami egyenes (föld és ház) adó után, vagy b) kereseti, sőt jövedelem- és vagyonadó után is.

5. Állami adók százaléka és párbér képezi a kivetést. Legtöbb esetben a százalékos kivetés a templom és iskola fenntartására szolgál, a párbér a javadalmasok fizetésére.

6. Állami adók után való százalékos kivetés mellett az összes adók, kereset vagy birtok szerint megállapított fokozatok alapján előírt összeg, amely esetleg progresszív.

7. Csak párbér, vagy személyi adó, mely esetleg fokozatos, de rendszeren mindenkire egyformán van megállapítva és pedig: a) természetben szolgáltatandó gabonában, kevés esetben munkában, fában vagy rőzsében, b) pénzben megállapítva, vagy a természetbeniek piaci, vagy tőzsdei árában, végül, c) pénzben és természetbeniekben.

8. Földbirtokkal bíró hivekre ennek területe szerint holdszámra vagy fokozatok szerint vetik ki az egyházi adót, vagy annak egy-egy részét. A csak házzal bírókra és vagyonatlanokra más meghatározott összegben.

9. Van olyan kivetés is, ahol az egyesített adófükönyvben az összes tartozás-rovatban feltüntetett összeg után fokozatok szerint vetik ki csekély progresszivitással az egyházi adó összegét.

Ezekén kívül feltalálhatók még az elősorolt fizetési módoknak mindenféle kombinációi. Adókulcsról tehát csak ott beszélhetünk,

ahol csupán a községi pótdadó alapjául szolgáló állami adók után van az egyházi adó kivetve; a többi rendszernél a kulcsot csak egyénenként lehetne megállapítani az egyes adófizetők pótdadóul szolgáló állami adójának és a kivetett egyházi adójának egybevetésével.

Az egyházi adókat mindig az egyes egyházközségek jogosultak kivetni, a kivetés többé-kevésbbé felsőbb jóváhagyást igényel. Az egyházi adók *beszedése* azonban már többféle. A kiindulás az volt, hogy az egyházi javadalmas, vagy maga az egyházközség szedte be az adókat, a hátralékot pedig a közigazgatási hatóságnak kimutatva, ennek kötelessége volt behajtani. Megtiltotta azonban a pénzügyminiszter, hogy a községek, az együttes kezelésbe be nem vont egyházi adókat kezelhessék. Igényelhetik t. i. az egyházak adóiknak az együttes adókezelésbe való felvételét, amire nézve azonban a H. Ö. 1927. évi 600. P. M. számú rendelet azt mondja, hogy csak abban az esetben vehetők együttes kezelésbe az egyházi adók, ha azok a hivatkozott egyházi adóknak 10%-át nem haladják túl, ha meghaladják, akkor az együttes kezelésbe vételhez a pénzügyminiszter engedélye kérendő ki. Ahol a felekezeti népiskolát is tart fenn, a kulcs 30%-ig emelhető.

Az *együttes kezelés* az egyházak számára azt az előnyt biztosítja, hogy megadja azt a biztonságérzetet, mely az adóknak az állami adók jogi sorsában való osztozásával jár, ezenkívül miután az együttes kezelés úgy az előírásra, mint a nyilvántartásra, lerovásra, behajtásra, biztosításra és a törlésre is kiterjed, az egyházi adminisztráció lényeges tehermentesülést szenved. Azok az adózók, akiknek nincs állami adójuk, de az alkalmazottak kereseti adója alá esnek, vagy csak személyi adóval rovatnak meg, az együttes kezelés esetében is külön kivetési lajstromba foglalandók és külön főkönyvben kezelendők.

Terményben kivetett egyházi adók természetesen nem vonhatók együttes kezelésbe.

Láttuk az egyházi adózás sokféleségét, amit azután újabb időben maguk az egyházak törekedtek valahogy kiegyenlíteni. Így például a református egyháznál az 1928 május hó 8-án megnyílt országos zsinat megalkotta az egyházi adóról és az egyházközségek háztartásáról szóló VII-ik törvénycikket, amely az egyházi adózást bizonyos egységes alapokra fektette, szemelött tartva, hogy az egyházi adókulcsot mindenkor az egyháztagok vagyoni és kereseti viszonyaira, tehát teherbíróképességére tekintettel, a rájuk jogerősen kivetett állami egyenesadó figyelembevételével, vagy azok alapján kell — esetleg osztálybasorozás útján — megállapítani. Megkülönböztethető tehát tételes és százalékos adó. Ez az új adózási rendszer az 1934. év elején életbe is léptetett.

A rom. kat. egyház is létrehozta a magyarországi katolikus egyházközségek adóztatási szabályzatát, mely szintén az 1934. évben lépett érvénybe, mely szerint az egyházi adók alapját az állami adó alkotja, fenntartva azonban a párbért. Budapesten az adókivetés

alapját az előbbiektől eltérően csak a kereset vagy a jövedelem képezi.

Megállapítható, hogy a jelenben is az egyenesadó alapján, vagy az osztálybasorozás útján kivetett egyházi adó magábanvéve is nagyon sok helyen súlyos megterhelése a lakosságnak és kimutathatólag számtalan esetben eléri az állami adók 100%-át, sőt egyes esetekben még ennél is magasabbat, de az ily módon kivetett egyházi-adóknál egy-egy egyházközségen belül legalább az egyenlő és arányos teherviselés 'elvé érvényesül. Megbontja azonban ezt az elvet az, hogy számos egyházközségnél még megmaradt a *párbér*, vagy az olyan, esetleg természetben lerovandó személyi adó, amelyet minden egyháztagra egyformán vetnek ki és ily módon a vagyontalan napszámosokra, törpe- és kisbirtokosokra aránytalanul magas megterhelést jelent.

A párbér-természetű és általában a természetbeni adózás erkölcsi hátrányának jellemzésére idézzük két érdekeltnek következő megjegyzéseit: „A párbér antiszociális régisége és igazságtalansága miatt évről-évre fizetescsonkítást, anyagi rövidséget szenved a lelkész is, a tanító is. Mert vagy nem hajtátja végre a békesség kedvéért párbér kintlevőségét s akkor nagy részéről le kell mondania, vagy végrehajtátja és akkor hiveinek átka kíséri jogos, de igen keserű kenyerét.“ — „A pap tekintélyének lerontására és surlódások előidézésére vezet a párbérnek, a képeinek beszédési módja is: az a pap, aki a zsákot tartó egyházfival házról-házra jár és visszautasítja az ocсуval kevert buzát, kicsinyes nézeteltérésekbe bocsátkozik, az hasztalan erőlködik azon, hogy a következő vasárnap hivei előtt a lelki és erkölcsi élet titkait fejtsse meg.“

El kell fogadjuk azt az elvet, hogy az államnak érdeke a lakosság vallásosságának ápolása és valláserkölcsi alapon való nevelése. Ennélfogva el kell fogadjuk azt is, hogy az államnak kötelessége az egyházakat ott, ahol szükséges, támogatni és az egyházi adózásnál észlelhető ellentétek kiegyenlítésében megsegíteni.

A külföldi egyházi adózást tekintve, sok olyan ország van, ahol az egyház és az állam teljesen különválva az állam az egyházakat semmivel sem támogatja, sőt a hivek hozzájárulásának beszedésénél sem részesíti jogsegélyben; de még nálunk is van erre példa. amire nézve idézzük egy baptista egyházközség következő megjegyzését: „Nálunk semmiféle egyházi adó nincs. tagjaink szabad, önkéntes adózásából áll egyházunk. Ez a rend áll fenn az ország minden baptista gyülekezetében és dacára ennek a csupán anyagiasan gondolkodó ember előtt lehetetlennek látszó gyakorlatnak, az egyház szükséglete állandóan fedezve van.“ Az állam és egyház fenntebb említett különválása ne szolgáljon azonban követendő például, mert éppen ezeknek az államoknak jó részénél tapasztalhatjuk a vallástól való eltávolodást, az erkölcsi súlyedést és világfelforgató eszmék terjedését.

Méginkább érdeke az egyházaknak az *egyházi adó egységes rendezése*, mert tagadhatatlan, hogy a magas megterhelés és egyáltalában az anyagiakkal való foglalkozás az egyház, illetve a lelkész és a hívők közötti megkívánt lelki közösséget rontja és erkölcsileg hátrányosan befolyásolja.

Ennélfogva idevonatkozólag a következőket tartjuk szükségesnek:

Az *iskolai terhek teljes különválasztása*, ami a rom. kat. egyház előbb említett szabályzata szerint: már meg is történt, amennyiben az kimondja, hogyha az egyházközség népiskolát is tart fenn és területének olyan adózói is vannak, akik csak az iskolai szükségletek fedezéséhez kötelesek hozzájárulni: az egyházközség köteles megállapítani, hogy az adókulcsból mennyi esik az egyházi és mennyi az iskolai szükségletekre.

Szükségesnek tartjuk továbbá, ha nem is az egész egyházra, de annak bizonyos részeire, pl. egyházmegyére vonatkozólag, a *központi adózás* bevezetését. Értve ez alatt, hogy az összes egyházközségekre egységes adókulcs állapíttassék meg, az adó egy központi pénztárba folyjon be és abból fedeztessenek az egyes egyházközségek szükségletei. Ez ellen bizonyára az lesz az ellenvetés, hogy nagy lélekszámmal bíró, vagy jól berendezkedett, vagy pedig vagyosan egyházközségek nem lesznek hajlandók kisebb és anyagi nehézségekkel küzdő egyházközségeket a saját rovásukra támogatni. Pedig e nélkül nehéz volna a megoldás és a kisebb egyházközségek elpusztulásra volnának kárhoztatva. Különbben a református egyház az említett új egyházi törvényben már intézményesen gondoskodott az ilyen, magukat saját erejükből fenntartani nem képes egyházközségek segélyezésére szolgáló közalap létesítéséről. A hozzájárulás fejenként és évenként 8 fillér, valamint az állami föld-, ház- és kereseti adó fél százaléka, tehát aránylag csekély áldozat az egyháztagok részéről. Ez egyuttal az adózás egységesítésének serkentésére szolgál, miután csak azok az egyházközségek tarthatnak igényt erre az adócsökkentési segélyre, amelyek az előirt adózási rendszert hajlandók életbe léptetni.

Az egyházi adózásnál azonban az egyenlő, illetve arányos adóztatás elve csak akkor jut teljesen érvényre, ha sikerül a *személyi adózást* (párbér, fejadó) *teljesen kiküszöbölni* és szigorúan a vagyon, kereset és jövedelemhez alkalmazkodó adózást életbeléptetni. Az erre irányuló kezdeményezés az egyházak részéről megtörtént és a megkezdett uton tovább haladva ezt el is lehet érni. Az volna az ideális helyzet, ha az egyházi adó mindenütt az együttes adókezelésben volna.

Sokkal nehezebb kérdés azonban a most egyes helyeken túlságosan magas, például az állami adók 20—100 százalékot kitevő egyházi adók *mérséklése*. Az előbb említett központi adózás ugyanis csak a kisebb egyházközségek anyagi nehézségeit hidalná át. E téren eredményt csak a fenn említett módtól lehet várni, hogy az iskolai terheket teljesen elkülönítik az egyházi terhektől. Ebben az esetben valószínű, hogy a központi adózás rendszerét elfogadva, az összeségre egyformán kivetendő adó normális keretek között mozogna. Ennek megállapítására hivatalos adatgyűjtés volna szükséges.

A javasolt reform csak állami beavatkozással volna keresztülvihető, például az állam kimondaná, hogy csak tisztán az együttesen kezelt egyházi adók behajtását vállalja, illetve minden más rendszerű adózásnál a közadók módjára való behajtást megtagadja. Ez

természetesen súlyosan sértené az egyházak autonómiáját, illetve törvényben biztosított jogait, szükséges volna tehát, hogy az állam bizonyos fokú segítséssel ellensúlyozza ezt és megegyezéssel vegye rá az egyházakat, hogy úgy a saját, mint a közérdeket, de főleg az adózó polgárság érdekeit szolgáló ezt a rendszert elfogadják.*

Gesztelyi Nagy László.

* Az adópanaszok között az egyházi adózások súlyosságára vonatkozólag állandóan érkeznek kamaránkhoz panaszok. Ezért határozta el a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, hogy országos adatgyűjtést végez, hogy tisztában lehessen a kérdésnek országos jelentőségével. Össze is gyűjtötte az ország valamennyi községére és valamennyi felekezetére vonatkozó egyházi adózási adatokat, sőt a külföldön, Európában és a többi világrészekben is szerzett adatokat összehasonlításképpen, hogy az egyházfenntartás lényeges alkotóelemeivel a külföldi országokban is megismerkedhessünk. Ez a hatalmas, nagyméretű anyag most van feldolgozás alatt.

De azért is foglalkozik ezzel a Kamara, hogy a kormány figyelmét felhívja erre a nagyfontosságú, rendezetlen kérdésre, ami a közteherviselés reformja kapcsán szintén megoldásra kívánczik. Az egyházi adózás kérdésének gyökeres reformja is egyike a közteherviselési reformpolitika kívánalmainak.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Piackutatás a gyümölcsértékesítés szolgálatában.

Dr. *Varga István* és dr. *Harkai Schiller Pál*: Gyümölcs-fogyasztási szokások Budapesten. Budapest, 1935. 39 lap.

Beke László: A magyar gyümölcs jövője. Budapest, 1935. 119 lap.

A gyümölcsstermesztés közgazdasági fontosságának széles körben terjedő felismerését jelzi, hogy a piackutatás hazai irodalma az elmúlt évben két kiváló tanulmánnyal is gyarapodott, amelyek egymást szerencsésen kiegészítve, a gyümölcs itthoni és külföldi értékesítését tették vizsgálat tárgyává.

Varga István és *Schiller Pál* tanulmányukban a Magyarországon piacrahozott gyümölcs mennyiség felét felvevő budapesti gyümölcsfogyasztás irányait, jellemző vonásait és lélektani hátterét világítják meg. Munkájuk a magyar gazdaságpszichológiai irodalomban úttörő jelentőségű, mert először alkalmazza az u. n. szubjektív piacanálízis módszereit a fogyasztási tényezők vizsgálatánál; abból a helyes felismerésből indulva ki, hogy a kereslet-növekedés lehetőségeinek mérlegeléséhez az objektív módszer — a kereslet rugalmasságának mechanikus vizsgálata — nem nyújt elég támpontot. A fogyasztó vásárlásait nem csupán jövedelmének nagysága és a keresett cikkek ára irányítja. „A jövedelem — mondja a munka bevezetése — csak keretlehetőséget nyújt a fogyasztás számára, de maga a fogyasztás bonyolult érzelmeken és megfontolásokon, szokások, megkívánások és értékelések mérlegelésén keresztül alakul ki.”

E tényezőket a szerzők a tömegészlelés módszerével, 1000 budapesti háztartásra kiterjesztett reprezentatív felvétel útján tanulmányozták. A kérdőív 30 pontját a kérdezőbiztosok a fogyasztókkal — leginkább háziasszonyokkal — folytatott személyes megbeszélések után töltötték ki. A megkérdezett háztartásokat társadalmi helyzet, valamint a háztartás „ápoltsági foka” szerint 4–4 kategóriába sorozták.

A kérdések első csoportja a fogyasztás módját és gyakoriságát tudakolta. Nyáron az összes háztartások 71%-ában naponta legalább egyszer esznek gyümölcsöt, télen csak a háztartások egyharmada rendszeres gyümölcsfogyasztó. A társadalmi helyzet okozta eltérések télen nagyobbak. Nyáron a legszegényebb családoknak is a fele naponta jut gyümölcsőhöz, télen ez az arány 13%-ra csökken, míg az egyszerű soruaknál 23%, a jobb módúaknál 51%, a legvagyonosabbaknál 85% fogyaszt télen is naponta gyümölcsöt.

Azoknak a nagy száma, akik gyümölcsöt csak főétkezéseken kívül esznek, valamint azoké, akik a gyümölcsöt nem tartják alkalmasnak más étkezési fogás pótlására, mutatja, hogy a gyümölcs tápláléértéke még nem eléggé ment át a köztudatba. A többiek is leginkább tésztát pótolnak gyümölccsel vagy, abból készült étellel, más fogást vagy egész ebédet, vacsorát sokkal kevesebben. A gyermekek általában minden társadalmi osztályon belül több gyümölcsöt fogyasztanak, mint a felnőttek.

Legkedveltebb gyümölcs Budapesten az alma; sorban utána a szőlő, cseresznye, narancs, görögdinnye és őszibarack következik. Sokan kedvelik a szilvát, de feltűnő sokan is említik, mint olyan gyümölcsöt, amelyet nem kedvelnek. Az alma, szőlő és narancs tulsulya érthető, mert ezek fogyasztási idenye a leghosszabb s tartama alatt más gyümölcs nem igen van. Jellegzetes a savanyu gyümölcsök iránt általánosan mutatott averzió, míg pl. *Beke László* alább ismertetett tanulmánya szerint a meggy Németországban a legkedveltebb gyümölcsök közé tartozik. A társadalmi kategóriák e tekintetben kevésbé különböznek. Mégis a görögdinnyét, a sárgabarackot és a szilvát a szegényebbek közül aránylag többen kedvelik, ami az olcsóbb árral eléggé magyarázható.

Száritott gyümölcsöt a háztartásoknak csak a fele fogyaszt: ebből kétharmad esik a szilvára, a többi csaknem kizárólag fügére esik. Száraz gyümölcsöt egymagában, azaz nem konyhai feldolgozásra, csak a háztartások kétharmada fogyaszt rendszeresen. A fogyasztásnak egyharmada gesztenyére, egyharmada amerikai mogyoróra, a többi dióra, mogyoróra és mandulára esik.

Igen fontos szükséglet a gyümölcsök téli eltevése, mert a főidényben ez tehermentesíti a hirtelenül megduzzadt piacot. A megkérdezett háztartások 75%-a tesz el gyümölcsöt 10 kg.-nál nagyobb mennyiségben, elsősorban sárgabarackot. A szegényebbeknél még a cseresznyének és szilvának, a vagyonosabbaknál a savanyu gyümölcsöknek van nagyobb jelentősége. Gyári gyümölcskonzervet csak a háztartások 10%-ában fogyasztanak, havi 3 kg.-nál többet pedig alig 2%. A friss gyümölcs konyhai felhasználásánál hasonló külföldi adatokkal szemben feltűnő a gyümölcslevesek és mártások jelentősége. Gyümölcslevest a szegényebb családok aránylag gyakrabban fogyasztanak, míg a gyümölcs leggyakoribb felhasználási módjai, a kompót- és tésztakészítés, náluk ritkábban szerepelnek.

A bevásárlás módját és lélektani körülményeit feltáró válaszok szerint a gyümölcsvásárlást a háztartások 80%-ánál a háziasszony, 14%-nál a cseléd intézi. Legfontosabb beszerzési forrás a piac, ahol a háztartások 54%-a s a fűszeres, ahol 21%-uk vásárol gyümölcsöt; de alig van olyan háztartás, amely kizárólag a fűszerestől vásárolna. A zöldség- és különösen a specializált gyümölcsboltokat csak a legvagyonosabbak látogatják. Az üzletben vásárlás még nem tudja helyettesíteni a piacrajárást; még azok is, akik nem a piacon vásárolnak, túlnyomóan kényelmi szempontra hivatkoznak. Az üzletben vásárlás ellen felhozott indokok közt elsősorban a magasabb ár, kisebb részben minőségi kifogások és a választék hiánya szerepel.

A tanulmánynak talán legértékesebb része a gyümölcsvásárlásnál szereplő motivumok, különösen a gyümölcs minőségi meg-

ítélésénél követett szempontok feltárása. Ugy látszik, a háztartások tulnyomó része, még a szegényebbek is, az ár kérdését alárendelik a minőségnek. A minőség megítélésénél szereplő motivumok közt a gyümölcs szépsége a legfontosabb, melyet a válaszok 40%-ában említene; a válaszok 22%-a bizonytalanul „hozzaértés“-re hivatkozik, 20%-nál a megítélésre a kóstolás szolgál. A többi ismérveket (ár, fajta, márká, csomagolás) aránylag kevesen említik. A gyümölcs szépségének tulnyomó szerepe eléggé cáfolja azt a nálunk gyakran hangoztatott felfogást, hogy a gyümölcs izletes volta fontosabb, mint szép külseje. A társadalmi osztályokon felfelé haladva, növekszik a megemlített motivumok száma és gyakrabban fordulnak elő utalások a fajtára, márkára stb., míg a „hozzaértés“ hangoztatása és a kóstolás sokkal ritkább. A szépségre azonban a legszegényebbek is alig helyeznek kisebb súlyt, mint a gazdagabbak.

Arra a kérdésre, milyen gyümölcsöt keresnek akkor is, ha az drága, ismét az alma és a narancs keresett voltát mutató válaszokat adták; a narancsot a szegényebbek, az almát a gazdagabbak közül említették többen. A többi gyümölcsöket, a szőlőt, őszibarackot, körtét, cseresznyét aránylag kevesen említették.

A külföldi eredetű gyümölcsre vonatkozó kérdésekből megállapítható volt, hogy a jelenleg nem kapható gyümölcsök közül csak a banánt nélkülözik némelyek és pedig az összes háztartások 18%-a. Ezeknek több mint fele a banánt pótolhatatlannak tartja. A banán fontosságáról és pótolhatatlanságáról meglehetősen elterjedt nézetek jellemzőek arra, mily nagy és maradandó eredménnyel járt a korábbi években a banán mellett kifejtett üzleti propaganda, mely főleg annak vitamintartalmára hivatkozott. Hasonló eredmény volna elérhető a hazai gyümölcsök javára is. A narancs az összes háztartások 52%-a számára hiányoznék; ezeknek csaknem fele pótolhatatlannak is tartja. Külföldi almát csak a háztartások 14%-a vásárol tudatosan, ezek közül legtöbben a gyümölcs szépségét és fajtaazonosságát emelik ki.

A gyümölcsfogyasztás lélektani hátterét kutató kérdésekre adott válaszok többsége a gyümölcsfogyasztás „egészséges“ voltát hangoztatta; e mellett még a gyümölcs izletes, üdítő, stb. tulajdonságaira való hivatkozás is háttérbe szorult. Arra a kérdésre, mit tudnak a gyümölcs egészségi hatásairól, az érdemleges válaszok legnagyobb hányada a vitamintartalmat említette. Csaknem ugyanennyien beszéltek „emésztést elősegítő“ hatásáról, mások „vastartalmára“ és „vérképző“ hatására hivatkoztak. E motivumok természetesen gyakrabban szerepeltek a jobbmóduaknál, de meglepő, hogy a legszegényebbek közül is aránylag sokan említik őket. E nézetek bizonyosfokú elterjedésére vall az is, hogy aránylag nagyon kevesen tekintik a gyümölcsöt luxuscikknek, — feltéve, hogy nem nagyon drága — valamint az, hogy a háztartások 82% szeretné gyümölcsfogyasztását növelni, még pedig leginkább a legszegényebbek. A fogyasztásnövelés feltételei között természetesen az olcsóság dominál, de sokan említették a fogyasztási idény meghosszabbodását, a jobb minőséget és nagyobb választékot is.

Az utóbbi feltételek sűrűn szerepeltek a válaszok közt annál a kérdésnél is, hogy mivel lehetne fokozni a gyümölcsfogyasztást; ezeken kívül sokan ajánlották a kollektív propagandát, mások az import, ismét mások az export (!) eltiltását, többen pedig az import

fokozását, a „lánckereskedelem“ megszüntetését, egységes eladási szervezet létesítését, a termelés támogatását, a jobb és szebb kiállítást és csomagolást sürgetik. E válaszok egy része éles fényt vet a közönség széles köreiben elterjedt téves közgazdasági fogalmakra, másrésztük azonban megszívlelésre méltó bírálatot tartalmaz.

A szerzők felvételükből rendkívül hasznos, gyakorlatilag értékesíthető következtetéseket vonnak le. Ezek szerint a gyümölcs-termeléssel és kereskedelemmel szemben felállítható fontosabb követelmények: az egyes gyümölcsök fogyasztási idejének meghosszabbítása (különböző időben/beérő fajták és tárolás segítségével), a szárított gyümölcsök használatának propagálása, a gyümölcs konyhai felhasználására vonatkozó receptek közlése, a jobbmóduak lakáskörzeteiben speciális üzletek felállítása; a gyümölcs tetszetős külsejére, féregmentességére és csomagolására való fokozottabb ügyelés; a gyümölcsfogyasztás egészségi hatásaira vonatkozó ismeretek terjesztése. Hangsúlyozzák azonban, hogy a fogyasztásnak ezen a területén a fogyasztó értelméhez szóló érvelésnél sokkal nagyobb hatása van az érzésekre és érzelmekre támaszkodó propagandának. A fogyasztás fokozására irányuló céltudatos tevékenység nem marad eredménytelen, mert „a gyümölcsfogyasztás lélektani talaja alkalmas arra, hogy a gyümölcs nálunk közel olyan szükségleti cikké fejlődjék, amilyen ma például a kenyér.“

*

Beke László idézett munkájának gerincét a gyümölcsre vonatkozó termelési és külkereskedelmi adatok elemzése adja. A magyar termelés és kivitel ismertetése után az importállamok: Ausztria, Németország, Csehszlovákia, Lengyelország, Svájc és Anglia adatait tárgyalja, majd áttekinti az exportállamok: Olaszország, a Balkán-államok, Hollandia, Belgium és Franciaország termelését és kivitelét. Végül vázolja a magyar gyümölcstermesztés és kivitel fejlesztése során megoldandó feladatokat.

A gyümölcsfogyasztás általánosságban emelkedő irányzatából és abból, hogy a termelés fokozásának lehetősége sok országban korlátozott, a magyar gyümölcs jövő elhelyezési lehetőségeire biztató következtetések vonhatók le. A kínálkozó lehetőséget azonban csak akkor használhatjuk ki, ha a termelés színvonala a külső piacok igényeihez alkalmazkodik.

1929-ben kb. 16 millió gyümölcsfát számláltak Magyarországon. Azonban a faállománynak legföljebb 25—30%-a tökéletesen egészséges és termőképes. Az egyes gyümölcsfajok számaránya is kedvezőtlen. Eltekintve attól, hogy a fenti számban 1.2 millió eperfa is szerepel, melynek gyümölcse nem értékesíthető, a többi állomány egyharmada, 4.8 millió szilvafa, holott külföldön épp ez a gyümölcsünk értékesül legrosszabbul. Az alma- és körtefaállománynak (2.6 és 1.5 millió darab) kellő kondícióban jelentékeny exportfeleletet kellene termelnie. Valóságban a kivitel csekély, sőt a belföldi szükséglet fedezéséhez importra is szükség van. A 2.4 millió cseresznye- és meggyfa annyira szét van szórva az országban s annyira különböző fajtájúak, hogy kivitelre alkalmas nagyobb tételek alig szerezhetők be. Leginkább koncentrálni van a 0.8 milliónyi kajszinbarackfa-állomány, de a termés egyöntetűségétől itt is távol

állunk. Az 1—1 millióra tehető őszibarack- és diófa terméséből elenyésző mennyiség jut kivitelre.

A szerző az ország gyümölcstermelését 1.6 millió q-ra becsüli. Normális években e mennyiség egynegyede kerül exportra, egynegyedét Budapesten, a többit vidéken fogyasztják el. Eszerint a gyümölcsfogyasztás országos fejátlaga évi 15 kilogramm, még pedig a főváros lakosságára évi 40—50 kg.-os, a többi lakosságra csak 10 kg.-os fejátlag esik. Vagyis az országos átlagfogyasztás, különösen a nyugati országokéhoz hasonlítva (40—100 kg.) rendkívül alacsony, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy fogyasztásunknak mily nagy hányadát teszi a csekélyértékű görögdinnye, ami Nyugaton alig ismeretes.

A szerző a belső piac elhanyagoltságára rámutatva, helyesen magyarázza ezt a jelenséget, amely különben számos más termékünk helyzetére is jellemző. A kedvező konjunkturaviszonyok idején a némely vidéken meginduló minőségi termelés nehézség nélkül utat talált a külföld felé. Az export pillanatnyilag jövedelmezőbb volt, mint a gyöngye vásárlóképességű belföldi piac, melynek megmunkálása csak évek múltán gyümölcsöző áldozatokat kívánt volna. Mikor pedig a kivitel megnehezült s az állam a termelők érdekében beavatkozásra kényszerült: ismét csak a kivitel támogatása mutatkozott a legkényelmesebb eszköznek a hanyatló árszínvonal alátámasztására. Így, mivel a termés java külföldre került, a belföldi árszínvonal pedig viszonylag magas maradt, a fogyasztás fellendülése nem indulhatott meg.

A külföldi elhelyezési kilátásokat a szerző kedvezőnek itéli, bár a kivitel 1934-ben csak 6.9 millió pengő értékű volt az öt év előtti 16 millióval szemben. (Az 1935. évi kivitel értéke 5.9 millió.) Arranézve, hogy a megfelelő minőségek kiválasztása és termelése milyen eredménnyel járhat, Bulgária példáját idézi. A bolgár szőlőkivitel 1928-tól 1934-ig 9500-ról 370.000 q-ra emelkedett. A legnagyobb gyümölcsexport-állam, Olaszország sem csupán kedvező éghajlatának köszönheti fölényét, hanem a minőségi, csomagolási stb. előírások rendkívüli szigorúságának és a szállítási technika fejlettségének is. Az olasz vasutak berendezésével június—július hónapokban egymillió métermázsa gyümölcsöt lehet szállítani gyorsvonati sebességgel, hűtökocsikban külföldre.

Magyar vonatkozásban a jövő feladatai között legfontosabb a termesztésre alkalmas fajták gondos megválasztása. Ennél figyelemmel kell lenni arra is, hogy a beérés időpontja olyan időszakra essék, amikor a déli export-államok gyümölcstermése már fogyóban van, az északi importállamoké pedig még nem érett. Ennek az időszaknak a kiaknázása ránk nézve a legnagyobb jelentőségű. Ugyszólván korlátlan elhelyezési lehetősége volna a jóminőségű nyári almának és a meggynek; tökéletesebb csomagolással nagyban fokozható volna a sárga- és az őszibarack exportja; cseresznyéből csak a késői érésű fajták exportálhatók sikerrel, míg a szilva, téli alma és körte kivitelétől nagy eredményeket nem várhatunk, a szőlőétől pedig csak akkor, ha aprószemű, rosszul szállítható fajtáinkról átérünk az újabb, nagyszemű, keményhúsú szőlők termelésére.

További követelmény, hogy azonos fajták nagy tömegben, összefüggő területen, termeltessenek az exportminőség állandó színvonala érdekében. Ez egyuttal az olcsóbb termesztés előfeltétele is,

mert egyszerűsíti a költséges védekező eljárásokat. Szükséges volna hűtőházak, csomagolók építésének elősegítése, valamint a hűtökocsi-forgalom növelése és a márkázás bevezetése. Végül nagyon kívánatos volna, ha a magyar gyümölcs beltartalmára (cukor, vitamin, stb.) vonatkozó eddigi vizsgálatokat szélesebb körben folytatnák s azok eredményeit alkalmas módon propagálnák.

Rácz Jenő.

Könyvismertetések.

Schneider, Erich: Theorie der Produktion. IV + 92 o. Wien, Verlag von Julius Springer, 1934.

Mint ismeretes, a termelés törvényei, a költségelmélet jelenleg a közgazdasági vizsgálatok előterében állanak. Különösen a hozadéki törvények és a kínálat alakulása közötti kapcsolatok, továbbá az időmozzanat szerepe képezik sok kutatás tárgyát. E tekintetben számos fontos új szempont és probléma került felszínre s nyert tisztázást, bár még mindig bőven akad megoldatlan kérdés mind a szoros értelemben vett sztatikai, mind pedig különösen a dinamikai költségelmélet körében. Az eredményes előrehaladásnak mindkét területen egyik fontos előfeltétele, hogy a termelés problémái egy-egy üzemmelle kapcsolatban beható megvilágításban részesüljenek. Ezt tüzte ki feladatául a jelen munka azzal a további korlátozással, hogy a termelés időmozzanatának szerepétől eltekint, azaz a momentán, időtlen termelés kvantitatív törvényeit vizsgálja. Az ily módon erősen megszükitett tárgykörben a vizsgálatot annál jobban elnélyíti és számos fontos problémát igen szabatosan világít meg.

A szerző R. Frisch nyomán a termelési folyamatban a termék előállításához szükséges tényezőket két csoportba osztja. Az egyik csoportba tartoznak az u. n. limitacionális tényezők, amelyeket az jellemmez, hogy nagyságukat az előállítandó termékmennyiség egyértelműen meghatározza, pl. sósav (HCl) előállításánál a hidrogén és klór ilyen tényezők. A másik csoportot az u. n. szubsztitucionális tényezők alkotják, amelyek jellegzetessége, hogy ezekből többféle mennyiségi kombináció használható fel ugyanazon termékmennyiség előállításához, azaz ezek közül az egyik a másikat helyettesítheti a termelésben. E megkülönböztetés következetes keresztülvitele számos termelési probléma eddiginél szabatosabb tárgyalását teszi lehetővé.

Nyilvánvaló, hogy a szubsztitucionális tényezők létezése a termelés reálgazdasági elmélete szempontjából különös fontossága. Ha a termelésnek csak limitacionális tényezői volnának, akkor a termeléssel kapcsolatban nem merülne fel gazdasági probléma, hanem adott termékmennyiség mellett a termelési tényezők nagyságát merőben technikai szempontok meghatároznák. Viszont az a tény, hogy bizonyos tényezők nagysága adott termelési volumen mellett technikailag határozatlan, gazdasági meggondolásra kényszerít a célból, hogy a szubsztitucionális tényezők technikailag indifferens mennyiségi kombinációi közül egyet, mint a leggazdaságosabbat, kiválasszunk, ami által a termelés technikailag is határozott feladattá válik. Mint ismeretes, a tényezőknek ilyen, gazdasági szempontból optimá-

lis megválasztása nagy mértékben függ a tényezők határtermelékenységétől. E fogalom természetesen csak a szubsztitucionális tényezőkre alkalmazható és jelenti egy ilyen tényező infinitezimális változásából eredő terméktöbblet és a tényező növekményének hányadosát, amikor a többi szubsztitucionális tényező nagysága változatlan, míg a limitacionális tényezők nagysága a megnövekedett termeléshez alkalmazkodik.

A határtermelékenység mellett a szerző használja a H. L. Moore által bevezetett effektivitás (relative efficiency of organization, Ergiebigkeitsgrad) fogalmát is, ez a termék és a változó termelési tényező *százalékban* kifejezett növekményeinek hányadosa. Ha az illető termelési tényezőre nézve az állandó termelékenység törvénye érvényesül, akkor az effektivitás értéke egység, míg csökkenő, illetve növekvő termelékenység esetén értéke az egységnél kisebb, illetve nagyobb. Az előző definíciók alapján már most bebizonyítható a következő alapvető, az újabb kutatásokban implicite nagy szerepet játszó tétel (a szerző szerint Wicksell—Johnson-féle tétel): Ha a szubsztitucionális tényezők egy részének egyenlő százalékos változása esetén a változó tényezők egységei a termelésben való közreműködésük fejében határtermelékenységükkel egyenlő termékmennyiséget kitevő javadalmazásban részesülnek, akkor a változó szubsztitucionális tényezők összes javadalmazása egyenlő a termékmennyiség és az effektivitás szorzatával. E tételből következik, hogy a változó tényezőknek a fentieknek megfelelő javadalmazása mellett állandó termelékenység esetén a termék maradék nélkül felosztódik e tényezők között, míg csökkenő, illetve növekvő termelékenység esetén nyereség, illetve veszteség lép fel.

A termelési folyamat következtében a termék és a szubsztitucionális tényezők, továbbá minden egyes limitacionális tényező között egyenletekkel kifejezhető kvantitatív reláció áll fenn. Ha tehát a termelési tényezők értékeit tetszés szerint választjuk meg, akkor a különböző egyenletek a termék nagyságára nézve egymástól eltérő értékeket adnak, amelyek közül a legkisebb az, amit a felvett tényező kombinációval tényleg előállíthatunk. Az ilyen, Jantzen nyomán diszharmonikusnak nevezett, faktorkombináció esetén azok a tényezők, amelyek felesleges nagyságban állnak rendelkezésre, csak részben vannak kihasználva. Ha az összes termelési tényező végnélkül osztható volna, akkor ilyen diszharmonikus kombinációk nem fordulnának elő. A valóságban azonban sok tényező nem végnélkül osztható, hanem csak véges quantumokban áll rendelkezésre, úgyhogy a diszharmonikus kombinációk figyelembevétele a termelés elméletében nagyfontosságu.

A termelés folyamán felhasznált szubsztitucionális tényezők mennyiségét az a feltétel szabja meg, hogy a termelési költség minimális legyen. Ennek kritériuma, hogy a tényezők határtermelékenysége azok árával legyen arányos. A termelési tényezők ilyen optimális kombinációja mindig csak egy bizonyos meghatározott normális termelési volumenre nézve biztosítja a minimális költségeket. Amennyiben a termelés volumene ettől eltér, a tényezők optimális kombinációja is megváltozik. Az üzemnek a megváltozott termelés igényeihez való alkalmazkodása már most attól függ, hogy a nor-

mális termelési volumentől való eltérés hosszú vagy rövid időtartamú.

A termelés kereteinek hosszú időtartamra szóló megváltozása esetén az üzemet teljesen az új méretekre állítják át, azaz az összes termelési tényezőket az új termékmennyiségnek megfelelő optimális kombináció alapján választják meg. Az ilyen u. n. totális átállítás esetén magát a termelési eljárást is célszerű sokszor megváltoztatni. Ha azonban a termelés méreteinek változása csak rövid időtartamra szól, akkor a totális átállítással kapcsolatos nehézségekre való tekintettel az üzem vezetője csak a könnyen változtatható (nyersanyagok, munkaerő) tényezőket fogja az új viszonyokhoz hozzászabni, míg a többi tényező, pl. a gépi berendezés nagy része változatlan marad. Legtöbbször a limitációs tényezők nagysága könnyen változtatható, míg a nehezen variálható tényezők a szubsztitucionális csoportba tartoznak.

A termelés analízisében, mint ismértes, nagy szerepet játszik a határköltség fogalma, ami alatt az összköltség változása értendő, amikor a termelés nagysága egy egységgel megnövekszik. Az előbbieket szerint a határköltség nagysága még nem határozott, mivel nincs megadva, hogy a termelés változása totális, avagy parciális átalakítással kapcsolatos-e. A termelési tényezők optimális kombinációja ugyanis az átszállítás természete szerint különböző. Ezért a kellő minősítés nélkül használt határköltségfogalom számos szerzőnél súlyos tévedéseknek lett a forrása.

A termelés totális átállítása esetén változatlan termelési eljárás mellett a termékegység költsége állandó, az összköltség tehát lineárisan növekszik, amíg csak az üzem mérete olyan nagy nem lesz, hogy növekedése a termelési tényezők iránti keresletet számottevően fokozza, amikor is ezek árai és így a termelés egységköltsége is emelkedni kezd. A termelési eljárás módosítása esetén a termék egységköltsége növekvő termeléssel csökken, majd jó ideig állandó marad s végül emelkedni kezd. Parciális átállítás esetén a termelési tényezők egy része változatlan és így az ezekkel kapcsolatos költségek nem függnék a termelés nagyságától. Ilyenkor tehát állandó költségek lépnek fel, míg totális átállításkor minden költség változó. A termelés átállítással kapcsolatos problémák mindenesetre sokkal eredményesebb tisztázást nyertek volna, ha a szerző itt az általa kizárólag használt sztatikai szempontok helyett a dinamikai elmélet álláspontjára helyezkedik. Ennek elmulasztása a könyv legnagyobb fogyatéka.

A költségalakulás szempontjából nagyfontosságúak a már említett diszharmonikus kombinációk, amikor egyes tényezők kapacitása nincs teljesen kihasználva, ami üresjárási veszteségeket okoz. Az ilyenkor érvényes költségtörvényeket Ivar Jantzen állapította meg, akinek tanulmányát a szerző függelékben közli. Jantzen rámutat arra, hogy ilyenkor az üzemméretek megnövelése azzal az eredménnyel járhat, hogy az egyes, quantumszerűen, tehát nem folytonosan változó tényezők kapacitása jobban lesz kihasználva (növekvő harmónia), az üresjárási veszteségek csökkennek és így az egységköltség süllyed. Ez minimumát akkor éri el, ha az összes tényező teljes kapacitásig igénybe van véve. Az egységköltség még további csökkentése egy más, magas technikai színvonalú termelési

eljárásra való áttéréssel érhető el. A magasabb technikai színvonalu eljárás állandó költségei általában nagyobbak, míg változó költségei kisebbek, mint az alacsonyabb színvonalu eljárásé. Jantzen szellemes grafikus módszert dolgozott ki annak eldöntésére, hogy mikor érdemes a magasabb színvonalu eljárást bevezetni. E vizsgálatok egyrészt uttörő lépést jelentenek a termelés jellegzetes diszkontinuitásainak elméleti megvilágítására, másrészt ezekből fontos következtetések vonhatók a monopolisztikus verseny folyamán fellépő üzemenkoncentrációkra nézve. E kérdések azonban már kívül esnek a jelen mű tárgyalási keretein.

A szerző a könyv utolsó fejezetében a termelésnek a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodását tárgyalja s R. Frisch nyomán itt az üzemenk a piaccal szemben alkalmazott üzleti stratégiájából indul ki. A piaci stratégia az üzemenk akció paramétereinek helyes megválasztásából áll. Akcióparamétereknek nevezi R. Frisch azokat az üzemi kalkulációban szereplő mennyiségeket, amelyeknek nagyságát az üzemenk saját belátása szerint szabhatja meg. Így pl. a kínálat oldalán álló monopolista vagy a termék árát vagy pedig mennyiségét választhatja akcióparaméter gyanánt. A termelés piaci stratégiája szempontjából akcióparaméterek gyanánt szerepelhetnek a termék ára és mennyisége, továbbá a tényezők árai és mennyiségei. Ha pl. az üzemenk a termékek piacán kisfontosságú, a termelési tényezők piacán azonban kereslete olyan jelentékeny, hogy azok árát is befolyásolni tudja, akkor akcióparaméterei gyanánt választhatja a termék-mennyiséget és emellett vagy a tényezők árait vagy pedig ezek mennyiségeit. Az üzemenk termelését mindig addig a határig terjeszti ki az akcióparaméterek megfelelő választásával, amíg a határköltség egyenlővé nem válik az egységnyi termelésnöveléssel kapcsolatos bevételtöbblettel, azaz a határbevéttel.

Összefoglalóul megállapíthatjuk, hogy a szerzőnek sikerült az általa választott korlátok között érvényesülő törvényszerűségekről áttekinthető és szabatos képet adni. Vizsgálatai ugyan elsősorban az individuális üzemenk keretein belül fellépő törvényszerűségekkel foglalkoznak s így a magángazdaságtan, a Betriebswirtschaftslehre körébe is sorozhatók, mindazonáltal a termelés közgazdasági összefüggései szempontjából is fontosak, mivel ezek jórészt az egyes üzemenkre érvényes hozadéki és költségelméleti törvényszerűségekből ezármaznak. Külön értéket ad a könyvnek a skandináv közgazdászok idevágó uttörő munkáinak messzemenő figyelembevétele. A vizsgált problémák beható elemzése és egyes fontos tételek bizonyítása a matematikai módszer segítségével nélkül nem lett volna elvégezhető, a szerző azonban arra törekedett, hogy a könyv gondolatmenete a matematikai levezetésektől függetlenül is követhető legyen. A könyv jelentősége nem annyira az új megállapítások fontosságában, mint inkább az irodalomban eddig csak szétszórta megtalálható, sokszor csak futólag érintett törvényszerűségek rendszeres és szabatos összefoglalásában rejlik.

Theiss Ede.

Echterhoff, Fritz: Wirtschaftliche Selbstversorgung
F. Deuticke, Leipzig und Wien. 1935. 124 oldal.

Nagy érdeklődéssel vesszük kézbe e munkát, mert címe szerint a háboru utáni gazdaságpolitika egyik legfontosabb kérdésével, az önellátás problémájával foglalkozik; borítékja elárulja, hogy a *Spann* kiadásában megjelenő *Társadalomtudományi Értekezések* IV. kötete s így hallgatva is azt igéri, hogy e fontos kérdést az organikus gazdasági elmélet szemszögéből világítja meg.

A mű három részből áll: *tantörténeti, elméleti és gyakorlati* részből.

Az első részben az autarkia elméleti és gyakorlati kifejtéséhez igyekszik történeti alapot teremteni a szerző. Az egyes gazdasági rendszereknek aszerint szentel több vagy kevesebb figyelmet, hogy az önellátás gondolata milyen mértékben kerül bennük felszínre.

A középkori céhrendszer egyedül üdvözítő gondolata az autarkia szigorú keresztülvitele. A *merkantilizmus* már kilép ebből a gondolatvilágból s inkább kedvező kereskedelmi mérleget akar, semhogy a termelő erőket fejlessze és a gazdaság egyes részeit összhangba hozza. Különösen nagy hiány a mezőgazdaság teljes elhanyagolása. Mégis van benne helyes is az autarkia szempontjából, mert ipari és népesedési politikája elősegíti a belső gazdagodást és megerősödést. A *fiziokratizmus* egyoldalú és a *klasszikus* iskola törvénykutató eljárása nem felel meg az organikus szemléletnek, azért velük nem sokat törődik a szerző. Annál nagyobb figyelmet szentel a romantikus iskola képviselőinek: *Müllernek*, *Baadernek*, a filozófus *Fichtenek* és *Listnek*. Érinti *Thüment*, a két történeti iskolát és a marxismust is.

Müllernél már megtalálja az önellátó gazdasági rendszer elméleti kidolgozását. A gazdaság szervesen összefüggő tagozott egész, amely akkor teljes, ha egyes részei az önellátás fokáig ki vannak fejlődve. Kiemeli *Müller* kölcsönösségi tanát, amely szerint a gazdaság nemcsak mechanikusan, hanem szellemileg is minden részében szerves egészet alkot. *Baader* legfontosabb tételének azt tartja, hogy minden gazdaságpolitika célja a nép gazdasági autarkiaja. *Fichte* a gazdasági élet minden vonatkozásában óriási állami befolyást és a külföldtől minél teljesebb elzárkózást követel. *List* már kevésbé illik be a szerző rendszerébe, mert az elzárkózás, a termelő erők kifejlesztése csak eszköz, végcél a szabadkereskedelem. Az említett többi gazdasági rendszerben még kevesebb vonást talál, ami rendszerébe beilleszthető volna.

A rövidre szabott elméleti rész azon az alapvető különbségen épül fel, amely az individuális-liberális és organikus-univerzális felfogás között nemcsak a gazdaságot, hanem az államot illetően is megvan. Az állam, társadalom és gazdaság egy egységgé (*Ganzheit*) olvad össze. Az egység tagozódik s a tagok szervesen összefüggő épületében nyer gyakorlati megvalósulást. A tagok alárendeltségi viszonyban vannak. De azért mindenkinek legyen önálló élete, mert csak így tudja betölteni feladatát az összesség, az egység szolgálatában.

Az önellátó gazdaság gyakorlati megvalósulásának eszközei: a jog, a pénzügyi-, hitel-, adó- és vámpolitika. A jog alakító, teremtő gazdasági eszköz, amelynek a gazdasággal szemben elsőbbségi

rangja van. Tehát magasabbrendű tőke. Pénzügyi téren sokkal nagyobb szerep biztosítandó a nemzeti tőkének. A nemzetközi tőke profitéhes, veszélyezteteti a gazdasági önállóságot, azért befolyását a minimálisra kell szorítani. A hitelügy csak államosított vagy rendileg szervezett alakban felelhet meg az autarkia céljainak. A kapitalista hitelnyújtás szétrombolja a közgazdaság organikus strukturáját. Az adó és vámpolitika ne a pénzszerzést tűzze ki céljául, hanem új gazdasági ágak megteremtése által álljon az önellátás szolgálatában.

A világgazdaság, közgazdaság és alsóbbfokú gazdaság közül legautarkikusabb a közgazdasági egység, mert ennek van legteljesebb önélete. Szinte önmagát teremti. A gazdaság alsóbb tagozataiban az eddiginél több jog és önállóság biztosítandó, hogy a tagok jobban betölthessék önellátó feladatukat az egész gazdasági szervezettel szemben. A hitel és adó decentralizálendő. A kisebb pénzintézetek önéleti lehetősége megerősítendő.

Szerző szemére veti a liberalizmusnak, hogy megteremtette a munkásnyomort, amelyet megoldani csak rendi szervezet útján lehet. Népesedési politikájában az a meggyőződés vezeti, hogy a szaporodó nép szükségszerűen megteremti életlehetőségét is. Különös figyelmet kíván fordítani a mezőgazdasági politikára, mert ez a legalkalmasabb eszköz az önellátás megvalósítására. Ugyis véli, hogy a nagyipari válságok tervszerű decentralizálással kiküszöbölhetők volnának. A nagy városok helyébe lépjenek felhígított települések, ahol a kis- és középipar és az emberi erővel üzőtt mező- és kertgazdálkodás megteremt mindent, amire szükség van. A fogyasztási politika álljon a hazai termékek terjesztésének szolgálatában és gondoskodjék a külföldi cikkek pótlékának gyártásáról. Céltudatosan elő kell mozdítani a feltalálást, a tanítás pedig gondoskodjék a feltalált dolgok elterjesztéséről és utánpótlásáról. A mai pénzgazdálkodás teljesen átalakítandó. Alakuljanak szakbankok a nagy ipar számára szövetkezeti formában, az alsóbb gazdasági egységek ellátására pedig önálló életű bankok rendi tagozódás szerint. A tőkeamat nem feltétlen szükséges.

Echterhoff problémája nem új, hiszen a háború utáni gazdaságpolitika nemcsak felvetette, hanem sok tekintetben meg is valósította az autarkiát. Mégis találunk a műben két olyan érdekes vonást, amely figyelemreméltóvá teszi.

Egyik az, hogy a rendi gazdaság szemüvegén át nézve, új szint ad az önellátás eszméjének. A gazdasági önellátás gondolata már természeténél fogva közeli rokonságban van az univerzalizmus eszmevilágával. Minél közelebb jut az elmélet a nagy egésznek megismeréséhez, annál közelebb kell jutnia a gyakorlatnak is a gazdasági totalitáshoz. A szerző a *Spann*-féle iskola lelkes híve, aki elméleti fejtegetéseivel és gyakorlati utmutatásaival egyaránt kitart az univerzalizmus gondolatvilága mellett. Sőt fogalmaival, rendszerezésével és frazeológiájával is következetes marad mesteréhez. Ebből ugyan hátrányok is származnak, mert fogalmai sokszor kölcsönértéknek látszanak s nehéz belőlük kihámozni, hogy tulajdonképpen mit is akar velük mondani. Igaz, hogy gyakran hivatkozik a megfelelő szakirodalomra, de lehetetlen az, hogy a könyv egyes, homályos részeit más írók műveiből tisztázza az olvasó.

Másik különleges vonása és értéke a könyvnek, hogy böles mérséklettel kezeli tárgyát s nem akarja az önellátást a lehetetlenségig tulhajtani. Nem az a célja, hogy az elzárkózás politikáját minél véresebben keresztülvigye, hanem az, hogy a nemzet gazdasági erőit minél hathatósabbá fejlessze. Nem a gazdasági önzés, hanem az ország fellendülése autarkiajának belső rugója. Azt akarja elérni vele, hogy minden gazdasági szerv eljusson bizonyos fejlettségi fokra.

A mű felépítése logikus, gondosan kidolgozott és széleskörű. De elárulja minden része, hogy olyan ember írta, aki az elméletben sokkal otthonosabb, mint a gyakorlatban. Eppen ezért egy kis ellentét érezhető a munka célkitűzése és eredményei között. Az önellátás kérdése tisztán gyakorlati kérdés, amelyre maga az élet bólint igent vagy nemet. *Echterhoff* művének gyakorlati része is inkább elméletinek tűnik fel, mert meglehetősen általános területen mozog. A végső konzekvenciák leszögezését is lehetőleg kerüli. Sokszor inkább alkuszik, mint hogy határozzon. Megmondja, hogy mit kellene tenni, de azt ritkán, hogy hogyan.

A mai gazdasági élet hangosan igazolja, hogy amily mértékben előnyös az önellátás politikája a nemzet gazdasági fejlődése szempontjából, éppen olyan mértékben hátrányos is az általános közgazdasági fejlődés szempontjából. *Echterhoff* művében is észlelhető ez a visszafejlesztő tendencia. Nemcsak a nagyipart és a tulzott kereskedelmet akarja letompítani, hanem mindenből száműzi a nagy méreteket. Az persze más kérdés, hogy vajjon a haladó élet eltűri-e ezt a retrográd irányt? Közelebbről nézve a dolgokat, azt kell hinnünk, hogy ebben a gazdaságpolitikában több a politika, mint a gazdaság s a szerző is előbbre helyezi a rendileg szervezett társadalom kiépítését, mint a közgazdasági evolúció parancsszavát.

Takaróné Gáll Beatrix.

Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych
(Annales d'histoire sociale et économique). Szerkesztik prof.
Bujak Franciszek és prof. *Rutkowski Jan*. I. köt. 1931.
XV. + 388 l., II. köt. 1933. XXIII. + 628. l., III. köt. 1934.
XXVII. + 770 lap. (Lemberg.)

A magyar tudományos irodalom és a szakfolyóiratok adott kérdések tárgyalásánál vagy bírálataik kapcsán mindezideig nem adták tanujelét annak, mintha a fenti évkönyveket behatóbban ismernék, bár ezek a hasonló angol vagy francia évkönyveknek színvonala mögött sem a tárgyalt kérdések színtárára, sem pedig a közölt adatok gazdagsága tekintetében nem maradnak el. A Közgazdasági Szemle olvasói minden valószínűség szerint jól ismerik a szerkesztő, *Bujak Ferenc*, tudományos munkásságát, hisz az ő többnyire angol nyelven megjelent lengyel tárgyú közgazdasági tanulmányai általános elismerést váltottak ki Nyugat-Európa tudományos köreiből. Mint szerkesztő, kitűnő érzékkel tudta megválasztani az első kötet munkatársait s azóta a környező államok — így Oroszország, Csehszlovákia, Románia, a Balti Államok — nem egy tudósa keresi fel éppen ezt az évkönyvet. Bár elsősorban a történelmi fejlődés multbeli megnyilvánulásainak vizsgálatát tűzte célul maga elé a folyóirat, de emellett minden számban olvasunk egy-egy tanul-

mányt olyan szerzőktől is, akik a gazdasági fejlődés jelenkori történéseit, tehát a közgazdasági élet megnyilvánulását vizsgálják. Ezeknek figyelemmel kísérése összehasonlító tudományos szempontból minden körülmények között nagy érdekekkel bír.

Kiemeljük mingyárt az első kötetből *Hoszowski St.* módszertani szempontból fontos tanulmányát, amely az árkutatások jelen állásával és feladataival foglalkozik, hangsúlyozva a nyugateurópai közgazdák — így Peterson, Bowley, Mills, Davenport, Haberler stb. — által követett eljárásnak helytelenségét, amely az árak huszonöt éves időközökre összeállított statisztikai grafikonjában véli legjobban elénktárni az árhullámzásokat. Azóta Hoszowski e lap hasábjain már ismertetett könyvében megmutatta a helyes ártörténeti kutatások útjait. *Lutman* a galicai szabad kereskedővárosok XVIII—XIX. század helyzetéről értekezik, vizsgálati körébe vonva az osztrák császárság kereskedelempolitikáját, elsősorban a lengyel és magyar kereskedelem kérdései kapcsán kialakult vámpolitikáját. Külön érdekessége magyar szempontból a könyvnek a fiumei kereskedelem rajza, mely 1867-ig tárja elénk e város kereskedelmi kapcsolatait s így nagyon jó kiegészítője Szalay Béla még 1927-ben megjelent Fiuméről szóló könyvének. *Sty W.* az utolsó tíz év (1918—1928) gazdasági állapotát, elsősorban pénzügyi fejlődésviszonyait tárgyalja. Szépen rajzolódik elénk a megszállás alatt forgalomban volt orosz, német és osztrák pénzegységek lassu kiszorítása után behozott egységes lengyel valuta értékének lassu devalválódása, majd az 1926-ban bekövetkezett hirtelen értékstabilizálódás, amely a zloty értékének megszabásával még a mai fejlődés alapjait is lerakta. E vázlat közben bontakozik ki előttünk a huszas évek lengyel lakosságának közgazdasági mentalitása, a gazdasági élet szemléleti háttere, valamint az egyes kormányok gazdaságpolitikája.

A második kötet tanulmányai között nemzetgazdasági szempontból fontos helyet foglal el *Kapinić J.* városi településekről szóló értekezése. Megállapítja a városok — Galiciáról van szó — lakosságának társadalomtani, nemzetiségi, faji megoszlását, majd a városok után, ugyancsak statisztikai adatok kíséretében, meghatározza a falvak gazdasági állapotát. Minthogy a tanulmány 1773—1921-ig ötvenként ismétlődő összeírások alapján épül föl, a mai élet vonalainak kialakulása szempontjából nélkülözhetetlen és a külön fejezetben közölt 338 egységet kitevő települési táblázat Közép-európa jelenkori nemzetgazdasági állapotát vizsgáló magyar kutató számára mindig haszonnal forgatható. A már az első kötetben is megemlített *Sty's* ebben a kötetben II. József és I. Ferenc császárok galiciai kataszteri jegyzőkönyveivel foglalkozik. Ezek a metrikák, mint a magyar közgazdák előtt is ismert olyan források, melyek a mezőgazdasági társadalmi rétegek birtokainak megoszlására, jövedelmük felépülésére elsődlegesen fontos adatokat tartalmaznak, fontosságban csak emelkednek azáltal, hogy a jelen tanulmányban kiegészítik adataikat azok a császári rendelkezések, melyeket a szerző közöl. Galiciának mezőgazdasági rétegződését, a termelőkés a mezőgazdasági munkások ingó és ingatlan vagyonállományát, az egyes gazdaságok adóterheit az urbariumok részletes összeírásával betekedően tárják elénk az említett metrikák. Táblázat közli egy ma nagyközségként élő falunak, Lancut-nak, 1820 és 1849-ből származó telekösszeírását, a birtokos nevének s egyéb adatainak részletezésé-

vel, amelyből érdekesen tűnik ki, hogy e huszonkilenc év alatt mennyiben változott a telek tulajdonosa vagy a birtokló család megmaradása esetén a telek nagysága. Nem egy példát lehet itt látni az erős szétforgácsolódásra, de ugyanakkor a feltűnő teleknagyobbdásra is. A múlt század közepének telekviszonyait vizsgáló magyar közgazda előtt ezekből a táblázatokból még több értékes adat tűnik ki, annál is inkább, mert hiszen a számok nemzetközileg érthető nyelven szólnak hozzánk és mert a katasztrális összeírások a gazdaságtörténetnek a múltban és a közgazdaságtudománynak a jelenben mindenkor a legértékesebb forrásai voltak.

A harmadik kötetben kiadott cikkek között a közgazdaságtudomány számára is hasznosítható *Rutkowski Jánosnak* a majorgazdálkodás formáit és XVIII—XIX. századi változásait tárgyaló tanulmánya. Egyetemes értéke annyiban is van, hogy a XVIII—XIX. századi viszonyokat a nyugateurópai irodalom csaknem teljesen elhanyagolja és így eszik attól a lehetőségtől, hogy analitikus példák segítségével mutassa be a kapitalizáció felé induló majorgazdálkodást. Rutkowski a nagybirtok gazdálkodásának legjobb ismerője s ezért megállapításait ellenvetés nélkül elfogadhatja a tudomány. Magyar szempontból fontos *Cerny Vaclav* csehnyelvű cikke a lengyel só északmagyarországi szerepéről, amelyben a XIII. századtól egészen a XVIII. századig végigkíséri a lengyel só térhódítását, a magyar király sóregalejának fejtegetését is belevéve. Érdekesen tárul eléink e harminchatoldalas tanulmányból az, hogy hol voltak a XVII. század folyamán a lengyel sódepositoriumok, mennyit áldoztak a lengyel sótermelők és maga a lengyel király arra, hogy Árva, Liptó, Turóc és Sáros megye területén ne a magyar, hanem a lengyel só terjedjen el. Szükséges kiemelniünk e tanulmányt azért, mert a sómonopóliumról egy nemrégén megírt értekezés alapján egészen egyoldalú fogalmak lettek urrá a magyar gazdaságtörténetírók körében és éppen Cerny értekezése az előbbi cikkel szemben hangsúlyozza, hogy nemcsak sócsempészségről, hanem nyilvánosan behozott sóeladásról beszélnek a források.

Mint utolsót emlitsük meg még *Grodek András* Switkowski Péter XVIII. századi nagy lengyel közgazda életét és munkásságát tárgyaló tanulmányát. Az említett Switkowski a szabadkereskedelem elvének legkiválóbb lengyel harcosa volt s így munkásságának ismerete a közgazdasági elméletek fejlődéstörténetében annyival is inkább fontos, mert kéziratoss tanulmányainak jelentőségére, valamint egykorulag kiadott könyveinek fontosságára vonatkozólag a XVIII. század végének legnagyobb közgazdái mondanak kedvező véleményt.

Ezekkel a megjegyzésekkel végigtekintettünk az évkönyvek közgazdasági vonatkozású cikkein, de nem zártuk le a gazdaság- és társadalomtörténet köréből merített tanulmányok hosszú sorát. S ha már az évkönyvről beszélünk, nem hallgathatjuk el azt sem, hogy az orosz, a cseh, a lengyel és kis részben a magyar, de ismét részletes tárgyalásban a nyugateurópai szakirodalom fejlődéséről könyvismertetések kapcsán ma sehol Európában nem kapunk kimerítőbb és technikailag is a kezelhetőség szempontjából egységesebb képet, mint ez évkönyvekben.

Komoróczy György.

A. *Robinet de Cléry*: La politique douanière de l'Allemagne depuis l'avènement de Caprivi jusqu'à nos jours (1890—1925). Paris, Marcel Rivière, 1935 402. p.

Szerzőnk korábbi művei az utolsó század diplomáciai történetét ölelik fel. Mint a francia Ligue d'Études Germaniques szellemi vezetője diplomáciai és külpolitikai tájékozottságának segítségével oly széles alapokon s élvezetes formában dolgozza fel jelentős terjedelmű művében a német vámpolitika utolsó félszázadának történetét, hogy ez nemcsak a francianyelvű publikum, de az európai szakértők érdeklődését is méltán felkeltheti.

Szerzőnk vizsgálódásai az első, 1834-es Zollverein megalakulásáig nyulnak vissza. Fichte tanításai a „zárt gazdasági államról“ még élénken csengenek az alapítók fülébe. Bár közvetlen kapcsolat a Zollverein és Friedrich List közt nem mutatható ki, kétségtelen, hogy a vámfalak emelésében az ő szelleme is érvényesül. A protekcionista irányzatú Zollverein ezidőtájt porosz vezetés alatt áll, míg a német államok másik, kisebb csoportja a szabadkereskedelmi irányt hirdető Hannover lobogója alatt Steuerverein-be tömörül. A kiélesedő osztrák-porosz ellentétek közeledésre bírják a két rivalizáló vámcsoportot. Az egyesülés 1851-ben következik be, a Steuerverein beolvad a Zollvereinbe, de diadalra segíti a szabadkereskedelmi ideológiát. Cobden propagandájának hatása ezidőtájt az egész kontinensen érezhető. A liberális irány győzelmének csúcspontját az 1860-i angol-francia kereskedelmi szerződés képezi, melynek hatása évekre kisugárzik. Így születik meg 1864-ben — száz évvel *Quesnay laissez faire*-jének elhangzása után — a Zollverein vámtarifája, mely a nemzetközi árucseret forgalom szabadságának jegyében áll.

A bismarcki új birodalom első jelentős lépése az, hogy a frankfurti békében fájdalomdíjul felkinálja Franciaországnak — a hires 11. §-ban — a legtöbb kedvezmények elvének záradékát. E klauzula egész a világháborúig automatikusan szabályozza a német-francia gazdasági kapcsolatokat s a kontinens vámberendezkedésének egyik konstans tétele marad.

A szabadkereskedelem hitvallásában nevelt porosz vámpolitikusok még ragaszkodnak alapelveikhez, de az „öt milliárd láza“ már kezdi hátrányosan befolyásolni az ép megszületett Reich gazdasági harmóniáját. Kialakul az agráriusok csoportja, mely a porosz állam gerincét alkotja. Ezzel szemben éles frontot foglal a Krupp vezetése alatt álló nagyipar, amelynek kapcsolatai I. Vilmoshoz különösképp bensőségesek. Bismarck 1879-ben függetleníti nagyhatalmi tájékozódásait vámpolitikai meggyőződésétől és megalkotja az új német vámtarifát, amely a birodalom megváltozott céljai következtében erősen protekcionista irányban tolódott el.

Bismarck utódának, a nehéz helyzetben lévő *Caprivi* tábornoknak jutott az a feladat, hogy a hármasszövetséget s az agresszív vámtarifát harmonizáltassa. *Caprivi* gyors egymásutánban — egész 1894-ig — sorozatát hozza létre a kereskedelmi szerződéseknek, így a Monarchiával és legvégül a cári birodalommal, amelyek mindmégannyi rést ütnek a bismarcki autonóm tarifán. *Caprivit*, aki közép-szerű becsületességgel igyekezett modus vivendik létesítésére, *Hohenlohe* váltja fel, aki a „tűszurások politikájával“ igyekszik azokat az

előnyöket ellensúlyozni, amelyeket elődje idegen államoknak e szerződések révén engedélyezett. Ő alatta lépnek először életbe a hirhedi állategészségügyi rendszabályok, amelyek a legutóbbi évekig is például a magyar állatbevitel tekintetében a szerződéseken felülálló, tetszőlegesen kezelhető faktoroknak bizonyultak. A wilhelmiánus korszak egyik legjelentősebb fejezete mégis *Bülów* kancellárhoz fűződik, aki megalkotja 1903-ban az 1906 elején életbelépett új német vámtarifát, melynek 946 tétele már teljesen a protekcionizmus bélyegét viseli magán.

A világháborút a német ipari expanzió legerősebb korszaka előzi meg. Az irodalomban egyre gyakrabban merül fel a Három Világcsászárság (német, angol, orosz) vámszövetkezésének gondolata. Mindezek az elméletek persze elnémulnak a hadüzenetkor, mely a szabályozott kereskedelmi kapcsolatok helyébe az „*economie de la contrainte*”-t helyettesíti be. A Reich egy tollvonással eltörli az élelmiszerekre megállapított beviteli vámtételeket. Megszólal Naumann profécijája, az első német győzelmek hatása alatt. Az összefüggő, 120 milliós kontinentális vámszövetség gondolata különösen Németországban hódít teret. Közben az antant-hatalmak egyre szorosabban zárják el a központiakat mindennemű nyersanyag elől. Svájcban és Hollandiában küzdenek főként a német behozatalra s annak megakadályozására alakult társaságok. A német behozatal formája ezidőtájt már csak a kompenzáció. Az antanthatalmak 1916-ban konferenciára gyűlnek össze, melyben békekötések esetére előre már leszögezik, hogy a központi hatalmakat kizárják minden vámkedvezményből. Közben nyilvánvalóan kísért a Németbirodalom és a Monarchia vámuniójának tervezete. Szerzőnk idézi IV. Károly királynak 1917 májusában Czerninhez írt levelét, melyben erőlesen tiltakozik a vámunió terve ellen, mert — mint mondja — nem akarja a Monarchiát Bajorország sorsára juttatni. Így meghiusul a Mitteleuropa kiindulásának terve s az eredmény — 1917-ben — csak a „salzburgi séma” marad, amely bizonyos árucsoportokra nézve vámmentességet biztosít a Monarchia s a Német Birodalom között.

Az összeomlás után Németország vámpolitikáját a győztesek diktálják a versaillesi szerződés pontjai közt. Németország minden „feltétel és viszonyosság” nélkül köteles öt esztendeig minden volt ellensége számára ugyanazokat a vámkedvezményeket nyújtani, amelyek ez idő alatt bármely hatalommal létesített kereskedelmi szerződésében bennfoglaltatnának. Németország erre azzal felel, hogy a legtöbb kedvezmények elvét automatikusan, minden államra kiterjeszti.

A Ruhr-konfliktust követi a márka szörnyű elértéktelenedésének korszaka. Ezalatt a vámhatóságok valorizációszerű „Zollaufgelder” bevezetésével védekeznek, amely különösen a fényűzési cikkeknek minősített árucsoportok beszivárgását igyekszik lehetetlenné tenni. Hjalmar Schacht névéhez fűződik a pénzügyi ujjaépítés. Ennek első eredményei közé tartozik az Amerikai Egyesült Államokkal 1923-ban kötött kereskedelmi szerződés, mely az inflációs évek ideiglenes megállapodásaitól eltérőleg 10 évre szabályozza a legjelentősebb tengerentúli kapcsolatokat. Közben a Dawes-bizottság — a jóvátételek fedezetül lekötött vámok jövedelmezőségének emelése érdekében —

kivánja a vámtételek felemelését. 1924 elején értesíti a Népszövetség Németországot arról, hogy nem kívánja a birodalom vámraabszolgátságát 1925 januárján tul meghosszabbítani. Megújuló elnökválasztás légkörében, Luther kancellársága és Curtius minisztersége alatt, az összes érdekeltségek bevonásával, hatalmas tudományos felkészültség mellett készítik elő egész éven át az új német vámtarifa javaslatát, mely kénytelen számolni az 1906-i vámtörvény óta bekövetkezett összes változásokkal. E tárgyalások során egyre gyakrabban hangzik el Friedrich List neve. Tanításai, amelyek 1910-ben még oly idejétmúltaknak tűnhettek fel — csodálatosan aktuálisan hatottak különösen az infláció rombolásai után feltápászoló német ipar szempontjából.

A. Robinet de Cléry francia író. Talán egyetlen gyengéje, hogy ép ezért főleg a vilhelmiánus korszakokat nem tudja a közgazda hüvös tárgyilagosságával kezelni s a külpolitikai hatóerők rajzában gyakran vetíti vissza egyéni véleményeit. Ezenfelül azonban műve biztos tájékozódást nyújt e hatalmas kérdés-komplexumban, melynek forrásanyagát szerzőnk körültekintő gondossággal s a legszélesebbkörű irodalmi felkészültséggel ismerteti. Ki kell emelnünk stílusának tisztaságát s világosságát, könnyen áttekinthető statisztikai táblázatait is, melyek az olvasónak a felvetett kérdések tanulmányozásánál jelentős segítségére válnak. *Passuth László.*

A. Robinet de Cléry: Les importations de produits agricoles italiens en Allemagne de 1890 à 1925.
Paris, Marcel Rivière. 1935. 150 p.

Szerző érdeklődése a vámhatárok által szétszabdalt olasz államcskák egyesülésének, a risorgimentonak korszakáig nyulik vissza. A múlt század hatvanas éveinek olasz származású közgazdái — élükön a kiváló Jacinivel — a politikai unió megvalósulásában látták csak közgazdasági elveik egyetlen lehető érvényesülését. Ennek ellenére a félsziget egyesítése alkalmával komoly délolasz agrárkrízis fenyegetett, amely nehéz próbára tette az első római kormányokat.

A nyolcvanas évek derekán — nyilván politikai elhidegülés folytán — több évig tartó vámháboru tört ki Olaszország és Franciaország között. Ezzel szemben az 1882-ben megnyílt Szent-Gottard alagut kényelmes áruforgalmi utvonalat létesített Itália és Németország kereskedelmi kapcsolatainak megkönnyítésére. A bismarcki elgondolás a hármasszövetség gazdasági alátámasztása érdekében erősen kezdte favorizálni az olasz agrártermékeket. Az első kereskedelmi szerződés 1883-ban megadja Itáliának a legtöbb kedvezmények záradékát. A második, már Caprivi nevéhez fűződő 1891-i kereskedelmi szerződést az osztrák-magyar-német szerződéssel egy napon parafálták s így ez lényegében a hármasszövetség gazdaságpolitikai körülbástyázásává vált.

Ennek az 1891-i szerződésnek kedvezményes tételei közt feljeljük a már kialakult olasz mezőgazdasági export összes jelentősebb cikkeit. Tételszámok s statisztikai táblázatok közt első helyen a selyem-grége, kender, főzelék-primörök, borok, déligyümölcsök s burgonya szerepelnek. Ennek a kereskedelmi szerződésnek feladata lett az, hogy a német-olasz árucseré zavartalan lebonyolításáról

egész a Bülow-éra új vámtarifájának létrejöttéig gondoskodják. Az új vámtarifa 1906. elején lépett életbe s szükségessé tette új szerződések megkötését. A Németországba irányuló olasz agrárexport az évek folyamán hatalmas expanziót mutat. Míg a kivitel értéke 1889-ben a 149 millió márkát közelítette meg, addig az utolsó békeesztendő, 1913. statisztikája 317 millió márká összegű. olaszországi eredetű német importot számol el. E jelentős kiviteli lehetőség természetesen erősen befolyásolta az olasz mezőgazdasági termelést, melyet szerzőnk az egyes cikkek analizisébe menően ismertet.

A. Robinet de Cléry művének mégis legérdekesebb fejezete az, mely a világháború alatti, alig ismert kapcsolatokról lebbenti le a fátylat. Köztudomásu, hogy Olaszország a Monarchiának 1915 májusában üzenté meg a háborút, de kevésbé ismeretes, hogy Olaszország a diplomáciai viszony megszakításán túl halogatta 1916 augusztus 26-ig. tehát egész a román hadüzenetig, a Német Birodalomnak szóló hadüzenetet. Szerzőnk kimutatása szerint e két időpont közt eltelt tizenöt hónap s különösen a második háborús tél alatt Olaszország hatalmas agrárexportot bonyolított le még Németországgal a svájci Szent-Gotthard vasut révén. Ez az export az utolsó békeesztendők átlagát is jelentős mértékben meghaladta. 1916 tavaszától kezdődően az antant-hatalmak blokád-konferenciája egyre szorosabbra huzta a központi hatalmak körül a szankciókat, amelyek előtt Olaszországnak is — legjobb agrárexport-területének elvesztése árán bár — meg kellett hajolnia s a hadüzenettel kinyilvánítani, hogy a hivatalos árucsereforgalom a két állam között megszakadt. E ténynek a hatása az olasz külkereskedelmi mérleg alakulására nem maradt el. A deficit, mely 1914-ben 713 millió lírára csökkent, 1916-ban 5.302 millióra nőtt, hogy a következő évben elérje a 10.682 millió és 1918-ban a 12.700 millió líra deficitet.

A háború befejeztével Olaszország volt az első, amely sürgősen rendezni igyekezett korábbi közép-európai piacaival fennálló gazdasági kapcsolatait. Az utódállamok felvevőképessége igen problematikus volt s így elsősorban — még a békekötések előtt — Itália megkezdte Németország felé az áruszállításokat. A versaillesi béke öt esztendőre guzsbakötötte a német vámpolitikát s épp az 1920—1925. évek alatt zajlott le a nagy német infláció s a lassu átértékelődés és értékszilárdulás folyamata is. Az olasz fasiszta-éra előtti utolsó kormányok viszont abból a célból hozták tető alá az 1921-i olasz vámtarifát, hogy annak magas tételei kereskedelmi tárgyalások alkalmával alku s engedmény alapjául szolgálhassanak. Így a két állam közötti, sürü zökkenőkkel folyó kereskedelmi kapcsolat stabilizálása a Curtius-érára esett, 1925-ben, miután a Német Birodalom szabadkezeit a szerződések tekintetében visszanyerte. E kereskedelmi szerződésben, amely elődjére husz esztendő távlatából tekintethetett vissza, a német gyáripár egyenrangú versenytársaként jelentkezik az olasz gyáripár. Az 1906-i szerződésben mentességet élvező cikkek bő köre 1925-ben jelentősen összeszűkül és jóformán csak a nyerskender, friss citrom, olaj és festetlen nyersselyem tételei tekintetében állandósul. Ez a kereskedelmi szerződés, mely Mussolininek s az akkori római követnek, Neurath bárónak aláírását örzi, néhány 1929-i és 1934-i átmeneti változtatása ellenére is mind a mai napig alappillére a német-olasz gazdasági kapcsolatoknak.

Passuth László.

N a n k a i I n d e x N u m b e r s, 1934. Nankai Institut of Economics, Nankai University Tientsin, China. 1935. 90 oldal.

Az angol W. C. Wetmore 20 árut felölelő nagykereskedelmi indexe (1873—92), majd The Japanese Commission for the Investigation of Monetary Systems 52 áruból álló nagykereskedelmi indexei (1874—93) után a világháborúig Kína gazdasági élete híján volt rendszeresen kiegészülő gazdaság-statisztikai idősoroknak. A háborúokozta áremelkedések azonban széles körben kiváltották a megfigyelő és regisztráló tevékenységet, úgyhogy ma már 33 folyamatosan szerkesztett index és 31 nem egészen folytonos idősor ad számot Kína, főképp Észak-Kína gazdasági életének megnyilvánulásairól. Ezen adatok összegyűjtésében és rendszeres közlésében a Nankai Institut of Economics-t illeti a legtöbb elismerés. A publikált index-számok eleinte csak évi értékek voltak. Idők folyamán az igények megnövekedésével már havi, heti időközökben tétettek közzé. Legujabban pedig a Kinai Nemzeti Kormány Statisztikai Direktóráta a nagykereskedelmi indexek naponkénti közlését vette tervbe.

A *nagykereskedelmi árak és indexeik* (1926 = 100) 1913-ig visszamenőleg évi átlagos értékek, 1928 áprilistól heti adatok. Észak-Kína fő piacairól származó jegyzések átlagai. Az indexek, amelyek 106 árucikket ölelnek fel, főbb termelési áganként (szakmáinként) és főbb előállítási fázisonként külön-külön is vezettetnek. Az egyes csoport-indexek egyszerű geometriai átlagok. A general-index a megfigyelt áruk számarányában (tehát eléggé kezdetleges módon) végzett mérlegelés eredménye. Szembeötlő a fémek nagyobb áremelkedése háborús időszakokban, a nyersanyagok áresései 1928-tól és Kína gazdasági strukturájának megfelelően a fogyasztási javak (készipartermékek) tartott irányzata a termelési javak áraival szemben.

A *megélhetési indexek* Tientsin munkásrétegére vonatkoznak (1926 = 100), eredetileg havi adatokban, de 1930 júniustól heti közlésekben jelennek meg. Az indexek szerkesztése az „aggregatív eljárással” történik. A mennyiségi kereslet az 1927/28-i budget-statisztika alapján van megállapítva és értékszázalékban lerögzítve. A szimultán megfigyelt árak száma 37.

A nagy- és kiskereskedelmi árak (megélhetési költségek) indexét összehasonlítva, érdekes jelenség figyelhető meg: 1930-ban a nagykereskedelmi index (a megszokott általános európai esettől eltérőleg) a kiskereskedelmi index fölé kerül s azóta állandóan felette van (konjunkturális jelenség, feltéve, hogy a két index eredetének helyei összetartozóknak vehetők).

A *devizaárfolyamok indexei* Londonra, New Yorkra, Párizsra és Tokióra történő jegyzésekre vonatkoznak. Az összesített index ezen jegyzéseknek a megfelelő fizetési és külkereskedelmi forgalom arányában mérlegelt arithmetikai átlaga. Japán piaci tulsulyánál fogva az index jellegét a Tokióra vonatkozó jegyzések adják. Nagy emelkedés tapasztalható a japán-kinai konfliktusok idején. A paritásos index tisztán mutatja az utóbbi idők valutaszegénységét (s megadja a valutafelár mérvét).

A *külkereskedelmi forgalom indexei*, mennyiségi és árindexek, 1867-től évi átlagban (1930 = 100). Értékben felölelik Kína külkereskedelmi forgalmának több mint $\frac{2}{3}$ részét. A behozatal és kivitel egymáshoz viszonyított alakulására vonatkozólag számít az intézet

u. n. külkereskedelmi olló-indexeket is, mennyiségre és árra egyaránt. A számítások I. Fisher „ideális“ formulájával végeztetnek. Új áruk lánc-indexek bekapcsolásával vannak figyelembe véve. Az indexek jól szemléltetik az importárak tartott voltát s az utóbbi években beálló ár- és mennyiségbeni visszaesést. A forgalom szezonális alakulása másodfoku szekuláris trendre redukált indexekkel fejeztetik ki.

A függelék közli Shanghai (1920-tól), Észak-Kína, Kanton (1913-tól) és Hankow (1930-tól) nagykereskedelmi indexeit s a shanghai-i exportárak indexét, 1926-tól pedig Kína három legnagyobb településének (Shanghai, Tientsin, Peking) megélhetési indexét. A pénzpiac jelentősebb adatai is itt találhatók: a londoni és newyorki ezüstárak, a shanghai-i aranyár, a belső kamatláb, a shanghai-i clearing-bankok forgalma, a „Bank of Shanghai“ ezüstállománya, a bankjegyforgalom stb. Végül a függelékben van elhelyezve a tőkepiac néhány jellegzetes indexe: kötvények kamatozási indexe, a részvény-index.

A közölt gazdasági jelzőszámok igen értékes támpontokul szolgálhatnak Kína gazdasági megítélésénél, de mindig csak bizonyos fenntartásokkal. U. i. ezek az adatok az egész nagy birodalomra nézve legtöbbször csak reprezentatív adatok maradnak, miután legtöbb esetben csupán Kína kis részét ölelik fel, még pedig azt, amelyik az európai, amerikai (Egyesült Államok) és japán gazdasági érdekszférák hatásvonalaiba esik.

Kádas Kálmán.

Keller Paul: Japan. Fehr'sche Buchhandlung, St. Gallen. 1935. 110 l.

Nehéz feladat egy nemzet gazdaságáról kimerítő helyes képet nyújtani. Különösen, ha az annyi gazdasági és szociális elmentétet, ősi tradícióval egybefonódó haladó szellemet egyesít magában, mint Japán és még hozzá, ha e tájékoztatás rövid 100 oldal keretében kerül megoldásra. Keller Paul könyve megelé a feladatnak, kerek, átfogó képet nyújt Japánról és mentesnek látszik a torzító helytelen szemszögű, egyoldalú vizsgálódástól. Továbbá tanulmánya anélkül a gyanúsító érzés nélkül vehető kézbe, amely általában akkor fogja el az olvasót, ha Japánban nem járt szerző ilyen tárgyú munkáját olvassa. Keller könyve közvetlenül a helyszínről (a Neue Zürcher Zeitung részére) küldött tudósításainak gyűjteménye.

A szerző a japán gazdaság strukturális összetételét tekintve két ellentétes fejlődésre hívja fel a figyelmet. Az évről-évre jobban erősödő, terjeszkedő iparral szemben a mezőgazdaság állandóan hanyatlik. A mezőgazdaság rendkívül rossz helyzetének okait — amelyet az utóbbi évek rossz termése súlyosbított — főleg a termelés módjában, a rizs monokultúrában és a földbirtok elosztásában látja. Óriási latifundiumszerű birtokokat kis parasztbérlők bérelnék. A bérlő a termés $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ részét bér fejében a tulajdonosnak adja. Egy-egy bérlőre csak igen kevés terület jut. 5.5 millió mezőgazdasági üzemből kereken 200.000-nek a területe több 3 hektárnál. Az egy-egy parasztra eső kis területek miatt a termelt mennyiség meg-

maradó része nem elegendő a paraszt családjának élelmezésére sem, ezért természetesen eladósodik. Gyermekait, akiket a kis föld már nem tud eltartani, vagy a gyárak szippantják fel, vagy leánykereskedőknek adja el.

A mezőgazdasági válság súlyos problémája a fiatal ipari országnak. Gyökeres megoldásához nem elég a japán parasztság viszonylagosan nagy adósságainak rendezése. Ezzel legfeljebb a mult terhei csökkentetnének. A jövőben — ha a termelés módja azonos maradna — újra hasonló eladósodás következne be: A kérdés hosszú lejáratu megoldásánál elkerülhetetlen a földbirtok reformja és a rizs monokulturáról való letérés.

Átmeneti segítséget az állam ismételtén nyújtott már a mezőgazdaságnak. Előfordult az is, hogy nagyon bő rizstermés idején, amikor a rizsárak rendkívül alacsonyok voltak, a kormány az árak emelése érdekében vásárlásokat eszközölt. A japán parasztok termelt rizsüket magas áron adták el az államnak, ők azonban saját fogyasztás céljaira Indiából behozott olcsó rizst használtak. Az állami segítség — mely gyakran súlyos áldozatokat követel meg az államháztartás részéről — azonban mindig csak pillanatnyilag enyhítette a mezőgazdaság súlyos helyzetét.

Keller tudósításainak jelentős része tárgyalja azt a kérdést, vajjon a yen 1931-ben véghezvitt 63%-os értécsökkentése milyen hatással volt a japán gazdaságra, különösen pedig a kivitelre. Mintegy nyersanyagban szűkölködő országról van szó, elsősorban arra a kérdésre kíván feleletet adni, hogy vajjon a valuta leértékelése következtében szükségszerűen megráguló behozatal nem semmisítette-e meg azt az előnyt, amelyet a kivitelnek a valuta leértékelése jelentett. A szerző szerint mindezideig nem. A behozott nyersanyag csak egy tényező lévén a kiviteli cikkek áralakulásában, áremelkedése nem jelentkezik teljes mértékben az exportcikk árában. Azonkívül nagy tömegek létfenntartásához szükséges cikkekben Japán nem szorul behozatalra, tehát a belföldi árak nem emelkedtek olyan mértékben, mint a valuta elértéktelenedése, ami a munkabérek alakulása szempontjából rendkívül fontos. Ezzel magyarázható az, hogy míg 1931-hez képest a behozott árucikkek árszintjének indexszáma 100-ról 179-re emelkedett, addig ez az emelkedés az exportcikkeknél csak 40-et tett ki, az országban a belföldi fogyasztásra termelt árucikkek áránál pedig mindössze 15-öt. Tehát az exportcikkek áralakulását csak kisebb mértékben befolyásolta az importcikkek árának alakulása. A gyáripari munkásság fogyasztásánál döntő szerepet játszó belföldi fogyasztásra szánt belföldi termékek ára — mint láttuk — (rizs, textilárak) a yen 63%-os leértékelése ellenére is csupán 15%-kal emelkedett, az ipari munkabérek pedig nemcsak hogy nem követték ezt az aránylag kis emelkedést, hanem még csökkentek is (1926 = 100, 1929 = 99, 1934 = 82). Az exportiparok előnyére szolgál a munkabérek csökkenésén kívül az is, hogy az importálandó nyersanyagok világpiaci ára a yen leromlásával kb egyidőben ugyancsak erősen lemorzsolódott. Továbbá Japán mint meghódítandó fogyasztói terület, a külföldi szállítóitól mindig a szokottnál lényegesen kedvezőbb ajánlatokat kapott, mint más országok. Mindezen felül bőségesen el volt látva tőkével, végül gyáripara megszületésekor már készen kapott minden olyan tech-

nikai eljárást és módszert, amelyek az egész világon csak hosszú idők próbálgatásai és kísérletezései során, súlyos anyagi áldozatok árán jöttek létre. A japán ipar boldogulásának ezek a kedvező feltételei az ország kivitelének hatalmas megnövekedésére vezettek (1930—1933-ig kerek 600 millió yennel emelkedett a kivitel összege), ami természetesen élenkitőleg hatott az egész gazdasági életre.

Keller részletesen foglalkozik a japán ipari munkásság helyzetével és a viszonylagosan alacsony japán munkabérekkel kapcsolatban reá mutat arra, hogy a japán munkás a gyáripari munkaadó házában él, étkezéjében eszik, a gyermekeit a munkaadó iskoláztatja, sportjáról és szórakoztatásáról ugyancsak a munkaadó gondoskodik. Tehát munkabére nem hasonlítható össze más ország munkásának bérével, aki ezekben a természetbeni juttatásokban nem részesül.

A japán ipari élet tökeszükségletét nagyrészt az állam fedezi. Az állam az állandóan növekvő államháztartási deficitek ellenére újból és újból kölcsönöket vesz fel, még pedig csak pénzintézetektől (1932 óta 3 milliárd yen értékű bonust bocsátott ki az állam) és a kapott kölcsönt közmunkák fedezésére, ipari szubvenciókra használja fel. Fr. List elgondolásai szolgálnak teoretikus alapjául a japán állami hitelpolitikának, mert a kormány a nemzet termelő erejében bízva, a fedezetnélküli személyi hitelekhez hasonlóan bocsát tőkét a termelés rendelkezésére, abban a reményben, hogy a gazdasági élet jövő alakulása során, a termelés fedezetétől szolgál majd a hiteleknek és módot ad azok megtérítésére. Egyes japán körök azonban éppen ebben látván a kockázatot, kérdésesnek találják, hogy vajon a gazdasági élet jövő alakulása megfelel-e a várakozásnak és indokolttá teszi-e a jelenlegi expanzív állami hitelpolitikát, továbbá arra mutatnak rá, hogy az állam rendkívül nagy improduktív kiadásai (hadikiadások stb.) már eleve elveszik annak a reményét, hogy az állam hitelből fedezett többletkiadásainak egy része a termelésben valaha is fedezetet nyerjen.

Az állam erősen elősegíti — különösen az ipari termelők közt — a vállalkozói megegyezések és kartellek létrehozását. Az exportiparokban pedig olyan szervek működnek, amelyek részint szakmánként, részint fogyasztói területenként egyesítik tagjaikat és ezek részére igen fontos piackutatási munkát végeznek, továbbá nagyban hozzájárulnak az ipari termelés színvonala emeléséhez az exportra kerülő áruk minőségének ellenőrzésével (az exportszervnek jogában áll a meg nem felelő minőségű áru kivitelét is megtiltani).

Kiemeli végül Keller, hogy az a racionálisan és logikailag felelő nem fogható atmoszféra és törekvés, amely egész Japánt mélyen áthatja és az európai fogalmak szerint a legjobban talán a hazafias-sághoz, a nemzeti érzéshez hasonlítható, a japán gazdasági élet minden megnyilvánulásánál fontos tényező. Ez az általános szellemi magatartását, amelyet a japánok „Kodo“ névvel jeleznek, egyformán jellemző úgy a mezőgazdasági, mint ipari munkaadói és munkavállalói körökre.

Gábor László.

Wolf, Franz: Staats-Konjunktur. Die Deutsche Wirtschaft 1934. Societäts-Verlag, Frankfurt am Main. 1935. 67 old.

A könyv különlenyomata egy cikksorozatnak, mely a Frankfurter Zeitungban jelent meg. Négy fejezetben tárgyalja az állami intervencionizmusnak, a belföldi termelés fokozásának, a belföldi pénz- és hiteleszközök előteremtésének és a világgazdaságnak problémáit, melyek az állami konjunktura szempontjából döntő fontosságot nyertek az elmúlt esztendőben.

Az 1934. év Németország gazdaságtörténetében igen jelentős és maradandó érdekességű eseményeket hozott, oly eseményeket, amelyeket a szerző — végső eredményük tekintetében — méltán illet a „Staats-Konjunktur“ elnevezéssel. Németország ipari termelése 1934-ben kb. 25%-kal, acéltermelése pedig majdnem kétharmaddal nőtt meg. A munkanélküliek száma, mely 1932-ben 5.36 millióval kulminált (november végi adatokat tekintve), az 1933. évi 3.71 millióról 1934-ben 2.35 millióra csökkent. Ugyanakkor a nemzeti jövedelem emelkedett és a forgalom gyarapodott.

Természetes, hogy egy ilyen nagyarányú konjunktura, mely oroszlánrészben az állami munkaszerző és beruházási politikának volt következménye, messzemenő állami beavatkozást tett szükségessé a gazdasági élet minden vonatkozásában.

A nemzeti szocialista gazdaságpolitika két hatalmas konkrét célt tűzött maga elé: a parasztság megerősítését és a munkanélküliség leküzdését. Ennek a két célnak elérése a szervezeti feladatok egész sorának megoldását tette szükségessé, amelyek mind az állam és közgazdaság relációinak tisztázását célozták.

Már a parasztság megerősítése érdekében tett intézkedések is részben konjunkturális hatásokat váltottak ki. A piac megkötése elsősorban a kötött árak megállapításából adódott, amelyek a szezonális és regionális változások figyelembevételével a minimális árak helyébe léptek. A piac szabályozása kiegészítést nyert azáltal, hogy a mezőgazdasági termények egész forgalmát állami szabályozás tárgyává tették, amely a termelőtől a fogyasztóig minden forgalmi fázisban érvényesült. Ugyanakkor, amidőn a gazdátársadalmat rendi szervezetbe tömörítették, megtörténtek az előkészítő munkálatok az ipari társadalom rendi tagozatának megállapítása felé. Konjunktura-politikai vonatkozásban itten különösen ki kell emelni a szabad versenyt gátló kartellfunkciók szigorú megrendszabályozását.

A birodalmi kormány nagyarányú munkaszerző akciójából következett, hogy igen messzemenő állami irányítás alá került maga a munkapiac is. Érezhetővé vált ez a munkáskínálat megfelelő irányítása által, amennyiben egyes területeken a kormány megakadályozta a munkásbevándorlást, illetve elvándorlást, továbbá azáltal is, hogy az államnak módjában állott közgazdasági és szociális céljának megfelelően a rendelkezésre álló munkahelyeket csere tárgyává tenni, például idősebb évjáratok helyét ifjabb évjáratokkal elfoglaltatni stb. Különösen érezhetővé vált az állami intervenció a bérek alakulása tekintetében. Ugy vertikális, mint horizontális irányban, tehát úgy az egyes iparágakon belül, mint vidékenként a kormány messzemenően differenciált módon irányította a bérszinvonalat. Előfordult az is, hogy a differenciálás egészen az egyes üzemekig ter-

jedt. Ennek a sokféle bérszabályozásnak eredője azonban egy nagyjából stabil bérszint lett, ami elsősorban konjunkturapolitikai tekintetben volt kívánatos.

A birodalmi kormány így a világgazdasági helyzettől független belső prosperitást valósított meg, ami viszont újabb problémák megoldását tette szükségessé. Mint minden belső konjunktura, úgy az 1934. évi német állami konjunktura is a behozatal szükségszerű növekedését és a kényszerkivitel csökkenését vonta maga után. Mindkét folyamat a kereskedelmi mérleg rosszabbodásához kellett hogy vezessen. Ez meg is történt és 1934-ben a német külkereskedelmi mérleg passzívvá lett. Ez a körülmény a Birodalmi Bank rendelkezésére álló 400 millió értékű devizatartalék négyötöd részét már az első félévben elvonta. Ezáltal ismét erélyes kormányzati rendszabályok váltak szükségessé. A transfermoratóriumtól a repatriálásig egész csomó devizatechnikai intézkedés történt. Ezekkel egy időben viszont szerves módon és közvetlen uton igyekezett a birodalmi kormány urrá lenni a külkereskedelmi mérleg passzivitása felett. Ez pedig a külforgalom állami szabályozása útján történt. Az 1934 március 24-én megjelent és az ipari nyersanyagok és félgyártmányok forgalmáról szóló törvény intézményesítette a behozatalt ellenőrző hivatalokat és nemsokára az egész árubehozatal hatósági ellenőrzés alá került. Természetes, hogy a kormánynak a külforgalom szabályozására irányuló tevékenysége erős támaszt nyert a hazai gazdasági szervezetnek ugyyszólván tökéletes uralma által és így a mai helyzet Németországban már szinte állami behozatali monopóliumnak mondható.

Amint a behozatal korlátozása módot nyújtott a külkereskedelmi mérleg egyik oldalának szabályozására, úgy annak másik oldalát kedvezően befolyásolandó, a birodalmi kormány számára szükségszerűen a megoldandó feladatok sorába lépett az árszínvonal messzemenő szabályozása is. A kiviteli árak kívánatos stabilizálása a belföldi árszínvonal állandósítását tette szükségessé. A fokozott állami ellenőrzés ebben a vonatkozásban megteremtette az árak felülvizsgálatával megbízott külön kormánybiztosságot. Természetes, hogy itt is — mint egyik legfőbb költségelv — a munkabérszínvonal állandósulásának követelése ismét előtérbe nyomult.

Bizonyos mértékben felborította a külkereskedelmi mérleg szabályozására irányuló tervezéseket az a körülmény, hogy az 1932. és 1933. évek rekordtermése után az 1934. év mezőgazdasági hozama Németországban alig érte el az átlagot. Ez pedig 900 milliónyi élelmiszer behozatalát tette szükségessé, ami a nyersanyag és félgyártmányimport kétszeresére rug.

A külkereskedelmi mérleg javítása és az azzal kapcsolatos nyersanyag-gazdálkodás kiterjesztette a belföldi érctelepek rentabilitásának határait, ami úgy a kutatás, mint termelés tekintetében jelentős fejtődést tett lehetővé. A magánvállalkozás azonban általában nem követte az állami beruházásokat olyan lendülettel, amilyen az a végrehajtott investíciós programok méreteiből várható lett volna. Több körülmény játszott itt közre, főleg minden állami konjunkturának két lényeges tulajdonsága, hogy t. i. az impulzusok igen koncentráltan hatnak az egyes iparágak felé, másrészt, hogy ezek az impulzusok csak részben nyugosznak gazdasági elgondolásokon. Így szerző ebből a szempontból javulást egyrészt attól vár,

hogy a német közgazdaság fokozottan fog alkalmazkodni az új piaci viszonyokhoz, másrészt pedig attól, hogy az állami impulzusokat konjunktura-politikai szempontok figyelembevételével fogják a jövőben működtetni. Ezután ismerteti a fogyasztás megnövekedésére vonatkozó adatokat, melyek közül különösen feltűnő az élelmiszer-fogyasztással szemben a ruházati és háztartási cikkek fogyasztásának nagyarányú megnövekedése.

Természetes, hogy az 1934. évi német állami konjunkturát jellemezte az ebben az évben folytatott, illetve kifejlesztett állampénzügyi politika is. A szabad tőkepiac helyébe fokozott mértékben az állami finanszírozás lépett. Könyvünk „bátor pénzügyi politikának” nevezi a birodalom finansziális intézkedéseit, amelyekkel konjunktura-politikai terveit igyekezett alátámasztani. Ebben nagymértékben rá volt utalva a jegybank segítségére és ezt a visszleszámitolás útján meg is kapta. A pénz- és tőkepiac kedvező eseményei közül különösen ki kell emelni azt, hogy a vizsgált esztendőben elsősorban nőtték meg a bankkommittensek „igazi” betétjei. A tőkekinálat azonban a megindult tőkeképződés ellenére sem vált annyira érezhetővé, hogy az emissziókban kifejezésre juthatott volna. Így a jövő feladatai közül a könyv a szabad tőkepiac helyzetének további javulását emeli ki, amely szerinte elképzelhetetlen egy kiegyensúlyozott világgazdaság nélkül. Ennek pedig elengedhetetlen előfeltétele a békés politikai együttműködést gátló politikai mozzanatok kiküszöbölése. Szerző szerint ez nemcsak a politikusok feladata, hanem fontos szerep jut itten a nemzetközi gazdasági tárgyalásoknak is.

Grossmann László.

Róbert Antal: Új világ küszöbén. A technokrácia és magyar vonatkozásai. Budapest, Pátria, 1934. 62 oldal.

Szerző a bevezetőben a technokrácia fogalmát vázolja, majd szembeszáll a tulfejlődött gépkultúrát elítélő felfogással, amelynek többek között Spengler is hódol. Tagadja, hogy a gépkultúra a fogyasztóközönség felvevőképességét meghaladó tultermelést idéz elő s e téren Ford elveit helyesli. Mint minden technokrata, szerző is erősen kiemeli a mérnöknek, a technikusnak fontos szerepét a válság leküzdésében s az emberi haladás lassúságát annak tulajdonítja, hogy a fejlődés lehetőségei megdőlnék kicsinyes politikai intrikákon s egyoldalú pénzügytechnikai nehézségeken. Ismerteti a technokrácia alaptételét s Howard Scott munkásságának irányvonalát és adatokkal és példákkal igazolja be, hogy a gép nem ellensége, de barátja az embernek s a gépekben hasznosított energiák az emberiség javát és jólétét vannak hivatva szolgálni. Nem a gép maga volt az oka a munkanélküli tömegek szaporodásának, hanem a tőke előrelátás nélküli bérpolitikája, mely a gépeket, mint a munkáselbocsátások érvét és eszközét használta fel.

Amennyire helyesen és logikusan fogják fel a technokraták a gépkultúra nélkülözhetetlenségét és a gépeknek az emberekhez való helyes viszonyát, olyannyira helytelen ösvényekre lépnek akkor, amikor a válság megszüntetésének eszközéül többek között a profit megszüntetését követelik. Általában a technokratáknak egyébként elfogadható alapon álló elgondolása ott terelődik hamis vágányra, ahol a pénzrendszer alapját akarják szinte drasztikus

módon megdönteni s helyébe az „energiavalutát“ állítani, egységül az „erg“-et használva. Ezen a ponton, sajnos, a technokrácia is azoknak a laikus s amellet naiv világmegváltóknak a módszereit követi, akik egészen ujszerű elveiket talán népszerű módon, de a közgazdaságtudomány teljes elhanyagolásával hirdetik. Sokkal üdvösebb s a problémák megoldásához is közelebb álló cselekedet volna a technokrata gondolat propagálói részéről, ha elveik érvényesítésére a konkrét gazdasági szempontok tekintetbevételével, a gépkultúra fejlesztésével, a munkaidő megrövidítésével s a termelés tényleges fokozásával törekednének.

A továbbiakban a szerző Magyarország energiagazdálkodásának a technokrácia elgondolásai alapján való megszervezéséről ad képet és Magyarország racionális villamosítását s a vele kapcsolatos nagyarányú közmunkákat az új termelőmunka egyik megindító tényezőjének minősíti. A technikai gondolat érvényesülésének szellemi vonatkozásával zárul a mű, amely minden, a technokrácia tévúton mozgó irányelveinek elfogadásából eredő hibája ellenére is jó tájékoztatót nyújt a gépkultúra további feladatairól és Magyarország céltudatos energiagazdálkodásának feltételeiről.

Lándori György.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

1935. No. 1.

Oualid William: La réforme économique aux États Unis. Az amerikai tervgazdasági kísérleteket, nevezetesen az Industry Recovery Act-ot és az Agricultural Adjustment Act-ot ismerteti és megemlékezik arról a gazdasági és szociális miliőről, amelyben ezek a reformok fogantattak. Szerinte gazdasági *negativumok*, amelyek folytán a gazdasági kísérletek megszülettek, a következők voltak: a verseny korlátatlan volta, a szociális törvényhozás hiányossága, *pozitivumokként* pedig a munkaidő csökkenését és a munkabérek emelkedését emlegeti. A gazdasági élet egyensúlyának elnyerésére Rooseveltt a gazdasági élet koordinációját állította, amelyhez még a termelés erkölcsi értékeinek hangsúlyozása is járult. Céljának elérésére pénzügyi vonatkozásokban a bankok szabályozását, társadalmi tekintetben pedig a munkáskérdés rendezését és általában a munkásosztály vásárlóerejének fokozását használta fel. Az egész amerikai reformpolitikát következőképpen a szocializmus, az etatizmus és a korporativizmus előretörése és megerősödése jellemzik. — *Courtin René: La production et le pouvoir d'achat dans le cycle économique.* Mind a gazdasági, mind pedig a monetáris tényezők éreztették hatásukat a gazdasági ciklusok kialakulásában. Fenti tanulmánynak az a célja, hogy igazolja, milyen mértékben történt ez meg az egyik és a másik oldalról és ecélből a gazdasági élet jelenségeinek kialakulását a gazdasági válság előtti prospe-

ritás, a válság, továbbá a ritmusok újabb megélénkülése idejében veszi vizsgálat alá. — *Lapalud P.-Bousquet G. H.: Un cas concret d'économie préwalrasienne, le Douar Aghbal* A douar, az elemi gazdasági élet jelenségeinek leghűbb tükre és egyuttal a walrasi elgondolás megvalósítója is. Algirban 3238 hektár területet foglal el ez a kísérleti gazdaság, amely a maga izoláltságával Morus Tamás utóbiájának egyik epigonjától származik. Az autarkiák idején különös figyelemre tarthat számot a walrasi elszigetelt, eszményi gazdaság jövedelemeloszlásának, termelésének, fogyasztásának és általában belső berendezésének vizsgálata. — *Devillez Henri: Le rôle politique de l'État et la comptabilité.* Az állami könyvvitel Franciaországban kevésbé művelt tudományának van szentelve ez a tanulmány, amely az államszámvitel történeti kifejlődésére vet futó pillantást. Megállapítja, hogy annak jelszava a multban a végrehajtószervek és számszerű kezelés, valamint az ellenőrzés kettősége volt. Ismerteti az 1934 júniusi reform előtti állapotokat és az okokat, amelyek azt szükségessé tették. Az állami monopóliók kezelés- és ügyvitelének külön fejezetet szentel. — *Chronique Étrangère.* *Pouyenne Henri: La vie économique en Grande Bretagne.* Az angol gazdasági élet jelentős strukturális változásokon ment át az utóbbi években, ennek magyarázatára szerző az osztalékpolitika, a külkereskedelem és a font árfolyamának újabb alakulására utal. Ezáltal a font-hoz közelálló valuták is jelentékeny előnyökben részesülnek. — *Meynial Pierre: La vie économique aux États Unis* A new Deal kedvező hatásait ismerteti. — *Notes et Memoranda. Nécrologie: Bodin Charles: Charles Turgeon.* — *Picard Roger: La vente par camions-magasins.* — *Byé Maurice: Les travaux du Congrès des économistes de langue française.* Az elmúlt kongresszus a szakszervezeteknek a társadalomban elfoglalt helyzetével, valamint az állami pénzügyek újabb állásával foglalkozott, utóbbi kérdés fejtegetésénél bőségesen nyílt alkalom az egyes államok pénzügyi reformjainak tüzetesebb ismertetésére. — *Chronique législative.* — *Revue des livres. Revue des périodiques.*

1935. No. 2.

Rist Charles: François Simiand. A Durkheim-tanítvány élete munkájába filozófiai eszmék vegyültek, a cikk ennek a méltatása, egyszersmind bölcséleti eszméinek megmagyarázása. — *Byé Maurice: La reprise britannique et ses causes.* Az angol gazdasági élet ciklikus emelkedésének méltatását a devalvációs, majd a deflációs korszakokkal kezdi meg és folytatja a piacok elemzésével. Utal a külkereskedelem újabb irányainak érvényesülésére, azonban nem felejt el, hogy a prosperitásban döntő része van a belső fogyasztás emelkedésének is. — *Kalecki M.: Essai d'une théorie du mouvement cyclique des affaires.* — *Parodi H.: La crise des chemins de fer et l'organisation des transports.* A francia vasutak üzleti eredményeinek méltatása után következtetéseket von a vasutforgalmi politika újabb irányaira, adatait a belföldi vasutársaságokén kívül külföldiekkel is kiegészíti. — *Chronique Étrangère.* *Wlocewski Joseph: Y-a-t-il trop de travailleurs étrangers en France?* Erre a kérdésre nemmel felel, mert a legújabb számítások adatai azt látszanak igazolni, hogy a külföldi elemek nem szaporodtak abban a mértékben, mint ahogy erre a megelőző évek tapasztalatai engedtek volna következtetni. — *Dieterlen Pierre: Activité des institutions économiques internationales.* Részletesen beszámol a folyóirat ez új rovatának keretein belül a nemzetközi gazdasági intézmények, elsősorban a Nemzetek Szövetsége, majd a Nemzetközi Fizetések Bankja tevékenységéről. — *Elliarchef Boris: La vie économique en Amérique du Sud.* Az ottani új iparágak meghonosítása, továbbá a repülőforgalom és a kereskedelmi mérleg kedvező alakulása az általános válság enyhülésére enged következtetni. — *Landy Ad.: Autarchie, Autarkie, Autarcie.* A szakkifejezés nyelvi elemzése. — *Trupit R. J.: Le discours*

des banquiers anglais. — Vigreux: P. B.: Le fonds britannique d'égalisation de change. — Saint Germès: Chronique législative. Revue des livres. Revue des périodiques. Cs. P.

1935. No. 3. *Annuaire de la France Économique.*

Rist Charles: Avant propos. Nem a pénzügyi, hanem a gazdasági defláció segíthetne azokon a bajokon, amelyek a védővamos elzárkózás következményei és amelyek a gazdasági prosperitás útjában állanak. Ennek megvalósítása pedig csak az árubevitel és kivitel korlátainak leomlásában, vagyis a gazdasági szabadság érvényrejuttatásában, az olcsó életben, a gazdasági körforgás ütemének meggyorsulásában állana, mindez végső következményképpen nagyobb jólétet és fellendülést készítene elő. — *Généralités. Bourdon Jean: Le mouvement de la population.* Népmozgalom tekintetében Franciaországban az 1933. évhez hasonló helyzet állott elő, vagyis jellemző tényezők a halandóság emelkedése és a születések csökkenése. — *Rivet Raymond: Le mouvement des prix.* A *Statistique de la France* adatainak felhasználásával a hatalmas anyagot felölelő tanulmányt két részre osztja, a nagybani és a kicsinybani árak alakulásával foglalkozva, amelyeknek kapcsán az árvizsgáló bizottságok adataira támaszkodik. — *Dugé de Bernonville: Les revenus privés et les consommations.* Tanulmánya első részében a munkából, másodikban a tőkéből, harmadikban a tőke és munka együttműködéséből származó jövedelmek alakulásával foglalkozik, de közül fogyasztási statisztikákat is, melyekből a tényleges jövedelmek alakulására von következtetést. — *Rist Leonard—Schwob Philippe La balance des comptes.* A fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása döntően hat közre a francia gazdasági élet megítélésénél. A tőkeáramlás főbb irányait, az arany vándorlását, továbbá a külkereskedelem szaldóját és a láthatatlan tőkeáramlást teszi vizsgálat tárgyává. — *Finances. XXX: Les finances, la Trésorerie et la Dette Publique.* A közadósságok növekedése és az újabb államháztartási deficitek a legkedvezőtlenebb momentumok. — *Trotabas Louis: La législation fiscale.* Az újabb pénzügyi törvényhozás inkább az adózók érdekeit látszik szolgálni az adóalapok kedvezőbb megítélésével s revízió alá vételével. — *P. R.: Le marché monétaire et les changes.* A vezető valuták árfolyamalakulásából von következtetéseket és az állami pénzjegyek elhelyezésének nehézségeit tünteti fel. — *Dieterlen Pierre: Les banques.* Ismerteti azokat a küzdelmeket, amelyek a francia bankok likviditásuk fennmaradása érdekében vívtak. Különösen megnehezítette a helyzetet a takarékbetétállomány csökkenése is. — *Dessirier Jean: La bourse des valeurs.* Táblázatok segítségével vet visszapillantást a főbb értékek alakulására az elmúlt évben. — *XXX: Les émissions.* Köz- és magántestületek értékpapírkibocsátási statisztikáját ismerteti, idesorolva a vasúttársaságok kötvényeit is. — *Rist Leonard: Les Caisses d'Épargne.* Az elmúlt években öröndetes növekedést tanúsító takarékbetétállomány hanyatlásnak indult; a kivétek azonban éppen azokban a társadalmi osztályokban szaporodtak el, amelyek viszonylagos jólétnek örvendenek. — *De Mirimonde Albert: Les Assurances.* Az egyes biztosítási ágazatok üzleti eredményeinek ismertetése, ennek folyamán különös hangsúly esik az automobil biztosítás rizikójának elosztására. — *Fromont Pierre: La production agricole.* A termelékenység kérdésén felül a mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi eredményeit ismerteti. — *Jeramec Pierre: La production industrielle.* A termelés átszervezését célzó Marchandeau-féle törvény főbb irányelveit ismerteti, amelyeknek lényege abban rejlik, hogy a francia ipari termelés átváltása is korporatív alapon fog megtörténni. — *Fraigneau André: Les industries extractives.* A külföldi verseny nagyban érezteti hatását a francia szénpiacon és befolyásolja az árakat. — *Lauffenbourger Henry: L'industrie lourde.* A ne-

hézipari termékek áralakulásának ismertetése és helyzete a külkereskedelmi forgalomban. — *Catin Roger: Les industries textiles.* Gyapjuipar, len, kender, selyem és jutaipar áttekintő helyzete. — *Potut Georges: Les industries électriques.* A villamosítás előhaladásának főbb ismérve a vasutak elektrifikálása és a villamostársaságok aránylag magas osztaléka. — *Micanel Edgar: Industries de la houille blanche.* A fehér-energia kihasználásának újabb helyzetképe. Leglényegesebb sajátása az, hogy több a rendelkezésre álló energia, mint amennyit a belföldi piac felhasználni tud. Ezért komoly törekvések vannak az export megvalósítására, különösen azóta, mióta a kékenergiát, a tenger erejét is hasznosítják ipari célokra. — *Gautier Marcel: Les industries touristiques et hôtellerie.* A francia idegenforgalom visszaesését leginkább a következő számok látszanak alátámasztani: Canadából 73, Egyesült Államokból 68, Svájcból 57, Olaszországból 50 percenttel kevesebb idegen jött Franciaországba, mint 1933-ban. Az újonnan felállított idegenforgalmi államtitkárság hatáskörét ismerteti. — *Commerce et transport. Denuc Jules: Les échanges intérieurs.* — *Bosson André: La législation commerciale interne.* A gazdasági életbe vágó törvényjavaslatok kivonatos ismertetése. — *Olivier Maurice: Le commerce extérieur de la France.* A külkereskedelmi statisztika részletes ismertetése. — *Naudin Jean: La politique douanière et les accords commerciaux.* A hivatalos francia külkereskedelmi politika az elmúlt években sem vesztett túlzottan védővamos jellegéből, amit alátámaszt az a körülmény, hogy a régi kontingensek rendszere ujjakkal bővült. Ujbóli megállapításuk az 1933 szeptember 2-iki miniszteri rendeletben történt meg. — *Begdan Ellia-cheff: Les clearings.* A kliring-rendszerek rövid áttekintése után részletesen szól a Német-, Magyar-, Görögországgal és Romániával kötött hasonló megállapodásokról. — *Perroux François: Les chemins de fer et autres moyens de transport.* Tanulmánya nagyrészt azoknak a kísérleteknek van szentelve, amelyeknek főcélja a vasutforgalom, tengerhajózás, légiközlekedés, autóutak érdekeit összeegyeztetni (*rail-route, rail-vol*). — *Marchegay Jaques: La marine marchande et les ports.* — *Bousser Marcel-Hoffherr René: L'Afrique du Nord et les colonies.* A római szerződésnek a francia gyarmatpolitikára való hatásai-
val foglalkozik és egyenkint ismerteti a francia gyarmatok jelenlegi gazdasági és politikai helyzetét. — *Picard Roger: Le marché du travail.* — *Oualid William: La législation sociale.* — *Porte Marcel: La mutualité et les assurances sociales.* — *Lasserre Georges: Le mouvement coopératif.* A szövetkezetek bankjának bukásával a francia szövetkezetek új pénzügyi alapokra való fektetése vált szükségessé. — *Aucuy Marc: La propriété urbaine et le logement.* A modern és olcsó lakások hiánya most még jobban érezhető, mikor a válság következtében az új építkezések szünetelnek. Ezzel a jelenséggel függ össze a telekértékek esése is. — *Saint Germès: Chronique législative.* — *Revue des livres.* — *Revue des périodiques.*

1935. No. 4.

Hauser Henri: L'oeuvre scientifique de quelques économistes étrangers: Werner Sombartnak inkább árnyoldalait, mint fénylő pontjait tünteti fel ez a tanulmány, amely leginkább a Modern Kapitalizmus gondolatköre fölé szövédik és a „Deutschtum“ istenítését domborítja ki. — *Courtin René: Essai thérapeutique de la crise.* A kibontakozási elméletek ismertetése. — *Pirou Gaetan: Corporatisme 1935.* Szembeállítja egymással az olasz és a német korporatív rendszert és ecseteli azokat a kísérleteket, amelyek francia részről történtek arra, hogy az olasz korporatizmus rendszere átültetessék. Ezt a francia ipar újjászervezői tüzték ki célukul. Az ilyen, némethez hasonló „inkorporáció“ jelentőségét abban látja, hogy az emberek kényelmük és nyugalmaik érdekében inkább hajlandók magukat, még sokszor kellemetlen fegyelmi rendszabályoknak is alávetni. Innen a diktátorok nagy nép-

szerűsége, amelynek oka a végszükség és gazdasági megkötöttség és totalitás szomorú korszaka. — *Dessirier Jean: Secteurs „abrité” et „non abrité” dans le déséquilibre actuel de l'économie française.* A nagyvállalatok prosperitásának és üzletmenetének figyelemmel kísérésekor bizonyos csoportok alakulnak ki, amelyek a közhatalom részéről védeltséget élvezve, kedvezőbb feltételek mellett termelhetnek. Ezeknek a vállalatoknak osztalékpolitikájuk is más, mint azoké, amelyek hasonló kedvező helyzetben nincsenek. Rendkívül figyelemreméltó grafikonok segítségével szemlélteti az állami protekcionizmus érvényesülését a különböző kategóriákban, amelyek tekintetében Franciaországban első helyre a közüzemek kerültek. — *Chronique étrangère XXX.: La vie économique en Allemagne.* — *Notes et Memoranda.* *Rist Charles: André Andreadès.* Az athéni egyetem neves tanárának nekrológja, aki halála pillanatáig megőrizte és gondozta azt a francia szellemi atmoszférát, amelyet maga körül Athénben teremtett. — *Bousquet G. H. Les „Lezioni” de Francesco Ferrarà.* A liberalizmus múlt századbéli uttörőjének tanítása és iskolájának jelentősége. — *Dechessne Louis: Le rétablissement du commerce international.* — *Saint Germès: Chronique législative.* — *Revue des livres.* — *Revue des périodiques.*

Cs. P.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. IV. No. 2. — Novembre 1935.

Wageman Ernst: La situation de l'économie mondiale. Szerző megállapítja, hogy az 1932-es válságmély óta a világgazdaság helyzete javult. Az ipari termelés emelkedett, a munkanélküliség csökkent, az agrárállomány összértéke megnőtt és a nyersanyagkészlet apadt. Jellegetesége azonban a javulásnak, hogy a népek életstandardja alig növekedett és a munkapiac helyzete a nagyobb ipari termelés ellenére sem kedvező, a nemzetközi kereskedelem pedig még mindig stagnál, vagyis a nemzetközi gazdasági helyzet nem mutat egységes jelleget, hanem nemzetek szerint változik. Ismerteti ezután az egyes országok gazdasági helyzetét. A gazdasági javulás okait a beruházási tevékenység erősödésében, a természetes fejlődésben, egyes államok munkateremtő politikájában és a mezőgazdasági piac megszilárdulásában látja. Végeredményben leszögezi, hogy bár kedvező javulási tünetekről lehet beszámolni, még mindig számos probléma vár megoldásra, amelyek közül legfontosabb a nemzetközi gazdasági kapcsolatok helyreállítása és az arany blokk-országok pénzügyi politikájának tisztázása, illetve rendezése. — *De Felcourt Etienne: L'économie dirigée et l'agriculture.* Ismerteti az irányított gazdaság lényegét és a Párizsi Mezőgazdasági Nemzeti Intézet által tartott konferencia anyagát, amely az Angliában, az Egyesült Államokban, Olaszországban, Oroszországban és Németországban a mezőgazdasággal kapcsolatban tett tervgazdasági intézkedéseket tartalmazza. Minthogy ezek az intézkedések a legváltozatosabbak voltak, egységes véleményt leszűrni nem lehet, legfeljebb az állapítható meg, hogy mezőgazdasági szempontból nézve az irányított gazdaság inkább szociális, mint gazdasági megfontolásból született. — *Clérc Henri: „Incertitudes” économiques et financières en France et ailleurs.* Elsősorban Franciaországot érintő aktuális pénzügyi és gazdasági kérdésekkel foglalkozik. — *Horn Max: Un pas en avant dans la pratique monétaire. Le régime unifié des monnaies fiduciaires du Congo Belge.* Visszapillantást vet a pénz történelmi fejlődésére, a különböző fedezeti rendszerekre, a papírpénz és az ércpénz kapcsolatára, majd részletesen tárgyalja a Belga Kongó pénzügyi alakulásának his-

torikumát. — *Amery Léo: La clause de la nation la plus favorisée.* A legtöbb kedvezmény elve, a mult tapasztalatait és a fennállott politikai és gazdasági helyzetet tekintetbevé, kétségkívül előnyösen hatott a nemzetek gazdasági kapcsolatainak kiépítésére. Ennek az elvnek némely hátránya azonban, amely a háboru előtt még alig volt érezhető, a világháboru kitörésével, de még inkább ennek befejezése után erősen kidomborodott és nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes vonatkozásokban nem igazodik a megváltozott helyzethez. A hatalmas vámfalak, a kontingens, a kompenzációs és kliring-rendszerek bevezetése és az egyes valuták leértékelése, valamint a különböző korlátozó intézkedések megtétele következtében mind nehezebbé lett a legtöbb kedvezmény záradékának alkalmazása. Nemcsak, hogy nem segítette elő a nemzetközi forgalom megkönnyítését, hanem ellenkezőleg, meggátolta a vámfalak lebontását, mint ezt az ouchy-i egyezmény példája is mutatja. Az a javaslat, amely megoldásképpen többoldalú egyezmények megkötését szorgalmazza olyképpen, hogy ez ehhez csatlakozó államok egymásnak kölcsönösen vámengedményeket biztosítsanak, nem célra-vezető, mert nem számol az országok politikai, gazdasági és földrajzi helyzetével. Az utóbbi időkben megkötött ugynevezett regionális szerződések, mint amilyenek a skandináv, a balti, egyes délamerikai államokban stb. jöttek létre, mutatják meg azt az utat, amelyet követni kell. Szerző vélekedése szerint a legtöbb kedvezmény elvének hátrányait oly módon lehetne kiküszöbölni, ha kimondanák, hogy ez nem vonatkozik azokra a szerződésekre, amelyeket egymást gazdaságilag kiegészítő államok kötnek, hogy a kölcsönös forgalmat vámmérsékléssel emeljék, vagyis ez a záradék nem nyerne alkalmazást gazdasági egységek teremtése esetén. — *Hennebicq Léon: Deux conférences importantes.* Szerző a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarai, valamint az Interparlamentáris Kereskedelmi Konferencia tárgypontjait és a hozott határozatokat ismerteti. — *A gazdasági részben: Schweiger Georges: Répercussions économique fâcheuses du système tarifaire des chemins de fer.* — *Hantos Elemér: Les vingt ans de la crise économique mondiale.* Az elmúlt két évtizedet infláció, gazdasági prosperitás, erős válság és az utóbbi időben valamelyes javulás jellemzik. Mindenesetre érdekes megállapítani, hogy a világ gazdaság szerkezetében a gazdasági hullámmozgáson kívül is lényeges eltolódások történtek, amelyek abban foglalhatók össze, hogy a nemzetközi kereskedelem és termelés, valamint a nemzetgazdaság és egyes államok belső gazdasági helyzete közötti függvényszerű viszony megszűnt. Egyöntetűségről csupán a nyersanyagpiacon lehet szó. A mai gazdasági életben a nemzeti elv érvényesül, telve korlátozásokkal és megkötöttséggel, holott a történelem azt tanítja, hogy a rendelkezésre álló gazdasági erőket szabad nemzetközi forgalom mellett lehet a leghatékonyabban kihasználni. — *Gábor Ladislav: La psychologie des prix.* M. Hermant nyomán vizsgálja az árváltozások lélektani hatását és bírálja azt a tételt, amelynek értelmében a gazdasági fejlődés akkor legőköleatesebb, amikor az áremelkedés periódusa lassu és tartós, az ársüllyedés pedig minél gyorsabb. Szerinte ez a tétel nagyjából helyes, de kiegészítendő azzal, hogy a hosszabb időre több hausse és baisse periódusra kiterjedő árcsökkenés, ha ez gazdasági haladás eredménye, nemzetgazdasági szempontból szintén ideálisnak tekinthető. — *Y. Mayor: Les effets de la préparation à la guerre sur l'économie mondiale.* A pénzügyi részben: *E. B. D.: La coopération entre banques centrales.* K. P.

Vol. IV. No 3. — Décembre 1935.

Alvares-Correa H. M.: La dévaluation en théorie et dans la pratique. A devalváció kérdésének fontosságát bizonyítja az, hogy jelenleg 62 ország közül 57 leértékelte pénzét. Az angol, amerikai, csehszlovák, belga pénzügyi kísérleteknek az államok gazdaságára (terme-

lési kapacitásra, árakra, külkereskedelemre, munkanélküliségre) gyakorolt hatását vizsgálja. Ismerteti Franciaországnak és Hollandiának a devalvációval szembeni állásfoglalását és ez országok pénzügyi helyzetét. A gyakorlati példákból nem lehet általános véggkövetkeztetést levonni. Esetenként kell a devalváció hasznosságát elbírálni. Semmiképpen sem nevezhető azonban már ez a gazdaságpolitikai eszköz tisztességtelennek. — *Baudhuin Fernand: La Belgique convalescente.* A belga munkanélküliség csökkenése, a tőzsdei index emelkedése, a legtöbb iparágban tapasztalható kedvező jelenségek Belgium devalvációs gazdaságpolitikájának helyessége mellett szólnak. Nem következett be a pesszimisták félelme, hogy a devalváció a kiindulási pontnál alacsonyabb színvonalra veti majd vissza a gazdaságot. A teljes javulás, a munkanélküliség lényeges csökkenése azonban nem várható nemzetközi piacok megnyitása nélkül. — *Glansdorff Maxime: L'Évolution de la structure économique du Chili.* A délamerikai állam gazdasági helyzetével, különösképpen külkereskedelmi kapcsolataival és állampénzügyi viszonyaival foglalkozik. — *Lescure Jean: Les prodromes de l'expérience Roosevelt.* Ez a tanulmány bevezetése egy a Roosevelt-féle kisértellett foglalkozó előadássorozatnak. Ismerteti az Egyesült Államok gazdasági viszonyait a háborútól kezdve a válság kitöréséig, 1929-ig. Behatóan foglalkozik a hitel szerepével a válságban. Külön tárgyalja belső és külső, valamint rövid- és hosszulejáratu hitelek alakulását. — *Vigreux Pierre Benjamin: Que penser de la thésaurisation de l'or?* Szociális és takarékosági szempontból foglalkozik az arany teaurálásával, ami nem más, mint a közgazdasági erők sterilizálása, a tőkék sztrájkja. Olyan jelenség ez, amelynél nemcsak a közgazdaság, hanem a teauráló is károsodik. Az aranyteaurálás orvoslásával fontos közgazdasági szempontból törődni kell. Egyesek az arannyal való kereskedés megtiltásában látják a teaurálás legjobb ellenszerét, azonban ez nem sokat segítene. A jelenséget annak okával kell megszüntetni. Minthogy az arany teaurálását közgazdasági bizonytalanság idézi elő, egyedül ennek megszűnte vethet véget ennek a káros folyamatnak is. A bizalom helyreállítása azonban egészséges pénzügyi politikát feltételez, ez viszont a költségvetési egyensúly elvének szigorú szabályként való betartását jelenti. E megállapítást Anglia és Franciaország példája támasztja alá. Meglepő, hogy a franciák igen nagy és jelentős teaurálásával szemben Angliában majdnem teljesen hiányzik ez a folyamat. Ez annak a következménye, hogy az angolok a gazdasági válság hosszú ideje alatt is bizalommal viseltettek pénzük iránt. Ennek a nemzeti érzésnek, ennek a „mystique sociale”-nek a hiányát károsan érzi Franciaország. — A gazdasági szemlében *Buday Kálmán: Les États-Unis dans l'économie mondiale.* — *Clerget Pierre: Le mouvement touristique.* — A pénzügyi szemlében: *E. B. D.: Le projet de le budget français pour 1936.* G. L.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

143. Band. Heft 1. Januar 1936.

v. Zwiedineck-Südenhorst, Otto: *Rechtsbildung, Staatsgewalt und Wirtschaft.* Általánosan elfogadott tétel, hogy az államhatalom jogalkotó működésénél fogva az élet minden területét és így a gazdaságot is szabályozza. Ezzel szemben ugyanily mértékben állitható az is, hogy a gazdaság döntő befolyással bír a jog fejlődésére és így a jogalkotáson keresztül az államra is hat. A merkantilizmus szemléltető példája ennek a kölcsönhatásnak. Eredete az államhatalomban gyökerezik, végcélja szintén az állam hatalmának növelése volt. A liberális és anti-merkantilista „dogmák” az állam és a gazdaság működési körét egymástól elkülönítve, a gazdaság elsőbbségét vallották a joggal és az állammal szemben. A liberális eszme „történelemhamisításainak” le-

leplezése után a gazdaság primátusának tanát is revízió alá kellett vonni. A társadalom gazdasági tevékenységének magasabb fokán a gazdasági cselekvés formai szabadságát a jog biztosítja, de ugyanakkor biztosítja — vagy korlátozza — a lényegi szabadságot is. A gazdaság életében előforduló folyamatok a magánjog rendjén alapulnak és az állam irányító vagy szabályozó tevékenysége a magánjog által teremtett viszonyokat befolyásolja. A jogrend az állam tevékenységének eredménye, de maga a jog — miként a bíróságok is — az államot már megelőzte. Az állameszme csiráját a hűbérviszonyban lehet megtalálni, amely szintén az állam létrejötte előtt alakult ki, de azzal egyidejűleg is tovább élt. A hűbérállam jogi szerkezete a naturálgazdálkodást kívánta meg és ezzel feleslegessé tette a gazdaság számára teremthető különleges jog megalkotását. A hűbérállamból központosított állammá való átalakulásnak legfontosabb politikai és demográfiai eszköze a városalapítás volt, ami az iparosítást és ezen keresztül a pénzgazdálkodást ösztönözte. Az államhatalom a politikai erőt jelentő pénzforrásokat a városi gazdálkodásban vélte megtalálni és így fokozatosan a városi polgárság lett az állam segitőtársa a hűbériség elleni politikai küzdelemben. Az egyidejűleg folyó gazdasági harcban természetesen az állam a városi pénzgazdálkodás dinamikus energiáit sikeresen használta fel a hűbérurak forrásait jelentő naturál gazdálkodással szemben. Az állam ennél fogva — ha öncélúan is — a gazdaság fejlesztésének legalkalmasabb és leghivebb előfutárja volt. Vásárok, monopolumok, városi utadók mind a korona bevételei, de egyszersmind a gazdaság akkori berendezkedése szerint a csereforgalom és urbanizálódás eszközei voltak, amelyeket az állam pénzverési jogából előálló bevételek a kincstár és így a jogalkotás számára egyre értékesebbekké tettek. Fokozatosan megszületik a gazdaság számára alkotott különleges jogi szabályozás, amelyből az állam új szövetséges társa, a város és városi polgár további előnyöket merit stb. A fejlődésnek ez az iránya elsősorban Franciaországra és Angliára volt jellemző, ahol a központi államhatalom aránylag gyorsan fejlődött ki. Ezzel ellentétben Németország a hohenzautaufeni politika következtében sokáig többé-kevésbé önálló fejedelmek föderációs állama volt, éppen mivel az állam (a császár) nem a városok, hanem a hűbérurak és fejedelmek segítségével kívánta az állam egységét és hatalmát megalapozni. Itt a városok pénzgazdálkodását nem segítette elő az államhatalom jogi szabályozása és így a város anyagi ereje nem is lehetett a kohéziós politika eszköze. A gazdaság, jog és politika (államhatalom) kölcsönviszonya a fentiek szerint is igen sok tényező egymásra gyakorolt hatásait tükrözi vissza. A gazdaság maga is lehet államalkotó erő, — mint ahogy a jogalkotásnak is irányt szabhat — de minél magasabb fokon áll, annál komplikáltabb jogviszonyokat teremt és annál erősebben kapcsolódik össze a közösség többi életfunkciójával, anélkül azonban, hogy a gazdaság, jog és államhatalom hármasságában valamelyiknek primátusát a többi rovására meg lehetne állapítani. — *Schneider, Erich: Das Zeitmoment in der Theorie der Produktion.* Az időmomentum szerepének a termelési folyamatban való vizsgálata az egyes üzemre vonatkoztatva, különválasztva emellett az időtényező behatásának eltérését az épülettőke és a géptőke kopásánál (az épület kopása az idő közvetlen behatása, a gép kopása ezzel szemben a tényleges használat következménye). A vizsgálat a konstans kamat- és munkabértényezőkkal dolgozó izolált üzem adatait elemzi, anélkül azonban, hogy az időmomentum hatásának vizsgálatára kiterjedne az összegazdaságban is, amely természetesen különböző kamat- és munkabéradottságokkal dolgozó üzemek összességéből adódik. — *Willeke, Eduard: Formen deutscher Arbeitsmarktpolitik.* — *Schuhwerk, Franz: Der Kraftwagen.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

41. Band. Heft 3.

Ohlin, Bertil: Protektionismus und Volkseinkommen. Néhány olyan esetet vizsgál, amelyben a vámvédelem a nemzeti jövedelmet emelte. — *Del Vecchio, Gustavo: Neue Probleme der Aussenhandels-theorie.* Ricardo elméletét a nemzetközi kereskedelemről eddig csak kevésbé mélyítették ki, a továbbiakban különböző szempontokat sorol fel, amelyek a mai külkereskedelmi problémák megoldásánál felmerülnek. — *Volwasser, Wolfgang: Währung, Wirtschaft und Aussenhandel.* A váltóárfolyam alakulásának magyarázatára a fizetési mérleg elmélete nem alkalmas. A vásárlóerő-paritás elmélete sem felel meg. Amikor az árak erősen változnak, akkor még csak használható, de kisebb áreltolódások, erős kereskedelmi korlátozások és a tőkeforgalom akadályozása mellett a vásárlóerő-paritás elmélete sem szolgáltat magyarázatot. — *Seraphin, Peter-Heinz: Wirkungen der Neustaatenbildung in Nachkriegseuropa auf Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftsniveau.* Kimutatja, hogy az új államok alakulása Közép-Európában a gazdasági élet összes fontosabb területén mélyreható szerkezeti változásokat idézett elő. — *Berichte. Lamer, Mirko: Strukturwandlungen der jugoslawischen Volkswirtschaft. Lotsch, Fritz: Internationale Kongresse und Konferenzen.*

42. Band. Heft I.

Dupriéz, Leon, H.: Einwirkungen der langen Wellen auf die Entwicklung der Wirtschaft seit 1800. Ismerteti a löweni „Institut des sciences économiques“ két év óta folyó árvizsgálatának eddigi eredményeit. Kimutatja, hogy a hosszú árhullámok magyarázatául nem elégséges az aránymennyiség és a kereskedelmi volumen növekedésének egymáshoz való arányát tekintetbe venni. A hosszú árhullámok nem egységesek. Azok időben különböző reagibilis ársorokra bomlanak. Az árhullámok azonkívül bizonyos hatással vannak a termelésre, a technikai fejlődésre és a munkások foglalkoztatottságára, amit részleteiben kell vizsgálni. — *Manoilescu, Mihail: Arbeitsproduktivität und Aussenhandel.* Az ő munkaproduktivitás fogalmára felépített és a protekcionizmust teoretikusan indokoló elméletét védi meg a különböző kritikákkal szemben. — *Tismer, Alfred: Aufbau und Krisenprobleme der iranischen Volkswirtschaft.* Irán kereskedelem-, valuta- és pénzügypolitikai helyzetét vizsgálja a gazdasági válság szempontjából. A kereskedelmi krízis a külkereskedelmi forgalom volumenjét csökkentette, de a külkereskedelmi monopólium segítségével a forgalom aktív lett. Az ezüst áreséséből keletkezett valutakrízis a kivitelt elősegítette, de a drágaságot fokozta. Munkanélküliség nem támadt, sőt a foglalkoztatottság emelkedett, mert a megélhetés megdrágulása azokat is munkára kényszerítette, akik korábban nem akartak dolgozni. — *Berichte. Wibail, Amé: Das wirtschaftswissenschaftliche Institut an der Universität Löwen. Pollog, Carl Hanns: Der Weltluftverkehr im Jahre 1933/34. — Lotsch, Fritz: Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1934.*

42. Band. Heft 2.

Snyder, Carl: Die Bedeutung des Kapitalangebotes für den Industrialisierungsprozess. Az ipar fejlődése arányosan alakult a befektetett tőkék összegével. Az új tőkekinálat ritkán haladta meg az évi tiszta jövedelem öt-hat százalékát. Ez a kínálat tulajdonképpen az ipar nyereségéből származott, úgyhogy az ipari profit nagyságától függ a fejlődés. — *Lutz, Friedrich: Zur Theorie des Geldmarktes. Zugleich eine Analyse des englischen Geldmarktes bei freier Währung.* Négy kérdést vizsgál. Az állam függő adósságának csökkentését a konszolidálás vagy az állami feleslegek felhasználása révén, a depressziónak, a külföldi

tőkék mozgásának és a jegybankpolitikának hatását a pénzpiacra. — *Kläb, Paula: Zum Gesetze vom abnehmenden Bodenertrag.* A Liebig, Breuning, Mitscherlich által megállapított törvényszerűségeket vizsgálja és arra az eredményre jut, hogy a csökkenő földhozadék törvénye csak adott esetekben igaz. — *Bajkic, Velimir: Der Balkanpakt.* A balkán államok együttműködésének célját ismerteti. — *Berichte. Siefkes, Hermannus: Das niederländische Butterproblem.* Kohl, J. F. *Halkema: Die japanischen Exportvereinigungen.* Lufft, Hermann: *Zur Einkommenbildung auf den verschiedenen Einkommenstufen in den Vereinigten Staaten.*

42. Band. Heft 3.

Vlissingen F. H. Fentener van: Voraussetzungen für eine intensive Weltwirtschaft. A nemzetközi gazdasági helyzet javulásának előfeltétele, hogy az észszerű nemzetközi munkamegosztást helyreállítsák, valamint az, hogy a hitelező országok beletörődjenek a kereskedelmi forgalom passzív alakulásába. — *Tinbergen, J.: Quantitative Fragen der Konjunkturpolitik.* — *Clark, Colin: Die internationale Verflechtung volkswirtschaftlicher Bewegungsvorgänge.* Az 1860—1913. időszakban a bankkamatláb, a devizaárfolyam és az aranymozgalom összefüggését vizsgálja Angliában, USA-ban, Franciaországban és Németországban, továbbá ugyanezeknek az országoknak ipari termelését. — *Bopp, Karl R.: Die Politik der deutschen Reichsbank seit der Stabilisierung.* A német jegybank példáján vizsgálja, hogy a jegybankpolitika milyen eszközökkel és mely területeken lehet eredményes. — *Spengler, Joseph J.: Der Rückgang des Antimalthusianismus in Amerika des neunzehnten Jahrhunderts.* Azt mutatja ki, hogy Malthus amerikai kritikussai nem támadták volna tanítását, ha jobban megértik. — *Berichte. Robertson, H. M.: Der Schutz der Landwirtschaft in Südafrika.* Boesler, Felix: *Die deutsche Finanzwirtschaft seit 1933.* Haupt, P. H.: *Das jugoslawische Tabakmonopol in seiner wirtschaftlichen und staatfinanziellen Bedeutung.* T. J.

Zeitschrift für Sozialforschung.

Genf, 1935. Heft I.

Horkheimer Max: Bemerkungen zur philosophischen Anthropologie. — *Wittfogel K. A.: The Foundations and Stages of Chinese Economic History.* Volt-e Kínában eredetileg kollektív földbirtokrendszer és ha igen, hogyan volt megalkotva? Mik okozták ennek a földközösségnek a megszűlését, virágzását és végül bukását? Miért kellett az ilyen alapon megteremtett feudalizmusnak megszűnnie? Mi volt jellemzője a kínai feudalizmusból kinőtt termelési rendszernek? Miből adódtak a válságok és a hibás helytelen körforgás? Ezekre a kérdésekre törekszik Wittfogel részben választ adni, részben körvonalazni az irányt, melyben a tudományos kutatásnak haladnia kell. Kína társadalma szerinte a feudalizmus után egy bürokratikus szociális rendszerbe illeszkedett. Befejezésül utal Japán szociális és gazdasági fejlődésére és rámutat a kínai kérdés fokozott jelentőségére. — *Beard Charles A.: The Social Sciences in the United States.* Az Egyesült Államokban a tudományos kutató munka — eltérőleg Európától — ugyyszólván kizárólag az egyetemek hivatalos keretei között folyik; általában a tudományos buvázkodás nem áll az általános érdeklődés középpontjában és nem élvezett erős anyagi alátámasztást. Ezekután rámutat a szociális kutatás rendkívüli specializálódására. Fennáll ugyan bizonyosfoku érdeklődés az átfogó, összefoglaló rendszerezés irányában is, de az amerikai szociális tudományokat mégis az a veszély fenyegeti, hogy fejlődésük megáll az egyes részletproblémák kiterjedt anyagának vizsgálatánál és nem lesznek képesek e részletkuta-

tások eredményeit társadalompolitikai elméletté fejleszteni. — *Tönnies Ferdinand: Das Recht auf Arbeit.* Kiemeli, hogy a munkához való jog liberális jelszó és éppen ezért sajátos, hogy a szocializmus fejlődésében is milyen nem csekély szerephez jutott e jelmondat. Majd ismerteti a munkajog legfrissebb és szerinte legalaposabb irodalmi termékét: Ewald Bosse könyvét: *Ar Arbeitslaeren: Retten til Arbeide.* Oslo, 1933. Hangsúlyozza, hogy a munkajog problémáját szigorúan meg kell különböztetni és külön kell választani a fennálló társadalmi és államrend megváltoztatásának problémájától. A munkásosztály esetleges (elméleti) igényjogosultsága a termelés hozadékában való részesezésre egészen más természetű, mint a munka jogához való ragaszkodás. A munkajog tartalmát a szociális és politikai élet átmeneti visszafejlődése — ennek kell tekinteni a liberalizmus teljes tagadását, az ellene folytatott harcot — megváltoztatja, sőt teljesen felborítja. Megállapításai során Tönnies számos konkrét példát is hoz fel a német munkanélküliséggel, biztosítással, szükségmunkákkal, stb. kapcsolatban. — *Mandelbaum Kurt: Neue Literatur zur Planwirtschaft.* A tervgazdasági irodalom újabb termékeit sorolja fel, ama célból, hogy a tervgazdálkodással kapcsolatos homályos kérdéseket és ellentétes álláspontokat megvilágítsa és megkísérelje összeegyeztetni. Az egyes műveket csoportokra osztva tárgyalja: először sorra veszi az egyes országok tervgazdálkodási politikájának irodalmát (Siegfried, Marcilly, Ernest-Picard, Dietze, Beckerath, Jordan, Robbins, stb.), külön kiemelve Fried Ferdinand: *Die Zukunft des Aussenhandels* c. munkáját. A második csoportban tárgyalja a tervgazdasági javaslatokat. Végül a harmadikba sorolja a tervgazdaság nemzetgazdasági és szociológiai elméletével kapcsolatos munkákat: Dechesne, Noyelle, Stanfield, Machlup, Zassenhaus stb. munkáit. — A nagyszámu könyvbírálatból kiemelkedik *Pollock Friedrich* együttes ismertetése *Sombart-Deutscher Sozialismus-áról* és *Spann: Kämpfende Wissenschaft-járól.*
L. Gy.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közygylés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1936. évi január hó 16. napján délután fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (V., Szemere-utca 6. sz.) disztermében *rendkívüli közgyűlést* tartott. A közgyűlésen igen nagy számban megjelent tagjaink sorából a következők neveit sikerült feljegyeznünk:

Eber Antal elnök, Heller Farkas alelnök, Bud János, Hegedüs Loránt, Gorove László, Neumann Károly, Navratil Akos, Fellner Frigyes, Kaán Károly, Mutschenbacher Emil, Reichenbach Béla, Konkoly Thege Gyula, Dengl János, Serbán Iván, Tormay Béla, Kovács Gyula, Tóth Jenő, Hantos Elemér, Szádeczky-Kardoss Tibor, Dékány István, Kádas Károly, Pásztor Miksa, Niamessny Mihály, Frey Kálmán, Varga István, Guothfalvy Dorner Zoltán, Andreich Jenő, Fischer Ödön, Keleti Kornél, Vágó József, György Ernő, Zelovich László, Zelovich Lászlóné, Trux Jenő, Fellner Vilmos, Kőszeghy Iván, Balkányi Kálmán, Varjassy Langer Rudolf, Vincze Frigyes, Urbanövit G. Zoltán, Neubauer Gyula, Székely Artur, ifj. Boér

Elek, Theiss Ede, Naményi Ernő, Sidó Zoltán, Domány Gyula, Bokor Gusztáv, Óvári Papp Zoltán, Horváth István, Koródi Sándor, Grecsák Richárd, Ernyei Pál, Tihanyi Lajos, Fái Géza, Latinák Jenő, Salusinszky Gyula, Timon Árpád, Forrai Dezső, Pór Jenő, Kecő István, Wittchen Béla, Szalay Imre, Szabolcs Bálint, Tarján Leó, Martos Sándor, Beretvás Andor, Lestyánszky Dezső, Lestyánszky Margit, Maléter Jenő, Kádas Kálmán, Morotz Kálmán, Buday Kálmán, Darvas Pál, Samarjay Ödön, Ország Sándor, Jób Endre, Tichy Pál, Engel Ernő, Winter Márk, Mezey Lajos, Káplán Béla, Korda Zoltán, Rostás László, Brunner Miksa, Ivánfy Ohman János, György Jenő, Dembitz Gyula, Erdélyi Róbert, Komlós Gyula, Mangold Béla, Nagy Emil, Lándori György, György András, Schultheiss Miksa, Ruzinkó Béla, Róz Gusztáv, Takaróné Gáll Beatrix, Márton Sándor, Hubai Pál, Gyulay Lajos, Lipták László, Bene Lajos, Kisléghi Nagy Dénes, stb.

Eber Antal elnök megnyitva az ülést, megállapította, hogy a rendkívüli közgyűlés a „Közgazdasági Szemle” 1935 november—decemberi számában közzétett hirdetmény útján, valamint külön meghívók által szabályszerűen hivatott egybe és a megjelent tagok számára való tekintettel határozatképes. A jegyzőkönyv vezetésére felkérte K. Nagy Dénes főtitkárt, hitelesítésére Varga István és Neubauer Gyula tagokat. A rendkívüli közgyűlés az alapszabályok módosítása okából hivatott egybe, de ez egyuttal alkalmat szolgáltat arra, hogy a Társaság néhai elnökéről, *Matlekovits Sándorról*, aki tíz évvel ezelőtt hunyt el, megemlékezzék.

Heller Farkas alelnök emlékbeszédet mondott *Matlekovits Sándorról*, utána *Bud János* „A kereskedelmi politika válaszuton” címen beszélt. Mindkét előadást a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

K. Nagy Dénes főtitkár bejelentette, hogy a Társaság vidéki tagjai részéről az az óhaj nyilvánult meg, hogy helyi csoportok alakíttassanak és e célból előterjesztette az igazgató-választmány által elfogadott s az alapszabályokat kiegészítő alábbi szöveget:

„VI. FEJEZET.

Helyi csoportok.

68. §.

Minden törvényhatósági és megyei városban, valamint községben helyi csoportok alakíthatók, ha ott a Társaságnak legalább husz állandó lakással bíró tagja van. A helyi csoportok célja a Társaság általános céljainak ápolása mellett, helyi vonatkozású közgazdasági kérdésekkel tudományos formában való foglalkozás.

69. §.

A helyi csoport elnököt, alelnököt, titkárt, pénztárost és ügyészt, továbbá legalább tíz, de legfeljebb husz tagu választmányt választ.

70. §.

A helyi csoportok a Társaság céljainak megfelelőleg járnak el és a tisztán helyi vonatkozású ügyeket saját hatáskörükben intézik. A helyi csoportok ügyrendjét az igazgatóválasztmány állapítja meg (51. §.), amelynek a helyi csoportok elnökei hivatalból tagjai. A helyi csoportok határozatai 15 nap alatt az igazgatóválasztmányhoz fellebbezhetők.

71. §.

A helyi csoport költségeinek fedezésére a Társaság a helyi csoport tagjaitól befolyt tagdíjak negyven százalékát a helyi csoportnak engedi át.

72. §.

A helyi csoportok megalakulása és esetleges megszűnése az illetékes törvényhatóság első tisztviselője útján a M. Kir. Belügyminiszter urnak tudomásulvétel végett esetenként bejelentendő.

A rendkívüli közgyűlés az előterjesztést egyhangulag elfogadta s azt jóváhagyás végett felterjesztetjük a m. kir. Belügyminiszter urnához. Ezzel a közgyűlés véget ért.

Éber Antal üdvözlése 10 éves elnöksége alkalmából.

Abból az alkalomból, hogy Éber Antalt Társaságunk 10 éve választotta meg elnökének, küldöttség kereste fel, amelyben a tisztikar és az igazgatóválasztmány képviselőiben Heller Farkas alelnök, Navratil Ákos, Fekete Ignác, Gerlóczy Béla, Vágó József, György Ernő, Varga István és Kisléghi Nagy Dénes vettek részt. Heller Farkas alelnök meleg szavakkal köszöntötte elnökünket és rámutatott a Társaság felvirágzása körüli nagy érdemeire. Éber Antal megköszönte az ünneplést és hangsúlyozta, hogy már azt is nagy eredménynek érzi, hogy sikerült a Társaság működését a válságosan nehéz idők közepette is biztosítani.

Felolvasó ülések.

Január 23-án *Heller Farkas* elnöklete alatt *Tarcsay Pál*, a Pénzügyintézetek Országos Biztosító Intézetének igazgatója olvasott fel: „Biztosítás és gazdaságkutatás” címen. Előadásában a biztosítással kapcsolatos gazdaságkutatásnak az általános konjunktúra-kutatással való kapcsolatait világította meg.

*

Február 3-án *Éber Antal* elnöklése alatt *Röpke Vilmos*, az istambuli egyetem tanára tartott előadást „Szocializmus, Planwirtschaft und der Konjunktur-Cyklus” címen. Tanulmányának teljes magyar fordítását a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

*

Február 20-án *Éber Antal* elnöklésével *Koós Zoltán*, a Magyar Földhitelintézet vezérigazgatója adta elő tanulmányát „Hitelpolitika” címen. Előadását a Közgazdasági Szemle legközelebbi száma közli.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

März—April 1936.

Inhaltsauszüge.

Sozialismus, Planwirtschaft und Konjunktur.¹

Es ist eine der herrschenden Ansichten von heute, dass der Sozialismus und die Planwirtschaft, wenn sie auch noch so viele Mängel haben, wenigstens frei von Konjunkturschwankungen sind. Diese Ansicht fusst auf zwei Irrtümern. Theoretisch ist zwar jedenfalls ein Wirtschaftssystem denkbar, in dem die bewusste staatliche Leitung die einzelnen Wirtschaftsprozesse auf eine solche Weise nebeneinanderordnet, dass das völlige Gleichgewicht ständig gewahrt wird. Eine andere Frage ist es aber, unter welchen Umständen und unter welchen Opfern dieses Ziel erreicht werden kann und ob Sozialismus und Planwirtschaft zu diesem Ziele führen. Auch in der sozialistischen Wirtschaft würden sich unzweifelhaft Störungen des Gleichgewichtes einstellen, sie würden sich jedoch im Gegensatz zur kapitalistischen Wirtschaft nicht dort melden, wo die Ursache der Störung liegt, sondern in den Grenzgebieten des wirtschaftlichen Mechanismus und ihre ganze Last müsste von den Verbrauchern getragen werden.

Der zweite Irrtum der obigen Anschauung ist, dass sie diejenigen Erscheinungen, die aus der auf freier Konkurrenz fussenden Marktwirtschaft resultieren, von denjenigen, die die Begleiter der Wirtschaft einer jeden stark differenzierten Gesellschaft sind, nicht trennt. Es ist unzweifelhaft, dass die Störungen des heutigen Wirtschaftssystems der weitgehenden Differenzierung und Arbeitsteilung und der verwickelten Struktur der Produktion entspringen. Diese Faktoren unterscheiden zwar den Kapitalismus von allen früheren Wirtschaftssystemen, — der Sozialismus würde jedoch alle diese Faktoren mit dem Kapitalismus gemeinsam haben. Es kann nicht genügend betont werden, dass jedes Wirtschaftssystem, ob kapitalistisch oder sozialistisch, das diese Erscheinungen aufweist, notgedrungen allerhand dynamischen Störungen ausgesetzt ist.

Eine Anwendung der verschiedenen Krisen- und Konjunkturtheorien auf das sozialistische Wirtschaftsleben zeigt dies zur Genüge. Wir halten die monetäre Überkapitalisationstheorie für die zutreffendste Konjunkturerklärung. Nach dieser Theorie führt der jedem Wirtschaftssystem immanente allgemeine Wachstumsprozess

¹ Auszug eines am 3. Februar 1936 in der Ungarischen Volkswirtschaftlichen Gesellschaft gehaltenen Vortrags.

2

zu einer unproportionierten Expansion der höheren Stufen der Produktion und zwar so, dass diese Ausbreitung proportionell mit der Entfernung der Produktionsstufe von dem Verbrauch zunimmt. Die Möglichkeit, die Mittel für diese übertriebene, sprunghafte Investitionstätigkeit schafft die Kreditexpansion durch das Erzwingen einer gewissen Spartätigkeit herbei. Das Sparen kann jedoch nicht nur auf dem Wege einer Kreditexpansion erzwungen werden, — in der sozialistischen Gesellschaft könnte diese durch den offenen staatlichen Zwang ersetzt werden. Die Konjunkturzyklen des Kapitalismus sind also einfach Abarten der durch eine Überdimensionierung heraufbeschworenen Störungen, die in keiner auf einem stark differenzierten Wirtschaftssystem ruhenden Gesellschaft fehlen würden, wie die Organisation dieser Wirtschaft sonst auch sei.

Eine genauere Betrachtung des Ausdruckes „Planwirtschaft“ zeigt, dass unter diesem Namen recht verschiedene Begriffe zusammengefasst werden, von der den Prinzipien des wirtschaftlichen Organismus sich anpassenden Konjunkturpolitik angefangen bis zur diktatorischen bürokratischen Wirtschaft. Wir stehen heute nicht einfach vor der Wahl zwischen laissez faire und Planwirtschaft, sondern — das Prinzip des laissez faire als unzeitgemäss betrachtet — vor der Wahl zwischen Planwirtschaft und einer den Gesetzen des wirtschaftlichen Organismus angepassten Konjunkturpolitik. Die Alternative ist also die folgende: wir müssen entweder die Depression bekämpfen, indem wir den Mechanismus der Reaktionen der Marktwirtschaft wieder in Gang setzen, oder wir müssen diesen Mechanismus völlig ausschalten und restlos durch eine kollektive bürokratische Wirtschaft ersetzen. Ein Kompromiss zwischen den beiden Systemen ist nicht möglich.

Wilhelm Röpke.

Kreditpolitik.

Unter Kreditpolitik versteht man die Gesamtheit der Massnahmen, durch die die Notenbank eines Landes das Kreditvolumen vermehrt oder verringert und auf diesem Wege letzten Endes auch die Höhe des Preisniveaus eines Landes reguliert. Der Gesichtspunkt, nach dem die Zentralbank ihre Kreditpolitik richtet, besteht darin, das Preisniveau, oder was damit gleichbedeutend ist, die Kaufkraft des Geldes in einer für die Gesamtheit günstigen Weise zu beeinflussen. Für diese ist die Aufrechterhaltung einer rentablen Produktion von der grössten Wichtigkeit, deren Voraussetzung ist aber die Stabilität der Preise. Die Stabilität zu sichern, war das Hauptziel der Goldwährung, unter deren Herrschaft die Kreditpolitik keine andere Aufgabe hatte, als das glatte Funktionieren des Währungsmechanismus zu sichern. Das glatte Funktionieren des internationalen Goldwährungssystems hatte die Goldwährungsländer zu einer weltwirtschaftlichen Einheit gemacht. Solange die Spielregeln der Goldwährung eingehalten wurden, war die zur Verfügung stehende Kaufkraft mehr oder weniger durch den Goldbestand der betreffenden Notenbanken bestimmt, die Kaufkraft sämtlicher Goldwährungsländer aber durch die monetären Goldbestände der Welt, die ungefähr in gleichem Masse wie die Weltproduktion zunahmen.

Das Gleichgewicht konnte aber selbst bei glattem Funktionieren

des Goldwährungssystems gestört werden. Die der Allgemeinheit zur Verfügung stehenden Zahlungsmittel, das Kreditvolumen mit einbegriffen, dienen nicht nur zur Abwicklung des Verbrauchsgüterverkehrs, sondern auch dazu, den Verkehr in Vermögensobjekten zu vermitteln. — diesen Teil des Geldumlaufs pflegt man, im Gegensatz zum erstgenannten Teil, als finanzielle Geldzirkulation zu bezeichnen. Ausserdem ist zu berücksichtigen, dass die Geldzirkulation im Dienste des Verbrauchs nur einen Teil jenes Geldverkehrs darstellt, den die Produzenten für Produktionszwecke benötigen. Von diesen drei Gruppen des Geldumlaufs ist vor allem die dem Konsumenten zur Verfügung stehende Kaufkraft diejenige, die das Preisniveau bestimmt. Die industrielle Geldzirkulation kann sich nun ändern und so ohne eine Änderung des Gesamtumlaufs, eine Verschiebung des Preisniveaus herbeiführen. Die Kapitalbildung und der Fortschritt der Technik führen bekanntlich zu längeren Produktionsumwegen. — hierdurch steigt die Menge der Kaufkraft, die während des Produktionsprozesses gebunden bleibt. Das Anwachsen dieses Teiles der Kaufkraft vermindert aber die dem Verbrauch zur Verfügung stehende Kaufkraftmenge und wirkt daher deflatorisch. Plötzliche Änderungen im finanziellen Geldumlauf können je nach ihrer Richtung ebenfalls inflatorisch bzw. deflatorisch wirken. Auch wenn der Nachweis erbracht werden könnte, dass das Goldwährungssystem nicht imstande war, eine vernünftige Stabilität der Weltmarktpreise zu sichern, widerlegt dies die Richtigkeit des Grundgedankens dieses Systems noch nicht; auf deduktiver Grundlage erscheint es vielmehr als bewiesen, dass die Kreditpolitik bei Goldwährung keine andere Aufgabe hatte und haben durfte, als das glatte Funktionieren der Währung zu sichern. Aus den Spielregeln des internationalen Goldwährungssystems ergibt sich, dass, wenn in ein Land grössere Goldmengen strömen, die Preise steigen. Die Notenbank kann sich dabei vornehmen, der Preissteigerung entgegenzuwirken, — es kann der Goldzustrom durch die Gewährung eines Auslandsdarlehens eingedämmt werden, es kann aber auch trotz der Vermehrung der Goldreserven, der Notenumlauf eingeschränkt werden, das natürlich ein hohes Deckungsverhältnis der Noten zur Folge haben würde.

Wenn aber das Gold einem Lande zufließt, wird es einem andern Lande entzogen, in dem nun eine Verminderung der Zahlungsmittelmenge und eine Einschränkung des Kreditvolumens eintritt. In dem Gold ausführenden Lande muss also das Preisniveau sinken, es sei denn, dass das Kreditvolumen trotz verringerter Golddeckung aufrechterhalten wird. Natürlich kann ein Land, das Gold verliert, eine solche Kreditpolitik nur befolgen, wenn für die Zeit, bis das Gleichgewicht durch eine entsprechende Kreditpolitik auch der andern Goldwährungsländer wiederhergestellt wird, langfristige Devisenkredite zum Ausgleich der Zahlungsbilanz zu erlangen sind. Doch steht eine solche gemeinschaftliche inflatorische Kreditpolitik im Gegensatz zum Prinzip des Goldwährungssystems und führt zur Krise. — wie diese in den letztvergangenen Jahren tatsächlich auch eingetreten ist.

Die dargelegten Zusammenhänge zeigen, dass die Kreditpolitik kein anderes unmittelbares Leitprinzip befolgen kann, als das störungslose Funktionieren des internationalen Goldwährungssystems zu sichern. Wenn dem aber so ist, so erhebt sich um so zwingender

die Frage, durch welches Prinzip die Kreditpolitik bei manipulierter Papierwährung geleitet wird. Im Falle einer solchen Währung ist die Aufrechterhaltung einer vernünftigen Stabilität des Preisniveaus innerhalb des Währungsgebietes die wichtigste Aufgabe. Bei internationalem Goldwährungssystem hat die Kreditpolitik nur danach zu streben, dass eine bestimmte Relation zwischen internationalen und Inlandspreisen erhalten bleibt. Bei manipulierter Währung verliert die Notenbank, besonders wenn alle Länder zu diesem System übergehen, die Bussole für ihre Kreditpolitik. Aus der Zeit der Goldwährung wurde uns das von zahlreichen Nationalökonomen übernommene Aktion überliefert, dass die Preiskontinuität durch jene Preispolitik am besten gesichert wird, die den Stand der Grosshandelspreise der Verbrauchsgüter stabil erhält. Nach der Meinung anderer Fachleute ist aber im Falle der manipulierten Papierwährung eine Kreditpolitik, die nur auf die Stabilisierung der Grosshandelspreise der Verbrauchsgüter eingestellt ist, mit Gefahren verbunden. Fällt das Preisniveau auch dann nicht, wenn der Produktionsumfang sich schneller vergrössert als die Erzeugungskosten, oder wenn die Kosten ohne eine Erweiterung der Produktion sinken, so werden die Unternehmervgewinne bei stabilen Preisen vermehrt, und diese erhöhten Gewinne steigern auf dem Wege über die Banken die Kaufkraft. Es beginnt damit ein kumulativer Inflationsprozess. Wie dies auch die Untersuchungen von Hayek und Hawtrey zeigen, steckt im Hintergrund der manipulierten Papierwährung eine Legion von theoretischen Unsicherheiten, so dass die verantwortlichen Stellen vor ungleich schwierigere Aufgaben gestellt sind als bei internationalem Goldwährungssystem. Die Wirtschaftstheorie kann in ihrem gegenwärtigen Stand den Leitern der Kreditpolitik keine sicheren Richtlinien in bezug auf die manipulierte Papierwährung geben, — es ist also heute noch unmöglich, das „planned money“ zu verwirklichen. Diese kreditpolitische Schwierigkeit ist besonders in kleinen Ländern schwerwiegend, für deren inneres Preisniveau die internationalen Handelsbeziehungen von grösserer Wichtigkeit sind als für die grossen Wirtschaftsgebiete. Kleine Länder haben daher ein gesteigertes Interesse daran, die Kaufkraft ihres Geldes mit Hilfe des Goldes oder, wenn dies nicht möglich wäre, mit Hilfe einer Währung von internationaler Bedeutung, an das Preisniveau des Weltmarktes zu ketten. Welche von den beiden Methoden gewählt werden soll, ist nicht schwer zu entscheiden. Solange das Gold praktisch jene Rolle, die es früher gespielt hat, auch in den Papierwährungsländern spielt, kann es auch weiterhin als Leitstern dienen, — sonst bleibt aber nichts anderes übrig, als eine grosse manipulierte Papierwährung als Basis zu wählen.

Zoltán v. Koós.

Siedlungstätigkeit und sonstige grundbesitzpolitische Massnahmen zur Vermehrung des Kleingrundbesitzes.

Das Abgeordnetenhaus des ungarischen Reichstages hat vor kurzem einen Gesetzentwurf angenommen, der die Vermehrung der landwirtschaftlichen Kleinbetriebe und auf diesem Wege eine gestündere Gestaltung der Bodenbesitzverteilung des Landes bezweckt. Für die Zwecke der geplanten besitzpolitischen Aktion stellt der Gesetzentwurf vor allem gewisse staatliche Besitztümer zur Verfügung,

so z. B. die Besitztümer, die durch die Vermögensablösung oder auf dem Wege der Entrichtung von Steuerrückständen, ferner durch Konfiskation, Kauf, Tausch, oder die Geltendmachung von Vorkaufsrecht in staatlichen Besitz gelangten. In zweiter Reihe können zur Erreichung des erwähnten besitzpolitischen Zieles die Eigentümer der folgenden Bodenbesitzkategorien auch zur Übergabe von Land verpflichtet werden und zwar in der folgenden Reihenfolge:

1. Die auf dem Wege von Versteigerungen erworbenen Besitztümer der Kreditinstitute in ihrem ganzen Umfange. Sie belaufen sich auf ca 50.000 Katastraljoch.

2. Ein Drittel der nach dem 28. Juli 1914 erworbenen Güter, wenn sie grösser als 1000 Katastraljoch sind.

3. Ein Drittel der befreiten Fideikomnisse.

4. Von den Grossgütern über 3000 Katastraljoch kann je nach der Höhe des reinen Katastereinkommens ein Viertel bis zwei Fünftel in Anspruch genommen werden, wenn der Grundbesitz allein oder zusammen mit andern Grossgütern mehr als ein Viertel der Dorfmark einnimmt; das Minimum von 3000 Katastraljoch darf jedoch nicht angetastet werden.

Die Begründung des Gesetzentwurfes führt aus, dass in 25 Jahren, auf die die Durchführung der geplanten Aktion verteilt werden soll, insgesamt 270.000 Katastraljoch in das Eigentum von Kleinbesitzern übergehen und auf 150.000 Katastraljoch Land Kleinpachtgüter gebildet werden sollen, wodurch die Möglichkeit zur Entstehung von 34—35.000 neuen selbständigen Kleinbesitztümern gegeben wäre.

Der Gesetzentwurf betont ausdrücklich, dass die Inanspruchnahme des 3000 Katastraljoch überschreitenden Grossgrundbesitzers erst in letzter Reihe erfolgen soll. Es wird sich jedoch in der Praxis höchstwahrscheinlich herausstellen, dass das zur Entrichtung von Steuerrückständen überlassene Land, dessen Wert mit 15 Millionen F limitiert ist, das also auf ungefähr 30.000 Katastraljoch zu schätzen ist, in seinem grössten Teil für die Zwecke der geplanten Aktion ungeeignet sein wird. Das Gleiche gilt für den Grundbesitz der Kreditinstitute und teilweise auch für den zur Vermögensablösung abgelieferten Grund und Boden. Es wird sich also herausstellen, dass die geplante Aktion doch vor allem den Grossgrundbesitz wird in Anspruch nehmen müssen, da die anderen vorgesehenen Besitzkategorien nur in sehr unzulänglichen Mengen geeigneten Boden zur Verfügung stellen können.

Den intensiv bewirtschafteten Besitztümern gewährt der Gesetzentwurf verschiedene Vergünstigungen. Z. B. soll von zwei Gütern, die in gleicher Reihe in Anspruch genommen werden könnten, erst das schlechter bewirtschaftete herangezogen werden. Ferner sinkt bei denjenigen Gütern, die über die vorgeschriebene Anzahl von Gesinde und diplomierten Angestellten verfügen, die Übergabepflicht von ein Viertel auf ein Fünftel, von ein Drittel auf ein Viertel, bzw. von zwei Fünfteln auf ein Drittel herab.

Der Gesetzentwurf steht — laut der ministeriellen Begründung — auf der Grundlage des Prinzips der völligen Entschädigung der Grundbesitzer, die verpflichtet wurden, Land abzugeben. Wenn der frühere und der neue Besitzer sich in bezug auf die Höhe des Erlöses nicht einigen können, ist der Minister für Landwirtschaft berechtigt, diesen festzusetzen. Sind die Beteiligten mit der Entscheidung des

Ministers unzufrieden, so steht ihnen der Weg offen, die Angelegenheit vor die ordentlichen Gerichte zu bringen. Diese einseitige Bestimmung des Kaufpreises kann freilich, trotz der Möglichkeit der Appellation an die Gerichte, nicht als völlige Entschädigung angesehen werden. Noch weniger sind aber mit dem Prinzip der völligen Entschädigung diejenigen Bestimmungen des Entwurfs in Einklang zu bringen, dass die früheren Eigentümer nur zwei Drittel der Entschädigungssumme sofort erhalten, das letzte Drittel aber nur innerhalb von 25 Jahren bei einer nachträglichen Verzinsung von 3.5% getilgt wird, ferner, dass sie auch verpflichtet werden können, zwei Drittel des abzutretenden Landes Kleinpächtern zu überlassen, denen das Recht zugesichert ist, das gepachtete Grundstück nach 10 Jahren käuflich zu erwerben, die aber infolgedessen in den ersten zehn Jahren nur Pachtzinsen zu bezahlen haben.

Was die finanzielle Abwicklung der Aktion anbelangt, ist dieser ein durchschnittlicher Kaufpreis von 450 P pro Katastraljoch zugrunde gelegt. Dieser Durchschnittspreis ist zu niedrig bemessen, besonders wenn man bedenkt, dass sich die Durchführung des Planes auf 25 Jahre erstrecken soll.

Die neugebildeten Kleinbesitztümer dürfen nur an solche Personen verliehen werden, die nach der Beurteilung des Landwirtschaftsministers geeignet sind, an der Verwirklichung der Ziele dieses Gesetzes mitzuwirken und die über die notwendigen Mittel verfügen. Es sind in erster Reihe solche Personen zu berücksichtigen, die im Hauptberufe Landwirte sind, vor allem aber solche, die eine Landwirtschaftsschule absolviert haben; Frontsoldaten werden bevorzugt. Auch die körperliche Eignung soll geprüft werden. Schliesslich, was die Kapitalkraft der neuen Siedler anbelangt, so kommen nur diejenigen in Betracht, die die technischen und sonstigen Kosten der Parzellierung, ferner mindestens 30% des Kaufpreises des ihnen zuzuteilenden Landes im voraus bezahlen bzw. den Pachtzins für ein Jahr deponieren können und ausserdem nachweisen, dass sie über genügende Mittel verfügen, um das zur Bewirtschaftung des Grundstückes notwendige Mobiliar anzuschaffen und den Lebensunterhalt ihrer Familie bis zur nächsten Ernte zu sichern. Diese Vorsicht bei der Auswahl der Siedler ist zwar aus wirtschaftlichem Gesichtspunkte völlig berechtigt, bei der gegenwärtigen ungünstigen Lage der ungarischen Landwirtschaft ist es aber fraglich, ob sich Anwärter in der gewünschten Zahl finden lassen, die diesen materiellen Erfordernissen entsprechen.

Eine Ausnahme lässt der Gesetzentwurf aus sozialen Gründen jedoch zu: bei denjenigen verheirateten Arbeitern und Dienstboten, die infolge der zwangsweisen Übergabe von Land für die Zwecke der Siedlungsaktion ihre Stellung verlieren, kann vom Erlegen der 30% des Kaufpreises bzw. eines Jahrespachtzinses abgesehen, oder ihnen die erforderliche Summe aus dem Siedlungsfonds vorgeschossen werden. Trotz dieser Bestimmung wurden die heftigsten Angriffe gegen den Gesetzentwurf eben mit der Begründung geführt, dass die Zahl der auf Grossgütern angestellten landwirtschaftlichen Arbeiter und Dienstboten, die durch den Entwurf ihre feste Anstellung verlieren, ebenso gross sein wird wie die Zahl der Siedler, die durch diesen zu Bodenbesitz gelangen.

Aus sozialem Gesichtspunkte muss ferner diejenige Bestim-

mung des Gesetzentwurfes hervorgehoben werden, dass bei der Verwendung des zur Verfügung stehenden Bodens den landwirtschaftlichen Arbeitern, Knechten, Kleinhandwerkern und Kleinkaufleuten Gelegenheit geboten werden soll, Bauplätze zu erwerben.

Der staatliche Siedlungsfonds soll nach dem Entwurf über folgende Mittel verfügen: 1. Im Staatsvoranschlag werden in den ersten 10 Jahren der Aktion jährlich mindestens 2 Millionen Pengö, in den nächsten zehn Jahren jährlich 2.5 Millionen Pengö für die Kosten der Durchführung angesetzt. 2. Von dem Erlös der für die Zwecke der Regelung der Schulden der Landwirtschaft emittierten Anleihe werden 15 Millionen P für die Siedlungstätigkeit verwendet. Ebenso 3. die Einnahmen aus der Anlage des Kapitals des Siedlungsfonds und 4. sämtliche Einnahmen, die sich im Zusammenhang mit der Durchführung der Aktion ergeben, darunter die von den Siedlern mit Ausnahme der ersten 30% direkt an den Siedlungsfonds zu bezahlenden Tilgungs- und Zinssummen. Zu diesen Barsummen kommt noch ca 60.000 Katastraljoch Land, das aus dem Erlös der Vermögensablösung und der in Land entrichteten Steuerrückstände vom Staate dem Siedlungsfonds zur Verfügung gestellt wird.

Die hier besprochene besitzpolitische Reform betrifft, wie wir sahen, ebenso wenig wie die Bodenreform der Nachkriegsjahre, den Weg der Agrarrevolution, der nach dem Weltkriege nach russischem Muster in den Staaten Ost- und Südeuropas beschritten wurde. Sie strebt nur eine in mässigem Tempo vor sich gehende Änderung der Grundbesitzverteilung an, bei möglichster Schonung der gegenwärtigen Landeigentümer.

Ernst Éber.

Die ungarische Devisenbewirtschaftung.

Die Einführung der Devisenzwangswirtschaft war in dreifacher Hinsicht nötig: Im Interesse der Aufrechterhaltung der Wertbeständigkeit des Geldes, ferner der Wahrung der Intaktheit der inneren Kreditorganisation und schliesslich der Sicherung der notwendigsten ausländischen Zahlungsmittel. Unter diesen Gesichtspunkten steht die Sicherung des Geldwertes an erster Stelle. Seit der Einführung der Devisenzwangswirtschaft ist der Schwerpunkt der Wahrung des Geldwertes auf die Sicherung der inländischen Kaufkraft gelegt worden. Es ist zweckmässig, die ungarische Devisenwirtschaft aus zwei Gesichtspunkten zu betrachten. In erster Reihe muss es untersucht werden, wie die Transferierung der lang- und kurzfristigen Verbindlichkeiten bei der Devisenzwangswirtschaft erfolgt ist. Hiervon unabhängig, müssen zweitens auch jene Probleme untersucht werden, wie sich die Devisenzwangswirtschaft vom Gesichtspunkte der Kapitalströmung und der Gestaltung des Aussenhandelsverkehrs, sowie im Interesse der Sicherung einer möglichst ungestörten Kontinuität der inländischen Wirtschaft ausgewirkt hat. Diese Gesichtspunkte vor Augen haltend, müssen wir auf die Stillhalteabkommen hinweisen, welche die Arrangement-Modalitäten der gegenüber dem Auslande fälligen Zahlungsverbindlichkeiten ordnen. Von viel grösserer Wichtigkeit sind aus dem Gesichtspunkte unserer Wirtschaftslage die an zweiter Stelle erwähnten Probleme, und wir können gleich bemerken, dass die ungarische Devisenwirtschaft immer von der Auffassung durchdrungen war, dass trotz der vorhan-

denen geringen Devisenvorräte die ungestörte Kontinuität der Produktion gesichert werden muss. In der Gestaltung der ungarischen Devisenwirtschaft können gewisse Entwicklungsphasen konstatiert werden. Diese Entwicklungsphasen kommen in den Clearing- und Kompensations-Systemen zum Ausdruck, der neueste Schritt in diesem Entwicklungsgang war die Einführung des einheitlichen Überpreis-Systems. Dieses System enthält eine Vereinheitlichung und Fixierung der Überpreise, welche die zur Kalkulation unbedingt nötige stabile Basis gesichert und der Entfaltung der Privatunternehmungslust weitere Möglichkeiten eröffnet hat; es wird auf die Gestaltung des Ausenhandelsvolumens einen günstigen Einfluss ausüben und zugleich auch die Kaufkraft des Pengö sichern. Die Devisenpolitik der Ungarischen Nationalbank hat den entschieden grossen Verdienst, den Verkehr in ausländischen Zahlungsmitteln in jenen zweckmässigen Schranken gehalten zu haben, welche durch die gegebene Wirtschaftslage als begründet und notwendig erschienen sind.

Julius Domány.

Kleinere Beiträge.

Ludwig Elster (1856—1935.)

Mit Ludwig Elster ist der letzte jener Gelehrten aus dem Leben geschieden, die im Vorkriegsdeutschland an der Spitze der deutschen nationalökonomischen Wissenschaft standen und jene Standardwerke schufen, die, wie das *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* und das *Wörterbuch der Volkswirtschaft* dem deutschen Geiste den Weg in die ganze Welt öffneten. Denn überall wurden diese Sammelwerke mit grösster Bewunderung für die gross angelegte Konzeption aufgenommen und als die Quelle reichsten Wissens gewertet. Schon beim Zustandekommen der ersten Auflage hat Elster entscheidend mitgewirkt, indem er nicht nur an der Redaktion teilnahm, sondern er es war der Johannes Conrad für das Werk gewonnen hat. Die vierte Auflage des *Handwörterbuches* musste Elster schon mit neuen Mitarbeitern besorgen. Das *Wörterbuch der Volkswirtschaft* war ganz sein Eigen und es war ihm gegönnt es vor nicht langer Zeit auch in der vierten Auflage herausgeben zu können. Nicht minder fruchtbar war seine Tätigkeit bei den *Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik*, die er, nachdem er schon lange dieser Zeitschrift nahe stand, von 1915 bis 1933. als Herausgeber leitete.

Es war Elster nicht gegönnt, sein ganzes Leben nur der Gelehrtenarbeit widmen zu können. Sein Organisationstalent wurde in der Verwaltung des Hochschulunterrichtes benötigt. Nur schwer entschied er sich in diesen wichtigen Dienst einzutreten, dem er dann kostbare Jahre seines Lebens, von 1897 bis 1916 widmen musste. Auch hier waren ihm Erfolge beschieden, die dem deutschen Hochschulunterricht zum grossen Nutzen waren. Aber der Verwaltungsdienst hemmte seine wissenschaftliche Tätigkeit, so dass er in diesen

Jahren keine Zeit zu grösseren volkswirtschaftlichen Arbeiten fand. Obzwar Vertreter der deutschen historischen Schule, schätzte er die Theorie stets hoch und leitete er auch die *Jahrbücher* in diesem Geiste. Sein konziliantes Wesen erntete überall Sympathie und sein weites Wissen Hochschätzung für seine gelehrte Persönlichkeit.

W. H.

Franz Chorin.¹

Auf den Ausgleich mit Österreich im Jahre 1867 folgte in Ungarn eine Periode des grossartigen Aufschwunges; auch auf wirtschaftlichem Gebiete setzte eine grosszügige Bautätigkeit ein. Staat und Wirtschaft arbeiteten Hand in Hand an der Gründung und dem Ausbau einer neuen kräftigen Industrie. Diese wirtschaftliche Umwälzung forderte natürlich Bahnbrecher, — Persönlichkeiten, die Aktivität, Unternehmungsgeist, Verantwortungs- und Pflichtgefühl in sich vereinigen. Eine der hervorragendsten dieser Führerpersönlichkeiten war Franz Chorin. Durch seine hohe Begabung und Bildung, seinen ausgesprochenen Sinn für das Wirtschaftliche, sein organisatorisches Talent und seine Bereitwilligkeit, sich in den Dienst des öffentlichen Interesses zu stellen, war er zum Vorkämpfer der wirtschaftlichen Erneuerung prädestiniert. Er erkannte, dass der einseitige landwirtschaftliche Charakter der Wirtschaftsstruktur Ungarns aus dem Gesichtspunkte der Entwicklung der Nation nicht entsprechend sei, dass die verschiedenen Produktionszweige zu einer harmonischen Einheit ausgebaut werden müssen.

Um die Jahrhundertwende wurde die internationale Konkurrenz, der Kampf um die Märkte, immer schärfer. Es war offensichtlich, dass in diesem Kampf nur diejenigen Nationen sich behaupten können, die auch in bezug auf wirtschaftliche Bildung gut gerüstet sind. Aus dieser Erkenntnis heraus, forderte Franz Chorin am 1. Februar 1912 im Oberhaus die Gründung einer besonderen wirtschaftlichen Universität.

Er hatte recht, als er, in die Zukunft schauend, die Vertiefung der wirtschaftlichen und sozialen Kenntnisse forderte, mit der Begründung, dass hier die grossen Fragen der Gegenwart und der Zukunft entschieden werden. Es ist unser Verhängnis, dass wir in bezug auf wirtschaftliche Bildung auch heute noch sehr rückständig sind. Der Sinn für das Oekonomische und die wirtschaftliche Initiative fehlen uns heute noch. Wir haben uns daran gewöhnt, auf diesem Gebiete alles vom Staate zu erwarten. Chorin forderte schon damals den Durchbruch eines kollektiven planmässigen Willens auf

¹ Festrede, gehalten auf der Volkswirtschaftlichen Fakultät der Technischen Hochschule am 27. Januar 1936.

wirtschaftlichem Gebiete. Wir dürfen hierbei jedoch nicht an eine kommunistische Planwirtschaft denken, sondern an eine einheitliche planmässige Tätigkeit im Dienste der gemeinsamen nationalen Ziele. Diese Planmässigkeit hat aber eine hohe wirtschaftliche Bildung, die Einsicht in das Gefüge des Wirtschaftslebens zur Voraussetzung.

Johann Bud.

Die Pensionskassen für Angestellte.

Für die Beurteilung der finanziellen Lage der privaten Pensionskassen sind ganz neue Rechnungsgrundlagen erforderlich, da nur dynamische Analysen über die Realität der mathematischen Bilanzierung, insbesondere über die mathematische Liquidität dieser nicht versicherungsmässig, sondern durch geschäftliche Kompromisse zu Stande gekommenen Institutionen Aufschluss geben können. Verfasser bespricht des näheren die Wirkungen der säkulären Änderungen in den statistischen Grundlagen, des organischen Rückganges der Anlagenverzinsung und der konjunkturellen Verschiebungen im inneren Strukturaufbau der Bestände, auf die Bildung von notwendigen technischen Sicherheitsreserven in den Rentenversicherungen. Es wird besonders auf die Notwendigkeit des genaueren Studiums auch der säkulären Entwicklung der noch immer nur unbestimmt verfolgten Invaliditätsmasszahlen hingewiesen. Um die Vorkommnisse zahlenmässig zu erläutern, werden zwei neuere Untersuchungen auf diesem Gebiet vorgeführt und versicherungstechnisch besprochen: *a)* die Berechnungen von *Riebesell* (Neumann's Zeitschrift für Versicherungswesen LVIII. 25.) über die finanziellen Auswirkungen einer Anwendung der neuen *Kaeding'schen* Rechnungsgrundlagen für Pensionsversicherungen und *b)* die Feststellungen von *Friedli* (Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft LXXI. 4.) über die Mehrbelastung in der mathematischen Bilanz bei der Altersversicherungskasse des Kantons Appenzell A.-Rh., wie diese aus der Verlängerung der Lebensdauer der schweizerischen Bevölkerung hervorgeht.

Karl Goldziher.

Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Devalvierung der tschechischen Krone.

Der Zweck der am 17. Februar 1934 durchgeführten Devalvierung der tschechischen Währung war die Belebung des Aussenhandels des Landes, die Hebung der Konkurrenzfähigkeit der tschechischen Waren; bei einer Wertung dieser währungspolitischen Massnahme muss also vor allem die Frage beantwortet werden, ob dieser Zweck erreicht worden ist. Eine gründliche Analyse der tschechischen Ausfuhr zeigt, dass die Devalvierung nur die nach

den freien Märkten gerichtete Ausfuhr mehr oder weniger zum Aufschwung gebracht hat, den Export nach den geschlossenen Märkten dagegen nicht zu beeinflussen vermochte. Die zuständigen Stellen haben alles getan, um eine Steigerung der einheimischen Preise, hauptsächlich aber eine Steigerung der Preise der wichtigsten Produktionsfaktoren zu hemmen, um auf diese Weise zu verhindern, dass die Preissteigerung die exportfördernde Wirkung der Devaluation wettmacht. Es ist ihnen auch gelungen, das innere Preisniveau bis zu einem gewissen Grade stabil zu erhalten; wenn man jedoch berücksichtigt, dass die Preise in den Ländern des Goldblocks weiter sanken, so zeigt sich, dass die ganze Aktion ihr Ziel doch nicht erreicht hat, da sich die Preisspanne zu Ungunsten der tschechischen Ausfuhr verschlechtert hat.

Der Geld- und Kreditmarkt befand sich während der Devaluation infolge der Ungewissheit der Lage in einer sehr gedrückten Stimmung. Diese Depression war jedoch nur eine vorübergehende, — als das Publikum sah, dass sich die befürchteten Auswirkungen nicht einstellten, kehrte das Vertrauen wieder zurück und auch die abgehobenen Einlagen flossen wieder in die Kassen der Banken zurück. Am heftigsten war die Reaktion auf der Effektenbörse. Die Kurse der Rentenpapiere sind infolge der dauernden Verkäufe niedrig, die Spekulation wendet sich den Aktien und Obligationen zu. Die bisher verzeichneten Kurssteigerungen sind jedoch von der Devaluation grösstenteils unabhängig und entspringen anderweitigen konjunkturellen Erscheinungen, vor allem der immensen Konjunktur der Rüstungsindustrie.

Tibor Mészárovič

Die Entwicklung des Volkseinkommens in den Vereinigten Staaten 1929—1934.

Vor der Krise hat das National Bureau of Economic Research unter der Leitung von W. I. King mit grossem Apparat das jährliche Volkseinkommen der Vereinigten Staaten errechnet. Die Wirtschaftskrise veranlasste dann den Senat, die offizielle Feststellung des Volkseinkommens anzuordnen. Die jetzt vorliegenden Berechnungen sind also bereits vom Department of Commerce, jedoch in engem Einvernehmen mit dem obenerwähnten Forschungsinstitut zusammengestellt worden; der Leiter der Arbeit war diesmal S. Kuznets. Der in der Reihe der Senatsdokumente erschienene umfangreiche Bericht gibt detaillierte Zahlen über die Einkommengestaltung in den verschiedenen Produktionszweigen und scheidet die Einkommen sogar innerhalb der Untergruppen in Unternehmergewinn, Zinseinkommen, Beamtengehalt und Arbeitslohn. In einigen Produktionszweigen standen freilich dem statistischen Erfassen der Einkommen so grosse Schwierigkeiten im Wege, dass die Ergebnisse nur mit der

grössten Vorsicht zu benutzen sind; die Benutzung wird jedoch dadurch sehr erleichtert, dass im Anhang die Quellen und die Berechnungsmethode einer jeden mitgeteilten Zahl gewissenhaft angegeben sind.

Béla Kardos.

Sammelbesprechungen.

Horn, Josef: Das Buch der volkswirtschaftlichen Kenntnisse. Hrsg. vom Publikum der Vereinigten Komitate Győr, Moson und Pozsony. 1935. 314 S. (In ungarischer Sprache.)

Das ungarische Kultusministerium wollte einem seit langem empfundenen Mangel abhelfen, als es den Verfasser betraute, ein volkswirtschaftliches Lehrbuch für die in der Volksbildung ausserhalb der Schule betätigten Dozenten zu schreiben. Die Aufgabe war zweifellos nicht leicht, da das Ziel in erster Reihe ein didaktisches war, andererseits aber dem Ziel das Niveau nicht geopfert werden durfte. Eine andere Schwierigkeit war, das immense Material — eine Einführung in die Wirtschaftswissenschaft, hauptsächlich aber eine Darstellung der Struktur der ungarischen Volkswirtschaft und ihrer wichtigsten Einrichtungen — in den Rahmen eines im voraus bestimmten Umfanges hineinzupressen. Horn hat die ihm gestellte Aufgabe glänzend gelöst. Wir sind überzeugt, dass sein Buch nicht nur dem ursprünglichen Zweck entspricht, sondern auch dem intelligenten Publikum, das einen Einblick in die Volkswirtschaftslehre gewinnen will, gute Dienste leisten wird.

Anton Eber.

Zelovich, Ladislaus: Die Entwicklung der ungarischen Staatsfinanzen seit der Bankensperre von 1931. (Volkswirtschaftliche Bibliothek. Bd. 18.) Budapest. Athenaeum, 162 S. (In ungarischer Sprache.)

In den Jahren 1925 bis 1930 wies der ungarische Staatshaushalt ständig Überschüsse auf, die für die Verwirklichung eines grosszügigen Investitionsprogramms verwendet wurden. Als dann das Hereinströmen des Auslandskapitals sich verlangsamte und gleichzeitig der Tilgungs- und Zinsendienst der bereits aufgenommenen Auslandsanleihen immer grössere Summen beanspruchte, zeigte sich im Wirtschaftsleben sofort ein gewisses Abflauen. Die Staatseinnahmen nahmen ab, der Vermehrung der Ausgaben wurde jedoch eine Zeitlang noch kein Einhalt geboten. Im Haushaltsjahre 1930/31 kam es dann zu einem mächtigen Defizit des Staatshaushaltes, das sich auf ca 300 Millionen Pengö belief. Der energischen Sparsamkeitspolitik der folgenden Jahre gelang es dann, dieses Defizit von Jahr zu Jahr zu verkleinern, — im Budgetjahr 1934/35. betrug dieses nur noch 47 Millionen P. — Was das ungarische Steuersystem

anbelangt, stellt der Verfasser fest, dass dieses vor der Krise den Forderungen der Gerechtigkeit nicht genügend entsprach. Die direkten Steuern, die aus dem Gesichtspunkte der gleichmässigen Verteilung der Steuerlast am günstigsten sind, beliefen sich auf nicht ganz ein Drittel der gesamten Staatseinnahmen und sie waren ausserdem nicht genügend progressiv aufgebaut. Unter dem Druck der Krise musste sich dann der Staat nach neuen Einkommensquellen umsehen, wozu die einzige Möglichkeit eine stärkere Inanspruchnahme der grossen Einkommen war. Auf diese Weise führte also die Krise zu einer gleichmässigeren Verteilung der Steuerlast; nach 1931 stieg auch der prozentuelle Anteil der direkten Steuern an den Gesamteinnahmen wesentlich. — Eine grosse Rolle spielte in dieser Zeit das Problem der Auslandsschulden. Als der Auslandsschuldendienst infolge der Stockung der ungarischen Ausfuhr und der Kündigung der kurzfristigen Auslandsanleihen zusammenbrach, schien es als geboten, nicht nur den Transfer, sondern auch die Aufbringung einzuschränken. Es wäre eine ungesunde Politik gewesen, trotz der Unmöglichkeit des Transfers, der weiteren Steigerung der Staatseinnahmen und der Herabsetzung der Staatsausgaben, die Aufbringung uneingeschränkt aufrechtzuerhalten. — Da der jährliche Defizit die Staatsschulden ständig vergrössert, kann die gegenwärtige Finanzlage, trotz der Herabsetzung des Defizits, noch nicht als gelöst betrachtet werden. Die endgültige Lösung kann freilich nicht von der Finanzpolitik, sondern nur von einer Änderung der Wirtschaftslage erwartet werden. Das optimale Ergebnis, das die Finanzpolitik heute erreichen kann, ist die Herabdrückung des Budgetdefizits auf das Mass, das der Summe des nicht transferierbaren Auslandsschuldendienstes entspricht.

Béla Csizik.

Neumark, Fritz: Neue Ideologien der Wirtschaftspolitik. Leipzig und Wien. 1936. Franz Deuticke. 82 S.

Dem Buche liegt die Idee zugrunde, dass die heutige Wirtschaftspolitik metaökonomischen Charakters sei: es kommen darin lauter Faktoren zur Geltung, die ausserhalb der Grenzen des Ökonomischen liegen; sozial-ethische und national-politische Gesichtspunkte bestimmen heute den Gang der wirtschaftlichen Entwicklung. Das ökonomische Prinzip ist seines Primats in der Wirtschaftspolitik verlustig gegangen, was freilich grosse Gefahren in sich birgt. Die Wissenschaft der Wirtschaftspolitik wird heute in solchem Masse in den Dienst ausserökonomischer Ziele gestellt, wie seit der Entstehung der modernen Volkswirtschaftslehre noch nie, — diese hat ja ihren Anspruch auf ihre Stellung unter den Wissenschaften eben dadurch errungen, dass sie sich von der Herrschaft ethischer,

religiöser, nationaler und politischer Dogmen befreit hat. Eine Rückkehr zur Scholastik wäre das unverzeihlichste geistige Abenteuer, das die Menschheit unternehmen könnte.

Beatrix Takaró-Gáll.

Déflation et dévaluation. Rapports travaux et comtes rendus, voeux et résolutions de la Troisième Semaine de la Monnaie. Paris. 454 S.

Die auf dieser Konferenz geäußerten Ansichten über das Geld können zu keinem einheitlichen Bilde zusammengefasst werden, — die Referenten und die Teilnehmer der Debatte gingen von gänzlich heterogenen Gesichtspunkten aus und beurteilten nicht nur die gegenwärtige internationale Währungslage, sondern auch die Rolle, die Aufgaben des Geldes völlig verschieden. Es gab jedoch einen Punkt, in bezug auf den sich fast sämtliche Teilnehmer einig waren, nämlich in der Verurteilung der gewaltsamen, egoistischen und kurzsichtigen Währungspolitik der Länder des Goldblocks. Dieses Ergebnis der Konferenz ist um so auffallender und bedeutungsvoller, da ihre sämtlichen Teilnehmer Franzosen waren. Solange wie Frankreich die Politik, die zu der Anhäufung des Goldes in den Gläubigerländern und zu der Transferkrise der Schuldnerländer führte, nicht aufgibt und den Weg der Verständigung mit den Ländern des Pfund-Sterling-Blocks nicht betritt, solange kann, nach der Auffassung der Konferenzteilnehmer, keine Besserung der Weltwährungslage erwartet werden und solange wird die französische Währung ständig Gefahren ausgesetzt sein.

Johann Láng.

Economic Reconstruction. (Report of the Columbia University Commission.) New York. 1934. Columbia University Press.

In seinem Bericht für das Jahr 1932 hat der berühmte Präsident der Columbia-Universität, Nicholas Murray Butler, darauf hingewiesen, dass sich aus den Ereignissen der Weltkrise für die Universitäten die Pflicht ergibt, den wirtschaftlichen und sozialen Problemen der gegenwärtigen Stunde ihre gesteigerte Aufmerksamkeit zuzuwenden und an deren Lösung mitzuarbeiten. Unter dem Eindruck dieser Mahnung wurde der Arbeitsausschuss der Columbia-Universität gebildet, in dem auch prominente Professoren anderer amerikanischer Universitäten mitwirken und der so eine ganze Reihe berühmter Namen unter seinen Mitgliedern aufweist. Der hier besprochene Bericht dieses Ausschusses bezeichnet die Stabilisierung des Preisniveaus und der Währungssysteme, die Ausschaltung der die Produktion hemmenden Tendenzen und Schwankungen, die Auf-

hebung verschiedener Beschränkungen und die Bildung eines Verbrauchsfonds während der Prosperität, der in den Krisenjahren einen gewissen Ausgleich ermöglichen soll, als diejenigen Heilmittel, die die Wirtschaftswissenschaft gegen die Krisenerscheinungen empfehlen kann.

Béla Vámos.

Dänemark. Die Landwirtschaft. Hrsg. vom Landwirtschaftsrat. Kopenhagen. 1935. 394 S.

Aus dem umfangreichen Bericht des dänischen Landwirtschaftsrates geht hervor, dass die dänische Landwirtschaft sich auch während der Weltkrise einer günstigen Lage erfreute. Die Ursachen hiervon gehen auf die Reformen der 80-er Jahre des vorigen Jahrhunderts zurück. Damals hatte die Konkurrenz der Überseeländer das hauptsächlich Getreide produzierende Dänemark gezwungen, seine landwirtschaftliche Produktion umzustellen und zur Produktion und Ausfuhr von wertvolleren, hauptsächlich tierischen Produkten überzugehen. Hierzu kam noch der gute Erfolg der Bodenreform, die Vermehrung der Kleinbesitztümer, die von einer glücklichen staatlichen Kreditpolitik wirkungsvoll unterstützt wurde. Der Wohlstand des Kleingrundbesitzers und das hochentwickelte Vereinswesen haben bei der Durchführung der notwendig gewordenen Produktionsumstellung mitgeholfen. Auch das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, das ganz spontan entstanden ist, ohne staatliche Initiative und zentralisierte Organisation, trug zu der Kräftigung der dänischen Landwirtschaft mächtig bei. Schliesslich dürfen wir bei der Aufzählung der Ursachen der günstigen Lage der dänischen Landwirtschaft auch den vorzüglichen landwirtschaftlichen Fachunterricht nicht vergessen.

Ladislau Gábor.

Raith, Theodor: Leitfaden der Organisation. Hrsg. von der Ungarischen Zeitschrift für Buchführung. Budapest. 1935. 160 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch befasst sich mit der Organisation und der Rationalisierung des Bureaubetriebes einer wirtschaftlichen Unternehmung. Es gibt sehr wertvolle praktische Vorschläge in bezug auf eine zweckmässige Organisation der Korrespondenz und in bezug auf die Vordrucksverwendung. Es wird dabei die Arbeit eines Bureaus analysiert, von dem Eingang der täglichen Post bis zur endgültigen Erledigung derselben. Die Verwendung von Maschinen wird nur dort angeraten, wo dies als unumgänglich notwendig erscheint. Ferner werden die Fragen der Rationalisierung der Schreibmaschinenverwendung, der Auslese der Stenotypisten und der zweckmässigen Organisation der Registratur behandelt. Zur Einleitung gibt der Verfasser auch einen Überblick über die Grundprinzipien und die Methoden der Betriebsorganisation.

Stefan Lautenburg.

Repertorium der ungarischen Rundschau für
Wirtschaftsgeschichte. Zusammengestellt von Elemér
Vác. Hrsg. v. Dorfforschungsinstitut der Ungarischen Gesell-
schaft. Budapest, 1935. 31 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Herausgeber hat mit der Zusammenstellung dieses Reper-
toriums eine recht nützliche Arbeit geleistet, die jedoch noch viel
wertvoller und nützlicher gewesen wäre, wenn er sich nicht darauf
beschränkt hätte, die Aufsätze, Mitteilungen und Besprechungen der
Zeitschrift einfach in alphabetischer Reihenfolge anzuführen. Von
dem Gesamtverzeichnis einer wissenschaftlichen Zeitschrift verlangt
man mehr als eine einfache Verschmelzung der Inhaltsverzeichnisse
der einzelnen Jahrgänge

Dionys Huszti.

Szocializmus, tervgazdaság és konjunktura.*

I.

Utóbbi években nagy népszerűsége tettek szert az oly munkák, melyek azt kutatják, mik volnának elméleti problémái és eshetőségei a szocialista gazdaságnak? Sajátságos módon az írók között, kik a szocialista berendezkedés elméleti kérdéseivel foglalkoznak, alig akad szocialista. Őket ez a kérdés nem érdekli, mert szinte vallásos meggyőződéssel hisznek az erőiben, melyek a kapitalizmusnak szocializmussá való átalakulását előidézik. Kielégítőnek tartják, ha a tőkés társadalom fogyatkozásait ostromozzák; viszont a szocializmus és tervgazdaság kérdéseiben gyakran már megoldásnak vélnek egy puszta szólamot.

Ez különösképpen a gazdasági válságok és ingadozások kérdésére nézve áll. Nagy a hajlandóság napirendre térni ama kérdés felett, *vajjon a kapitalizmushoz hasonlóan, nincs-e a szocializmus is gazdasági válságoknak és ingadozásoknak alávetve?* E kérdést a válságok egész irodalma csak kivételesen és csupán futólag érinti. *Aftalion* említi egy helyütt. Az uralkodó felfogás e tárgyról az, hogy bármennyi fogyatkozásuk legyen is egyebekben a szocializmusnak és a tervgazdaságnak, az az előnyük is megvan, hogy konjunkturamentesek.

E vélemény kettős fogalomzavarban gyökeredzik.

Az első valóságos gondolkodásbeli rövidzárlat. Kétség kívül elképzelhető egy olyan gazdasági rendszer, melyben az állam tudatos irányításával az egyes gazdasági folyamatok úgy vannak egymás mellé rendelve, hogy a teljes egyensúly állandóan megóvassék. Más kérdés az, hogy ez milyen körülmények közt és milyen áldozatok árán menne végbe? És ismét más kérdés: a „szocializmus és tervgazdaság” varázsigéje megnyitja-e kapuját ennek az — egyébként kétséges — Paradicsomnak? Puszta szavak ezek csupán, melyek a szocialista gazdálkodás általános elvét körvonalazzák és jogosultnak látszik a feltevés, hogy a szocialisták és a tervgazdaság hirdetői tulnyomó többségének sejtelve sincs a jelszavak mögött rejlő probléma óriási méreteiről.

* A Magyar Közgazdasági Társaságban 1936 február 3-án tartott előadás.

Szocialista uralom alatt a gazdasági berendezkedésnek oly megdöbbenő nehézségei jelentkeznének, hogy a termelés minden valószínűség szerint csökkenne és a gazdasági egyensúly még nagyobb hiánya következne be. Figyelemreméltó az e két tény között fennálló szoros összefüggés. Figyelmet érdemel az a tény is, hogy a gazdasági összhang hiánya, mely a szocialista gazdálkodás állandó kórtünetéül igérkezik, lényegesen különbözik a tőkésgazdaság ideiglenes egyensúlyi zavaraitól.

A szocialista gazdálkodás egyensúlyi zavarai, a tőkésgazdaságéitól eltérőleg, nem eredetük helyén lennének észlelhetők, hanem a gazdasági gépezetről annak határterületeire háríttatnának és végeredményben a fogyasztót terhelnék. Azt mondhatnók, hogy az eredeti daganat valószínűleg a gazdasági test távolabbi részeiben fog elváltozásokat előidézni. Nem lesznek többé tönkrement cégek; sőt, úgy lehet, mai értelemben vett munkanélküli tömegek sem lesznek. A nyílt fekély kellemetlen látványától megszabadulnánk, de olyan gyógykezelés által, mely a kórokozót magukba az erekbe és ezáltal a test távolabbi részeibe hajtja. Más szóval, ha a gazdasági diszharmonia szemeteszerű jelenségeit sikerült kiküszöbölünk, ez még nem jelenti azt, hogy magától a diszharmoniatól is sikerült megszabadulnunk.

Ez mindössze azt jelentené, hogy tönkretettük a szerkezetet, mely az egyensúlyi zavarok eredetének helyét jelezte, azáltal, hogy azokat felszínre hozta. De nemesak hogy ezt tönkretennők és így meghiusítanók a bajnak helyes és idejében lehető felismerését, hanem megbénítanók azokat az erőket is, melyek mai gazdasági rendszerünkben automatikusan hatnak a gazdasági egyensúly zavarainak kiküszöbölése irányában. A gazdasági gépezet továbbműködnék úgy ahogy, de a személyes szabadságnak elemi jogaitól megfosztott lakosság, melynek a gazdasági egyensúly megbolygatásának hosszantartó következményeit kell viselnie, rosszabbul járna, mint előbb. A tökéletes tervgazdaság alapján álló szocializmus válságaira tehát jellemző, hogy az embereket inkább fogyasztói, semmint termelői minőségükben sujtánák és e körülmény megóvná annak látszatát, mintha a gazdasági szervezet bizonyos fokig rendben volna. Ez — mint már említettük — nagy hátránya a kapitalizmussal szemben.

A folyamat valószínűleg a következő lesz: A szocialista rendszer tökéletes tervgazdálkodása a tőkés válság „szegénységét a bőség közepette“ legrövidebb időn belül át fogja változtatni a szocialista válság „szegénységévé a hiány folytán“. Miután azonban a gazdasági egyensúly veleszületett zavarai a rendszernek állandó kísérői, kell, hogy a szegénység is épugy állandósuljon, mint maguk a zavarok. Szegénység és diszharmonia nemesak hogy nagyobb mérvűek volnának, mint valaha

és még hozzá állandósulnának, — de oda volnának a politikai, gazdasági és személyes szabadságjogok, melyeket a tőkés országok legszegényebb munkanélkülije is visszasírna, ha már majd késő lesz. A következményekre nézve természetesen teljesen közömbös a politikai zászló színe, mely alatt a szocializmus tökéletes tervgazdálkodásának megvalósítását megkísérlik.

Ebben végeztünk az első fogalomzavarral, melynek végső oka az az emberi gyarlóság, miszerint egybevetjük a már meglévőnek konkrét gyarlóságát az elképzeltnek elvont tökéletességével.

A második fogalomzavar is meglehetősen általános jellegű. Azok közé az állásfogalások közé sorolható, melyekre nézve jellemző, hogy nem tesznek különbséget azok közt a tünetek között, melyek a versenyen alapuló gazdaságnak sajátosságai és azok között, melyek minden erősen differenciált társadalom velejárói, legyen az kapitalista vagy szocialista. Ez a mulasztás a szocializmus malmára hajtja a vizet, amely így egyaránt kecsegtethet az erősen differenciált társadalom fokozott termelékenységével és a kezdetleges társadalom idilli vonásaival.

A mi társadalmunk az első, mely erősen differenciált gazdasági renden épül fel. Érthető tehát, hogy sokan a hátrányokért, melyek minden erősen differenciált gazdasági rendben fellelhetők, a kapitalizmust vonják felelősségre és előle a szocializmusba vetett hitbe menekülnek. Ezek azonban össze tévesztik a megosztás elvét, mely a kapitalizmusra és szocializmusra egyaránt áll, a mellérendelés elvével, melyben a kettő egymástól különbözik. Nem tetszik nekik a kapitalizmus a maga központosításával, nagy munkamegosztásával, bonyolult voltaival, egyszerűség és ösztönösség hiányával és miután a szocializmus a kapitalizmusnak ellenlábas, magától értetődőnek tartják, hogy az e kapitalista vonásoktól ment lesz. Sulyos tévedés! Tetőpontját azután ott éri el a zürzavar, mikor ugyan azok az emberek, akik fáradhatatlanok a korunkban végbe menő iparosodás és városbatömörülés racionális, gépiesítő, differenciált jellegének ostromlásában, az irányított gazdaság szervezésében és katonai alakulatok terveiben tobzódhatnak. Sok minden, ami gazdasági rendünk ellen a bírálatot kihívja, nem a kapitalizmus, hanem a nagyüzem rovására irandó. Ez ássa alá a személyes függetlenséget, az elhatározás közvetlenségét, a cselekvés változatosságát, a mesterség jelentőségét és teremti meg a proletár jól ismert típusát. Míg egyrészt gazdasági rendünk tultengéseinek legkirívóbb megnyilvánulásain kell és lehet is segítenünk, másrészt minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy szocialista uralom alatt a viszonyok még romlanának. Hiszen akkor minden egy nagy üzembe olvadna össze, melyben a függetlenség és közvetlenség

utolsó nyoma is odaveszne, ideértve a munkaadók közötti választás jogát is.

A második fogalomzavarnak ezt az általános jellegű magyarázatát válságokkal és konjunkturaciklussal foglalkozó problémánkra vonatkoztatva, fontos érvet nyerünk annak kimutatására, miért téves a válságokat és ciklusokat pusztán a kapitalista rend kísérő jelenségeiként feltüntetni? Nyilvánvaló, hogy jelen gazdasági rendszerünk zavarainak okát nagyfokú megosztottságában, a munkamegosztás messzemenő keresztülvitelében, a termelés bonyolult szerkezetében és körforgásában kell keresnünk. A gazdasági összhang hiányának okai tehát mind oly tényezőkre vezethetők vissza, melyekre nézve a kapitalizmus az előtte volt rendszerektől igen, de a szocializmustól nem különbözik. Oly bonyolulttá vált a termelés, hogy folyamatainak állandó és tökéletes összehangolása kapitalizmusnak és szocializmusnak egyként gondot ad. Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy minden gazdasági rendszer, legyen az bármiképpen megszervezve, ha olyan messzemenőleg keresztülvitt munkamegosztáson nyugszik és olyan bonyolult technikájú és szervezetű termelésen alapszik, mint a mai, szükségképpen ki lesz téve mindenféle dinamikai zavaroknak. Ez az ellenérték, melyet az erősen differenciált társadalomnak a fokozott termelékenyséért fizetnie kell. Ehhez az általános igazsághoz elérkezve, azt további vizsgálódásaink kiindulási pontjául használhatjuk.

Természetesen tagadhatatlan, hogy a tőkésrendszer alapműeményei — verseny, pénz, piac, cselekvési szabadság — különleges zavarokat idézhetnek elő, melyek elkerülhetőek volnának, ha hatóképességüket csökkentenők, vagy helyettük más elveket alkalmaznánk. A válságokról és ciklusokról szóló legtöbb elmélet megelégszik az ezek által az elvek által okozott zavarok hatásának tárgyalásával.

II.

A legtöbb válság és konjunkturaelmélet, mint már említettük, nem vonja vizsgálódása körébe a szocialista rendszer dinamikájának elméletét és az a tény, hogy ezt megtenni elmulasztják, többnyire jellemző elméleteik minőségére. Miután itt lehetetlen mindre kitérnem, azt remélem, célravezető munkát végzek azzal is, ha azt a válságelméletet igyekszem boncolni és annak következtetéseit a szocialista rendszerre kiterjeszteni, melyet legvalószínűbbnek tartok. A többi elméletet ezzel összehasonlítva érintem.

Ez az elmélet a monetarius jellegű tulberuházási elmélet. Ez az elmélet a gazdasági egyensúly megbomlását az álló és mozgó tőke körébe tartozó reális beruházások tulságos mérvenek tulajdonitja, oly értelemben, hogy a befektetések na-

gyobbmérvűek és gyorsabb üteműek annál, semhogy az egyensúly fenntartható volna. Az az arány, melyben a termelési tényezők a fogyasztási és a termelési javak előállítására fordítatnak, vagyis a fogyasztás és tőkefelhalmozódás közti arány, kiterjedését és ütemét illetőleg ugyanis csak szűk keretek között változtatható, anélkül, hogy a közgazdasági élet összhangját meg nem bontaná. Ez a válságelméletekben sokat emlegetett *gyorsulás elve*, mely különösen *J. B. Clark* munkái révén vált közismertté. Ez a megállapítás azt mondja, hogy minden, a gazdasági rendszer tevékenységében beálló általános növekedés odahat, hogy magasabb fokozatain a termelés aránytalanul kiterjeszkedik és hogy ez a terjeszkedés a termelés fókával, vagyis annak a fogyasztástól való távolságával nő. Viszont az általános gazdasági tevékenység csökkenésére nézve ennek ellenkezője áll.

Hogy miért reagálnak a termelés magasabb fokozatai élénkebben a gazdasági élet általános változásaira, ezt azzal magyarázhatjuk, hogy 1. valamely közgazdaság termelőberendezésének minden növekedése megkívánja az ennek előzőjét képező termelő berendezés növelését, hogy az eredeti gyarapodás létrejöhessen; 2. ezzel párhuzamosan megnyilvánul a hajlandóság a tartalékok növelésére is. Más szóval a gyorsulás mind az álló, mind a mozgó tőkének aránytalan megduzzadásában áll. Ilymódon az egész termelési szféra túlméretezett lesz és a termelés magasabb, azaz a termelési javakat előállító rétegei aránytalanul megnövekszenek. Ez az állapot csak akkor nem vezetne az egyensúly megbomlásához, ha az alsóbb rétegekben a kereslet ugyanily gyorsan megnövekednék.

Eddig a pontig ebben a tulberuházási elméletben még nincs monetarius elem. A beruházások fentvázolt túlméretezése előállhat minden erősen differenciált rendszerben, feltéve, hogy a megtakarítások terjedelmüket és ütemüket illetőleg oly mérvben történnek, mely a gazdasági egyensulllyal össze nem egyeztethető. A túlméretezett beruházások fogalmától így jutunk el a *tulságos megtakarítások* fogalmához. Félreértések elkerülése végett utalunk arra, hogy itt nem a *Keynes*-féle értelemben vett túlzott takarékosagra gondolunk. Utóbbi ugyanis a depresszió idején a beruházások rovására történő túlzott takarékoságról beszél, míg a mi esetünkben a fellendülés idejében keletkező, nem a beruházásokhoz viszonyított, hanem a gazdasági rendszer felvevőképességére vonatkoztatott aránytalan takarékoságról van szó, tehát oly megtakarításokról, melyek felhasználása felülmulja a közgazdaság adott befogadó képességét.

A túlméretezett takarékoság ily értelemben vett fogalma természetesen teljességgel dinamikus és nem statikus fogalom. Statikailag véve, a megtakarítások arányának, mint ilyennek, nincs oly felső határa, melyet az egyensúly meg-

bomlását elkerülendő, szem előtt kellene tartani. Felmerül azonban a tulzott takarékoság problémája, ha a megtakarítások aránya oly hirtelen és olyan foku, hogy túlméretezett beruházáshoz vezet. Gazdasági rendszerünk kiegyensúlyozó erői megbirkóznak a megtakarítások arányának növekedésével, ha ez egy bizonyos maximális sebességet és kiterjedést túl nem lép; ezen felül azonban a gazdasági egyensúly megbomlik.

Hogyan magyarázható a megtakarítások hirtelen emelkedése gazdasági rendünkben? A tőkeképződés rendes módja, az önkéntes takarékoság, melynél az emberek jövedelmük egy részét félreteszik, aligha vezet a megtakarítások hirtelen és nagymérvű kiterjedéséhez. Ha azonban a fellendülés megkezdődött, erők lépnek fel, melyek az önkéntes megtakarítások jelentékeny emelkedése irányában hatnak. Elég a jövedelmeknek a fellendülés idején történő általános emelkedésére gondolnunk, mely együttjár a társadalmi termelés tiszta hozamának emelkedésével, melyet a parlagon heverő termelékeny tartalékok mozgósítása tesz lehetővé, legalább is a fellendülés első idejében. Ez annyit jelent, hogy a fellendülés legalább is a ciklus bizonyos pontjáig saját erejéből teremti elő a járulékos, tehát új, beruházások financirozásának alapját növelve, a közgazdaság megélhetési alapját, a Subsistenzmittelfondot, mint *Böhm-Bawerk* nevezte. Ily módon a fogyasztásnak a felhalmozás érdekében történő megrövidítése nem teljes, csak részleges. Ez magyarázza meg azt a jól ismert jelenséget, hogy a fellendülés első idejében a fogyasztás és a tőkefelhalmozás észrevehető pénzügyi nehézségek nélkül mindkettő egymás mellett növekszik. Mellékesen megjegyezve, ez oly tény, mely a Böhm-Bawerk-féle elméletnek a tőkére vonatkozó felfogásával összeférhetetlen, mert ez a fogyasztást és a tőkefelhalmozást két szigorú alternatívának tekinti.

A második tényező, mely a fellendülés idején a megtakarítások növekedését előidézi, a változás, mely a jövedelmek társadalmi megoszlásában beáll. Jellegzetes erre nézve a haszonnak és egyéb változékony, a megtakarításoknak különösen hozzáférhető jövedelmeknek emelkedése, szemben a kevésbé változó jövedelmekkel. Ezenkívül a vállalkozói tőkeképződés és az önfinancirozás szembeötlően való térfoglalása a konjunkturaciklusnak ebben a szakában szintén hozzájárul a megtakarítások halmozódásához. Olyannyira, hogy vannak írók, akik ezt tartják a fellendülés egyik főokának.¹

Mindez azonban nem adja meg annak kielégítő magyarázatát, miként emelkedhetik a megtakarítások mennyisége oly hirtelenül és oly nagy mértékben, hogy megadja a lökést a befektetések túltengésének, mint rendszeres folyamat-

¹ Így p. o. *Francesco Vito*: Il risparmio forzato. Rivista internazionale di scienze sociali. 1934 januári szám.

nak megindulásához. De adósunk marad a pénzügyi természetű jelenségek magyarázatával is. Az említett tényezők bizonyára nagyfontosságuk a konjunktura folyamatának megerősítésében, bátran állíthatjuk azonban, hogy a megtakarítások és befektetések mennyiségében általuk előidézett emelkedéssel a gazdasági szervezet zökkenés nélkül megbirkózik.

Sokkal hatalmasabbnak kell annak a gépezetnek lennie, melynek nyomása alatt a megtakarítások és befektetések olyan fokra rugnak, hogy a gazdasági egyensúlyt megbontják. Bizonyos foku kényszer közreműködésének feltételezése ehhez elengedhetetlen és itt kapcsolódik be azután a pénzügyi tényező, miáltal a tultengő befektetések elmélete a túlméretezett pénzbefektetések elméletévé minősül. Az a gépezet, mely a megtakarításokat és befektetéseket felfokozza (kikényszeríti), a *hitelkiterjesztés* folyamata. Ezt a jelenséget ujabban „kikényszerített megtakarítás” névvel jelölik és a konjunkturaciklus lezajlásában alapvető fontosságot tulajdonítanak neki. A hitelkiterjesztés azonban a kikényszerítésnek nem egyetlen elképzelhető módja. Csupán az a mód, mely gazdasági rendszerünknek a maga önszabályozó, bonyolult mivoltát tekintve, leginkább felel meg. Szocialista társadalomban az állam által gyakorolt nyílt kényszer helyettesitené. Célszerű lesz tehát különbséget tenni a „pénz által kikényszerített megtakarítás” és „hatalmi uton kikényszerített megtakarítás” között. Míg a mi rendünkben a kikényszerítést a bankok fogantositják csekkjeik és egyéb girális fizetési eszközeik által, a szocialista államban az államrendőrség puskái, börtönei és koncentrációs tábora fogják ugyanezt eszközölni.

Elvileg semmi különbséget sem tesz, vajjon a felhalmozódott befektetések, melyek a fellendülést létrehozzák, de egyben a letörés csiráját is magukban rejtik, a kikényszerítésnek ilyen vagy amolyan módján álltak-e elő. A gyorsulás elvéhez képest a befektetések fokozott növekedése mindkét esetben megkövetelné a megtakarítások növelését addig a határig, melynél a közgazdaság tőkeereje kimerül és a rend keserves helyreállítására kerül a sor. A pénz oldaláról kikényszerített megtakarítás által finanszírozott befektetési konjunktura létrejöttének és letörésének monetárius jellege csak gazdasági rendünkhöz alkalmazkodó sajátosságosságának kifejeződése. Szocialista társadalomban — rendszerének megfelelően — hatalmi szóval kikényszerített megtakarítás helyettesitené. Következésképpen *a kapitalista rendszer konjunkturaciklusa nem egyéb, mint egy — nagyon érdekes és kiválóan kitenyészített — válfaja a túlméretezés által előállott zavarok kiterjedtebb fajtájának, mely nem fog hiányozni az erősen differenciált gazdasági renden alapuló társadalom bármily más szerkezeténél sem.* Ez a megismerés adja meg a helyes távlatot a tőkés konjunktura valódi természetének megértéséhez és a

többi gazdasági rendszerek összehasonlító értékeléséhez. Ebben a világításban tűnik ki a konjunkturaciklusok monetárius elméletének viszonylagos volta is. Ez az elmélet nélkülözhetetlen elveket szolgáltat a kapitalista társadalomban túlméretezés folytán előálló konjunkturaciklus magyarázatához és mint ilyen, bizonyos változtatásokkal semmi kifogás alá sem eshetik. Nem szabad azonban felednünk, hogy a konjunkturaciklusnak a pénz oldaláról kiinduló magyarázata nem egyéb, mint tegyük fel, egyfajta euklidesi geometria a többi, nem euklidesi geometriák között.

Fogjuk meg a kérdést másik oldaláról. Tegyük fel, hogy új műszaki lehetőségek nyílnak, mint az autó vagy rádió esetében. Ekkor mindkét rendszer azonos helyzetben van, amennyiben mind a kettő a választás elé van állítva: egyszerre használja-e ki a lehetőségeket, a befektetéseknek megkivánt hirtelen növelésével, vagy pedig a befektetéseket csak enyhébben növelve, beérje-e a technikai lehetőségek lassu és fokozatos megvalósításával? Mindkét rendszernek választania kell haladás és állandóság között. A kapitalizmust tudvalevőleg a „horror vacui“ jellemzi. Mihelyt a vasutat feltalálták, alig volt szükség többre, mint néhány, egymást követő befektetési hullámra ahhoz, hogy az egész földet a kényelmes vasuti közlekedéshez szükséges sinhálózat vonja be. Azonban ezeknek a hullámoknak nagyon is megvoltak a maguk völgyei! A befektetési görbe meredek emelkedése zavaró körülmény és minden ok megvan enyhítésére, mégis nehéz elgondolni, milyen álláspontot fog elfoglalni a szocialista társadalom e problémával szemben és hogyan fogja megoldani, miután már a kapitalizmus folytatólagos befektetési hullámai a termelés technikájának olyan haladását idézték elő, hogy a szocialista kísérlet a termelékenység igen magas fokáról indulhatna ki.

Felhozható ez ellen az az ellenvetés, miszerint nem valószínű, hogy a pénz oldaláról kikényszerített és a hatalmi szóval kikényszerített megtakarításnak egyforma volna a hatása. Lehetséges-e, kérdik, hogy a befektetések fokozása céljából történő adóemelés olyan körülményeket hozzon létre, melyeknek a fellendüléshez legkisebb közük is van? Nem éppen annak ellenkezője fog bekövetkezni? Ez a kérdés fogalomzavarról tesz tanuságot, melyet csak úgy kerülhetünk el, ha szem előtt tartjuk, hogy a kétfajta kikényszerítés mindegyikét csak abban a gazdasági rendben tanulmányozhatjuk, melynek szerkezeti elveihez alkalmazkodik. Nem lehet azzal előállni, hogy a hatalmi uton kikényszerített takarékoság a kapitalista rendben inkább megöli a fellendülést, semhogy életre hívna. Mihelyt kapitalista rendszerről van szó, a vállalkozók állásfoglalásával kell számolnunk és ezeket a hatalmi uton kikényszerített takarékoság valószínűleg befektetéseik csökkenté

sére s gazdasági tevékenységük korlátozására fogja indítani, mert a hatalmi kényszerrel kierőszakolt takarékoság ellenkezik a kapitalista rendszer szerkezetével. Viszont a pénz oldaláról kiinduló kikényszerítés megfelel a vállalkozók spontán elhatározásán felépülő kapitalizmusnak, mert a befektetések emelkedését oly gépezet segítségével eszközli, mely a hasznot növeli és így a vállalkozókat oly magatartásra serkenti, mely az általános gazdasági tevékenység felélénkülését vonja maga után. A kapitalista kikényszerítésnek ezt a módját határozottan előnyösnek kell tartanunk szemben a szocialista rendszerével, mert kétséges, hogy a szocialista állam mindent átfogó bürokráciája megfelelő kárpótlást tud-e nyújtani a gazdasági tevékenység általános spontán emelkedéseért, mely a kapitalizmus kényszerítő gépezetének kísérő jelensége? Talán ez a nyitja annak, miért fokozza fel a befektetések emelkedése a kapitalisztikus fellendülésben a termelő erőket oly mértékben, hogy a halmozódás növekedésének ellenére is, a fogyasztás nemcsak hogy nem csökken, hanem észrevehetőleg emelkedik, — a kapitalizmus jól ismert paradoxonja, mely szerint, noha a tésztát megettük, ez nemcsak hogy megvan, de még több is lett. Nyílt kérdés marad, hogy az orosz ötéves terv jelenlegi kísérletének, a maga emelkedő befektetésével és csökkenő fogyasztásával nincsen-e e részben mélyebb és általánosabb jelentősége.

Végezetül felmerül a kérdés, vajjon a túlméretezett befektetéseknek minden elképzelhető körülmény közt elkerülhetetlenül le kell-e törniök? Nehéz erre minden korlátozás nélkül igenlő választ adni. A gyorsulás elvét mérsékli az utánpótlás szükségéből eredő kereslet, mely bizonyos késedelmeskedéssel a befektetések arányában nő és odahat, hogy az új befektetések a további újabb befektetésektől kevésbé függjenek és így szilárdabb alapra kerüljenek. Így tehát mintegy másodlagos kereslet keletkezik a termelési javak iránt, mely nem függ az elsődleges, tehát közvetlen fogyasztásra vonatkozó kereslet folytonos és gyorsuló növekvésétől, hanem csak előző színvonaluk megtartásától. Lehetséges tehát, hogy bizonyos határok között ez megoldja a túlméretezett felsőépítmény állandó fenntartásának problémáját. Noha több tényező hat ellene, nem elképzelhetetlen, hogy ennek az utánpótlásra irányuló keresletnek enyhítő hatása a termelés megtagadt szerkezetének ejtőernyőjéül fog szolgálni, olyképpen, hogy az utánpótlási kereslet növekedése a további befektetések csökkenéseért kárpótol. Az sem látszik elképzelhetetlennek, miszerint a konjunkturaciklus irányítása úgy történjék, hogy az új befektetések emelkedési foka az utánpótlási keresettel összhangban maradjon azzal a kimondott célzattal, hogy a szédületes iramot mérsékelje. Az összehangolás célravezető eszköze a kapitalista társadalomban a pénz oldaláról kikényszerített meg-

takarítás gépezetének céltudatos irányítása volna, míg a szocialista társadalomban ugyanezt közvetlenül és hatalmi uton érnék el. E kérdés oly fontosnak látszik, hogy további elmélyítésével sürgősen kellene foglalkozni.

Elemzésünk talán még világosabb lesz, ha a konjunkturaciklus egyéb magyarázataival egybevetjük, melyek közül a *Keynes*- és a *Hayek*-félék a legfigyelemreméltóbbak. Any nyiban *Keynes* kiindulási pontja egyezik a mienkkel, amennyiben ő is azt vallja, hogy rendszerint a kikényszerített megtakarításoknak a rendes megtakarításokhoz való járulása az, ami a befektetéseket veszélyes mértékben növeli. Viszont abban különbözik, hogy nála a befektetések emelkedésének a megtakarítások emelkedéséhez viszonyított mérve az egyensúly megbomlásának döntő tényezője, míg nálunk a befektetések abszolút emelkedése, tekintet nélkül arra, hogy a megtakarítások önkéntesek-e, vagy kikényszerítettek.

Keynes állásfoglalásának két következménye van. Az egyik, hogy a jelentéktelenebb állításra helyezvén a főszólyt, a befektetések túlméretezésének a gyorsulás elvével kapcsolatban beállható általánosulásáról kevés mondanivalója akad, kivált a szocialista rendszert illetőleg. Második következménye a *Keynes*-féle állásfoglalásnak, hogy meglehetősen határozatlan abban, ami a túlméretezett befektetések folytán előállott termelési zavarokat illeti és magyarázata közel áll annak tagadásához, hogy az egyensúly helyreállítása többé-kevésbé fájdalmas folyamat. Véleményem szerint ez elméletének leggyengébb pontja. A legerősebb viszont az, amit a depresszió kumulatív folyamatáról mond.

Hayek elméletének lényege az az állítás, hogy míg az önkéntes megtakarítások bármily mennyisége a termelést érintetlenül hagyja, a kikényszerített megtakarítások által finanszírozott befektetések emelkedése megbolygatja az egyensúlyt, úgy hogy okvetlenül alkalmazkodási folyamatokra van szükség ennek helyreállítása végett. Egyes állításai a Böhmbawerk-féle iskola tőkeelméletének vitatott pontjai, végeredményben azonban magyarázata, legalább is gyakorlati kihatásait illetőleg elméletünkkel egyezik. Mindamellett vannak a felfogásomtól lényegesen különböző megállapításai is.

Hayek elmélete szerint a kikényszerített megtakarítások által előidézett túlméretezett befektetés esete az egyetlen, melyben a túlméretezett befektetés zavart okoz. Miután az ő szemében a valódi baj nem a befektetés túlméretezettsége, hanem a megtakarítások ki nem elégítő mérve, elmélete legtisztább példája a takarékoságihiányon felépülő konjunkturaelméletnek. Szerinte a befektetésnek ugyanaz a mennyisége, mely kikényszerített megtakarításon alapulva bajt idéz fel, ártalmatlan volna, ha önkéntes megtakarítás finanszírozná, sőt még akkor is, ha később helyettesítenők önkéntes megta-

karításokkal. A mi szemünkben azonban a befektetések abszolút mennyiségében beállott hirtelen ugrás az, ami e vonatkozásban döntő és nem az, hogy az emelkedés létrejöttét hitelkiterjesztésnek köszönheti-e, vagy nem. Tehát a szocialista államnak is számolnia kellene ezzel a problémával, ha a befektetéseket hatalmi úton kikényszerített megtakarításokkal felfokozza. Ez a gondolatmenet azonban nem illik bele *Hayek* fejtegetéseibe és így — annak ellenére, hogy ez másutt a szocializmus hátrányairól kifejtett nézeteivel nem vág — azt a felfogást kell vallania, hogy a szocialista rendszer az ily irányu váltoságoktól mentes lesz. Mig a mi elméletünkben a fellendülés végérvényes letörését a gyorsulás elvének érvényesülése okozza, *Hayek* állítása szerint ez előbb-utóbb a szabad tőke hiánya miatt következik be. Erre azt válaszolhatjuk, hogy noha a fellendülés vége felé a szabad tőke hiánya tagadhatatlan tény és kétségbevonhatatlan baj, de a gyorsulás elvének érvényesülését ismerve, nem magyarázat, hanem a fellendülés egész folyamatának elengedhetetlen következménye.

III.

Ha olyan depresszió következik be, mint amelyen keresztülmentünk, a kapitalizmus és szocializmus eredményeinek összehasonlításánál a közvélemény a kérdést bizonyos türelmetlenséggel kezeli. Minél hosszabb a depresszió, annál erősebb lesz a meggyőződés, hogy csupán szocialisztikus elvek — melyeket szokás a kevésbé feltűnő tervgazdaság névvel is felruházni — ránthatnak ki a kátyuból. Fejtegetéseink utolsó részében vegyük ezt a kérdést kissé szemügyre.

E vonatkozásban legfontosabb a bizonytalan meghatározásokban rendet teremteni. A tervgazdaság ujjbbskeletü népszerüségéhez nagyban hozzájárul, hogy lassanként az állam minden elképzelhető gazdasági tevékenységére alkalmazták. Ez azt a benyomást kelti, mintha az egész világ a tervgazdaság irányában haladna és így elősegíti, hogy zászlaja alá teljességgel eltérő nézetü egyének gyülekezzenek. Maga a szó kínálkozik erre, mert nehéz elképzelni a gazdasági politika bármely tevékenységét, mely nem valamiféle tervet akar megvalósítani. Vámvédelem, utépités, vasutépités, várostervezés, de még a kormányok pénzügyi politikája is bizonyos, előre megfontolt terven alapulnak. De ha mindez tervgazdaság, akkor a kifejezés teljességgel értelmét veszti. Akkor a történelem kezdete óta létezett volna tervgazdaság és az volna a kapitalizmus is. Persze, hogy a kapitalizmus, mint rendszer, tudatos elgondolás eredménye, de mikor már egyszer életbe lépett, további tervgazdaságra szüksége nem volt. Ha azt akarjuk, hogy a kifejezésnek megmaradjon az értelme, ne alkalmazzuk azt a gazdasági politikára, midőn ez valamely ter-

vet akar megvalósítani, — mert hiszen ez mindennemű gazdasági politikáról áll — de alkalmazzuk a terv megvalósításának bizonyos módjára, arra, mely a piaci mechanizmuson alapuló gazdasággal ellentétes. A tervgazdaság lényege, hogy a versengő piac mechanizmusát felülről jövő parancsokkal kívánja helyettesíteni és hogy ezeket, a közösség termelőerejének hovafordítására vonatkozó rendelkezéseket, a közigazgatási hatóság hivatalain keresztül valósítja meg. A tervgazdaság kifejezés félrevezető, célszerűbb volna helyette a *hivatali gazdaság*, vagy *parancsgazdaság* megjelölés. Ha pedig mégis ragaszkodunk a tervgazdaság kifejezéshez, legalább annyit követeljünk meg, hogy ez a szó annak a gazdasági politikának a jelölésére legyen fenntartva, mely a piac mechanizmusát kormányparanccsal helyettesíti. A tervgazdaságot meg kell különböztetünk azoktól a beavatkozásoktól, melyek beavatkozások ugyan a gazdasági szervezetbe, de annak elveivel összhangban vannak. Ilyen *alkalmazkodó beavatkozás*, kezdve a vasárnapi munkaszünetet elrendelő törvénytől a védővamos tarifáig, sok van. Viszont az ármegállapítás, behozatali korlátozás, valutaellenőrzés a *nem alkalmazkodó beavatkozások* közé tartoznak. Hogy valamely beavatkozás utóbbiak közé sorolandó-e, annak legjobb próbaköve a tény, hogy minden idevágó rendszabálynak megvan a hajlandósága a visszahatások egész láncolatának megindítására, mely ismét újabb, még szélsőségesebb beavatkozásokat idéz fel mindaddig, míg végre a tisztán kollektív gazdasághoz érkezünk.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a választásnak nem a laissez faire és a tervgazdaság között kell eldőlnie, hanem a laissez faire, az alkalmazkodó konjunkturapolitika és a tervgazdaság között. Ha a laissez faire-t, mint idejétmultat el ejtjük, a másik kettő között kell választanunk. Az alternatíva a következő: vagy urrá óhajtunk lenni a depresszió azáltal, hogy a piaci gazdaság visszahatásainak rendes gépezetét ismét mozgásba hozzuk, vagy pedig, ha azt hisszük, a tervgazdálkodáshoz kell menekülnünk, legyünk tisztában vele, hogy a piac egész mechanizmusát a kollektív hivatalnokgazdálkodással kell felcserélnünk. El kell tehát határoznunk, melyik irányba fordulunk és nem szabad a könnyű megalkuvás lehetőségével számolnunk. Viszont, ha a hivatali gazdaság kilátásait nem találjuk kecsegtetőnek, meg kell értenünk, hogy bármit teszünk is, annak sikere a piaci gazdaság szerkezetének helyreállításától függ. Tudnunk kell mindenekelőtt, hogy akár tetszik, akár nem, a vállalkozóktól és azok optimizmusától függünk. Ha rendelkezéseinkkel lelohasztjuk a vállalkozási kedvet, ne csodálkozzunk rajta, hogy nem áll be javulás. Ezért a depresszió legyőzésére irányuló megfontolt tevékenységnek nemcsak hogy szabad a tervgazdaság eszméivel szakítania, de kell is, mert a két irányzat összekuszálása a kon-

junktura sikerének legbiztosabb elkerülési útja. Meg kell értenünk, hogy az újabb gazdasági nekilendülés egész bölcsesége, mint a depresszió legyőzésére irányuló politika, a gazdasági visszaható erők alapján nyugszik és sikertelenségre lesz kárhoztatva, ha az ország, mely ezt a politikát követi, egyidejűleg szocialista, vagy ami ezzel közel rokon, autarkista gazdasági rendszerre akar áttérni. A piaci mechanizmuson alapuló gazdaság ellen való minden zugolódás és egy jobban megszervezett gazdaság után való minden vágyódás hiábavaló a konok ténnyel szemben, hogy amíg vakmerő ugrással bele nem vetjük magunkat a hivatali gazdaság teljes egészébe, addig a szoros értelemben vett tervgazdaság rendszabályainak minden alkalmazása csak hátráltatja a talpraállást. Ennek a ténynek fontosságát és igazságát nem kisebbítheti az a tény, hogy hihetetlen életképessége és bámulatos rugalmassága folytán gazdasági rendszerünk sok megpróbáltatást ki tud állni, mielőtt összeomlanék.

Istambul.

Röpke Vilmos.

Hitelpolitika.*

A gyakorlati élet közgazdasági szelvényén működő emberek sikeres működésének lehetősége függ attól, hogy a gazdasági élet mindennapi kérdéseivel szemben olyan álláspontot tudjanak elfoglalni, amely nemcsak az ő, hanem az egész gazdálkodó közösség érdekeit is szolgálja és azt előmozdítani képes. Ez a feladat azonban az egész művelt közvélemény széles körére is hárul s az u. n. „szakemberekre” vár az a szerep, hogy igyekezzenek odahatni, hogy a művelt közvélemény is a helyes álláspontot foglalja el a gazdaságilag fontos kérdésekben. Ahhoz, hogy bizonyos gazdasági kérdésekben a helyes álláspontot foglalhassuk el, néha szükséges, hogy megkiséréljük a problémák gyökeréig hatolni. A hitelpolitika is ilyen kérdés, amelyben helyes álláspontot csak akkor foglalhatunk el, ha a problémát a gyökeréig menőleg tanulmányozzuk. Ez szükséges azért is, mert a művelt magyar közvélemény — legalább látszólag — nincs teljesen tisztában a kérdéssel. Erre abból kell következtetnünk, hogy nem egyszer találkozunk olyan felfogással, sőt olyan álláspont hangos hirdetésével, amely nemcsak dogmatikailag téves, hanem gyakorlatilag alkalmazva kihatásaiban nagyon káros lehetne társadalmunkra. Ezért tartjuk szükségesnek, hogy a hitelpolitika és az azzal összefüggő kérdésekről megkiséréljünk egy eszmecserét felidézni, mert ha sikerül ebben a kérdésben a művelt magyar közvéleményt helyesen tájékoztatni, akkor azt hisszük, nagy szolgálatot teszünk nemcsak azoknak a felelős tényezőknek, amelyek gazdasági és hitelpolitikánk irányítására hivatva vannak, hanem az egész magyar gazdálkodó közösségnek is.

A tárgyalandó kérdések érdeme előtt röviden összefoglaljuk tárgyunk szerkezeti felépítését. Be kell mutatnunk a hitelpolitika fontosságát; ki kell fejteni részletesen azokat a közgazdasági jelenségeket, amelyek a hitelpolitikát egyáltalában lehetővé teszik; meg kell világítani a hitelpolitika befolyását az árszinvonalra; majd elemezni kell, hogy melyek azok a szempontok, amelyeknek a hitelpolitikát irányítaniok kell, még pedig a nemzetközi aranyvalutarendszer és egy manipulált papirvalutarendszer mellett s mindebből bizonyos eredményeket fogunk levonni.

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 február 20-i ülésén tartott előadás.

A hitelpolitika a létező pénz és hitelrendszer motorikus ereje. Ez az az erőforrás, amely megadja a pénz és hitelrendszernek az előrehajtó erőt, amely azt céljai elérésére alkalmassá teszi. A hitelpolitika által lesz a pénz s hitelrendszer közgazdasági életünknek egyik dinamikus tényezőjévé, ennél fogva ez az az alkotó elem, amely a pénz és hitelrendszer rugalmasságát, alkalmazkodási képességét biztosítja. A hitelpolitika tehát a pénz és hitelrendszer egyik fontos tényezője s mint ilyen, tényezője mindazoknak a fontos gazdasági feladatoknak, amelyek megvalósítása magának a pénz és hitelrendszernek a rendeltetése. A pénz és hitelrendszer által megvalósítandó gazdasági célok elemzésénél nem soká kell időznünk, mert ezzel mindannyian tisztában vagyunk, de különösen ki kell emelnünk, hogy a pénz és hitelrendszernek nemcsak az a feladata, hogy csereeszközzel és értékmérővel lássa el a gazdálkodó közösséget, hanem hogy olyan csereeszközzel és értékmérővel lássa el, amely képes az árak józan állandóságát biztosítani. Csak ez lehet az alapja az értékek kontinuitásának, amire viszont szükség van azért, hogy a haszonnal való termelés lehetősége biztosítva legyen.¹ A haszonnal való termelés lehetősége mai individualista, magánkapitalista termelési rendszerünk alappillére. A hitelpolitika tehát egyik eszköze annak, hogy a gazdasági virágzás előfeltétele, a haszonnal való termelés lehetősége megvalósítható legyen. Tudjuk nagyon jól, hogy ennek a zökkenő nélküli biztosítása még nem sikerült. A gazdaságtörténet megtanít minket arra, hogy visszamenőleg arra az időre, amire még megbízható adatok tárhatók fel, a virágzás és válság időszakai váltották fel egymást. Pl. Nagy-Britanniában 1793—1920-ig eltelt 127 év alatt huszonnégy egymást felváltó virágzó és válságos időszakot lehet megállapítani.² Azt az időszakot, amelyben a válságjelenségek nyomatékosan előtérbe lépnek, első sorban az árszínvonal eső irányzata, tehát egy monetáris jelenség jellemzi. A gazdasági válságoknak a magyarázatára ma legáltalánosabban elfogadott elmélet, a „trade cycle“ elmélete szerint is a gazdasági válság kizárólag monetáris jelenség s éppen a hitelpolitika adott kezelési módja az, ami a válság és virágzás időszakainak az inga lengéséhez hasonló törvényszerűséggel való váltakozását előidézi. Magára az elméletre s annak ismertetésére most azért nem térhetünk ki, mert olyan dolgokat kellene előre bocsátani, amelyeknek éppen a

¹ Lásd: The Future of Monetary Policy. A Report on International Monetary Problems by a Group of the Royal Institute of International Affairs. London, 1935.

² Lásd: Alec L. Macfie: Theories of the Trade Cycle. London, 1934.

megvilágításával akarunk foglalkozni. Csak azért utaltunk erre, hogy rámutassunk a hitelpolitika fontosságára.³

Hitelpolitikának nevezzük a központi banknak azt az el-

³ A jelenleg legáltalánosabban elfogadott s bőven kifejlesztett „Trade Cycle“ elmélet megalapítója R. G. Hawtrey, angol közgazdasági kutató. Ez az elmélet leegyszerűsítve körülbelül a következőben adható vissza. Képzeljük el a gazdasági helyzetnek egy egyensúlyban levő állapotát. Ez az egyensúlyi állapot körülbelül azt jelenti, hogy az emberi munkátlanság a betegség, vagy állandó testi vagy lelki fogyatkozás következtében munkára képtelenek csoportjára van korlátozva; az összes többi termelési eszközök is teljes mértékben ki vannak használva; a termelést szolgáló és a közvetlen fogyasztásra rendelt javak termelése olyan arányban oszlik meg, mint amilyen arányban a fogyasztók összes jövedelmeiket ezekre a javakra költik. Egy ilyen egyensúlyi állapotban a gazdasági tevékenység, termelés és fogyasztás valamely kívülről — tehát nem a pénz oldaláról — jövő ok befolyása alatt megélnékül. Ez a kívülről jövő ok lehet sokféle, mint pl. tőkefelhalmozódás, műszaki ismereteink változása, más erőforrások változása, a népesedés ütem szerűtlen emelkedése vagy csökkenése, az emberek izlésének változása, más országok közt lefolyó háborúk és még annyi más, aminek sorozata talán kimeríthetetlen. A keresletnek a külső okok valamelyike által előidézett emelkedése a kereskedőket arra ösztönzi, hogy készleteiket fokozzák, ez viszont a termelőket ösztönzi fokozott termelésre. Ebből a célból mind a termelők, mind a kereskedők hitelek vesznek igénybe a bankoknál. Ezek a hitelek mint növedék (additionalis) vásárlóerő fognak jelentkezni azoknál, akik a fokozott termelésben részt vesznek. Ezzel emelkedvén a fogyasztók bevétele, azok többet is fognak költeni s ezzel a gazdasági élet kerekének egy fokozatosan gyorsuló forgása indul meg. Ez a folyamat eleinte nem vezet az árak emelkedéséhez. Az áremelkedés csak akkor indul meg, ha a termelési költségek is emelkednek. A termelési költségek emelkedése pedig elkerülhetetlen, ha a termelő-berendezés elérte az u. n. optimalis termelési határfokát s az ezen túl fokozott termelés már csak csökkenő haszon mellett történik. Felmerül a kérdés, hogy a szükségszerűleg beálló áremelkedés miért nem állítja meg a fogyasztóknak a valóságban több materialis jószág vagy szolgálat megszerzésének lehetőségét? Ez azért nem történik, mert a bankok készséggel fedezik a gazdasági virágzás fokozódó pénzszükségletét. A bankoknál ugyanis a fogyasztók nagyobb keresményével és kiadásaival párhuzamosan növekszenek a betétek, tehát nekik is növelni kell a kihelyezéseiket, mert különben veszteség érné őket. Csak a központi bank közbelépése tudja a gazdasági körforgás fokozatosan gyorsuló ütemét fékezni. A központi bank közbelépése azonban a létező pénz és hitelrendszer bennrejlő — tehát nem a vezetők — hibája folytán elkésve jön. Olyankor, mikor a kerék forgása olyan sebes, hogy nemcsak a tovább gyorsulását kell megakadályozni, hanem a létező sebességet sem lehet fenntartani. A központi bank (jegybank) megfelelő intézkedésekkel igyekszik gátat vetni a hitelkiterjesztésnek, ennél fogva a bankok kénytelenek hiteleiket visszavonni, ennek következtében az ellenkező irányú folyamat kezdődik. A kereslet csökken, mert a hitelmegvonások következtében kisebb lesz a fogyasztó közönség rendelkezésére álló fizetési eszközök mennyisége, a kínálat fokozódik, mert mindenki liquidálni akarja készleteit. Megindul az árak esése, ez a fogyasztókat még bizonyos tartózkodásra készíti, az üzemek kénytelenek megállni, ebből munkanélküliség következik, a fogyasztók össz-jövedelme még jobban csökken s megindul egy önmagát erősítő lefelé menő circulus vitiosus. Alec L. Macfie: Theories of the Trade Cycle III. fejezet.

határozását és megfelelő célirányos működését, amellyel a létező hitelvolument kiterjeszti vagy megszükiti. Ha a hitelpolitika működését meg akarjuk vizsgálni, akkor elsősorban azt kell megértenünk, hogy milyen jelensége a gazdasági életnek az, ami a központi banknak azt az erőt megadja, hogy hitelpolitikát folytathat. A hitelpolitika lehetőségének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy belássuk azt, hogy a hitelvolumen lényegesen meghaladja a közönség megtakarításait, noha ezzel összefügg. Ez a körülmény adja meg a lehetőségét annak, hogy a hitelvolument ki lehet tágitani és meg lehet szükíteni. Viszont az a tény, hogy a hitelvolumen kisebb vagy nagyobb mértékben meghaladja a közönség megtakarításait, következménye a bankok, tehát az egész hitelszervezet, hiteltermelő, hiteltermelő képességének. Legközelebbi feladatunk tehát az, hogy megvilágítsuk a bankok hiteltermelő működését.

Kiinduló pontunk az, hogy a hitelszervezet feladata és hivatása, hogy a közönségnek hiteleket nyújtson. Az a körülmény, hogy a hitelszervezet a közönségnek hiteleket folyósít s hogy azt milyen mértékben teszi, tehát a hitelvolument növeli vagy csökkenti, nem a hitelszervezetet alkotó egyes bankok önkényes elhatározásán mulik, hanem ez függ a bankok, a hitelszervezet liquiditásától, vagyis attól, hogy a hitelszervezetnek a közönséggel szemben fennálló összes kötelezettségei és a pénztárában fekvő készpénz, illetőleg a jegybankkal szemben fennálló giroköveteléseik között minő arány mutatkozik. Tehát az, hogy a bankok (a hitelszervezet) mennyi hitelt nyújthatnak a hitelkereső nagyközönségnek, attól függ, hogy mennyi új fizetőeszköz folyik be az egyes bankokhoz akár egy kötelelem keletkeztetése, akár annak megszüntetése végett. Az egyes bankok mindenikénél befolyik egy bizonyos oly összeg, amelyből a banknak a közönséggel szemben kötelme keletkezik, tehát keletkezik egy bizonyos betétmennyiség. Ezt a betétmennyiséget a bank nem tarthatja mind a pénztárában, mint fizetési eszközt. A bank egyéni szempontjából azért nem, mert ő kamatot ígért a nála befolyt betétek után, tehát azt neki is hasznosítania kell. De közgazdasági szempontból is tovább kell adnia azért, hogy a betét dolgozó tőkévé alakuljon át, mert ha a bank nem adja tovább a pénzt s nem alakítja át a betétet dolgozó tőkévé, a betétgyűjtés csak pénzhalmozás, thezaurálás, ami nem gazdasági haszonnal, hanem gazdasági kárral jár. A bank kötelezettséget vállal hitelezőjével, a betevővel szemben arra, hogy a nála letett pénzt a fél kívánságára akár látra, akár bizonyos rövid idejű felmondásra visszaszolgáltatja, holott ő a nála elhelyezett fizetési eszközt dolgozó tőkévé alakította át. Vagyis egy bank közgazdaságilag értékes működése lényegében abból áll, hogy a közönséggel szemben azonnal esedékes kötelezettséget vállal, viszont csak később lejáró

követelést szerez.⁴ Miután a bank a közönséggel szemben azonnal vagy rövid felmondásra esedékes tartozást vállal, gondoskodnia kell arról, hogy e kötelezettségeinek meg is tudjon felelni. Kétségtelen, hogy az összes betétek egyszerre vissza nem vonatnak. A bank gyakorlatból s a piac általános felfogásából tudja, hogy mily liquiditásra (pénztáraiban fekvő készpénzösszegre) van szüksége ahhoz, hogy a vele szemben támasztható igényeknek megfelelhessen s így tudja, hogy a nagyközönséggel szemben fennálló kötelezettségeinek hány százalékát kell készpénzben tartania, illetőleg a jegybanknál levő girókövetelésben. Pl. Nagy-Britanniában a számításba jövő u. n. clearing-bankoknál⁵ az utóbbi évtizedben összes aktívumaiknak 10%-a körül mozgott az az összeg, amit készpénzben vagy az angol banknál tartottak.⁶ Miután ezt a brit piac szokása szentesítette, egy bank ellen sem lehet Nagy-Britanniában az illiquiditás kifogását emelni, ha ennek a feltételnek megfelel. Ez a szokás és a rendelkezésre álló készpénz és a központi bank állásfoglalása határoolja el azt, hogy a bankok mennyi hitelt nyújthatnak a közönségnek. Az egyes bankok egyenkint csak azt nézhetik, hogy mennyi készpénz folyik be hozzájuk. Bármelyik címen folyik be a készpénz a bankhoz, a bank készpénzállománya emelkedik. Ha a bank vezetősége azt látja, hogy a befolyt s nála meggyűlt készpénz meghaladja tartozásainak (betétállományának) 10%-át, akkor a 10% feletti összeget kihelyezi. Ebből kölcsönt köt vagy váltót számítol le, vagy investment-papírt (állampapírt) vásárol. Az ilyen módon kiadott pénz megint csak mint betét vissza fog kerülni a bankhoz vagy egy másik bankhoz (szóval benne marad a hitelszervezetben) s így annak a készpénzállományát fogja növelni s azt fogja abba a helyzetbe hozni, hogy a készpénzének az említett 10%-án felüli részét kihitelezze. Ez a körforgás így megy tovább. Ez az, amit a bankok hiteltermelő képességének nevezünk. *Ennek a terékenységnak az eredménye az, hogy az egész hitelvolumen meghaladja a közönség megtakarításait, ennél fogva ennek a hitelvolumennek a kiterjesztése vagy csökkentése lehetséges és ez a bankok, végeredményében a központi bank elhatározásától függ.* Egy egyszerű példa ezt még világosabbá teszi. Gondoljuk el, hogy az egész hitelszervezet egy bankká olvadna össze. Ezt már majdnem el lehet mondani pl. Ausztria hitelszervezetéről. Tegyük fel, hogy egy ügyfél 1000 font sterlinget fizet be betétként a

⁴ Lásd: R. G. Hawtrey: *Currency and Credit*. London, 1934., 45. lap.

⁵ Clearing bankok a következők: Barclays Bank Ltd., Coutts & Co., Glyn, Mills & Co., Lloyds Bank Ltd., National Bank Ltd., National Provincial Bank Ltd., Westminster Bank Ltd., William Deacon's Bank Ltd., Martins Bank Ltd., Midland Bank Ltd.

⁶ Lásd: Macmillan Committee Report 74. szakasz. Utóbbi években a 10% emelkedett.

bankba. A fentismertetett angol bankszokás szerint ez mintegy 10.000 font sterlinghez szükséges liquiditást jelent. Ennélfogva a bank, amelyhez 1000 font sterling befolyt, 10%-ot, azaz 100 fontot fog készpénzben őrizni, 90%-ot, azaz 900 font sterlinget pedig hitelként fog nyújtani egy ügyfelének s őt ezzel az összeggel csekkszámlán elismeri. Ezen az alapon a hitelben részesített ügyfél csekket bocsát ki vagy készpénzben teljesít fizetést 900 font erejéig az ő hitelezőinek. Ezek a hitelezők ugyancsak a bank ügyfelei, miután az egész hitelszervezetet egy egységnek képzeljük, ennél fogva a fizetés megtörténte után a bank ezeknek a számláit összesen 900 fonttal fogja elismerni. A bank most tartozik mind az eredeti 1000 fontos betéttel, mind a harmadik ügyfeleinek 900 fontos betéttel, a betétek címén fennálló tartozása tehát 1900 fontra növekedett és azzal a kötelezettségével szemben, hogy ezt a tartozását neki kívánatra vissza kell fizetnie, a pénztárában van az eredeti 1000 font készpénz, ami pedig jóval több, mint a betét 10%-a. Ugyanez a helyzet, ha a bank ahelyett, hogy 900 font sterling hitelt nyújtott egy ügyfelének, 900 font sterlingért értékpapírt (investmentet) vett volna, mert a 900 font, amit az investmentért kifizet az eladónak, szintén csak hozzá került volna, mint betét. A helyzet tehát az lesz, hogy a bank betét címen tartozik a nagyközönségből egyeseknek 1900 fonttal s ezzel szemben követel egyesektől 900 fontot s készpénz fekszik a kasszájában 1000 font sterling. Miután 1900 font betétállománynak 10%, azaz 190 font sterling készpénz felel meg, a bank ismét kihitelezhet egy negyedik ügyfelének 810 font sterlinget, illetőleg ennyiért vehet még állampapírokat, az ellenértéket, illetőleg az új hitelt kifizeti, vagy jóváírja a negyedik ügyfelének csekkszámlán, amivel az rendelkezhetik s ha a rendelkezés megtörtént, bármely célra használták is fel a hitelt, az eredmény megint csak hozzá (a hitelszervezethez) kerül, mint valakivel szemben fennálló tartozás (betét) s így a betétei már 2710 font sterlingre emelkedtek s az eredeti 1000 font még mindig nem ment ki a pénztárból, ennél fogva a 2710 font sterlingnyi betétállomány 10%-a feletti összeget, azaz 729 font sterlinget újból kihitelezhet egy hatodik ügyfelének s azt csekkszámlán neki jóváírja s az rendelkezik ezzel, az összeg megint csak hozzá fog kerülni s így a betétállománya már 3439 font sterlingre emelkedett. A bank ezt a műveletet mindaddig folytathatja, amíg az 1000 font sterlingnyi készpénzben befizetett betét az eredeti 1000 font tizszeresére nem duzzad fel. A bankok működésének ebből az üteméből nem csak az látszik, hogy a hitelvolumen meghaladja a tényleges megtakarítások összegét, hanem, hogy a hitelvolumen növekedésével párhuzamosan növekszik a betétállomány (a bankok tartozása) is.

Ezzel az okoskodással szemben nem jelent semmit, hogy a hitelszervezet tényleg nem egy bankból áll, hanem sokból, mert ha a fenti elgondolást, amit könnyebb megértés kedvéért úgy képzeltünk el, hogy az egész hitelszervezet csupán egy bank, akként vezetjük végig, hogy a készpénz mindig más bankhoz kerül, akkor is a hitelszervezetbe bekerült 1000 font olyan készpénzből, ami eddig nem volt abban bent — és ez a lényege a dolognak, hogy eddig nem volt a hitelszervezetben, — az összes bankoknál összesen 10.000 font hitel s ennek megfelelően 10.000 font betét keletkezhet. Minthogy pedig a hitelvolumen szempontjából az összes bankoknál levő fizetési eszközök mennyisége számít, nyilvánvaló, hogy a hitelvolumen mindenkor a közönség tényleges megtakarításaiból készpénz formájában a bankokhoz kerülő fizetési eszközök mennyiségének (végeredményében azt mondhatjuk, hogy a forgalomban levő készpénznek) bizonyos sokszorosát fogja kitenni. Hogy hányszorosát, az a bankok s különösen a központi bank felfogásától és hitelpolitikájától függ. Az sem befolyásolja ennek az okoskodásnak a helyességét, hogy a készpénz nélküli fizetési forgalom mennyire van egy országban elterjedve s mennyire nem. Ez a körülmény a fizetési eszközök forgási sebességét (velocitását), de nem mennyiségét (volumenét) befolyásolja.

Ezek után világos, hogy a központi banknak miként áll módjában a hitelvolumen növelése vagy csökkentése. Egyrészt tényleg több bankjegy forgalomba hozásával, amit váltóknak nagyobb mérvű leszámítolásával ér el, vagy az u. n. nyílt piaci ügyletekkel (open market operation), ami azt jelenti, hogy a jegybank állampapírokat vásárol a piacon s így bankjegyeket tukmál a piacra. Ennek következtében a bankoknál felgyülemlik a készpénz, ami őket abba a helyzetbe hozza, hogy növeljék a hitelvolument. Vagy ennek az ellenkezőjét teszi a központi bank, kevesebb váltót számítol le, illetőleg a tárcájában levő értékpapirokból ad el s a befolyó bankjegyeket nem hozza ismét forgalomba. De közvetve is módjában áll a jegybanknak a hitelvolumen befolyásolása a kamatláb felemelésével vagy leszállításával, mert ezzel a közönség hitelek iránti keresletét növeli vagy csökkenti.⁷ Végül az által is befolyásolható a hitel-

⁷ A központi bank kamatpolitikája rendkívüli fontosságú a hitelvolumen nagyságának elhatárolásánál. Az a kamatláb, amelynek alkalmazása mellett a központi bank váltókat számítol le, szabja meg rendszeren a piaci kamatlábat. Ez az a kamatláb, amely mellett új tőkék vehetők a piacon igénybe új üzleti befektetések céljára. A hitelforgalom egyensúlyi helyzetben tartása érdekében az szükséges, hogy a piaci kamatláb és az u. n. természetes kamatláb közt lényeges eltérés ne legyen. Természetes kamatlábnak nevezzük azt a százalékot, amennyi a vállalkozóknak (termelőknek) a befektetett tőkéjük után elérhető tiszta nyeresége. Ha a termelésnél elért tiszta nyereség a befektetett tőke nagyobb százalékát teszi, mint ahány százalékos kamatot a piacon újonnan igénybevett tőkék után fizetni kell, ez a termelőket arra fogja

volumen, hogy ha a központi bank készséget mutat arra, hogy szükség esetén hajlandó a bankoknak bankjegyeket adni váltók vagy állampapírok ellenében. Ez a bankokat arra ösztönözheti, hogy a nagyközönséggel szemben fennálló tartozásaik kisebb hányadát tartsák készpénzben s ezzel a tényleges bankjegyforgalom emelése nélkül is elérheti a központi bank azt, hogy a hitelszervezet bizonyos kiterjesztő tevékenységet folytasson. Ugyanigy közvetve a hitelmegszorítást is elérheti, ha nem mutat hajlandóságot arra, hogy a bankokat készpénzzel ellássa. A központi bankoknak ez a hitelpolitikája gyakorlatban abban a szigorúságban nyilvánul, amellyel a hozzá benyújtott váltókat, illetőleg az azokat aláíró kötelezettek hitelképességét vizsgálja.

A bankok fentemlitett tevékenységére, amit hiteltermelő működésnek is nevezünk, vissza kell térnünk, hogy esetleg téves képzetek ne keletkezzenek abban az irányban, hogy a bankok tényleg hitelt tudnak teremteni, vagyis semmiből valamit tudnak létrehozni. Meg kell tehát vizsgálni, hogy miben is áll a bankoknak, vagyis a hitelszervezetnek a hiteltermelő működése. Már fentebb utaltunk arra a megállapításra, hogy a hitelszervezet közgazdaságilag értékes működése lényegében abból áll, hogy azonnal esedékes kötelezettségeket vállal bizonyos később lejáró követeléseivel szemben. A később lejáró követelései azok a hitelek, amelyeket a nagyközönség (termelők és fogyasztók) egyes tagjainak nyújt. Ezeket a hiteleket a bankok nem fedezetlenül nyújtják, hanem csak megfelelő anyagi biztosítékok mellett, amit legáltalánosabban úgy fejezhetünk ki, hogy a hitelélvezőnek kell akkora vagyonának lenni, amelynek a józanul számított értéke a hitelt megfelelően meghaladja, tehát, mikor a bank valakinek a meglévő vagyonára hitelt nyújt s ez által őt liquid fizetési eszközökhöz juttatja, akkor a hitelszervezetnek az a közgazdasági tevékenysége, amit fentebb hiteltermelésnek nevezünk, tulajdonképpen az illiquid vagyonnak vagy a vagyon egy részének liquid eszközökké való felolvasztását jelenti. A központi bank hitelkiterjesztő vagy hitelszűkítő politikája tehát tulajdonképpen abból áll, hogy a gazdálkodó közösség illiquid vagyonát mily mértékben akarja liquid vagyonná felolvasztani, átalaki-

ösztönözni, hogy újabb befektetéseket eszközöljenek, tehát nagy hitelkereslet fog megindulni. Ha ennek a hitelkeresletnek a kielégítését a központi bank lehetővé teszi vagy engedi, akkor a hitelvolumen megnövekedése fog beállni. Vagyis ha a természetes kamat meghaladja a piaci kamatlábat, ez hitelduzzasztó (inflatorikus) hatású, míg ha a piaci kamatláb haladja meg a természetes kamatlábat, ez hitelapasztó (deflatorikus) hatású. A természetes kamatláb meg fogja haladni a piaci kamatlábat, ha a termelők tiszta nyeresége megnövekedik, ennél fogva a termelők tiszta nyereségének a növekedése is hitelduzzasztó (inflatorikus) hatású.

tani s ezzel az árszinvonalat — ami természetesen az illiquid vagyon pénzben kifejezett értékére is kihat — megfelelően alakítani. Miután pedig a felolvasztandó vagyon nem lehet más, mint vagy meglevő termelési eszközök, vagy fogyasztási javak bizonyos összessége, illetőleg ezekre vonatkozó bizonyos jogok és igények, a hitelkreálásnak ez önmaga is megadja a józan korlátait.

Azt mondtuk, hogy a központi bank hitelkiterjesztést lehetővé tevő vagy hitelszükítést eredményező politikájával befolyásolja az árszinvonalat. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy miként válhatik ennek eszközévé a hitelpolitika. Ennek a megértéséhez a monetaris tudomány u. n. quantitás elméletéhez kell folyamodni, mert a hitelpolitika működésének mechanizmusa csak ennek az elméletnek a tanítása mellett érthető meg. Ez az elmélet a pénz vásárlóerejének meghatározására s azoknak a tényezőknek a leszögezésére, amelyek a pénz vásárlóerejét meghatározzák s annak változásait okozzák, állít fel bizonyos tételeket.⁸ A quantitás elmélet legfontosabb eleme az a tétel, amely a pénz vásárlóerejének egyenletét állítja fel, vagyis meghatározza azokat a tényezőket, amelyekből a pénz vásárlóereje függ. A pénz vásárlóerejét kifejezi egy egyenlet, amelynek egyik oldalán áll a közösségnek rendelkezésére álló összes fizetési eszközök és ezek forgalmi sebességének (velocitásának) a szorzata, az egyenlet másik oldalán áll az összes ügyletek mennyisége, szorozva az összes javak és szolgáltatá-

⁸ Ha tudni akarjuk, hogy a pénz vásárlóereje állandó-e vagy sem, akkor a pénz vásárlóerejét valamivel mérnünk kell. A pénz vásárlóerejét nem mérhetjük mással, mint magával a pénzzel. Ez azt jelenti, hogy a pénz vásárlóerejét csak viszonylagosan tudjuk megmérni, t. i. összehasonlítjuk a pénz vásárlóerejét két különböző időpontban vagy két különböző gazdasági területen és az egyik időpont, vagy az egyik ország vonatkozó adatait vesszük alapnak s ehhez hasonlítjuk a pénz vásárlóerejét egy másik időpontban vagy országban. Hogy mi a pénz vásárlóereje, ezt mindnyájan közvetlen tapasztalatból tudjuk: az, amit azért venni lehet. Azt, amit a pénzért venni lehet, legjobban érzékelteti az összes javak és szolgáltatásoknak az ára egy bizonyos időpontban. Ha ezeket az árakat két egymástól különböző időpontban hasonlítjuk össze, akkor az egyik időpontban uralkodó árakat tekinthetjük alapnak s a másik időpontban uralkodó árakat ezzel összehasonlítva, már a korábbi árakkal számszerűleg is mérhetjük és a későbbi árakat a korábbi árak százalékában fejezhetjük ki vagy megfordítva. Ha ezekből a százalékszámokban kifejezett árakból mérlegelt átlagokat vonunk, akkor kaphatunk bizonyos számokat, amelyek kifejezik az általános árszinvonalat. Az árszinvonal tehát, ami egyenlő a pénz vásárlóerejével, mindig olyan számokat jelent, amelyek kifejezik, hogy abban az időpontban, amelyre vonatkoznak, az összes javak és szolgáltatások árai miként viszonylanak egy más időpontban — amit alapnak tekintünk — uralkodott árák átlagaihoz képest. Ha tudjuk azt, hogy miként mérjük a pénz vásárlóerejét s a mérés azt eredményezi, hogy a pénz vásárlóerejében változások mutatkoznak, akkor felmerül a kérdés, mi okozza a pénz vásárlóerejében beálló változást. Erről a kérdésre azonban csak akkor felelhetünk, ha megvizsgáljuk, hogy mitől függ a pénz vásárlóereje.

sok árával, az árszinvonallal. Ez az egyenlet legegyszerűbb formája. Miután pedig az árszinvonal egyenlő a pénz vásárlóerejével, az egyenletből megállapítható, hogy a pénz vásárlóereje függ a közönség rendelkezésére álló összes fizetési eszközöktől s ezek forgalmi sebességétől, amelyekkel egyenes arányban áll és az összes ügyletek mennyiségétől, amellyel fordított arányban áll. Ez a tétel önmagában sokkal ismertebb azok előtt, akik közgazdasági kérdések iránt érdeklődnek, minthogy annak bővebb kifejtése volna szükséges. Világosság kedvéért azonban hozzá kell tennünk, hogy a fogyasztóközönség rendelkezésére álló fizetési eszközökön nemcsak a bankjegyeket kell érteni, hanem az összes könnyen megmozdítható, tehát készpénzre, bankjegyekre bármikor, vagy rövid felmondásra átalakítható követeléseket. Ilyen követelések a közönségnek a bankokkal, a hitelszervezettel szemben fennálló követelései, a betétek. Vagyis, ha a közönségnek a bankokkal, a hitelszervezettel szemben fennálló követelése növekszik, akkor az idézett egyenlet szerint — ha a többi tényező változatlan — az árszinvonal is emelkedik, a pénz vásárlóereje csökken. Ha megvizsgáljuk az egyenletnek másik két tényezőjét, azt látjuk, hogy változások e két tényezőben is lehetségesek ugyan, de ez a változás sokkal szűkebb keretek közé van szorítva, mint a harmadik tényezőnek, a közönség rendelkezésére álló összes fizetési eszközök mennyiségének változása. Legfontosabb tényezője tehát az egyenletnek, amitől az ismeretlen, a pénz vásárlóerejének, az árszinvonalnak nagysága függ, a közönség rendelkezésére álló fizetési eszközök mennyisége. Ehhez hozzátartozik a közönségnek a hitelszervezettel, a pénzintézetekkel szemben fennálló követeléseinek nagysága. Ámde fentebb láttuk azt, hogy a bankok hiteltermelő képessége a közönségnek nyújtott hitelek útján képes fokozni a közönség rendelkezésére álló fizetési eszközök mennyiségét, tehát képes befolyásolni az árszinvonalat. Viszont azt is láttuk, hogy a bankok hiteltermelő képességén keresztül létrejött vásárlóerő függ a forgalomban lévő bankjegyek mennyiségétől, ez pedig függ a központi bank akaratától, vagyis az ő hitelpolitikájától. Így jutunk el ahhoz az összefüggéshez, amely a bankok hiteltermelő képességén keresztül a központi bank hitelpolitikája és az általános árszinvonal, a pénz vásárlóereje közt fennáll. Nyilvánvaló tehát, hogy az árszinvonalnak a kialakítása a központi bank kezében van — természetesen bizonyos határok közt — s ennek a kialakításnak az eszköze a központi bank hitelkiterjesztő vagy hitelszűkítő politikája.

Ha megértettük azt, hogy miként válik a központi bank a hitelpolitika segítségével az árszinvonal urává, irányítójává, akkor meg kell vizsgálnunk azt, hogy melyek azok a szempontok, amelyek a központi bankot vezetni vannak hivatva hitelpolitikájának gyakorlásánál. A hitelpolitika, amelyről azt

mondottuk, hogy a pénz és hitelrendszer motorikus ereje, nyilvánvalólag a pénz és hitelrendszer sima működését van hivatva előmozdítani. Célja tehát csak az lehet, hogy a pénz vásárlóerejét úgy befolyásolja, ahogy az a közösségre nézve a legelőnyösebb. A közösségre nézve egy szempont az irányadó, t. i. a mai magánkapitalista rendszerünk egyik alapvető feltételének, a haszonnal való termelés lehetőségének biztosítása. Ennek előfeltétele az értékek kontinuitásának biztosítása. Az értékek kontinuitását pedig a világpiaci árak józan állandósága tudja biztosítani. Tudjuk azt, hogy éppen a nemzetközi aranyvalutarendszer az, amelynek legfőbb célja volt a nemzetközi árak józan állandóságának biztosítása, mint ami a világ gazdasági virágzását biztosítani tudja. Ha pedig ez így van, akkor a hitelpolitikának a nemzetközi aranyvalutarendszer uralma alatt nem lehet más célja, mint magának a nemzetközi aranyvalutarendszer sima működésének a biztosítása. Az aranyvalutarendszer részletes kifejtésével nem kell itt foglalkoznunk, hiszen azt mindnyájan ismerjük, de meg kell állani egy percre annak az elemzésénél, hogy vajjon a nemzetközi aranyvalutarendszer — ha az simán működik — képes-e a világpiaci árak józan állandóságát biztosítani. Ezzel azt az állításunkat akarnánk *a priori* igazolni, hogy a hitelpolitikának a nemzetközi aranyvalutarendszer sima működésének a biztosítására kell irányulnia. Ennek a megértéséhez legcélszerűbb, ha kiindulunk a kvantitás elmélet legnaivabb elgondolásából, ami abból áll, hogy egyszerűen az aranyat és az aranyért megszerzendő javakat és szolgáltatásokat állítja egymással szembe, tekintet nélkül az aranyvalután felépülő hitelrendszerre. A nemzetközi aranyvalutarendszer sima működése az egész világot — illetőleg az aranyvalutás országokat — egy egyetlen világgazdasági egységgé olvasztotta össze az aranyon keresztül, amely az egyes országokban úgy folyt szét, mint a folyadék a közlekedő csövekben. Ha az egyik országban bizonyos okból megszorodott az arany ahhoz képest, mint amennyi monetáris arany az illető ország gazdasági helyzetében az egyensúlyi állapotot jelentette, azonnal bizonyos folyamatok indultak meg, hogy ez az aranytöbblet ismét szétfolyjon a közlekedő csöveken át a többi államhoz. Amíg az arany és az áruknak a vándorlása szabad az egyes országok közt, egy ország sem tudja hitelkiterjesztéssel vagy hitelszükítéssel a nemzetközi árakat lényegesen befolyásolni, mert a hitelkiterjesztés az illető országból aranykiáramláshoz vezet és ezzel a megzavart egyensúly helyreáll anélkül, hogy a nemzetközi, aranyban kifejezett árakat lényegesen befolyásolhatta volna. Mikor az egész világ, néhány ország kivételével, a nemzetközi aranyvalutarendszer alapján állt s ennek szabályait betartotta, akkor minden aranyvalutás országban a kö-

zösség rendelkezésére álló vásárlóerőt a bankjegyek aranyfedezeti rendszerén keresztül az illető jegybank aranykészlete szabta meg több kevesebb merevséggel. Az összes aranyváltás államok közönségének a vásárlóerejét az összes jegybankok, vagyis az egész világ monetáris aranykészletének mennyisége dönti el, ez pedig állandó, illetőleg évről-évre körülbelül állandó ütemben emelkedik, legfeljebb másként oszlik el az egyes jegybankok között. Az egész világra nézve felállítva a pénz vásárlóerejének az egyenletét — a nemzetközi aranyváltarendszer működése esetén, — miután a hitelvolumen az aranykészlet függvénye — azt is mondhatjuk, hogy a világ monetáris aranykészlete szorozva azt saját forgalmi sebességével, egyenlő az összes ügyletek és az árszínvonal szorzatával. Ámde a világgazdaságot véve, az összes ügyletek kifejezik a világtermelést. Ez éppen úgy, mint a világ monetáris aranykészlete, lassan emelkedő. Ennek a két tényezőnek a párhuzamos haladása biztosítja a világpiaci árak józan állandóságának elméleti lehetőségét. Ezt tehát a hitelpolitikával lényegesen befolyásolni nem kell, de nem is lehet, ellenben az észszerűtlenül alkalmazott hitelpolitikával meg lehet bizonyítani az aranyváltat, amint az meg is történt.

Természetesen az előadottak a kérdést csak sematikusán tárják fel a fenthivatkozott s a világgazdaságra nézve valószínű látszó egyensúlyt. Tény azonban az, hogy az aranyváltarendszer sima működése mellett sem volt a nemzetközi árak józan állandósága megvalósítva. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy melyek azok a körülmények, amelyek az egyensúlyt megzavarhatták? Már fentebb láttuk, hogy a pénz vásárlóerejének egyik tényezője a közönség kezében levő vásárlóerő nagysága. A közönség rendelkezésére álló fizetési eszközök azonban nemcsak arra szolgálnak, hogy lebonyolítsák a fogyasztáshoz szükséges pénzforgalmat, amit ipari pénzforgalomnak nevezünk (industrial circulation), hanem arra is szolgálnak, hogy lebonyolítsák a vagyontárgyak, tehát termelési eszközök és ahhoz való jogok és igények forgalmát, amit pénzügyi pénzforgalomnak nevezünk (financial circulation). Ezenkívül figyelembe kell venni, hogy az ipari pénzforgalomnak részét teszi a termelőknek a termeléshez szükséges pénzforgalma. A pénzforgalom e három kategóriája közül elsősorban az ipari pénzforgalomból a fogyasztók rendelkezésére álló vásárlóerő az, ami az árszínvonalnak tényezője. Már most a pénzforgalom említett három szelvényének egymáshoz való viszonya nagyon megváltozhatik, vagyis az ipari pénzforgalom, mint az egész pénz és hitelforgalom egy része, emelkedhet vagy csökkenhet az egész pénz és hitelforgalom megváltozása nélkül is és ez a változás olyan irányban hat ki, ami az árszínvonalat felhajtja vagy leszorítja, az országból ki, vagy az országba be irányuló arany-

mozgás nélkül, illetőleg annak ellenére is. Mai kapitalista termelési rendszerünk mellett a tőkefelhalmozódás és tudományos haladás azt eredményezi, hogy termelésünk egyre kapitalisztikusabb jellegű lesz, ami a termelvényeknek hosszabb termelési folyamatok lefolytatása útján való előállítását jelenti. A hosszabb termelési folyamat azt is jelenti, hogy minden termelt cikk számos gyártási fázison megy keresztül, mint félgyártmány megy termelőtől termelőhöz s növekszik az a vásárlóerő, ami ahhoz szükséges, hogy az egyes áruk a termelési folyamat tartama alatt gazdát cserélhessenek. Ennek a vásárlóerő-mennyiségnek a növekedése pedig csökkenti a fogyasztók rendelkezésére álló vásárlóerőt s így deflatorikus hatású. Ugyanigy ha a pénzügyi pénzforgalom céljaira szolgáló vásárlóerő mennyiségben hirtelen változás áll be, ez is lehet inflatorikus vagy deflatorikus hatású, mert növelheti vagy csökkentheti az ipari pénzforgalom mennyiségét. Ugyanígy hatású a megtakarítások megnövekedése, mert ez közvetlenül is csökkenti az ipari pénzforgalmat, de a termelés kapitalisztikusabbá tétele által közvetve is csökkentheti a fogyasztók jövedelmét a termelők által szükségelt vásárlóerő megnövekedése által.⁹ Ha kétségtelen is az, hogy az aranyvalutarendszer a múltban nem volt képes biztosítani a világpiaci árak józan állandóságát, vagyis jelentékeny fel és lefelé való árkilengések voltak, amire éppen tanulmányunk legelején mutattunk rá, ez nem cáfolja meg a nemzetközi aranyvalutarendszer alapelgondolásainak helyességét, mert áringadozás részben azokra az okokra vezetendő vissza, amelyeket előadtunk, részben arra, hogy voltak időszakok, midőn a világtermelés évről-évre való emelkedése és a világ monetaris aranykészletének az évi aranytermelés által való szaporodása nem haladt párhuzamosan. Az előadottak szerint tehát deduktíve bebizonyítottunk látszik, hogy a hitelpolitikának az aranyvalutarendszer léte és működése alatt nem kellett s nem is volt szabad másra irányulnia, mint az aranyvalutarendszer sima működésének a fenntartására. De hogy erről a posteriori is meggyőződhetünk, legyen szabad talán megvilágítani a hitelpolitika és a nemzetközi aranyvalutarendszer működése közt keletkező kölcsönhatások lefolyását és végeredményét.

A nemzetközi aranyvalutarendszer működési törvényeiből következik, hogy ha egy országba bizonyos okból nagyobb mennyiségű arany áramlik be, akkor ott az áraknak emelkedniök kell. Emelkedniök pedig azért, mert ha több a monetaris arany egy országban, akkor emelkedik a forgalomban levő

⁹ Ezért a pénz vásárlóerejét kifejező s már közölt egyszerű egyenletet, amit Irving Fisher állított fel, John Maynard Keynes kiegészíti ezeknek az elemeknek az egyenletbe való felvételével s így a pénz vásárlóerejének kifejezésére egy tökéletesebb, de matematikailag bonyolultabb egyenletet állít fel.

fizetési eszközök mennyisége, több készpénz kerül a hitelszervezetbe, ez hitelkiterjesztést tesz lehetségessé, ez által növekszik a fogyasztóközönség rendelkezésére álló vásárlóerő, anélkül, hogy az ügyletek mennyisége emelkednék, ennél fogva a fenthivatkozott egyenlet értelmében az árszinvonalnak emelkednie kell, vagyis a pénz vásárlóereje csökken. Ennek megakadályozása a központi banknak érdekében állhat — még a nemzetközi aranyvalutarendszer sima működési szabályainak teljes betartása mellett is. Ha ezt az eredményt a központi bank meg akarja akadályozni, akkor kettőt tehet. Megakadályozhatja az arany beözönlését azzal, hogy az aranynek külföldi kölcsönökké való átalakítására ösztönzi a piacot, de teheti azt is, hogy az aranybeözönlés ellenére csökkenti a bankjegyforgalmat, azaz bankjegyet von ki a piacból az által, hogy a tárcájában levő s lejáró váltók helyett nem vesz újakat, s a tárcájában levő állampapírokat a nyílt piacon eladja, miáltal bankjegyek folynak hozzá vissza, amit nem hoz ismét forgalomba. Ennek következtében a forgalomban levő bankjegyeknek egy igen magas, esetleg 100%-os aranyfedezeti aránya állhat elő, viszont a hitelvolumen annyira meg tudja szűkíteni, hogy az esetleg nem lesz nagyobb, mint amekkora az aranybeözönlés előtt volt, az árszinvonal változására tehát nincs ok s így az országba beözönlő aranyat meg tudja tartani. A hitelpolitikának ilyen kezelése indokolt lehet egy országban, különösen ha az aranybeözönlést a menekülő s rendesen látra vagy csak rövid felmondásra elhelyezkedő tőke okozza. Ez volt a helyzet pl. Svájcban. Ha azonban az aranybeáramlást nem az ilyenfajta tőkemozgalom idézi elő, akkor ez a hitelpolitika, először nemzetközi vonatkozásban, hátrányokat jelent s esetleg válság kitöréséhez vezethet. Körülbelül ezt lehet mondani Franciaország esetére. Ez különösen akkor lesz világos, ha megvizsgáljuk az arany ellenkező irányban való mozgását is. Mert hiszen ha az arany egy országba beáramlik, ez biztosan más országból vagy országokból áramlik ki. Ha az arany kiáramlik egy országból, ennek természetes következménye, hogy a fizetési eszközök mennyisége is csökken, ez a hitelszervezetet a hitelvolumen megszükitésére kényszeríti, vagyis deflációs hitelpolitikát kényszerít a hitelszervezetre, csökken a fogyasztók kezében levő vásárlóerő, tehát ha az egyenlet többi tényezői változatlanok vagy csak lényegtelen változást szenvednek, akkor az árszinvonalnak esnie kell. Ha azonban a központi bank az aranykiáramlás ellenére sem csökkenti a hitelvolument s azt a körülményt, hogy az ország monetaris aranykészlete csökken, nem méltányolja kellőleg, hanem továbbra is ugyanannyi vagy közel ugyanannyi fizetési eszköz forgalmát tartja fenn s a csökkent aranyfedezetet bankszerű fedezettel pótolja, akkor az arany kiáramlása ellenére sem fog be-

állani az árak csökkenése vagy oly mérvű csökkenése, mint aminőt az arany kiáramlása indokolna. Vagyis a központi bank hitelpolitikájával ki tudja egyensúlyozni az aranykiáramlás logikus következményeit. Ez történt Németországban 1931-ben és azután. Ezekben az esetekben a központi bank hitelpolitikájával az arany ki és beáramlásának okszerű következményeit ki tudta egyenliteni, helyesebben semlegesíteni tudta az arany be, illetőleg kiáramlás logikus következményeit, tehát a hitelpolitikát nem abban az irányban alkalmazta, hogy az aranyvalutarendszer sima működését biztosítsa. Ez csak átmenetileg és viszonylag kis mértékben alkalmazva olyan, ami a gazdasági virágzás hátrányára nincs. A megfelelő hitelpolitikával elérhető eredmények teljes mértékben való kihasználása csak akkor tudná gazdasági virágzás szempontjából a maga teljes és üdvös hatását kifejteni, ha minden ország — amely a nemzetközi aranyvalutarendszert fogadta el — egymással harmonikusan s mindig a kellő indokoltsággal alkalmazná ezt az eszközt. Erre azonban eddig még nem volt példa, sőt éppen az ellenkezője fordul elő, amit egyesek a jelenlegi világválság egyik okának is tekintenek.¹⁰

Most vizsgáljuk meg, hogy a fent tárgyalt az a hitelpolitika, amely nem az aranyvalutarendszer sima működésének fenntartására, hanem arra irányul, hogy az arany ki és beáramlás természetes következményeit elhárítsa, milyen eredményre vezet. Ha egyik országból arany áramlik egy másik országba, aminek következménye ott bizonyos hitelkiterjesztés és az árak emelkedése, ez az, amit a gazdasági életben jó konjunkturának szoktunk nevezni. Ez ellen, amint a háboru után tapasztaltuk, az illető országok nem védekeztek, sőt örültek neki, viszont a fellendülés természetes következményei ellen, az árubeözlés ellen, vámokkal vagy vámemeléssel védekeztek. Ezt csinálták az Amerikai Egyesült Államok már 1931 előtt. Már most annak az országnak, ahová az arany áramlik, ez a viselkedése arra kényszeríti azt az országot, ahonnan az arany kimegy, hogy ne abban az irányban működtesse a hitelpolitika eszközeit, hogy az aranykiáramlás gazdasági következményeit ellensúlyozza, hanem hogy éppen abban az irányban működtesse azt, hogy magát az aranykiáramlást akadályozza meg, egyelőre nem kötött devizagazdálkodással, hanem hitelpolitikával. Ez pedig azt jelenti, hogy az aranykiáramlásra nem hitelkiterjesztő politikával felel, hanem az aranyvalutarendszer logikájának megfelelőleg, hitelszűkítő politikával és kamatláb emeléssel, szóval deflációs hitelpolitikával, hogy a belföldi árszínvonalat annyira leszorítsa, ami lehetővé teszi, hogy arany helyett áru menjen külföldre. Rendesen azonban nem sok célt ér el ez az ország a deflációs hitelpoliti-

¹⁰ Lionel Robbins: *The Great Depression*. London, 1934.

kával, mert az áru ellen minden ország, elsősorban az az ország, ahova az arany áramlik, a kereskedelempolitika eszközeivel védekezik. Következik tehát az aranyat vesztő országban a második lépés, az árubehozatal elleni védekezés, hogy a külfölddel szemben fennálló kedvezőtlen fizetési mérleg, amely az aranykiáramlásban nyilvánul, ez által javuljon meg. Ez általában csökkenti a világkereskedelem volumenét s így az árak további csökkenésére vezet, ami csakhamar visszahat arra az országra is, amelybe az arany beáramlik s itt is fellépnek azok a válságjelenségek, amelyek azokban az országokban felléptek, ahonnan az arany kiáramlott. Vagyis ár-csökkenés, tehát az értékek kontinuitásának megszakadása, fizetéseképtelenségek, munkanélküliség. Az előadottakkal talán sikerült nemcsak azt megvilágítanom, hogy a nemzetközi aranyvalutarendszernek milyen fontos része a hitelpolitika, hanem hogy ennek a hitelpolitikának nem lehet más közvetlen vezérlőelve, mint a nemzetközi aranyvalutarendszer sima működésének a biztosítása, mert mihelyt attól a céltól eltér s önálló célok megvalósítására törekszik, pl. éppen az aranyvándorlás természetes és logikus következményeinek elhárítására, abban a pillanatban már magára az aranyvalutarendszerre lesz veszedelmes s azt meg is buktathatja, mint ahogy az 1931-ben meg is történt.

Ha azonban ez így van, akkor annál merevebben ütközik ki a kérdés, hogy azt a hitelpolitikát, amelynek fontosságát, lehetőségét, működésének mechanizmusát és hatásait most megvizsgáltuk, mi vezeti a manipulált papirvalutarendszer uralma alatt. A kérdésre keressük a választ a nemzetközi aranyvalutarendszer s a manipulált papirvalutarendszer közt mutatkozó különbség megvizsgálásával. Az aranyvalutarendszer abból indul ki, hogy ez a rendszer képes a nemzetközi árak józan állandóságát biztosítani s miután az aranyvalután keresztül az árak érvényesülnek az egyes aranyvalutás országokon belül is, a gazdasági virágzás legfőbb feltétele, a haszonnal való termelés lehetősége, biztosítva van az egyes országokon belül is. Manipulált papirvalutánál ez a lehetőség megszűnik. Miután azonban az általános gazdasági előfeltétel, a haszonnal való termelés lehetősége, ebben az esetben is érvényes, a manipulált papirvaluta feladatának az látszik, hogy az illető papirvaluta működésének határain belül őrizze meg az árak józan állandóságát. Ebből az következne, hogy magának a hitelpolitikának is arra kellene irányulnia, hogy a belföldi árak józan állandóságát fenn tudja tartani, tehát a pénz vásárlóerejét lehetőleg változatlan szinten tartsa. A nemzetközi aranyvalutarendszer idején a világ termelésének, a világ monetaris aranykészleteinek párhuzamos haladása képes megvalósítani a nemzetközi árak józan állandóságát.

gát. Az egyes országok hitelpolitikájának tehát csak arra kell törekednie, hogy a belföldi árak józan arányt tartsanak a nemzetközi árakkal. Vagyis van egy fix pont, van egy fix árszínvonal, amihez a belső árszínvonalat mérni kell s amivel való állandó viszonyban tartás a feladat. A manipulált papirvalutarendszernél azonban — különösen ha minden ország erre tér át — ez a nemzetközi fix pont megszűnik, tehát elveszti a központi bank azt a delejtűt, ami őt hitelpolitikájában irányítja s más irányító csillagzatot kell keresnie. Teljesen mellőzzük itt annak a kérdésnek a taglalását, ami szorosan véve nem függ össze a hitelpolitika változásaival, t. i. a fizetési mérlegben mutatkozó passzivitást, amely a devizakényszer gazdálkodást teszi szükségessé egy országra nézve. Amíg egy ország ezen devizakényszergazdálkodáson belül egyensúlyt teremteni nem tud a deviza kereslet és a deviza kínálat közt, addig a hitelpolitikáját csak hitelszükítő irányban működtetheti, ha nem akar egy inflációs circulus vitiosusba beleesni. Ezt a kérdést most azért hagyjuk teljesen vizsgálódás körén kívül, mert ebben az esetben a hitelpolitika célját felismerni nagyon könnyű. Ebben az esetben ugyanis a hitelpolitikát kizárólag a kedvezőtlen fizetési mérleg monetaris hatásainak valamilyen módon való kiegyensúlyozhatása fogja irányítani, az pedig mást, mint hitelszükítő politikát (deflációt) nem tehet szükségessé.

Visszatérünk tehát annak a vizsgálatához, hogy mi vezesse a központi bank hitelpolitikáját egy manipulált papirvalutarendszer mellett, ha a fizetési mérleg kedvezőtlen helyzete nem köti meg a kezét? A nemzetközi aranyvalutarendszer korszakából maradt ránk az az axioma, hogy az értékek folyamatosságát az a hitelpolitika biztosítja legjobban, amely állandósítja a fogyasztási javak nagykereskedelmi árszínvonalát. Ez egy statikus gazdasági helyzetben nagyon könnyű, mert csak az szükséges hozzá, hogy a fogyasztók összjövedelme a kiinduló ponthoz képest ugyanabban az arányban növekedjék, mint amilyen arányban növekszik a termelés. A nemzetközi aranyvalutarendszer idején ennek lehetősége biztosítva volt. Azonban egy manipulált papirvaluta esetén, amely rendszer csak egy ország határain belül érvényesül s az árak mozgása nem jön közvetlen érintkezésbe a világpiaci árakkal az aranyvalutarendszer közlekedő csövein keresztül, egy ilyen hitelpolitika, amely csak a fogyasztási javak nagykereskedelmi árszínvonalának állandósítására törekszik — egyes közgazdasági írók szerint — veszéllyel járhat. Ha egy manipulált papirvaluta uralma alatt az illetékes pénzügyi hatóság ahhoz képest irányítja hitelpolitikáját, hogy a fogyasztási javak nagykereskedelmi árszínvonalát változatlan szinten tartsa, tehát ne engedje azt esni, ez esetleg veszedelmes inflációhoz vezethet, abban az esetben, ha a fogyasztási javak ár-

szinvonala akkor sem esik, ha a termelés nagyobb ütemben emelkedik, mint a termelési költségek emelkednek, vagy a termelés mennyiségének emelkedése nélkül csak a termelési költségek csökkennek az árak csökkenése nélkül. Ez az állapot u. i. a vállalkozókat nagyobb nyereségekhez fogja juttatni, e nyereségek a bankokhoz kerülnek, ezek ez által ismét több hitel nyújtására lesznek képesek és növelik a közönség kezében levő vásárlóerőt. Ezenkívül a termelők nagyobb tiszta nyeresége a normális és piaci kamatláb egyenlőtlensége által önmagában inflatorikus hatású.¹¹ Ezzel megindul egy önmagát felerősítő inflációs folyamat, amely csakhamar a bizalom megrendüléséhez, a hitelek visszavonásához, fizetéseképtelenségekhez és ezeken keresztül válsághoz vezet, mert a központi bank ellensúlyozó közbelépése csak későn jöhet. A hitelpolitika vezérgondolata tehát, egyes elméleti írók szerint, nem lehet a fogyasztási javak árszínvonalának állandósága.¹²

Egy másik elmélet, amely Hayek professzortól származik, a monetaris egyensúly fenntartását attól várja s azt írja elő ebből a célból, hogy a valóságos pénz- és hitelforgalmat kell állandósítani, amin azt értik, hogy az egész fogyasztó-közönség rendelkezésére álló vásárlóerőnek s ennek a forgási sebességgel való szorzatának állandónak kell lennie. Kétségtelen, hogy ez az elméleti elgondolás kizárja a kumulatív infláció lehetőségét, viszont az elgondolás elméleti bírálói rámutatnak arra, hogy bizonyos mérvű tőkefelhalmozódás esetén a fogyasztó közönség jövedelmének állandó csökkentését idézi elő s így deflatorikus hatású lesz. Tőkefelhalmozódás esetén ugyanis

¹¹ Lásd a 7. jegyzetben mondottakat.

¹² Svédország 1931 szeptember 28-án tért le az aranyalapról és a svéd Riksbank Dr. Dog Hammerskjöldöt kérte fel, hogy készítse el a bank statisztikai osztálya részére a fogyasztási javaknak egy hetenként összeállítandó kiskereskedelmi árindexét, amely azoknak a fogyasztási cikkeknek és szolgáltatásoknak az átlagos kiskereskedelmi áraiból van összetéve, amelyek legjobban képviselik a svéd nép létfenntartási költségeit. Ennek az indexnek az alapja az 1931 szeptemberi árak voltak, melyeket 100-nak véve a következő években 101.7-nél magasabb és 98.4-nél alacsonyabb nem volt. Kétségtelen, hogy a kis országok közt Svédországnak sikerült a világválság kedvezőtlen kihatásai ellen leg-sikeresebben küzdenie, amit sokan a Riksbanknak arra a politikájára vezetnek vissza, hogy az említett életfenntartási indexet éveken át majdnem változatlan színvonalon tudta tartani. Természetes, hogy ez a néhány évi siker a szövegben említett elméleti aggályok megcáfolására nem elegendő. Annyival kevésbé, mert sokan utalnak arra, hogy ugyanez alatt az idő alatt a svéd korona nemzetközi értékelése teljesen párhuzamosan haladt az angol font sterling nemzetközi értékelésével, csak állandóan néhány ponttal az alatt mozgott. Így pl. 1936 januárjában a font sterling a nemzetközi piacon aranyértékének 60.3%-ával, addig a svéd korona aranyértékének 56.5%-ával volt értékelve. Ennél-fogva a Svédországban idáig elért kedvező eredmények azonosak azzal, amit a valuta leértékelése által Nagy-Britannia is elért. Lásd Irving Fisher: *Stabilised Money*. George Allen & Unwin Ltd., London.

— amint arra már utaltunk — meghosszabbodik a termelési folyamat s az engedélyezett pénz- és hitelforgalomból nagyobb részre lesz szükség a meghosszabbított termelési folyamatban, mint eddig volt s ez a növekedés a fogyasztó közönség össz-jövedelmének rovására megy, ez az árak eséséhez vezet, az áresés a költségek merevsége mellett megfosztja a termelőket a szükséges nyereségtől s megindul az ismert deflációs *circulus vitiosus*. Ezen csak hitelkiterjesztéssel lehetne segíteni, amit azonban ez az elmélet kizár. Tehát az állandó pénz- és hitelforgalom — a Hayek professzor féle meghatározás szerint — sem lehet ezen elmélet bírálói szerint a hitelpolitika vezérlő elve, mert defláción keresztül vezet a válsághoz.

Egy harmadik elgondolás, illetőleg elmélet R. G. Hawtrey elmélete, amely szerint a hitelpolitikának arra kell irányulnia, hogy a fogyasztók jövedelme és kiadása (*consumers income and outlay*) legyen állandó, még pedig a fogyasztók fejenkénti jövedelmét számítva. Erre azonban egyes közgazdasági tudósok azt mondják, hogy ez a hitelpolitika eddig elfogadott eszközeivel el nem érhető, hanem csupán jelenleg új szerű és anortodox metódusokkal, t. i. a fogyasztóknak nyújtott hitelekkel és a termelők változó megadóztatásával, illetőleg a termelőknek nyújtott adóelengedésekkel előidézett közgazdasági hatással lehet csak elérni. E kérdés bővebb elméleti kifejtése túl messze vezetne, úgy hogy azzal itt bővebben foglalkozni nem lehet.¹³

Hogy a három felhozott elméleti elgondolás közül melyik az, amelynek gyakorlati megvalósítása biztosítja leginkább a gazdasági virágzást, annak az eldöntésére nem érezzük magunkat hivatottnak, de nem is fontos a felvetett kérdés szempontjából. A kérdések felsorakoztatása csak azért volt fontos, hogy bizonyos végső következtetéseket tudjunk levonni, hogy rá tudjunk mutatni arra, hogy a manipulált papírvalutával való gazdálkodás hátterében az elméleti bizonytalanságok milyen légiója lappang s ezek az elméletileg ma még nem tisztázott kérdések milyen nehéz helyzetbe hozhatják azokat, akiknek a gazdasági életünk hajóját kormányozniok kell anélkül, hogy a nemzetközi aranyvalutarendszer irányítúje rendelkezésükre állana. Természetesen ez a bizonytalanság és kétség annál könnyebben leküzdhető, minél kevésbé távolodtunk még el a nemzetközi aranyvalutarendszertől. Ez pedig mindaddig fennáll, amíg egyes nagy országokban még az aranyvalutarendszer csökevényei feltalálhatók és az arany, mint nemzetközi fizetőeszköz, ha nem is mint valutajószág, ugyanazt a funkciót tölti be a manipulált papírvalutás államok közt is, mint amit régen töltött be. Ha azonban az összes aranyvalutás államok át-

¹³ Lásd: E. F. M. Durbin: *The Problem of Credit Policy*. London, 1935. Part II.

térnek a manipulált papirvalutarendszerre s az arany közvetítő s összekötő szerepe kisebb lesz, akkor mondhatjuk, hogy mai közgazdasági elméleteink és ismereteink mellett még nem lesz a gazdasági élet vezetőinek egy biztos iránytűje, amely szerint megnyugvással tudják irányítani a hitelpolitikát, a gazdasági virágzásnak vagy válságnak ezt a legfontosabb eszközét és magának a pénz- és hitelrendszernek motorikus erejét. Ezért is lehetetlenség talán még ma az, amit különösen Irving Fisher amerikai professzor rendkívüli lendülettel hirdet, az aranyvalutarendszer helyett az u. n. irányított pénz (planned money) megvalósítása.

Milyen szempontok irányítsák tehát az illetékes központi bankot hitelpolitikájának megválasztásában? Átmenetileg és bizonyos időre lehetségesnek, sőt szükségesnek tartjuk azt, hogy a fogyasztási javak nagykereskedelmi árszínvonalának az állandósága legyen a vezérlő szempont. Egy nagy és az autarkiahoz közel álló ország talán huzamosabb időn át is vezéreltetheti magát ez által a szempont által hitelpolitikájának megválasztásában, de nem teheti ezt állandóan egy kis ország. Mert mennél kevésbé autarkikus egy ország, annál inkább fontos reá nézve az, hogy belső árszínvonalát állandóan kielégítő kapcsolatban tartsa a nemzetközi árszínvonalal, ezt pedig a manipulált papirvaluta nemzetközi (intervalutaris) értékének meghatározásával, illetőleg állandó alakításával éri el. Minél inkább van egy ország a nemzetközi kereskedelemre utalva s mennél inkább befolyásolják a nemzetközi piacon elérhető árak a belföldi árakat, annál nyomatékosabban lép előtérbe a manipulált papirvaluta nemzetközi értékének józan állandósága. A belföldi és nemzetközi árak lehető állandó viszonyának fenntartása nélkül vagy az illető ország külkereskedelme fog minduntalan fennakadást szenvedni, vagy pedig a valuta nemzetközi értékelését kell az áreltolódásoknak megfelelőleg folytonosan megváltoztatni, ami annál kedvezőtlenebbül hat ki egy ország egész gazdasági életére, minél nagyobb mértékben kénytelen bizonyos szükségleteit a nemzetközi piacon fedezni, vagyis minél kevésbé autarkikus. Tehát minél nagyobb mértékben van egy ország ráutalva a nemzetközi áruforgalomra. A belföldi és a nemzetközi árszínvonal józan, állandó viszonya a valuta nemzetközi értékének állandóságával egyenlő s így a valuta nemzetközi értékelésének állandósításával el lehet érni a nemzetközi és a belföldi árszínvonal egymáshoz való viszonyának józan állandóságát. Ez a józan állandóság elsősorban a valutának az aranyhoz való mozdulatlan értékviszonyának az elérése útján történik. Ha azonban egy ilyen ország gazdasági helyzete olyan, hogy elsősorban egy olyan nagy gazdasági területtel áll gazdasági kapcsolatban, amely maga is manipulált papirvalutát használ, — bármely szempontok szerint manipulálja is az illető ország

a maga papirvalutáját — akkor ennek a nagy piacnak a manipulált papirvalutáját kell az illető kis országnak alapul elfogadni, mint amelyhez a maga valutájának a nemzetközi állandóságát köti. Ha azonban nem ez az eset forog fenn, akkor hosszú időre nem lehet más szempontja a hitelpolitikát kezelő központi banknak, mint a létező papirvalutát úgy manipulálni, hogy értékviszonyát az aranyhoz képest lehetőleg változatlanul tartsa fenn, mert ez az illető valuta nemzetközi értékelésének az állandóságát is jelenti s ez az egyedüli út, amely a papirvalutarendszer bizonytalanságaiból a nemzetközi aranyvalutarendszerhez való visszatéréshez vezet, amely adott közgazdasági ismereteink mellett az egyedül biztos bázisa gazdasági életünk virágzásának.

Koós Zoltán.

Telepítés és más birtokpolitikai intézkedések a kisbirtok szaporítására.

Az a törvény, mely tanulmányozásban eltöltött hosszú évek, sok vita és publicisztikai polémia után a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről kerül majd becikkelyezésre, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy olyan vidékeken, ahol a kisbirtok szaporítása közszempontból kívánatos, egy-egy család eredményes gazdálkodása alapjául alkalmas, önálló gazdaságot létesítsen és ezzel, valamint a meglévő kisebb gazdaságok kiegészítésével az ország egyetemes érdekeinek leginkább megfelelő birtokmegoszlás kialakítását mozdítsa elő. Ez lesz a törvény főcélja és ezt az ingatlanoknak közérdekből való megszerzésével és eldarabolásával, hosszabb időre szóló és tulajdoni megszerzés lehetőségével összekötött, esetleg örökös kishaszonbérletek alakításával és földbérlő szövetkezetek létesülésének elősegítésével akarja szolgálni. Ahol a birtokmegoszlás és népsűrűségi viszonyok szükségessé teszik — és hozzá tehetnénk: amennyire az anyagi eszközök ezt lehetővé teszik — csoportos telepítéseket kíván létesíteni, külön község alakításával, vagy hozzátelepítéssel. A főcél mellett a törvény a falusi családi otthon létesítésére alkalmas házhelyek megszerzését is elő akarja segíteni.

A törvényjavaslat indokolásában rámutat arra, hogy bár az 1920-as évi földreform eredményeképpen a nagybirtok nagyobb területi veszteségeket szenvedett, mint azelőtt évtizedeken keresztül, mégis nem tudta megszüntetni azokat az aránytalanságokat, melyek birtokmegoszlási viszonyainkban vannak és azokat úgy megváltoztatni, ahogyan ez népesedési, szociális és gazdasági érdekeink szempontjából megfelelő volna. A nagybirtok összterülete 1934-ben 4,770.580 kat. hold volt, ami az ország összterületének kerek 29%-át teszi ki, mondja a törvényjavaslat indokolása. Ez az adat azonban így nem eléggé kifejező, mivel tudnunk kell azt is, hogy ebből a területből 1,361.000 kat. hold az erdő és 1,950.000 kat. hold a szántóföld. Ugyancsak nem tartjuk teljesen kifejezőnek, illetőleg megfelelőnek azt a szembeállítást, mely szerint az 5 kat. holdon aluli üzemek 2,975.540 kat. holdnyi területével szemben az 1000 kat. holdon felüli birtokok 3,578.652 kat holdat foglalnak el, vagyis „tehát a terület 40%-át e két kategória

foglalja el". Mert ismételnünk kell, hogy az 1000 holdon fe-
lül nagybirtokra eső területből csak 40.8% a szántóföld, míg
az 5 kat. holdon aluli üzemek területében legalább 85% a
szántóföld. Ennek megállapítása után is azonban kétségtelen
ül helyes törekvés az, mely a földbirtok arányosabb meg-
osztására irányul, feltéve azt, hogy a törekvés népesedési,
szociális, de gazdasági szempontból is elérhető, úgyhogy az el-
érhető céllal arányban álló áldozatokat nem követel sem a köz-
tól, sem az egyesektől.

A törvényben felveendő rendelkezések szerint a telepí-
tésre és más birtokpolitikai intézkedések céljaira a következő
földek mezőgazdasági művelés alatt álló területei szolgálnak:

1. *A vagyonváltás-földek*, mintegy 30.000 kat. hold ter-
jedelemben.

2. *Az adó- és illetékhátralékok* összegéből a telepítési
törvényjavaslatban lévő VI. fejezet alapján a telepítés cél-
jára rendelkezésre bocsátandó 15,000.000 pengőnek megfelelő,
mintegy 30 000 kat. hold.

3. *A vagyonelkobzást* kimondó birói ítélettel az állam
rendelkezésére kerülő földek.

4. *A szabadkézből*, vagy *csere* útján szerzett,

5. Az államot illető *elővásárlási* jog útján szerzett
földek.

6. *A védett birtokra* vonatkozó teherrendezési eljárás
során esetleg értékesítésre kerülő ingatlanok. Itt 200.000 kat.
hold tulterhelt nagybirtok egy részéről lehet szó.

A telepítés és birtokpolitikai cél elérése végett *átengede-
sre lehet kötelezni*:

7. A Nemzeti Közművelődési Alapítvány (gr. Károlyi
Mihály-féle) ingatlant, mintegy 11.000 kat. hold összterjede-
lemben.

8. *A hitelintézetek* és pénzkölcsönző vállalatoknak árve-
résen megvett ingatlanait egész terjedelmükben. Terjedelmük
cca 50.000 kat. hold.

9. Az 1914 július 28 óta örökölt, vagy szerzett *1000 kat.
holdnál nagyobb* terjedelmű és 10.000 koronánál nagyobb kat.
tisztá jövedelmű birtokokat $\frac{1}{3}$ részükig, 1000 hold épségben
maradása mellett. Ez a terület $\frac{1}{3}$ -ről $\frac{1}{4}$ -re csökken, ha a tulaj-
donos ezt az átengedésre kötelezés előtt felajánlja.

10. *A hitbizományi* kötöttség alól felszabadult ingatlá-
nok $\frac{1}{3}$ része.

11. *A 3000 kat. hold terjedelmet és 30.000 korona* kat.
tisztá jövedelmet meghaladó birtokból, ha ez maga, vagy más
nagybirtokkal együtt a község területének több, mint $\frac{1}{4}$ ré-
szét foglalja el, átengedésre lehet kötelezni a birtokost *a birtok*
 $\frac{1}{4}$ része erejéig, de 3000 hold épségben maradása mellett. Ha
a kat. tisztá jövedelem a 60.000 koronát meghaladja, akkor
 $\frac{1}{3}$ rész erejéig, ha 120.000 koronát meghaladja, akkor $\frac{2}{3}$ rész

erejéig. A 11. pontban érintett birtokkategóriánál az átengedési kötelezettség $\frac{1}{4}$ részről $\frac{1}{5}$ részre, $\frac{1}{3}$ részről $\frac{1}{4}$ részre, $\frac{2}{5}$ részről $\frac{1}{3}$ -ra csökken, ha a) a tulajdonos ezt a részt az átengedésre kötelezés előtt önként felajánlja (amely esetben a terület kijelölésére, átvételére, a becsérték megállapítására és a kártalanítás fizetésére a törvény rendelkezései lesznek egyébként irányadók), vagy b) a tulajdonosnak legalább 3 életben lévő törvényes leszármazottja van, vagy c) a birtok a vallás- és közoktatásügyi miniszter, vagy d) valamely más vallásfelekezet felügyelete alatt kulturális célt szolgál, vagy e) a birtok minden szántóterületének 20 kat. holdjára, illetőleg 200 korona kat. tiszta jövedelmére egy éves gazdasági cseléd és minden 1500 holdjára egy okleveles gazdatiszt jut.

Ha az átengedésre kijelölt ingatlan *haszonbérbe* van adva, a haszonbérlet az ingatlan birtokbavételével megszűnik és a haszonbérleti jogviszony időelőtti megszűnése miatt kártérítést nem lehet követelni. Egyéb kárának s a beruházásokból eredő követelésének megtérítését azonban a haszonbérelő kérheti.

A törvényjavaslat indokolása szerint 25 év alatt a felhasználható vagyonváltságos és köztartozással hátralékos földekkel együtt cca 270.000 hold *mezőgazdasági terület megvásárlása és 150.000 holdnak kishaszonbérletekre* felhasználása által 34—35.000 önálló kisbirtok keletkezhetik. Ha figyelembe vesszük, hogy a nagybirtok mezőgazdasági művelés alatt álló területe 1934-ben 2,971.271 kat. hold volt, a 3000 holdon felüli nagybirtok pedig ennek 78%-a, 2,317.000 kat. hold, akkor láthatjuk, hogy a törvény hatálya alatt a nagybirtok mezőgazdasági területéből 14% kerülne felosztásra, a 3000 holdon felüli nagybirtoknak pedig 18%-a.

A javaslat bizonyos sorrendet állapít meg — mindenestre óvatos fenntartással — az egyes kategóriákba tartozó birtokok felhasználása tekintetében, amikor kimondja, hogy „ha azon a vidéken fekvő több birtok egyaránt alkalmas a felhasználásra“, akkor „a lehetőség szerint“ elsősorban a fenti 1—4 pont, azután az 5—7, majd a 8—10 és *végössorban* a 11. pontban felsorolt birtokkategóriák kerüljenek felhasználásra. Ennek a felhasználásnak feltétele azonban, hogy „az 1000 kat. holdon felüli birtokok gátolják a község, vagy a szomszédos község lakóinak a közérdek szempontjából kívánatos terjeszkedését, vagy új község kialakulását“.

Az itt telepítésnek nevezett állami tevékenység egy 5 lustrumból álló, tehát 25 éves időtartam alatt ilyen terv szerint menne végbe. Az első 5 évben keletkeznék vásárolt földön 4000 kisbirtok 50.000 kat. hold terjedelemben, a köztartozás földön 1500 kisbirtok 18.000 hold terjedelemben: a vagyonváltság földön 2000 kisbirtok 30.000 hold terjedelemben; ezeken kívül pedig 50.000 hold területen 4000 kishaszonbérlet ke-

letkeznék. A második évben vásárolt földön 2500 kisbirtok 30.000 kat. hold terjedelemben, köztartozás földön 1500 kisbirtok 18.000 hat. hold terjedelemben alakulna és ezeken kívül 50.000 hold területen 4000 kishaszonbérlet keletkeznék. A harmadik 5 évben vásárolt földön 3500 kishaszonbérlet, mintegy 40.000 kat. hold terjedelemben alakulna és ezeken kívül 50.000 hold területen 4000 kishaszonbérlet. A negyedik 5 évben vásárolt földön 3000 kisbirtok, mintegy 40.000 hold terjedelemben, az ötödik 5 évben vásárolt földön 1000 kisbirtok, mintegy 15.000 kat. hold terjedelemben alakulna.

Ehhez a koncepcióhoz mindenekelőtt azt a megjegyzést kell fűznünk, hogy a köztartozásokkal hátralékosak 15 millió pengőben limitált értékű és 30.000 holdra számítható, valamint a hitelintézetek 50.000 holdra számított ingatlanai telepítésre, — nem is a régi terminológia értelmében — hanem csak *tervszerű* kisbirtokszaporításra is *igen nagy részben nem lesznek alkalmasak* és ez bizonyos, mindenesetre kisebb mértékben áll a vagyonváltság földekre is. Mert 5000 pengő köztartozás (a törvény szerint itt kezdődik majd az adóval és illetékekkel hátralékos földben való lerovásának lehetősége és kötelezettsége), mindössze 10 holdat, de még 20.000 pengő is csak 40—50 holdat hozna, a legnagyobb adó- és illetéktartozás után is csak néhány száz hold jutna. A hitelintézeti ingatlanok is jórészt sok száz és ezer darabban vannak elszórva az egész országban, talán legtöbbször a régi tulajdonosok kezén, aki ottmaradt, mint bérlő, vagy új bérlő kezén, akinek nincs ereje a földet megvenni. Ezeken a földeken telepítést, vagy más *tervszerű* birtokpolitikát csinálni nehéz lesz. A javaslat bizonyára jóhiszeműséggel mondja azt, hogy csak „végső sorban“ kerül majd a sor a 3000 holdon felüli nagybirtokokra. Az élet azt fogja mutatni, hogy *tervszerű* kisbirtokszaporításra, telepítésre, elsősorban mégis ezeket a birtokokat fogják majd felhasználni, mert leginkább ezekből kerülhetnek nagyobb földterületek egy *tervszerű* birtokpolitika céljaira.

A törvényjavaslat tervezetének érdekképviselői tárgyalásánál a képviselőház bizottsági és plenumbeli tárgyalásánál is többen kifejezésre juttatták azt a véleményüket, hogy ezt a célt kevesebb kényszerrel, a tulajdonjogba való kisebb beletenyúlással is meg lehetne közelíteni, a tulterhelt nagybirtok, illetőleg annak egy részének felhasználásával és ha az *ingatlaneldarabolás* kedvezményeit, elsősorban a 6%-os vagyonátruházási illetékmentességet az állam nemcsak az altruista intézeteknek tartaná fenn, hanem mindenkinek, aki az állami ellenőrzés jóváhagyása mellett parcelláz. *Aereboe*, a kitűnő német agrárpolitikus mondja agrárpolitikai művében, hogy a „Güterschlächter“ és „Parzellierungsbanken“, tehát a nyereségre dolgozó földeldarabolók tevékenysége „még mindig ezerszer jobb, mintha egyáltalában nem parcelláznának és

sokkal jobb, mintha a közérdekű telepítési intézményeknél a bürokratizmus a földet a parasztok részére erősebben megdrágítja, mint amennyi a földeldarabolók és parcellázóbankok haszna“.

Nem gazdasági és nem szociális, hanem csak világnézeti okokkal magyarázható az a rendelkezés, mely az 1914 július 28. óta szerzett birtokokról szól. Ezek a birtokok már 1000 holdon felül és $\frac{1}{3}$ részükig kötelezhetők az átengedésre, tekintet nélkül arra, hogy a nagybirtok a községi határ milyen nagy területét foglalja el, annak ellenére, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és több törvényhozó ennek a megkülönböztetésnek elejtését javasolta azzal a helyes indoklással, hogy ezeket a birtokokat az 1920-as földreform során már ugyanis kivételesen kezelték és hogy a háború utáni földszerzők a földárak közbeni esése folytán már amugy is elég kárt szenvedtek.

A több munkást alkalmazó és többet termelő birtokoknak, illetőleg a *belterjes gazdasági üzemrendszernek* kiméltetésénél a törvényjavaslat valamivel tovább megy, mint az eredeti tervezet ment és elvül mondja ki, hogy az egyenlő sorban felhasználandó birtokok közül a felhasználás szempontjából a jobban kezelt birtok a kevésbé jól kezelt birtok után következik. Egy másik szakasz szerint az $\frac{1}{4}$ résznyi átengedési kötelezettség $\frac{1}{3}$ -ra, az $\frac{1}{3}$ résznyi kötelezettség $\frac{1}{4}$ -re, a $\frac{2}{3}$ részig terjedő pedig $\frac{1}{3}$ részre csökken, ha a birtoknak annyi gazdasági alkalmazottja van, hogy minden 200 kat. tiszta jövedelmi koronára egy gazdasági alkalmazott (éves gazdasági cseléd, hónapos, iparos), minden 1500 holdra, vagy 10.000 korona tiszta jövedelemre egy okleveles gazdatiszt esik. A belterjeség némi védelme az is, hogy a rendszeres öntözéssel művelt rétet, legelőt, vagy szántót, továbbá kertet, komlóskertet, gyümölcsöst, szőlőt és faiskolát, az engedélyes dohányterületet, halastavat, alagesövezéssel ellátott, végül a föld korábbi értékének felét meghaladó költséggel telkesített területet az átengedésre kötelezett terület kiszámításánál a mezőgazdasági területhez nem lehet hozzászámítani és átengedésre kijelölni. Ezek az intézkedések a belterjes és jobb gazdálkodás védelmének irányában kétségtelenül helyes szándékuak, de nem biztosítják érvényesülését és teljes megkiméltetését a szociális és termelési szempontból egész védelemre hivatott belterjes és jobb gazdálkodásnak, mely több embernek ad kenyeret, több anyagot fogyaszt, több értéket ad az országnak és többet tud viselni a látható és láthatatlan közterhekből. *Sering* tanár a „Die Agrarischen Umwälzungen in Osteuropa“ című nagy munkájában így ismerteti a német telepítéseknél a kisajátítás tekintetében követendő sorrendet: „Először a rosszul kezelt és gyakrabban gazdát cserélő spekulációs ingatlanok kerülnek sorra, azután a nem gazdák és abszентisták birtokai.

Csak ha ilyen telepítésre alkalmas birtokok a kerületben nincsenek, akkor lehet a jól kezelt és ősi birtokokat is kisajátítás alá venni, mintabirtokok azonban a kisajátítás alól mentesek“.

A birtok egy részének átengedésére vonatkozó törvényes kötelezettség súlyos áldozatul tűnhetik fel majd azok előtt, akik ragaszkodnak földjükhöz. Ezt az áldozatot a köz érdekében teljes joggal megkivánhatja az állam, ha a rendes kisajátítási eljárás mellett kártalanítja a birtokosokat. De enyhítheti ezt az áldozatot az is, ha az állam az átvett föld valószínűs értékének $\frac{2}{3}$ -át készpénzben megfizeti, mert a birtokos ezzel a pénzzel tényleg megjavíthatja megmaradó birtokának üzemét, vagy kifizetheti adósságait, vagy valamilyen más jövedelmező vállalkozásba fektetheti azt be. A törvényjavaslat szerint azonban a tulajdonost arra is lehet kötelezni, hogy az átengedés alá tartozó ingatlan megfelelő, legfeljebb $\frac{2}{3}$ részét a kishaszonbérloknek 10 év után megállapított tulajdonmegszerzési jogával *kishaszonbérletekbe* engedje át. Amilyen mértékben helyes az, hogy azok, akiknek eddig saját kisbirtokuk nem volt és akiknek tulajdonmegszerzésre elegendő pénzük nincs, kishaszonbérlet nyújtásával mintegy előkészítést kapjanak és megerősödést nyerjenek arra, hogy az annyira vágyott földtulajdont utóbb megszerezhessék, olyan mértékben aggályos lehet ez a földátengedésre kötelezettekre nézve, mert ha az államnak azt kellene látnia, hogy birtokpolitikai céljai elérésére saját földjei, a közhátralékos és vagyonválság földek, könnyebben igénybe vehető pénzintézeti földek nem alkalmasak és azt kellene tapasztalnia, hogy a földhözjutottak fizetési kötelezettségüknek nem tudnak a remélt mértékben eleget tenni, vagy olyanok, akik a föld vételárának 30%-a és teljes felszerelése felett rendelkeznek, nem jelentkeznek majd elegendő számban telepéseknek, akkor az állam kénytelen lesz majd minél több birtokot arra kötelezni, hogy földjének a törvény szerint igénybevehető részét kishaszonbérletbe engedje át, mivel ehhez az állam szűkös pénzforrását kevésbé kell igénybe venni.

Az állami telepítésnél és más földbirtokpolitikai intézkedésnél a *pénzügyi szempont* nemcsak az érdekeltek és pedig az átengedésre kötelezettek és a földhözjuttatásra kiszemelték számára fontos kérdés, hanem a közösség szempontjából is, mivel pénzügyileg megfelelően meg nem alapozott állami földbirtokpolitikai tevékenység a magánérdekekre és közérdekekre nézve egyaránt káros következményekkel járhat. A telepítési és más birtokpolitikai intézkedésekről szóló törvényjavaslat indokolása szerint az átengedésre kötelezett s felhasználásra kerülő ingatlanok becsértékének és a tulajdonost illető kártalanításnak megállapításánál a javaslat vezérelve kimondottan az, hogy a felhasznált föld tulajdonosa ingatlana egész becsértékének megfizetésével kártalaníttassék. Kétség-

telen, hogy ez teljesen megnyugtatóan a kétoldalu elhatározás teljes szabadsága mellett történhetik és azért az a rendelkezés, mely szerint megegyezés hiányában a földművelésügyi miniszter állapíthatja meg a föld becsértékét, ezt az elvet némiképpen csorbitóan surolja még akkor is, ha a föld tulajdonosának a földművelésügyi miniszter megállapításával szemben birói jogorvoslati lehetősége van. De még ha teljes kártalanításnak lenne is minősíthető ez a birói panaszjoggal enyhített egyoldalu földármegállapítás, az a körülmény, hogy előzőekben jelzett földbirtokkategóriák tulajdonosait birtokrészüknek nemcsak vételár kifizetése mellett való átengedésére lehet kötelezni, hanem az átengedésre kijelölt területeket legfeljebb $\frac{2}{3}$ részükig kishaszonbérletek céljára a kishaszonbérlőknek 10 év múlva biztosított vásárlási jogosultságával is át kell engedni, teljes kártalanításnak már alig nevezhető és a teljes kártalanítás fogalmát alig fedi az az intézkedés is, miszerint készpénzben a kártalanítási összegnek csupán $\frac{2}{3}$ -át kell az ingatlan tulajdonbavétele előtt megfizetni, míg $\frac{1}{3}$ -át 25 év alatt, évi 3.5%-os utólagos kamatozás alapul vételével kiszámított évi egyenlő részletfizetéssel kell kiegyenliteni, kivéve a sorrendi felsorolás 11. pontjában említett birtokokat.

A törvényjavaslat alapját alkotó pénzügyi lebonyolítási terv kat. holdankénti 450 pengős vételáron épül fel, ami véleményünk szerint nem zárja ki a csalódás bekövetkezésének lehetőségét. Az Országos Mezőgazdasági Kamara kimutatása szerint azonban a földbirtok ára az utolsó 6 évben így alakult kat. holdanként:

1928-ban	767.— P	1933-ban	484.— P
1929-ben	675.— P	1934-ben	448.— P
1932-ben	484.— P	1935-ben	482.— P

Minthogy a nagybirtoknak mintegy fele a dunántuli országrészre esik, ahol a földek kat. tiszta jövedelme és ára általában magasabb, mint az ország többi részében és minthogy 1936-ban is már bizonyos emelkedés észlelhető a földárakban, azt hisszük, hogy 450.— pengő kalkulált átlagos földvételár alacsonyan van számítva még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak szántóföldet, hanem rétet és legelőt is meg fog az állam szerezni. Tudjuk, hogy az 1920. évi földreformnál a kat. tiszta jövedelem 60-szorosát vette földárnak az Országos Földbirtokrendező Biróság a legtöbb esetben, amikor megegyezés nem volt. A vagyonadó megállapításánál a föld értékének 40-szeresét számítják 10 korona kat. tiszta jövedelemig, 35-szörösét a 10-15 koronáig és 30-szorosát ezen felül. A törvényjavaslat első tervezeténél azt akarták kimondani, hogy a kir. ítélőtábla, ahová a birtokos a földművelésügyi miniszter ármegállapítása ellen panasszal élhet, a kat. tiszta jövedelem 50-szeresénél magasabb árat ne állapíthasson meg. Országos átlagban a szántóföld kat. tiszta jövedelme 4.61 frt

= 9.62 K = 11.16 pengő volt. Ha a törvényjavaslat nem is mondja ki azt, amit a tervezet, mégis valószínű, hogy igen sok esetben a földérték megállapításánál a forgalmi és hozadéki érték figyelembevételével a kat. tiszta jövedelemnek legalább 50-szeresét fogják venni, ami kereken 500 pengő földvételárat fog eredményezni. Ez lényeges, mintegy 12%-os eltérés a pénzügyi tervvel szemben. Mindenesetre megszívlelendő itt is *Aereboenak Agrarpolitik*-jében található az az igen helytálló felfogása: „Am wenigsten ist den Grossgrundbesitzern aber ein energischer Kampf um ihre Scholle dann zu verdenken, wenn der Staat von ihnen Landabtretungen beansprucht, die nicht zu vollen Marktpreisen, sondern zu Zwangstaxpreisen entschädigt werden sollen“.

A mezőgazdasági érdekeltségnek felfogása és kívánsága a törvényjavaslat-tervezetnek véleményadásánál az volt, hogy a kártalanítás az átengedésre kötelezett földbirtokrész után teljes egészében készpénzben történjék és amennyiben ez a pénzügyi lebonyolítás szempontjából mégsem lehetséges, a megállapított becsérték $\frac{1}{3}$ -ának erejéig az állammal szemben keletkező követelés, illetőleg az annak alapján kibocsátandó kötvények, köztartozás fizetésénél felhasználhatók legyenek. Az a körülmény, hogy a törvényjavaslat tárgyalásának képviselőházi vitájában a földművelésügyi miniszter kijelentette, hogy ezt az utóbbi kívánságot a kormány hajlandó teljesíteni, mihelyt az állam pénzügyei azt megengedik, bizonyos mértékben megnyugtatóan hat a gazdaérdekeltségre. Ennek az érdekeltségnek a tervezett tárgyalásánál kifejezett azt a kívánságát, hogy a kishaszonbérletbe átengedendő birtokrészek haszonbérleti viszonyában a birtokos ne az egyes kisbérlelkekkel, hanem az altruista bankkal álljon szembe, a törvényjavaslat honorálta és ez sok surlódásnak és bizonytalanságnak veheti elejét.

A telepítési törvénynek alapján *ingatlanban részesíteni* csak azt lehet majd, aki a földművelésügyi miniszter megállapítása szerint a törvény céljának szolgálatára alkalmas és megfelelő anyagi eszközökkel is rendelkezik. Elsősorban a mezőgazdasággal élethivatásszerűen foglalkozó, különösen gazdasági iskolát végzett földművesek számára kell kisbirtokokat alakítani, illetőleg meglévő törpebirtokokat kell kiegészíteni. Ennél a műveletnél a háboruban arcvonalbeli szolgálatot teljesítettek és kitüntettek előnyben részesülnek. Kimondja a törvényjavaslat azt is, hogy az ingatlanok felhasználása keretében különös gondot kell fordítani arra, hogy mezőgazdasági munkások és cselédek, kisiparosok és kiskereskedők, továbbá a falusi szövetkezetek házhelyeket szerezhessenek. Mig az első rendelkezés, amely a kisbirtok alakítására, illetőleg törpebirtokok kiegészítésére irányul, a gazdasági szempontot követi, addig a második intézkedés szociális szempontból

az 1920. évi földreform-törvények aránylag legsikerültebb részét, a házhelyjuttatást akarja kiterjeszteni és elmélyíteni.

A fentiek alapul vétele mellett azonban ingatlanban a törvény csak azokat a személyeket akarja részesíteni, akik egészségi szempontból alkalmasak, akik a telepítés előkészítésével felmerülő műszaki és egyéb költségekből a rájuk eső részt előre megfizetik és akik az *ingatlan vételárának legalább 30%-át* (hadirokkantak, vitézek és azok, akiknek legalább három gyermekük van, 25%-át) előre megfizetik, illetőleg a *haszonbér egy évi összegét* óvadékkul letétbe helyezik és kimutatják, hogy ezeken felül az ingatlan *felszereléséhez*, megműveléséhez, valamint családjuk és állatállományuk fenntartásához a legközelebbi termés betakarításáig terjedő időre a szükséges anyagi eszközökkel rendelkeznek. Ezek a rendelkezések tehát bizonyos szellemi felkészültségen és egészségi állapoton kívül meghatározott tőkeerőt kívánnak meg attól, aki a törvény értelmében ingatlanban akar részesedni. Ez gazdasági szempontból kétségtelenül helytálló elgondolás. Ennek elismerése mellett is azonban a törvényjavaslat érdekképviseleti tárgyalásánál és képviselőházi tárgyalásánál is igen sokat vitatott kérdés volt az, vajjon a mai körülmények között lehet-e számítani arra, hogy a törvényjavaslatban kontemplált számban akadnak-e majd olyanok, akik a vételár $\frac{1}{3}$ részével és teljes felszereléssel, vagy pedig felszereléssel és egy évi haszonbérösszeggel rendelkeznek. Ebben a tekintetben semmiféle megnyugtató statisztikai adat, vagy tapasztalati adat nem áll rendelkezésre és ha egyes vidékeken, egyes birtokokra nézve mutatkozik földvásárlási hajlandóság és képesség már most is, viszont más vidékeken, más birtokokra nézve ennek jelei nem mutatkoznak és sok hely lesz, ahol alig akadnak majd olyanok, akik ezeknek az anyagi feltételeknek meg fognak felelni. Azoknál a magánparcellázásoknál, melyeket régebben és újabban végeztek, a percellaszerzés lehetősége azáltal állt elő a legtöbb esetben, hogy a keletkező jelzálogos tartozás biztosítására a földvásárlók nemcsak az újonnan megszerzett birtokot, hanem meglevő kisebb-nagyobb birtokát nyújtotta fedezetül. A törvényjavaslatban erre vonatkozó intézkedés nincs ugyan, az altruista földhitelintézetek összevonása azonban ennek talán lehetőségét fogja adni.

Az előbb említett házhelyjuttatáson kívül *szociális szempontból* az a rendelkezés érdemel figyelmet, hogy a vételár 30% (25%) előre megfizetésétől, illetőleg az évi haszonbér letétbe helyezésétől el lehet térni, vagy az előfeltételek teljesítését a telepítési alaphól nyújtott kölcsönrel lehet előmozdítani, hogy ingatlanhoz, illetőleg haszonbérlethez lehessen juttatni azokat a családos gazdasági alkalmazottakat, akik a felhasználásra kerülő ingatlanok átengedése következtében megélhetésüket elvesztik. A kritika, sőt támadás a törvény-

javaslatot ennél a pontnál érte legtöbbször és legerősebben. Rámutattak arra az érdekképviselési és törvényhozási tárgyaláson, hogy maga a házhelykérdés nem oldja meg azt a szociális feszültséget, amit a földnélküli mezőgazdasági munkások helyzete okoz és kimutatták azt, hogy középbelterjesen kezelt nagybirtokon körülbelül ugyanennyi, a belterjesen kezelt nagybirtokon még több gazdasági cseléd és munkás fogja állandó és biztos keresetét veszíteni, mint amennyi egyén a törvény értelmében földbirtokhoz fog jutni. Teljes mértékben semmiesetre sem tudja ezt majd kiegyenlíteni az az előbb említett rendelkezés, hogy a készpénz és felszerelés meglételétől el lehet tekinteni és hogy a telepítési alap erre a célra kölcsönt nyújthat, mert egyrészt a gazdasági cselédek egy része nem is lesz alkalmas és képes önálló kisgazdaegzisztencia folytatására, másrészt, mert még ha a sommásnak, vagy hőszámosnak nevezettek gazdasági alkalmazottaknak vehetők is, a részesek, a napszámosok, szakmányosok már valóban nem juthatnak ezen a cimen földhöz.

A törvényjavaslatnak az az intézkedése, mely gazdasági előképzettséget elsősorban kíván meg azoktól, akiket földhöz akar juttatni, jelentékeny mértékben hozzájárulhat a telepítés eredményéhez és egyben a mezőgazdasági szakképzettség előmozdításához. Mert tévedés volna azt hinni, hogy egy kis 10—15 holdas parasztbirtokon a gazdálkodás eredményét az izmos kar és erős kéz maga biztosítja. Egy ilyen kisüzem életképességéhez is szükséges a szervezőképesség, az üzleti szellem, szaktudás és számítás. A törvényjavaslatban nem találunk intézkedést arra, hogy ki és hogyan fogja majd kiválasztani a telepesek közül a legalkalmasabbakat akkor, ha azok nagyobb számban jelentkeznek és nincs biztosíték arranézve sem, hogy a kiválasztásnál valóban az egyéni rátermettség, az alkalmazhatóság és képesség lesz-e egyedül a döntő szempont. *Sering* már említett nagy munkájában ezt mondja: „Nirgend dient die zwangsweise Gleichmacherei dem geistigen und wirtschaftlichen Fortschritt. Die Schädigung ist besonders gross, wo die Massen des Landvolkes das sich in die Grundflächen teilt, geistig zurückgeblieben sind, und dies trifft für sehr grosse Teile des osteuropäischen Gebietes zu“. Ezt a megállapítást nálunk is figyelembe kell venni. Megfelelő kiválasztás a telepítésre, a kiszemelteknek előkészítése hivatásukra lehet csak feltétele az eredményességnek, mert azok, akik a törvény szerint önálló kisbirtokhoz jutnak, jórészt nem voltak eddig hozzászokva és így nem lesznek alkalmasak előkészítés nélkül egy önálló parasztbirtok vezetéséhez. De gondoskodni kell állandó gazdasági tanácsadásról is a telepesek részére és ebben a tanácsadásban nemcsak a szó szoros értelmében vett gazdasági ügyekben, hanem az egészség fenntartására, a család ápolására és szövetkezeti munkára kell tanítást,

tanácsot, irányítást és szervezést kapniok a telepítetteknek. Csak ezáltal lesz lehetséges, hogy a nagybirtok helyén létesítendő kisbirtokok az elvégre mégis legfontosabb szántóföldi művelésben is és a szántóföldi termés értékesítésénél is le tudják küzdeni azokat a strukturális előnyöket, melyek a nagybirtok sajátjai. Dr. Kerék Mihály: „A telepítés félévszázada” és dr. Soproni Elek: „A mezőgazdaság irányítása Németországban” című munkájában értékes adatokat kaptunk arra nézve, hogy a német telepítési tevékenység során milyen rendkívül nagy gondot fordítanak a telepesek kiválasztására, kiképzésére s állandó tanácsadására. Ez egyik oka annak, hogy a német telepesek 2—3 év múlva elérik a régi telepesek eredményeit és rövid idő alatt megközelítik, sőt felülmúlják a nagybirtok terméseredményeit. Ennél az eredménynél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a német parasztok és német nagybirtok gazdálkodási rendszere és eredményei között lényegesen kisebb különbség van, mint a magyar parasztbirtok és a magyar nagybirtok termelési rendszere és eredményei között, amit nemcsak az bizonyít, hogy Németországban a gabonatermés mennyiségénél csupán 5—6 százalék az eltérés a nagybirtok javára, — mint ahogy ezt *Bräuning*: „Die Leistungsfähigkeit des Siedlerbetriebes Vergleich zum Grossbetrieb 1934.” című könyvében kimutatja — míg nálunk sokszor közölt hivatalos adatok szerint 20—30%, hanem az is, hogy a tartott állatok súlya és minősége az állattenyésztő szövetkezetek miatt is és az állati termékek mennyisége és minősége a szövetkezeti értékesítés következtében is, de különösen a kiscgazdák nagyobb szaktudása folytán jelentékenyen nagyobb, mint nálunk. Igen helytálló ebben a tekintetben *Laur*nak ez a megállapítása: „Önálló mezőgazdasági egységek növelése a termelés feltétlen érdeke, de a nagyüzem meg kiscgazdaságokká való átalakításánál annál nagyobb elővigyázatossággal kell eljárni, minél inkább hiányzanak az intenzív gazdálkodás előfeltételei, minél kevésbé iskolázott a kisbirtokos és minél fejletlenebb a szövetkezeti élet. Minden kulturállam csak ezen elvek szemmeltartásával küzdhet meg az e téren tomboló demagógiával és dillétantizmussal”.

A telepesek gazdálkodásának előmozdítására, irányítására és ellenőrzésére a törvényjavaslat bizonyos rendelkezéseket tartalmaz, melyek ezt a célt megfelelő végrehajtása mellett képesek is lesznek elérni, vagy megközelíteni. A törvény értelmében létesülő telepítési alap terhére a földművelésügyi miniszter rendelkezése alá jutó, a birtokszerzőknek kiosztott földterületek fenntartásával és fejlesztésével járó költségek, az ezek gazdálkodásának irányításával, ellenőrzésével és kulturális támogatásával felmerülő kiadások a földbérelő-szövetkezetek szervezési és igazgatási költségeinek vállalása, valamint a nagyobb területű kisbirtokcsoportoknál szervezendő

telepfelügyelői szervezet költségvetése a telepítési alapot terhelik.

A régi terminológia szerint „telepítés“ alatt azt a birtokpolitikai műveletet értették, mely a kishirtok szaporítását tervszerűen, az egyeseknek más helyre való áthelyezésével, leginkább új község létesítésével, vagy meglévő községekhez való hozzátelepítéssel akarta elérni. A törvényjavaslat „telepítés“-nek mondja a kishirtok szaporítását, ha az tervszerűen történik, akkor is, ha nem más helyre költözéssel, nem új telep község létesülésével és nem is meglévő községhez való hozzátelepítéssel jár. A régi fogalmak szerint telepítés előmozdítására is vannak rendelkezések a törvényjavaslatban, amennyiben olyan csoportos településeknél, melyek legalább 150 telephelyet foglalnak magukban: a községalakításnál szükséges területek megszerzéséről, közművek és középületek létesítéséről, valamint az egyes telepesek házépítéséről és az eddigi lakhelyükről odaköltözöttéknek adókedvezményéről gondoskodni akar. Bizonyos, hogy az ilyen — a szó valódi értelmében vett — telepítés olyan költségeket jelentene a telepítési alapra, illetőleg az államra nézve, hogy még ennek tényleges szüksége esetén, mikor a rendelkezésre álló terület távol van valamely községhez, akkor is nehezen létesülnek majd új telepes községek, vagy hozzátelepítések. A községekkel sűrűbben teleszórt tulajdonai és felvidéki országrészben erre talán kevésbé is lesz szükség, mint az Alföldön, viszont az Alföldön a tanyarendszer megszokottsága — e rendszer hátrányaival és előnyeivel — új községek létesítése nélkül is lehetőséget nyújt a csoportos településnél még erősebben megkívánt tervszerűségnek. A szövetkezeti szervezkedésnek tervezett támogatása valóban ilyen csoportos telepítésnél lehet eredményes, nemcsak földbérlo szövetkezetek létesítésénél, hanem a termelés és az értékesítés együttes tevékenységben való megszervezésére is.

Ami a törvényjavaslattal tervezett állami tevékenység *pénzügyi felépítését* illeti, a törvényjavaslat szerint a telepítési alap bevételei a következőképpen alakulnak: 1. az állami költségvetésben 10 éven át előírányzandó legalább évi 2 millió, további 10 éven át előírányzandó legalább évi 2.5 millió pengő, 2. a gazdatartozások rendezésének elősegítését célzó kölcsön eredményéből 15 millió pengő, 3. a telepítési alap vagyonának gyümölcsöztetéséből eredő jövedelem és 4. az ingatlanok felhasználásával kapcsolatban az állam irányában teljesített minden szolgáltatás, ami magában foglalja a tulajdonföldhöz jutó telepesnek a föld vételárából a 30% lefizetése után fennmaradó 70%, valamint házépítési és más kölcsönök kamatait és törlesztését. Az alapnak ezen pénzbevételén kívül rendelkezésre állnak majd a törvényjavaslat szerint a köztartozás-hátralék földek 15 millió pengő összeg erejéig és vagyonvált-

ság föld 30.000 kat. hold terjedelemben. A telepítési alap kiadásai között természetesen elsősorban is a föld vásárlására, illetőleg az átengedésre kötelezett és tulajdonul átveendő birtokrészek megállapított vételárának kétharmad része megfizetésére szükséges összegek szerepelnek. A pénzügyi lebonyolítási terv az első 5 évben 50.000 hold, a második 5 évben 30.000 hold, a harmadik 5 évben 43.000 hold, a negyedik 5 évben 45.000 hold, az ötödik 5 évben 15.000 hold, a hatodik 5 évben 18.000 hold föld vásárlását veszi számításba, kat. holdanként 450.— pengő árban, ami esetleg már a jelenlegi, a mélyponttal szemben emelkedett földáraknál is talán alacsonynak fog bizonyulni, de méginkább alacsony lesz, hogyha a gazdasági viszonyok és a földárak javulni fognak, amire pedig egy 25 éves időtartam alatt számítani kell, mert ha ezzel nem lehetne számolni, akkor a telepesek megélhetése és az egész telepítési akció eredménye kockázatos lenne.

A *Magyar Közgazdasági Társaság* 1920 áprilisában tartott földbirtokpolitikai ankétjén *Sebess Dénes* előadó, a kérdés egyik legalaposabb ismerője, rámutatott arra, hogy amióta a rabszolgaság, a jobbágyrendszer és a hűbéri-rendszer megszűnt, az egyes országok földbirtokpolitikai törvényalkotásainak kölcsönös hatásuk van egymásra. A francia forradalom adta meg egy évszázadra az egész európai földbirtokpolitika irányát és az 1832—36-os magyar reformkorszak törvényalkotásait és szónokait az 1807. évhez fűződő *Stein—Hardenberg*-féle törvényhozás befolyásolta, aminek elvi gyökerei ugyan csak a francia forradalomba nyultak. Az 1792 augusztus 14-i törvény szerint „L'Assemblée nationale... décrète dans la vue de multiplier les petits propriétés: 1. qu'en la présente année... les terres, prés, vignes appartenants ci devant aux émigrés, seront divisés par petits lots de 2,3 ou au plus de 4 arpents...” A kisbirtok szaporítása a nagybirtok testének felosztásával, ez a törekvés a francia forradalom óta különféle formában, elvek és eszközök útján élt és keresett, él és keres ma is érvényesülést.

A telepítési kérdésnek talán legkiválóbb ismerője *Sering* tanár, már idézett munkájában azt mondja, hogy „Kelet- és Délkelet-Európa tiz országában a háboru befejezése után valóságos agrárforradalom zajlott le az eddig érvényes jogszabályok áttörésével, a földbirtokmegosztás megváltoztatása céljából. Németország, Ausztria, Finnország — és ezekhez csatlakozott a bolsevizmus leverése után Magyarország is — megelégedett a földbirtokpolitikának olyan kiépítésével, mely a történelmi társadalom- és jogrend alapelveit érintetlenül hagyta. Az első tiz államból álló csoport az orosz befolyás alatt hajtotta végre az agrárátalakulást, a második csoport a nyugateurópai és német gondolat hatása alatt”. Az a birtokpolitikai tevékenység, amelyet a magyar állam az új törvény

által az önálló kisgazdaságok létesítése és szaporítása céljából inaugurálni kíván, most sem követi az orosz hatás alatt Kelet- és Délkelet-Európában agrárforradalmi törekvést és most is a történelmi jogfejlődés és a magántulajdonnak csak közérdekből, kártalanítás ellenében történő érintésével akar mérsékelt ütemben változást a földbirtok megoszlásában előidézni. Ennek a jogelvnek érvényesítését közelíti meg az az intézkedés a javaslatnak felsőházi tárgyalása alapján, hogy a sorrendi felsorolásunk 11. pontjában (a törvény 8. §-ban) jelzett birtokok átengedésre kötelezett része után megállapított *egész* kártalanítási összeget az ingatlan tulajdonba- és tényleges birtokbavétele előtt *készpénzben* meg kell fizetni. Fontos az is, hogy a törvény a képviselőházi tárgyalás következtében kimondja, hogy azok az átengedésre kötelezettek, akik a kártalanítási összeg $\frac{2}{3}$ -át kapják készpénzben és $\frac{1}{3}$ -át 25 éves törlesztéssel, ez utóbbinak esedékessé vált részleteit *közzadók törlesztésére* felhasználhatják. A beruházási és termelési bizonytalanság csökkentését kívánja elérni a törvény azzal, hogy a felsorolásunk 9. és 11. pontjában (8. és 10. §§) jelzett birtokoknál a földművelésügyi miniszternek a törvény hatálybalépésétől számított *3 éven belül kell megállapítania*, hogy melyik birtokból, milyen terület átengedésére szól a kötelezettség és az átengedésnek az okszerű gazdálkodást nem szabad akadályoznia.

Éber Ernő.

A magyar devizagazdálkodás.

I.

Az öt év óta tartó világgazdasági válság kirobbanásának jellegzetes napja 1931 május 13-a, amikor az osztrák Creditanstalt bejelentette fizetéseképtelenségét. Ezután az események már oly gyors egymásutánban következnek, hogy ugyyszólván alig mulik el hónap, sőt talán hét is, amelyik nevezetesebb gazdaságpolitikai esemény nélkül peregne le. A magyar devizagazdálkodás bevezetése szempontjából a német bankzárlat 1931 július 11-én bekövetkezett elrendelése a legfontosabb, mert 3 nappal később, 1931 július 14-én, Magyarországon is bankszünnapokat rendeltek el. Jóllehet ez a rendelet a devizaforgalom szabályozásáról még nem emlékezik meg, de 1931 július 17-én olyan kormányintézkedés jelenik meg, amelyik elrendeli, hogy: „1931 július 23. napjáig bezárólag külföldi fizetési eszközökben fizetéseket csak a Magyar Nemzeti Bank útján, vagy annak hozzájárulásával szabad teljesíteni és pengőösszegeket külföldi fizetési eszközökben csak a Magyar Nemzeti Bank útján, vagy annak hozzájárulásával szabad átváltani.”

Ez volt az első rendelkezés, amelyik kifejezetten a devizaforgalom szabályozását célozta. Amíg a bankzárlatra vonatkozó rendelkezések fokozatosan, aránylag rövid időn belül hatályon kívül helyezhetők voltak, addig a devizaforgalomra vonatkozó szabályozás éppen ellenkező fejlődést mutat.¹ Egyre újabb és újabb kiegészítések, pótrendeletek, újabb szabályozások követték az első rendelkezést, amelyek nyomán kialakult Magyarországon a devizagazdálkodás.

A devizagazdálkodás, amely lényegében nem egyéb, mint a devizaforgalom korlátozása, azt a célt kívánja szolgálni, hogy egyfelől megakadályozza annak a devizaszükségletnek kielégítését, amelynek teljesítése közgazdasági szempontból nem kívánatos, vagy mellőzhető. Ugyanakkor szigorúan gondoskodni kíván másrésről arról, hogy a rendelkezésre álló deviza- és valutamennyiségek a közgazdasági szempontból legfontosabb szükségletek kielégítésére használtassa-

¹ Judik József: A magyar devizagazdálkodás, Külügyi Szemle. IX. évf. (1932.) 2. szám, 190. lap.

nak fel. Elméletileg devizakényszergazdálkodás alatt olyan kényszerrendszabályok összességét értjük, amelyek arra irányulnak, hogy a fizetési eszközök árfolyamának megállapításánál ne a kereslet és kínálat törvényei érvényesüljenek. Ez a gazdálkodási rendszer akkor következik be, ha a jegybank készfizetői kötelezettségét felfüggeszti és bankjegyeiért nem köteles sem aranyat, sem valutát, sem külföldi fizetési eszközt kiszolgáltatni.² A Magyar Nemzeti Bank 1932. évi közgyűlési jelentése a devizakényszergazdálkodás szükségességét így indokolja: „Hármas cél érdekében vált szükségessé a devizagazdálkodás bevezetése: a pénz értékállandóságának fenntartása, a belső hiteliügyi szervezet épségének lehető megővése és a legszükségesebb külföldi fizetéseink ellátásának biztosítása érdekében.“ Ezen célok között a pengő védelme áll első helyen.³ A kötött devizagazdálkodás bevezetése óta a pengő védelmének súlypontja a belföldi vásárlóerő megővésére helyeződött át. A jegybank minden inflációs törekvései szembeszállva, a külföldi fizetési eszközök forgalmát igyekezett a gazdasági helyzet által indokolt észszerű keretek között tartani.

A ma érvényben lévő devizagazdálkodási rendszereket nemcsak nálunk, hanem világszerte a nemzetközi eladósodásnak oly mértéke előzte meg, amely megbontotta azt a kívánatos arányt, azt a szükséges egyensúlyt, amely az egyes államok tőkekészlete és külföldi tartozásai között fennállott. A devizagazdálkodást nemcsak Magyarország, hanem minden más állam — amelyik azt bevezette — azért volt kénytelen igénybe venni, hogy a hirtelen, valósággal egyik napról a másikra megbénult tőkeforgalom tökéletes kikapcsolódása dacára a nemzetközi áruforgalom szükséges méreteit képes legyen fenn tartani. Devizagazdálkodás mellett — mint a lefolyt 5 esztendő tanulsága bizonyítja — a nemzetközi áruforgalom fenntartása csak mérsékelten sikerült, mert a nemzetközi kereskedelem világszerte erős visszaesést, sőt tökéletes összezsugorodást mutat.⁴

A magyar devizagazdálkodás szabályozásának főbb irányai a deviza- és valutakészletek szabad szerzésének és felhasználásának megtiltása, ezzel egyidejűleg a deviza- és valutakészletek beszolgáltatása a devizagazdálkodást irányító

² Dr. Richard Kerschagl: *Devisenbewirtschaftung. Ein Abriss ihrer ökonomischen Probleme*, Berlin, 1932., 14. lap.

³ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének VIII. ülése 1932. évi február hó 1-én. Budapest, 1932., 22. lap.

⁴ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara külkereskedelmi szakosztályának 1936 március 24-én tartott ülésén az elnöklő Hantos Elemér a külkereskedelmi forgalom adatainak ismertetésénél kiemelte, hogy a világkereskedelem értéke 1929-től 1935-ig egyharmadára csökkent és ma körülbelül azon a szinten mozog, amelyen a század elején, tehát egy emberöltővel ezelőtt volt.

központi szervhez. Kijelöli egyuttal a lehetőségeket a deviza- és valutakészletek felhasználására vonatkozólag, továbbá szabályozza a külföldiek részére pengőben történő fizetéseket és végül beleszólást kíván a külföldről való hiteligénybevétel és a külföldnek esetleg nyújtandó hitel kérdésében is.

II.

A magyar devizagazdálkodás fejlődését két szempontból kívánatos vizsgálat tárgyává tenni. Először azt kell kutatnunk, hogy a devizagazdálkodás a külfölddel szemben hogyan érvényesül, milyen hatásokat váltott az ki a tőkeáramlás, a külföldi hitelek alakulása szempontjából. Ezután meg kell vizsgálni, hogy a belföldi közgazdaság fejlődésére milyen hatást gyakorolt a devizagazdálkodás. Ezt az elkülönítést tartva szem előtt, első sorban azokat a rendelkezéseket kell kiemelni és ezen rendelkezéseknek a közgazdasági életre gyakorolt reakcióit kell vizsgálni, amelyek az u. n. Stillhalte — hitelrögzítő — megállapodásokat foglalják magukban. Az összefüggés, továbbá a hosszú- és rövidlejáratu kötelezettségeknek a kötött devizagazdálkodás korlátain belül való transferálási módozatainak ismertetése megkívánja, sőt egyenesen szükségessé teszi, hogy a hitelrögzítő megállapodások lényegét és a transfermatorium rendeletek vázát igen röviden, egészen kivonatossan, a devizagazdálkodás szemszögéből ismer-tessük. E rendeletek fölött való átsikamlás ugyanis a deviza-gazdálkodás célkitűzéseit, de főleg eredményeit homályban hagyná. A hitelrögzítő megállapodások kiindulási pontját tudvalevőleg az 1931 november 22-én életbeléptetett szerv, a Külföldi Hitelek Országos Bizottsága képezi, amelynek feladata vármegyék, városok, községek, közüzemek, köztestületek és bankok hitelügyletekből eredő rövid- és hosszulejáratu tartozásainak rendezése. Ezen rendelet értelmében adósok külföldi pénzügyintézettel, vagy bankári céggel szemben fennálló és hitelügyleten alapuló tartozásaikat csak a Bizottság hozzájárulásával rendezhetik. A Bizottság a kormánytól felhatalmazást kapott, hogy a külföldi hitelezőkkel általános hitelrögzítő megállapodásokat létesíthessen azzal a korlátozással, hogy a megállapodások a magyar adósságot csak a Bizottság kifejezett hozzájárulása esetén kötelezik. Ezen a téren a törekvés tehát az volt, hogy az ilyen célzatu devizasükséglet kikapcsolása — az adós és hitelező közös egyetértésével — azonos elveken felépített, általános jellegű megállapodások útján történjék.

Az általános jellegű hitelrögzítő megállapodások kötésére irányuló törekvéseknek erős alátámasztást adott a magyar kormánynak 1931 december 20-án kiadott, a kényszerhelyzet által parancsolt azon intézkedése, amellyel a külföld-

del szemben fennálló egyes pénztartozásoknak idegen valutában való teljesítését felfüggesztette és amely rendeletet közönségesen transzfermoratorium-rendeletnek neveznek.⁵ A kötétt devizagazdálkodással a fizetési mérleg egyensúlyának megzavarására vezető egyik tényező, a közgazdaságilag indokolatlan devizakereslet ugyan kikapcsolható, vagy legalább erősen korlátozható, de a másik jelentős tényezőnek, a külföldi adósság terhének fedezésére szükséges összeg előteremtése továbbra is megoldatlan problémánk maradt. Fizetési mérlegünk alakulása folytán lehetetlenné vált a külfölddel szemben fennálló hosszú- és rövidlejáratu kölcsöntartozásaink alapján esedékessé vált fizetéseknek külföldi valutában való teljesítése.⁶ Ennek a helyzetnek következményeit a hosszúlejáratu külföldi tartozások tekintetében a fentemlitett transzfermoratoriumi rendelet levonta, amidőn a kötvényeken és zálogleveleken alapuló tartozásoknak, valamint a magyar állam által kibocsátott kincstári váltók és kincstárjegyek kamatainak a hitelezők kezéhez való fizetését megtiltotta és ezen tartozások ellenértékének a Magyar Nemzeti Banknál pengőben való letételét rendelte el. A hitelezők kérelmére a jegybank rendszerint megengedi a letett pengőösszegeknek lejárt szelvények, vagy kisorsolt címletek beváltására való felhasználását.

Ezt a rendeletet a magyar kormány évenként megújítja és az 1935 december 23-án lejárt transzfermoratorium-rendelet hatályát egy évvel ismételten meghosszabbította. A rendelet szerint az adós a fizetendő összegek ellenértékét lejáratkor pengőben köteles a Magyar Nemzeti Banknál lefizetni. Az így a jegybanknál lefizetett összegeket addig, amíg azoknak külföldi fizetési eszközökre való átváltása lehetetlen, a jegybank egy alapba, az u. n. „Külföldi Hitelezők Alapja”-ba helyezi el, amit egyszerűen transfer-alapnak neveznek. Ezeket az összegeket a Magyar Nemzeti Bank a melléje a Népszövetség által kirendelt tanácsadóval egyetértésben a hitelezők által együttesen kijelölhető megbízott meghallgatásával kezeli. Ezeket a rendelkezéseket a kormány azon utasítása egészíti ki, mely szerint a rendelet hatálya alá eső kötvények és záloglevelek kibocsátásának alapjául szolgáló kölcsönök kamatait és tőketörlesztő részleteit az adós a rendelet hatálya alatt pengőben tartozik a kötvények, illetve záloglevelek kibocsátóinál letenni. Kitűnik ebből a felsorolásból, hogy a rendelet főcélja annak biztosítása, hogy a fizetések addig is, amíg azoknak idegen valutára való átalakítása (transferálása) lehetsé-

⁵ Judik József: Id. m. 198. lap.

⁶ Dr. Óvári Papp Zoltán: A külföldi kölcsönök hatása az adós ország gazdasági helyzetére (Budapest, 1934.) c. munkája értékes és részletes feldolgozást nyújt a fizetési mérleg és a külföldi eladósodás összefüggésének kérdéséről.

gessé válik, a hitelezők és a magyar gazdasági érdekek sérelme nélkül pengőben teljesíthetők és az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések a hitelezőkkel egységes rendszer szerint legyenek rendezhetők.

Az angol hitelrögzítő-egyezmény szerint az adósnak a hitelezőnél lévő követelése felhasználható a hitelezővel szemben fennálló kamat, jutalék és egyéb hasonló tartozás kiegyenlítésére. Ezenfelül kamatokat idegen valutával fizetni nem szabad. Az esetben, ha a kamat, jutalék és hasonló tartozások a fenti módon nem egyenlíthetők ki, a ki nem egyenlített tartozás pengő ellenértéke befizetendő a Magyar Nemzeti Bankhoz a hitelezők külön számlájára. Van egy igen fontos pontja a hitelrögzítő megállapodásoknak, amely azt tartalmazza, hogy a hitelező angol bankok hozzájárultak ahhoz, hogy régi, tehát a magyar devizagazdálkodás életbeléptetése előtti időről származó árutartozásokra fizetés teljesíthető legyen abban az esetben, ha a hitelező egyidejűleg új árueladással kapcsolatban az adósnak legalább a teljesített fizetéssel egyenlő összegű új áruhitelt engedélyez.

A hosszulejáratu külföldi tartozásokra pengőben történő fizetéseket szabályozó transfermoratorium-rendelet körül 1935. évben változás állott be, amennyiben 1935. február havában olyan intézkedés történt, amely életre hívta a Külföldi Hitelek Pénztára elnevezésű szervet és ez vette át a külföldi hitelezők alapjának szerepét. Ezt megelőzőleg egy sokkal jelentékenyebb módosítás történt, amennyiben az 1933. január elején létesített transfermoratorium meghosszabbítása alkalmával olyan felhatalmazást kapott a letéti kötelezettség mértéke tekintetében a magyar pénzügyminiszter, hogy az államadóssági kötvények kivételével a kötvények és záloglevelek után esedékes kamatok fejében a kibocsátó adós a névérték 5 százalékanak ellenértékét, illetőleg ha a kamatláb ennél alacsonyabb, ennek az alacsonyabb kamatlábnak megfelelő összeget köteles a megállapított időpontokban és részletekben a külföldi hitelezők alapjába pengőben lefizetni. Ha ezeket a lefizetéseket teljesíti, kötelezettségei a transfermoratorium-rendelet érvényességének idején nem járnak le. Ennek megfelelően szabályozást nyert a záloglevelek és kötvények kibocsátásának alapjául szolgáló kölcsönöknél az adós letéti kötelezettsége. Hogy ennek a szervnek a forgalmáról fogalmunk legyen, felemlítjük, hogy a transfermoratorium alapján 1935. év folyamán a külföldi hitelek pénztárába készpénzben 37 millió pengőt fizettek be. Ehhez járult a népszövetségi kölcsön szolgálatára és jóvátételi tartozásokra korábban zárolt számlára lefizetett 38 millió pengő és szaporította továbbá a pénztár bevételeit ennek az intézménynek 4 millió pengőt kitevő jövedelme is. Kamatszelvények és kisorsolt címletek beváltása fejében az alap 1935. év folyamán 40 millió pengőt fizetett ki.

A pénztár egyenlege 1935. végén — a kincstárjegyek nélkül — 103 millió pengőre rugott, 37 millióval többre, mint 1934 végén. Ebből az összegből állami beruházások céljaira 46 millió pengő rövidlejáratu hitel és folyószámlabetét alakjában pedig 32 millió pengő volt kihelyezve.⁷

A rövidlejáratu külföldi tartozások ügyében az angol bankokkal 1932 március havában jött létre hitelrögzítő egyezmény, amelyhez csatlakozott az amerikai bankokkal 1932 júniusában létesített megállapodás. Mindkét egyezmény hatályát az 1932 októberében kötött újabb egyezmény egyes módosításokkal 1933 február 1-ig meghosszabbította. Ezen egyezmények szerint az angol, vagy az amerikai bankok által magyar adósoknak, illetve magyar adósok kezessége mellett harmadik személyeknek nyújtott hitelek fenti időpontig meghosszabbítottak. A tartozások után kamat- és jutalékfizetések idegen valutában csak az adósnak a hitelezőnél lévő követeléséből teljesíthetők.

Az angol, amerikai és svájci hitelezőkkel 1933 március 8-án új hitelrögzítő egyezmény kötöttetett, amelyben a rövidlejáratu hiteleket nyújtott bankhitelezők hozzájárultak ezen hiteleknek 1934 február 1-ig való meghosszabbításához. Az új megállapodás több újítást tartalmaz, amelyek közül legfontosabb az, hogy a hitelezőknek jogot ad arra, hogy pengőben 5 százalékos tőketörlesztést kívánjanak és emellett lehetővé teszi, hogy az adós ipari és kereskedelmi vállalatok a Magyar Nemzeti Bank hozzájárulása esetén önkéntesen és hitelezőikkel szemben — az egyenlő elbánás elvének épségben tartása mellett — ezt meghaladó tőketörlesztéseket is eszközölhesse pengőben. Lényegesen kiterjeszti a pengőben lefizetett kamatok és tőketörlesztési részletek belföldi felhasználási lehetőségeit is.

A hitelrögzítő egyezmény alapján lefizetett pengőösszegek addicionális árukivitel útján való transferálásának lehetővé tétele céljából már 1932 szeptemberében egyezmény jött létre. Ezen egyezmény szerint az ahhoz csatlakozott hitelezők javára letett pengőösszegeket a Martins Bank Ltd. londoni intézet útján fel lehetett használni a jegybank által kijelölt olyan áruk kivitelére, amelyek exportját csak a hitelezők által az exportőröknek nyújtott külön támogatás tette lehetővé. Az egyezmény alapján lebonyolódó árukivitel eleinte nem tudott nagyobb arányokat ölteni, mert az egyezmény rendelkezései nem voltak alkalmasak arra, hogy az érdekelt hitelezőket az addicionális exportok érdekében aktívabb magatartásra ösztönözzék. Az addicionális export megélénkítése céljából 1933 október havában a rövidlejáratu hiteleket nyújtott ameri-

⁷ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlése XII. rendes évi ülésének napirendje és előterjesztései (Budapest, 1936.) 6. lap.

kai és angol hitelezők bizottságai, az ezek által alapított nemzetközi bizottság, a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Külkereskedelmi Intézet és a Martins Bank Ltd. között újabb egyezmény jött létre, amely lehetővé teszi, hogy olyan esetekben, amidőn az addicionális exportot az egyezményhez csatlakozott valamelyik hitelező kezdeményezi, az ilyen exportból származó devizabevétel tulnyomó részét a kezdeményező hitelező kapja meg. Ezen addicionális exportra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Nemzeti Bank az 1933 október 20-án kötött pengőtransfer-egyezményben megállapított módokon jelentékeny összegű addicionális árukivitelt engedélyezett. Ennek egy részét tette az a buza- és rozskivitel, amelyet az 1933. évi kivételesen nagy exportfeleslegekből rövidlejáratu hitelek nyújtó külföldi hitelezőknek felajánlott mennyiségből a francia, a svájci és a holland hitelezőknek engedélyeztek. Az összes addicionális kivitel az 1934. év folyamán 24 millió pengő összeg transferálását eredményezte. A külföldi hitelezők javára lefizetett pengőösszegekből jelentékeny összegek kerültek transferálásra idegenforgalom és egyes más különleges természetű ügyletek útján is. Ezeknek a transferálási módoknak az igénybevétele nem volt korlátozva.⁸

Utoljára 1935 július 4-én létesítettünk az angol és amerikai bankhitelezőkkel megállapodást, amelynek érvényessége 1936 július 15-ében állapítottatott meg. Ezen megegyezés szerint a hitelezők pengőben 3 egyenlő negyedévi részletben összesen 3 százalék tőkevisszafizetést kívánhatnak a korábbi egyezményben megállapított 5 százalékkal szemben. Az adósok a Magyar Nemzeti Bank hozzájárulásával megállapodhatnak hitelezőikkel esetleg nagyobb adósságtörlesztésben is. Lényeges ujtás továbbá, hogy a jegybank szabad mérlegelésére bizza, hogy a hitelezők javára befizetett pengőösszegekből milyen befektetéseket engedélyez. Érdemes felemlíteni, hogy a rövidlejáratu hitelek nyújtott külföldi hitelezők javára lefizetett pengőösszegek transferálásának mérlege 1935 végén azt mutatta, hogy addicionális kivitelnkkel 33 millió, az idegenforgalom révén 17 millió, egyéb különleges ügyletek révén mintegy 26 millió pengő került transferálásra.⁹

⁸ A Magyar Nemzeti Bank 1934. évi közgyűlési beszámolója kiemeli, hogy a jegybank 1934. év folyamán idegenforgalmi célokra 24 millió pengőt szabadított fel, az egyéb módokon transferálni engedélyezett pengőösszeg pedig mintegy 20 millió pengőre volt tehető.

⁹ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlése XII. rendes évi ülésének napirendje és előterjesztései. Id. m. 6. lap.

III.

Szem előtt tartva azt a felosztást, amelyet bevezetőnkben említettünk, a hosszú- és rövidlejáratu kötelezettségek esedékességei transferálási módozatainak kivonatos, sőt hézagos ismertetése után foglalkoznunk kell a devizagazdálkodás második részével, vagyis azzal a problémasorozattal, hogy a kötött devizagazdálkodás a külkereskedelmi forgalom alakulása szempontjából és a belső gazdálkodás kontinuitásának lehetőleg zavartalan biztosítása érdekében hogyan alakult. Magyarország közgazdaságának szempontjából ez jóval fontosabb és kihatásaiban is nagyobb jelentőségű, és éppen ezért ezzel a probléma-sorozattal mind elméleti, mind pedig gyakorlati oldalról részletesebben kívánunk foglalkozni. Az összefüggés és a Magyar Nemzeti Bank kötött devizapolitikájának könnyebb megértése és kritikai méltatása szempontjából rövid pillantást kell vetnünk 1931. év első felének általános nemzetközi gazdasági helyzetére. Akkor ugyanis már ugy látszott, hogy a szanálások befejezése után, 1922—23-tól kezdődőleg a világgazdaság a normalizálódás irányában halad. 1929. év végén, de még inkább 1930-ban ez a fejlődési vonal egyszerre megtorpant, szokatlan hevesességű ciklikus kilengések tűntek föl a gazdasági élet egén és a világgazdaság területén súlyos egyensúlyi zavarok mutatkoztak. 1931 márciusában a Schober—Curtius-féle német-osztrák vámunió tervének nyilvános ságra jutása nemcsak a politikai légkört zavarta meg igen vehemenssen, hanem nagyon sok nyugtalanító gazdasági momentumot is rejtett magában. Amikor pedig két hónappal később, 1931 május 13-én az osztrák Creditanstalt nehézségei közismertekké váltak, a gazdasági viszonyok rosszabbodását nem lehetett feltartóztatni. Meringott a bizalom, az egyes országok között fennálló erős pénzügyi kapcsolatok — amelyek mindenkor a világgazdaság kiegyensúlyozottságát jellemzik — meglazultak, az egyes államok jegybankjainak deviza- és aranytartalékai ijesztő mértékben csökkentek. Mindezeket a veszélyes tüneteket kihatásaiban messze felülmulta az a dermedtség, amelyet az Angol Bank 1931 szeptember 21-én végrehajtott valutapolitikai intézkedése váltott ki, amely az aranystandardtól való eltávolodást jelentette. A példát pénzügyileg jólfundált államok jegybankjai is követték, különösen az északi államok jegybankjai tértek le sorra egymásután az aranyalapról.

A tornyosuló akadályokat a világgazdaság csak az esetben lett volna képes mérsékelni, vagy kisebb területre szorítani, ha a veszély pillanatában minél szélesebb terjedelmű nemzetközi gazdasági és pénzügyi kapcsolatok alakultak volna

ki az egyes államok között.¹⁰ Minthogy ilyen természetű nemzetközi gazdasági kapcsolatok kialakulásának az ideges atmoszféra nem kedvezett, mindenütt sor került az államhatalom beavatkozására, s ezzel egyidejűleg az egyéni szabad kezdeményezés, a gazdasági erők szabad erő kifejtésének fokozódó korlátozásai következtek be.¹¹ Nálunk ez a felfogás, az állami beavatkozás szükségessége talán még fokozottabban érvényesült, mint más államokban, azzal az indokolással, hogy a kötött devizagazdálkodásnak a kormány által kitűzött kereskedelem politikai célokkal összhangban kell állania. Másrészt a jegybank státuszának alakulása is szükségessé tette a kötött devizagazdálkodás bevezetését, mert 1931 elejétől kezdődőleg a Magyar Nemzeti Bank érc- és devizakészlete fokozatosan csökkent, miáltal a bank kénytelen volt a devizaigények kielégítésére mintegy 50 millió pengő értékű aranyat eladni. Megnyugvást a jegybank státuszában csak a devizakényszersgazdálkodás 1931 július 23-án történt bevezetése idézett elő, amikor az érc- és devizakészlet már jelentékeny változásoknak nem volt alávetve.

A magyar devizagazdálkodást mindig az az elgondolás hatotta át, hogy a meglévő csekély devizakészletek mellett a belső gazdasági élet termelésének egyenletessége biztosítva legyen. Ennek a kitűzött célnak a következménye, hogy a magyar devizagazdálkodás fejlődésében már 1931 végén nagyjelentőségű változás állott be, még pedig a clearingmegállapodások életbeléptetésével. A teljesség kedvéért fel kell említenünk, hogy az áruforgalomból származó tartozásoknak clearing útján való lebonyolítását eredetileg nem Magyarország kezdeményezte. Bár a clearingek a devizabevételek felhasználása felett gyakorolt ellenőrzés lényeges gyengítését jelentik, mégis abban a feltevésben, hogy a nemzetközi árufor-

¹⁰ *Popovics Sándor*, a Magyar Nemzeti Bank első elnöke már korán rámutatott a jegybankok kooperációjának, a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok létesítésének szükségességére, amikor így ír: „A jegybankok együttműködésének lehetőségeit a Magyar Nemzeti Bank és az Angol Bank közötti viszony szabályozásának konkrét esete még nem meríti ki. Az együttműködés gondolatának hordereje oly nagy, hogy a megvalósítás érdekében a fáradság nem látszik hiábavalónak. Jelentősége abban jut kifejezésre, hogy a jegybankok szerves, tartós együttműködése oly rendszerhez vezetne, mely alkalmas lenne arra, hogy a háború és annak utóhatásai által lecsökkentett gazdasági rend alapjának ujjaépítése az eltűnt bizalmat a pénzhez, mint értékkonzerválóhoz visszavezesse, s ez által a társadalmi rendet is normális egységes mederbe terelje vissza.” (*Domány Gyula*: Nemzetközi pénzügyi kapcsolatok, Budapest, 1927., 28. lap.)

¹¹ *Dr. Englis Károly*: Az irányított gazdaság, magyarra fordította Ternyei László, Budapest, 1936. című könyvében az államhatalom beavatkozásáról így ír: „Tény, hogy minden remény az állam felé fordul és gazdasági téren is az állam irányában összpontosul úgy az intéző hatalom, mint a felelősség.” (9. lap.)

galomnak a clearingrendszer által lehetővé tett szabadabb mozgása nemcsak behozatalunkat, hanem kivitelünket is növelni fogja, nem ellenezte a jegybank a rendszer alkalmazását. Különösen kívánatosnak látszott a clearingrendszer bevezetése olyan országokkal való forgalomban, amelyek maguk is devizaforgalmi korlátozásokat léptettek életbe. A legelső ilyen clearingszerződések Csehszlovákiával, Svájjal, Ausztriával, Franciaországgal és Olaszországgal jöttek létre, amelyeket később egyéb clearingek is követtek, többek között a belga, a német, a román és a bolgár clearingek. Ezek a clearingmegállapodások azt célozták, hogy a szerződéstköző országok között lebonyolított áruforgalomból eredő tartozások kiegyenlítése az érdekelt országok jegybankjai, vagy az ezzel megbízott más szervei között végbemenő clearing-elszámolás útján történjék. Ilyen esetekben az adós tehát a fizetést nem közvetlenül külföldi hitelezőjének teljesíti, hanem saját jegybankjánál, saját valutájában fizeti be. A megtörtént befizetésről a két jegybank egymást értesíti, amire a hitelező ország jegybankja — rendszerint a hozzá befolyt összeg erejéig — teljesíti az adós ország jegybankjától kapott fizetési megbízásokat.

Ez — egészen röviden — a clearingszerződések váza. A clearingszerződések megkötésénél és a clearinghálózat kibővítésénél mindenkor az a cél lebegett a jegybank szeme előtt, hogy egyrészt a pengő értékállandóságát biztosítsa, másrészt a gazdasági élet igényeinek minél teljesebb és tökéletesebb kielégítését állandósítsa. Hogy fogalmunk legyen a clearingszerződések számszerű eredményeiről, érdemesnek látjuk felemlíteni, hogy pl. 1933-ban az exportból származó devizabevételekből 68 százalék esett a clearingek keretében befolyt olyan összegekre, amelyek csak a clearingszerződésekben megjelölt árutartozások kiegyenlítésére voltak felhasználhatók. Egy évvel előbb, 1932-ben ez az arányszám még csak 57 százalékot tett ki.¹²

Minél mélyebben mentünk bele a devizagazdálkodásba, annál inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a clearingmegállapodások nagy hátrányokkal vannak egybekötve. A clearingrendszer első sorban az árubehozatal feletti ellenőrzés lehetőségeit nehezíti meg. Clearing esetén ugyanis a magyar részről történő befizetéseket a Magyar Nemzeti Bank csak abból a szempontból vizsgálhatja, hogy valóban árubehozatalból erednek-e. A befizetéseket akkor sem utasíthatja vissza, ha közgazdasági szempontból a behozatal nem is kívánatos. Ezenfelül a clearingrendszerek tiltó vám gyanánt hatnak, mert mind a két ország, amelyik egymással külkereskedelmi kap-

¹² A magyar Nemzeti Bank közgyűlésének X. rendes évi ülése 1934 február hó 5-én. (Budapest, 1934.) 26. lap.

csolatban áll, állandóan figyeli a clearingszámlák alakulását és a kivitel s behozatal politikáját rendszerint az a szempont dönti el, hogy az illető országgal szemben a clearingszámla milyen egyenleget tüntet fel. Ez a határozottan hátrányos rendszer a legtöbb esetben a legszükségesebb cikkek behozatalát megakadályozza és viszont igen gyakran a számla kedvezőtlen egyenlege folytán olyan cikkek kerültek behozatalra, amelyek az illető állam szempontjából pillanatnyilag feleslegeseknek mutatkoztak.

A Népszövetség gazdasági bizottsága 1934 október havában körkérdést intézett a clearingrendszert fenntartó államokhoz, amelyben a clearingmegállapodások okát, célját, körülményeit, eredményeit és a rendszer körül szerzett tapasztalatokat és ezzel egyidejűleg a clearing funkcionálását akarta megismerni.¹³ A beérkezett válaszokból a Népszövetség azt állapította meg, hogy a clearingek főhátránya, hogy a clearing az egyik országban mint export-stimuláló, a másikon pedig mint export-fékező tényező működik. Ez arra vezet, hogy az eredetileg tervezett és remélt aktív egyenlegre számító országot mesterséges rendszabályokra kényszeríti, ami rendszerint az egész kereskedelmi forgalom csökkenését vonja maga után. A clearingszerződések ezek szerint olyanok, mint a vámfalak, mindenütt elítélt és mindenhol alkalmazott eszközök.

A clearingrendszer a gyakorlatban — mint a fentiekben kifejtettük — mint a világkereskedelem egyik akadályozó tényezője jelentkezett, mert nem lehetett általa elérni, hogy az egyes országok között lebonyolított külkereskedelmi forgalom a statusquo szintjén maradjon, hogy ez által az adós államok elkerüljék újabb adósságok felvételét, a hitelező államok pedig újabb veszteségek vállalását. Egy ország devizapolitikájának sikere mindenkor csakis a piaci eredményekből állapítható meg. Ezért nem lehet teljes sikerűnek nevezni az angol, vagy az amerikai devizapolitikát sem, mert kétségtelen, hogy mindkét államban javult a belső gazdasági helyzet, de ennek ellenében valutáris kísérletekbe kellett bocsátkozniuk és fizetési eszközeiket ismételten le kellett értékelniük.¹⁴ Sőt 1936 első felében az angol-szász valuták még mindig nem gondolnak az árfolyamrögzítések keresztülvitelére.

Ebből az elgondolásból indult ki a magyar kormány, amikor a merev clearing-rendszerek helyébe igyekezett fokozatosan a magánkompenzációs rendszert átültetni. Már 1932 végén a Magyar Nemzeti Bank az export útján felmerült akadályok elhárításának céljából próbálkozik a kompenzációs térítési rendszer bevezetésével. Mindig szem előtt tartotta azon-

¹³ Société des Nations: Enquête sur les accords de clearing, Genève, 1935., 11. lap. „21 állam véleménye a clearingről.“

¹⁴ Dr. Neubauer Gyula: A nemzetközi devizapolitika problémái, OMKE, 1935 december 24.

ban azt az alapelvet, amely az indokolt devizasükséglet kielégítésének biztosításán nyugodott a pengő vásárlóereje állandóságának veszélyeztetése nélkül. Kétségtelen, hogy a kompenzációs térítési rendszernek az export fenntartása vagy fejlesztése érdekében való alkalmazása deviza- és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt kívánatos, a pengő értékállandóságának biztosítása pedig egyenesen megkívánja, hogy ez az eszköz ne használtassék fel más célokra, vagyis ne szolgáljon a belföldi árak indokolatlan emelésére, vagy a belföldi és külföldi árszínvonal közötti eltérések fokozására. Ebből a megfontolásból kiindulva, a magyar kormány a kompenzációs rendszer kiépítésén dolgozott és 1932 november végén kompenzációs irodát létesített, amely nem kívánta korlátozni az egyéni kezdeményezést és főleg arra törekedett, hogy a nyersanyagellátás terén az érdekelt iparvállalatok helyzetét megkönnyítse és ez által a vállalatok exportjuk erősebb fejlesztését kísérelhessék meg. A Magyar Nemzeti Bank 1934. üzletéről szóló jelentése kiemeli, hogy a clearingek működésével való elégedetlenség, illetve az alkalmazásukkal kapcsolatban felmerült nehézségek a bolgár, román és csehszlovák viszonylatokban már 1934. év folyamán a clearingek megszűnésére vezettek.¹⁵ A clearingek helyét mindenhol a magánkompenzációs rendszer foglalta el. Ennek egyenes következménye, hogy a clearingek által nem szabályozott viszonylatokban lebonyolódó olyan árukivitel, amely szabadon felhasználható nemes devizabevételeket eredményez, fokozatosan nagyobb jelentőséget ér el.

Ezen nemes devizabevételek nélkül a nyersanyagszükséglet nem volna biztosítható, mert a termelés zavartalan fenntartásához szükséges külföldi nyersanyagok jelentékeny része a clearingek keretében nem volt beszerezhető, a szabad hányad pedig az árubehozatallal kapcsolatban nem álló és feltétlenül teljesítendő külföldi fizetések teljesítésére is alig nyújtott fedezetet. Ilyen körülmények között feltétlenül szükséges volt olyan intézkedésekkel erősíteni a szabadon felhasználható nemes devizabevételeket, amelyek élénkebb exporttevékenység következtében több, jelentékenyebb összeget képviselő effektív devizabevételt jelentettek. Ez a szempont volt irányadó az 1934 őszi életbeléptetett azon újításnál, amely a clearingek és magánkompenzációk keretében be nem hozható külföldi nyersanyagok megszerzésének tervszerű elősegítését és ezen cél elérésére megkívánt árukivitel irányítását a Magyar Nemzeti Bank és a Külkereskedelmi Hivatal közös irányítása alatt álló Kompenzációs Irodára bízta. Az irodának működési köre kibővítést nyert ugyan, de annak hangsúlyo-

¹⁵ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XI. rendes évi ülése 1935. évi február hó 4-én, Budapest, 1935., 25. lap.

zásával, hogy az egyéni kezdeményezéseket sem befolyásolni, különösen pedig korlátozni nem óhajtja, mert a kezdeményezés szabad érvényesülése a nyersanyagellátás terén az érdekelt iparvállalatok exportjának kiterjesztését, sőt állandó fejlesztését fogja maga után vonni.

Különösen nagy jelentőségük azok a rendelkezések, amelyek a magyar devizagazdálkodás újabb szabályozására 1935 második felében léptek életbe. Ezek az intézkedések a Magyar Nemzeti Bank abból a célkitűzéséből indultak ki, mely szerint a feltétlen kielégítést igénylő devizaszükséglet biztosítható legyen és egyidejűleg a pénz vásárlóerejének stabilizálása is megóvassék. A devizaforgalom egyensúlyának biztosításához mindenekelőtt a devizakereslet és pedig első sorban a Magyar Nemzeti Bank elkerülésével érvényesülő kereslet csökkentésével igyekeztek közelebb jutni. Ezt a célt szolgálta a külföldiektől való értékpapírvásárlás, továbbá a külföldiekkel való értékpapírügyletek megszigorítása, sőt eltiltása és az árubehozatali tilalmak kiterjesztése.¹⁶ Ugyanezen cél szolgálatában csökkentették az utasforgalomban engedély nélkül kivihető fizetési eszközök értékhatárát s ezzel egyidejűleg a külföldiek zárolt pengőköveteléseit belföldi felhasználásának korlátozásáról is újabb intézkedés történt. Szoros kapcsolatban állott ezekkel az intézkedésekkel az aranykészletek bejelentésének elrendelése, az aranyforgalom ellenőrzése, amely intézkedések főleg azokra a devizagazdálkodási szempontokból nem kívánatos pszichológiai hatásokra vonatkozólag váltak szükségessé, amelyeket az aranyspekuláció váltott ki.

Az új intézkedéseknél elsősorban a clearingek számának további csökkentése érdemel különösen figyelmet. Megszűnt ugyanis a clearingforgalom a magyar-olasz és a magyar-német viszonylatban is és mindkét viszonylatban a clearingek helyét a kompenzációs fizetési rendszerek váltották fel.¹⁷ Ezen clearingek megszűnése után, 1935 december 31-én, már csak Ausztriával, Svájjal, Franciaországgal, Belgiummal és Törökországgal állottunk clearingviszonyban, de ezeken a

¹⁶ A Magyar Nemzeti Bank üzletvezetősége 1936 január 23-án *Hirdetményt* tett közzé, melyben kimondja, hogy: „részvény osztalék-szelvényére, valamint záloglevél, vagy kötvény szelvényére fizetést teljesíteni, vagy a szelvényre esedékes összeget a fél szabad rendelkezésére álló számlán jóváírni csak akkor szabad, ha a részvény, a záloglevél, illetőleg a kötvény belföldinek a tulajdonában van és ezt a szelvény bemutatója a Magyar Nemzeti Bank által megállapított módon igazolja“.

¹⁷ A magyar-német fizetési forgalmat szabályozó és a Magyar Nemzeti Bank által 1935 december 4-én kiadott körlevél erről a kompenzációról a következő intézkedést tartalmazza: „A magyar-német áruforgalomból eredő márkafizetések a mindenkori kereslet és kínálat szerint kialakuló felárak mellett fognak a magyar-német devizakompenzációban adás-vétel útján kiegyenlítést nyerni.“

clearing-szisztémákon is időközönként módosítások és szabályozások történtek.

Egyidejűleg a sokat vitatott felárak kérdése is átmenetileg nyugvópontonra jutott. A felárak szabályozásánál az első intézkedés feláraknak osztrák viszonylatban való bevezetése volt, amennyiben 1935 november 26-án megjelent rendelet értelmében az összes Schilling beszolgáltatásoknál 10%-os, kiutalásoknál 13%-os felár nyert alkalmazást.¹⁸ Nyomon követte ezt az intézkedést a feláraknak a többi clearingviszonylatban és az ugynevezett szabad relációkban való szabályozása, illetőleg felemelése is. Ezen rendelkezés szerint clearingviszonylatokban a behozatalt terhelő felár 25%-ról 41%-ra, a szabad relációkban pedig 40%-ról 53%-ra emelkedett. A kiviteli felárak pedig — szakítva a Kompenzációs Iroda eddigi gyakorlatával, amely szerint esetről-esetre állapították meg a felárak — szintén egységes szabályozást nyertek és pedig a belga, francia és svájci viszonylatban 38%-os, a szabad relációkban pedig 50%-os felár került bevezetésre.

Ez a rendelkezés igen helyes intézkedésnek bizonyult, mert korábban a felárrendszer ellen sokszor hangzott el az a kifogás, hogy a mezőgazdaságot a rendszertelen felárpolitika hátrányos helyzetbe hozza. Nem vitatható, hogy a felár számos cikknél nem érte el azt a határt, amely a pengő belföldi és külföldi értékelése között fennálló eltérésnek valóban megfelelt, viszont számos cikk exportja csakis az érintett diszparitás mérvét lényegesen meghaladó felártérítés segítségével vált lehetségessé. A felárak ingadozása, illetőleg időközönként történt változtatása és esetleges felemelése, azt juttatta kifejezésre, hogy az exportáló adós ország ugyanazért az árumennyiségért arányosan kevesebb külföldi valutát szerez az országnak, mint szerzett volna, ha a korábbi alacsonyabb felár mellett az export még lehetővé vált volna. A felárrendszernek rugalmasnak kell lennie, mert különben az exporttevékenység tökéletesen megakad, vagy legalább is megnehezedik pozíciója a világpiacon. Kétségtelen, hogy az iparcikkek külföldi versenyképessége tekintetében mutatkozó fejlődéshez ipari berendezkedésünk és ipari felkészültségünk fokozatos szilárdulása, a gyártott cikkek minőségi javulása és vállalataink a mindenkori viszonyokhoz való ügyes alkalmazódó képessége is hozzá-

¹⁸ Az a *Megállapodás*, amely a magyar-osztrák áruforgalommal kapcsolatos fizetési forgalom szabályozásáról szóló, 1932. évi december 28-i egyezmény módosítása tárgyában jött létre és 1935 november 27-én lépett életbe, az osztrák viszonylatban bevezetett felár szükségességét így indokolja: „Abból a célból, hogy a magyar-osztrák clearingben előállott pengő-egyenleg megszüntetése, valamint az árucserre terén a kereskedelmi szerződésileg megállapított 100:150 arány visszaállítása megkönnyíttessék”, határozta el magát a kormány a schilling-relációban a felár engedélyezésére.

járult.¹⁹ Mindez azonban, a rendkívül kiéleződött nemzetközi versenyben megfelelő eredményekre nem vezetett volna, ha az ipari kivitel nélkülözni kénytelen a devizafelárak formájában nyújtott támogatást.

A szabad viszonylatokban a magasabb felár alkalmazását az a körülmény parancsolta, hogy az ezekben a relációkban lebonyolításra kerülő kivitel a legmesszebb eső piacok felé gravitál, tehát a gyártmányok szállítása nagyobb rizikóval és még jelentékenyebb szállítási költségekkel van egybekötve. Másrészt pedig ezek a magasabb devizafelárak természetes következményei annak, hogy az olyan deviza, amely felett a tulajdonosa a törvényadta jogánál fogva szabadon rendelkezhetik, nagyobb értéket képvisel, mint a clearingek, vagy — más devizaforgalmi korlátozások következtében — a korlátolt használhatóságu külföldi fizetési eszközök.

A felárak rendszerét Navratil a devizagazdálkodás második fokának nevezi, másodfoku devizagazdálkodás műszóval illeti és szerinte ez a tünet akkor jelentkezik, amikor érezhetőbbé válik az eltolódás a belföldi pénz és a külföldi fizetési eszközök értékaránya között.²⁰ A devizapolitikának ugyanis nincs más rendeltetése, csak az, hogy a meghatározott értékarányt a belföldi és külföldi pénz értéke között fenntartsa. Amikor ez az arány már jelentősebben megbomlott és a bankpolitika eszközeivel sem nem szabályozható, sem pedig fenn nem tartható, akkor kerül sor devizagazdálkodás alkalmazására. A másodfoku devizagazdálkodás pedig, amely a felárak rendszerére vonatkozik, azt az elgondolást juttatja kifejezésre, hogy különböző célokra különböző árfolyamokon kerül deviza kiutalásra. Ezek szerint tehát a valutafelárak mindenkor kétféle célt szolgálnak. Egyrészt alátámasztják és elősegítik a kiviteli politika legfontosabb feladatát, az árucserét és annak lebonyolítását a külkereskedelmi forgalomban, másrészt lehetővé teszik, hogy a termelőknek, illetőleg az exportálóknak az a csoportja részesüljön felártámogatásban, amelyik arra az export fenntartása érdekében reá van utalva. A felárak egysegítése és rögzítése, amely az 1935 novemberi és decemberi rendeletek alapján történt meg, megteremtette a kalkulációhoz elengedhetetlenül szükséges biztos alapot és nem lehet kétséges, hogy ez a határozott irányú rendelkezés a külkereskedelmi volumen alakulásánál érezhető befolyást fog gyakorolni.

A magyar devizagazdálkodás ezen új fejlődési fázisa kétségtelenül azt a jellegzetes vonást viseli magán, hogy tapo-

¹⁹ Beck Róbert: A külföldi fizetési eszközök forgalmának szabályozása. TÉBE Évkönyv, Budapest, 1936., 106. lap.

²⁰ Navratil Ákos: Közgazdaságtan, I. kötet, 2. kiadás. Budapest, 1936., 510. lap.

gatódzás, kísérletezés történt a valutaszabadság lépcsőzetes visszaállítása felé. Egyelőre ugyan Magyarország még messze van a devizaforgalom szabadságától, de kétségtelen, hogy a közgazdaság a Magyar Nemzeti Bank új rendelkezéseiben a devizaforgalom megkönnyítésére és a fokozatos szabaddtételére irányuló törekvés első komoly jelét látja. Az a tény ugyanis, hogy a felárak változatlanok és azok kialakulása és megállapítása, az árnívóhoz való alkalmazkodása kétségtelenül jelentős mértékben fog hozzájárulni ahhoz, hogy a külkereskedelmi politika nyugodtabb mederbe legyen terelhető. Ugyanílyen módon indult meg annak idején Ausztriában is a könnyítés és az az eredmény, amelyet az osztrák devizapolitika az 1934 május elején életbeléptetett egységes felárrendszer óta mutat, arra vall, hogy csakis az egységes felárrendszer készítheti elő az utat a teljes valutaszabadság felé. Ausztriában is az képezte a kiinduló pontot, hogy a hivatalos igénylési és átutalási eljárás helyébe a bankoknál koncentrálódó valutaeladás és vásárlás engedélyezését szankcionálták. Ez a rendszer valóságos valutabőséget idézett elő, mert az előre megállapított felár mellett minden legitim deviza- és valutaigény kielégítést nyer és az u. n. zugforgalom elvesztette létjogosultságát. Ha a felár kérdésénél az osztrák példára hivatkozunk, ki kell térnünk arra is, hogy a kötött devizagazdálkodás módosításánál miért nem utánozzuk vagy miért nem követhetjük Ausztriát, jöllehet alig vitatható, hogy az osztrák rendszer a közgazdasági életre előnyösebb, mint a mi szisztemánk. Erre vonatkozólag Szigeti Gyula egyik legutóbbi tanulmányára hivatkozunk, mely szerint Ausztria a fizetési mérleg alakulása tekintetében velünk szemben előnyösebb helyzetben van.²¹ Kivitelét nem dominálják olyan erősen az agrárcikkek, melyeknek árszínvonala a világgazdasági válság folyamán az ipari cikkek árszínvonalával szemben mélyebbre esett. Ennek egyenes folyománya, hogy Ausztria kereskedelmi mérlegének passzívuma 1931 óta 900 millió schillingről fokozatosan leszakadt 300 millió schillingre. Emellett külföldi adósságainak tőke- és kamatterhe érdemlegesen kevesebb, mint Magyarországé. Figyelembe kell továbbá venni, hogy Ausztria külföldi tartozásai tulnyomóan az államnak, más közületeknek és az állammal szoros érdekelttségben álló egyik pénzintézetnek a tartozásaiból állanak. Ilyen esetben — szemben Magyarország külföldi adósságainak kamat- és tőketörlesztési kötelezettségével — könnyebb gondoskodni arról, hogy a külföldi adósságok szolgálata a fizetési mérleg egyensúlyban tartása szempontjából megkívánt mértéket meg ne haladja.

²¹ *Szigeti Gyula: Magyarország teljesítőképessége a külfölddel szemben a fizetési mérleg tükrében.* Cobden, II. évf. 10—11. szám. 1935 november, 449. lap.

IV.

Ha most már arra a kérdésre kívánunk megfelelni, hogy a devizakényszergazdálkodásnak nemcsak nálunk, hanem mindenhol, ahol a devizakényszergazdálkodást bevezették, elméletileg mi a felső határa, vagyis meddig lehet devizakényszergazdálkodással a valutát védeni, úgy a felelet az, hogy mindaddig, amíg a megzavart egyensúly helyre nem állítottatott.²² Természetes, hogy az egyensúly helyreállítása gazdaságilag teljesen izolált államok között szinte elképzelhetetlen. Amíg a tőkeáramlásnak nem lesz meg a szabad útja, hanem gazdasági okoktól független körülmények befolyásolják a tőke mozgási lehetőségeit, addig meglehetősen nehéz feladat megvalósítani a devizakényszergazdálkodás érezhető visszafejlesztését, de különösen a teljes megszüntetését. Csak az államok között létesülő szorosabb, nagyobb terjedelmű pénzügyi és gazdasági kapcsolatok biztosíthatják a valuták zavartalan funkcionálását és amíg erre sor nem kerül, addig előreláthatólag a korlátozó valutáris intézkedések sem fognak teljesen megszűnni. Azokat a valutákat, amelyek devizaforgalmi korlátozások védelme alatt állanak, Schacht, a német gazdasági diktátor „eingefrorene Währung“-nak nevezi, szemben a liquid valutával, vagyis azzal a fizetési eszközzel, amelyet nem védenek devizakényszergazdálkodási kötöttségek.

A valutapolitikának ez az új rendszere, amely 1931 második fele óta nemcsak sok európai államban, hanem a dél-amerikai államok egész sorában érvényben van, egyike a valutapolitika legérdekesebb, de egyuttal legnehezebben megoldható problémáinak is. Azt mindenesetre tanulságként le lehet vonni, hogy ha a jegybankszervezet megfelelően működik, még a mai gazdasági életben is — valutáris téren — olyan lehetőségek nyílnak meg, amelyek segítségével a valutaválság kihatásait mérsékelni lehet. Csak ezzel lehet érthetővé tenni és megmagyarázni, hogy a külföldi fizetési forgalom korlátozása mellett hogyan szorulhat teljesen háttérbe a jegybankok valutáris aranykészletének kérdése és hogyan lehetséges az, hogy a német márka nem rendült meg sem a külföldön, sem a belföldön akkor, amidőn a német birodalmi bank deviza- és érckészlete a bankjegyforgalomnak sokszor 3—4%-ára, sőt az alá is süllyedt.²³

Hogy devizagazdálkodással a valuták sorsa meddig van biztosítva, erre egész egyszerűen az a válasz, hogy mindaddig, amíg a bankjegyek kibocsátása nem inflatorikus jellegű.²⁴

²² Dr. Richard Kerschagl: Id. m. 45. lap.

²³ Dr. Makai Ernő: Pénz és hitel a világválság tükrében, TÉBE könyvtár (1934.) 77. szám, 146. lap.

²⁴ Éber Antal: Devizagazdálkodás, Magyar Közgazdasági Szemle, 75. kötet (1932.) 514. lap.

Ezen oknál fogva helyeselhető az az álláspont, melyet a Magyar Nemzeti Bank eddig a valutával való kísérletezéssel és a szabályozott infláció terveivel szemben elfoglalt. A valutával való kísérletezést főleg azok a gazdaságpolitikusok ajánlják, akik szem előtt tévesztik a valutapolitikának azt a legfontosabb alaptételét és egyuttal rideg követelményét, mely szerint az értékmérőnek megbízhatónak kell lennie, mert különben hosszulejáratu gazdálkodásra nem lehet berendezkedni. A pénz értékállandóságát kötelesség biztosítani és a pénzpiac bizalmát helyre kell állítani, mert ez a társadalom s a termelés nyugalmanak alapja. A bizalom visszatérése azért is nagyfontosságú, mert megszünteti a tezaurálási folyamatot s a tezaurált tőkék ismét visszakerülnek a forgalomba. Még a legdrágóibb szigorúságu eszközökkel sem lehet tartósan valamely valutának a teljes értékét fenntartani, amely belső okokból, pl. az államháztartás egyensúlyának megingása folytán kilengéseknek van alávetve. Ezzel szemben az a helyes módszer, ha a tulajdonképpeni deprecialó momentumokat, pl. az állami deficit megnövekedését kiküszöböljük, esetleg egy már bekövetkezett tényleges elértéktelenedést óvatosan beismerünk. A magyar devizagazdálkodás ezeket a momentumokat szem előtt tartotta állandóan és annak köszönhető, hogy a magyar devizagazdálkodás elérkezett egy olyan határpontra, amikor egységes felárak mellett kerülnek az egyes fizetési eszközök forgalomba s amikor a külkereskedelmi forgalom lebonyolítása ezen rendszer mellett könnyebb és gyorsabb, s a fizetési eszköz stabil vásárlóereje biztosítottnak látszik.

Domány Gyula.

Közlemények.

Elster Lajos (1856—1935.)

Világszerte köztiszteletben álló tudós költözött el az élők sorából Elsterrel. Nevét elsősorban a *Handwörterbuch der Staatwissenschaft*, a *Wörterbuch der Volkswirtschaft* és a még néhány év előtt az ő szerkesztésében megjelent *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* vitték szét a szélrózsa minden irányában. Az első nagy, 1890-ben meginduló német lexikon szerkesztésében kezdettől fogva résztvevett és nagyrészt ő birta rá Conradot e munka elvállalására, a negyedik kiadást pedig Wieserrel és Weber Adolffal ő szerkesztette. A második, a *Wörterbuch* eszméje egyenesen tőle származott és ő vezette mind a három kiadását. A *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*kal pedig már ennek alapítója, Hildebrand ideje óta szoros összeköttetésben állt; 1915-ben, Conrad halála után ő vette át szerkesztésüket és 1933-ig irányította a német közgazdák e kiváló folyóiratát. Nehezen vált meg a szerkesztéstől, de az új irányzatoknak új erőkre van mindig szükségük és oly egyéniség és tekintély, minő Elster volt, az új törekvések szemszögéből csak tehertételnek látszott.

Elster pályája nem volt a tudós egyvonalu és nyugodalmas pályája. 1883-ban kezdte meg tanári tevékenységét Aachenben, majd Königsbergben és Boroszlóban folytatta. 1897-ben azonban a porosz közoktatásügyi minisztérium egyetemi előadói állását fogadta el — nem minden habozás nélkül. Egészen 1916-ig viselte ez állást, mely természetesen nem engedte igazán a tudománynak élni. Innen magyarázható, hogy nagyobb munkákat nem alkothatott. Hivatala tevékenységét a fenti gyűjteményes munkák szerkesztésében is nagyban gátolta. Az egyéni áldozatnak, melyet Elster a közoktatásügyi előadói tisztség elvállalásával hozott, a köz számára megvolt az ellenértéke. A német tudományos világ sokat köszönhet szervezőtehetségének és a közgazdasági oktatás iránti lelkesedésének. Így többek közt igen tevékeny része volt a kielii Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft megalkotásában.

Mint tudós, Elster a német történeti iskolához számít. Hildebrand tanítványa volt és annak a kornak a gyermeke, mely a német szocialpolitikai szellemet kitermelte. Ezért is illett be oly kitűnően Elster egyénisége a múlt század második felében a német közgazdasági tudományt irányító tudósok körébe. Egyébként, bár határozott, de nem harcos egyéniség volt, ki inkább az alkotásban, mint a kritikában lelte örömét. Az igazi elmélettel is meg tudott barátkozni, ha maga inkább a történetethikai és ténybeli kutatások felé vonzódott is.

Elsterrel ama nagytekintélyű német közgazdák utolsója szállt sirba, kik a német tudomány tekintélyének térhódítását a múlt században oly nagy mértékben előmozdították.

H. F.

Chorin Ferenc.*

A magyar nemzetnek nem adatott meg, hogy kisebb-nagyobb megrázkódtatásokkal, de mégis állandóan a felfelé ivelés pályáját fussa meg. Történelme telve van ragyogó magaslatokkal és vészteljes mélységekkel. Tragikuma, hogy abban az időszakban nehezedik rá a világ legnegatívabb uralma, a török, amikor Európában a modern állam indul útjára s amikor a népek és nemzetek egymásután rakják le gazdasági megerősödésüknek alapjait. Évszázadok vesznek el a létért folytatott harcban. Innen van, hogy ritka fejlődésképes alkotmánya nincs ebben a korszakban kellő összhangban az idők gazdasági követeléseivel. A XIX. század uralkodó eszméi jelentik a fordulópontot. Gróf Széchenyi Istvánnak kellett jönnie, hogy megmutassa az új irányt. Kora nem egészen értette meg. Legtöbb eszméje és gondolata csak később került megvalósulásra, javarészüket meg a mai élet veti felszínre. Nyugodtan lehet mondani, hogy most is inkább félreértik, mint megértik őt. Szomorú dolog, hogy a XIX. század első évtizedeinek romanticizmusa és idealizmusa, mely megfogja a nemzet lelkét, a szabadságharc leverésével derékban tört ketté. Két évtized, amit elveszít a nemzet ismét az újjáépítés munkájában. Két évtized, amelyek talán századokra vetítik végzetes hatásukat. Talán soha, vagy nem ebben a formában következik be a kataklizma, amelyet átéltünk, ha nyugodtan és organikusan tudunk a fejlődés útjára lépni.

Az alkotmány helyreállítása után a nemzet teljes hévvel és fiatalos lendülettel lát neki az alkotómunkának. Ma könnyedén lebecsülik ezt a korszakot. Világáramlat ez, de mi volna a világ sora, ha a gazdasági és társadalmi erők kibontakozásában csak kis mértékben volna oly termékeny, mint a multnak lebecsülésében. Volt ebben a korban aktivizmus. Nincs a gazdasági életnek olyan területe, amelyen a teremtető- és alkotómunka meg nem nyilatkozott volna. Az agrár-termelés érdekében komoly lépések történtek. Ha valamit a rováására lehet írni ennek a korszaknak, úgy az az a tény, hogy nem érzékelte ki a magyar föld hatalmas társadalmi és nemzetpolitikai erejét. Nem vette észre, hogy nyugodt, megfontolt, céltudatos birtokpolitikán keresztül lehet csak jóvá tenni a jobbágyfelszabadítás egyes hibáit és megerősíteni a jövőre az egész vonalon a magyarságot.

A mostani eszme- és gondolatszegény, jobbára negatív, általános és gazdaságpolitika a kulturnemzetekre nézve népesedési összehasonlásban éli ki magát. Egész Európát, ezzel ellentétben, a XIX. században hatalmas népszaporodás jellemzi. Nálunk mezőgazdasági népességünk csak úgy ontja a népfölösleget. Sajnos, gazdasági fejlettségünk nem volt elég ahhoz, hogy ezt a maga teljében felszívja magába. Milliön felül van az a létszám, amely vándorbotot vesz a kezébe. Megszüntünk primitív agrárállamnak lenni és az iparosodás nemzeti létfeltételünké lett. A szerves fejlődésnek előfeltételei viszont csak részben állanak rendelkezésre, mert ez időknek leghatalmasabb fegyverét, a vámpolitikai eszközöket, a szerződéses vámterületen belül alig tudjuk kihasználni. Mégis állam és társadalom összefogva erőteljes ipart tud megteremteni. Ehhez a gazdasági átalakuláshoz azonban uttörők kellett, akikben volt tetterekészség, vállalkozói szellem,

* A Műegyetem Közgazdasági Fakultásának 1936 január 27-i ünnepi ülésén elmondott beszéd.

felelősségérzettel párosult kötelességteljesítés. Ennek a gárdának egyik vezéregyénisége néhai Chorin Ferenc. Kiváló tehetsége, magas műveltsége, mélyenjáró gazdasági érzéke, hatalmas szervező-képessége, a közérdeket szem előtt tartó egyénisége szinte predesztinálják őt arra, hogy szolgálja a gazdasági megújulás útjait. Páratlan hévvel, meg nem ijedve az akadályoktól és nehézségektől, leküzdvé a különböző ellenállásokat, fáradhatatlan munkássággal szegődik a magyar gazdaságpolitika harcosává. Tisztán látja, hogy az egyoldalú gazdálkodási rendszer nem felel meg a nemzetfejlődés követelményeinek, hanem kellő összhangba kell hozni az ország termelési ágait. Ezzel szemben a tényállás az, hogy a világháború előtti és az utolsó 15 év céltudatos gazdasági politikájának köszönhetjük, hogy az ipari fejlődésen keresztül a pénzügyi és a gazdasági egyensúlyt a mostani világégés közepette fenn tudjuk tartani. A jövőnek sincs más útja, mert csak ezen a réven lehet a magyar mezőgazdaság erőviszonyait egészségesekké és ellenállókká tenni.

A századévforduló körül a nagy optimizmust, mely hitt a zavar-talan állandó fejlődésben, pesszimizmus váltja fel. A gazdasági élet menete mind nehezebbé s a piacokért való verseny mind erőteljesebbé válik. Világossá lett, hogy csak azok a nemzetek állhatják meg helyüket, melyek ebben a nagy küzdelemben kellő gazdasági tudással és felkészültséggel vannak vértézve. Ennek tudatában születik meg általános óhajként a kívánság, hogy a gazdasági és szociális tudás, mint öncél kerüljön művelés alá. Ennek a jegyében teszi meg Chorin Ferenc 1912 február 1-én a Főrendiházban javaslatát külön gazdasági egyetem felállítására, amely egészében a József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem intézményében nyert szerves megoldást.

Ki tudná megmondani, hogy mi izzik az idő kohójában? Annyi bizonyos, hogy soha nem ismert fogalomzavar kerítette hatalmába a világot. Bármint legyen, a gazdasági törvényeket erőltetni és megsemmisíteni nem lehet. A kiegyenlítődést és a helyes utat csak a tudás mutathatja meg. Igaza van néhai Chorin Ferencnek, amikor mintegy előrelátva az idők fejlődését, a mélyebb szociális és közgazdasági tudást azért követeli meg, mivel itt dőlnek el a jelen és a jövő fontos kérdései. Végzetünk az, hogy a gazdasági tudás és felkészültség terén még mindig nagy az elmaradottságunk. Ezért van az, hogy könnyedén és sokszor könnyelműen tudunk lelkesedni minden eszmeáramlatért és gondolatért anélkül, hogy mérlegelnők ezek komoly hatását a nemzetéletre.

Mert mélyenjáró átalakulásban van állam és társadalom, valami hihetetlen felelősség nehezedik rá a mostani nemzedékek vállaira. Ennek okát ne keressük másban, mint — amit Chorin Ferenc oly élesen emel ki — a gazdasági érzék és a kezdeményezés hiányában. Megszoktuk azt, hogy mindent az államtól várjunk. Talán történik ez azért, mert nincs meg a felkészültségünk az élet küzdelmeire. Nehezíti a helyzetet, hogy épp ezidő szerint a gazdasági életben nagy harc folyik az állam és a magángazdaság egymáshoz való viszonyáról. A világnézleten alapuló irányok itt csapnak össze a legerősebben. Nem kétséges, hogy az élet az állam szerepét fokozni fogja. De végzetes uton halad, ha az egyént megsemmisíteni kívánja s az egyéni kezdeményezést béklyókba akarja verni. A gazdasági fejlődés vonalán álló nemzetnél kétszeresen fontos, hogy a társadalmi erők meg-organizálásával és az egyetemes érdek szem előtt tartásával, az

egyéni képességeknek minél tágabb tér nyílják. Ezt a gazdasági érzéket bele kell nevelnünk széles néprétegekbe, hogy meg tudjuk adni az egyénnek önmagához való hitét és ezzel fokozzuk vállalkozási kedvét és szellemét. Meggyőződésem, hogy ha gazdaságilag izmosodni és fejlődni akarunk, az utat ne a „bürokratizált és egyenruhába bújtatott“ vállalkozástól várjuk, hanem a nemzeti eszmétől áthatott, a kellő tudással felkészült egyének kezdeményezésétől és tevékenységétől.

Chorin Ferenc és társai, mikor a gazdasági tudás mélyítését követelték, soha nem gondolhattak az egyébként túlméretezett intellektualizmus fokozására. Csak az az intellektualizmus áldást hozó, amely arányban áll a nemzetélet kulturális, szociális és gazdasági követeléseivel, valamint erőviszonyaival. Tulfutott intellektualizmus sok veszélyt rejt magában. Termeli az elégedetlen és örökké nyugtalan elemet. A világszerte egészségtelenül fejlődő intellektualizmusnak a gazdasági élet összeroppanása és egyensúlyának megzavarása a melegágya. A gazdasági életnek most a bizonytalanság az alkotó-eleme: ez hajt mindenkit oda, ahol ha szerény, de legalább biztos megélhetést remél. Nekünk nem lehet az a célunk, hogy növeljük — De Man szerint — „a keménygalléros proletárság“ számát és erejét. Nekünk oly nemzedéket kell nevelni, amely érezze, hogy tudásán keresztül cselekvőképesen, alkotó és teremtetőerővel kell belekapcsolódnia a nemzet életrendjébe.

A célkitűzéseket, amelyek e tekintetben megoldásra várnak, élesen domborította ki Chorin Ferenc, amikor az államot, a gazdasági élet különböző területeit és a nemzeti akaratot jelölte meg, mint olyan területeket, amelyeken belül a gazdasági tudásnak érvényesülnie kell.

Ne áltassuk magunkat. Minden átalakulóban van. Az állam sem az többé, ami volt. Igaza van Mussolininek, hogy a tömegmozgalmak századában nem lehet megbukott jogászai meghatározások szerint kormányozni. Az államnak elsődleges hivatása a jogrend fenntartása. Minél tovább fejlődik viszont az élet, az állam annál jobban telitődik napról-napra kulturális, szociális és gazdasági tartalommal. Csak az a közigazgatás felelhet meg céljának, amely jogi ismeretek mellett fel van ruházva komoly gazdasági és szociális ismeretekkel. Az állam és egyéb közületek igazgatása mindinkább döntőleg szól bele a tömegek életének alakulásába. Ezért folyton több gazdasági és szociális teljesítményt vár tőlünk az élet. Nem arra van szükségünk, hogy tudás és ismeretek hiányában ingatag tömeghangulatoktól engedjük magunkat vezettetni. Ellenkezőleg, az a hivatás vár ránk, hogy a közigazgatáson keresztül az utolsó faluig olyan gárda hívassék életre, amely széles néprétegek vezetésére, irányítására és nehéz küzdelmükben őket támogatni alkalmas.

A gazdasági élet nem az az egyszerű folyamat többé, amely az elmúlt időkét jellemezte. Joggal emeli ki Chorin Ferenc a Közgazdasági Egyetem felállításának egyik indokául, hogy a termelés és az egyéb gazdasági funkciók ellátására megalapozott tudással és ismeretekkel felvértezett vezetők neveltessenek. Nem tudom eléggé aláhuzni, mily fontos ez, amikor belekapcsolódtunk a világgazdaság forgatagába. Gazdasági érzék és ügyesség elengedhetetlen kellékek, de nem elégségesek a helytálláshoz. Ismerni kell a tényezőket, amelyek belefolyanak a gazdasági tevékenység kialakulásába s tudni kell az összefüggéseket, működéseket, valamint azokat a rugókat, ame-

lyek a gazdasági élet különböző területeit összekötik. Ennek a követelménynek akkor felelünk meg, ha tudáson és felkészültségen keresztül, mintegy gazdasági vezérkar képződik ki, amely kellő előrelátással, az egyetemes érdek szem előtt tartásával tudja a maga gazdasági tevékenységét kifejteni. Nem hisszük, mily hibaforrás származik a gazdasági tudás és ismeret meg nem becsüléséből. Mondjunk le már arról, hogy alsóbbrendű tudás, vagy jogászi képzettség alapján lássuk el a gazdasági élet ténykedéseit. A gazdasági élet a legkomplikáltabb szervezet és csak bukás vagy hanyatlás lehet ott az eredmény, ahol megalapozott szakértelem nélkül történik ennek az irányítása és vezetése. Annál inkább, mert hiszen tul vagyunk már azon az időn, amikor a gazdasági ténykedés és az egyes vállalatok sorsa tisztán magánügy. Elkövetett hibák és tévedések súlyosan megbosszulják magukat a nemzetélet szempontjából. Legyünk viszont azzal tisztában, hogy nincs nagyobb igazság, mint amit a minap dr. *Schacht* hirdetett, hogy minden lehetséges, csak a gazdasági élet vezetőit nem lehet kinevezni. Ezeket az élet a maga nagy tapasztalataival termelheti ki és csak azok soraiból kerülhetnek ki, akiket mély és reális gazdasági tudás alátámaszt és felfokoz erőiknek kifejtésében.

Gazdasági fejlődésünk és megerősödésünk kulcsa egészséges gazdasági szellem kialakulásában van. Ezt hirdeti ritka meggyőződéssel Chorin Ferenc sokkal kedvezőbb viszonyok között. Jóval nagyobb felelősségérzet követeli ezt parancsoló szükségességgel ma, amikor, valljuk meg, forradalmi szellem fonja át a világot. A Kelet romboló szelleme döngeti erősen a nyugati kultúra és civilizáció kapuit. Erőt és sikert a kulturálmok gazdasági és szociális életének a megbontásán keresztül akar elérni. Felhasznál minden rést, amelyen behatolhat és vigyorogva nézi minden egyensúly megbontását, avagy bármely zavar előidézését. Ne tévesszen az meg, hogy ez a forradalmi szellem minő formát vesz. A cél mindig ugyanaz, a bomlás és romlás terjesztése. A világnak minden erővel állást kell foglalnia e szellemmel szemben. Az egészséges gazdasági szellem elsősorban céltudatos gazdasági politikát követel meg. Ezenkívül oly gazdasági tevékenységet, ahol az egyes érezze azt, hogy gazdasági működésével nagy nemzeti célok szolgálatában áll. Ez a gazdasági szellem sokszor lemondást és áldozatkészséget tesz elengedhetetlenné, továbbá tudással mélyített fáradhatatlan és kitartó munkát. Hatása azonban akkor lesz, ha az egész társadalmat és annak minden egyedét áthatja.

Ebből következik, hogy ennek az egészséges gazdasági szellemnek kialakításához nem elégséges csak az, ha az állam és egyes kivételes egyéniségek megteszik a maguk kötelességét. Hivatásának akkor fog megfelelni, ha az ifju nemzedékek lelkét átjárja az a tudat, hogy ne csak az állam felé tekintsenek, hanem amellet, hogy a gazdasági élet különböző területein becsülettel helytállnak, a magasabb gazdasági tudás és több ismeret arra kötelezi őket, hogy ne féljenek visszamenni az eke szarvához, ne restelljék iparosnak lenni és ne szégyeljék a kereskedői hivatást. Nekünk nem tudásmegőrző bürokráciára van szükségünk, hanem alapos tudással bíró, élethivatásuknak élő gazdasági egyedekre. Rájuk vár az a kötelesség, hogy a gazdasági tudást elvigyék a legkisebb falusi kunyhóig. Ma rideg valóságként áll előttünk az ifjuság majdnem kétségbeejtő sorsa. Kérdem, miért lehetetlen ezt az ifjuságot odanevelni és megszervezni, hogy elsősorban a saját gazdasági tevékenysége kimélyi-

tésével szolgálja a nemzet ügyét, másodsorban pedig organizátora, apostola és tanítómestere legyen az általános gazdasági műveltség terjedésének.

Chorin Ferenc, mintha sejtelmek lettek volna a jövő alakulásáról, Nagy-Magyarország boldogabb idejében hirdeti a gazdaságpolitika terén a tervszerű akarat érvényesülésének szükségességét. Hibáztatja, hogy amíg ez mindenütt megellelhető a nyugati hatalmas népeknél, mi e téren nagyon elmaradtunk vagyunk. Ez a nemzeti akarat kapcsolja össze az államot és társadalmat, ez tudja megteremteni a kellő összhangot a nemzet célkitűzései és az egyén tevékenysége között. Ne engedjük magunkat téveszméktől félrevezettetni, ne keverjük össze a fogalmakat és ne azonosítsuk a kommunisztikus tervgazdaságot az egységes, tervszerű nemzeti akarral. Ez utóbbi annyit jelent, hogy lássuk tisztán a célkitűzéseket, ismerjük fel az idők követeléseit, ítéljük meg helyesen az erőviszonyokat, legyünk tisztában a gazdasági és szociális élethez ható okokkal és tényezőkkel, ismerjük ezeknek helyes működését. A feladat abban van, hogy helyesen jelöljük meg a megoldásra váró célokat, azok idő- és tárgybeli sorrendjét, okosan szervezzük meg a társadalmi és gazdasági erőket, hogy az egyéni tevékenység optimális határfokát elérjük.

Csak a reális gazdaságpolitikának van értéke. Minden korszak legfeljebb egy-két nagy feladatot ismer, amely, mint vezérfonal vonul végig rajta. Ma természetszerűleg, amikor a világnézetek harcát vivjük, könnyen esik mindenki abba a tévedésbe, mintha csak nagy feladatokon keresztül lehetne megalapozni a jövőt. Nekünk hatalmas rejtett erőnk, hogy gazdasági kapacitásunk szerencsére nagy mértékben nincs kihasználva. Alig van az életnek olyan ága, ahol többet, jobbat ne lehetne produkálni. Ezeknek az erőknél a megszervezése a legnehezebb, de legszebb feladat. Ereje, hogy az ész és a kéz munkáján épül fel és ezeken keresztül váltja ki a nagy eredményeket. Nagy hibánk, hogy szeretünk álmokképekben élni. Nem becsüljük meg eléggé a szorgos és aprólékos munkát. Szeretnénk mindig a legnagyobb magaslatra kerülni, de nem akarunk arról tudomást venni, hogy nehéz és fáradtságos utat kell addig megtenni. Valahogy úgy érzem, hogy mi valahol azon a színvonalon vagyunk, ahol Németország a 70-es és 80-as években. Mennyi öntudattal, mennyi küzdelemmel, a nehézség elől meg nem hátrálással teremtette meg a maga nagy gazdasági hatalmát. Sokat beszélünk munkaközösségről, de mindig ott lappang valami a háttérben, hogy ahelyett, hogy a társadalmi és gazdasági erők határfokát óhajtanók emelni, az agyonszabályozásban keressük a megoldás ismérveit. Higyjük el, hogy az a munkaközösség fogja a nemzetet előrevinni, amely beférkőzik a széles néprétegek lelkébe, hogy erők minél teljesebb kifejtésére ösztönözze őket. Új szellem az, amely lelki szükségből, belső öntudatból s ami benne a legnagyobb érték, szinte automatikusan szervezi meg a gazdasági és társadalmi erőket.

A jelen élet szomorú jelenségeivel mindenki előtt feltárja azt az igazságot, hogy a gazdasági tevékenységben akkor van igazi teremtmény, ha azt erős ethikai és morális szellem hatja át. Értékeljük ezeket az erőket, mert egyedül alkalmasak arra, hogy a gazdasági és szociális erők tevékenységét a legmagasabb fokra emeljék. Amellett, hogy tisztultabb felfogást jelent, a társadalmi rétegeknek megbékülését, harmonikus együttműködését eredményezi. Végzetes úton járunk, ha a nemzedékek nemzedékekkel akarnak szembeszállni, ha a

társadalom különböző rétegei egymással közelharcot víva keresi az érvényesülést. A bukásnak ennél nincs biztosabb útja. A XX. század a kollektív gondolaté, de azé a kollektív gondolaté, amely az egyén és az állam működését kellő összhangba hozza, az egyéni kezdeményezést társadalmi és gazdasági működésében nem zavarja és rontja meg, hanem felfokozza és azért széles néprétegek helyzetének megjavításában és megbecsülésében jut kifejezésre.

Chorin Ferenc a gazdasági erők koncentrációját vallotta. Kérdem, volt-e valaha nagyobb szükség, mint ma, az erők összefogására? A gazdasági erők koncentrációja nem jelentheti viszont a marxizmus utirányát, a nagyüzemnek a közép- és kisüzemekkel szemben eltipró érvényesülését. A jelen gazdasági társadalmi rendnek addig van létjogosultsága, ameddig minél több gazdaságilag megalapozott közép- és kisexisztenciára támaszkodik. Gazdaságpolitikánknak teljesen ezen a sikon kell mozognia. Az utolsó évtizedek a gazdasági élet tragikus gyengülésével végzetesen porlasztották és atmoizálták a gazdasági erőket. A gazdasági erők összefogásának a feladata csak az lehet, hogy a gazdasági társadalom különböző rétegeit egységes gondolat irányítsa és az egyes rétegeken belül határozott célkitűzések érdekében szülessék meg az együttműködés.

A bölcselő nemzetgazdász *Stuart Mill*, azt mondja egy helyen, hogy az élet minden változatában és így a gazdasági élet is „psychológiai chemia“. Merész állítás, telve igazsággal. Lelki folyamatok intézik elsősorban az emberiség sorsát. Elemekből és erőforrásokból származnak ezek, amelyek vegyülnek avagy harcban, küzdelemben vannak egymással és így formálják a történelem fonalát. Hivatása magaslatán akkor áll az élet, ha a romboló elemeket kiközösíti, a teremtő elemeket pedig teljes aktivitásra tudja képesíteni.

Szükségünk van olyan egészséges és életerős nemzeti szellem kialakulására, amely lassan kigyomlálja hibáinkat és megacélozza azokat a sajátságainkat, melyekkel az élet küzdelmeit sikeresen lehet megvívni. Ezek az elemek akaraterő, felelősségérzet, több önellenőrzés, kezdeményező erő, céltudatosság, fegyelmezettség, lelkiismeretes munka, szervezési és alkalmazkodási képesség, kitartás és türelem. Ha az ifjúság lelkét megfogja ez a jellembeli lélektani átalakulás, meg fogunk küzdeni minden nehézséggel.

Chorin Ferenc hosszú életet töltött el a magyar közgazdaság szolgálatában. Szervezett, alkotott és teremtett. Az intézmények hosszú sorozata hirdeti tevékenységének dicséretét és elismerését. Ragyogó tehetségei mellett hatalmas akaraterő párosult benne éles ítélőképesseggel és a tények objektív mérlegelésével. Jellem volt, aki meg nem alkuvással harcolt elveiért. Eszménye volt a gazdasági erejében megnövekedett nemzet, mert csak az hozhatja meg boldogulását. Tudta és érezte a tudás hatalmas erejét, amit nagy műveltsége intuitív erővel diktált neki. Ez készítette őt arra, hogy sikraszálljon oly tervért és gondolatért, mely ezt a tudást a nemzet sajátosságává és jellemalkotó elemévé teszik. Képe hirdesse a mostani és a jövő nemzedéknek, hogy csak komoly tudáson felépült, szakismerettel telített, törhetetlen, kitartó és a nemzeteszmetől áthatott munka árán érhetjük el a szebb és jobb jövőt!

Bud János.

A vállalati nyugdíjpénztárak helyzetének megítélése.

A Tébe-könyvtár legújabb (78. sz.) kiadványában, a dr. Makai Ernő szerkesztésében megjelent 1936-os Tébe-évkönyvben, az elismert vállalati nyugdíjpénztárak helyzetét ismertető dolgozatot is olvashatunk. Az értékes beszámoló írója: dr. *Nyári Pál*, a legtekintélyesebb ilyen nyugdíjpénztár-kötetért irányítóinak egyike, feltárja az 1928: XL. t.-c. technikai rendelkezéseinek szükségessé vált módosításokat és előadja néhány fontosabb javaslatát az intézmények jövőjére vonatkozóan. Tárgyalásából következik, hogy a mai rendszerek alapos jogi és technikai revízióra szorulnak; továbbá levonható az a kíváncsiság, hogy a Tébe-könyvtárnak régebbi kötete (49. sz., 1929.) a magánalkalmazottak nyugdíjellátásáról, a speciális szakszerűség és a még homályba burkolt üzletviteli alapelvek tisztázásának tekintetében, vagyis a hétévi tapasztalatok és a még szükséges módosítások irányában, átdolgoztassék.

Ezeknek az önbiztosításszerű („Önbiztosítás nem Biztosítás!“). mert üzleti-politikai kompromisszumokra és nem biztosításszerű alapelvekre épített intézményeknek várható jövőjéről, a mai viszonyok között nagyon nehéz határozottabb véleményt nyilvánítani. A fő bajukon, hogy átszervezésük vagy létesítésük gazdasági válság korában és erőszakos ugrásokkal történt, természetesen csak jobb időkben lehet majd aképpen segíteni, hogy a nagy életbiztosítási üzletbe való csoportos bekapcsolódással avagy igazi társadalmi biztosítási szervezéssel koncentráltassanak az ide tartozó biztosításszerű kockázatok. Mindazonáltal azoknak, akik az ezekben a körökben előforduló hosszútartamu számvetési becslésekért felelősek, nem szabad egyre csak arra hivatkozniuk, hogy a számításszerűen már sejthető fedezeti hiányokról pontosabb vizsgálatok mai nap még nem végezhetők. Dr. *Nyári* rámutat ugyan a legújabb magyar statisztikai adatok összegyűjtésének és feldolgozásának legégetőbb szükségére, de nem hangsúlyozza kellő eréllyel, hogy ez volna a hivatalos technikai ellenőrzés tulajdonképpen legelső feladata, melynek teljesítésével pénzügyi revíziós működése a speciális biztosítástechnikai értelmezéshez némileg közelebb juthatna.

Mivel az említett dolgozatnak a matematikai mérlegeléssel kapcsolatos befejező része határozatlan akkordokban csendül ki, célszerűnek véljük, hogy az intézmények várható helyzetéről elmélkedőket — és az érdekelt ellátandókat is — felvilágosítsuk arról, hogy a dolgozat aggályai a biztosítástechnikailag elemző matematikusok előtt már régóta határozottabban váltak bizonyossá. Nevezetesen, hogy 1. az „egyformán alkalmasoknak“ ítélt ma használatos különféle statisztikai alapszámok matematikailag megállapított időszéri mérlegkorrekciók nélkül egyformán alkalmatlanok és 2. a végzendő statisztikai műveletek nyomában „esetleg mutatózó kisebb eltérések“ nem esetlegesek, hanem szükségszerűen mutatózóak és nagyságrendjükben nem elhanyagolhatók.

A használandó alapszámok problémája nemcsak abból az irányból döntendő el, hogy az intézmények sajátos és változó strukturális összetételére nem szabadna idegenből vett és ott is már elavult statisztikai táblázatokat használni, hanem és különösen az döntendő el, hogy a kényszerűségből alkalmazott egyes alapokkal megőrizhető-e a matematikai becsléseknél okvetlenül szükséges és a szerves tőkepiaci kamatsökkenések, valamint az erőszakos struktúra-bontások korában

egyre lényegesebb biztonsági tartalékozások? Racionális *technikai* latens tartalékozásra mindenféle, a hosszutartamu bizonytalan jövőre vonatkozó mérlegelésnél feltétlenül szükség van; a csekély létszámú, biztosítástechnikailag fogyatékosan megalapozható üzleti kompromisszumoknál pedig *túlfokozott* mértékben kell annak garanciális lehetőségeit számba vennünk, mivel a megítéléseknél a statisztikai alapok és a gazdasági helyzet bizonytalansága mellett az üzletpolitikai háttér bizonytalansága is latba vetendő.

A felmerülő *dinamikus* mérlegtechnikai probléma ilyen módon az elaprózott vállalati nyugdíjpénztárak matematikai egyensúlyának s matematikai likviditásának elbírálásánál különös módon elkomplikálódik. A hosszutartamuan megbecsült matematikai egyensúly megbomlását a statisztikai és a kamatozási alapok szekuláris eltolódásai, a matematikai likviditás megbomlását a strukturális összetevők konjunkturás kilengései idézhetik elő. Problémánk struktúra-dinamikai oldalával, kapcsolatosan a társadalmi életbiztosítások általános esetével már több értekezésben (magyar nyelven a Magyar Biztosítási Évkönyv és a Biztosítási és Közgazdasági Lapok utolsó évfolyamaiban) foglalkoztunk; ez alkalommal csak a szigoruan biztosítási-matematikai háttérbe óhajtunk közelebbről bevilágítani.

Tárgyalásunkon könnyíthetünk, ha a nagy életbiztosításnak biztosítástechnikailag kifogástalanul elintézhető és konjunkturás bontásokra a nagyüzem miatt kevésbé reagáló analóg eseteiből indulunk ki, szembeállítván a tőkebiztosítások dinamikus megítélését a járadék-biztosításokéval.

A legegyszerűbb tőkebiztosítási alak a tiszta haláleseti tőkebiztosítás. Ennél, a bizonytalan jövő tekintetében szükséges biztonsági tartalékozások két legkiadósabb forrása: a díjtartaléktőkék effektív gyümölcsözhetősége s a számításszerű kamatozás közötti eltérés, továbbá a *tudatosan* régebbi időkből eredő, tehát az időszerűnél lényegesen rosszabb halandóságot tükröző statisztikai felvétel. A hosszutartamra kalkulált díjtételek szintájának megőrzése a szerves hozadékcsökkenések korában tehát, helyes tőkeelhelyező politikával, úgy válik lehetővé, hogy a halandósági viszonyok fokozatos megjavulásából merithető a biztonsági tartalékozásoknak technikailag szükségesnek mutató kiegészítése.

Fordított a helyzet a járadékbiztosítási alakoknál, melyekhez a nyugdíjbiztosítások is tartoznak, mivel ebben a körben a szekuláris fejlemények nem erősítik, hanem fokozottan gyengítik a biztonsági forrásokat. Ezeknél a halandóság szekuláris javulása folytán még szerves hozadékemelkedések korában is beállhat az a helyzet, hogy a régebbi halandósági táblák alkalmazásával előálló tartalékozási fogyatékoságok a kamatlatenciákkal nem ellensúlyozhatók. Ismeretes a járadékbiztosítási formák sorsa azokban az országokban, hol régi idők óta ezeknek jutott a vezető szerep, vagyis nem volt pótolható a tartalékozási hiány a tőkebiztosítások kedvezőbb alakulásából. Szerves kamatozási csökkenések idejében tehát okvetlenül be kell következnie ennek az egész konstrukciót megrengető körülménynek, amely csak nagy utólagos — vagyis irracionális — áldozatokkal járó kipótlásokkal vagy egyre erősebb díjemelésekkel támasztható meg, de új statisztikai alapozás elmulasztásával így is csak labilis módon.

A tisztviselői nyugdíjbiztosítás esetében az imént vázolt helyzet összekuszálódik azzal, hogy a halandósági kockázaton kívül más, a szekuláris eltolódásoknak erősen alávetett kockázatok: a családi biz-

tosítási (özvegyi és árva)), de különösen a még konjunkturás hatásoknak is erősen alávetett szolgálati rokkantsági kockázatok is fedezendőek. A rokkantsági kockázatok vitás elhatárolása és fogyatékos megmérhetősége még mindig nagyfokú határozatlanságot visz be a számításokba és a megváltozott üzletpolitikai viszonyok ebben a tekintetben éreztetik legerősebben hatásukat. A hivatalos technikai irányításnak mindenek előtt ebben a nagyfontosságú kérdésben kellene rendet teremtenie, mert csak legújabb, kellően elhatárolt, megfelelő anyagokból módszeresen, férfiakra és nőkre külön levont statisztikákkal intézhető el komolyan azok a határozatlanságok, melyek az „esetleg mutatkozó kisebb eltérések”-re való érzés szerinti következtetéseknél felmerülnek. Az a homályos elgondolás, hogy a különféle statisztikai összetevőnek szekuláris eltolódásaiban egymást ellensúlyozó hatások is érvényesülhetnek, az anyagok speciális struktúra-összetételét is lelkiismeretesen mérlegelő matematikusban nem válthat ki megnyugtató érzést addig, amíg nincsenek rendelkezésre olyan exakt statisztikai segédeszközök, melyekkel az adott esetet teljes részletességgel boncolhatja és vizsgálhatja.

Már számos vizsgálatot végeztek — nálunk is — azokban az irányokban, hogy a régebbi, leginkább alkalmazott, illetőleg néhány újabb nyugdíjszámítási táblázatos munkával való dolgozás eredményei miképpen viszonylanak egymáshoz. Az ilyen vizsgálódások mindaddig elméletiek maradnak, míg csak az általános statisztikai eltolódásokra terjednek ki és nincsenek tekintettel a koreloszlásokban megnyilvánuló speciális eltolódásokra is, továbbá, amíg nem legújabb hazai felvételek alapján történik a megítélés. (Ilyen, a saját céljait szolgáló nagyszabású munkát készít elő mostanában a németországi Reichsversicherungsanstalt für Angestellte; eddigelé három értékes különkiadványa jelent meg 1935-ben.)

Ez alkalommal két legújabb számítás idevonatkozó megállapításait nagy vonásokban mutatjuk be; mindegyik tanulságosan és számszerűen világít be a technikailag szükséges latenciák képződésének dinamikus-statisztikai nehézségeibe, a járadékbiztosítások körében.

A) Az egyiket *Riebesell* professor végezte (l. Zeitschrift für Versicherungswesen LVIII. 25. sz., 1935) a nemrégiben megjelent Käding-féle nyugdíjszámítási táblázatok alapján (ezekről l. Biztosítási és Közgazdasági Lapok XLI. 18. sz., 1935). Ezeket a táblázatokat az jellemzi különösen, hogy nem kapkodják össze a régebbi vagy az újabb, sokszor minőségileg sem alkalmas különféle anyagokból levezetett statisztikai sorozatok közül a nagyjában megfelelőeknek látszókat, hanem egy összefüggő elegendő nagy anyagból (a németországi fogyasztási szövetkezetek alkalmazottai nyugdíjpénztárának 1924/33-as terjedelmes állományából), önálló feldolgozással merítik a legfontosabb halandósági, rokkantsági és családi sorozatokat (összesen 10 ilyen új sorozatot nyerünk a munkában). Mindenfelé nagy feltűnést keltett, hogy a krízises 10 év tapasztalataiból levezetett megrokkadási sorozat a magasabb életkorokban szerfelett emelkedik és ez indította Riebesellt arra, hogy a német hivatalos tisztviselői nyugdíjbiztosítás esetében használt régebbi alapokkal végzett becsléseit egybevesse a Käding-féle táblázatok alapján megállapítható eredményekkel; a hivatalos esetben az 1868—1884. periodusból származó Zimmermann-féle sorozatokat vették alapul. A számvetésnél — tekin-

tettel a szerves kamatcsökkenések korára — $3\frac{1}{2}$ -os számításszerű kamatláb alkalmaztatott. Meg kell jegyeznünk, hogy a következő becslések csak átlagosan értendők, mivel pontos képet csak akkor nyerhetünk, ha adott esetben az állomány koreloszlását is figyelembe vesszük.

Riebesell főbb megállapításai következőképpen foglalhatók össze:

1. Az aktivitási járadékoknál nagyjában ellensúlyozódik a magasabb megrokkadási mérőszámok hatása a szekulárisan megjavult halandósági mérőszámokéval.

2. A várható rokkantsági kötelezettségek tőkeértéke átlagosan kétszeresre növekedik, mivel itt a két szekuláris eltolódás egymást erősíti.

3. A várható öregségi kötelezettségek tőkeértéke átlagosan 45%-al emelkedik, ha az aktivitás felső korhatárául a 65-ik korévet tekintjük, a halandósági viszonyok megjavulása folytán.

4. A várható özvegyi kötelezettségek tőkeértéke átlagosan 30%-al fogy, a kedvezőbb idetartozó családi statisztikák hatása-képpen.

5. A szükséges átlagos járuléktétel ca 65%-al emelkedik.

B) Pregnánsabb képet ad egy olyan számvetés, mely nemcsak általános átlagokban fejeződik ki, hanem az aktuális korösszetételekkel, mint sulyokkal, differenciált mérlegelést nyújt. Ilyen pontosabb becsléseket végzett *Friedli* professor, a társadalmi biztosítások matematikájának mai nap legelismertebb művelője, midőn a következő kérdést intézte el: Miképpen alakult volna az 1926-ban létesített Appenzellkanti kötelező öregségi biztosításnak 1932 december 31-re vonatkozó 4%-os matematikai mérlegelése, ha annál az 1920/21-iki schweizi néphalandósági táblázatok helyett az 1929/32-iki újabb halandósági táblázatok adatait vették volna alapul?

A közlendő vizsgálat valóságosságát emeli, hogy nem játszanak bele az annyira bizonytalan rokkantsági mérőszámok és így eredményei a járadékbiztosítások olyan eseteiben szivlelendők meg, melyeknél a tényleges kamatozás szintájának csökkenése mellett a halandóság szekuláris megjavulása a biztonsági latenciát gyengítő fő mozzanatot.

Friedli számításainak főbb eredményei nagy vonásokban a következők: Az élettartamoknak a tíz évi időközben történt emelkedése folytán:

1. A járulékfizetési átlagos tartam férfiaknál 2.3%-al, nőknél 3.4%-al emelkedett, míg a járadékélvezeti átlagos tartam férfiaknál 5.7%-al, nőknél 8.1%-al növekedett. Ennek következtében az említett mérlegelésnél:

2. A már esedékes járadékok tőkeértéke 7%-al, a várható járadékfizetések tőkeértéke 11%-al (a kettő együttesen 10%-al) emelkednék.

3. Az aktívok várható járulékfizetésének tőkeértéke 1.8%-al emelkednék.

4. A teljes fedezeti tartaléktőke 13%-al emelkednék, aminek következtében a járulékkifizetéseknek 36%-os mérlegszerű emelésére volna szükség.

Ezeket az adatokat Friedli: Der Einfluss des Sterblichkeitsrückganges auf die schweizerischen Rentenkassen (Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft LXXI. 4., 573—785. o.) című

dolgozata nyomán közöljük. Ismételjük, hogy a fedezeti tőke %-os emelkedése jóval nagyobb volna, ha rokkantsági kötelezettségek is kalkuláltatnának, avagy ha két egymástól időben távolabbi halandósági táblázat vétetnék alapul.

A 4. alatti megállapítást alapos mérlegelemzési megjegyzésekkel kell kísérnünk. Ugyanis a kimutatott díjemelési szükséglet csak azzal a feltétellel elegendő, ha a számításszerű 4%-os kamatbázis továbbra is indokolható, mert különben az eredetileg szükségszerűen bekalkulált kamatozási latencia is érintetnék. Friedlinek egy másik analóg számításából tudjuk, hogy az effektív kamatbázisnak $\frac{1}{2}$ %-os csökkenése a biztonsági tartalékozást 12—15%-al csorbitja. Ha tehát az appenzelli intézmény tőkeelhelyezésében hozadécsökkenés állana be, úgy 4%-os mérlegelésnél még külön biztonsági megtámasztásokra vagy garanciákra volna szükség, még abban az esetben is, ha az állomány összetételében jelentősebb struktúra-változások a jövőben nem várhatók.

A bemutatott számítások s a belőlük levont elemzések nagy óvatosságra intik a mindenféle egyéni-, vagy társadalmi-járadékbiztosítási alakulat matematikai megítéléséért felelős tényezőket. Különös gondosságra van szükség akkor, ha az alakulási vagy az aktuális megítélést megelőző mérlegelemzések idejüket mult számítási alapokkal történtek. Hogy a vállalati nyugdíjpénztárak gyakorlatából egy sajnos időszerű példát említsünk: nagyon ügyelni kell arra, hogy az időelőtti nyugdíjazással járó és az intézmény matematikai likviditását is erősen érintő konjunkturás leépítéseknel szükséges „egyéni” nyugdíjfedezeti utánpótlások, továbbá az összes már esedékes nyugdíjjáradékok fedezeti tőkéi a dinamikai mérlegelemzés követelményeit kielégítő számításszerű kamatlábbal és a legújabb halandósági táblázatokkal számíttassanak. De ugyanígy vagyunk a matematikai mérlegelés minden többi tételével, ha munkálatunkban nemesak könnyen sablonossá váló szorgalmi feladatot, hanem valószerű dinamikai elemzést is óhajtunk teljesíteni.

Goldzieher Károly.

A csehszlovák devalvációjának gazdasági következményei.

A csehszlovák 1934 február 17-én bekövetkezett devalvációja óta idestova több mint két év telt el. Ez az időintervallum elégséges ahhoz, hogy a leértékelés gazdasági következményeiről megfelelő képet kapjunk.

A devalváció előzményeit vizsgálat tárgyává téve, mint egészen közismert tényre kell rámutatnunk arra a körülményre, hogy a csehszlovák leértékelésénél közrejátszó valutapolitikai okok, még a dollár és angol font devalvációjánál szemmel tartott azonos motívumoknál is jelentéktelenebbek. Arról, hogy a devalvációt a jegybank pozíciójának megingása tette volna szükségessé, szó sem lehet. A jegybank pozíciója a csehszlovák aranytartalmának leszállításáról szóló törvény meghozatalának időpontjában változatlanul szilárd. Bár a devizataralékok összege az 1934. év elejétől a devalvációig, 926 millió csehszlovák kóráról, 586.63 millióra esett vissza, a jegybank birtokában levő arany- és devizastandard a leértékelés időpontjában fennálló bankjegy és giroforgalmat még mindig 37.4%-ban fedezi, míg a bankjegyek aranyfedezete egymaga 30.8% volt. Ily erős fedezet mellett a jegybank a korona aranystandardját még hosszú időn át biztosíthatta volna.

A cseh külkereskedelmi mérleg alakulása már jóval sötétebb képet nyújt. A tiszta áruforgalom, mely 1929-ben 19.962 millió csehkورونا behozatal és 20.496 millió összegű kivitel mellett mintegy 40.5 milliárd körül mozgott, 1930-tól kezdve rohamosan csökken, olyannyira, hogy 1933-ban a forgalom összege az 1929. évi forgalomnak már csak egynegyed részét teszi ki (behozatal 5.831 millió, kivitel 5.855 millió csehkورونا).

Bár a külkereskedelmi mérleg az 1933. év végén mérsékelten aktív (24 millió), a forgalom ily mértékű zsugorodása a gazdasági életre mind súlyosabb nyomást gyakorolt. A válságból csak egy kivezető út kínálkozott: a külkereskedelmi forgalomnak lehetőleg minél magasabb nivóra emelése. Minthogy pedig a külkereskedelem válsága a csehkورونا belföldi és külföldi vásárlóereje között fennálló viszony kedvezőtlen eltolódásából eredt, mely az aranyalapról letért államok megnövekedett versenyképessége mellett a cseh áruk helyzetét a nemzetközi piacon fokozott mértékben rontotta, a válság eliminálása, vagy legalább is csökkentése érdekében az intervalutáris árfolyamot a tényleges belföldi vásárlóerővel kellett összehangba hozni. E cél elérésére két út állt rendelkezésre. Az első: az addig követett deflációs politika folytatása, a másik: az intervaluáris árfolyam leszállítása. Minthogy a cseh kormány — a devalvációs törvény indokolása szerint — az árak, a bérek és a költségvetés tételeinek további csökkentését lehetetlennek tartotta, nem maradt más hátra, mint a korona tulmagas intervalutáris árfolyamának leszállítása, az aranytartalom csökkentése útján.

Mindez természetesen nem ment akadályok nélkül. De a kormány el volt tökévelve, hogy tervét végrehajtja és ebben a kormányzó és a vele egy véleményen levő vezetők lemondása sem gátolta meg többé.

Az új törvény 1934 február 17-én lépett életbe. A csehkورونا új aranytartalmáról az első szakasz intézkedik, kimondván, hogy egy csehkورونا, az eddigi 44.58 milligram szinarannyal szemben, a jövőben csak 37.15 miligram aranytartalmu lesz. Az aranytartalom tehát csehkoronánként 7.43 miligrammal csökkent, ami 16 kétharmad %-os (egyhatod rész) értékcsökkenésnek felel meg.¹

A csehkورونا aranytartalmának csökkentése után a jegybank — a birtokában levő arany- és devizaállomány 20%-os felértékelésével — mintegy 480 millió csehkoronának megfelelő könyvszerű nyereségre tett szert, amelyet a törvény értelmében a jegybanknál fennálló államadósságok törlesztésére fordítottak.

Tekintettel arra, hogy a devalváció bevallott célja Csehország külkereskedelmi forgalmának fellendítése, a cseh áruk nemzetközi versenyképességének növelése volt, elsősorban az e téren tapasztalt jelenségeket óhajtjuk vizsgálat tárgyává tenni.

¹ A 16⅔%-os kulcsot a következő megfontolások alapján választották: A világpiaci árak az 1934. évet megelőző 3 év alatt aranyban számítva, mintegy 30%-ot estek. A cseh piacon ugyanez idő alatt bekövetkezett és ugyancsak arányban számított cca 15%-os áresés, ezt bizonyos mértékig ellensúlyozta ugyan, de Csehország helyzete a nemzetközi versenyben még mindig hátrányosabb volt, mint Angliáé és Amerikáé, akik a 34, illetve 41%-os devalváció folytán lényegesen alacsonyabb árakon kínálták cikkeiket. Csehország így jutott arra a megfontolásra, hogy a 30%-os áresést a belföldi ár 15%-os csökkenésének figyelembevétele mellett 16⅔%-os devalvációval egyensúlyozza ki.

A külkereskedelmi forgalom úgy az 1934., mint az 1935. év folyamán a devalvációból eredő számlázási különbözetelek figyelembevétele után is jelentős javulást mutat.

Az import értéke 1934-ben, az előző évvel szemben, kerekén 10 százalékkal emelkedett, amit az 1935. év folyamán további 5.2%-os emelkedés követ. (1933-ban 5332.2 millió, 1934-ben 6399.7, majd 1935-ben 6735.— millió csehkورونا.)²

Az értékelkedés legerősebb februárban és az azt követő hónapokban volt, amikor a cseh ipar a külföldi fogyasztás fellendülésének reményében, a gyártáshoz szükséges nyersanyagokkal látta el magát. Az importoldal ezen tulmenő aktivizálódása az agrártermékek és félgyártmányok behozatala terén uralkodó erős korlátozásokra vezethető vissza. Kétségbevonhatatlan bizonyítékot szolgáltat erre nézve az élőállatok, élelmicikkek és italok tétele, melyek a devalváció ellenére is vesztek értékükből. Nem emelkedett a készárubehozatal sem a leértékelésnek megfelelő arányban.

Az exportoldalon beálló értékelkedés ezzel szemben jóval jelentősebb. A devalvációt megelőző január 1-ig terjedő időt is figyelembe véve, az értékelkedés az 1934. év folyamán 24.5%, ami csak a devalvációt követő tíz hónapot véve figyelembe, 28%-ra emelkedik. Jóval kedvezőtlenebb e téren a helyzet 1935-ben, amelynek folyamán a kivitel értéke az előző évvel szemben csak mintegy 9%-kal emelkedett (1933-ban 5853.2 millió, 1934-ben 7287.5, majd 1935-ben 7951.2 millió csehkورونا.)³

A külkereskedelmi forgalom terén évek óta tartó zsugorodási folyamat, a statisztikai adatok tanúsága szerint, az 1933—34. év fordulóján, tehát közvetlenül a devalváció előtt ért véget. 1934 januárjában először múlja felül a kivitel az előző év azonos hónapjában lebonyolított export értékét.⁴ E körülményből arra lehet következtetni, hogy a devalváció oly időpontban történt, amikor a javulási folyamat már indulófélben volt. E folyamat azonban nem belső gazdasági intézkedésekben, hanem abban leli magyarázatát, hogy egyes oly államok, amelyek a cseh export szempontjából elsőrangú értékesítési területnek számítanak, krízisforduló elé jutottak. Az itt meginduló fellendülés nyersanyagszükségletet vont maga után, melyet az illető állam onnan szerzett be, ahol azokhoz a jelenleg fennálló deviza-viszonyokat figyelembe véve, a legkedvezőbb feltételek mellett tudott hozzáférni. Az áruforgalom 1934. évre eső 24.5%-os, majd az 1935. év folyamán elért, további 9%-os emelkedése tehát önmagában még nem irányadó a devalváció gazdasági kihatásainak elbírálásánál. A legfoglultabb megítélések esetén is meg kell hajolni azelőtt a tény előtt, hogy a kivitel emelkedésében leglényegesebb tételként a nyersanyagkivitel szerepel, melynek az összforgalom emelkedésében elfoglalt relativ forgalom emelkedése, az első év folyamán 31%.

Az elmondottakat különben megfelelően illusztrálják az alábbi adatok:

a) A vas- és vasáruexport, amely a fegyverszállításokat is ma-

² Adatokat a „Das Wirtschaftsjahr 1934. in der Tschechoslowakischen Republik“ című évkönyvből vettük, az 1935. évre vonatkozólag pedig a Cseh Nemzeti Bank havi jelentéseiből.

³ Lásd a már korábban idézett statisztikai adatforrásokat.

⁴ 1934. I. hó kivitel 396 millió, 1933. I. hó kivitel 389 millió, 1932. I. hó kivitel 576 millió.

gában foglalja, az 1933. évi 505.3 millióval szemben 875.6 millió ĆK-ra, majd 1935-ben 956 millió ĆK-ra emelkedett. A szaporulat 370.6, illetve 80.4 millió ĆK. Az e szállításokban beálló emelkedések azonban a devalvációtól teljesen függetlenek, lévén itt oly teljesítésekről szó, melyeknek alapját képező szerződés még a devalvációt megelőző időben jött létre.

b) A faexport terén beálló egészen rendkívüli emelkedés (1933-ban 197.4 millió, 1934-ben 391.2 millió, 1935-ben 403.— millió) a fellendülésben levő német ipar nagy nyersanyagszükségletére vezethető vissza. Ez az exportszaporulat tehát a devalvációtól függetlenül is bekövetkezett volna, már csak azért is, mert az annakidején Németországgal kötött új fizetési egyezmény mellett az utóbbi részére a cseh piacon történő árubeszerzés — minden más lehetőség mellett — a legkedvezőbbnek bizonyult.

c) Hasonló a helyzet a szénexport terén is, amely az 1933. évi 406.5 millió ĆK-ról 449.1 millióra emelkedett.

d) Az 1934. évi export, az 1933. évvel szemben, 1435.2 millió csehkoronás többletet tüntet fel.⁵ E szaporulatból az a), b) és c) alatt felsorolt nyersanyagokra 606.7 millió csehkorona esik, ami az össznövekedése 42.27%-ának felel meg. Véleményünk szerint olyan számadat, amelynek jelentőségét külön kommentálnunk nem kell.

Hasonló megállapításra jutunk akkor is, ha az export országokénti megoszlását vizsgáljuk. Sőt, itt egy tanulsággal többre tehetünk szert. Az elének táruoló számadatokból világosan kiolvashatjuk azt a tényt, hogy a devalváció a devalváló állam árainak versenyképességét csak az u. n. szabad piacokon növeli. Az u. n. zárt piacokat védő beviteli akadályok az árak devalvációs uton való leszorításával nem eliminálhatók. Ezzel adott körülmények mellett mintegy a devalváció eredményességének határai is adva vannak.

Illusztrálásul áljon itt az alábbi statisztika:⁶

A fenti adatok megfelelő összehasonlítása alapján a következőket állapíthatjuk meg:

. A kiviteli többlet 1934-ben, az 1933. évvel szemben (nemesfémek és érmék kivételével) 1373.9 millió csehkorona; ebből az I., II. és III. alatt csoportosított államokra egyenként 76.2 (55.41%), 46.4 (3.37% és 566.3 41.21%) millió csehkorona esik.

	A kivitel alakulása millió ĆK-ban			+ vagy — az előző évvel szemben	
	1933	1934	1935	1934	1935
I. Németország.....	1.045·2	1.564·4	1.183·4	+ 519·2	— 381·0
A többi állam.....	1.441·9	1.683·9	1.828·2	+ 242·—	+ 144·3
II. alá tartozó államok	1.328·2	1.374·6	2.005·1	+ 46·4	+ 630·5
III. alá tartozó államok	2.107·1	2.673·4	2.934·5	+ 566·3	+ 261·1
Összesen nemesfémek és érmék nélkül	5.922·4	7.296·3	7.951·2	+ 1373·9	+ 654·9

⁵ Ebben az ipari célokra szolgáló nemesfémek is bennfoglaltatnak, az érmesítési célokra szolgálók is, az érmék azonban nem.

⁶ I. alatti államok, Németországon kívül, Ausztria, Jugoszlávia, Románia, Magyarország, Törökország, Görögország és Bulgária. II. csoportba tartoznak a devalváció időpontjában aranyalapon álló államok, tehát Franciaország, Hollandia, Svájc, Olaszország, Lengyelország és Belgium. A III. csoportba a sterlingblokk tagjai, az USA, a kikötők és többi államok.

Első pillanatban ezekből az adatokból arra lehetne következtetni, hogy Csehország a devalvációval elérte tulajdonképpeni célját. A kivitel emelkedett és az emelkedés legnagyobb része a cseh export legfontosabb érdekszférájára (I. alatti államok) esett.

Lényegesen módosul azonban a helyzet, ha az említett adatokat tovább bontva, a következőkép csoportosítjuk:

Az említett 1373.9 millió csehkoronás exportnövekedésből a Németország felé irányuló exportra több mint egyharmad esik (519.2 millió csehkrona, 37.79%), míg az u. n. szabad piacokra eső 41.21%, ha a németországi exportot figyelmen kívül hagyjuk. 66.21 százalékra emelkedik! Más szóval, ha az 1934. év folyamán elért exporttöbbletből a német viszonylatra eső növekedést levonjuk, arra a megállapításra jutunk, hogy a csehkrona devalvációja a cseh exportvolument csak az u. n. szabad piacok felé növelte, míg a Csehország közvetlen gazdasági szférájába tartozó zárt piacokon a devalváció várt hatása elmaradt.

Még kirívóbbá válik ez a tény, ha az I. alatt felsorolt államokra eső 761.2 millió megoszlását vizsgáljuk. Ebből az összegből a legjelentősebb rész — mint már többször kiemeltük — Németországra esik (68.2%). A többi államra tehát a 761.2 milliónak csak 31.79%-a jut. Ezt az összeget tovább bontva, arra a meglepő tényre jutunk, hogy a német relációra eső rész levonása után megmaradó összegből 84.8 millió (11.14%) esik Törökországra, 61.7 millió \check{K} (8.12%) Jugoszláviára, 49.6 millió \check{K} (6.51%) pedig Romániára! E tételeket szintén nem lehet a devalváció javára írni. A Törökország felé irányuló export emelkedése ugyanis kizárólag a devalvációt megelőző időben létrejött szerződéseken alapuló fegyverszállítmányokból áll, míg a román és jugoszláv export a kisantant-államok kölcsönös gazdasági együttműködésén alapuló mesterséges támogatásra vezethető vissza és tulnyomóan szintén fegyverszállítmányokból áll. A még ezekután fennmaradó rész az I. alatt felsorolt államokra eső exportnövekedésnek alig 6.02%-a, melynek a devalváció szempontjából való jelentősége teljesen elenyésző, arról nem is beszélve, hogy a Magyarország felé irányuló export az 1933. évi 190.1 millió \check{K} -ról 1934-ben 153.7 millióra esett vissza (—36.4 millió). Nem hozta meg a várt reményeket az 1934. év folyamán a devalváció az aranyblokkhoz tartozó államok felé irányuló export terén sem, hisz a Franciaország felé irányuló cseh export az 1934. év folyamán, az 1933-ik évvel szemben, 34.1 millió \check{K} -val csökkent.

Legjelentékenyebb még ebben az évben az exportvolumen növekedése az u. n. szabad piacok felé irányuló forgalom terén. Ha azonban az itt fellépő százalékos szaporulatot értékre és mennyiségre konvertáljuk, a kapott eredmény a többi devalvált valutájú állam külkereskedelmi forgalmának számadataihoz viszonyítva annyira csekély, hogy a devalváció szempontjából különösebb jelentőséget tulajdonítani ennek nem lehet.

Az 1934. és 1935. évek összehasonlítása alapján, a cseh devalváció későbbi kihatásai tekintetében, a következő megállapításra jutunk:

Az 1935. év folyamán a kivitel értéke az 1934. évvel szemben ugyan további 654.— millió \check{K} -val emelkedett, de korántsem éri el az 1934. évi jelentős előretörés mértékét. A beálló, mintegy 720.— millió \check{K} -t kitevő relatív értécsökkenés legnagyobb része az 1935.

év folyamán visszafejlődő, Németország felé irányuló export terhére írható. Az 1934. év folyamán befagyott, jelentős összeget kitevő exportkövetelések hatása alatt a cseh exportörök szállításaikat redukálták, olyannyira, hogy az 1935. évi export, az előző évivel szemben, 381.— millió ĆK-ás értékesökkenést mutat.

Ha az összehasonlítást és csoportosítást a fentiek szerint itt is elvégezzük, ismét csak azt fogjuk látni, hogy a devalváció csak a szabad piacok felé irányuló export terén hozta meg többé-kevésbé a tőle várt fellendülést, míg az u. n. zárt piacok felé irányuló export terén a várt javulás elmaradt.

A Németország felé irányuló exportot figyelmen kívül hagyva, az I. alatti államokra eső exportszaporulat az 1935. év folyamán 242 millióról 144.3 millió ĆK-ra csökkent. A Németország felé irányuló export terén beálló 381 millió visszacsést is figyelembe véve, pedig arra a megállapításra jutunk, hogy az itt felsorolt államok felé irányuló export az előző évivel szemben 236.7 millió ĆK-val csökkent. Amíg az előző évben visszacsést csak a Magyarország felé irányuló export mutatott, addig 1935. év folyamán Németország mellett az Ausztria (15.6 millióval) és Törökország (76.8 millióval) felé irányuló export is erős visszacsést mutat, arról nem is beszélve, hogy a Magyarország felé irányuló export további 14.6 millióval csökkent. A mindebből származó veszteséget nem tudta eliminálni a Románia felé irányuló export szokatlan előretörése sem, amely az előző évvel szemben 112.2 millió ĆK-nak megfelelő szaporulatot mutat.

Kétségtelenül jelentős fejlődés tapasztalható a II. csoportba tartozó államok felé irányuló export terén. Az emelkedés itt az előző évivel szemben mintegy 630.5 millió ĆK, ami az 1934. évvel szemben jelentkező 654 millió exportnövekedést majd teljes egészében abszorbeálja. E csoportban a devalváció időpontjában aranyalapon álló államok szerepelnek, amelyek közé, mint ismeretes, ma már sem Belgium, sem Olaszország nem tartoznak. Az eredmény nem is maradt el. Az olasz vásárlások összege, az 1934. évivel szemben, 9.4 millió ĆK-val csökkent, míg a Belgium felé irányuló export, a 0.9 milliót kitevő szaporulat alapján, változatlannak tekinthető. Lényeges emelkedést csak a svájci és lengyel piac mutat, ami a devalvációnak a zárt és szabad piacok felé irányuló exportra gyakorolt hatásáról mondottakat csak megerősíti.

A devalváció gazdasági eredményei még kétesebb értékűekké válnak, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Csehország a többletexportban igen jelentős tételt képviselő nyersanyagokat nemcsak valutával kénytelen megszerezni. Az ehhez szükséges devizák megszerzése érdekében — mint ismeretes — a cseh kormány meg lehetőszen erélyes intézkedéseket foganatosított.

A külkereskedelmi forgalom mellett feltétlenül foglalkoznunk kell az áralakulás terén fellépő jelenségekkel is. Felesleges külön kiemelnünk, hogy minden belföldön fellépő általános áremelkedés a devalváció elvárt, kedvező eredményét rontja. Az illetékes körök ezzel természetszerűleg tisztában voltak és ennek következtében mindent elkövettek, hogy a belföldi árak és a termelés folyamatában domináló szerepet betöltő költségelemek általános emelkedése elé gátat vessenek. Az 1934. év február 23-án megjelent rendelet éppen ezért — amint erre már korábban is rámutattunk — szigorúan megtiltja

minden közszükségleti cikk és szolgáltatás alaptalan drágítását. A mérsékelt áremelkedés ennek ellenére sem volt elkerülhető. A nagykereskedelmi árindex az 1934. év folyamán átlag 7.3%-kal, majd 1935-ben további 2.4%-kal emelkedett.⁷

A beálló áremelkedés legjelentékenyebb része belföldi eredetű agrártermékekre esik. Itt az agrárbarát-politika és az 1934. évi igen rossz termés befolyása döntő volt. Az áremelkedés e téren az importcikknek devalváción alapuló drágulására csak igen jelentéktelen részben vezethető vissza. Az állati termékek ára — kivéve a disznósírt, amelynek értéke Csehszágán kívül is emelkedett — általában csökkent.

Az ipari nyersanyagok terén csökkent a réz és cink ára, bár kétségtelenül kisebb mértékben, mint a világpiacon beálló árváltozás megkívánta volna. Hasonló a helyzet a textilipari nyersanyagok között a gyapjunál, míg a gyapot, juta és len ára a világpiaci áraknak megfelelő emelkedést mutat. A világpiacra érvényesült ártendenciával szemben emelkedett a nyers- és feldolgozott bőrök, valamint a fa ára, ami azonban nem függ össze a devalvációval, hanem az intenzív német vásárlásokra vezethető vissza.

Ha most még figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az u. n. aranyblokkhoz tartozó államok piacain az árak tovább estek, a cseh piac bizonyos mértékig stabilnak mondható árai egyszeriben illuzorikussá válnak. A devalváció ugyanis csak akkor érte volna el céljait, ha változatlan világpiaci árak mellett a belföldi áralakulás is változatlan maradt volna, illetve a világpiaci árak csökkenése a belföldi árak azonos mérvű csökkenését vonta volna maga után. A belföldi áralakulás tendenciája ezzel szemben egészen más volt, úgyhogy a belföldi és külföldi áralakulás közötti összhang hiánya a devalváció e téren elvárt kedvező hatásait nagy mértékben abszorbeálta.

Meg kell még néhány szóval emlékeznünk a pénz- és hitelpiacról is. Egészen kézenfekvő tényként említjük meg, hogy az amugy is nagy kiméletre szoruló pénz- és hitelpiac a devalvációval járó bizonytalanság idején meglehetősen súlyos depresszió alatt állott. Hiába hangsúlyozta a cseh kormány ismételten a devalváció kereskedelempolitikai célját, az a sajátos hisztéria, amely ilyenkor a lakosság körében az inflációtól való rettegés formájában jelentkezik, itt sem volt elkerülhető. Ha pánikszerűen nem is, de a normálisnál jóval nagyobb számban mondják fel a betéttulajdonosok betéteiket és igyekeznek pénzüket értékálló javakban elhelyezve konzerválni és a devalvációt követő időre átmenteni. A kivétek összege 1934 februárjában volt a legnagyobb, amikor csak a takarékpénztárak mintegy 200 millió csechkoronát fizettek ki. Ez a csökkenés azonban csak átmeneti volt. Amikor a közönség látta, hogy a félt következmények elmaradnak, a bizalom ismét a pénzintézetek felé fordul. Megindul a betétek visszaáramlása és bizonyos fokig még ma is tart.

A devalvációra legélénkebben természetesen a tőzsde reagált. A járadékpapírok árfolyama a folytonos eladások következtében alacsony. A spekuláció a részvénytőzsde és a kölcsönkötvények felé fordult. Míg az utóbbiban beálló forgalom-emelkedés főleg a Vízont-

⁷ Das Wirtschaftsjahr 1934. in der Tschechoslow. Rep. P. 18—19. és a Cseh Nemzeti Bank havi jelentései.

leszámitási Intézet felállításával kapcsolatos spekulációkkal függ össze, addig a részvénytőke óriási fellendülése egyes iparágakban, főleg a hadiiparban fellépő konjunkturával áll kapcsolatban. A devalváció tehát itt sem érezteti azt a jótékony hatást, amelyet általában reméltek. Ami javulás beállt, az a devalvációtól teljesen független és nagyrészt oly konjunktúrális jelenségeken nyugszik, amelyeknek eredetét a külkereskedelmi forgalom alakulásával kapcsolatban már ismer tettük.

Végso tényként megállapíthatjuk azt a körülményt, hogy a cseh gazdasági viszonyok terén csak egészen lényegtelennek mondható javulás állt be. Jelentékeny javulás csak oly gazdasági területeken tapasztalható, amelyek akár közvetlen, akár pedig közvetve kapcsolatban állanak a hadiiparral. S ha a külkereskedelmi statisztika egyéb, a hadiiparral semminemű összefüggésben nem lévő cikkeknel tüntetett fel az előző évhez viszonyítottan lényegesen nagyobb kiviteli többletet, úgy mélyebbre menő vizsgálatok alapján arra a megállapításra fogunk jutni, hogy oly államok felé irányuló nyersanyag- és félgyártmány-kivitelről van szó, amelyek sajátos viszonyaiknál fogva nagy lépést tettek a konjunktúra hágcsóján felfelé. Mivel pedig a kivitel igen jelentős része nyersanyagból állott, a belöldi munkapiacra sem következett be a javulásnak az a foka, amit egyes politikai pártok (pl. a szocialisták) a devalvációs törvény megszavazásakor reméltek.

Mészárovs Tibor.

A nemzeti jövedelem alakulása az Egyesült Államokban 1929—1934-ig.

Az Egyesült Államokban nagy súlyt helyeznek arra, hogy e nagy gazdasági egység nemzeti jövedelmének hullámozása évről-évre, a körülményekhez mért legnagyobb pontossággal statisztikailag megállapíttassék. E nagy munkát a válság éveitől a newyorki National Bureau of Economic Research végezte állandóan külön e célra beállított tekintélyes munkagárdával és a kész adatok is ennek kiadásában jelentek meg W. I. King szerkesztésében és szövegével.¹

A megnehezült gazdasági helyzetben e számadatok olyan súlyosakká váltak, hogy a szenátus elrendelte a nemzeti jövedelemnek hivatalos megállapítását. A munkát tehát már a Department of Commerce végzi egyéb kormánysszervek bevonásával, de szorosan együttműködve az említett newyorki gazdasági kutató-intézettel, ahol a munkák irányítását és részben közzétételét King helyett Kuznets Simon végzi. Maga az intézet azonban csak rövid néhány oldalas összefoglalást adott a végeredményekről,² míg a számítások teljes részletességgel a szenátus dokumentumai között jelentek meg.³

E terjedelmes jelentés minden termelési ágat behatóan részletez, sőt még az al csoportokon belül is elkülöníti a vállalkozói nyereség, kamatjövedelem, tisztviselői fizetések és munkabérek kategóriáit és

¹ Utoljára: King W. I.: The national income. National Bureau of Economic Research. Publ. No. 15. New York. 1930. p. 394.

² Bulletin No. 49 of the National Bureau of Economic Research. 1934.

³ Senate Document No. 124. 73-rd Congress 2-nd Session. Washington. 1934. p. 240.

mindezek alakulását bő grafikonokkal is szemlélteti 1929—1932-ig. Bizonyos, hogy egyes ágazatokban és oly kategóriákban, mint a vállalkozói nyereség, a statisztikai megállapításnak olyan nagy nehézségekkel kell küzdenie, hogy az eredmények csak megfelelő óvatossággal használhatók, de a helyes felhasználást megkönnyíti az, hogy a kötet egyharmad részét kitevő mellékletben minden számadat forrását és az összes számítások módszereit is közlik, ami statisztikusok részére igen tanulságos. A módszer eltérést mutat a King által használt eddigi módszertől, de egy külön kis gárda dolgozik azon, hogy a régebbi éveket is az új módszer szerint kiszámítsa és egységes szempontú számsort produkáljon 1909-ig visszamenően.

Az utóbbi esztendőkhben nagyfontosságúvá vált a különbségtétel a kétféle nemzeti jövedelem között: egyrészt a termelt (előállított), másrészt a kifizetett nemzeti jövedelmek között, mivel ezek nagy eltérést mutatnak. Így

	M i l l i ó d o l l á r b a n			
	1929	1930	1931	1932
	é	v	e	k
Kifizetett nemzeti jövedelem ...	81.136	75.410	63.247	48.894
Termelt nemzeti jövedelem	83.032	70.345	54.643	39.365
Töblet illetve hiány	+ 1.896	—5.065	—8.394	—9.529

A deficités termelés fokozódását mutatja a kifizetett és termelt nemzeti jövedelmek közötti különbség, amennyiben az előállított termék értéke alatta maradt a munkabérek, kamatok vagy elhasznált, illetve kivont vállalkozói nyereség stb. együttes összegének. Ez ugyan nem jelenti minden esetben a régebbi években termelt tőkevagyon fokozatos felélését, de mindenesetre a termelés eredményének értékéből nem fedezhető költségelemeket (kamat- és törlesztési hátralékok stb.). Hogy különösen mely ágakban és milyen mértékben csökkent a nemzeti jövedelem s nagyobbodott az a különbség, leginkább a mezőgazdaságban, a kifizetett és termelt jövedelem között, amely az önköltségi áron alul való értékesítés problémáját tartalmazza, azt termelési főágak szerint a következő összeállítás tünteti fel:

Az Egyesült Államok nemzeti jövedelme.

	K i f i z e t e t t n e m z e t i j ö v e d e l e m							
	m i l l i ó d o l l á r b a n				i n d e x b e n 1929 = 100			
	1929	1930	1931	1932	1929	1930	1931	1932
	é	v	e	k	é	v	e	k
Mezőgazdaság.....	6.361	5.720	4.517	3.459	100.0	89.9	71.0	54.4
Bányászat.....	2.123	1.779	1.278	837	100.0	83.8	60.2	39.4
Villany és gázművek	1.306	1.503	1.461	1.216	100.0	115.1	111.9	93.1
Ipar	18.157	16.141	12.490	8.373	100.0	88.9	68.8	46.1
Építőipar.....	3.135	2.825	1.897	864	100.0	90.1	60.5	27.6
Száll. és közlekedés	6.660	6.202	5.236	4.002	100.0	93.1	78.6	60.4
Távíró és telefon ..	912	943	887	797	100.0	103.4	97.3	87.4
Kereskedelem	11.238	10.424	9.103	7.326	100.0	92.8	81.0	65.2
Pénz- és hitelügy ..	10.054	9.265	8.006	6.183	100.0	92.1	79.6	61.5
Közigazgatás	6.456	6.763	6.792	6.796	100.0	104.8	105.2	105.3
Személyi szolgálatok	8.479	7.968	6.731	5.273	100.0	94.0	79.4	62.2
Egyéb, vegyes	6.255	5.877	4.850	3.750	100.0	94.0	77.5	60.0
Összesen	81.136	75.410	63.247	48.894	100.0	92.9	78.0	60.3

	Termelt nemzeti jövedelem							
	millió dollárban				indexben 1929 = 100			
	1929	1930	1931	1932	1929	1930	1931	1932
	é v b e n				é v b e n			
Mezőgazdaság	7.538	5.620	3.866	2.232	100.0	74.6	51.3	29.6
Bányászat	1.876	1.315	732	527	100.0	70.1	39.0	28.1
Villany és gázművek	1.289	1.225	1.178	958	100.0	95.0	91.4	74.3
Ipar	19.354	14.292	9.677	5.873	100.0	73.8	50.0	30.3
Építőipar	3.087	2.644	1.667	454	100.0	85.6	54.0	14.7
Száll. és közlekedés	7.020	6.082	4.868	3.583	100.0	86.6	69.4	51.0
Távíró és telefon ..	1.019	987	897	740	100.0	97.1	88.5	73.2
Kereskedelem	11.353	9.484	7.366	5.408	100.0	83.5	64.9	47.6
Pénz- és hitelügy ..	9.633	8.648	6.612	4.614	100.0	89.8	68.6	47.9
Közigazgatás	6.456	6.763	6.792	6.796	100.0	104.8	105.2	105.3
Személyi szolgáltatások	8.453	7.826	6.522	4.813	100.0	92.6	77.1	56.9
Egyéb, vegyes	5.953	5.460	4.467	3.367	100.0	91.7	75.0	56.6
Összesen	83.032	70.345	54.643	39.365	100.0	84.7	65.8	47.4
Külömbbség a kifizetett és termelt nemzeti jövedelem között ..	+1.896	-5.065	-8.604	-9.529				

A nemzeti jövedelem évek szerinti csökkenése természetesen nem ítéltető meg helyesen, ha az ugyanakkor végbement árváltozások, ez esetben árcsökkenések indexét is nem vesszük figyelembe. Ha a fent közölt főösszegeknek 1929-re vonatkoztatott indexeit a megélhetési, illetve a nagykereskedelmi indexxel egybevetjük, azt találjuk, hogy míg a megélhetési index 1932-ben 80.4-re, a nagykereskedelmi árindex 68.0-ra, addig a kifizetett nemzeti jövedelem 60.3-ra, a termelt nemzeti jövedelem meg éppenséggel 47.7-re esett.

	1929	1930	1931	1932
	é v b e n			
Kifizetett nemzeti jövedelem ...	100.0	92.9	78.0	60.3
Termelt nemzeti jövedelem	100.0	84.7	65.8	47.7
Megélhetési index (hivatalos) ...	100.0	97.4	88.9	80.4
Nagykeresk. index (hivatalos) ..	100.0	90.7	76.6	68.0

Ha nem termelési ágak, hanem jövedelmi kategóriák szerint nézzük a képet, azt látjuk, hogy indexekben:

	1929	1930	1931	1932
	é v b e n			
Munkabérek összege	100.0	82.7	61.4	39.8
Tisztviselői fizetések	100.0	99.3	83.1	59.3
Osztalékok	100.0	97.2	72.3	43.4
Kamatok	100.0	102.4	99.5	96.7
Vállalkozói nyereségek	100.0	90.5	73.5	55.1

Legmélyebbre a munkabérek és osztalékok zuhantak, míg a kamatjövedelmek csak alig csökkentek, sőt az árindexeket figyelembevéve értékben növekedtek.

Megváltozott a helyzet 1933. és 1934. években, midőn az árak növekedő irányzatot öltöttek. Bár minden tétel ezidő szerint még nem áll rendelkezésre végleges adat formájában, abból, amit Kuznets

Simon egy nemrég tartott newyorki előadásában közrebocsátott,⁴ a következő látszik:

A nemzeti jövedelem egyes tételeinek alakulása.

	1929	1933	1934	1929 = 100		Emelkedés 1933 és 1934 között százalékban
	millió dollárban			indexben		
<i>I. Mezőgazdasági vállalatok</i>						
Nyers jövedelme	11.941	6.256	7.200	54.2	69.3	15.1
Tiszta jövedelme	5.651	2.627	3.200	46.5	56.6	21.8
<i>II. Munkabérek és fizetések</i>						
Mezőgazdaságban	1.313	469	516	35.7	39.3	10.0
Bányászatban	1.368	504	667	36.8	48.8	32.3
Villany- és gázművek	525	378	406	72.0	77.4	7.4
Iparban	10.899	4.850	6.202	44.5	56.9	27.9
Építőiparban	2.134	367	367	17.2	17.2	0.0
Közlekedés és száll.	3.645	1.827	1.982	50.1	54.4	8.5
Távíró és telefon	703	479	498	68.2	70.8	4.0
Kereskedelemben	8.200	4.556	4.964	55.6	60.5	9.0
Személyi szolgálatok	892	495	572	55.5	64.1	15.6
Összes bérek és fiz.	29.679	13.925	16.174	46.9	54.5	16.2
<i>III. Vagyoni jövedelmek</i>						
Készpénzosztalékok	5.964	2.100	2.300	35.2	38.6	9.5
Megélhetési index	100.0	—	—	76.6	79.9	4.3
Nagykereskedelmi index	100.0	—	—	69.1	78.4	13.5

Bár egyes tételek még hiányosak lévén, a végösszeg nem áll rendelkezésre, ha az utóbbi két sorban közölt indexek emelkedő irányzatával összevetjük az egyes rendelkezésre álló ágak jövedelmeinek alakulását, az mutatkozik, hogy a roosevelti kormányzás első másfél esztendejében az ipari munkabérjövödelmek az átlagos ár-emelkedésnél gyorsabban emelkedtek, legradikálisabban a bányászatban, mely kétségtelenül a legtöbbet nyerte az NIRA folyamán (az Appalachok egész bányavidéke azelőtt teljesen szervezetlen volt, míg ma kollektív munkaszerződések és termelői egyezmények alatt dolgozik). A stagnáló építőiparon és a relative keveset hanyatlott közérdekű műveken kívül az iparágak többsége az átlagosnál nagyobb emelkedést mutat. A mezőgazdaság jövedelmezősége is emelkedett, de a munkabérek a mezőgazdaságban nem ugyanolyan mértékben. Az osztalékok emelkedése is elmaradozó. Ezek a számok a roosevelti program első időszakának, mely a Legfelsőbb Bírótság merev ítéletével zárult le, részleges sikerét jelentenék, hiszen az alapvető elgondolás az volt, hogy a munkabéreknek és ennek folytán a fogyasztók vásárlóerejének gyorsabban kell emelkedniök, mint az általános árnívónak és a tőkéből származó jövedelmeknek. Igen érdekes kérdés lesz, hogy a NIRA-t megdöntő bírószági döntés után következő időszakban hogyan fognak alakulni mindezek a számsorok az amerikai gazdasági életben és a sokszor hangoztatott ezüstones vajjon tartósan fog-e szélesedni.

⁴ „Changes of the National Income of the U.S.A.“ New York. 1935.

A nemzeti jövedelem összegeivel kapcsolatban tanulságos megemlíteni, hogy a szövetségi és állami köztartozások összege a helyhatóságok adósságával együtt ma már megközelíti a 40 milliárd dollárt. Ha a kamatláb színvonalában levő különbséget is tekintetbe vesszük, e kö zadósság a nemzeti évi jövedelemhez arányítva még nem mutat olyan kétségbeejtő képet, mint a középeurópai államokban és így nálunk is. A veszély nem is az U. S. A. kö zadósságainak jelenlegi összegében van, hanem e köztartozás növekedésének tempójában, hiszen a roosevelti négyéves kormányzás összes kiadásai annyit tesznek ki, mint az összes szövetségi kormányok költekezése együtvéve az Egyesült Államok megalakulásától fogva Taft elnökségéig. Az évi nemzeti jövedelemnek ilyen iramu megterhelése igen hátráltatja a gazdasági élet megélénkülését.

Kardos Béla.

Könyvismertetések.

Horn József: A közgazdasági ismeretek könyve. Győr. Moson és Pozsony k. e. e. vármegyék közönségének kiadása. 1935. 314 l.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium régen érezhető hiányt pótoltt akkor, amikor megbizta szerzőt azzal, hogy olyan közgazdaságtan-könyvet írjon, amely az iskolán kívüli népművelés keretében működő népművelők közgazdasági tudását szolgálja és erősítse. Kétségteljesen igen nehéz feladat, mert a cél elsősorban didaktikai, viszont azonban ennek a célnak érdekében sem szabad olyan engedelményeket tenni, amelyek a munka közgazdasági színvonalát tulságosan leszállítják. A szerző előtt igen helyesen az a cél lebegett, hogy olyan könyvet írjon, amely — mint mondja — „a népművelőket a mai gazdasági helyzettel s a tudomány főbb eredményeivel megismerteti”. Nagyon nehéz természetesen az ilyen könyv méretezése is. A ropant nagy anyagot felölelni, némi közgazdasági elméletet is adni, de emellett főleg a hazai közgazdaság konstrukcióját és legfőbb intézményeit ismertetni nem könnyű dolog egy terjedelmében is limitált könyv keretében. Az a benyomásunk, hogy Horn József az elébe tűzött nehéz feladatnak kitünően megfelelt és munkájával közgazdasági irodalmunk igen értékes kiegészítését nyertük. Azt hisszük, hogy a munka olyan jól sikerült, hogy nemcsak a népművelők, hanem a közgazdasági tudomány iránt érdeklődő középiskolai tanárok is nagy eredménnyel fogják ezt a könyvet felhasználni.

Mielőtt néhány kritikai megjegyzést tennénk, ki akarjuk emelni ennek a könyvnek egyes különösen jól sikerült részeit. Nagyon szép a kézművesipar gazdasági és társadalmi jelentőségének jellemzése (80. old.), a kereskedő fontos közgazdasági funkciójának szabatos és tömör előadása (111. old.), a pénz- és inflációs elmélet áttekinthető és világos ismertetése (145—147. old.) és különösen jónak tartjuk a bankok üzleti politikájáról (162. old.) szóló részt, amely a rentabilitás, a bonitás és mobilitás követelményeinek lényegét rendkívüli világossággal és könnyen érthetően tárja az olvasó elé.

Ha ezek után néhány bíráló megjegyzést kívánunk tenni, úgy ez nem azért történik, mintha a kitünő munka értékét akarnók leszál-
litani, csak azt a célt kívánjuk szolgálni, hogy a könyv következő kiadásában ezek a megjegyzések figyelembe legyenek vehetők. Nem illik az ilyen komoly munkába, nézetünk szerint, az a tulzás, amikor szerző azt írja, hogy „buzánk, gyümölesünk, paprikánk, hagymánk, borunk, baromfink táplálóérték, íz, zamat tekintetében felülmúlják más országok hasonló terményeit és termékeit”. (14. old.) Ez mindenekelőtt így nem áll, másrészt pedig nem is jó a népművelőkön keresztül ezt a mezőgazdasági termelőkkel elhitetni. Éppen ellenkező-

leg, azt kellene tanítani, hogy egyedül mezőgazdasági termékeink további finomításán, nemesítésén és standardizálásán át vezet az az út, amelyen mezőgazdasági bajainkon segíteni lehet.

A „tőkeképződés“ című fejezetben a takarékoskodás szüksége és előnyei és ellenkezőjének a hátrányai tultröviden és szárazon vannak előadva (42. old.), holott nálunk, ahol a takarékoság bizony az aránylag ritka erények közé számít, a népművelésnek igen fontos ága volna a nép széles rétegeit meggyőzni a takarékoság előnyeiről és multhatatlan szükségességéről. Tudjuk, hogy ezen a téren szerzőnk sok okosat és helyeset tudott volna írni és ennek a kérdésnek szélesebb alapon és illusztráló példákkal való felkarolása nézetünk szerint több előnyt jelentett volna, mint a szövetkezeti ügynek aránylag túlzottan nagy terjedelemben (50—57. old) való tárgyalása. Ez a tuldimenzionálás arra az eredményre vezet, hogy a népművelő és azon keresztül annak hallgatói sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szövetkezetek közreműködésének hazánk közgazdasági életében, mint amennyivel azok valóban bírnak. Természetes, hogy ilyen didaktikai könyvben nem lehet letárgyalni azt a kérdést, vajon a nálunk létező szövetkezetek valóban szövetkezetek-e, vagy pedig — mint sokan gondoljuk — tulnyomórészt szövetkezeti formában jelentkező állami közüzemek, de viszont hiba szövetkezeti szervezetünket mint közgazdasági életünk valamely lényeges alkotórészét feltüntetni, holott egyáltalában nem az. Amikor szerző a részvénytársaságokról két oldalon, a bankokról és takarékpénztárakról öt-hat oldalon ír, akkor aránytalan a szövetkezeteknek terjedelemben való ez a különös kiemelése. A bankoknál tartva, csak azt akarjuk megemlíteni, hogy a fő munkakör szerint való olyan megosztás, mint amilyent szerző elénk tár. t. i. a leszámítoló-, jelzáloghitel-, lombard- és alapító-bankok külön való csoportosítása, nem felel meg a mi berendezkedésünknek. Ezek a külön csoportok nálunk semmiesetre sem, de külföldön is alig észlelhetők. A takarékpénztárak és bankok közötti határvonal megvonása altruizmus-egoizmus alapon (159. old.) szintén alig fogadható el.

Nagyon csodálkozunk a munka következő megállapításán: „A kiskereskedelem esetenkénti túlzásait csak népünk közgazdasági műveltségének növelésével lehet kiküszöbölni.“ Minthogy ez a megjegyzés az „igazságos ár“ c. fejezet végén található, azt kell hinnünk, hogy ez a megállapítás az árképződésre vonatkozik. Viszont ez esetben elfogadhatatlan, hogy egy didaktikai célokat szolgáló könyvben kiskereskedelmünk úgy legyen feltüntetve, mint amellyel szemben a közgazdasági műveltség növelése szolgáltatna orvoslást. Semmiféle ilyen túlzások nem fordulnak elő nagyobb mértékben, mint akárhol másutt a világon, tehát kár volt ilyen odavetett megjegyzéssel egy nagyszámú és egzisztenciájáért sok fáradság és gond között küzködő osztályt a nagyközönség kedvezőtlen megítélésének kiszolgáltatni.

Végül még a külkereskedelmi politikáról szóló fejezethez volna néhány szavunk. A szabadkereskedelem és a protekcionista irányzat mellett küzdő érvek elég kimerítően és világosan vannak feltárva. (191—202. old.) Nem kívánhatjuk, hogy ilyen kifejezetten oktatási célt szolgáló könyvben a szerző egyik vagy másik irányzat mellett állást foglaljon és így nem hibáztathatjuk azt, ha elmulasztotta annak kiemelését, hogy tudományos megalapozottsága csak a szabadkereskedelmi elméletnek van. Viszont azonban egyes megállapításai-

ban szerző odáig megy el, hogy az olvasó azt a benyomást nyerheti, mintha a könyv írója egyenesen a védvamos, autarkikus gazdaságpolitika mellé akarná állítani. „Az a kérdés, mit becsül az ember többre: a nagyobb biztonságot-e, vagy a nagyobb jólétet?” Ha a népművelő ezt a kérdést veti fel hallgatósága előtt, akkor nyilvánvalóan mindenki a nagyobb biztonság mellett fog dönteni és csodálkozva fog körülnézni a világon, vajjon a világháború befejezése óta bekövetkezett elzárkózó protekcionista irányzat hol idézte fel ezt a nagyobb biztonságot? Ugyanigy kifogásolható például az a megállapítás is, hogy „feszült politikai helyzet kívánatossá teheti a nagyobbfoku elzárkózást” (202. old.), mert azt hisszük, sokkal nagyobb jogosultsággal lehetne azt megállapítani, hogy a nagyobbfoku elzárkózás idézte elő a feszült politikai helyzetet. Amint azt éppen az újabb kor eseményei világosan bizonyítják.

Ismételjük, hogy távol áll tőlünk azt kívánni, hogy a szerző egyik vagy másik álláspont mellett szögezze le magát, azonban éppen ezért nagyon óvatosnak kell lennie az idevágó fejtegetésekben, mert bizony az olyan megjegyzések, mint amilyenekre most hivatkoztunk, sok félreértésre adhatnak okot az olvasó előtt. Szerintünk az a helyes, ahogy például a beavatkozás vagy be nem avatkozás kérdését elintézi: „A helyes kérdés — mondja — nem az tehát, hogy teljesen szabad, vagy teljesen kötött gazdaság, hanem hogy a szabadság és megkötöttség milyen aránya kívánatos? ... Idevonatkózoan tehát csak azt lehet mondani, hogy annyi szabadságot, amennyit lehet és annyi beavatkozást, amennyire éppen szükség van.” (304—305. old.)

Ugy gondoljuk, hogy az ilyen meghatározások valók és helyesek didaktikai munkába. Így megőrzi szerző pártatlanságát és nem foglal állást olyan fontos kérdésben, amelyben az állásfoglalás nem a pedagógusnak, hanem a politikusnak a hivatása.

Mégegyszer hangsúlyozzuk, hogy kritikai megjegyzéseket csak azért tettünk, hogy a munkának további kiadásait, saját felfogásunk szerint, még értékesebbé tegyük. Egyébként újból csak azt mondhatjuk, hogy a könyv megjelenését igen nagy nyereségnek tartjuk és elismeréssel adózunk érte úgy a szerzőnek, mint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak. De az elismerésből megfelelő részt kell juttatnunk Győr, Moson és Pozsony vármegyék közönségének is, amely a fontos cél megértésével és átérzésével lehetővé tette ennek a munkának, még pedig igen tetszetős alakban való megjelenését.

Eber Antal.

Zelovich László: Költségvetési helyzetünk alakulása az 1931. évi bankzárlat után. (Közgazdasági könyvtár. XVIII. kötet.) Budapest, Athenaeum. 162 l.

A Magyar Közgazdasági Társaság által kiadott Közgazdasági Könyvtár XVIII. köteteként jelent meg Zelovich Lászlónak nagy elmélyedést tanúsító fenti című tanulmánya. A mű gondolatmenete a következő:

1925 és 1930 között a magyar államháztartás állandóan feleslegeket mutatott fel, melyeket pénzügyi kormányzatunk beruházásokra fordított. A jelentős összegű feleslegek főleg annak folytán keletkeztek, hogy a közszolgáltatási bevételek nagyobb mértékben emelkedtek, mintsem azt a pénzügyi kormányzat remélte. Ennek oka a

szanálás után bekövetkezett gazdasági fellendülés volt, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy nagymennyiségű külföldi tőke áramlott be az országba.

Amint azonban a külföldi kölcsönök beáramlása csökkenni kezdett és az előzetesen már felvett kölcsönök szolgálata egyre növekedett, a külföldi tőkeforgalom mérlegének ilyen módon való fokozatos átfordulása éreztetni kezdte hatását egész gazdasági életünkben. Az állami bevételek csökkenni kezdtek, a kiadások azonban tovább emelkedtek. Egyrészt a bevételek visszaesése, másrészt a kiadásoknak az emelkedése oda vezetett, hogy az 1930/31. évben az addig feleslegeket feltüntető államháztartás nagy hiánnyal zárult, amelyet a szerző kb. 300 millióra tesz. Azóta a hiány évről-évre csökkenést mutat és az 1934/35. költségvetési évben már csak 47 millió P volt.

A hiánynak ez a nagymérvű visszaesése mindenek előtt a kiadások csökkentésére vezethető vissza. Jelentős megtakarításokat ért el a pénzügyi kormány a közigazgatásnak úgy személyi, mint dologi kiadásai terén, valamint a beruházásoknál is. Az államháztartási hiány főforrásai az üzemek. Ha üzemek nem lennének, akkor a költségvetés 1933/34-ben 10.1 millió P felesleggel zárult volna. Pénzügyi szempontból inkább csak a három nagy üzem bír fontossággal; ezek közül is a posta felesleget mutat, közvetlen terhet az államkincstárra tehát csak az államvasutak és az állami vas-, acél- és gépgyárak jelentenek.

A kiadások csökkentése azonban önmagában véve még nem lehetett elegendő, gondoskodni kellett a bevételek emeléséről is. Ezen a téren négy nehézséggel találta magát szemben a kormányzat. Ezek voltak: 1. a gazdasági helyzet állandó romlása, 2. a jövedelemmegoszlási viszonyok aránytalansága, 3. az adórendszer aránytalansága és 4. az a körülmény, hogy az állami közszolgáltatásokon kívül az adófizetőket egyéb közterhek is súlyosan igénybe vették.

Az adóteher jellemzésétül sem a fejenkénti adó!eher kiszámítása, sem az adótehernek a nemzeti jövedelemhez való viszonyítása nem alkalmas. Az igazság csak úgy közelíthető meg, ha az adótehereloszlást vizsgáljuk. Az adótehereloszlás jellemzésétül az egyenes- és közvetett adók arányát szokás tekintetbe venni. Ily számítás azonban nagyon bizonytalan képet ad és a belőle vont következtetések könnyen lehetnek a valósággal teljesen ellentétesek. Ezen túlmenőleg két dolgot kell kutatni: 1. a nemzeti jövedelem megoszlását és 2. az egyes adónemek természetét.

A jövedelem megoszlására vonatkozólag egészen pontos számításokat még egy országban sem sikerült végezni. A Pareto-féle módszer alapján végzett számítások azt mutatják, hogy 1928 és 1931 közt a jövedelemmegoszlás aránytalanságára a Rodbertus-féle módszer alapján is következtetni lehet. A Fellner-féle számítás alapján pedig arra az eredményre jutunk, hogy Magyarország lakosságának 1928/29-ben csak 7.86%-a (azaz 670.000 ember) birt évi 1000 P-nél nagyobb jövedelemmel.

Az adóteher egyenletes megoszlása szempontjából az egyenes-adóknak döntő szerepük van. A magyar adórendszerben az egyenes-adók az egész állami bevételnek nem egészen $\frac{1}{3}$ -át tették s az egyenes-adók jelentékeny része nem szolgálta kielégítően a progresszivitás elvét. Ennek folytán a magyar adórendszer 1930-ban nem számolt eléggé a nemzeti jövedelemben mutatkozó egyenlőtlenségekkel. Amint

azonban a kitört gazdasági válság egyre jobban éreztette hatását, a kincstár egyre fokozottabb mértékben kényszerült új bevételi források keresésére ott, ahol ilyen lehetőségek még mutatkoztak: a nagy jövedelmeknél. Ilyen módon a gazdasági és pénzügyi válság maga kényszerítette ki az adótehernek arányosabb elosztását. 1931 után lényegesen emelkedett az egyenesadókra eső hányad. Ez a körülmény több oldalról váltotta ki azt a felfogást, hogy a kormányzat tulzáshoz ment az egyenesadó-tételek emelésével és a követendő adópolitikának ismét inkább a közvetett adók felé kellene terelnie az adóterhet. A közvetett adók hányadának visszaesése azonban csak részben vezethető vissza az adópolitikai intézkedésekre. E visszaesés egyik fő oka az általános fogyasztóképestség csökkenése és az ezzel kapcsolatos eltolódások a jövedelemeloszlásban.

Az 1931-et követő három év alatt a jövedelemmegoszlást befolyásoló tényezők között voltak olyanok, amelyek kedvezően hatottak a jövedelemmegoszlásra és voltak olyanok, amelyek hatása kedvezőtlen volt. Valószínű, hogy a jövedelemadó-köteles rétegekben a jövedelmek megoszlása kedvezőbb irányzatot vett fel, az egész lakosság jövedelemmegoszlásának alakulásában viszont inkább ellenkező irányú fejlődésre lehet következtetni. A jövedelemeloszlásban beállott eltolódások részben ellensúlyozták azokat az intézkedéseket, melyekkel a pénzügyi kormányzat az adóteher helyesebb megosztását kívánta elérni. Ebből pedig az a tanulság vonható le, hogy az adóteher egyenletesebb megoszlásának és ezzel kapcsolatban a közszolgáltatási bevételek kedvezőbb alakulásának érdekében a pénzügyi politika már nem sokat tehet.

Az 1931 óta jelentkező költségvetési deficit az adott gazdasági és jövedelemeloszlási viszonyok között bizonyos mértékig pénzügyi szükségesség volt. Az államháztartási deficitnek belső kölcsönnel való fedezése azonban tőkében szegény országban azt jelenti, hogy a pénzügyi kormányzat pillanatnyilag akadályozza, sőt esetleg visszafejleszti a tőkeképződést.

Magyarország az 1925—1931. években több tőkét importált külföldről, mint amennyire szüksége volt. Mivel ebben az erős tőke behozatali periódusban a külföldi tőke jelentékeny része improduktív módon került befektetésre és mert a szomszédos államok egyre nagyobb nehézségeket állítottak a magyar agrárkivitel elé, továbbá mivel a hosszulejáratu befektetésekre felhasznált rövidlejáratu kölcsönök hirtelen felmondása lehetetlenné tette azok visszafizetését, a külföldi adósságszolgálat ellátása lehetetlenné vált.

A devizazárlat óta megszűnt a külföldi tőkebehozatal lehetősége. Az ország tőkeszükséglete tehát ettől fogva a belső tőkeképződésre volt utalva. A belföldi tőkeképződés emelkedésének előfeltételei a következők: 1. szükséges, hogy a külföldről importált tőkék rentábilis módon kerültek legyen befektetésre; 2. szükségesek a stabil gazdasági és politikai viszonyok; 3. szükséges, hogy a jövedelemmegoszlás ne legyen túlságosan egyenlőtlen. Ennek előfeltétele azonban az, hogy az árak ne legyenek túlmerevek.

A gazdasági helyzet kikényszerítette, hogy ne csak az átváltás (transzfermatorium), hanem az előteremtés terén (gazdaadósságok) is erős korlátozások történjenek. A tőkehiány lehetetlenné tette a teljes mértékű átváltást, egészségtelen pénzügyi politika lenne tehát az, amely mindenáron erőltetni akarná az állam külföldi kölcsönei

teljes szolgálatának előteremtését, noha az állami bevételek tovább nem fokozhatók és a kiadások nem csökkenthetők. A gazdasági élet tehát szükségszerűen kényszerítette ki az egyetlen lehetséges megoldást, a külföldi kölcsönszolgálatnak kincstárjegyekben való el-
látását.

Mivel az évente ismétlődő deficit állandóan növeli az állam adósságait, a jelenlegi helyzet a deficit korlátozása ellenére sem jelenthet végleges megoldást. Ezt a megoldást nem a pénzügyi politika hozhatja meg, hanem csak a gazdasági helyzetnek megfelelő alakulása. Az optimum, amit a pénzügyi politika elérhet, az, hogy az államháztartási hiányt oly keretek közé szorítja, amely keretek megfelelnek a nem transzferálható külföldi adósságszolgálat összegének, ami a tőkeellátás szempontjából helyes megoldásnak mondható. Az államháztartás jövő alakulását három tényező fogja eldönteni: 1. a külföldi hitelezőkkel való megállapodások, 2. a világgazdasági helyzet, 3. a belső gazdasági viszonyok.

A műnek azt a végső következtetését, mely a mai nehézségek megoldását inkább gazdasági, mint állampénzügyi téren várja, fenntartás nélkül elfogadhatjuk. Sőt, tegyük hozzá, döntő szerepük lehet ennek elősegítésében — még inkább akadályozásában — a gazdasági szférán tulmenő tényezőknek is. Helyesen mutat rá a szerző a külföldi adósságok rendezéséhez fűződő nagy érdekre is. Ami az államháztartási deficitet illeti, mindenesetre figyelembe veendő, hogy a külföldi adósságszolgálat nem transzferált részéből az, ami a kamatokra esik, az állami adósságok álladékat növeli, tehát újabb külföldi kölcsönrel egyenlő hatása. Ezzel szemben a nem transzferált tőketörlesztésnek ilyen jellege nincs s az csupán annyit jelent, hogy az adósságálladék nem csökken az előirt módon.

A mű egyébként is számos éles megfigyelést és logikus következtetést tartalmaz, habár minden részlet megállapításával nem is érhetünk egyet. Ez a fenntartás azonban többnyire inkább a megállapítások jelentőségének értékelésére, mint magukra a megállapításokra vonatkozik. Így pl. a jövedelemmegoszlás aránytalanságait illető fejtegetések inkább azt látszanak ábrázolni, hogy a nemzeti jövedelem sajnálatosan alacsony, ami egyuttal a főhaj is, míg magasabb összegű nemzeti jövedelem mellett nagyobb aránytalanságok is könnyebben el lennének viselhetők. Nem fölösleges talán ezzel kapcsolatban hangsúlyozni, hogy az objektív módszer szerint számított nemzeti jövedelemnek a lakosság száma szerint adódó fejátlagai inkább összehasonlítási célra használható indexek, mint a valóságos helyzetet érzékeltető értékek.

Ami adórendszerünk progresszivitását illeti, a szerző is megállapítja, hogy ezen a téren az utóbbi években számottevő haladás történt. Ez a haladás valóban nagyfokú, ha meggondoljuk, hogy az adókulcsok összegezése kivételesen az egész jövedelmet meghaladó megterhelést is eredményezhet (igaz, hogy ilyen esetben a következő évben csak minimális jövedelemadó jár). Ne felejtjük azonban el, hogy a progresszív adóztatáshoz nemcsak magas adókulcsok, hanem kellő számban magasabb jövedelmek is kellenek, továbbá, hogy a progresszív adóztatás nem mozditja elő a tőkeképződést, úgy, hogy bizonyos körülmények közt indokolt lehet a közvetett adók aránylag erősebb igénybevétele (pl. külföldi cikkek fogyasztásának korlátozása érdekében). Az állami alkalmazottak 1931 óta végrehajtott illetménycsök-

kentései is a nagyobb fizetések nagyobb arányu leszállítását eredményezték, kihatásukban tehát progresszív adóval egyértelműek.

Elismeréssel kell még nyilatkozni arról az adathalmazról, amelyet a szerző könyvében közöl. Ezek a sokszertű és gyakran szakember számára is nehezen hozzáférhető adatok, amelyeket a szerző különböző forrásokból nagy szorgalommal gyűjtött össze és plasztikus összeállításokban közöl, valóban hasznos szolgálatot tehetnek bárkinek, akit az utóbbi évek pénzügyeinek alakulása érdekel.

• Csizik Béla.

Neumark, Fritz: Neue Ideologien der Wirtschaftspolitik. Franz Deuticke, Leipzig und Wien. 1936. 82 oldal.

E könyv azoknak az egyetemi előadásoknak rendszeres feldolgozása, amelyeket a szerző 1935 tavaszán Istanbulban és Genfben tartott. Célja, hogy tisztán tudományos szempontból elemezze és rendszerezze azokat az eszméket, amelyek a mai gazdaságpolitikát irányítják Európában.

A filozófiának van egy ága, a metafizika, amely a létező dolgoknak érzékeinkkel fel nem fogható lényegét vizsgálja s ismereteinek végokait fürkészi. Tehát kutatja azt, ami a fizikai megett, a fizikain túl van. E filozófiai fogalom analógiájára Neumark *metaökonómiáinak* nevezi mindazt, ami túl van az ökonomia határain s mégis hatással van a gazdasági élet alakulására. Ugy látja, hogy a mai gazdasági élet metaökonómikus karakterű, mert a szociál-etikai és nacionál-politikai szempontok jutnak benne irányító szerephez. A gazdaságpolitika elvesztette gazdasági primátusát és tudományos autonómiáját. Pedig ez olyan „határtullépés“, amely súlyos veszedelmeket rejt magában.

A szerző szerint a háboru előtti gazdasági élet legjellemzőbb vonása a gazdasági fejlődés állandósága és a politikai biztonság. A mai viszont a gazdasági élet dinamikája és a politikai bizonytalanság. De a háboru utáni nagy zűr-zavar reakciójaként manapság újra mind erősebb a törekvés a nyugalom és állandóság megteremtésére. Ebben a törekvésben azonban más hatóerők érvényesülnek, mint a liberális-kapitalista korszakban. Ma a gazdaságpolitika csak eszköz az etatizmus kezében. Érdekösszeütközések esetén társadalom-etikai és nemzetpolitikai megfontolások alapján mondják ki a végszót, mégha emiatt a tisztán gazdasági eredmény kárt is szenved.

Ilyen általános természetű megjegyzések után áttér a szerző a gazdasági élet különböző területeire és közelebbről vizsgálja, hogy a mai gazdaságpolitika mennyire alá van rendelve a nem-gazdasági célkitűzéseknek.

Az ár-, bér- és kamatpolitikát a skolasztikusok gazdasági befogására emlékeztető szociál-etikai megfontolások irányítják. Céljuk is az, ami akkor volt, hogy t. i. legyenek ezek „igazságosak“ a nyereség és tulajdon korlátozása révén. De nem vezetnek célhoz, mert csak az lett az eredmény, hogy az árak eltolódtak az östermelő- és tisztviselő-osztály rovására. A kamat és munkabérek terén pedig a kartellek szabadversenykorlátozó tevékenysége teszi lehetetlenné, hogy a piacon „igazi“ ár alakuljon ki. Az igazságos ár és bér elsősorban a rendi gazdaság kívánalma, a kamatrabszolgaság megtörése pedig a nacionál-szociálizmus nevezetes programpontja.

Metaökonómikus eszmék irányítanak a középosztály politikában is, amelynek több országban döntő szerepe van. Célja, hogy a társa-

dalmi osztályt megerősítse és hogy a munka megbecsülését szembeállítsa a profithajhászással.

A világnézeti változások a *magántulajdon* lényegét és szerepét illető nézeteket is megváltoztatták. A metaökonómikus célkitűzések is elismerik ugyan a magántulajdon szentségét, de abszolút érvénye helyett inkább társadalmi funkcióját tolják előtérbe: „A közérdek megelőzi a magánérdekeket.” (Mussolini, Spann.) A magántulajdon korlátozása főként agrárreformok útján történik. Az *agrárpolitikában* nagy szerepe van a nemzetpolitikai célkitűzéseknek is. Világosan látható ez különösen azoknál az ipari államoknál, amelyek mezőgazdaságukat „még áldozatok árán is” fejleszteni akarják. Mert a gazdasági kiegyensúlyozottság egyrészt politikai biztonságot és függetlenséget jelent, másrészt a más államokkal való érintkezés korlátozódása folytán a surlódási felületet is csökkenti. Az agrárpolitikának azonban szociál-etikai indokai is vannak. Így például ma a mezőgazdaságot tekintik a nemzeti állandóság és statikus gazdálkodás alappilléreinek. De rámutat a szerző arra az ellentmondásra is, amely a modern agrárpolitikában oly szembeesik. T. i. egyrészt nemzetmentő, konzervatív elveket melenget, másrészt gyors tempóban racionalizál és gépesít s ezzel teret nyitott itt is a „mammonizmus” szellemének, amely az ipari termelést már hatalmába kerítette.

Kétségtelen, hogy a gazdasági élet moralizálása és nacionalizálása az egyes népek széles rétegeinek becsületes kívánságából származik. De nem szabad azt hinni, hogy e célkitűzések észrevétlenül feloldódnak a gazdasági szempontokban. Ellenkezőleg! Folyamatban van a gazdasági élet elpolitizálódása, miután a közkéz mind erősebben belemarkol a gazdasági élet szabad menetébe. Felemlíti pl. a budget-tételek és velük együtt az adóterhek hatalmas megnövekedését. Szinte ugyanaz a szellem uralkodik ma, mint a *merkantilizmus* korában. Előtérbe lépnek a politikai és katonai szempontok, tiltó vámok, valutapolitikai korlátozások, centralizáció, a feldolgozó ipar fejlesztése.

A mai gazdasági életet uraló *autarkia*ban is döntő jelentősége van a metaökonómikus elgondolásoknak. Az autarkia hívei úgy látják, hogy az a nemzetgazdaság, amely mindennel el tudja magát látni, lassítja az élettempót, stabilizálja a gazdasági viszonyokat, enyhíti a szociális feszültséget, megteremti az igazságosabb áralakulást és jövedelemelosztást, biztosítja a nemzeti függetlenséget, szolgálja a belpolitikai nyugalmat, korlátozza a világpiacokért folytatott harcot és csökkenti a háborus veszedelmet. Sok igazság van ebben. Csakhogy ebből is nyilvánvaló, hogy az autarkiót is politikai hajtóerők fűtik és nem gazdaságiak. Sőt nyilvánvaló, hogy gazdaságilag annyira észszerűtlen és oly sok áldozatot kíván, hogy szinte biztosra vehető, hogy ha a nemzetközi politikai légkör enyhül, magától összeomlik az egész.

A metaökonómikus gazdaságpolitika fő eszközei: beavatkozás az ár-, jövedelem-, bér- és kamatalakulásba, a tőke hatalmának sorvasztása, új vállalatok alapításának korlátozása, a régiak kibővítésének megakadályozása, a mezőgazdasági elidegenítési tilalom, bizonyos bank- és hiteltörvények, a külföldi tőkéktől való szabadulás, a pénzvásárlóerejének stabilizálása.

Fájdalommal állapítja meg a szerző, hogy amióta modern nemzetgazdaságtanról beszélünk, még sohasem állították a gazdaságpolitikát ennyire gazdaságon kívüli célok szolgálatába, mint ma. Hiszen a közgazdaságtan éppen akkor nyerte el tudományos méltó-

ságát, amikor ki tudta magát szabadítani az etikai, vallási, nemzeti és politikai dogmák varázsa alól. Igaz, hogy a tiszta ökonomiának is vannak mulasztásai, mert sokszor tulságosan absztrahál és a nem-gazdasági oldalról jövő hatásokat sem veszi figyelembe. De tagadhatatlan az is, hogy absztrakció nélkül nem lehet el semmiféle tudomány. Csak exakt eredményekre lehet törvényszerűségeket építeni. Már pedig a gazdasági törvények felállítására még akkor is szükség van, ha azok kényszerítő következetessége és evidenciája vitás. Mindig voltak olyan hangok, amelyek a közgazdaságtant mint „alkalmazott etikát” vagy mint szociálpedagógiai tanulmányt fogták fel, de ezeknél elvi tévedésről van szó. A skolasztikához való visszatérés a legmegbocsáthatatlanabb szellemi kalandja volna fajunknak. A gazdasági szempontok mellözése és metaökonómiaiakkal való helyettesítése nem vezethet jóra, mert körülzabdalt és meggyöngyült gazdasági talajon nem fejlődhet erőteljes állam, magasabb kultúra, vagy békés szociális élet.

E könnyen áttekinthető, világos stílusban megírt tanulmánynak a szerző szerint tisztán *tudományos* célja van. Még pedig az, hogy lehetőleg tárgyilagos és rendszeres analizisét adja azoknak az eszméknek, amelyek a mai gazdaságpolitikát irányítják. Célját eléri, mert a gazdasági élet számos ágából összeválasztott anyagát áttekinthetően rendezi, érvelései meggyőzőek. tárgyilagosságához szó nem férhet. Rendkívül alapos, hiszen legtöbbször még az általánosan ismert és közkinccsé vált eszmék és elméletek felelevenítésénél is pontosan rámutat az eredeti forrásra.

Bármilyen óvatos is azonban a szerző a „tudományos” szín megőrzésében, mégsem nyugodhatunk meg egykönnyen abban, hogy minden gyakorlati vonatkozástól függetlenül szemlélgessünk ilyen merőben gyakorlati probléma-csoportot. Azért a könyv áttanulmányozása után úgy érezzük, hogy véleményt kell mondanunk abból a szempontból is, hogy vajjon *gyakorlati szemmel nézve* magunkévá tesszük-e mindazt, amit mond? Mégis, mielőtt döntenénk e kérdésben, helyezzük kissé távolabbi beállításba a metaökonómikus eszméket és gondoljuk meg a következőket:

1. A gazdaságpolitika sohasem zárkozhatik el a nem-gazdasági irányító erők hatása elől. Hiszen éppen az a feladata, hogy megkönnyítse a társadalmi együttélést és erősítse a nemzeti létet. Mert míg az elméleti közgazdaságtan górcső alá veszi a gazdasági élet természetrajzát, addig a gazdaságpolitika azt kutatja, hogy az elméletben nyert ismereteredmények hogy használhatók fel a való életben. *Spann* szerint ez utóbbi nem is külön tudomány, hanem csak gazdasági praxis, amit az államférfiúnak kell üznie.

2. De nem zárkozhat el a gazdaságpolitika a kor követelményei elől sem. A közgazdaságtan egyes ágai — épügy, mint más tudományokéi is — önkénytelenül magukban hordoznak bizonyos idővontatkozást. A gazdaságtörténet kiábrázolja a múltat. A gazdaságelmélet magában hordja a jövőt, mert olyan törvényszerűségeket keres, amelyek időtlenül érvényesek. A kettő között áll a gazdaságpolitika, amely a múlt tanulságain s a jövő örök törvényszerűségein megépíti a gazdasági élet számára a jelen tudományát. Azzal szemben, ami volt és ami örök visszatérő, kutatja azt, ami megfelel a mának. De éppen ezért sikos talaj is egyuttal arra, hogy a jelen szava tulhangozzá váljék benne. Ha a korszellem tulzásokba csap, az rendszerint a gazdaságpolitikán keresztül árad bele a nemzet életébe.

3. A gazdasági élet nem öncél. A gazdasági javak nem autonóm,

hanem heteronom értéket képviselnek. Csak eszközei a magasabb célra rendelt egyén, nemzet és faj életfenntartásának. Természetes tehát, hogy a gazdaságpolitika alárendeli magát mindazon nemgazdasági irányelveknek, amelyek magasabb célok eléréséhez vezetnek. A gazdaságpolitikát megteremtő történeti iskolák is azt diktálják, hogy a közgazdaságtant etikai alapon álló, normatív tudománnyá kell fejleszteni.

4. A közgazdaságtan a reális élet tudománya. Messziről nézve annyira reálisnak látszik, mintha minden érintkezést megtagadna az elvont eszmevilág kérdéseivel s kitiltana magából minden érzelmi vonatkozást. De ez csak látszat! Közelebbről éppen azt látjuk, hogy a közgazdaságtanban az érzelmi elemnek döntő szerepe van. Míg más tudományban pl. a világnézet csak annyit jelent, hogy rányomja ismereteinkre a maga bélyegét, addig a gazdaságpolitika világnézeti különbségei osztályokra és elkeseredett versenytársakra szabdalják szét a nemzetet és kiegyenlíthetetlen ellentétbe sodorják az egyes országokat.

5. Az a gazdaságpolitika, amelynek metaökonómikus célkitűzései tiltakozásra készítetik a szerzőt, a nacionális világnézet testesíti meg. Érzelmileg a nemzeti és faji egység feszítőerői hatják át s az állami lét eszméje elnémit benne minden individuális törekvést. Nem új, mert — mint a szerző is említi — már a merkantilizmusban is uralkodó volt. De minden újabb megjelenési formájában van valami szembeszökő vonás, amely irányítja és jellegzetessé teszi: pl. a merkantilizmusban erős a materiális szempont; *List* közgazdasági nacionalizmusa kulturális erőkre támaszkodik; a fasizmus, hitlerizmus gazdasági felfogása pedig élesen politikai színezetű.

6. A háború után minden országban felülkerekedett a gazdasági és hatalmi kérdések mellett a világnézetek ádáz harca is. Egyrészt a liberálizmus és szocializmus állnak egymással szemben, mint kibékíthetetlen ellenségek, másrészt a nacionalizmus, mint fajszerető érzelmi világ meg akarja teremteni a belső egységet és erőt, hogy a nemzet hatalmi sullyal fordulhasson minden külső versenytárs felé. Azoknak a metaökonómikus erőknek a tulhatása, amelyekkel szerzőnk foglalkozik, a nacionális világnézet diadalra jutására vezethető vissza. Azért úgy hat ránk e könyv, mintha a liberálizmus jajszava hangzanék a nacionalizmus és korporatizmus szélsőségeibe csapó uralma ellen.

Mindezek átgondolása után is azt kell mondanunk, hogy bármennyire harsog is a kor szava s bármennyire indokolt is a nacionalizmus erőteljesebb fellépése, még sem volna szabad érzelmi motivumoknak elnyomnia a logikai erőket.

Tökéletesen egyetértünk tehát gyakorlati szempontból is azzal, amit a szerző jelen művében mond. Bár ő nagyjából csak az olasz és német viszonyok tanulmányozása alapján emeli fel tiltakozó szavát a metaökonómikus célkitűzések tultengő hatása ellen, mégis minden ország úgy nézhet e könyvbe, mint tükörbe, mert saját közállapotainak képe verődik vissza lapjairól. A magyar gazdaságpolitika is bővelkedik metaökonómikus célokban. Arra illetékesek elégszer szót is emeltek már ellene. A gazdasági élet folyójának meg van a maga kiásott medre s ha akadályok zudulnak szabad folyásának útjába, egyik helyen gátat tör, másik helyen elapad. Nyugodt, egyenletes áramlása csak akkor lehet, ha saját belső erői irányítják és nem a külső erőszak.

Takaróné Gáll Beatrix.

Déflation et dévaluation. Rapports, travaux et comptes rendus, vœux et résolutions de la Troisième Semaine de la Monnaie. Paris. 1935. 454 o.

Ez a könyv összegyűjti mindazokat az előadásokat, jelentéseket és határozatokat, amelyek a *Chabrun César*, volt francia miniszter elnöklésével megtartott harmadik „Semaine de la Monnaie“ alkalmával felolvastattak, elmondattak vagy megfogalmaztattak. Általános kép nehezen alkotható a konferencia tagjainak a pénzről alkotott felfogásáról. Nemcsak a felszólalók, de maguk az előadók is egészen különböző szempontokból indulnak ki s egészen különbözően ítélik meg nemcsak a jelenlegi nemzetközi valutáris helyzetet, hanem még a pénz általános szerepét és feladatait is. Az előadók között a gyakorlati üzletemberektől kezdve, — akiknek még csak eszébe sem jut bírálatot gyakorolni az arany-standard elvei felett, akik teljes bizalommal viseltetnek az aranyvaluta jövőjével szemben s akik csupán az átmeneti jellegűeknek tekintett nemzetközi zavarok orvosságát keresik, — a pénz funkcióinak teoretikus vitatóiig a legkülönbözőbb árnyalatu szakemberek kerültek össze ezen az értekezleten. Mindazonáltal van egy pont, amelyben az előadók és hozzászólók szinte egyhanguan egyetértettek. Ez a pont Franciaország és az arany blokk országainak erőszakos, önző és rövidlátó valutapolitikája. Különös érdekességgel és értékkel azért bír ez a megállapítás, mert francia állampolgároktól származik. Mindaddig, — ez a felfogás határozottan kialakult az értekezleten — amíg Franciaország egyrészt követi azt a politikát, amelynek eredménye, hogy az arany majdnem kizárólag a hitelező államokban van és az adós államok transzferváltságba jutottak, másrészt pedig nem találja meg a megegyezés útját a font-sterling-blokk államaival, mindaddig a világ összekuszálódott valutáris helyzetében nem következhetik be változás és mindaddig éppen Franciaországot fenyegetik legnagyobb mértékben a jövő valutáris eseményei.

A konferenciát *Dubois József* előadása vezette be „La fonction monétaire“ címen. Érdekes, hogy az értekezlet vezetősége a könyvhöz írt előszóban éppen Dubois előadását emeli ki, azét a Duboisét, aki kétségtelenül a legszélsőségesebb felfogást képviselte, aki nem a pénz zavarai után kutat, hanem maguknak a klasszikus pénzfunkcióknak lehetőségét vitatja. Szerinte a pénz tradicionális funkciója két feltételt követel meg. Egyrészt a nemzetközi cserét, másrészt az árnívó bizonyos szintjét. Ennek megfelelően a pénz problémája közvetlenül a nemzetközi csere és az árszínvonal kérdésében jelentkezik. Ami a nemzetközi forgalmat illeti, a fizetések olyan hatalmas arányban zsugorodtak össze, hogy a pénz feladatát már csak azért sem láthatja el, mert fizetések nélkül a pénzfunkció el sem képzelhető. De ugyancsak hiányzik a második követelmény, az egyensúlyi árszínvonal is. Dubois szerint a kapitalizmus mai rendszerét a technikai termelés állandó elértéktelenedése jellemzi. Felveti a kérdést, hogy vajon abszolút vagy relatív-e ez az elértéktelenedési folyamat s arra az eredményre jut, hogy abszolút, vagyis hogy semmiféle relációja a pénznek az aranyhoz nem képes létrehozni a termelésnek a fém által reprezentált értékelemmel való egyensúlyi kapcsolatát. Ennek okát két körülményben keresi. Először is abban, hogy a technika fejlődése következtében a legtöbb nyersanyag vagy egymással átalakítható, vagy egymással pótolható, ami a mindinkább egységessé váló anyag (a filo-

zófia egységes substanciája) állandó értékcsökkenésére vezet. E mellett a pénz nem az anyag különböző megjelenési alakjaival áll szemben s így nem is teljesítheti azt a feladatát, hogy az anyag különböző elemeinek értékét jelezze. A másik körülmény, amire Dubois felhívja a figyelmet, a vásárlóerőnek a munkanélküliség — és pedig nem a konjunkturális, hanem a technikai termelés természetéből folyó szerves munkanélküliség — következtében való igen nagyarányú csökkenése, ami a maga részéről az értékcsökkenésnek az előbb említett okokból következő folyamatát tovább erősíti.

Fizaine L., a konferencia második előadója távolról sem ennyire pesszimista a pénz szerepét illetőleg. Éppen ellenkezőleg a monetárius fémkészlet, vagy amint ő mondja, a valutáris bázis kiterjesztését látja szükségesnek s e mellett a lehetőségig csökkenteni akarja az általános árnívónak azokat a változásait, amelyek a valutafém termelési költségeinek változásai következtében állnak elő. Mindkét feladatot a bimetallizmusnak egy különleges alakjával kívánja megoldani. A Gresham-törvény érvényesülésének kizárása céljából azt ajánlja, hogy valutafémül az aranynak és ezüstnek bizonyos, a körülmények által megengedett és indokolt arányu ötvözetét használják. A Gresham-törvény ez esetben nem érvényesülhetne, mert az aranynak és ezüstnek azok a meghatározott mennyiségei, amelyek *együttesen* a pénzegységet képeznék, természetesen sohasem érhetnének többet vagy kevesebbet, mint a pénzegység. Viszont eme értékhatáron belül a két fémnek egymáshoz való értékviszonya a piacon szabadon alakulhatna ki. Fizaine ettől a rendszertől a következő előnyöket várja: 1. A monetárius fémkészletnek a szükségnek megfelelő kibővülését. (E tekintetben tehát a szerző a bimetallisták táborának okfejtéseit minden további nélkül elfogadja.) 2. A valutafém termelési költségváltozásainak csökkenő hatását az árszínvonalra, annak következtében, hogy a költség az ötvözet arányában oszlana meg a két fém között. Így pl. amíg monometallizmus esetén a valutafém termelési költségeinek 10 százalékos csökkenése az általános árszínvonal 11 százalékos emelkedését, 10 százalékos csökkenése pedig 9 százalékos csökkenését idézi elő, addig — ha a valutafém az arany és az ezüst egyenlő arányu ötvözetéből állana — az egyik fém, pl. az ezüst termelési költségeinek 10 százalékos csökkenése csak 5.26 százalékkal emelné, 10 százalékos emelkedése pedig csak 4.77 százalékkal csökkentené az általános árnívót.

Fizaine tervével kapcsolatban a kérdések és ellenvetések egész sora merül fel. Így mindennek előtt figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy az általa ajánlott öntvény-valuta zavartalan működése csak nemzetközi megvalósítás esetén biztosítható. Ha csak egy, vagy egynéhány ország vezetné be ezt a rendszert, a Gresham-törvény nem érvényesülhetne ugyan, e helyett azonban az a hátrány állana elő, hogy — az öntvényfémek világpiaci áralakulásának megfelelően — a külföld állandóan változóan értékelné a fizainei pénzt. Problematikus az ajánlott valutafémnek az árszínvonal változásaira gyakorolt hatása is. A szerző előtt a termelés technikai lehetőségeinek elszigetelt változásai következtében előálló termelési költségváltozások állanak. Ebben a vonatkozásban okfejtései többé-kevésbé helytállóak. Ezzel szemben a termelési költségeknek az általános árszínvonal változásai következtében előálló változásai esetében — amely eset pedig kétségtelenül nagyobb fontosságú és általánosabb hatású — a terme-

lési költségváltozások megoszlása nem érvényesülhetne, hiszen azok egyenlőképpen érik a valuta-öntvény mindegyik elemét. Végül ugyan csak meggondolásra készítet az a kérdés is, hogy vajjon a monetárius célokra szolgálható ezüstkészletek jelenlegi megoszlása és — Fizaine terve alapján valutafémül való felhasználása esetén — jövőbeli nemzetközi áramlási iránya — *ceteris paribus* — mennyiben tenné lehetővé a ma monetárius aranykészletben szegény adós országok valuta-fém készletének kibővülését?

Delaisi Francis „*Les transferts internationaux et la dévaluation des monnaies*” című előadásában a transzferválság okát két körülményben keresi. 1. Abban, hogy részint a nemzetközi kereskedelem, részint pedig a nemzetközi fizetések céljára szolgáló értékpapírok értéke nagy mértékben összezsugorodott, ugyanakkor, amidőn az adós-ságok nominál értéke változatlan maradt. Ennek következménye a devizahiány. 2. Abban, hogy éppen akkor, amidőn a devizahiány folytán különös szükség volna az aranyra, az a jegybankok politikája következtében ott halmozódik fel, ahol a legkisebb szükség van rá. Megoldásul a következőket ajánlja: Egy időben és egyforma arányban csökkentessék minden ország pénzegységének nemesfém tartalma. Ennek szerinte sem nemzetközi, sem belső vonatkozásban semmiféle zavaró hatása nem lenne. Csupán a jegybankok aranykészletének értékelése változna meg, amennyiben magasabb lenne. Az ilyen módon előálló aranyfeleslegekből nemzetközi kiegyenlítő alapot kíván létesíteni, amelynek az lenne a feladata, hogy azoknak az országoknak, amelyek jelenleg képtelenek külföldi fizetéseiket teljesíteni, erre a célra devizáik ellenében aranyat adjon.

Az értekezet utolsó érdemi előadója, *Clérc Henri*, Delaisi gondolatkörében mozog. A Banque de France politikájának és általában az utóbbi esztendő aranymozgalmának okát tulnyomó részben a font leértékelése által befolyásolt pszichológiai körülményekben keresi. A Francia Bank feláldozta nyereségét is az arany-tőke biztonsága érdekében s az arany, éppen azért, mert biztonságot vélt találni, Franciaországba áramlott. A végleges megoldást csak egy új, a szükséglet által szabályozott aranymegoszlás hozhatja meg. Ennek előkészítésére ő is — mint Delaisi — egy nemzetközi kiegyenlítő alap létesítését javasolja, azzal a különbséggel, hogy ezt az alapot az egyes országok vámbevételéből kívánja dotálni. Ugyanekkor azonban szükségét látja annak is, hogy a nemzetközi vámmegállapodások és kereskedelmi szerződések általános revízió alá vétessenek s a törekvés oda irányuljon, hogy nemzetközi megállapodások segítségével az egyes országok fizetési mérlegeinek egyensulya biztosíttassék.

Milhaud Edgard genfi egyetemi tanárnak előadásával, amelyben egy nemzetközi pénzkutató intézet megszervezését javasolta, ért véget az értekezet.

Láng János.

Economic Reconstruction. (Report of the Columbia University Commission.) Columbia University Press, New York, 1934.

Nicholas Murray Butler, a Columbia egyetem Magyarországon is jól ismert rektora 1932. évi jelentésében felhívta az egyetemek figyelmét arra az új munkaterületre, amely a válság által felidézett gazdasági és társadalmi problémák megjelenésével, kimélyülésével és sokasodásával a kutató előtt feltárul. A „New Opportunity for Uni-

versity Service“ címen kiadott felhívás utal arra, hogy „a gazdasági és társadalmi dilemmáknak és azok komoly, sőt gyakran katasztrófális következményeinek megoldását meg kell találni és ez a munka az egyetemeken s nagymértékben éppen a Columbia egyetem feladata“. A felhívást nyomon követte a Columbia egyetem munkabizottságának megalakítása, amelyben résztvettek az Egyesült Államok többi egyetemeinek prominensei is. Így jött össze az a szakbizottság, amely *Robert Mac Iver* elnöklete alatt olyan neveket foglalt magában, mint *Benjamin M. Anderson*, a Chase National Bank világhírű közgazdasági szakértője, *John M. Clark*, *Jacob Viner* és *Josef Schumpeter* professzorok, *George H. Soule*, a National Bureau of Economic Research és *Harlow S. Person*, a Taylor Society igazgatói. Rajtuk kívül a gazdaságtudomány számos elméleti vagy gyakorlati szakértője is résztvett a bizottság munkájában, amely a következő problémák megvizsgálását ölelte fel:

1. Az árrendszer irányító szerepe a termelésben.
2. A jövedelem, beruházás és fogyasztás változó viszonylata az árrendszerben.
3. Az árbefolyásolás hatása a termelés emelkedésére vagy csökkentésére.
4. A modern ipari termelés és a jelenlegi pénzrendszer egymásra kifejtett kölcsönhatásai.
5. A termelési technika haladásának gazdasági következményei.
6. Az eredmények alapján kialakítható irányelvek.

A megvizsgált témák mindegyike a gazdasági tudomány egy-egy hatalmas területét jelenti, kellő és alapos kikutatása éveket, vagy évtizedeket vehetett volna igénybe, ha — ahogy a bizottság előrebocsátja — nem olyan praktikus jelentőségű és égetően sürgős kérdésekről lett volna szó, amelyek a rövid idő alatt elérhetett részeredmények közöttétételét önmagukban indokolják.

A termelési kapacitás és a gazdasági rendszer közötti összefüggések vizsgálatánál egyre általánosabb az a feltevés, hogy az emberiség magasabb életnivójának kiküzdését a gazdaság jelenlegi mechanizmusa akadályozza meg. Két problémának a megoldását kell ennél fogva megközelíteni: az egyik a tömeg átlagos életszínvonalát feljavítani, a másik pedig a munkás és munkaadó számára enyhíteni és csökkenteni azokat a veszélyeket, amelyek a termelésnek — a kapacitástól független — ingadozásával járnak. A kapacitás ugyanis változatlanul, sőt egyre nagyobb mértékben áll rendelkezésre. A termelés rentabilis határát nem is a kapacitás, hanem az ennél jóval kisebb fogyasztás vagy vásárlóerő mennyisége szabja meg. Ez egyszersmind azt is magával hozza, hogy a gazdasági problémák eredete gyakran politikai és lélektani tényezőkben is található. Az emberi szükségletek kielégítése — s ez egyöntetűen állapítható meg — messze visszamarad az átlagos józan gondolkozás által megszabható „normális“ mértéktől. A jelenlegi cseregazdasági rendszer médiuma a pénz, amelynek hivatása a termelés és fogyasztás között közvetíteni. Rajta keresztül jelenik meg az értékeknek az a dinamikus viszonylata, amelyet árrendszernek nevezünk. Az árrendszer szabja meg a termelés rentabilitását és ezzel mennyiségét is, tehát az árrendszer rugalmas mivoltától függ a termelésnek a fogyasztáshoz való alkalmazkodása is. Mesterséges befolyások (legyenek akár önkéntes elhatározásból eredők: mint kartellmegállapodások, trösztök, akár pedig kényszerűek: vámhatárok, korlátozások) az árrendszer rugalmasságát csök-

kentik. Az árak befolyásolásának az a módszere, amelyet árpolitikának neveznek és amely a termelő jövedelmező munkáját akarja biztosítani, indokolt lehet, mint átmeneti humanitárius intézkedés, de a rendszerint kísérő korlátozások, termelésesökkentés, termő területcsökkentés és hasonló intézkedések nem lehetnek állandó jellegűek, mert ezek az „ínség a bőségben“ problémáját *a bőség megszüntetésével oldanak meg*. Ugyanilyen veszélyesek az általános életszínvára azok a kísérletek, amelyek egy ország fogyasztását kizárólag saját termelésére akarják ráutalni, hiszen ezek a világkereskedelemben és gazdaságban található komparatív előnyöket területileg a belföldi gazdaság lehetőségeire korlátozzák.

A költség- és árrendszer stabilitását a világ gazdaság önkéntes és kényszerű kötöttségeitől való mentessége idején az aranystandard nemzetközi reagense biztosítja.

A háborút követő évek gazdasági kötöttségei már nem biztosították ennek az automatikus szabályozónak zavartalan működését és így az árrendszerre az aranystandard effektusain kívül elsősorban a jegybankok irányító hitel-, kamat- és pénzpolitikája hatott ki. Az árrendszer és aranystandard lassan elvesztették a közös talajt, szerteágazó körülmények, jellegzetességek és követelmények elválasztották egymástól a gazdasági életnek ezt a két — hajdan együvé tartozó — instrumentumát. A hasadás eredménye az lett, hogy számos ország az árrendszer stabilitását nem tudta már az aranystandardéval összeegyeztetni és vagy az egyik vagy a másik javára döntött. A beállott valutaingadozás nemcsak a nemzetközi kereskedelmet, hanem a nemzetközi beruházásokat is súlyosan gátolja. A gazdaságtudomány követelése a pénzrendszerrel szemben: emelkedő árak és gyarapodó munkabérvolumen, ami a pénz vásárlóerejének belső stabilitását biztosítja. Az értékek pénzbeli hordozói, az árak azonban nem lehetnek merevek; a mai ingadozó rendszerrel szemben kívánatos a „mozgó egyensulynak“ olyan automatizmusa, amely a termelő tevékenységet és a jövedelemeloszlás arányosságát nem teszi ki súlyos és váratlan hullámzásoknak. Ezt a feladatot ma a súlyosan megbolygatott aranystandard nem tudja megoldani, az irányított papírpénz strukturáját pedig még nem ismertük ki annyira, hogy végleges ítélet lehessen az árakkal kapcsolatban való viselkedéséről mondani. Tény, hogy a papírpénz történetének nem minden fejezete jelentette az inflációt (Anglia 1791-től 1821-ig, 1914-től 1925-ig és 1931-től újból az inflációmentes papírpénzrendszert honosította meg), de nem tudható, hogyan tudná ez a rendszer hosszú időn keresztül egy javuló gazdaság árrendszerbeli feszítőerejét elviselni. Az aranystandardhoz való általános visszatérést a devalvált államok nagyjából a következő feltételekhez fűzik: 1. a háborús és egyéb nemzetközi adósságok rendezése; 2. a javak és szolgáltatások nemzetközi forgalmának visszaállítása; 3. a jegybankok jövőbeni szorosabb összeműködése.

A stabilitást természetesen bizonyos tervszerűséggel kell védeni és itt belép a munkába a tervgazdaság sokat vitatott és sokszor féltreértett gondolata. A tervszerűség nem a kényszerű, hanem az organizációt, a gondolkozást és a racionális munkát kell, hogy jelentse, nem az egyes gazdasági ágaknak a többiek rovására való támogatását, hanem a tényleges harmonia előfeltételeinek megteremtését. A tervezés a szabadságnak és az iniciatívának nem korlátozója, hanem fokozott ösztönzője s a társadalom tervszerű munkája a nagyvállalat

munkatervét tükrözné vissza felnagyítva, de magánszempon helyett a közérdek szolgálatába állítva. A tervszerűségnek a nemzetközi vonatkozásban is széles tere van és éppen ezért bizonyul be, hogy nem egyértelmű a kényszerrel, hiszen nemzetközi vonatkozásokban a kényszer nem érvényesül. A nemzetközi előre megállapított tervszerű kooperációnak beszédes példája a Nemzetközi Fizetések Bankja, amelynek példájára más nemzetközi szervezetek is alakulhatnak.

A jelentés tömören összefoglalt mondanivalói nem tárnak fel olyan új tényeket, amelyek a válság során ne kerültek volna már valamelyes megvilágításban a nyilvánosság elé. Az új és szokatlan az élő és még forrásban lévő tárgykörnek szinte anyagszerűtlenül könnyű kezelése. A válságbeszámolók és kutatások eddig igen gyakran szubjektív iránya helyett tárgyilagos és teljesen statisztikamentes képet nyújt. Diagnosztizálása a néha patetikus célkittizések ellenére is átfogó kristálytiszta és időnként tökéletes.

A következőzések az ár- és valutarendszer stabilitásának biztosításában, a termeléseszköztendenciák és az ingadozások kiküszöbölésében, a korlátozások megszüntetésében és a munka- és tőkejövedelemből prosperitás idején válságévekre félreteendő, különleges „fogyasztási tartalék” megteremtésében látják a gazdaságtudomány által ajánlható gyógymód eszközeit. Az általános jelentéshez külön tanulmányok csatlakoznak, amelyeknek szerzői a termelési kapacitás, fogyasztóképesség, pénzrendszer és árstruktúra rész kérdéseit behatóan taglalják.

Vámos Béla.

Der Landwirtschaftsrat: Dänemark. Die Landwirtschaft. Kopenhagen, 1935. 394 o.

A mezőgazdasági tanács e hatalmas jelentését, amely az egyes termelési ágakkal külön-külön is foglalkozik, 25 szakember írta. A könyvnek egyebek között az az érdekessége, hogy 1900 óta a dán mezőgazdaságról az egyetlen világnyelven is megjelent átfogó beszámoló, amely az elmúlt évi brüsszeli világkiállításon került a nyilvánosság elé.

A dán mezőgazdaság a jelenlegi agrárválság ellenére kedvező helyzetben van, aminek okai igen messzire nyúlnak vissza. A XIX. század 80-as éveiben a technika, a szállítás tökéletesedése folytán fellépő tengerentúli fenyegető verseny következtében az addig főleg gabonát termelő és exportáló Dánia mezőgazdaságát olyan termékek termelésére (állati termékek) kényszerült átszervezni, amelyek magasabb termelési értékkel bírtak. Rászorult továbbá arra, hogy a közelebbi piacok elhelyezési lehetőségeit jobban kihasználja. Az átszervezés sikerült és ez megvetette a dán mezőgazdaság mai előnyös helyzetének alapját. A termelés átalakulása azonban számos gazdasági, kulturális és szellemi feltételen múlt.

Dánia 150 év óta kisbirtokpolitikát folytatott. Ennek eredményeképpen ma a mezőgazdasági üzemek számának több mint a fele kis parasztbirtok, átlagosan 8 hektár földdel, a másik 45%-ot kitevő része átlagban 25 hektáros parasztbirtok és az összes üzemeknek csak egy kis része (kb. 1%-a) rendelkezik átlagosan 150 hektárnyi területtel. Az állam nagy áldozatokkal (hosszulejáratu hitel rendelkezésre bocsátásával stb.) teremtette meg az önálló parasztbirtokok létesítésének lehetőségét és egyedül az 1899-i és 1919-i mezőgazdasági törvényekkel 20.000 önálló parasztbirtokot létesített. Azonkívül

a már meglévő kisbirtokosoknak különösen, amikor erre a mezőgazdaság átszervezésekor szükség volt, újabb hitelekkel ismét hóna alá nyult és ezzel átszervezésnél felmerülő tökeszükséglettel kapcsolatos nehézségeken.

A XIX. század 80-as éveiben megkezdődött termelés-átalakulás további körülményeit kutatva, a beszámoló különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy ekkor a jelentős részben kisbirtokokból álló mezőgazdák már többnyire valamely gazdaegyesületnek tagjai voltak. A dán mezőgazdasági egyesületi élet, már a XVIII. század közepétől kezdve olyan fejlődő, súlyában növekvő irányt vett, amely később a XIX. század vége felé részint a parasztság önérzetére, részint a kölcsönös tapasztalatok kicserélése alapján az üzemek hasznosabb vezetésére, végül pedig a kulturális és szellemi színvonal emelésére rendkívül előnyös hatással volt.

A fejlett egyesületi élet útján lehetőségessé vált kölcsönös tapasztalat-kicserélés (ami a mezőgazdaságban már csak azért is könnyebb, mert itt majdnem teljesen elesik annak az érdeke, hogy a versenytárs érvényesülésének módját eltitkolja) párosulva a parasztság magas értelmi színvonalával, mindennél jobban, gyorsabban és sikeresebben hívta fel a gazdák figyelmét a gazdaságosabb termelésre — az állati termékekkel való foglalkozás hasznosabb voltára. Ami a dán paraszt említett magas értelmi színvonalát illeti, ennek alapja a kötelező általános népoktatásnak korai, már 1814-ben történt elrendelése.

Mindezek alapján a mezőgazdasági termelés sikeres átszervezésének feltételeit a következőkben lehetne röviden vázolni: Az önálló kisbirtokos gazdasági jóléte és az államtól is kapott hitelekkel megerősített helyzete, valamint az egyesületi életben szerzett tanultsága révén még jobban alátámasztott, szélesebb látókörű szemlélete, amelynek alapján hamar tudatára jutott a létalapját biztosító termelés-átszervezés szükségességének.

A XIX. század végén megindult gazdasági átalakulás folyamata az állam tudatos kisbirtokfejlesztő közreműködésével új és számban különösen jelentős üzemfajtát teremtett meg: a kis parasztbirtokot (általában 8 hektár területtel). Amíg a mezőgazdaság főleg gabonát termelt, a paraszt ilyen kis területen önállóan nem élhetett meg, legfeljebb ha mint napszámos is dolgozott. A termelés átállítása óta az állattenyésztés, illetőleg az állati termékek termelése azonban ezen a kisbirtokon is önálló megélhetést biztosított. Ez utóbbiaknak jelenleg kb. 111.000-et kitevő száma több mint felét adja az összes mezőgazdasági üzemeknek.

Az állati termékeket termelő kisüzemek termékei értékesítésének nehéz problémáját a dán mezőgazdaság igen szerencsés és célravezető eszközzel oldotta meg: a parasztszövetkezetekkel. Minthogy a magyar szóhasználatban a gyakorlat a szövetkezetek elnevezéshez az utóbbi időben gyakran a fogalomhoz nem hozzátartozó karakterisztikumot fűz, rá kell mutatni arra, hogy a dán mezőgazdasági értékesítés e formájánál nem állami tőkével megerősített, felülről lefelé épített, esetleg állami monopóliumokkal rendelkező központosított nagyvállalatokról van szó. A dán parasztszövetkezetek ugyanis alig különböznek ma is attól a Jütlandban 1882-ben megalakított első falusi tejszövetkezettől, amely nem előre meghatározott programmal, sem elvek, vagy elméletek alapján létesült, hanem egyszerűen csak azért, mert a parasztok e csoportja tevékenységét a szorosabb együttműkö-

dés ilyen formájában látta előnyösebbnek. A dán parasztszövetkezetek tehát decentralizáltak, a parasztok által létesített, az ő körükből kinőtt alakulatok, melyek egymással összeköttetésben állnak, mégis független, önálló szervezetek.

A dán mezőgazdaság történetében pedig bebizonyosodott, hogy a dán paraszt, aki a fejlődés során önálló kisbirtokos lett, tanultsága és összetartása segítségével sikeresen választotta ki nemcsak a mezőgazdasági termelésnek reá nézve legelőnyösebb ágát, hanem az értékesítésnek is azt a formáját, amely a legnagyobb hasznot biztosította.

Ugy a parasztszövetkezetek színvonaláról, mint a parasztbirtokosok társadalmi helyzetéről alkotott képhez figyelembe kell venni azt a jelentős tény, hogy a felsőbb népoktatás Dániában már a XIX. században általánossá vált és a kötelező népoktatás korai elrendelése következtében a legszélesebb rétegek műveltségi színvonalát hatékonyan emelte. A kiváló mezőgazdasági és állattenyésztési speciális oktatás ugyancsak igen elterjedt volta pedig a szakismeret széleskörű általános növekedését eredményezte.

Az állam a jómódu, művelt dán parasztságot nemcsak gazdasági és kulturális téren támogatta, hanem az állami élet irányításába is bevonta. A parlamentáris képviselőt létesítéskor a parasztság emhereit is a törvényhozásba küldette. Ez utóbbi pedig mindig hozzáértéssel tudta képviselőit kiválasztani. A liberális demokrata beállítottságú parasztság társadalmi és politikai helyzetét a mezőgazdasági tanács beszámolója, a paraszt miniszterek és államférfiak sorával szimbolizálja, magától értetődővé téve, hogy ezeknek pályáján a paraszti mivolt és származás nem okozott zökkenőt. Másképpen szólva, a jómódu, művelt dán paraszt, aki magas iskolai képzettséggel rendelkezik, szövetkezetében, egyesületében megszokta a közösségben, a közösségért való munkát, aki tagja egy egésznek, államférfiúi működése során sem volt kénytelen addigi viszonyait megtagadni.

Végül még idéznünk kell a mezőgazdasági tanács könyve egyik szerzőjének, Hans Jensennek szavait, amelyek talán az elmondottak keretétül szolgálhatnának: „A dán mezőgazdasági reformtörvények jellegzetessége az volt, hogy nem elégedtek meg a paraszt felszabadításával, hanem annyira meg is védték, hogy a paraszt alkalmassá vált arra, hogy a mezőgazdaság hordozójává legyen.”

Gábor László.

Raith Tivadar: A szervezés vezérfonalai. 4 részben. A Magyar Könyvviteli Folyóirat kiadása, Budapest, 1935. 160 oldal.

A kereskedelmi munka üzeme az üzlet és az iroda. Mig az ipari munka racionalizálása Taylor nyomán az utolsó 30 esztendőben óriási lendületet vett, addig a kereskedelmi munka racionalizálása igen lassan halad. Pedig, ha csak a kereskedelmi iroda munkáit tekintjük, akkor is bőségesen találkozunk olyan területekkel, amelyeken munkamegtakarításra volna szükség. A kereskedelmi iroda könyvel, levelez és nyilvántart és az a főfeladata, hogy a vállalat vezetőségének a vagyonszerzés- és értékváltozásai tekintetében gyorsan és pontosan adjon felvilágosításokat. E felvilágosítások nélkül a kereskedelmi vállalat vezetősége csupán érzékére volna utalva és nem ismerhetné pontosan a vállalat fizetőképességét, a jövedelmezőség ingadozásait, a

készletek változásait, a költségek alakulását. Mindezt csak a jól be rendezett könyvelési és nyilvántartási iroda nyújthatja. De ennek az irodának nagyon vigyáznia kell arra, hogy a vezetőségnek ne pontatlan eredményeket szolgáltatson és így az egyes irodai munkásokat és a munkálatokat állandóan ellenőriznie kell. Ez a kényszerű ellenőrzés a munkamenetet rendkívül meglassítja és ennek következtében a vállalat vezetősége a feltétlenül szükséges adatokat csak elkésetten kaphatja, mert a tapasztalatok alapján a könyvelést és nyilvántartási munkálatokat rendszerint párhuzamosan kétszeresen kell végeztetni és egyébként is minduntalan megszakítja a folyó munkálatok menetét az ellenőrzés sokféle formája.

A kereskedelmi munka racionalizálása nem jól indult. Gépeket szerkesztettek és az egyes mechanizálható munkálatokat gépekkel végeztették el. Ennek a megoldásnak legnagyobb hátránya és nehézsége, hogy az irodai gépek rendkívül drágák, nem használhatók ki eléggé és így a gépek alkalmazása a sok vállalat által már addig is igen magasnak tartott igazgatási költségeket nagyon megnövelte. Másrészt, miként az ipari munkánál, itt is mélyebbre kell tekinteni. A kereskedelmi munkálatok sorában is számos olyan terület van, amelyen gépek nélkül, tisztán a munkamenet megfigyelése, psychotechnikai vizsgálatok alapján olyan megoldásokat találhatunk, amelyek a munkamenetet meggyorsítják, úgy, hogy a vezetőség gyakori és gyors informálása lehetővé válik.

Raith Tivadar könyve az irodai munka három fontos területét dolgozza fel. Könyve II. részében az iratváltás, blankettaszervezés és iratkezelés tekintetében ad nagyon értékes, gyakorlati tapasztalatokon nyugvó tanácsokat. A vállalatok egymás között való érintkezésében olyan fontos levelezés igen sok munkát ad. Alig van olyan nagyvállalat, amelynek külön levelezési osztálya ne volna. Ennek a levelezési osztálynak munkameneit igyekszik Raith bámulatosan egyszerű eszközökkel meggyorsítani. E mellett az itt alkalmazható gépek helyesszemponthu beállítására is igen értékes javaslatokat tesz. Nem a rendelkezésre álló gépből indul ki, hanem az egyes munkameneteket elemzi, a beérkező levél útját követi addig, amíg a levél elintézését nem nyert. Gépet csak ott alkalmaz, ahol az elengedhetetlenül szükséges.

A III. rész az írógép és a gépirás racionalizálását tárgyalja, vagyis a levelezés gépesített munkamenetének legmélyére igyekszik tekinteni. Értékes adatokat kapunk a gépirószemélyzet kiválasztására vonatkozólag.

A IV. rész az iratmegőrzés, a regisztratura organizációs vezérfonala. A kereskedelmi törvény kötelez minden kereskedőt arra, hogy kapott üzleti leveleit és egyéb iratait és az elküldöttek másolatait 10 éven át megőrizze. A megőrzéshez helyre van szükség, az elrakás igen sok munkát jelent. Raith megmutatja, hogy ez a sok áldozatot jelentő törvényes kötelezettség hogyan alakulhat a kereskedelmi vállalat életető elemévé.

De a könyv nem elégszik meg ezekkel a gyakorlati utmutatásokkal, hanem nemesebb feladatot tűz maga elé. A szerző a könyv I. részében igyekszik a szervezés alapelveit és módszertanát kidolgozni. A grafikus és időméréses szervezési munkamódszerről áttekinthető és világos képet ad s nagy vonalakban ismerteti a szervezéssel kapcsolatos személyi kérdéseket a psychotechnika megvilágításában.

Lautenburg István.

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle repertoriuma. Összeállította dr. Váczy Elemér. Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete. Budapest, 1935. 8° 31 l.

Valamely tudományra vonatkozó bibliografiai összeállítást mindig úgy kell felfognunk, mint az illető tudományban való kutatás és előrehaladás gyakorlati segédeszközét. Ha a bibliografiának segéd-tudományi jellegét nem tartjuk mindig a legszigorubb következetességgel szem előtt, munkánk öncélúvá és a kutatás szempontjából nehezen felhasználhatóvá válik. Ezért kell oly módszert találni, amelynek következetes végrehajtása által egy összeállítás áttekinthető, azaz a további kutatás és tudományos produkció szempontjából gyakorlatilag is használható lesz.

V. E. a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle repertoriumának összeállításával igen hasznos és szorgalmas munkát végzett, munkájának módszerét illetőleg mégsem hallgathatunk el néhány megjegyzést. V. E. a következőképpen osztja fejezetekre összeállítását: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében megjelent kisebb cikkek és adatok szerzőik betürendjében; a névtelenül, álnév vagy jegyek alatt megjelent kisebb cikkek betürendben; folyóiratok szemléje. Ily kisterjedelmű repertoriumban a gazdaságtörténet egyes korszakaira, illetve ágaira vonatkozó értekezések megtalálása nem lehetetlen, sőt nem is nehéz, hiszen csak 31 oldalt kell végiglapoznunk, az összeállító munkáját mégsem nevezhetjük a legjobb akarattal sem módszeresnek. Sokkal nagyobb hibául róhatjuk fel azt, hogy nem választotta ketté a kisebb cikkek és adatok című fejezetet, hiszen az egyes címekből a legkisebb mértékben sem derül ki, vajjon melyik cikk feldolgozásjellegű és melyik pusztán adatközlő. Nagy hiány az is, hogy az összeállító egyáltalán nem hozza tudomásunkra, hogy milyen terjedelműek az egyes értekezések, már pedig ez semmiesetre sem lehet közömbös vagy elhanyagolható. Ha V. E. tárgykörök szerint osztotta volna fel összeállítását, pl. őstermelés, ipar, államháztartás, stb., stb. és munkája végéhez csatolta volna a szerzői névmutatót, valamint közölte volna az egyes értekezések terjedelmét, szorgalmának gyümölcse a sokszorosa lenne annak, amit így elért. Ehhez különösebb leleményességre sem lett volna szüksége, hiszen a külföldi könyvészeti irodalom e szempontból igen hasznos módszeres utmutatásokkal szolgálhatott volna. Egy tudományos folyóirat repertoriuma semmiesetre sem lehet az egyes évfolyamok tartalomjegyzékeinek egyesítése. Ez ellenkezik az elvvel, amelyet a bibliografia gyakorlati célkitűzéseit tartva szem előtt, nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Husztí Dénes.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

143. Band. Heft 2. Februar, 1936.

Weber, Adolf: *Über die berufsständische Idee in Deutschland.* A társadalmi rétegződés során a jelenlegi gazdasági rendszer két típust alakított ki: az osztályt és a más nyelvre nehezen lefordítható „stand“-ot. Az osztály fogalma elválasztást, ellentétet jelent az egyes rétegek között és arra utal, hogy az egyes osztályok állandó célja a társadalmi rendet más osztályok rovására megváltoztatni. A „stand“ ezzel szemben a társadalom egyes rétegei között a rájuk ruházott funkciók kapcsolódása révén a stabilitást biztosító berendezkedést jelenti. A rendi felépítés bizonyos mértékben kései utódja a hajdani céhrendszernek, a közöttük való eltérés abban áll, hogy míg a céh hermetikusan elzárt intézmény volt, addig a rend nyílt alakulat, amely az önértékből esetleg hátrányos, de közérdekből kívánatos versenynek nem támaszt akadályt. A „stand“ gondolatát az ujkori német gondolkozók közül először Hegelnél találjuk meg. Az állambölcsélet e modern újjáalkotója Smithnek, Ricardónak és Saynek feltétlen híve, de éppen Adam Smithnek az etikai érzések elméletéről szóló művében találja meg a rendi gondolat elemeit. A rendi felépítés másik ujkori zászlóvivője Adam Müller, a német történelmi iskola mestere, akinek elgondolásai részben Othmar Spann műveiben élnek tovább és az egyes rendeknek Hegelnél, Müllernél még koordinált rendszeréből fokozatosan az univerzalizmus olvasztókatlanába mennek át. A rendi gondolat hívei között a katolikus szociálreformerek, Franz Josef v. Buss, Erik v. Ketteler mainzi püspök és követője Baron v. Vogelsang jelentik az autonóm rendi felépítés és a „Ständestaat“ eszméje útjának egy-egy állomáskövét. A foglalkozások vagy hivatások szerint alkotott rendek gondolatát a „vérközösséggel“ és a hazaszeretettel August Pieper kapcsolja össze. A katolikus áramlattal szemben a nemzeti szocializmus korai iskolája a rendi állam eszméjét elvetette és csak a foglalkozási ágak rendi megszervezését tűzte ki céljául. (Gottfried Feder.) Ez tehát a rendek hierarchiája helyett azok egyenjogúságát valósította meg és ezen felül szembeszállott a gazdaság „teljes átszervezésének“ ködös elgondolásaival. Természetes, hogy a rendi gondolat adottságainál fogva alkalmas volt a legkülönbözőbb utópiák forrásanyagául és így Spann sok tanítványa az univerzalizmus gyakran tulzott magyarázatával egyszerűen mindent megtagad, ami a kapitalizmus felépítésének eredménye. Ezeknek az utópiáknak egyik állandóan kísértő jellegzetessége a hitelszervezet szakmánkénti intézetekre és giroközpontokra való szétoztása, illetőleg merev formák közötti decentralizált szabályozása. Ezekhez csatlakozik továbbá a „magasabb rendű tőkejavak“ ugyancsak homályos fogalma, amelyek alatt elsősorban a gazdaság megszervezésének „genetikus formáit“ és az ebből a gazdaságra háramló előnyök összességét értetnők. További univerzalista célkitűzés a „válságmentes gazdaság“, amelyhez szintén a rendi hitelszervezeten keresztül vezet az út. Az univerzalizmus szerint u. i. a tulzott haszonhajhászás jelenlegi rend-

szerében csakis a leggyorsabban eredményező és legmagasabb haszonkulcsot nyújtó gazdasági ágak élvezhetnek hitelt és ez az egyenletes fejlődést megakadályozza, illetőleg állandó labilitási veszélymomentumot jelent. Az univerzalizmus külkereskedelmi elgondolása a külföldtől való függetlenség és az autarkia, ezzel az univerzalizmus éles elentétbe jut a gazdaságtudomány majd minden iskolájának — beleértve a nemzeti szocialista iskolát is — tanaival, mert a nemzetközi munkamegosztás feltétlen szükségét és hasznát a nemzeti szocializmus kifejezetten elismeri és hangsúlyozza. A gazdaságtudomány esetleg magára vonhatja azt a vádat, hogy a „számolás, mérlegelés és mérés” rideg területe, de ezt a vádat el kell viselnie, mert célkitűzései végeredményben messze a gazdaság területén kívülálló eszményeket szolgálnak, amelyeket megvalósítani mégis csak az értelem eszéközeivel lehet és ezeket az álmok birodalmából kiragadott, „tudománypótló” konstrukciókkal soha nem lehet helyettesíteni. — *Drescher, Leo: Landwirtschaft und Agrarpolitik der Vereinigten Staaten von Amerika bis zur Agricultural Adjustment Administration.* — *Willeke, Eduard: Formen deutscher Arbeitsmarktpolitik* (Fortsetzung und Schluss). — *Schuhwerk, Franz: Der Kraftwagen* (Fortsetzung).

Band 143., Heft 3., März 1936.

Albrecht, Gerhard: Ludwig Elster. Elster volt a Jahrbücher és a német gazdaságtudomány egyik legfőbb erőssége. Fanatikus hitteltűzte ki életcéljául a közgazdaságtudomány széles körökben való népszerűsítését és ezzel párhuzamosan főiskolai művelésének szakszerű kimélyítését. Ő tette lehetővé a kieli Christian-Albrecht-egyetem mellett működő közismert „Világgazdasági és tengerközlekedési intézet” felállítását. Mint a kultuszminisztérium egyetemi referense, a katedrák betöltésénél éles szemmel és kifinomult ítélőképességgel tartotta fenn és emelte a német főiskolai oktatás legendás színvonalát. 1915-től 1935-ig a legnehezebb időközön keresztül biztos kézzel vezette a Jahrbücher szerkesztését. — *Del Vecchio, Giorgio: Volkswirtschaftslehre und Rechtswissenschaft.* A gazdaságtudomány a haszon és hasznosság (ophelimitas) ismeretének rendszere, míg a jog a társadalmi összefüggések és a társadalom tagjainak egymással szemben fennálló igényeinek, követelményeinek elhatárolása. Az egyedek között fennálló viszonylatok sohasem pusztán gazdaságiak: emberiek, tehát jogiak és erkölcsiek is, amelyek egymástól külön-külön nem határolhatók el. Homo oeconomicus, homo juridicus, vagy homo moralis önmagában nem létezik. Ha feltételezzük tehát, hogy az emberi cselekvések nem pusztán önző utilitarista célokat követnek, hanem „totalitáris” jellegűek, akkor a cselekvésre vonatkozó értékitéletek nemcsak a tények hasznosságát, de azoknak etikai, morális jellegét is elbirálják. A legkevesebb eszköz és munka felhasználásának gazdasági törvényszerűsége p. o. csak addig maradhat irányelv, amíg a morál és a jog normái között ez megengedhető. Minden gazdasági politika egy-egy jogi vagy morális rendszer foglalatába kívánja a gazdasági cselekvéseket bekeretezni. A „totális” állam, amely a gazdaságnak — mint minden más emberi cselekvésnek — foglalatja, az a morális kapocs és keret, amelyben a gazdaság és az egyéni iniciativa termelőerői munkájukat az etika és a közérdekszabta határok között szabadon kifejtethetik. — *Mahr, Werner: Wandlungen und Reformen der deutschen Individualversicherung.* — *v. Ungern-Sternberg, Roderich: Die natürliche Bevölkerungsbewegung und die Aus- und Rückwanderung in Italien.* V. B.

Economica.

February, 1936. Vol. III. No. 9.

Bresciani-Turroni, C.: The theory of saving. A takarékoság problémájával a klasszikusok közül részletesen Mill foglalkozott, aki szerint a takarékoskodás nem egyéb, mint a jövedelem egy részének fogyasztási javak helyett produktív munkaszolgáltatásokba való befektetése. Ezt az elméletet Walras fejlesztette tovább. Szerinte a takarékoság a pénzjövedelem egy részének tőkejavakká való átváltoztatása (kapitalizálódás). Egyensúlyi állapotban a jövedelem és a fogyasztás közötti különbség egyenlő az új tőkejavak értékével s egyszersmind azok termelési költségével. Ugyanezen gondolat vonul végig Keynes, Pareto és Spiethoff takarékosági elméletén is. Ezeknek elgondolásaiiban az időtényező szerepe azonban nem jut kellően kifejezésre. A termelés, takarékoság és fogyasztás egymáshoz való dinamikus viszonyát Böhm-Bawerk fejti ki első ízben kellő világossággal. A takarékoság a termelést befolyásolja, viszont a takarékoság tőkegyűjtő folyamata csak akkor lehet egyenletes, ha a termelés megfelelően számol a jövőbeni tőkeképződéssel. A takarékoság kényszerű formája az Oroszországban követett gazdaságpolitika, ahol a fogyasztási cikkek árát az állami vállalatok jóval az önköltség feletti színvonalon állapítják meg s az így szerzett nyereségből újabb gyárat (tőkejavakat) teremtenek. Ez a módszer nem számol azzal, hogy a fogyasztási javak magas árából következő kisebb forgalom végeredményben a termelési javak iránti szükségletet is csökkenti. — *Whale, B. P. The Theory of International Trade in the absence of an International Standard.* A nemzetközi aranystandard megszűnván, a jelenlegi valutafluktuációk ugyanolyan szerepet játszanak, mint az aranystandard ideje alatt az egyes nemzetek jövedelem- és árrendszerének eltolódásai. A külföldi pénz nemek értékének változása csak a külföldi árukra vonatkoztatott vásárlóerőt változtatja meg. Amíg azonban a strukturális eltolódások rendszerint csak bizonyos termelési ágak jövedelmi viszonyait változtatták meg, addig a valuta értékváltozása általános és lineáris eltolódásokat von maga után. A szabad, aranystandardtól független valuta rendszerében egyszersmind adva van a merev költségek ellenszere is, hiszen a pénz értéke bármikor változtatható. A szabad valutarendszerben azonban igen gyakori az az eset, hogy egyik vagy másik pénznem nemzetközileg „tulértékelt” vagy „aláértékelt” és ez a két ország egymásközötti áru- vagy tőkeforgalmában abnormális mozgalmak következményeivel jár. Ilyen mozgalmak ellen rendszerint embargókkal, vámokkal, behozatali tilalmakkal védekeznek, amelyek azonban csak belföldön használnak, külföldön nem és így ezeknél sokkal hatékonyabb az abnormális áru- vagy tőkemozgalom okainak megszüntetése. Ez a célja az angol valutakiegyenlítő alapnak is, amely a font „helyesen” megválasztott értékszínvonalát igyekszik megtalálni. A valutakiegyenlítő alap feladata a rugalmasságot és a nemzetközi tőkemozgalmakhoz való igazodást a font értékelésébe belevinni, amit azelőtt az aranystandard mechanizmusa végzett el. A kiegyenlítő alap működése folyamán az egyes valuták értékviszonyát sok ízben befolyásolta, de ezzel mindig a „természetes” paritás megtartására törekedett. — *Hawtrey, R. G. French Monetary Policy.* V. B.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. I. Nr. 1. — Janvier 1936.

Nogaro Bertrand: La crise de l'agriculture et la politique agricole en France. A francia mezőgazdaság — minthogy a legtermékenyebb földek a világháborúban csataterekké lettek — csak 1925 körül érte el a

termésmennyiségét illetően a háboru előtti fokot, melyet azután túl is haladott. Az ipar fejlődése ellenére a mezőgazdaság még mindig igen fontos tényező és a lakosságnak körülbelül egyharmad részét foglalkoztatja. A háboru óta növekvő termés következtében a mezőgazdasági árak 1925—26 után körülbelül egy szinten mozogtak, 1929-től kezdődő rohamos csökkenésük pedig válságot idézett elő a francia mezőgazdaságban. Az állam külkereskedelmi és piacsabályozó politikája segítségével sikertelenül kísérelte meg a válság leküzdését. A mezőgazdasági politika célpontja: az elzárkózás. A kereslet és kínálat kiegyensúlyozása egy szuverén állam keretében tényleg könnyebben lehetséges. Ezzel szemben a termésmennyiség kilengései aránylag nagyobbak egy kis körülhatárolt területen, mint az összes buzatermő vidékeken együttevée. A francia állam „piac irányító” politikája a kereslet és kínálat befolyásolására igyekszik, azaz egy közgazdasági törvény szigorú szankciói alól kíván kibujni, ugyane törvény tiszteletben tartása mellett. A termelők kívánságai lassankint odairányulnak, hogy a termelvényeket a közösség előre meghatározott áron vegye át. Ehhez azonban szükséges lenne a termelés szabályozása is, ami születe megoldhatatlan feladat elé állítaná a kormányt. Egy cikk értékesítésének megkönnyítése gyakran ugyanis azon akad meg, hogy általa viszont más cikkek elhelyezése válna lehetetlenné, pl. a buzatermés egy részének az áremelés céljából keresztülvitt denaturálása erősen hatott a másodrendű gabonaneműek árára, mert ezeknek jelentős versenyt okozott, ez utóbbiak árcsökkenése pedig visszahatott a buzapiacra is. A termelés helyes irányításakor szükséges lenne tehát mindegyik mezőgazdasági cikknek a többi ellen való állami támogatása, ami lehetetlenség. — *Nicorta, Giovanni: Crise agricole et crédit agricole.* A háboru után — kb. 10 évvel ezelőtt — megkezdődött mezőgazdasági árcsökkenés okozta válság a mezőgazdaság eladósodását eredményezte, ami évről-évre nyomasztóbbá tette a helyzetet. Különböző országokban különbözőképpen következett be az eladósodás. A főok azonban mindenütt magának a mezőgazdaságnak fejlődésében keresendő. Ismerteti 8 európai államnak, valamint az Egyesült Államoknak mezőgazdasági adósság-rendezése terén követett eljárását. — *Mertens A.: Les sanctions économiques contre l'Italie.* A népszövetségi alapokmány 16. „szankciós” szakaszának az olasz-abesszin konfliktussal kapcsolatos alkalmazása a fegyverekkel való kereskedelemre, a pénzügyi összeköttetés megszüntetésére, valamint a külkereskedelmi kapcsolatokra vonatkozik. Ausztria és Magyarországnak a szankcióktól való távoltartása gazdaságilag indokolt. A két országnak Olaszországgal 1934 májusában kötött szerződése olyan megoldást létesített, amely a dunai államok gazdasági helyzetének megjavítását illetően követett népszövetségi politikának megfelelt. A Népszövetség egyébként helyeselte annakidején azt is, hogy a két ország Olaszországban különös támogatóra tegyen szert. Következetlen lenne ezek után, ha a Népszövetség kifogásolná Ausztria és Magyarország magatartását a szankciók tekintetében. Különösen Magyarországot, amely nem mondhat le arról az előnyről, amelyet Olaszország részére azáltal jelent, hogy gabonatermésének nagy részét világpiaci áron felül vásárolja meg. — *Jessen, Jens: Les relations commerciales entre l'Amerique Latine et l'Allemagne.* Latin Amerika gazdasági összetételében beállott változások vázolója után ismerteti különböző államoknak, majd Németországnak a délamerikai piacon betöltött szerepét, végül a Németország és Délamerika közötti kereskedelmi kapcsolatokat. — *Corcelle, Charles: La Banque de France, ses grandes caractéristiques actuelles.* A francia jegybank jogilag: államilag szabályozott magánbank. Közgazdasági szerepe: azonkívül, hogy az állam, a bankok és magánosok bankja, az értékpapirkibocsátás. — A Gazdasági Szemlében: *L. H.: Une conférence de l'alimentation à Genève.* — *Grenkamp J.: La politique agraire en Esthonie:* Az 1919-i eszt mezőgazdasági

törvény 16 év távlatából tekintve, nagy változásokat okozott Esztországban. Évente 3—4000-re tehető az eszt parasztek száma, akik 1919-ig kénytelenek voltak az országot elhagyni. Az emigráció oka a földbirtok aránytalan elosztása volt. Az eszt földek 58%-át ugyanis olyan nagybirtokok alkották, amelyeken bérlők gazdálkodtak, amivel szemben ugyanekkor 864.000 eszt paraszt közül 500.000-nek nem volt semmi földtulajdona. A régi eszt törvények megnehezítették a föld vásárlását és a nagyobb birtokok feldarabolását. A birtokokon dolgozó bérlők helyzete bizonytalan volt, mert a földesurral kötendő szerződéstől függött, ez viszont akadálya volt annak, hogy intenzív gazdálkodás fejlődjön ki. A háború után a helyzet munkanélküliség tekintetében aggasztóvá vált és az országot nagyarányú emigráció fenyegette. Az 1919-es törvény ezt akarta kikerülni, 3 irányban hozva jelentős változást: 1. a nagybirtokok földjeit azoknak utalta át, akik a földeken eddig is gazdálkodtak, 2. a kisbirtokok számát az állami föld felhasználásával szaporította, 3. új birtokokat létesített telepítés útján is. A földreform sikerére jellemző, hogy saját birtokon gazdálkodók intenzívebb gazdálkodása következtében a háború előtti gabonát importáló ország ma kivitelre termel búzát. Az agrárreform és a telepítés főként azért volt sikeres, mert azt nem külföldi kölcsöntőkének felhasználásával vitték keresztül, hanem — mint más balti államokban is — az állam saját erdeinek kitermelésével fedezte a mezőgazdasági ujjáépítés terheit. — *Bour Ch.: La défense de l'épargne par les décrets-lois.* — A Pénzügyi Szemlében: *E. B. D.: Les changes au début de 1936.*

Vol. I. Nr. 2. — Février, 1936.

Rist Charles: Monnaie et commerce. A XIX. századot a gazdaság strukturális változása ellenére pénzügyi stabilitás jellemzi. A háború után először a pénzt áldozták fel a kereskedelemnek, majd a válságban a kereskedelmet a pénznek. A pénz és a nemzetközi kereskedelem elsőbbségi kérdésének zavara legjobban a londoni világ gazdasági konferencián mutatkozott. A menekülő tőke a pénzügyi bizonytalanság következménye és ugyanazt teszi, mint a kocsin a megrettent járókelő, aki ide-oda szalad, mert nem tudja, hogy a szembejövő nagy autó, amely ebben az esetben az angol-amerikai pénzrendszer, milyen irányba halad majd. A pénzügyi stabilitást a „nyílt piaci politika” sem képes helyreállítani. Ez az új nevű, de tulajdonképpen régi rendszer az állami papírok árfolyamnövekedését, a kamatláb csökkenését idézi elő, de sem a pénzügyi, sem a kereskedelmi egyensúlyt nem állíthatja vissza. A nemzetközi kereskedelemhez elsősorban nemzetközi mérték kell. Ez a mérték — az egyetlen, amely hivatásának megfelel — az arany. A nemzetközi kereskedelem megújításához a nemzetközi mértekeszközzön kívül szükséges még az áraknak lehetőleg szabad mozgása. A mostani válság főleg abban különbözik a többiektől, hogy a háború után a békeárakhoz képest igen jelentősen emelkedett árszínvonalat kellett megvédelmezní, ez pedig paradox helyzetet teremtett. Ami az árak körül az utolsó 20 évben történt, semmi más, mint ezeknek a magas áraknak kikerülhetetlen leszállítása. Ez ma már körülbelül meg is történt. Minden országban találhatók olyan emberek, akik szerint nemzetközi kereskedelemre nincs többé szükség. Meglepő azonban, hogy éppen ezek azok, akik saját országuk kivitelének emelését követelik. Akik azt mondják, hogy a liberalizmus végleg meghalt, abból indulnak ki, hogy a liberalizmus tudományos doktrína, amelyet más tudományos doktrínák fognak követni. Azonban tévednek, mert nincs liberális doktrína, hanem minden gazdasági vagy politikai kérdés kétféle lehetőséget tartalmaz: a szabadság vagy az erőszak útján való megoldást. Nem két doktrína között kell választani, hanem a két módszer előnye között. Kereskedelmi és pénzügyi tekintetben a tapasztalatok szerint a szabadság az, amely a legjobban és a legkönnyebben vezethet az óhaj-

tott célokhoz. Az erőszak eszközei ezzel szemben nem mutatkoztak eddig olyan sikereseknek. — *C. A. Fischer: La nouvelle politique économique Allemande.* Az új német közgazdasági politika két főtengelye a munkanélküliség elleni harc és a gazdasági élet felélénkítése. Az állam a kereskedelmi és ipari élet megszervezésével igyekszik e két célt elérni. — *Sven Helander: Nouvelles formes d'organisation de la navigation mondiale.* A világhajózás új szervezeti formáinak ismertetése során a hajóépítés állami támogatásának kérdéséről számol be és ismerteti az Egyesült Államok helyzetét, a londoni tengerészeti kongresszus eredményeit és a tengeri leszerelés kérdését. — *Maspétiol Roland: Le nouveau statut du blé en France.* A buza tervgazdálkodás Franciaországban nem sikerült és az utóbbi időben a szabad forgalomhoz való visszatérés iránti szándék tapasztalható. Hiába próbálták az egyik rendelkezés által lehetővé vált visszaéléseket másik rendelettel megakadályozni, az irányított buzaértékesítés nem vezetett célhoz; ezért különösen minthogy az utóbbi időben a kereslet és kínálat megfelelő alakulása következtében a buza árfolyama növekedett, szabadabb forgalmat megengedő rendelkezések léptek életbe. — *Bandeira de Mello Alfonso: L'Autriche et les marchés Brésiliens.* Ausztria háboru utáni gazdaságpolitikája ismertetése után kifejti, hogy a gyarmat nélküli, főképpen ipari Ausztria Brazília termékei szempontjából jelentékeny piacot jelent. — *Maurice Masoin: Le Crédit Communal de Belgique.* A Credit Communale de Belgique eredetét és a községi pénzügyi viszonyokat ismerteti. A községi hiteleknek közös vállalat útján való lebonyolítása megkönnyítette a községek hitelellátását. A Credit Communal a központi ellenőrzés, valamint közös szavatosságvállalás következtében igen eredményes szervvé vált. — A gazdasági szemlében *Ney-Marck Pierre: La dette flottante en France pendant la guerre: Les „Bons de la Défense Nationale“ depuis 1914.* — A pénzügyi szemlében *E. B. D.: Le franc français en 1933 et au début de 1936.*

G. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 43., Heft I., Januar 1936.

Hall, N. F. Gründe und Folgen der Abwertung des englischen Pfundes. Az angol font 1931 szeptemberében végbement devalválásának főoka az angol belföldi árak és költségek közötti aránytalan és kiegyensúlyozatlan viszony volt, ami a fontnak az aranyalapról való letérését végeredményben kikényszerítette. Az események alakulásába természetesen más tényezők is belejátszottak, amelyek részben Anglia hatalmi körén belül estek, mint p. o. a bankrendszer pénzzel való ellátása, az állam költségvetése és pénzpolitikája, a munkabérszínvonal, viszont más tényezők az angol kormány kontrolljától függetlenül hatottak a fontérték kialakítására. Ilyenek voltak a német infláció utáni tőkeujjáépítés, a francia frank hosszú éveken át tartó aláértékelése, az amerikai tőzsdeboom stb. Az angol font háboruutáni aranyértéke túl magas színvonalon mozgott ahhoz, hogy a nemzetközi versenyképesség fenntartható legyen s így Angliának deflációs politikát kellett volna folytatnia, amit azonban a költséges szociális berendezkedés és a szakszervezetek ellenállása lehetetlenné tett. Az angol kincstár részben büdzsé- és valutapolitikai okokból, részben pedig a fentvázolt politikai ellenállás folytán nem folyamodott a defláció eszközeihez, hanem a pénzpiacot olyan bőven látta el, hogy Anglia a stabilizálás későbbi éveiben külföldi államoknak jelentékeny hitelek nyújtott. Az angol kincstár optimizmusa az államadósságokat és azok költségvetési terheit fokozta. Ezek a körülmények vezettek oda, hogy a Bank of England 1931 szeptemberében a font aranyalapját feladta és ezzel a háboruutáni ujjaépítési politikának — amelyben a Bank of England oly jelentős vezetőszerepet játszott — első fázisa egy általános összeomlás

fenyegető kilátásai között lezárult. Az 1931 szeptember óta bekövetkezett eseményeket véglegesen megítélni ma még nem lehet. Az angol gazdaság egyrészt jelentős ellenállóképességet mutatott, kiheverte a font leértékelését megelőző jelenségek káros következményeit, másrészt azonban súlyosan szenvedett a nemzetközi valutarendszer megújítása folytán bekövetkezett bizalmi válság alatt. Az 1931 óta folyamatban levő leértékelések és leírások az ipart a pénzbőség politikája folytán likvidebbé tették. Az államkincstár több mint kétmilliárd fontos konverziós művelete és az embargo a pénzpiac felől a defláció közvetlen veszélyét elhárították, de ezzel a City s így a gazdaságpolitikai iniciativa is a Bank of England befolyása alá kerültek. Anglia gazdasági helyzetének analízise azt mutatja, hogy az 1931-es eseményekből nyerhető előnyöket Nagybritannia teljesen kihasználta és a font értékének további csökkentése minden vonatkozásban az angol gazdaságnak kárára lenne. A következő legfontosabb feladat a világ gazdaság rendszerének ujjaépítése. — *Ivensen, Carl: Das Devaluationsproblem in Dänemark.* A dán korona leértékelésénél a legfontosabb szerepet az angol fonttal kapcsolatos események játszották, mert Dánia kivitelre beállított termelésének legnagyobb hányadát az angol piacon értékesíti. Eleinte a sterling értékéhez kötötték a dán koronát, miután azonban Dánia legfontosabb versenytársai az angol piacon valutáikat a fontnál erősebben devalválták, Dánia is továbbcsökkentette koronájának értékét. Az ismételt devalváció a dán gazdasági életre ösztönzőleg hatott és hozzájárultak ehhez a nagyméretű közmunkák is. Az expanziós politika azonban a fizetési mérlegre súlyos nyomást gyakorol és így a helyzet igen labilis, a konjunktura további fejlődésének iránya teljesen bizonytalan. — *Keilau, Wilhelm: Die faktische Schillingkrone Norwegens.* Az 1919-től 1924-ig tartó norvég infláció után a koronát békeértékén stabilizálták, ami a gazdaság számára a hitelmegszorítás és defláció súlyos következményével járt. Az állam és a közületek költségvetései állandó deficittel küzdöttek és a magángazdaság helyzete válságosra fordult s így 1931 szeptemberében egyenesen megváltás volt, amikor a font devalválása után a nemzeti presztizs csökkenése nélkül a koronát le lehetett értékelni. Ezzel a deflációtól amúgy is sújtott norvég gazdaságot a világpiacra bekövetkezett áresésektől megkímélték és így a válságon aránylag kisebb megrázkódtatásokkal mentették át. — *Lindahl, Erik: Der Übergang zur Papierwährung in Schweden.* — *Schumann, C. G. W.: Die Abwertung des südafrikanischen Pfundes.* — *Grafford I. L. K.: Die Devaluation in Australien und Neuseeland.* — *Koja, Matsuoka: Die Abwertung des japanischen Yen.* Japán a yent csak 1930-ban stabilizálta. Az aranyalap a háborúelőtti érték volt, amely azonban túl magasnak bizonyult s így a jegybank rövidesen a defláció eszközeihez volt kénytelen folyamodni, ami súlyos depressziót váltott ki. Gyorsuló tőkemenekülés (amely az aranykészlet felét emésztette fel), növekvő munkanélküliség, csökkenő árak közepette kényszerült 1931 december 13-án a jegybank e rövidéletű aranystandard feladására. A devalváció által a yen irányított valuta lett, az irányítás technikai végrehajtásának eszközei a kamatlábcsökkentés, a jegybank teljes államosítása és a fedezeti rendszer átalakítása, a liberális hitelpolitika, a tőkemenekülés megakasztása, rendszeres aranyvásárlás és az „open market policy“ voltak. A devalváció és kihatásai természetesen fokozták a japán ipar foglalkoztatását, amely a fegyverkezés következtében is jelentős előnyöket élvezett. Ez a folyamat egész az 1935. év közepéig tartott. Ekkor a konjunkturális jelek elmaradtak, ami részben a yen 1934 végén bekövetkezett stabilizálásának folyománya volt. — *Mar Hermann: Abwertung und Entwertung in Chile.* — *Engländer Oskar: Die Devaluation der tschechoslowakischen Krone im Jahre 1934.* — *Roger, Charles: Die Währungsabwertung und die Politik des wirtschaftlichen Wiederaufbaus in Belgien.* — *Donaldson, John: Die Devaluation in den Vereinigten Staaten.* V. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Domány Gyula „A magyar devizagazdaság“ címen, március 19-én tartott és jelen számunkban közölt előadásához *Gündisch Guido* és *Eber Antal* elnök szóltak hozzá.

Gündisch Guido szerint köszönetet és hálát érdemel az előadó már csak azért is, mert a külföldi fizetési eszközökkel való kényszergazdálkodás szabályait nagyon nehéz feladat *rendszeresen* ismertetni. Hiszen a vonatkozó intézkedések nem valami elvi elgondoláson alapulnak, hanem a pillanat szülte azokat. Helyesen mondta az előadó, hogy az 1931. évben történt középeurópai bankösszeomlások oly helyzetet teremtettek, hogy a Magyar Nemzeti Bank és pénzügyi kormányunk lépésről-lépésre kénytelen volt tapogatózni abban az irányban, hogy a kivezető utat megtalálja. Programot nem lehetett felállítani. S így tényleg nem könnyű dolog a devizagazdálkodásnak most már öt évre visszanyúló eseményeiben a rendszerességet megtalálni és kimutatni.

A felolvasás első részében a fizető eszközök forgalmáról és a külföldi hitelek és követelések szabályozásáról tájékoztatott. Itt hiányzott a m. kir. Minisztérium 1936 január 21-én életbeléptetett azon nagyszabású rendeletének a megemlítése, mely az értékpapir-behozatalt eltiltotta és a külföldiek tulajdonában lévő részvények, záloglevelek és kötvények szelvényeinek beváltását erősen korlátozta. Az u. n. nosztrifikálásnak az elrendelése szerény nézetem szerint azt jelenti, hogy illetékes helyen nem tartják kizártnak a hosszú lejáratu külföldi hitelek belátható időn belül való rendezésének a lehetőségét. A kormány nyilván azért tett szigorú megkülönböztetést a külföldi és a belföldi tulajdonban lévő értékpapírok között, mert úgy látja, hogy nemsokára aktuális lesz a külföldön lévő magyar értékpapíroknak konvertálása, illetőleg a külföldi hitelezőkkel való másféle megegyezés. Ha a nosztrifikálás elrendelésének ily értelmezésével nem tévedek, akkor ezen a ponton nagyon örömdetes jelenséggel állunk szemben. Hiszen kétségtelen, hogy a gazdasági válság, de különösen a hitelválság addig végleg le nem küzdhető, ameddig az 1931-ben rögzített külföldi és belföldi adósságok mai többé-kevésbé függő állapotukban megmaradnak. Viszont a régi gazdátartozásoknak teljes lebonyolítása kétségtelenül szorosan összefügg a külföldi hosszú lejáratu hitelek rendezésével.

A felolvasás második részében a külföldi áruforgalomból származott fizetések tárgyában létrejött megállapodásokkal foglalkozott. Az előadó a clearing és a kompenzációs szerződések között tett megkülönböztetést és azt mondta, hogy a Nemzeti Bank és kormányunk idővel mindinkább a kompenzációra tért át. Bár másutt is találkozunk a külföldi áruforgalomból származó fizetések kényszerrendszabályainak azon fogalommeghatározásával, hogy azok vagy clearingviszonyt hoznak létre, vagy pedig kompenzációs viszonyt, én a magam részéről ezt a fogalommeghatározást nem látom szerencsésnek. Az u. n. clearing-szerződés lényegét a felszólaló abban látja, hogy belföldi áruk külföldi vásárlói tartozásukat nem fizethetik meg közvetlenül ép úgy, amint hogy külföldi áruk belföldi vásárlói sem fizethetnek ügyfeleiknek, hanem a kölcsönös fizetéseket a két ország valamelyik hivatalos szervénél, többnyire az illető Nemzeti Banknál kell teljesíteni. A clearing tehát kölcsönös követeléseknek és tartozásoknak kiegyenlítése. Kompenzáció alatt pedig a felszólaló azt érti, hogy a külföldi és belföldi szerződő felek között kölcsönös áruügyletek folytán közvetlen elszámolás történik, még pedig csupán magánuton, anélkül, hogy akár külföldön, akár belföldön hivatalos szerveknél befizetések történének. A clearingszerződéseknek nem lényege az, hogy a két valuta közötti

átszámítási kulcs merev és meg nem változtatható. Amidőn tehát 1932. év végén felállították a hivatalos kompenzációs irodát, akkor ezen fogalommeghatározás szerint nem tértünk át a clearingről a kompenzációra, hanem letértünk a fix átszámítási kulcsról az u. n. felár rendszerre. Sőt a német viszonylatban múlt év végén létrejött u. n. „devizakompenzáció“ sem járt a clearingszerződésnek a felmondásával, hanem abba be lett illesztve. A devizakompenzációnál sem történik a kölcsönös fizetéseknek a kiegyenlítése magánuton, hanem a Nemzeti Bankok útján. Amennyiben szokássá vált egyes külföldi államokkal szemben létrejött megállapodásokat kompenzációs szerződéseknek nevezni, úgy ez szerény nézetem szerint arra utal, hogy az illető államok a kölcsönös áruforgalmat bizonyos mennyiségű áruk kontingenseinek keretei között engedik meg. Itt a különbség tehát az, hogy a kölcsönös áruforgalom nem lesz szabadjára engedve, hanem gondoskodás történik mindkét kormány részéről abban az irányban, hogy mily áruk mely árukkal cseréltesse ki. Természetes, hogy az ilyen kompenzációs szerződések jobban biztosítják a fizetések gyors kiegyenlítését, mint a kontingensek által nem korlátozott clearing-szerződések.

Nagy elismeréssel szólott az előadó az egységes *felárak* bevezetéséről. Kétségtelen, hogy az 1935 végén életbelépett új rendezés közelebb hozott bennünket a szabad forgalomhoz. De az egységes felárakban és különösen abban, hogy a felajánlott külföldi valutákért és devizákért a Magyar Nemzeti Bank minden körülmények között megtérít előre megállapított felárakat, a felszólaló egy másik nagy előnyt is lát. Ugy gondolja, hogy ezzel kifejezésre jutott annak az elismerése, hogy a belföldi és a külföldi árak között különbség van. Ezáltal elismertett az, hogy a pengő értékállandósága belföldön ugyan a legnagyobb mértékben biztosítva lett, — hiszen sokan a Nemzeti Bank deflációs politikájáról beszélnek — de ennek dacára külföldi viszonylatban egyes eltérések mutatkoznak, melyeket nem lehet letagadni, hanem amelyekből le kell vonni végre a konzekvenciákat. Meg vagyok arról győződve, hogy ennek a disparitásnak a fenntartása egyik oka a válság továbbhuzódásának.

Összefoglalva a mondottakat, kormányunk és a Nemzeti Bank devizapolitikájában két egészséges irányzat mutatkozik. Az első: előkészíteni a talajt, hogy külföldi hiteleinket rendezhessük. A második: a belföldi és a külföldi árképződés közötti összhangot létrehozni. Felszólaló nagyon helyesnek tartaná, hogyha a közgazdasági közvélemény ezen tendenciákat hatékonyan támogatná.

Eber Antal elnök nagy elismeréssel van az elhangzott előadásra vonatkozólag, sőt nagyon szeretné, ha az előadó ur továbbfolytatná devizagazdálkodásunk egyes fázisainak beható ismertetését és bírálatát, mert meggyőződése, hogy ezzel a gazdaságtörténelemnek fog szolgálatot tenni. Hiszen nyilvánvaló, hogy néhány év múlva senki nem lesz már képes rekonstruálni az állandóan nagy tömegben megjelenő és egyes incidensek alkalmából kiadott rendeletek célját és gazdasági jelentőségét. Bármily nagy elismeréssel van azonban az előadás iránt, mégis ki kell, hogy jelentse, hogy a maga részéről abban a konklúzióban, mintha a devizagazdálkodási rendszer a szabadság irányában csak akkor lenne megváltoztatható, ha jobb viszonyok következnek be, nem tud osztozni. Ez majdnem ugyanolyan okoskodás, mint amelyet Macaulay emleget, amikor egy ország lakosságának nem akarják megadni a közügyekbe való beleszólás jogát azért, mert még nem érett erre a jogra, ami veszélyesen hasonlít a mesebeli bolondhoz, aki kijelentette, hogy addig nem megy a vízbe, amíg nem tanult meg uszni. Ugy áll a dolog, hogy gazdasági viszonyaink ily szoros devizarendszer mellett, mint a mai, döntő módon nem javulhatnak meg, tehát előbb kell a devizagazdálkodást felszabadítani és csak azután remélhetjük a gyökeres javulást. Az a hivatkozás, hogy Ausztriában más viszonyok voltak, amelyek lehetővé tették a devizaforgalom korábbi

felszabadítását, szerinte csak annyira helytálló, amennyire egyik országnak a viszonyai természetesen mindig különböznek a másiktól. Ugyanolyan ez a hivatkozás, mint amikor azt hallottuk, hogy Angliában ime lehetett a fontot devalválni, a lakosság azért nyugodt maradt. Persze, az angol nép annyira fegyelmezett, hogy vele ilyen meg lehet tenni, de nem biztos, hogy vajjon az angol nép is ilyen fegyelmezett maradna akkor, ha záporosóként hullanának a fejére azok a rendeletek, amelyekhez mi hozzá vagyunk szokva és amelyek nem nagyon alkalmasak a lakosság lelki stabilitásának fentartásához. Mindezeket nem akarja ellenzéki kritika gyanánt hangoztatni, mert teljes mértékben tisztában van azzal, — és itt újból az előadó eszmenetét követi — hogy a Magyar Nemzeti Bank igen nagy szolgálatokat tett és tesz az országnak akkor, amikor a bankjegyforgalom korlátozottságát mindenféle támadás és ellenkező kísértés dacára fentartja és ezáltal pénzünk belső vásárlóerejét biztosítja. Ugyanugy csak elismerés illeti meg a kormányzatot is, amely 1931 óta kísértéseknek ellentállva, szemrehányásokat elviselve, igyekezik az államháztartás deficitjét csökkenteni vagy legalább is olyan alacsony szinten stabilizálni, hogy ez alig döntő a jegyforgalom szaporítása szempontjából. Ha úgy áll a dolog — aminthogy ez nem vonható kétségbe — hogy 1931-ben, az összeomlás után, boldogak lettünk volna, ha tudtuk volna, hogy 1936-ban még ott tartunk, ahol ma vagyunk, úgy bizonyára nem volna indokolt, nagy szemrehányásokat tenni a történetekért. Még hozzáteheti azt is, hogy amennyiben a korlátozások rendszere fennmarad, akkor lényegesen jobb és helyesebb ezt a rendszert oly pártatlan és kiméletlen szigorral érvényesíteni, mint ahogyan azt a Nemzeti Bank jelenlegi vezetősége teszi, mert ilyen előírások alapján legalább is a teljes igazságosság és egyenlő elbánás elvének kell érvényesülnie, ami ma valóban fenn is áll. Mindennek dacára azonban újból és újból hangsúlyozza azt az álláspontját, hogy csakis a szabadság elve képes jelenlegi pénzforgalmi bajainkon is urrá lenni. Nem azért javult meg Ausztria valutáris helyzete hamarabb, mint a mienk, mert az osztrák kereskedelmi vagy fizetési mérleg jobb volna, hanem azért, mert ott Kienböck személyében akadt valaki, aki hajlandó volt a felelősséget vállalni azért, hogy a közgazdasági tudomány igazságainak érvényesülniök kell és ezeknek az igazságoknak a tanítása alapján csak a szabadság, nem pedig a korlátozás rendszere képes bármely ország valutáris bajain segíteni. Az a szomorú, hogy nálunk nincsen meg a bizalom a szabadság felülmulhatatlan előnyeinek érvényesülésében. Emlékeztet arra a híres berlini gyermekgyógyász egyetemi tanárra, aki amikor Berlin legtávolabbi külvárosából a szegény asszonyok kisgyermeküket behozták és azokon tüdőgyulladást konstataáltak, előírta, hogy mindennap kötelesek a gyermeket újból a klinikára behozni, amit a hallgatók előtt azzal indokolt, hogy bár tudja, az ide-odaszállítás a súlyosabb beteg gyermeknek árthat, de csak így képes biztosítani azt, hogy a beteg szabad levegőre kerül és a szabad levegő által nyújtott előny felülmulja a szállítással járó bajokat és veszélyeket. Azt kívánná, bárcsak végre áttörne a mi devizagazdálkodásunkat egyébként nagy szaktudással és felelősségérzettel vezető tényezők ítéletén az a tudat, hogy a szabadsággal és csakis a szabadsággal lehet nehézségeinken urrá lenni és ha a szabadság behozatala fog is megrázkódtatással és talán pillanatnyilag a mainál nagyobb bajokkal járni, de végső eredményben ez az egyetlen útja a gyógyulásnak. — Csak ezeket kívánta az elhangzott igen érdekes és tartalmas előadáshoz hozzáfűzni, egyébként ismételtten annak az óhajának ad kifejezést, hogy az előadó ur folytassa értékes munkálkodását.

*

Április 23-án, Eber Antal elnöklete alatt *Móricz Miklós* tartott előadást: „A magyar birtokpolitika adattára” címen. A nagy érdeklődéssel fogadott tanulmányt egész terjedelmében a Magyar Statisztikai Szemle májusi száma közli.

Igazgató választmányi ülés.

Április 23-án *Eber Antal* elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést, amelyen jelen voltak: Kaán Károly, Matyasovszky Miklós, Reichenbach Béla, Gyulay Tibor, György Ernő, Kisléghi Nagy Dénes stb. A főtitkár előterjesztette az 1936. évi rendes közgyűlés elé terjesztendő főtitkári, főpénztárosi és számvizsgáló-bizottsági jelentéseket, az 1935. évi zárószámadásokat és vagyonskimutatást, valamint az 1936. évi költségvetést. Az igazgató-választmány a jelentéseket egyhangulag elfogadta. Az 1936. évi rendes közgyűlés időpontjául az igazgató-választmány 1936 május 28-át tűzi ki. A közgyűlésen *Csizik Béla* tagtársunk *báró Korányi Frigyesről* fog emlékbeszédet mondani. Ezután az elnök a még tartandó előadásokról tett jelentést

A főtitkár jelentése a Társaság 1935. évi működéséről.

Társaságunk az 1935. év folyamán sem maradt el az eddigi évek tudományos tevékenységének mértékétől, sőt új irányu s hazánk közgazdasági kulturáját szélesebb körben fejleszteni hivatott fejlődési iránynak indult. Vidéki tagjaink részéről már régebben megnyilvánult az a kívánság, hogy egyes vidéki városokban, ahol nagyobb számmal vannak tagjaink s ahol a közgazdasági kérdések iránt erősebb érdeklődés mutatkozik, helyi csoportokat alakítsunk. Az erre vonatkozó első lépés 1935. őszén megtörtént, amennyiben fővárosi tagjaink nagyobb csoportja lerándult Nyiregyházára s ott *Eber Antal* elnöklete alatt *Navratil Akos* előadást tartott „Valuta- és pénzpolitikai kérdések”-ről. A Nyiregyházán megalakítandó első helyi csoport tagjaiként igen sokan jelentkeztek s december 20-i igazgató-választmányunk elhatározta, hogy e helyi csoportok megalakítása céljából szükséges alapszabálmódosítások megejtése végett 1936. év elejére rendkívüli közgyűlést hív össze. A sok oldalról megnyilvánuló érdeklődés alapján legyen szabad e helyen kifejezést adnunk ama reményünknek, hogy a várhatólag rövidesen nagyobb számban megalakuló helyi csoportok megannyi gócpontjaivá fognak válni a közgazdasági kulturának és a gazdasági tudományok ápolásának.

Az 1935. év folyamán a nyiregyházai üléssel együtt összesen 13 ülést tartottunk. Január 17-én *Ruisz Rezső* „Budapest közlekedési és telepítési politikájának hatása a közterhek alakulására“, január 28-án *Surányi-Unger Tivadar* „A magyar gazdaságpolitika céljainak fejlődése“, február 7-én *Fellner Vilmos* „A természetes kamat“, 21-én *György Ernő* „A hitelélet reformproblémái“, március 14-én *Hevesi Sándor* „Shakespeare gazdasági vonatkozásaiban“, április 11-én *Kuncz Ödön* „A szövetkezet közgazdasági és jogi fogalma“, május 9-én *Neubauer Gyula* „A közgazdasági optimum“ címen tartottak előadásokat. 1935. évi rendes közgyűlésünkön *báró Korányi Frigyes* emlékbeszédet mondott Popovics Sándorról.

Őszi előadásaink sorozatát szeptember 20-án *Monori Kovács Gyula* nyitotta meg „A külkereskedelempolitika újabb irányjai“ című előadásával. Október 17-én *Halász Ferenc* „A konverziós probléma újabb alakulása“, december 5-én *Pálinkás András* „A hazai nyersanyagok és a magyar ipar“, december 20-án *Varga István* „Jó vagy rossz-e a konjunktura?“ címen tartottak előadást.

Igazgató-választmányunkat az év folyamán ötször hívtuk egybe.

November 30-án, *Matlekovics Sándor* halálának tizedik évfordulóján, *Eber Antal* elnökünk vezetésével koszorút helyeztünk nagynevű volt elnökünk sirjára.

Kiadványunk, a Közgazdasági Szemle, továbbra is *Heller Farkas* szerkesztésében, 1935-ben hat füzetben 52 $\frac{1}{4}$ ivvel, 836 oldalnyi terjedelemben jelent meg. Ehhez hozzászámitva a 92 oldalnyi német szöveget, egészben 928 oldalt, vagyis 58 ivet adtunk, 13 ivvel többet, mint az előző esztendőben. Ennek ellenére a Szemle költségei nem haladták meg az 1934. évi költségeket és az 1935. évre engedélyezett költségvetési összeg alatt maradtak. Legyen szabad e helyütt megemlítenem, hogy a Közgazdaság Szemle iránti érdeklődés s lapunk tekintélye a külföldön is állandóan nő, amit a külföldi előfizetések és cserepéldányok számának szaporodása mutat. Egyebek között a következő lapok és intézmények kapják a Szemlét cserepéldányként vagy előfizetés alapján, néhány indokolt esetben tiszteletpéldányként: American Economic Review Cambridge Mass. USA., American Oriental Finance Corporation, Shanghai, Banque Agricole de Turquie, Ankara, Bibl. de la Société des Nations, Genève, Bureau International du Travail, Genève, Institut international d'agriculture, Moszkva, Deutsche Bücherei, Leipzig, Lüfti Bey, Ankara, Erdélyi muzeum, Cluj, Hamburger Weltwirtschaftl. Bibl., Hamburg, Institut d'agriculture international, Roma, Bureau d'informations, Moszkva, Weltwirtschaftl. Archiv, Kiel, I. Fisher, Newhaven, Argus de la Presse, Paris, Nankai Social and Economic Quarterly, Tientcin, Magyar Akadémikusok Köre, Praha, Statistisches Amt der Stadt Wien, Revue Écon. Internationale, Bruxelles, Egyetemi Könyvtár, Los Angeles, Sammlung F. G. N., München, Economic Journal, London, Revue d'Économie Politique, Paris, Quarterly Journal of Economics Cambridge, Mass., Akad. Verein Corvin, Bruno, Keresztény Akadémikusok Köre Bruno, Brookings Institut, Washington, Brassói Lapok, Brassó, Bankarstvo, Zagreb stb. stb.

A Közgazdasági Könyvtár 1935-ben két kötettel gyarapodott: XVII. kötetként kiadtuk *Eber Ernő*: „Az észszerű földbirtokpolitika követelményei“, XVIII. kötetként *Schafarik-Brunner Vladimír*: „Románia szerepe háborús gazdaságunkban“ c. művét.

Bevételeink tagdíjakból 1935-ben kedvezőbben alakultak, mint a megelőző évben. Mindamellet kiadványainknak az említett terjedelemben való megjelenése nem lett volna lehetséges, ha a Szemle eddigi támogatói ebben az évben is nem jöttek volna segítségünkre adományaikkal. Leghálásabb köszönetünket fejezzük ki e helyütt is a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest székesfővárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, a Pénzügyi Központnak s a többi intézménynek, kereskedelmi és ipari vállalatnak, amelyek adományaikkal lehetővé tették tudományos feladataink zavartalan teljesítését. Az adományozók teljes névsorát főpénztárosunk jelentése közli.

Taglétszámunk az újabb belépések ellenére is csökkenést mutat, amennyiben az 1934 december 31-i 1031 létszámról, 1935 december 31-ig 974-re szállott alá. A csökkenés részben elhalálozások, részben a régóta nem fizető tagok törlése következtében állott elő.

A tagjaink sorából elhalálozás útján kiváltak közül emlékezzünk meg itt is kegyelettel Popovics Sándorról, König Tivadarról,

báró Korányi Frigyesről és Tolnay Kornélról, akik mind igazgatóválasztmányunknak hosszú idő óta tagjai voltak.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A jelentés és a vagyonkimutatás a számvizsgáló-bizottság által az előírt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1935. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése az 1935. évről.

Csatolva van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaság 1935. évre vonatkozó pénztári kimutatásait betérjeszteni.

Az I. számú kimutatás szerint a társaság bevétele az előző évről áthozott egyenleggel együtt P 46.453.48
kiadása pedig „ 23.336.15
volt, úgyhogy P 23.117.33
készpénzvagyonnal zártuk le az 1935. évet.

A Társaság összvagyon a III. számú kimutatás szerint 1935. december 31-én a Matlekovits-alappal együtt P 30.204.33 tett ki.

Az 1935. évben a tagdíjak befolyásánál némi javulás volt észlelhető, az előző évvel szemben (1934-ben P 6.771.—, 1935-ben P 8.059.10), viszont a „Közgazdasági Szemle“ kiadásának költségeinél a terjedelem emelkedése ellenére is csökkenés mutatkozik. (A „Közgazdasági Szemle“ nyomdaköltségei és tiszteletdíjai 1934-ben P 19.584.79, 1935-ben P 17.083.63-t tettek ki.). A készpénzvagyon emelkedése e két tételnél mutatkozó emelkedés, illetőleg megtakarítás öröndetes eredménye.

A közgazdasági élet számottévő tényezői az 1935. évben is jelentékeny adományokkal járultak hozzá a „Közgazdasági Szemle“ kiadásainak költségeihez.

Amidőn ezen nagylelkű adományokért e helyen is őszinte köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1935. év folyamán a következő adományok folytak be:

Budapesti Áru- és Értéktőzsde P 100.—, M. Kir. Postatakarék-pénztár P 100.—, Magyar Tudományos Akadémia P 4.800.—, Magyar-Olasz Bank R.-T. P 1.000.—, „Foncière“ Általános Biztosító Intézet P 200.—, Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár P 200.—, Hazai Bank R.-T. P 240.—, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete P 2.000.—, Magyar Általános Hitelbank P 300.—, Belvárosi Takarékpénztár P 50.—, Nova Közlekedési és Ipari R.-T. P 200.—, Futura P 100.—, Magyar Nemzeti Bank P 1.600.—, Magyar Földhitelintézet P 100.—, Wiener Bankverein P 150.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Pénzügyintézeti Központ P 400.—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 320.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Corvin Áruház P 50.—, Magyar Jelzálog Hitelbank P 160.—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület P 500.—, Autótaxi Budapesti Automobil Közlekedési R.-T. P 300.—, Adria Biztosító Társulat P 200.—, Magyar Cukoripar R.-T. P 400.—, Angol-Magyar Bank R.-T. P 400.—, Triesti Általános Biztosító Társulat P 400.—, Kőbányai Polgári Serfőző R.-T. P 80.—, Első Magyar Általános Biztosító Társaság P 300.—, Budapest Székesfőváros P 750.—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 150.—, Hermes Magyar Általános Váltóüzlet R.-T. P 50.—.

A költségeloirányzatot a folyó évre a II. sz. kimutatás szerint kérjük P 45.517.33 bevétellel és P 31.600.— kiadással megállapítani.

A taglétszám az 1935. évben a következőképpen alakult: 1935 január 1-én 1031 tagunk volt. Az év folyamán belépett 11, kilépett 52, törölve 16 tag, úgy hogy a taglétszám 1935 december 31-én 974 volt.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1935 december 31-én.

TARTOZIK

KÖVETEL

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	8.375.63	Áthozat az 1934. évről:	
Tiszteletdíjak	8.708.—	Készpénz	16.434.55
A „Közgazdasági Könyvtár“ nyomdaköltsége	873.52	Kifizetetlen számlák	3.347.45
Eladott Közgazdasági Könyvtár példányokért befolyt	502.—	Tagdíjak	8.059.10
Különféle költségek	1.516.30	Előfizetések	1.146.43
Kifizetetlen számlák 1935-ről		Adományok	16.621.64
Nyomda (Közg. Szemle)	3.176.90	Kamatjövedelem	844.31
Nyomda (Közg. Könyvtár)	591.55		
Tiszteletdíjak	595.82		
Készpénzvagyon	23.117.33		
	46.453.48		46.453.48

Budapest, 1935 december 31-én.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

A Számvizsgáló Bizottság.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1935 december 31-én.

I. Vagyon.

Készpénz	P 27.482.—
10.100 K n. é. 4½%-os Magyar Takarékpénztárak	
Központi Jelzálogbankja záloglevél	„ 1.—
15.000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön	„ 1.—
10.000 K n. é. 6%-os nostr. februári hadikölcsön	„ 1.— P 27.485.—

II. Teher.

Kifizetetlen számlák 1935-ről	P 4.364.67
--------------------------------------	------------

III. Tiszta vagyon	P 23.120.33
---------------------------	-------------

IV. Matlekovits-alap.

Készpénz 1935. dec. 31-én	P 6.084.—
100 drb Magyar-Olasz Bank R.-T. részvény à P 10.—	„ 1.000.— P 7.084.—
	P 7.084.—

Budapest, 1935 december 31.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

A Számvizsgáló Bizottság.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1936. évre.

KIADÁS

BEVÉTEL

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei ...	12.000.—	Készpénzvagyron 1935 dec. 31-én ...	23.117.33
Tiszteletdíjak ...	10.000.—	Tagdíjak ...	6.000.—
Különféle költségek ...	1.600.—	Előfizetések ...	900.—
Közgazdasági Könyvtár ...	4.000.—	Adományok ...	15.000.—
Kifizetetlen számlák 1936-ról ...	4.000.—	Kamatjövedelem ...	500.—
Egyenleg mint kész- pénz ...	13.917.33		
	45.517.33		45.517.33

Közygylés.**MEGHIVÓ.**

A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 május 28-án, csütörtökön
d. u. fél 7 órakor tartja Budapesten a Budapesti Kereskedelmi és Ipar-
kamara (V., Szemere-utca 6) dísztermében,

XLII. rendes évi közgyűlését.*Tárgysorozat:*

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Magyar Közgazdasági Társaság 1935. évi működéséről.
3. A számvizsgálóbizottság jelentése az 1935. évi zárszámadásokról.
4. Az 1936. évi költségvetés előterjesztése.
5. Esetleges indítványok (az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő indítványok 3 nappal a közgyűlés előtt az elnökségnek írásban benyújtandók).
6. **Czizik Béla emlékbeszéde báró Korányi Frigyesről.**

Budapest, 1936 április 30-án.

Eber Antal, elnök.

Emlékbeszéd Korányi Frigyesről.*

Még nincs egy esztendeje, hogy ugyanezen a helyen, a Közgazdasági Társaság mult évi közgyűlése alkalmából Korányi Frigyes tartott emlékbeszédet Popovics Sándorról, pénzügyi politikusaink régi gárdájának egyik legkiválóbb oszlopáról. Azóta kongeniális méltatója, Korányi Frigyes is elköltözött közülünk.

Rachmaninoff, amikor emléket akart állítani honfitársának, a nagy orosz zeneköltőnek, Csajkovszkinak, akkor Csajkovszki egy másik nagy művész emlékére alkotott zeneművét vette mintaképeül és kegyeletesen alkalmazkodva ahhoz formában és szellemben, hódolt művével az orosz zeneművészet nagy herosának. Valahogyan ilyen helyzetben érzem most magamat én is; most, hogy Korányi Frigyeset kell méltatnom arról a helyről, amelyről egy évvel ezelőtt ő beszélt Popovicsról, nem tudom kivonni magamat ennek a klaszikusan szép beszédnek a benyomása alól s úgy érzem, hogy talán az lenne legméltóbb Korányi Frigyes emlékéhez, ha ezt a beszédet olvasnám fel, mely bár Popovics Sándorról szól, de amelyben lényegileg Korányi Frigyes maga is megtalálható, az események szoros összefüggése, a felfogások azonos-sága és annak a szoros összeműködésnek folytán, amely ket-tejük között pénzügyminiszteriumi együttes szolgálatuktól kezdődően egészen a legutóbbi időkig ugyszólván megszakítás nélkül fennállt. Előadásom folyamán ezért ismételten vissza fogok térni erre az emlékbeszédre.

Egy másik alkalommal, amikor id. Wekerle Sándor működésével foglalkoztam, megállapíthattam, hogy Wekerle Sándor neve és az összeomlás előtti Magyarország utolsó évtizedeinek története annyira egybeforrott, hogy annak, aki a mai Magyarország pénzügyi, gazdasági, sőt jelentékeny részben jogi és politikai berendezéseinek gyökereit keresi, elsősorban Wekerle Sándor korára és működésére kell visszatekintenie. Hasonló módon forrott össze Korányi Frigyes — egyébként saját bevallása szerint Wekerle tanítványa — és a háboru utáni Magyarország pénzügyi és gazdasági története. Ezért, ha behatóan akarnám ismertetni Korányi Frigyes művét és műkö-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1936. május 28-i közgyűlésén tartott előadás.

dését, tulajdonképpen Magyarország háboru utáni pénzügyi és gazdasági történetét kellene elmondanom. Külsőleg még abban is hasonlít Korányi pályafutása Wekerlééhez, hogy Korányi is, mint Wekerle, háromszor volt, talán a legkritikusabb időkben, Magyarország pénzügyminisztere s ha az egész időszak, amelyről itt szó lehet és különösen annak az időnek tartama, ameddig Korányi a pénzügyminiszteri széket betöltötte, jóval rövidebb is Wekerle koránál és miniszterségénél, az események torlódása, a helyzetek gyors változása és a hatóerők intenzitása azt nem kevésbé tartalmassá teszi. Míg azonban Wekerlének megadatott, hogy működése még a legnehezebb helyzetekben is alkotó és építő legyen, Korányi hálátlan szerepe — második pénzügyminiszterségét véve talán ki bizonyos mértékben — inkább az volt, hogy a nemzet gazdasági létalapjait megrendítő viharokban mentse azt, ami menthető és hidat építsen egy kedvezőbb, maradandó alkotásokra inkább alkalmas időszak felé.

Csak egészen röviden kívánok megemlíteni néhány életrajzi adatot, Korányi pályafutásának mintegy sarokköveit. Bárány Korányi Frigyes, a hasonlónevű hírneves egyetemi orvosprofesszor fia, 1869-ben született. Gondos bel- és külföldi tanulmányok és a Magyar Általános Hitelbankban töltött rövid bankhivatalnoki epizód után 1892-ben, huszonhároméves korában a pénzügyminiszterium kötelékébe lépett, ahol először az illetékosztályban nyert beosztást. Később az elnöki, majd a hitelosztályba került, melynek 1909-ben, tehát negyvenéves korában, már főnöke. Kormánybiztosa lesz a Magyar Földhitelintézetnek és a Magyar Agrár- és Járadékbanknak, majd kormánybiztos-helyettese lesz az Osztrák-Magyar Banknak. Ugyanakkor hivatalból tagja a postatakarékpénztári tanácsnak és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége tanácsának.

1912-ben miniszteri tanácsos lesz és az Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatójává nevezik ki. Ugyanakkor a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének alelnöke, az OMGE és a Magyar Gazdaszövetség választmányi tagja, valamint a tőzsde tanácsának a tagja. Az O. K. H. élén továbbfejlesztette a hitelszövetkezeti hálózatot, majd előkészítette a szakipari szövetkezetek szétválasztását a mezőgazdasági jellegű hitelszövetkezetektől.

A forradalom alatt résztvett az ellenforradalom megszervezésében és emiatt menekülnie kellett. A bolsevizmus bukása után ismét átvette az O. K. H. vezetését, de már 1919 szeptember 11-én pénzügyminiszterré nevezi ki a Friedrich-kormány. Bármily jelentős lett legyen Korányinak, mint az O. K. H. vezérigazgatójának, a hitelszövetkezetek fejlesztése körüli munkássága, mégis ezt az időpontot kell annak tekinteni, amikor Korányi a politikai szereplés homlokterébe lépve,

döntő szerepet kezd játszani az ország életében s amikortól kezdve Korányinak pénzügyi és gazdasági működése történelem kezd lenni.

Mint pénzügyminiszter, tárcáját megtartotta a Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok alatt is. Első pénzügyminiszterségének legjelentősebb eseménye talán az 1920 márciusában elrendelt bankjegyfelülbélyegzés volt, melynek során a lebélyegzett bankjegyek felét a kormány kényszerkölcsön címén visszatartotta. Életének ez az időszaka szakadatlan küzdelmek nehéz sorozata volt. A háboru, forradalom és idegen megszállás után válságba került magyar gazdasági élet nem tudta előteremteni az államháztartás viteléhez szükséges összegeket, úgyhogy az államháztartás kiadásai tulajdonképpen bankóprés útján nyertek fedezetet. Normális évi költségvetés helyett csupán hónapokra szóló felhatalmazásokat ad a nemzetgyűlés a kormánynak. Hatalmas energiával törekedett Korányi arra, hogy az adókra és illetékekre, valamint a vámokra vonatkozó rendelkezések módosítása és a pénzügyi adminisztráció újjászervezése által az állam bevételeit fokozza és lehetővé váljék a bankóprés megállítása. Ezt a törekvését jelzik a törvénytárban a bányailletékről, a kiviteli illetékről, a fényüzési forgalmi adóról, a vámokra vonatkozó ideiglenes rendezésekről, az egyenes adókra és közadók kezelésére vonatkozó rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről, némely illeték, továbbá az értékpapirforgalmi adó és a játék-kártyabélyeg felemeléséről, a számviteli törvény módosításáról, az adócsalásról, a vagyonátruházási illetékről szóló törvények.

Ezek az óriási erőfeszítések sem voltak azonban képesek az államháztartás rendjét helyreállítani és megállítani a gazdasági élet romlását. A sikertelenség oka nem a pénzügyi kormányzatban, hanem a bel- és főleg a külpolitika terén fennálló bizonytalan helyzet mellett elsősorban abban a circulus vitiosusban keresendő, amelyet Korányi egy 1924-ben tartott parlamenti beszédében a következőkép jellemzett:

„A budget deficitjének eliminálására — mondta — nincs más mód, mint vagy az adók emelése, vagy pedig kölcsönnek a felvétele. Az adók emelése csak akkor vezethetne célhoz, ha a pénzérték végre stabillá válhatik, ha a termelés emelhető, ennek folytán a jövedelmek emelkednek, mert hiszen csak a jövedelmekből lehet adókat behajtani. Bármilyen kulcsokat alkalmazunk azonban papiroson, azok a kívánt pénzügyi hatással nem bírhatnak, csak hosszú idő után, mert csak a gazdasági élet fellendülésével kapcsolatos, hogy a jövedelmek szaporodjanak. Ezt megvárni nem lehet. Meg kell tehát fogni, rögzíteni egyszer a pénz értékét, hogy az adók emelésével utól tudjuk érni az emelkedett kiadásokat. Ezt a megrögzítést mással, mint kölcsönnel nem tudjuk elérni . . .

De a budgetnek a szanálása céltalan volna, ha ninesen módunk a fizetési mérleg deficitjét is fedezni. A fizetési mérleg deficitjét okozza nagyrészt az, hogy nem tudunk exportálni kellő mennyiségű árut és okozza a devizainség, mert devizákkal nem tudjuk megfizetni a behozott áruk értékét. A devizahiány okozza a pénzérték stabilitásának a hiányát, ez ismét okozza az inflációt, az infláció az áremelkedést, az áremelkedés okozná az új állami kiadások emelkedését. Itt vagyunk egy circulus vitiosusnál. Ezt megtörni másképp nem lehet, mintha egyidejűleg gondoskodunk a fizetési mérleg és a budget-deficit fedezéséről és ezt másképp ismét nem tehetjük, mintha kívülről hozunk be pénzeszközt, hozunk be tőkét.¹

A tőkehiány, mint gazdasági bajaink legfőbb okozója, Korányinak talán legcentrálisabb gondolata. Erre a gondolatra újból és újból vissztér a szanálás utáni fellendülés éveiben is, majd az 1931. évi krízis idején. De azért nem volt hive a tulzott tőkeimportnak, ami ellen később felemelte szavát, hanem elsősorban a belső tőkeképződés szükségességét hangsúlyozta s azt igyekezett előmozdítani, a külföldi kölcsönt csak rendkívüli eszköznek tekintve.

Popovicsról mondott emlékbeszédében következőképpen jellemzi Korányi ezt az időszakot:

„Az államháztartás tekintetében alapelveként állapították meg, hogy a megváltozott országos helyzetben az állam egész szervezetét és a kormányzati kereteket a lakosság adott, megcsökkenő teherbíróképessége méreteinek megfelelően kell újjáalkotni . . . Nem volt senki az országban, aki az elvet ne helyeselte volna, de annak alkalmazása elé legyőzhetetlen akadályt gördített minden erősebb befolyású érdekeltségi szervezet, amelyet a reform érintett volna. Csak a védtelen tisztviselők s főként a szervezetlen, mindenkitől elhagyatott nyugdíjasok bőrén sikerült valahogy megkezdeni az újjászervezést. Tovább nem lehetett menni s ezeknek az osztályoknak súlyos áldozatai hiábavalók voltak, mert a tőlük megvont összegeket ellenállhatatlan politikai nyomásokra, hasznot nem jelentő, sokszor felesleges költségekre kellett fordítani. Az akkori kormányoknak benn az országban nagy körültekintéssel kellett küzdeniök a forradalmi időkben felfordult rend, a jogbiztonság, a fegyelmezettség s tekintélytisztelet helyreállításáért, a népesség ugyszólván mindennapi kenyerének biztosításáért, felkorbácsolt szenvedélyek lecsillapításáért, egyszóval az állam és a polgári társadalom rendjének helyreállításáért. Küzdenie kellett kifelé a hódítók rosszindulatával, valószínűs blokádjával, lehetetlen, jóvátétel címén kívánt hadisarc-követelések ellen . . .

Ebben a küzdelemben szüksége volt arra, hogy az ország

¹ L. Országgyűlési Napló. 1924. ápr. 16.

széles rétegeinek politikai támaszát nyerje meg. A szélesebb rétegek pedig, sajnos, gazdasági s pénzügyi kérdésekben nem oly iskolázottak, hogy saját közvetlen érdekeik érzékeny csorbitását is vállalnák a nemzet összessége s nehezen érthető magasabb érdekei kedvéért.²

Első pénzügyminisztersége 1920 december 16-án ért véget, amikor látva a folyton súlyosbodó helyzetet és elkedvetlenedve a Pénzügyintézeti Központ reformjára vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása során felmerült ellentétek miatt, állásáról lemondott. Lemondásának közvetlen oka az volt, hogy ennek a törvényjavaslatnak a tárgyalásánál egy képviselő által benyújtott határozati javaslat kapcsán, melyet ő ellenzett, a nemzetgyűlés meglepetésszerűen leszavazta.

A miniszteri tárcától való megválása után visszatért az O. K. H.-hoz, melynek elnöke lett. Elnöke lett azonkívül a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének is. 1922 szeptemberében a Jóvátételi Bizottsághoz küldték ki, mint Magyarország képviselőjét.

1923 februárjában párizsi és madridi magyar követté nevezik ki. Ebben a pozíciójában is rendkívül értékes munkásságot fejtett ki és nagyrészt neki köszönhető, hogy az entente-hatalmak körében megváltozott a hangulat Magyarországgal szemben. Kiváló érdemei vannak abban az irányban is, hogy Magyarország felvehette a gazdasági kapcsolatokat olyan államokkal, amelyek a háború utáni időkben szinte teljes mértékben elzárkóztak ez elől. A népszövetségi kölcsön előkészítésének munkájában jelentékeny része volt.

1924 márciusában átveszi a Bethlen-kormányban a pénzügyminiszteri tárcát Kállay Tibortól, aki nagyon hasonló körülmények közt, mint előzőleg ő, ugyancsak az akkori nemzetgyűlés hangulatváltozása következtében vált meg állásától, hogy Korányinak engedje át az államháztartás szanálásának az általa lerakott alapokon való betetőzését. Korányi keresztülviszi a nemzetgyűlésen az 1924 : IV. ugynevezett szanálási törvényt, a Nemzeti Bank felállításáról szóló 1924 : V. t.-cikket és az államháztartás hiányainak fedezésére felveendő belső kölcsönről szóló 1924 : VI. t.-cikket, felveszi továbbá a Nemzetek Szövetségének égisze alatt létrejött 250 millió ar. K értékű ugynevezett népszövetségi kölcsönt, új alapokra fekteti az államháztartást, megszünteti az inflációt, végrehajtva a korona végleges stabilizációját és előkészíti aranyalapon az első egyensúlyban lévő költségvetést.

Elvállalt feladatát befejezve, 1924 novemberében ismét párizsi követté nevezik ki. Mint követ jelentős szerepet visz a jóvátételi kérdésekkel kapcsolatos tárgyalásokon. Többször képviselte Magyarországot a Nemzetek Szövetségénél.

² Közgazdasági Szemle, 1935. évfolyam, 462—463. oldal.

Követi megbízatásáról 1928 szeptemberében lemondott. Lemondása után a Pénzügyi Központ elnökévé nevezték ki. 1929 szeptemberében a hágai konferenciát előkészítő tárgyalásokon Magyarország fődelegátusa. 1930 januárjában Bethlen István gróf oldalán részt vett a hágai konferencián, februárban pedig a párizsi konferencián ő írta alá Magyarország nevében a létrejött egyezményeket.

A fellendülés és viszonylagos jólét átmeneti évei alatt sem tévesztette azonban szem elől Korányi, hogy az államháztartás szanálása gyenge alapokon áll a gazdasági megerősítés és főként megfelelő tőkeképződés nélkül. A Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetében a kartelvita alkalmából tartott elnöki megnyitójából idézem a következőket:

„Az egész magyarság tudja, hogy a háboru és következményei által előidézett irtózatossá tőkeveszteségünk okozója elsősorban gazdasági nehézségeinknek, szociális bajainknak, annak, hogy középosztályunknak kellő munkaalkalmakat nem tudunk nyújtani, hogy kereskedelmi mérlegünk erősen hajlik a passzivitásra, hogy drága külföldi kölcsönökre vagyunk szorulva és éppen legjobb részvényeink elidegenítésére. Logikusan következne ebből, hogy a belső tőkeképzést elsőrendű nemzeti érdeknek tekintsük . . .”

Majd később: „A törvényalkotó jogtudósok a magánjog, a kereskedelmi törvény, a hiteltörvényhozás útján látszólag csak jogviszonyokat szabályoznak, a valóságban azonban sokkal nagyobb az ő munkájuk kihatása. Mélyreható befolyást gyakorolnak a vagyon és jövedelem megoszlására, a kereskedelmi forgalom gyorsaságára, biztonságára, egyáltalában az egész ugynevezett üzleti életre, minélfogva közvetve előmozdithatják, vagy akadályozhatják a termelést s a nemzeti szempontból oly fontos tőkeképzést.”³

A Pénzügyi Központ élén Korányi törekvése az volt, hogy egészséges, erős hitelszervezet álljon a közgazdaság rendelkezésére. Az Országos Központi Hitelszervezet vezetésében szerzett tapasztalatainak felhasználásával különös gondot fordított a vidéki pénzügyintézetek megerősítésére, a hivatásuknak meg nem felelő üzletágaktól való megtisztítására és az ország viszonyaihoz képest túlméretezett hitelszervezetnek fokozatosan való összevonására.

Az 1931. évi krízis idején a külföldi adósságok terén is jelentős szerephez jutott, amennyiben elnökévé lett a Külföldi Hitelek Országos Bizottságának, mely a rövid- és középlejáratu külföldi hitelek rendezésének irányítására alakult és tárgyalásokat folytatott a külföldi hitelezői érdekeltségekkel a hosszulejáratu külföldi hitelek tekintetében is. Elnökhelyettesévé lett továbbá az Országos Hitelügyi Tanácsnak. 1931 de-

³ Kereskedelmi jog. 1929. évfolyam. 134. oldal.

cemberében ismét, harmadizben, vállalta a pénzügyi tárcát a legsúlyosabb viszonyok közt. Kinevezése első lemondásának évfordulóján történt. Harmadik minisztersége heroikus küzdelem volt a krízis mindent megrázkódtató hullámaival. Első teendője volt az ugynevezett transzfermoratórium-rendelet kiadása, mely a hosszulejáratu külföldi hitelek tekintetében levonta a következményeit az adott deviza helyzetnek. Szabályozta az aranyban teljesítendő fizetéseket, rendeletet adott ki a részvénytársaságok és szövetkezetek mérlegéről, bevezette a pénzügyintézetek által adandó havi kimutatások rendszerét, felemelt, illetőleg megpótlékolt számos adót és illetéket, az állami kiadások terén erős csökkentést vitt keresztül (idetartozik a volt népjóléti minisztérium megszüntetése is), csökkentette a tisztviselői illetményeket, gondja volt az autonóm háztartások ügyére is, emellett azonban, számolva az adott helyzettel, számos védő és támogató intézkedést is foganatosított, így az Országos Hitelügyi Tanáccsal egyetértésben ismételten csökkentette a kamatszinvonalat, előmozdította a mezőgazdasági termelési hitelt, moratoriális intézkedéseket vezetett be a gazdaadósságokra, enyhítette a földhözjuttatottak fizetési kötelezettségeit, kedvezményekkel segítette elő az adóhátalékok törlesztését, kiépítette a buzaértékesítés rendszerét, stb. A minduntalan felmerülő inflációs törekvésekkel szemben körömszakadtáig ragaszkodott az egészséges pénz gondolatához. 1932 februárjában a képviselőház pénzügyi bizottságában klasszikus tömörséggel adott kifejezést megrendíthetetlen álláspontjának és ismét a tőkehiányt jelölte meg a bajok legfőbb okozójaként. „Elsősorban arra kell törekednünk, hogy csak annyi pénzmennyiség legyen forgalomban, amennyire feltétlenül szükség van . . . Téves az a hit, hogy azért nincs elég pénz, mert nincs elég bankjegy forgalomban. A pénzhiánynak az az oka, hogy nincs elég tőke . . . A nemzet érdeke, hogy előmozdítsuk a tőkeképzést, adjuk meg tehát a módot mindenkinek, hogy tisztességes munkájával tőkét gyűjtessen . . . Az adósságvédelemre bizonyos fokig szükség van, a tulzott adósvédelem azonban aláássa a hitelt. A bizalmat, a hitelképességet kell visszaállítani.”⁴

A Károlyikormány lemondásával, 1932 október elsején végleg bucsut mond a pénzügyi tárcának s azon túl 1935 december 26-án bekövetkezett haláláig ismét a Pénzügyintézeti Központ és a Külföldi Hitelek Országos Bizottsága élén folytatta közérdekű tevékenységét, megbecsülhetetlen támogatást nyújtva a pénzügyi kormányzatnak is. Különös érdeme volt Korányinak a belső hitelviszonyok konszolidálása és a hitelrögzítő egyezmények létrehozása körül. Halála munkássága teljében, számottevő betegeskedés nélkül, váratlanul, ugyyszólván íróasztala mellől ragadta el.

⁴ L. a napilapok 1932 február 12-i számát.

Befejezésül még néhány szót szeretnék szólni Korányi Frigyesről, a művésztől és emberről. Korányi Frigyes művészete, irodalmi és zenei működése egészen különleges, sajátos fényt kölcsönöz ahhoz az arcképhez, amit róla a krónikás festhet. Szinte talán érthetetlen is lenne ily sokoldalú képességeknek egy emberben való összpontosulása, ha Korányit csak az egyik, vagy a másik szempontból kiindulva, kizárólag mint pénzügyi vagy gazdaságpolitikust tekintenők. A kulcs ennek a sokoldalúságnak megértéséhez az ő minden részleten felül emelkedő egyénisége, ami mindannyiunkra, akik közelebbi érintkezésbe kerülhattunk vele, élményt jelentett. Világos fő párosult benne mély emberi érzéssel és érzékkel minden iránt, ami szép, jó és nagyszerű. Meg vagyok róla győződve, ha a sors más pályára találja vetni, nem a pénzügyire, ott is kiválót alkot. Természetes tehetségei egyáltalán nem korlátozták erre a pályára, hiszen pénzügyminiszter kollégáinak többségével szemben nem vizuális, hanem auditív típus volt, kiváló nyelvtehetség, aki azonban valósággal fizikai kényelmetlenséget érzett, ha egy sokrubiás kimutatást tettek elébe. De ez a beállítottsága nem akadályozta, sőt talán még segítette abban, hogy az aprólékos részleteken tulmenőleg a lényegeset tudja meglátni. Kiváló elméleti képzettségét bámulatos gyakorlati érzék egészítette ki s bár saját sokszoros állítása szerint a klasszikus közgazdasági elmélet alapján állt, tudott alkalmazkodni az utóbbi évek rendkívüli adottságaihoz is. Emlékbeszédében találóan mondja: „A laikus rendszerint doktrinärnek hiszi azt, aki dilettantisztikus felfogását tudományos érvekkel cáfolja.”⁵ Minden inkább volt ő, mint doktrinär. Ellenkezőleg, grand seigneur volt izig-vérig, igazi ur, mint aminő kevés akad, és ember — aki mellesleg jól megtanulta a közgazdaságtant is. Ha politikai pályája nem is volt tövismentes és heves elvi csatákat kellett is vívnia, egyénisége ellenfeleiben is tiszteletet váltott ki, a hozzá közel állókban, barátaiiban és alantasaiban pedig ezenfelül szeretetet és megbecsülést. Megértő vezetője volt tisztviselőinek, követségére idején pedig valóságos atyja a párizsi magyar kolóniának és a kint tartózkodó magyar ösztöndíjasoknak, amiben különben hűséggel és odaadással támogatta neje is. A tisztviselőkérdést állandóan szíven viselte, amit tanusítanak előbb idézett szavai is, s amikor 1924-ben módjában állt, javított helyzetükön. Sajnos, az 1931. évi események éppen az ellenkezőre kényszerítették. De jót tett mindenkivel, akivel jót tehetett s mint magánember hallatlanul bőkezű és igazi gavallér volt. Nevét nemcsak a történelem lapjaira irta be, hanem mindazoknak, kicsiknek és nagyoknak a szívébe is, akik közelébe kerülhettek.

Csizik Béla.

⁵ Közgazdasági Szemle, 1935. évfolyam, 459. oldal.

Adalék a konjunkturális fejlődés dinamikájához.

1. A probléma.

Nem igényel különösebb elmélyedést a konjunkturaelméletbe annak a megértése, hogy a jellegzetesen konjunkturális fellendülésnek miért kell előbb-utóbb véget érnie. Ha a fellendülés eléggé huzamos ideig tartana, akkor az árszínvonal mind gyorsabbá váló emelkedése vezetne azokhoz a jelenségekhez, amelyeknek következtében az ugynevezett „nagy” inflációk minden esetben összeomlással végződtek. Mert a fellendülés idején a beruházások meghaladják a megtakarítások mérvét¹ (kényszerű megtakarítás), vagyis inflációs tünetek jelentkeznek és már Wicksell kimutatta, hogy ennek a folyamatnak nem csupán sebessége, hanem gyorsulása is van. Az első fázisban a beruházások csak azért haladják meg a megtakarításokat, mert a kamatláb túlalacsony (alacsonyabb a „természetes” kamatnál), a második fázisban ezenfelül azért is, mert az első fázisban a bekövetkezett infláció folytán profitok jelentkeztek, vagyis a második fázisban az infláció mérve nagyobb, mint az elsőben és miután az infláció okozta profitok a beruházási tevékenységet serkentik, a harmadik fázis még inflatorikusabb jellegű lesz, mint a második stb. (u. n. Wicksell-féle *kumulatív folyamat*). Igaz ugyan, hogy a fellendülés folyamán a piaci kamatláb emelkedik, de ez az emelkedés általában annyira elégtelen szokott lenni, hogy első megközelítésben elhanyagolható, miután a konjunkturális fejlődés jellegét nem változtatja meg, csupán csekély mértékben fékezi a folyamatot.

Tudjuk azonban, hogy a gazdaságtörténet nem ismer oly konjunkturális fellendüléseket, amelyek a nagy inflációkhoz hasonlítható áremelkedésekhez vezettek volna. A fellendülé-

¹ Beruházások alatt itt és a továbbiakban a tőkeállomány értékének a megnövekedését, megtakarítások alatt pedig az illető időszak folyamán képződött (pénzben kifejezett) jövedelemnek fogyasztásra el nem költött részét értjük. *Keynes* kimutatta, hogy a két kategória identikusan egyenlő, ha a profitokat is jövedelemnek tekintjük, tehát az infláció vagy defláció fokának mérésére alkalmas *különbözet* csak akkor áll elő, ha a pozitív vagy negatív profitokat — melyek mindig korábbi infláció vagy defláció következményei — nem számítjuk a „jövedelem”-hez. (*Treatise* I. 123—126.) *Treatise on money* című könyvében ennek megfelelően definiálja a beruházások és megtakarítások fogalmát, legújabb könyvében (*The General theory of employment, interest and money*; London, 1936) viszont másként, miután legutóbbi fejtegetéseiben a beruházások és megtakarítások közötti különbséget nem jut szerephez.

sek nem azoknak a végső fokon szociális természetű okoknak következtében omlanak össze, melyeknek folytán például az 1923-as német pénzügyi politika csak átmenetileg volt folytatható. És pedig azért nem, mert már korábbi fázisban össze kell omlaniok, ha csak a jegybankpolitika nem teljességgel észszerűtlen.

A beruházásoknak a megtakarítások feletti túltengése ugyanis félig-meddig észszerű jegybankpolitika mellett a bankok likviditásának a csökkenésével jár. Mert ha a jegybank nem kíván a végsőkig fokozódó inflációs folyamatot táplálni, akkor azokat a fedezeteket, melyeknek ellenében a magánbankok beruházási hitelek nyújtanak, jegybankszerű fedezeteknek nem tekintheti (az ilyen fedezetek alapján készpénzt nem bocsáthat ki.) Így a beruházásoknak a megtakarítások feletti túltengése folytán a magánbankok kötelezettségei és *likvid* tartalékai közötti arány, másszóval a bankok likviditása romlik. Miután pedig a bankok likviditása nem romolhatik korlátlanul anélkül, hogy bankválság törne ki, a bankok előbb-utóbb kénytelenek ennek a folyamatnak a hitel feltételek lényeges szigorítása révén véget vetni, vagyis kénytelenek megakadályozni azt, hogy a beruházások továbbra is meghaladják a megtakarításokat. Már pedig ez azt jelenti, hogy a konjunkturális fellendülés véget ér, mert a konjunkturális fellendülést éppen a beruházásoknak a megtakarítások feletti túltengése, az ezzel járó infláció és az infláció folytán keletkező profitok jellemzik.

A mondottakból azonban csak az következik, hogy hitel inflációval kapcsolatos — tehát „konjunkturális“ jellegű — fellendülés nem folytatódhatik örökké. Ebből azonban még nem világlik ki, hogy elvileg fennáll-e annak a lehetősége, hogy a közgazdaság a fellendülést követően a konjunkturális egyensúly állapotába jusson, vagy pedig a fellendülést szükségszerűen visszaesésnek kell követnie?

A valóságban az szokott bekövetkezni, hogy a bankrendszer a fellendülés végén leromlott likviditásának gyors feljavítására törekszik. Evégből a bankok oly hitelpolitikára kénytelenek áttérni, amelynek közvetlen következménye a konjunkturális válság, miután a likviditás csak azáltal javítható fel hirtelen, hogy az új kihitelezések a megtakarítások mérve alá szoríttatnak, sőt negatívvá tételnek (hitelfelmondások). Már pedig mihelyt a beruházások a megtakarítások mérve alá süllyednek, több vásárlóerő vonódik el a piacról, mint amennyi oda a beruházások révén visszakerül és az előbb említett Wicksell-féle kumulatív folyamat az ellenkező, deflációs irányban indul meg. A konjunkturális válságot pedig éppen a „lefelé“ irányuló (deflációs) kumulatív folyamatok jellemzik, amelyeknek folytán a vállalkozók összessége minduntalan kevesebb vásárlóerővel találkozik a piacon,

mint amennyit a megelőző fázisban költségek alakjában a termelési tényezők között szétszórt. Az a tapasztalati tény, hogy a hitelinflációs fellendülést válság követi, nem szorul tehát további magyarázatra, ha feltesszük, hogy a bankok a fellendülés folyamán likviditásukat addig engedik süllyedni, amíg arra kell törekedniük, hogy azt hirtelen feljavítsák. *Ez az igyekezetük szükségszerűen konjunkturális válsághoz vezet,* amelynek során a bankok egy része elbukik, másik („egészséges“) része pedig, csökkent forgalommal ugyan, de lényegesen emelkedett likviditással kerül ki a válságból.²

Ez a jelenség azonban nem dönti el azt a kérdést, vajjon a válság kitörése elvileg megakadályozható-e, ha a konjunkturális fellendülés már megindult. Hiszen a bankok likviditása a fellendülés kezdetén viszonylag nagy, úgy hogy a likviditás oly szinten volna stabilizálható, amelyhez a bankrendszer valamikor a fellendülés folyamán érkezik el. Másszóval: a gazdaságpolitika gondoskodhatnék arról, hogy a hitelinfláció *ne folytatódjék addig, amíg a magánbankok kénytelenek nagy mértékben lecsökkent likviditásuk hirtelen feljavítására törekedni,* hanem már abban a fázisban véget érjen, amidőn a konjunktura az adott likviditás alapján stabilizálható lenne. Ha a gazdaságpolitika még ebben a fázisban elérné azt, hogy a kamatláb arra a szintre emelkedjék, amelynél a beruházások pontosan a megtakarítások mérvének felelnek meg, akkor a likviditás nem romlanék tovább és az inflációs folyamat véget érne, anélkül, hogy azt deflációs folyamat követné. A beruházások és megtakarítások közötti értékegyenlőség ugyanis azt az állapotot jellemzi, amelyben egyrészt nem hoznak a piacra járulékos vásárlóerőt inflációs folyamatok, másrészt nem tűntetnek el a piacról vásárlóerőt deflációs folyamatok, amelyben tehát sem pozitív, sem negatív előjelű profitok nem keletkeznek és nem mutatkoznak „konjunkturális“ természetű jelenségek.³ Ezt az állapotot *Wicksell* a pénz semlegessége állapotának, *Myrdal* pedig a *pénzelméleti egyensúly* állapotának nevezi. Azt a kamatlábat pedig, amelynél ez az állapot fennáll, *Wicksell* óta természetes kamatnak mondjuk.

Ezek után már most azt fogjuk vizsgálni, vajjon az esz-

² Ebbe az általános keretbe, amelyet *Wicksell* rajzolt meg, mind azok a speciális elméletek beleilleszthetők, amelyek ma még diszkutábilisak. Az egyes elméletek persze abban különböznek egymástól, hogy más és más tényezők szerepét hangsúlyozzák (gyakran u. n. „nem-monetáris“ tényezőkét). De ezeknek a tényezőknek a szerepe végső fokon mindig abban nyilvánul meg, hogy a vásárlóerő-mérleg megbotyogtatása révén inflációs, vagy deflációs „kumulatív folyamatokat“ váltanak ki.

³ A pénzelméletben szokásos szóhasználatot követve, nem számítjuk a profithoz a monopolista járadékát és a vállalkozó „normális remunerációját“, mely utóbbi költségtételnek tekintendő. Így a „profit“ a maga egészében inflatorikus (vagy ha negatív: deflatorikus) tünet.

ményi gazdaságpolitika képes-e arra, hogy a piaci kamatlábnak a helyes időpontban a természetes kamat szintjére való emelése révén a közgazdaságot a fellendülésből közvetlenül a pénzülméleti egyensúly állapotába vezesse át s ezáltal elkerülje a visszaesést. Magától értetődik, hogy a gyakorlatban a gazdaságpolitikától semmiképpen sem várhatjuk, hogy azt az állapotot teremtsen meg, amely pontosan kielégíti a pénzülméleti egyensúly ismervét (invesztíciók = megtakarítások), mert ehhez teljes pontossággal kellene olyan adatoknak egész sorát ismernie, amelyekről a valóságban csak többé-kevésbé tökéletlen képet tud magának alkotni és ezenkívül a maga beavatkozásának lélektani hatásait is pontosan meg kellene tudni jósolnia. Mégis nyilvánvaló, hogy a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából is lényeges az a kérdés, vajjon a közgazdaság a fellendülésből *elvileg* közvetlenül átvezethető-e a pénzülméleti egyensúlyba, mert ha igen, úgy ez azt jelenti, hogy a gyakorlatban fennáll a lehetősége annak, hogy *számottevő* visszaesés elkerültessék, vagyis hogy a hitelinflációs fellendülést oly fejlődés kövesse, amelyet ha nem is a teljes konjunkturamentesség, ha nem is a beruházások és megtakarítások közötti tökéletes értékegyenlőség, de a konjunkturális kilengéseknek lényeges letompulása és a beruházások és megtakarítások közötti különbözetnek szűk határok közé szorulása jellemezne. Míg ha kimutatható, hogy a fellendülés a maga inflatorikus jellegénél fogva a közgazdaság adatainak oly alakulásához vezet, amely az eszményi gazdaságpolitika számára is lehetetlenné teszi a deflációs irányban megnyilvánuló Wicksell-féle kumulatív folyamatok elkerülését, akkor nyilvánvaló, hogy a pénzülméleti egyensúlyt megközelíteni igyekvő gazdaságpolitika „elkésett”, mihelyt a konjunkturális fellendülés megindult, vagyis hogy az ilyen politikára nem lehet a fellendülés *folyamán* áttérni, hanem — ha egyáltalán lehet — úgy csak a konjunkturális fejlődés valamely más fázisában.

2. A beruházási tevékenység csökkenésével kapcsolatos két tényező.

Ama nehézségek egyik csoportja, melyekkel a fellendülés folyamán pénzülméleti egyensúlyra áttérni igyekvő gazdaságpolitikának meg kellene küzdenie, onnan adódik, hogy az új beruházások térfogatát csökkentenie kell, miután a fellendülés folyamán a beruházások meghaladják a megtakarítások térfogatát és a cél éppen az lenne, hogy a folyó beruházások és megtakarítások közötti egyensúly helyreálljon. A beruházások csökkenésével pedig két olyan tényező jelentkezése kapcsolatos, mely válságot idézhet elő. Rá fogunk mutatni arra, hogy ezek a tényezők nem teszik lehetetlenné a pénzülméleti

egyensulynak fellendülésutáni helyreállítását, mégis kétségtelen, hogy mindkét tényezővel számolni kell az egyensúlyi hitelpolitika megszabásánál. A szóbanforgó tényezők szerepére kisebb-nagyobb nyomatékkkal a legtöbb átfogó válságelméleti munka felhívja a figyelmet, talán a legnagyobb nyomatékkkal *Arthur Spiethoff* utal rájuk.⁴

1. A beruházások csökkenése csupán a kamatláb emelése által lévén elérhető, az illető időpontban folyamatban lévő — még be nem fejezett — beruházási munkálatokat más (súlyosabb) körülmények között kell folytatni, mint amely körülmények között a vállalkozók a szóbanforgó beruházási munkálatokba belekezdték. Ezeknek a munkálatoknak a megakadása pedig a beruházási tevékenység teljes letöréséhez vezethetne, vagyis deflációs folyamatokat válthatna ki.

2. Abból a körülményből, hogy a beruházások csökkennek, következik, hogy azok az üzemek, amelyeknek termékeit a beruházásokat eszközöző vállalatok használják, túlméretezetteknek bizonyulnak, vagyis a gazdasági életnek ezen a területén a túltermelés jelei mutatkoznak.

ad 1. Egyik rokonproblémának a tárgyalása kapcsán *Hayek* mutatta ki nemrég, hogy az első helyen említett tényező nem okoz szükségszerűen válságot. Válaszában,⁵ melyet *Hayek Hansen és Tout*⁶ kritikai fejtegetéseire adott, arra utal, hogy a beruházási tevékenység teljes megszűnése sem vezet válsághoz, ha a csökkenés fokozatos, vagyis a már megkezdett beruházási folyamatok befejeződhetnek. *Hayek* sémájában tartalékok nem állanak rendelkezésre, a termelési tényezők maradéktalanul foglalkoztatva lévén s így a beruházási tevékenység a termelési folyamatnak tökeintenzívebbé (közvetettebbé) válásában, a termelési periódusnak meghosszabbodásában, tehát a termelés strukturájának megváltozásában jelentkezik. Ennek megfelelően ő úgy fejezi ki magát, hogy a beruházási tevékenységnek megszűnése abban az esetben, de csak abban az esetben nem vezet válsághoz, ha elég lassu ütemben megy végbe ahhoz, hogy a már megkezdődött strukturaváltozás befejeződjék. A kamatláb a fellendülés minden fázisában oly alacsony, hogy egyrészt a már megkezdett beruházási műveletek folytatódnak, másrészt pedig újabb beruházási műveletek indulnak meg. Az az állapot tehát, amelyben már csupán a megkezdett műveletek folytatódnak, de újabbak nem indulnak meg, a kamatláb emelése, a hitelfeltételek szigorítása révén érhető el. Ha pedig a már megkezdett beruházási műveletek befejeződése után az investíciós

⁴ V. ö. pl. „Krisen“, Handwörterbuch der Staatswissenschaften. IV. kiadás, VI. kötet.

⁵ *Econometrica*, 1934 április.

⁶ Ugyanott 1933 április.

tevékenységet teljesen meg akarjuk szüntetni, akkor a kamatlábat újból emelnünk kell.

Már most bármily természetű legyen is a fellendülés beruházási tevékenysége (tehát akár megfelel a Hayek-féle séma feltételeinek, akár nem), helytálló marad az a nézet, hogy a beruházások térfogata a kamatláb *fokozatos* emelése révén elvileg nullára szorítható le anélkül, hogy a már megkezdett beruházási műveletek félbenmaradjanak. Ehhez csupán az szükséges, hogy amíg a már megkezdett beruházási műveletek be nem fejeződnek, a beruházási tevékenységnek kamatemelés által csökkentett mérve éppen a megkezdett műveletek folytatását és befejezését tegye lehetővé és csak ezt követően szoríttassék le további kamatemelés révén nullára.

Hayeknek ez a megfontolása többet igazol, mint ami e helyütt kimutatandó lett volna. Mert a mi szempontunkból elegendő annak a bizonyítása, hogy a megtakarítások mérvét meghaladó beruházási tevékenység leszorítható a megtakarítások mérvére (tehát nem nullára), anélkül, hogy ezáltal a megkezdett beruházási műveletek, illetve a termelési folyamat megkezdődött strukturaváltozásai félbemaradjanak.⁷ Ezt pedig a fenti megfontolás *a fortiori* igazolja.

ad 2. Maga az a jelenség, hogy a beruházási tevékenység csökkenése folytán a gazdasági élet egyik szektora túlméretezetté válik, elkerülhetetlen.⁸ Azak az üzemek, melyeknek foglalkoztatottsága attól függ, hogy más üzemek beruházási tevékenysége milyen mérvű, a beruházások csökkenése következtében nem csupán *lassabban* fejlődnek tovább, hanem *visszafejlődnek*. Másszóval: ha a fellendülés inflatorikus beruházási tevékenységét a megtakarítások mérvére szorítjuk le, akkor a gazdasági élet *egészen* véve továbbfejlődik, ha lassabb ütemben is, mint addig; de a gazdasági életen *belül* vannak olyan területek, melyek ettől eltérő képet mutatnak, miután ezeken a területeken nem a továbbfejlődés válik lassabbá, hanem visszafejlődés következik be. Ez az utóbbi jelenség (egyes üzemek termelésének csökkenése) önmagában véve deflatorikus természetű, miután azzal jár, hogy a gazdasági élet bizonyos területein kevesebb jövedelem kerül szétosz-

⁷ Arra, hogy a régi termelési strukturához való visszatérés nem lehet végbe váltság nélkül, már a régebbi kríziselméletek is rámutattak. Ez a jelenség egyébként mind *Spiehoff*, mind pedig *Hayek* elméletének középpontjában áll.

⁸ *Hayek* ezzel szemben arra utal, hogy a megnövekedett tőkeállomány felújítási szükséglete következtében (amortizáció) a túlméretezettnek látszó szektor a valóságban nem jut a túltermelés állapotába (*Econometrica*, 1934 április, 156 o.) Nem tartjuk azonban indokolttnak azt a feltevést, hogy az a szektor, amely egy bizonyos időpontig a nagyobb beruházási és a mindenkor felújítási szükséglet kielégítésére volt beállítva, nem válik túlméretezetté, ha az illető időponton túl a beruházási szükséglet lényegesen csökken vagy megszűnik.

tásra, mint annak előtte. A szóbanforgó üzemek termelésének a csökkenése *negatív beruházás* és a vásárlóerő-mérleg szempontjából úgy hat, mint a megtakarítások, vagyis ahhoz, hogy a közgazdaság pénzülméleti egyensúlyban legyen, a pozitív beruházási műveletek keretében nem csupán annak a vásárlóerőnek kell a piacra visszajutnia, amely megtakarítottatik, hanem annak is, amely az előbb említett negatív folyamatok során válik ki a forgalomból. Ebből az következik, hogy ha a közgazdaságot pénzülméleti egyensúlyba akarjuk hozni és ezt az egyensúlyt fenn akarjuk tartani, akkor időegységenként több pozitív beruházási műveletet kell létrehozunk *addig, amig a szóbanforgó negatív folyamatok tartanak*, mint ezeknek lebonyolódása után. De az a körülmény, hogy egy ideig negatív előjelű folyamatok is játszódhatnak le, nem teszi elvileg lehetetlenné a pénzülméleti egyensúly helyreállítását, miután a negatív folyamatok tekintetbe vehetők azáltal, hogy a pozitív beruházási tevékenységet a fellendülést követően *kisebbségi mértékben* szorítjuk le, mint amilyen mértékben az leszorítandó volna, ha a beruházási tevékenység által egyedül a megtakarítások lennének kompenzálандók. A pozitív beruházási műveletek ugyanis oly mértékben szorítandók vissza, hogy a pozitív és negatív beruházási műveletek különbözete, tehát a beruházások mindenkor *algebrai* összege legyen egyenlő a megtakarításokkal. Ennek a feltételnek teljesülése azt jelenti, hogy a pozitív beruházási folyamatok keretében a forgalomba pontosan annyi vásárlóerő kerül vissza, mint amennyit egyrészt a megtakarítások és másrészt a negatív beruházási folyamatok (üzemek térfogatának csökkenése) kivonnak a forgalomból.

3. Áremelkedések anticipációja.

Ha tehát egyéb körülményeket nem kellene tekintetbe vennünk, akkor arra a megállapításra juthatnánk, hogy az eszményi gazdaságpolitika a közgazdaságot a fellendülésből közvetlenül a pénzülméleti egyensúly állapotába juttathatja. Ebben az esetben sem volna ez a cél a gyakorlatban maradéktalanul elérhető, de legalább megközelíthető lenne és az egyensúlyra törekvő gazdaságpolitika számára talán éppen a fellendülésnek az a fázisa mutatkoznék a beavatkozásra legalkalmasabb időpontnak, amelyben a bankrendszer likviditása még nem süllyedt olyan mélyre, hogy annak hirtelen emelése szükséges lenne. Mert ha sikerülne a pénzülméleti egyensúlyt ebben a fázisban megközelíteni, akkor a gazdasági élet kereteinek a fellendülés folyamán bekövetkezett kiterjedése tartósan hasznosítható lenne s a további fejlődés, mely most már a mindenkor megtakarítások mérvében játszódna le, viszonylag magas szinten kezdődne.

Mégis az a nézetünk, hogy oly viszonyok között, melyek a konjunkturális fellendüléseket általában jellemezni szokták, a pénzülméleti egyensúly megvalósítása az eszményi gazdaságpolitika számára sem lehetséges. Ez pedig azon mulik, hogy eddig figyelmen kívül hagytunk egy olyan tényezőt, amelynek az itt vizsgált probléma szempontjából döntő fontossága van. Nem voltunk eddig tekintettel arra, hogy a fellendülés folyamán bekövetkező áremelkedések folytán a gazdálkodó egyedek általában továbbra is emelkedő árakat „anticipálnak” (további áremelkedéseket várnak).

Az áremelkedések anticipációjának a jelentőségére röviden már *Wicksell* is rámutatott,⁹ de ő más szerepet tulajdonít ennek a körülménynek. Szerinte az áremelkedések anticipációja emeli a természetes kamat szintjét, vagyis azzal a következménnyel jár, hogy a gazdaságpolitikának a pénzülméleti egyensúly helyreállítása céljából a hitelfeltételeket nagyobb mértékben kell megszigoritania, mint ha a gazdálkodó egyedek változatlan árakat várnának. Az emelkedő árak anticipációja ugyanis serkenti a beruházási tevékenységet, tehát a hitelpolitika útján kompenzálendő.

Kimutathatónak véljük azonban, hogy az itt tárgyalt jelenség elvi okoknál fogva *nem kompenzálható*, pontosabban: csupán vagy tökéletlenül kompenzálható, vagy tulkompenzálható. Ezt az állítást a következőképpen igazolhatjuk:

Ha valamennyi vállalkozó abból a feltevésből indul ki, hogy — mire a most megindítandó termelési folyamatok befejeződnek — az árak a mai szintjüknel $x\%$ -kal magasabb szinten lesznek, akkor a termelési költségek $x\%$ -kal emelkednek. Nyilvánvaló, hogy állandóan újabb hitelszükséglet jelentkezik, mindaddig, amíg a költségeknek ez az emelkedése be nem következett, mert hiszen a vállalkozók feltevése szerint a profit-szerzési lehetőség csupán a költségeknek $x\%$ -kal való emelkedése után szűnik meg. Már most a hitelpolitika mikéntjétől függő *két eshetőséget* kell megkülönböztetnünk: a költségek alakjában szétosztott vásárlóerő emelkedett összege vagy maradéktalanul megjelenik a piacon, mint fogyasztási és termelési javak iránt megnyilvánuló kereslet, vagy pedig egy része nem kerül a piacra (tezaurálódik). Ha a költségek emelkedett összege maradéktalanul a piacra kerül, mint vásárlóerő, akkor az anticipált áremelkedés bekövetkezik ugyan, de a pénzülméleti egyensúly nem áll helyre. És pedig azért nem, mert az árak emelkedése megkezdődik, mihelyt a keresleti görbék a nominális jövedelmek megnövekedése folytán eltolódnak és ennek folytán nem csupán az emelkedett költségekkel *kitermelendő* javak ára fog emelkedni, hanem az alacsonyabb költségekkel már *kitermelt* teljes árukészlet is ma-

⁹ Geldzins und Güterpreise, 89. o.

gasabb áron kel el. Tekintetbe veendő ugyanis, hogy a közgazdaság valamennyi lépcsőfokán minden pillanatban már kitermelt árumennyiségeket találunk, amelyeket azután a termelési folyamatok továbbvisznek a legalsó lépcsőfok, az elsőrendű jószágok irányában. Ha tehát valamelyik pillanatban emelkedni engedjük a piacon árút kereső nominális jövedelmeket, akkor az egyes lépcsőfokon elhelyezett árumennyiségek felértékelődnek és profitok keletkeznek. Ily körülmények között nyilván nem jöhet létre pénzülméleti egyensúly, miután a nominális vásárlóerő megszorodása inflatorikus természetű profitok keletkezésével jár, amelyek a beruházási tevékenységet ismét serkentik, további áremelkedések anticipációjához vezetnek és az ismeretes séma szerint „felfelé” irányuló (inflatórikus) kumulatív folyamatokat idéznek elő. A második eshetőséget vizsgálándó, tételezzük már most fel, hogy a kamatpolitika révén eléretik az, hogy a költségekként szétosztott vásárlóerő emelkedett összege nem jelentkezik maradéktalanul a piacon, mint fogyasztási és termelési javakra irányuló kereslet, hanem — akár ki nem helyezett bankbetétek alakjában, akár más alakban — részben teaurálódik. A pénzülmélet általános premisszái értelmében abból kell kiindulnunk, hogy elég magas kamatláb mellett ez az eshetőség következik be. Csakhogy ebben az esetben az anticipált áremelkedés részben vagy egészben elmarad, vagyis az emelkedett költségekkel előállított árumennyiségek nem helyezhetők el a piacon veszteség nélkül. Ez a jelenség pedig, ugyancsak az ismeretes séma szerint, „lefelé” irányuló (deflatórikus jellegű) kumulatív folyamatokat, azaz konjunkturális válságot idéz elő.

Az állításunk igazolására itt elmondottaknak az a lényege, hogy ha a gazdálkodó egyedek a fellendülés folyamán további áremelkedéseket anticipálnak, akkor voltaképpen a fellendülés folytatódását anticipálják. Miután pedig az anticipációk a termelési költségeket befolyásolják, a gazdaságpolitika csupán két alternatíva között választhat: vagy engedi az árakat a költségnövekedés arányában emelkedni és ebben az esetben az inflatórikus fellendülés folytatódik; vagy pedig nem engedi az árakat ebben az arányban emelkedni és ebben az esetben a termelés veszteségesse válik, tehát krízis tör ki. Miután „tertium non datur”, az ilyen anticipációk jellemezte rendszerben nem létezik olyan kamatszint, amely mellett pénzülméleti egyensúly jönne létre.

4. Összefoglalás.

Végül röviden összefoglaljuk az elmondottakat és néhány szóval rámutatunk egy a témánkkal kapcsolatos elvi kérdésre. Ha a gazdaságpolitika a közgazdaságot a konjunk-

turális fellendülésből közvetlenül a pénzülméleti egyensuly állapotába igyekeznek átvezetni, akkor a következö körülményeket kellene tekintetbe vennie:

1. A piaci kamatlábat abban a fázisban kellene a természetes kamat szintjére emelnie, amelyben a bankok likviditása még nem tulságosan alacsony, amelyben tehát a bankrendszernek még nincsen oka likviditása hirtelen feljavítására törekedni.

2. A kamatláb emelkedésének olyan fokunak kell lennie, hogy a már elkezdett beruházási műveletek befejezhetök legyenek és ezt beleértve, az összes beruházási tevékenység időegységenként azonos értékü legyen a folyó megtakarításokkal.

3. Figyelembe veendő, hogy az összes beruházási műveletek értéke: *algebrai* összeg, vagyis ebben az összegben negatív tagokként szerepelnek azok a vásárlóerő-kiválások, amelyek azáltal állanak elő, hogy egyes üzemek termelése nem csupán kisebb mértékben emelkedik, mint azelőtt, hanem *csökken*.

De még ezeknek a körülményeknek a tekintetbevételével sem sikerülhet a gazdaságpolitikának pénzülméleti egyensulyt létrehozni, *ha az illető rendszert áremelkedések anticipációja jellemzi*. Mert pénzülméleti egyensuly nem jöhet létre abban az esetben, ha a határtermelők anticipációi tulságosan optimisztikusoknak bizonyulnak s így a költségek és bevételek között különbözet mutatkozik. De ha az áremelkedést váró határtermelők anticipációi helyeseknek bizonyulnak, akkor *eo ipso* nem jöhet létre pénzülméleti egyensuly, mert ebben az esetben az inflatórikus fellendülésnek folytatódnia kell.

A gondolatmenetünk tehát beletorkollik egy általánosabb jellegü megfontolásba, amelynek az a lényege, hogy a konjunkturapolitika általában messzemenően ki van szolgáltatva a gazdálkodó egyedek anticipációinak. Abból, hogy pénzülméleti egyensulyban a határtermelők várakozásainak helyeseknek kell bizonyulniok, egyebek között az következik, hogy nem jöhet létre pénzülméleti egyensuly abban az esetben, ha a gazdálkodó egyedek elég nagy számban olyan jelenségeket anticipálnak, amelyek lényegileg egyértelműek a fellendülés, a válság, vagy a depresszió folytatódásával.

Ezek szerint tehát a pénzülméleti egyensulyt megközelíteni igyekvö gazdaságpolitika esélyei a konjunkturális fejlődésnek ama fázisában viszonylag a legkedvezőbbek, amelyben az *anticipációk* rendszere az egyensuly *reális* követelményeivel leginkább egyeztethető össze. Ez pedig alighanem ama fázis, amidőn a depresszió lezárult és a fellendülés éppen megindulni készül.

Fellner Vilmos.

Jövedelemeloszlás Magyarországon.

A nemzeti jövedelem névleges összegének és az ennél még fontosabb volumenének nagysága mellett a jövedelemeloszlás alakulásától függ az, hogy a nemzet megelégedett-e vagy sem. A nemzeti jövedelem megfelelő nagyságánál talán még fontosabb az, hogy a jövedelemeloszlás kedvező legyen, hogy ne legyenek túlságosan kirívó jövedelmi egyenlenségek, mert csak ez biztosíthatja azt, hogy az egyes társadalmi rétegek között ne keletkezzenek a nemzet nyugodt fejlődését zavaró feszültségek.

A jövedelemeloszlás kérdésének vizsgálatánál figyelemünket elsősorban a nemzeti jövedelem alakulására kell irányítanunk. Először is tisztáznunk kell, mit értünk nemzeti jövedelemen és csak akkor vizsgálhatjuk meg, hogy ez a nemzeti jövedelem miként oszlik meg a lakosság egyes kategóriái között.

A nemzeti jövedelmet dr. Varga Istvánnal közösen írt könyvünkben a következőként határoztuk meg: ¹„Egy bizonyos időszak (egy év) nemzeti jövedelme, stacioner gazdasági helyzet mellett, vagyis akkor, ha a nemzeti vagyon nagysága anyagi természetét (nem pénzértékét) tekintve az időszak folyamán változatlan marad, az időközben fogyasztási célokra a belföldön rendelkezésre álló javak és szolgáltatások pénzben kifejezett értékösszegével egyenlő.”

Ez a fogalmi meghatározás lényegében csak néhány pontban tér el az angol felfogástól, amely az állami és más közületek által teljesített közszolgáltatások, mint a honvédelem, népoktatás stb. értékét is a nemzeti jövedelem részének tekinti. „Mi ezeket a tételeket nem tekintettük a nemzeti jövedelem részének. Ugy vélekedtünk, hogy a külső és belső közbiztonság és az egész közigazgatás legnagyobb része nem termel önálló külön értékeket, hanem csupán a gazdasági és társadalmi rend jelenlegi állapotát biztosítja, ezáltal tehát a termelés jelenlegi színvonalának a fenntartását teszi lehetővé. Ebből az következik, hogy a közületi háztartások kiadásai ilyen értelemben a termelés költségelemeinek minősülnek,

¹ Dr. Matolcsy Máttyás és dr. Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme 1924/25—1934/35. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 11. sz. külön kiadványa 1936. 12 l.

vagyis az árszinvonal kialakulásának egyik főelemét alkotják, de nem veendők külön számba.“ Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzeti jövedelem — az általunk adott fogalmi meghatározás miatt — eltér a lakosság egyéni jövedelmeinek összegétől. Nem szorul külön indoklásra, hogy a jövedelemeloszlás vizsgálatánál nem a nemzeti jövedelem, hanem csak az egyéni jövedelmek értékösszegéből indulhatunk ki, mert ellenkező esetben össze nem tartozó tételeket hoznánk összefüggésbe.² Idézett munkánkban ezért, de egyéb okok miatt is nemcsak a nemzeti jövedelem névleges és volumen értékösszegét állapítottuk meg, hanem kiszámítottuk az egyéni jövedelmek összegét is, amelyben a közületi háztartások személyi kiadásai (de egyéb, a nemzeti jövedelemszámítás során elhanyagolt tételek) is szerepelnek. Mint említettük, van olyan felfogás is, amely a közületi adminisztráció tevékenységét a nemzeti jövedelem részének tekinti és a nemzeti jövedelmen az egyéni jövedelmek összességét érti. Tekintettel arra, hogy a nemzeti jövedelem és a jövedelemeloszlás problémájával elsősorban az angol tudományos világ foglalkozott behatóan, a jövedelemeloszlás kérdésének tárgyi alapjaként általában a nemzeti jövedelmet szokták tekinteni, holott ez csak abban az esetben helyes, ha a nemzeti jövedelemnek azt a — szerintünk helytelen, mert számos kettős számítással járó — fogalmazását fogadjuk el, hogy az az egyéni jövedelmek összegével egyenlő.

A jövedelemeloszlás megállapításának módszertani nehézségei mellett kiküszöbölhetetlen hibaforrásokat jelentenek a pénz vásárlóerejének jelentős eltérései. Az egyéni jövedelmek összege ugyanis nem azonos vásárlóerejű jövedelmek összegezéséből adódik. A pénz vásárlóereje az ország különböző részein más és más, vidékenként eltérő az árszinvonal. Ugyanakkor nagy eltérések vannak a pénz „határhaszná“-ban is. Más a jelentősége 100 pengő jövedelemnek az extensív mezőgazdasági kulturájú Tiszántul elhagyott faluiban, mint a Duna—Tisza köze virágzó kertgazdaságának és gyümölcs-termelésének vidékein és ismét más a fővárosban, ahol a nyugati országok világvárosainak szükségleteiben gazdag élete lüktet. De más a jelentősége 100 pengő jövedelemnek az egyes jövedelmi kategóriákba tartozók szempontjából is. Sokkalta nagyobb a súlya 100 pengő jövedelemnek a biológiai életminimum határán élő mezőgazdasági munkásságnál, mint akár a gyáripárban dolgozó szakmunkások kategóriájában és még inkább, mint a nagyjövedelműek csoportjában. Az első kate-

² Hasonló felfogással találkozunk a német statisztikai hivatal kiadásában megjelent nemzeti jövedelemszámítás során végzett jövedelemeloszlási vizsgálat alkalmával. *Das Deutsche Volkseinkommen vor und nach dem Kriege. Einzelschriften zur Statistik des Deutschen Reichs.* Berlin 1932. 102 l.

gória számára 100 pengő jövedelem elmaradása a tél utolsó hónapjaiban nem egyszer az ellátatlanságot, éhinséget váltja ki, az emberi szervezet elgyengülését jelenti, míg a második csoportban talán csak a szerény szórakozásokról való lemondást teszi szükségessé, a nagyjövedelműek számára pedig a 100 pengő elmaradása mindössze elhanyagolható mértékben csökkenti az évről évre megtakarított tekintélyes összegek nagyságát. A jövedelemeloszlás megállapításánál ezek, a pénz eltérő vásárlóerejéből származó hibaforrások, kiküszöbölhetetlenek, mert az egyes jövedelmi kategóriák átlagos jövedelmének reális korrigálására nem lehet eszközt találni.

A jövedelemeloszlás kielégítő vizsgálatának alapja eddig rendszerint vagy

1. megbízható és részletes jövedelemadó-statisztika, vagy
2. a Pareto-féle matematikai számítás.

A jövedelemeloszlás vizsgálata kielégítő és megbízható eredményekre vezet azokban az országokban, — főleg a nyugat-európai országokban, Angliában, Franciaországban és Németországban — ahol általában a jövedelemeloszlás egyenletesebb s ahol a közületi terhek nagy részét a jövedelemadó fedezi. Ezekben az országokban a kereső lakosság jelentős része jövedelemadóköteles. Németországban például, ahol a lakosság 55%-a fizetett jövedelemadót 1928-ban, az egyéni jövedelmek összegének 60%-a volt jövedelemadóköteles.³ Ezzel szemben Magyarországon és általában az erősen agrárjellegű európai országokban, ahol a jövedelemeloszlás igen egyenlőtlen s ahol a jövedelemadó szerepe a közterhek előteremtése szempontjából csak kisebb jelentőségű, a jövedelemadó-statisztika nem alkalmas a jövedelemeloszlás vizsgálatának elvégzésére. Ennek főleg két oka van:

1. a jövedelemadó-statisztika a kereső lakosságnak csak igen csekély hányadát fogja meg;
2. a jövedelemadó bevallások közismerten megbízhatatlanok és a valóságtól nagymértékben eltérnek.

Magyarországon például 1934-ben 215.560* volt a jövedelemadókötelesek száma s az ország 8.9 millió főnyi lakosságának 2.42%-a, vagy a kereső lakosság alig 5%-a fizetett jövedelemadót. A lakosság néhány százalékának a valóságtól jelentősen eltérő jövedelemadó bevallása tehát nem alkalmas kiindulás a jövedelemeloszlás vizsgálata számára.

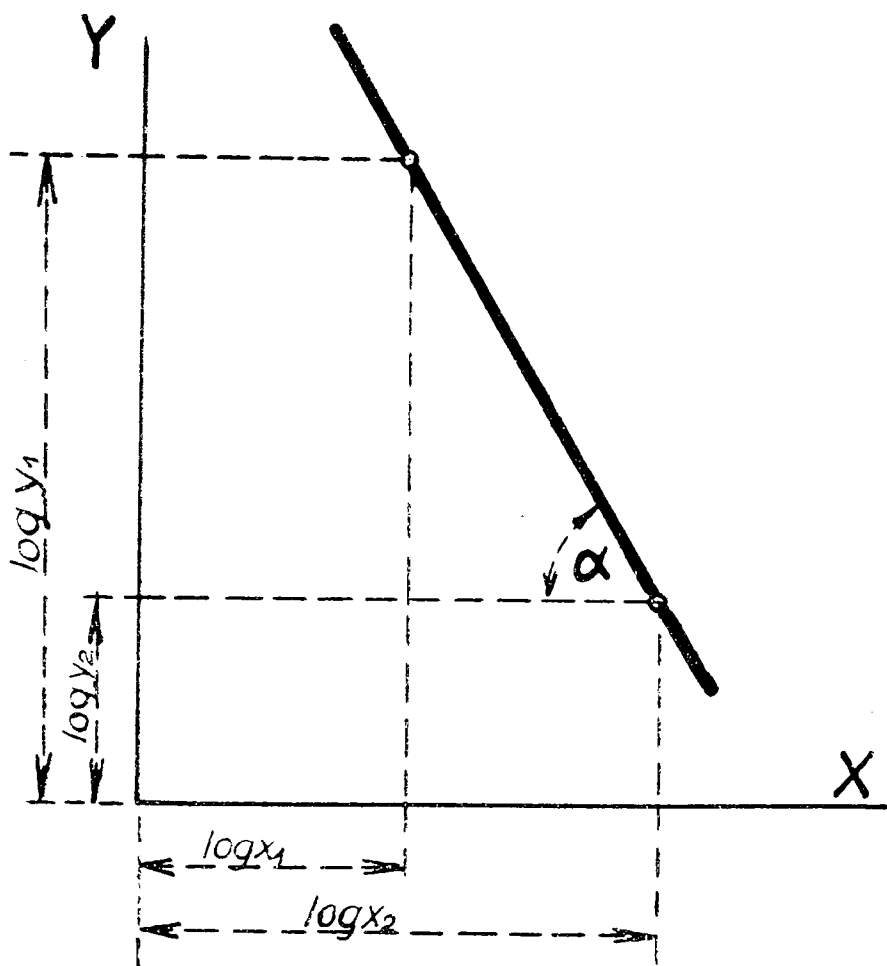
Ez a magyarázata azonban annak is, hogy Magyarorszá-

³ Internationaler Steuerbelastungsvergleich, Berlin, 1933. Einzelschriften zur Statistik des deutschen Reichs. No. 23. 683 l.

⁴ Adóstatisztika V. füzet. M. kir. pénzügyminiszter kiadása, Budapest, 1934. 173 l.

gon a jövedelemeloszlás kérdését Pareto matematikai módszerével sem tisztázhatjuk kielégítő módon.⁵

Pareto empirikus vizsgálatainak eredményeképpen arra a törvényszerűségekre jutott,⁶ hogy ha az országban az egyes jövedelmi kategóriákba tartozó lakosság számának logaritmusait a koordinata rendszer függőleges (y) tengelyére viszzük fel, az egyes jövedelmek logaritmusait pedig a vízszintes (x) tengelyen rakjuk fel, úgy az összetartozó értékek által meghatározott pontok egy egyenes vonalon fekszenek, amely vonal hajlása az illető ország jövedelemeloszlására jellemző. Az egyenes hajlásszögét *Pareto-féle állandónak* nevezik, amely

$$\log y = \log b + m \log x$$

$$y = b \cdot x^m$$

$$m = \operatorname{tg} \alpha \text{ a Pareto-féle állandó.}$$

általában 1.5 körül ingadozik. A Pareto-féle törvény alapját a jövedelemadó-statisztika felhasználásával végzett empirikus vizsgálatok képezték. A Pareto-féle módszert éppen ezért nagy

⁵ L. Theiss Ede: Statisztikai törvényszerűség a jövedelemeloszlásban (Közgazdasági Szemle 1935. 1—2 kötet) című mélyenjáró tanulmányát.

⁶ V. Pareto: Cours d'Economie Politique. II. 1897, 299 lap.

óvatossággal kell kezelni oly esetekben, ahol a jövedelemadó-statisztika a jövedelmeknek és a lakosságnak viszonylag csak kis részét öleli fel. A Pareto-féle egyenes ugyanis a logaritmikus y és logaritmikus x értékek által meghatározott pontokat összekötő vonal, helyesebben a több-kevesebb szóródást mutató pontok között húzott egyenes. Már pedig, ha egy ilyen pontrendszernek a hiányos jövedelemadó-statisztika következtében csak egy rövid s még hozzá leglabilisabb szakaszát ismerjük, úgy a Pareto-féle egyenes megrajzolásánál nagy óvatossággal kell eljárunk és világosan meg kell látnunk, hogy a széles rétegek jövedelemeloszlását jelentő mezőben a vonal az önkényesség jegyében halad.⁷ Mert hisz a Pareto-féle egyenes iránytangense, mint azt maga Pareto is megállapította, aszerint változik, hogy a népesség milyen rétegeire terjesztjük ki számításainkat.⁸

A jövedelemeloszlás számszerű vizsgálatát Magyarországon csak durva megközelítéssel lehet elvégezni. Megállapítani igyekeztem az egyes egymástól többé-kevésbé elválasztható foglalkozásuk átlagos jövedelmét. Az egyes foglalkozási kategóriákhoz tartozó kereső és összes lakosság számát az 1930. évi népszámlálás foglalkozási statisztikájából vettem. Ily módon sikerült a lakosság egyes széles rétegeinek jövedelmét lépésről lépésre körülhatárolni, míg végre elérkeztem a lakosság azon részéhez, ahol a további részletezés reális alapjai meggyengültek. Erre a kategóriára a széles rétegek jövedelmeként kiszámított összeg és az összes egyéni jövedelmek közötti különbség mint maradék jut. A lakosságnak ezen a nagyjövedelműek kategóriáját felölelő részénél a jövedelemadó-statisztika adott a további részletezésre bizonyos támpontot. A jövedelemadó-statisztika adatait azonban bizonyos mértékben módosítani kellett, hogy a valóságot jobban megközelíthessük.

A jövedelemeloszlás alakulását az 1930/31. évre vonatkozóan vizsgáltam meg, mert az 1930. évi népszámlálás a lakosság foglalkozási viszonyait erre az évre adja meg pontosan.

Az egyéni jövedelmek összegét a nemzeti jövedelem-számítás során idézett munkánkban állapítottuk meg. A nemzeti jövedelem főtételeinek számszerű felépítése az 1930/31. gazdasági évben a következő:

⁷ W. E. King, O. W. Knauth, F. L. Macaulay: Income in the United States, its amount and distribution. 1909—1919, New York, 1921. 344—345 lap.

⁸ A. Angelopoulos (Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik, Leipzig, 1931.). számításai szerint például Németországban a a Pareto-féle állandó

a mezőgazdaságban	2.45
az iparban	1.34
az egész Németbirodalomban	1.86

A nemzeti jövedelem netto tételei:

Mezőgazdaság	1,590.2	millió pengő
Bányászat és kohászat	70.7	„ „
Ipari termelés	1,383.3	„ „
Szállítási tevékenység	49.3	„ „
Kereskedelem	409.0	„ „
Egyes közületi bevételek érték- növelő hatása	307.7	„ „
Lakáshasználat	433.5	„ „
Színház, mozgóképszínház . . .	21.3	„ „
Háztartási munka értéke	444.5	„ „
Nemzetközi fizetések	168.1	„ „
Összesen:	4,541.4	millió pengő

Ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem ezen értékéből az összes egyéni jövedelmek összegét megkapjuk, *le kellett vonnunk a nem bér ellenében végzett háztartási munka értékét, továbbá az egyes közületi bevételek értéknövelő hatásának tételét és hozzáadni a köztisztviselők személyi jövedelmeit, az orvosok, ügyvédek, stb. szabadfoglalkozásuak eddig ki nem számított jövedelmét.* E számítások eredményét a következő táblázat adja az 1930—31. évre:

Az egyéni jövedelmek összege:

A nemzeti jövedelem általunk megállapított netto értéke . . .	4,541.4	millió pengő
Köztisztviselők, orvosok, ügy- védek, stb. jövedelme +	783.0	millió pengő
A nem bér ellenében végzett háztartási munka értéke . . . —	381.0	millió pengő
Egyes közületi bevételek érték- növelő hatása —	307.7	millió pengő
Összesen:	4,635.7	millió pengő

A jövedelemeloszlás vizsgálatának kiindulási alapja az egyéni jövedelmek összege mellett a népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása volt. Az 1930. évi népszámlálás szerint Magyarország népessége foglalkozási ágak szerint a következőképpen oszlott meg:

	Keresők	Eltartottak	Összesen
Östermelők	2,031.451	2,467.942	4,499.393
Bányászat és kohászat	35.182	79.859	115.041
Ipar	886.676	996.581	1,883.257
Kereskedelem, hitel	226.083	242.976	469.059
Közlekedés	113.289	225.586	338.875
Közszolgálat és szabad- foglalkozásuak	195.812	238.970	434.782
Véderő	41.022	31.519	72.541
Napszámosok	61.046	61.292	122.338
Házi cselédek	176.987	20.192	197.179
Egyéb és ismeretlen fog- lalkozásuak	231.694	324.160	555.854
Összesen:	3,999.242	4,689.077	8,688.319

A jövedelemeloszlás alakulásának megközelítésénél úgy jártunk el, hogy megállapítottuk

1. a mezőgazdasági munkások;
2. a gazdasági cselédek;
3. az 1—10 kat. holdas kisbirtokos és kisbérllők;
4. a 10—100 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérllők;
5. a bányászati- és kohászati munkások;
6. az ipar, a kereskedelem és hitel, a közlekedés, valamint a közszolgálati és szabadfoglalkozásuak segédszemélyzete;

7. az önálló kisiparosság jövedelmét.

Az itt felsoroltak, mint az alábbi részletezés mutatja, a népesség 75%-át teszik. Az a kérdés most, hogy népességünk e széles rétegének az egyéni jövedelmek összegéből mekkora hányad jutott.

1. A kereső mezőgazdasági népesség közül az 1930. évi népszámlálás adatai szerint:

a földnélküli mezőgazdasági munkások száma	470.601
az egy holdnál kisebb birtokkal rendelkező mezőgazdasági munkások száma	91.927
Összesen	562.528

volt, amelyhez 687.821 eltartott családtag tartozott. A nincstelen és törpebirtokos mezőgazdasági munkások fő jövedelmi forrását munkájuk ellenértéke alkotja, amihez a zsellérház szegényes udvarán felnevelt baromfi, esetleg sertés értéke járul.

Az év 365 napjából a nincstelen mezőgazdasági munkások országos átlagban 150 napot dolgoztak. Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése szerint ugyanis, „mondhatjuk, hogy míg jó viszonyok között egy mezőgazdasági munkásember egy évben 200 bér munkanapra könnyen számíthatott, ma ez a szám átlagban alig tehető 150 munkanapra.” Az 562.528

kereső munkás munkateljesítménye tehát 84.4 millió munkanap volt. Ennek értékét az 1930/31. gazdasági évben kialakult átlagos 2.10 pengő napszámberrel vettük számba.⁹ A nincstelen mezőgazdasági munkásság munkabérjövedelme tehát 1930/31-ben 177.2 millió pengőt tett ki. További tételként kell számba venni a tulajdonukban levő 155.454 ház használatának értékét. A mezőgazdasági munkások házának hasznóértékét ugyanazzal az értékkel — házankint évi 5 q buza értékével — szerepeltettük, mint a nemzeti jövedelem, illetőleg az egyéni jövedelmek összege kiszámításánál. A 155.454 ház hasznóértéke (a búzát métermázsánkénti 15.58 pengő majori árral számítva) 12.1 millió pengőt tett ki. A munkásság többnyire részmunkája által szerzett tüzelőanyag — szalma, szárkóró, nád stb. — értékét kerekén 22 millió pengőre tehetjük. A zsellérház udvarai, felnevelt aprójószág értékét családonként 60.— pengőre becsültük, ami összesen 18.0 millió pengőt tett ki.

A nincstelen mezőgazdasági munkásság 1930/31. évi jövedelme tehát a következő tételekből tevődött össze:

84.4 millió munkanap értéke	177.2	millió pengő
155.454 ház használati értéke	12.1	„ „
aprójószág hozadéka	18.0	„ „
tüzelőanyag	22.0	„ „
<hr/>		
Összesen:	229.3	millió pengő ¹

¹ A törpebirtokos-napszámok földjáraadék jövedelme a 10 kat. holdnál kisebb birtokokkal rendelkezők jövedelménél van kimutatva. (l. alább).

Ez az érték állott az 562.528 kereső mezőgazdasági munkás és 687.821 eltartottja, vagyis az ebbe a kategóriába tartozó 1,250.349 főnyi népesség rendelkezésére. *A népességnek ebbe a kategóriájába tartozó minden tagjára tehát 183.4 pengő jutott az 1930/31. évben.* Ha tehát a tüzelőanyag és a saját ház használatának értékét nem vesszük számba, illetve ha a közterheket is figyelembe vesszük, a fejenként felhasználható átlagos jövedelem még ennél is kisebb. Ezért, ha az átlagtól való eltérésekre figyelemmel vagyunk, nyilvánvaló, hogy számos nagycsaládu mezőgazdasági munkásnál a fejenként rendelkezésre álló jövedelem valóban csak naponkénti 15—20 fillér volt, mint arra *Kerék Mihály* rámutatott.¹⁰

2. Az 1930. évi népszámlálás 218.044 kereső mezőgazdasági cselédet tüntet fel, akiknek eltartottja 381.578 lélek volt.

⁹ Az Országos Mezőgazdasági Kamara Évi Jelentése 1931, 231 lap. A férfinapszám 2.60, a női napszám 1.80, a gyermeknapszám 1.35 pengő volt. A mérlegelt átlag megállapításánál a keresők számarányának megfelelően a férfi napszámért 3, a nőit 2 és a gyermeknapszámért 1 sullyal szerepeltettük.

¹⁰ *Dr. Kerék Mihály*: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Magyar Gazdák Szemléje. 1933. 590 lap.

A mezőgazdasági cselédek kortagozódás szerinti megoszlása azt mutatja, hogy kb. 30%-a a 7—19 éves korcsoportba (jórészt természetesen a felső korhatár közelébe) tartozott, akik félkonvencióval szegődtek el. Ennek megfelelően a 218.044 gazdasági cseléd 185.336 egészkonvenciót kapott. A teljes konvenció országos átlagban a következő:

12 hl buza (15.58 pengő/métermázsa) . .	153.31 P
8 hl rozs (11.07 pengő/métermázsa) . .	69.08 P
4 hl árpa (12.61 pengő/métermázsa) . .	32.28 P
10 hl tengeri (egy hold föld) (12.38 pengő/métermázsa)	123.80 P
napi 1 l. tej (18.6 fill./liter)	67.89 P
pénzbér	20.— P
Összesen:	466.36 P

Ehhez járul még a gazdasági cseléd udvarán felnevelt aprójószág értéke, amit 70.— pengőre értékeltünk. Így a gazdasági cseléd jövedelme 536.36 pengő volt 1930/31-ben. A 218.044 konvencióban szereplő 152.631 egészkonvencióhoz a cselédház lakáshasználata is járult, amit szintén egyenkint 5 q buza értékével számítottunk. A 152.631 lakással számított egészkonvenció és a 65.413 lakás nélkül számított félkonvenció együttes értéke 111.3 millió pengőt tett. Ehhez járul még a tüzelőanyag 11.8 millió pengős értéke, s így a gazdasági cselédek összes jövedelme 1930/31-ben 123.1 millió pengő volt. *Ebből az összegből a gazdasági cselédek kategóriájába tartozó 218.044 kereső és 381.578 eltartott, összesen 599.622 lélek mind-egyikére 205.30 pengő jutott.*

3. A 10 kat. holdon aluli kisbirtokosok és kisbérlők kategóriájába tartozókat két csoportba foglaljuk. Az első csoportba az 1 holdon aluli, a másik csoportba pedig az 1—10 kat. holdas kisbirtokosokat és kisbérelőket soroljuk.

Az 1 kat. holdon aluli birtokosok és bérlők	
keresőinek száma	25.857
segítő családtagok száma . .	8.829
eltartottjaik száma	40.402
összesen:	75.088 ¹

¹ E kis szám magyarázata az, hogy a törpebirtokosok legnagyobb része a napszámos-törpebirtokosok kategóriájához tartozik. (l. fentebb).

Az 1—10 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlők kategóriájába tartozó

keresők száma	465.096
segítő családtagok száma . .	316.085
eltartottjaik száma	893.708
összesen:	1,674.889

Az ebbe a kategóriába tartozó keresők az év nagyobb hányadában voltak foglalkoztatva, mint a mezőgazdasági mun-

kások, ezek munkakapacitása tehát jobban volt kihasználva¹¹ és kb. 200 munkanapot dolgoztak egy évben. A 465.096 kereső kisbirtokos és kisbérelő munkateljesítménye 93.0 millió munkanapot tett, amihez még a segítő családtagok munkája járul. A 316.085 segítő családtag által teljesített munkát, ha egyenként évi 100 munkanap teljesítményt tételezünk fel, 31.6 millió munkanapra becsülhetjük. Az 1—10 holdas kisbirtokosok és kisbérlők kategóriájába tartozók munkateljesítményét tehát összesen 124.6 millió munkanapra becsülhetjük. Hasonló számítások szerint az 1 kat. holdon aluli kisbirtokosok és kisbérlők keresőinek és segítő családtagjainak munkateljesítményét 6.1 millió munkanapban vehetjük fel, úgyhogy az itt említett népesség összes munkateljesítménye 130.7 millió munkanapra tehető. Ennek értéke a 2.10 pengőös átlagos napszámbér mellett 274.5 millió pengőt tett ki. Az ebbe a kategóriába tartozó kisbirtokosok és kisbérlők további jövedelmét a tulajdonukban levő birtokok földjáradéka képezte. A 10 kat. holdnál kisebb birtokok területe 3,208.846 kat. hold. Ennek földjáradékát a haszonbér alapján vehetjük számba. A földmivelésügyi minisztérium haszonbérstatisztikája országos átlagban az 5 kat. holdnál kisebb birtokokra 2.3 q buza, az 5—10 kat. holdas birtokokra 1.9 q buza haszonbért közöl. Ezek alapján a 10 kat. holdnál kisebb birtokok kat. holdankinti átlagos haszonbére 2.1 q buza volt. Figyelemmel kell azonban lennünk arra, hogy a 3,208.846 kat. hold kisbirtokból 312.000 kat. hold a szőlő, amelynek ugy hozama, mint bérértéke jelentékenyen nagyobb az egyéb mezőgazdasági művelés alatt álló területeknél. Ezt akként vettük figyelembe, hogy a szőlőterületek haszonbérjövödelmét 4.0 q buza kat. holdankinti haszonbérrel vettük számba. Ezek figyelembevételével a 10 holdnál kisebb birtokok 3,208.846 kat. holdnyi területének bérértéke 7.33 millió q buza volt. Ennek értéke a buza 1930/31. évi majori ára alapján — 15.58 pengő métermázsa — 114.2 millió pengőre adódott.

Az ebbe a kategóriába tartozó népesség általában saját házában lakik s ezért az általuk lakott kb. 491.000 háznak haszonértéke az előbbieken említett értékelés alapján 38.2 millió pengőre adódik. Az aprójószágából származó jövedelmet családonként 100 pengőre becsülve 49.1 millió pengőre tehetjük.

Az 1—10 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlők jövedelme ezek szerint a következő:

1. 130.7 millió munkanap értéke . .	274.5 millió pengő
2. a 3,208.846 kat. h. haszonbérértéke	114.2 „ „
3. 491.000 ház haszonértéke	38.2 „ „
4. aprójószágból származó jövedelem	49.1 „ „
összesen: 476.0 millió pengő	

¹¹ Dr. Matolcsy Máttyás: Mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. sz. külön kiadványa 13. és köv. lap.

A 10 holdnál kisebb birtokosok és bérlők 476 millió pengőös jövedelmét azonban a 3.2 millió kat. holdnyi birtokot terhelő kölesönök kamatterhe kisebbiti. Az 5 kat. holdnál kisebb birtokok kamatterhe a kérdéses évre 56.5 millió pengőt tett, az 5—100 kat. holdas birtokoké pedig 89.0 millió pengő volt.¹² Átszámítás után azt tehetjük fel, hogy a 10 holdnál kisebb birtokokra 78.4 millió pengő, a 10—100 holdas birtokokra pedig 67.1 millió pengő kamatteher esett.

A 10 kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkező kisbirtokosok és kisbérlők 1,749.977 főnyi népességének 476.0 millió pengőös jövedelméből adóssági kamat címén 78.4 millió pengőt kell levonni, úgyhogy 397.6 millió pengő állott rendelkezésükre, amiből egy-egy lélekre 227.2 pengő jutott.

4. A 10—100 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlők

keresőinek száma	179.312
segítő családtagjainak száma . .	183.526
eltartottjainak száma	408.955
összesen:	771.793

Az ebbe a birtokkategóriába tartozó kisbirtokosok és kisbérlők átlagos birtoknagysága 30 hold körül van. Ez azt a birtoktipust jelenti, ahol a kisbirtokos munkakapacitása csaknem teljesen ki van használva.¹³ A 179.312 kereső kisbirtokos és kisbérlő, valamint 183.526 segítő családtagjának munkateljesítménye, ha a keresők évi foglalkoztatottságát 300 munkanapra, a segítő családtagokét pedig 150 munkanapra tesszük, 81.3 millió munkanapra adódik. Ennek értéke az átlag 2.10 pengős munkabér alapján 170.7 millió pengő.

A 10—100 kat. holdas birtokok területe 5,333.589 kat. hold, amelynek átlagos kat. holdankinti bérösszegét a földmívelésügyi minisztérium közlése szerint 1.63 q buzára tehetjük. Az 5.3 millió kat. hold bérjövedelme tehát 8.7 millió q buza értékével volt egyenlő, amelyet, a buza majori árával számítva, 135.4 millió pengőt kapunk.

10—100 kat. holdas birtokok felszerelése — eszköztőke, állattőke, forgótőke — is nagy értéket reprezentál, amelynek a kamatát a termelés során meg kell keresni. *Keztyüs* Lajos adatai szerint ezen birtokkategóriánál a megművelt terület 1 kat. holdján 175.— pengő érték esik az említett felszerelésre. Ennek kamatigénye, 7%-os kamat figyelembevételével, összesen 65.3 millió pengőt tett. 1930/31-ben. A lakáshasználat értékét pedig az előbbiekhöz hasonló módon számítva,

¹² Dr. Maolcsy Máttyás: Az új földreform munkaterve. 1935. 137 lap.

¹³ Dr. Matolcsy Máttyás: Mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. i. m. 15. lap.

27.3 millió pengőre becsüljük. Az ebbe a kategóriába tartozó 5.3 millió kat. hold adósságának 67.1 millió kamatterhét úgy, mint az előbbi kategóriánál, a jövedelemből le kell vonni.

A 10—100 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlok jövedelmének főbb tételei a következők:

1. 81.3 millió munkanap értéke . . .	170.7 millió pengő
2. 5,333.589 kat. h. haszonbérértéke	135.4 „ „
3. felszerelés kamatigénye . . .	65.3 „ „
4. lakóház haszonértéke	27.3 „ „
összesen:	398.7 millió pengő
5. adóssági kamat	— 67.1 „ „
összesen:	331.6 millió pengő

A 10—100 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlok 771.793 főnyi népességének tehát 1930/31-ben 331.6 millió pengő jutott, amiből egy-egy lélekre 429.6 pengő esett.

5. Az őstermelés másik ágában, a bányászat és a kohászat körében foglalkoztatott munkásság számát és jövedelmi viszonyait egyrészt a bányatárspénztárak, másrészt a Magyar Statisztikai Évkönyvek tartják nyilván. Ezek szerint a bányavállalatok 1930/31-ben 32.311 munkást alkalmaztak, akiknek 73.400 eltartottja volt. *A munkások évi keresete 46,775.000 pengőt tett. Ebből az összegből a keresők és eltartottjaik 105.711 főnyi népességének minden tagjára 442.5 pengő jutott.*

6. Az iparban, a kereskedelem és hitel körében, a közlekedési üzemekben foglalkoztatott munkások jövedelmi viszonyairól az Országos Társadalombiztosító Intézet és az önálló társadalombiztosító intézetek statisztikája ad tájékoztatást. A társadalombiztosító intézetek a kényszerbiztosítás következtében a ténylegesen foglalkoztatott munkások számát a valóságnak megfelelően adják meg. A népszámlálás ezzel szemben csak arról számol be, hogy a népesség a felvétel időpontjában milyen foglalkozási ágakra tagozódott, de a munkanélküliség kérdésére kimerítő választ adni nem tud. A jövedelemeloszlás vizsgálata szempontjából szükség van a társadalombiztosító intézetek által nyilvántartott létszámra, vagyis a tényleges keresők számára. A népszámlálás adatait pedig arra használtuk fel, hogy megállapítsuk: a kérdéses jövedelem a valóságban a népesség minő részének jutott. A munkanélküliség problémánk szempontjából ugyanis azt jelenti, hogy a munkanélküliek legnagyobb része a családjuk egyéb keresőtagjainak eltartottjává válik. A jövedelemeloszlási kérdésnek vizsgálatánál — mint az eddigi fejtegetésből kitűnik — a következő lépés az, hogy a munkásság ezen kategóriájának jövedelmét megállapítsuk. Az 1930. évi népszámlálás foglalkozási statisztikája az egyes foglalkozási ágakra nézve — a mezőgazdaságot kivéve, mert ezt egyéb szempontok szerint részletesebben

tárgyalja — az önálló, a tisztviselő és a segédszemélyzet szerinti tagozódást megadja.¹⁴

A segédszemélyzet kategóriájába tartoznak az iparban, a közlekedésben, a kereskedelem és hitel körében dolgozó munkások, a közszolgálati és szabadfoglalkozásuak által foglalkoztatott háztartási alkalmazottak, cselédek, szolgák, vagyis mindazok, akiknek — amennyiben foglalkoztatva vannak — számát és jövedelmi viszonyait a társadalombiztosító intézetek nyilvántartják.

Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a segédszemélyzet száma a következőkép alakult:

	segédszemélyzet száma
ipar	626.085
kereskedelem	78.985
közlekedés: közutak	15.765
vasutak	51.546
posta stb.	10.414
hitel	3.497
közszolgálatban levők és a szabadfoglalkozásuak által alkalmazottak	58.078
összesen:	844.370

Ezek közül az Országos Társadalombiztosító Intézetnél és az önálló társadalombiztosító intézetek nyilvántartottak:

	munkás	háztartási alk. száma
Országos Társadalombiztosító Intézet .	467.530	148.409
Önálló társadalombiztosító intézetek .	99.310	—
Összesen:	566.840	148.409

Az 566.840 munkás és a 148.409 háztartási alkalmazott együtt 715.249 lelket jelent a népszámlálás 844.370 főnyi népességadatával szemben. A különbség legfőbb oka kétséget kizáróan a munkanélküliségben keresendő. Az alkalmazott statisztikai módszerünk esetleges hiányosságától eltekintve a mutatkozó 129.121 főnyi különbség a munkanélküliek számát jelenti 1930 december végén a kérdéses foglalkozási ágakban.

¹⁴ Az iparokban tevénykedő népesség például foglalkozás szerint a következőkép oszlott meg:

	keresők száma
Munkás	626.085
Tisztviselő	43.356
Önálló (kisiparos)	204.564
Házi és népiparos	11.322
Vándoriparos	1.349
Összesen	886.676

Az iparban foglalkoztatott 886.676 kereső eltartottjainak száma 996.581 volt.

Az 1930. évi népszámlálás adatgyűjtése a munkanélküliség felől is érdeklődött és az összes munkanélküliek számát 1930 december végén 224.103-ra tette.¹⁵ Tekintettel azonban az agrárvidékek munkanélküliségének az ipari munkanélküliségtől való nagy eltérésére és tekintettel arra a nehézségre és bizonytalanságra, amely ennek statisztikai megközelítésénél felmerül, a népszámlálás alkalmával talált munkanélküliek közül az agrárlakosságot úgy kapcsoltuk ki a közelítő tájékozódás szempontjából legkönnyebben, hogy csak Budapestre, illetőleg a Nagy-Budapestre vonatkozó adatokat vizsgáltuk. Nagy-Budapesten a munkanélküliek száma eszerint 1930. év végén 76.345 volt, akik közül 64.016 szakmunkás és 12.329 napszámos volt. A népszámlálás és a társadalombiztosító intézetek által nyilvántartott munkások és cselédek száma között mutatkozott 129.121 főt számláló különbség mint a munkanélküliség száma tehát nagyon reálisnak látszik, mert ebből egyedül Nagy-Budapestre a népszámlálás szerint is 76.345 lélek esett, az 52.776 főnyi maradvány pedig az ország többi vidékei között oszlik meg. Ez a megoszlás arányban áll azzal, hogy Nagy-Budapest területén az ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok nagyobb része működik, mint az ország összes többi területén.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet és az önálló társadalombiztosító intézetek által nyilvántartott munkások és cselédek jövedelme 1930/31-ben a következő volt:

566.840 munkásnak jutott . . .	544.2 millió pengő bér
148.409 házt. alkalm.-nak jutott .	103.1 „ „ „
összesen: 647.3 millió pengő bér	

A 844.370 kereső segédszemélyzet és a 787.414 eltartott, összesen tehát 1,631.784 főnyi népességnek ezek szerint 1930/31-ben 647.3 millió pengő jövedelem jutott, amelyből egy-egy lélekre 396.7 pengő esett.

7. Az önálló kereskedők és iparosok jövedelmi viszonyait vizsgálva¹⁶ arra az eredményre jutottunk, hogy az önálló kisiparosok 204.564 főnyi keresője közül 149.550 azoknak a száma, akik évenként 1000 pengőnyi, vagy ennél kisebb jövedelemmel rendelkeznek. A 204.564 önálló kisiparos eltartottjainak száma 393,139, amiből — ha lineáris összefüggést tételezünk fel — a 149.550 kisiparosra 288.000 eltartott esik. Ezeknek a kisjövedelmű kisiparosoknak 437.550 főnyi népességére tehát 149.5 millió pengő jövedelem esett 1930 31-ben, vagyis egy-egy lélekre 342.0 pengő jutott.

A népszámlálás foglalkozási statisztikájának összeállí-

¹⁵ Statisztikai Havi Közlemények. 1931, 409 lap.

¹⁶ Dr. Matolcsy Mátyás és dr. Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme. 1936.

tásában — mint fentebb közöltük — szerepel 61.046 kereső napszámos és 61.292 eltartottja: összesen tehát 122.338 lélek. Szerepel továbbá „ismeretlen és egyéb foglalkozásu“ megjelölés alatt kereső és eltartott együttesen 194.953 lélek. A napszámosok és ismeretlen foglalkozásuak 317.291 főnyi népességének életszínvonala az előbb vizsgált kategóriák életszínvonalánál is alacsonyabb. Ahhoz mégis, amikor jövedelmüket kívánjuk felbecsülni, két körülményre kell figyelemmel lennünk. A szóbanforgó két kategóriában egy keresőre az országos átlagnál kevesebb eltartott esik; másrészt pedig ezek többsége valószínűleg városi elem, ahol a pénz vásárlóereje kisebb, mint vidéken. Így tehát, bár koldulással, stb. a vidéki szegény rétegek keresetéhez képest elég jelentős összegű jövedelemre tehetnek szert, életszínvonaluk mégis nagyon alacsony. A véderő megjelöléssel feltüntetett 72.541 kereső és eltartott népesség átlagos jövedelme szintén nagyon csekély, tekintettel a közlegénység rendkívül alacsony zsoldjára, mégha a természetbeni ellátásukra fordított összegekre figyelemmel is vagyunk. Mindeme kategóriákba 389.832 lélek tartozik, akiknek fejenkinti átlagos évi jövedelmét nem becsülhetjük többre 200 pengőnél, úgy hogy összes jövedelmük 78.0 millió pengőre tehető.

Az eddig megvizsgált kategóriák népességének és jövedelmi viszonyainak alakulását a következő táblázat foglalja össze:¹⁷

	Népesség	Az összes lakosság %-ában	Jövedelem millió pengőben	Az egyéni jövedelmek összegének %-a	Fejenkinti jövedelem pengőben
Mezőgazdasági munkások	1,250.349	14.4	229.3	4.9	183.4
Gazdasági cselédek	599.622	6.9	123.1	2.7	205.3
1—10 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlők	1,749.977	20.1	397.6	8.6	227.2
10—100 kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlők	771.793	8.9	331.6	7.2	429.6
Bányászati és kohászati munkások	105.711	1.2	46.8	1.0	442.5
Az ipar, közlekedés stb. segédszemélyzete	1,631.784	18.8	647.3	14.0	396.7
A kisjövedelmű önálló kisiparosság	437.550	5.0	149.5	3.2	342.0
Napszámos, ismeretlen foglalkozásu, véderő.	389.832	4.5	78.0	1.9	200.0
Összesen	6,936.618	79.8	2,003.2	43.5	288.8
A lakosság többi része	1,751.701	20.2	2,632.5	56.5	1,500.3
Mindössze	8,688.319	100.0	4,635.7	100.0	907.9

¹⁷ Hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgált kategóriákban megállapított fejenkinti jövedelmi hányadok átlagértékek. Mégis feltehető, hogy olyan jövedelemkategóriákról van szó, amelyeken belül a jövedelemkülönbségek nem nagyon jelentősek, ezért valószínű, hogy az átlagoktól való eltérések fel és lefelé is 15—20%-ot nem haladnak meg, bár szórványosan különösen a 10—100 kat. holdas kategóriákban nagyobb eltérések is előfordulhatnak.

Magyarország lakossága 80%-ának fejenkénti jövedelme átlagosan 288.8 pengőt tett 1930/31-ben és az egyéni jövedelmek összegéből számára összesen csak 44% jutott. A lakosság többi részének — 20%-nak — minden tagjára 1500.3 pengő jutott. A lakosság 20%-ának átlagos jövedelme tehát kereken ötször akkora volt, mint a 80%-ot kitevő óriási többségnek. Amíg azonban a 80%-nyi lakosság átlag jövedelmétől csak kis eltérések tapasztalhatók, mert — mint a fentebbi táblázat mutatja — a vizsgált kategóriák átlagjövedelme 180—450 pengő között mozog, addig a nagyjövedelműeket is magában foglaló 20%-nyi lakosság 1.525 pengős átlagos fejenkénti jövedelmétől nagy eltérések tapasztalhatók. Ennek az utóbbi csoport jövedelmi viszonyainak vizsgálata számtalan nehézségbe ütközik. Előbbi módszereink további alkalmazása lehetetlen. Azzal kell ugyanis számolni, hogy az egyes foglalkozási ágakhoz tartozó lakosságnak nemcsak főfoglalkozása alapján van jövedelme, hanem ezen felül soknak van háza, birtoka, vagy egyéb vagyona is. A probléma annyira komplikált, hogy a becslésszerű megközelítés a megengedettnél nagyobb hibával járna. A jövedelemadó statisztika pedig, amely a vizsgálat alapját képezhetné, közismerten a valóságtól eltérő jövedelmeket mutat az egyes kategóriákban. Az 1931. évi jövedelemadó-statisztika adatai szerint pl. a 10.000 pengőnél nagyobb jövedelemmel rendelkezők száma csak 16.619 volt. Ezeknek a jövedelemadó kivetés céljából bevallott jövedelme 463.3 millió pengőt tett. 16.619 adófizetőnek — ha a keresők és az eltartottak országos átlagarányát vesszük számba — 36.560 főnyi lakosság felel meg.

Az adóstatisztika adatai szerint tehát a lakosság 0.42%-ának az egyéni jövedelmek összegéből 10% jutott. De ha meggondoljuk, hogy a jövedelemadó céljából bevallott jövedelem a tényleges jövedelem felét, vagy harmadát sem mindig éri el, akkor joggal feltehetjük, hogy egyfelől 10.000 pengőnél nagyobb jövedelemmel a kimutatott 16.619 adózónál lényegesen többen rendelkeztek s hogy ezekre az összes jövedelmeknek lényegesen több, mint 10%-a esett. Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha a szóbanforgó kategóriának a lakosság számához viszonyított jelentőségét 0.4%-ról 0.6%-ra növeljük és azt tesszük fel, hogy ezeknek az összes jövedelmeknek kb. 20%-a jutott. E feltevések alapján kitűnik, hogy Magyarországon az 1930/31. évben

a lakosság	az egyéni jövedelmek összegéből
0.6%-ának	20%
19.6%-ának	38%
79.8%-ának	42%
100.0%-ának	100%

jutott. A három kategória jövedelmének egymáshoz való aránya tehát 1:4:66 volna.

A jövedelemeloszlás a nyugateurópai országokban többnyire kedvezőbb. Németországban pl. 1928-ban a jövedelem-megoszlás a következőképpen alakult:¹⁸

a lakosság	az egyéni jövedelmek összegéből
0.7%-ának	9.8%
9.7%-ának	26.1%
89.6%-ának	64.1%
100.0%-ának	100.0%

jutott.

Az Északamerikai Egyesült Államokban pedig:

a lakosság	az egyéni jövedelmek összegéből
3.0%-ának	22.0%
11.0%-ának	18.0%
86.0%-ának	60.0%
100.0%-ának	100.0%

jutott.

A jövedelemeloszlás egyenlőtlensége mellett az is nagy szerepet játszik, hogy a konjunkturaváltozások során az egyes kategóriák jövedelmi viszonyai miként változnak meg. Az ennek a kérdésnek számszerű vizsgálatához szükséges finomabb statisztikai módszerek nélkülözik a megfelelő statisztikai adatokat.

Matolcsy Mátyás.

¹⁸ News Bulletin of the National Bureau of Economic Research megfelelő évfolyamát 1918-ban.

Az indemnitási és appropriációs törvény- szakaszok téves szövege.

Lónyay Menyhért 1868 április 16-án benyújtotta a képviselőházban az első alkotmányos költségvetési előirányzatot. Ekkor hangzott el az első pénzügyminiszteri exposé a magyar parlamentben, amelyet a miniszter a következő szavakkal fejezett be:

„Nem vonja senki kétségbe, hogy adómegajánlásra írott jogaink mindig léteztek; de ha visszaemlékezünk az 1848 előtti időkre, midőn az országgyűlés csakis a hadiadó és a subsidiumok felajánlása jogát gyakorolá, míg előtte tetteleg minden befolyás el volt zárva a közvetett adónemekre, melyek pedig a népéletbe mélyen behatnak; s ha tekintjük, hogy akkor az államköltségvetés megállapítása egészen ismeretlen volt: el fogja mindenki ismerni, mint eltagadhatatlan tényt, hogy a jelen pillanatban, amidőn az 1848. és 1867. törvények értelmében a felelős minisztérium öfelsége a koronás király megbízásából az első rendes állami költségvetést szabad elhatározás végett a képviselőház asztalára leteszi, ha nem is az írott jogok terén, de az alkotmányos élet tényleges gyakorlatában nevezetes lépés történik.“¹

Harminc évvel később, 1897-ben nyújtotta be a kormány a képviselőházban a „számviteli törvény“ tervezetét, mint törvényjavaslatot, amelynek az indokolása többek között így szól:

„A „számviteli törvény“ keretéből az állami költségvetés, mint az egész elszámolás alapja és kiinduló pontja, ki nem maradhat. Szükséges, hogy abban legalább is azon tételes határozmányok felvétenessenek, melyek nélkül — *miután eddig kodifikálva nincsenek* — sem a számvitelt, sem az érdemleges ellenőrzés gyakorlatát törvényes és biztos alapra fektetni nem lehetne.“²

A pénzügyi bizottság után foglalkozott a javaslattal a zárszámadási bizottság is, amely utóbbi jelentésében így nyilatkozik: „Az 1848. III. 37. §-ában elvben megállapította ugyan a törvényhozás budgetjogát, de az tényleg mindeddig kodifi

¹ Kp. Napló. VII. 92.

² Irom. 159. sz.

kálva nem lett és csakis országos határozatok által szabályoztatott.“³

Amint ezek az idézetek is igazolják, tényleg tételes jogszabályunk 1897-ig mindössze arra volt, hogy „az évi költségvetésnek országgyűlésileg történő megállapítása mindig csak egy évre terjed s újabb megállapítás és megajánlás nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet,“ miért is gondoskodni kell a kormánynak arról, hogy az előző évekről szóló befejezett számadások és a költségvetési előirányzatok olyan időben terjesztessenek elő és a képviselőház úgy hivassék egybe, hogy mind az előző időszakokra vonatkozó „befejezett számadások, mind a jövő évi költségvetés az évnél végeig országgyűlésileg tárgyalathassanak.“⁴ De arra már nem volt törvényes rendelkezés, hogy mi történjék akkor, ha a törvényhozás az említett tételes rendelkezések dacára sem intézhetné el a tárgyév kezdetéig a vonatkozó állami költségvetést.

Pedig ha nem is beszélünk az alkotmány helyreállításának az első évről, amikor természetesen gondolni sem lehetett arra, hogy már a kormányzat átvétele pillanatában alkotmányosan tárgyalta előirányzatokkal és magyar pénzügyi törvényekkel indulhat el az államigazgatás: a későbbiekben is, az új éra első 30 évében mindössze 7 olyan esztendőről számolhatunk be, amelyekben a törvényhozás ennek az alkotmányos feladatnak megfelelt. Szóval az alapelv csupán kivételesen érvényesülhetett és az esetek több mint 75%-ában kivételes eszközökhöz kellett nyulni, hogy a törvényesség elve megóvható legyen. Így fejlődött ki a felhatalmazási törvények, vagy amint nálunk tévesen közhasználatúvá vált az elnevezés: az indeninitási törvények rendszere.

Ezt a gyakorlatot törvényesíti az 1897. XX. t.-c. 19. §-a, amikor kimondja, hogy olyan esetekben, amidőn a költségvetés a tárgyév első napjára törvényerőre nem emelkedhet: „a kormány külön törvényjavaslatban felhatalmazást tartozik kérni arra, hogy a legutóbbi költségvetési törvény keretében az állam jövedelmeit folytatólagosan beszédhesse és kiadásait fedezhesse.“ A törvényjavaslat indokolása ennél a szakasznál kifejezetten megemlíti, hogy az erre vonatkozó intézkedések az eddigi törvényhozási gyakorlatot tükrözik vissza.

A közjogi helyzet tehát — amint az előadottakból látjuk — az, hogy az alkotmányunk biztosítása a törvényhozás adó-megajánlási jogán nyugszik. Az adómegajánlást az ország törvényhozása rendszerint az állami költségvetésben gyakorolja. Abban az esetben pedig, ha valamely okból a költségvetési törvény létre nem jöhetne: akkor a törvényhozás — az elfogadott és 1897 óta kifejezetten is törvényesített gyakorlat

³ Irom. 159. sz.

⁴ 1867 : X. t.-c.

szerint — egy rövidebb, azt helyettesítő törvényben ad korlátozott időre és korlátozott körben felhatalmazást a kormánynak az állami háztartás vitelére. Végeredményében ezek szerint a két felhatalmazás között alkotmányjogi különbség nincsen.

*

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk már most azt, hogy milyen gyakorlat fejlődött ki az idők folyamán a két — alkotmányjogilag azonos — felhatalmazás megszövegezésében. Ebben az összehasonlításban nem kívánunk kiterjeszkedni a szövegezéseken az idők folyamán észlelt apróbb és lényegtelen eltérésekre, hanem csupán a lényeggel foglalkozunk. Azokkal a kifejezésekkel, amelyek alkalmasak arra, hogy alkotmányjogi szempontból helytelen következtetésekre jussunk.

Utolsó költségvetési törvényeink vonatkozó szakasza rendszerint így szól: „Hogy az államnak a . . §-ban megjelölt jövedelmei és bevételei folyóvá tétethessenek, az egyenes, fogyasztási és forgalmi adók, illetékek, díjak és jövedékek, az ut-
hid- és révvám, az állami vagyon jövedelmei és az állam egyéb bevételei az eddigi törvények és rendeletek, illetőleg az eddigi törvényeken és rendeleteken törvényesen netalán még teendő módosítások megtartásának kikötése mellett az költségvetési évre ezennel megajánlatnak.”

Viszont az utolsó indemnítási törvényünk ezzel szemben az előző hasonló törvényekkel — lényegében egyezően — így szólt: „Felhatalmaztatik a kormány, hogy a magyar állam területén az adókra és egyéb állami jövedelmekre vonatkozó összes — jelenleg fennálló, vagy ezután hozandó — törvényes jogszabályokat, azok időközben bekövetkező módosításainak figyelembevételével, az 1925/26. költségvetési évben, vagyis az 1926. évi június hó végéig érvényben tarthassa és az ezek alapján befolyó adókból és egyéb bevételekből az állami kiadásokat fedezhesse.”

Csak pár szóval kívánunk utalni arra, hogy mindkét szöveg feleslegesen él azzal a fenntartással, amely az esetleges későbbi törvénymódosításokra vonatkozik. A törvényhozó szuverénitásánál fogva, külön fenntartás nélkül is, bármikor élhet a régebbi törvények módosításával.⁵ Nincsen korlátozva — közjogunk szerint — még az alkotmány módosításában sem. Egy ilyen szükségtelen fenntartásnak évről évre való megismétlése a költségvetési törvényekben csak arra alkalmas, hogy téves felfogásoknak adjon tápot.

Ennél sokkal lényegesebb tévedés azonban és ezért inkább kifogásolható az a gyakorlat, hogy míg a költségvetési törvény vonatkozó szakasza — az alkotmánybiztosítékot jelentő adómegajánlási jognak megfelelően — úgy régebben,

⁵ L. Tomcsányi Magy. orsz. közjoga. 1932. 32. oldal.

mint ma is kifejezetten „megajánlásról” beszél: addig az indenmitás minden esetben az állam pénzügyi törvényeinek, sőt az egyéb állami bevételekre vonatkozó jogszabályoknak az „érvénybentartására” ad felhatalmazást.

Az idézett két szöveg ismeretében önként felmerül a kérdés, hogy:

a) Van-e olyan közjogi rendelkezés, amely a pénzügyi törvényeket, más törvényektől eltérően, hatályosságuk tekintetében adott esetekben korlátozza? Ha igen, ugy mennyiben?

b) Amennyiben a pénzügyi törvények más megítélés alá esnének, mint egyéb törvények: miért kellene azok érvénybentartására külön engedély indenmitás esetében és miért nem a költségvetési törvényben?

a) Az első kérdésre röviden azt felelhetjük, hogy nincsen olyan közjogi rendelkezés, amely törvény és törvény között azok érvényessége tekintetében különbséget tenne. Amint nincsenek alkotmányunkban olyan értelemben vett alaptörvények, amelyeknek a megváltoztatása — az általános törvényhozói tevékenységtől eltérő — különleges kellékeket kívánna meg, épugy ismeretlen közjogunkban az olyan rendelkezés, amely a törvények bizonyos csoportjának az érvényességét külön megítélés alá vonná.

Ne ejtsen tévedésbe minket az 1867. X. ama rendelkezése, amely kimondja, hogy „ujabb megállapítás és megajánlás nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet.” Ez a rendelkezés ugyanis nem mond sem többet, sem kevesebbet, mint amennyit betűszerint kifejez. Különösen pedig nem jelenti azt, hogy meg nem ajánlás esetében az adótörvények érvénye megszűnik. Igazolja ezt a felfogásunkat a törvényhatóságokról szóló 1886. XXI. 20. §-a is, amely a kormányrendeletek kötelező végrehajtásáról rendelkezvén, kivételt tesz a meg nem ajánlott ujoncokra és adókra és a következőket mondja:

„Kivételnek a végrehajtás kötelezettségének a szabálya alól az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására, vagy meg nem ajánlott ujoncok tényleges kiállítására vonatkozó rendeletek. Az előmunkálatok azonban azonnal teljesítendők.”

Ebből a világos szövegből is határozottan megállapítható, hogy az országgyűlés megajánlásának és megszavazásának a hiánya nem a törvény érvényét érinti, hisz ilyen értelmezés mellett, érvényüket vesztett törvények alapján, előmunkálatok végrehajtását sem lehetne elrendelni: hanem csupán arról van szó, hogy a kormány az adók tényleges kivetését és behajtását nem teljesítheti.

Arra nézve, hogy mindenkor ezt a felfogást vallotta a törvényhozás is, hivatkozhatom Lónyay Menyhért — bevezetőleg említett — expozéjára. Ebben a beszédben a miniszter

az állami költségvetésen kívül az azzal egyidejűleg beterjesztett pénzügyi törvényjavaslatokról is szólt és a ház helyeslése mellett az azok között fennálló különbségeket fejtegette. Beszédének ez a része, mint hangsúlyozta, két kérdéssel kíván foglalkozni és szószerint így hangzik:

„Az egyik inkább formakérdés“, — mondta — „de mint minden, mi ezen első tárgyalásra vonatkozik, fontos, mert előzményt képez jövőre.“

„A formakérdés arra vonatkozik, hogy mikép tekintse a törvényhozás a budgetet és mikép a pénzügyi törvényeket? A minisztérium hivatkozva az 1848-iki IV. t.-c. 6. pontjára, úgy az 1867-iki X. t.-c.-re, mely mindkét törvényben — költségvetés iránti határozatról van szó, — azon nézetben van, miszerint az évi költségvetés országos határozattal állapítandó meg: ennél fogva a költségvetésről nem terjeszt elő törvényjavaslatot; de különös határozati javaslatot sem, mert átvizsgáltatván és végleg megállapíttatván az előterjesztett költségvetés egyes tételei, a határozat a t. Ház által fog meg hozatni, a főrendek hozzájárulásával őfelségének felterjesztetni és azután mint országhatározat közhirrre tétetni.“

„Más tekintet alá jönnek a közterhekről szóló törvények: ezek törvényjavaslat formájában tárgyalandók és őfelsége által szentesítendők és érvényben maradnak mindaddig, míg más törvény által meg nem szüntettetnek, vagy módosíttatnak, vagy míg az idő, melyre hozattak, le nem telik.“

Lónyay fejtegetésének ez utóbbi szakasza a legtökéletesebben kifejezi a helyes közjogi állapotot és soha vitássá nem tétetett. A költségvetésre vonatkozó megállapítása ellenben annyiban módosult, hogy a képviselőház a házhatározattal megállapított költségvetést később az ugynevezett appropriációs javaslatba foglalja és mindkét ház azután ebben a keretben tárgyalja és szentesítés után az állami költségvetések is törvényformában jelentkeznek. Ez azonban az expozénak a pénzügyi törvények természetére vonatkozó fejtegetését nem érinti és a miniszternek erre vonatkozó felfogását kétségbe vonni nem lehet.

Az alkotmány biztosítékát tehát nem lehet abban keresni, hogy költségvetés vagy felhatalmazás hiányában az adótörvények hatálya megszűnik; hanem tisztán abban, amit a törvény mond, hogy a kormány elveszti a jogát arra, hogy az adókat kivethesse és behajtassa. Viszont azonban ennek a tilalomnak a terjedelmére nézve azt a felfogást valljuk, hogy az egyaránt kiterjed minden közszolgáltatásra és nemcsak az egyenes adókra, amint azt egyes szakemberek ujabban értelmezik és magyarázzák.

Nem lehet az utóbbi felfogás mellett érvnek tekinteni

azt a tényt sem, hogy az 1867. X. t.-c. tárgyalásánál a Ház mellözte Ráday László abbéli indítványát, hogy a szöveg egészítették ki azzal, hogy „se direkt, se indirekt adót“ kivetni és behajtani nem lehet. Lónyay Menyhért ennél a tárgyalásnál két indítvánnyal állott szemben. Ráday itt említett indítványával és Váradý Gábornak a zárszámadások benyújtására vonatkozó modositó indítványával. A miniszter az eredeti szöveget — anélkül, hogy Ráday indítványára akár csak egy szóval is kitért volna — a következő szavakkal védelmezte meg: „az adóra vonatkozólag ezen minisztérium által előterjesztett törvénycikk sokkal szabatosabb és határozottabb, mint bármely alkotmánynak erről szóló intézkedései. Azt rendesen másutt az alkotmányos élet fejlesztette ki, hogy a törvényhozás mindenkor az adók megszavazását, mint alkotmányos jogot gyakorolta, mely már most ezen törvényjavaslat szentesítése után az ország kétségtelen és szabatosan meghatározott joga.“⁷

Hogy Ráday indítványának mellözése nem jelentette az adó megajánlási jog szűkítését, hanem inkább azt, hogy afelett, mint magató értetődő tétel felett tértek napirendre, mutatja az is, hogy az appropriációs szakaszok a megajánlást — kezdetől fogva a mai napig — a közszolgáltatások valamennyi csoportjára, tehát a közvetett adók, jövedékek és egyedáruságok stb. fajaira is, sőt még az állam egyéb, magánjogi jellegű bevételeire is kifejezetten gyakorolják.

b) Áttérve már most a második kérdésre, meg kell állapitanom azt is, hogy amennyire nincsen semmi közjogi alapja annak, hogy az indenmitásokban a kormány külön felhatalmazást kér a pénzügyi törvények épségben tartására: épugy semmi elfogadható alkotmányos indoka nincsen annak, hogy az appropriációban és az indenmitásban foglalt felhatalmazások között más egyéb megkülönböztetést tegyünk, mint ami az 1897. XX. 19. §-ából folyik.

A kettő között ugyanis csupán abban a tekintetben van különbség, hogy az indenmitás rendszerint egy rövidebb, meghatározott időre és nem az egész költségvetési évre ad felhatalmazást. Továbbá abban, hogy a költségvetés figyelembe veszi a tárgyév szükségleteit és ezekről a tényleges szükségletekről intézkedik: míg ellenben az indenmitás a változott helyzet mérlegelése nélkül, az előző év költségvetésének a keretére korlátozza a kormány felhatalmazását. Egyebekben és különösen közjogi tekintetben a két felhatalmazás között nincsen különbség és így ha a pénzügyi törvények érvénybentartására nézve évről-évre alkotmányosan kellene intézkedni: ugy ez a kötelezettség mindkét esetre kiterjedne.

*

⁷ Kp. Napl. IV.

Mindezek ismeretében — úgy érezzük — nem lesz érdektelen annak a kutatása, hogy mikor és hogyan került be az indemnitási törvényjavaslatokba és onnan a törvényekbe a téves szöveg, a törvények érvényben tartásáról. Lapozzunk vissza a törvényhozás irományaiban egészen az alkotmány helyreállításának az időpontjáig. Ettől az időponttól kutatva a jogfejlődést, mindenesetre reá jövünk a tévedés eredetére.

1867 február 17-én történt meg az új felelős magyar minisztérium kinevezése. A hivatalba lépő új magyar pénzügyminiszter, Lónyay Menyhért, egy már kialakult pénzügyi rendszert és beállított pénzügyi igazgatást vett át, amely a szolgálatot az abszolút kormányzat részéről kiépített szervezettel, császári patensek és a bécsi császári pénzügyminisztérium rendelkezései értelmében gyakorolta. Arra gondolnia sem lehetett, hogy máról holnapra új magyar pénzügyi rendszert dolgozzon ki és azt alkotmányos uton életbe léptesse. Viszont azért sem vállalhatta a felelősséget, hogy az államélet folytonosságát a szükséges anyagi eszközök hiánya miatt megakassza. Így elkerülhetetlenné vált az, hogy kivételes eszközökhöz folyamodjon. Ezért február hó 25-én határozati javaslatot terjesztett a parlament elé, amelyben ismertette a kényszerhelyzetet és felhatalmazást kért a törvényhozástól az addigi adórendszer időleges fenntartására.

Ez az országos határozat március 2-án jött létre és szó szerint így hangzik:

„Miután azok a nehézségek, melyek a teljesen alkotmányos kezelésre való rögtöni átmenetet lehetetlenné teszik, egyáltalában meg nem engedik, hogy az adórendszer, mely bővebb megfontolást és hosszabb tárgyalást igényel — azonnal megállapíttassék s már a f. 1867. évre rendszeres költségvetés terjesztessék elő, s annak folytán az országgyűlés a szükséges adókat megszavazhassa; nehogy addig is, míg ez megtörténhetik, a közigazgatás pénzhiány miatt megakadjon, a Ház ezennel megbizsa és előre meghatalmazza a minisztériumot: hogy a már ezen évre kivetett adókat s az előbbi évekből fennmaradt és az adózók lehető kiméletével behajtandó hátralékokat Magyarország és Erdélyország területén behajthassa; a közvetett adókat, illetékeket és állami egyedáruságokat fenn tarthassa; a begyűlt pénzeket az ország közigazgatási kiadásaira és az országgyűlésileg megállapítandó közös költségekre fordíthassa.“^s

Rendkívül jellemző volt a képviselőházi vita, amely ennek a határozatnak a meghozatalánál kifejlődött. László Imre képviselő azt javasolta, hogy szakítsanak azonnal az abszolút éra adórendszerével és amíg a magyar adórendszert megalkotják, állami kölcsönök útján teremtsék elő a szükséges összege-

^s Irom. II. 65. sz.

ket. Madarász József különösen a fogyasztási adók és egyed-
 áruságok fenntartása ellen tiltakozott, mert azok „a magyar
 nemzet szokásaival, természetével és jellemével ellenkeznek.“

Az elhangzott ellenzéki felszólalásokra Deák Ferenc vá-
 laszolt és megállapította, hogy a Ház minden oldalán meg-
 egyeznek a vélemények abban, hogy a költségekre szükség van.
 Egyetértenek abban is, hogy az adók csak úgy és addig tör-
 vényesek, ha és ameddig az országgyűlés megajánlja. Adó-
 rendszer megalkotására és részletes költségvetés készítésére
 idő nincsen, így tehát nem marad más hátra, mint az, hogy
 ha az adók nem voltak eddig törvényesek, tegyük most azzá.
 Utalt az 1789. évi francia forradalomra, melynek vezérei szin-
 tén azzal kezdték — pedig ugyancsak a népjogokért harcoltak
 — hogy ideiglenesen átvették és megállapították az addig
 fennállott adókat. Semmivel sem lenne alkotmányosabb,
 — mondta — ha az országgyűlés az abszolút idők adórendsze-
 rének a fenntartása helyett államkölcseönt venne fel.⁹

Deák Ferenc ezen felszólalása után a Ház a javaslatot
 országos határozattá emelte és ezzel először belekerült a jog-
 források közé az adórendelkezések érvénybentartására vonat-
 kozó határozat. Itt azonban ez a határozat tényleg helytálló,
 mert olyan rendelkezéseket kívántak akkor törvényerővel fel-
 ruházni, amelyek a magyar alkotmány szerint addig nálunk
 nem voltak törvényesek.

De nem változott a helyzet 1867 végéig sem és ezért a kor-
 mány, amikor 1868 első harmadára ismét törvényes felhatal-
 mazást kért, helyes alkotmányos érzékkel ismét úgy fogal-
 mazta meg törvényjavaslatát, hogy: „a magyar korona orszá-
 gaiban jelenleg fennálló összes egyenes és közvetett adók, ugy-
 szintén államegyedáruságok a jövő, 1868-ik évi január hó 1-től
 kezdve, ugyanazon évi április hó 30-ig a folyó 1867-ik évre orszá-
 gos határozat által ideiglenesen elfogadott rendszer szerint
 érvényben maradnak.“¹⁰

Azt, hogy ezt a felhatalmazást csupán kisegítő törvény
 hozási intézkedésnek tekintették, nyomatékosan kiemeli a tör-
 vény 2. szakasza, amely — bár fölöslegesen — külön is ki-
 jelenti, hogy: „Ha ez időközben is bármely adónemre nézve
 törvényhozási intézkedés jön létre: az a törvénynek a hivata-
 los lapban történt közzététele után, a törvényben magában
 kijelölt napon és módon életbe lép.“ Világosan megállapítható
 tehát ezekből, hogy a gyakorlatban levő szabályok érvényben-
 tartásáról csak azért intézkedik, mert a vonatkozó kérdésben
 magyar törvény nincsen.

Az 1868. évi állami költségvetést — mint bevezetőleg
 említettük — Lónyay pénzügyminiszter ugyanazon év április

⁹ Kp, Napló III/2. ülés.

¹⁰ Lt. 1867. XVIII.

havában az első magyar pénzügyi törvényjavaslatokkal egyidejűleg tette le a Ház asztalára. Az utóbbi javaslatokkal még a költségvetés előtt végzett a Ház. Amikor a pénzügyi bizottság augusztus 5-én a Ház elé terjesztette a költségvetésre vonatkozó jelentését, szót kért a pénzügyminiszter és többek között a következőket mondta: „...azon nevezetes eseményt értük el, hogy a közterhek minden nemére nézve, melyeket alkotmányunk visszaállítása óta csak az indemnitás alapján tartottunk fenn, szentesített törvényeink vannak...” Ez a bejelentés egyszersmind magyarázatát adja annak is, hogy a szeptember 29-én szentesített költségvetési törvény már nem beszél az appropriációs részében az adótörvények érvénybentartásáról, hanem egyszerűen megajánlást és megszavazást említ.

De bármilyen büszkén is nyilatkozott a pénzügyminiszter az 1868-as adótörvényekről, azokat még végleges kodexnek nem lehetett tekinteni. Nem tekintette annak a törvényhozás sem, mert hiszen a legtöbbnek a hatályát csak 1869 végéig terjesztette ki. Arra azonban mindenestre kellő jogalapot nyújtottak, hogy az 1869-iki állami költségvetést tartalmazó 1868. L. t.-c. 6. §-ában — azokra számszerint hivatkozva — a törvényhozás az állami bevételeket ismét csak megszavazza és megajánlja. Azok érvénybentartására külön törvényhozási intézkedésre nem volt szükség.

Az 1870. évet ismét indemnítással kezdte meg a kormány. Az 1869. XXVI. t.-cikkben adott a törvényhozás háromhónapos felhatalmazást a kormánynak az államháztartás vitelére. Minthogy azonban azt megelőzőleg a törvényhozás az 1869. XVII—XXI. t.-cikkeiben az előző bekezdésben említett pénzügyi törvények 1869. év végével lejáráó hatályát már egy évvel meghosszabbította: az indemnítási törvényben nincsen szó az adótörvények érvénybentartásáról, hanem a szükséges állami bevételeket csak megszavazza és megajánlja a törvényhozás, kétségbevonhatatlan igazolásául annak, hogy a pénzügyi törvények érvénybentartására vonatkozó rendelkezés szüksége nem az indemnítási törvények különleges természetéből folyik.

Ugyanennek a tételnek további megerősítését látjuk az 1870. XI. t.-c. 5. §-ában, amely az állami költségvetés bevételi tételeinek a megajánlásánál és megszavazásánál úgy az 1868. évi adótörvényekre, mint az azok hatályát kiterjesztő 1869. törvényekre egyenként és számszerint így hivatkozik: „...hogy az államnak a 3. szakaszban elősorolt jövedelmei folyókká tétethessenek, az 1868. II. XI. . . . t.-cikkeiben megállapított és az 1869. XVII—XXI. t.-cikkek által a f. 1870-ik évi december hó 31-ig érvényben tartott egyenes és fogyasztási adók . . . megajánltnak és megszavaztatnak.”

Ugyanez a szakasz elsőizben kifejezetten kiterjeszti a

felhatalmazást az addig gyakorlatban volt ut-, hid- és rév-vámokra is, holott eddig ezekről az ilyen természetű törvényhozási rendelkezésekben vagy egyáltalán szó sem volt, vagy — mint az az 1868. évi appropriációban történt — minden külön törvényes felhatalmazás nélkül a megajánlott és megszavazott közszolgáltatások közé soroztattak.

Az 1871. év első két hónapjára kért felhatalmazás törvényhozási tárgyalása idején ismét számolni kellett azzal, hogy a pénzügyi törvények hatálya 1870 végével lejár. Ezért az 1870. évi XLVIII. t.-c. 1. §-a igen bölcsen elsősorban e törvények hatályának meghosszabbítása iránt rendelkezik, mégpedig ezuttal kivételesen a „hatályban tarthassa“ kifejezést használja, a megszokott „érvényben tarthassa“ szavak helyett. De már az 1871. X. t.-c.-be iktatott állami költségvetés — miután időközben a vonatkozó adótörvények hatálya külön törvényhozási intézkedéssel az év végéig kiterjesztetett — ismét csak megajánlásról és megszavazásról beszél 5. szakaszában.

Amint az ismertetett törvényhozási rendelkezésekből láthatjuk, az alkotmányosság első öt évében a törvényhozás minden esetben élesen disztingvált a költségvetési törvényekben és az indenításokban a tekintetben, hogy abban az időpontban a pénzügyi rendelkezések törvényesség szempontjából önmagukban rendben voltak-e, vagy sem? És aszerint szövegezték meg mindenkor a kormánynak adott felhatalmazást, szükség esetén intézkedvén a közszolgáltatások törvényesítéséről is.

Az első megállapítható tévedés tulajdonképpen az 1871. év végén hozott és az 1872. év első két hónapjára szóló felhatalmazási törvénybe csuszott be. Ekkor történt meg ugyanis az, hogy bár az adótörvények hatályának a meghosszabbítása az 1871. LVI—LXIV. t.-c-ikkekben elintézészt nyert: a közvetlen ezeket követő indenitási törvény az 1871. LXV. t.-c. külön is felhatalmazza a kormányt ezeknek a törvényeknek az érvénybentartására.

Aki csak kissé ismeri a törvényjavaslatok miniszteriális előkészítésének és parlamenti tárgyalásának a technikáját, igen hamar megérti ennek a hibának a becsuszását, ha csak annyit említ meg, hogy ezeknek a törvényeknek az előkészítése és tárgyalása az év végén és közel egyidőben, úgy szólván párhuzamosan történt. Amikor a felhatalmazási törvényjavaslatot szerkesztették, benyújtották és tárgyalták, a pénzügyi törvények hatálya lejárában volt és számolni kellett azzal, hogy az év végéig a meghosszabbítást elintézni nem lehet. Amikor aztán ugyanazon a napon, de sorrendben előbb az említett törvények hatályát meghosszabbították: senkinek sem jutott eszébe, vagy talán már nem is lehetett volna alaki

okokból keresztülvinni azt, hogy az indemnitási törvény szövegét kijavítsák. Különösen érthetővé válik azonban mindez, ha arra gondolunk, hogy a szóbanforgó törvények parlamenti tárgyalása egészen az év végén közvetlen a karácsonyi ünnepek előtt folyt le. Mind az adótörvények, mind az indemnitás csak december 23-án nyerhettek szentesítést és 24-én mindkét Háznak még ülést kellett tartani, hogy a törvények — az akkor érvényes rendelkezéseknek megfelelően — nyílt ülésben kihirdethetők legyenek.

Mindenesetre tény az, hogy első ízben megtörtént az a tévedés, hogy a felhatalmazási törvényben olyankor is benne van az érvénybentartásra vonatkozó rendelkezés, amikor arra szükség nem volt. Hiába volt az ezt követő 1872. állami költségvetés appropriációs részében helyesen szövegezett rendelkezés: már becsuszott a törvénytárba egy olyan téves formula, amely alkalmas volt arra, hogy azt egy későbbi referens behatóbb mérlegelés nélkül onnan változatlanul átvegye. Hozzájárult ehhez, hogy a következő év elején — minthogy 1872 végén az adótörvények hatálya megint lejárt — ismét olyan szövegű indemnításra volt szükség, amelyik az adótörvények érvényének a meghosszabbításáról is rendelkezik és így — bár most már helyesen — de a második évben került betűszerint azonos szöveg a törvénytárba.

1873-ban két állami költségvetést intézett el a törvényhozás. A folyó évit és az 1874. évit. A megajánlásra vonatkozó szakasz, az időközben gyakorlattá vált részletezéssel, de mindkét esetben elvileg helyes szövegezéssel van beiktatva.

A következő 1875. év ismét és ezuttal *utoljára*, indokoltan indul egy olyan indemnítással, amely a pénzügyi törvények érvénybentartására is felhatalmazást ad. A régi törvények hatálya az év elejével megint lejárt. De viszont ebben az évben — végre 8 évvel az alkotmány helyreállítása után — a kormány teljesen átdolgozott adórendszerrel járult a törvényhozás elé és részben eredeti törvényekkel, részben hivatalos összeállítások törvényesítésével megteremtették a magyar közszolgáltatások rendszerét. Ezek a törvények már hatályukra nézve minden időbeli korlátozás nélkül kerültek be a törvénytárba s ezért ettől az időponttól kezdve nincsen többé szükség arra, hogy a pénzügyi törvények érvénybentartásáról akár az indemnitási törvényekben, akár más különleges törvényekben időnként gondoskodjunk. Innen kezdve tehát minden különleges vizsgálat nélkül is kimondhatjuk, hogy téves minden olyan szövegezés, amely az indemnitási törvényekben a pénzügyi törvények érvénybentartására kíván felhatalmazást adni.

Sajnos, azonban a „simli“ még ma is kísért és a háboru után készült legutóbbi indemnitási törvényünk is bírálat nélkül átveszi szövegébe a felesleges és ominózus rendelkezést.

Beigazoltuk az előzőkben, hogy az indemnítási törvényeknek az a része, amely a pénzügyi törvények érvénybentartására kíván felhatalmazást adni a kormánynak, teljesen felesleges, sőt közjogi szempontból egyenesen hibás. Felmerül ezekután a kérdés, hogy van-e mélyebb jelentősége annak, hogy ennek a már megszokottá vált szövegnek a téves voltát vitassuk és kiküszöbölésére törekedjünk? Van-e komolyabb politikai, vagy jogi indok arra, hogy ma ennek a tévedésnek a helyesbitésére törekedjünk?

Politikai szempontból egyszer már szőnyegre került a dolog, anélkül, hogy az incidensből levonták volna a konzekvenciákat. 1904 tavaszán történt ez, amikor az ország ugynevezett „ex-lex“ állapotban indemnítási törvényjavaslatot tárgyalta. Március 12-én a függetlenségi párt szónoka, Barta Ödön szólt a javaslat ellen és fejtegetéseiben a következőket mondta:

„... méltóztassanak megengedni, hogy a törvény szerkezetére is pár megjegyzést tegyek.“

„Az indemnitás felhatalmazást tartalmaz az első szakaszban, amelyet így szövegeznek rendesen, mert rendszerint hű másolata egyik a másiknak: A minisztérium felhatalmaztatik, hogy a magyar korona országaiban az adókra és állami jövedékekre vonatkozó összes — jelenleg fennálló, vagy ezután hozandó — törvényeket, azok időközben bekövetkező módosításainak figyelembevételével, az 1904. év első négy hónapjában érvényben tarthassa . . .“

„Most méltóztassék összehasonlítani ezt a szövegezést azzal a szöveggel, amelynek alapján a kormány az ugynevezett appropriáció folytán a költségvetési törvényben kapja a felhatalmazást... ez is rendesen egyformán szól, mert egyformán van szövegezve.“

Itt felolvasta Barta a törvénytárból az 1900. évre szóló költségvetési törvény 6. §-ának a szövegét a megajánlás és megszavazás kitételek kihangsúlyozásával, majd így folytatta:

„Méltóztatik az összehasonlításból látni, hogy maga a kormány által elfoglalt álláspont szerint is megszűnt azon törvények érvénye, amelyek az adók és egyéb bevételek kezelésére vonatkoznak, amikor a kormánynak a költségvetési felhatalmazása megszűnt. Ebből a szempontból nagyon fontos annak a figyelembevétele, hogy a kormány amikor költségvetésszerűleg meg nem szavazott adók címén bevételeket eszközölt és azokat kiadások teljesítésére fordította, nemcsak abba ütközött bele, hogy költségvetés, tehát felhatalmazás nélkül bevételeket kezelt és kiadásokat teljesített, hanem beleütközött abba is, hogy érvénybentartottak gyanánt kezelt olyan törvényeket is, amelyek a törvény világos rendelkezése szerint érvényüket veszítették, mert azoknak hatálya nem lett megújítva.“

„Ebből a szempontból tehát súlyosbitott alkotmányjogi sérelmet és nem egyszerű kezelési kérdést képez az a tény, hogy a magyar kormány a költségvetési törvényben nyert, a felhatalmazási törvényben megadott jogokat ignorálva és azon magát tultéve, bevételeket és kiadásokat eszközölt olyan törvények érvénybentartásával, illetőleg érvényesítésével, amelyeknek hatálya és érvénye megszűnt.”¹¹

Barta beszédének ez a része élénk érdeklődést váltott ki a Házban és a sajtó képviselői felvilágosításért a pénzügy-minisztériumhoz fordultak. E sorok írójának jutott osztályrészül, hogy a felvilágosítást a kormányhoz akkor közelálló egyik lapnak megadja.

Az „Az Ujság” 1904 március 13. számában jelent meg névtelenül rövid fejtegetésem, amelyben kimutattam, hogy 1875 óta tulajdonképpen nincsen jogosultsága a szövegnek és így a Barta által levont következtetések meg nem állanak. Ez az ujságcikk — úgy látszik — akkor elég volt arra, hogy az ellenzéki fejtegetések élet vegye, mert Barta, amikor a vita lezárásakor a zárszó jogával élt, első beszédének erre a legjobban kihangsúlyozott részére nem tért vissza, dacára annak, hogy a Házban sem Tisza István miniszterelnök, sem a négy nappal később felszólalt pénzügyminiszter ezeket a tételeket egyáltalán nem érintette.

Gróf Tisza István Bartának adott válaszában mindössze azt fejtegette, hogy ő a kormánynak felhatalmazás nélküli gazdálkodásában nemcsak politikai felelősséget érez, mint azt Barta állította, mert akkor elég volna annak az elintézésére egy egyszerű házhatározat. Hanem így folytatta:

„Itt azonban egyébről van szó, arról, hogy a kormány akkor, amidőn beszédte az államnak meg nem ajánlott jövedelmeit és azokat az állam céljaira fordította olyankor, amidőn erre törvényes felhatalmazása nem volt, törvénytelen cselekedetet követett el, megszegte a közjogunk sarkalatos diszpozícióit s ezen törvényellenes eljárásának összes jogi következményei előtt áll mindaddig, amíg ezen következmények alól a törvényhozás fel nem menti.”

Ugyanakkor azonban, amikor ilyen komoly mérlegeléssel a kormány felelősségét súlyosabbnak kívánja feltüntetni, mint azt az ellenzék szónoka tette: egyetlen szava sem volt a miniszterelnöknek arra az ellenzéki megállapításra, amely az adótörvények hatályát kétségbe vonta.

Épígy mellőzte a kérdést Lukács László pénzügyminiszter is a vita lezárása alkalmából március 16-án tartott beszédében, amikor egyébként kijelentette, hogy a vita során elhangzott politikai momentumokra nem terjeszkedik ki, mert azokra a miniszterelnök már válaszolt. Csupán megállapítja:

¹¹ Napl. III. 12. 400 o. gyűlés.

hogy „államérdek, hogy pénzügyileg formai tekintetben is rendbejőjjünk, miután — Istennek hála — anyagilag a pénzügyek megzavarását a t. obstrukciónak elérni nem sikerült.“¹² Később még hozzátette, hogy az ex-lexben a kormánynak csak egy hiányzott, a végrehajtás szabadsága, mert a „magyar pénzügyi politikának alapja és egyedüli mozgató ereje az ugynevezett adósróf, a kényszervégrehajtás.“

Politikailag akkor a kérdés le is zárult, de a legközelebbi alkalommal benyújtott indeninitási javaslatban az ominózus és mivel sem indokolható kifejezés ismét csak benne volt és bent van máig is a hivatalos formulában.

Befejezzük azzal, hogy ezeket a fejtegetéseket nem szabad pusztán elméleti értékű boncolgatásoknak tekinteni és értéküket lekicsinyelni. A vitatott téves szövegeket nem minősíthetjük olyan alkotmánytörténeti értékű formuláknak, amelyekhez a hagyományok kedvéért még akkor is ragaszkodnunk kellene, amikor már azok helytelen voltáról meggyőződünk. A nem egészen 70 éves mult még akkor is igen rövid volna arra, hogy ezeknek a tévedéseknek továbbra is megkegyelmezzünk, ha ez alatt az idő alatt ezek a szövegek teljes következetességgel mindannyiszor betűszerint is azonos fogalmazásban alkalmaztattak volna. Már pedig ha utánanézzünk a törvénytárban, megállapíthatjuk, hogy a szövegek ismételten változást szenvedtek. A vonatkozó szakaszok néha rövidebb és általánosságban tartott fogalmazásban jelentkeznek; néha pedig nagyobb részletességgel, sőt egyes esetekben — különösen az appropriációs szakaszok — taxative kívántak megemlékezni az állami bevételi forrásokról.

Csupán a kifogásolt és téveseknek minősült kifejezések megtartásában voltak következetesek a törvényjavaslatok szerkesztői és így egyedül ezek maradtak meg változatlanul az idők folyamán.

Nincsen tehát semmi indok arra, hogy a kifogásolt téves szöveghez továbbra is ragaszkodjunk és — meggyőződésünk szerint — a hagyományoknak és az alkotmányos érdekeknek éppen azzal teszünk szolgálatot, ha ezeket a szakaszokat végre a közjogi elveknek megfelelő helyes szövegezésben visszük bele jövőbeli költségvetési törvényeinkbe és esetleges indeninitásainkba.

Papp Antal.

¹² Kp. Napló. 1904. III. 16.

Adóerkölcs és adóteher.

A közgazdaságtanban List Frigyes és Müller Ádám óta erőteljesebben kidomborodik az a felfogás, hogy a gazdálkodásnak nemcsak anyagi, hanem szellemi és erkölcsi alapjait is mérlegelni kell és ennek mérlegelésével a közgazdaságtan még nem lesz lélektani tudománnyá. A pénzügytanban ezt kevésbé mondhatjuk el. R. Goldscheid egyik tanulmányában azt mondja: „jelenlegi tartalma szerint a pénzügytan mottója jog gal lehetne: „nekem minden emberi idegen”.¹ Addig, amíg az állami bevételek tulnyomó része az állami dominiumokból, privilégiumokból, fogyasztási adókból került ki, érthető, hogy a pénzügyi tudomány kevés figyelmet szentelt a pénzügyek erkölcsi oldalának. Mentől inkább előtérbe lépnek azonban azok az adók, amelyek kivetéséhez az adózó közreműködése nélkülözhetetlen (vallomáson alapuló adók), annál inkább foglalkozni kell az adóztatás lélektani, erkölcsi, társadalomtani kérdéseivel. A szellemi és erkölcsi erők között a közületi gazdaság szempontjából döntő jelentősége van az adózási kötelesség pontos és odaadó teljesítésének, amit az elfogadott szóhasználat szerint *adómorálnak* nevezünk.

Kérdezhetné valaki: van-e külön adómorál és ha van is, ennek vizsgálata beletartozik-e a pénzügytanba? Nem kell ezt az anyagot az általános erkölcsstan, lelki vonatkozásaiban pedig a lélektan körébe utalni? Nyilvánvalóan nem, mert hiszen az adók technikai kérdéseken kívül igen jelentős pszichológiai problémákat vetnek fel. *Technikai* kérdések például, hogy kell megállapítani a jövedelemadó tarifáját úgy, hogy az a magángazdasági érdekek lehető kimélése mellett is az elérhető legmagasabb hozadékat biztosítsa? Vagy hogyan kell a közületi bevételeket, illetőleg bevételforrásokat az állam és a többi közületek között megosztani? Vagy az adószedés sikere szempontjából melyek a helyes és jó eszközök? *Pszichológiai kérdések* ellenben pl., hogyan kell a büntető szankciókat alkalmazni, hogy az az adókötelezettségben kíváltsa a szolgáltatási készség maximumát? Vagy milyen hatást vált ki az áralakulás terén egy ujonnan bevezetett adó? Az áthárítás is lényegében a legszorosabb kapcsolatban van lelki momentumokkal.

Az adóztatásnak tehát figyelembe kell vennie azt, hogy

¹ L. R. Goldscheid: Staat, öffentlicher Haushalt u. Gesellschaft. Handbuch der Finanzwissenschaft, Tübingen 1926. I. 151 oldal.

az adóköteles nem tárgya az adóztatásnak, hanem *alanya*, aki-nek közreműködése nélkül eredményesen adóztatni nem lehet. Vonatkozik ez az adóztatás egész területére, de különösen azokra az adókra, amelyeknél az adózás eredményessége az adózó lojális magatartásán mulik. Ezek az u. n. vallomásadók, mint amilyen pl. az „adók királya“, a jövedelemadó.

*Meisel*² azt mondja egy helyen, hogy az adó „nem pusztán anyagi, hanem sokkal inkább erkölcsi kvantitás“. Az adóztatás tulajdonképpen nem más, mint fizetési erő kényszerhatalommal való elvonása a magángazdaságtól a közület számára. Azonban nem annyira a kényszeren van a hangsúly, mint azokon az erkölcsi momentumokon, amelyeket a közület számára való fizetési hatalom megszerzése során úgy a közületi gazdaságok, mint a magángazdaságok részéről tapasztalhatunk.

Viszont tévedés volna az adózást merőben erkölcsi ténynek minősíteni. Az adót az emberek csak a legritkább esetben fizetik lelkesülten, erkölcsi parancsnak eleget téve, rendszerint inkább savanyu arccal és annak tudatában, hogy az államhatalom sokkal erősebb, mint az adózó ellenállása. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az adózó olykor mindent el ne kövessen annak érdekében, hogy az adózási kötelezettsége alól törvényes vagy törvénytelen módon kibujjon. Örök harc van lényegében a fiskus és az adózó között s az adócsaló vagy a csempész valamennyi bűnöző között az, aki legkevésbé tudja azt, hogy erkölcstelenül cselekedett.

Az adómorál éppen azért, mert az adózásban számos más tényező is szerepet játszik, nem pusztán erkölcsi nevelés, az állampolgári öntudat kérdése. Számos előfeltétele van s a jó adómorál számos tényező kölcsönös együttműködésének eredménye. Ilyen tényező többek között az *adóterhelés mértéke*. E tanulmány feladata éppen annak a taglalása, hogy az adómorál és az adóteher nagysága között milyen összefüggés van?

Különösen nagy jelentősége van ezeknek a vizsgálatoknak éppen napjainkban, amikor szerte az egész világon a közületek a nemzeti jövedelemnek eddig nem ismert és el sem képzelt mértékét veszik igénybe s így a teherviselőképeség kérdése az egész világon a legfontosabb gazdaságpolitikai problémává lett. Már pedig a teherviselőképeség nemcsak szám-tani adottság, hanem lelki, erkölcsi kérdés is és éppen ezért az adómorálnak és a megterhelés nagyságának egymáshoz való viszonyát megvizsgálni gyakorlati szempontból is rendkívül nagy fontosságu.

Vizsgáljuk meg először az *adómorál alapjait*.

² *Meisel*: Britische u. deutsche Einkommensteuer, ihre Moral und ihre Technik. Tübingen, 1925.

Az életben gyakran halljuk, különösen a közületeket megszemélyesítő pénzügyminiszterektől azt, hogy az adómorál fejletlen, hogy az adóerkölcs nagyon gyenge. Ezért hajlandók vagyunk úgy látni a kérdést, mintha az adóerkölcs szempontjából csak az adófizető magatartása birna jelentőséggel. Pedig ez nem így van, mert az adózásra a következők magatartása bir nagy fontossággal: *a) a törvényhozók* magatartása és általában az adóügyi törvényhozás mikéntje; *b) az adószedők* és végül *c) az adózók* magatartása.

Az *adótvörvényhozás* erkölce nemcsak a *fedezeti elvek* bizonyos erkölcsi tartalommal bíró kiválasztását, hanem egyúttal a megszerzett fizetési erők szétosztásánál, a közületi szükségletek kielégítésénél, egyszóval a *kiadásoknál* is az erkölcsi elvek érvényesülését jelenti.

A fedezeti elvek, a bevételszerzés erkölce tulajdonképpen az adóteher elosztásának kérdése. Más volt a naturálgazdaság és más a pénzgazdaság korában. De a pénzgazdálkodás korában is más a hűbérrendszer, más a kapitalista és más a szocialista gazdasági rendszerek bevételszerzési erkölce. A hűbérrendszer bevételszerzési erkölcsét jól kifejezi az, amit Sens érseke 1641-ben mond Richelieu-nek: „a nép javaival áldoz, a nemesség vérével, a papság imádságával“.

A nemesség és papság adómentessége ebben a korban nemcsak magától értetődő, hanem erkölcsi szempontból is igazolt volt. A hűbéri kötelékek megszűnése után az egyenlő, általános és arányos adóztatás eszméje vált uralkodóvá. Igazságos legyen az adóztatás! De hogy mit értünk ezalatt, az erősen vitatott. A XIX. században az igazság elvének érvényesülését ott keresték, hogy a jövedelem és vagyoneloszlási igazságtalanságokat kell az adóztatásnak kiegyenlitenie. Viszont a szocialista állam maga gazdálkodik s gazdálkodása eredményeiből részelteti az állampolgárokat.

A kapitalista rend elismeri a jövedelem- és vagyoneloszlás egyenlőtlenségét. Az adózás lényegében szintén jövedelemeloszlási jelenség, a közület részesedése a magángazdaságok jövedelmeiben. Mindaddig, amíg az egyenlőtlen jövedelem- és vagyoneloszlás a magángazdasági életben megvan, lehetetlen is az igazságos adóztatásnak megvalósítása, amelyet különben „in oeconomia“ hiába is keresünk. Terünk nincsen itt arra, hogy a parlamentáris rendszer és a közületi bevétel szerzés erkölce között összefüggést részleteiben is felderítsük. Tapasztalati tényre utalunk azonban, amikor rámutatunk arra, hogy az „arányos, egyenlő, igazságos adózás“ jelszavai mögött igen sokszor az a felfogás huzódik meg, hogy a mások adója a jó adó, s a parlamentáris küzdőtér akárhányszor nem más, mint az adóáthárítási és elhárítási küzdelem színtere. A törvényhozók erkölce itt annál tökéletesebb, mentől inkább meg tudják közelíteni az adóteher elosztásának igazságosságát.

A törvényhozóknak igen nagy szerepük van abban a tekintetben, hogy megtalálják a *helyes arányt* a teherviselőképesség és az adóterhelés között. A teherviselőképesség gazdaságilag adva van. A teherviselőkészség azonban még azonos teherviselőképesség mellett is különböző lehet; hogy felső határa hol van, azt előre meghatározni nem lehet. Nagy nemzeti célok, az egyéneket átható eszmények, az államot fenyegető események (háború) idején pl. nagyobb, mint nyugodt, békés időkben. A bevételszerzés erkölcsese szempontjából arra kell tekintettel lenni, hogy ne lépje túl a közület azt a határt, amikor az adónyomás fokozása az adóellenállás növelését vonja maga után.

Az adóerkölcs szempontjából legalább is olyan fontossága van a *kiadási gazdálkodás* erkölcsének, mint a bevételi gazdálkodás erkölcsének. Nyilván nem közömbös, hogy mire fordítják a bevételeket. A pazarló kiadások az adónyomás erősödését vonják maguk után, az viszont a történelem tanítása szerint gyakran forradalmi megrázkódtatásokkal jár. Az adónyomás és a kormányzati formák közötti összefüggést napjainkban magunk előtt láthatjuk, mint történelmi példák ismétlődését. Az egyéni szabadságjogok elnyomása mellett is szilárd lehet a diktatura akkor, hogyha a közületi háztartást rendben tartja, viszont a szélsőséges szabadság is tűrhetlenné válik akkor, hogyha a közület tulságosan mélyen nyulik a polgárok zsebébe. Államok felemelkedése és bukása végeredményben a bevételszerzés és kiadások erkölcsi talajában gyökeredzik.

Az *adószedés erkölcsese* elsősorban technika kérdése. Fontosságát az adómorál szempontjából *Körnig* emeli ki, amikor azt mondja, hogy „az adómorálnak egyetlen gyógyszere van: javítani kell az adóforrás megragadásának technikáját.”³ Szemléltető példája ennek a forgalmi adó kérdése. Ennek többfázisu alakja, szemben az egyfázisúval, az adóerkölcs szempontjából rosszabb, mert sokkal szélesebb területet nyújt visszaélésekre.

Egyébként az adószedés erkölcsese szoros kapcsolatban van a bevételszerzés erkölcsével, mert hiszen a végrehajtás erkölcsét lényegében az adóztatási közületi akarat pontos megvalósítása és betartása jelenti. Veszedelemes következményekkel jár, ha az adózó polgárok azt látják, hogy a szigor nem érvényesül mindenkivel szemben egyformán. De a *szigor* alkalmazásában is mértéket kell tartani. Merőben a pénzügyi eredmény szempontjából bizonyos, hogy a kiméletlen szigor alkalmazása nagyobb eredményeket biztosít. Ellenben az is bizonyos, hogy a kiméletlen szigor alkalmazásának szüksége az ese-

³ L. Idézi *Mahler*: *Erkölc és pénzügyek* c. tanulmányában. *Közgazdasági Szemle*, 1925. 242. oldal.

tek tulnyomó részében arra vall, hogy az adóerő meggyengült. Az adóbérlők, az adódefterdások ideje elmúlt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy válságos időben nem érvényesülne ma is a kiméletlen szigorúság.

Az adószedés erkölcséhez tartozik az is, hogy az adózó többet ne rójjon le, mint amennyi kötelessége. Ez a célkitűzés, mint a helyes adózás egyik alapelve a híres Smith-féle alapelvek között is megtalálható. Biztosítása más és más adótechnikai eszközöket és eljárást kíván meg, aszerint, hogy milyen természetű adóról van szó. De minden eszközre áll az, hogy az adóalanyokat éppen az adóerkölcs maximumának elérése érdekében mentesíteni kell minden terméketlen munkától, kicsinyes kifogásolási eljárásoktól; másfelől azonban mindent el kell követni annak érdekében, hogy ami jár a közületnek, azt a közület hiánytalanul megkapja, nehogy a tisztességes adózó a tisztességtelennel szemben hátrányba kerüljön.

Az adóalanyok adózási erkölce az, ami alatt általában az adómorált értik. Nagyfoku adómorál a közhasználatu kifejezés szerint annyit jelent, hogy az állampolgároknak nagymértékben megvan az a lelki készség, hogy a közszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tegyenek. Csökkent, vagy hiányos adómorál ennek az ellenkezője. Az adómorál tartalmilag minden időben egyet jelent: az adózási kötelesség pontos teljesítését. Mig pl. a bevételszerzés, továbbá az adószedés erkölce tekintetében az erkölcsi elvek időben és térben változtak, addig az adóerkölcs az adózók részéről bármilyen adóelmélet szerint és bármilyen időben mindig egyet jelent: az adót feltétlenül fizetni kell! Ez tehát abszolút érvényű parancs.

Miért beszélünk külön adóerkölsről? Egyáltalán van-e külön erkölcs az adózás és általános emberi magatartásunk számára? Hiszen az Írásban olvashatjuk, hogy amikor a törvénytudók Jézust felségsértésbe akarták vinni, azt kérdezték tőle: „Kötelesek vagyunk-e a császárnak adót fizetni vagy sem?” Jézus felismerve a neki vetett cselt, mondá: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és az Istennek, ami az Istené.”

*Vocke*⁴ az adó lényegét az egyénnek az összesség érdekében hozott áldozatában látja és minden olyan szolgáltatástól, amely nélkülözi ezt az erkölcsi „áldozati” tartalmat, megtagadja az „adó” elnevezést és azt „Abgabe”-nak vagy „Aufiage”-nek nevezi el; szerinte az adófizetési kötelezettség nemcsak általános, hanem magasabb erkölcsi kötelezettség és ennek az elvnek elismerését az állampolgároktól megfelelő büntetések fenyegetésével is ki lehet kényszeríteni. Ez a felfogás

⁴ L. W. Vocke: Die Abgaben, Auflagen u. die Steuer vom Standpunkte der Geschichte u. der Sittlichkeit. Stuttgart. 1887. 317. old.

azonban sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem tudott érvényesülni. Közelebbi vizsgálódás után megállapíthatjuk azt, hogy teljesen jogos külön adóerkölcsről beszélni, annál is inkább, mert ha az adóerkölcs kap is támogatást az általános erkölctől, ez a támogatás igen lanyha, olykor pedig egész kihagy.

Az adózási kötelesség a polgárok tudatában nem erkölcsi törvény, hanem egy kényszerítő jogszabály, amely azt mondja, hogy ezt és ezt meg kell tenni, ennyit és ennyit fizetni kell, mert ha ezt nem teszem, nem fizetem, akkor ilyen és ilyen következmények fognak bekövetkezni. Semmivel sem több a polgár tudatában a jogszabálynak ez a parancsa, mint azon jogszabályoké, amelyeknél azt tapasztalhatjuk, hogy mint kényszerrendszabályok, a polgárok erkölcsi tudatával nincsenek összhangban. Amíg Amerikában érvényes volt a szesztilalomról szóló törvény, a törvény megszegését senki sem tekintette erkölcsi szempontból megbecstelenítőnek. Ugyanezt láthatjuk az adózás terén is. Vagy ki hallott már arról, hogy valakit kaszinói tagságától azért fosztottak meg, mert jövedelmiadóvallomásában jövedelmének pontos bevallását elmulasztotta? Azt hiszem, ilyen még nem fordult elő. Az erkölcsi szankció legfeljebb akkor jelentkezik, hogyha az elkövetett visszaélés büntetőjogi következményekkel jár. Például ha valakit jövedéki kihágás miatt elítélnék. Ekkor is azonban nem a cselekmény maga diszkvalifikál, hanem a büntetés.

Székács Aladár⁵ helyesen utal arra, hogy a nálunk uralkodó adómorál tette lehetővé azt, hogy „integer vir“-ek az államot évről-évre ezrekkel károsítsák meg, adótárgyak eltitkolásával. A külön adómorál okozta azt, hogy a pénzügyi hatóságoknak és közegeknek fondorlatos kijátszása nem a bűnügyi statisztikában feldolgozott büncselekmények számát szaporította, hanem a hazai anekdotakincset gazdagította. Gondoljunk ugyanis arra, hogy milyen nagy a száma a „legjobb körökben is“ a jövedéki kihágásoknak. Ha erről a legjobb társaságban szó esik, mosolyogva beszélnek róla, hogy hogyan sikerült becsapni a „fináncot“. Próbálná csak valaki elbeszélni, hogy hogyan csalta meg üzletbarátját, vagy embertársát, rögtön jelentkeznék nemcsak az üzleti tisztesség vagy az erkölcs szankciója, mint elítélő közvélemény, hanem a büntetőjog is.

Miért nem jelentkezik tehát a társadalom, a közvélemény éppen adóügyekben a maga fellebbezhetetlen ítéletével? Ennek oka elsősorban az *adótörvények természetében* rejlik. Az adó kényszerszolgáltatás, a közületnek kényszer útján járó járadék. Hiányzik a viszonyosság érzése, ami pl. az üzleti

⁵ L. Székács: Morál és adómorál. Az Adó, 1920. 87 oldal.

morált nagy mértékben befolyásolja. Nagyon helyesen utal Veit⁶ arra, hogy a „megcsalt állam (közület) a csalóval szemben is megőrzi a tisztességet és az állam erkölce az adócsalóval szemben is törvényileg biztosított, minek következtében az adózásban való erkölcsöt ostobaságnak bélyegzik“.

Az adózó az adóban olyan áldozatot lát, amellyel szemben közvetlen ellenszolgáltatást nem kap. Az üzleti életben az ellenszolgáltatás az üzletfél közvetlen magatartását állandóan befolyásolja. Él benne az a tudat, hogy egész üzleti élete attól függ, hogy mások is becsületesen teljesítsék kötelezettségeiket, tehát neki is érdeke, hogy becsületes legyen. Az állammal szemben ez a tudat nincsen meg, az állam absztrakt fogalma az adózók tulnyomórészében nem úgy jelentkezik, mint különálló személyiség, amelynek kárt lehet okozni. Magasabb kulturfok szükséges annak megértéséhez, hogy az adófizetéssel való visszaélést, mint a polgártársaknak okozott kárt fogjuk fel, vagy azért, mert azok több adót kötelesek fizetni, vagy mert a közület az állam, a kollektív szükségleteket nem tudja úgy kielégíteni.⁷

Lényeges szerepet játszik az adófizetőkésztségnek kialakulásában az a körülmény, hogy milyen az összhang az adózó és az államvezetés között. *Mering*⁸ Németországban a háboru utáni években megromlott adómorál legfőbb okának azt tartja, hogy a törvényhozás és az adózók között ellentét volt. Az elégedetlenségben megmutatkozott egyfelől az egész kormányzati rendszerrel, másfelől az 1919—1923. években hozott adótörvények túkeellenes, drákói szigorúságu rendelkezéseivel szemben. Nagy szerepet játszott továbbá az a rossz példa, amelyet az államok a világháboru alatt és után adtak a valutapolitika és hitelpolitika terén. A háboruban és a háborut követő években egyébként is általános talajbeomlások voltak az erkölcsiek terén. Nem csoda, hogy az emberekben az adóztatás igazságosságába vetett hit is megrendült.

Az adóalany adóerkölcsét lényegesen befolyásolja az emberi társadalomban, a közösségben való elhelyezkedése is. Lényeges szempontok itt: a közösséghez tartozók száma, az egyes szolgáltatások szubjektív értékelése, az osztály-, gazdasági helyzete, neme.

A közösséghez tartozók száma tekintetében a görög városállamok és svájci kantonok, Hansavárosok viszonylag magasabb adómorálját a beletartozók aránylag kisebb számával magyarázzák. Minél kisebb a közület, az egyes tag felelősségérzete annál erősebb lesz a közületi szükségletek fedezé-

⁶ Veit: Grundlagen der Steuermoral. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1927. 327 oldal.

⁷ L. Röpke: Finanzwissenschaft. Berlin, 1929. 70. oldal.

⁸ L. O. Mering: Die Steuerlast in Deutschland. Jena, 1926. 33 old.

séért. Egymás ellenőrzése, a hatósági ellenőrzés is hatásosabb. Mig Magyarországon az állami és községi adók nem voltak az u. n. egységes kezelésben, megfigyelhető volt, hogy a községi adókat az adózók sokkal „szívesebben“ fizették, mint az állami adókat. Mondhatnók: mentől távolabb van az egyéntől az a közület, amelynek adózik, annál inkább csökken az adómorál.

Az egyén által a közösség részére *teljesített szolgáltatások különféle értékelése* is szerepet játszik az adómorál kialakulásában. „Vitam et sanguinem, sed avenam non“ tömören fejezi ki ennek a szolgáltatásbeli értékelésnek különbségét. Lehet valaki egyidőben hazájáért életét áldozó hős, ugyanakkor azonban adócsaló. A hazafiság furcsa Janusarcúsága ez s ha valami, hát éppen ez mutatja azt, hogy milyen különbség van az adóerkölcs és más erkölcsi követelmények között. „Az adóerkölcs a jómódnak problémája“ mondja *Veit*. Egészen természetes, hogy minél több adót kell valakinek fizetnie, annál inkább érzi az egyéni és közösségi érdekek ütközését. A fogyasztási és munkabéradóknál az adó elől való kitérésnek kevés a lehetősége, ezért a szolgáltatási képességben gyengébb adózó adóerkölcse aránylag nagyobb, mint az erősebb szolgáltatási képességű adózóé.

De ezen utóbbi csoportnál is lényeges különbséget jelent az, hogy ki milyen foglalkozást űz? Ott, ahol az adóalap megállapítása könnyű, pl. szolgálati viszonyban állók, ott nagyobb az adómorál, mint azoknál, ahol az adóalap megállapítása nehézségbe ütközik (vallomásos adó). Az angol azt mondja „The income tax is a tax on honesty“. A tisztviselők nagyobb adómoráljában szerepet kell játszania azon körülménynek is, hogy a kenyeretadó közülettel való összefüzettségük sokkal nagyobb.

Természetes, hogy az *állampolgári érzület általános nívója* is meghatározza az átlagos adómorált, lásd Anglia példáját, ahol az angol nemzeti jellemnek döntő szerepe van abban, hogy a jövedelemadót elkerülő jövedelemrészeket az egész nemzeti jövedelemnek csak 1%-ra becsülik.

A *nemi hovatartozástól* is függ az adóerkölcs. Nőknél kevésbé kifejlődött, mint a férfiaknál. A kisebb jogosultság a közügyekben, a kisebb érvényesülési lehetőség közpályákon és általában a kereső foglalkozás terén ezt eléggé megmagyarázza.

Ezen társadalmi okon kívül nálunk Magyarországon igen nagy szerepet játszik az adóerkölcs visszamaradásában hazánk történelme. Tudjuk azt, hogy 1848-ig a nemesség nem fizetett adót, az adó a jobbágyság és a városi polgárság terhe volt. A Habsburg-ház és a nemesség között folytonos küzdelem folyt s ha volt olyan király, aki a nemesség adómentességét megszorítani igyekezett, az adóztató királyban más országok

császárat látták, akinek adózni nem erény, hanem nemzet-ellenes dolog. 1848-ban kimondták a közteherviselés elvét. De a közbejött események lehetetlenné tették azt, hogy ez az elv adótörvényekben is kifejezést nyerjen. A közteherviselésnek tartalmat már a Bach-korszak adott, amikor az adószedés az abszolutizmus önkényeskedése, az országra ránehezedő „Beamer“-ek gyűlöletes tevékenysége volt, akiket rászedni hazafiui erényszámba ment. A kiegyezéstől 67 év választ el bennünket, két emberöltő, azonban ezek a történeti okok még mindig szerepet játszanak, különösen, ha figyelembe vesszük a kiegyezés utáni idők politikai kuruc-labanc háboruszkodását, amely a darabont-kormány idején az ujonckiállítás és adóbeszedés megtagadásában robbant ki. Lehet-e csodálni ilyen körülmények között, hogy az adóerkölcs nálunk csenevészebb növény lett, mint más országokban? A helyzet előtt a kormányzat is meghajolt, mert ahelyett, hogy az adóerkölcs megjavítása érdekében tett volna lépéseket, számolva a rossz adómorállal, emelte a kulcsokat, eleve azzal a meggondolással, hogy lehet magas a kulcs, hiszen az adózó ugysem a tényleges, tiszta kereset után adózik, amelynek kutatását törvényes jogszabály is tiltotta, kimondván, hogy a III. oszt. kereseti adó kivetésénél nem a valóságos keresetet kell kinyomozni, hanem egyéb körülményekből kell megállapítani az adózó teherviselő képességét.⁹

Láttuk tehát az eddigiekben azt, hogy az adóerkölcs lelki és társadalmi alapjai sok tekintetben nem azonosok az egyéni és az üzleti erkölcs alapjaival. Vizsgáltuk ezen jelenség társadalmi és hazánkra nézve történeti háttérét is. Ez az erkölcsi probléma azonban legelsősorban pénzügyi és adópolitikai kérdéssé válik abban a pillanatban, amikor a közületi igények tulságosan megnőnek és az adózókra nehezedő tulságos nyomás következtében a bennük rejtőző ellenállást nemcsak napfényre hozzák, hanem egy bizonyos terhelési határ meghaladása után azt rendkívül meg is erősítik. Hogy hol van ez a terhelési határ, azt abszolút számmal megmondani nem lehet, mert nemcsak gazdasági tényezők határozzák meg, hanem lelki és társadalmi szempontok is. Látjuk például, hogy az adózók által kívánt cél elérése érdekében bevezetett céladót az adózók szívesebben fizetik.

Hogyha a terhelési határt az adóztatás elérte, azon túl az adóerkölcs görbéje meredeken esik lefelé. Elsősorban természetesen azoknak az adóknak hozadéka fog csökkenni, amelyek elsősorban az adózó által nyújtott adatokra támaszkodnak. De azután átharapódzik a forgalmi- és fogyasztásiadó területére is. A növekvő adóteherrel párhuzamosan bekövetkezik a növekvő adóellenállás és a mind nagyobb adónyo-

⁹ Dr. Vargha Imre: Az adócsalás. Jogállam. 1920. 431—448 oldal.

mással szemben az adóalanyok az adóerkölcs romlásának ellennyomásával védekeznek. Ezen igazságról a háboru után bekövetkező addig ismeretlen mérvű adóterhek idején közvetlenül is meggyőződhattünk.

Hogy az adóteher és a *nemzeti jövedelem* egymással milyen viszonyban lehet, azt abszolút számban megmondani nem lehet. *Leroy Beaulieu* még azt a felfogást vallotta, hogy a nemzeti jövedelem 15—16%-os megterhelése oly rendkívül magas, hogy már ez tökemenekülést, az adó elől való kitérést, a gazdasági élet megdermedését idézi elő és végsősorban a kincstár károsításához vezet. Éppen a háboru utáni idők mutatták meg legjobban, hogy pontos százalékos meghatározásról nem lehet szó. A gazdasági élet szempontjából persze sok függ az adónyomás hatása tekintetében attól is, hogy az adójövedelmeket miként használják fel? Amennyiben a pénzügyi kormány nagyobb részben beruházásokra fordítja, vagy a belső adósság csökkentésére, ebben az esetben a nagyobb adónyomás lényegében az állam irányában és javára történő jövedelemeloszlási folyamat. Más a hatás ellenben, ha a gazdasági élettől elvont vásárlóerővel a kincstár kénytelen például a külföldnek hadiadósságokat fizetni.

A háboru után a Németbirodalmi Statisztikai Hivatal állított össze statisztikai adatokat a közteher és nemzeti jövedelem egymáshoz való viszonyáról, mely szerint:¹⁰

	Év	Nemzeti jövedelem		Nettó közteher		Nemzeti jövedelem %-ban
		összege millió pengőben	fejenként pengő	összege millió pengőben	fejenként pengő	
Amerikai Egy. Áll.	1923/24	383.000		3.370 44.100	388	12
Nagybritannia.....	1924/25	98.600—104.000		2.260 22 059	494	22
Ausztrália.....	1923/24	10.900		1.880 2.010	346	18
Kanada	1922	14.100		1.580 2.707	304	19
Svédország.....	1922	8.300		1.390 1.653	276	20
Svájc	1924	5.200		1.330 772	197	15
Franciaország	1924	42.100—51.200		1.160 9.058	225	19
Németország	1925/26	68.000—74.800		1.140 13.800	221	19
Norvégia.....	1923/24	2.710		990 498	182	18
Ausztria	1925	5.800		870 1.092	165	19
Olaszország	1924/25	24.700		620 4.750	119	19
Magyarország	1927/28	5.000		586 1.093	128	22

E felvétel időpontját követő esztendőekben a nemzeti jövedelem igénybevételenek arányszáma még meredekebben emelkedett. Nagybritannia-ban 1930-ban 24%-át, Németországban 1930-ban 27—28%-át emésztették fel a nemzeti jövedelemnek az adóterhek.

¹⁰ Dr. Dános Á.: Magyarország. 1930. Szeged, 1930. 11. old.

Minálunk még nagyobb mértékben emelkedett a nemzeti jövedelem igénybevétele. Szigeti Gyula a magyar nemzeti jövedelmet 1931. évben a külföldnek fizetett kamatok levonása után 2800 millió pengőre becsülte, ezzel szemben a m. kir. Pénzügyminisztérium által kiadott „Adóstatisztika“ szerint a közületi terhek, úgy az államiak, mint a közhatóságiak, ugyanezen évben 1052 millióra rugtak. Ha figyelmen kívül hagyjuk a közel 110 milliót kitevő szociális terheket, merőben a közületi terhek a nemzeti jövedelem 37%-os igénybevételét jelentik.

Felhozzák ugyan, hogy a nemzeti jövedelemnek a közterhek összegével való összehasonlítása nyers alapon nem helyes, mert a nemzeti jövedelem kiszámítása u. n. objektív módszerrel történik, ezzel szemben a nemzet egyedeinek jövedelme a termelt javak értékénél sokkal nagyobb, mert az egyedeknél a származékos jövedelmek sokaságával állunk szemben. Hivatkozott erre dr. Imrédy Béla, v. pénzügyminiszter is. (L. Képviselőházi Napló 1934. május 4-iki ülés 179 oldal), amikor azt mondta, hogy „ezek a százalékos összeállítások nem helyesek. Ez csak annyit jelent, hogy a nemzeti jövedelemnek igen nagy része folyik keresztül a közpénztárakon, befolyik oda, azután ismét kifolyik. Van tehát bizonyos aránytalanság, amelyet ezek a számadatok mutatnak, de mégsem lehet azt mondani, hogy a nemzeti jövedelemnek $\frac{2}{3}$ -ad részét az állami szervezet molochja, a közterhek molochja eszi meg“.

Ez igaz s a nemzeti jövedelem és adóterhek számszerű szembeállítása nem is lehet más, mint jelzése azon aránytalanságnak, amely a teherviselőképeség és a megterhelés között fennáll. S hogy ez az aránytalanság fennáll, azt mutatja az, hogy a rendkívül súlyos adónyomás az adóalanyokban lapangóan különben is bennélő adóellenállást annyira életre keltette és fokozta, hogy egyes országokban az u. n. tőkemenekülés jelenségét idézte elő, amelyet követett a szó szoros értelmében az adó elől való menekülés, az adózónak az adózató országból való kiköltözése.

Nálunk Magyarországon ez nem volt olyan súlyos és feltűnő, már tőkeszegénységünk miatt is, mint külföldön. De például Németországban egyidőben óriási mértékben folyt a szomszédos Luxemburgba, Lichtensteinbe, Svájcba a tőke menekülése, annyira, hogy az ujonnan alakuló társaságok a nagy igénybevétel miatt nehezen jutottak könyvelőkhöz. A birodalmi kormány kénytelen volt az 1931. évi december hó 8-án kibocsátott szükségrendelettel ezt a magatartást, mint a népközösség elárulását megbélyegezni és megadóztatni.

Németország egyes vidékein a tulságos adóteher különösen a mezőgazdasági vidékeken veszedelmes tömegmozgalmakhoz vezetett, számos helyen nagygyűléseket tartottak,

amelyen az adóárverések bojkottálását, továbbá az adófizetés sztrájkját hirdették. Bár a központi hatalom ezeket az állam szempontjából végzetes megnyilvánulásokat gyorsan elszigetelte s elnyomta, azonban kétségtelen, hogy az adóerkölcs szempontjából a legsúlyosabb következményekkel járnak, s hogy az ilyen, az államélet szempontjából beteg megnyilvánulásokat erőszakkal gyógyítani nem lehet.

A tuladóztatás elleni tömegmegnyilvánulások azonban nemcsak Németországban, hanem csaknem valamennyi országban szinte állandóan napirenden voltak a háború után, jeléül annak, hogy az adónyomás minden országban a világháború előtti időkben ismeretlen sullyal nehezedett a közgazdasági életre.

Az adóerkölcs *megjavításának* kérdése ilyen körülmények között nem pusztán elméleti kérdés, hanem a legnagyobb mértékben gyakorlati. Az adóerkölcs javítására még e nemzedéknél ható döntő tényező az *adóterhek csökkentése*. A kérdésnek a nevelésügy körébe utalása vajmi csekély eredménnyel biztat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem kell mindent megtenni annak érdekében, hogy az adófizetési készséget más úton és módon is emeljék.

Ami az adóteher csökkentését illeti, a fejenkénti közteher a gazdasági válságnak az egész világra való kiterjedésének esztendejétől, általában 1929-től kezdve csökkenőben van. Ha a fejenkénti adómegterhelést nézzük, nálunk Magyarországon a helyzet a következő:

A fejenkénti közteher: ¹¹		Szociális teher átlaga:
1913 89.43	
1927 141.45	
1928 143.44	+ 6.75
1929 139.16	+10.60
1930 127.78	+ 9.62
1931 120.50	+ 8.78
1932 115.46	+ 7.78
1933 113.79	+ 8.12

(1932—33. adatokat az Adóstatisztika IV. füzetéből vettem.)

A rendkívül tulzott adómegterhelés kifejezésre jut nálunk abban is, hogy az állami kiadásokból egy fejre eső összeg aránytalanul nagy és az államok rangsorában olyan helyet foglalunk el, hogy utánunk csak hasonlíthatatlanul nagyobb teherbíróképességű államok következnek.

1931-ben az állami kiadások Bulgáriában 260 millió pengőt tettek ki, tehát egy főre 44 pengő esett. Ezután sorrendben következik Lengyelország, Románia, Jugoszlávia, Japán,

¹¹ Szádeczky-Kardoss Tibor: A közterhek alakulása Csonka-magyarországon. Közgazdasági Szemle, 1933. 274. oldal.

majd ezután jön Magyarország, ahol 1628 millió pengő volt 1931-ben az állami kiadások összege, egy főre tehát jutott 187 pengő. Magyarország után következik az Egyesült Államok, Németország, Franciaország és Nagybritannia.¹²

A tényleges terhet azonban nem a fejenkénti megterhelés, hanem a nemzeti jövedelemnek és az össztehernek egymáshoz való aránya mutatja és ebben a tekintetben a helyzet 1931 óta a nemzeti jövedelem rendkívül nagymértékű csökkenése miatt nem hogy javult volna, hanem romlott, mert míg 1928-ban a közterhek a nemzeti jövedelemnek kb. 22%-át vették igénybe, 1931-ben már kb. 42%-át. Ez az arány példátlanul súlyos, mert Franciaországban az adóteher a nemzeti jövedelem 22%-át, Angliában 24%-át, Németországban 20%-át s az Egyesült Államokban 8%-át vette igénybe 1931-ben. Hogy ez a magyar viszonyok között mit jelent, azt legjobban szemlélteti az a körülmény, hogy nálunk a közterhek levonása után fennmaradó u. n. szabad jövedelem összege fejenként nem sokkal haladja meg a 200 pengőt, míg pl. Angliában a szabad jövedelem fejenkénti átlagát majdnem 1200 pengőre becsülik.

Nálunk Magyarországon az adómorál és az adóteher egymáshoz való viszonyában a helyzet rendkívül súlyos. Nagyon nehéz ott adómorálról beszélni, ahol azt a törvényes jogszabályt, mely szerint a jövedelem 75%-át a fizetendő egyenesadók együttes összege nem haladhatja meg (L. 1920: XXIII. t.-c. 112. §.), hatályon kívül kellett helyezni és ki kellett mondani azt, hogy amennyiben valaki a jövedelemadóplétkot jövedelméből fizetni nem tudja, „a pótlék megfelelő jövedelem hiányában a vagyonból fizetendő.” (1390/1933. M. E. 3. §. 3. bek.) Addig, amíg ilyen jogszabályok vannak, adómorálról, az adómorál emeléséről merőben akadémikus értelemben lehet beszélni, de azt az életbe átvinni lehetetlen.

Az adófizetési készség javítása irányában hathat mindaz, amit az adóügyi törvényhozás, az adóügyi közigazgatás és az állampolgárok nevelése tehet. Az adóügyi törvényhozás erkölce, az adóügyi jogszabályok világos és áttekinthető rendszerbe foglalását, az adóügyi közigazgatás helyes felépítését és az adóbeszedés technikájának jó berendezését követeli meg. Sajnos, ezek a feladatok mérhetetlenül nagyok, mert már rögtön a legelső s talán a legfontosabb problémánál, az adóteher igazságos elosztásánál adódnak a nehézségek.

Természetes, hogy az abszolút igazságosság elvét megvalósítani nem lehet, annál kevésbé, mert hiszen az ideális adótörvényhozás lényegében egy állandó és örök reformtevékenységet is jelent. Az adóforrások felkutatásánál, illetőleg megterhelésénél a mindenkori teherviselőképeség figyelem-

¹² L. Magyar Statisztikai Szemle 1932. évi decemberi számát.

bevételeivel kell eljárni, mert az adótörvényhozás erkölcsa a teherelosztásnak a mindenkori teherviselőképeséghez való simulásával egyértelmű.

Az adóügyi közigazgatás erkölcsa tekintetében fontos a világos, lehetőség szerint egyszerű emberek által is érthető adóügyi jogszabályok alkotása, a túl sok és bonyolult adó kerülése. A szabályoknak azonban életet a végrehajtás ad és nem lehet eleget hangsúlyozni, hogy az adómorál megjavításának nélkülözhetetlen előfeltétele az adóbeszedés tisztessége. Ehhez pedig nemcsak jól képzett, szakszerű tisztviselői kar szükséges, hanem *megfelelően fizetett* tisztviselői kar is, amelynek nyugodt megélhetése feltétlen biztosítva van.

A büntetéseknek nincsen nagy jelentőségük.

Nagyon jól láthatjuk ezt a mi pénzügyi büntetőjogunkban, amely 1920 óta az adócsalást mint közönséges bűncselekményt üldözi. (1920:XXXII. t.-c.) Jellemző azonban, hogy itt is kifejlődött az a rendszer, hogy a pénzügyi hatósággal ki lehet egyezni s egy bizonyos pénzbürség árán szabadulhat a bűnöző, épügy mint a jövedéki kihágásoknál. Az adómorál szempontjából ez a rendszer határozottan káros és Wagner Adolf szerint ez az eljárás inkább a büntetés megváltásának és inkább az ügyetlenség megfizetésének tűnik fel, semmint valamely erkölcsi és büntetőjogi bűncselekmény valóságos és jogos büntetésének.

Többet lehet elérni az adózó állampolgári nevelésével, az adózóknak az adóügyi közigazgatásba való bevonásával. Az Egyesült Államokban és az északeurópai országokban, így pl. Svédországban egyes adófizető szervezeteknek megalkotásával igyekeztek az adófizetőket az adóteherelosztásba bevonni és ilyen módon az állam, a közületek és az adózó közötti viszonyt megjavítani.

Az adóerkölcs megjavítása érdekében a leghathatósabban közrejátszana azonban az, hogyha a társadalom felfogása megváltoznék és az adózásellen vétőket épügy sujtaná a társadalom ítélete, mint az egyéb erkölcsi szabály ellen vétőket. Idáig azonban csak évtizedes, lassu, szívós, nevelő munka vezethet.

Diczig Alajos.

A pénzüntézet i koncentrációról.

A világgazdaság kialakulása s az addig többé-kevésbé zárt gazdasági területeknek a közlekedési eszközök tökéletesedése és a forgalom kifejlődése folytán világpiaccá történt átalakulása gazdasági téren hatalmas versengést hívott életre. Ez a verseny az üzemekre kényszerítőleg hatott abban a tekintetben, hogy olyképpen rendezkedjenek be, mely termelőképességük legnagyobb fokú kihasználását és termelvényeiknek a legkisebb költségek mellett való előállítását teszi lehetővé. Bekövetkezett az üzemek átalakulásának és a magasabbrendű gazdasági egységek kialakulásának a kora. Most már nemcsak a többtermelés szükséges voltát hangoztatták, hanem emellett jelszóvá lett a gazdasági tevékenység produktivitásának az emelése is. Az a törekvés, mely a legnagyobb gazdaságosság elvének a gazdasági élet minden vonatkozásában érvényt akart szerezni, megindította a szétszórt gazdasági erők koncentrálásának a folyamatát.

A koncentráció a kapitalisztikus alapon szervezett gazdasági rend folyománya. Az erre irányuló törekvés a gazdasági élet minden ágában megnyilvánul, de legjellegzetesebben a hiteléletben jut kifejezésre. A mezőgazdaságban koncentrációról nemigen lehet beszélni, mert a nagytőke a mezőgazdaságot nem keresi fel oly előszeretettel, mint az egyéb termelési ágakat. Ezenkívül a mezőgazdaságban a nagyüzemeknek a kisebbekkel szemben fennálló előnyei nem oly szembetűnőek, mint az iparban, vagy a kereskedelemben. Akadálya a koncentrációnak a mezőgazdaságban az is, hogy a birtokállomány megoszlásának a kérdésébe a politika is beleszól, aminek időnként a magántulajdon rovására végbemenő decentralizáció a következménye. Sokkal több lehetőséget nyújt a koncentrációra a kereskedelem, a tőkék egyesítésének a folyamata azonban itt sem kielégítő. Az iparban már igen erős koncentrációs törekvésekkel találkozunk. Ennek technikai oka is van, mert a gépek alkalmazásának a lehetősége bizonyos minimális üzemi nagysághoz van kötve. Ebben az értelemben a technika előmozdítja az ipari koncentrációt, azonban annak csak bizonyos stádiumában. A fejlődés magasabb fokán viszont a technika akadályát képezi annak, hogy a koncentráció az iparban is olyan hatalmas arányokban fejlődhessék ki, mint a hitelélet-

ben, mert a gépek alkalmazása korántsem fokozható oly mértékben, mint amilyen mértékben a tőke felhalmozható.

A pénzüntézet koncentráció lényege az, hogy a hatalom a hiteléletben a tőkék összefonódása folytán mindinkább kevés számú intézet kezében összpontosul s ezek ugy a tőkék felszívása, mint pedig azok továbbítása tekintetében a többiekkel szemben tulsulyra jutnak. Ennek a folyamatnak két kísérő jelensége van. Az egyik az intézetek egy bizonyos része tőkeerejének és a többiekhez viszonyított gazdasági jelentőségének állandó növekedése, a másik pedig a gazdaságilag független kis- és középintézetek számának és jelentőségének csökkenése. Werner Sombart a koncentráció fogalmának háromféle jelentést tulajdonít:

1. A nem tulajdonképpeni értelemben vett koncentráció az egyes üzemek nagyobbodásával egyértelmű.

2. A tágabb értelemben vett koncentráció azt jelenti, hogy a nagyobb üzemeknek az összforgalomban való részesedése megnövekedik, azonban anélkül, hogy ezáltal a kisebb üzemek működésükben korlátoztatnának.

3. A szűkebb értelemben vett koncentráció a nagyobb üzemek részesedésének a kisebbek rovására való megnövekedésével egyértelmű.¹

A koncentrációt létrehozó okok részint *racionalis természetűek*, részint pedig *a tőke természetéből folynak*. A gazdasági folyamat elemeinek racionalizálására irányuló törekvés célja az, hogy a gazdasági tevékenység produktivitásának foka a gazdasági élet minden megnyilvánulásában emeltessék. Ez a törekvés arra hajtja a pénzüntézeteket, hogy kereteiket bővítsék s ezáltal megszerezzék a maguk számára azokat az előnyöket, melyekkel csak a nagyüzemek rendelkeznek. A nagyobb tőkefelszívóképesség, ennek folytán a nagyobb kihelyezési lehetőségek, több bizalom az elhelyezett pénzek biztonságát illetőleg, tágabb terjeszkedési lehetőségek, nagyobb tekintély, az iparral fennálló szorosabb kapcsolatok, a konjunktura gyorsabb és nagyobbmértvű kihasználhatása, stb., mind a nagyüzem főlénye mellett bizonyítanak. A nagyüzemben elhelyezett tőkék hozama magasabb, mint a kisüzemben dolgozóké, ami a köz- és a magángazdaság szempontjából egyaránt fontos. A köz szempontjából azért, mert a viszonylag alacsonyabb üzemi költségekkel dolgozó nagyintézetek hitelfeltételeik megállapításánál méltányosabban járhatnak el, mint a kisebbek, a magángazdaság szempontjából pedig azért, mert a magántőkés előtt az a fontos, hogy részvényekben elhelyezett tőkéje után minél nagyobb osztalékban részesüljön.

A koncentrációt előidéző okok másika a tőke természeté-

¹ Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus. III. Band 546.

ből folyik és pedig a tőkének abból a tulajdonságából, mely azt állandó terjeszkedésre készíti. A normális fejlődés során (rendezett viszonyok között) a helyes üzletvitel folyamánaképpen a pénzüintézetek tőkeereje évről-évre nő s az üzem keretén belül egyre nagyobb tőkék halmozódnak fel. Az újonnan keletkezett tőkék újabb elhelyezkedést kívánnak s ilyenformán előáll az a helyzet, hogy a tőkeerő növekedése a vállalatra nézve kényszerítőleg hat abban a tekintetben, hogy az üzemet bővítse. Működik tehát az expansio és pedig egyszerre több irányban. Az újonnan képződő tőkék újabb és újabb üzletekben való elhelyezése az aktív üzletágak terjedelmének megnövekedését vonja maga után, másfelől pedig az aktív üzletágak élénkülése további tőkék előteremtését teszi szükségessé, akár a saját tőkék gyarapítása, akár pedig a passzív üzletágak kereteinek bővítése által. Ezt a tárgyi értelemben vett expansiót igen gyakran követi a területi expansio is avégből, hogy a vállalat működési körébe új piacok kapcsoltsanak be. Természetes, hogy az expansio a szerencsésebb körülmények között működő s a tőkeellátás tekintetében is kedvezőbb helyzetben levő, nagyobb forgalmu helyeken székelő intézetek egyik-másikánál hatványozottabban jelentkezik s ezeknek az intézeteknek a gazdasági jelentősége s a hiteléletben elfoglalt pozíciója erősen megnövekedik. A tőke expansiv természete tehát a pénzüintézeti koncentráció tekintetében annyiban jut szerephez, amennyiben nagy tőkeerejű intézetek kialakulásához vezet, melyek hatalmi súly tekintetében a többiek fölé emelkednek és a kisebb intézeteknek a hiteléletben való részese-dése ennek arányában csökken, akár azáltal, hogy számuk visszamegy, akár pedig azáltal, hogy működési körük megszűnik.

A tőke expansiv természetének eredményeként jönnek létre azok a kapcsolatok is, melyek az ipart a pénzüintézetekkel összefűzik. A banktőkének az iparral való kapcsolatai és a pénzüintézeti koncentráció között erős összefüggés van, mert a pénzüintézetek ipari érdekeltségeinek mindjobban való kimélyülése folytán mindig nagyobbak lesznek azok a hitelígények is, melyeket a finanszírozó pénzüintézeteknek ki kell elégíteniök. Az ipari vállalatok által támasztott hitelígények fejlett ipari termelés mellett oly összegeket tesznek ki, melyeket csak tőkeerős pénzüintézetek tudnak előteremteni. A pénzüintézetek tehát közvetett kényszer nyomása alatt cselekszenek, amikor minél nagyobb tőkéket igyekeznek magukhoz vonni abból a célból, hogy finanszírozási üzleteiket zavartalanul folytathassák. Az a körülmény, hogy az iparvállalatok e finanszírozó tevékenység eredményeképpen a bankok befolyása alá kerülnek, a koncernnek kialakulásához vezetett s e koncernnek a pénzüintézetek egy részének a többiekhez viszonyított hatalmát megnövelték. Ez a folyamat Magyarországon nagy mértékben jutott ér-

vényre, mert tőkében szegény ország lévén, az iparnak a bankoktól való függősége erős. Magyarországon ugyanis sohasem állott rendelkezésre oly összegű szabad tőke, mely az ipar kifejlődésének alapját képezhette volna s így nálunk az ipari fellendülés nagy tőkeerőt reprezentáló pénzügyi intézetek egyidejű kifejlődése nélkül bajosan lett volna elképzelhető.

A koncentrációt elősegítő okok vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy tisztán lélektani indítékot sem, amely az individuális-kapitalista rend egyik pillére. Ez az egyéni kezdeményezés és érvényesülés lehetőségéből fakadó vállalkozási szellem. A vállalkozási szellemnek óriási lehetőségei nyíltak az alkotásra és az érvényesülésre abban a rendszerben, melyben az összes termelési tényezők közül a tőke, tehát egy — legalább elméleti értelemben — ugyyszólván tettes szerinti mértékben fokozható termelési tényező, lépett előtérbe. Azok az anyagi lehetőségek, melyek a vállalkozások nyomában járnak, felkeltették az emberben a gazdagság s az ebből eredő hatalom iránti vágyat és a vállalkozási szellem a gazdasági tevékenység egyik igen fontos rugójává lett. Ez ösztönzi a bankvezetőket is, amikor arra törekszenek, hogy érdekkörük kiterjesztése és a gazdasági élet különböző területein dolgozó tőkék egybefonása útján a gazdasági élet minél nagyobb rétege felett biztosítsanak a maguk számára befolyást. Ez a folyamat azonban, más oldalról vizsgálva, csak részben találja meg kiindulási pontját a bankvezetők akaratában, mert a bankvezetők koncentrációs törekvéseikben nemcsak a sajátmaguk akaratát követik, hanem egyuttal a tőke expanszív természetének és a hitelszervezet fejlődésében megnyilvánuló törvényszerűségeknek is engedelmeskednek.

Ahhoz, hogy a koncentráció a hiteléletben erőteljes lépésekkel halad előre, nagyban hozzájárulnak a hitelszervezetünk alapját képező részvénytársasági formának az egyéb vállalati formákkal szemben fennálló előnyei is. Kétségtelen, hogy a részvénytársaság az az alakulat, mely a koncentrációs folyamat számára a legnagyobb lehetőségeket tudja nyújtani, hiszen — amint Riesser mondja — maga is koncentrációs folyamat eredménye. A részvénytársaság ugyanis a kicsiny és szétosztott, a termelésből ennél fogva többé-kevésbé kizárt tőkék egyesüléséből keletkezett. A részvénytársaság a szétfolyó, gazdasági célkitűzéseket nélkülöző, vagy arra képtelen tőkeereket folyamammá dagasztja, egységes irányítás alá helyezi és azokat termelési célok megvalósítására képesíti. Ennek az alakulatnak a gazdasági felhasználásra váró tőkékre különösen nagy vonzóereje van. Sokkal nagyobb mértékben van meg a képessége ahhoz, hogy akár saját tőkéinek emelése, akár pedig a kezelésére bízott idegen eszközök gyarapítása által gazdasági tevékenységének határait szélesítse, mint bármely más vállalati formának. És éppen a tőkeszerzés könnyű volta az, amely

a vállalkozásnak lendületet ad s ezáltal a keretek további bővítését és újabb tőkék bevonását teszi szükségessé.

Vázoljuk már most röviden azokat a formákat, melyek közt hitelszervezetünk központosítása végbemegy:

1. *Időleges együttműködés* valamely előre meghatározott tárgy, célú és terjedelmű üzlet lebonyolítására, részint a verseny kiküszöbölése, részint pedig a haszon és a kockázat megosztása végett.

2. *A kommanditálás* lényege az, hogy a kommanditáló bank a kommanditált vállalatnál bizonyos összegű betétet helyez el s ennek arányában az üzleti nyereségben részesedik.

3. *A letéti pénztárak* önálló hatáskör nélkül működő expozitúrák, melyek feladata csupán betétek gyűjtésére s azoknak a központhoz való továbbítására szorítkozik.

4. *Az ügynökségek* a bankoknak idegen piacokon levő képviselői. Feladatuk az, hogy anyaintézetük számára kihelezési lehetőségeket teremtsenek.

5. A 3. és 4. pontokban vázolt kétféle tevékenység egyesül a *fióktelepekben*. A fiókosító tevékenység a koncentrációs folyamatban előkelő szerepet játszik. Vannak országok, melyekben a koncentrációs mozgalom lényege a fiókhálózat rendszeres kiépítésén nyugszik.

6. *Az érdekközösségi kapcsolatok* létesítése egyik legfontosabb mozzanata a koncentrációnak. Keletkezésének leginkább szokásos módja az, hogy valamely intézet egy másik intézet részvényeiben akár vétel, akár pedig csere útján részesedik, illetve a részvénytöbbséget, vagy akár a részvények összességét megszerzi s ezáltal a részvénybirtok arányában az intézet ügyvitelére is befolyást nyer. Az érdekközösség nemcsak ily módon jöhet létre, hanem annak alapja lehet szerződés is. Szorosabb kapcsolatok létrejötteinek az útja azonban inkább a részvényérdekeltség. A pénzintézetek sok esetben csak arra törekcsenek, hogy a részvények többségét megszerezzék, mert befolyásuk a majorizált intézet ügyvitelére így is döntő, de előfordul, hogy a részvények tulnyomó részét, vagy az összes részvényeket megszerzik (affiliáció). Ebben az esetben tulajdonképpen véve fiókosításról van szó, jóllehet a majorizált intézet jogi különállását megtartotta.

7. *Fuzió* akkor jön létre, ha különálló vállalatok egymással egyesülnek. Az egyesülés végbemehet oly módon, hogy egyik vállalat a másikba beolvad, de történhetik úgy is, hogy a fuzionáló vállalatok egy harmadik, eddig nem létezett vállalattá alakulnak át.

A vázolt formák közül a fuzió, a fiókosítás és az érdekközösségek játsszák a legfontosabb szerepet. Eredményeiket tekintve, egy és ugyanazt a célt szolgálják, csupán az út különböző, mely a célhoz vezet. Míg ugyanis a fuzió és az érdekközösségek hatása a tőkék közvetlen egyesülésében jut kifeje-

zésre, addig a fiókalapítás — feltéve, hogy ez nem fúziónak a következménye — ezt a célt csak közvetve éri el, lévén a fiókositás egyúttal üzemi decentralizáció. A fúzió az érdekelt intézetek tőkéinek teljes egyesülését és legalább az egyik intézetnek, mint független jogi személynek a megszűnését jelenti. Az érdekközösségi kapcsolat szintén a pénzügyi tőkék egybefonódását vonja maga után, azonban oly módon, hogy több pénzügyi intézet az érdekelttség mérve szerint lazább, vagy szorosabb szerkezetű koncernben egyesül, tehát egységes vezetés alá kerül s egyetlen gazdasági egységet alkot, melyben valamely vezető nagybank domináló szerepe jut kifejezésre, az egyes intézetek azonban jogi különállásukat megtartják. A bankkoncern kialakulása az egész hitelszervezet átalakulását vonta maga után. Az eddig több, kezdetlegesebb gazdasági egységből álló hitelszervezet kevesebb számu, de magasabbrendű gazdasági egységekből álló szervezetté alakult át.

Hogy a pénzügyi tőkék egyesítése a különböző országokban minő utakon haladt előre, az illető ország gazdasági viszonyaitól, pénzügyi intézeteinek helyzetétől és természetétől függ. A koncentrációs folyamat Angliában már egy évszázaddal ezelőtt megindult s két irányban hatott. Az egyik irányt a letéti bankok képviselték, melyeknek az iparral nem voltak kapcsolataik. Ezek az intézetek mindennemű finanszírozó tevékenységtől tartózkodtak s csupán takarékpénztári tevékenységet fejtettek ki. Főfeladatukat a gyümölcsözést kereső tőkék összegyűjtésében látták, éppen ezért fiókalapítások és idegen piacokon működő intézetek beolvasztása útján igyekeztek tőkefelszívó apparátusukat minél inkább kiszélesíteni. A másik — az előbbinél sokkal kisebb jelentőségű — irány a koncernalakítás volt. Ebben azok az intézetek működtek közre, amelyek az iparral kapcsolatokat tartottak fenn.

A francia fejlődés több tekintetben rokonvonást mutat fel az angollal. Franciaországban a bankoknak az iparral fennálló kapcsolatai még a múlt században meglazultak s a francia pénzügyi intézetek közelebb jutottak a letéti bankok típusához. Ilyenformán a koncentrációs mozgalom iránya is hasonló lett ahhoz, aminőt az angol letéti bankoknál tapasztaltunk.

Egészen más a helyzet Németországban. Riesser szerint² a koncentrációs folyamat iránya a német pénzügyi intézetek életében

I. helyi koncentráció;

II. tőke vagy hatalmi koncentráció volt.

Az utóbbi közvetlen, vagy pedig közvetett uton ment végbe.

² Riesser: Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhang mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland. 526—529 S.

A) Közvetlen uton:

1. tőkeemelés;
2. más vállalattal való egyesülés;
3. tartós érdekközösségek létesítése által, még pedig:
 - a) leány- és trusttársaságok;
 - b) részvénytársaságok;
 - c) szerződés;
 - d) részvényesere útján.

B) Közvetett uton, a bankok érdekszféráját kiszélesítő, tehát azok hatalmi pozícióját növelő üzemi decentralizáció segítségével és pedig:

1. kommanditok;
2. fiókok;
3. ügynökségek és
4. letéti pénztárak létesítése által.

A helyi koncentráció alatt azt érti, hogy az ország gazdasági gócpontjában működő pénzintézetek egy része a területi elhelyezkedés nyújtotta előnyök következtében gyorsabb ütemű fejlődésen megy keresztül s idők folyamán a legjelentősebb növi ki magát. (A helyi koncentráció természetesen nemcsak Németországban, hanem mindenütt fellelhető. Ez természetes is, hiszen a gazdaságilag kulturáltabb helyek intézeteik számára sokkal nagyobb fejlődési lehetőségeket képesek nyújtani, mint a vidék.)

A fenti összeállításhoz megjegyezzük, hogy Németországban a fiókalapítás és a fúzió nem jutott akkora szerephez, mint Angliában, vagy Franciaországban. A fejlődés iránya itt a koncernalakítás volt. A német bankügy fejlődése a múlt század kilencvenes éveitől lényegében azokon a többnyire részvényérdekeltségen alapuló érdekközösségi kapcsolatokon nyugodott, melyek a vidéki bankokat nagybankokhoz fűzték. A hajtóerőt részben azok a kapcsolatok szolgáltatták, melyek az ipar és a pénzintézetek között fennállanak, lévén a bankoknak az iparral való kapcsolatai Németországban erősek.

Hasonló fejlődést mutat a banküzemek koncentrációja az Egyesült Államokban is. A mozgalom itt sem újkeletű s az a newyorki magánbankháztól indult ki. A folyamat erőteljes kialakulását egyideig hátráltatta az Unio több államában fennálló fiókalapítási tilalom s ennek folytán a fiókrendszernek ugyiszlóval teljes hiánya. E megkötöttség következtében az amerikai pénzintézetek fúziók és érdekközösségek létesítése útján igyekeztek tőkéiket egyesíteni. A koncentráció különösen a háború alatt és után haladt hatalmas iramban előre. Elősegítőleg hatott az is, hogy az amerikai törvényhozás a fiókalapítások tekintetében ekkor már jóval engedékenyebb álláspontot foglalt el.

A koncentrációnak hazánkban is multja van. Megindu-

lása a millénium körüli időkre esik, amikor az ország iparosodása kezdetét vette. Előidézője a főváros szinte amerikai aranyu fejlődése, a hatalmas építkezési tevékenység s az a fokozott mérvű hitelszükséglet volt, mely az ipari termelés fellendülésének a nyomában járt. Az eredmény azonban csak mérsékelten jelentkezett, mert iparunk hitelszükséglete még nem volt oly mérvű, mely intézeteinket erősebb expansióra készíthette volna. A vidéki intézetek száma a háboru előtt egyre nőtt, pedig már abban az időben is több intézet működött, mint amennyire a gazdasági életnek szüksége volt. A fővárosi intézetek fiókosító tevékenysége nehezen indult meg s ami eredményt a fiókosítások tekintetében feljegyeztünk, az is inkább a nagyobb vidéki intézetek nevéhez fűződött. (A fővárosi intézeteknek 1914 végén 30 vidéki fiókjuk volt, a vidéki intézetek vidéken levő fiókjainak száma pedig ugyanekkor 429-et tett ki.) A budapesti intézetek uralkodó tulsulya a vidékkel szemben akkor még nem mutatkozott oly élesen, mint a háboru utáni időkben, ennekfolytán a háboru előtti mozgalmakba a vidéki intézetek is inkább jutottak szóhoz. A fővárosi intézetek előretörése a háboru közepe táján vette kezdetét s ettől fogva a vidék kisebb szerepet játszik. A mozgalom üteme a háboru végén s azután — különösen a pénzrontásos idők tökehiánya következtében — meggyorsult. A rendkívüli viszonyok fokozottabb mértékben kiemelték a koncentráció szükséges voltát, egyben részére újabb lehetőségeket is teremtettek.

A következőkben a koncentrációnak az utóbbi években³ Magyarországon elért eredményeit ismertetjük. Vizsgálódásaink alapjául nagyjában az előbbieket során között Riesserté felállítás szolgál s először a helyi, majd pedig a töke- vagy hatalmi koncentráció kérdésével foglalkozunk. A helyzet a helyi koncentráció tekintetében az első pillantásra felismerhető, mert ez a folyamat nálunk viszonylagosan véve sokkal feltűnőbb, mint a nyugati országokban. Magyarországon a fejlődés iránya mindig centralisztikus volt. Ugy kulturális, mint gazdasági téren azok a törekvések érvényesültek, melyek mindent a fővárosban kívántak összpontosítani. Ennek az lett a következménye, hogy a főváros és a vidék között a főváros javára egészségtelen mérvű eltolódás támadt. Ez volt a helyzet a megcsonkítás előtt is, a határok összeszűkülése folytán pedig a főváros tulsulya méginkább megnövekedett s ezáltal a vidék és Budapest közti különbség még kirívóbbá vált. Ez kézenfekvő, hiszen bankjaink és takarékpénztáraink 66%-át a megcsonkítás folytán elvesztettük s ez a 66% természetesen mind vidéki intézet volt. (Az 1915. évben számlált 1.992 pénzügyi intézet közül 1.318 elszakított területen székelt. Az elvesztett

³ Vizsgálódásaink során az 1930. évet tekintjük utolsó normális esztendőnek. Épen ezért statisztikai adataink ismertetésénél is csak az 1930. évig megyünk el.

intézetek az 1915. évben működött összes intézetek saját tőkéinek 33½%-át, idegen tőkéinek pedig 24,8%-át képviselték.)⁴. Hogy hitelszervezetünk súlypontja mennyire a fővárosra esik, kitűnik az 1930 december 31-i főbb mérlegadatok⁵ alapján készült a következő összeállításból:

V a g y o n	Budapesti intézetek	Vidéki intézetek	Összes intézetek
	m i l l i ó p e n g ő b e n		
Készpénz, pénzüintézeteknél	245.5	28.7	274.2
Értékpapírok	88.6	16.3	104.9
Váltótárca	942.9	855.1	1.798.0
Adósok	1.504.0	136.6	1.640.6
Ingatlanok	76.9	35.8	112.7
Árukészlet	4.9	0.3	5.2
Jelzálogkölsönök	583.9	47.8	631.7
T e h e r.			
Alaptőke	290.0	88.6	378.6
Tartalékok	178.5	38.0	216.5
Betétek	1.531.1	442.0	1.973.1
Kibocsátott záloglevelek és kötvények	452.8	—	452.8
Vizsontleszámitás	27.9	360.3	388.2
Folyószámlahitelezők	1.002.8	117.4	1.120.2

Ez a kimutatás a Magyar Nemzeti Bank, a m. kir. postatakarékpénztár, a Pénzüintézeti Központ és a hitelszövetkezetek kivételével az ország összes hitelintézeteinek adatait tartalmazza. Eszerint az összállományból esik:

	A fővárosi	A vidéki
	i n t é z e t e k r e	
Készpénz, pénzüintézeteknél	89%	11%
Értékpapírok	84%	16%
Váltótárca	52%	48%
Adósok	92%	8%
Ingatlanok	68%	32%
Árukészlet	94%	6%
Jelzálogkölsönök	92%	8%
Alaptőke	77%	23%
Tartalékok	82%	18%
Betétek	78%	22%
Kibocsátott záloglevelek és kötvények	100%	—
Folyószámlahitelezők	89%	11%
Vizsontleszámitás	8%	92%

A magyarországi pénzüintézetek összállományainak tulnyomó részét tehát a budapesti intézetek állományai teszik ki,

⁴ Magyar Statisztikai Szemle 1923. évf. 7—8. sz. 302—303 oldal.

⁵ Nagy Magyar Compass. LV. évfolyam.

jöllehet a fővárosi intézetek száma a vidékiek számának csak cca $\frac{1}{5}$ része. (Az egyedüli kivétel a viszontleszámitási állomány megoszlása, ez azonban a dolog természetéből folyik, mert a vidéki intézetek éppen tőkeszegénységük következtében kénytelenek a viszontleszámitási hitelt fokozottabb mértékben igénybe venni.)

Ezt az összeállítást érdekesen egészítik ki azok az adatok, melyek a pénzügyi intézetek érdekeltségeinek megoszlására vonatkoznak. Magyarországon az 1924. évben 1.702 vállalat tartozott pénzügyi intézeteink érdekköréhez. Ezek közül a budapesti intézetek érdekköréhez tartozott 1.235 (72%), a vidékiekéhez pedig 467 (28%) vállalat.⁶

A *tőke és hatalmi koncentráció* eredményeinek vizsgálatánál elsősorban azt az irányzatot kell kifejezésre juttatnunk, amely intézeteink terjedelmének állandó növekedésében s azok állományszerű fejlődésében mutatkozik. Az alábbi összeállítás a Magyar Nemzeti Bank és a M. Kir. Postatakarékpénztár kivételével az összes hitelintézetekre vonatkozik s a Magyar Statisztikai Évkönyv és a Nagy Magyar Compass adatai alapján készült. Eszerint hitelintézeteink saját és idegen tőkéi az 1925—1930. években a következőképpen alakultak:

	Saját tőkék	Idegen eszközök	Összes teher tételek
	m i l l i ó p e n g ő b e n		
1925: Budapest	281.1	1.045.0	1.413.2
Vidék.....	78.9	348.0	457.2
Összesen	360.0	1.393.0	1.870.4
1926: Budapest	317.0	1.373.3	1.858.6
Vidék.....	87.4	507.4	641.1
Összesen	404.4	1.880.7	2.499.7
1927: Budapest	364.2	2.045.2	2.724.5
Vidék	108.7	741.4	936.5
Összesen	472.9	2.786.6	3.661.0
1928: Budapest	405.8	2.412.8	2.917.4
Vidék	115.8	900.2	1.054.5
Összesen.....	521.6	3.313.0	3.971.9
1929: Budapest	431.3	2.894.2	3.435.8
Vidék.....	124.0	929.6	1.094.5
Összesen	555.3	3.823.8	4.530.3
1930: Budapest	468.4	3.164.7	3.747.1
Vidék.....	126.6	958.2	1.126.1
Összesen	595.0	4.122.9	4.873.2

⁶ Dr. Szádeczky-Kardoss Tibor: A magyarországi pénzügyi intézetek fejlődése. 161. 165, 166. oldal.

A kimutatás intézeteink tőkeerejének fokozatos növekedéséről számol be. Kitűnik, hogy 1925-től 1930-ig a magyarországi hitelintézetek kimutatott saját tőkái 65%-al, idegen eszközei 196%-al, összes tehertételei pedig 161%-al emelkedtek. Az emelkedés százalékos arányát külön a vidékre s külön a fővárosra is megállapítva, a következő számokat kapjuk:

budapestiek . . .	67%	203%	165%
vidékiek	60%	175%	146%

Ha tehát külön a vidéki és külön a fővárosi intézetek fejlődésének tempóját állapítjuk meg, akkor a főváros fölénye domborodik ki s az utóbbiak előnyomulása állapítható meg. Nyilvánvaló, hogy a lassabb ütemben fejlődő, vagy éppen igen gyakran a fejlődés feltételeit is nélkülöző apró vidéki intézetek adatai azok, melyek a vidékre vonatkozó arányszámok alakulását kedvezőtlenül befolyásolják. (Sajnos, az állományok vázolt növekedése nem mindig a természetes fejlődés folyamánaképpen jött létre, hanem sok esetben egészszgtelen tulterjeszkedéssel állottunk szemben, melyre különösen a vidék pénzintézetei mindig is bizonyos foku hajlandóságot árultak el.)

Fontos tényező a koncentrációs folyamat megítélése tekintetében a pénzintézetek számának alakulása. Említettük, hogy a koncentráció részben racionalizáló törekvésekből fakad s feladata többek közt az is, hogy a legnagyobb gazdaságosság elvét a hiteléletben is érvényre juttassa. Ha a pénzintézetek tőkeközvetítő szerepéből indulunk ki, nem lehet közömbös, hogy a tőke körforgásába hány közvetítő illeszkedik be. Hitel-szervezetünk racionalizálása szempontjából feltétlenül előnyös, ha a tőkeközvetítő intézetek száma csökken s minél rövidebb lesz az az út, melyet az elhelyezkedést kereső tőkének meg kell tennie, amíg a hiteltigénylőhöz jut. Az alanti táblázat azoknak az 1921—1929. években működött részvénybankoknak és takarékpénztáraknak, valamint községi takarékpénztáraknak a számát tünteti fel, amelyek zárószámadásokat készítettek:⁷

	Budapesten	A vidéken	Összesen
1921	130	602	732
1922	131	608	739
1923	139	599	738
1924	146	603	749
1925	142	579	721
1926	123	543	666
1927	123	526	649
1928	110	509	619
1929	107	499	606

⁷ Magyar Statisztikai Évkönyv 1919—1929. évfolyam.

Intézeteink száma tehát Budapesten 1924-ben, a vidéken 1922-ben, országos viszonylatban pedig 1924-ben kulminált. Az 1929. évi létszám az előbb említett időpontokkal szemben 26.7%, 17.9%, illetve 19%-os csökkenést mutat. 1929 végén 143-al kevesebb bank és takarékpénztár készített zárószámadást, mint öt évvel azelőtt.

Az infláció a pénzügyi koncentráció tekintetében egymással ellentétes, kettős irányban hatott, egyrészt elősegítője, másrészt pedig akadálya volt a koncentrációs folyamatnak. Akadálya volt amiatt a nagy alapítási láz miatt, mely az inflációs időket jellemezte. A lábrakapott tőzsdeláz a bankokat a tőzsdéhez vezető ajtónak tekintette s ez a pénzügyi intézetek nagymérvű elszaporodásához vezetett. Az intézetek számának meg növekedése a koncentrációra fékezőleg hatott. Ezt a körülményt némileg enyhíti az a tény, hogy az inflációs alapítások zöme tisztavirágéletű volt, s nagyrészüket nem is élte túl azokat a viszonyokat, amelyek közt megszülettek. Az infláció másrészt elősegítője volt a koncentrációnak, mert ezekben az időkben a kisebb vidéki intézetek versenyképessége a minimumra csökkent s a konkurrencia és a nyomasztó tőkehiány mind több intézetet kényszerített önállóságának feladására. Az infláció kedvezett az expanziós törekvéseknek, fokozottabb lehetőséget nyújtván az intézetek számára, üzleteik kiterjesztésére. Az infláció alatt egyes üzletágak (értékpapír üzlet) hallatlan méretet öltöttek. Pénzügyi intézeteink a lehetőségeket annyival inkább igyekeztek kihasználni, mert ez számukra egyúttal kényszer is jelentett, hiszen abban az időben főgondjuk az volt, hogy az ugyszólván napról-napra romló papírértéket minél gyorsabban és minél értékállóbb módon helyezték el.

Az intézetek számának vizsgálatánál az 1921-től 1924-ig terjedő adatokat figyelmen kívül kell hagynunk, mert azok az inflációs évek beteg gazdasági állapotát tükrözik vissza, melynek nemcsak a papírpénzinfláció, hanem a bankinfláció is kórtünete volt. Megítélési alapként tehát csak az 1924-től kezdődő adatokat lehet számításba venni. Ha már most ezeket az adatokat az előző kimutatások adataival egybevetjük, akkor egyfelől a pénzügyi intézetek számának csökkenését, másfelől pedig intézeteink tőkeerejének fokozatos növekedését állapíthatjuk meg. A pénzügyi intézetek számának csökkenése s ezzel párhuzamosan a megmaradottak gazdasági jelentőségének állandó emelkedése a koncentráció jelenléte mellett bizonyít.

Eddigi vizsgálódásaink során a következő megállapításokig jutottunk el:

1. A helyi koncentráció Magyarországon erős mértékben megnyilvánul s ez a budapesti intézetek számára a vidékiekkel szemben erős fölényt biztosít.

2. Az expanzió a fővárosi intézeteknél erősebben működik, mint a vidékieknél s végül

3. a pénzüintézetek száma 1924 óta állandóan csökken. Mindezek egybevetése alapján a hitelszervezetünkben dolgozó tőkék észrevehető koncentrációját állapítottuk meg.

Ezek az adatok azonban nem elégségesek ahhoz, hogy a koncentráció állásáról végleges ítéletet mondhassunk. A következőkben a kérdést közelebbről óhajtjuk megvilágítani s azt a folyamatot kíséreljük meg vázolni, amely abban nyilvánul meg, hogy a pénzüintézetek egy részének a hiteléletben való részesedése a többiek rovására állandóan növekedik. A kérdést tehát, melyre válaszolnunk kell, a következőképpen formulázzuk meg: Vannak-e olyan tempóban fejlődő intézetek, melyeknek tőkéi az összes pénzüintézetek által képviselt tőkéknek évről-évre nagyobb részét teszik ki?

Evégből úgy a fővárosi, mint pedig a vidéki vezető intézetek közül 4—4 intézetet választunk ki s számításainkat külön a négy fővárosi s külön a négy vidéki intézetre vonatkozólag ejtjük meg:

	Saját és idegen tőkék			
	1923	1925	1927	1929
	millió pengőben			
Összes budapesti intézetek	117.6	1.326.1	2.409.4	3.325.5
Összes vidéki intézetek	16.0	426.9	850.1	1.053.6
Együtt	133.6	1.753.0	3.259.5	4.379.1
Négy fővárosi intézet ¹ .	33.4	467.2	902.3	1.211.5
Négy vidéki intézet ² ..	1.8	28.4	61.8	93.0

¹ Magyar Ált. Hitelbank, Pesti Magy. Ker. Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank.

² Szeged-Csongrádi Takarékpénztár, Debreceni Első Takarékpénztár, Pécsi Takarékpénztár, Általános Forgalmi Bank.

A fenti kimutatás adataiból kiszámíthatjuk, hogy

1. a négy fővárosi bank által kezelt vagyon hány százaléka volt

	1923	1925	1927	1929
A budapesti intézetek vagyonának	28.4%	35.2%	37.5%	36.5%
Az összes intézetek vagyonának ..	25.0%	26.7%	27.5%	27.7%

2. a négy vidéki intézet által kezelt vagyon hány százaléka volt

	1923	1925	1927	1929
Az összes intézetek vagyonának ..	1.4%	1.6%	1.8%	2.1%

Ismételjük meg számításunkat ezuttal azonban nem négy-négy, hanem tíz vidéki és tíz fővárosi vezető intézet adatainak alapulvétele mellett:

	Saját és idegen tőkék			
	1923	1925	1927	1929
	millió pengőben			
Összes budapesti intézetek	117.6	1.326.1	2.409.4	3.325.5
Összes vidéki intézetek.	16.0	426.9	850.1	1.053.6
Együtt	133.6	1.753.0	3.259.5	4.379.1
Tíz fővárosi intézet ¹ ...	53.0	733.5	1.487.9	2.011.1
Tíz vidéki intézet ²	4.0	52.4	121.4	170.9

¹ Angol-Magyar Bank, Belvárosi Takarékpénztár, Hazai Bank, Magyar Ált. Hitelbank, Magyar Ált. Takarékpénztár, Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank, Magyar Olasz Bank, Magyar Országos Központi Takarékpénztár, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank.

² Alföldi Takarékpénztár, Ált. Forgalmi Bank, Békéscsabai Takarékpénztár Egyesület, Debreceni Első Takarékpénztár, Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület, Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület, Pécsi Takarékpénztár, Szeged-Csongrádi takarékpénztár, Szombathelyi Takarékpénztár, Vas megyei Ált. Takarékpénztár.

Ezekből az adatokból megtudjuk, hogy

1. a tíz fővárosi vezető bank által képviselt vagyon hány százaléka volt

	1923	1925	1927	1929
A budapesti intézetek vagyonának.	45.0%	55.3%	61.7%	60.5%
Az összes intézetek vagyonának ...	39.7%	41.8%	45.7%	46.0%

2. a tíz vezető vidéki intézet által képviselt vagyon hány százaléka volt

	1923	1925	1927	1929
Az összes intézetek vagyonának ...	3.0%	3.0%	3.7%	3.9%

A kétféle kimutatásból levonható következtetések azonosak. És pedig:

1. a fővárosi nagybankok részesedése a hitelintézetek által reprezentált tőkékben a vizsgált időszak alatt évről-évre nőtt. (A növekedés tempója Budapesten erősebb volt, mint országos viszonylatban. Az emelkedés az utóbbi kimutatás adatait alapul véve, 1923-tól 1929-ig a fővárosban 15.5%-ot, az egész országra vonatkoztatva pedig 6.3%-ot tesz ki.)

2. A vidéki vezető intézeteknek a hitelintézetek által képviselt összes tőkékben való részesedése ezzel szemben csak egészen jelentéktelen mérvben (0.9%) emelkedett.

Adataink a koncentrációnak jelentős tüneteit tárják elénk s igazolását adják annak a ténynek is, hogy a fővárosi nagyintézetek az ország hiteléletében évről-évre előnyomulnak.

A koncentrációs folyamat előhaladását bizonyítja az érdekközösségi kapcsolatok és a fióktelepek számának alakulása is.

	Zárószámadást készítetett bankok és takptárak száma	Az összes érde- keltségi viszony- ban álló inté- zetek száma	Az összes fióktelepek száma
1923	738	238	292
1924	749	208	282
1925	721	194	307
1926	666	185	325
1927	649	173	318
1928	619	204	329
1929	606	167	318

Fenti számok arról győznek meg bennünket, hogy az érdekközösségi kapcsolatok és a fiókosítás a koncentrációs folyamatban Magyarországon is nagy szerepet játszanak. Ami az érdekközösségek alakulását illeti, a helyzet 1929-ben az volt, hogy takarékpénztáraink, bankjaink és községi takarékpénztáraink 27.5%-a függetlenségét feladta. Sokkal határozottabb képet mutatnak a fiókosításra vonatkozó adataink, melyek a fióktelepek számának megnövekedését tárják elénk. A tendencia itt emelkedő, ugyanis az 1929. évi állomány az 1923. évihez viszonyítva, majdnem 9%-os gyarapodást mutat.

Arra vonatkozólag, hogy az affiliáló és a fiókosító törekvésekben a fővárosi vagy pedig a vidéki intézetek viszik-e a főszerepet, a következőkben kapunk feleletet:

	Az összes érdekeltségi viszonyban álló intézetek száma	E b b ö l	
		fővárosi	vidéki
		intézet érdekeltségéhez tartozik	
1923	238	122 (51.2%)	116 (48.8%)
1924	208	115 (55.3%)	93 (44.7%)
1925	194	112 (57.7%)	82 (42.3%)
1926	185	102 (55.6%)	83 (44.4%)
1927	173	98 (56.6%)	75 (43.4%)
1928	204	111 (54.5%)	93 (45.5%)
1929	167	91 (54.5%)	76 (45.5%)

A koncentráció tehát e tekintetben is a fővárosi intézetek javára nyilvánul meg. Mig ugyanis a vidéki affiliációknak az összes affiliált intézetek számához viszonyított aránya csökkent, eddig ez az arányszám a fővárosi affiliációknál emelkedett.

A budapesti intézetek fölénye mellett szólnak a fiókosításra vonatkozó adataink is:

	Összes fiók- telepek száma	Az összes fióktelepekből esik	
		fővárosi	vidéki
		i n t é z e t e k r e	
1923	292	181	111
1924	282	199	83
1925	307	192	115
1926	325	184	141
1927	318	192	126
1928	329	203	126
1929	318	202	116

Az 1929. év végén számlált 318 fióktelep 63.6%-a fővárosi, 36.4%-a pedig vidéki pénzügyi intézet volt. A fővárosi intézetek ezt a fölényüket kiterjedt budapesti fiókhálózatuknak köszönhetik. Más képet nyerünk, ha csak a vidéken levő fióktelepeket vesszük számításba:

	Összes vidéki fiók száma	E z e k b ő l	
		fővárosi	vidéki
		i n t é z e t e k r e e s i k	
1923	177	67	110
1924	161	79	82
1925	192	79	113
1926	214	85	129
1927	198	87	111
1928	223	100	123
1929	192	99	93

E tekintetben a vidéki intézetek számszerűleg fölényben vannak, a fejlődés tendenciája azonban itt is a budapesti intézeteknek kedvez, mert a fővárosi intézetek vidéki fiókjainak száma 1923 óta cca 48%-al emelkedett, a vidéki intézetek vidéki fiókjainak a száma pedig ugyancsak 1923 óta cca 15%-al csökkent. Az 1923-ban működött 177 fióktelep 37.9%-a a fővárosi, 62.1%-a pedig a vidéki intézetekre esett. Ez az arány 1929-ben a fővárosiak javára a következőképpen tolódott el: 51.5%, illetve 48.5%.

A magyarországi pénzügyi intézetek — a sajátos rendeltetésüket nem számítva — takarékpénztárok, bankok és finanszírozási vállalatok vegyületei lévén, a koncentráció tekintetében mindkét irányú fejlődést megtaláljuk, úgy az angol és francia letéti bankok által követett üzleti decentralizációt, mint pedig az amerikai és a német fejlődésben nagy szerepet játszó alakulatokon, az érdekközösségi kapcsolatokon nyugvó koncentrációs folyamatnak a fővárosi vezető intézetek javára való megnyilvánulása mellett bizonyítanak, akadtak oly momentumok is, melyek a vidéki intézetek mellett szólnak. Ez azonban nem változtathat azon a nézetünkön, hogy a koncent-

ráció Magyarországon a fővárosi vezető intézetek térfoglalásának jegyében áll. A vidéki intézetek terjeszkedésének a megítélésénél ugyanis nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy az affiliáló, vagy fiókosító vidéki intézetek nagy része nem független, hanem maga is valamely fővárosi nagybank vezetése alatt álló koncernnek a tagja. Az ily vidéki intézet terjeszkedését éppen ezért nem szabad kizárólag a saját-maga javára irni, mert terjeszkedése által annak a fővárosi intézetnek a piacon elfoglalt helyzete is erősödik, melynek a koncernjéhez tartozik. A nem önálló vidéki intézetek expanziója tehát tulajdonképpen valamely fővárosi nagybank gazdasági jelentőségét növeli. A fővárosi intézetek vidéki terjeszkedését a tőkék tömörülése szempontjából örömmel kell fogadnunk. Ennek azonban a vidék gazdasági élete csak akkor látja hasznát, ha az ily fióktelepek a nagyobb tőkeerejükben rejlő fölényt a piac érdekében használják fel. Ha azonban mint az autochton intézetek kiméletlen versenytársai lépnek fel s tulzott versenyt hívnak elő, a hitelfeltételek indokolatlan emelkedését idézik elő, ahelyett hogy kamatkiegyenlítő tevékenységet fejtenének ki.

Az irodalomban gyakran felvetődik a kérdés, vajjon a koncentráció indokolt-e s nem rejt-e magában veszélyeket akár gazdasági, akár pedig társadalmi téren. Ami a probléma gazdasági oldalát illeti, annak elbirálásánál utalnunk kell arra, hogy a koncentráció a kapitalizmus édes gyermeke és ha elfogadjuk a tőkének a termelési tényezők között elfoglalt vezető szerepét, akkor el kell fogadnunk ennek a rendszernek a folyamányait is. Nem térhetünk ki tehát azok elől a fejlődési formák elől sem, amelyek a kapitalizmusnak, ennek a folyton fejlődő s önmagát folytonos terjeszkedésre hajtó rendszernek a lényegéből folynak. A gazdasági élet fellendülése, a világ-gazdaság kialakulása a tőke számára óriási elhelyezkedési lehetőségeket teremtett. Szükséges volt tehát, hogy a tőkék összegyűjtésének a folyamata is intenzivebb legyen s oly üzemek létesüljenek, melyek hatalmas tőkefelszívó szerveztükkel a tőkék összegyűjtésének a folyamatát a szükséglet arányában fokozni képesek. Abban a gazdasági kulturájú korban, amelyben élünk, a bankkoncernek kialakulása nemcsak indokolt, hanem szükséges is, mert a folyton fokozódó tőkeszükséglet erősen fejlett hitelszervezetet igényel. A koncentráció ma, a mai alakjában gazdasági törvényszerűség, mely elől kitérni nem lehet.

A probléma másik oldala társadalmi természetű. A szocialista felfogás a koncentrációban látja a gazdasági egyenlőtlenségek kifejlődésének egyik okát. Szerintük a koncentráció — nyilvánuljon az meg a gazdasági élet bármely ágában — az üzemek olymértvű kiterjedéséhez vezet, mely a kapitalizmus

fennállását előbb-utóbb veszélyeztetni fogja s egyidejűleg a gazdasági élet oly átalakulását vonja maga után, mely az üzemek szocializálását fogja szükségessé tenni. A szocialisták e nézete abból a felfogásból ered, hogy a koncentráció a kapitalista érdekeknek felel meg. A szocialisták várakozása nem teljesen indokolt, mert a koncentráció sem lehet végnélküli, ennek a folyamatnak is határt szab az észszerűség. Tévednek akkor is, amikor a koncentrációt olyképpen tüntetik fel, hogy az kizárólag a kapitalista érdekeket szolgálja. A szocialisták mégsem támadják a koncentrációt oly hevesen, mint ahogy az várható lenne. Ennek egyik oka az a feltevésük, hogy — amint említettük — a koncentrációs folyamat további fejlődése során a tőke hatalmi tultengése utat nyit az üzemek szocializálásához. A másik pedig az, hogy belátták, hogy ezzel ártanának a kistőkének, mely részvényvásárlások útján szintén erősen érdekelve van s amely szintén részesedik az üzemegyesítés által előálló nagyobb üzleti haszonban. Mert a koncentráció előnyeit a kistőke is megérzi, részint a hozadék emelkedésében, részint pedig abban, hogy az elhelyezett tőke biztonsága is növekedik. Erre utal Hegedüs Lóránd, amikor a tőkekoncentrációt a részvényes és a közgazdaság szempontjából vizsgálja s azt mondja, hogy: „a tőkekoncentráció képes a felhalmozott tőke termékenységet s ezzel közgazdasági hasznát fokozni és ugyanakkor képes arra is, hogy az ingadozó banküzlet hozamát mindinkább állandó járadékká változtassa s ezzel a gazdasági szervezet legfontosabb létfeltételét, annak stabilitását inkább és inkább biztosítsa.”⁸

Ács László.

⁸ A tőkekoncentráció problémái Magyarországon. Budapesti Szemle 1917. évi 172. kötet.

Közlemények.

Parasztkérdés és szociográfia.

Somló Bódog írta 1909-ben: „A szociológiában ma ott is spekuláció uralkodik, ahol szigorú indukciónak, vagy a tények szigorú vizsgálatának kellene döntenie”.¹ 1909 őszén lépett fel először Weber Max, a Verein für Sozialpolitik bécsi ülésén, hogy felemelje szavát a társadalomtudományok „objektivitását” követelve. A szociográfia tudományának a helye azóta vitathatatlan a társadalomtudományok között és nem régen nem kisebb ember, mint Tönnies ajánlotta a statisztikusoknak, hogy nyergeljenek át a szociográfiára tekintélyük öregbítése végett.² Az amerikai „special sociology” és külön tudományokká terebélyesedett ágazatai (rural, urban, descriptive sociology) és a német „angewandte Soziologie” (Dunkmann) mind a tudományos eszmefejlődés belső dinamikájának termékei, létrehozójuk az a felismerés, hogy a szociológia, amelynek nem áll rendelkezésére a természettudományok varázsos módszere, a kísérlet, meddő spekulációkba jut, ha nem alkotunk egy olyan „segédtudományt”, vagy legalább is külön módszert, amely a tipusalkotó általánosítás helyett a társadalmi valóságot a maga történeti, egyszeri „képleteiben”, a jelenségeket atipikus, konkrét voltukban ragadja meg. E módszer elvei és gyakorlata tekintetében egyelőre nincsen kialakultnak mondható felfogás. A módszertani problémák, amelyek itt felmerülnek, igen kényesek. Az uralkodó felfogás a délnémet bölcsélet nyomán a nomotetikus és idiografikus tudományok megkülönböztetéséből indul ki, de már e körön belül is megoszlanak a vélemények: hogyan viszonylik az ugyanazon ismeret-tárgyra: a társadalmi valóságra vonatkozó törvénykutató és leíró tudomány? Honnan meritjük azokat a fogalmakat, amelyek nélkül az amorfi, irracionális valóságot nem tudjuk megragadni? Nyilvánvalóan a szociológiából. Logikailag tehát ez az első. Viszont a szociográfiai kutatás hivatása éppen szociológia előtti: azt a célt szolgálja, hogy általános fogalmakkal előre meg nem hamisított valóságból meritsük a társadalmi jelenségek tipikus fogalmait és törvényszerűségeit. A szociográfiai megismerés tehát egy másik tekintetben éppen előkészület a szociológiai fogalomalkotáshoz. Azután beidegzett tudomány-elképzelésünkkel hogyan egyeztethető össze egy olyan „tudomány”, melynek tárgya atipikus valóság, célja pedig a képletek elemekre bontása helyett az elemek egyszeri kombinációinak tipusalkotás szándéka nélkül való megragadása? Mindenképpen érthető tehát az az ingadozás, amely a szociográfiát jellemzi egyfelől a bevett értelmű tudományosság és másfelől a művészi ábrázolás között. A szociográfia akkor,

¹ Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909, Rotschild, 10. l.

² Statisztika és szociográfia. Városi Szemle, XV. 1929. 127 .

ha meg akarja tartani a szociológiával szemben különmemüségét és önállóságát, ugyanazon a területen kereskedik, amelyen az irodalmi ábrázolás. Ez az érzékeny egyensúly könnyen felborulással fenyeget.

Nálunk a szociológiai kutatás nagyobbbrészt a német értékvita előtti állapotokat mutatja, függvénye a magyar élet politikai áramlásainak és így szociográfiai irodalmunkat sem ez a fentebb jelzett tudományos-autonóm szükséglet hozta létre, hanem társadalom- és gazdaságpolitikánk legtöbbszor efemer érdeklődése. A paraszttársadalom vizsgálata nálunk teljesen függeléke lett agrár- és földbirtokpolitikai gondolatmeneteknek. „Mélyebben vizsgálni a haza lakosát” — ez nálunk mindig a társadalmi élet válságaiban vetődött fel, Thessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely, Széchenyi óta a századforduló „szociográfiai” irodalmán keresztül (Grünwald Béla, Vadnay, Ecseri, Návay stb.) egészen napjainkig. Ennek több fontos következménye van: 1. A szociográfia kezd nálunk egyet jelenteni a „falukutatással” és elsősorban a parasztság vizsgálatával. Ez már maga is veszedelmes egyoldalúság, mert a munkásság és polgárság életének szociográfiai vizsgálata még a parasztság kérdéseinek megválaszolásához is nélkülözhetetlen. 2. Még ezen a szűkített körön belül is előtérben szociálpolitikai természetű kérdések állnak, a *relatív jólét* kérdései, mutatván, hogy elsősorban a gazdasági válság irányítja a figyelmet a parasztság tényszerű megismerése felé. Viszont kevés olyan kutató akad, akinek tarsolyában nem volna már kész terve a megoldásra, mielőtt a valóság megismeréséhez fogott volna. Hogy ennek következtében a tényeket előre megfogalmazott értékelések szemüvegén keresztül fogja nézni, aligha kell kiemelni.

Szépen nekibuzduló szociográfiai irodalmunk tehát kötött marsrutával indul: vészt szimatol és előre tudja, mi az orvossága. Velezületett „mozgalmi”-ságban szenved és ez a jelleg érvényesül az eredmények egész vonalán is.

Egészen tipikus ebből a szempontból a szociográfiai kutatásnak az a legújabb terméke, amely méltán keltett nagy feltűnést jó tulajdonságai és gyengéi folytán egyaránt.³ Szabó Zoltán is szociográfiát akar nyújtani, megvizsgálni a magyar társadalom egy kicsiny, önmagában is egységet alkotó szögletét. Saját feladatával szemben tanúsított magatartása is tipikus. Ő is a változás tükrén nézi a tényeket, de a változást eleve *válságnak* gyanítja, a segítés és javítás igyekezete uralkodik benne. Ennek tulajdonítható, hogy nemcsak anyagának tulnyomó részét foglalják el jóléti kérdések, hanem szemléletében is állandóan ilyen jóléti értékelések húzódnak meg. Ezek kedvéért adja fel a szociográfiai vizsgálat alapvető módszerei szempontjait. Igaz, hogy a szociográfiának a művészi ábrázolás felé való kényes határkérdéseit azzal oldja meg, hogy a leírás külsőségeiben tudatosan az irodalmi alakítás javára dönt. De az írói magatartás nem igazolhatja a szemlélet fogyatékoságait. Szabó Zoltán abban is osztja mai szociográfiai irodalmunk dandárjának hibáját, hogy mit se tud azokról az alapvető szempontokról, amelyek nélkül a valóság amorf tényhalmaz kicsuszik kezünkéből. Igaz, hogy a funkcionális szociológiai szemlélet módszerei javaslata: a struktúra és a funkció kategóriái szerint való ténymegfigyelés ma még inkább csak biztonsági minimumot jelent. Hol van a határ „struktúra” és „funkció” között, ezen még

³ Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Budapest, 1936. Cserépfalvi kiadás, 243 l.

sokat lehet vitatkozni, de a kutató még sem lehet meg e nélkül a „jó-gás“ nélkül. A tényvilágot előbb a statikus-szerkezeti, majd a funkcionális összefüggés optikáján keresztül kell néznie, hogy valamennyire is a lényeghez férhessen. Szabó viszont teljesen külsőségesen és átgondolt rend nélkül csoportosítja a tényeket. A tardi társadalom számára teljesen a paraszttömeget jelenti, még csak számarányát sem tudjuk meg a nem-parashti elemeknek. De a parashti körön belül is hiányzik azoknak a csoportoknak a felépítéséről és a társadalom egészen belül elfoglalt szerkezeti helyéről szóló tudósítás, amely csoportoknak („közösségek“) létezéséről itt-ott mégis hallunk. Így a tardi parasztember magatartásainak „társadalmi miliője“ csak elmosódva tűnik elénk. A társadalom szerkezetének egyik sarkkérdése: az *egyén és közösség* viszonya sem jut tárgyaláshoz. A közösségnek az a fogalma, amelyet használ, nem tisztán leíró, hanem értékszempontokkal telített: közösségen a *gazdasági szolidaritás* hiányát vagy meglétét érti. (169 l.) Ezzel a fogalommal vesz fel egy régi szilárd parasztközösséget és a mai társadalmi állapotot állandóan ehhez a közösséghez méri és úgy szemléli, mint a bomlás és pusztulás folyamatát. Ez igazán nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a parasztkérdéssel foglalkozó java irodalmunk a régi parasztközösségen az individualizmus minimumát és a „kollektivizmus“ maximumát megvalósító rendet érti, határozott, de nem mindig tudatos antiindividualista éllel. Mondani sem kell, hogy ez az idealizált és nem egyszer nyílt nosztalgiával tekintett formája soha nem is létezett, kizárólag ez a mozgalmi értékszemlélet posztulálja olyannak, amilyennek Szabó is állítja. Ennélfogva mindig bomlásról kell beszélnie, miközben még az ő általa felsorolt tények is az ellenkezőjéről beszélnek. Ezek a tények azt tanúsítják, hogy Tardon és alighanem az egész matyóságban a parasztság még nem tart az individualizmus előtörésének abban az állapotában, mint az Alföldön, amelyről Erdei Ferenc ad mai napiglan is mintaszerű híradást.⁴ Még él a paraszti életforma, léteznek azok az izlésközöségek és normatív erejű magatartásszabályok, amelyek minden hatást megszüntetnek és a maguk képeire hasonítanak. Viszont a parasztság körében is voltak mindig divatok és áramlatok; az a régi parasztlelet, melynek megbomlását Szabó panaszolja, maga sem idősebb száz évnél, sokban még ennél is fiatalabb. E parasztközösség megbomlásával nem akkor állunk szemben, ha egyszerűsödik a paraszti életforma, hanem, mikor nincs érvénye többé, mikor a parasztságban is a magatartás egyéni utjal lesznek tulnyomóak. Ez a folyamat pedig nagymértékben független az anyagi helyzettől. Éppen az alföldi parasztság sok helyen tapasztalt tényei mutatják, hogy az egyszer megindult individualizálódás szívesen tudja magát tartani a gazdasági leromlásban is, érvényesül a jóléti tényezők kétségtelenül nagy erejével szemben.⁵ Szabó nem számol ezzel és alapul veszi a gazdasági-jóléti helyzet determináló erejének elvét, mely mindig és mindenütt ténykérdés.

Ez az alapvető szemléleti hiba huzódik végig egész vizsgálatán. A megrendült lelkiismeretű ember izgalomával időzik a parasztság jóléti állapotának leverő részleteinél. Senki nem vonja kétségbe, hogy egy társadalom magatartásának kérdésében igen „előkelő“ szerepet játszanak ezek a jóléti mozzanatok, mert meghatározzák a szükséglet-

⁴ Erdei Ferenc: A makói parasztság társadalomrajza. Csanád-vármegyei Könyvtár, 26. sz. Makó, 1934.

⁵ Erdei i. m. 17 l.

rendszer összetételét és a szükségletkielégítés felső határát. De súlyos hiba volna az egész parasztkérdést a nyomor és jólét szemüvegén át szemlélni, amire nemcsak szociográfiánk, hanem gazdaságpolitikánk is hajlamos. A magyar parasztság mai válságos állapota nem koextenzív az agrárválság nyomorával, hanem ez osztály egész életérzésének és vágyainak átalakulását és ma még bizonytalan botorkálását jelenti. Szabó hasznosabb munkát végzett volna, ha ezeknek az alapvető kérdéseknek vizsgálatával nyult volna hozzá a parasztkérdéshez.

De magának ennek a jóléti állapotnak a leírásában sem mindig meggyőző, különösen a statisztikai módszer alkalmazása körül. Csak kiragadott például említjük azt a fejtegetését (44 l.), amelyben a sumásmunkának a földbirtokmegoszlással való törvényszerű összefüggését akarja számszerűen is kimutatni. Ez a helyzet életszint-vizsgálatnál is. A statisztikának régen vitatott kérdései ezek és csak éppen legutóbb mutatott rá ezeknek a háztartási statisztikáknak speciális magyar nehézségeire Kerék Mihály, figyelmeztetvén a legkörültekintőbb óvatosságra.⁶ A szava nem nagyon fogott Szabó Zoltánon. Ugyanezt kell mondanunk táplálkozási statisztikájáról is, amelyet iskolásgyerekek dolgozatai alapján állított össze. Szabó ennél különös kedvvel hosszan időzik, de az eredmény, amit kihoz, nem mond olyat, ami új és szociográfiai tekintetben nagyon jelentős volna. Ez az egyoldalúsága vonja el figyelmét azoktól a jelenségektől, melyek egy társadalom életének folyamatára (a társadalmi „funkciókra”) igazi fényt vetítenek. A társadalmi magatartások összefüggésének alapjai (vezetés-követés, közvéleményalakulás, presztizs stb.) egyáltalán nem foglalkoztatják. Ennélfogva azok a képek, melyeket a társadalom életéből bemutat, legtöbbször kitiünő írói eszközökkel, széteső fényfoltok csupán, nincs szociológiai súlyú perspektívájuk. Így könyvének csatánál szánt tétele is indokolatlan, azt gondolatmenetének megelőző részletei egyáltalán nem készítik elő. Ez a tétel azt mondja: a parasztság nem akar parasztnak megmaradni többé, elkivánczik a mezőgazdaságból más foglalkozásba, Tardról a városba. Mi sem jellemzőbb közvéleményünk szociológiai műveltségére, mint az, hogy ez a feltevése verte fel a legnagyobb port, főleg a sajtóban. Mintha soha „Landflucht“-ról nem hallott volna és mintha a magyar parasztság körében is most először lépett volna fel ez a folyamat. Most eltekintve attól, hogy Szabó megállapításait ismét gyerekdolgozatokra alapítja, maradjunk tisztán annak velejénél. Szabó a hangsúlyt arra veti, hogy a tardi paraszt vágyakozásában nem is annyira a városban való élet a döntő szempont, mint a más foglalkozás felé való törekvés és alighanem ez az, ami olvasóit is legjobban meglepte. Viszont Hainisch nagyszabású tanulmánya óta szinte már közhely az, hogy a paraszttömegek elvágyakozásának célja nem a város, mint topográfiai környezet, hanem azok a foglalkozások, melyek a kapitalista termelés és jövedelemeloszlás természetének megfelelően a mezőgazdaságnál magasabb jövedelmeket biztosítanak. Ez a törekvés pedig teljesen független attól, hogy a szociográfusaink által annyira idealizált és Szabó által félreértett „globális”, vagy „kollektív” paraszti világszemlélet él-e még.

⁶ Kerék Mihály: Két alföldi munkáscsalád napi élete. Magyar Szemle XXVII, 1936. 27 lap.

⁷ Michael Hainisch: Die Landflucht, ihr Wesen und ihre Bekämpfung. Jena, 1924. 34 lap.

vagy sem. Ismerünk paraszti társadalmat (pl. a dán), amelyben ez a világszemlélet régen felbomlott és a Landflucht nem olyan tömegjelenség, mint pl. a keleteurópai parasztságban. Ez utóbbi viszont még új foglalkozásában is hosszabb-rövidebb ideig örzi ezt a régi szemléletét. Szabó egyáltalán nem gondolta végig ezeket a problémákat. Amit a tardi parasztéletből bemutat, azt tanúsítja, hogy ott a mezőgazdaságból való elkiváncozás egyik formájában sem következett be. Tardra is igaz az, amit a francia ankét mondott: a parasztot nem annyira más foglalkozás vonzza, mint az a mezőgazdaság, mely nem tudja eltartani. Tardon még él a paraszttársadalom régi rendje, az az atomizálódás, mely végbement az Alföld nagy részén, itt meg sem indult, még érvényes a mindenkit kötelező magatartásrend.

De még tarthatatlanabb az az értékelés, melyet ehhez a megállapításhoz fűz. Ebben a mai uralkodó parasztszemléletet képviseli. A mezőgazdaságból való elkiváncozás nagy veszedelméről beszél, de nem világos, hogy mi ebben a veszedelmes? Talán az, hogy egy ember-tömeg magasabb életformák után vágyakozik? Vagy az, hogy „elproletarizálódik”? De ha annyira jóléti szempontok vezetnek bennünket, miért fűzünk olyan pozitív értékelést a parasztállapothoz? Vagy tegyük fel a kérdést más oldalon. Tegyük fel, hogy az antiindividualistáknak van igazuk: az egyén csak erős közösségben teljesítheti ki értékeit. Fogadjuk el, — ami ugyan még kevésbé biztos, mint az előbbi feltevés — hogy a megsíratott régi parasztközösség azonos volt ezzel a szemünk előtt értékként lebegő közösséggel. Ez a parasztközösség felbomlott, az atomizálódás („polgáriasodás”) folyamata feltartóztathatlen s mértéke nem a nyomorral, hanem éppen a jóléttel áll egyenes arányban. Miért fűzünk tehát olyan negatív értékelést a proletáréletformához, mikor mégis csak a proletariátus teremtette meg az első modern értelmű közösséget a régiek romjai felett? Mindezek persze csak kérdések, melyeknek célja, hogy rámutassanak parasztszemléletünk végső kérdéseinek teljes tisztázatlanságára. Agrárpolitikánk — és szomorú, hogy leginkább reformer oldalon — az egyoldalú üzemgazdasági rentabilitás szempontját ködös-szentimentális parasztromantikával kapcsolja egybe és teljesen kikapcsolja azt a kérdést: mi is legyen parasztságunkkal azon felül, hogy gazdasági jólétre emeltük? Nyugodtan mondhatjuk, hogy addig haszontalan minden gazdaságpolitikai vita, amíg nem döntöttünk valamilyen megfontolás alapján e felett a végső kérdés felett.

Szabó hibái tehát tipikusak. Erényei azonban nem. Pompás leírásokban jeleníti meg a tardi parasztság életének képeit. Leírásai mögött állandó erővel érezni felelősségtudatának épségét. Ha ehhez a jószándékhoz higgadt és biztos szociológiai tudat járul, fog a magyar parasztkérdés is megnyugtató megoldást találni.

ifj. Reitzer Béla.

A kisipar által eltartott népesség Magyarországon.*

A magyar statisztika mindeztideig nélkülözi a kisipari népességre vonatkozó teljes, átfogó adatgyűjtést. Az a Farkasfalvi Sándor dr. vezetésével végrehajtott igen értékes eredményekkel járó adat-

* A kisipar által eltartott népesség becslésénél és a becslés ellenőrzésénél *Farkasfalvi Sándor dr.* min. osztálytanácsos és *Thirring Lajos dr.* min. titkár urak nyújtottak rendkívül értékes tapasztalataikkal támogatást.

felvétel, amelyet a statisztikai hivatal az 1930. évi népszámlálással kapcsolatosan a kisipari üzemekre vonatkozólag eszközölt, nem minden tekintetben alkalmas a kisipari népesség számának meghatározására. Főképpen azért, mert az adatgyűjtés teljességét, — hogy vajjon mindenki, aki magát kisiparosnak vallotta, kitöltötte-e az iparstatisztikai kérdő-ívet, — ellenőrizni nem lehetett. Továbbá, mert az adatgyűjtésből elvi okokból kimaradtak azok az iparosok, kiknek műhelyük nem volt, valamint akik az összeíráskor iparukat, mesterségüket nem folytatták.

A kisipari népesség számának meghatározásánál tehát a népszámlálás ipari adatai és az említett kisipari felvétel mellett *becslésekre* vagyunk utalva. Ezek újabban különösen időszerűek lettek, mert a kisiparosság problémái az ipari közigazgatás ezévi reformja következtében az érdeklődés homlokterébe kerültek. Ez az oka annak, hogy mostanában több, a kisipari népességre vonatkozó, egymástól eltérő hozzávetőleges számítás is napvilágot látott. A különféle becslések azonban általában bizonytalanságot okoztak. Ennek eloszlatása céljából, az eddigi számításokat is figyelembe véve, olyan eredményre igyekeztünk az itt következő összehasonlításban jutni, amely a valószínűs helyzetet a legjobban megközelíti.

Vizsgálódásunk során nem valamilyen előre elhatározott „végeredményhez” kerestünk „igazoló” adatokat. Nem volt célunk a kisiparból élők számát a valóságnál magasabbnak vagy alacsonyabbnak feltüntetni. Arra törekedtünk, hogy a rendelkezésre álló adatanyagot csoportosítva és becslésekkel kiegészítve *tárgyilagos, használható* számot kapjunk a most még hiányzó pontos statisztikai adat pótlására.

A kisipari népesség hozzávetőleges számának megállapításánál külön-külön becslés tárgya volt az önálló kisiparosok, továbbá ezek eltartottjai és a kisiparban alkalmazottak, végül az ezek által eltartottak számának meghatározása.

Az önálló kisiparosok számának meghatározásánál az egyes becslések között aránylag kis eltérés mutatkozik. A kiindulási pontot becslésünknel az 1930. évi népszámlálás II. kötetében, az önálló kereső iparosok száma, kereken 205.000 adja meg. Minthogy ez a szám nemcsak a kisipari, hanem az összes, tehát az önálló gyáripari keresőket is magában foglalja, így céljainkra még nem használható fel.

A 205.000 önálló iparosból le kell vonnunk a nem kisiparosokat. Ezek közül a gyáripari vállalatok (a 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok) száma ugyancsak 1930-ban a vállalati statisztika szerint 2000 volt. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért felfelé kerekítettünk. Az önálló ipari keresők száma ezenkívül csökkenthető lenne még azokkal a 20-nál kevesebb alkalmazottat foglalkoztató, de már tulajdonképpen nem kisiparos vállalatokkal, amelyek a határvonalon állanak. Ezeknek számát azonban, mint aránylag jelentéktelent, elhagyhatjuk. Ha tehát a 205.000 önálló ipari keresőből levonjuk a 2000 gyáriparost, marad *203.000 önálló kisiparos*. Ezt a számot a következőkben, mint a valószínűs helyzetet legjobban megközelítőt fogadjuk el.

Ami az önálló kisiparosok eltartottjait illeti, itt ugyancsak az 1930-as népszámlálási adatokból kell kiindulnunk. A 205.000 önálló iparos-kereső eltartottjaiként az 1930. évi népszámlálás 393.000-t szerepeltet. Ez azt jelenti, hogy 100 keresőre 192 eltartott esik. Ha ugyanezt az arányszámot alkalmazzuk a 203.000 kisipari keresőre, akkor ennek megfelelően kereken 390.000 a kisipari önállóak által eltartottak száma. Itt meg kell még jegyeznünk, hogy a kisiparosok eltartottainak

a keresőkhöz viszonyított arányszáma 2-szer, sőt 3-szor nagyobb a nem kisiparosokénál, tehát a 100 : 192 arányszámot az önálló kisiparosok eltartottjainak kiszámításánál módosítani kellene. Minthogy azonban az önálló nem kisiparosok száma elenyésző a kisiparosokhoz képest, ez a hibaforrás elhanyagolható.

A különböző becslések az önállóakat és eltartottjaikat illetően körülbelül megegyeznek. Annál nagyobb eltérés mutatkozik azonban a kisiparban alkalmazottak számának megállapításánál. Az egyik becslés szerint a kisipari alkalmazottak számát úgy kaphatjuk meg, ha az 1930. évi népszámlálásban kimutatott 669.000 ipari (tehát nemcsak kisipari) alkalmazott számát csökkentjük a gyáripari statisztika által számbavett gyáripari alkalmazottak (tisztviselők és másféle alkalmazottak) számával, 247.000-rel. A gyáripari statisztika ez utóbbi adatával kapcsolatban megjegyzendő, hogy ez a szám egészen közel áll a vállalati statisztika által kimutatott 234.000 alkalmazott adatahoz, amely a 20 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatoknál nyilvántartott segédszemélyzetet jelenti. Ha tehát — folytatva a szóbanlevő becslés gondolatmenetét — 669.000-et 247.000-rel csökkentjük, a maradék 422.000 adja a kisipar által eltartott segédszemélyzet számát. Ezzel az eljárással azonban az említett becslés olyan számot kapott eredményül, amely a kisipari alkalmazottakon kívül még magában foglalja mindazokat a nem kisipari alkalmazottakat is, akiket az adatgyűjtés, statisztikai módszerek következtében, ide sorolni kényszerült. Továbbá — ami még a legfontosabb — az összes ipari munkanélkülieket. Az eredményül kapott 422.000-ből ugyanis még ezeket is le kellene vonni, amit azonban a szóbanlevő becslés elmulasztott. A kisipari kereső alkalmazottak számának ilyen módon való meghatározása tehát *nem vezet célra*. Helyesebbnek látszik ezzel az eljárással szemben, ha a vállalati statisztikát vesszük alapul és a 20-nál kevesebb alkalmazottat foglalkoztató vállalatok által nyilvántartott 206.000 alkalmazottat tekintjük a kisiparban foglalkoztatott segédszemélyzet felső határául. A magyar viszonyok között ugyanis a 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalat már nem igen vehető kisiparinak. A 20-nál kevesebb alkalmazottat foglalkoztató, de már nem kisipari jellegű vállalatok száma pedig elhanyagolható. Így a kisipari alkalmazottak 206.000-es száma megközelítően helyesnek fogadható el.

A kisiparban foglalkoztatottak eltartottjainak becslésénél ismét az 1930. évi népszámlálás adatait vettük alapul. E szerint 100 ipari tisztviselő 95 lelket, 100 másféle ipari segédszemélyzet 87 lelket tart el. Minthogy a kisipari segédszemélyzet esetében az ipari tisztviselők száma elhanyagolható a másféle alkalmazottakkal szemben, továbbá, mert az eltartottak nélküli iparostanoncok száma amugy is javarészt a kisipari alkalmazottak számában foglaltatik, helyesnek látszik a 100 : 87 alapján a kisipari alkalmazottak által eltartottakat 180.000-re becsülni.

Összegezve az előadottakat:

Önálló kisiparosok száma	203.000
Önálló kisip. eltartottak száma	390.000

Együtt: 593.000

Kisipari segédszemélyzet száma	206.000
--	---------

Kisipari segédszem. által eltartottak száma . . .	180.000
---	---------

Összesen: 979.000

Kereken tehát 1.000.000-ra becsülhető Magyarországon a kisipar által eltartottak száma, ami az össznépesség 11—12%-át jelenti.

Gábor László.

Vámteherszámítások.

Két célja lehet minden vámteherszámításnak. Az egyik: valamely ország vámmagatartását statikusan és dinamikusan szemléltetni, a másik: ennek adatait kapcsolatban hozni más országok hasonló adataival, vagyis egyszerűen szólva, azokkal összehasonlítani. Bármelyik célt szolgálja is a számítás vagy adatközlés, meg kell állapítani azokat a módszereket, amelyek helyes adatok képzését teszik lehetővé. A vámteherszámítások jórészt azért voltak meddőek, mert helytelen módszerekből indulva, természetesen helytelen eredményekhez jutottak.

Tisztázni kell: mi az, amit az adott esetben vámtehernek nevezünk és mi a számítások célja.

A vámtehernek sokféle alapja van. Fogalmilag az importált áruk és a vámbevétel állnak szerves kapcsolatban egymással, ez az *áruvámteher*. Gyakorlatilag az áruvámtehernek két megjelenési formája van: a *sulyvámteher* és az *árvámteher*. Első a bevitelt áruk sulyának és a rá kirótt vámnak kapcsolata, azért adódik, mert a legtöbb ország vámpolitikája sulyvámokkal dolgozik. Természetesen ilyformán a sulyvámtehernek, vagyis az egységnyi sulyra eső vámbevételnek is jellemző ereje van az illető ország vámpolitikájának vizsgálatánál. A sulyvámtehernek különben, mint később látni fogjuk, a vámteher adatai fejlődésének vizsgálatánál különös szerepe van.

Az *árvámteher*, amely az elméleti jelentőségű áruvámtehernek másik gyakorlati megjelenési formája, a bevitelre került áruk árának és a vámbevételnek viszonya. Ez a viszony százalékszámmal jelentkezik. Általában ezt a viszonyszámot szokták egyszerűen a köznapie életben vámtehernek nevezni. Morrison Bell vámteherszámításai ezzel a módszerrel készültek.

Az áru és vám szerves összefüggését figyelmen kívül hagyja a *fogyasztói vámteher*, amely a vámbevételnek az ország fogyasztóival (népességével) való kapcsolatát mutatja. Egy fejre mennyi esik a teljes vámbevételből, ezt demonstrálja a fogyasztói vámteher. Azt törekszik tehát megmutatni, hogy függetlenül a vámnak az áralakulásra gyakorolt közvetett kihatásaitól, mennyit kell a lakosságnak ténylegesen többet fizetnie a vámvédelem következtében az importált árukért. A fogyasztói vámteher adatára szükség van, mert a vám és az áru kapcsolatából származó viszonyszámok nem mindig tárnak fel tiszta képet valamely ország vámpolitikájáról. Ha magas vámokat alkalmaz egy ország, de kevés a bevitel, akkor lehet a suly- vagy árvámterhe magas, de a fogyasztói vámterhe éppen a csekély import (tehát kevés vámbevétel) következtében alacsony lesz. A közvetlen hatás tehát erős vámvédelem mellett is kicsiny. De lehet a helyzet fordított is.

A vámtehernek tehát ezt a három formáját lehet és kell a számításoknál vizsgálat alá venni. Itt nyomban felbukkan az első nehéz kérdés: milyen módszer segítségével juthat a vizsgálat olyan adatokhoz, amelyek a vámpolitikára tényleg jellemzőek lehetnek?

Két út áll a vizsgálat előtt: a képviseleti módszer alkalmazása, vagy a teljes bevitel, illetve egyes csoportjainak kutatása. A képviseleti módszer egyes, az illető ország gazdasági életére jellemzőnek tartott árukat ragad ki a beviteli lajstromból és annak árvámterhét állapítja meg, hogy ebből következtessen a vámvédelem értékére. E mód-

szer jelentősége gyakorlati és elméleti szempontokból egyaránt erősen vitatható. Már azoknak az áruknak kiválasztása igen nehéz, melyeknek jellemzőeknek kell lenniök. Tisztázni kell azt is, mire legyenek jellemzőek ezek az áruk: a bevételre-e avagy a teljes gazdasági életre és kérdés, hogy ilyen jellegzetes árukat lehet-e találni. Az áruk jelentősége állandóan változik, ahány szempontból szemléljük, annyiféleképpen találunk. Minden tekintetben jellemző áru nincs. Tisztázni kell azt is, olyan árut szemeljen-e ki a vizsgálat, amely szerepel a bevételi lajstromban vagy olyat, amely csak a vámtarifában fordul elő, de nem kerül importra. A bevételi lajstrom a tényleges helyzetet mutatja, tehát a vámpolitikára jellemző árvámterhet itt kellene keresni, viszont lehet, hogy éppen a túl magas vámtételek miatt maradt el egyes áruk importja és a jellemző adatokat éppen ezek szolgáltatnák. Ugyanazok az áruk különböző vámtételek alá esnek aszerint, amint az autonóm vámtarifát a szerződések módosítják. Melyik vámtételt kellene tehát alkalmazni, az autonomot-e, avagy a tényleg érvényesülő szerződéseket, ha az utóbbit, akkor több tétel közül melyiket?

A képviseleti módszer alkalmazásának tehát már elméletileg is sok akadálya van, gyakorlatilag talán még több. Az egyes árutételek milyen vámtétellel kerültek bevételre, ez oly sok számítást és olyan hibalehetőséget jelent, amelyek aligha küzdhetők le. A német bevételi statisztika egyetlen az összes országok közül, amely vámtarifa-tételként mutatja ki a vámtételeket, sőt ezen belül csoportosítja is aszerint, hogy milyen vámtételekkel kerültek importra. A többi országnál ilyen kimutatás nem szerepel.

Mindezek az okok világosan mutatják, hogy a képviseleti módszer a vámpolitika hatásait kereső vámtelherszámításokra nem alkalmas. Nem ad tiszta képet, sőt ellenkezően annak eltorzítását eredményezheti.

Már az előbb felvetett szempontok között szerepel, hogy a tényleges helyzetet kell-e alapulvenni a vámtelherszámításokhoz, avagy pedig azt, amelyik adódnék akkor, ha az autonóm vámtételek érvényesülnének. Határozottan felelni akkor sem lehet, ha csak elméleti szempontokra vagyunk figyelemmel. A vámpolitika mértékét tulajdonképpen az autonóm vámtételek mutatják, de ezek csak akkor érvényesülnének, ha van bevétel. A bevétel azonban nemcsak a vámtételek mértékétől függ. Előfordulhat, hogy túl magas vámtételű áru egyszer bevételre kerül, máskor nem, aszerint, amint más tényezők közrejátszanak, viszont lehet, hogy jelentéktelen vámtételű áru kimarad a bevételből. Az autonóm vámtételek gyakran csak jelentőség nélküli számok, amelyeket szerződések idomítanak az élethez és ilyen formájukban érvényesülnének. Tehát nem az autonóm vámtarifa, hanem a tényleg érvényesülő vámtételek jellemzőek a vámpolitikára. Ezek pedig a bevétellel kapcsolatban jelentkeznek vámbevétel formájában. A vámtelherszámításoknak tehát a tényleges helyzetben, vagyis a bevételen és vámbevételken kell alapulniök. A számítások így sem egyszerűek.

Itt nyomban egy megállapítást kell tenni. Akár súly-, akár árvámtelherszámításokról legyen szó, ezek csak a vámköteles bevétel alapulvételével történhetnek. Szét kell választani tehát a vámmentes és vámköteles bevételi adatokat és nem lehet — mint az legtöbb esetben teszik — a teljes bevételi értékből és vámbevételből árvámtelherviszony-számot képezni. Ez a felületes és gyors eredményeket kereső eljárás eltorzítja a helyzetet és teljesen vizsás képet ad. (A vámmentes és vám-

köteles bevétel aránya maga is jellemző lehet a vámpolitikára. Igaz, e feltétlenül szükséges szétválasztásra leggyakrabban nincs lehetőség és a komoly számítások ezért sokszor már a kezdetnél megtorpannak. Tudomásunk szerint egyedül a német statisztika tagolja a bevitt részleteiben is vámkötelesség és vámentesség szempontjából. Más országoknál a teljes bevételre találhatók szórványosan ilyen adatok. A magyar statisztikában a megkülönböztetésnek sajnos nyoma sincs.

A vámköteles bevétel súly és értékadatai, valamint a reájuk eső vámbevételnek szembeállítása tehát két értékes vámteheradathoz segít, amelyekből a vámpolitika mértékére következtetni lehet. A vámpolitika irányára jellemző képet azonban csak akkor lehet alkotni, ha ezek a vámteherszámítások az egyes termelési ágakra is elvégeztetnek. Mindaddig, amíg a bevételnek más általános elfogadott és alkalmazott tagolása nincs, az importnak bruxelles-i kategóriák szerint való csoportosítása is használható alap. Az egyes kategóriákra külön-külön — természetesen a kifejtett elvek szerint — végzett számítások már megmutatják a vámvédelem strukturáját és jelzik a vámpolitika által követett irányt.

Ha a vámteherszámításoknak csak az a céljuk, hogy az illető ország vámmagatartását valamely adott helyzetében rögzítsék, úgy a fenti módszerrel végzett munka ezt megközelíti. Más a helyzet akkor, ha a vámteheradatokat fejlődésükben akarjuk vizsgálni. Itt nem elég egyszerűen időrendi egymásrakövetkezésükben felsorakoztatni az adatokat, hanem a fenti célnak megfelelően ki kell azokból még hámozni és félredobni azokat a mellékhatásokat, amelyek részben az alkalmazott módszerből, részben pedig egyéb körülményekből adódnak.

Ennek a munkának a nehézségei szembeötlőek, ha figyelembe vesszük, hogy a vámteheradatok megváltozását a bevétel, vám-, áru- és áralkatának módosulása idézheti elő. A bevétel *vámalkata* a bevétel egyes árunemeire kirótt vámtételek hierarchiája és e vámtételek bármelyikének megváltozása többé-kevésbé megváltoztatja a vámteher képét. A bevétel *árualkata* az ebben szereplő egyes árunemeknek egymáshoz való viszonya, mely ha megváltozik, úgy — a vámmal való szerves kapcsolata révén — a vámteher is megváltozik. A bevétel áralkata a bevételre kerülő áruk árainak a vizsgált időszakban kialakult rendje és ennek eltolódása szintén befolyásolja a vámteher képét.

Íme tehát, a vámteheradatok (teljes bevitt vagy annak nagy csoportjait tekintve) mindeme hatásoknak eredői. A statikus vizsgálat figyelmen kívül hagyja és hagyhatja az összetevő hatásokat, mert csak a rezultáns, vagyis maga az adat érdekli. A vámteheradatok fejlődésükben való szemléletének célja azonban a vámpolitika változásának vizsgálata s ebből következik, hogy az adatokból a mellékhatásokat ki kell küszöbölni. A munka nehéz és bonyolult, a mellékhatásokat a meglévő adatokból teljesen kiszűrni nem lehet.

De vannak a dinamikus vizsgálatnak a mellékhatások akadályain kívül is a helyzetet elburkoló jelenségei. Az árvámteher egy másra kötelező adatai felsorakoztatva csak az egyes időszakokra vonatkozó viszonyszámokat mutatják, de nem azoknak a vámpolitika változásának kihatására történő fejlődését. Ha ennek megállapítására törekszik a vizsgálat (tulajdonképpen ez a feladat), akkor ki kell küszöbölni az áringadozásnak az árvámteher adatokra gyakorolt kihatását, amely éppen olyan, sőt gyakran még erősebb módosító tényező, mint a vámtételek változása. Minden egyes árufajtára itt sem lehet

elvégezni a számításokat. A teljes bevétel, illetve annak bruxellesi csoportjaira majd minden állam statisztikáiban szereplő árváltozás-jelzőszámokat kell alkalmazni, vagyis megállapítani, hogy a vizsgált időszak (év) bevételének értéke az előző, vagy alapidőszak áralakulása szerint számítva milyen értéket képviselne. Ezt az értéket a vámbevételhez viszonyítva, az árváltozások behatásától nagyjából mentesített árvámteheradathoz jutunk. Teljes pontosságról beszélni persze nem lehet, de a fejlődés érzékeltetésére alkalmas az eredmény.

Ezeknél az adatoknál a tiszta látást zavaró körülmény ott van, hogy az árváltozások behatásától megtisztított árvámteheradatok éppen az alkalmazott módszer miatt index jelleget öltenek. A számítások alapjául vett időszak áralakulásához vannak kapcsolva ezek a viszonyszámok. Önmagukban semmitmondóak és életet csak akkor kapnak, ha az alapidőszak árvámteher adatával együtt kezeljük, mert azzal elválaszthatatlanul összenőttek.

E zavaron segíteni nem lehet és ezért óvatosan kell eljárni az alapidőszak megválasztásában. Két szempont lehet itt: az árváltozásra vagy a vámpolitika változására való tekintettel megejteni a választást. Elvi okok az utóbbi mellett szólnak, hiszen a vámpolitika változásának hatását akarják a számítások érzékeltetni. A gyakorlati szempontok azonban megakadályozhatják e módszer követését, mert a statisztika a bevétel árváltozásainak jelzőszámát, vagy az előző időszakra, vagy pedig az áralakulás szempontjából jellegzetes évre vonatkoztatja.

Mentesek ettől a zavaró körülménytől a súlyvámteher adatai. Ezekben ugyanis az árak egyáltalában nincs szerepe és így a súlyvámteheradatok felsorakoztatása, az index fátvolától mentesen érzékelteti a vámpolitika alakító hatását. Itt a bevétel árualkatának változását kellene kiküszöbölni ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk. Ha valamely időszakban egy mázsa importárura X pengő, a reákövetkezőben pedig $X + Y$ pengő vámbevétel esett, úgy az Y tag még nem jelenti teljes biztossággal a vámtételek növekedésének következményét. Lehet, hogy más olyan árak kerültek nagyobb mértékben importra, amelyeknek magasabb a vámtételük. Ennek a komponens hatásnak kiszűrése szinte megoldhatatlan feladat. Minden egyes árunemre itt sem lehet elvégezni a számításokat és a teljes vagy csoport bevételi adatoknál csak annyit érhetünk el, hogy megállapíthatjuk, történt-e a bevétel árualkatában változás. E feladat megoldásához a bevétel súlyegységértékének adata használható fel. A súlyegység érték megváltozásából — természetesen előbb a fentebb említett módszerrel kiküszöbölve az árváltozás hatását — következtethetünk arra, hogy a bevétel árualkata megváltozott. A drágább áru rendszerint kisebb súlyu s így, ha ebből az eddiginél több kerül importra, akkor a súlyegységérték emelkedik. E tétel olcsóbb árak importnövekedésénél fordítva érvényesül. Hangsúlyozni kell, hogy e módszer csak durva eredményt ad s a súlyegység értékének változásából egyedül az árualkat megváltozásának ténye, esetleg iránya állapítható meg.

A vámtéheradatokban tehát összefonódnak a különböző területekről érkező hatások és azok kibogozása majdnem keresztülvihetetlen feladat. Ha a vámtéheradatok fejlődésében csak a vámpolitika változásának következményeit keressük, ennek érdekében végzett számítások után új adatokat kapunk, melyek a ténylegesektől legtöbbször lényegesen eltérnek. Ezek az adatok nagy óvatossággal kezelhetők

csak és általában a vámteherszámok mind. Egy számban, adatban sohasem lehet összeszűríteni a gazdasági jelenségeket, különösen nem ilyen sok hatást (csak egy részüket tárgyaltuk) felmutató jelenségcsoportot, mint a vámteher. A gazdasági jelenségeknek egy adatra való ilyen leegyszerűsítése éles képet ad, de semmit sem mutat. Ha pedig elemeire bontjuk, úgy oly sok adatot kapunk, hogy az csak szakemberek kezében használható materia, egyébként zavart kelt. Végső tanulság: a vámteheradatokat óvatosan kell képezni és a következtetéseket még óvatosabban elvégezni.

Mindezek a megfontolások gazdasági egységek (országok) vámjelenségeinek vizsgálatára vonatkoznak. Az adatok mindig a vizsgált ország gazdasági életéből fakadnak, tehát azokat ezernyi oldalról érkező behatás formázza. Megítélni sem lehet a vámteher viszonyszámokat az illető ország gazdasági strukturájának, helyzetének, életjelenségeinek ismerete nélkül.

Ennek a ténynek felismeréséből természetszerűen következik, hogy az egyes országok vámteheradatainak összehasonlítása, egymáshoz mérése nehéz feladat. Minden ország adata más háttérrel takar és így legtöbbször csak formai és nem lényegi összehasonlítás tehető. Ha két országnak egyaránt X százalékos az árvámterhe, ez formailag azonos terhelést jelent. Ezzel szemben lehet, hogy ez az X százalék árvámteher az egyik országnál elviselhetetlenül terheli a gazdasági életet, a másik országnál pedig számba sem veszik. Az egyiknél az agrár-, a másiknál az ipari termelést védi. Az egyiknél nagy bevitelre nehezedik, a másiknál jelentéktelenre. Az egyiknél érvényesül az áralakulásban, a másiknál nem. A példák özönét lehet itt felsorakoztatni, amelyek mind azt bizonyítanak, hogy a formai azonosság mellett mérhetetlen lényegi eltérések lehetnek. Szabad-e így egyszerűen összehasonlításokat tenni a teljes vámteheradatokkal?

Egyes áruk vámteheradatainál sem különb a helyzet. Ugyanazoknak az áruknak különböző országokban különböző a jelentőségük, áruk, termelésük, bevitelük, fogyasztásuk stb., tehát azonos adat itt is különböző értékű lehet.

Az összehasonlításnak tehát nincs sok jelentősége ezen a téren sem. Kevés adat összehasonlítása legtöbbször értéktelen, az összes szempontok, különbözőségek figyelembevétele pedig (ha ez egyáltalában elképzelhető) zűrzavart okoz. Mit lehet tehát tenni? Sokszor a formai összehasonlításnak is lehet jelentősége a gazdaságpolitikában. Azonos módszerrel képzett adatokkal és legalább bruxellesi-kategóriánként (kisebb, mindenütt azonos tagozása nincs a bevitelnek) meg lehet kísérelni ezt a munkát, de hangsúlyozottan nem azzal a szándékkal, hogy ebből az „eredményből” bármelyik ország vámmagatartására is ítélet mondassék. Valamely ország vámpolitikájának terhét megítélni tehát csak ugyanazon gazdasági kereten belül a többi jelenséggel való szerves kapcsolatában lehet.

Kecső István.

A mexikói földbirtok-reformok.

A gyarmatbirodalmak megszervezésével kapcsolatos földbirtokviszonyok első, intézményes szabályozása több, mint négyszáz esztendővel ezelőtt történt meg. Az Antillákon berendezkedő hódítók az ott élő, államközösséget nem ismerő népek közt minden ellenállás nélkül keresztülvihették a hispanizált római jog szabályait az uratlan területek birtokbavétele tekintetében. Mihelyt azonban a

hatalmas azték birodalom államszerkezetét kellett újraépíteniök — az Európából magukkal hozott jogszabályoknak meg kellett alkudniok a többszázados fejlődés kapcsán kialakult indián-mexikói magánjoggal.

A Mexikó meghódításának idejében fennálló birtokviszonyokat híven őrzik Cortéznek első jelentései, amelyeknek keretében a fennálló, vagy ép keletkező ellentétek intézményes kiegyenlítésére is tesz javaslatot. Az azték uralkodó hatalmas magánbirtokait természetesen a spanyol korona sajátítja ki. Az indián arisztokrácia latifundiumai is — kevés behódoló kivételével — a spanyol király kezébe mennek át, s legnagyobbbrészt, ajándékozások révén a hódítók magánbirtokaivá alakulnak át. Az azték templomi szolgálat ellátására szánt földek jövedelme ezentul a katolikus egyházat illeti meg. E három kategórián kívül terülnek el az indián jogalkotás legsajátosabb termékeiként a földművelő lakosság tulajdonképpeni fészkei: a községi közbirtokosságok.

Mexikó birodalma oly városállamok szövetségéből alakult, melyek maguk is számtalan kisebb községre oszlottak szét. Mindegyikük terjedelmes Ager Publicus-ok felett rendelkezett, melyeknek sorsát, művelésüknek irányát — általában választott községi magisztrátus intézte. A község minden tagjának joga nyílt akkora földterületre, mely megélhetését biztosítja s ez a birtok családjának szaporultával automatikusan gyarapodott. Ezeket a közbirtokosságokat nevezte el a spanyol terminologia „ejidos“-nak, mely a gyarmati gazdálkodás három évszázada alatt a központi hatalom gondoskodásának egyik legfőbb tárgya lett. Ugy a kormányzók, mint a sevillai gyarmatügyi minisztérium erősíteni kívánta a földműves nép e sajátos gazdasági szervezetét s intézkedései alapján beleillettek abba az atyainak képzelt rendszerbe, amelyet Izabella királyné végrendeletében oly megható módon ajánlott utódainak figyelmébe.

Ily módon sajátos párhuzamosságban huzódott egészen a XIX. század elejéig két, egymástól merőben idegen jogrendszer termékeként a spanyol lovagi magánbirtok és az indián községi közterület. A lokális elhatárolódás legtöbbször a kitünő, spanyoloknál ezidőtájt még ismeretlen azték térképfelvételek alapján történt, melyet a hódítók irányadóul elfogadtak.

Eleinte az állami adózás kevésbé volt terhes, mint a régi urak idején. Természetesen már kezdetben számtalan visszaélés történt a donációk körül s ezért II. Fülöp elrendeli, hogy „a tanyáknak és földeknek spanyolok javára leendő adományozása csakis az indián lakosság sérelme nélkül történhetik meg.“ Minthogy így is napirenden voltak a határelszántások, V. Károly 1550-ben úgy intézkedik, hogy a lovagi birtokok s a községi földek közt mindenütt egy cca 1 kilométeres (1100 spanyol rőf) szélességű „semleges zóna“ huzódjék végig s ezenfelül „az uradalmak ügyeljenek arra, hogy az indián falvak vetéseit állataik le ne tiporják, ha ez mégis megtörténnék — úgy kötelesek jóvátenni. Legeltessenek távolabb a községi földektől s tartsanak őrzésére pásztorokat . . .“

A kezdeti hűbéri megkötöttségek alól a spanyol adománybirtokok hamar felszabadultak. Ezzel szemben az indián birtokok forgalmát — ép a kijátszások megelőzésére — majdnem teljesen megköti egy 1624-ben kelt királyi rendelet. Ez magukat az indiánokat, teljes egészükben, kiskoruaknak deklarálja s kimondja, hogy „az indián-

nok földjei semilyen címen el nem adhatók, sem kölcsön, sem bér, sem zálog formájában semilyen módon el nem idegeníthetők. Vonatkozik ez azokra a földekre, melyeket a községek közt közszükségletek céljaira szétosztottak, valamint azokra a birtokokra is, amelyeket indiánok egyénileg, akár örökség, adomány, vagy egyéb címen netán megszereztek — tiltva lévén minden átruházási jogügylet, még indiánok közt is, de legfőképp a spanyolokkal szemben...”

További megkötésekkel próbálja már 1537-ben egy pápai rendelkezés útját állni annak, hogy a holtkéz, a „mano muerta”, tovább gyarapodjék. A XVIII. század nevezetesebb eseménye a jezsuita-birtokok szekularizálása volt, valamint az új és régi gazdagok közt szétterjedő hitbizományalapítási láz.

A mexikói forradalom, 1820 körül, a spanyolvérű földbirtokos-osztály köréből indult ki s tulajdonkép az anyaországbeli bürokráciával szemben kívánta hatalmát érvényesíteni. Így első programjában sem az egyházi javak kisajátítása, sem a nagybirtokok elosztása, sem pedig a jórészt indián földmivesnép megsegítése sem szerepel. A holtkéz a hitbizományi megkötöttségei alól feloldott lovagbirtok s az ősi szokásjogának védelme alatt álló községi közbirtok eleinte változatlanul megmaradt a köztársasági éra alatt is. Az új kormányt kielégítették a köztulajdonba vett királyi földek, valamint az elmenekültek s abszентisták birtokai — melyekkel a forradalom katonáit jutalmazták. Később kisajátítottak bizonyos kegyes alapítványi földeket is s mindezen problémák megoldására egy Banco d'Amortizacion cégü intézetet alapítottak.

A forradalmi ideológiák mégis lassan leszivárogtak a műveletlen indián tömegekhez s mozgaom indult meg, mely célul a közbirtokossági földeknek egyének szerinti szétosztását, tagosítását tűzte ki. Ez a mozgalom — mely az eddigi kötöttségek feloldását eredményezte, végeredményében — a forradalom új arisztokráciájának malmára hajtotta a vizet, mert így földgyűjtő szenvedélyének a községi földek érinthetetlensége most már nem szabott határt. A radikális eszmék terjedésével viszont az eredetileg konzervatív szellemű forradalmi törekvések elérik az egyházi birtokokat s egyre hevesebben követelik a szekularizációt.

A fordulat 1856-ban következik be — az alsópapság hallgatólagos helyeslése mellett. A papi birtokok hozzávetőleges értékét egy egykoru szakértő 150 millió aranypezóban jelölte meg, de véleményünk szerint ez a szám meg sem közelítette a kisajátításra ítelt birtokok valódi értékét. Ezeken a papi földeken, ugyyszólván századok óta, indián kisbérlok gazdálkodtak. A kisajátítási törvény — rájuk is látszólag tekintettel volt, amikor három hónapos elővételi jogot biztosított a kisbérloknek, ha megfizetik az általuk szolgáltatott bérösszeg 6 százalékaival tőkésített vételárat. Az opció lejártá után az eladás szabadkézből történhetik meg s ez esetben a kisbérlok a vételár nyolcadrészét kapnak elvesztett bérleteikért kárpótlásul. Ez az intézkedés a gyakorlatban egészen másként alakult ki, mint ahogy ezt a törvény írott betűje tervezte volt. Az egyház átok alá vetette mindazokat, akik a kisajátított földekből vásárolni akarnak. Ez az anathéma még akkor is visszariasztotta volna a vallásos kisbérlokot, ha egyébként a vásárláshoz szükséges készpénzösszegek felett rendelkeztek volna, holott köztudomásu volt, hogy a bérösszegeket is csak hátralekosen, ügyvel-hajjal tudják megfizetni. Így lelt a biztosított három hó s a politikai befolyással rendelkező új-

gazdagok potom pénzért vásárolták össze, földvásárló kartellbe tömörülve, az egyházi birtokokat, földönfutóvá tették a kisbérloket s extenziv gazdálkodást vezettek be.

Az új latifundiumok keletkezésének korszaka visszanyulik a mult század közepének zavaros éveik. Juarez elnöksége alatt még valamelyes védelemben részesültek indián fajtestvérei, de az utána következő Porfirio Diaz-korszakban — 1879-től 1911-ig terjedő elnöksége alatt — olyan példa nélküli, politikai színezetű harácsolás kezdődött meg, melynek meg kellett érlelnie a későbbi agrárforradalom csiráit. A legtöbb visszaélés az u. n. senki-földjeivel, a „baldios“-okkal történhetett, melyeket egy 1863-ban kelt törvény az első foglaló birtokába juttatott. E rendelkezés segítséget nyújtott ahhoz, hogy megművelt indián földeket, vagy legelőket egyszerűen senki-földjeinek deklarálva, esetleg hamis kataszteri bizonyítványok segítségével — egyszerűen magántulajdonba vegyenek a politikai konfraternitás befolyásosabb tagjai. Adózás-technikai és egyéb szempontokból ezek a hatalmas földbirtokok részvénytársasági forma alá rejtőzködtek. A spanyol gyarmati korszak minden népvédő óvintézkedését félredobták s a példa nélkül álló latifundiumokon berendezkedett az agrárnagykapitalizmus. Bizonyos Luis Terrazas birtoka közel hatvanezer négyzetkilométert foglalt magába, tehát megközelítette Csonkamagyarország mai területét. Hatvan-hetvanezer hektáros birtokok középuralomnak számítottak s típusukkal találkozni lehetett az egész birodalomban. Az ősi benszüllött lakosság, földjéből kiforgatva, földönfutó lett volna, ha az új urak bérpolitikája és munkáshiánya kisbirtokosból napszámossá, mezőgazdasági proletárrá nem fokozta volna le őket. Fizetésük gerincét nagybárra pálinkaelőlegek képezték s minthogy sohasem tudtak az adósságból kilábalni — elszegődésüktől kezdve munkaképtelenségükig mindenkori földesuruk helyhez kötött rabszolgáikká váltak.

E hatalmas latifundiumok urai jórészt külföldön költötték el jövedelmeiket, vagy odahaza politikai pártharcokban vettek részt s így a birtokok rablógazdálkodással, vagy jobb esetben extenzíve lettek csak megművelve. Kivételt jelentett néhány, amerikai nagytőke érdekeltségébe került nagybirtok. Ezekről eltekintve, a termelési átlag kimutathatóan hanyatlott s a kimeríthetetlen erőtartalmú felett rendelkező Mexikó 1910-ben például tengeribehozatalra szorult. A latifundiumok politikai befolyásának kiáltó jele volt az a Diaz-féle adónovella, amelynek révén a földbirtokos a korábban fizetett földadó egytizedének lefizetésével, bizonyos politikai kellékek fennforgása esetén, adófizetési kötelezettség alól mentesült.

A Diaz-korszak törvényhozása felállította azt a tételt, hogy földet csak az érdemel, aki azt megfelelően műveli is. Ez a szabály természetesen megint csak a szegény indián peonok helyzetét rontotta, mert most már a föld meg nem felelő művelése címén lehetett kisajátítani birtokait. Ezzel egyidőben valóságos „neoacquistica commissio“ alakult, mely felülvizsgálta az indián birtokosoknak földjükre vonatkozó okmányait. Minthogy a mexikói kataszter semmikép sem volt e tekintetben megbízható, önmagától értetődőleg ez a felülvizsgálat újabb jogfosztási eljárást takart. Az indián lakosság adótehertől sujtva, megfélemlítve, vagyonából kiforgatva, valósággal állati sorban vegetált s helyzete csak akkor kezdett megváltozni, amikor a Madero-féle szociális forradalom elsöpörte a Diaz-regime jogfosztásainak javarészét.

Az új, forradalmi irány városi doktrínérek, radikálisok és szocialisták köréből eredt s megindulásához kezdetben magának a föld népének kevés köze volt. Az új kormány első intézkedései már arra mutattak, hogy a Diaz-féle földbirtokososztállyal szemben a szükséges támaszt a kis- és törpebirtokosok tömegeitől akarja megnyerni. Elvi deklarációjuk szerint az utolsó félszázad minden vagyoni jogi igazságtalanságának jóvátételét felvették legsürgősebb teendőik közé. Ez a program az 1911-i forradalmat követő öt-hat zavaros esztendőben csak jámbor szándék maradt s az új urak is szívesen elaltatták volna, ha időközben a felizgatott, fanatizált tömegek nem ébredtek volna saját sulyuk tudatára s nem fenyegettek volna még véresebb, indián-anarchista forradalom megindításával.

A fiatal indián generáció már elméleti teoretikusokat is termelt, akik egyre élesebben kezdtek parlamentben és könyvlapokon vitába szállni fehér tanítóikkal, különösképpen az eredeti foglalatások jogcímei tekintetében. A folyamatot nem lehetett megállítani elnökválságok közepette sem s így történt, hogy Madero utódának, Carranzának elnöksége alatt, a világháború kellős közepén, megindult a mexikói törvényhozásban a jelenkor első komoly földbirtokreform-vitája.

A javaslat bizonyos közéletet kívánt megtartani a hatalmas, részben iparosított, amerikai tőkeérdekeltségekkel rendelkező nagybirtokok természetes konzervativizmusa s az összes földek nacionalizálását hirdető radikális elvek között. Alapelvül a régi indián közbirtokosságnak, az „ejido“-knak célszerű formában való visszaállítása szolgált s ugyanilyen mértékben kívánta a javaslat a tulterjengő latifundiumokat fokozatosan kisajátítani. A földbirtokreform végleges formáját az 1917. esztendei állami alaptörvényben kapta meg, mely elvileg deklarálta a tulajdon szentségét s lerendelte, hogy a „kisajátítások csak teljes kártalanítás mellett történhetnek meg“ s ugyanakkor megszabta a kártalanítás összegét is, mely az elvesztett földek kataszteri értékének száztiz százaléka lett egyenlő. A törvényes elvek ilyenformán mégsem kerülnek megvalósításra. Az Egyesült Államokkal szemben egyre jobban kiéleződő diplomáciai surlódás kedvezőtlen helyzetbe sodorja a részben társasági formában működő, amerikai érdekeltségektől behálózott nagybirtokokat — ugyanakkor, amikor a kormányok a tömegek szimpátiájának elnyerésére egyre szélsőbb radikális elveket hangoztatnak. Míg az alaptörvény, mint „lex suprema“ a kisajátítások módját és mértékét bírói döntésre bizza, addig egy 1920-ban megszavazott novella ezt a diszkrecionális jogot az elnök hatáskörébe utalja át.

A következő intézkedés 1922-ben következik be, amikor már tüzetesebben megszabják azoknak a kategóriáit, akik a kisajátított, vagy kisajátítandó földekből majd részesedhetnek. Így lesznek igényjogosultak a falvak, tanyák, földmives egyesületek, közbirtokosságok östermelői, az abszentista földesurak kishérlői s végül az iparból-kereskedésből megélni nem tudó kisebb városok lakossága is. A kiosztandó terület nagysága vidékenként 2—14 hektárnyi fejkvóta körül mozog. Nem esik kisajátítás alá a 150—500 hektáros birtokkategória (az országot földrajzi sajátságainak, a termőföld értékeségének s a művelési ágak eltérő voltának figyelembevételével különböző zónákra osztották), ezenfelül azok a birtokok, melyek különleges öntözőművekkel termelnek s végül a kávé-, vanília- s kakaóültetvények.

Gyakorlati formájában a kártalanítások kérdése egyre hátrányosabban alakul ki a kisajátított birtokosokra nézve. Hiába ir elő teljes kárpótlást az alaptörvény — a lebonyolítással megbízott Agráradóssági Intézetnek az a feladata, hogy csak az új birtokosok által ténylegesen befizetett szolgáltatásokat ossza szét a volt birtokosok között. Minthogy az új kormányok a tömegekre kívántak támaszkodni — így a földvételárfizetést mindegyik hallgatólagosan elengedte s ennél fogva a kisajátítást szenvedők kártalanítása csaknem nudum jus maradt.

A régi „ejido“-nak, földközösségnek visszaállítása s az így visszautalt föld forgalmi megkötése ténylegesen megtörtént. Nagyjából visszaállították a régi spanyol gyarmati szokásjogot, melynek értelmében a családfők javára utalványozzák ki a megfelelő jószágtesteket, a művelés a köz irányítása alatt áll s a földek eladhatatlanok. Az ily módon községek közt szét nem osztott területeket kisbérletek formájában juttatták vissza az agrárlakossághoz. E bérlők érdekében történt az az intézkedés, mely szerint ötévi szorgalmas, megfelelő munka és pontos bérfizetés jogcím arra, hogy a bérlőkből — 25—500 hektár erejéig — tulajdonosok váljanak, amennyiben egyéb földbirtok felett nem rendelkeznek.

Az átmenet évekig húzódik s ezen idő alatt a nemzeti termelés természetesen megsynyi erősen a változást. Portes Gil elnök 1930-ban elpanaszolja egy jelentésében, hogy a kisajátítástól rettegők rablógazdálkodással, a legnagyobb extenzitással dolgoznak földjeiken, viszont a jórészt mesterségesen, politikai szempontokból létesített új birtokosok — szakértelem hiányában — csak szánalmas eredményeket érnek el. A forgótőke mezőgazdasági célokra ép a jogbizonytalanság miatt sehol sem áll rendelkezésre. A föld ára rohamosan zuhan, mindenki ingyen szeretne földhöz jutni s így a szabadkézben lévő birtokok eladhatatlanokká válnak.

A birtokpolitikai elgondolások itt is lényegében hatalmi célokat takarnak. A régi latifundisták jelentős része mégis abból a spanyol eredetű, jórészt arisztokrata vérű földbirtokososztályból került ki, melyben az egyre balfelé tolódó kormányok csak ellenséget láthatnak. Elsősorban tehát ezek ellen irányul a kisajátítások mechanizmusa. A mexikói törvény lehetővé tette, hogy a köztársaság létesítése után is, a régi spanyol alattvalók megtarthassák spanyol állampolgárságukat. Ezek közül a spanyol állampolgárbirtokosok közül 1926-ban 231-et ért el a birtokfosztás s az így kisajátított birtokok összterülete mintegy kilencszázezer hektárt képviselt. A soron — ép a diplomáciai feszültség folytán — az Egyesült Államok polgárai, illetve vállalatai következtek majdnem kétszázezer hektárnyi földbirtok mértékéig. Megszüntette egy novella a részvénytársaságok anonimitását is, amennyiben kötelezőleg be kellett jelenteniök külföldi részvényeseiket. Ezek pedig csak akkor tarthatták meg továbbra részesedésüket, ha megfelelő formák közt lemondtak a külföldi állampolgárokat netán megillető mindennemű nemzetközi regresszusról.

Mexikó mai államterülete körülbelül kétmillió négyzetkilométer. E hatalmas földnek mintegy tizenhatmilliónyi népességet kell eltartania. Az ország földmivelő lakosságának gerincét az a heted-fél millió indián képezi, akik zárt faji egységükben aránylag érintetlenül fennmaradtak. Az ország tropikus zónát, gabonatermő övet, alpesi állattenyésztést foglal magában s e különböző művelési-

mód a különböző fajták keveredése és egymásra hatása tekintetében még nehezebbé teszi az intézkedések egyöntetűségét. Ennél is bonyolultabbá teszi a kérdést a kormányzati alapelvek változása, sőt azok az állampolitikai kísérletek, melyek gyakran a mai orosz gazdasági rend elgondolásait próbálják áthasonítani. Az azték szokásjog legérdekesebb alkotása, az ejidos — a mexikói föld ősi történetében gyökerezik ugyan, de modern alkalmazása veszedelmesen hasonlít az új szovjet földműves közösségekre s lényegében aligha más, mint a kormány radikális céljaira bármikor segítségül hívható, letelepített agrárproletáriátus.

A mexikói föld problémájának lényegébe hatol be a kérdés egyik legkitűnőbb ismerője* akkor, amikor az ejidos-ok kérdését egybefoglalva, az alábbi következtetéshez jut: „A régi ideológia a latifundiumot, vagy legalább is az agrárkapitalizmust tette meg Mexikó gazdasági rendjének alapjául. Az új elv az, hogy minél több földmunkásra van Mexikónak szüksége. Viszont mindnyájan tudjuk, hogy egyedül a munka közgazdasági funkciója olyan, hogy sem a lakosság ellátását nem eredményezheti, sem pedig Mexikó világ gazdasági színvonalának fenntartását. Más szóval meg kell állapítanunk, hogy az „ejido“ ma már nem a romantikus elképzelések „ager publicus“-a, hanem sokkalta modernebb értelmet kapott. Az „ejido“ meghódításáért folyt forradalmak és ellenforradalmak mélyen jellegzetesen szociálforradalmi elem rejtőzött . . . s a modern proletármozgalmak formájában alkotta meg szervezeteit, mely már csakis a saját érdekeiért harcol. A falu felfegyverzett proletárjai valóságos szocialista miliciát képeznek, melyek mellett a katonaság eltörpül s amelynek első formációi már bizonyos területeken szervezeten, készen állnak — oly címen, hogy a „proletáriátus maga vi-
gáz a földosztási törvény rendelkezéseinek betartására.“

Passuth László.

* Santiago Margarinos-Torres: *El problema de la tierra en Mexico*, 1932.

A Darányi Ignác Agrárakadémia pályázata.

A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság pályázatot hirdet a következő tétel kidolgozására: Fejtsék ki a kukoricatermelés jelentősége mezőgazdaságunk szempontjából, különös figyelemmel az üzemgazdasági vonatkozásokra; fejtsék ki továbbá, mik az okai annak, hogy az évek nagyobb részében behozatalra szorulunk és hogy lehetne-e a kukorica termelését biztosabb alapokra fektetni, vagy pedig annak pótlására más takarmányfélék termelését erőteljesebben felkarolni.

A pályázó vonja vizsgálatai körébe a kérdésnek nemcsak mezőgazdasági, hanem szociálpolitikai, valamint termelésteknikai (agronómiai) szempontjait is és kerek egésznek alkotó munkát szolgáltatson. A pályaművek terjedelme nem korlátoztatik.

A pályázat titkos. A munkák teljesen kidolgozva, gépelve és jelzés boríték kíséretében a Társaság főtítkárságánál (Budapest, IV., Szerb-utca 23. I. emelet) nyújtandók, illetve küldendők be.

A pályadíj 400 pengő. Csak önálló értékű munkának adatik ki és vele a Társaság megszerzi a jutalmazott mű kiadási jogát. A nem jutalmazott munkák a jelentkezőknek visszaadtnak.

A pályamunkák benyújtásának határideje 1937 január 1.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Az Országos Hitelvédő Egylet tízéves működése.

Az Országos Hitelvédő Egylet jelentése 1926—1936.
Budapest, 1936. 89 lap.

György Ernő: Tíz év fizetéseképtelenségeinek tanul-
s á g a i. Budapest, 1936. 46 lap.

Az Országos Hitelvédő Egylet most ünnepelte működésének 10 éves fordulóját. Ez alatt az idő alatt fontos gyakorlati eredményeket ért el és a hitelvelem területére vonatkozó jogalkotást is előnyösen befolyásolta. Működése azonban a közgazdaságtan és a gazdaságpolitika számára is jelentős, mert vezetői szerencsés igyekezettel vonták le tapasztalataik tudományos következtetéseit. Ezért az Országos Hitelvédő Egylet évi jelentéseit megkülönböztetett figyelemmel kell mindenkor kézbevenni. Az Egylet fennállásának 10 éves fordulója alkalmából kiadott jelentés jelentőségét pedig fokozza az a körülmény, hogy a kötet ennek az — nagyjából egy teljes konjunkturaciklusnak megfelelő — időszaknak tapasztalatait összefoglalóan tárgyalja. Ezáltal a kötet eljutott a mutatkozó összefüggések feltárásához, a köz- és magángazdasági vonatkozásban jelentőséggel bíró kérdések egész sorának felvetéséhez. Megvizsgálta: milyen jelentőségűek voltak a felmerült fizetéseképtelenségek, a gazdasági életben végbement változások milyen befolyást gyakoroltak ezek alakulására, milyen üzletvitel sodorta az adóst az inszolvencia felé, melyek a legnagyobb figyelmet érdemlő veszteségforrások, mi a szerepe az adósi rosszhiszeműségnek, stb., stb.?

Az Országos Hitelvédő Egylet jelentéséhez *Székács Antal* felsőházi tag, az Egylet elnöke írt előszót, elmondva az Egylet keletkezésének előzményeit, azt, hogy mily hosszadalmas, költséges volt korábban a fizetéseképtelenségek elintézésének módja. *Halla Aurél* miniszteri osztályfőnök, az Egylet miniszteri biztosa az utolsó 10 év fizetéseképtelenségi jogának fejlődését tárja fel, megvilágítván azt, hogy arra az Egylet működésének minő befolyása volt.

Az Egylet sok értékes statisztikai anyagot felölelő jelentése leglényegesebb részének *György Ernő* a szerzője, aki fejtegetéseinek fontosabb fejezeteit a fentebb megjelölt könyvben külön is megjelentette. Rámutat arra, hogy a fizetéseképtelenségek száma a háboru után mennyivel erősebben fluktuált, mint a háboru előtt: a változást jórészt strukturális okoknak tulajdonítva. Vácsolja a fizetéseképtelenségek történetét, a háboru és infláció hatását a kereskedelem helyzetére, hangsúlyozva, hogy „a reális üzletviteli elvek alkalmazása ebben az időpontban (a valuta stabilizálásakor) nyilván azt tette volna szükségessé, hogy a kereskedők egy része üzleti tevékenységével felhagyjon, vagy azt a változott viszonyoknak megfelelő keretek közé szorítsa“ — ami

azonban gyakran elmaradt. Általánosítva azt állítja, hogy „rendkívüli viszonyok között, mint az 1929—31. évek során, nyilvánvalóan az általános gazdasági viszonyokban rejlő körülmények befolyása nyert túlnyomó jelentőséget a nagyszámu fizetéseképtelenség beálltának előidézésében. Viszont az inszolvenciák szempontjából kedvezőbbre fordult viszonyok között — mint aminőkkel az 1933—35. években találkozunk — inkább az egyéni üzletvitelben kell a bajok bekövetkeztének okait keresnünk“.

A részletesebb okok kiderítésére *György* reprezentatív statisztikai jellegű módon feldolgozta az Országos Hitelvédő Egylet által kezelt fizetéseképtelenségi eseteket, ezáltal nagyon becses megállapításokhoz jutva. A feldolgozott adatok

a) az inszolvens adós személyes körülményeire,

b) az inszolvencia bekövetkeztére vezető okokra,

c) a fizetéseképtelenség elbírálása szempontjából jelentőséggel bíró körülményekre vonatkoznak.

György rendkívül sokféle adatot gyűjtött össze, amelyek közül csak néhányat emelhetünk ki. A fizetéseképtelenségek legnagyobb része, 81%-a egyéni cég volt, míg a részvénytársaságok száma csak 4%-ra rugott. A nagyobb családdal bíró kereskedők között inszolvenciák gyakrabban fordulnak elő, gyakran azért, mert az adós közeli családtagjának nősülése vagy férjhezadása oly tökeelvonásokra vezet, amelyek az üzleti forgalomban mihamar érezhetőkké válnak és az inszolvenciális állapot bekövetkeztére vezetnek. Előfordul természetesen az a sajnálatos jelenség is, hogy az adósnak, vagy valamely közelállójának hosszabb ideig tartó megbetegedése vezet oly rendkívüli kiadásokhoz, amelyek gyengítik az üzletet.

Javuló konjunktúra idején az újonnan alakult cégek aráyszáma a fizetéseképtelenségek között jóval nagyobb, mint rossz konjunktúra idején, amikor a hosszabb ideje fennálló cégek jelentősége előretör a fizetéseképtelenségek között. A magyarázat egyszerű: rossz konjunktúra idején kevés új cég alakul.

Megdöbhentő, hogy az inszolvens adósok közül csak kb. 25% vezet rendszeres könyvelést, további 25% rendszertelenül könyvel, 50% pedig könyvelést egyáltalában nem vezet. Az utolsó években ezen a téren a helyzet rosszabbodott. Már pedig *György* joggal emeli ki, hogy „minden kereskedőt az üzleti tisztességnak az az alapvető szabálya is kötelez, hogy aki mások pénzével gazdálkodik, arról megfelelően számot is adni tartozik.“ *György* sajnálatos módon kénytelen megállapítani, hogy „abban a szűkebb körben, ahol a fizetéseképtelenségek mégis fellépnek, a múlthoz képest nagyobb szerepet játszottak a lazább lelkiismeretű adósok. Amíg az 1929—31. években, a fizetéseképtelenségi válság tetőpontján, az önhibájukon kívül bajbajutott adósok száma volt kétségkívül a túlnyomó, addig az 1933—35. években viszonylag jóval több adós lett fizetéseképtelenné, akiknél az üzletvitel meg nem felelő voltában, vagy a személyes tevékenységgel összefüggő egyéb, joggal kifogásolható körülményben láthatjuk az inszolvencia bekövetkeztének legfontosabb okát.“ Az egyéni iniciativa jelentőségére érdekes bizonyíték *György* azon megállapítása, hogy a részvénytársasági alapon működő vállalatoknál az egyezségek teljesítése szempontjából rendszerint jóval kisebb erőfeszítéssel találkozunk, mint az egyéb alapon működő kereskedelmi alakulatoknál.

A fizetéseképtelenségek bekövetkezte rendszerint a hitelek tulsá-

gos mérvű igénybevételeivel függ össze. A fennálló tartozásösszegek az egyévi forgalom 50%-át érték el az összes figyelembevett esetek 28%-ában, 51—75% között mozogtak az esetek 30%-ában, 76—100% között az esetek 10%-ában, az egész évi forgalom összecszerülését meghaladták a figyelembevett esetek 32%-ában. A fizetési képtelenségeket többnyire az az éveken keresztül fennállt helyzet idézte elő, hogy a költségek a nyereségeket meghaladták. *György* itt ismét a kereskedőkre nézve nagyon elítélő megállapítást tesz, kiemelve, hogy „e gazdaságilag lehetetlen helyzetnek huzamosabb időn át való fenntartása semmiképp sem egyeztethető össze a helyes üzletvitel elveivel. E vonatkozásban az adósoknál — mint ezt az esetek nagy száma tanúsítja — legalább is az a passzivitás róható fel mulasztásul, hogy a bekövetkezett változások konzekvenciáit nem vonták le kellő időben és a költségtelek radikális leszállításával, vagy szükség esetén az üzlet likvidálásával, a fizetési képtelenségnek kellő időpontban való bejelentésével nem tették meg azokat a lépéseket, amelyek ez állandó deficitre vezető tényezők további érvényesülését lehetetlenné teszik”. Természetesen nem szabad általánosítani, előfordul, hogy a fennakadásra tökehiány, vagy a kihitelezéseknél elszenvedett veszteségek vezettek. Ez azonban mégis csak kivételesen fordult elő. A figyelembevett esetek közül a kétséssé vált követelések az évi forgalom 1%-a körül mozogtak az esetek 5.3%-ában, 1—3% között az esetek 34.2%-ában, 3—5% között 20.1%-nál, 5—10% között 29.4%-nál, míg az évi forgalom 10%-át a figyelembevett esetek 11%-ában haladták meg. A passzivitás beállta és a fizetési képtelenség bejelentése közötti idő a következőképpen alakult:

180 napnál kevesebb volt	34.4%-nál
180—360 nap közötti idő telt el	29.5 „
1 évnél több idő telt el	22.1 „
időpont nem volt megállapítható	14.0 „

Gyakori az eset, hogy az adós már több ízben volt fizetési képtelen. *György* kiemeli, hogy a tapasztalat szerint a fizetési képtelenségeknek a professzionistáiból kerülnek ki gyakran az árromboló, tisztességtelen versenyt űző konkurrensok.

Érdekesek az inszolvenciális veszteségek alakulására vonatkozó adatok. Az 1926—35 közötti időszakban felmerült magán- és kényszerigényességek bruttó tartozásösszege az ipari jellegű inszolvenciáknál mintegy 113 millió, a kereskedelmi jellegűeknél pedig 628 millió pengőt ért el. De ha az előnyös és külön kielégítési joggal bíró hitelezők követeléseit megfelelően számbavesszük, az inszolvenciák által érintett hitelezői követelések összege az ipari fizetési képtelenségekhez 85 millió pengőre, a kereskedelmi jellegűekhez pedig 500 millió pengőre csökken. Ezeknek az összegeknek kb. 30%-ára becsülhető az az érték, amelyet a hitelezők a fizetési képtelenné vált adósoktól tényleg meg is kaptak. A hitelezők tehát az ipari inszolvenciáknál mintegy 60 millió, a kereskedelmi jellegűekhez pedig 350 millió pengő veszteséget szenvedtek. A kereskedelmi inszolvenciáknál érdekelt hitelezők 500 millió pengőre rugó érdekelttségéből hozzávetőlegesen 120 millió pengőt érhetett el a külföld és 380 millió pengőt a belföld érdekelttsége. Utóbbi tételnek túlnyomó része, mintegy 300 millió pengő, esett az áruhitelezőkre, 80 millió pengő a pénzhitelezőkre, vagy az egyéb címen érdekeltre. Ezek szerint a kereskedelmi inszolvenciáknál elszenvedett valóságos veszteségekből 85 millió esett a külföldi hitelezőkre, 210 millió pengő

a belföldi áruhitelezőkre, 55 millió pengő az ugyancsak belföldi pénz- és egyéb hitelezőkre. Az inszolvenciális veszteségekben az ipari érdekeltségek hozzávetőlegesen 40, a nagykereskedelmi érdekeltségek pedig 60%-kal részesedtek úgy, hogy 10 év alatt a magyar kereskedelem körében felmerült fizetéseképtelenségekkel kapcsolatosan a magyar gyáripárt kb. 84 millió, a magyar nagykereskedelmet pedig kb. 126 millió pengő veszteség érte.

Az Országos Hitelvédő Egylet jelentése *György* Ernő fejtegetésein kívül más érdekes adatokat is tartalmaz. Megállapítja, hogy a kényszeregyességi esetek hozzávetőlegesen fele számában volt az adós gazdasági existenciájának fenntartására képes. Ebben szerepet játszott azonban az is, hogy a hitelezők nagyon elnézőek voltak úgy, hogy a fizetéseképtelenség rendezéséhez még olyankor is hozzájárultak, amikor az adósnak a fizetéseképtelenségi eljárást megelőző magatartása aggályos volt.

A Hitelvédő Egylet rendkívül érdekes jelentésének utolsó fejezetét *Nyulászy* Alajos írta és abban a köztartozások és a hitelvédelem kapcsolatait tárgyalta.

Varga István.

Könyvismertetések.

Kerék Mihály: A telepítés fél évszázada. Budapest, 1936. Magyar Ut kiadása. 215. p.

Előszavában a szerző *Hóman Bálint* vallás- és közoktatástügyi miniszternek mond köszönetet azért, hogy állami ösztöndíjjal tanulmányozhatta a németországi telepítések körülményeit. E nyolchónapi tanulmányút eredménye az előttünk fekvő munka, amelyben *Kerék* nagy szorgalommal és alaposítással állította össze azokat a tapasztalatokat, amelyek Németországban a telepítés módjairól és eredményességéről viszonylag hosszú idő — ha a Bismarck által kezdeményezett keletporoszországi nemzetiségi célzatu akciót vesszük kiindulási alapul: fél évszázad — óta megfigyelhetők voltak.

E könyv rövid történeti áttekintés után a bevált módszertani alapon: a föld, az ember, a tőke és a szervezet szerint való beosztásban tárgyalja az anyagot, majd külön fejezetben ismerteti a telephely törvényszabályozta jellegét (járadékbirokt és családi gazdaság, amely utóbbi alatt az „Erbhof“ értendő), végül pedig összefoglalja a német telepítés eredményeit és azok tanulságait. Talán szabad a szerző figyelmét arra felhívunk, hogy könyve tartalmának bizonyára jobban megfelelt volna „A német telepítés ötven évi tapasztalatai“, vagy más hasonló cím, amely utalna arra, hogy *kizárólag* németországi anyagot tárgyal, mert ilyen megkülönböztetés nélkül az olvasó magyarnyelvű munkától elsősorban a hazánkban való telepítésről vár mondanivalót, a fél évszázadot esetleg a jövőre érte. E félreértést kétségkívül enyhíti, hogy a könyv célja tanulságokat szolgáltatni a magyar birtokpolitika számára, anélkül, hogy ebben az irányban részletekre kiterjedő következtetéseket vonna le; lehetőleg az ismertetésre szorítkozik és tárgyilagosan az olvasóra bizza a további következtetést. Csupán a könyv végén szüri le azt a véleményt, hogy a német telepítési tevékenységnek szakadatlan volta — egyes hibák és hiányosságok ellenére is — arra mutat, hogy a telepítésnek nagy jelentősége van egy

életerős nemzet életében, és így a nehézségektől nekünk sem szabad visszariadnunk.

Nem vitatható, hogy Németország és elsősorban Poroszország valóban a legnagyobb arányban és a legmesszebb visszatekintő multtal alkalmazta az ujkorban a telepítés eszközét. A könyv történeti áttekintése is utal erre s nekünk talán szabad kiegészíteni a *Nagy Frigyes* telepítéseiről mondottakat azzal a megvilágítással, hogy Poroszország tulajdonképpen megalkotója hihetetlen erőfeszítéseket tett egy nagyhatalmi állás megszervezésére és így politikájának minden vonatkozását az intervencionizmus magas foka jellemzi, nem szólva arról, hogy a nagyhatalmi állásért vívott hétéves háború annyira elpusztította országát, hogy a telepítést a kipusztult lakosság pótlására és műveletlenül maradt földek megművelésére is alkalmaznia kellett, akárcsak hazánkban a török és tatár pusztítások után. Nagy Frigyes halála után rövidesen lehanyatlott a telepítési tevékenység és közel százévi szünet után indult meg ismét, amikor a Bismarck-féle telepítésnek is politikai háttére volt: a keleti tartományok lengyel nemzetiségeinek háttérbe szorítása. A szerző helyesen ismeri föl, hogy ez a politikai célzat a századfordulón mindinkább gazdasági és szociális elgondolásoknak engedte át a teret, annál is inkább, mert a nemzeti-ségi célt nem sikerült elérni. 1886-tól 1918-ig az állami és magántelepítés összevéve 570.000 hektár területre terjeszkedett Poroszországban, Németország egyéb államaiban pedig nem volt számottevő. A világháború után, 1919-től 1934-ig 735.000 hektár volt a telepítési terület, amely jelentősen nagyobb a megelőző harmincévi telepítésnél, de nem sokkal haladja túl a magyar földreform által igénybevett területet. Viszont jelentős körülmény, hogy a németországi telepítés ma is *állandóan* folyik. A legutóbbi évek átlagában 60—70.000 hektárra terjedt az évi telepítés, ami hozzávetőleg 2 ezredrésze Németország *mezőgazdasági* területének. A szerző kiemeli, hogy a németek fél évszázad alatt közel 2 milliárdot fordítottak telepítésre; ezzel kapcsolatban meg kell említenünk *Ihrig Károly* véleményét, aki arra mutat rá, hogy a telepítésből adódó közterheket az egész birodalom viselte akkor is, amikor a telepítés aránylag magas aktivitással csak a nemzetiségi szempontból veszélyeztetett porosz tartományokban folyt.

A németországi telepítésnek a szerző által nagy gonddal megrajzolt képéből azt látjuk, hogy a német birtokpolitikát folytonosság jellemzi, amely elkerülhetővé tette még az 1918-as összeomlás után is a földreformot, mert a telepítés aránylag közeli és föltétlen nemzeti hagyományokban gyökerezett. S ki kell emelni, hogy a háború előtt szabad kézből vásárolták a földet, nem merevítették a földárakat, tehát sem kötöttséget, sem bizonytalanságot nem vittek bele a gazdálkodásba, biztosítván így a termelés zavartalan fejlődését. Ha e németországi képpel a magyar birtokpolitika multját és jelenét nagy vonalakban össze akarjuk hasonlítani, szemünkbe ötlük nemzeti önállóságunk hiánya, amely egyenes akadálya volt annak, hogy nálunk nemzeti célú telepítés megalapozható és kifejleszthető legyen. Hazánkban ezért a világháború következményeit már földreformmal kellett kiegyenlítenünk, amivel természetesen együtt jártak a földreform ismert hátrányai. A hirtelen fellépett igényeket nem lehet összhangba hozni a helyes birtokmegosztással, a megfelelő gazdasági fölszerelésnek és az új földtulajdonosok szelekciójának szempontjai-

val, másrészt sérelmet szenvedtek a megmaradt nagybirtokok termelési szempontjai. Mindebből kétségtelenül az következik, hogy nekünk is az állandó, céltudatos birtokpolitika útjára kell lépniünk, amely megóv a további megrázkódtatásoktól.

Viszont nem vonhatjuk ki magunkat a felismerés alól, hogy a német birtokpolitika egészen más nemzeti adottságokon épül föl, mint a magyar. Kerék Mihály is hangsúlyozza, hogy nem szabad a német módszert egyszerűen lemásolnunk. De nem is lehet. A szerző előadása is meggyőz arról, hogy még Németországban is a telepes személyen mulott a telepítés sikere, szükség volt ezenkívül a közvetlen gazdasági tanácsadásra és mintagazdaságok rendszeresítésére. Mezőgazdasági szakoktatásunk elmaradottsága világossá teszi, hogy ebben a tekintetben nekünk sokkalta nagyobb nehézségekkel kell megküzdenniünk. Másik lényeges szempont a népesedéspolitikai kérdés. A szerző által közölt német adatok a telepítés kedvező hatását igazolják a népesedési mozgalomra. Viszont a német születési arányszám 1931—33. évi átlaga 15.3, míg a magyar 23.0 ezrelék. Ez a körülmény a telepítést is egészen más megvilágításba helyezi. Mert más lesz a hatása a telepes családok szaporodásának egy olyan ország népesedésmozgalmi irányára, ahol a kiinduló pont egy alacsony születési arányszám, mint ahol relatív magas születési arányból indulunk ki. Szeretnők hangsúlyozni, hogy a telepítés elsősorban a *kvalitatív* népesedési politika eszköze. Ha a szociális emelkedést tartjuk szem előtt, akkor a telepítés eszközének nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. De mi azt hiszük, hogy nekünk fokozottan kell figyelniünk a *kvantitatív* népesedési politikára is. A magyar nemzet léte és fennmaradására sokkal nagyobb fontossága van a számszerű gyarapodásnak, mint az óriás német népre. A 15—20 holdas fiatal telepes például 3 gyermekes családjával szinte ideális szociális képet mutat, de tudnunk kell, hogy 3 gyermek is csak stagnáló népességet jelent (a házasságon kívül élők és a korán elhaltak miatt). Így nekünk nemcsak az egyike ellen és nemcsak a harmonikus családért kell harcolnunk, hanem a *sok* gyermekért. A gyorsan szaporodó népességet pedig nézetünk szerint az iparosodás folyamatának kell abszorbeálni.

Ez az a pont, ahol a szerzővel nem értünk egyet, mert Kerék a népesedési szaporulat elhelyezését a mezőgazdaságtól reméli. A szerző kitünő ismerője azoknak a gyakorlati feltételeknek, amelyekből a telepítési akció sikere: a telepes boldogulása függ. Tiszteletre méltó tárgyilagossággal taglalja a telepítés nehézségeit is, amit annál nagyobb ismeréssel kell fogadnunk, mert tudjuk, hogy őt a gyorsütemű birtokpolitika hívei közé kell számítanunk, akik legnagyobb részt arra szoktak szorítkozni, hogy felsorolják a nagybirtoki területeket és az azok felosztásából adódó kisbirtokokat, anélkül, hogy a valóságos üzemi és szociális lehetőségeket számbavennék. Kerék Mihály úgy tárgyilagosságban, mint tudásban különbözik tőlük. Erről az oldalról tőle halljuk először, hogy: „A volt uradalmi munkások megfelelő elhelyezéséről gondoskodni, egyike a legnehezebb kérdéseknek”. (213. o.) Mindez arra mutat, hogy teljesen ismeri a telepítés gyakorlati problémáit és kivitelének módszereit. De nem hiszünk, hogy még a III. birodalom gazdaságpolitikáját is helyesen ítélte volna meg, amikor azt mondja, hogy „a túlméretezett iparok lebontása van folyamatban”. (12. o.) Önmagában az a tény, hogy az ipar fejlődését decentralizálni kívánják, — ami hazánkban szerin-

tünk még fokozottabban kíváncsiak volna, — nem jelentheti azt, hogy „további iparosodásról jó időre nem lehet szó“. A gazdaságtörténet tanítása szerint a nagyobb népsűrűségű területek — s hazánkat is ezekhez kell számítani — csak iparosodás segítségével tarthatják el népességüket és fejleszthetik életszínvonalukat. A belterjes mezőgazdasági termelés is csak iparosodással egyidejűleg tud tért nyerni, pedig a belterjesség dönti el, hogy a mezőgazdasági területegység mennyi munkaalkalmat, *bruttó* nemzeti jövedelmet nyújt. A kisüzem nagyobb állattartása nem ad mindig elegendő képet az üzem belterjességéről. De ettől függetlenül sem lehet az iparosodást elkülöníteni a belterjes mezőgazdasági fejlődés kedvező népesedéspolitikai hatásától. A szerző önmaga mondja, hogy „a birodalom keleti tartományaiban az évtizedeken át tartó elvándorlás következtében a népsűrűség kisebb lett, mint a hetvenes években“, noha itt folyt a legtevékenyebben a telepítés. Észre kellene vennie, hogy itt az ipari fejlődés elégtelenségével állunk szemben. Azt hisszük, hogy az iparosodás elleni álláspontja onnan ered, hogy a szerző szinte természetesen adótnak tételezi föl a városi lakosságnál a gyermekek számának hanyatlását és csak a telepítésnél gondol a családvédelem lehetőségeire. Pedig az iparosodás folyamatánál *eddig* tapasztalt családcsökkenéssel is éppen úgy szembeszállhat a közösség, mint ahogy a parasztság között terjedő egyke ellen is gazdasági, szociális vagy örökjogi intézkedéseket kívánunk.

Amikor szükségesnek találtuk rámutatni azokra a szerzők:öl eltérő szempontokra, amelyek már az általános gazdaságpolitika és szociálpolitika területére tartoznak, ismét hangsúlyozzuk, hogy az agrárpolitika határvonalain belül a szerző alapos és kitünő munkát végzett s a németországi telepítés módjainak gyakorlati ismertetésével értékes szolgálatot tett agrárpolitikai irodalmunknak.

Lipták László.

Steuer György: Tizenkét év a munkásügy szolgálatában. Beszámoló a földmunkások vállalkozó szervezetkezteinek működéséről 1922—1934-ig. Földmunkás Szövetkezetek Könyvtára. 8. sz. — Pécs, 1935. 308. l.

1922 július 1-én vette át szerző a földmunkások vállalkozó szervezetkezteinek megszervezését és vezetését. Az azóta eltelt 12 év célkitűzéseinek és eredményeinek összefoglalása az előttünk fekvő könyv. Egyszersmind legújabb kiadványa a Földmunkás Szövetkezetek Könyvtárának, mely eddig a földmunkáskérdés különböző vonatkozásairól közölt figyelemreméltó tanulmányokat.¹ Ha még tekintetbe vesszük, hogy a földmunkás szervezetkezetek a legutóbbi

¹ *Steuer György:* Földmunkások vállalkozó szervezetkeztei. *Steuer György:* A munkáskérdésről a gyakorlati élet tapasztalatai alapján. *Szabados Mihály:* Munkavállaló szervezetkezetek Olaszországban. *Steuer György:* Gyakorlati szociálpolitikát! *Szabados Mihály:* A földmunkás-szövetkezetek tízéves működése. *Steuer György:* Emlékirat a mezőgazdasági és földmunkás nép szociális helyzetéről, munkásnépünk megmentését célzó gyakorlati feladatokról és a szükséges kormányintézkedésekről. *Szabados Mihály:* Földbélő szervezetkezeti mozgalom és munkáskérdés Olaszországban. *Steuer György:* A munkáskérdés és a telepítés.

12 év alatt körülbelül 40 emlékiratban és terjedelmes felterjesztésben tárták fel problémáikat illetékes tényezők előtt, megállapíthatjuk, hogy a földmunkáskérdésnek a régebbi — ma már klasszikusnak mondható² — munkákon kívül, napjainkban is terjedelmes irodalma van.

Az előttünk levő munka világnézeti keretbe állítja a földmunkáskérdést, kiindulván a szociális enciklikák szelleméből és szavaiból.

A magyar földmunkás szövetkezeti mozgalom legújabb időszaka a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXII. t.-c. módosítását és kiegészítését tartalmazó 1920. évi XXX. t.-cikk becikkelyezésével veszi kezdetét, melyet a földmunkások vállalkozó szövetkezeteinek állami támogatásáról szóló 1923. évi XI. t.-cikk követett. Utóbbinak végrehajtása tárgyában a m. kir. földmívelésügyi minisztérium által az érdekelt miniszterekkel egyetértőleg kiadott 35.700/1924. számú rendelet intézkedik. Az 1920. évi XXX. t.-cikk kimondotta, hogy a gazdasági és ipari hitelszövetkezeteken kívül, az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében földmunkás szövetkezetek is alakulhatnak. A földmunka vállaló szövetkezetek üzletkörébe tartozik ma mindenféle mező- és erdőgazdasági munka, földmunka, vízszabályozási munka, ut- és vasutépítés, alagcsövezés, bányakitermelés, anyagszállítás, fuvarozás, be- és kirakás stb.

Szerző hibáztatja, hogy az 1920. évi XXX. t.-c. nem mondotta ki a központi kényszer elvét, csupán az 1923. XI. t.-c. köti ki az állami támogatás feltételeként, hogy a szövetkezet az OKH. kötelékébe tartozzék. Az állami támogatás módjai tudvalevően meghatározott időn belül visszatérítendő kamatmentes kölcsön, vagy állami szavatosság a felvett szövetkezeti kölcsönért. Általában a könyv egész sorát sorolja fel azoknak a sérelmeknek, amelyek orvoslása nélkül a földmunkáskérdés végleges megoldása elképzelhetetlen. Ezek a sérelmek részben az érvényben lévő törvényes intézkedések körébe vágnak, részben pedig a meglevő gyakorlatra vonatkoznak. Előbbi szempontból rendezésre szorul a földmunkások szociális biztosítása, tekintettel arra, hogy az jelenleg három szerv hatáskörébe tartozik (Országos Társadalombiztosító Intézet, Vizitársulat és Országos Munkáspénztár). A társadalombiztosítás körébe vág továbbá a földmunkásszövetkezetnek az a törekvése is, hogy az OTI önkormányzatába az OKH földmunkásszövetkezeteit is, mint munkaadókat vonják be. A gyakorlati élet által produkált visszasságok főképen a közmunkák kiírása, a szövetkezetek előnyben részesítése és a közhatóságok részéről adandó kedvezmények sorába tartoznak.

A földmunkássérelmek orvoslása céljából szerző legközelebb a kormány elé terjeszti a földmunkásszövetkezetekre vonatkozó törvényjavaslat tervezetét, mely betetőzése hivatott lenni az eddigi felterjesztéseknek és emlékiratoknak.

Igen érdekes Steuer könyvének az a része, amely a földmunkásszövetkezetek szociális tevékenységével foglalkozik. A vállalkozói elem mellett nem kevésbé fontos mozzanata a szövetkezeti intézménynek a szolidaritizmus és így a jótékonyági és társadalmi program az egész szövetkezeti célkitűzések lényeges részét teszi.

² Vadnay Andor, gróf Majláth József, Ecsery Lajos stb. munkái.

Ezt a tényt szerző és a vezetése alatt álló szerv teljes mértékben felismeri és így könyvének jelentős részét foglalja el az idevágó eredmények ismertetése. A szóbanlevő kezdeményezések és tervek közül ki kell emelni a munkásvédelmet, a munkások kis takarékbetétjeinek kényszerű gyűjtését, a munkabérek hovafordításának ellenőrzését, a különböző segélyeket (cipősegély, tejakció, szegénygondozás, ruhaakció, stb.). Általában a szövetkezetek tevékenysége — és így a munkavállalók szövetkezeteié is — oda irányul, hogy ne csak az alapszabályaik első pontjában lerögzített módon igyekezzenek tagjaik anyagi helyzetén javítani, hanem szervezett közöségük által az élet minden vonatkozásában és világnézeti sikon támogatassák tagjaikat. A jövőbeni kulturális célkitűzések közül figyelemreméltók a népművelődést előmozdítani hivatottak, így munkáskönyvtárak felállítása, megfelelő szellemű munkásügyi sajtó megvalósítása, stb.

Szerző meglepéssel állapítja meg, hogy a földmunkáskérdés ma már nem ismeretlen terület az irodalomban és ennek bizonyítékaul részletes irodalmi ismertetőt mutat be. Majd megszólaltatja legkiválóbb közéleti személyiségeinket és ankétszerűen igazolja a földmunkásszövetkezetek létjogosultságát. Végezetül sorra veszi a működő szövetkezeteket, ismerteti azokat, befejezésül pedig röviden összefoglalja a tudnivalókat.

Itt ismét kidomborodik a földmunkások vállalkozó szövetkezeteinek szociális fontossága: a követelések tengelyében a munkásnép lelki világának ápolása, szociális jogvédelem, közegészségügy, népoktatás és más szociális kíváncsi áll.

Viener András.

Molnár Olga: A női munkaerők számának alakulása a székesfővárosban. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 76. kötet, 3. sz. 1936., 154. oldal

A női munkaerők nagyarányu térhódításával a szociálpolitikusok eddig is élénken foglalkoztak, azonban tulnyomórészt a női munkaerő adottságai és a nő hivatásának vizsgálata állott a kutatás homlokterében; szerző munkája viszont a női munkaerők térhódításának gazdasági okairól és szükségszerűségéről ad beszámolót. Budapest lakossága az 1930. évi adatfelvételek szerint meghaladja az egymillió, vagyis az 1900 évi lakossággal szemben közel háromezer fővel szaporodott. A lakosság eme szaporulatát nemek szerint vizsgálva, azt látjuk, hogy a férfilakosság alig 120.000 fővel gyarapodott, míg a nők száma több mint 180.000-rel emelkedett. Végső fokon ma 100 férfira 119 nő esik Budapesten, vagyis a fővárosban lakó nők száma közel egyötöddel nagyobb, mint a férfiaké. (Országos viszonylatban nem ilyen súlyos a helyzet; ott 104 nő esik 100 férfira.)

A családi állapotról szóló fejezetek adatai ugyancsak erősen elgondolkoztatók. A nőtlen férfiak száma 229.245, a hajadonoké 253.237, vagyis 100 nőtlen férfira esik 110 hajadon; feltételezve tehát, hogy minden Budapesten lakó nőtlen férfi megnősülne, még mindig olyan tömeg maradna vissza egyedülálló és így önálló kenyérgazdálkodásra szoruló nőkben, amellyel komolyan számolni kell. Ha ezekhez hozzávesszük az özvegyeket és elváltakat is, igen nagyszámu olyan nőt találunk, aki joggal tart igényt kereseti vagy munkavállalási lehe-

töségre és igen élénken rációfol mindarra, ami a női munkaerő jogosulatlan térhódításával kapcsolatban elhangzik.

Szerző még további, igen érdekes és figyelemreméltó statisztikai összeállításokat tesz közzé munkájában. Kiemelkedők a műveltség és iskolázottság adatai: e téren a nők igen hátrányos helyzetben vannak, főképpen a magasabb iskolai végzettség területén. A legújabb adatok szerint a férfilakosság 7%-a végzett főiskolát, míg a nők közül csak 0.9% bír főiskolai bizonyítvánnyal. Érettségi bizonyítvánnyal rendelkezik a férfiak 14%-a, a nők 4.9%-a.

A munka második részében szerző a nőnépesség foglalkozási megoszlásáról ad részletes tájékoztatást. A kereső nők száma az utolsó három évtizedben a főváros népességében megkétszereződött, viszont ha az abszolút szaporodást vesszük alapul, csupán 7.2%-os eltolódást eredményez a nőnépesség javára, ami nem mondható tulzott fejlődésnek. Helyes és indokolt szerző ama megállapítása, hogy a női munka térfoglalásának kérdése ilyen szempontól csak rosszakaratu és célzatos vagy elfogult beállítás lehet.

Igen érdekesek a nőtisztviselőkről szóló adatok. 1900-ban mindössze 5000 körül mozgott a nőtisztviselők száma Budapesten, míg 1930-ban már a harmincezet is meghaladja. (E számokban nincs figyelembevéve a tanszemélyzet.) Az egyes foglalkozási csoportok vizsgálata során kitűnik, hogy igen jelentékeny a szaporodás az iparban alkalmazott nőtisztviselők számában. (1900-ban 1337, 1930-ban már 7453.) Ennek magyarázatát a női munkaerő kisebb igényében, valamint a nyugdíjkérdésnek a nők szempontjából való kedvezőtlen alakulásában találjuk meg. Még erőteljesebb a fejlődés a kereskedelmi és hitelélet nőtisztviselői körében. 1900-ban mindössze 1237-re rug számuk, míg 1930-ra ez a szám már 11.000-re duzzadt fel.

A mű harmadik részében a női fizetések és keresetek kerülnek kimutatásra. Itt világlik ki a női munkaerő szomorú helyzete a maga rideg valóságában, legmegdöbbenőbbben az iparban és kereskedelemben. A kereskedelmi és ipari vállalatok tisztviselőnőinek kezdő fizetése havi 35 pengő (1933. évi adat). Az összes ipari tisztviselő-nők átlagos fizetése havi 177 pengő. (A vegyészeti iparban ez az átlag 200 pengő, a fa- és csontiparban mindössze 138 pengő.)

A munka az egyes szakmákban elérhető női fizetéseknek és kereseteknek részletes, táblázatos taglalásával zárul.

E ténymegállapítások helyesek és feltétlenül alkalmasak rá, hogy a női munkaerő térhódításának bírálatát tárgyilagossabb irányba tereljék. Ilyen szempontból vizsgálva, a munka kitűnő védőírat és fegyver a női munkát pártolók kezében. Mindamellet nem elegendő a női munka javára és védelmére szolgáló tényeket megállapítani, hanem konkrét intézkedési lehetőségeket, javaslatokat is a nyilvánosság elé kell vinni a női munka helyes és jogos szabályozása tárgyában; ez a szorgalmas szerzőnek már új feladata lehet.

Lándori György.

Woytinszky Wladimir: Trois causes du chômage. Bureau International du Travail. Etudes et Documents. Serie C. Chômage No 20. 1935. 169 old.

Woytinsky könyvét nem tekinti kimerítő, a munkanélküliség összes okait s következményeit összefoglaló műnek, hanem csak bevezető tanulmánynak. Munkája csakis az ipari munkanélküliséggel fog-

lalkozik. A mezőgazdasági munkaerők számát ugyanis nehéz megállapítani, mert az önálló minőségben foglalkozók családtagjainak egy pontosan meg nem határozható része szintén mezőgazdasági munkát végez. S az önállóak a mezőgazdaságban nagyobb százalékkal szerepelnek, mint az iparban. Nem tanulmányozza a női munka, a szezonkonjunktúra problémáit s a munkanélküliség következményeit sem.

A tanulmány tulajdonképpen két részből áll: egy általános elméleti részből s az egyes országok munkapiacainak részletes ismertetéséből.

A munkanélküliség három tényezőtől függ: a keresőképesség alakulásától, a technikai fejlődéstől és a gazdasági okoktól. A munkanélküliség népesedési és technikai tényezőjét gazdasági tényezők ellen-súlyozhatják, a termelés fokozódása révén ugyanis új munkaerőket kell alkalmazni. Ha S a munkások összlétszáma, E a dolgozók, Ch pedig a munkanélküliek száma, akkor

$$Ch = S - E$$

Az E -t azonban másképpen is ki lehet fejezni. Ha V a termelt áruk mennyisége, T a fejenkénti termelt mennyiség, akkor $E = \frac{V}{T}$ és

$$Ch = S - \frac{V}{T} \dots \dots (1. \text{ számú egyenlet}).$$

Ha ΔCh -val jelöljük a munkanélküliségben egy adott időegység pl. egy évben beállt változást, s ennek megfelelően ΔS -sel jelöljük a munkások létszámváltozását, ΔV -vel az összes termelt javak mennyiségének, ΔT -vel a fejenként termelt javak mennyiségének változását, akkor a következő egyenletet írhatjuk fel:

$$Ch + \Delta Ch = S + \Delta S - \frac{V + \Delta V}{T + \Delta T} \dots \dots (2. \text{ sz. egyenlet}).$$

Ha a második számú egyenletbe behelyettesítjük az 1. számú egyenletet, a következő algebrai formulát nyerjük:

$$\Delta Ch = \Delta S + \frac{E \cdot \Delta T}{T + \Delta T} - \frac{\Delta V}{T + \Delta T}$$

A ΔCh a munkanélküliségben beállott változással egyenlő, a ΔS a munkanélküliség népesedési tényezője, az $\frac{E \cdot \Delta T}{T + \Delta T}$ a munkanélküliség technikai, a $\frac{\Delta V}{T + \Delta T}$ pedig a munkanélküliség gazdasági komponense. Az $E \cdot \Delta T$ jelenti ugyanis azt a mennyiségtöbbletet, melyet E számú munkás a technikai fejlődés következtében egy év alatt elő tud állítani; ha ezt elosztjuk a $T + \Delta T$ -vel, a fejenkénti, az új időszakban termelt mennyiséggel, akkor megtudjuk azt, hogy hány munkás kell a termelési többlet előállításához. Ha az $E \cdot \Delta T$ mennyiség nem talál piacot, akkor az $E \cdot \Delta T$ mennyiség előállításához szükséges $\frac{E \cdot \Delta T}{T + \Delta T}$ munkás feleslegessé válik, munkanélkülivé lesz a műszaki ujitás következtében.

A $\frac{\Delta V}{T + \Delta T}$ a munkanélküliségben beállott változás gazdasági komponense. A ΔV egy év alatt termelt mennyiségtöbblet előállításához $\frac{\Delta V}{T + \Delta T}$ új munkás kell. A három tényező algebrai összege egyenlő a tényleges munkanélküliséggel.

E formulák alaki szempontból helytállóak, de nem elégítik ki a tudományosan elmélyedő elmét, mert nem mutatnak rá a gazdasági és a technikai tényezők közötti összefüggésekre s az áralakulás problémáira. A műszaki tökéletesedés révén még a gazdasági pangás idején is kelendővé lehet tenni egyes árucikkeket s így lehetővé válik új munkaerők alkalmazása. Ha könnyebb, például vegyi eljárás segítségével olcsóbb üzemű hajtóerőt előállítani, akkor ez fellendíti a gépkocsiipart. A szerző figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy új találmányok sokkal több embernek adnak kenyeret, mint ahogy azt a laikus ember gondolná. De ha a szerző algebrai formulái nem is derítenek tényt az áralakulásra, azt el kell ismernünk, hogy e formulákból kell minden, a munkanélküliség okaival foglalkozó kutatásnak kiindulnia.

A világháború előtt a munkanélküliség Nagybritanniában minimális volt, Németországban nem volt észlelhető, az Egyesült Államoknak pedig bevándorlókra volt szükségük. A munkanélküliség gazdasági tényezői a világháború előtt ellensúlyozták a technikaiakat, amint ezt az alábbi kimutatás bizonyítja.

	Évi termelés ΔV %-okban	Fejenkénti termelés ΔT %-okban
Nagybritannia 1861—1911. átl.	1.85	0.59
Egyesült Államok 1869—1899.	5.60	2.3
Egyesült Államok 1899—1913.	4.50	1.1
Németország 1882—1907.	4.3	2.1

A világháború utáni munkanélküliség gazdasági és technikai tényezőinek alakulása még a jó konjunkturájú 1929-i évben is kedvezőtlen volt. A munkanélküliség a munkásszervezetek százalékában kifejezve a következő képet mutatta: Németország 8.5, Nagybritannia 7.—, Svédország 7.2, Norvégia 11.3, Dánia 10.—, Ausztria 10.—, Újzéland 9.3 százalék.

Ez az adatokban gazdag mű a magyar munkanélküliségi és a termelési indexet is ismerteti, de megjegyzi, hogy a magyar munkanélküli statisztika az ország gazdasági struktúrája következtében nem veszi figyelembe az összes munkanélkülieket. Állítását a szerző azonban nem bizonyítja be.

Woytinsky tanulmányának adatokban való gazdagsága, az elméleti rész megállapításainak és algebrai formulájának érdekessége és élvezetes, könnyen érthető stílusa maradandó értéket biztosítanak.

Rubinyi György.

Elster-Gläss: Das Konto des Alkohols in der deutschen Volkswirtschaft. Neuland-Verlag, Berlin, 1935. 88 oldal.

„A fajegészség és átöröklés kérdései az új Németország életkérdései” — mondja annak a sorozatnak a kiadója, amelybe ez a könyv is tartozik. Ennek a célkitűzésnek megfelelően e kiadvány az alkoholkérdés nemzetgazdasági jelentőségét tárgyalja.

Elster, a könyv első írója régi tekintélyes kutató e téren. Művének első kiadása 1919-ben jelent meg s a háború előtti utolsó normális évnek, 1913-nak adataira támaszkodik. Az 1927-ben megjelent harmadik kiadás már infláció utáni számokat is használ. A jelen negyedik kiadás *Gläss* átdolgozásában az 1924-től 1934-ig terjedő évek átlagos

számadatait tartalmazza 70 gondosan összeállított statisztikai táblában.

Megrázó adatokkal bizonyítja, hogy milyen mély veszedelmet hord magában az alkoholfogyasztás tulhajtása mind erkölcsi, mind gazdasági szempontból. Lássunk néhány kikapott számadatot:

Bortermelésre 72.400 ha, sörtermelésre 559.053 ha, pálinkatermelésre 73.250 ha földterületet fordít Németország, ami a birodalom mezőgazdasági területének 3.5%-a. Az alkohol előállításával 111.334 és forgalomba hozásával 789.200 egyén foglalkozik, vagyis a kereső népesség 2.2%-a. Franciaországban 104, Németországban 270, Svédországban 2276 személyre esik egy italmérés. Jelenleg felénél is kevesebb alkohol fogy Németországban, mint háború előtt. de még mindig minden 1 éven felüli egyénre évente 68 l sör és 1 l 100%-os szesz esik. A szerző sürgeti a nagyobb gyümölcstermelésre való áttérést, mert az utolsó 10 esztendőben 361.39 millió márka értékű gyümölcsbehozatalra szorult Németország.

De az alkoholkérdés szociális vonatkozásai is kedvezőtlenek nemzetgazdasági szempontból. Az eladási árakhoz viszonyítva igen rosszul fizetik az alkoholipar munkásait. Viszont a balesetgyakoriság oly nagy, hogy közel áll a bányamunkásokéhoz. A betegségek időtartama hosszú, a halálozási arányszám magas. Az ország gazdasági teljesítőképességét az alkoholfogyasztás évente 1050 millió márkával csökkenti. A gazdasági használhatóságnak fizikai megrövidülése (betegség, baleset, korai halál) folytán a kár évi 3120 millió márka, a szociális veszteségek (bűnözés, elszegényedés, népjóléti gondozás) miatt pedig 600 millió márka.

Az alkoholfogyasztás összes gazdasági előnyei (adózás, mellékterményekből takarmány, intenzíven művelt területek) csak 640 millió márkára tehetők, míg hátrányai 7125 millió márka veszteséget okoznak. A mérleg tehát igen lesújtó adattal: 6½ milliárd márka tiszta veszteséggel zárul évente.

E nagy gonddal, szorgalommal és szaktudással összeállított munka szinte küldetést tölt be a maga nemében. A gazdasági és szociális kérdések tanulmányozói sokat meríthetnek belőle, bármilyen nemzethez tartoznak is. Számadatai ugyan kizárólag csak Németországra vonatkoznak, de bírálati szempontjai általános értékűek, mert széles távlatokat nyitnak és lángoló rakétát dobnak az alkoholkérdés homályos, rejtett hátterébe.

Takaróné Gáll Beatrix.

Hatom Africanus: Kapitalbildung. Ursache der Weltkrise. Verlag: „Widerstand“. Bund für Wirtschaft und Aufbau. Wien und Berlin, 1935. 92 oldal.

A könyv címlapján ez a mottó áll: *Zuzzátok szét a pénzbálványt!* — s e három szó teljesen magában is foglalja a mű célját és irányát. Azt akarja világossá tenni, hogy a pénz nem más, mint botorság, bálvány, fetis, amelyet le kell döntenie az emberiségnek, ha öngyilkos tévedésétől meg akar szabadulni. Három részből áll. Mindenik részt hangzatos cím és kommentár vezet be: I. „*Egy örült gazdaság örültségei.*“ megismeri a pénzbálványt és a fetis papjait és emellett a legelképesztőbbekkel. II. „*A pénz idő! — Nem: Az idő pénz.*“ Az olvasó még inkább megismeri a pénzbálványt és fetis papjait és emellett a legelképesztőbb megállapításra jut. III. „*Munkarobot — Válság — Háború*“ a

zsákutca, amelybe a pénzbálvány imádóit vezette. E vezérszavak alatt elvonuló gondolatmenet a következő:

Korunk legnagyobb problémája a gazdasági krízis, amely máig sincs megoldva. A válság okairól még csak egybehangzó véleményt sem tudott eddig alkotni sem a tudomány, sem a gyakorlat. Ennek pedig az a legfőbb oka, hogy a helyzet világos megértését gátolja a megszokott és örökölt gazdasági rendszer tekintélye, azoknak a szivós ellenállása, akik mindebből hasznot élveznek s végül az az elfogultság, amely csak pénzben tud gondolkozni. A kapitalizmus az idők folyamán valóságos szörnyé növekedett. Minden gazdasági tényből kereskedelmi ügylet lett, minden létezőből áru, amely adás-vevésre való. Még az emberi munka is áruvá változott, sőt — mint az abszurdumok netovábbja — maga a pénz is, hogy ezzel az egyetlen fixnek gondolt pont is az örvénybe zuhanjon.

A pénz bálványa szüli a tőkét, ez pedig a kamatot. A kamatot tisztán frázisokkal tartják fenn, mint pl., hogy „a jelenlegi javak többet érnek, mint a jövőbeliek“ — s ezt éppen akkor hangoztatják, amikor Amerikában a jelenlegi javakat a tengerbe öntik. Az sem áll, hogy „kamatot mindig fizettek“, hiszen a középkorban elleneztek. A kamat iszonyu áldozatokat követel. Pl. Németország 1930-ban különféle kamatok címén 20 milliárdnyi terhet viselt, ami azt jelenti, hogy a fogyasztók jövedelmük $\frac{1}{3}$ részével táplálják a különféle tőkéket.

Az van a közhitben, hogy „az idő pénz“. — Pedig ez tévedés, mert fordítva van: „a pénz idő!“. Ennek a megértéséhez el kell fogadnunk a következőket:

Minden gazdasági mozzanatnak az ember a szuverén hordozója s így a gazdasági élet nem más, mint a léthivatás betöltésére irányuló össztevékenység. Minden emberi alkotásnak az a célja, hogy a természet által adott energiaformákat a maga hasznára átalakítsa. A természet bőkezű. Az emberiség gondtalan életéhez nem kell tehát más, csak észszerű munka. A munka viszont időt kíván. Így az egész gazdasági élet végeredményben az idő problémája.

Valamely nemzet gazdagsága népének munkaképességében rejlik és nem holt tömegekben, pénzben, bankbetétekben. Ezeket kikezdi az idő. Pl. a legszebb, legjobb gép is megöregszik. A népek versenyében az a nemzet marad felül, amely vagyonát fiainak egészséges testében, felfelé törekvő szellemi és lelki erőiben keresi, nem pedig az, amely a tőkét halmozza. A munka nem öncél, hanem csak az élet eszköze. Minden olyan eredmény, amely a népközösség öszteljesítményéből ered, közvagyon s így nem lehet produktív és inproduktív munkáról beszélni. Hasznos és szükséges minden olyan munka, amely az észszerű fogyasztást szolgálja, mert hiszen a termelés értelme és célja a fogyasztás.

A pénz nem igazi pozitív értéktárgy. Nem lehet más szerepe, mint csak közvetítés, illetőleg az, hogy kifejezője legyen annak a viszonyoknak, amelyben az egyén teljesítménye a népközösség öszteljesítményével szemben van. A tőkefogalom körül ugyanis nagy zavarok vannak. Mert ha pl. a pénzt tekintjük tőkének, akkor a munkajavak (termelő-, beruházott tőke) nem azok; viszont ha a munkajavak jelentik a tőkét, akkor a pénz (üzemi-, bértőke) nem lehet szintén tőke. Mindaz, aminek létezése össze van kötve a munka fogalmával, — pl. iparos, munkás, bányász, eke, vasút — nem különíthető el a valóságtól, mert tiszta realitás. Viszont a pénzhez kapcsolt fogalmak — pl.

tőzsde, hossz, bessz, részvény, bank, biztosítás — csak mesterséges alkotások, fikciók, amelyeknek meg kell szünniök.

Minden történéshez idő kell. A munka mechanizálása nem más, mint a hosszabb vagy rövidebb munkaidő kérdése. Közgazdasági értelemben véve a gép sem más, mint munkaóra-nyereség. A rendelkezésre álló jószágkészlet is időnyereség. A megtakarított munka egyúttal megnyert idő. A pénz tehát, amelyben eddig minden értéket kifejeztünk, tulajdonkép maga az idő.

A modern jogszolgáltatás a kapitalista adósságszerződések tekintetében középkorilag elmaradt. Ahogy akkor boszorkányt égettek, úgy ma tönkreteszik az adóst egy agyrémért. Vajjon *Shylock*nak meg kell-e kapnia a font élő húst csak azért, mert a szerződésben benne van? Hiszen az egész világon levő adósságok realizálása teljes lehetetlenség is. Ha minden betevő egyszerre kérné pénzét, kisülne, hogy nem lehet annyit egyszerre kifizetni, mert nincs miből. Nyilvánvaló tehát, hogy az egész pénzkérdés csak a megoldhatatlan probléma elodázása. A kölcsön behajtása csak akkor jogos, ha azok a körülmények, amelyek alapján fölvtették, még fennállnak. Minden olyan kölcsönt, amelyet önző haszonból adtak, úgy kell venni, hogy a rizikót nemcsak a kölcsönvevőnek, hanem a kölcsönadónak is viselnie kell. A kamatfizetés torzítja el leginkább a kérdést, mert minden adósság magától megszűnnék, ha a kamat és extraprofitok által amortizálva lenne.

A világháború oka tehát a tőkeképzésben keresendő. A pénz bálványa megteremti a munkarobotot, ez pedig a válságot és háborút. A pénz csak az ostobák világát kormányozhatja — az igazi győzelem a szellemi felsőségben van.

A szerző (aki valószínűleg a könyvében használt afrikai ösgazdaság példája nyomán választott irónikus álnév mögött rejtőzködik) elárulja könyvében, hogy amikor 1932-ben először előállt e gondolatokkal, azt a bírálatot kapta, hogy munkája nem mutatja sem az eredeti gondolkodót, sem pedig a tudományosan képzett szakembert. A jelenlegi második kiadás olvasója is kénytelen csatlakozni az előbbi kritikához.

Mégis érdemes vele foglalkozni, mert e röpirat-stilusban írt, paradoxonokban bővelkedő munka mintegy tükörképe a német nemzeti szocializmus közgazdasági nehézségeinek. A nemzeti szocializmus nem akar teljesen szakítani a kapitalizmussal, de nem akarja simítások nélkül elfogadni a szocializmus elveit sem, azért itt-ott kinos összeütközéseket teremt. A kapitalizmusból át akarja menteni a magántulajdont és vállalkozási kedvet, a szocializmusból pedig elfogadja a munka feltétlen gazdasági fölényét s a kettő találkozásánál arra a megoldatlan problémára bukkan, hogy hogyan illeszkedik bele a tőke a nemzeti szocializmus gazdasági rendszerébe?

A dolog különben nem új. A klasszikusoktól kezdve mind napjainkig a kérdések és viták egész tömege fűződik a tőke közgazdasági szerepéhez. A munka értékében, termelő erejében, jogos igényeiben nem kételkedhetett egyetlen kor sem, de a kamat annál többet támadott és hánytorgatott jövedelmi forma.

A szerző nem viszi közelebb a kérdést a megoldáshoz. Nagy bátorsággal és fanatizmussal lát ugyan hozzá, hogy a pénzbálványt szétzuzza, — de azt már nem tudja világossá tenni, hogy mit állítsunk helyébe. Beszél valamit az utalvány pénz helyettesítő szerepéről, a részesedési arányok viszonyításáról s főként az idő értékmeghatározó

jelentőségéről, de odavetett megjegyzései messze vannak a komoly megfontolástól. Az időre vonatkozó megállapításai igen szellemesek és találóak, csak azt nem látjuk belőlük, hogy a forgalmi gazdaság kereteiben hogyan lennének realizálhatók? De talán nem is ebben kell keresnünk a könyv értékét? A mai gazdasági élet gyorsan pergő helyzetváltozásai özönével termelik a problémákat s e könyv is egy intő-jel arra, hogy a megoldatlan kérdések zűrzavarában hol van a gyújtópont.

Takaróné Gáll Beatrix.

Dickel, Ottó: Wehrkraft und Wirtschaft. Zur Finanzierung der Rüstung. Verlag: Die Schwertschmiede. Leonberg—Stuttgart. 1935.

A honvédelem gazdasági vonatkozásai ma annál is inkább a közérdeklődés központjában állanak, minthogy a mostani külpolitikai helyzet által kiváltott és világszerte példátlan méreteket öltött fegyverkezési verseny nem utolsó sorban általános gazdasági konjunkturát eredményezett. A „Rüstungskonjunktur“ Középeurópára elsősorban a német fegyverkezés által sugárzott ki és ott nemcsak gyakorlati eredményekkel járt, hanem elméleti feldolgozást is nyert. Természetes, hogy a fegyverkezési konjunktura elméleti méltatása sok vonatkozásban tulzásokba is esett. Az ilyen tulzásoktól nem mentes az előttünk fekvő tanulmány sem, amely azonban minden kiforratlansága ellenére is figyelemre méltó.

Szerző a régi Montecuccoli-féle megállapításból indul ki: a háboruhoz három dolog kell, pénz, pénz és újra pénz. Ez a törvény fokozottan érvényesül ma és ennek a modern háboruban szerepet játszó három elem az oka: a technikának és a természettudományoknak általában, a motornak pedig különösképpen kimagasló szerepe. Dickel hangsúlyozza, hogy mind a három mozzanat fokozott mértékben növeli a háborus tökeszükségletet. Mivel pedig a tőkeképződés nem elszigetelt folyamat, hanem az összes gazdasági erők eredője, tényként állapítja meg, hogy „a mai hadviseléshez egy makkegészséges gazdasági szervezet szükséges“. Természetesen egy ilyen egészséges közgazdaság nem teremthető meg máról holnapra és így minden hatalom, amelynek jövő lehetőségei között szerepel a háboru is, ennek a felismerésnek pillanatában fel kell hogy készüljön a háborus gazdasági feladatok megoldására. Ilyen értelemben állapítja meg szerzőnk, hogy „a válság megoldása tehát nemcsak a jövedelemképződés és az életfenntartás kérdése, hanem egyenlő mértékben a honvédelemé is“.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk a háboru győzelmes kimenetelének gazdasági feltételeit, szükséges ismernünk, vagy legalább is sejtenünk: miképpen fog festeni — gazdasági tekintetben — a jövő háboruja?

Szerző fejtegetései nagyrésztben azonosak Ludendorff tábornok gondolataival, ki azokat „Der totale Krieg“ című, nemrégiben megjelent munkájában, főleg annak a hadi gazdálkodásról szóló fejezetében kifejtette. Ezeknek a hadigazdasági elveknek végeredményeképpen szerző megállapítja, hogy a legkorszerűbben felszerelt haderő sem képes megvédeni a mögöttes országrészeket a legsúlyosabb ellenséges behatásoktól. Ez a nagy alapvető különbség, mely a jövő háboruja és minden eddigi háboru között fennáll. Gyakorlatilag

véve: minden termelőhely, legyen az gyár, major, vagy lakóház. a harctér határain belül esik.

A technika szerepét szerző a modern hadviselés szempontjából mindennél többre becsüli. Ebben a tekintetben is alkalmazkodik a mostani általános német felfogáshoz, mely a háború utáni időszak felfogása után újra a műszaki eszközök és fegyverek legfőbb fontosságát hangsúlyozza. Ezt az álláspontját még az ifjúság nevelésében is érvényesíteni kívánná, a megelőző katonai kiképzés helyett fokozott műszaki oktatást ajánl. elsősorban motorkezelés, híradó-technika stb. tekintetében. „A motor dönti el a nép életét és halálát, szabadságát vagy rabságát” — írja Dickel. Szerinte egyenesen a motorizált haderő és ezáltal maga a motor az, mely az ország gazdasági szerkezetét meghatározza.

A motor óriási tőkeerőt igényel, a kapitalizmus azonban a szükséges tőkéket csak hatalmas kamat- és adóterhek árán bocsátja rendelkezésre. Ezért vérzik el előbb-utóbb a fegyverkezési terhek súlya alatt minden kapitalista ország. Az ilyen fegyverkezés csupán egy bizonyos telítettségi fokig lehetséges; azon túl vagy megszűnik az ország teherbíróképessége, vagy pedig a vásárlóképeség zsugorodása von tömegnyomort maga után. Előbbire példa Franciaország, utóbbira Oroszország.

Mindezek orvosszereként építi fel Dickel azt a gyakorlati megoldást, melynek gerince a régi nemzeti szocialista követelés: a „kamatrabság megtörése”. Így véli lehetővé tenni, hogy az állam ne adókból fedezze többé a fegyverkezés költségeit. Lényeges megállapítása, hogy „a gazdasági élet legfőbb elrontói és a népi erők elsorvasztói a nemzetközi nagybankok. Mindaddig, amíg az államot adóságok nyomják, lehetetlenség a gazdasági élet meggyógyítása akár munkaszervezés, akár más megoldás útján.”

Végeredményben tehát szerző megállapítja, hogy a mostani gazdasági rend „nem képes kielégíteni a népek fegyverkezési szükségletét és fegyverkezési törekvését”. Erre csak egy új rendszer képes, amelyet ő „Lagewert-Theorie”-nek nevez. Ez az elmélet érték-elméletből indul ki, amely erősen fizikai színezetű. Az értéket D. mint egy terület helyzetének függvényét határozza meg. „A potenciális (Lagewert) azon munkák összegeként adódik, melyeket az egyén hajlandó teljesíteni egy bizonyos helyzetű terület számára oly módon, hogy személyisége tökéletesen érvényesüljön.” A potenciális összeg a nemzeti vagyonnal egyenlő. A tulajdon egyedüli rendelkezési módja: a munka. Kamat sohasem lehet vagyonok forrása.

Dickel munkája — mint láttuk — nemcsak a mai német gazdasági törekvésekre és problémákra jellemző, de arra a lázas megoldási és kutatási ambícióra is, mely a német közgazdákat fűti és amelynek eredményei bizony nem egyszer ennek a lázas állapotnak belyegét viselik.

Grossmann László,

Oberländer, Theodor: Die agrarische Überbevölkerung Polens. Berlin, 1935. A Volk u. Reich Verlag kiadásában. 118. old. és 18 kartogramm.

A tulnépesedéssel foglalkozó szakmunkák között is különös érdeklődésre tarthat számot Oberländer könyve. Bevezetése a tulnépesedés általános kérdéseit öleli fel és átviszi azt egy speciális agrár tul-

népesedési fogalomhoz. Fő része a lengyel agrár tulnépesedés-kérdését világítja meg és kiindul ebben a lengyel népnek az elmúlt évtizedben tapasztalt jelentős számbeli fejlődéséből. Lengyelországnak 1921-ben 27.2 millió lakosa volt, de a rákövetkező tíz esztendő alatt olyan születési többletet ért el, hogy lakosságának száma 32.1 millióra növekedett, ami 8%-os szaporodásnak felel meg. A lakosság számának egy évre eső növekedése 16.6‰, ami nemcsak a környező államokban, de egész Európában is egyedülálló. Magyarországon például csak 8.4‰-kel szaporodott a lakosság egy év alatt. A népesség területi megoszlását illetőleg Lengyelország területének minden egyes négyzetkilométere 82.7 lakos jut. Közép- és Keleturópa országaiban csak Magyarországon nagyobb a népsűrűség (93.9), Romániáé 61.1, Jugoszláviáé 56.0, Litvániáé 42.5.

Az agrár tulnépesedés azonban ezekben a számokban nem jut kifejezésre. Részletes táblázatokból és grafikonokból kitűnik, hogy Lengyelországban minden száz hektár területre 40 mezőgazdaságban foglalkoztatott egyén jut, ami rendkívül magas szám, mert a legintenzívebb gazdálkodást folytató Magyarországon is csak 28-an élnek ezen a területegységen. Galiciában ennél is többen, pl. egyes területeken 68.3 lélek jut minden száz hektárra, ami azt jelenti, hogy itt minden harmadik, sőt már minden második ember vagy állandóan, vagy időszakosan munka nélkül van. Fokozza a bajokat még az is, hogy a rendkívül tökeszegény lengyel parasztnak sem állatállománya, sem gépi berendezése, sem megfelelő értékesítési lehetőségei nincsenek. A mezőgazdasági termelés alacsony színvonalon mozog, talán olyan állapotban van, mint Magyarországon a múlt század közepén lehetett.

Különösen alacsony az állatállomány, a kisgazdaságok igen sok esetben teljesen nélkülözik a háziállatokat. Az állattenyésztés hiányában azután a föld megmunkálása is sokkal extenzívebb, de nagyobb a téli nyomor és téli munkátlanság is. A szerző adatai szerint az összes gazdaságok 43.8%-ában nem volt ló; 14.2%-ában nem volt szarvasmarha és 30.7%-ában nem volt sertés. Száz hektár mezőgazdasági területre 1931 közepén csak 16 ló, 38 szarvasmarha, 28.6 sertés és 10.2 juh esett. A kisbirtok tökeszegénysége akadályozza meg az állatállomány számbeli és minőségi fejlődését. A termelt takarmányfélések mennyisége után ítélve, Lengyelországnak igen intenzív állattenyésztéssel kellene foglalkoznia. Annyi takarmány terem, hogy minden egyes nagyállatra (ló, szarvasmarha, sertés) 597 kg. takarmány (zab, árpa, tengeri) jutna, amivel szemben Belgiumban csak 394 kg, Dániában 466 kg jut. Lengyelországban azonban a felsorolt takarmányfélék emberi táplálékul szolgálnak és a nyomorgó földművesek, mondhatnánk, eleszik az állat elől az ételt.

A mezőgazdaság siralmas helyzetét nagyrészt a közlekedés tökéletlensége is okozza. A lengyel kisgazdaságok nagy része utak és vasutak hiányában nem jut piachoz és naturál-gazdálkodásra van utalva. Az ország területének 34.1%-a, a volt orosz részeken 58%-a tíz kilométernél távolabb fekszik a vasutvonalaktól. Az utak sem felelnek meg azoknak a követelményeknek, melyeket egy intenzív mezőgazdaság feltétlenül megkíván.

A mezőgazdaságokban elhelyezkedni nem tudó tömegeket az ipar sem tudja felvenni. Lengyelországnak nincs olyan ipara, amely külföldi piacokra számíthatna. A belső fogyasztás pedig nem is lehet nagy, mert a kis gazdaságok felélik termelvényeiket, a piacra alig jut valami és így nem is tudnak vásárolni.

Munkájának zárófejezetében a szerző az agrár túlnépesedés levezetésének eszközeit teszi vizsgálat tárgyává. A múltban a kérdést megoldotta a kivándorlás és a német mezőgazdasági vidékek felé állandóan visszatérő időszaki vándorlások. Ma, sajnos, erre nincs lehetőség és a lengyel államnak nem is lehet ez a célja. A belső telepítéssel sem lehetne ezt a kérdést tökéletesen megoldani. A múltban történt áttelepitések beigazolták, hogy a helyzet csak rosszabbodott és az állam által befektetett hatalmas összegek hiábavaló kiadásnak bizonyultak. A fennálló súlyos nehézségek orvoslását Oberländer a mezőgazdaság termelőképességének fokozásában látja. Ennek eszközei az állam által a kiskgazdaságok rendelkezésére bocsátott tőke, az intenzív mezőgazdasági szakoktatás, piackutatás, a termelvények elhelyezésének biztosítása stb. Az iparosodás is azonnal fokozottabb lendületet venne, ha a mezőgazdaság helyzete fellendülne, mert volna belöldi vásárlóréteg. A szerző a bajok orvoslásának legjobb eszközeit egy szervezett és irányított rendszerben látja.

Ruisz Rezső.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia.

X. Vol. 1. 1935. I. Febbraio.

Marchiori Alberto: La natalita illegitima nell'Italia. A születések visszaesése századunknak jellegzetes általános jelensége. Szerző ezt a jelenséget a neomaltuzianizmussal hozza összeköttetésbe és ehhez fűzi azokat a következtetéseket, amelyeket a különböző művelt államok statisztikáinak figyelembevételével a törvénytelen születések arányszámának alakulásából vont le Olaszországban. Számba veszi legelőször a törvénytelen születések gyakoriságát, majd sorra vizsgálja a fontosabb olasz vidékeket és külön tanulmány formájában elemzi a legfontosabb 12 olasz tartomány törvénytelen születésszámának alakulását. Párhuzamot von a városi és vidéki lakosság, a nép-sűrűség és a törvénytelen születések között. Számításai az 1914–21-ig terjedő időszakot ölelik fel, legérdekesebbek azok a fejtegetések, ahol a gazdasági, szociális és morális tényezők hatását vizsgálja és különösen kiemeli a fasizmusnak a népesedéspolitika kialakításában való üdvös szerepét. — *Luzzato-Fegiz P.: Sulla struttura professionale della popolazione Italiana.* Az egyes népességi csoportok foglalkozási statisztikáját, életviszonyait, vagyoni állapotát és a különböző korcsoportok halandóságát tünteti fel és sok értékes statisztikai adatot halmoz össze. — *Lenti Libero: Ricerche Statistiche sull'Occupazione in Italia.* A legujabb munkanélküliségi és sztrájkstatisztikák kedvező alakulásától ad számot.

X. Vol. 2. 1935. Dicembre.

Ez a vaskos kötet az angol gazdasági élet fejlődésének van szentelve, bevezetésképpen azok az irányelvek rögzíttetnek le, amelyek Nagy-Britannia gazdasági életének irányító tényezői. — *Fanno Marco: Le tendenze dell'economia mondiale e il neoprotezionismo dell'Inghilterra.* Sorra veszi azokat az indító okokat, amelyek megalapozták Nagy-Britannia jelenlegi világgazdasági állását és ezek között első helyen emlékezik meg a textilipar módfelett való kifejlődéséről. Különösen fontos fejezetet szán a firenzei kereskedelmi és bankházak szerepének Anglia gazdasági történetében és ezáltal érdekes adalékokat dolgoz fel a földközi tengeri angol érdekek és törekvések érvényesülésének megértéséhez. — *Mortara Giorgio: Interventi statali nella vita economica della Gr. Bretagna.* Különös súlyt helyez az állami beavatkozásnak a szénbányászatban való fokozatos érvényesülésére. A szénbányászat Angliában 1913 óta hatalmas fejlődésnek indult, akkor 300.000, ma pedig közel egy millió munkást foglalkoztat. Részletesen ismerteti az államosítás felé irányuló tendenciákat, amelyek a termelésnek új rendet akarnak biztosítani és így akarják fokozni az angol világ-gazdaság erejét. — *Fasiani Mauro: Problemi tributari inglesi.* Az angol adórendszer és adópolitika alapszabályainak ismertetése után részletesen elemzi a fontosabb angol adónemeket és érzékelhető képét adja pontos statisztikai táblázatok segítségével ezen bevételek időrendi

alakulásának. — *Fossati Eraldo: Teorie monetarie inglesi.* Részletes áttekintését nyújtja a legfontosabb angol pénzügyi elméleteknek a Bullion Report-tól kezdve. Ebben az összefüggésben szóhoz jutnak a legkiválóbb angol valuta- és pénzügyi politikusok, John Sinclair, Randle Jackson, William Huskisson, Davies Giddy, Charles Bosanquet és mások. — *Moretti Vincenzo: La crisi mondiale e la depressione economica italiana.* E tanulmány a már többször ismertetett, hihetetlennek látszó olasz gazdasági fellendülés főbb jelenségeivel foglalkozik és arról számol be, hogy mit tett a fasizmus a gazdasági élet válságának elhárítására, milyen szociális, pénzügyi és gazdasági intézkedéseket foganatosított a világháború befejezése óta. Olaszország és mennyiben sikerült a jelenlegi kormánynak a gazdasági egyensúly fenntartását megvalósítani. — *Grizotti Benvenuto: Vecchi e nuovi indirizzi nella scienza delle finanze.* Cs. P.

Economica.

Vol. III. No. 10. Mai, 1936.

Bresciani-Turroni, C.: The theory of saving (II.) A tanulmány második része a takarékoság és az investíciók kiegyensúlyozatlan helyzetének esetét vizsgálja. Mill szerint a válságokat a megtakarítások gyors felhalmozódására lehet visszavezetni. Amikor a tőkés már nem tud megfelelő biztos kihelyezési lehetőséget találni, spekulatív, vagy téves investíciókra kényszerül, amelyek hamarosan a tőke megsemmisülésére vezetnek. Spiethoff és Keynes ciklikus konjunkturaelméletükben a takarékoság és a befektetések (tőkejavak termelése) egymáshoz való aránytalanságában, illetőleg a befektetések hirtelen változásaiban látják a válságok főokát. Ezzel szemben Robertson, Hayek és a monetáris elmélet többi hívei a konjunkturaváltozásokat elsősorban a fizetőeszközök volumenváltozásaira vezetik vissza. A két ellentétes iskola között Cassel felfogása középen áll, elismerve ugyan a kamatláb és a monetáris behatások fontosságát, de hangsúlyozva azok érvényesülésének korlátozott lehetőségét, aminek oka a közbenső időközök tompító hatásában található. A takarékoság és az investíciók közötti egyensúly megbomlása azonban önmagában hordja ellenszerét is. A felborult egyensúlyi helyzetet a gazdaság automatikus erői igyekeznek visszaállítani, hacsak ellentétes és zavaró idegen, monetáris befolyások nem érvényesülnek. Az infláció természetesen a takarékoság és az investíció egymáshoz való arányát teljesen megbontja és bár a befektetések mértékét eleinte nem csökkenti, sőt gyakran igen erősen növeli, a tőkemennyiséget rohamosan fogyasztja. Minden infláció végső periódusában nagyfokú tőkehiány észlelhető, különösen jó példa erre az 1921—23. évek német inflációja. — *Pigou, A. C.: Mr. J. M. Keynes' General Theory of Employment, Interest and Money.* Keynes a befektetésekre vonatkozólag azt a tézist formulázza, hogy azok a pénzjövedelmet és a fogyasztást alapösszegüknél nagyobb mértékben növelik. Van tehát egy állandó együttható, amellyel a befektetés nettó összegét meg kell szoroznunk, hogy a vásárlóképeség növekedését magunk előtt lássuk. Itt figyelmen kívül marad az, hogy az együttható csak az esetben lehet állandó, ha a kamatláb is változatlan, mert példának okáért felemelt kamatláb esetén a befektetésből eredő és továbbgyűrűző jövedelmek az emelkedés mértékének megfelelően csökkennek. A nominál- és reálmunkabérek közötti kapcsolat vizsgálatánál Keynes részben tagadja azt az általános tapasztalatot, hogy a pénzbérek csökkentése a reálbéreket is feltétlenül kisebbsíti, szembeségezve ezzel a prezumpcióval azt, hogy a pénzbérekkel együtt az árak is esnek és így a reálbérek nem mindig csökkennek akkor, amikor és főként nem mindig ugyanolyan mértékben, mint a nominálbérek. Ez természetesen szintén a mindenkori monetáris politika

korrektívumával állhatja meg helyét. Végül Keynes utolsó döntő fontosságú tézise, hogy a bankok megfelelő és kiegyensúlyozott kamatpolitikája és az állam stabil investíciós politikája a munkanélküliséget arra a minimális mértékre csökkenthetné, amely a legnagyobb konjunktúra idején sem küszöbölhető ki, tehát a szükséglet- vagy divátváltozásokkal járó átmeneti munkanélküliség problémamentes nivójára. Ennek vizsgálatánál figyelembeveendő, hogy a munkavállalók összessége rendszerint két alternatíva között választhat: 1. magasabb reálbérek és kisebb munkáslétszám; 2. alacsonyabb reálbérek és több kereső. Miután a munkavállalók nem mindig döntenek a második alternatíva mellett, a Keynes-féle „teljes foglalkoztatás” eszménye a legtökéletesebb bankpolitika és investíciós rendszer mellett sem érhető el. Összefoglalóan a bíráló elismeri a munka nagy és a gazdasági irodalomban majdnem korszakalkotó jelentőségét és a Keynesnél már megszokott gyakran homályos kifejezésmód és meghatározások félreértésére alkalmat adó fogalmak ellenére is a monetáris konjunktúra-tudomány egyik fontos határkövének tekinti azt. — *Boulding, K. E.: Time and Investment.* — *Beveridge, William: Marriage and Birth Seasons.* V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 143. Heft 4. April, 1936.

Ischboldin, Boris: Das Problem der Nationalen Dividende. — A technika haladása, a munkanélküliek számának ijesztő szaporodása és a világgazdasági árak rapszodikus ingadozása számos olyan elméletnek adott talajt, amely a krónikus válságot az eddigi elszigetelt intézkedések helyett összefüggő szerves gyógymóddal kívánna orvosolni. A legtöbb elgondolás a lecsökkent vásárlóerő felfokozását célozza és számos felfogás ezt az ugynevezett „nemzeti osztalék” intézményével tartaná megvalósíthatónak. A legelterjedtebb C. H. Douglas tana, amely Keynes „vásárlóerőteremtési” és J. A. Hobson „kapitalizálódási” elméletein alapszik. Douglas szerint a nemzeti jövedelem két részre oszlik, az egyik az áruk eladásából személyi (munkabérek, fizetések, osztalékok) járandóságokra fordítható hányad, amely a jelen vásárlóerőt fokozza, míg a bevétel összes többi része, amely anyagra, kamatra stb. esik, a jelen gazdasági élet számára nem képez vásárlóerőt, hanem tulajdonképpen a multa vonatkozik s a vásárlóerőt nem növeli. Így a vásárlóerő és az árak között fennáll egy bizonyos különbség, amit Douglas a „nemzeti osztalék” intézményével kíván áthidalni. Az osztalékra való jogosultság áruk vásárlása által keletkezik és az osztalék a vételár bizonyos százalékának megtérítéséből áll. Ezt a hányadot az eladónak a vevő helyett az állam térítené meg, a — természetesen — nacionalizált bankok útján. Douglas elgondolásai — miután politikai népszerűsége alkalmas eszközök — az Egyesült Államokban Huey Long és a hírhedt Coughlin páter, Kanadában pedig Aberhart (Alberta miniszterelnöke) útján gyorsan elterjedtek. Ezek az elgondolások nyilvánvalóan nem mozognak a megvalósíthatóság körében; hanem mintegy felnagyított elképzelései az állam eddigi szociális intézményeinek, amelyek ugyancsak közvetlenül a fogyasztást finanszírozzák (munkanélküli segély, szociális közmunkák). Megvalósításukhoz olyan anyagi eszközök volnának szükségesek, amelyeket a legtöbb állam még akut infláció árán sem teremthetne elő. A gazdasági vérkeringésből kikapcsoltak fogyasztásának finanszírozása „nemzeti osztalék” révén elérhetetlen célkitűzés marad, viszont igaz az is, hogy egyre terjed az állami költségvetésről vallott az a felfogás, hogy az állam legfőbb feladatai ma már annyira szociális jellegűek, hogy a büdzsé egyensúlya a „gondoskodás” és „vásárlóerőteremtés” szempontjai mellett fokozatosan háttérbe szorul. — *Conrad, Otto: Der Grundfehler der Lehre Othmar Spann's.* — *Meus, Hans: Das Handwerk im neuen Reich.*

Band 143. Heft 5, Mai, 1936.

Casper, Karl: Das Monopol im Staufbau der Wirtschaft. A termelés folyamatának több fokán és fázisán keresztül vizsgálja a monopólium árhatásait és az ezekből eredő következményeket. Az eddigi tanulmányok általában az elszigetelt monopóliumok problémájával foglalkoztak, Casper a nyersanyag, félgyártmány és készáru monopóliumokon át elérkezik a többszörös (halmozott) monopóliumok kérdéséhez és több változatban taglalja a koncentrációs folyamathoz, vagy más adottságokból eredő kizárólagosság hatását a termelésre, a jövedelemeloszlásra és fogyasztásra. — *Grüneberg, Leonhard, Karl: Die Entwicklung des französischen Socialismus seit 1920 und seine heutige Lage.* — *Hoernigk, Rudolf: Die deutschen Verbrauchergenossenschaften.* — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1935.*

Band 143. Heft 6, Juni 1936.

Fossati, Eraldo: Untersuchungen über den Produktionsprozess in der korporativen Wirtschaft. A termelés folyamata az egyes javak szükségletkielégítő tulajdonsága vagy képessége fokozásának tekinthető. A szükségleteket kielégítő javakat előállító munka a termelőerők megfelelő kombinációja. A termelés egyrészt a szükségletek adott időpontban felmérhető mennyiségére és meghatározható minőségére, másrészt azoknak bizonyos szabályszerű időközökben való visszatérésére — tehát ellátására — rendezkedik be. Az időtényező szerepe a termelésben azonban nem merül ki ezzel, sőt sokkal jelentősebb vonatkozásban mutatkozik a „közvetett termelés“-nél, ahol maga a termelési folyamat hosszabb, mint a primitív „közvetlen“ termelésnél, tehát a bizonytalansági kockázat is nagyobb. Az individualista rendszeren épített gazdaságban a termelőt a fogyasztóhoz csupán a csere relációja fűzi, a termelés támpontjait csak a piaci ár és a szükséglet felbecslése jelentik. A fogyasztási cikkek iránti kereslet, illetőleg a tapasztalható kínálat a termelés egész vonalán kialakít egy passzív egyensúlyi állapotot, amelynek legfőbb jellegzetessége az alkalmazkodás. A piaci helyzet labilitása azonban az individualista rendszerben élesen kiütözik s fokozatosan kartellizálásra, trösztösödésre vezet, ami azután a rendszer liberális jellegét változtatja meg. A korporatív rendszerben az egyéni kötelességérzet etikai tényezőjén kívül a munka céljait az állam hatalma „is“ befolyásolja. Az állam ellenőrzi a termelés arányosságát s így kiküszöböli a kapitalista termelés időtényezőjében rejlő fentemlitett bizonytalanságot, amellett, hogy a kapitalista munkamegosztás előnyeit a termelés számára továbbra is biztosítja. A korporatív termelés alapján felépített gazdaságban tehát nem a liberalizmus passzív egysége, vagy a kartellekben feloldódott individuális termelés részlegesen aktív jelensége mutatkozik, hanem a „koordináló termelés, a vállalatok specializálódása és integrálódást, mint az államhatalom céljainak szolgálatába állított végrehajtó szerveké“. — *Muhs, Karl: Der Parallelismus von Preis- und Produktionsbewegung.* A konjunkturaproblémát taglaló elméleteket legjobban úgy csoportosíthatjuk, ha a változások okát az investíciókban kereső iskolát (Spiethoff) szembeállítjuk azzal a gondolkodással, amely a konjunkturmozgalmak eredetét a pénz- és hitelvolumen fluktuációjára vezeti vissza. Az egyik feltevés természetesen nem zárja ki a másikat s így a hatások meglehetősen elmosódottak, de a végső kauzalitás tekintetében a két iskola eltér egymástól. Minden konjunkturaváltozás az egyensúlyi helyzet valamely megzavarásának a következménye. A statikus elmélet a gazdaság egyensúlyában beállott eltolódások kérdését az árelmélettel oldja meg. A monetáris konjunkturaelmélet hívei a konjunktura dinamikus jelenségeit ezzel az apparátussal megmagyarázhatatlannak tartják. Különösen nem tudják megoldani a konjunktura-

tura mindkét fázisában tapasztalható ár- és termelési párhuzamot (a termelés és az árak egyidejű emelkedését és csökkenését) és így ez a jelenség megerősíti azt a hitet, hogy a konjunktura változásai csak monetáris eseményekkel magyarázhatók meg. Ez azonban nem áll teljesen, mert a konjunktura dinamikája lélektani szempontok behatása alatt az ártörvényt nem engedi a „statikus” szabályoknak megfelelően érvényesülni, sőt azt meg is fordíthatja. Az emelkedő ár a javuló konjunktura esetén a keresletet sok esetben nem csökkenti, hanem növeli. A konjunktura végső fázisában a „tulinvestált” állapot a keresletnek a termelési javak felől a fogyasztási cikkek felé való eltolódásában mutatkozik meg. Az „investíciós” iskola azonban nemcsak az árváltozásokkal jár, hanem az ezektől mentes konjunktúrát is meg tudja magyarázni. Ilyen esetekben ugyanis az árstabilitás okául a termelési költségek állandó csökkenése tekinthető. Egyes iparágak a csökkenő költségek folytán termelésüket és nyereségüket új befektetésekkel növelhetik, a többiek az árcsökkentésből profitálva nagyobb nyereségre tesznek szert és nagyobb árkereslettel a többi áru árát felfelé ösztönzik. Az általános árszínvonal — belső eltolódásokkal — változatlan maradt. A konjunktura jelensége egyedül az árak tükrén keresztül nem magyarázható meg és így a monetáris elmélet nem adhatja a végleges megoldást. A befektetések alakulását végső oknak tekintő és lélektani magyarázatokat alkalmazó „reális” elgondolás nem tart arra számot, hogy kizárólagos érvényességét elfogadtassa. A gazdasági élet jelenségeinek szövevényes mivolta visszatükröződik a mozgatóerők komplexitásában. A konjunktura nyilvánvalóan nem a pénzjelenségek egyszerű reflexe, de minden fellendülést a hitelvolumen kiterjedése és minden depressziót annak csökkenése kísér, tehát a monetáris jelenségek sokkal inkább okozat, mint ok jellegűek. A konjunktura valóságos motivuma a gazdálkodó ember elhatározásaiban van, amelyeknek megvalósításában a pénzrendszer mindig csak eszköz marad. — *Apelt, Kurt: Gegenwartsfragen der deutschen Textilwirtschaft.* — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1935. (Fortsetzung und Schluss).* V. B.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. I. Nr. 3. — Mars 1936.

Durand, Julien: L'évolution économique de l'Amérique du Sud. Dél-Amerika fontos nyersanyagforrásait ismerteti. A világ nitrogén termelésének 97, kávétermelésének 76, kakaó-, bőr- és gyapjutermelésének kb. 20—20 százaléka esik Dél-Amerikára. E nyersternékek szempontjából fontos világrész ipara is nagy mértékben haladt előre az utóbbi években. Gazdasági és szociális szempontból is fontosak azok a lehetőségek, amelyek a délamerikai köztársaságok egymás közti és Európával kapcsolatos szorosabb összeköttetései révén elő állhatnak. — *Krumme, Emile: Ou en est la production industrielle du pétrole synthétique?* A természetes és szintetikus petróleumnak a világ gazdaságában elfoglalt helyét, valamint egymáshoz való viszonyukat ismerteti. A petróleumprobléma nemcsak gazdasági, hanem egyuttal politikai kérdés is. A szintetikus petróleum ipari előállítását főképpen katonai szempontból követelik. Kimutatja a világ petróleumtartalmát, ismerteti a petróleum fontosságát a világ energiaforrásai szempontjából, valamint a petróleum világpiaci helyzetét. Az Egyesült Államok petróleumtermelése 1929-ben a világtermelésnek 67 százalékat tette ki. — *Mertens, A.: Situation de la politique commerciale.* A folytatólagos gazdasági szemlének ez a része általánosságban a világgazdasági helyzettel, az olasz petróleumszankció nehézségeivel, a 18-as bi-

zottság működésével és az Egyesült Államok kereskedelmi politikájával foglalkozik. — *Pollet, E.: L'empire Britannique.* Az imperiális parlament felállításának tervével foglalkozik, amely szerinte legjobb politikai megoldása lenne annak a viszonyoknak, amely az angol világbirodalom tagjai között fennáll. Az imperiális parlament gondolata már az angol birodalom népeinek köztudatában él. Anglia iparai közül különösen a fémipar fejlődött az utolsó évben erősen. A fémipar termelése 1935-ben átlagban kb. 10 százalékkal haladta meg az elmúlt évit, ezzel szemben a gyapotipar japán versenyzőkkel való együttműködés hiányában nem mutatott ilyen fejlődést. Csak az angol közgazdaság igazi nagy problémája, a több mint kétmillió munkanélküli, nyomja súlyosan az angol közgazdaságot. — *Hennebicq, Léon: La crise et les banquiers Anglais.* A szerző már tizenkettedik éve kommentálja a Big Five vezetőinek közgyűlési beszédeikben kifejtett véleményét és tanácsait a gazdasági helyzetet illetően. Megállapítja, hogy a nagybankok vezetőinek figyelme a kontinentális Európa felől elfordult. Érdeklődésüket sokkal inkább az impérium és az impérium kültagjai, a sterling-blokkhoz tartozó államok foglalják le. A másik, mindegyik közgyűlési beszédben tapasztalható jelenség: az angol közgazdasági élet általános kedvező alakulása, amely még jobban alátámasztja az eddigi imperialista törekvéseket, mert ezzel igazoltnak vélik az eddig követett imperialista politika helyességét. — *A Gazdasági Szemlében* a Big Five vezetőinek közgyűlési beszédei: *Campbell, Colin Frederick: La situation économique de l'Angleterre.* — *Tuke, William Favill: La situation économique internationale.* — *Beckett, Rupert E.: La reprise anglaise et impériale.* — *Beaumont Pease, J. W.: Une année de progrès.* — *McKenna, Reginald: Un centenaire d'Histoire bancaire.* — *A Pénzügyi szemlében: Le rapport de la Banque Nationale de Belgique.*

Vol. II. No. 1. — Avril 1936.

Wagemann, Ernest: La situation de l'économie mondiale. A Német Gazdaságkutató Intézet negyedévi füzetének (10. évf. 4. füzet) ismertetése. Az utolsó hónapok eredményei — több zavaró momentum ellenére — általában optimizmusra adnak okot. A világkereskedelmi forgalom előnyösen alakult. Az egyes országok javuló irányzatával szemben, egyedüli kivétel az aranyblokk vezető országa, Franciaország. Az Olaszországgal szembeni szankciók hatásáról, az amerikai mezőgazdasági válságról, a fogyasztási javakat készítő iparok fokozottabb foglalkoztatásáról számol be. Franciaország előnytelen gazdasági helyzetéből azt a következtetést vonja le, hogy a francia gazdasági politika megváltozására kell számítani. Végül Németország gazdasági helyzetét ismerteti, hangsúlyozva annak a nyomásnak a veszélyességét, amelyet a nyersanyagárak emelkedése és készárúk árának csökkenése jelent. — *Krumme, Emil: Ou en est la production industrielle du pétrole synthétique?* A szintetikus petróleumról szóló, előző számban közölt, tanulmány folytatásaképpen részletezi a német kémiai ipar szintetikus petróleum előállítására való törekvéseit. Különösen az olajban és lignithen való gazdagság teszik lehetővé Németországban a szintetikus petróleum gyártását. Nagy jelentősége van ezenkívül a kémiai ipar pénzügyileg és iparilag megszervezett egységének és hatalmának. Rendes körülmények között a nemzetközi csereforgalom gazdaságellenessé tesz minden szintetikus termelést, mert a természet által nyújtott anyagok még hősséggel rendelkezésre állanak és a nemzetközi forgalom esetén sokkal könnyebben, gazdaságosabban megszerezhetők, mint mesterségesen előállítva. Azonban a politikai és gazdasági helyzet bizonytalansága következtében a petróleumot importáló államok mindent elkövetnek, hogy magukat a távoli, idegen hatalom birtokában lévő és éppen ezért bizonytalan természeti forrásoktól függetlenítsék. További indok a szintetikus benzín előállítására, azaz a természetes benzintől

való függetlenítésre, hogy a világ petróleumtermése 4 hatalmas tröszt: a Szovjet Tröszt, a Royal Dutch Co., a Standard Oil Co. és az Anglo-Persian Oil Co. kezében van. Mindezideig a szintetikus petróleum árban nem tud versenyezni a természetessel, annál kb. háromszorta drágább. A szintetikus petróleumérdekeltség Németországban az I. G. Farbenindustrie kezében van. A leunai üzem 1935-ben kb. 300 ezer tonna szintetikus petróleumot állított elő. Nem lehetetlen, hogy a természetes petróleum a természetes nitrát sorsára fog jutni, melyből Németország 630 ezer tonnát importált a háboru előtt. Azóta mesterségesen állítják elő és jelenlegi bevitele ennek következményeképpen 84 ezer tonnát tesz ki. — *Pervouchine, Nicolas: Les nouvelles tendances de l'industrie internationale du pétrole.* Az államok növekvő befolyása a petróleumtermelésre, valamint a petróleumfogyasztó államok erősödő függetelensége, jellemző erre a nyersanyagra. A nemzetközi verseny fennáll még ebben a termelési ágban, azonban figyelemreméltó kísérletek történtek nemzetközi együttműködés létrehozására.

Laborde, Fernand: La conférence économique de la France Métropolitaine et de la France d'outre-mer. Anglia mintájára Franciaország is rendszeresen nagyszabású gyarmati konferenciát hív össze. Az utolsó 1934 decemberétől 1935 áprilisáig tartott. A gazdasági, termelési, pénzügyi, szociális és üzemi kérdésekkel külön-külön bizottság foglalkozott. A kongresszus célja minél szorosabb kapcsolatokat teremteni a gazdasági téren is Franciaország és gyarmatai között, valamint a közös érdekeket érintő törvények és rendelettervezetek közös megtárgyalása. — *Clerget, Pierre: Un projet d'entente professionnelle obligatoire dans les industries de la soie.* A selyemipari válság különös sullyal nehezedik a lyoni selyemiparra, amely főképpen valódi selyem előállításával foglalkozik. A selyemipar legnagyobb problémája, hogyan tudjon az olcsó műselyemgyártással eredményesen versenyezni. A selyemgyártás régi országai Franciaország, Olaszország, Svájc, Ausztria, Németország (sőt ezekhez Japán és Északamerika is hozzávehető), közös alapon megfelelő propagandával próbálják a valódi selyem fogyasztását növelni. — *A Gazdasági Szemlében: Orme, Edward B.: Les banques anglaises et le commerce international.* A Martins Bank Ltd. elnöke a nemzetközi és az angol gazdasági helyzetről számol be optimista hangon. — *S. S.: La spécialisation et la coordination des besognes.* — *A Pénzügyi Szemlében: E. B. D.: Le rapport annuel de la Reichsbank.* G. L.

The Economic Journal.

Vol. XLVI. No. 181. March 1936.

Douglas, Paul: The United States Social Security Act. — *Cooke, C. A.: Legal Restraint of Trade.* Az angolszász jogrendszerek egyik legfontosabb normája, hogy a gazdálkodási szabadság megkötésére és korlátozására irányuló szerződések törvényes úton nem érvényesíthetők. A törvény ilyen szerződés megkötését nem tiltja, de végrehajtásához nem nyújt segédkezet. Az angol jogrendszer rugalmassága a szerződésbe való állami beleszólás eszközét akként kezeli, hogy azonos gazdasági erejű felek megállapodását csak a közérdek szempontjából vizsgálja felül, de a gyengébbnek az erősebbel való szerződésének érvényét lényegében és tárgyában vizsgálja meg. Ezek a normák már a jogtörténet korai fázisaiban, a XVI. században érvényesültek. A gazdasági átalakulás és a modern ipari termelés támasztotta követelményeknek, az ipari egyezményeknek (gazdasági cselekvőszabadság korlátozása) kérdését Nagybritannia és az Egyesült Államok jogszolgáltatása egymástól eltérően igyekezett megoldani. Angliában a szabadkereskedelem rendszere a kartell- és trustmegállapodások élét eleve elvette, a nemzetközi verseny önmaga jelentette az árak korrektívumát,

míg Amerika a fogyasztót — protekcionista vámtarifa miatt — anti-trust törvényekkel volt kénytelen megvédeni. A cselekvési korlátozás kérdésének súlypontja a tőkekoncentráció, a nagybani termelés folytán az árproblémára tevődött át. A gazdasági szabadságnak magánmegállapodás útján való megkötése önmagában a mai jogi helyzetben megengedett, míg a szabad verseny korlátozására irányuló monopolisztikus törekvések ellenőrzés alá esnek, a törvénynek nem célja a megállapodások meggátlása, hanem az észszerű árak, bérek és jogok elérése — s ez a század gazdaságjogi feladatainak egyik legfontosabb területe. — *Hayek, A. F.: Utility analysis and interest.* — *Hutt, W. H.: Discriminating Monopoly and the Consumer.* Azzal az egyre jobban elterjedő tévhitel száll vitába, hogy a „laissez faire“ a természeti erők teljes és egyenletes kihasználását nem teszi lehetővé. A discriminálás egyes típusait sorolja fel és vizsgálja meg és emellett a fogyasztó helyzetét elemzi a monopólium egyes válfajainak változó adottságainál. — *Macgregor, D. H.: Pareto's Law.* — *Pigou, A. C.: The Webbs on Soviet Communism.* V. B.

Zeitschrift für Sozialforschung.

Genf, 1935. Heft 2.

Grossmann, Henryk: Die gesellschaftlichen Grundlagen der mechanistischen Philosophie und die Manufaktur. Borkenau Frank könyve, „Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild“, nagyarányu vitát indított meg a polgári társadalom kialakulásának, valamint a gazdasági élet és szellemi kultúra közötti összefüggésnek a kérdéseiről. Ebbe a vitába kapcsolódik szerző tanulmánya, mely a Borkenau-féle elméletet bonckés alá veszi és rámutat annak némely ellentmondására. Szerző szerint kézenfekvő, hogy a mechanisztikus filozófia alapfogalmai a gépek, a mechanizmusok szemléletéből születtek meg. Borkenau ezzel szemben a mechanikai fogalmak keletkezését nem a gépekből, hanem a kézművileg alkatrészeire bontott emberi munkából vonja le. A modern természettudomány keletkezését általában a XV. század második felére helyezik, viszont Borkenau több mint 150 évet mellőz vizsgálatai során és a keletkezés időpontját a XVI. és XVII. század közötti átmenetben rögzíti le. Rámutat végül szerző Borkenau helytelen következtetései okaira; ezek elkerülhetetlen következményei módszerének, mely a pártküzdelmeket veszi az ideológiák boncolásának kiindulópontjaként. A cikk Borkenau rendszerének bírálata mellett átfogó képet ad a manufaktúra fejlődéséről és a gazdasági életre gyakorolt messzemenő hatásáról. — *D. Lasswell, Harold: Collective Autism as a Consequence of Culture Contact: Notes on Religious Training and the Peyote Cult at Taos.* Az értekezés azokat a társadalom-lélektani következményeket tárgyalja, melyeket két kultúra összeütközése nyomán az egyiknek az elszegényedése idéz fel. Az északamerikai indiánok, közöttük főképen a Taos-indiánok, e kérdés tanulmányozására kitűnő példaképek szolgálhatnak. — *Walter, Benjamin: Probleme der Sprachsoziologie.* Könyvismertetések a filozófia, szociológia, lélektan, szociális mozgalmak irodalmából. Az ismertetett nemzetgazdasági munkák sorából Wagemann Ernst: Zwischenbilanz der Krisenpolitik emelkedik ki, mely Hitler és Roosevelt gazdasági intézkedései között próbál párhuzamot vonni.

L. Gy.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Május 14-én *Neumann Károly* elnöklete alatt *malduri Maléter Jenő* államvasuti főtanácsos adta elő tanulmányát: „A közlekedés jelentősége nemzetgazdaságunkban“ címen. Munkáját a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

Közygylés.

1936. évi rendes közgyűlésünket május 28-án tartottuk a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara disztermében; tagjaink igen nagy számban jelentek meg, vendégként pedig a *báró Korányi család* tagjai és ismerősei: özv. báró Korányi Frigyesné, báró Korányi Sándor, báró Korányi Blanka, báró Dániel Gáborné, Soós Elemérné, Kelemen Ferencné, Kammerer Istvánné, Korányi László, Steller Éva, Erney Mária, stb. A pénzügyminiszter ur képviselőjében Iklódi Szabó Andor államtitkár jelent meg. Tagjaink közül a következők neveit sikerült feljegyezni: Hegedűs Lóránt, Imrédy Béla, Gorove László, Székács Antal, Jakabb Oszkár, Egry Aurél, Madarassy-Beck Marcell, Posch Gyula, Paul Iván, Koós Mihály, Czizik Béla, Polder M. János, Pásztor Miksa, Frey Kálmán, Tóth Jenő, Szász Lajos, Kresz Károly, Vajda Ákos, Vincze Frigyes, M. Kovács Gyula, Ihrig Károly, Halasi Fischer Ödön, Róz Gusztáv, Bálint Ferenc, Gündisch Guidó, Németh Béla, Zimmer Ferenc, Kóródi Sándor, Rapoch Jenő, Balkányi Kálmán, Bokor Gusztáv, Jónás Géza, Paul Sándor, Tihanyi Lajos, Ruzitska Lajos, Almási Sándor, Varga István, Csák László, Benes Ferenc, Balla Antal, Rostás László, Nátly József, Bányai Aladár, Kovács Dezső, Dirsztay Andor, Hámos Dezső, Szinte János, Kecő István, Holzer Sándor, Gerber Miksa, Doroghy Kálmán, Czigler István, Almásy Károly, Mahler Sándor, Prém László, Makra Zoltán, Lándori György, Trajánovits Lajos, Böszörményi András, Gervay Mihály, Gosztonyi László, Buday Kálmán, Láng János, Theiss Ede, Domány Gyula, Makai Ernő, Sztaniszlavszky Ervin, Göntér Gyula, Smith János, Simay Pál stb., stb.

Eber Antal elnök üdvözölte a megjelenteket, a jegyzőkönyv vezetésére Kisléghi Nagy Dénes főtitkárt, hitelesítésére Varga István és Benes Ferenc tagtársainkat kérte fel. Rámutatott a közgazdaságtudomány terén tapasztalt haladásra s megemlítette a tudományunk terén 1935. év folyamán megjelent kiválóbb műveket. Társaságunk egyik feladatát éppen abban látjuk, hogy egyfelől elősegítsük az elméleti kutatást és lehetővé tegyük a kutatók eredményeinek nyilvánosságra hozatalát, másfelől népszerűsítsük és megismertessük közönségünkkel a

közgazdaságtan eredményeit s így terjesszük a közgazdasági kultúrát. Erre annál inkább szükség van, mert a parlamentben, városi és egyéb közgyűléseken tekintélyes férfiak által sokszor olyan kijelentéseket hallunk, amelyek a közgazdasági tudás nagy hiányaira s felületessőt sokszor egyenesen groteszken ható vélemények alkotására valának. Több ilyen példát mutat be parlamenti és egyéb beszédekből. Ezek is csak azt mutatják, mennyire szükséges s milyen fontos feladatot tölt be Társaságunk előadásaival és lapunknak, a „Közgazdasági Szemlének“ kiadásával.

Ezután *Csizik Béla* tartotta meg *emlékbeszédét báró Korányi Frigyesről*. Az előadást teljes egészében a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

Öt perc szünet után *Kisléghi Nagy Dénes* titkár előterjesztette a Társaság 1935. évi működéséről szóló jelentését, valamint a főpénztáros és a számvizsgáló bizottság jelentéseit, amelyeket a közgyűlés egyhangulag elfogadott. Ugyancsak egyhangulag elfogadta az 1936. évi költségvetési előirányzatot. Számvizsgálókká megválasztottak az 1936. évre: Ámon Károly, Domány Gyula, Görög Frigyes, Óvári Papp Zoltán és Zsengeri Manó. Más tárgy nem lévén a közgyűlés ezzel végetért.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Mai—Juni 1936.

Inhaltsauszüge.

Gedenkrede für Baron Friedrich von Korányi.*

Der Name Korányi ist mit der Wirtschafts- und Finanzgeschichte Ungarns in der Nachkriegszeit eng verwachsen. Er war eben zu den kritischsten Zeitpunkten dreimal Finanzminister und führte in dieser stürmischen, die wirtschaftlichen Grundlagen des Daseins der Nation erschütternden Zeit einen heroischen Kampf gegen den wirtschaftlichen Verfall.

Korányi trat mit 23 Jahren, im Jahre 1892, in das Finanzministerium ein. Nach 20 Jahren war er bereits Ministerialrat u. Generaldirektor der Landeszentrale für Kreditgenossenschaften. Nach dem Zusammenbruch der ungarischen Kommune übernahm er am 11. September 1919 zum erstenmal die Leitung des Finanzministeriums. Krieg, Revolution und feindliche Besetzung hatten das ungarische Wirtschaftsleben in eine schwere Krise geführt, die Inflation war in vollem Gange, die Mittel für die Weiterführung des Staatshaushaltes konnten nur mit Hilfe der Notenpresse herbeigeschafft werden. Mit ungeheurer Energie versuchte Korányi das Steuersystem so umzugestalten, dass die Tätigkeit der Notenpresse eingestellt werden konnte. Das wichtigste Ereignis seiner ersten Finanzministerschaft war die im März 1920 verordnete Abstempelung der Banknoten, die mit einer 50%-igen Zwangsanleihe verbunden war. Seine Anstrengungen waren jedoch nicht vom gewünschten Erfolg gekrönt. Den wichtigsten Grund hierfür, die schwerwiegendste Ursache für den wirtschaftlichen Verfall des Landes erblickte Korányi in dem Kapitalmangel. Dies war der springende Punkt seines Systems, auf den er auch in späteren Jahren immer wieder zurückkam. Er forderte Kapitaleinfuhr, wobei er aber immer die Notwendigkeit, gewisse Schranken innezuhalten, betonte. Er erkannte aber auch die Wichtigkeit der einheimischen Kapitalbildung und versuchte diese mit allen ihm zur Verfügung stehenden Mitteln zu fördern.

Seine erste Finanzministerschaft währte bis zum 16. Dezember 1920; nach seinem Sturz kehrte er — jetzt schon als Präsident — zur Landeszentrale der Kreditgenossenschaften zurück. Im September 1922 wurde er als Vertreter Ungarns zur Reparationskommission delegiert. Im Februar des nächsten Jahres wurde er zum Gesandten Ungarns in Paris und Madrid ernannt. Auf diesem Posten entfaltete er eine wert-

* Gehalten in der Generalversammlung der Ungarischen Volkswirtschaftlichen Gesellschaft am 28. Mai 1936.

volle Propagandaarbeit im Interesse des Landes; es ist zum guten Teil ihm zu verdanken, dass sich die Stimmung der Ententeländer Ungarn gegenüber gebessert hat und dass das Land aus seiner früheren wirtschaftlichen Isolierung heraustreten konnte.

Im März 1924 wurde er Finanzminister im Bethlen-Kabinett, mit dem Auftrag, das bereits begonnene Sanierungswerk zu Ende zu führen. Nachdem er diese Aufgabe gelöst hat, wurde er im November 1924 wieder zum Gesandten in Paris ernannt. Auf diesem Posten verblieb er bis zum September 1928. Nach seiner Abdankung wurde er zum Präsidenten der Geldinstitutszentrale ernannt. Im September 1929 war er bei den die Konferenz vom Haag vorbereitenden Verhandlungen der Leiter der ungarischen Delegation; an der Konferenz selbst vertrat er zusammen mit Stefan Bethlen die Interessen Ungarns. Als Präsident der Geldinstitutszentrale war sein Hauptaugenmerk auf die Kräftigung und den Ausbau des ungarischen Kreditwesens gerichtet; seine besondere Sorge galt den Kreditinstituten der Provinz.

Beim Ausbruch der Krise im Jahre 1931 übernahm er das Präsidium des Landesausschusses für Auslandsschulden, die die Regelung der ausländischen Verbindlichkeiten Ungarns und die Herbeiführung einer Einigung mit den ausländischen Kreditoren zur Aufgabe hatte. Im Dezember dieses Jahres wurde er zum drittenmal Finanzminister. In seinem Kampfe gegen die Wirkungen der Krise erliess er als erstes die Verordnung über das Transformatorium, erhöhte im Interesse der Rettung des Gleichgewichtes des Staatshaushaltes zahlreiche Steuern und Abgaben, setzte die Staatsausgaben, darunter auch die Beamtengehälter, herab, überwachte die Finanzgebarung der autonomen Gebietskörperschaften, bewirkte die wiederholte Herabsetzung der Zinssätze, sorgte für die Linderung der Lage der verschuldeten Landwirtschaft und wehrte vor allem alle inflationistischen Bestrebungen mit Entschiedenheit ab.

Als das Károlyi-Kabinett am 1. Oktober 1932 gestürzt wurde, verliess auch er seinen Posten als Finanzminister und wirkte seitdem wieder als Präsident der Geldinstitutszentrale und des Landesausschusses für Auslandskredite weiter. Der Tod raffte ihn unerwartet inmitten seiner segensreichen ausgedehnten Tätigkeit am 26. September 1935 hinweg.

Béla Csizik.

Beitrag zur Dynamik der konjunkturellen Entwicklung.

Es soll hier die Frage untersucht werden, ob es der rechtzeitig eingreifenden Wirtschaftspolitik grundsätzlich möglich ist, eine Volkswirtschaft aus dem inflationistischen Konjunkturaufschwung unmittelbar in den Zustand des geldtheoretischen Gleichgewichtes (Investitionen = Ersparnisse) hinüberzuleiten.

Nach der Untersuchung einiger störender Faktoren, die von der Wirtschaftspolitik in der Verfolgung der obigen Zielsetzung wohl berücksichtigt werden müssen, aber grundsätzlich kompensierbar sind, wird der Nachweis geführt, dass ein System, in dem eine genügend grosse Anzahl von Wirtschaftssubjekten steigende Preise antizipiert, grundsätzlich nicht in geldtheoretisches Gleichgewicht gebracht werden kann.

Der Kernpunkt des Argumentes ist dies: Es kann gezeigt wer-

den, dass sich das geldtheoretische Gleichgewicht bei steigenden Preisen nicht einstellen kann. Antizipiert aber eine genügend grosse Anzahl von Wirtschaftssubjekten Preissteigerungen, so steigen die Kosten je Gütereinheit. Wenn sich nun die Antizipationen der Grenzünternehmer richtig erweisen, so setzt sich der inflationistische Aufschwung bei steigenden Preisen fort. Steigen die Preise dagegen infolge eines wirtschaftspolitischen Eingriffes (z. B. Zinserhöhung) *nicht* den Antizipationen entsprechend, so tritt eine Diskrepanz zwischen Kosten und Erlös auf, die kumulativ-deflationistisch wirksam ist, also eine Krise herbeiführt.

Ist also der Konjunkturaufschwung durch die allgemein in Erscheinung tretende Antizipation steigender Preise gekennzeichnet, so kann die Wirtschaftspolitik den Aufschwung entweder so lange weiterlaufen lassen, bis das Bankensystem infolge der Verringerung seiner Liquidität gezwungen ist, eine Deflation einzuleiten, oder sie kann durch ihren Eingriff weitere Preissteigerungen verhindern und dadurch den Zusammenbruch beschleunigen. Unter diesen Voraussetzungen gibt es aber kein wirtschaftspolitisches Verhalten, das das geldtheoretische Gleichgewicht unmittelbar herstellen würde.

Wilhelm Fellner.

Die Einkommenverteilung in Ungarn.

Die Anwendung der üblichen Methoden, die Verwertung der Einkommensteuerstatistik, bzw. die Pareto'sche mathematische Methode führt in bezug auf die tatsächliche Gestaltung der Einkommenverteilung in Ungarn zu keinem befriedigenden Resultat. Wie in allen europäischen Agrarländern, die eine verhältnismässig ungünstige Einkommenverteilung zeigen und in denen die Einkommensteuer nur einen verhältnismässig geringen Teil der öffentlichen Lasten ausmacht, so bietet die Einkommensteuerstatistik auch in Ungarn nicht genügend Anhaltspunkte zur Klärung der Einkommenverhältnisse. Während z. B. in Deutschland im Jahre 1928 55% der Bevölkerung Einkommensteuer bezahlten, waren in Ungarn im Jahre 1934 nur 2.4% der Gesamtbevölkerung einkommensteuerpflichtig. Ausserdem darf man nicht aus dem Auge lassen, dass die Steuerfassungen ein von den tatsächlichen Einkommenverhältnissen wesentlich abweichendes Bild zeigen. Aus diesen Gründen kann die Gestaltung der Einkommenverteilung in Ungarn auch mit der Pareto'schen mathematischen Methode nicht befriedigend geklärt werden, — das Pareto'sche Verteilungsgesetz fusst ja auf empirischen Untersuchungen, denen die Einkommensteuerstatistiken zugrunde liegen.

Unser Verfahren war das folgende. Wir versuchten das Durchschnittseinkommen der einzelnen, voneinander mehr oder minder abzugrenzenden Berufszweige festzustellen. Die Zahlen der den einzelnen Berufszweigen angehörenden Erwerbs- und Gesamtbevölkerung entnahmen wir der Berufsstatistik der Volkszählung des Jahres 1930. Auf diese Weise gelang es, das Einkommen einzelner breiter Bevölkerungsschichten zu bestimmen. Am Ende blieben dann einige Schichten, bei denen keine ausreichenden Anhaltspunkte für die weitere Aufteilung der Einkommenssumme zu finden waren, — dieser Kategorie schrieben wir den Rest zu, der nach Abzug des bestimmbareren Einkommens der obenerwähnten breiten Volksschichten von der Gesamt-

summe der Einzeleinkommen verblieb. Bei dieser Kategorie, die Bevölkerungsklassen mit grossen Einkommen umfasst, hat dann die Einkommensteuerstatistik gewisse Anhaltspunkte zur weiteren Gliederung dieser Gruppe geliefert. Die Angaben der Statistik wurden jedoch einigermassen modifiziert, um eine grössere Annäherung an die tatsächlichen Verhältnisse zu erreichen.

Die wichtigsten Ergebnisse unserer Berechnungen sind die folgenden: im Jahre 1930/31 verfügten 80% der Gesamtbevölkerung des Landes über ein durchschnittliches Jahreseinkommen von 289 P pro Kopf; von der Gesamtsumme der Einzeleinkommen entfielen auf diesen Teil der Bevölkerung 44%. Das Durchschnittseinkommen der übrigen 20% der Bevölkerung war rund fünfmal so hoch wie das der 80% umfassenden ungeheuren Mehrheit. Diese 20% verfügten über ein Durchschnittseinkommen von 1500 P pro Kopf; die Abweichungen von diesem Durchschnitt waren jedoch sehr gross. Eine vorsichtige weitere Gliederung führt zu dem Ergebnis, dass in dem genannten Jahre 0.6% der Bevölkerung über 20%, 19.6% der Bevölkerung über 38% und 79.8% der Bevölkerung über 42% der Gesamteinkommenssumme verfügte. Das Verhältnis des Durchschnittseinkommens der drei Kategorien zueinander gestaltete sich also wie 1 : 4 : 66.

Matthias Matolcsy.

Der fehlerhafte Wortlaut der ungarischen Indemnitäts- und Appropriationsgesetze.

Der Paragraph der ungarischen Budgetgesetze, der der jeweiligen Regierung die Ermächtigung gibt, über die staatlichen Einnahmen zu verfügen, spricht in der Regel vom Zur-Verfügung-Stellen der Steuern, Abgaben und sonstigen staatlichen Einnahmen. Demgegenüber ermächtigen die Indemnitätsgesetze (so werden in Ungarn die Gesetze genannt, die der Regierung in Fällen, wo am Ende des Budgetjahres das Budgetgesetz für das nächste Jahr noch nicht verabschiedet ist, das Recht erteilen, für einige Monate den Staatshaushalt im Rahmen des vorjährigen Budgets weiterzuführen) die Regierung zur Inkrafthaltung der Steuergesetze für die fragliche Zeitspanne und zur Inanspruchnahme derjenigen Staatseinnahmen, die sich auf Grund dieser Gesetze ergeben. Dieser Text lässt die Frage aufkommen, ob die Finanzgesetze, abweichend von anderen Gesetzen, in bezug auf ihre zeitliche Geltung Beschränkungen unterworfen sind. Die Antwort kann nur lauten: es gibt keine verfassungsrechtliche Bestimmung die in bezug auf die Geltungsdauer zwischen Gesetz und Gesetz unterscheidet. Wenn am Anfang des Budgetjahres das Budget noch nicht verabschiedet ist, wenn also die Staatseinnahmen für das Budgetjahr der Regierung noch nicht zur Verfügung gestellt worden sind, so bedeutet das überhaupt nicht, dass die Steuer- und sonstigen Finanzgesetze bis zur Verabschiedung des Budgetgesetzes ausser Kraft treten, sondern nur, dass die Regierung über keine Ermächtigung verfügt, in der Zwischenzeit die in den Steuergesetzen vorgesehenen Steuern zu erheben. Die Ermächtigung der Indemnitätsgesetze müsste sich also nur auf die Einziehung der Steuern beziehen, — die Ermächtigung zur Inkrafthaltung der Steuer- und sonstigen Finanzgesetze ist völlig überflüssig. Wenn dem nicht so wäre, so müssten nicht nur die Indemnitätsgesetze, son-

dern auch die Budgetgesetze eine Ermächtigung zur Inkrafthaltung der Steuergesetze enthalten.

Wie schlüpfte nun dieser Fehler in den Wortlaut der Indemnitätsgesetze hinein? Nach dem Ausgleich mit Österreich und der Wiederherstellung der ungarischen Verfassung wurde das erste neue ungarische verantwortliche Ministerium am 17. Februar 1867 ernannt. Dieses Ministerium fand ein Finanzsystem und eine Finanzverwaltung vor, die von der absolutistischen Regierung ausgebaut, also verfassungswidrig entstanden waren. Es konnte freilich nicht daran gedacht werden, noch vor der Verabschiedung des ersten Budgets einen völlig neuen Steuerkodex zu erlassen und so bat der damalige Finanzminister, Graf Melchior Lónyay, den Reichstag um die Ermächtigung, das verfassungswidrig entstandene Steuersystem vorübergehend weiter in Kraft halten zu dürfen. Der Reichstag hat diese Ermächtigung erteilt und so enthielt das Indemnitätsgesetz mit Recht nicht nur die Ermächtigung zur Erhebung der Steuern, sondern auch zur Inkrafthaltung der früheren Steuerverordnungen. Die Ausarbeitung eines völlig neuen Steuerkodexes und die Verabschiedung aller notwendigen Steuergesetze nahm 8 Jahre in Anspruch. In der Zwischenzeit musste die Geltung der provisorischen Steuergesetze von Jahr zu Jahr von neuem verlängert werden. Diese Verlängerung geschah meistens in besonderen Gesetzen, die noch vor den Budget-, bzw. Indemnitätsgesetzen verabschiedet wurden, und die letzteren enthielten folgerichtigerweise nur die Ermächtigung, die Steuern und sonstigen staatlichen Einnahmen auf Grund dieser Gesetze einzuziehen. Eine Ermächtigung zur weiteren Inkrafthaltung der provisorischen Steuergesetze enthielt nur das Indemnitätsgesetz 1870:XLVIII, dem keine besonderen Gesetze über die Verlängerung der Geltungsdauer dieser Steuergesetze vorausgingen. In den ersten 5 Jahren nach der Wiederherstellung der Verfassung haben also die Budget- und Indemnitätsgesetze immer scharf distinguirt, ob die gesetzliche Geltung der Steuer- und sonstigen Finanzgesetze für die betr. Zeitspanne in Ordnung war oder nicht. Zum erstenmal wurde in dem Indemnitätsgesetz 1871:LXV ein Fehler begangen; dieses Gesetz enthielt nämlich die Ermächtigung, die Steuergesetze in Kraft halten zu können, obzwar die unmittelbar vorher verabschiedeten Gesetze 1871:LVI—LXIV die Geltung der Steuergesetze für die betreffende Periode bereits verlängert haben.

Im Jahre 1875 konnte dann das Aufbauwerk des neuen Steuersystems bereits als beendet betrachtet werden. Die alten provisorischen Steuergesetze traten hiermit ausser Kraft und die neuen Gesetze galten nicht mehr als provisorisch, ihre Geltungsdauer war nicht mehr beschränkt. Seit diesem Zeitpunkt ist es völlig überflüssig, über die Inkrafthaltung der Steuergesetze in den Indemnitäts- oder anderen Gesetzen besonders zu verfügen. Seit dieser Zeit muss also die den früheren Indemnitätsgesetzen kritik- und gedankenlos entnommene Formel als völlig falsch bezeichnet werden. Es wäre höchste Zeit, dass dieser Fehler aus dem Text der Indemnitätsgesetze ausgemerzt würde und dieser endlich eine verfassungsrechtlich korrekte Fassung erhielte.

Anton Papp.

Steuermoral und Steuerlast.

Je mehr im modernen Steuerwesen diejenigen Steuern in den Vordergrund treten, bei deren Erhebung der Staat auf die Mitwirkung des Steuerzahlers angewiesen ist, von um so grösserer Wichtigkeit sind — auch vom praktisch-finanzpolitischen Gesichtspunkte — die psychologischen, moralischen und soziologischen Probleme der Besteuerung. Unter den hier in Frage kommenden geistigen und moralischen Faktoren ist für die Gemeinschaft die pünktliche gewissenhafte Erfüllung der Steuerpflicht, die sog. Steuermoral, von entscheidender Bedeutung.

Da in der Besteuerung auch zahlreiche andere Faktoren eine Rolle spielen, ist die Steuermoral nicht nur eine Funktion der moralischen Erziehung und des staatsbürgerlichen Bewusstseins. Sie hat zahlreiche Voraussetzungen und ist das Ergebnis des Zusammenwirkens zahlreicher Faktoren. Man darf auch nicht denken, dass für die Gestaltung der Steuermoral nur das Verhalten des Steuerzahlers von Bedeutung wäre. Neben diesem ist nämlich auch das Verhalten der Gesetzgeber und überhaupt der Geist der Steuergesetzgebung, ferner auch das Verhalten der Finanzverwaltung von ausserordentlich grosser Bedeutung. Die Moral der Steuergesetzgebung fordert nicht nur die proportionelle, der Leistungsfähigkeit der Steuerzahler angepasste Verteilung der Steuerlast, sondern auch das Geltendwerden ethischer Prinzipien bei der Verteilung der durch die Besteuerung erworbenen öffentlichen Zahlkraft, also bei den Ausgaben des Staates und der öffentlichen Gebietskörperschaften. Die Moral der Steuererhebung ist vorwiegend eine Frage der Technik. Die Technik der Steuerverwaltung muss so gestaltet werden, dass sie sowohl den Steuerzahlern wie den Steuerbehörden möglichst wenig Gelegenheit zu Missbräuchen bietet. Besonders darauf muss peinlich geachtet werden, dass die Steuerbehörden die Bestimmungen der Gesetze pünktlich und unparteiisch durchführen; es wirkt auf die Steuerzahler sehr demoralisierend, wenn sie sehen, dass die Steuerbehörde nicht allen Steuerzahlern gegenüber dieselbe Strenge, dasselbe Mass anwendet.

Die Steuermoral der Steuerzahler, also das, was man im allgemeinen unter Steuermoral versteht, bedeutet immer und überall die pünktliche Erfüllung der Pflicht des Steuerzahlens. Man könnte wohl die Frage stellen, ob es berechtigt ist, von einer besonderen Steuermoral zu sprechen, zwischen einer besonderen Moral des Steuerzahlens und einer allgemeinen menschlichen Moral zu unterscheiden. Diese Unterscheidung ist jedoch berechtigt; die Pflicht des Steuerzahlens lebt im Bewusstsein der Bürger nicht wie ein moralisches Gesetz, sondern wie ein zwingender Rechtssatz, dem man Folge leisten muss, wenn man die Konsequenzen, die vorgesehenen Strafen vermeiden will. Die Steuer ist eine erzwungene Leistung, bei der der Steuerzahler nicht das Gefühl einer unmittelbaren Gegenleistung hat, wie bei seinen anderen geschäftlichen Verpflichtungen. Das ist die Ursache dafür, dass die Steuermoral von seiten der allgemeinen Moral nur eine sehr schwache und manchmal überhaupt keine Unterstützung findet. Auch die konkrete Gestaltung der Steuermoral des Einzelnen hängt von zahlreichen Faktoren ab, so von der grösseren oder geringeren Harmonie, die zwischen der Auffassung des Steuerzahlers und dem herrschenden politischen System besteht, ferner von der sozialen Lage des Steuerzahlers,

von der Zahl der Mitglieder der Gemeinschaft, von der subjektiven Bewertung der Leistungen des Staates und der Öffentlichkeit im allgemeinen, von der Klassenzugehörigkeit, der Wirtschaftslage, dem Geschlecht des Steuerzahlers usw. Ausser diesen sozialen, wirken häufig auch noch historische Faktoren auf die Gestaltung der Steuermoral ein. So wirkt sich z. B. in Ungarn der lange Kampf, den der Adel um seine Steuerfreiheit und nach dem Freiheitskampf die ganze Nation gegen die absolutistischen Bestrebungen des Wiener Hofes geführt hat und der die Bezahlung von Steuern nicht als eine Tugend, sondern als eine antinationale Tat erscheinen liess, heute noch lähmend auf die Steuermoral aus.

Das Problem der Steuermoral gewinnt besonders dann eine ausserordentlich grosse steuerpolitische Bedeutung, wenn die öffentlichen Bedürfnisse zu sehr anwachsen und die Schwere der Steuerlast den Widerstand der Besteuten herausfordert. Wann diese Belastungsgrenze erreicht wird, kann freilich in absoluten Zahlen nicht ausgedrückt werden, weil es nicht nur von wirtschaftlichen, sondern auch von sozialen Faktoren abhängt. Jedenfalls kam es nach dem Weltkriege in fast allen Ländern Europas zu Massenkundgebungen und Massenbewegungen gegen die übermässige Besteuerung. Unter solchen Umständen verspricht freilich die staatsbürgerliche Erziehung in bezug auf die Steuermoral nicht viel Erfolg, — von viel durchschlagenderer Wirkung wäre eine Herabsetzung der Steuerlast.

Alois Diczig.

Die Konzentration im Bankwesen.

Nach einer Einleitung allgemeinen Inhalts, die sich mit den Ursachen und Formen der Bankenkonzentration, ferner mit deren Fortschritten und Tendenzen in England, Frankreich, Deutschland und den Vereinigten Staaten befasst, bespricht die Studie den Fortschritt der Bankenkonzentration in Ungarn von der Inflationszeit angefangen bis zur Erschütterung der Kreditorganisation durch die Weltkrise.

Die örtliche Konzentrationstendenz ist im ungarischen Bankwesen auf den ersten Blick offensichtlich, sie ist sogar viel auffällender als in Westeuropa. Die Entwicklungsrichtung war in Ungarn sowohl in kultureller wie in wirtschaftlicher Richtung immer zentralistisch, — alles strebte nach der Hauptstadt. Nach der Verstimmlung des Landes wurde dieser Zug selbstverständlich noch auffällender, die Kluft zwischen Budapest und der Provinz noch tiefer. In bezug auf das Bankwesen kommt diese Tatsache in einer einzigen Zahl genügend zum Ausdruck: Mit den abgetrennten Gebieten hat das Land 66% seiner Kreditinstitute verloren, die selbstverständlich alle Provinzinstitute waren. Die lokale Konzentration ist also sehr ausgesprochen und dem Übergewicht der Budapester Geldinstitute entspricht auch deren viel stärkere Expansionstendenz. Aber auch die Kapital- bzw. Machtkonzentration macht fortwährend Fortschritte. Seit 1924 ist die Zahl der Kreditinstitute stets im Abnehmen begriffen, sie sank in sechs Jahren von 749 auf 606 herab.

Schon auf Grund dieser Tatsache ist es unzweifelhaft, dass in der ungarischen Kreditorganisation die Konzentrationstendenz stets am Werke ist. Um jedoch näheres über diese Konzentration aussagen zu können, muss noch untersucht werden, ob auch ein Aufsaugungspro-

zess wahrzunehmen ist, ob das Gewicht eines Teils der Geldinstitute in der gesamten Kreditorganisation auf Kosten der übrigen Institute im Zunehmen begriffen ist. Wenn man, um diese Frage beantworten zu können, die eigenen und fremden Mittel der bedeutendsten Budapester und Provinzinstitute ins Auge fasst, so zeigt sich, dass der Anteil dieser Institute an den Gesamtkapitalien der ungarischen Kreditorganisation ständig wächst. Besonders stark ist dieses Wachstum bei den Budapester Kreditinstituten, — die eigenen und fremden Mittel der 10 grössten Budapester Institute betrugen im Jahre 1923 45%, im Jahre 1929 schon 60.5% der Gesamtkapitalkraft der Budapester Geldinstitute und 39.7% bzw. 46% der Gesamtkapitalkraft aller ungarischen Geldinstitute. Der Anteil der 10 grössten Provinzinstitute an der Gesamtkapitalkraft ist in diesen sechs Jahren von 3% auf 3.9% gestiegen.

Ein weiteres Symptom des Konzentrationsprozesses ist die Vermehrung der Filialen und der Beteiligungen an anderen Geldinstituten. Im Jahre 1929 waren schon 27.5% aller ungarischen Banken und Sparkassen von anderen Geldinstituten abhängig. Die Zahl der Filialen vergrösserte sich von 1923 bis 1929 um 9%. Auch was die Beteiligung und die Filialengründung anbelangt, stehen die Budapester Geldinstitute im Vordergrund. Ihr Anteil an der Gesamtzahl sowohl der Beteiligungen wie der Filialen war in der untersuchten Periode in ständigem Wachstum begriffen.

Die ungarischen Geldinstitute sind — abgesehen von den spezialisierten Instituten — Mischformen von Bank, Sparkasse und Finanzierungsinstitut. Dies ist die Erklärung dafür, dass in der ungarischen Kreditorganisation, im Hinblick auf die Konzentration, sowohl die für die englischen und französischen Depositenbanken charakteristische geschäftliche Dezentralisation, wie die für die amerikanische und deutsche Entwicklung wichtige, auf Beteiligung und Interessengemeinschaft fussende Konzernbildung wahrzunehmen ist.

Ladislaus Ács.

Kleinere Beiträge.

Bauernfrage und Soziographie.

Die Wissenschaft der Soziographie verfügt noch über keine feste Methodik. In Ungarn nahm diese Wissenschaft in der letzten Zeit einen starken Aufschwung, sie ist jedoch in ihrer Betrachtungsweise und ihren Methoden stark von politischen Gesichtspunkten beeinflusst. Ihr Hauptproblem ist bei uns die krisenhafte Lage der Bauernschaft und durch dieses Problem ist sie mit der Sozialpolitik und der Agrarpolitik eng verbunden. Vor kurzem hatte Zoltán Szabó eine Studie veröffentlicht, die das Leben von Tard, eines kleinen ungarischen Dorfes, schildert. Diese Arbeit ist charakteristisch für die ganze ungarische Soziographie. Im Vordergrund des Interesses des Autors steht nicht die reine und wertfreie Beschreibung sozialer Verhältnisse, sondern das Wohlergehen der Bauernschaft. Das Vorherrschen dieses Gesichtspunktes führt nicht selten zu einer verzerrten Darstellung der Tatsachen, weil es in jeder Aenderung im voraus Krisen zu ahnen wähnt. Die Darstellung, die der Verfasser gibt, weist zahlreiche methodologische Fehler auf, besonders bei der Anwendung der stati-

stischen Methode. Szabó legt ein übergrosses Gewicht auf die Beobachtung, dass die Bauernschaft von der Landflucht ergriffen sei; diese Behauptung ist aber in bezug auf das untersuchte Dorf nicht überzeugend, — es sprechen ja alle Symptome dafür, dass die Bauern hier ihre alten Lebensformen noch nicht aufgegeben haben. Die wichtigste Aufgabe der ungarischen Soziographie wäre eben, diese und ähnliche Erscheinungen ohne vorgefasstes Werturteil gründlich zu untersuchen, denn so lange diese objektive Untersuchungsarbeit nicht stattgefunden hat, ist es auch nicht möglich zu entscheiden, wie die Führung sein soll, der unsere in einer Umwälzung begriffene Bauernschaft bedarf.

Béla Reitzer jun.

Die Handwerkerbevölkerung Ungarns.

Die ungarische Statistik verfügt noch nicht über eine umfassende vollständige Erhebung über denjenigen Teil der Bevölkerung, der im Handwerk seinen Unterhalt findet. In Verbindung mit der Volkszählung von 1930 hat zwar das Statistische Zentralamt eine sehr interessante Erhebung über die Handwerksbetriebe durchgeführt, — aus gewissen technischen Gründen geben jedoch die Ergebnisse dieser Erhebung kein erschöpfendes Bild über die zahlenmässige Grösse der Handwerkerklasse des Landes. Bei der Feststellung dieser zahlenmässigen Grösse sind wir, neben der erwähnten Erhebung über die handwerklichen Betriebe, auf das berufsstatistische Zahlenmaterial der Volkszählung und daneben auch noch auf Schätzungen angewiesen. Unsere Untersuchungen führten auf dieser Grundlage zu folgenden Ergebnissen über die Zahl derjenigen, die im Handwerk ihren Unterhalt finden:

Selbständige Handwerker	203.000
Deren Familienmitglieder	390.000
	Zusammen:	<hr/> 593.000
Angestellte in Handwerksbetrieben	206.000
Deren Familienmitglieder	180.000
	Insgesamt:	<hr/> 979.000

Es leben also in Ungarn rund 1 Million Menschen vom Handwerk, d. h. 11—12% der Gesamtbevölkerung.

Ladislau Gábor.

Zollastberechnungen.

Die Zollastberechnungen können zweierlei Zwecken dienen: 1. das Zollwesen eines Landes statisch oder dynamisch darzustellen und 2. das Zollwesen verschiedener Länder miteinander zu vergleichen. Von grosser Wichtigkeit ist jedenfalls die Feststellung der Methoden, mit Hilfe derer brauchbare und aufschlussreiche Zahlen zu erlangen sind. Die Zollast kann von verschiedenen Gesichtspunkten aus betrachtet werden; 1. kann sie mit den importierten Waren in Verbindung gebracht werden und zwar entweder mit dem Gewicht oder mit der gesamten Preissumme der importierten Warenmenge; 2. kann die Zollast der Bevölkerungszahl gegenübergestellt werden, um auf diese Weise die Mehrbelastung der Verbraucher durch die Zölle zu illustrieren.

Es muss schon einleitend festgestellt werden, dass diejenige Methode, die nur einige repräsentative Waren herausgreift, kein zuverlässiges Bild über die Zollpolitik eines Landes zu geben vermag, und ferner, dass bei den Berechnungen immer der tatsächliche Aussehenhandel des Landes berücksichtigt werden muss und nicht einfach die Sätze des autonomen Zollltarifs, die, wenn bei diesen Sätzen überhaupt kein Warenverkehr stattfindet, bedeutungslos sind. Schliesslich muss sowohl bei dem Gewichtszoll wie bei den Preiszollberechnungen die zollfreie Einfuhr von der zollpflichtigen immer genau getrennt werden. Eine Gegenüberstellung der Gewichts- und Preisgrössen der zollpflichtigen Einfuhr und der Zolleinnahmen liefert uns zwei brauchbare Daten über das Ausmass des Zollschatzes. Die Richtung und die Ziele der Zollpolitik sind jedoch erst dann zu erkennen, wenn diese Gegenüberstellung auch für die verschiedenen Produktionszweige im einzelnen durchgeführt wird.

Mit den obigen Methoden sind brauchbare Angaben über das Zollwesen eines Landes in einem gegebenen Augenblick, also über einen bestimmten statischen Zustand zu gewinnen. Bei einer Untersuchung der Entwicklung ist es dagegen nicht genügend, die auf dem oben geschilderten Wege für die verschiedenen Zeitpunkte gewonnenen Zahlen einfach nebeneinander zu stellen, — es müssen vielmehr aus diesen Zahlen, je nach dem Ziele, dem die Berechnungen dienen sollen, alle Elemente ausgeschieden werden, die diese Zahlen infolge der angewandten Methode oder aus anderen Gründen verzerren. Die Änderungen in der Struktur des Zollsystems, ferner in der Waren- und Preisstruktur der Einfuhr, die auch während einer kürzeren Zeitspanne nie fehlen werden, machen die für die verschiedenen Zeitpunkte gewonnenen Zollbelastungszahlen unvergleichbar. Wenn man also vergleichbare Zahlen gewinnen will, die die Entwicklung der Zollpolitik richtig darstellen, so müssen erst die für die verschiedenen Zeitpunkte berechneten Zahlen von diesen störenden Nebeneinflüssen säuberlich befreit werden. Diese Arbeit ist bei der Mannigfaltigkeit der in den Zollbelastungszahlen zur Geltung kommenden ineinandergreifenden Faktoren sehr schwierig, fast undurchführbar; und wenn sie auch befriedigend durchgeführt werden könnte, so ergibt sie Zahlenreihen, die von den tatsächlichen Zahlen wesentlich abweichen, die also nur mit der grössten Vorsicht zu benutzen sind. Es zeigt sich auch hier, dass verwickelte Erscheinungen des Wirtschaftslebens, die aus dem Zusammenwirken mannigfaltiger Einflüsse resultieren, in einer einzigen Zahl nicht zum Ausdruck gebracht werden können. Aus dem Gesagten folgt schon, wie wenig Aussicht auf Erfolg der Versuch hat, die Zolllast verschiedener Länder miteinander zu vergleichen, — und zwar sowohl die gesamte Zolllast wie auch diejenige, die auf einer einzigen Ware lastet. Der Vergleich einiger weniger Daten ist fast immer wertlos, die Berücksichtigung aller Verschiedenheiten macht dagegen den Vergleich unmöglich.

Stephan Kecskö.

Die mexikanischen Bodenreformen.

Die ersten Verfügungen, die nach der Eroberung des Mexikanischen Reiches in bezug auf die Verteilung des Grundbesitzes getroffen wurden, zeigen einen Kompromiss zwischen dem alten Gewohnheitsrecht der Indianer und dem hispanisierten römischen Recht. Die

charakteristischste Rechtsinstitution des Aztekenrechtes war die Besitzgemeinschaft der Gemeinden, das „ejido.“ Die spanischen Könige haben — im Gegensatz zu den an die Eroberer verliehenen freien Rittergütern — diesen agri publici ihren Schutz zuteil werden lassen und im Interesse der Verhinderung von Missbräuchen für diese sogar das Veräußerungsverbot ausgesprochen. Die am Anfang des 19. Jahrhunderts einsetzenden Revolutionen haben dann diese Bindungen allmählich gelöst und so wurden die zwischen individuellen Besitzern aufgeteilten Gemeindebesitztümer zur freien Beute der jeweiligen Machthaber. Es setzte ein fortschreitender Prozess der Grundbesitzakkumulation ein, der seinen Höhepunkt unter der 50jährigen Präsidentschaft Porfirio Diaz erreichte. Es entstanden ungeheure Grossgrundbesitztümer, meistens in der Form von Aktiengesellschaften und fast immer auf Kosten der indianischen Bauernschaft. Als dann in der Madero'schen Revolution von 1910 die indianischen Massen zu politischem Einfluss gelangten, haben sie diesen natürlicherweise dazu benutzt, um nach jahrelangem harten Kampfe im Jahre 1916 die in die Form eines staatlichen Grundgesetzes gekleidete Bodenreform durchzusetzen. Das Gesetz liess für die Zwecke der Bodenreform die Inanspruchnahme des Mittels der Enteignung zu; es schrieb zwar das Dazwischentreten der Gerichte und die volle Entschädigung der früheren Besitzer vor, in der Praxis wurde es jedoch zum Deckmantel von Rechtsberaubungen, die sich nach politischen Gesichtspunkten gerichtet haben. Die Durchführung dieser Reform führte zu einem Sturz der Bodenpreise und einem starken Rückgang der landwirtschaftlichen Produktion; infolge der Enteignung des Grundbesitzes ausländischer Staatsangehöriger zeitigte sie ausserdem schwere internationale Konflikte. Eine der interessantesten Verfügungen dieses später mit mehreren Novellen ergänzten Reformgesetzes war die völlige Wiederherstellung der „ejidos“, die dann zu einem Grundpfeiler der stark sozialistischen Wirtschaftspolitik des Staates wurden und heute bereits als die organisierten lokalen Exponenten des herrschenden Systems angesehen werden müssen.

Ladislaus Passuth.

Preisausschreiben der Ignaz v. Darányi-Gesellschaft für Agrarwissenschaft.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Zehn Jahre der Tätigkeit des Landeskreditschutzvereins.

Bericht des Landeskreditschutzvereins. 1926—1936.
Budapest, 1936. 89 S. (In ungarischer Sprache).

György, Ernst: Die Lehren der Zahlungseinstellungen von zehn Jahren. Budapest, 1936. 48 S. (In ungarischer Sprache).

Der Landeskreditschutzverein hat vor kurzem das 10jährige Jubiläum seines Bestehens gefeiert. In diesen zehn Jahren war die Arbeit des Vereins von manchen wichtigen praktischen Ergebnissen gekrönt, u. a. auch auf dem Gebiete der den Kreditorenschutz betreffenden Gesetzgebung. Die Tätigkeit des Vereins ist aber auch für die Wirtschaftswissenschaften nicht ohne Interesse, da die Vereinsleitung immer bestrebt war, auch auf die theoretischen Konsequenzen und Lehren ihrer Erfahrungen hinzuweisen. Der jetzt vorliegende 10. Bericht ist eben aus diesem Gesichtspunkte besonders interessant, da er die Erfahrungen der 10 Jahre, die ungefähr einen ganzen Konjunkturzyklus umfassen, zusammenfassend behandelt und auf diese Weise bedeutsame Zusammenhänge aufklärt. Es werden darin eine ganze Reihe von wichtigen privat- und volkswirtschaftlichen Problemen behandelt, — z. B. welcher Bedeutung die vorgefallenen Insolvenzen waren, wie sie von den Aenderungen im Wirtschaftsleben beeinflusst wurden, wie die Geschäftsführung der zahlungsunfähigen Schuldner war, wo die Quellen der bedeutendsten Verluste lagen, welche Rolle die Unehrlichkeit des Schuldners spielte usw.

Der an interessantem Material reiche Bericht ist zum grössten Teile die Arbeit Ernst György's, der die wichtigsten Kapitel seiner Ausführungen in dem oben angeführten Heft auch separat veröffentlicht hat. Er stellt verallgemeinernd fest, dass unter ausserordentlichen Umständen — wie in den Jahren 1929—31 — die allgemeine Wirtschaftslage Schuld an den meisten Insolvenzen ist, während in günstigeren Zeiträumen, wie in den Jahren 1933—35, die Ursachen der Insolvenzen in der individuellen Geschäftsführung liegen. Um die näheren Ursachen der Insolvenzen feiner erfassen zu können, hat er aus den dem Verein vorgelegten Fällen eine repräsentative Statistik zusammengestellt, die über die persönlichen Verhältnisse der zahlungsunfähigen Schuldner, über die Ursachen, die zu den Insolvenzen geführt haben und über die Umstände, die vom Gesichtspunkte der Beurteilung der Insolvenzen bedeutungsvoll sind, sehr wertvollen Aufschluss gibt.

Stefan Varga.

Einzelbesprechungen.

Kerék, Michael: Ein halbes Jahrhundert der Siedlungspolitik, Budapest 1936. Verlag „Magyar Ut“. 215 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser bespricht in diesem Buche die deutschen Erfahrungen auf dem Gebiete der Siedlungspolitik. Er behandelt den Stoff nach der bewährten Systematik: einer kurzen historischen Übersicht folgen die Abschnitte Boden, Mensch, Kapital und Organisation. Der Verfasser will auf die Lehren der deutschen Siedlungspolitik hinweisen, die die ungarische Bodenpolitik verwerten könnte, — er löst diese Aufgabe mit aner kennenswerter Objektivität und überlässt es meistens dem Leser, die konkreten Konsequenzen zu ziehen. Er zeigt auch die Schwierigkeiten des Problems, betont aber, dass man vor diesen nicht zurückschrecken dürfe. Wir sind jedoch der Ansicht, dass er die bevölkerungspolitische Bedeutung der industriellen Entwicklung nicht richtig erkannte, da er den Bevölkerungszuwachs in der Landwirtschaft unterbringen zu können glaubt, ohne zu beachten, dass die Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion mit dem Fortschritt der Industrie in einem engen Zusammenhang steht. Die Wirtschaftsgeschichte zeigt es uns auch, dass dichtbevölkerte Gebiete — also auch Ungarn — die Industrialisierung nicht entbehren können. Es muss jedoch betont werden, dass der Verfasser, abgesehen von diesen Gesichtspunkten, die schon in das Gebiet der allgemeinen Wirtschafts- und Sozialpolitik führen, also auf dem engeren agrarpolitischen Gebiete, eine gründliche und wertvolle Arbeit geleistet hat.

Ladislaus Lipták.

Steuer, Georg: Zwölf Jahre im Dienst der Arbeiterschaft. Bericht über die Tätigkeit der Unternehmungsgenossenschaft der Erdarbeiter 1922—1934. Pécs, 1935. 308 S. (Bibliothek der Erdarbeitergenossenschaften. Nr. 8.) (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser übernahm am 1. Juli 1922 Organisation und Leitung der Unternehmungsgenossenschaft der Erdarbeiter. Der Geschäftskreis dieser Genossenschaften umfasst heute alle land- und forstwirtschaftlichen Arbeiten, Erdarbeiten, Wasserregulierungsarbeiten, Wege- und Eisenbahnbauten, Kanalisation, Bergbau, Ein- und Ausladearbeiten usw. Der Bericht befasst sich eingehend mit der einschlägigen Gesetzgebung und mit der Lage der Erdarbeiter in der staatlichen Sozialpolitik. Sehr interessant sind auch die Ausführungen über die soziale und kulturelle Tätigkeit der Genossenschaften.

Andreas Viener.

Molnár, Olga: Die Gestaltung der Zahl der berufstätigen Frauen in Budapest. Herausgegeben vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. 1936. 154 S. (Statistische Mitteilungen. Bd. 76. Nr. 3.) (In ungarischer Sprache.)

In Budapest entfallen auf 100 Männer 119 Frauen (im Landesdurchschnitt ist dieses Verhältnis 100:104), es ist also kein Wunder, dass die Zahl der berufstätigen Frauen in Budapest in den letzten Jahrzehnten stark angewachsen ist, u. zw. in den letzten drei Jahrzehnten um 100%. Besonders stark hat sich die Zahl der weiblichen Angestellten und Beamtinnen vergrößert, — sie hat sich in den letzten drei Jahrzehnten ungefähr versechsfacht. Die Einkommensverhältnisse der weiblichen Angestellten sind, besonders in Industrie und Handel, recht trostlos. Es kommen Anfangsgehälter von 35 P monatlich vor und das Durchschnittsgehalt aller weiblichen Angestellten der Industrie beträgt nur 177 P.

Georg Lándori.

Woytinsky, Wladimir: Trois causes du chômage. Bureau International du Travail. Etudes et Documents. Série C: Chômage. Nr. 21.

W. betrachtet diese Studie nicht als eine erschöpfende, sich auf sämtliche Ursachen und Folgen der Arbeitslosigkeit erstreckende Arbeit, sondern nur als eine Einleitung in den Problemkomplex. Infolge der Schwierigkeiten, die einer genauen Feststellung der Zahl der in der Landwirtschaft beschäftigten Arbeitskräfte im Wege stehen, beschränkt er seine Untersuchungen auf die industrielle Arbeitslosigkeit; er schliesst aber auch die Probleme der Frauenarbeit und der Saisonschwankungen aus. Das Buch besteht aus zwei Teilen; der erste gibt eine allgemeine Theorie der Ursachen der Arbeitslosigkeit, der zweite eine detaillierte Darstellung der Arbeitsmärkte der einzelnen Länder. Die Ursachen der Arbeitslosigkeit teilt er in drei Gruppen ein: die Gestaltung der Erwerbsfähigkeit, die Entwicklung der Technik und die Ursachen wirtschaftlichen Ursprungs. Die mathematischen Formeln, die er über die Gestaltung der Arbeitslosigkeit und über die Zusammenhänge dieser Ursachen gibt, sind aus formellem Gesichtspunkte zwar einwandfrei, aber doch nicht gänzlich befriedigend, weil sie über die Zusammenhänge, die zwischen den wirtschaftlichen und technischen Faktoren bestehen und über die Bedeutung der Preisbildung nichts aussagen.

Georg Rubinyt.

Elster—Glaess: Das Konto des Alkohols in der deutschen Volkswirtschaft. Berlin, 1935. Neuland-Verlag. 88 S.

Die erste Auflage dieses Werkes ist in der Bearbeitung Elsters im Jahre 1929 erschienen. Die vorliegende 4. Auflage ist von Glaess umgearbeitet und mit dem statistischen Material der Jahre 1924 bis 1934 ergänzt. Sie ist mit ausserordentlicher Sorgfalt und Gründlichkeit zusammengestellt und zweifellos von hohem Werte. Das darin enthaltene Zahlenmaterial bezieht sich zwar ausschliesslich auf deutsche Verhältnisse, ihre kritischen Gesichtspunkte sind jedoch von allgemeinem Werte und so ist das Buch auch allen nicht-deutschen Interessenten zu empfehlen.

Beatrix Takaró-Gáll.

Hatom Africanus: Kapitalbildung, Ursache der Weltkrise. Wien, Berlin. 1935. Verlag „Widerstand“. 92 S.

Der Verfasser verrät, dass die Kritik beim Erscheinen der ersten Auflage dieses Büches festgestellt hat, dass er weder ein originaler Denker noch ein wissenschaftlich gebildeter Fachmann sei, Wir müssen bekennen, dass die vorliegende zweite Auflage keine Veranlassung zur Änderung dieses Urteils gibt. Das Buch befasst sich mit einem Problem, das auch dem Aufbauwerk des nationalsozialistischen Wirtschaftssystems die grössten Schwierigkeiten macht, nämlich mit dem Problem, welcher Platz dem Kapital in der nationalsozialistischen Wirtschaft eingeräumt werden soll. Die Ausführungen des Verfassers bringen dieses Problem einer Lösung nicht näher. Er macht sich mit Wucht und Fanatismus an die Zerstörung des Idols des Geldes, vermag aber nichts an dessen Platz zu stellen. Er redet zwar etwas über Anweisungen, die als Geldsurrogate dienen sollen, über die wertbestimmende Rolle der Zeit usw. — diese hingeworfenen Bemerkungen sind aber von einem ernst durchdachten System weit entfernt. Einen Verdienst hat das Buch aber doch, — es deutet den Brennpunkt im Durcheinander der in den raschen Umwälzungen der letzten Zeit aufgetauchten und einer Lösung harrenden Probleme an.

Beatrix Takaró-Gáll.

Dickel, Otto: Wehrkraft und Wirtschaft. Zur Finanzierung der Rüstung. Leonberg-Stuttgart 1935. Verlag „Die Schwertschmiede.“

Der Verfasser misst der Rolle der Technik in der modernen Kriegführung sehr grosse Bedeutung zu; moderne Waffen, technische Kampfmittel und vor allem der Motor entscheiden seiner Ansicht nach über Leben und Tod eines Volkes. Die Rüstungen und die Motoriste-

rung eines Heeres fordern ungeheure Kapitalkräfte, die jedoch im Kapitalismus nur für Zinsen, also auf dem Wege einer starken Steuerbelastung zu erlangen sind. Dieser Umstand führt entweder zu einer gefährvollen Beschränkung der Rüstungen oder zu einer übermässigen Belastung und Verelendung des Volkes. Der Verfasser fordert deshalb nach dem alten nationalsozialistischen Rezept die Brechung der Zinsknechtschaft, der Herrschaft der internationalen Grossbanken.

Ladislaus Grossmann.

Oberländer, Theodor: Die agrarische Übervölkerung Polens, Berlin, 1935. Verlag Volk und Reich. 118. S.

Zur Einleitung schildert der Verfasser dieses interessanten Buches den ausserordentlichen Bevölkerungswachstum Polens in den letzten 1½ Jahrzehnten und die grosse Bevölkerungsdichte des Landes, die in ganz Mittel- und Osteuropa nur von Ungarn übertroffen wird. Auf 100 ha entfallen in Polen 40 in der Landwirtschaft beschäftigte Personen, was ausserordentlich viel ist, weil der kapitalarme polnische Bauer keinen Viehbestand und keine Maschinen hat und weil auch seine Verwertungsmöglichkeiten sehr schlecht sind. Das Niveau der landwirtschaftlichen Produktion ist sehr niedrig, ungefähr in dem Stadium, in dem sich Ungarn um die Mitte des vorigen Jahrhunderts befand. Eine Besserung der Lage erwartet der Verfasser von der Steigerung der Produktivität der Landwirtschaft; um diese in Gang setzen zu können, fordert er die staatliche Versorgung der Kleinlandwirte mit Kapital, intensiven landwirtschaftlichen Fachunterricht, Marktforschung, die Sicherung der Verwertung der Produkte usw. Eine Besserung der Lage der Landwirtschaft würde auch eine Beschleunigung des Tempos der Industrialisierung ermöglichen, infolge der zunehmenden Aufnahmefähigkeit des inneren Marktes.

Rudolf Ruisz.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Juli—August 1936.

Inhaltsauszüge.

Internationale sozialwirtschaftliche Probleme der Ausländer.

Die Lage der Ausländer in der Welt stellt sich heute als ein sehr verwickeltes und in ihren internationalen Belangen äusserst zugespitztes Problem dar. Der Begriff des Fremden im weiteren Sinne des Wortes hat nämlich einen psychologischen Charakter. In jedem Zeitalter hing er von einer Reihe von Imponderabilien ab, die grossen Wandlungen ausgesetzt waren. Daher die so verschiedene Stellungnahme gegenüber den Ausländern im Laufe der Geschichte. Der kämpfende Nationalismus der Nachkriegszeit hat gegen alle anderen Völker, Nationalitäten und „Rassen“ Stellung genommen, ohne Rücksicht darauf, ob diese Gruppen ausserhalb des eigenen Gebietes (Ausländer im juridischen Sinne) oder aber innerhalb des Staatsgebietes wohnen (ethnische Nationalitäten usw.). Namentlich der im Dritten Reich verkündete politische Rassismus hat die schon von jeher sehr verwickelte juridische Lage der Ausländer noch mehr erschwert. Besondere Gesetze zur einseitigen Entziehung der Staatsbürgerschaft wurden übrigens seit 1920 auch von einer Reihe anderer europäischer Staaten geschaffen.

Es kommen daher zu den ohne Staatsbürgerschaft Geborenen heute namentlich drei Gruppen der staatenlos Gewordenen in Betracht: erstens sind in den Nachfolgestaaten infolge der mangelhaften Regelung der Staatsbürgerschaft durch die Friedensverträge zehntausende von Personen („Optanten“ u. a.) zu keinerlei Staatsangehörigkeit gelangt. Zweitens sind alle freiwilligen Flüchtlinge in der Gefahr, mit der Zeit staatenlos zu werden. Drittens wird immer mehr Personen die Staatsbürgerschaft strafweise entzogen. Die Zahl der Staatenlosen hat daher erschreckende Dimensionen angenommen.

Eine genaue Erhebung über die Staatenlosen erfolgt am besten im Zusammenhang mit einer international vergleichbaren Ausländerstatistik, die als Grundlage der allgemeinen Bevölkerungs-, Wanderungs- und Sozialpolitik, den Charakter der besonderen Dringlichkeit angenommen hat.

Die Ausländer bilden tatsächlich einen wichtigen und, ungefähr bis zum Jahre 1930 ständig wachsenden Teil der Weltbevölkerung; in Ungarn fielen allerdings 1930 nur 9 ansässige Ausländer auf 1000 Einwohner (im Jahre 1910 auch 9).

Bei der mangelhaften Übersicht über die im eigenen Lande erwerbstätigen Ausländer und solcher Staatsbürger im Auslande, stösst die allgemeine Ratifikation der von der Internationalen Arbeitsorganisation bisher diesbezüglich angenommenen Übereinkommen (Gleichbehandlung der Ausländer betreffend die Arbeitsbedingungen, die Arbeitslosigkeit, die Sozialversicherung usw.), wie auch die Annahme eines Übereinkommensentwurfes des Völkerbundes betreffend die gegenseitige Unterstützung von hilfsbedürftigen Aus-

ländern, endlich ein zweckmässiger Schutz des nationalen Arbeitsmarktes, auf technische und finanzielle Schwierigkeiten.

Da die Arbeiter und Angestellten im allgemeinen die grosse Mehrheit der Ausländer darstellen, sah sich das Internationale Arbeitsamt veranlasst, vorerst die bezüglichlichen Ergebnisse der um 1930 (und vergleichshalber 1910 und 1920) durchgeführten Volkszählungen zusammenzutragen und zum Gegenstand einer kritischen statistischen Untersuchung zu machen, die mehr als 160 Länder oder Gebiete der Erde erfasst. Nach dem baldigen Erscheinen dieser Studie wird es erst möglich sein, zu untersuchen, welche Massnahmen ergriffen werden müssten, um auf international einheitlicher Grundlage zu periodischen Zählungen und fortlaufenden Ausweisen der Ausländer zu gelangen.

Imre Ferenczi.

Verminderungen der Produktionselastizität und Produktionspolitik.

Das Wachstum der Bevölkerung der Welt (allein die Bevölkerung von Europa hat sich im Laufe eines Jahrhunderts verdoppelt) hat eine Umgestaltung der Produktionsverfahren erzwungen. Diese Umgestaltung hat sich in der Form der Mechanisierung teilweise bereits vollzogen, teilweise ist sie aber auch heute noch im Gange. Die Voraussetzungen dieses Prozesses: der grössere Kapitalaufwand, die geschulteren Arbeiter und Angestellten, die neuen Erfindungen und die ständig zunehmende Bedeutung des Kredits haben die Elastizität der Produktion stark vermindert. Dies war — zusammen mit den häufig auf einem unwirtschaftlich hohen Niveau gehaltenen Preisen — eine der Hauptursachen der Verschärfung der Wirtschaftskrise.

Die Lösung der in diesem Zusammenhang auftauchenden volkswirtschaftlichen Probleme kann nur auf dem Wege individueller Betriebsuntersuchungen angestrebt werden, da Produktion und Angebot nie so homogen sind, dass sie als einheitliches Ganzes untersucht und dass auf sie die Untersuchungsmethoden der Massenerscheinungen ohne Bedenken angewendet werden könnten. Den Ausgangspunkt aller Untersuchungen auf diesem Gebiete bilden deshalb die Kostenkurven, d. h. die Darstellungen der in Geld ausgedrückten Produktionskosten eines Betriebes in der Funktion der Produktion:

$$K = \varphi(x),$$

wo K die Gesamtkosten der Produktion und x die produzierte Gütermenge bedeutet. Im Falle der Geltung des erwerbswirtschaftlichen Prinzips müssen die so gewonnenen Ergebnisse natürlich des gegebenen Marktverhältnissen gegenübergestellt werden. Dadurch wird es ermöglicht, mit Hilfe der sog. Grenzkosten und Grenzeinnahmen den optimalen, d. h. den grössten Gewinn bringenden Punkt der Produktion festzustellen. Das Endergebnis kann in der folgenden mathematischen Formulierung ausgedrückt werden:

$$\pi_i (1 + \nu_i) = \frac{\delta \phi}{\delta v_i} [B'(x) - (l'(x))],$$

wo π_i den Preis jedes beliebigen frei wählbaren Produktionsmittels, ν_i dessen Flexibilität, ϕ die Produktionsfunktion, der Ausdruck $\frac{\delta \phi}{\delta v_i}$ den auf das betreffende Produktionsmittel bezogenen Dif-

ferenzialquotienten der Produktionsfunktion, $B'(x)$ den Differentialquotienten der Einnahmefunktion (die sog. Grenzeinnahmen) und endlich $l'(x)$ den Differentialquotienten der Kostenfunktion der zur Produktion erforderlichen (sog. limitierten) Produktionsmittel (die Grenzkosten) bedeutet.

Dieses Ergebnis kann in der Praxis — in diesem Aufsatz haben wir die Betriebszahlen eines Elektrizitätswerkes bearbeitet — freilich nicht ohne weiteres angewendet werden. Es ist z. B. auch nach der recht schwierigen Eliminierung der zahlreichen Störfaktoren nicht möglich, einen Zusammenhang zwischen den Änderungen des Preises und des Verbrauchsumfanges zu entdecken. Die Ursache hierfür liegt darin, dass die Verbraucher infolge der Eigenart des Stromverbrauches und der unübersichtlichen Strompreisbildung, über die Kosten der Verbrauchs einer weiteren KWh nicht Bescheid wissen. Deshalb können die nominell unveränderten Strompreise durch den reziproken Wert des Lebenshaltungsindex ersetzt werden: den Änderungen dieses Realpreises passt sich auf lange Sicht auch der Verbrauch ziemlich gut an. Diese Anpassung wird besonders dann offensichtlich, wenn wir die von den Preisen unabhängige ständige Steigerung des Stromverbrauches der Privathaushalte in Rechenschaft ziehen.

Mit diesem Verfahren gelangen wir zu dem Ergebnis, dass die Elastizität des Haushaltsstromes im Durchschnitt von 7 Jahren fast 1 war. Diese durchschnittliche Elastizität setzt sich aus der grösseren (also grösser als 1) Elastizität des starken Verbrauchs der Wintermonate und Abendstunden und aus der geringeren Elastizität (weniger als 1) des schwachen Verbrauchs der Sommermonate und Tagesstunden zusammen. Es ist also anzunehmen, dass die Einnahmen des Betriebes gesteigert werden könnten, wenn der gegenwärtige Strompreis für die Wintermonate und Abendstunden herabgesetzt und für die Sommermonate und die Tagestunden erhöht würde, — vorausgesetzt, dass die Verbraucher über diese Massnahmen zugänglich unterrichtet würden. Das geschilderte Verfahren würde — bei einer Preiserhöhung *unbedingt*, bei einer Preisherabsetzung aber infolge der verminderten Grenzkosten *wahrscheinlich* — auch zu einer Erhöhung des Betriebsgewinnes führen. Freilich würde die Anwendung dieser Methode — von den Schwierigkeiten der praktischen Durchführung ganz abgesehen — infolge der Eigenart des Betriebes nur bis zur Erreichung der Grenze der Produktionskapazität vorteilhaft sein. Wenn diese Grenze bereits erreicht wäre, müsste die Frage einer besonderen Untersuchung unterzogen werden, ob es ratsam ist, die schon an sich starken Saisonschwankungen der Belastung des Betriebes noch weiter zu stärken. *Kolomann Mórotz.*

Das Verkehrswesen Ungarns im Rahmen der Nationalökonomie.

Aus einer eingehenden Prüfung der einheimischen Schätzungen des Volksvermögens und des Volkseinkommens von Ungarn kann die Schlussfolgerung gezogen werden, dass die Verkehrselemente sowohl des Volksvermögens wie auch des Volkseinkommens in ständigem, ja sogar jeder Konjunktur trotzendem, perzentuellem Wachstum begriffen sind. Die Verkehrsanlagen bzw. Einrichtungen des Landes haben im Jahre 1934 mit rund 4 Milliarden Pengö

14% des Volksvermögens, die Verkehrsleistungen im Werte von rund 600 Millionen Pengö 20% des Volkseinkommens erreicht. Bemerkenswert ist der zunehmend wachsende Anteil der Kraftverkehrswirtschaft an den Verkehrsleistungen, wo besonders die neugegründete Centralgenossenschaft für Lastkraftwagentransporte eine führende Rolle spielt. Dem vorwiegend landwirtschaftlichen Charakter Ungarns entsprechend, sind die Transportleistungen der pferdebespannten Fuhrwerke auffallend hoch, sie werden auf Grund einer Verkehrszählung vom Jahre 1827/28 auf rund 750 Millionen Tonnenkilometer geschätzt.

Die soziale Bedeutung des Verkehrswesens wird am besten von einer Schätzung beleuchtet, nach welcher im Jahre 1930 rund 700.000 Menschen von dem Verkehrswesen ernährt wurden, — also 8% der Bevölkerung. Der ständig zunehmende Fremdenverkehr Ungarns hat im Jahre 1935 die Ausgaben für Auslandsreisen bereits überschritten und dürfte in der Zukunft das Volkseinkommen steigern. Die Verkehrselemente der Zahlungsbilanz haben im Jahre 1930 bereits einen Aktivposten von rund 50 Millionen Pengö bedeutet.

Eugen von Maléter-Maldur.

Kleinere Beiträge.

Fremdenverkehr und Zahlungsbilanz.

Die Fremdenverkehrspolitik fordert heute grössere Opfer, als früher. Die Fremden begnügen sich immer weniger mit den Schönheiten der Natur und Kunst, — es müssen ihnen immer mehr Erregenschaften der Zivilisation, sowie spezielle Attraktionen geboten werden. Das beschleunigt das Tempo der Investitionen und verkürzt die Zeit, binnen derer sich dieselben amortisieren müssen. Einen Teil der Einnahmen aus dem Fremdenverkehr macht die Ortsrente aus, die für den Genuss der Vorteile des besuchten Ortes zu bezahlen ist und für die keine Übergabe von Waren oder Verrichtungen als Gegenleistung zu erfolgen hat; je grösseren Teil dieser Einnahmen also die Ortsrente ausmacht, umso grösser ist der Reingewinn aus dem Fremdenverkehr. Folglich bedeutet eine Erhöhung der Einnahmen durch die Investitionen kein gleichgrosses Anwachsen des Reingewinns. In welchem Grade dies der Fall ist, ist um so schwerer festzustellen, da die Rolle und der Anteil der öffentlichen Hand, die sich nicht nach dem Grundsatz der privatwirtschaftlichen Rentabilität richtet, auch auf diesem Gebiete immer grösser wird. Ausserdem deckt die öffentliche Hand in immer grösseren Massstab und auf immer grösseren Umwegen die Verluste der Privatunternehmungen. Diese Art des Dumpings wird häufig für rentabel gehalten, weil durch die Sozialisierung der privaten Verluste die Einnahmen aus dem Fremdenverkehr sich im Ganzen erhöhen. Die Amortisation der für solche Zwecke verwendeten Gelder ist jedoch häufig unwahrscheinlich; andererseits ist dieses System auch nicht gerecht, da die Lasten von der Gesamtheit der Steuersubjekte getragen werden, während nur einige wenige einen individuellen Nutzen daraus erlangen. Demgegenüber kann man auch nicht behaupten, dass die Gesamtsumme der Einnahmen aus dem Fremdenverkehr auf der Aktivseite der Zahlungsbilanz zu buchen ist, weil ja durch den Fremdenverkehr auch der Import erhöht wird. Es darf freilich auch nicht

vergessen werden, dass der einzige wirtschaftliche Zweck der Förderung des Fremdenverkehrs die Vergrößerung des Devisenvorrats ist, die eine Steigerung des Imports zulässt; wer also die Förderung des Fremdenverkehrs gleichzeitig aber die Restriktion der Einfuhr verlangt, verwickelt sich in einen Widerspruch. *Robert Major.*

Die Bedeutung der Ausfuhr für die Verwertung der Produkte der ungarischen Landwirtschaft.

Die vor kurzem veröffentlichten Berechnungen über das ungarische Volksvermögen versetzen uns in die Lage, festzustellen, wie gross der zum Markt gebrachte Teil der ungarischen landwirtschaftlichen Produktion ist und wie sich diese in den Handelsverkehr eingetretene Menge auf den einheimischen städtischen Verbrauch und auf die Ausfuhr verteilt.

Im Durchschnitt der zehn Wirtschaftsjahre 1925/26 bis 1934/35 wurden 37% des Gesamtwertes der ungarischen landwirtschaftlichen Produktion zum Markte gebracht, diese Quote schwankte in den einzelnen Jahren je nach den Ernteergebnissen zwischen 33 und 45%. Zwischen den einzelnen Produktionszweigen zeigten sich der Natur der Sache gemäss starke Abweichungen; von Wolle, Zuckerrübe, Tabak usw. kam die gesamte produzierte Menge auf den Markt, von Fleisch und Fett 64%, von Milch 34%, von Geflügel und Eiern 54% bzw. 56%, von Weizen 40%, von den übrigen Getreidearten dagegen nur 20—28% der Gesamtproduktion. Verhältnismässig gross war die zum Markt gebrachte Quote der Weinproduktion (80%).

Die zum Markt gebrachten Produktenmengen zerfallen in zwei fast gleich grosse Teile, von denen der eine vom einheimischen städtischen Verbrauch, der andere vom Export aufgenommen wird. Im Durchschnitt der oben erwähnten zehn Wirtschaftsjahre entfielen 49% des Wertes der gesamten zum Markt gebrachten landwirtschaftlichen Produktionsmenge auf die Ausfuhr.

Im Laufe der letzten zwölf Jahre wies weder der Anteil der zum Markt gebrachten Warenmengen an dem Gesamtwerte der landwirtschaftlichen Produktion, noch das Verhältnis der vom inländischen Markt aufgenommenen und der exportierten Warenmengen zueinander, bedeutendere Schwankungen auf, die nicht auf die Ernteergebnisse und die Preisverhältnisse der betr. Jahre zurückzuführen werden könnten. Es lässt sich ferner feststellen, dass die erwähnten Verhältniszahlen während dieser Zeit keine entschiedene Entwicklungstendenz zeigten. Im Wirtschaftsjahr 1935/36 sind zwar — soweit die noch nicht endgültigen Zahlen dies erkennen lassen — beide Verhältniszahlen etwas niedriger als im Durchschnitt der vorangegangenen 10 Jahre. Die gesamte landwirtschaftliche Produktion wurde in diesem Jahre auf 2.4 Milliarden P geschätzt. Hiervon gelangten Waren im Werte von 800 Millionen P also 33%, in den Handelsverkehr und von diesen 800 Millionen wurden Produkte im Werte von 320 Millionen P, also 40%, exportiert. Die Erklärung für diesen Rückgang der beiden Zahlen liegt darin, dass die Ernteergebnisse der Ackerbauprodukte in diesem Jahre unter dem Durchschnitt bleiben, dass also die verwertbaren Überschüsse der Landwirtschaft geringer waren, wodurch wieder das einheimische Preisniveau gehoben wurde und so die Ausfuhr

eine Einschränkung erfahren musste. Eine wesentlichere Änderung zeigte sich in diesem Jahre nur bei der Viehzucht. Der angewachsene Schweinebestand schaffte sich in einem ausserordentlich gesteigerten Export ein Ventil, so dass fast ein Fünftel der gesamten Fleisch- und Fettproduktion des Landes auf dem Wege des Exports verwertet wurde.

Eugen Rácz.

Die Gestaltung der Rentabilität der ungarischen Landwirtschaft.

Der betriebsstatistische Ausschuss des Ungarischen Landwirtschaftlichen Landesvereins hat vor kurzem die Ergebnisse seiner betriebsstatistischen Erhebung über das Wirtschaftsjahr 1934 veröffentlicht. Die Erhebung erstreckte sich auf 302 Betriebe, von denen 52 Grossbetriebe, 94 Mittelbetriebe und 156 Kleinbetriebe waren. Wenn man die Verteilung der Bodenfläche auf die verschiedenen Betriebsarten (Aecker, Weinberge, Wiesen und Weiden, mit Weizen, Mais, Hackfrüchten, Industrie- und Futterpflanzen bebaute Flächen), ferner die durchschnittlichen Ernteergebnisse und den Viehbestand der an der Erhebung teilnehmenden Betriebe mit dem Landesdurchschnitt vergleicht, so zeigt es sich, dass diese Betriebe intensiver wirtschaften, besser ausgerüstet sind und erfolgreicher gearbeitet haben als der Durchschnitt.

Der Rohertrag der an der Erhebung teilnehmenden Betriebe belief sich im Jahre 1934 pro Katastraljoch auf 125.13 P. In allen Landesteilen war der Rohertrag des Kleingrundbesitzes am grössten. Im Durchschnitt entfielen vom Rohertrag 51.4% auf den Ackerbau und 37.9% auf die Viehzucht. 20.1% des Rohertrages des Ackerbaus entfielen auf den Weizen und 18% des Rohertrages der Viehzucht auf die Rinderzucht. Dem Markt wurden im Durchschnitt 59.8% der Gesamtproduktion zugeführt und zwar vom Weizen 49%, von der Milch 69%, von den Schweinen 71%, vom Geflügel 58%. Es ist erwähnenswert, dass die Kleinbetriebe rund 56% ihrer Weizenproduktion und 82—86% ihrer Milchproduktion dem Markt zugeführt haben.

Die gesamten Betriebskosten beliefen sich im erwähnten Jahre pro Katastraljoch auf 109.52 P. Hiervon entfielen 56 P auf die Arbeitskosten, d. h. bei den Gross- und Mittelbetrieben auf die ausgezahlten Arbeitslöhne, bei den Kleinbetrieben auf die ausgezahlten Arbeitslöhne und auf den Lohnanspruch des Grundbesitzers. Die Steuern beliefen sich auf 10% der Gesamtbetriebskosten, die Kosten des Kraftfutters auf 8.3%. Der Reinertrag der untersuchten Betriebe belief sich pro Katastraljoch auf 15.61 P; der Reinertrag der Kleinbetriebe war in allen Landesteilen grösser als der der Gross- und Mittelbetriebe. 70.5% aller untersuchten Betriebe wiesen einen Reinertrag, der Rest Verluste auf. Die vorliegende Veröffentlichung vergleicht zum erstenmal die Betriebsergebnisse derjenigen Betriebe, die drei Jahre hintereinander ihr Zahlenmaterial eingeliefert haben. Es zeigt sich, dass der Reinertrag pro Katastraljoch in den Grossbetrieben Transdanubiens im Jahre 1932 3.04, im Jahre 1933 5.35 und im Jahre 1934 7.27 P war. In den Grossbetrieben des ungarischen Tieflandes stellte sich der Reinertrag in den erwähnten drei Jahren auf 6.56, 20.28 und 18.35 P.

Ernst Eber.

Einzelbesprechungen.

Hegedüs, Roland: Eine gesellschaftliche Steuerlehre. Hrsg. von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1935. (In ungarischer Sprache.)

Schon in einer vor 42 Jahren veröffentlichten Studie hat der Verfasser betont, dass die Steuerlehre keine allgemeingültigen, absoluten Prinzipien hätte. Jedes Grundprinzip der Finanzwissenschaft, so auch das damals für unantastbar gehaltene Prinzip der Anpassung der Belastung an die Leistungsfähigkeit des Steuerträgers, wären nur von relativem Werte. Er deutete schon damals die Umrisse einer Steuerlehre an, die zum Grundprinzip die Relativität der Besteuerungsdaten haben sollte. In dem vorliegenden Aufsätze kehrt er zu diesem Gedankengange zurück und weist darauf hin, dass der Aufbau einer Finanzwissenschaft auf dieser Grundlage die Lösung zweier Aufgaben zur Voraussetzung hätte: das Auffinden der Gesetzmässigkeit einerseits in den einzelnen Steuerarten und andererseits in den historischen und sozialen Erscheinungen, denen die Steuerformeln entspringen.

Friedrich Fellner.

Kroll, Gerhard: Neutrales Geld und Kapitalbildung. Berlin, 1935. 120 S.

Der Verfasser untersucht erst das Problem, ob in einer unter gewissen Voraussetzungen theoretisch konstruierten rein statischen Geldwirtschaft der ursprüngliche Gleichgewichtszustand aufrechterhalten ist. In dieser Formulierung enthält die Problemsstellung offensichtlich einen Widerspruch, — der Begriff der Statik beinhaltet ja schon das unveränderte Gleichgewicht. Der Verfasser untersucht hier also eigentlich die Frage, ob bei Geldwirtschaft jemals ein statischer Zustand, ein dauerndes Gleichgewicht möglich ist. Dann geht er zum Problem der sich in dynamischem Gleichgewicht befindenden Geldwirtschaft über, in der fortlaufend Neukapital investiert wird. Er untersucht gesondert die mit Hilfe von zusätzlichen Krediten und die mit Hilfe von Neuersparnissen finanzierten Investitionen.

Johann Láng.

Vertriebsprobleme des Handwerks. I. Teil: *Bouffier Willi:* Der Export des österreichischen Kleingewerbes. II. Teil: *Koch, Alois:* Messe und Handwerk. Wien, 1936. 53, 46 S.

Das bereits seit Jahrzehnten mit grossem Erfolg arbeitende Gewerbeförderungsinstitut der Wiener Industrie- und Handelskammer betrachtet neben der praktischen Förderung der Ausfuhr von Gewerbecprodukten als ihre wichtigste Aufgabe die wissenschaftliche Untersuchung der mit dieser Ausfuhr zusammenhängenden Probleme. Auch die vorliegende Veröffentlichung ist ein Produkt dieser Zielsetzung. Infolge der ausserordentlichen Armut des einschlägigen statistischen Materials und des Fehlens umfassender praktischer Erfahrungen bewegen sich die Feststellungen der Veröffentlichung nur in Allgemeinheiten und auch ihre Folgerungen fordern häufig zum Widerspruch heraus. Es soll hier nur die äusserst anfechtbare Methode erwähnt werden, mit der Bouffier den Wert des Exports österreichischer Gewerbecprodukte errechnet.

Johann Láng.

World Economic Review 1934. Washington, 1935. 350 p.

Der lehrreichste Teil des Jahrbuches sind die Studien über die Wirtschaftslage der Vereinigten Staaten. Im Jahre 1934 zeigten sich schon die Resultate der zur Hebung der industriellen Produktion und der Preise der Agrarprodukte eingeleiteten Aktionen. Die Zahl der arbeitslosen war in diesem Jahre noch immer sehr gross (9—11 Millionen) und deren Versorgung sowie die Verminderung der Arbeitslosigkeit forderte immense Opfer vom Staate. In diesem Jahre wurde auch der Dollar stabilisiert und die Basis der Währung durch Silberankäufe gestärkt. Die landwirtschaftliche Produktion litt stark unter der grossen Dürre des Sommers. Die infolgedessen eingetretene Preiserhöhung der Produkte hatte jedoch eine Steigerung der Einnahmen der Farmer zu Folge.

Eugen Tóth.

Annuaire International de Statistique Agricole. 1934—35. Rome, 1935.

Das statistische Jahrbuch des römischen Landwirtschaftlichen Institutes erreichte in diesem Jahre seinen 25-sten Jahrgang. Das Material des Jahrbuches ist in dieser Zeit fortwährend reicher geworden — so auch in diesem Jahrgang.

Eugen Tóth.

Das deutsche Genossenschaftswesen der Gegenwart. Hrsg. von *Georg Jahn*. Leipzig, 1936. Hans Buske. V, 169 S. (Beiträge zur Genossenschaftskunde H. 3.)

Der Genossenschaftsgedanke, die Bedeutung der Genossenschaften ist in den Ländern, die sich entschieden auf den Weg der vom Staate geleiteten Wirtschaft begeben haben, in Umgestaltung begriffen. Ursprünglich fusste die Tätigkeit der Genossenschaften nicht nur auf dem Gedanken der Selbsthilfe, sondern auch auf dem der Selbstverwaltung, — eine Konzeption, die in die Wirtschaftspolitik des Liberalismus gut hineinpasste. Heute werden die Genossenschaften besonders in den oben erwähnten Ländern immer mehr unter zentrale Leitung gestellt und ihre Autonomie immer mehr beschränkt. Die in dem vorliegenden Bande enthaltenen Vorträge geben über diese Entwicklungstendenz und überhaupt über den Stand des Genossenschaftswesens im heutigen Deutschland ein nützliches Bild.

Stephan Varga.

Bericht des Landesverbandes der ungarischen Ziegel- und Tonindustrie. Budapest, 1936. 36 S. (In ungarischer Sprache.)

Der vorliegende Bericht des Landesverbandes über das Jahr 1935 ist keine einfache Rechenschaft einer Interessenvertretung über ihre Tätigkeit. Die Veröffentlichung erhebt sich über den engen Horizont einer einzelnen Industrie und schildert mit anerkennenswertem volkswirtschaftlichem und statistischem Rüstzeug die Lage des ungarischen Bauwesens und durch diese die der gesamten Nationalwirtschaft. Es wird gezeigt, dass der Aufschwung des Baugewerbes in dem Berichtsjahre hinter der anderer Industriezweige zurückblieb und es wird unter Hinweis darauf, dass eine gesteigerte Bautätigkeit die Voraussetzung einer dauerhaften Konjunktur ist, staatliches Eingreifen gefordert.

Ladislau Grossmann.

Az idegenek nemzetközi gazdasági és társadalmi problémái.

I. Történelmi fejlődés.

Az idegenek helyzete jelenleg az egész világon szövevényes és nemzetközi megnyilvánulásaiban fölötte éles problémaként mutatkozik. Az erre vonatkozó statisztikai adatok hiányai és hibái az államoknak mindenekelőtt e területen való szorosabb együttműködését kívánják.

Az idegen fogalma, legtágabb jelentésében, lényegileg lélektani fogalom: minden időben tárgyilag többé-kevésbé megragadhatatlan tényezőkből függött és éppen ezért sok változásnak is volt kitéve. Valójában mindig azt tekintik idegennek, akit valamilyen szempontból a közösség tagjaitól nagyon különbözőnek tartanak. Azonban e szempontok is a történelem folyamán erősen módosultak. Innen erednek a nagy különbségek az idegenekkel szemben tanúsított viselkedésben is.

Még a történelemelőtti ember könnyörtelen létért való küzdelmében is az ellenséges érzelmeken felül valószínűleg ott volt a kíváncsiság bizonyos eleme a szembenálló idegen iránt. A társadalmi szervezet és a család fejlődésével azután a törzseken át a nemzeti államokig a különböző csoportok közötti ellenségeskedés fokozatosan gyengült, vagy legalább is kifejezőmódja mássá lett.

Midőn a csereforgalom erősebb lett, az idegent, különösen a gazdasági fellendülés bizonyos korszakaiban, érdeklődéssel, sőt tisztelettel fogadták. Tanulni akartak tőle és viszonzásul emberi, sőt nem egyszer kivételes helyzetet biztosítottak a számára. Viszont a bizonytalanság korszakaiban az idegen bizalmatlanságot, ellenszenvet, gyűlöletet ébreszt és ennek folytán, amennyire csak lehetséges, vissza akarják őt szorítani.

Tudjuk, hogy a nemzetközi kereskedelem már az ókorban kifejlődött a világ bizonyos részei között, erre különösen tehetséggel bíró népek közvetítésével. Más volt a helyzet a középkorban: általánosságban szólva, az idegenekkel szemben nem nagyon voltak szívélyesek; kivételt tettek olyankor, amikor nagykereskedőkre és pénzemberekre volt szükség, vagy gyarmatosokra az ország földjének művelésére, végül mikor a me-

nedékjogra történt hivatkozás. Csakis a nagy, felvilágosult államfők tudtak bizonyos folytonosságot fenntartani az idegenekkel szemben tanúsított szívélyesség politikájában.¹

A vallásos és kulturális ellentétek a határvonalat sokszor megmerevítették az ellenséges államok és népek között. A közös kultúra viszont nemzetközi közösségeket hozott létre, mint például a humanizmus korszakában az írástudó emberek között a latin nyelv és kultúra ismerete.

A kezdődő kapitalizmus és a fölfedezések korszakában (a XVI. és XVII. században), a gazdasági érdek került tulsúlyba és ez az idegenek részére kedvezőbb felfogást eredményezett. Kedvezményeket ajánlottak az idegen kereskedőknek és az európai államokban az iparok nagy részét előjogot nyert idegenek alapították vagy fejlesztették ki. A merkantilista rendszer valóságos kultuszt űzött az idegennel és e részt nem csupán gazdasági, hanem népesedési szempontok is vezették.

A nemzeti eszme és a népszuverénitás gondolata, amelyeket a francia forradalom győzelemre juttatott, nem hirdette célként az ugyanazon elvek alapján álló más nemzetek elleni harcot, jóllehet éppen a forradalom alatt a kétes idegenekkel szemben szigorú rendszabályokat kellett alkalmazni.

Valóban a liberalizmus bizonyos visszaesések után (mint a forradalom², a napoleoni háborúk, a legitimizmus alatt) a politikai jogok kivételével elismerte a jogegyenlőséget és biztosította az idegenek mozgási szabadságát. A közlekedési eszközök fejlődése folytán nagy munkástömegeknek bizonyos irányokban való spontán vándorlása (Európából Amerikába, Európából Ázsiába és egyik országból a másikba az európai és ázsiai kontinensen) nemcsak nem okozott már háborút, hanem azt törvényhozási és rendészeti intézkedések sem érintették érzékenyebben. Ha, különösen az Egyesült Államokban, ismételten fel is támadtak a belföldi munkások körében az idegenek elleni mozgalmak: mégis csupán a nemzeti biztonság érdeke, a nagy faji ellentétek és a közsegélyezés terheinek emelkedése voltak az egyedüli eléggé súlyos szempontok

¹ Így olvassuk például Szent István első királyunk törvényei között: „Minekutána az egynyelvű és egyféle szokásu ország gyenge és törékeny... elrendelem, hogy jóakarattal lásd el és becsüld a vendégeket és bevándorlókat avégből, hogy szívesebben lakjanak nálad, mint egyebütt.” „...Nam unius linguae uniusque moris regnum imbecile et fragile est... Iubeo... ut bona voluntate illos (scilicet: hospites et adventitios viros) nutrias et honeste teneas, ut tecum libentius degeant, quam alibi habitent...” (*Sancti Stephani Primi Regis Hungariae Decretorum Liber Primus, Caput 6.*)

² Az első modern rendszabályokat az idegenek bevándorlása ellen az angol parlament hozta 1793-ban, avégből, hogy — miként Burke jelentésében kifejezte — „távol tartsa ettől az országtól a francia ragályt”.

ahhoz, hogy az idegenek egyes csoportjait törvény útján is nem kívánatosoknak minősítsék. Viszont a honosítást és beolvadást mind erőteljesebben előmozdították.³

A XIX. században azonban azokban az államokban, amelyekben évszázadok óta különböző ethnikai eredetű népek laktak, a többségi és kisebbségi nemzetiségek között versengés kezdődött. Másrészt a nemzeti kapitalista országok imperialisztikus törekvései szintén hozzájárultak a nemzet kultúrájának bizonyos tultengéséhez. Mindez a század vége felé magának az európai civilizációnak tűzhelyén gazdasági ellentéteket szült az állampolgárok és az idegenek között. Ugyancsak csupán a XX. századtól kezdődőleg mutatkoznak meg bizonyos erővel társadalmi eredetű törekvések az idegenekkel való szigorubb elbánás érdekében. Ennek bizonyosságai az „Alien's Act“, amelyet Nagy-Britannia 1905-ben⁴ fogadott el és az Egyesült Államokban 1910-ben a bevándorlási bizottság javaslatai. Mindkét esetben ezeknek a rendszabályoknak az oka az volt, hogy Kelet- és Déle Európából igen alacsony életszintű nagy bevándorló tömegek nyomultak be.

A világháború után egy kiélesedett nacionalizmus lett uralkodó eszmévé és ez minden más néppel szembe fordult nemzetiség, származás, faj, nyelv vagy eszmék alapján, tekintet nélkül arra, hogy e népek az ország területén kívül laknak-e (jogi értelemben idegenek) vagy azon belül (nemzetiségek). A régi kulturájú népek túlzó nacionalizmusa a háború alatt és után ázsiai és afrikai alattvalóiknál forradalmi kísérleteket hívott életre az európai szupremáciával szemben és több népet már el is juttatott nemzeti függetlenségéhez (Törökország, Irán, Egyiptom, Irak, Arábia, Afganisztán). A színesek részvétele a katonai szolgálatban fehérekkel egy sorban más fehérek ellen, az egész világon elvetette az agitáció csiráit. A nagy fajok közötti ellentétek a történelem színpadának előterébe jutottak, felülmulva jelentőségükben az európai országokban levő nemzetiségek közötti torzsalkodást és a gyarmati birodalmak különböző részei között mindinkább erősödő politikai és gazdasági antagonizmusokat. E nagy problémák komplikálják ma az idegenek helyzetét, amelyet a gazdasági nacionalizmussal a világválság is sulyosbít.

Valóban egy ország harcias nacionalistái érzelmileg az idegen ellen fordulnak: 1. jogi alapon, mert az illető politikailag egy másik államhoz tartozik; 2. sőt ezen felül ethnikai eredete miatt, ha t. i. nemzetisége ellenzéki kisebbség formájá-

³ Például Franciaországban az 1851-es népszámláláskor 100 idegenre 3,7 honosított esett, ez a szám azután fokozatosan emelkedett, 1901-ben már 21,9-re. Az 1870—1912 időszakban több mint egymillió idegen vette fel a francia állampolgárságot.

⁴ Lásd szerző: „*International Migrations, vol. I. Statistics*“ (Newyork. 1929), p. 227.

ban saját országukban képviselve van; 3. azért, mert az illető egy más színhez vagy fajhoz tartozik.

Azután egyes közösségek ellenséges érzelmekkel viselkednek saját polgártársaikkal szemben: *a)* ha másféle ethnikai eredetű csoporthoz tartoznak⁵; *b)* ha politikai és világnézleti gondolkozásuk gyökeresen különbözik az illető közösség meggyőződéseitől (a marxizmus és fascizmus antithésise); *c)* ha olyan csoportnak tagjai, amelyet eredeténél fogva „biológiaiilag” nagyon különbözőnek tekintenek, bárha kulturális szempontból asszimilálódott is, politikailag pedig épugy meg lehet oszolva, mint a többségi faj (fajelmélet).

A honpolgárságról szóló törvények reformjának alkalmazása (l. különösen az 1935 szept. 3-i német törvényt), valamint a nem kívánatos elemeknek a polgári jogokból való kirekesztésére vonatkozó új törvényhozás a jellemző példái annak, hogy jelenleg a történelmi fejlődésben az idegeneket illetőleg az eszmék összeütközésének egy ritka stádiumán megyünk át, amelyet a háboru idézett elő s amely még szaporítja egy új háboru lehetőségének veszélyeit.

A német nemzeti szocializmus azt hirdeti, hogy az összes „németvérű” személyek között bizonyos államfeletti kötelék áll fenn és éppen ennél fogva lekicsinyli azokat a köteleket, amelyek őket amaz államokhoz kötik, amelyekhez nem egyszer századok óta tartoznak. Másrészt a Harmadik Birodalom 66 milliónyi lakosságának csupán egy részét ismerik el teljes jogu német polgárnak (Reichsbürger). Minthogy az egyszerű alattvaló (Staatsbürger) az uralkodó párt felfogása szerint évszázados együttélés ellenére sem méltó a teljes állampolgárságra és nem élvezi a politikai egyenjogúságot: fennáll a valószínű veszély, hogy ezek nagy tömege előbb-utóbb nagy részben a többi államok terhére fog esni.

Mindezekon felül napjainkban az idegenek fogalma, száma

⁵ A politikai és ethnikai nemzetiség különös keveréke a következő eset: az 1934 július 16-i, a nemzeti munka védelmére vonatkozó román törvény szerint, a jogi értelemben vett idegeneknek a személyzet 20 százalékát nem szabad meghaladniok. Azonban az iparügyi és kereskedelmi miniszter által 1935 január 31-én kiadott végrehajtási utasítás függelékeként (Monitorul Oficial 1935 n° 26; francia fordításban: Ipari és kereskedelmi minisztérium: *Correspondance Economique Roumaine* Bucarest, 1935 no. 1 p. 97.) közöltek egy kérdőívet, amelyet az idézett törvény 7. szakasza alapján kell a munkaadóknak kitölteni s amelyben ellenőrzési okokból megkérdezik nemcsak azt, hogy „az alkalmazott mely országnak állampolgára” (citoyen), hanem „ethnikai nemzetiségét” (nationalité ethnique) is. (L. ugyancsak Bureau International du Travail. Série Législative 1934, Roumanie 3.) A román „strain” (idegen) kifejezés nem csupán a jogi értelemben vett idege-
nekre vonatkozik, hanem azokra is, akik ethnikai származásuknál fogva nem románok.

és helyzete fontos és gyakori változásokon megy át azért is, mert a különböző országokban az idegenekkel szemben egyre szigorubb gazdasági és társadalmi rendszabályokat alkalmaznak. E rendszabályok már elvesztették racionális, sőt megtorlási jellegüket is, hanem egyszerűen az általános pánik megnyilvánulásai.

Másfelől viszont a nagy világháború következményeként most alakult meg először a történelemben a Népszövetség, amelynek főcélja a béke mind erőteljesebb megszervezése. E főcél elérésére ez a szövetség minden tőle telhetőt elkövet a nemzetek között fennálló ellenséges érzelmek lecsillapítására és a népek, nemzetiségek és fajok ellentétes érdekeinek ki-egyenlítésére.

Evégből a népek együttműködésének, a kölcsönös megértésnek és nemzetközi egyezményeknek megteremtésére igyekszik. Azonban törekvései nem végződhetnek eredménnyel, ha nem sikerül minden egyes egyén számára tiszta jogi helyzetet és emberies társadalmi feltételeket biztosítani.

II. A problémák.

Az idegenek ma időszerű problémáit a következőképpen lehet csoportosítani:

I. Jogi kérdések (honpolgárság, hontalanság, idegenben való tartózkodás, letelepedés, lakás, visszautasítás, kiűzés, kitoloncolás, visszahonosítás, menedékjog stb.).

I. Jogi kérdések (honpolgárság, hontalanság, tartózkodás, letelepedés, lakás, visszautasítás, kiűzés, kitoloncolás, visszahonosítás, menedékjog stb.).

III. Gazdasági, társadalmi és kulturális kérdések, amelyek a népességcserével függnek össze: munkapiac, munkanélküliség, a nemzetközi szociálpolitikában mutatkozó törvények és egyezmények, segélyezés (szegény, beteg, gyermek, árva, agg és más szükséget szenvedő idegenek támogatása), közegészségügy, végül az oktatás, asszimiláció és a bűnözés kérdései.

Szemben a nemzetközi jog liberális posztulátumaival, a nacionalizmus fontos változásokat hozott létre a honpolgárságot illető jogi felfogásban és különösen az idegenek jogi helyzetét illetőleg. E tekintetben az államközi jog már elfogadott volt bizonyos általános elveket, amelyeket a nemzetközi jogszolgáltatásban is alkalmaztak. De éppen a jelenlegi nemzeti túlérzékenység következtében a Népszövetségnek kísérletei ezen elvek pontos megszövegezésére, sajnos, kudarcra végeztek. Nevezetesen az 1929-ben Párizsban tartott konferencián, amelynek tárgya a saját és idegen állampolgárokkal való egyenlő bánásmód volt és amelyet az 1927. évi nemzetközi gazdasági konferencia ajánlatára hívtak össze, semmi-

féle egyezmény-tervezetet sem tudtak elfogadni. Az idegekre vonatkozó új törvények lakhatásuk, letelepedésük és gazdasági tevékenységük tekintetében mind több korlátozást tartalmaznak és többet foglalkoznak kötelességeikkel, mint jogaikkal; végül mind nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a viszonyosság elvének.

Ami a honossági konfliktusok megoldását illeti (kettős állampolgárság vagy hontalanság), az 1930. évi hágai előkészítő konferencia, amelyet a nemzetközi jog kodifikálása végett hívtak össze, csupán néhány elvi javaslat kidolgozásában végződött. A konferencia egyetlen egyezményt, három határozatot és bizonyos számú kívánságot fogadott el, amely utóbbiak a konferencia utolsó jegyzőkönyvében foglaltatnak. Mindezeknél fogva jelenleg a honosságot illetőleg nagy bizonytalansággal állunk szemben.

A háboru előtt a hontalanság esetei eléggé ritkák voltak (klasszikus példája a talált gyermek esete). A háboru óta viszont a legnehezebb és legfájdalmasabb problémák egyikét jelentik, amelyekkel korunknak meg kell küzdenie. Ezenkívül statisztikai szempontból szinte megoldhatatlan nehézségeket teremtenek. A hontalanná vált személyek tömegeit három különböző csoport alkotja:

a) Annak folytán, hogy a békeszerződések az utódállamokban a honosság kérdését hiányosan szabályozták: az emberek (optánsok) tízezrei ott nem tudtak állampolgárságot szerezni.

b) Ha az összes hontalanok nem is menekültek, viszont azt mondhatjuk, hogy csaknem az összes menekülteket fenyegeti az a veszély, hogy hontalanokká válnak. Már eddig is az orosz szovjet, azután a török köztársaság, végül a különböző tekintély-uralmi rendszerek Európában nagy népességrészeknek valóságos exódusait eredményezték. A menekülők sokszor minden okmány, utlevél stb. nélkül utaznak el, vagy ha birnak is ilyenekkel, azokat nem hosszabbítják meg a részükre, minden tekintet nélkül a tartózkodási ország érdekeire.

c) Végül az önkéntes menekülökhöz járulnak még bizonyos államok honpolgárai, amely államok új törvényeik alapján egyes alattvalóiktól egyénileg megvonták az állampolgári minőséget vagy azon a címen, hogy nem kívánatos elemek, vagy hogy árulók, így legutóbb⁶ Olaszország (1926 január 31), Franciaország (1927 augusztus 1), Németország (1933

⁶ Már egy 1921 december 15. rendelettel, amelyet az 1923 február 23-i törvény követett, a Szovjet-Unió kimondotta, hogy a menekültek kollektíve megfosztatnak állampolgárságuktól.

julius 14),⁷ Belgium (1934 augusztus 3), az 1936. évi csehszlovák törvény stb. Ezekben az esetekben a hontalanság általában bírói ítélet következménye.

A hontalanok problémája mindezeknél fogva hatalmas kérdés-komplexummá nőtt ki; e számottevő csoportok a jelenlegi gazdasági viszonyok között veszélyt jelentenek a munkapiac egyensúlya, a nemzetek közötti egyetértés és következtetékép a világbéke szempontjából. A vallási, politikai és társadalmi disszidensek száma bizonyára ijesztően nagy, de a forgalomban levő adatok bizonytalanok és ellenmondók. A régi orosz és török birodalomból menekülteken kívül, akiknek számát körülbelül egymillióra becsülik s akik mostani tartózkodási helyükön nincsenek honosítva, jelenleg 80—100.000 német menekült is van s pár ezerre tehető a Saar-vidékről kivándoroltak száma is. A menekült „hontalanok“ honosságának bizonytalansága különösen ott nagy mértékű, ahol magukban az őket befogadó ország jogi, katonai és társadalmi tartalmu törvényeiben is ellenmondások vannak (pl. Franciaország).

Egyedül az ázsiai görögök és európai törökök találtak megfelelő helyzetre testvéreiknél, amikor a Népszövetségnek égisze alatt megszervezték a lakosság kicserélését.

A Népszövetség az 1921 július 15-én és 1924 szeptember 31-én tartott nemzetközi konferenciák eredményeképp egy biztosságot állított fel az orosz menekültek számára és Nansen Fritjof halála után 1930-ban egy önálló szervet, a „Nansen nemzetközi irodát“. E szervek tevékenysége azután fokozatosan kiterjesztetett az örmény, az asszirkald és török menekültekre. Az u. n. Nansen-féle utlevél-rendszer megteremtése (1922-től kezdve) nem csupán jogi helyzetük megkönnyítéséhez járult hozzá, hanem a rájuk vonatkozó statisztikai adatok összegyűjtését is könnyebbé tette.⁸

Egy, a kormányok közötti konferencia, amelyet a Népszövetség tanácsa 1933 október 26-án hívott egybe, elfogadott egy egyezmény-tervezetet a menekültek nemzetközi helyzete

⁷ Másrészt ez a törvényhozás már hatékony fegyverül szolgál a gazdasági küzdelemben is: a német kormány avégből, hogy bizonyos ipari monopóliumokat megtarthasson, megfenyegette a szakmunkásokat, munkavezetőket stb., hogy megfosztja őket állampolgárságuktól, ha nem térnek haza külföldről.

⁸ A Nansen Nemzetközi Iroda utolsó számlálási kísérletét (1935) egy részletes kérdőív segítségével végezte, amelyet 16 országba küldött el képviselőihez és levelezőihez; az eredmények azt mutatják, hogy jelenleg a világ különböző részein 737.303 orosz, 224.538 örmény, 6990 asszirkald és asszirkald, 3000 saar-vidéki és 60 török, összesen tehát 972.891 menekült él. Ebben a számban azonban nem foglaltatnak benne azok az ezrek, akik Észak- és Délamerikában, valamint egyes európai országokban élnek, akikre nézve azonban nem lehet pontos statisztikai adatokhoz jutni. (*Rapport du Conseil d'administration pour l'année se terminant le 30 juin 1933*, N° officiel A 22, 1935, XII, p. 7.) Másrészt számos adat tulzottnak bizonyult.

tárgyában (Genf, 1933 október 28), a menekültek fentemlített csoportjaira vonatkozólag. Nevezetesen ezen egyezmény értelmében a kormányok kötelezték magukat, hogy azoknak a menekülteknek, akik az ő területükön laknak, ilyen Nansen-féle okmányt adnak, amely legalább egy évre érvényes. Azonban ezt az egyezményt eddig csak a következő államok ratifikálták és ezek is csak fenntartásokkal: Bulgária, Franciaország, Norvégia, Csehszlovákia.⁹

A német menekültek részére a Népszövetség 1933-ban egy főbiztost nevezett ki, akit azonban nem helyeztek az ő hatósági tekintélye alá s akinek nincs meg az a joga, hogy a menekültek részére igazoló okmányokat állítson ki.¹⁰

Tekintettel arra a tragikus helyzetre, amelyben számos hontalan, akár menekült, akár nem, az ellenük hozott kiutasítási végzések alapján került, a Népszövetség közgyűlése már több határozatot fogadott el, amelyek arra kéri a kormányokat, hogy ne utasítsanak ki területeikről menekülteket, mielőtt azok egy szomszédos országba beutazási engedélyt kapnak. A közgyűlés, elismerve annak folyton fokozódó nehézségét, hogy a menekülteknek foglalkozást tudjanak adni az európai országokban s ugyanakkor a már elhelyezetteknek megőrizték a helyüket: abban az irányban is tett erőfeszítéseket, hogy a menekülteknek a tengeren túl biztosítson letelepülést.

A norvég kormány végül 1935-ben javaslatot terjesztett a Népszövetség közgyűlése elé, hogy a Népszövetség keretében és annak tekintélye alatt állítsanak fel egy központi szervezetet a menekültek és hontalanok összes kategóriáinak védelmére. A közgyűlés teljes felhatalmazást adott a Tanácsnak, hogy ezt az ügyet legjobb belátása szerint szabályozza, de azal a feltétellel, hogy a költségvetés ne terheltesse meg újabb terhekkel.

Egy kisebb bizottság, amely hat szakértő személyiségből állott, 1935 november 18-án összeült Genfben, abból a célból, hogy a Nansen-iroda s a német menekültek részére felállított főbiztosság egyesítésére tervet dolgozzon ki. A Népszövetség tanácsa, miután tudomásul vette a német menekültek (zsidók

⁹ A Népszövetség Tanácsa (1935 május 1-én) azt ajánlotta a tagállamoknak, amelyek a Nansen-igazolvány rendszerét elfogadták, hogy terjesszék ki a Saar-vidék menekültjeire is.

¹⁰ A hontalanok nagy kategóriái, amelyeket eddig az említett nemzetközi szervezetek nem részesítettek védelemben, mind mostanáig csupán egyetlen javaslatban találtak segítséget. Ott is csak bizonyos esetekben, amelyeket az 1927. évi harmadik nemzetközi utlevél-konferencia állapított meg. A javaslatot ratifikáló államok ugyanis kötelezték magukat, hogy kiadnak személyazonossági és utazási igazolványokat (amelyek vízum megszerzésére is alkalmasak) honossággal nem bíró vagy kétes állampolgárságu egyéneknek is. De e javaslatokat csupán csekély számú európai állam tette magáévá.

és mások) első főbiztosának lemondását,¹¹ tekintettel a németországi helyzetre, elhatározta, hogy a német menekülteknek ideiglenes segítséget ad egy, a Népszövetség közvetlen tekintélye alatt felállított sajátos, autonóm szervezet által.^{11a)}

Az utolsó ülészak alatt a közgyűlés által a menekültek nemzetközi védelme tárgyában elfogadott jelentés általános-ságban „egy szövevényes kérdésről“ szól, „amelynek nemcsak politikai, jogi, emberi, közigazgatási és pénzügyi szempontjai vannak, hanem mint az összes nemzetközi vándorlási problémáknak, bizonyos társadalmi szempontjai is, amelyek a Nemzetközi Munkaügyi szervezet figyelmét kívánják“.

Egyébként már többször is felvetettek egy kettős problémát. És pedig 1. Vajjon a Népszövetségre kellene-e bízni a nemzetközi vándorlásoknak és az új területek gyarmatosításának közvetlen irányítását? És ha igen, milyen formában? 2. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt bele kell-e vonni egy ilyen feladat megszervezésébe és milyen mértékben? Azonban a Közgyűlés eddig elvileg ellenzéki álláspontot foglalt el az ilyen természetű javaslatokkal szemben.¹² Mindamellett a görög és török, valamint a bolgár és török lakosság kicserélésének óriási munkáját nem tudták volna a Népszövetség segítségével, nevezetesen pénzügyi támogatása nélkül végrehajtani. És a 16-ik ülésezés alkalmával (1935) a Közgyűlés elfogadott egy határozatot sziriai és iraki keresztényeknek a levantei területen francia fenhatóság alatt történő letelepítése tárgyában és pedig a Népszövetség közvetlen támogatásával. (1,300.000 frank).

¹¹ Société des Nations; Lettre de démission de James G. Mac Donald, Haut-Commissaire pour les réfugiés (israélites et autres) provenant d'Allemagne, adressée au Secrétaire général de la Société des Nations, avec une annexe contenant l'analyse des mesures prises en Allemagne contre les „non-Aryens“ et de leurs effets sur la question des réfugiés. Londres, 27 décembre 1935. (XII. B, Bureaux internationaux, 1936, XII. B. 2.)

^{11a)} Az új főmegbízott 1936 július 2-ára új államközi konferenciát hívott össze, amely egy ideiglenes „arrangement“-t fogadott el a német menekültek státuszának rendezésére. Nevezetesen elfogadtak egy egy évre érvényes azonossági igazolványt, amelynek alapján a menekültek bármikor visszatérhetnek a kiállító ország területére, de az állampolgárságukat ez nem érinti. Viszont elég, hogy a németbirodalmi hatóságok ne nyujtsák a „normális védelmet“ egy német állampolgárnak, hogy az az igazolványt kérhesse.

¹² A bolgár kormány már 1925-ben a Népszövetséghez fordult, tekintve hogy az orosz menekültek bevándorlása bizonyos veszélyt jelentett a nemzetközi szociálpolitika alkalmazása és az ország életszínvonala szempontjából. Lásd: „*Les réfugiés et les conditions du travail en Bulgarie*“, Bureau international du Travail (*Etudes et Documents, Série B. No 15*). Ez a tanulmány következtetéseket tartalmaz a menekültek nemzetközi megoszlása, alkalmazása és a mezőgazdasági telepítés tárgyában. Az osztrák kormány a Népszövetség közbenjárását hiába kérte, hogy munkanélküli munkásait átvihesse Délamerikába etc.

A zsidók Németországból folyó tömeges kivándorlásának megszervezését is bizonyos mértékig be kellene illeszteni a nemzetközi gyarmatosítás általános tervezetébe.¹³ Tényleg a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgató-tanácsának olasz kormány-megbízottja, de Michelis szenátor már évek óta ilyen értelmű javaslatot terjeszt a Népszövetség és a Munkaügyi Hivatal szervei elé. Javaslata szerint evégből a világgazdaság különböző parlagon heverő tényezői között együttműködést kellene teremteni. Az 1931-ben az „Európai Unió tanulmányi-bizottságban” megkezdett hosszas vitának végső eredménye az volt, hogy a problémát a Népszövetség megfelelő osztályainak és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak együttes működésben kellene tanulmányoznia. Az állandó vándorlási bizottságának véleménye szerint a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak azokat a gyakorlati kísérleteket kell tanulmányoznia, amelyek egyes országokban már végrehajtottak (Argentína, Brazília, Palesztina, stb.),¹⁴ A jelentés azután a fentebb említett bizottság elé fog terjesztetni.

Mi úgy véljük, hogy a hontalanok kérdése a maga nagy politikai és egyéb probléma-tömegével általában az idegenek általános jogi, néprajzi és társadalmi problémáinak keretébe illeszkedik bele; s nem találhat más formában megoldást, mint a hontalanok honosítása, vagy a helyzetüknek azon idegenekéhez hasonló rendezése útján, — nemzetközi megegyezés vagy a gyakorlat által¹⁵ — amely idegenek olyan államokból származnak, amely államokkal a letelepedést adó állam viszonyosság alapján áll. De hogy egy központi szerv képes legyen egyenletesen szétosztani a hontalanokat a különböző országok és foglalkozások között, — ami későbbi honosításuk első feltétele — ahhoz feltétlenül szükségesnek mutatkozik, hogy sokkal biztosabb és gyorsabb statisztikai adatokat kapjunk a hontalanokról, mint amilyeneket azok az általános és különleges célu népszámlálások nyújtanak, amelyeket eddig tartottak. De ezt az előzetes feladatot sem lehetne teljesíteni másképpen, mint kapcsolatban az idegenek nemzetközi statisztikájának általános programjával. Itt olyan feladatot érintünk, amely

¹³ Lásd szerző: „Les migrations et les prévisions démographiques et sociales”, az *Assicurazioni sociali* című szemlében, 1931 március.

¹⁴ Lásd a *Revue internationale du Travail*-ban 1934, 1935 és 1936-ban megjelent cikkeket.

¹⁵ Ami a hontalanok jogi helyzetét illeti Ausztriában, jellemző, hogy a Közigazgatási Biróság (1935 május 22-én A/132/3/39. sz. alatt) döntést hozott (l. Archiv für Handel und Gewerbe. Wien, szept. 1935, 10–11 l.), amely szerint mindenki, aki kifejezetten nincs kizárva az 1883-i ipartörvény 5. és 8. §. alapján az iparúzésből: „jogosult valamely szabad ipart folytatni. Külön engedély nélkül nem tehetik ezt azok az idegenek, akik oly államok polgárai, amelyek kifejezetten nem adják meg a viszonyosságot. Senki más nincs kizárva (eltekintve a 9. §-ban foglaltaktól), tehát a hontalanok sem.”

sürgős aktualitással bír az egész népesedési és társadalmi politika számára.

*

Valóban az idegenek egész sereg ország és terület lakosságának fontos és egészen körülbelül 1931-ig általában növekedő részét alkották; egyes országokban 1000 lakosból 190 (Luxemburg), sőt 260 az idegen állampolgár (Argentína), (míg Magyarország jelenlegi területén 1910-ben és 1930-ban ez a szám csupán 9-et mutat). A népesség természetes szaporodása tehát egyes államokban nagy részben az idegen elemektől és vegyes házasságoktól függ, annál is inkább, mert ezeknél a születési és házassági arányszám (de gyakran a halálozási szám is) magasabb a saját polgárokénál.¹⁶ (Másképp viszont egy állam konszolidációját nagyon megnehezítheti nagytömegű idegennek a jelenléte, akik a honosítás vagy beolvadás gondolatával szemben ellenszenvvel viseltetnek.

A népszámlálási adatok elemzése (egyes országokban már 1850-től kezdődőleg) azt mutatja, hogy a honosított vagy nem honosított idegeneknek bizonyos államokban az utóbbi évtizedek alatt történt erős megszorodása mélyrevágó és állandó demográfiai, katonai és gazdasági szükségletek következménye. Azonban a bevándorlási országok legfőbb érdekét jelenleg a nemzeti munkapiac törvényes védelme jelzi. Valóban, ma már egy állam sem éri be a bevándorlás egyszerű megszorításával vagy tilalmával, hanem valamennyien — ha másképp nem, legalább megtorlás címén — olyan rendszabályokat hoznak, amelyek általában és lehetőleg gyorsan az idegen munkaerőknek minden olyan foglalkozásból való kiküszöbölését eredményezik, amelyeknek a belföldi munkások számára való fenntartását szükségesnek tartják. Ezt a politikát, amelyet az idegenek tartózkodási idejére való mind kevesebb tekintettel folytatnak, legelső és jogos módszernek tartják a munkanélküliség elleni küzdelemben.

A nemzeti munkapiacot védő törvényhozást a végrehajtásban rendszeresen kiegészíti egy mind szigorubb rendőri ellenőrzés az idegenek felett. A személyazonossági és munkajogszabványokat visszavonják vagy legalább is nem hosszabbítják meg, amint az idegen munkást munkanélküliség

¹⁶ Franciaországban például az 1931—1934. években a születési többlet a halálozásokkal szemben mindössze 175.341 volt. Viszont 1931 júniusától 1935 júniusig a távozó idegen munkások többlete a bejövőkkal szemben a Munkaügyi Minisztérium által körülbelül 512.000-re becsültetett. (Revue de l'Alliance Nationale pour l'accroissement de la population française. 1935 jan. 31 p.) Tekintve, hogy e munkásokat — egyébként csekély számú — családtagjaik is követték, valamint tekintve, hogy egyéb nem munkás idegenek is elhagyták Franciaországot, az ország lakosságának 1931 óta 300.000 fővel kellett csökennie. 1935-ben egyáltalán nem számítanak születési többletre!

sujtja és kiutasítására is sor kerül, ha kétoldalu államközi egyezmények alapján nincs joga a munkanélkülieket megillető segítségre.

A fejlődés utolsó stádiumát egyfelől az jellemzi, hogy ezek a megszorító rendszabályok kiterjesztetnek az iparosokra, otthoni munkásokra, szabadfoglalkozást űzőkre, járadékosokra, turistákra is, másfelől az, hogy már megsértik azt a jogot is, amelyet a középkor szentnek tartott, a menedékjogot.

Egyébként a munkásságot illető autarkiára való törekvés jogi és demográfikus hatása megmutatkozik az idegének önkéntes honosításának nagy számában; ezek ilyen módon a nemzeti munka védelmét célzó intézkedések előnyeit akarják megszerezni. De több országban a honosított idegének sohasem volt joguk bizonyos foglalkozások üzésére és ma is mind nagyobb lesz azon államok száma, amelyek legalább is a honosítást követőleg néhány évig kizárják az új állampolgárokat a közhivatalokból, sőt bizonyos magánállásokból is. Más országok viszont a válság hatása alatt megszüntették a honosításokat. Ehhez képest a származási ország vonzóereje jelenleg erősen érvényesül a régi kivándorlókkal szemben, még ha fel is vették új hazájuk állampolgárságát, olyankor, amikor a származási ország hajlandó nekik többé-kevésbé elfogadható életfeltételeket nyújtani. (Például a Balkánról hazatérő törökök alkalmazása és belső letelepítése 1923 óta.) Norvégia népszámlálásában megkülönböztetik az Amerikában állampolgárságot nyert s aztán visszavándorolt kivándorlókat távozási és visszatérési évük szerint. Másrészt a legtöbb népszámlálási statisztika nem tesz különbséget a honosítás s a születésük alapján lett állampolgárok között.

Az a kölesönös küzdelem, amelyet a különböző országok a saját állampolgáraik munkájának védelmében folytatnak, épügy növelte a világgazdasági válságot, mint az autarkikus külkereskedelmi politika, amidőn korlátozta az áruk cseréjét, a tőkevándorlást, vagy megakadályozta a nyersanyagok és gyarmati termékek felhasználását.

A túlnépesedett kivándorlási országoknak mind komolyabban meg kell ma vizsgálniuk alattvalóik (és más telepesek) vándorlási és gyarmatosítási kísérleteinek eredményeit — amelyek lehetnek sikeresek vagy sikertelenek — az idegenstatisztika világánál, hogy ilyen módon képesek legyenek tudatosan meghatározni jövőendő népesedési- és telepítési politikájukat. E tekintetben a különböző államok és gyarmatok egymást követő, a honosságot, születési országot és a lakosok fáját feltüntető népszámlálásai hasznos összehasonlításokra nyújthatnak alkalmat. Ezen adatok segítségével nevezetesen meg lehet állapítani, hogy milyen nemzeti, faji, foglalkozás-

beli és egyéni tulajdonságok voltak szükségesek egy bizonyos terület kedvezőnek ígérkező telepítéséhez, bizonyos éghajlati, talaj- és közlekedési adottságok mellett; ugyancsak jobban meg lehet ítélni a benszülöttek és más színes fajok munkájának versenyét is. Egy népfaj szaporodása és sűrűsége is változik a környezet és a telepítési rendszer szerint. Nem lehet továbbá elhanyagolni azt a hatást sem, amelyet a szomszédos gyarmati területek gyakorolnak, ahol hasonló demográfikus változások mentek végbe. Viszont egy terület értéke is függ a gyarmatosok nemzetiségétől, fajtától és szaporodási számtól.

Ami azokat a kérdéseket illeti, amelyek a gyarmatok esetleges új felosztásával kapcsolatban merülhetnek fel, ugyancsak fölötte nagy érdekek fűződnek ahhoz, hogy összehasonlításra alkalmas számadataink legyenek, amelyek nem csupán általánosságban a hatalmaknak külföldön tartózkodó alattvalóira vonatkoznak, hanem részletezőn az ő szuverénitásuk vagy mandátumok alatt álló vagy állott gyarmatokon, vagy az idegen kolóniákban tartózkodó állampolgáraikat is kimutatják.

A munkások kicserélése és a külső telepítés a nemzetközi társadalompolitika és a kölcsönös segélynyújtás súlyos problémáit vetették föl. A gazdasági és társadalmi haladás, valamint a világbéke egyik nagy akadályát kell látnunk abban a tudatlanságban, amelyben a kormányok leledzenek azon gazdasági és pénzügyi előnyök és hátrányok tekintetében, amelyek a kétoldali megkötött vagy megkötendő nemzetközi szerződésekből rájuk nézve folynak, akár az egyenlő bánásmód, akár a viszonyosság, akár pedig a legnagyobb kedvezmény elve alapján jönnek azok létre. Ennek oka pedig a statisztikai adatok elégtelensége egyfelől a belföldön működő idegenek, másfelől a külföldön tevékeny állampolgárok számát illetőleg.

Pedig a Munka Nemzetközi Szervezete a versaillesi szerződés XIII. része (372. §) bevezetésének szellemében speciális rendelkezéseket fogadott el több egyezményben és javaslatban avégből, hogy az idegen és belföldi munkások egyenlő elbánásának elve a munkapiac, a munkásvédelem és szociális biztonság terén megtartassék.¹⁷ De tevékenységét meggátolják e részt a statisztika hiányai és hibái. Ennek folytán meg van gátolva tulajdonképpen feladata is: hogy t. i. lehetően biztosítsa a munkafeltételek állandóságát s nemzetközi egyformaságát az egész világon.

¹⁷ Lásd nevezetesen a következő egyezményeket: Munkanélküliség (1919 és 1934); Munkaügyi baleset jóvátétele (1926); Rokkantsági és özvegyeségi biztosítás (1935); oly munkások nyugdíjigényének megtartása, akik tartózkodási helyüket egyik országból a másikba helyezik át (1935). Lásd továbbá a következő javaslatokat: Viszonyosság az elbánásban (1919); Egyenlőség az elbánásban (balesetek) etc.

Ami az idegen munkások munkafeltételei tekintetében az egyenlő elbánás elvét illeti: az igazgató-tanács (1935 októberében) a vándorlások állandó bizottságának kérelmére elhatározta, hogy az 1936. évi Nemzetközi Munkaügyi Konferencia hivatalos napirendjére tüzi ki a vándorló munkások toborzásának és elhelyezésének nemzetközi szabályozását, abból a célból, hogy e kérdésekben a konferencia egy egyezmény-tervezetet vagy javaslatot fogadjon el. Tényleg, az idegen munkások munkafeltételei általában rendezetteknek voltak tekinthetők, ha toborzásuk és elhelyezésük meg volt szervezve ama munkaszerződés-típusok klauzulái alapján, amelyek az államközi s kétoldalu vándorlásügyi-megállapodásokhoz függelékként csatoltattak. E szerződések nemzetközi szabályozásnak képezhetnék a tárgyát.

Az idegenek — statikus és dinamikus — statisztikái hasonló fontossággal birnak a köz- és magánsegélyezés szempontjából is azon idegenek részére, akik nem tartoznak a társadalompolitika keretébe, vagy akik abból egyéni okokból kiesnek. E tekintetben a nemzeti törvényhozások nem mindig helyezkedtek a belföldiekkel való egyenlő elbánás elvi alapjára. Ennélfogva egész sereg kétoldalu szerződés kötéséhez folyamodtak, amelyek a segélyezés különböző kérdéseit ölelték fel. A Népszövetség Tanácsa tehát, emlékezetbe idézve az alapokmány irányító eszméit, 1933-ban szakértőkből álló bizottságot hívott össze avégből, hogy kidolgozzanak egy többoldalu egyezmény-tervezetet a szükségét látó idegenek megsegítése tárgyában.

Az eredeti tervezetnek¹⁸ egyik főtárgya, hogy megakadályozza azt a nyomort, amely egész sereg családra honossága rendezetlensége következtében szakad rá. Speciális záradékokról történik gondoskodás az olyan hontalanok részére, akik egyévi tartózkodás után attól az országtól kívánnak megsegítést, amelyben a legutóbb tartózkodtak. Javaslatokat tartalmaz a visszaszállítás emberies rendszerére vonatkozólag is, amely egyfelől jótétemény lenne az inséget látó idegenek számára s ugyanakkor jobb alapot adna a statisztikai felvételek részére.

Azonkívül szükségesnek tartja, hogy mielőtt a szükségét szenvedő idegenek kiutasítására kerülne a sor, alkalom adásuk származási országuknak, hogy a következő kérdésekben nyilatkozzék: akarják-e segítségben részesíteni alattvalóikat a bevándorlási országban? Avagy inkább vissza akarják-e őket fogadni?¹⁹

¹⁸ No ff.: C. 10, M. 8, 1934. N.

¹⁹ Az 1934. évi XVIII-ik nemzetközi munkaügyi konferencia is alkalmi módon foglalkozott a segélyezéssel, amelyet a munkanélkülieknek bizonyos idő után kapniok kellene és megismerve a szakértő

Mindezen esetek egy békéltető bizottság felállítását is megkívánnák az ellentétbe került államok között, sőt talán egy nemzetközi rendőri hatóságot is az egyéni vitás esetek megvizsgálása céljából.

Ama hetven kormány közül, amelyek elé terjesztették a szakértők eredeti tervezetét, csupán harmincnégy adott választ és pedig igen különböző értelemben. Mindazáltal a szakértő bizottság az 1936 január 27 és február 1-e között tartott második ülészakán elfogadott egy, a kivándorlási országokat kielégítő végleges tervezetet No. : C. 94. M. 37. 1936. IV.), amely a kormányok véleményadása folytán az idei Közgyűlés elé kerül. Ma tehát még egyáltalában nem lehet előrelátni az ajánlott elvek általános elfogadását. E helyzetnek egyik oka abban rejlik, hogy a kormányok nincsenek tisztában az ajánlott módszerek alkalmazásának előnyeivel és az azokból eredő terhekkel.

III. A statisztika szüksége.

A XIX. század közepétől kezdve mind gyakoribb országos népszámlálások tarták fel az egyes országokban tartózkodó népesség számát és alkatát. Azonban az ilyen népszámlálások rendszeren csak minden tíz évben történtek. Már pedig a jelenlegi nagy világ gazdasági válság folytán a kormányoknak új, részletes és pontos adatokra volna szükségük, mielőtt elhatároznák például az idegenek alkalmazásának általános megszorítását, vagy foglalkozásuk szerint százalékos kontingensük megállapítását, vagy leszögeznék beengedésük és visszautasításuk bizonyos egyéni rendjét. És valóban a nélkülözhetetlen statisztikai adatok hiányában az idegenek azon csoportos kiutasítása, amelyhez ma az államok gyakran folyamodnak, a gazdasági szervezet egy egészséges részének amputálásával lehet egyértelmű s következményei előbb-utóbb vagy munkahiányban mutatkozhatnak meg, vagy a munka minőségi hanyatlásában és a fogyasztás csökkenésében válnak érezhetőkké. Ugyancsak mielőtt a külföldi munkásokkal szemben követett politika elveit megállapítanák, mindig mérlegelni kellene e politika hatásait a kivándorlási ország gazdasági körülményeire is, nemkülönben ezen államok polgárait, akiket a válság szintén érint. Végül nemzeti szempontból is az összes kormányok mindinkább kénytelenek gyakori, elégséges és pontos adatokat kapni a saját, külföldön letelepedett alatt-

bizottság tervezetét, kifejezte azt az óhaját, hogy az idegen honosági munkanélküliek ügye, akik kimerítették biztosítási és segélyezési lehetőségeiket, egy nemzetközi egyezmény elfogadása útján rendeztessék, amely pozitív és liberális módon rendezné az idegen munkanélküliek jogait az inségsegélyre.

valóikról, helyzetükről, szervezeteik számáról és fajairól és egyéb nemzeti intézményeikről. Nevezetesen különös érdekek fűződnek ahhoz, hogy tudják a munkanélküli, a katonai szolgálatra köteles, a szavazati joggal bíró polgáraik számát; utóbbi gyakran honosításukra való tekintet nélkül áll fenn a tartózkodási országban.

Összefoglalva a mondottakat, az idegenekre vonatkozó problémák aktuális fontosságánál fogva sürgős szükségét érezzük annak, hogy ne csak a népszámlálások alapján, hanem állandóan figyelemmel kísérjük az idegenek helyzetének és összetételének gyakori és sokféle változásait. Már pedig sem a kivándorlási, sem a bevándorlási statisztikák, sem az utazók és turisták adatai, sem végül az idegenek demográfiai és rendészeti lajstromozásai nem felelnek meg e célnak. A különböző országokban különböző módszereket tanulmányoznak, vagy azokkal kísérleteznek, de kielégítő eredményeket még felmutatni nem tudnak.

Másfelől emlékeztetnünk kell arra, hogy az összes módszerek kiindulási pontként és ellenőrzésül az idegenek időnkénti általános megszámlálását követelik. A külföldön tartózkodó saját alattvalókra vonatkozó információkat se tudták mostanáig pontosan megkapni az illetékes kormányok, csupán közvetett uton, a más országokban végzett népszámlálások eredményeinek felhasználásával²⁰

Miután az idegenek tulnyomó többségét a munkások alkotják, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal elhatározta, hogy először is összegyűjti és kritikailag megvizsgálja az 1930 körüli népszámlálásoknak az idegenekre vonatkozó eredményeit és összeveti azokat az 1910 és 20 körül nyert adatokkal.

A Hivatal által e tanulmány kidolgozására megbízatván, jelen sorok írója még régebbi népszámlálásokig is vissza tudott nyulni, avégből, hogy bizonyos alapvető irányzatokat megállatpithasson, amelyeket csak hosszú számsorok tudnak feltüntetni. A több mint 160 különböző területen lakó idegenekre vonatkozó számadatokat öt nagy táblázatba foglaltuk. E táblázatok vízszintes rovatai az egyes országokban számon tartott idegeneknek származási országuk szerinti megoszlását mutatják. Automatikusan következik ebből, hogy a függőleges vonalak viszont az egyes államok külföldön élő alattvalóinak a külországokban való megoszlását tüntetik föl. Az egyes országok alattvalóinak az idegenben való megoszlása azonkívül három speciális táblázatnak adta tárgyát. A népszámlálások

²⁰ Lásd V. K. Th. von Inama-Sternegg, F. von Juraschek et H. Rauchberg: L'échange international des Bulletins de recensement concernant les étrangers. (Motion présentée au bureau de l'Institut international de statistiques.) *Bulletin de l'Institut international de statistique*, t. IX., 2e livr. (Bern, 1895), p. 45.

idegenekre vonatkozó alapelveinek (meghatározások stb.) megvizsgálása a tanulmány I. és II. fejezeteinek anyagát szolgáltatva, amelyek bírálatosan világítják meg a népszámlálási adatok nemzetközi összehasonlításának nehézségeit. A III. és IV. fejezetek (amelyekben a táblázatok, diagrammok és összefoglalások is találhatók) tartalmazzák azután a tanulmány eredményeinek elemzését. Ezen bevezető fejezeteken kívül 100 oldalnyi magyarázó jegyzetek kommentálják a táblázatokat s kritikai és összehasonlító vizsgálatát nyújtják a forrásoknak (több mint 3000 kötet), meghatározásoknak, eljárásoknak és osztályozásoknak, amelyek az egyes országos népszámlásokat jellemzik. A kötet legközelebb meg fog jelenni a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kiadásában.

Ilyen módon tanulmányunk az első lépést jelenti az idegenek megszámlálásának nemzetközi megjavítása és egységes rendezése irányában s mintegy folytatását nyújtja a vándorlások statisztikáira vonatkozó kutatásainknak.²¹

Mindenképpen kétségtelen, hogy egyedül az idegenekre vonatkozó felvételi módszerek fokozatos tökéletesítése és nemzetközi egyenlősítése adhatja meg a szilárd alapot az idegenek súlyos problémáinak megoldására.

Ferenczi Imre.

²¹ Ismeretes, hogy a nemzetközi munkaügyi konferencia 4-ik ülészsaka 1922-ben elfogadott egy javaslatot, amely szerint felkértek a tagállamok, hogy adják meg a Munkaügyi Hivatalnak mindazokat az adatokat, amelyekkel a vándorlásokra vonatkozólag rendelkeznek. A konferencia pedig azt kívánta a Munkaügyi Hivaltól, hogy tegyen meg minden lehetővé avégből, hogy a kivándorlások nemzetközi statisztikái összeegyeztethetők legyenek. E tanulmány írója volt megbízva a különböző országok adatainak összegyűjtésével és elrendezésével és különösen arra törekedett, hogy egységes elveken nyugvó nemzetközi statisztikai táblázatokat tudjon összeszerkeszteni. E munkák eredményei „*Les mouvements migratoires*” című (1920—1923, 1923—24, 1925—27), valamint *Études et Documents Série O. (Migrations)* Nos 1, 2 és 4 c. kötetekben közzétettek. Tíz esztendőre volt szükség vándorlási statisztikák tanulmányozásában, hogy teljes és lehetőleg nemzetközileg összehasonlítható számokhoz jussunk. E tanulmányok folytatásaként a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgató tanácsa felhatalmazta az igazgatót, hogy hívjon össze egy konferenciát, amelynek főfeladata megvizsgálni „annak lehetőségét, hogy a különböző kormányok által a hivatalnak szolgáltatott adatok könnyebben összehasonlíthatók legyenek”. E kutatások eredményeként szerző nagyterjedelmű metodológiai tanulmányt készített a különböző országok vándorlási statisztikáinak különböző formáiról: *Les statistiques des migrations définitions, méthodes, classifications (Études et Documents Série N. Statistiques No 18. Genève, 1932)*. Részletesen kifejtette ott a vándorló definícióját, az összeállítás módszereit és az elfogadott osztályozásokat. Ez a tanulmány, amelyet a hivatal ellenőrzött, határozati javaslatokat is tartalmazott, amelyek a hivatalos szakértők konferenciáján a tárgyalások alapjául szolgáltak. Ez a konferencia bizonyos javaslatokat eredményezett a nemzetközi vándorlások statisztikáinak megszervezése tárgyában (*Conférence internationale des statisticiens des migrations, Revue Internationale du Travail* vol. XXVII. No 1. 1933 jan.), amelyek életbeléptetése folyamatban van.

A termelés rugalmasságának csökkenése és a termelési politika.

I. BEVEZETÉS.

A termelés elméletének és a termelési költségek alakulásának vizsgálata azóta aktuális problémája a közgazdaságtannak, mióta a századforduló hatalmas gazdasági átalakulása az addig uralkodó kis üzemek helyére a termelés igen nagy területén hatalmas tőkét magábafoglaló gyárakat helyezett. Ez — talán nem is utolsósorban — azt is jelentette, hogy a termelés sokkal nehezkesebb lett és a forgalom ingadozásaihoz nehezebben tud alkalmazkodni. Ez az egész átalakulási folyamat gazdasági szükségszerűség volt, mert a termelés intenzívebbé tétele tudta csak lehetővé tenni, hogy a föld megnövekedett népességét nemcsak az eddigi, hanem annál magasabb szintvonalon lehessen eltartani.

Hogy itt milyen hatalmas feladatról van szó, azt világosan mutatja az alábbi táblázat, amelyik 1350-től állítja elénk Európa népességének növekedését¹

Év	Népesség millióban	Év	Népesség millióban
1350	100	1890	365
1700	110	1900	406
1750	140	1910	443
1800	187	1920	449
1850	267	1925	470
1880	334	1930	500

Látjuk, hogy ez a feladat — a növekvő népességet felvenni és még magasabb szintvonalra fejleszteni — az utolsó évszázadok folyamán lett csak igazán hatalmas és a háborús visszaeséstől eltekintve, még most is fokozódó mértékben áll fenn.

A termelés így szükségessé váló növelésére nem volt elég az eddigi termelési módszerek mennyiségi kiterjesztése, hanem a termelés strukturális átalakítására is szükség volt. A termelésnek a népesség mind nagyobb részét foglalkoztatáshoz jutató strukturális átalakulása² a kézi munkaerőről a nagy tőkebefektetést igénylő gépi munkára való áttérés volt. Ez természetesen hatalmas mértékben emelte a vállalatokba investált tőke nagyságát és a termelés egy munkásra eső értékét.

¹ „Steigende Kapitalintensität — abnehmende Elastizität der Arbeitszeit“ Vjh. z. Konjunkturforschung. X. évf. 2. füzet. A rész.

A termelési eljárásoknak ez az átalakulási folyamata, az u. n. mechanizálódás, természetsszerűleg magával hozta, hogy az emberi ügyességet kívánó produktív munkák száma mindig kisebb lett, míg a vezető és felügyelő tevékenység megnövekedett. Igen jellemző erre a folyamatra a munkások és alkalmazottak számarányának eltolódása. Az északamerikai Egyesült Államokban pl. ennek a százaléknak az alakulása a következő volt:³

1899	1904	1909	1914	1919	1921	1923	1925
7.%	9.5%	11.9%	13.7%	15.9%	16.5%	15.4%	16.—%

A vázolt strukturális átalakulásnak, a termelés nagy mennyiségi kiterjedése mellett, az volt a következménye, hogy a termelés ma sokkal kevésbé elasztikus, mint volt tulnyomóan munkaintenzív berendezkedésekor. A bérek, melyek a kisüzemeknél nagy szerepet játszó költségelemek, sokkal könnyebben hozzáigazíthatók voltak (elbocsátás, munkaidő rövidítés, bércsökkentés útján) a termelés ingadozásaihoz, mint a mechanizált nagyvállalatoknál ezek egy részének helyére lépő tőke. Fokozza ezt a merevséget a munkásszakszervezetek megerősödött befolyása is, mely a megmaradt munkások bérét is csak nehezen engedi a gazdasági szükségszerűség szerint alakítani.

Hozzájárul a termelési költségek megmerevedéséhez a mechanizálódás kapcsán a munkások egy részének magasabb képesítésű, ha igen gyakran nem is magasabb keresetű, alkalmazottakkal való pótlása. Ezek létszámát a termelés ingadozásakor, részben szociális okok, részben a termelés növekedésekor szükségessé váló új emberek betanításának nagyobb költsége miatt nem lehet olyan könnyen és olyan rövid időre változtatni, mint pl. a tanulatlan munkásoknál.

Érdekes adatokat közöl a tárgyalt kérdéssel kapcsolatban Willy Bauer.⁴

A német iparvállalatok adataira támaszkodva megállapítja, hogy azok a betanított munkástörzs elvesztésének veszélyét elkerülendő, a depresszió elején a munkaidő rövidítésével igyekeznek a munkáslétszám változatlanul hagyása mellett a piaci helyzethez igazodni és csak később fordulnak elbocsátásokhoz. Ez a jelenség a kisvárosokban a legszembe-tűnőbb (Württemberg), mert a nagyvárosok felé irányuló vándorlás miatt ott a legnagyobb a betanított munkások elvesztésének a veszélye.

² A Németbirodalomban 1882-ben a népesség 45.5%-a volt kereső és önálló foglalkozást űző, 1933-ban pedig már 58.4%-a. Stat Jahrbuch f. d. Deutsche Reich. 1934. 16. o.

³ K. Heber e. i. m.

⁴ „Steigende Kapitalintensität — abnehmende Elastizität der Arbeitszeit“ Vjh. z. Konjunkturforschung. K. évf. 2. füzet. A rész.

Hozzájárul közvetett uton a technikai fejlődés is a termelési költségek elaszticitása csökkenéséhez. Hogy a technikai fejlődést, mint százalékos költségfaktort figyelembe kell-e venni, az igen soká vita tárgyát képezte. Mindinkább az a vélemény válik azonban uralkodóvá, hogy a leírásnál azt kell figyelembe venni, hogy *gazdaságosan* mennyi ideig használható a telep, tehát a technikai fejlődést, a túlhaladás veszélyét egy — sajnos csak igen durva becslésre alapítható — százalékos faktorial figyelembe kell venni. A túlhaladástól való óvakodás így rövidebb leírási időt enged csak meg, mint az az elhasználódás miatt szükséges lenne és így olyan hatása van, mintha az üzembe ruházott tőke növekedne! Ezzel a termeléstől független költségelemek tulsúlybajutását, tehát az üzemek megmerevedési folyamatát sietteti.✕

Az eddig említetteken kívül az idegen tőkének mind nagyobb szerephez jutása is hozzájárul ahhoz, hogy az üzemek — ha közgazdaságilag nem is — magángazdasági szempontból a változó viszonyokhoz kevésbé alkalmazkodni tudók legyenek. Saját tőke esetén ugyanis sokkal nagyobb a lehetősége a kedvező és kedvezőtlen évek vagy időszakok eredménye kiegyenlítésének, mint az idegen tőke után a gazdasági helyzet-től függetlenül — ha százalékos nagyságában lassan a helyzethez alkalmazkodóan is — az adott időpontban fizetendő tőketerhek esetén.

Az egész itt vázolt átalakulási folyamat okozza, hogy válságos gazdasági helyzetben az üzemek a kellő elaszticitás hiányában nem tudják termelésüket a megcsappant szükség-lethez igazítani, vagy ez számukra igen nagy veszteséget jelent.

Mint később látni fogjuk, ezek a merev termelési költségű vállalatok különösen a termelés összehuzódására érzékenyek és egy kihasználási fokon alul költségeik egy előállított egységre számítva rohamosan emelkednek, ami aztán a veszteség elkerülésére magasabb eladási árat követelne, ez az ár-emelés pedig megint a fogyasztást, tehát végső fokon a termelést szorítaná összebb. Ez az egyszer megindult folyamat tehát önmagát erősíti és igen nehéz az üzemekbe fektetett tőke egy részének megsemmisülése nélkül megfordítani.

A termelés a mechanizálódással kapcsolatos megmerevedésének, különösen mikor különböző hatalmi befolyásoknak a piacrahatása következtében a forgalmi gazdaság másik regulátoraként szereplő árak szintén igen sokat vesztek mozgékonyaságukból, az volt a következménye, hogy az üzemeknek a fogyasztás összehuzásához alkalmazkodásra csak a termelés megszorítása állt rendelkezésre. Ez azonban — különösen éles verseny esetén — már igen kis visszaesésnél veszteségessé tette a termelést.

Ennek felismerése tolta előtérbe a költségelmélet vizs-

gálatát, melynél, mint látni fogjuk, az állandó, tehát a termelés nagyságától független költségeknek igen nagy szerep jut és okozta, hogy az elmúlt években a közgazdászok és üzemorganizátorok egész sora foglalkozott vele.

Buzdítóan hatott a költségelmélet vizsgálata terén az a tény is, hogy a többtermelést szolgáló változtatások létrehozta nagyüzemek és ezeknek közös termelési-, ár- és versenypolitika jegyében való gyakori tömörülése már olyan nagy üzemegységeket hozott létre, melyeknek piaci hatalmuknál fogva módjukban áll a vizsgálatoknál nyert eredményeket a valóságba átültetni és esetleg a számukra megállapított legkedvezőbb állapotot a piacra kényszeríteni.

Ezt a kérdést azonban megfordítva is nézhetjük és valószínű, akkor sem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a termelésnek ezekbe a nagy egységekbe való tömörülését nagyrészt az okozta és okozza még ma is, hogy a költségfüggvényeknek a vizsgálata rávezette az embereket arra, hogy a merev termelési költségű vállalatok nem várhatják ölbetett kézzel a piaci kereslet kialakulását, nekik már a fogyasztás kialakításába is bele kell nyulniuk, hogy a kínálati árak önkényes változtatásával a kereslet rájuk nézve igen káros ingadozásait kiküszöbölhessék. Ehhez azonban csak kevés vállalatnak volt meg magában a kellő ereje és ezért szükségszerűen jöttek létre a termelés legkülönbözőbb területein hatalmas, majdnem az egész kínálatot felölelő közösségek. Hogy aztán ezeknek a közösségeknek a vezetői pillanatnyi előnyökért gyakran a merev kapitalista vállalatok helyzetét merev árpolitikával is súlyosbitják, az legfeljebb amellettsé bizonyít, hogy ezek a vezetők nincsenek tisztában sem a saját termelési águk elfoglalt piaci helyzetével, sem a fogyasztás összehuzódása által saját maguknak okozott kárral.

II. A KÖLTSÉGGÖRBÉK.

A termelés itt röviden vázolt átalakulás által teremtett helyzetének nagy a jelentősége úgy a magángazdaságra, mint a közgazdaságra. A magángazdaságot érdeklő kérdések eldöntése természetesen az egyes üzemekre, vállalatokra, esetleg ezeken belül is csak egy-egy részre kiterjedő vizsgálatok és az azok alapján szerzett ismeretek segítségével történhetik. Ez az egyéni, mondhatni üzemi vizsgálati mód képezi azonban a közgazdasági kérdések eldöntésénél is a legfőbb szerepet. Ennek csak kis mértékben az az oka, hogy a termelésnek az egész közgazdaságra optimális berendezése — mely kérdés itt végső fokon a vizsgálódás tárgyát képezi — nagyrészt az egyes üzemek optimális termelésének bizonyos határok közötti integrációja útján adódik. Sokkal nagyobb mértékben okozza ezen a téren az individuális vizsgálati mód általánosulását az

a tény, hogy a termelés, ennek piaci viszonyai és ezzel kapcsolatban a kínálat — összehasonlítva pl. a kereslettel — a szereplő egyének kisebb száma, ezek eleve igen különböző termelési feltételei, a költségeknek a termeléssel való változása, az egyes üzemek életkora és a velük szemben álló kereslet igen gyakran metaökonómikus viselkedése miatt sohasem válik annyira homogénné, sohasem veszi el annyira az egyénekből felépítettség látszatát, hogy egységes egészként vizsgálni és rá a tömegjelenségek vizsgálati módszereit aggály nélkül alkalmazni lehetne. Az ezen a téren eredményt elérni akaró vizsgálatoknak tehát szükségszerűen a mikrokosmosból kell kiindulniuk és az itt nyert eredményeket lehet aztán csak a természetszerű változtatásokkal az általánosítás miatt szükséges fenntartással az egészre, a bennünket végső sorban érdeklő egész közgazdaságra kiterjeszteni.

A termelés elméletéből az itt ismertetett okoknál fogva különösen a költséggörbék azok, melyek a gyakorlati életben felmerülő problémák megoldásánál nagy segítségünkre lehetnek. Költséggörbe alatt értjük ugyanis egy üzem termelési folyamata pénzben kifejezett költségeinek a termelés függvényében való ábrázolását.

$K = \varphi(x)$; ahol K a termelés összes költsége, x pedig a termelt mennyiség.

Hogy az itt uralkodó viszonyokról tiszta képet kaphassunk és a nyert eredményeket egy konkrét példán bemutathassuk, szükséges röviden a termelés elméletét áttekinteni.⁵

Valamely jószág előállításához a termelési koeficiensek egész sora szükséges, melyeknek többféle változata is vezethet ugyanahhoz a végeredményhez (pl. emberi munka helyett gépi erő), mikor minden lehetséges kombinációt egy-egy termelési módszernek tekinthetünk, melyek mindegyikére egy külön *termelési függvény* adja meg a termelési tényezők és a végtermény mennyisége közötti összefüggést. Ez a függvény azonban csak a termelési koeficiensek oldaláról határozott, míg ugyanazon előállított mennyiséghez azonos termelési módszer mellett (a termelési koeficiensek ugyanazon minőségi összetétele) az egyes tényezők más-más mennyisége is vezethet (pl. több vagy kevesebb emberi, illetve gépi munka).

A termelésnek azokat az eszközeit, melyeknek mennyiségét a végtermény egyértelműen meghatározza, *limitált* faktoroknak nevezzük, szemben a *helyettesíthető* termelési koeficiensekkel, melyeknek többféle összetétele is vezethet ugyanahhoz a termelt mennyiséghez.

⁵ Azoknak, akik a problémával részletesebben óhajtanak foglalkozni, leginkább Erich Schneider igen értékes munkáját ajánlhatom: *Theorie der Produktion*. J. Springer, Wien. 1934. 92. o.

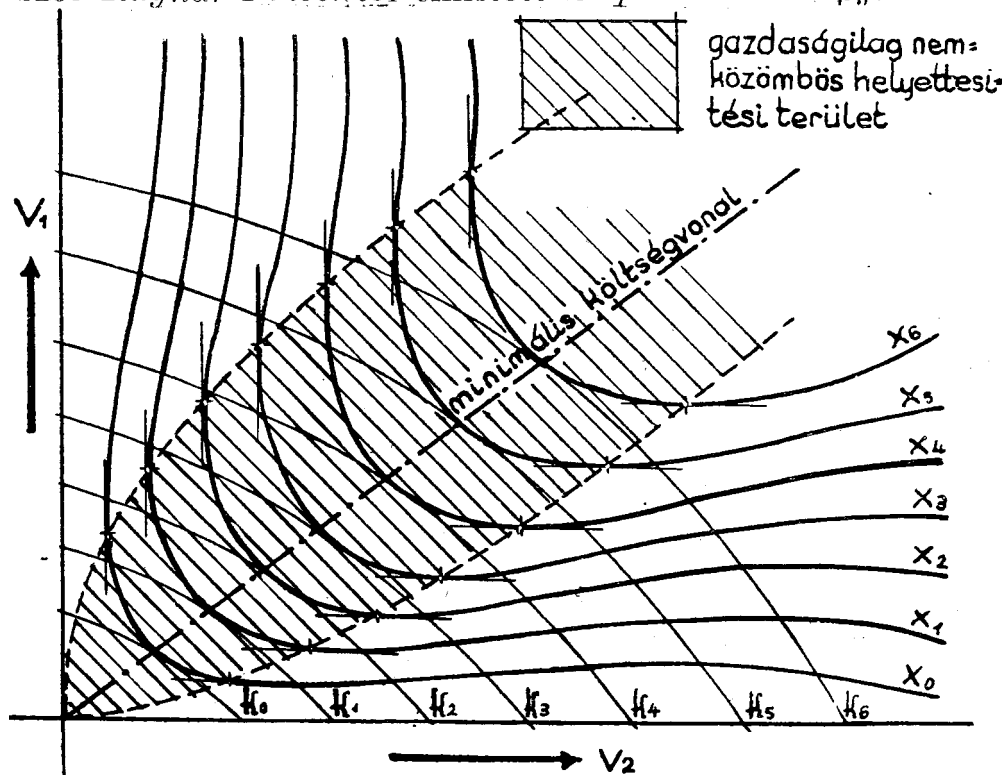
A sok kínálkozó munka közül azért említem éppen ezt a könyvecskét, mert Schneider igen szerencsésen és áttekinthetően csoportosította az anyagot.

Első pillanatra látszik, hogy a helyettesíthető faktorok kölcsönöznek az egész termelési folyamatnak gazdasági értelmet, mert ezek adnak csak a termelőnek mozgási szabadságot, hogy az ugyanazon eredményhez vezető kombinációk közül az adott piaci helyzet szerint a számára legkedvezőbbet, rendszeren a legkisebb költséget okozót kiválaszthassa.

A technikailag indifferens faktorkombinációk közül a legkisebb költséget okozónak a kiválasztása csak a keresetgazdasági elv alapján álló termelésre érvényes, míg közületi kézben összpontosuló vagy közületi ellenőrzés alatt végbemenő termelésnél ez a kiválasztás, különösen ma, a túlzott autarkia törekvések korában — sokszor hibásan értelmezett — magasabb szempontok szerint történik. A leggyakrabban visszatérő, ilyen szempontok a hazai anyagok és gépekkel szemben — szociális okokból kiindulva — az emberi munka előtérbe helyezése, a termelés visszaesésekor a munkanélküliség kétes értékű csökkentésére a munkaidő rövidítésével az egész telep rossz kihasználással való üzembentartása stb.

Az ugyanazon mennyiség termelését lehetővé tevő faktorkombinációk közül a legkisebb költséget okozót igen érdekesen szemléltethetjük. Az ábrát két helyettesíthető tényező esetére mutatom be. A nyert eredmények természetesen a változók bármilyen sokaságára érvényesek, csak az ábrázolhatóság szűnik meg, ha a változók száma háromnál több.

Vigyük fel egy koordinátarendszerbe a v_1 és v_2 helyettesíthető termelési tényezőket és az ugyanazon $x_0, x_1, x_2, \text{stb.}$ termelési mennyiséget adó pontokat kössük össze. Ekkor az először Ragnar Frisch-től említett *isoquantokat* kapjuk.

1. ábra.

Ha a v_1 és v_2 termelési eszközök árát π_1 és π_2 -vel jelöljük, akkor a termelés összes költsége

$$K = \pi_1 \cdot v_1 + \pi_2 \cdot v_2;$$

Ha az árak függetlenek a felhasznált mennyiségtől, akkor az egyenlő költséget okozó v_1 és v_2 mennyiségek a

$$K = \pi_1 \cdot v_1 + \pi_2 \cdot v_2;$$

párhuzamos egyeneseken fognak feküdni. Ha az árak nem függetlenek a mennyiségtől, hanem azzal nőnek, akkor az egyenlő költséget jelentő görbék a koordináta tengelyeket az előbbi egyeneseknél meredekebben, a mennyiséggel csökkenő faktorárak esetén pedig az állandó árak egyenesénél laposabban metszik.

Hogyha ezeket az egyeneseket — visszatérve a változatlan árakra — az isoquantokkal összerajzoljuk, akkor minden termelési mennyiségre valamely költségvonallal való érintési pont adja a legkisebb költséget okozó összetételét a termelési eszközöknek. Ezeket az érintési pontokat a különböző termelési mennyiségekre összekötve, nyerjük az ábrán is berajzolt *minimális költségvonalat*, mely azt mutatja, hogy amellet a termelési módszer mellett a végtermény tetszésszerű mennyiségét a termelési eszközök milyen összetételével lehet legkisebb költséggel előállítani.

Ha a termelési függvényt ismerjük, akkor a helyettesíthető tényezők bármely termelési mennyiségnél elérhető legkisebb költségét analitikai úton is meghatározhatjuk. Az előbbi megoldás alapján bármilyen x mennyiségnél az egyenlő költséget ábrázoló egyenes iránykonstansának az isoquant érintőjével azonosnak kell lenni. Arra a pontra érvényes tehát:

$$\frac{dv_2}{dv_1} = - \frac{\pi_1}{\pi_2};$$

Ha a termelési tényezők és a végtermény mennyisége közötti viszonyt az $x = \Phi(v_1, v_2, v_3, \dots, v_n)$; függvénnyel jelöljük, akkor a mi esetünkben (két változó)

$$\frac{dv_2}{dv_1} = - \frac{\partial \Phi}{\partial v_1} : \frac{\partial \Phi}{\partial v_2} = - \frac{\pi_1}{\pi_2};$$

Ez pedig, mivel az árak mindig pozitívok, csak az isoquantoknak a koordináta tengelyekkel párhuzamos érintői érintési pontjai között teljesülhet. Az ezeket az érintési pontokat összekötő vonalak közé eső rész tehát a termelési tényezőknek *gazdaságilag figyelembejövő helyettesítési területe*.

Ezt a minimális költség helyére vonatkozó megállapítást „n” termelési eszköz esetén a következő egyenlet fejezi ki:

$$\frac{\delta \Phi}{\delta v_1} : \frac{\delta \Phi}{\delta v_2} : \dots : \frac{\delta \Phi}{\delta v_n} = \pi_1 : \pi_2 : \dots : \pi_n ;$$

Ha az x -t tekintjük változónak, akkor ez az $(n-1)$ egyenlet az $x = \Phi(v_1, v_2, v_3, \dots, v_n)$; termelési függvénnnyel a probléma megoldását szolgáltatja.

Az itt szereplő $\frac{\delta \Phi}{\delta v_i}$ kifejezés, valamely helyettesíthető koefficiens differenciális változása által létrehozott termelési mennyiség változás, az i -edik termelési eszköz *technikai határtermelékenysége*. Természetesen a limitált faktoroknak mindig az új termelési mennyiséghez való alkalmazkodása mellett lehet csak reálisan szó határtermelékenységről.

Az üzemek között éles különbséget kell tenni aszerint, hogyan reagálnak egy adott időpontban a termelési mennyiség változására. Rövid ideig tartó változásnál az üzem csak a könnyen változtatható elasztikus tényezőket fogja a változott fogyasztási viszonyoknak megfelelően átalakítani, míg a nehezen módosíthatókat csak sokátartó és nagyméretű eltolódások esetén. Az előbbi a *részleges*, az utóbbi a *teljes alkalmazkodás* esete.

Az alkalmazkodás lehetőségeiről világosabb képet kapunk, ha a termelési eszközök egy másik osztályozását is áttekintjük.⁶

Egy üzemnek *anyag*i jóságok és *szolgáltatások*ra van szüksége, hogy az emberi szükségletkielégítés szükségességét a termelési eszközökre vihesse át. Az anyagi javak lehetnek *fogyasztásiak*, melyek alkalmazásukkal megszűnnek ugyanolyan fajtájú jóságok lenni és *tartós használatra alkalmasak*, melyek mindig megmaradnak lényegükben ugyanazon jóságnak. A jóságok egy része közvetlenül belemegy a termelési folyamatba, ezek a *közvetlen termelési* eszközök, a másik részük termelésre kifejtett hatását azonban igen nehéz megállapítani és legfeljebb becsülni lehet. Ezek a *közvetett termelési eszközök*.

A közvetett termelési eszközöknek egy adott összetétele képezi magát az *üzemet*, míg a közvetlen termelési eszközök felhasználása a *termelést* jelenti.

A termelés változásához az előbb említett teljes alkalmazkodás kétféleképpen mehet végbe: az eredeti termelési eljárás fenntartása mellett (a termelési eszközök ugyanazon minőségi összetétele), vagy pedig úgy, hogy az új mennyiség termelésére való áttérés egyúttal egy másik termelési módszer bevezetését is jelenti.

⁶ G. Cassel: Theoretische Sozialökonomie.

H. Stackelberg: Grundlagen einer reinen Kostentheorie. Zschft. f. Nationalökonomie. 1931.

Hogy a kettő közül adott esetben melyiket fogja egy üzem megvalósítani, az a változás nagyságától függ. Az életben azonban nem lehet a változásokat ilyen egyszerűen ideiglenes, sokátartó, nagyméretű és hasonló jelzőkkel ellátni, mert adott pillanatban egy változásról sohasem lehet tudni, hogy mennyi ideig fog tartani és milyen méretű lesz. Így tehát az üzemek minden változásra eleinte csak részleges átalakulással fognak felelni és a vállalati vezetők üzleti érzéke és a konjunktúra analízis eredményei szerint fognak hosszabb-rövidebb idő után a változás állandósulása vagy fokozódása esetén a teljes átalakításhoz nyulni. Ez a teljes alkalmazkodás megkezdéséhez szükséges idő rendesen nagyobb rosszabbodó és kisebb javuló piaci viszonyok között. Ez igen könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy ez a teljes átalakítás az üzembe fektetett állótőke, épületek, telepek, gépek, stb. kisebb teljesítményével való kicserélését is jelenti, ami eladás útján csak nagy veszteséggel érhető el, míg leállítás, üzemenkivülhelyezés esetén, ha a karbantartási költségekről nem gondoskodunk, — ami ebben az esetben az egyetlen módja a megtakarításnak — a tőkerész teljes megsemmisülését jelenti.

Közvetett úton aztán a kapitalista vállalatoknak ez az összehuzódás elleni érzékenysége hozzájárul a fellendülés és így a termelési mennyiség növekedése megindulásának eltolódásához is. A depresszió alatt a helyzethez nem alkalmazkodó üzemek igen érzékeny veszteségeket szenvednek és a fellendülés megindulásával elért nyereség egy ideig még az üzemtőkehiány fedezésére szükséges és csak ennek pótlásával indulhat meg új inveszíciók útján a termelés emelkedése. Ezt a nyereség- és termelésemelkedés közti időt a vállalatok üzemtőkehiányának mérőszámául is fel lehet használni.⁷

Visszatérve az üzemek alkalmazkodási viszonyaira, a költséggörbéket mindhárom esetre — a részleges és teljes alkalmazkodás kétféle esetére — külön kell aszerint is tárgyalni, hogy az üzem kereslete a termelési eszközök árát befolyásolja-e vagy sem.

A költséggörbék lényegéhez tartozik, hogy azok egy adott időpont adataira vonatkoznak. Az üzemek által termelt különböző mennyiségekhez tartozó költségadatokról tehát az időmomentumot ki kell küszöbölni és az időokozta változásokat eliminálni kell.

Az így módosított statisztikai adatok alapján megszerkesztett költséggörbék azonban sohasem fognak szigorúan egy görbetípust reprezentálni a változáshoz alkalmazkodásról előbb mondottak miatt. Ezért az egyes eseteket először elméleti feltevések alapján tekintjük végig.

⁷ Wie wirkt der Ertrag auf die Produktion? Vjh. z. Konjunkturforschung. 1934. 4. füzet.

1. Teljesen alkalmazkodó üzemek költséggörbéje.

Nézzük először a teljes alkalmazkodást az eredeti termelési függvény fenntartása mellett. Itt a helyettesíthető tényezőknek a költségek lehető csökkentése érdekében a termelési mennyiséghez való teljes átalakítása az 1. ábrán berajzolt minimális költségvonalon való mozgást jelent. Ha a termelésben a helyettesíthető tényezőknek v_1, v_2, \dots, v_n , mennyisége vesz részt és ezek felhasználásával a végtermény x mennyiségét hozzuk létre, akkor kézenfekvő a megállapítás, hogy ezeknek a tényezőknek valamilyen α -szoros mennyiségével ($\alpha v_1, \alpha v_2, \alpha v_3, \dots, \alpha v_n$), a végterménynek is αx mennyiségét lehet termelni, ami állandó egységárak esetén azt is jelenti, hogy a helyettesíthető tényezőknek az összköltsége arányos a végtermény mennyiségével.

A limitált termelési eszközök költsége majdnem kivétel nélkül arányosan változik a termelt mennyiséggel. Az összköltségeket tehát az itt vázolt esetre a $K = k_h \cdot x + k_l \cdot x = c \cdot x$; függvénnyel jelölhetjük, ahol k_h a helyettesíthető, k_l a limitált termelési eszközök arányossági száma, c pedig ezek egybefoglalása. Az összköltséggörbe tehát egy a kezdőponton átmenő egyenes lesz.

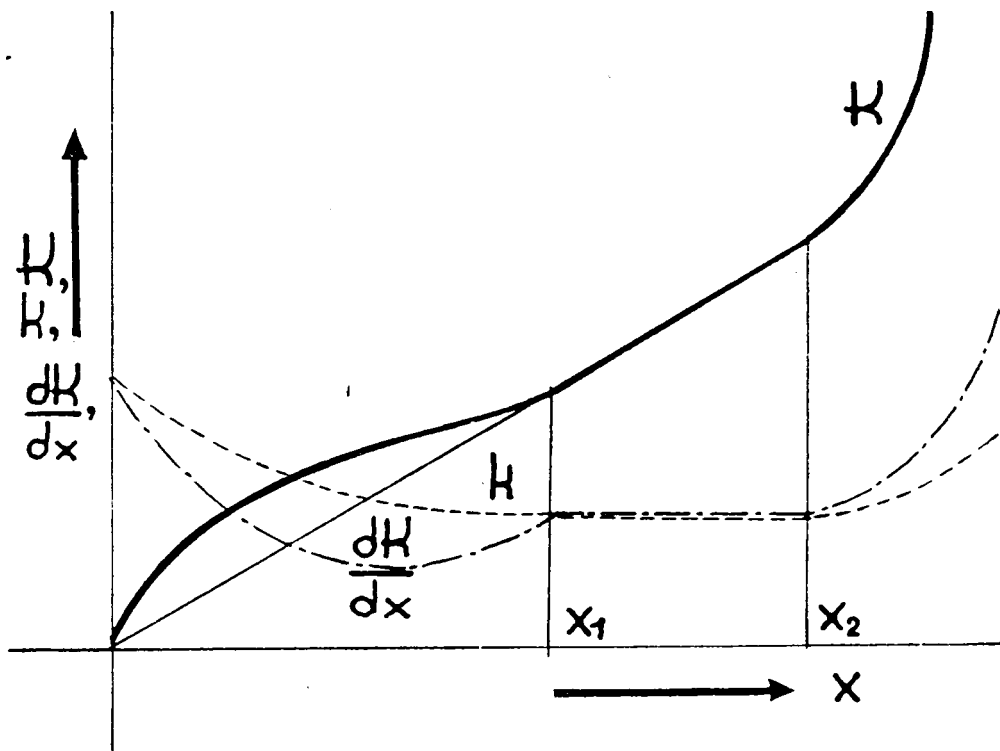
Ebben az esetben egy előállított egység költsége, az úgynevezett *átlagos egységköltség* $k = \frac{K}{x} = \frac{c \cdot x}{x}$; természetesen független a termelt mennyiségtől és azt egy az ordináta tengellyel párhuzamos és attól „ c ” távolságra fekvő egyenes fogja ábrázolni.

Eltérően alakul az itt ismertetettől a költséggörbe, ha a vizsgált üzem a termelési módszert is megváltoztatva alkalmazkodik a termelési mennyiség változásához. Ekkor tulajdonképpen azt nézzük, hogy milyen lenne annak az üzemnek a költséggörbéje, amelyik bármilyen mennyiséget az arra legalkalmasabb módszerrel termel.

Ahhoz, hogy ebben az esetben az előbbtől eltérő költséggörbét kapjunk, alapfeltétel az, hogy a különböző mennyiségek termelésére ne ugyanaz a módszer legyen a legalkalmasabb, hanem más és más. A valóságban ez így is van. Könnyű belátni, hogy egyes termelési módszerek csak bizonyos termelési nagyságon túl realizálhatók, míg kis mennyiség termelésére legkedvezőbb módszerrel esetleg ilyen nagytömegű termelést már egyáltalán nem lehet megvalósítani. E között a két véglet között természetesen igen sok fokozat lehet, melyeken belül az üzem költséggörbéje azonos lesz az előbb tárgyalttal, azaz a kezdőponton átmenő egyenes lesz.

Általános esetben feltételezhetjük, hogy minden legkevésbé is eltérő mennyiségre más és más módszer a legmegfelelőbb, tehát azok bevezetését folytonosnak, illetve fokozatos-

nak tételezhetjük fel. Ha feltételezzük, hogy a 0-tól x_1 mennyiségig fokozatosan más és más módszer a legkedvezőbb, onnan pedig az utolsó alkalmazott termelési eljárásnál már nem tudunk jobbat bevezetni, hanem csak ugyanazon termelési módszer mellett alakítják át az üzemet, akkor grafikusan a felmerült összköltségeket (K) és egy előállított egység átlagos költségét (k) a következő ábra szemlélteti: ($\frac{dk}{dx}$ szerepét lásd később).

2. ábra.

Az x_2 mennyiségen túlhaladva az okozza a görbék felfelé hajlását, hogy egy bizonyos termelésen túl a vizsgált üzemre a termelési tényezők fogyasztásában már olyan nagy részesezés esik, hogy az üzem fogyasztásának emelkedése a termelési eszközök egységárát emeli.

2. Részlegesen alkalmazkodó üzemek költséggörbéje.

A részlegesen alkalmazkodó üzemek költséggörbéi a ténylegesen létező, ugynevezett statisztikai költséggörbékhez már egy lényeges lépéssel közelednek, bár mint később látni fogjuk, sok üzem tényleges adatai — rendesen hibás önköltség-számítás, főleg a leírás, karbantartás, stb. helytelen figyelembevétele miatt — legalább is egyes szakaszaikon az első tárgyalt elméleti esethez hasonló költségkörbékhez vezetnek.

A részleges alkalmazkodás esetének vizsgálata előtt azonban a *hozadéki függvény* és néhány *költségelméleti foga-*

lom tisztázására van szükség, hogy a viszonyok alakulásáról tiszta képet nyerhessünk.

Ha egy termelési folyamathoz 1, 2, 3, . . . n, helyettesíthető termelési tényező szükséges, melyeknek kiindulási $v_1^0, v_2^0, v_3^0, \dots v_n^0$, összetétele a limitált tényezők szükséges mennyiségének jelenlétét feltételezve, a végtermény x^0 mennyiségét hozza létre, akkor a hozadéki függvény arra a kérdésre ad feleletet, hogy az $\alpha v_1^0, \alpha v_2^0, \alpha v_3^0, \dots \alpha v_n^0$, kombináció milyen mennyiség termelését teszi lehetővé, az előírt (limitált) termelési eszközöknek az új mennyiséghez való alkalmazkodása mellett.

Ha a kiindulási kombináció az összes más mennyiségnél előforduló termelési tényezőt tartalmazza és azok mind arányosan alakulnak, akkor a $\Phi(v_1^0, v_2^0, \dots v_n^0) = x^0$ termelési függvény esetén érvényes az a megállapítás, hogy

$$\Phi(\alpha v_1^0, \alpha v_2^0, \dots \alpha v_n^0) = \alpha \cdot x^0; \quad x = \alpha \cdot x^0;$$

tehát a hozadéki függvény egy a kezdőponton átmenő egyenes lesz.

A továbbiak során szerephez jutó fogalmak még: $\frac{x}{\alpha}$ az

átlagos hozadék;

dx , az α dx -val növelése okozta termelési mennyiségváltozás a határhozadék;

$\frac{dx}{d\alpha}$ az x α szerinti első differenciálhányadosa az $\alpha v_1^0, \alpha v_2^0, \dots \alpha v_n^0$ mennyiségkombináció technikai határtermelékenysége;

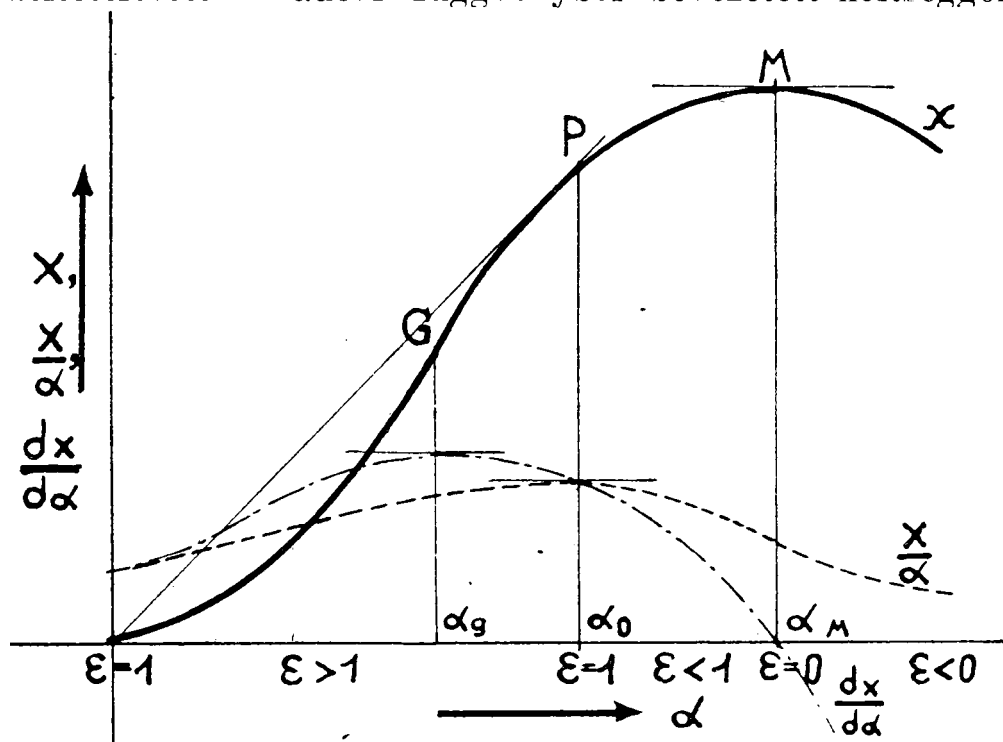
a határtermelékenység és az átlagos hozadék $\epsilon = \frac{dx}{x}$:

$\frac{dx}{x} = \frac{dx}{d\alpha} : \frac{x}{\alpha}$ hányadosa pedig az eredményességi fok (Ergiebigkeitsgrad), mely tulajdonképpen a hozadéki függvény elaszticitásával azonos.⁸

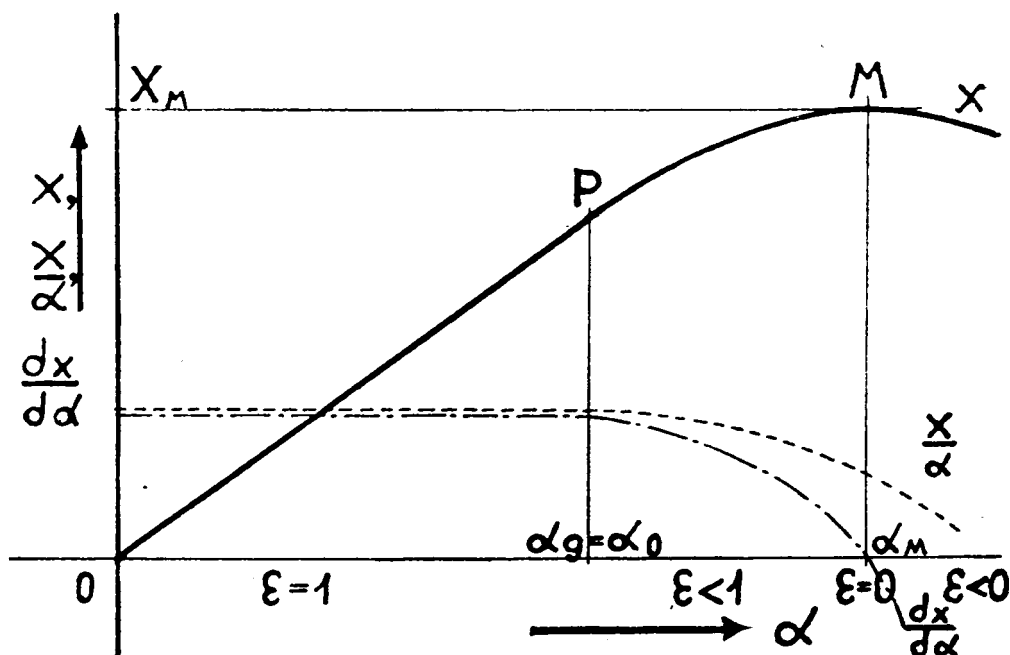
Ezeknek a fogalmaknak a segítségével nézzük, milyen lesz a hozadéki függvény, ha a termelési tényezők egy része egyáltalán nem változik, ami a valósághoz, a részlegesen alkalmazandó üzem esetéhez már sokkal közelebb jár. Ekkor ilyen egyszerű megfontolások alapján legfeljebb csak azt lehet határozottan állítani, hogy a határtermelékenység α egy bizonyos értéken túl csökkenni fog. Hogy a hozadéki függ-

⁸ Az elaszticitás fogalmának rövid ismertetése magyar nyelven is megjelent: ifj. Kövessi Ferenc: A keresleti függvény szerepe a vasuti közlekedési politikában. Budapest, 1934.

vényről ennél többet is mondhatunk, már *termeléstechnikai vizsgálatokra* van szükségünk. Ezek hiányában csak feltevésekre alapítva szerkeszthetjük meg a görbét, mely feltevések helyességét azonban nagyon jól lehet ellenőrizni. Egy üzem statikus költséggörbéje és hozadéki függvénye ugyanis egymást kölcsönösen meghatározzák és a statisztikai adatokból megfelelő korrigálás után szerkesztett statikai költséggörbe és a feltételezett hozadéki függvényből bevezetett költséggörbe

3. ábra.

4. ábra.

összevetéséből megállapíthatjuk, hogy vajjon a hozadéki függvényre vonatkozó hipotézisünk helyes volt-e.

Részben termelési technikai vizsgálatok, részben statikus költséggörbék feldolgozása alapján, a hozadéki függvénynek két fő típusát ismerték fel. A 3. ábrán levőt a mezőgazdasági termelésre, a 4. ábrán levőt pedig az iparüzemekre lehet tipikusnak tekinteni.

Az M pont a változó termelési tényezőknek az állandókra vonatkoztatott *technikai maximuma*, a P pont pedig, mint az átlagos hozadék maximuma, a változó helyettesíthető termelési eszközöknek az állandókra vonatkoztatott *technikai optimuma*.

A P pontban a határtermelékenység $\frac{dx}{d\alpha}$ és az átlagos

hozadék $\frac{x}{\alpha}$ egyenlőek, mert az első a hozadéki függvény érintője, az utóbbi pedig rádius vektora, mely maximális értékét akkor veszi fel, ha érinti a szóbanforgó görbét. Ez egyuttal azt is jelenti, hogy abban a pontban az eredményességi fok $\varepsilon=1$. Ha a később nagy szerepet játszó ε -t (ez képezi a kapcsolatot a hozadéki függvény és a költséggörbe között) a hozadéki függvény mentén végigkísérjük, akkor azt látjuk, hogy $\alpha=0$ helyen $\varepsilon=1$, aztán $\alpha=\alpha_0$ helyig $\varepsilon \leq 1$, (mezőgazdaságnál $\varepsilon > 1$, iparüzemnél $\varepsilon=1$) α_0 -ban $\varepsilon=1$, majd α_M -ig kisebb 1-nél ott 0, aztán pedig $\varepsilon < 0$.

A hozadéki függvény áttekintése után még néhány költségelméleti fogalom tisztázása van hátra a részlegesen alkalmazkodó üzemek költséggörbéjének vizsgálata előtt. A már eddig hallgatólagosan ismertnek feltételezett összköltség (K) és átlagos darabköltség ($k = \frac{K}{x}$) mellett igen fontos szerepet játszik a *határköltség*, mely azt a költségtöbbletet jelenti, melyet a termelésnek az x mennyiségről dx-el való kiterjesztése okoz $\left(\frac{dK}{dx}\right)$.

A költségek és mennyiségeváltozás abszolút értékének összehasonlítása — a határköltség — helyett azok relatív változásának viszonyát is nézhetjük. Az így nyert kifejezés lesz az x mennyiségre vonatkoztatott *összköltségelaszticitás*.

$$\bar{K} = \frac{dK}{K} : \frac{dx}{x} = \frac{dK}{dx} : \frac{K}{x};$$

Mint az egyenlőség második feléből látszik, ez azonos a határköltség és az átlagos egységköltség hányadosával, tehát a hozadéki függvényeknél — a költségfüggvényekkel rokon fogalomnál — szereplő ε eredményességi foknak megfelelő jelentőséggel bír.

Ugyanígy beszélhetünk *darabköltségelaszticitásról* is, mely a darabköltség relatív változásának a termelés relatív változásához való viszonyát jelenti.

$$\epsilon_k = \frac{dk}{k} : \frac{dx}{x} = \frac{x}{k} \cdot \frac{dk}{dx};$$

Ezután a kitérő után most már áttérhetünk a változó termelési viszonyokhoz részlegesen alkalmazandó üzemek költségviszonyainak tárgyalására, a termelési eszközök árának változatlanságáról tett feltétel további fenntartása mellett.

Mint mondtuk, a helyettesíthető termelési eszközöknek egy része csak addig választható szabadon, amíg egyszer nem realizáltatott. Éppen ezért a termelési mennyiség kisebb méretű vagy ideiglenes ingadozásainál mennyiségüket rendszeren nem is módosítják és így azok a termeléstől független, állandó nagyságu költséget okoznak. Ezek a gyakorlati életben szereplő és sokszor hangoztatott állandó költségek tehát csak részlegesen alkalmazandó üzemeknél léteznek.

Ha a termelésben 1, 2, . . . n termelési eszköz vesz részt — a limitált tényezőkön kívül — és azok közül 1, 2, . . . k mindig könnyen alakítható, míg k + 1, k + 2, . . . n tényező állandó, a termeléstől független mennyiségben ($v_{k+1}^0, v_{k+2}^0, \dots, v_n^0$) szerepel, akkor a helyettesíthető tényezők összes költségét a következő alakban írhatjuk fel:

$K = C + \psi(x)$; ahol „C” az állandó, $\psi(x)$ pedig a változó tényezők költségét jelenti.

Az utóbbiak összes költsége az előbbi jelölésekkel $\psi = \pi_1 v_1 + \pi_2 v_2 + \pi_3 v_3 + \dots + \pi_k v_k$, ebből pedig $d\psi = \pi_1 dv_1 + \pi_2 dv_2 + \dots + \pi_k dv_k$;

A coefficiensek felhasznált mennyisége a végtermény mennyiségét egyértelműen meghatározza, tehát érvényes, hogy $x = \Phi(v_1, v_2, \dots, v_k, v_{k+1}^0, v_{k+2}^0, \dots, v_n^0)$, ahol a⁰ index azt jelenti, hogy azok a tényezők az x termelési mennyiségtől függetlenül a kiindulási x⁰-nak megfelelő mennyiségben szerepelnek az egész termelési folyamat során.

Az előbbi egyenletből

$$dx = \frac{\partial \Phi}{\partial v_1} dv_1 + \frac{\partial \Phi}{\partial v_2} dv_2 + \dots + \frac{\partial \Phi}{\partial v_k} dv_k;$$

A fentebb $d\psi$ és itt dx -re felírt egyenlőségben dv_1, dv_2, \dots, dv_k együtthatói között érvényes a következő megállapítás:

$$\pi_1 = \lambda \frac{\partial \Phi}{\partial v_1}; \quad \pi_2 = \lambda \frac{\partial \Phi}{\partial v_2}; \quad \dots \quad \pi_k = \lambda \frac{\partial \Phi}{\partial v_k}$$

mert kiindulási feltétel volt, hogy a változó helyettesíthető tényezők minden termelési mennyiségre a minimális költséget

okozó mennyiségben vesznek részt a termelési folyamatban, Ezekután

$$\frac{d\psi}{dx} = \frac{\pi_1 \cdot dv_1 + \pi_2 \cdot dv_2 + \dots + \pi_k \cdot dv_k}{\frac{\partial \Phi}{\partial v_1} \cdot dv_1 + \frac{\partial \Phi}{\partial v_2} \cdot dv_2 + \dots + \frac{\partial \Phi}{\partial v_k} \cdot dv_k} = \lambda = \frac{\pi_i}{\frac{\partial \Phi}{\partial v_i}}$$

ami azt jelenti hogy a változó helyettesíthető termelési tényezők határkölsége egyenlő ezen tényezők bármelyikének ára és határtermelékenysége viszonyával:

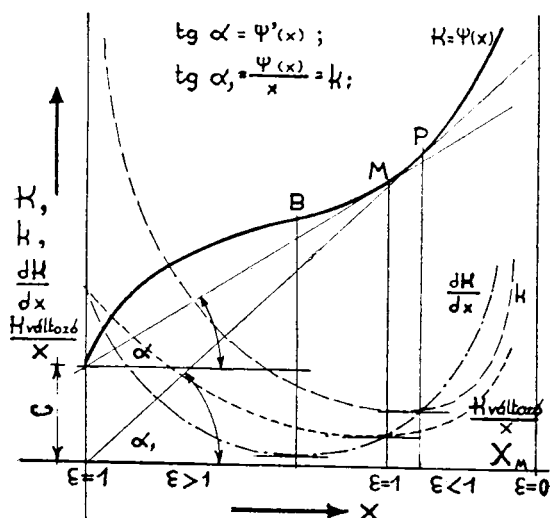
$$\psi'(x) = \frac{\pi_i}{\frac{\partial \Phi}{\partial v_i}};$$

A darabkölség minimumára, melyet *kölségfordulónak* is neveznek, érvényes, hogy

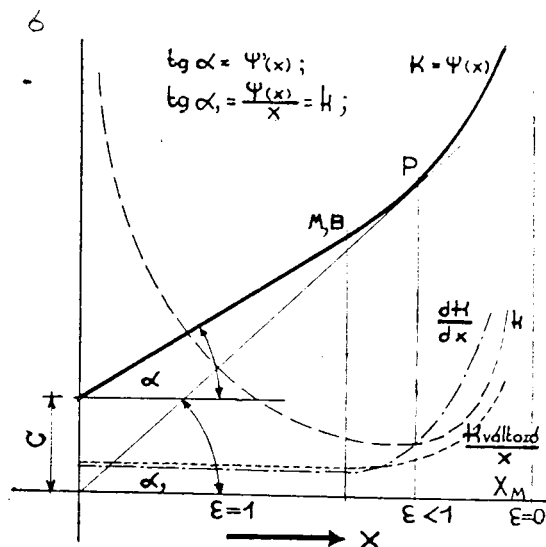
$$\frac{dk}{dx} = \frac{d}{dx} \cdot \frac{\psi(x)}{x} = 0; \frac{x \cdot \psi'(x) - \psi(x)}{x^2} = 0; k_{\min} = \psi'(x);$$

A darabkölség legkisebb értéke tehát azon hely határkölségével azonos. Mivel a határkölséggörbe az összkölséggörbe differenciálhányadosa, az átlagos egységkölség pedig rádiusvaktora, kell, hogy a minimális darabkölség helyén a rádiusvektor érintse az összkölséggörbét.

Nézzük ezekután a részlegesen alkalmazkodó üzemek kölséggörbéit. A 410. oldalon bemutatott hozadáki függvényeknek körülbelül a következő két kölséggörbe felel meg. (5. és 6. ábra.)

5. ábra.

6. ábra.

Az állandó költségek okozta változások szemléltetésére berajzoltam a csak a változó tényezők költségeiből számított egységkölséget is.

Most, hogy a termelés ténylegesen felmerülő összes költségét megkapjuk, nem szükséges más, mint a limitált tényezők költségét, mely arányos a termeléssel, az eddigiekhez hozzáadni. Ez jelenti az egységköltségvonalnak a limitált tényezők állandó nagyságu költségével való felemelését, az összköltségeknek pedig, ha a limitált tényezőkre eső költségek egyenlete $K_1 = m \cdot x$; (ahol m az egységre eső állandó), a $\text{tg. } \alpha = \frac{K_1}{x} = -$ -ből kiszámítható α szöggel balra elfordulását. A költségforduló (darabköltségminimum) helyére ez természetesen nincs befolyással.

A részlegesen alkalmazkodó üzemek vizsgálatánál az x tengelyre sokszor a gyártott mennyiségnek nem abszolút értékét viszik fel, hanem az üzemre valamilyen szempont szerint megállapított normális teljesítmény százalékában kifejezve, amikor a költségeket az ugynevezett *foglalkoztatási fok* függvényében kapjuk. Ennek különösen az eltérő nagyságu üzemek összehasonlításánál van nagy szerepe, de nélkülözhetetlen akkor is, ha a vizsgált üzem nem egyfajta, homogén jószágot állít elő. Ekkor a foglalkoztatási fok — azonos gyártási eljárást tételezve fel — a különféle jószágmennyiségek közösnevezőre hozását jelenti. De számításoknál is nagy szerep jut a foglalkoztatási foknak, mert egyszerűbb az itt adódó kis számokkal dolgozni.

Foglalkoztatási fokról teljesen alkalmazkodó üzemnél természetesen nem lehet szó, mert ez a fogalom egy adott üzemhez van kötve, tehát tulajdonképpen csak a közvetlen termelési eszközök mennyiségét méri. A közvetett termelési tényezők magát az üzemet jelentik, így azok változása az üzem változását, tehát teljes alkalmazkodást jelentene.

3. Statisztikai költséggörbék.

Felfegyverkezve a költséggörbék állandó árak feltételezése és az időmomentum kikapcsolása melletti ismeretével, nézzük, mennyiben térnek el ezektől a statisztikai adatok alapján megszerkesztett költséggörbék.

Elsőként vizsgáljuk azt, mit jelent, ha a termelési eszközök ára állandóságának feltételét elejtjük.

Ha a termelési tényezők ára a felhasznált mennyiség függvénye, akkor ezek a $\pi_1(v_1), \pi_2(v_2) \dots \pi_n(v)_n$ függvények a legritkább esettől eltekintve pozitív differenciálhányadosuak, mert a felhasznált mennyiséggel az árak emelkednek. Ezt természetesnek fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy mi okozhatja, hogy egy üzem fogyasztása befolyásolja az egyes tényezők árát.

A legkézenfekvőbb eset, hogy a vizsgált termelő igen nagy hányaddal részesedik a termelési koeficiens összfo-

gyasztásában. Ekkor a termelés kiterjesztése természetesen emeli a tényezők árát. Még ha monopólium vagy monopoloid tömörülés uralkodik a termelési tényezők piacán, akkor is legfeljebb állandó árakat tételezhetünk fel és csak kivételes esetekben a mennyiség emelkedésével csökkenőt.

A másik gyakori eset, mikor egy üzem termelési eszköz-felhasználása az árak változásával jár, mikor ez a két jelenség nem egymás függvénye, hanem mindkettőnek változása ugyanarra a közös okra, az általános konjunkturális helyzetre vezethető vissza. Ha a vizsgált termelő kiterjeszkedése gazdasági fellendülés folyamánya, akkor ez vagy előre vagy visszafelé eltolva, esetleg azonban egyidejűleg is, az általános árszínvonal emelkedését, tehát a termelési eszközök drágulását fogja jelenteni, a $\pi_i(v_i)$ függvények tehát ebben az esetben is pozitív differenciálhányadosúak.

Nem tartozik ide az az általános eset, mikor a fogyasztók a termelési tényezőket nagyban előnyösebb feltételek mellett kapják meg, mint a kisebbek, tehát a kevesebbet termelők, mert egy vizsgált üzem — a termelés egészen szélsőséges ingadozásaitól eltekintve, ami már amugy is teljes átalakulást vonna maga után — mindig ugyanazon feltételek mellett szerzi be a termeléshez szükséges javakat.

Üzemek közötti összehasonlításnál sem játszik azonban ez az előfordulható többféle ár nagy szerepet, mert ugyanazt a cikket legtöbbször közel azonos, arra a gyártási eljárásra legalkalmasabbnak bizonyult nagyságu üzemekben állítják elő.

Általánosságban tehát az előfordulható esetek igen nagy hányadában helyes a fejezet elején a $\pi_i(v_i)$ függvényekről tett megállapítás, mely szerint azok balról jobbra emelkednek.

Állandó árak esetén a minimális költséget okozó üzemösszetételnél a termelési tényezők ára ugy aránylott egymáshoz, mint határtermelékenység. Itt a tényezők ára helyére azok határköltsége lép.

A minimális költség helyén kell hogy a

$K = v_1 \cdot \pi_1(v_1) + v_2 \cdot \pi_2(v_2) + \dots + v_n \cdot \pi_n(v_n)$ függvényből

$$dK = \frac{d(\pi_1 v_1)}{dv_1} dv_1 + \frac{d(\pi_2 v_2)}{dv_2} dv_2 + \dots + \frac{d(\pi_n v_n)}{dv_n} dv_n = 0$$

legyen. De ugyanígy 0-val kell egyenlőnek lenni az $x = \Phi(v_1, v_2, \dots, v_n)$ egyenlet differenciálhányadosának is, mert a v_1, v_2, \dots, v_n tényezőket a minimális költség keresése közben csak úgy változtathatjuk, hogy ugyanazon x mennyiséghez vezessenek.

$$dx = \frac{\partial \Phi}{\partial v_1} dv_1 + \frac{\partial \Phi}{\partial v_2} dv_2 + \dots + \frac{\partial \Phi}{\partial v_n} dv_n = 0$$

A dK és dx -re felírt egyenlet azonban csak akkor lehet egyszerre egyenlő 0-val, ha a bennük szereplő dv_1, dv_2, \dots, dv_n együtthatói arányosak

$$\frac{\partial \Phi}{\partial v_1} : \frac{\partial \Phi}{\partial v_2} : \dots : \frac{\partial \Phi}{\partial v_n} = \frac{d(\pi_1 v_1)}{dv_1} : \frac{d(\pi_2 v_2)}{dv_2} : \dots : \frac{d(\pi_n v_n)}{dv_n}$$

Átalakítás után megkapjuk ebből az állandó árak esetére érvényes megállapítást is.

$$\frac{d(\pi_i v_i)}{dv_i} = v_i \frac{d\pi_i}{dv_i} + \pi_i = \pi_i \left(1 + \frac{v_i}{\pi_i} \cdot \frac{d\pi_i}{dv_i} \right);$$

$$\text{tehát } \frac{\partial \Phi}{\partial v_1} : \frac{\partial \Phi}{\partial v_2} : \dots : \frac{\partial \Phi}{\partial v_n} = \pi_1 \left(1 + \frac{v_1}{\pi_1} \cdot \frac{d\pi_1}{dv_1} \right) : \pi_2 \left(1 + \frac{v_2}{\pi_2} \cdot \frac{d\pi_2}{dv_2} \right) : \dots : \pi_n \left(1 + \frac{v_n}{\pi_n} \cdot \frac{d\pi_n}{dv_n} \right).$$

A $\frac{v_i}{\pi_i} \cdot \frac{d\pi_i}{dv_i}$ kifejezés — a termelési koefficiens árának flexibilitása az illető helyen — állandó ár esetén egyenlő 0-val, tehát az itt nyert feltétel speciális esetként tartalmazza a régebben kapott megállapodásunkat is.

Az $(n-1)$ aránylatból és a termelési függvényből most már itt is meg lehet kapni a minimális költséget, mint x függvényét.

Hogy az állandó és változó áraknál kapott költséggörbék közti eltérést érzékelni tudjuk, elég a határköltségeket vizsgálni. Az első esetben érvényes volt (413. old.), hogy $\frac{dK}{dx} = \frac{\pi_i}{\frac{\partial \Phi}{\partial v_i}}$

ez most módosul és

$$\frac{dK}{dx} = \frac{\pi_i}{\frac{\partial \Phi}{\partial v_i}} \left(1 + \frac{v_i}{\pi_i} \cdot \frac{d\pi_i}{dv_i} \right)$$

A zárójelben levő kifejezés a $\pi_i(v_i)$ -ről előbb mondtak értelmében mindig vagy legalább is nagyon gyakran pozitív, tehát a határköltség minden x értékre nagyobb, mint előbb volt, sőt a részlegesen alkalmazandó üzemeknél a határköltség nemcsak minden x értéknél nagyobb, mint állandó áraknál, hanem emelkedni is előbb kezd. Változó áraknál többet a $\pi_i(v_i)$ függvények ismerete nélkül előre nem is lehet mondani.

Nézzük ezután azt, milyen változását jelenti a folytonos és differenciálhatónak feltételezett költséggörbéknek, ha a valóságnak megfelelően elejtjük a termelési tényezők tetszés szerinti oszthatóságáról hallgatólagosan tett kikötésünket is. A szükséges termelési eszközök egy része ugyanis csak lépcsőzetesen ugró mennyiségben alkalmazható és nem a minden-

kori szükségletnek megfelelően. Ezek szerepét rendesen tulbecsülik, mert a gyakorlatban a ténylegesnél sokkal több termelési eszköz látszik quantenfaktornak. A helyettesíthetőknek nehezen változtatható részéből sok quantorfaktornak látszik azért (gépek, épületek stb.), mert egyszer realizált nagyságukat *gazdaságosan* legtöbbször tényleg csak ugrásszerűen lehet növelni (épülethez hozzáépítés, gép mellé egy másik beszerzése). Ezek azonban mégsem tartoznak ide, mert mindig megvan náluk a lehetőség a régi termelési eszköz félretevésére és attól csak differenciálisan eltérő teljesítőképességű beszerzésére. A lépcsőzetesen változtatott termelési eszközöknek ez a csoportja a teljesen átalakuló üzemeknél jut szerephez. Ilyenkor a költségekben okozott változás természetesen ugrásszerű, azonban megvan a lehetősége annak, — technikai és nem gazdasági szempontból nézve — hogy ezeket a termelési eszközöket a szükséglet szerint fokozatosan és folytonosan változtassák, szemben a tulajdonképpeni quantenfaktorokkal, melyeknél még a termelés megindulása, tehát bármilyen nagyságban való realizálás előtt sincs meg technikailag a lehetősége annak, hogy minden termelt mennyiséghez a termelési eszközök megfelelő kapacitású mennyiségét vegyünk igénybe.

Ha több ilyen koefficiens vesz részt a termelésben, akkor a végtermény mennyisége csak az ezek között legkisebb kapacitásúnak megfelelő lehet, a többi termelési eszköz, mely ennél nagyobb mennyiség előállítását is lehetővé tenné, a szükségesnél nagyobb mennyiségben szerepel, tehát fölösleges költségeket okoz. Ilyen veszteség mindaddig előfordul, a kombináció mindaddig nem lesz harmonikus, amíg a termelt mennyiség az egyes quantenfaktorok kapacitásának legkisebb közös többszörösét el nem éri. A harmónianélküliség mérőszámaul a harmonikus és harmónia nélküli termelés esetén elérhető darabköltségek különbségének a harmonikus termelés darabköltségéhez való viszonyát lehet tekinteni.⁹

Statisztikai adatok alapján megszerkesztett költséggörbék folytonosságát azonban nemcsak a tömegben alkalmazható termelési eszközök zavarják meg, hanem a közvetett termelési eszközöknek ugrásszerű változtatása is.

Az elméleti görbékkel szemben eltérés lesz az is, hogy míg ott hallgatólagosan feltételeztük, hogy a termelés nem vesz időt igénybe, addig a valóságban már nem ez a helyzet. Ez azonban nem jelent hibát, mert az üzemi adatok is mindig egy időszakra vonatkoznak, csak arra kell vigyázni, hogy az összes adatok ugyanazt az időszakaszt öleljék fel.

⁹ A különböző üzemek és termelési ágak közötti összehasonlíthatósága miatt helyesebbnek tartom ezt a harmónianélküliség mérőszámaul a Schneidertől ajánlott kifejezés: a kétféle darabköltség különbsége helyett.

Helytelen tehát tulajdonképpen csak az volt, hogy eddig mindenhol egyszerűen csak *menntiségről* beszéltünk, nem pedig a *választott időegység alatt termelt, felhasználott, stb. mennyiségről*. Stackelberg pl. idézett munkájában mindenhol termelési sebesség, termelési és felhasználási vektorról beszél.

A gyakorlatban az üzemek termelési és költségadatai mindig az idő függvényében vannak megadva, a költséggörbék felfektetésénél tehát csak arra kell ügyelni, hogy mindig ugyanolyan hosszú idő alatt termelt mennyiségek költségeit vigyük fel.

Nehezebben eliminálható az időmomentum hatása akkor, ha — mint ez rendszeren az eset — a vizsgált üzem költségelemeiben, az árak, a termelési viszonyok, a piaci helyzet, stb.-ben az üzem termelésétől független változások is következnek be. Bennünket most minden változás a termelt mennyiség függvényében érdekel, tehát minden olyan változást ki kell küszöbölnünk, amelyet valami más hozott létre. Itt van a költséggörbék egyik legnagyobb hibája, mert ezeknek az egyéb okoknak — melyek a termelés feltételeinek tekinthetők — a hatását a vizsgálat időpontját alapulvéve küszöböltük ki, a kapott eredményeket pedig a későbbi jövőben akarjuk hasznosítani, mikor pedig már nem ezek a feltételek, hanem még ismeretlenek lesznek érvényben, melyek a régi feltételektől annyira különbözhetnek, hogy a kapott eredmények extrapolálását sem engedik meg.¹⁰

Ezeztől az itt említett zavaró befolyásoktól jól-rosszul megszabadított költséggörbék a tárgyalt sokféle elméleti esettel szemben a valóságban egymáshoz mind igen hasonló képet mutatnak, nevezetesen a termelés 0 pontjánál egy véges nagyságú összegből kiinduló balról jobbra emelkedő egyenesek lesznek. Ez azt jelenti, hogy a gyártott mennyiséggel a felmerülő költségek arányosak. Ez egyuttal azt is jelentené, hogy a valóságot — az állandó költségektől eltekintve — a termelési függvény fenntartása mellett teljesen alkalmazkodó üzemek típusa közelíti meg legjobban. Ez azonban igen valószínűtlennek látszik, így a költséggörbék gyakori lineáris alakulásának okát máshol kell keresnünk.

Hogy ezt az okot megtalálhassuk, nézzük az 5. és 6. ábrán bemutatott és ott tipikusnak talált költséggörbéket és vizsgáljuk meg, mi okozhatja, hogy ezek statisztikai adatok alapján megszerkesztve, állandó határköltségű vonalak lesznek.

A két ábra szembeállításával azonnal mutatja az egyik legfontosabb okot. A vizsgálatoknak sokszorosan nagyobb része ipari üzemekkel foglalkozik, ezeken pedig, mint látjuk, az adott helyzettől függően, elég nagy darabon valóban lineáris

¹⁰ *Hildebrandt: Mathematisch-grafische Untersuchungen über die Rentabilitätsverhältnisse des Fabrikbetriebes. 3—5. old.*

a költségek és foglalkoztatási fok viszonya. Hogy kis termelési mennyiségnél proporcionális a költség és mennyiség, az egy további ok arra, hogy a költséggörbét ma általánosan egyeneseknek tekintik. Az ilyenirányú vizsgálatok mindig depresszióban lesznek népszerűek, mikor az egyes üzemek teljes kapacitásuknak legtöbbször csak egy töredékét használják ki és így valóban legtöbbször a költséggörbe lineáris részén mozognak. Ez azonban csak a termelési mennyiségnek a normálistól egyoldalra való eltolódása okozta jelenség, nem pedig a mai üzemeket általánosságban jellemző sajátosság.

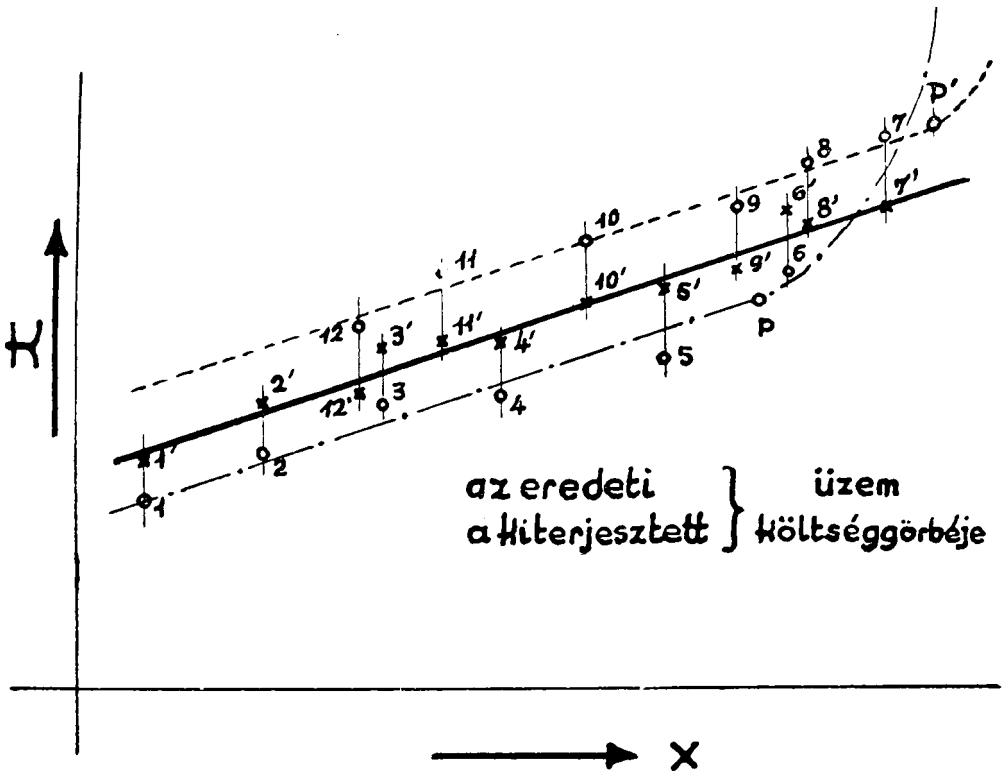
Valószínű hozzájárul a lineáris költséggörbék általánosulásához a zavaró momentumok helytelen kiküszöbölése is. Az egyes üzemek az 5. és 6. ábra B pontján túl rendszeren csak általános fellendüléskor tudják termelésüket kiterjeszteni, ami egyúttal az árszínvonal emelkedését is jelenti. A termelési tényezők ára azonban a nagybani beszerzés miatt mindig lassabban és kevésbé emelkedik, mint az általános árszínvonal. Még fokozottabb ez az eltérés azért, mert az üzemeknél majdnem kivétel nélkül nyersanyagok beszerzéséről van szó, melyek ára a legtöbbször monopolizált kínálat következtében sokszor a nagybani áraknál is csak kisebb ingadozásokat szenved. Ezeknek az árváltozásoknak a kiküszöbölésére tehát igen gyakran egy nagyobb áremelkedésnek megfelelő árindexet használnak, mely a költségeknek a növekvő határköltség miatti emelkedése egy részét áremelkedésként kiküszöböli.

Feltétlen szerepe van a *remanencia* jelenségnek is a statisztikai költséggörbék lineáris létrehozásában. Ezt a jelenséget Brasch tárgyalta részletesen¹¹ és általában azt értik alatta, hogy egyes költségelemek a termelésnek nem megfordítható függvényei, hanem az emelkedő foglalkoztatáskor bevont termelési eszközök egy részének igénybevételét a gyártás csökkenésekor nem lehet azonnal vagy esetleg egyáltalán abbahagyni. Hogy a remanencia mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy a költségeket lineáris természetűnek tartják, azt jól láthatjuk, ha egy ábrán időrendben számozva felrakjuk egy elképzelt üzem költségeit a termelési mennyiség fel- és lefelé való széles ingadozása közben.

Az ábrán a 7. pontig az emelkedő termeléssel a költségek is emelkednek és a 6. ábra P pontjának megfelelő mennyiséget elérve, a határköltség is emelkedni kezd. Közben éppen a csökkenő termelékenység következtében az üzem a közvetett termelési eszközöket is átalakítja, tehát maga az üzem is növekszik, kiterjed. Ennek az új nagyobb üzemnek megfelelő minimális egységköltségű termelési mennyiség jobbra eltolódik, a költséggörbe tehát az ábrán felvett esetben már kö-

¹¹ Dr. Brasch H. D.: Die Elastizität der industriellen Selbstkosten in Krisenzeiten. T. u. W. 1932. 273. old.

rülbelül a P' ponttól kezdve lesz — visszafelé — lineáris lefolyású, tehát a felfelé szálló ág fölött fog mozogni.

7. ábra.

A görbének ez a kétfelválása igen könnyen azt a benyomást kelti, hogy az időbeli változások nem kielégítő kiküszöböléséből származik, ezért sokszor egy olyan — mindig létező — redukciót végeznek a sor értékein (a x -al jelzett pontok), mely után a görbe fel- és leszálló ága a vastagon húzott vonalba esik össze.

Előfordul, hogy a közvetett termelési eszközök terheinek helytelen figyelembevétele a költséggörbénél a ténylegesnél nagyobb balról jobbra emelkedést és a valóságnál kevesebb állandó költséget mutat ki. Az üzemek az első oldalakon tárgyalt merevedési folyamat ellensúlyozására igyekeznek költségeiket a foglalkoztatási fokhoz alkalmazni. Ezt igen sokszor úgy próbálják megoldani, hogy kis termelési mennyiségnél a közvetett termelési eszközök terheiről nem az időegységben állandó költségtétellel gondoskodnak, hanem jobb üzletmenet esetén nagyobb összeget számolnak el leírás, karbantartás, tartalékok és különböző alapok javára, mint alulfoglalkoztatottságkor. Ez azonban nem jelenti, mint Brasch gondolja,¹² hogy igen nagy takarékossgal az állandó költségek is elasztikusan alakíthatók, mert az nem megtakarítás, ha a mérleg-

¹² L. e. i. m.

adatoktól függetlenül szükségessé váló általános költségekről azért nem gondoskodnak a megfelelő időpontban, mert akkor még nem jelentkeznek közvetlen pénzkiadás formájában. Az általános költségek egy részének a kedvezőtlen időszakról a kedvezőre való átvitele magángazdasági szempontból nem jelent abban az esetben a leírás, tartalékolás és különböző alapoknál hibát, ha pénzkiadássá realizálásukkor a szükséges összeg az üzem rendelkezésére áll.

Az állandó költségek másik részének a foglalkoztatási fokkal való csökkentése azonban már igen nagy hibát jelent. Ez az, ha egy üzem kedvezőtlen termelési viszonyok esetén a versenyképes eladási ár érdekében a szükségessé váló javítás-, karbantartás-, megújításokról sem gondoskodik. Ekkor már nem segít ezeknek a tételeknek egy későbbi időpontban való pótlása, mert a közbeeső idő a veszteségek — látszólagos — elkerülésére a közvetett termelési tényezők állományának a szükségesnél nagyobb foku igénybevételét, tehát magának az üzemnek a felélését jelentette.

A statisztikai adatok alapján megszerkesztett költség-görbéket az itt említett zavaró momentumok egyidejű figyelembevételére vagy kiküszöbölése mellett részletesebb vizsgálat tárgyává tehetjük. Az üzemi vizsgálatok leegyszerűsítésére szolgál, ha a költségeket bizonyos üzemi szempontok szerint osztályozzuk. A legegyszerűbb és legáltalánosabb az *anyag, bér és általános költségek*re való felosztás, amikor a *nyereség* figyelembevételével egy üzem *bevétele* a következő alakban írható: (elfogadva a német jelöléseket) $E = W + L + U + G$; ahol E a bevétel, W az anyagköltség, L a bérék, U az általános költségek, G pedig a nyereséget jelenti. G előjele természetesen negatív is lehet (veszteség). A bér- és anyagköltség leggyakrabban a 0 pontból kiindulva közelítőleg arányos a termeléssel, az általános költségek egy része állandó nagyságú, másik része pedig szintén közelítőleg arányosan változik.

Ennél, mint látjuk, a valósággal szemben nem nagy elhanyagolást jelentő vizsgálati módnál (lineáris költséggörbe) van igen nagy előnye, ha a költségfüggvénybe a termelt mennyiség helyett a foglalkoztatási fokot vezetjük be független változónak. Itt fő kérdés az alapnak vagy egységnek tekintendő termelési mennyiség megválasztása. A legkézenfekvőbb lenne az optimális (legkisebb átlagos költségű) termelési mennyiséget alapulvenni. Ez azonban ellentétben van a lineáris költséggörbékkel. Leghelyesebb tehát, ha nem ragaszkodunk mereven a költséggörbék egyenes lefolyásához, hanem a valóságnak megfelelően elfogadjuk, hogy egy termelési mennyiségen túl a határköltségek növekedni fognak. Ekkor az üzem kapacitása az optimális termelési mennyiségben adva

van és ennek a százalékában lehet a termelt különböző mennyiségeket kifejezni.

Ha a foglalkoztatási fok mérésében megállapodtunk, akkor lineáris költségfüggvény esetén igen könnyű a különböző termelési mennyiségekhez az összköltséget megkapni. Az anyag és bérrel nincs mit mondani, azok a kezdőponton átmenő egyenesek lesznek. Az általános költségek (U) nagy része (U_0) független a termelt mennyiségtől, fennmaradó része pedig arányos azzal. Ha bevezetjük az $i = \frac{U_0}{U_1}$ jelölést, (ahol U_1 az alapul választott foglalkoztatási foknál felmerülő általános költséget jelzi), mely i értéke a termelési folyamat és az üzem természete szerint 0.6—0.9 között szokott ingadozni, akkor bármely tetszőszerinti termelési mennyiségre megkaphatjuk az általános költségeket az

$$U = U_0 + (U_1 - U_0)x = i \cdot U_1 + (1 - i) U_1 \cdot x$$

formulából, ahol x most abszolút számként a foglalkoztatási fokot méri.

III. A TERMELES PIACI VISZONYAI.

A termelés elméletének áttekintése nem lenne teljes, ha a gazdasági életből kiragadva csak a költségeket tennénk vizsgálat tárgyává, a termelés másik regulátorát, az árakat pedig, az ezekkel kapcsolatos eladási és piaci viszonyokkal együtt, figyelmen kívül hagynánk.

Hogy tudjuk, mennyit fog egy üzem a kérdéses jószágból áruba bocsátani, ahhoz annak az elvnek az ismerete szükséges, amelyik az üzemet a termelés folytatásánál vezeti. Legáltalánosabb a *keresetgazdasági elv* (maximális nyereségre való törekvés) és már sokkal ritkább a *költségfedezeti elv*. Ezen elv és a költségfüggvény ismeretével a vizsgált üzemre a piacra vitt mennyiség megállapítható. A fogyasztási és termelési eszközök piaci viszonyai és az üzemnek a versenyben elfoglalt helyzete fogják ezen elvnek megfelelően a szóbanforgó mennyiséget meghatározni. Ez a két utóbbi tényező tehát nem az üzemet vezető elvvel egyenrangú meghatározó tényezője a termelési mennyiségnek, mint Schneider gondolja,¹³ hanem csak azt a helyet határozzák meg, mely ezt az elvet érvényre juttatja.

A keresetgazdasági elv esetén szerephez jut a végtermény és a termelési eszközök piacának összetétele és ebbe bekapcsolódva az üzem versenyviszonyai is. Ezek karakterizálására legalkalmasabb a *Ragnar Frisch*-től bevezetett *akcióparaméter*, mely alatt egy üzem kalkulációjának azt

¹³ Theorie der Produktion, 61. old.

vagy azokat a részeit értjük, melyeket a piaci viszonyoktól függetlenül önkényesen lehet megállapítani és változtatni. Akcióparaméter lehet eszerint a végtermény és termelési eszközök ára és mennyisége, esetleg egyszerre több is közülük. A használt betűjelekkel tehát akcióparaméter lehet: p , x , π_i és v_i .

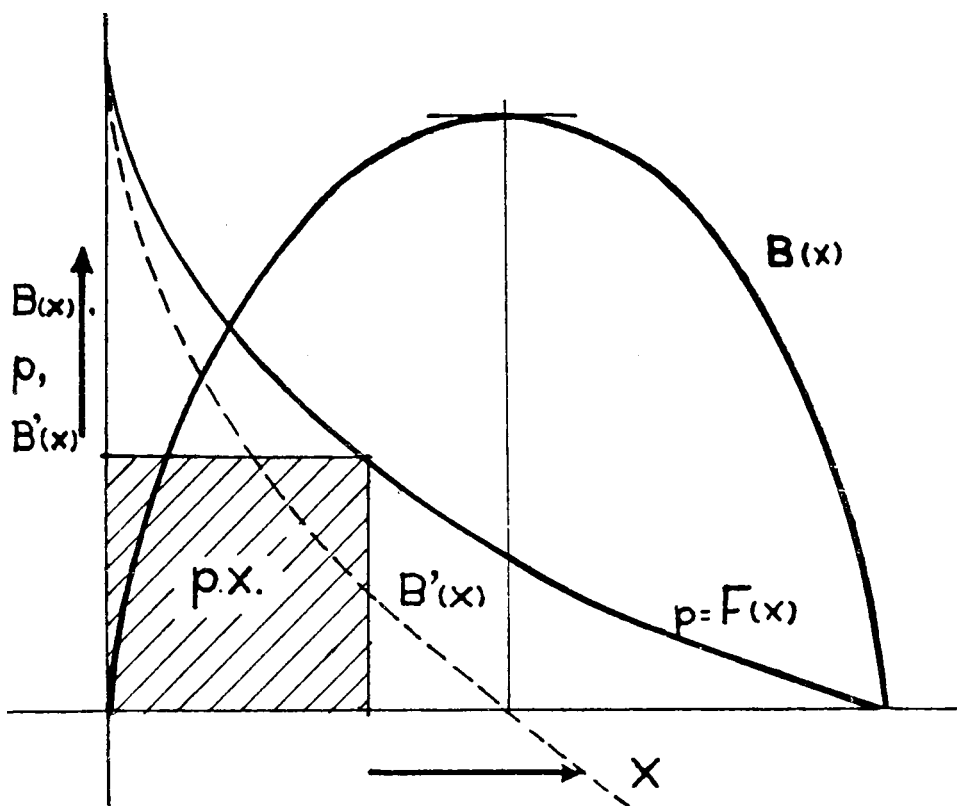
Ha az egész piacra érvényes p és π_i független az üzem termelésétől, x és v_i -től (ez a relatív kis üzem esete), akkor a vizsgált termelő úgy a termelési tényezők, mint a végtermény oldalán csak a mennyiségek változtatásával tud a maximális nyereséghez közeledni. Az üzem *mennyiségalkalmazkodó*. Ha az ár és a termelt mennyiség már egymás függvényei, közülük bármelyik választható akcióparaméterül. Ha a termelési eszközök felhasználása azok árát még nem változtatja meg (π_i független v_i -től), akkor az üzem a termelési oldalon *mennyiségalkalmazkodó*, a terményoldalon pedig *ár-mennyiségalkalmazkodó*. Mindkét oldalon *ár-mennyiségalkalmazkodó* az üzem, ha termelése a tényezők árát is befolyásolja. A negyedik elméletileg lehetséges eset, *ár-mennyiségalkalmazkodás* a koeficiens oldalon és *mennyiségalkalmazkodás* a terményoldalon, liberális gazdasági életben nem fordul elő. Ez az eset a monopólszerű termelés, előírt eladási árakkal.

Nem képez kivételt a terményoldalon *ár-mennyiségalkalmazkodó* üzemek közül az az eset, mikor egy önkéntes kartelalakulat a megállapított összes termelendő mennyiséget kvótaszerűen felosztja tagjai között mert a kartel megalakításakor vagy a belépésnél megvan a lehetősége azt eldönteni, hogy előnyös lesz-e a kartelhez való felcsatlakozás vagy sem.

A lehetséges piaci viszonyok áttekintése után a *bevételi görbe* (Umsatzkurve) néhány tulajdonságával kell foglalkoznunk, hogy a maximális nyereség helyét meghatározhassuk.

Ha a kereslet függvényét ismertnek tételezzük fel akkor csak annak a megállapítása van hátra, hogy abból egy adott üzemre milyen hányad esik. Legegyszerűbb a teljes monopólium esete mert itt az üzemre az egész piacra mérvadó keresleti függvény érvényes. Így minden árhoz megkaphatjuk az elérhető nyers bevételt is (az ár és a mennyiség szorzataként), melyet a termelt mennyiség függvényében ábrázolva a *bevételi görbét* kapjuk.

Ennek, tekintettel arra, hogy a keresleti görbe mindkét tengelyt egy véges pontban metszi, legalább egy maximuma van. Költségek nélkül a legnagyobb maximumnak megfelelő bevétel jelentené a legkedvezőbb termelési mennyiséget. Így azonban azt a pontot kell megkeresni, amelyikből a bevételi és költséggörbe különbsége, a nyereség a legnagyobb. A 8. ábrán egy a gyakorlati adatoknak jól megfelelő keresleti [$p = F(x)$] és bevételi görbe [$B(x)$] van ábrázolva.

8. ábra.

A határköltségekhez hasonlóan *határbevételnek* nevezzük a piacrahozott x mennyiség dx -el való növelése által az összbevételben létrehozott dB változásnak a mennyiség változásához való viszonyát $\frac{dB}{dx}$ -t, tehát a bevételi görbe x szerinti első differenciálhányadosát. Ezekután a határbevételhez analitikailag is bejuthatunk: $B = p \cdot x$;

$$B'(x) = p + x \cdot \frac{dp}{dx} = p \cdot \left(1 + \frac{x}{p} \cdot \frac{dp}{dx}\right) = p \cdot \left(1 - \frac{1}{\epsilon}\right);$$

A képletben ϵ a keresleti függvény elaszticitása.

A bevételi és költséggörbe különbségének maximuma ott lesz, ahol hajlásszögük azonos. A maximális nyereség pontjában tehát a határköltség és határbevétel egyenlő. Végig veszteséges termelés esetén a termelés beszüntetése fogja a legkisebb veszteséget jelenteni, ha a határköltség mindenütt nagyobb, mint a határbevétel. Ez azt jelenti, hogy az üzem a piacon még változó költségeire sem talál fedezetet.

Mivel a határköltség mindenütt pozitív, a maximális nyereség a határbevételnek is csak pozitív értékénél lehet.

Az elmondottak ismeretével a terményoldalon ár-mennyiségalkalmazkodó üzemek legnagyobb nyereségének a helyét már meghatározhatjuk, mert ezekre az általános keresleti görbe az üzem egyéni keresleti görbéjével egybeesik.

A maximális nyereségre talált egyenlet $[B'(x) = \varphi'(x)]$ eredményeképpen a terményoldalon mennyiségalkalmazkodó üzemeknél nincs szükségünk az egyéni keresleti görbe meghatározására, elég ha a határbevételt ismerjük. A terményoldalon ár-mennyiségalkalmazkodásnak éppen a p és x egymástól való függetlensége a kritériuma, tehát $B'(x) = p$; a határbevétel az eladási árral azonos.

Hogy az ár és határköltséggörbe metszéspontja valóban a maximális nyereség helyét jelentse, ahhoz az kell, hogy a nyereségfüggvény második differenciálhányadosa negatív legyen.

$$G = p \cdot x - \varphi(x);$$

$G'' = -\varphi''(x)$; tehát $\varphi''(x)$ -nek kell pozitívnek lenni, ami azt jelenti, hogy állandó árak esetén a maximális nyereség emelkedő határköltségeknél, tehát a költséggörbe alulról konvex területén van. Mivel előzőleg megállapítottuk, hogy a nyereségnek mindig van legalább egy maximuma, közvetlenül adódik, hogy a költséggörbe nem lehet végig lineáris, hanem a határköltségnek egy helytől kezdve emelkedni kell.

A terményoldalon mennyiségalkalmazkodó üzemek közül a termelési eszközök oldalán is csak mennyiségalkalmazkodó és a termelés változására teljes átalakulással reagáló üzemnél az ár és határköltség párhuzamosak. Az üzem a maximális nyereség felé törekvéskor ezek szerint termelését minden határon túl fokozni fogja. Közben azonban megszűnik csak mennyiségalkalmazkodó lenni. Ilyen üzem tehát a teljes alkalmazkodással nem egyeztethető össze.

Ár-mennyiségalkalmazkodó üzemnél a kínálatot nem egy szám, az ár szabja meg, hanem a határbevétel, amely pedig a kereslet, ez pedig megint az ár függvénye. Az összefüggés tehát már nem ábrázolható. Egyéni kínálati görbe létezése tehát a terményoldalon csak mennyiségalkalmazkodó üzemhez van kötve. Ez a magyarázata annak is, hogy összkínálati görbéről nem lehet beszélni.

Ha a piaci vizsgálatok közben azt is nézzük, hogy az üzem a megállapított mennyiséget piacra vive valóban értékesíteni tudja-e, akkor már szükséges az egyéni keresleti görbe ismerete. Ennek megismerésére statisztikai felvételek és egyéni vizsgálatoknak vagyunk utalva. Összefügg ezzel a kérdéssel a Stackelberg idézett munkájában szereplő *módosított verseny esete*,¹⁴ mely alatt azt, — a valóságban talán leggyakrabban esetet érti, — mikor nem gazdasági okok: szokás, reklám, renomé, személyi vonatkozások, stb. az egész piacra kerülő mennyiséget közel állandó arányban osztják fel az egyes ter-

¹⁴ E. i. m. 350. old.

melők között. Ilyenkor az egyéni keresletet piacszerzéssel lehet fokozni, ami természetesen új költségeket jelent.

Tehát csak azt a pontot fogadhatjuk el a maximális nyereség meghatározójául, amelyik mennyiségre az üzem a piacon valóban fogyasztót is tud találni. Ha ez nagyobb, mint az üzemre jutó kereslet, akkor a költségeket a szükséges piacszerzési költségekkel meg kell növelni. Monopólium esetén sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a piacszerzés költségeit, mert itt egyéb cikkekkel szemben forog fenn a módosított verseny esete.

Befejezésül nézzük még azt, milyen vonatkozásnak kell lenni a termelési eszközök között ahhoz, hogy az üzem a maximális nyereséget könyvelhesse el.¹⁵

Eljutunk ehhez a törvényszerűséghez, ha a határköltség és határbevétel egyenlőségének feltételét megkeressük. Az összköltségeket bontsuk két részre: a változó helyettesíthető koefficiensek és a limitált termelési eszközök költségére: $\varphi \cdot (x)$ és $l(x)$ -re. Ezután írjuk fel a határköltség és határbevétel egyenlőségét

$$\varphi' \cdot (x) + l'(x) = B'(x) = \frac{\pi_i}{\frac{\delta \Phi}{\delta v_i}} \cdot (1 + \pi_i^v) + l'(x);$$

Ebből az egyenlőség, tehát a maximális nyereségkombináció feltétele: $\pi_i \cdot (1 + \pi_i^v) = \frac{\delta \Phi}{\delta v_i} \cdot [B'(x) - l'(x)]$; amely szerint v_1, v_2, \dots, v_n akkor maximális nyereségkombináció, ha bármely változó helyettesíthető termelési koefficiens differenciális változása és a limitált tényezők határköltségével csökkentett határbevétel szorzata egyenlő ezen tényező ára és egy-egy növelt árflexibilitása szorzatával.

Mindez a legáltalánosabb esetre vonatkozik. Ha az üzem a termelési tényezők oldalán csak mennyiségalkalmazkodó, akkor $\pi_i^v = 0$, az előbbi feltétel tehát a következőre egyszerűsül:

$$\pi_i = \frac{\delta \Phi}{\delta v_i} \cdot [B'(x) - l'(x)];$$

Ha a terményoldalon mennyiség-, a termelési tényezők oldalán pedig ár-mennyiségalkalmazkodó az üzem, akkor a határforgalom egyenlő az eladási árral.

$$\pi_i (1 + \pi_i^v) = \frac{\delta \Phi}{\delta v_i} \cdot [p - l'(x)];$$

¹⁵ Schneider e. i. m.

Ha pedig mindkét oldalon mennyiségalkalmazkodó üzembről van szó, akkor $\pi_i = \frac{\delta \Phi}{\delta v_i} \cdot [p - l'(x)]$ egyenlőség a maximális nyereségkombináció feltétele.

További egyszerűsítést jelent, ha a termelésben limitált tényezők sem vesznek részt, ekkor az $l'(x)$ szerepe elesik és a $\pi_i = \frac{\delta \Phi}{\delta v_i} \cdot p$ egyenlet fennforgása jelenti a legkedvezőbb termelést.

IV. EGY ELEKTROMOS ÁRAMFEJLESZTŐ-TELEP ÜZEMI ÉS PIACI VISZONYAI.

1. Termelés.

A termelés elméletének áttekintése után szeretnék egy konkrét példát bemutatni, hogy néznek ki ezek a levezetett tételek a gyakorlatban.

A vizsgálatra egy elektromos áramfejlesztő-telep látszott legalkalmasabbnak. Részben mert csak egyféle jószágot termel, másrészt mert itt aránylag egyszerű gyártási folyamatról van szó, ahol már strukturális átalakítás lehetősége nem nagyon forog fenn.

Megkönnyíti a vizsgálatot, hogy háztartási célra az elektromos áram termelése a dolog természetéből kifolyóan teljesen monopolizált.

Igen alkalmas volt a választott üzem a vizsgálatra azért is, mert egyes telepei nagy termelésingadozásnak voltak kitéve és így nem kell a költséggörbe egy kis szakaszából mondani ítéletet az egész görbe lefolyásáról.

A vizsgálat tárgyát képező áramfejlesztő három külön telepből áll. Nevezzük őket B, V, és K telepnek, melyek igen változatos Kwóraszámot termeltek. A termelési adatok az 1927—33-as évekre vonatkoznak. Távolsági időpontig nem látszott tanácsosnak visszatérni, mert a pénzértékstabilizálás előtti értékadatok összehasonlítása a maiakkal nagy nehézséget okoz és nem nyújt kielégítő pontosságot.

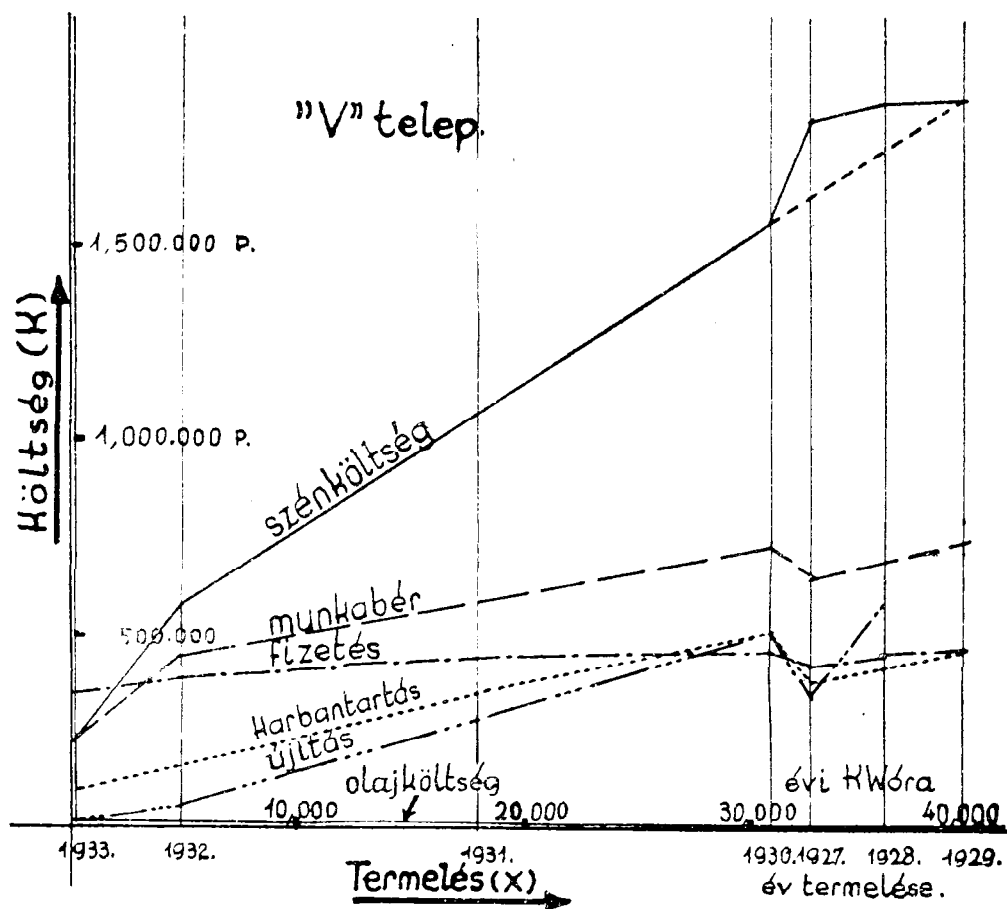
Az üzem három telepére vonatkozó termelési adatokat a következő táblázatban minden módosítás nélkül közlöm az igen összevont zárszámadások alapján.

Év	Kiadott áram 1.000 KW óra	Szén	Olaj	Karban- tartás	Fizetés	Mun- kabér	Előző 5 té- tel összege	Ujitás
k ö l t s é g 1.000 p e n g ő								
„K“ telep.								
1927	112.112	3.197	12	359	378	533	4.479	3.978
1928	122.690	3.427	8	527	446	605	5.013	2.054
1929	137.511	3.689	16	465	427	606	5.203	1.942
1930	162.097	3.686	14	669	486	644	5.499	1.729
1931	187.181	3.957	11	595	469	660	5.692	1.383
1932	201.826	4.025	12	528	427	635	5.627	767
1933	226.646	4.462	15	500	425	607	6.009	553
„B“ telep.								
1927	32.217	1.749	23	205	348	528	2.853	82
1928	31.479	1.669	17	306	398	585	2.975	109
1929	27.038	1.444	19	150	401	582	2.596	248
1930	20.642	1.102	7	174	410	505	2.198	185
1931	16.047	882	9	210	369	427	1.897	165
1932	10.060	610	8	100	310	330	1.358	—
1933	9.153	582	7	103	264	248	1.204	0.3
„V“ telep.								
1927	32.662	1.840	12	303	330	563	3.048	292
1928	35.849	1.907	13	345	374	612	3.251	481
1929	38.774	1.915	16	394	384	660	3.369	375
1930	31.216	1.590	16	441	398	637	3.082	439
1931	18.229	999	12	306	367	494	2.178	250
1932	4.955	441	3	133	302	347	1.226	41
1933	194	151	2	63	256	248	720	1

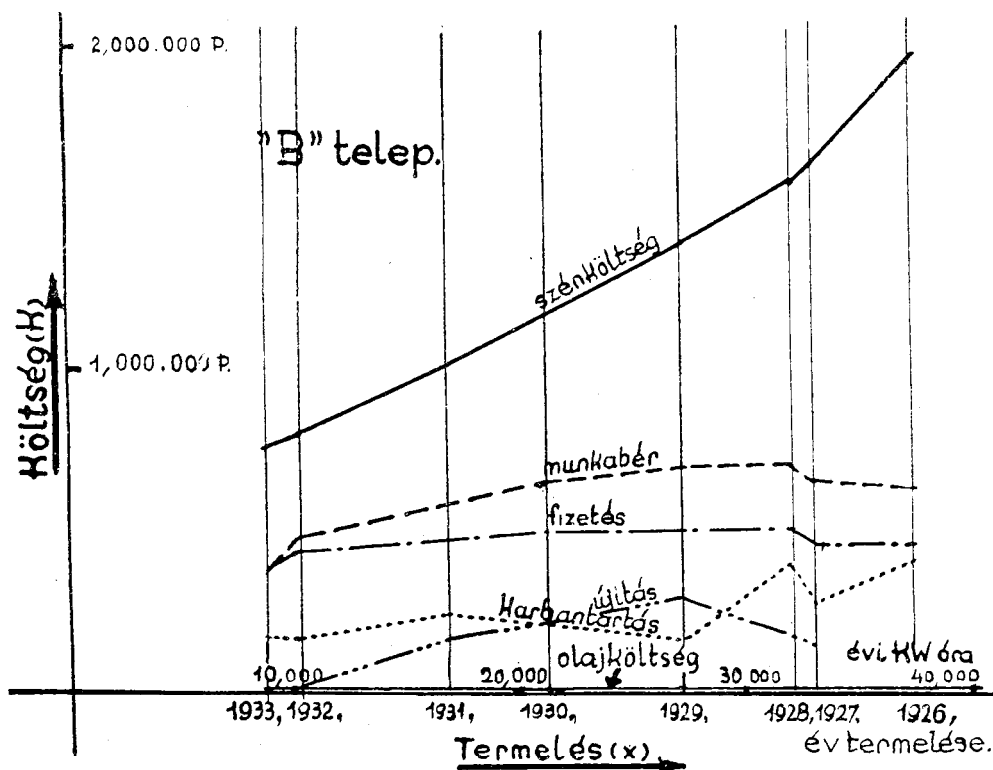
A költségek közül az *ujítás* név alatt összefoglaltak a zárszámadásban nincsenek az egyes telepekre külön kimutatva, ezeket tételenként mérlegelve osztottam fel a három telepre, központi igazgatásra és áramelosztásra. A nyers adatokat a három telepre külön-külön diagramba vittem fel.

Közülük a „V“ telep mutatja a legtisztábban a költségeket minden egyéb változtatástól függetlenül a kihasználás függvényében. A másik két telepet, különösen a „K“-t, állandóan fejlesztették, ami aztán a költségek sima lefolyását megzavarta.

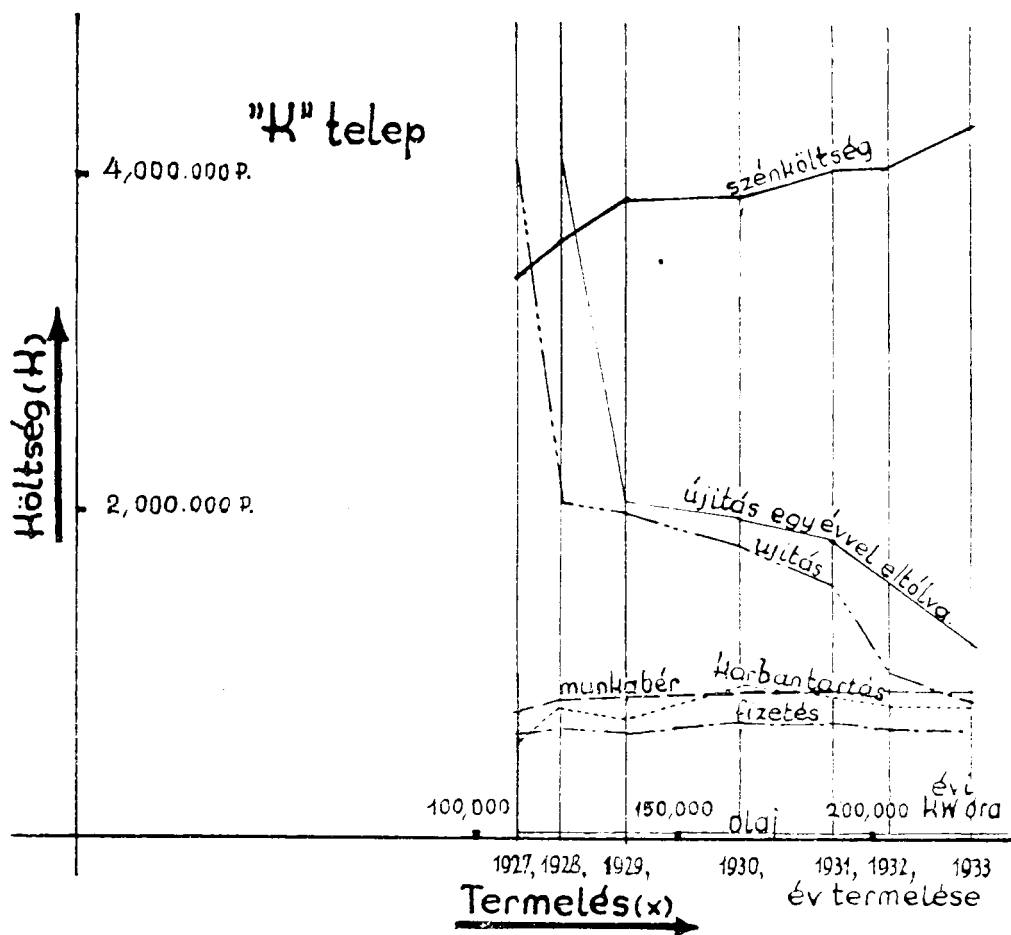
Nézzük először az egyes költségelemeket. A *szénköltség* a termeléssel majdnem teljesen proporcionális és aránylag igen kis része tartozik csak az állandó költségek közé. A görbe felső végének az alakulását az üzem fokozatos javítása zavarta meg. Az 1927—29. évek folyamán aránylag nagy karbantartási és ujitási költségek azt jelentik, hogy a telepet fokozatosan gazdaságosabbá tették, ami azt okozta, hogy a szénköltségek — aránylag — mind kisebb növekedésével járt a termelés kiterjesztése. Ez az átalakítási folyamat 1929-ben — úgy látszik, ekkor határozták el az üzem tartalékbahelyezését — megállt és ettől kezdve (a szaggatott vonalon keresz-

9. ábra.

10. ábra.

11. ábra.

tül) a telep már csak a közvetett termelési eszközökkel reagált a termelés csökkenésére.

A *munkabérek* arányilag igen nagy része független a termeléstől, ami az áramfejlesztő-telepek természetéből folyik. A *fizetések*nél még fokozottabban ez a helyzet, azzal a különbséggel, hogy nemcsak az áramfejlesztők speciális jellegéből következik a fizetések nagy, állandó része, hanem ez minden termelési folyamat sajátossága.

A *karbantartási költségek* kis állandó része megfelel a várakozásnak és azt jelenti, hogy a javítások legnagyobb részét a gépek és berendezésnek a használat okozta romlása teszi szükségessé.

Az *olajköltségek* annyira elenyésző szerepet játszanak, hogy külön tételként nem érdemes foglalkozni velük.

Az összes költségek, mint látjuk, a lineárist igen jól megközelítő lefolyást mutatnak.

A munkabér és fizetéseknek 1927 és 1930-as értéke közti nagy differenciát a remanencia okozza, mert nem lehetett 1929 és 1930 között az arányilag nagy termelési visszaesésnek megfelelő mértékben munkásokat és tisztviselőket elbocsátani. 1930-tól aztán már ezek is egy a termeléssel kis mértékben

eső egyenes mentén változnak. Hasonló karaktert mutat a karbantartási kiadás is, aminek az az oka, hogy az üzemben az 1927—30-as években nagyobb gazdaságosító munkát végeztek, mely költségeinek egy része csak később lett esedékes.

Majdnem ugyanilyen tisztán mutatják az áramfejlesztők költséggörbéjének tipikus jelenségeit a „B” telepről felvett adatok. A szénköltségek 1927-ről 28-ra való, a normálisnál nagyobb csökkenését a karbantartási költségek ugyanakkori emelkedése okozza. A munkabér és fizetéseknek 1927—28 és 1932—33 közötti a várhatótól eltérő változását feltétlenül üzemben kívül álló okok, az elsőt talán valamely elháríthatatlan munkás és tisztviselő felvételi kényszer, az utóbbit pedig a szükségesnél éveken át kisebb létszámcsökkentésnek egy-szerre elbocsátással való kiegyenlítése okozhatta.

Érdekes megemlíteni még, hogy a szénköltségek vonalát meghosszabbítva, a 0 termelésig körülbelül 200.000 pengő állandó szénköltséget kapunk, ami a „V” telep kb. 150.000 pengős megfelelő költségével összehasonlítva azt mutatja, hogy a szénköltségeknek ez az állandó része a telep kapacitásával arányos. (A „V” telep maximális termelése 39 ezer Kw óra volt, a „B” telepé 51 ezer, a két szám aránya közel azonos 150.000 és 200.000 arányával.) A „K” telep legkisebb termelése is olyan nagy, hogy nem lehet megfelelő pontossággal extrapolálni a szénköltségeket a 0 termelési pontig, így ennek a telepnek adataival nem lehet előző tételünket alátámasztani.

A „K” telepnél a bérek, fizetések és karbantartási költségek az aránylag kis termelésingadozás mellett közel állandó értékben szerepelnek, bár egy kis balról jobbra emelkedés náluk is felfedezhető.

A szénköltségek alakulásának a magyarázatára az ujitási költségeket egy évvel eltolva is berajzoltam. Az üzem stabil állapotában, 1927—28, 1930—31 és 1932—33-ban elég tisztán kifejezésre jut a szénköltségeknek az előbbi két telepnél talált sajátossága. A közbeeső részeket az üzem további, jobb hatásfoku gépekkel való kiterjesztése torzította el. Az ujitási költségek következményeképpen ugyanis körülbelül egy év múlva (ezért van az ujitási kiadás egy évvel eltolva és berajzolva) egy termelt Kw óra szénszükséglete kisebb lett, ami itt abban jut kifejezésre, hogy a termelés emelkedésével a szénkiadások egyáltalán nem nőnek (1929-ről 1930-ra), vagy legalább nem a várt mértékben 1931-ről 1932-re).

Ezeztől a költségelemektől eltérően az ujitási költségek és a termelés között hiába keresünk valamilyen összefüggést. Az ujitások egy része ugyanis a pillanatnyi termeléstől függetlenül az egyes berendezési tárgyak gazdaságilag használhatatlanná válásakor lesz szükséges.

Hogy az ujitási költségeket is valamilyen formában a foglalkoztatási fokkal kapcsolatba hozzuk, évenkénti hetévi tel-

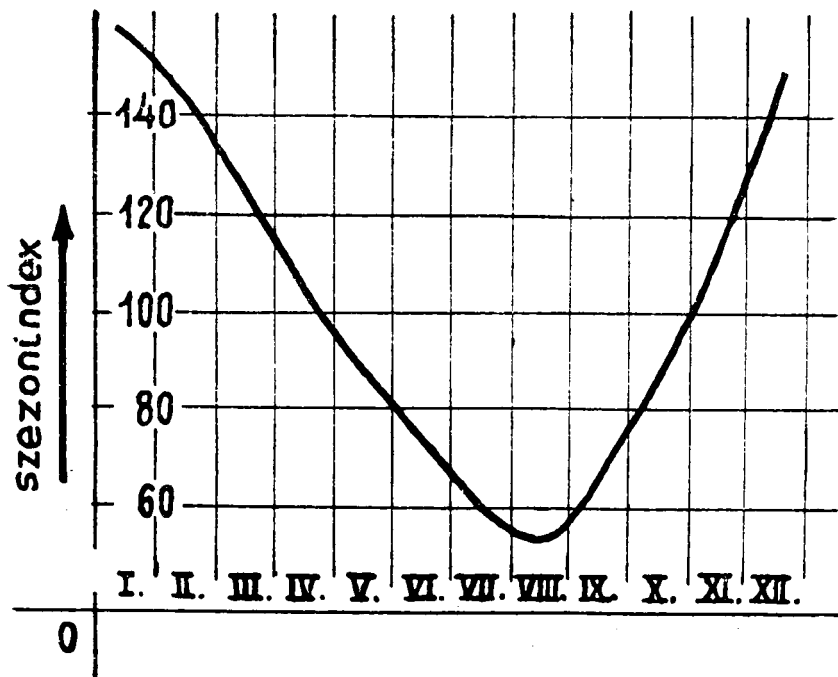
jes összegük 80%-ának $\frac{1}{7}$ -ét vettem figyelembe, a fennmaradó 20%-t pedig a termeléssel arányosan osztottam fel, abból a meggondolásból kiindulva, hogy az ujitások legnagyobb részét a gépeknek a termelésokozta elhasználódása teszi szükségessé.

A három üzemre ezeknek az ujitási kiadásoknak és a 428. oldalon levő táblázat „Az előző öt tétel összege” fejű oszlopának összeadása után a következő elsőrendű gyártási költségeket kapjuk, melyekből a kiadott Kw óraszámával való elosztás után az egységköltségeket is megkaphatjuk:

	„K“		„B“		„V“	
	összkölts.	egys. k.	összkölts.	egys. k.	összkölts.	egys. k.
1927	6.163	5.5	2.972	9.22	3.332	10.25
1928	6.716	5.48	3.093	9.28	3.540	9.88
1929	6.929	5.04	2.711	10.10	3.662	9.45
1930	7.268	4.48	2.310	11.20	3.363	10.75
1931	7.502	4.01	2.007	12.50	2.439	13.35
1932	7.463	3.7	1.465	14.60	1.461	29.50
1933	7.387	3.4	1.311	14.35	954	492.—

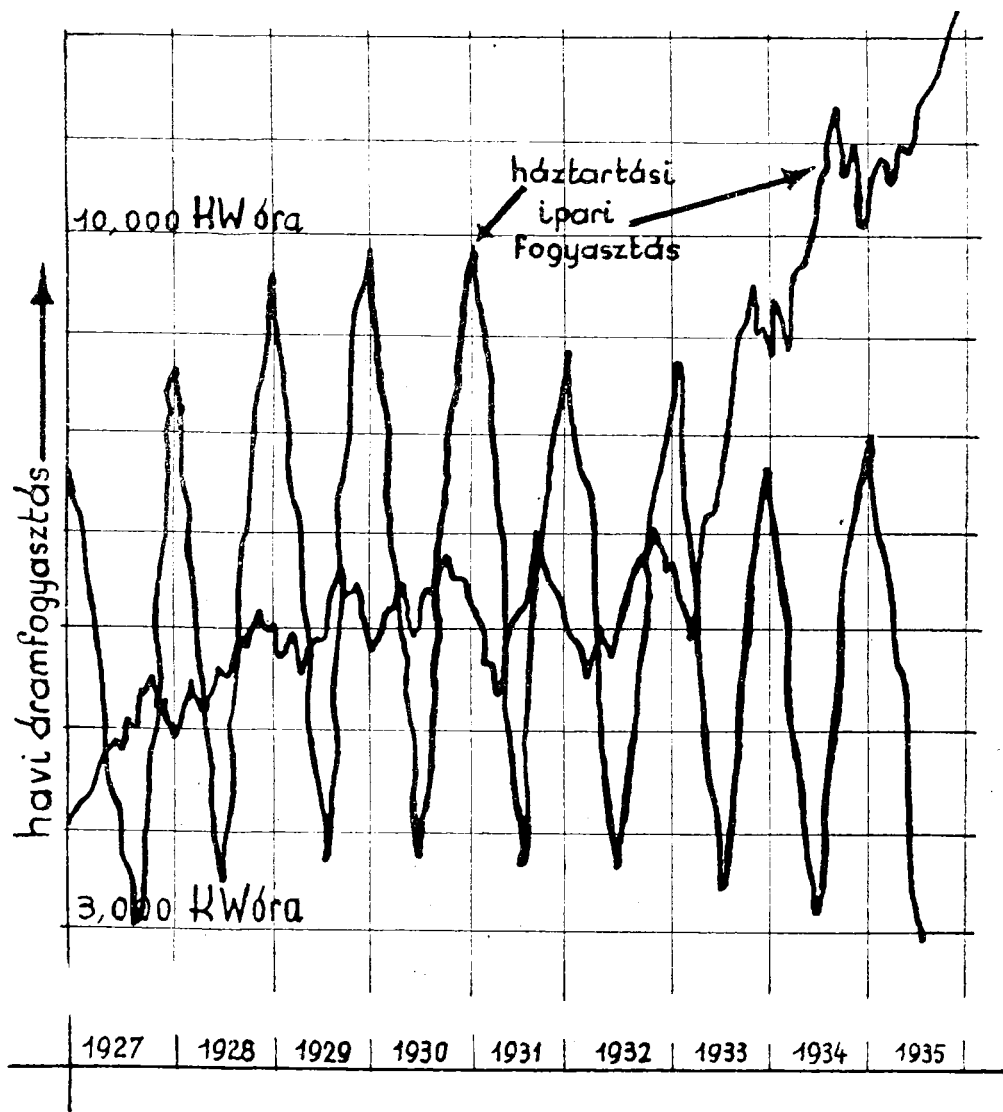
(Az összköltség 1.000 pengőben, az egységköltség fillér/KW órában.)

A kiszámított átlagos költségek ellen azonban jogos kifogás emelhető. A szóbanforgó üzem termelésének évi átlagban kb. a felét a háztartási fogyasztók veszik igénybe, másik felét pedig az ipar használja fel. A háztartási fogyasztás pedig — a napi ingadozásról nem is beszélve — nagy szezonális változásnak van kitéve, melynek a hét év adataiból számított indexét alább közlöm:

12. ábra.

Eszerint tehát minden egyes napon és annak minden egyes szakában termelt Kw órának a telep más és más kihasználása és így más és más egységköltség felel meg. Ennek az elhanyagolása egy üzemben belüli összehasonlításnál nem jelent hibát, ha a fogyasztás napi és szezonális alakulása változatlan maradt. Vizsgált üzeimeinknél azonban nem teljesen ez a helyzet, mert a hét év alatt az — évi átlagban — nagyjában állandó világítási fogyasztás mellett az ipari fogyasztás erősen emelkedett.

13. ábra.

Ennek az utóbbinak azonban úgy a napi, mint főleg a szezonális eloszlása sokkal egyenletesebb, mint a világítási fogyasztásé. Ha tehát ez jut tulsúlyba, az azt jelenti, hogy a kiszámított egységköltségtől úgy fel, mint le sokkal kisebb eltéréseket fog csak mutatni a különböző időben termelt Kw órák tényleges termelési költsége.

A termelt áram elsőrendű gyártási költségei után nézzük, milyen költségeket okozott az áram *elosztása* és a telepek *központi igazgatása*, mely költségek már nincsenek a könyvelésben a három telepre szétbontva, hanem csak együttesen szerepelnek.

Áramelosztás.

Év	Kamatok	Fenn- tartási anyagok	Fuva- rozás, közle- kedés	Fize- tések	Bérek	Ujtás		Raktárkölség			
						eredeti érték	kor- rigálva	eredeti érték	kor- rigálva		
1.000 p e n g ő											
1927	4.214	1.194	351	1.520	2.128	4.252	2.741	68	31		
1928	4.214	1.467	394	1.799	2.699	1.301	2.785	—	31		
1929	4.796	1.543	409	1.815	2.600	2.359	2.818	65	31		
1930	5.493	2.016	462	1.826	2.752	3.926	2.850	56	31		
1931	6.162	1.909	367	1.713	2.657	3.008	2.880	2	31		
1932	6.523	1.848	353	1.620	2.571	3.220	2.868	17	31		
1933	6.612	1.905	375	1.560	2.389	1.802	2.926	8	31		
Központi költségek. (1.000 P-ben)											
Év	Központi vezetés	Bérek	Remunerá- ció, jutalmak	Üzleti költ- ségek	Ujtás		Értékesítési alap		Nyugdíjalap		Fize- tések
					eredeti érték	kor- rigálva	eredeti érték	kor- rigálva	eredeti érték	kor- rigálva	
1927	81	60	725	1.386	202	129	—	496	160	338	2.551
1928	89	71	861	2.002	187	129	1.743	496	160	538	2.932
1929	88	108	864	1.927	—	129	730	496	1.160	538	2.979
1930	88	97	931	1.960	6	129	—	496	400	538	3.212
1931	78	106	910	2.051	181	129	—	496	—	538	3.089
1932	57	160	850	1.898	285	129	—	496	870	538	2.871
1933	70	186	400	2.077	41	129	998	496	1.018	538	2.698

Az áramelosztásnál az ujitási és raktárfenntartási költségek 80%-át ugyanazon meggondolás alapján, mely a tényleges termelési költségeknél szereplő ujitási kiadások felosztásánál is alapul szolgált, az egyes évekre egyenletesen osztottam el, a fennmaradó részt pedig az elosztott Kw órákkal arányosan. Így kaptam a táblázatban szereplő „korrigált” értékeket.

A központi költségeknél ujitás, értékesökenés és nyugdijalap címen elkönyvelt tételek természetük szerint függetleneknek tekinthetők a telep termelésétől, ezért a „korrigált” rovatokban a vizsgált évekre egyenletesen vannak elosztva.

Utolsó költségelemként a *kamatok* tényleg felmerült összegükben szerepelnek a kimutatásban.

Hátralevő feladat most még ezeknek az egyben kimutatott tételeknek a három telepre való szétbontása

Az elosztási és központi költségeket a szolgáltatott Kw órák arányában osztottam fel, ami természetesen csak igen közelítőleg felel meg az egyes telepekre eső tényleges elosztási

és központi költségeknek, azonban abban az esetben — amit feltételezhetünk — nem jelent nagy hibát, ha a három telep termeléséből az ipari és háztartási fogyasztás egyforma arányban részesedik.

A kamatokat részben a három telepre ruházott tőke arányában osztottam fel, részben csak a „K” telepet terheltem meg, részben a tényleges termelés alapján osztottam fel.

A felosztás alapját képező termelési adatok, a felosztott elosztási költségek, központi költségek és kamatok a következő táblázatban vannak összeállítva.

Aramtermelés.

Év	„B“	„V“	„K“	Összesen
1.000,000 KW óra				
1927	32.2	32.6	176.9	112.1
1928	31.5	35.8	190	122.7
1929	27	38.8	203.3	137.5
1930	20.6	31.2	213.9	162.1
1931	16	18.2	221.4	187.2
1932	10.1	4.9	216.8	201.8
1933	9.1	0.2	235.9	226.6
<i>Elosztási költségek. (1.000 P)</i>				
Év	„B“	„V“	„K“	Összesen
1927	1.505	1.521	5.240	8.266
1928	1.580	1.796	6.140	9.516
1929	1.276	1.827	6.460	9.653
1930	996	1.520	7.800	10.316
1931	715	815	8.380	9.910
1932	445	216	8.888	9.549
1933	366	8	9.108	9.482

Központi költségek. (1.000 P.)

Év	„B“	„V“	„K“	Összesen
1927	1.200	1.213	4.155	6.568
1928	1.290	1.465	5.024	7.779
1929	1.040	1.494	5.290	7.824
1930	783	1.186	6.147	8.116
1931	385	665	6.846	8.096
1932	353	171	7.050	7.574
1933	276	6	6.883	7.165
<i>Kamatok (1.000 P.)</i>				
1927	2.020	1.520	647	4.214
1928	2.020	1.520	647	4.214
1929	2.020	1.520	1.256	4.796
1930	2.023	1.524	1.946	5.494
1931	2.024	1.524	2.614	6.162
1932	2.029	1.524	2.971	6.524
1933	2.034	1.520	3.058	6.612

Ezzel a felosztással most már az egyes telepek összköltségét és egy-egy termelt Kw óra költségét meghatározhatjuk. Itt az átlagos egységköltségekre kapott értékek az előbbinél még kevésbé jellemzőek egy-egy elfogyasztott Kw óra tényleges felmerült költségeire, mert az elosztási és központi költségek legnagyobb része csak az elaprózott háztartási fogyasztást terheli. Ez azonban a foglalkoztatási fok vizsgálatánál nem játszik szerepet és csak a tarifaképzésnél kell figyelembe venni. Az itt nyert adatok a következők:

„B“ telep.

Év	Tényleges gyártási és elosztási költség		Összes felmerülő költség	
	1.000 P	Fillér/KW óra	1.000 P	Fillér/KW óra
1927	4.477	13.9	7.697	23.8
1928	4.673	14.85	7.983	25.44
1929	3.987	14.75	7.047	26.1
1930	3.306	16.0	6.212	30.1
1931	2.722	17.0	5.331	33.2
1932	1.910	18.95	4.292	42.55
1933	1.677	18.30	3.987	43.55

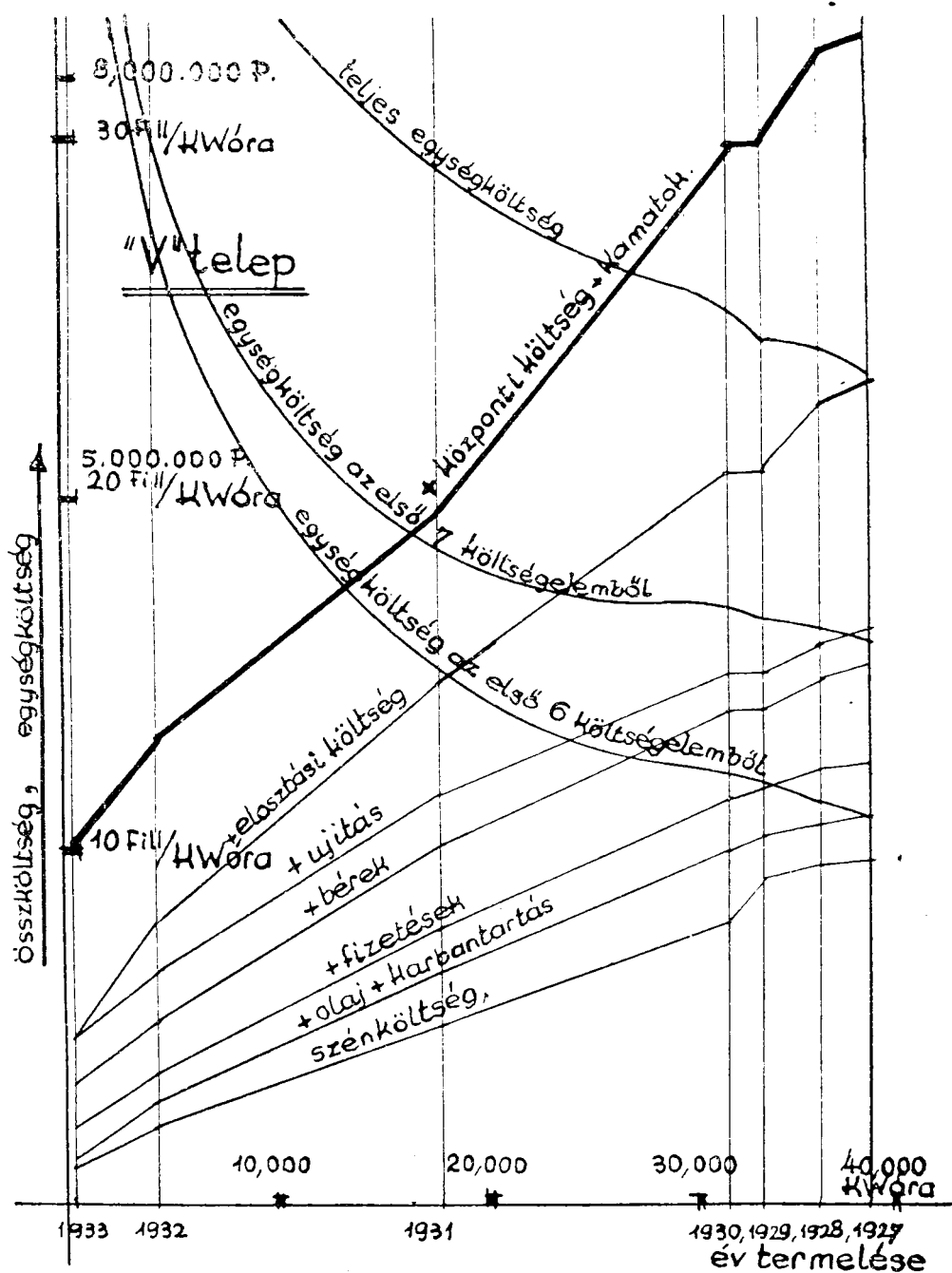
„V“ telep.

1927	4.853	14.88	7.585	23.2
1928	5.336	14.85	8.321	23.2
1929	5.489	14.15	8.503	21.95
1930	4.883	15.65	7.593	24.3
1931	3.254	17.85	5.443	29.8
1932	1.677	33.6	3.572	67.5
1933	962	495.0	2.488	1280.0

„K“ telep.

1927	11.385	10.15	16.214	14.5
1928	12.856	10.48	18.554	15.1
1929	13.389	9.7	19.935	14.5
1930	15.068	9.3	23.162	14.3
1931	15.882	8.48	25.342	13.5
1932	16.351	8.10	26.373	13.05
1933	16.995	7.5	26.935	11.9

Az összes eddig kapott értékek (a költségelemek összeadva) a következő diagramokba vannak felrakva.

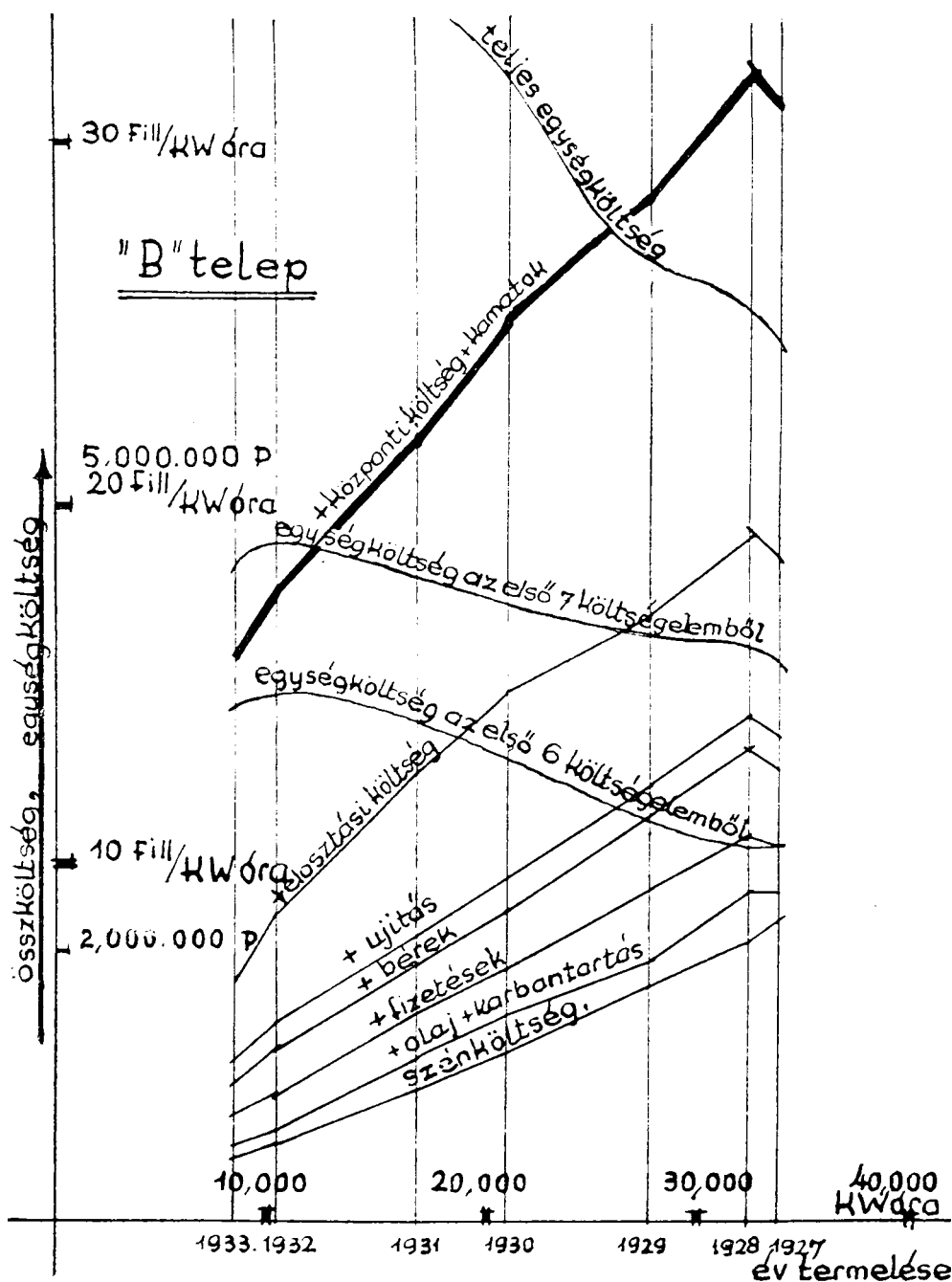

14. ábra.

Az átlagos egységköltségeket nézve — különösen, ha a „V” telep diagramját a másik kettőével összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy azok egy foglalkoztatási fokon alul olyan hirtelen növekednek, hogy a piacon fedezetükről már nem lehet gondoskodni. (A „V” telepnél 1933-ban átlagosan 12.80 P/Kwóra.) De nem is lenne jogosultsága a lecsökkent termelés egységére eső nagy költségeket a tarifaképzés alapjának tekinteni, mert olyan nagymértékű foglalkoztatási fok csökkenés, mint a „V” telepé, már nem tekinthető normális üzletmenetnek, hanem vagy az üzem szükségtelenségét jelenti, vagy

azt, — amit jelen esetben a termelt jószág iránti szükséglet elsőrendű volta, a monopolizált termelés és az üzemek kényes természete tesz megokolttá —, hogy a többi telep tartalékaul szolgáló, mint azokat terhelő állandó költség szerepel.

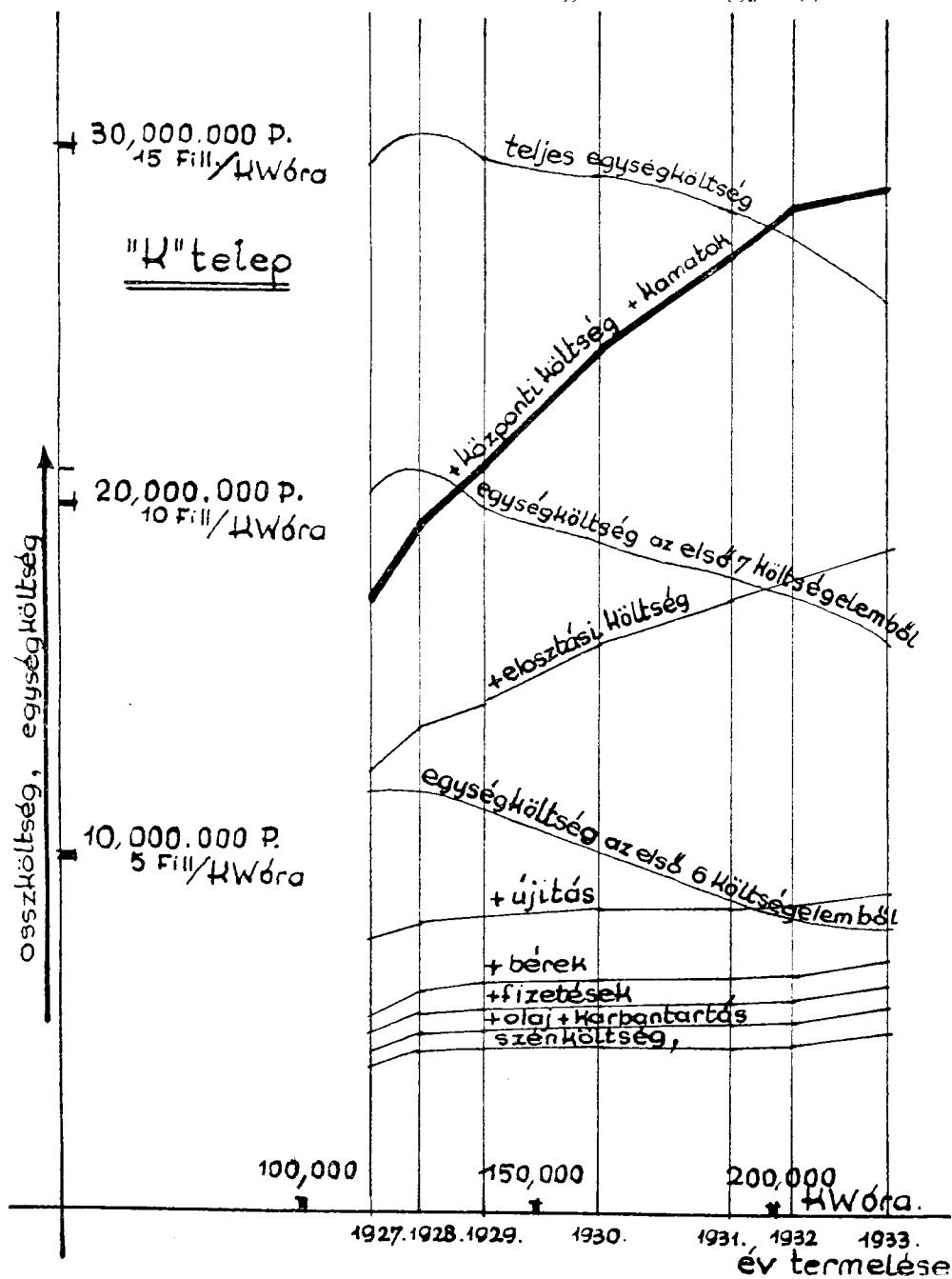
Határkölséggörbét, tekintettel arra, hogy nem folytonos görbével van dolgunk, nincs értelme berajzolni. Az 1932. és 33 közötti költség és termelés változásának viszonyát, tehát az erre az időre átlagos határköltséget azonban megvizsgálhatjuk. Ekkor a „K” telep fölénye a másik kettővel szemben még a sokkal alacsonyabb egységköltségeken túlmenően érezhetővé

15. ábra.

lesz. Míg ugyanis a „V” telepnél egy további Kw-óra termelése 18.5 fillér többletköltséget okoz, a „B”-nél pedig 33.7 fillért, addig a „K”-nál csak 2.26-t. Ez pedig azt jelenti, hogy a „K” telep berendezése, közvetett termelési eszközei jobbak, gazdaságosabbak, mint a másik kettőé és a közvetlen termelési eszközök — itt főleg a szén — kisebb mennyisége felhasználásával teszik lehetővé egy további egység termelését.

Ez az átlagos határköltség tehát az az összeg, amelyiknél olcsóbban értékesített minden Kw óra a telepnek veszteséget jelent. Valószínű ezért áll a vizsgált áramfejlesztő tarifaismertetésben a következő mondat: „... az egységár ... 3.25

16. ábra.

fillér/Kw óránál alacsonyabb még a kedvezmény betudásával sem lehet.¹⁶ Az általunk kiszámítottnál magasabb értéket valószínű az újítási és fenntartási költségek óvatosabb beállítása okozza.

Új fogyasztók bekapcsolásakor tehát a „K” telep telítési pontjáig, sőt még azon jóval túl is, csak ennek a telepnek a termelését gazdaságos növelni.

Hogy mit jelent a termelésnek a leggazdaságosabb telepre való koncentrálása, azt jól mutatja, ha a három telep összesített költségeiből számítjuk ki egy Kw óra költségét. Ez

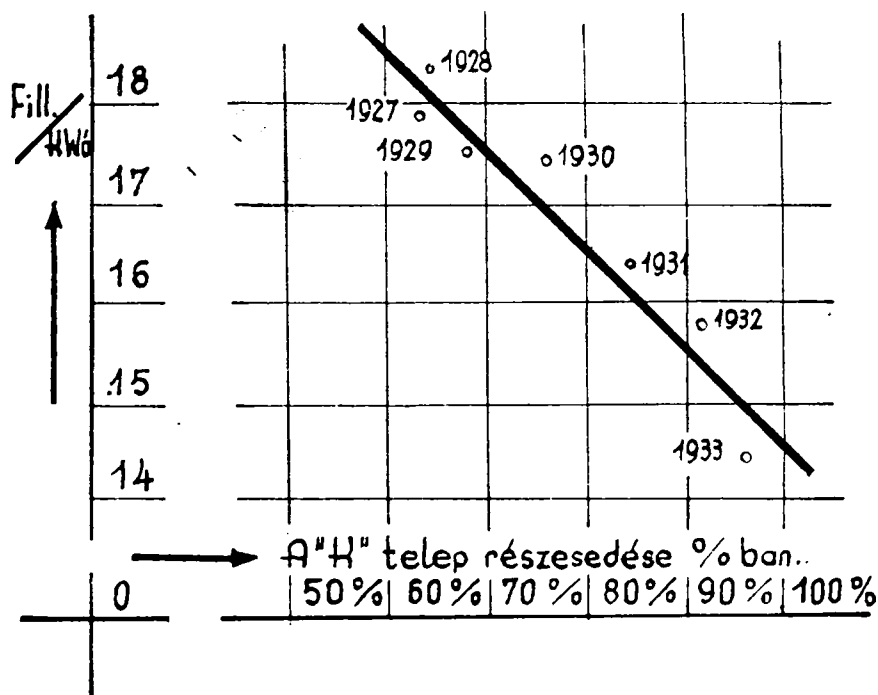
1927-ben 17.8 1931-ben 16.35

1928-ban 18.4 1932 „ 15.75

1929-ben 17.5 1933 „ 14.2 fillért tett ki, amit a „K”

1930-ban 17.35

telepnek az össztermelésben való %-os részesedése függvényében felrakva, a következő összefüggést kapjuk:

17. ábra.

A berajzolt egyenes körüli aránylag elég nagy szóródást az okozza, hogy az egyes telepek költségeiben a foglalkoztatási foktól független — így főleg a „K” telep fejlesztése okozta változások is voltak.

Az elektromos mű állandó fejlesztése, amit a „K” telep emelkedő kamatterhei mutatnak, azt jelenti, hogy az üzemet a termelési mennyiség változásához — felfelé — a termelési módszer fenntartása mellett teljesen alkalmazkodó üzemnek tekinthetjük. Ez az alkalmazkodás lefelé természetesen nincs meg, amit a „V” és „B” egységköltségének nagy felemelkedése is élénken szemléltet.

¹⁶ Budapest áramellátásának története 1893—1933. 216. old.

Annak a megállapítása, hogy a telep termelési eljárása a legkedvezőbb, a legkisebb költséget okozó-e, a rendelkezésre álló adatokkal nem dönthető el, mert a termelési tényezőknek csak értékadatai ismeretesek, mennyiségi adataik, melyek a termelési függvényekhez szükségesek lennének és az egyes tényezők ár-kereslet függvénye azonban nem.

A három telepre összesített költséggörbe szerkesztésének nincs értelme, mert a különböző telepeknek az össztermelésben való különböző részesedése miatt tulajdonképpen minden évben egy más és más összetételű üzemmelle állunk szemben, melynél a foglalkoztatási foknak a költségekre való befolyása az egyéb zavaró körülmények miatt teljesen háttérbe szorul. Erre az összesített költséggörbére a piaci viszonyok vizsgálatánál azonban nincs is szükség, mert a felmerülő kérdésekre az 1933-ban a szükséglet 96.3%-t ellátó „K” telep önálló költséggörbéje fog feleletet adni, mely a másik kettőnél sokkal gazdaságosabb volta miatt új fogyasztók bekapcsolásánál, vagy minden más változtatásnál is kizárólagosan jut szerephez.

2. Fogyasztás.

A vizsgálat teljessége kedvért hátra van még a termelt jószág fogyasztói piacának az elemzése. Itt egy igen szerteágazó és különböző tulajdonságú részekből álló összkeresletről van szó, melyet egységes vizsgálat tárgyává tenni teljesen lehetetlen.

A vizsgált áramfejlesztő a fogyasztókat három csoportra osztja: a *háztartási*, *erőátviteli* és *egyéb fogyasztókra*. Az első csoportnál a dolog természete szerint teljes monopóliumról van szó, az erőátviteli fogyasztók egy részénél azonban — a nagyobb üzemeknél — már megvan a lehetősége a saját áramfejlesztő telep felállításának. Az egyéb fogyasztók csoportja a községek fogyasztását, a kooperáló telepeknek és vasuti célra szolgáltatott áramot foglalja össze. Ezeknek legnagyobb részénél szintén versenyről van szó, amit leginkább ennek a fogyasztói csoportnak felszámított átlagos egységáraknak a többi csoport átlagos egységárával való összehasonlítása mutat:

Év	Normális	Engedményes	Átlagos	Erőviteli	Egyéb	Összes átlag
	világítási fogyasztás			fogyasztás		
	értékesítési egységára P/KW óra					
1927	0.60	0.384	0.469	0.176	0.097	0.30
1928	0.556	0.373	0.434	0.159	0.098	0.28
1929	0.54	0.367	0.422	0.148	0.074	0.27
1930	0.54	0.371	0.418	0.136	0.077	0.26
1931	0.54	0.321	0.410	0.149	0.064	0.24
1932	0.54	0.309	0.405	0.139	0.062	0.22
1933	0.54	0.376	0.401	0.121	0.058	0.20
1934	0.54	—	0.397	0.111	0.059	0.18

Ezek szerint az „Egyéb fogyasztók” csoportjánál vagy igen éles versenytarifáról van szó, vagy valamely nem üzemgazdasági ok (szociális, városgazdasági, telepítési, stb.) következménye a többi csoportnál lényegesen alacsonyabb egységár. Azonban ez az alacsony ár is állandóan magasabb volt, mint a „K” telep tényleges gyártási költségei, sőt az áramelosztással megnövelt gyártási költségek alatt is csak kevéssel maradt el (436. oldalon levő táblázat), melyeknek pedig, akár csak a központi költségeknek az ebbe a csoportba tartozó nagy fogyasztókra csak egy igen kis töredék része jön számításba.¹⁷

De nem jelentene kárt az elméleti meggondolások alapján a telepre nézve az sem, ha ennek a saját áramfejlesztő felállítása miatt igen rugalmas keresletű rétegnek a tényleges önköltség alatt bocsátaná a termelt áramot rendelkezésre abban az esetben, ha a kapott ár, az egyéb fogyasztás változatlan maradása mellett, legalább a határköltségeket fedezi. Jelenleg ez a határköltség 2.26 fillér Kw óra, mely értéknél az egyéb fogyasztóktól kapott egységár is elég lényegesen magasabb.

Az erőátviteli fogyasztásnál a kiszámított értékesítési ártól az üzem egyenletesebb kihasználása érdekében igen nagy eltérések vannak. Nem lehet ezért ennek a fogyasztói rétegnek keresleti függvényét megállapítani, mert az áramnak jóformán minden egyes üzemre és a nap minden egyes órájára más és más ára van érvényben, ezért tehát itt csak a háztartási fogyasztók csoportját vizsgáltam részletesen.

A 13. ábrába is felvett fogyasztás nagysága, a 12. ábrán levő szezonális index kiszámítása és annak segítségével a fogyasztásnak a szezonális változásoktól mentesített havi értékei, az átlagos értékesítési árral együtt, a következő táblázatban vannak.

Világítási áramfogyasztás. (1.000 KW óra.)

Év, hó	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1927	7.767	7.453	6.410	5.599	4.984	3.975	3.433	2.885	3.563	4.766	6.058	7.656
1928	8.635	8.181	7.264	6.431	5.219	4.698	3.762	3.088	3.810	5.097	6.338	8.121
1929	9.454	8.209	7.751	6.809	5.633	5.080	4.015	3.413	4.246	5.310	6.928	8.964
1930	9.672	9.127	8.318	6.526	5.781	4.849	3.946	3.421	4.368	5.201	7.028	8.581
1931	9.631	8.629	7.931	6.595	5.599	4.703	3.762	3.311	4.197	5.264	6.551	7.830
1932	8.638	8.208	7.068	6.107	5.170	4.222	3.506	3.118	3.563	4.570	6.027	7.311
1933	8.793	8.284	6.542	5.477	4.817	4.125	3.587	3.050	3.452	4.260	5.697	7.434
1934	7.841	7.614	6.867	5.587	4.673	4.088	3.600	2.973	3.365	4.230	5.481	7.155
1935	7.856	7.586	6.806	5.397	4.989	4.347	3.509	2.945	3.455	—	—	—
Összeg (1935 nélkül)	70.431	65.705	58.151	49.131	41.876	35.740	29.611	25.259	30.564	38.698	50.108	63.052
Szezonindex, átlag=100	151.4	141.4	125	105.8	90.	76.8	63.6	54.3	65.6	83.2	107.9	135.6

¹⁷ Jánosi—Klár: A villamos áramképzés alapelemei. Budapest, 1935.

A világítási áramfogyasztás a szezonális változások kiküszöbölése után
(1.000 KW órában) és az értékesítési egységár. (Fill./KW órában.)

1927	fogy.	5.125	5.260	5.130	5.295	5.550	5.175	5.400	5.310	5.440	5.740	5.615	5.650
	ár	50.1	48.5	45.7	45.7	45.5	45.6	45.8	46.8	46.3	46.1	46.9	47.1
1928	fogy.	5.605	5.780	5.810	6.080	5.800	6.110	5.910	5.690	5.810	6.125	5.870	5.990
	ár	48.1	45.7	41.5	41.7	41.7	41.9	42.3	42.4	41.9	42.3	43.2	43.4
1929	fogy.	6.245	5.800	6.200	6.445	6.260	6.610	6.300	6.290	6.460	6.390	6.425	6.600
	ár	43.8	43.3	41.1	41.4	41.2	41.7	42.—	42.—	42.1	41.5	42.3	42.8
1930	fogy.	6.380	6.450	6.650	6.160	6.425	6.305	6.210	6.305	6.660	6.255	6.510	6.320
	ár	43.6	43.2	40.8	40.5	40.8	41.3	41.5	42.—	41.7	41.7	41.7	41.6
1931	fogy.	6.350	6.100	6.345	6.230	6.220	6.120	5.910	6.100	6.400	6.330	6.080	5.770
	ár	42.2	42.—	40.6	40.2	40.6	40.9	40.7	40.8	41.—	40.4	40.7	40.2
1932	fogy.	5.698	5.790	5.650	5.770	5.750	5.500	5.510	5.745	5.440	5.500	5.590	5.390
	ár	41.3	41.3	39.8	39.7	40.1	40.4	40.4	40.6	40.7	40.3	40.3	40.6
1933	fogy.	5.800	5.850	5.230	5.180	5.360	5.375	5.645	5.610	5.265	5.120	5.280	5.475
	ár	40.6	40.8	40.—	39.7	39.7	39.9	40.3	40.4	40.6	40.1	40.—	38.8
1934	fogy.	5.170	5.380	5.490	5.275	5.195	5.325	5.660	5.480	5.130	5.090	5.090	5.270
	ár	40.4	40.3	39.4	39.3	39.2	39.6	39.4	39.9	40.—	39.4	39.3	39.8
1935	fogy.	5.190	5.360	5.450	5.095	5.530	5.655	5.650	5.410	5.240	—	—	—
	ár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Az átlagos értékesítési egységár és a fogyasztott mennyiség közötti összefüggést azonban hiába keressük, nem lehet köztük határozott függési viszonyt megállapítani. Ez csak az első pillanatra meglepő jelenség, mert behatóbb vizsgálat jól megokolja ezt a nem várt eredményt. 1927 óta majdnem folytonosan csökkenő átlagos világítási áramegységár ugyanis nem ármérséklés hatása, hanem azt jelenti, hogy az engedményes egységárral fogyasztók jutottak mindinkább túlsúlyba. Ezeknek az engedményeknek a mértéke és hatása azonban nem lebeg és nem is lebeghet minden pillanatnyi fogyasztásnál, pl. egy világító test bekapcsolásánál, az igénybevevő szeme előtt, mint pl. egy tárgy vásárlásánál annak kirkati ára. De még azoknál — a valószínű kivételes — fogyasztóknál sem juthat érvényre az átlagos ár változásának a hatása, akik pillanatnyi áramfogyasztásukat is mindig az okozott költségtöbbletnek megfelelően szabályozzák, mert a tarifa fogyasztás közben, egy a fogyasztó által nehezen megállapítható mennyiség átlépésekor változik és így nem lehet tudni, milyen többletkiadást jelent egy további Kw óra fogyasztása. Nem lehet tudni különösen akkor, mikor az elektromos művek

árszabása szerint „... van engedményes, lépcsőzetes árszabás nagyfogyasztók részére, engedményes, kihasználáson alapuló árszabás nagyfogyasztók részére, háztartási árszabás alapidíjjal, háztartási árszabás alapidíj nélkül, kirakat- és reklámvilágítási árszabás nagyfogyasztók részére és lépcsőházi világítási árszabás“¹⁸, tehát elég nehéz kiismerni, hogy a fogyasztás minden pillanatban melyik csoportba tartozik.

Érzéketlenné teszi a fogyasztást a kedvezményes árszabásnak az a magángazdaságilag teljesen helytelen rendszere is, hogy a Kw órák egységára egy fogyasztási nagyságon túl (240 Kw óra) magasabb, mint az egész kis fogyasztásé.

Ezért nem jut tehát kifejezésre a keresleti görbén ennek az átlagos értékesítési egységárnak a hatása. De nem jut érvényre a fogyasztásban az árváltozás hatása azért sem, mert az áram ellenértékét nem az igénybevétel pillanatában, hanem csak később kell kifizetni. Világítási fogyasztásnál az életmód teljes átalakítása nélkül (korai lefekvés, összeköltözés, stb.) azonban még az árváltozás tudatossá válásakor sincs meg azonnal a lehetőség a fogyasztás csökkentésére, mert ehhez a világító testek kisebb fogyasztásával való kicserélése, háztartásban elektromos sütők, főzők helyett gáz, fa vagy széntüzelésű berendezési tárgyak beszerzése szükséges, ami azonban mind hosszabb időt vesz igénybe.

Mind az eddig elmondottak amellet szólnak, hogy az árváltozás és a neki megfelelő fogyasztásváltozás között elég lényeges időnek kell lenni és akkor is csak nagyobb méretű árváltozás lesz képes ezt a nehézkes átalakítási folyamatot megindítani.

A következőkben tehát úgy tekintem, hogy a háztartási áram egységára a vizsgált idő alatt változatlan volt — a normális alapárnál nagyjában ez is a helyzet — és helyette a megélhetési index reciprok értékét használtam fél az abszolút értékében állandó áramár reálértékeként.

A fogyasztott áram mennyiségét ezenkívül még a lakosság növekedésével korrigáltam, majd az így kapott értékekből és a reálár meghatározására használt árindexből (Magy. Stat. Hiv. megélhetési indexe, lakbérrel, 1913 = 100) a zavaró befolyások kiküszöbölésére *öthónapos mozgó átlagot* képeztem. Ezek az értékek a következő táblázatban találhatók.

¹⁸ Budapest Áramellátásának Története 1893—1933.

A szezonális változásoktól megtisztított világítási áramfogyasztás a lakosságnövekedés hatásának kiküszöbölésével és 5 hónapos mozgó átlaga.

Év, hó	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
ered.	5.500	5.650	5.500	5.660	5.935	5.530	5.755	5.670	5.800	6.110	5.980	6.005
1927 mozg. átl.	—	—	5.649	5.655	5.680	5.714	5.742	5.777	5.867	5.921	5.992	6.059
ered.	6.045	6.135	6.165	6.450	6.150	6.470	6.255	6.000	6.145	6.460	6.195	6.310
1928 mozg. átl.	6.070	6.134	6.113	6.278	6.302	6.269	6.208	6.270	6.211	6.222	6.336	6.327
ered.	6.570	6.100	6.510	6.770	6.575	6.940	6.610	6.590	6.760	6.685	6.715	6.895
1929 mozg. átl.	6.337	6.452	6.505	6.579	6.681	6.697	6.695	6.717	6.660	6.729	6.743	6.737
ered.	6.660	6.730	6.945	6.430	6.695	6.560	6.460	6.560	6.910	6.500	6.755	6.550
1930 mozg. átl.	6.789	6.612	6.592	6.572	6.518	6.541	6.637	6.598	6.637	6.655	6.658	6.538
ered.	6.575	6.310	6.550	6.440	6.420	6.320	6.100	6.290	6.590	6.510	6.250	5.930
1931 mozg. átl.	6.548	6.485	6.459	6.408	6.366	6.314	6.344	6.362	6.348	6.314	6.226	6.096
ered.	5.850	5.940	5.790	5.915	5.895	5.625	5.640	5.875	5.550	5.610	5.700	5.500
1932 mozg. átl.	5.952	5.885	5.878	5.833	5.773	5.790	5.717	5.660	5.675	5.647	5.653	5.735
ered.	5.905	5.960	5.310	5.265	5.450	5.460	5.715	5.700	5.335	5.185	5.345	5.540
1933 mozg. átl.	5.675	5.588	5.578	5.489	5.440	5.518	5.532	5.479	5.456	5.421	5.323	5.341
ered.	5.210	5.425	5.530	5.310	5.225	5.355	5.690	5.500	5.140	5.100	5.100	5.270
1934 mozg. átl.	5.410	5.403	5.340	5.369	5.422	5.416	5.382	5.357	5.360	5.220	5.159	5.201

A Magy. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal lakbéres megélhetési indexe (1913=100) és 5 hónapos mozgó átlaga.

ered.	100	101	102	101	101	102	103	101	101	104	106	105
1926 átl.	—	—	101	101.4	101.8	101.6	101.6	102.2	103	103.4	104.4	105.8
ered.	106	108	108	111	113	113	110	112	113	113	112	113
1927 átl.	106.6	107.6	109.2	110.6	111	111.8	112.2	112.2	112	112.6	112.6	112.5
ered.	112	112	114	114	117	118	118	120	121	119	118	118
1928 átl.	112.6	113	113.8	115	116.2	117.4	118.8	119.2	119.2	119.2	118.8	118.8
ered.	118	121	121	121	122	120	119	117	113	112	112	112
1929 átl.	119.2	119.8	120.4	120.8	120.8	119.6	118	116	114.4	113	112	111.6
ered.	112	111	111	110	107	105	106	105	105	103	100	100
1930 átl.	111.2	111	110	108.6	107.6	106.4	105.4	104.6	103.6	102.6	101.4	100.2
ered.	99	99	100	100	100	100	102	102	103	102	100	100
1931 átl.	99.6	99.6	99.6	99.4	100	100.4	101	101.4	101.4	101.8	101.2	100.2
ered.	99	98	98	97	99	99	98	99	99	98	96	95
1932 átl.	99.4	98.8	98.6	98.6	98.6	98.4	98.8	98.6	98	97.4	96.6	95.6
ered.	95	94	93	93	92	92	90	89	89	87	87	88
1933 átl.	94.6	94	93.4	92.8	92	91.2	90.4	89.4	88.4	88	87.8	87.8
ered.	88	89	88	89	91	90	89	89	89	89	88	88
1934 átl.	88	88.4	89	89.4	89.4	89.6	89.6	89.2	88.8	88.6	—	—

Az elektromos áram reálára és a világítási fogyasztás között azonban még ezekkel az adatokkal sem sikerült megtalálni a tényleges összefüggést, mert a fogyasztás változása — előbb említett nehézkessége miatt — elmarad a reálár változása mögött.

A reálárak emelkedésekor ugyanis a fogyasztás emelkedése 7—9 hónappal eltolva követi az ármérséklődést, míg emelkedő áraknál a szóbanforgó esetben 17 hónap volt ehhez az átalakuláshoz szükséges. Ez a nagy időkülönbség az emberek javuló viszonyokhoz könnyebben alkalmazkodó általános természete mellett azért is teljesen érthető, mert a reálár emelkedés általában gazdasági depressziót jelent, mikor az egyes fogyasztók csak hosszú idő után határozzák el magukat a birtokukban levő áramfogyasztó berendezési tárgyakat kisebbre vagy más energiaformát felhasználóra becserélni.

A reáláron kívül aztán még egy tényezőt figyelembe kell venni, hogy a fogyasztás változására magyarázatot találjunk. Ez a *reklám* és a háztartások kényelmesebbé átalakítása folytán a *fogyasztásnak az áraktól függetlenül bekövetkező emelkedése*. A reálárak meghatározására választott megélhetési index öthónapos átlagához tehát még egy, ennek az áraktól független fogyasztásemelkedésnek megfelelő értéket kell hozzáadni. Érdekes eredményként adódik itt, hogy az elektromos áramfogyasztás mind nagyobb elterjedésének a háztartási fogyasztást növelő hatása csökkenő reálárak, tehát javuló gazdasági helyzetnél nagyobb, mint ellenkező esetben.

Egyszerűség kedvéért a reálárak és a fogyasztás változása közti időt a vizsgált periódusnak csak három szakaszára veszem más és másnak és pedig 1927 I-től 1930 V-ig 9 hónapnak, ettől 1932 VII-ig 19 hónap és onnan az időszak végéig 7 hónapnak, ahelyett, hogy a három rész között átmenetként a hosszabb és rövidebb eltolódási időhöz, a valóságot — a folytonosságot — jobban megközelítően több fokozatot vettem volna fel. Azonban már ez az egyszerű megoldás is jó eredményt adott. Ugyanezekre a periódusokra lehet az elektromos áramfogyasztásnak az áraktól független emelkedését is egyfomának, még pedig az idővel lineárisnak venni, a következő három egyenlet szerint:

$$y_1 = 11 + \frac{10}{13}x; y_2 = 10 + \frac{5}{83}x; y_3 = 5 + \frac{10}{77}x;$$

ahol x a kiindulási időponttól, 1927 I-től való távolságot jelent a hónapokban, y_1 , y_2 és y_3 pedig az egyes periódusokban a megélhetési indexnek a fogyasztás megmagyarázásához a fogyasztásnak az áraktól független növekedése miatt szükséges emelését jelenti.

Az áramfogyasztás általános elterjedésének ezen az alapon kiszámított fogyasztásemelő hatása és a megélhetési index megfelelően eltolt értékei és ezek összeadása után kapott reciprok értéke, melyek a reálárnak a zavaró befolyásoktól mentesített nagyságát képviselik, az alábbi táblázatban vannak összeállítva

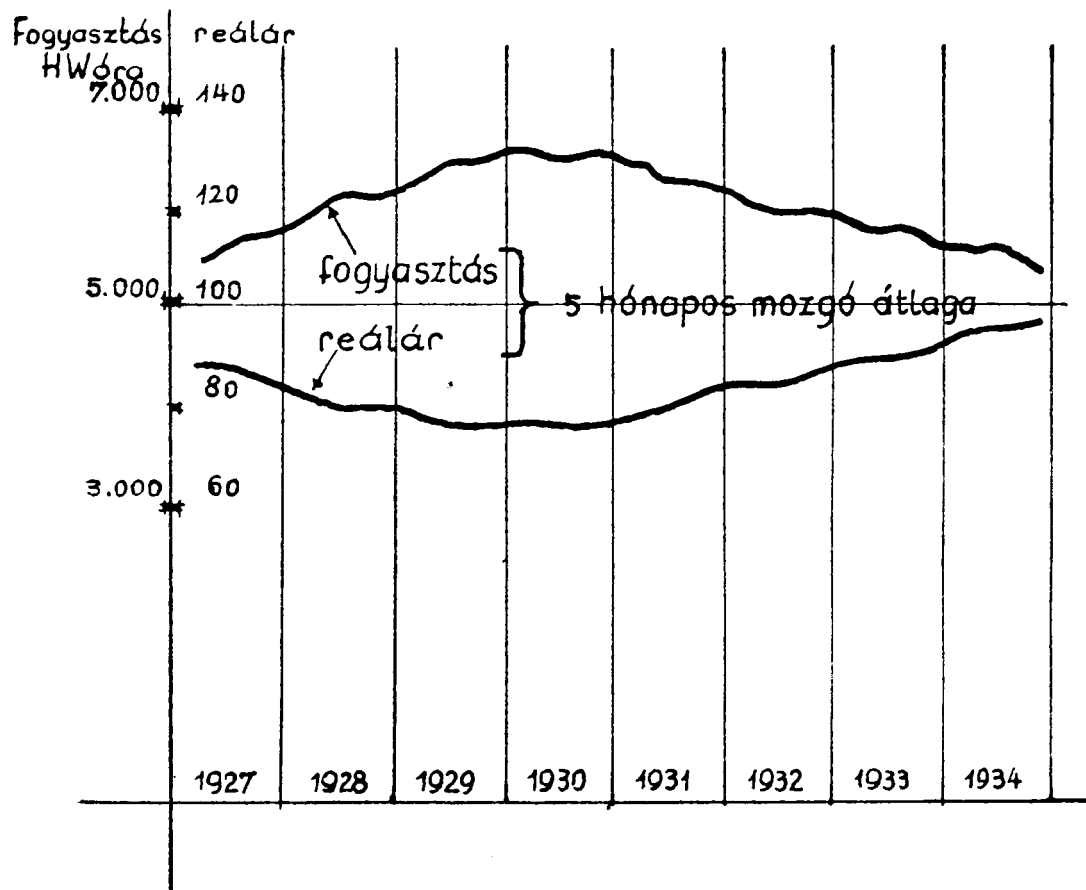
A fogyasztásnak az áraktól független emelkedése, a megfelelően eltolt megélhetési index és ezek összege.

Év, hó	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
fogy. e.	11·1	11·2	11·4	11·5	11·6	11·7	11·8	12·0	12·1	12·2	12·3	12·4
1927 ind.	101·4	101·8	101·6	101·6	102·2	103·0	103·4	103·4	105·8	106·6	107·6	109·2
össz.	112·5	113·0	113·0	113·1	113·8	114·7	115·2	115·4	117·9	118·8	119·9	121·6
fogy. e.	12·6	12·7	12·8	12·9	13·0	13·2	13·3	13·4	13·5	13·6	13·8	13·9
1928 ind.	110·6	111·0	111·8	112·2	112·2	112·0	112·6	112·6	112·5	112·6	113·0	113·8
össz.	123·2	123·7	124·6	125·1	125·2	125·2	125·9	126·0	126·0	126·2	126·8	127·7
fogy. e.	14·0	14·1	14·3	14·4	14·5	14·6	14·7	14·9	15·0	15·1	15·2	15·3
1929 ind.	115·0	116·2	117·4	118·8	119·2	119·2	119·2	118·8	118·8	119·2	119·8	120·4
össz.	129·0	130·3	131·7	133·2	133·7	133·8	133·9	133·7	133·8	134·3	135·0	135·7
fogy. e.	15·5	15·6	15·7	15·8	15·9	13·1	13·2	13·3	13·4	13·4	13·5	13·6
1930 ind.	120·8	120·8	119·6	118·0	116·0	118·8	118·8	119·2	119·8	120·4	120·8	120·8
össz.	136·3	136·4	135·3	133·8	131·9	131·9	132·0	132·5	133·2	133·8	134·3	134·4
fogy. e.	13·7	13·7	13·8	13·9	13·9	14·0	14·1	14·2	14·3	14·3	14·4	14·5
1931 ind.	119·6	118·0	114·0	111·4	113·0	112·0	111·6	111·2	111·0	110·0	108·6	107·6
össz.	133·3	131·7	127·8	125·3	126·9	126·0	125·7	125·4	125·3	124·3	123·0	122·1
fogy. e.	14·6	14·6	14·7	14·8	14·8	14·9	15·0	14·0	14·1	14·3	14·4	14·5
1932 ind.	106·4	105·4	104·6	103·6	102·6	101·4	100·2	99·4	98·8	98·6	98·6	98·6
össz.	121·0	120·0	119·3	118·4	117·4	116·3	115·2	113·4	112·9	112·9	113·0	113·1
fogy. e.	14·7	14·8	14·9	15·1	15·2	15·3	15·5	15·6	15·7	15·9	16·0	16·1
1933 ind.	98·4	98·8	98·6	98·0	97·4	96·6	95·6	94·6	94·0	93·4	92·8	92·0
össz.	113·1	113·6	113·5	113·1	112·6	111·9	111·1	111·2	109·7	109·3	108·8	108·1
fogy. e.	16·3	16·4	16·5	16·7	16·8	16·9	17·1	17·2	17·3	17·5	17·6	17·7
1934 ind.	91·2	90·4	89·4	88·4	88·0	87·8	87·8	88·0	88·4	89·0	89·4	89·4
össz.	107·5	106·8	105·9	105·1	104·8	104·7	104·9	105·2	105·7	106·5	107·0	107·1

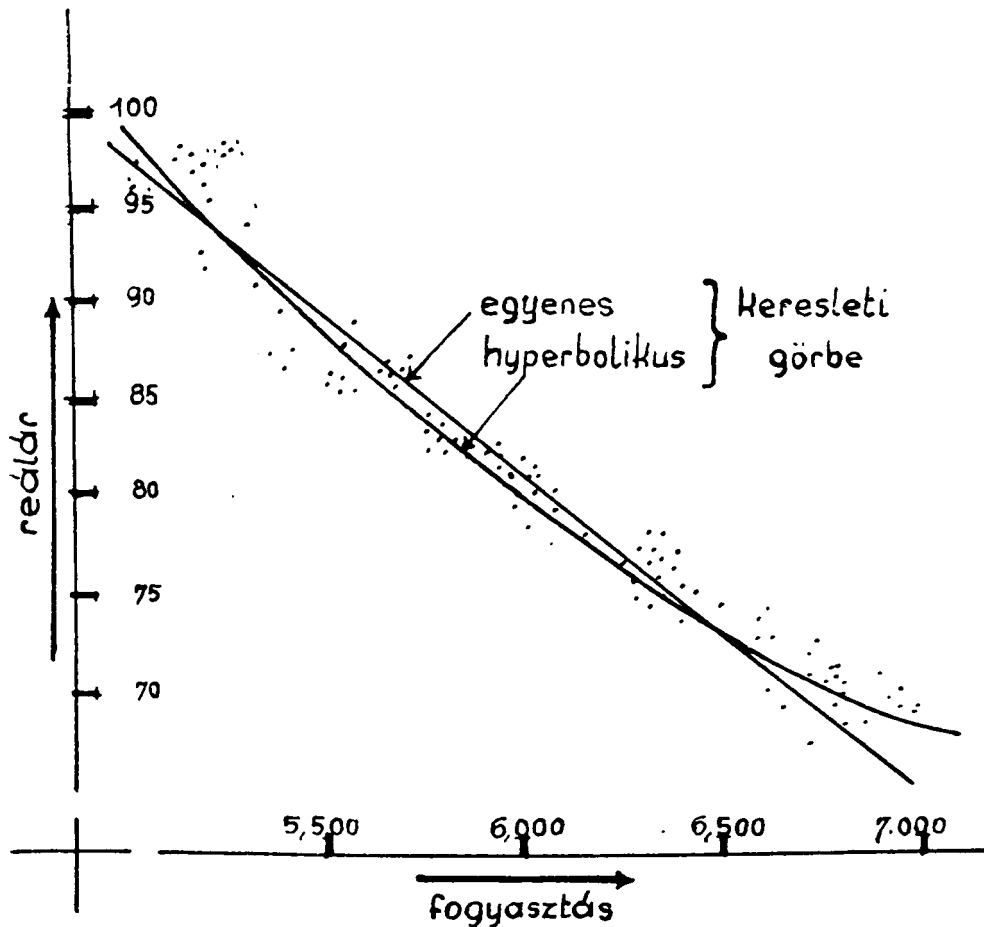
A zavaró befolyásoktól mentesített reálár.

1927	88·8	88·5	88·5	88·4	87·9	87·1	86·7	85·8	84·8	84·1	83·4	82·2
1928	81·1	80·8	80·5	80·0	79·9	79·9	79·4	79·4	79·4	79·2	78·9	78·2
1929	77·5	76·7	75·9	75·1	74·9	74·8	74·7	74·9	74·8	74·4	74·1	73·6
1930	73·4	73·3	74·9	74·8	75·8	75·9	75·8	75·4	75·1	74·8	74·4	74·3
1931	75·0	75·9	78·2	79·8	78·8	79·3	79·6	79·8	79·8	80·5	81·3	81·9
1932	82·6	83·3	83·7	84·3	85·2	85·9	86·7	88·1	88·5	88·5	88·5	88·4
1933	88·4	88·0	88·1	88·4	88·9	89·4	90·0	90·8	91·1	91·5	91·9	92·5
1934	93	93·5	94·4	95·1	95·4	95·6	95·3	95·0	94·6	93·8	93·8	93·3

A szezonális változásoktól megtisztított és a lakosság-szám indexével redukált háztartási fogyasztás öthónapos mozgó átlaga és az előbbieik szerint megkapott reálár a 18. ábrán van szembeállítva, a reálár függvényében pedig a 19. ábrán van meg a fogyasztás

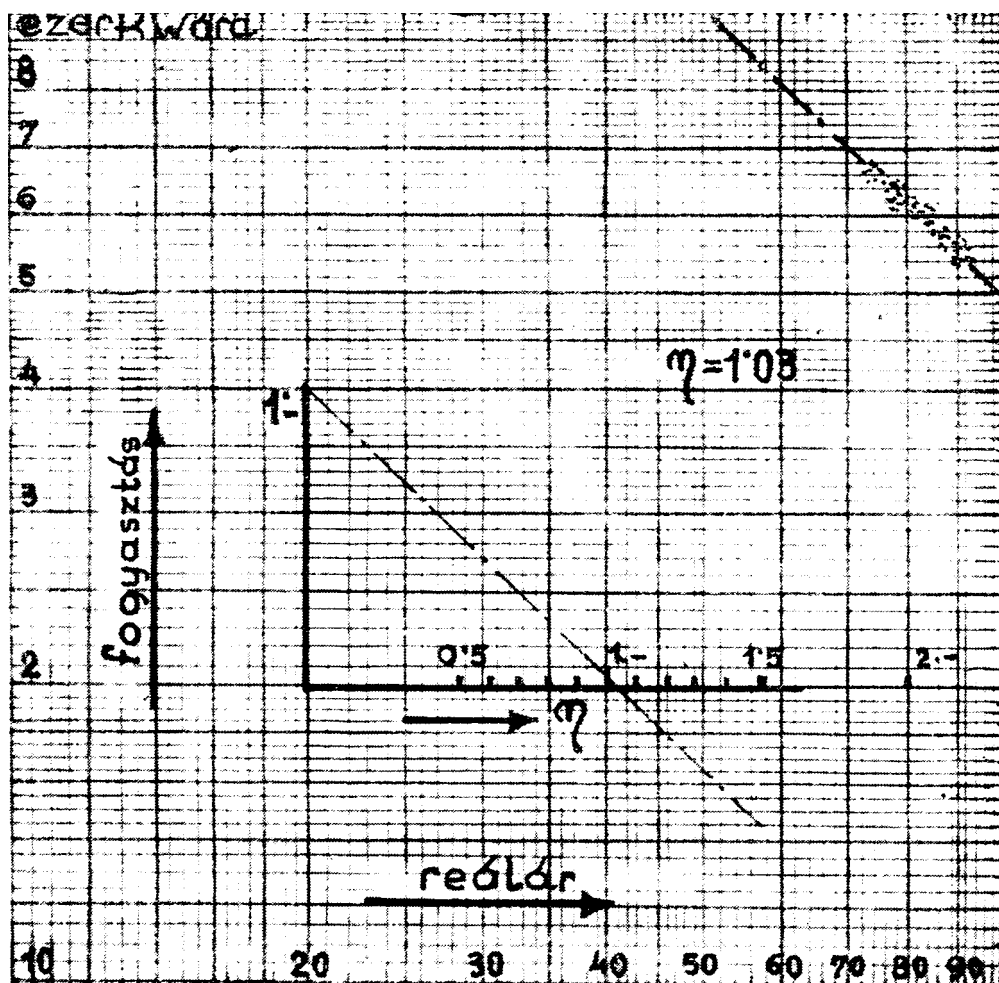

18. ábra.

19. ábra.

Az utóbbi ábrán kapott pontokon keresztül a keresleti elaszticitás meghatározására egyenes és hyperbolikus trendet számítottam az eltérések legkisebb négyzetösszegének módszerével, a parabolikus keresleti függvény elaszticitását pedig, mely a görbe minden pontjára állandó, logaritmikus léptékben szerkesztettem meg, a keresleti függvény kiszámítása nélkül (20. ábra).

20. ábra.

Az egyenes keresleti függvény szóródása (1.41%) nagyobb volt, mint a hyperbolikusé (1.238%), így azt nem használtam tovább.

A hyperbolikus kereslet elaszticitása mindig egyenlő eggyel, a parabolikus keresletre logaritmikus léptékben kapott elaszticitás pedig, miután nem különbözik lényegesen az egységtől (1.03), azzal egyenlőnek vehető. (20. ábra.) Ezek szerint az elektromos áram fogyasztása háztartási célra nagy alkalmazkodási idő elteltével úgy alakul, hogy az üzem bevétele a fogyasztott mennyiségtől függetlenül állandó nagyságu, tehát *tökéletesen elasztikusnak tekinthető*.

A nyereség maximumát — ez érdekelt a bevétel alakulásán túlmenően — az üzem az árak emelésével és a fogyasztás összeszorításával érhetné tehát el, mert a bevétel és ki-

adások különbségének a maximuma ilyen körülmények között lehető kis költségeknél, tehát kis termelési mennyiségnél lesz. Ez azonban nem jelent a valóságba átvihető eredményt, mert az ilyenfajta vizsgálatok eredményeit sohasem lehet széles változási sávra alkalmazni, részben az áraktól független tényezők nagy szerepe miatt, részben mert a mai határok közötti adatokból nyertük eredményeinket és így azok csak differenciális változásokra alkalmazhatók feltétlenül helyesen, amíg a feltételek meg nem változnak.

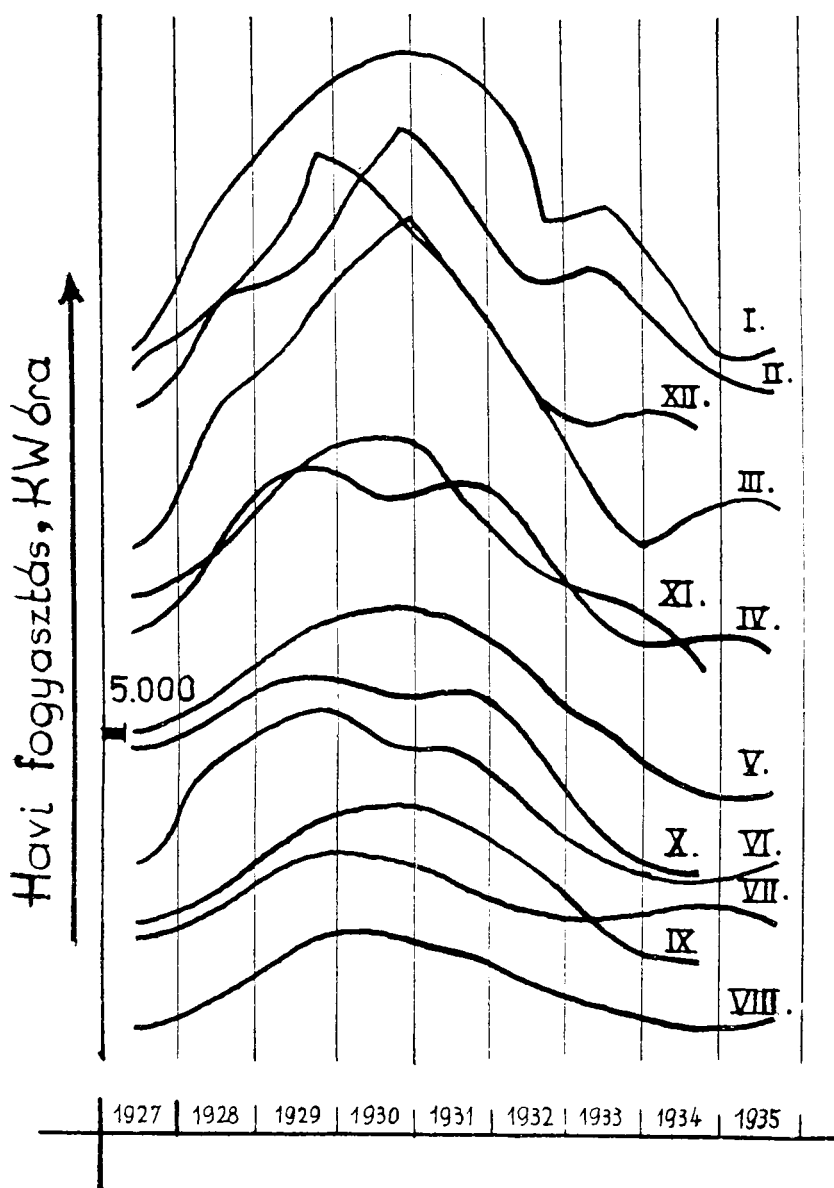
Mielőtt azonban ebből messzemenő következtetéseket vonnánk le, figyelembe kell még venni azt is, hogyan jutottunk a szóbanforgó árakhoz. Mi tudniillik a vizsgálat közben nem tényleges árakat néztünk, hanem abból indultunk ki, hogy a fogyasztók sohasem tudják pontosan, mennyit is fizetnek tulajdonképpen egy-egy fogyasztott további Kw óráért. Mivel ez az összeg lényegesen nem változik, úgy fognak viselkedni, mintha változatlan, abszolút nagyságu árakról volna szó, melyek a fogyasztást csak az általános árszinvonal változása következtében befolyásolják. Egészen bizonyos azonban, hogy más hatással lenne *az áraknak egy a fogyasztók kellően tudomására hozott tényleges változtatása*. Hogy ez milyen mértékben befolyásolná a fogyasztás alakulását, azt adatok hiányában nem lehet eldönteni. Érdekes eredményt kapunk azonban, ha az egyes hónapok fogyasztásának a változását állítjuk szembe. (21. ábra.) A nyári hónapokban ugyanis sokkal kevésbé tudott a fogyasztás a reálárak emelkedésével összehúzódni, mint télen. Ennek a magyarázata igen egyszerű. Az amugy is igen kis fogyasztású nyári hónapokban ugyanis már nincs sok lehetőség az elektromos áram takarékosabb használatára, szemben a nagyfogyasztású téli hónapokkal, mint a 21. ábra mutatja.

Ebből meg lehet állapítani, hogy a világítási áramfogyasztás elaszticitása a nyári hónapokban feltétlenül kisebb, mint télen, amikor tehát az évi átlagban kapott egységnyi elaszticitás következményeképpen feltétlenül *egy fölött van*. A maximális nyereségre törekvéskor tehát előnyös lenne az üzemre nézve az eredeti tarifát a nyári hónapokra érvényben hagyni, a téli hónapokra pedig egy alacsonyabb tarifát bevezetni, a változásnak *a fogyasztók kellő tudomására hozása mellett*.

Ez nyáron — az egyéb körülményeket figyelmen kívül hagyva — változatlan bevételt jelentene, télen pedig a bevétel lényegesen emelkedne.

Hogy ez a bevételemelkedés egyuttal nyereségemelkedést is jelentene, az a nagy állandó költségek is igen kis háttárkölség mellett majdnem teljes bizonyossággal állitható.

Az így kapott tarifa igazságosabb is lenne, mint az eddigi: a szezontól független áramár, mert a telep meglevő be rendezése a nagyobb fogyasztású téli hónapokban jobban van kihasználva, mint nyáron és így a termelés egységére ekkor kevesebb költség is esik.

21. ábra.

A téli és nyári fogyasztás analógiájára valószínű a nappali és esti fogyasztás elaszticitásánál is megtalálható ez a különbség, ami amellet szólna, hogy a merev keresletű nappali fogyasztás mai magas egységárának meghagyása mellett az esti fogyasztást alacsonyabb áron számolják el.

Az e fajta változtatások ellen szól azonban az áramtermelés egyéni jellege, hogy terménye gazdaságosan nem raktározható és így a nagyfogyasztású időszakokra adott tarifakedvezmény a termelés szezonális és napi ingadozását még jobban fokozná. Az árszabás ilyen átalakítása tehát csak a telep csúcs-terheléskori teljes kihasználásáig lenne feltétlen előnyös, azonban azonban már az állandó költségelemek gyarapodását is magával hozná és így minden konkrét esetben külön kellene eldönteni, hogy előnyös-e ez a bővítést szükségessé tevő fokozása az amúgy is nagyfogyasztású időszakok fogyasztásának.

A változtatások sikere azonban legnagyobbbrészt a „fogyasztók kellő tudomására hozásán“, tehát tulajdonképpen a reklámon mulik. Ennek a hatását eddig a reálárnak egy az idővel növekvő csökkentésével kiküszöböltük. Ha ezt a kiküszöbölést nézzük, akkor elképzelhető, hogy egy tényleges ár-csökkentéssel kapcsolatban milyen forgalomemelő hatással járna egy helyesen irányított és jól megszervezett reklám.

A vizsgált üzemre nézve pedig a fogyasztás emelkedése még hosszú ideig a nyereség emelkedését is fogja jelenteni, melynek érdekében előnyös lenne a fogyasztást a határkötségeket igen lényegesen emelő piacszerzési költségek árán is emelni. Természetesen csak addig, amíg a most már rohamosan emelkedő határkötségek a határbevételt el nem érik.

Az elmondottak értelmében tehát a vizsgált üzem elsőrendű érdeke a fogyasztás, különösen az átlagos költségeket igen lényegesen felülmúló egységáru háztartási fogyasztás emelése, melynek lehetősége a *reklám* és *szezontarifák* útján az üzem rendelkezésére áll.

Annak a megállapítása, hogy az adott keresleti viszonyok mellett mekkora mennyiségnek és milyen módszerrel való termelés adná a legnagyobb nyereséget (a termelési tényezők és a terményoldalon egyaránt ár-mennyiségalkalmazkodó üzemek maximális nyereségéhezó összetételének feltételét l. a 426—427. oldalon), a 441. oldalon mondottak értelmében a rendelkezésre álló adatokkal nem dönthető el.

BEFEJEZÉS.

Hogy a megejtett vizsgálatához hasonló üzemi és piaci analízist a termelés minden ágában, sőt üzemenkint végezhesünk, aminek a verseny gazdaságos termelésre, üzletmenet- és árpolitikára kényszerítő hatásának hiányában különösen a monopóliumok és monopoloid alakulatoknál lenne nagy szerepe, szükséges volna az üzemi statisztikának egységes és szelésebb alapokon való kiépítése, főleg a termelésre vonatkozó adatok részleteiben is való feljegyzése (amire főleg összetett termelésnél van nagy szükség a költségelemeknek az egyes jószágokra való szétbonthatásához), lehetőleg rövid időközökre vonatkozó adatok begyűjtése (a zavaró „egyéb“ befolyások könnyebb kiküszöbölhetése végett) és a piaci viszonyok és feltételek tüzetesebb adatokba rögzítése.

Ha sikerülne a szükséges adatokat a termelés egész területén begyűjteni akkor remélni lehetne, hogy a termelés, foglalkoztatási fok, költségek, piaci és eladási viszonyok eleméletben már igen jól kiépített vizsgálata a gyakorlati életben is nagyobb szerephez jutna és elfoglalná az üzemvezetésben a sokszor igen helytelen „üzleti érzék“ helyét, a helyes termelési politikának pedig értékes támasza és ellenőrzője lenne.

Mórotz Kálmán.

A közlekedés jelentősége nemzetgazdaságunkban.*

Közlekedés alatt — úgy a mindennapi élet, mint a tudomány szempontjából — embereknek, javaknak és híreknek alkalmas hajtóerő és eszközök segélyével végzett helyváltztatását, továbbítását, szállítását — nemzetgazdasági értelemben véve pedig az e célra szolgáló berendezések, szervezetek és intézmények összességét értjük.

A hajtóerő lehet emberi vagy állati izomerő, a természeti erők, vagy azok felhasználásával épített hajtógépek ereje. A szállítási eszközök a járóművek, amennyiben pedig azokba egyuttal hajtógépek is be vannak építve: gépjárművek.

Áru alatt a közgazdaságtudomány a forgalomba került javakat érti. Míg a kereskedelem az áruknak eladásra való kínálását jelenti, a közlekedés a termelés helyéről a vevő által kijelölt helyre, vagy esetleg közvetlenül a termelőhelyről a fogyasztás helyére szállítja a javakat.

A közlekedés ily módon az áruforgalomnak, a kereskedelemnek és így az egész közgazdaságnak ma már nélkülözhetetlen tényezőjévé, segédeszközzé vált, amelynek gyorsasága: forgalomszerző és kiterjesztő, olcsósága: árképző hatásánál fogva döntő befolyást gyakorol az árucserre létrejöttére és a kereskedelem kialakulására.

A közlekedés szempontjából az áru nem mindig azt jelenti, mint a kereskedelem szempontjából. „Szállított áruk” alatt a rendeltetésük felé törekvő, mozgó javakat értjük, míg a „kereskedelmi árut” mindaddig, amíg el nem adatik, bizonyos helyzeti állandóság jellemez.

Nem kevésbé fontos közgazdasági elemet jelent a személyszállítás, amelynek ma már számos különböző lehetősége áll fenn. Mindezekhez járul a híreket, emberi gondolatokat, szellemi termékeket továbbító közlekedés. Ide tartoznak: a posta, távirda, távbeszélő, a rádió, valamint a híreket közlő ujságok.

Az alábbiakban a közlekedés nemzetgazdasági jelentőségét kívánom szemléltetni a megfogható statisztikai anyag felhasználásával. Sajátságos körülmény, hogy a közgazdaságtudományának mindinkább elismert jelentősége mellett annak közlekedéstudományi ágazata a legujabb időig feltűnően háttérbe szorult. Annál különösebb ez a tünet, mivel a közgaz-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 május 14-i ülésén tartott előadás.

dasági elméletek az emberiség gazdasági fejlődésének körülírásánál, igaz, hogy nem tudatosan, a közlekedési elem fejlődéséhez képest osztályozzák a gazdasági rendszereket.

Igy beszélnek *zárt házi gazdaságról*, amidőn a paraszti önellátáshoz hasonlóan a termelő saját termelvényeit elfogyasztani kényszerül, mert közlekedés és kereskedelem hiányában azokat értékesíteni amugy sem tudná. Ezt nevezhetnők közlekedésmentes gazdaságnak is.

Bizonyos fejlődési fokozatot jelent a *várhelygazdaság*, amidőn a rablótámadások ellen falakkal védett várhelyeken némi árufelhalmozódás és kereskedelmi tevékenység fejlődik ki, kétségkívül *a primitív állati erővel lebonyolítható*, de már valamely gazdasági és politikai szervezet által irányított közlekedési mód felhasználásával. További fejlődési fokozat a városi piacgazdaság, amely már bizonyos állandósággal kiépített és kereskedő karavánok, sőt postai hirszolgálat által igénybevett utak létezését feltételezi. A közgazdaságtudomány ezen elismert típusát nevezhetnők állandó közutak és szervezett járatok által jellemzett gazdaságnak.

A fentiek összefoglalóan „*technikai közlekedésmentes gazdaság*“ gyűjtőnévvel nevezhetők el.

A *tőkegazdaság*, illetve *nemzetgazdaság* kialakulása a géptechnika felhasználásával vált lehetségessé, amelyet egyfelől a gyárak kialakulása jellemez a gőzgép feltalálása után, másfelől a közlekedés gépesítése a vasut és gőzhajó, posta és távirda felhasználásával. A *világgazdaság*, a gazdasági rendszerek legfejlettebbike pedig ma már alig volna elképzelhető a közúti gépjárművek, repülőgépek, léghajók és rádió felhasználásának csaknem korlátlan lehetőségei nélkül. Ezeket az újabbkori gazdasági rendszereket már „*közlekedéstechnikai gazdaság*“ gyűjtőnévvel nevezhetnők.

Ha szemügyre vesszük a technikai közlekedésmentes gazdaságot, feltűnő, hogy az egyes népek tevékenységi köre elválaszthatatlanul egybe van forrva a föld felületének, a tájnak vagy térnek adottságaival. Legrégibbek a „folyami kultúrák“, amelyeknek jellemzője az életet adó folyam, mint a Nílus az egyiptomiak, a Tigris és Eufrát az asszirok és babilóniaiak számára. Eltérő jellegűek a „félszigeti kultúrák“, ahova sorozhatók a görögök, rómaiak, az ibériai és skandináv félszigetek lakói. Itt a függőkertszerű, illetve terraszszerű földmivelés mozaikjai mellett korán kifejlődött a tengerre való törekvés, a hajózás és kereskedelem.

A közlekedésmentes és primitív házigazdaságot üző korszakot jellemzi a helyszínen található őstermelési elemekre való kizárólagos ráutaltság. Az eszkimók adottságai a kő, a vas, halak, fókák, sirályok, moszatok, füvek. Élelmük a hus, a zsir és gyökerek, ruházatuk a prém, szerszámaik csontok, halszállkák, húrok, közlekedési eszközük állati bőrből és bor-

dákból készült csónakok. Az északi országokban az emberek sziklák, tülevelű fák, bokrok és nyirfák között élnek, juhok és főleg kecskék nagy szerepet játszottak. A sovány humusrétegen megterem a rozs, egyébként a legelő és halászat adja a táplálékot. A gazdaság fa- és gyapju-, esetleg lenjellegű. Nagy fenyőfatörzseket az öblökben a normann wikingek (Wik-öböl) a téli hónapokban hajókká ácsoltak egybe és azokkal indultak el kalandos hódító utjaikra. Tropikus és szubtropikus vidéken pálmagazdaságról, a malayok között bambuszgazdaságról lehet beszélni, amelyet egyaránt használnak házépítésre, butorok, szerszámok, szőttesek készítésére. A természettől fogva mostohább és terméketlen germánlakta vidékeken a lakosságban nagyobb találékonyság és a nyersanyagok nagyobb mérvű feldolgozása kap lábra, így keletkeznek az ipari tevékenység elemei. Az egyes háztartások, amelyekhez a rab-szolgák mindig hozzászámítandók, ipari tevékenységre rendezkedvén be, kézenfekvő, hogy az ijkészítő húrját a vadásztól, a fazekas korongját az asztalostól vagy ácsból szerezte be a természetes munkamegosztás elvénél fogva csere útján, mely még nem nevezhető kereskedelemnek, mert hiányzik a szakszerűen bekapcsolódó kereskedő tevékenysége. Minden termelő szűk körében maga egyuttal kereskedő is.

A zárt házigazdaság korszaka után az egyes természeti adottságok felhasználásával az élet kezdetleges ütemének megfelelő lassúsággal fejlődnek ki a közlekedés elemei. A gyorsaságnak és kitartásnak határt szabott ember és állat izomereje, a Nilusnak, Dunának vagy Jangcekiangnak sodra, vagy avitorlát duzzasztó szél ereje. A közlekedési eszközök vagy alkatrészek: fahajók, vitorlák, evezők, nyergek, kocsik, korongok vagy hengerek, szántalpak. A történelemelőtti közlekedési utak: sziklaösvények, dorongutak, homokbavájt csatornák félénk kísérletek a jobb előhaladás biztosítására. A primitív utak mellett ott állnak lesben a bosszuálló természet ártó szellemei, a hirtelen megduzzadt patak, sziklagörgetegek, tengeri orkán és nem utolsósorban az emberi rablók, akik ellen várszerű erődítményeket, várhelyeket építettek.

Korukat megelőző érzékkel birtak a közlekedés jelentősége iránt a nomádnak nevezett, tér- és lakófelületnélküli népek. E népek a maguk egészében, asszonnyal, gyerekekkel, ekével, vetőmaggal, marha- és lóállománnyal és primitív járóműveikkel utrakelnek és — mozgékonyságukkal fokozott — hadierényekre alapítják létezésüket, az utjukba eső vadászzsákmány, legelők és itt-ott időszakos földmivelés kiaknázásával és élő motorokkal és trénnel felszerelt „motorizált hadosztály”-okat alkottak. Kelták, germánok, hunok, avarok, magyarok, bolgárok, majd tatárok és törökök technikai segédeszközök nélkül messzemenő mozgási szabadságot biztosítottak férfiaiknak. Ily mozgásba jutott népek sorsa

vagy más népek teljes leigázása és helyük elfoglalása, vagy óriási méretű népcsata volt, amelyben asszonyostól és gyerekestől a legutolsó szálig lemészárolták őket.

Nagy munkával és szigorú parancsuralommal sikerült már az ókorban kitűnő utakat építeni, amelyeken a rómaiak és a perzsák váltott lovakkal gyors és rendszeres hírszolgálatot tudtak lebonyolítani. Érdekes történelmi tény, hogy az utépítésnek csak az igen nagy hatalmat birtoklók kedveztek úgy a régmúltban, mint napjainkban is, így a római imperátorok, a perui inkák, Napoleon, Mussolini, Hitler. A kishatalmu fejedelmek — a 3000 évre visszamenő írott adatok tanúsága szerint — alapjában véve mindig ellenesei voltak a nagybírási utépítésnek.

A technikai közlekedésmentes korszakokat így röviden jellemezvén, nem hagyható említés nélkül és az emberi szellem hatalmas mozgató erejének csak dicséretére való az a tény, hogy Földnek felfedezése és feltárása még a technikai felfedezések hasznosítása előtti időszakra esik. Columbus, Vasco de Gama, Magelhaes és Cook hajói műszakilag alig voltak tökéletesebbek, mint a rómaiak hajói. Csupán a korszak haladottsága adta meg a vakmerő uttoroknak a vállalkozáshoz szükséges lelki alapot.

A gőzgép felfedezése volt az a korszakalkotó ujtítás, amely az emberiség politikai és gazdasági életét rohamos átalakulásra készítette anélkül, hogy ideje lett volna lelkileg ehhez a váratlan átalakuláshoz hozzáidomulni.

Az erőgépnek az a tulajdonsága, hogy járóművekbe beépíthető és azoknak haladási sebességét mindinkább fokozni tudja, hajókat, vasutakat, közúti automobiloikat, sőt repülőgépeket és rakodó darukat hozott működésbe és végül a hírszolgálatot azelőtt elképzelhetetlen módon hatványozta: a gazdasági rendszerek tökéletes átalakítására vezetett.

A Föld egész felületén embereknek, áruknak és híreknek leírhatatlan áramlása, „fergetege” jött létre. Minden egyes embernek a bolygó többi lakott részéhez való, bárha csak mentális kapcsolata az előbbinek ezer-, sőt tizezerszeresére szaporodtak meg. Az európai országok határait vasuton naponta több ember lépi át, mint amennyi a népvándorlás egész korszaka alatt egyáltalában mozgásban volt. Emellett azonban az emberek nem függetlenebbek, mint azelőtt, mert csupán a közlekedési eszközök előállítása és uralomban tartása az emberek millióit köti le a gyári műhelyekben, eladási irodákban és magukon a közlekedési eszközökön és azok igazgatásának központi intézőségében.

Egyes gazdasági írók szerint a késői ókor kapitalisztikus gazdasági rendnek nevezhető, melyet a középkorban természetgazdaság, azután újból kapitalizmus váltott fel. Nem lehet nézetünk szerint tőkegazdaságról a technikai korszak előtt

komolyan beszélni. A legnagyobb német város, Köln, a technikamentes korszak végén mindössze 40.000 lakossal bírt és tőkéje a bér munkások fizetésének biztosítását szolgáló gabonakészletek felhasználásából állott. A valódi kapitalisztikus termelés a gyárakkal, ezek pedig a munkagépekkel vették kezdetüket. Diesel Jenő német gazdasági író szerint „a kapitalisztikus termelés ritmusát a Watt-féle gőzgép forgattyújának üteme szabta meg; a mai élet nem színes mozaikja többé a háborus és romantikusan szép elemeknek: egyszerűen a gazdasági celláknak az integrálja, ahol az integrál jele: a gép”.

A tőkegazdaságnak az államszervezet irányító és koncentráló ereje által előidézett megjelenési formája a nemzetgazdaság.

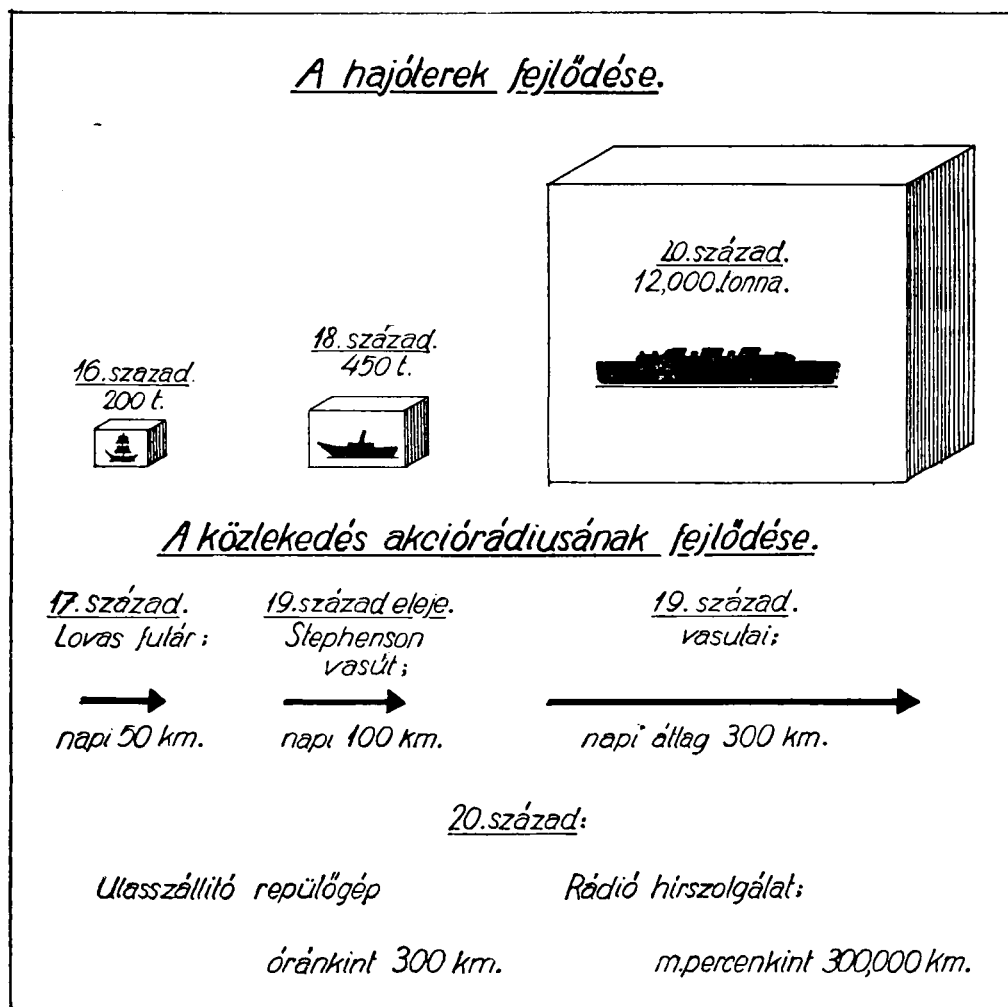
Csupán szervezetileg szabnak már határt a technika fejlődését követő világ gazdaság kialakulásának az országhatárok. A nemzetek gazdasági együttműködésének sikján kedvező politikai világhelyzetben alakulhatott ki a világ gazdaság mint a tőke gazdaság természetes szuperlativusza.

A közlekedés közgazdasági fejlődésével, — ha az néha első sorban politikai hatalmi eszközöket szolgált is, — mindenkor párhuzamos a kereskedelem kifejlődése, bár itt helyre kell igazítanunk a tudományos beállítást, amely a közlekedést mindössze a kereskedelem függvénye-, vagy többé-kevésbé lényeges alkotórészeként könyveli el. A valóságban a sorrend inkább az, hogy katonai vagy rablási célból épített közlekedési utakat és eszközöket a fejlődést nyomon követő, létérdekénél fogva békéshajlamu kereskedelem ügyesen használja ki utóbb üzleti céljaira.

Láttuk fentebb, hogy a házi gazdálkodás és házi kézműipar időszakában minden termelő egyuttal kicsiben kereskedő is. Csak várhely- és városi piacgazdaság kifejlődésével kapcsolódott be a termelő és fogyasztó közé a régi korbéli kereskedő, akinek kettős szerepe alakul ki: az értékmérőnek, később a pénznek a rendelkezésre bocsátása és az árunak személyes szállítása. Az önálló kereskedő később már összes árujával, bálákkal, hajórajjal, karavánokkal utazik s egyetlen reklámja jó hírneve, amely jövetelét messze megelőzi. Bár nincs mindenütt jelen, — mint a technikailag felszerelt modern kereskedő papiros és távbeszélő szervei segítségével, — de ahol jelen van, ott úgy öltöztetének, mint árujának különlegességeivel hangsúlyozza származási országát és annak jellegzetes tulajdonságait, ezzel is különbözvén a mai uniformizált világ kereskedőtípusától.

Meg kell jegyezni, hogy a múltban is a kereskedelmi áruk váltották ki a legélénkebben a közlekedés iránti igényeket. A szállítási lehetőségek korlátolt voltára való tekintettel azonban régebben nem tömegáruk, hanem inkább egyes, különlegesen értékes áruk vettek részt a közlekedésben,

így a Keleti-tengerről borostyánkővet, keletről fűszereket és elefántcsontot, Amerikából aranyat szállítottak. Csupán a múlt század harmincas éveiben kibontakozó tengerentuli nagy gőzhajóforgalom indította meg a nyersanyagok tömegszállítását, míg a készgyártmányok szállítása az egyes kereskedők pénzügyi erejével állott szoros összefüggésben. Szemléltetővé válik ez a körülmény, ha figyelembe vesszük, hogy a XVII. századig a legnagyobb hajótérsek sem haladták meg a 200 tonnát. A XVIII. század végén az átlag 450 tonna volt, amely

1. ábra.

a gőzhajózás terjedésével rohamosan nőtt, hogy az áruszállításnál 12—15 ezer tonnáig, vagy azon felül, a személyszállításnál még ennél is lényegesen nagyobbra növekedjék.

Ábrám második, alsó részén igyekeztem nagy vonásokban szemléltetni a közlekedés hatósugarának, akciórádiusának fejlődését. A technikamentes közlekedés korszakában ez a sugár állati erővel mintegy 50 km-re tehető naponta, majd a Stephenson-féle vasut első időszakában napi 100 km-t számíthatunk (10 óra, óránként 10 km).

A rendszeres vasuti közlekedés korszakában, a múlt század második felének átlagában — inkább a szemléltető összehasonlítás végett — napi 300 km-nyi hatóképességet számítottam. Ezzel szemben a mai utasszállító közforgalmu repülőgépek Amerikában elérik a 300 km óránkénti átlagos sebességet, tehát alig egy félszázad alatt az utasszállítás gyorsasága huszonnégyszeresére emelkedett.

A hírszolgáltatnak az aetherhullámokra való átvetítése még ezt az iramot is 216.000-szeresen felfokozta, amennyiben másodpercenként 300.000 km az aetherhullámokban való haladási sebessége a leadott híreknek.

E bevezetés után rá kívánok most mutatni számszerű adatokkal is arra a nagy jelentőségre, amelyet modern államban a közlekedés a nemzetgazdaságban jelent.

Ezt a célt két vonalon kívánom megközelíteni.

Megbízható statisztikai adatokra támaszkodva kísérlem megvilágítani a közlekedés szerepét a nemzeti vagyon, a nemzeti jövedelem és a fizetési mérleg szempontjából.

Végül röviden jellemezni kívánom a technikai közlekedés átalakító hatását a kereskedelemre, az ember életmódjára és lelkivilágára.

Hogy milyen vagyonértéket képviselnek kulturállamban a vasutak, elég néhány számot idevetnem Anglia kartellben lévő négy nagy vasúttársaságának vagyonállagáról, amelyet mindössze 1.200.000.000 fontra értékelnek, tehát alig egy-negyedrészszel kisebbre, mint Csonkamagyarország nemzeti vagyona a prosperitás éveiben. A vasúttársaságok 600.000 munkást foglalkoztatnak. A szorosan vett vasuti hálózaton kívül a társaságok tulajdonát képezi 1040 mérföld csatorna, 800.000 tonna ürtartalmu gőzhajópark, 41.500 autobusz, 35.000 hold termőföld és 56 ezer épület.

Hazai viszonyainkra áttérve, bátor vagyok hivatkozni Fellner Frigyes dr. professzor klasszikusnak mondható értékelésére, amely a nemzeti vagyon elemeit a magyar szentkorona országaiban, majd a régi Magyarországnak a mai területnek megfelelő részére és végül Csonkamagyarországra az 1927—30-as évekre tünteti fel. A közlekedés cím alatt felsorolt vagyontárgyak a magyar szentkorona országaiban 11.6%-át, a megmaradó területen 10.3%-át, Csonkamagyarországon mindössze 8.4%-át teszik ki a nemzeti vagyonnak. Az első két adat egymással logikai függésben van, mert az elcsatolt hegyvidékekre jutottak a műszakilag nehezebb és így értékesebb közlekedési létesítmények: a megmaradt területen mutatókozó eltolódás alkalmasint annak a következménye, hogy a becslés a mezőgazdasági konjunktura időszakára esett s így közlekedési vagyontárgyak abszolút összege értékben aránylag keveset növekedvén, főként a budapesti kikötőlétesítmények és a gépjárművek beszámítása folytán, a százalék ki-sebb lett.

Méltóztassanak nekem megengedni, hogy ne érjem be a Fellner professzor ur klasszikus becslése alapján adódó 8—10 %-kal, mint a közlekedési vagyontárgyaknak a nemzeti vagyonban való részesedésével, hanem igyekezzem kimutatni azt, hogy a közlekedési rendeltetésű intézmények és berendezések még ennél is jóval nagyobb százalékát adják a magyar nemzeti vagyonnak, amely százalék egyébként a közlekedés modernizálásával még tovább fog előreláthatólag növekedni.

Ezt a felfogásomat két irányban látom alátámasztva: a) az értékelés némi analizálásában, b) oly tételek hozzászámításában, amelyek a nemzeti vagyon egyéb elemei között fel vannak ugyan véve a klasszikus felállításban, de nem kifejezetten a közlekedés rovatában, s amelyek igénytelen nézetem szerint még sem hagyhatók figyelmen kívül akkor, amidőn a közlekedés egészének nemzetgazdasági jelentőségéről beszélünk.

Ami az értékelés egyes tételeinek elemzését illeti, azok jórészt azért váltak szükségesekké nézetem szerint, mert a Fellner-féle értékelés az 1927—30. évekre vonatkozik és így egybeesik Csonkamagyarország kedvező konjunkturájának nevezhető időszakával, míg az én alábbi felállításaim alapját képező statisztikai adatok, amelyek értékes és tanulságos összegyűjtése Farkasfalvi Sándor dr. és Várszeghy János dr. statisztikus urak érdeme, az 1934. évre vonatkoznak, amely középhelyet látszik elfoglalni a kedvező és kedvezőtlen konjunkturális évek sorában. Nagyobb eltérés az értékelésben egyébként csupán a közutak és hidak tételeinél adódik.

A tisztelettel bemutatott összehasonlító I. sz. táblázat első oszlopa a Fellner-féle ismert értékelésnek a közlekedésre vonatkozó adatait, a második függélyes oszlop gölnicbányai Elischer Pál kir. műszaki tanácsos, nemzetközileg is elismert utügyi szakember tanulmányából ismeretes becslését, a harmadik pedig saját felállításomat tartalmazza.

Az első vízszintes rovatból látható, hogy míg Fellner dr. a hazai közutakat kereken 330 millió pengőre becsüli, Hieronymi adataira támaszkodva, Elischer Pál a tanulmányában közölt részletesebb becslés alapján 700 millióra értékeli. Az előbbiben p. o. egy kilométer állami közut építése mindössze 35.000 pengő körüli összeggel értékeltetett, mivel szemben az utügyi adminisztráció szakemberei minimálisan 70 ezer pengőt számítanak, nem véve figyelembe az u. n. állandó burkolatokat, amelyek költsége a macadam-burkolat (8) 2×3-szoros értékét kiteszi, az utóbbi becslést fogadtam el felállításomban, levonva azonban 20%-ot, mert ennyire szoktam becsülni nagy átlagban az építési költségek és a kész építmény forgalmi értéke közötti differenciát. Így 560 millió pengő adódnék ki, mihez azonban hozzáadtam 60 millió pengőt, mint az utépité-

sekre és utrekonstrukciókra a Fellner-féle becslés időpontja óta fordítani becsült összeget. A Statisztikai Hivatal az 1933—1934. költségvetési évre az állami közutak rekonstrukciójára fordított kiadásokat 10,293.000 P-ben adja meg, nem számítva a fenntartásra fordított 1,836.000 pengőt. Kerek 10 milliót 28—34 közötti 6 évre véve nyerjük a 60 millió-t. A közúti hidak tételénél Harkányi János miniszeri osztálytanácsos szíves közlése szerint ez országban található

(I. táblázat.) *Közlekedési elemek a nemzeti vagyon értékelésében (millió pengőben).*

Értékelés szerzője	Dr. Fellner Frigyes	Elischer Pál	Dr. Maléter Jenő
Év (időszak)	1927—30	1934	1934
Közutak	331·5	700	620
Közúti hidak	63·5	250	129
Vízi utak és hajók	185·7	—	190
Vasutak	2.067·4	1.920	2.100
Posta, telefon, stb.	195·8	—	200
Gépjárművek és benzinkutak ..	77·5	150	90
Lovak és szekerek	másutt	100	190
Légiforgalom	—	—	20
Hazai tüzelőanyagok termelése .	—	—	340
Kerékpárok	—	—	16
Épületekből	—	—	60
Nyersolajfinomítók	—	—	34
Gyáripár közlekedési hányada ..	—	—	37
Rádiógyártás	—	—	11
Kisipar hányada	—	—	3
Külföldi követelés	(87)	—	87
Összesen	2.921·4	—	4·127
Nemzeti vagyon	32.080·5	—	28·800
Százalék	9·1%	—	14·3%

összes építési kiadásokat, beleértve a budapesti hidakat, 161,200.000 P-re értékelik; amelyből 20 százalék levonásával 128,960.000, kereken 129 millió P marad. Hasonló elgondolással kerekítettem ki a vízi, vasúti és postai vagyontárgyak értékelését. A gépjárművek állaga Fellnernél 17,906 egységgel szerepel, szemben az 1934. évi 23.234 drb-bal. Ezek értékelése számításom szerint:

személykocsik	10.852 à 4.000	43,408.000
teher- és egyéb kocsik	3.497 à 10.000	34,970.000
motorkerékpárok . . .	8.885 à 1.000	8,885.000
	23.234	87,263.000
benzinkut 1200 drb à 2000 P és kikere-		
kités		2,737.000
Összesen:		90,000.000

A lovak és szekerek becslése Elischernél:

400.000 drb ló	50,000.000
szekér 150.000 drb	30,000.000
istálló, kocsiszin	20,000.000
	<hr/>
	100,000.000

Részemről bátor voltam feltételezni, hogy a Magyar országon található kereken 800.000 ló közül mintegy 400.000 vesz részt a közuti forgalomban, míg a többi mezőgazdasági munkára van fogva. Az értékelést 400 pengőjével véve (Fellnernél 525 P, Vágó 1934: 360 P):

ló	160,000.000
szekér	30,000.000
	<hr/>
	190,000.000

30 millió szekérértéket hozzáadva, 190 milliót állítottam be. A légiforgalom berendezéseire mindössze 20 milliót vettem fel.

Fentidézett — alább közlendő — statisztikai összeállítás szerint az 1934. évben a közlekedés céljaira felhasznált hazai tüzelőanyagok:

6,207 tonna fa à 20 P . . .	1,241.400 P
1,131.662 tonna szén à 30 P . . .	33,498.600 P

a bányaberendezések értékelésénél követett módszer (Fellner: 40% tiszta hozadék 4%-kal tőkésítve) szerint tőkésítve, kereken 340 millióra értékeltem a közlekedési tüzelőanyagok termelésére szolgáló termelési berendezéseket és eszközöket. A kerékpárok száma hazánkban szakértői becslés¹ szerint 400.000 lehet, amelyeket darabonként 40 pengőre értékeltem.

Az épületekből — a vasuti pályán lévő építmények már a vasut vagyonánál értékeltetvén — ezeken kívül számításba veendőket nézetem szerint a garageok, kocsiszínek, részben istállók, a közlekedési jóléti intézmények tulajdonában lévő épületek és kórházak, végül az idegenforgalmi (szállodai) építmények azon hányada, amely az idegenforgalom igényeit van hivatva kielégíteni. Fellner épületeink összértékét 8190 millióban adja meg. Thirring szerint a lakásoknak 8.8%-a jogi személyek kezében van, ebből ipari, kereskedelmi és közlekedési részvénytársaságoké 3.6, miből a közlekedésre számításaim szerint $\frac{1}{9}$ rész, tehát 0.4% esik = 32.8 millió, id. forg. ép. 7.2, kocsiszin 20, összesen 60 millió.

A nyersolaj finomítására szolgáló hazai gyárakat és berendezéseket az érdekeltség 40 millióra értékeli, amelyből 20% levonásával 34 milliót állítottam be.

¹ A M. Kir. Központ Statisztikai Hivatal könyomatosa szerint.

(II. táblázat.) *Közlekedés a gyártásban.*

I. Közlekedési eszközök gyártása 1934-ben.

	Vasut	Hajózás	Autó	Abrons	Összes
Ipartelepek száma	12	4	22	2	40
Átlagos munkáslétszám	2.116	183	853	475	3.627
Befektetett állótőke (ezer pengőben)	27.765	994	6.428	1.842	37.029
Termelési érték (ezer pengőben)	16.050	1.437	3.879	3.135	24.501

II. Rádió és rádióalkatrészek gyártása 1934-ben.

Ipartelepek száma	15
Átlagos munkáslétszám	1.405
Befektetett állótőke	10,783.570 pengő
Termelési érték	17,492.528 „

III. Kőolajfinomító gyárak 1934-ben.

Gyárak száma	Átlagos munkáslétszám	Felhasznált nyersanyag és félgyártmány	Termelési értéke
7	701	2,018.718	32,559.080

A közlekedési eszközök gyártására szolgáló gyárak oly részeibe fektetett állótőke, amely az előállított közlekedési eszközök termelési értékének az ipartelepek összes termelési értékéhez viszonyított arányából számíttatott, a m. kir. közp. Statisztikai Hivatal fentebb említett szakemberei által 37 millióra, a rádió és rádióalkatrészek gyártásába fektetett állótőke 10,783.570 pengőre értékeltetett.

A kisipar, amely autójavítóműhelyekkel van érdekelve, 3 millióra becsültetett.

Végül be volt állítandó ebbe a rovatba a Fellner szerint kimutatott, külfölddel szemben fennálló követelés a közlekedési eszközökben és pályákban, 87 millió értékben.

A nemzeti vagyon összegét 1934. évre — a konjunktura változását főként az agrártermelési ágakban figyelembe véve — mindössze 10 százalékkal csökkentett értékben állítottam be, holott a nemzeti jövedelem újabb értékeléseiben kimutatott mintegy 18%-os csökkenése folytán jelentékenyen nagyobb csökkentés is indokolható lett volna. *Ily felállítás mellett a közlekedési rendeltetésű összes vagyontárgyak értéke a nemzeti vagyonban 1934-re kereken 4 milliárddal és 14%-kal szerepel.*

Mielőtt a nemzeti jövedelemben való szerepét világítanám meg a közlekedésnek, vizsgálat tárgyává tettem, hogy mily arányu a közlekedési rendeltetésű összes üzemekben és vállalatokban szereplő munkások, illetve eltartottjaik száma?

A hivatalos statisztika szerint 1920-ban 7,975.000 lakosból a közlekedéssel foglalkozók és eltartottak száma 349.786 fő, vagyis 4.5%.

1930. évre a statisztika 113.289 keresőt és 225.866 eltartottat, tehát csupán 3.9%-ot mutat ki. Nézetem szerint ehhez hozzászámítandó a mezőgazdasági munkásokból a közúti közlekedésben résztvevőnek számított 400.000 lóhoz tartozó 100.000 hajtó (vezető, kocsis), az ipari munkásokból a fentiek

(III. táblázat.) *Közlekedés mint munkaalkalom (1930-ban).*

Foglalkozási ág	Keresők	%	Eltartottak	%	Összesen	%
Mezőgazdaságból (400.000 lóhoz)	100.000		200.000		300.000	
Bányászat és erdészetből	8.000		16.000		24.000	
Kőolajipar	701		1.402		2.103	
Közlekedési ipar	3.627		7.254		10.881	
Rádió ipar	1.405		2.810		4.215	
Kisiparból	1.000		2.000		3.000	
Kereskedelem	1.500		3.000		4.500	
Közlekedés	113.289*	2.8	225.586	4.8	338.875	3.9
Összes lakosság	229.522		458.052		687.574	
%	3,999.242		4,689.077		8,688.319	
%	5.74		—		7.8	

* Jegyzet: ebből 104.421 férfi (92.2%) és 8.868 nő (7.8%)

szerint 3627 kereső és 7254 eltartott, a rádióiparban foglalkoztatott 1405 kereső s 2810 eltartott, továbbá a kisiparból mintegy 3000, a kereskedelem közlekedési vonatkozásaiból 4500 kereső és eltartott, a tüzelőanyagok termeléséből viszonylagosan számított 24.000 kereső és eltartott, összesen 687.574 fő, a 8,742.000 összlakosság 7.8%-a.

Meg kell még jegyezni, hogy a közlekedés par excellence férfifoglalkozás. A német statisztika szerint a közlekedési alkalmazottak száma 94%-ban férfi, míg egyéb üzleti vállalatoknál 51% a női alkalmazottak száma. Hazánkban 104.421 kereső férfira 8868 kereső nő jut a szorosan vett közlekedési funkcióknál, tehát 7.8% nő.

Rátérve ezután a nemzeti jövedelem kérdésére, itt is mindenekelőtt a hazai értékelésről kell megemlékezni. A kiindulás itt is Fellner Frigyes dr. értekezése, amelyet a Nemzetközi Statisztikai Intézet tokiói ülésén ismertetett első ízben és amely „Csonkamagyarország nemzeti jövedelme“ címen 1930-ban jelent itthon meg.

A fentemlített becslésben a közlekedési elemet vizsgálva azt látjuk, hogy míg a szentkorona országaiban 6.35%, a régi hazának a mai területre jutó részében 6% volt a közlekedés részesedése a nemzeti jövedelemben, az értékelés és egyben a gazdasági konjunktúra (1927—30) éveiben ez a százalék 4-re csökkent. Bár Fellner prof. nem terjeszkedik ki a csökkenés okaira, mégis nyilvánvalóan a feldarabolás tényéből keletkezett egészségtelen közforgalmi viszonyokban keresendő az

1912. évi 6% és az 1927. évi 4% közötti különbséget, amennyiben a megkisebbedett és szerves egészükből kivetkőzött termelő- és fogyasztóterületek vámfalakkal súlyosbitva kétségtelenül sorvasztólag hatottak magára a belforgalomra. Része lehet továbbá a százalékarány csökkenésében a konjunkturális prosperitásból eredő és egyoldalúan megnövekedett jövedelmeknek, amelyeket a szállítóeszközök forgalma nem tudott értékelésszerűen utólagolni, tekintve a fix tételek változatlan voltát. A szárazföldi közlekedési eszközök ugyanis 50—75 százalék fix költséggel dolgoznak Karl Schippert, a német Reichsverband der Automobilindustrie alelnökének a IV. táblázat alsó részében közölt költségelemzése szerint. (A felső rész a teherautóállományt jelzi.)

(IV. táblázat.) A vasuti hálózat és teherautók számának szembeállítás 1931. évre.

O r s z á g	Vasuti hálózat km.	Tehergépkocsik száma
	v i s z o n y s z á m	
Hollandia.....	100	1.077
Anglia	100	902
Egyesült Államok	100	856
Franciaország	100	776
Belgium	100	592
Dánia	100	460
Itália	100	305
Németország	100	271
Magyarország	100	50

Allandó és változó költségek aránya a vasuti és gépkocsiüzemekben.

Reichsbahn			Gépkocsiüzem		
Vonatnem	állandó	változó	Teher- bírási kg.	állandó	változó
	költség			költség	
Személyvonatok ...	75%	25%	2.500 kg-ig	61.5%	38.5%
			5.000 „	49.2%	50.8%
Tehervonatok.....	72%	28%	10.000 „	51.4%	48.6%
			15.000 „	52.9%	47.1%

Karl Schippert, Berlin, a Reichsverband der Automobilindustrie alelnökének összehasonlító táblázata.

Mielőtt a klasszikusnak nevezhető becslés alapján elindulnánk, a nemzeti jövedelemnek az újabb évekről készült becsléseinek végösszegét szemléltetem az V. sz. táblázatban, amelyet Kemény György dr. és Vágó József uraknak a Pester Lloyd kiadmányaiban közzétett értékes tanulmányaiból vettem. Látjuk a legutóbbi évekre vonatkozó ezen felállításokból, hogy a közlekedésnek a százalékaránya a nemzeti jövedelem szempontjából bár lassu, de határozottan növekedő tendenciát mutat és 1934-ben már elérte a feldarabolás előtti arányszámot.

(V. táblázat.) *Magyarország nemzeti jövedelme 1931—35 között.*
Dr. Kemény György és Vágó József szerint.

Termelési ág	1931	1932	1934	1935
	m i l l i ó p e n g ő b e n			
Mezőgazdaság	1,022.5	1,007.5	990.9	1,115.9
Bánya és kohó	94.0	83.0	80.6	100.0
Gyáripár	958.0	905.0	898.7	972.3
Házi- és kisipar	461.0	369.0	391.0	410.5
Kereskedelem	300.0	240.0	169.7	200.0
Közlekedés	136.0	110.0	149.6	165.0
Közlekedés %-a	4.9	4.0	6.3	5.6
Nemzeti jövedelem	2,971.5	2,714.5	2,680.5	2,963.7
Külföldre fizetés	230.0	12.5	53.6	—
Tiszta nemzeti jövedelem	2,741.5	2,702.0	2,626.9	—

Jegyzet. 1934-ben az idegenforgalom 20 millióra becsültetett, ugyanennyire becsülik a külföldre való utazások kiadásait.

1935-ben az idegenforgalom elérte csúcspontját, a fővárosi devizabevétel 30.5 milliót ért el. Viszont csaknem 30 millióra becsülik a passzív idegenforgalmat is ez évben.

Legyen szabad egy feltűnő jelenségre felhivnom a figyelmet az alanti VI. táblázaton:

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a fentidézett becslések feltűnő hasonlóságot, majdnem co incidenciát mutatnak fel a MÁV. és általa megváltott helyi érdekű vasutak áruforgalmi bevételeinek évi végösszegeivel, sőt azoknál esetenként kisebb értéket is tüntetnek fel. (A 2-ik és 3-ik vízszintes rovatban az értékelés naptári évébe belenyúló előző költségvetési év adatai vannak bevezetve.)

(VI. táblázat.) *A közlekedésből származó nemzeti jövedelem és közlekedési bevételek szembeállítás.*

J ö v e d e l e m	1927	1931	1932	1934	1935
	m i l l i ó p e n g ő				
Nemzeti jövedelemből .	199.4	136.0	110.0	149.6	165.0
MÁV. és HÉV. áru- szállításból	183.6	136.9	115.3	130.7	122.0
Vasuti személyszállítás- ból	79.1	72.3	68.0	64.5	62.6
Hajózásból	9.4	—	—	7.6	—
Teherautóból	0.5	1.8	1.6	4.6	6.2
Idegenforgalom	26.1	—	—	26.2	30.5

Ismeretes, hogy Fellner professzor a nemzeti jövedelemnek szóbanforgó elemeit akként definiálja, hogy a nyersanyagok és ipari termékek forgalmát közvetítő kereskedelmi és szállítási tevékenység eredményei annak az értékelkedésnek felelnek meg, amely a javaknál előáll termelési helyükről rendeltetésszerű felhasználásuk helyéig. Elemei: a kereskedelem jövedelme és a szállítás költsége. Előbbenit a kereskedők jövedelmének megközelítő becslése alapján számítja ki,

míg az utóbbira nézve megállapítja, hogy a szállítási tevékenység folytán bekövetkezett értékelkedés a közlekedési intézmények tevékenységén alapul. A termelés helyéről a fogyasztás helyére való szállítás következtében a javak értékelkedése állván elő, felmerül a kérdés, hogy mi a kvótaránya a kereskedelmi jövedelemnek, amely p. o. a vasuti szállítás folytán áll elő? Az áruk értéke legalább is a szállítási díjak arányában emelkedik. A személyek és áruk szállítása az, amely lehetővé teszi a gazdálkodás szempontjából a termelés eredményeinek a legkedvezőbb fogyasztási és legélénkebb szükségleti helyre való eljuttatását. A közlekedési eszközök a termelés és fogyasztás gazdaságosságának a legnagyobb fokát teszik lehetővé, ennél fogva hozadékuk, amely a szállított javak értékében jelentkezik, a nemzeti jövedelemhez számítandó.

A továbbiakban a vasuti és hajózási *áruforgalomból* indul ki és az áruk szállítása által bekövetkező értékelkedést a szállítási díjakkal egyenértékűeknek véve, ez utóbbiaknak végösszegét állítja be mint a közlekedési eszközök teljesítményeiből a nemzeti jövedelemre jutó elemeket. A személyszállítás teljesen figyelmen kívül hagyatott, ellentétben a fentidézett szövegben található megállapítással. Valóban, ha a kereskedők és ügynökeik sohasem utaznának, még abban az esetben is számításba volna veendő szerény nézetem szerint az a teljesítmény, amelyet a posta, mint a levél-, táviró- és távbeszélőszolgálat gondozója, a javak jobb értékesítése érdekében végez. Az a 60—80 millió körüli összeg, amely fentemlített vasutaink személyszállítási teljesítményének ellenértéke, egyben a nemzeti vagyonnak, mely a közlekedési pályákba és eszközökbe fektettetett, ugyanolyan értékű jövedelmét kell hogy jelentse, igénytelen nézetem szerint, mint az áruszállítás. Vannak kizárólag a személyszállításra használt vasutak, amelyek a nemzeti vagyon értékelésénél — helyesen — ugyanolyan sullyal szerepelnek, mint az áruszállításra is rendelték; ugyszintén a hirszolgálati tevékenység, amely éppen a kereskedelem mai fejlettsége mellett elsőrendű segédeszköz. Ezzel szemben a személyszállítási és postai teljesítmények a jövedelem számításánál már seholsem szerepelnek. De nem szerepel a gépkocsival való szállítás, még a teherautófuvarozás sem, amelynek közgazdasági jelentősége egyre növekszik, mivel sokszor rugalmasabban simul a termelők és fogyasztók igényeihez, mint a vasut. Hogy a teherautóforgalom egyáltalában nem „Quantité négligeable“, azt akkor látjuk, ha a vasutakkal kooperációban álló Magyar Teherautófuvarozók Országos Központi Szövetkezetének az 1934. és 1935. évbéli szállítási díjbevételeit a MATEOSz megalakulása előtti 930-as évek teherautófuvarozási tevékenységével állítjuk szembe. Míg a teherautó fuvarozási vállalatok nyers bevételei 1930-ban

mindössze 1,768.997 pengőre rugtak, ez a szám 1934-ben 4,442.838, 1935-ben 6,164.249 pengőre emelkedett. A szövetség a hazai gazdálkodás jövedelmezősége szempontjából is számottevő eredményeket ért el, főként a mezőgazdasági termelvények szállítása és a vasutól távoleső vagy az elszakított országrészek határán bevezetett, vasutpótló járatai segítségével.

(VII. táblázat.) *A Magyar Teherautófuvarozók Országos Központi Szövetségének (MATEOSz) 1934. és 1935. éve.*

É v	Kocsik száma	Raksúly tonna	T e l j e s i t m é n y		Bevétel pengő
			kocsikm.	tkm.	
1934	459	940.9	9,525.945	11,894.000	4,442.838
1935	531	1,231.9	11,890.190	16,578.000	6,164.249

Jegyzet. Az 1927/28. évben vézett közúti forgalomszámlálás eredményeiből számítva, a közúti teherszállítás alábbi teljesítményei adódnak:

1. *Szekérfuvarozás.* Napi bruttó 8,171.962 tonnakilométer (járművek és lovak súlyával együtt) 365-el szorozva: 3,022.766.130 tonnakilométer évenként. Ha ennek $\frac{1}{4}$ részét vesszük hasznos teljesítménynek, *kereken 760 millió tonnakilométer.*

2. *Teherautófuvarozás.* Napi bruttó 9,851.997 tonnakilométer a kocsik önsúlyát beleszámítva, szorozva 365-el: 359,696.905 tonnakilométer. Ennek felét véve az önsúlyra, a hasznos teljesítmény kereken 180 millió tonnakilométer, tehát a szekérfuvarozási teljesítménynek mindössze 23.6 %-a.

Teljesen figyelmen kívül hagyatott a nemzeti jövedelem értékelésénél a magánkézből lévő automobilközlekedés mellett a szekéren való fuvarozás is, amely hazánk különleges mezőgazdasági strukturájánál fogva oly nagy jelentőséget képvisel, s amelyre maguk a vasuti és automobilvállalatok szakemberei is csak a gazdasági krízis bekövetkeztével akkor jöttek rá, amikor a jól megszervezett és üzletszerűen folytatott, technikailag is modernizált szekérfuvarozás szállítványaik egy jelentős részétől már megfosztotta őket.

A szekérfuvarozás méreteiről az 1927—28. évi közúti forgalomszámlálás ad közelítőleg megbízható fogalmat. E számlálás alapján a teherautóforgalmat évi 180—200 millió tonnakilométerre számítottam egy 1930. évi kiadmányomban,² míg a szekérfuvarozás volumenjét Elischer Pál ugyanazon alaptól kiindulva, 750 millió tonnakilométerre becsüli, amit szembeállítva a vasutak évi 2—3 milliárd tonnakilométerével, a magyar szekérfuvarozást számottevő közgazdasági jelentőségűnek lehet mondani.

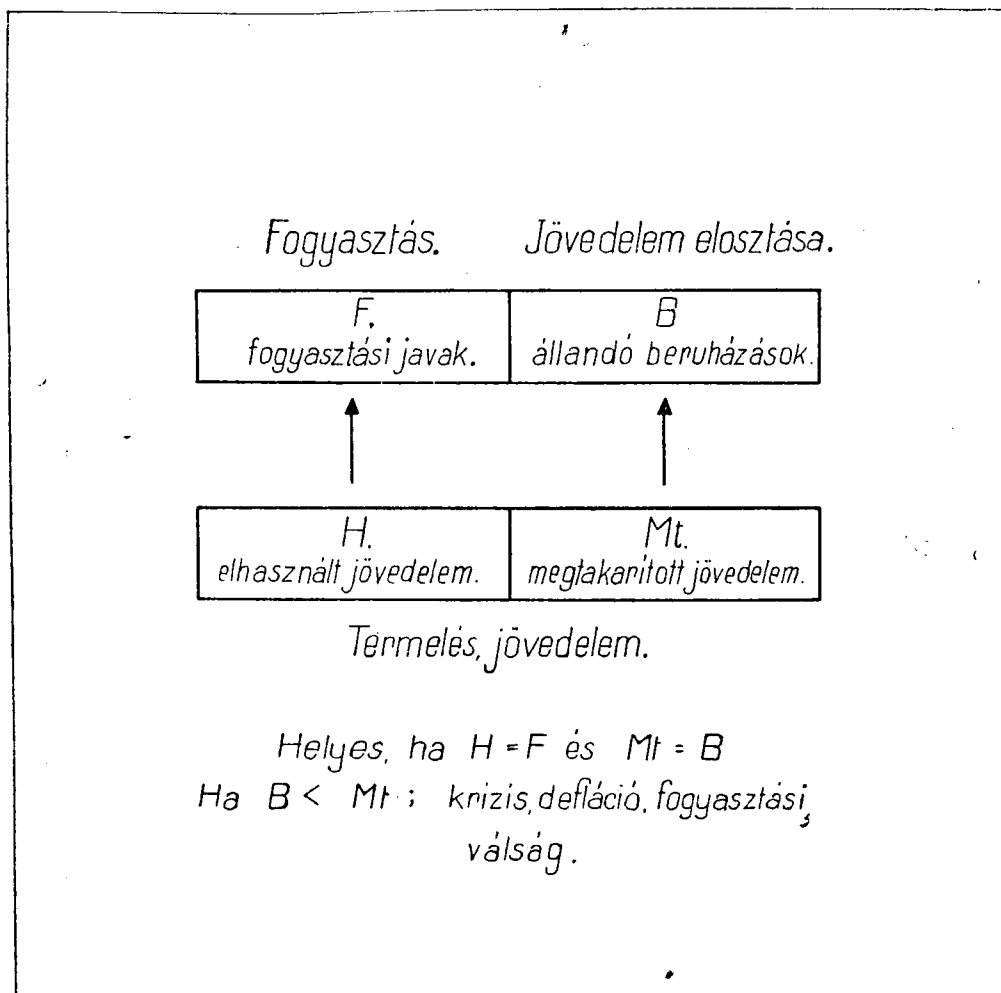
Nem célom a jelen előadás keretében s arra nem is én érzem magam hivatva, hogy a nemzeti jövedelem számítására új utakat és módokat keressek. Célomat képezi azonban a közlekedési teljesítményeknek a nemzeti jövedelemmel való szembeállítása nemzetgazdasági jelentőségük kidomborítása

² *Maléter Jenő:* A vasut küzdelme az autó térhódítása ellen. (Élet nyomda kiadása).

céljából. Erészben hivatkozom a német konjunktura-kutató intézet igazgatójának, Prof. Wagemann dr.-nak egy előadására, amelyben a német birodalmi vasut egyévi bevételeit, tehát úgy az áru-, mint a személyszállításból eredő bevételek végösszegét, 3.6 milliárd márkát, állítja szembe a nemzeti jövedelemnek 1935. évi 50 milliárdos összegével, tehát csupán a birodalmi vasut jövedelme 6.2%-a a nemzeti jövedelemnek, míg 1913-ban annak 6.7%-át tette ki. A hallei egyetem professzora, H. Wolff szerint pedig:

a hirszolgalat kiadasai, posta, tavirda, telefon, radio	2 md.
az aruszallitas vasuton es hajon	2 md.
az „ mas kozlek. eszkozokon	1.5 md.
a személyszallitas a vasutakon	1.0 md.
a „ gépjárműveken	1.5 md.
idegenforgalom és szállodaipari kiadásai	0.5 md.
Összesen	8.5 md.

ami az 50 milliárdra becsült német nemzeti jövedelem 17%-át éri el. Megjegyzi Wolff tanár, hogy közlekedésileg fejlettebb országokban ez az arány eléri a 25%-ot is.

2. ábra.

Egy másik modern német közgazdasági író, Ludwig Reiners dr. — Stamp angol nemzetgazda nyomán — a nemzeti jövedelem értékelésénél mindazon *személyi szolgáltatásokat* is figyelembe veszi, amelyeknek ellenértéke a jövedelem valamely formája s ilyenformán a nemzeti jövedelem valóban az egyedek jövedelmének összegezése lesz. Felfogása szerint aki a gazdasági javak termelésében bármi módon résztvesz, jövedelem alakjában jogot nyer arra, hogy a termelt javak egy bizonyos hányadára igényt tartson. A gazdasági javakat fogyasztási és állandó javakra osztja, az utóbbiak a házak, gépek, közlekedési létesítmények. Ezeket el nem fogyasztják, csupán idővel elhasználják és a termelés, valamint hajlékadás célját szolgálják. Viszont a fogyasztási javak termelői nem fogyaszthatják el az összes termelvényeket, mert azoknak is juttatniok kell, akik az állandó javakat termelik. Ábrában (2 ábra) és képletben kifejezve:

A termelésnek oly mértékben kell megoszlani a fogyasztási javak (F.) és a beruházások (B.) között, amely mértékben a nemzeti jövedelem a használat (H.) és megtakarítás

Németország nemzeti jövedelme és annak megoszlása 1928-ban.		
<div>Külföldi kölcsön 4 md.</div> <div>Fizetések és munkabérek 35 milliárd. (a jövedelmi adók levonásával.)</div> <div>Ipari termelésből 13. milliárd.</div> <div>Mezőgazdaság 6. milliárd</div> <div>Járadék (Rente) 8 milliárd</div> <div>Tőkehozadék 3. md. Bérlésmérek 1. md.</div>	70 milliárd Márka.	Élelmi és élvezeti cikkek. 28. milliárd.
		Ruházat 12. milliárd.
		Háztartás 5. milliárd.
		Kultur és fényűzési cikkek 5 milliárd.
		Beruházások. (Állandó javak, házak, telepek) 10 milliárd.
		Személyi szolgáltatások 10 milliárd

3. ábra

(Mt.) között megoszlik. Megtakarítani tehát e felfogás szerint nemzetgazdaságilag annyit tesz, mint javakat elfogyasztatlanul hagyni oly célból, hogy azoknak jussanak, akik állandó vagy beruházási javakat termelnek. Ez történhetik közvetlenül vagy a bankszervezet által, amely a megtakarított tőkét adja kölcsön állandó javak létesítésére. Az állandó javak és bizonyos raktári készlet együtt alkotják a tőkejavakat valamely üzletben. A nemzetgazdaság által évenként tőkejavakba újonnan befektetett összegeket beruházásoknak nevezzük.

A 3. ábra mutatja a felfogásból származó nemzeti termelés, illetve jövedelem értékelését a német statisztikai adatok szerint és az ábra jobboldalán a nemzeti jövedelem megoszlását az 1928. évben. A javak értékelésénél az üzleti árak, tehát oly árak számítottak, amelyeken a fogyasztó azokat a detailkereskedelemben megkapja. E felfogás szerint nemcsak az üzletekben és a kisiparos által a vevő számára készült áruk szerepelnek, hanem a színházlátogatások, a villamos utazások, az orvosi teljesítmények, szóval oly nem fogható javak is hozzáadandók, amelyekért a fogyasztó fizetni szokott, mert azok is igénybeveszik a vásárlóerő egy részét. Ezeket „szolgáltatások” gyűjtőnév alá foglaljuk, amelyeket a magyar klasszikus becslés külön értékel ugyan, de nem állítja be a nemzeti jövedelem elemei közé.

Visszatérve a mai Magyarország nemzeti jövedelmének kérdésére, VIII. táblázatom jobbszélső oszlopában voltam bátor annak közlekedési elemeit összeállítani, az első oszlopban Vágó József értékelését állítottam be, amelyhez a teljesség kedvéért hozzáadtam a személyes szolgáltatásokra vonatkozó elemeket. Ezt annyival inkább indokoltnak tartom, mert p. o. az állami üzemekre vonatkozó hányadot Fellner prof. levonásba hozta, mint amely már egyszer beszámíttatott a nemzeti jövedelembe. Ez fennállhatott a mezőgazdasági és bányászati stb. állami üzemekre, de nem állott fenn teljes egészében a közlekedési üzemekre, a vasutra, postára, amelyekről fentebb kimutattam, hogy csupán a vasut áruszállítási teljesítménye szerepelt az eredeti értékelésben.

Én tehát tabellámban szembeállítottam a közlekedési teljesítményeknek, személyek, áruk és hírek szállításának ellenértékéül kifizetett, avagy óvatosan becsült költségeket a nemzeti jövedelemnek a még be nem számított személyes szolgáltatásokkal felemelt összegével, amely a Fellner értékelésében foglalt 509 milliónak a nemzeti jövedelem végösszegének csökkenő arányában leszállított összeggel, azaz 306 millióval egyenértékű.

(VIII. táblázat.) *Közlekedés a nemzeti jövedelemben (értékelés millió pengőben).*

Termelési ág	Vágó József értékelése	Közlekedési rendeltetésű elemek	dr. Maléter Jenő számítása
	1934		1934
Mezőgazdaság.....	990.9	szesz	7.0
Bányászat.....	80.6	fa	1.2
Gyárpar.....	898.7	szén	33.5
Házi- és kisipar.....	391.0	közl. ipar	24.5
Kereskedelem.....	169.7	rádió	17.5
Közlekedés.....	149.6	kőolaj	32.6
			2.5
			1.5
		vasut	281.0
		hajó	8.0
		autó (közh.)	28.3
		mag. autó	47.0
		szekér	7.5
		posta	97.8
Személyi szolgáltatások	306.0		—
Követelés a külföldtől.	9.8		—
Idegenforgalom.....	20.0		26.0
Összesen.....	3004.3		615.9
Fizetések a külföldre..	63.4		—
Idegenbe utazás.....	20.0		20.0
Tiszta összeg.....	2920.9		595.9
Közlekedés %-a.....	5.1%		20.4%

Számításom az 1934. évre vonatkozik. Ez évre vonatkozóan Vágó József értékelését szemléltetem az első oszlopban, amely szerint a személyi szolgáltatásokkal felemelt nemzeti jövedelemnek 5.1%-ára rug a közlekedés egyenértéke.

A második oszlopban igyekeztem megállapítani azt is, hogy az egyes termelési ágazatokban mily összegre értékelhető a közlekedéssel szorosan összefüggő termelési teljesítmény, ugyancsak a fogyasztó síkjára vetítve. Így a mezőgazdasági termelésnél ez évben a motorszesz céljaira felhasznált 80.000 q mezőgazdasági szesztermék szerepel a hivatalosan megállapított 87.5 P-s árral, kereken 7 millió értékben. A közlekedés céljaira felhasznált 6702 t. fa à 20 P = 1.2 millió, az 1,131.662 t. belföldi szén à 30 P = 33.5 millióval szerepel.

A vasuti bevételek a központi m. kir. Statisztikai Hivatal szerint ez évben

nagyobb táv. vasutaknál	220,172.000
kisebb táv. vasutaknál	11,305.000
városi és közuti vasutaknál	49,591.000

Összesen 281,068.000

vagyis 281 millió pengőre rugtak.

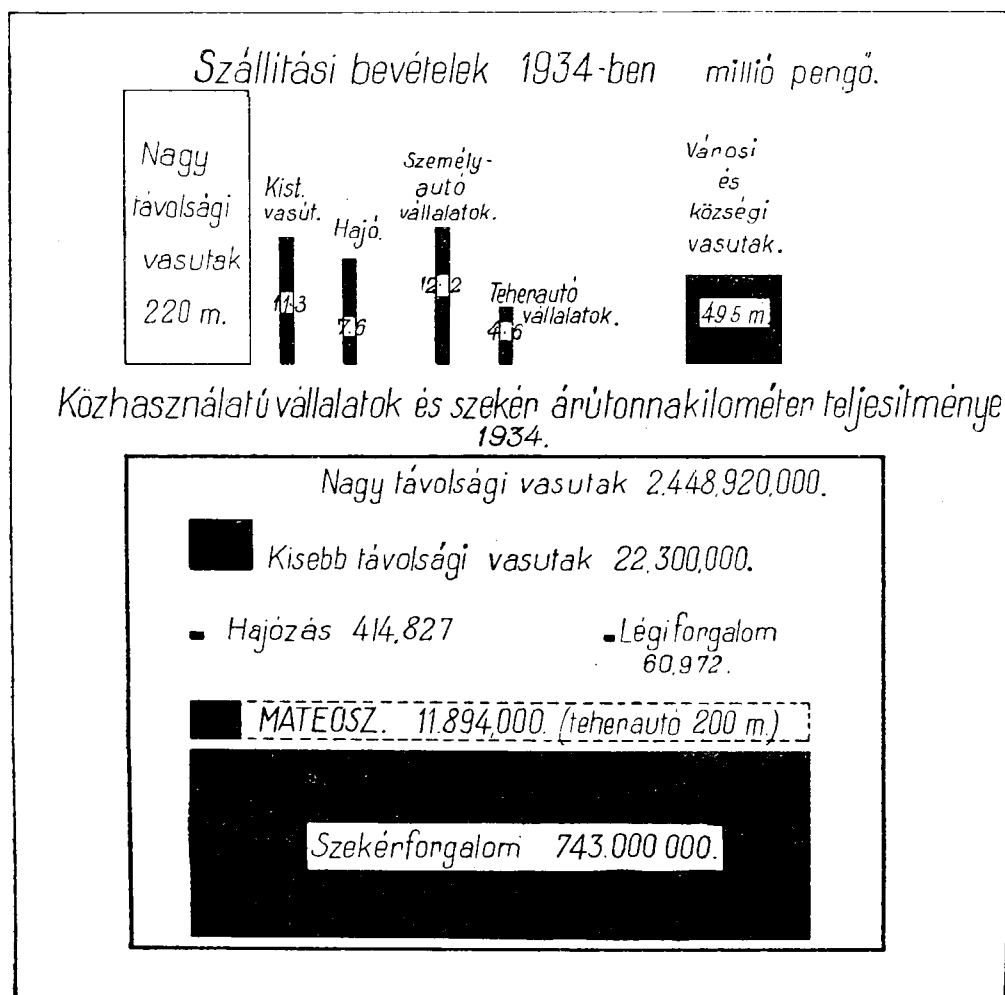
A hajózási bevételek a forrás szerint kereken 8 millióra, a közhasználatu autobus- és teherautóvállalatoké 12.2 ill. 4.6, összesen 16.8 millióra rugtak. Ha hozzávesszük a 2300 drb

kisebb bérautónak évi 25.000 km teljesítmény mellett kilométerenként 20 fillérre értékelt hasznos bevételét (leszámítva az üres és nem termelékeny járatokat), 11.5 millió pengőben, a közhasználatu autófuvározás 28.3 millióval számítható.

A gyáripár részesedését már fentebbi táblázatomban taglaltam. A kisipar részesedése főként az autójavító és pneumatik vulkanizáló műhelyek formájában mutatható ki. Statisztika hiányában a gyáripárhoz viszonyított országos kulcsnak megfelelően 10%-ot, vagyis 2.5 milliót vettem fel.

A kereskedelem át- meg át van szőve közlekedési elemekkel. Ha csupán az autókereskedelemre gondolunk: feltételezhető, hogy az 1934. évben mutatkozó mintegy 2500 drb többlet darabonként 600 pengő bruttóforgalmat idézett elő s így ez a tétel 1.5 millióra értékelhető.

A közlekedési teljesítmények jobb szemléltetése végett az 1934. évi fuvarozási teljesítményeket a 4-ik ábrán mutatom be, amelynek felső része a bevételeket szemlélteti a m. kir. központi Statisztikai Hivatal nyomán.

4. ábra.

Abból a fentebb körvonalazott felfogásból kiindulva, hogy a közlekedés a szállítatók, tehát a nemzetgazdaság egésze által fizetett valamennyi teljesítménye termelési, illetve nemzetjöveldmi tényezőt jelent, — mert ha ez nem így volna, a nagyközönség a szállítási díjakat nem fizetné meg, illetve nem tartana közlekedési eszközöket birtokában — a magánkézben lévő nevezetesebb szállítóeszközök teljesítményeit is — mérsekelt becsléssel — számítanom kellett.

A személyautók száma kereken 8000, átlagos évi teljesítménye 15.000, összesen 120.000.000 kocsikilométer à husz fillér = 24 millió pengőben, a magánteherautók száma 2300, évi 20 ezer kilométerenként 0.50 pengővel számítva, 23.000.000-ban becsültetett.

A szekérfuvarozást 750 millió tonnakilométerben feltételezve, a nemzetgazdaságilag hasznosítható teljesítmény az alacsony önköltség és csekély szállítási díjhányad folytán 1 fillérben értékeltetett és 7.5 millió pengővel vétetett számításba. Megjegyzendő, hogy a MÁV. a szekérfuvarozás értékét évi 10 millió pengőre, a hazai szállítmányozók 20 millióra becsülik.

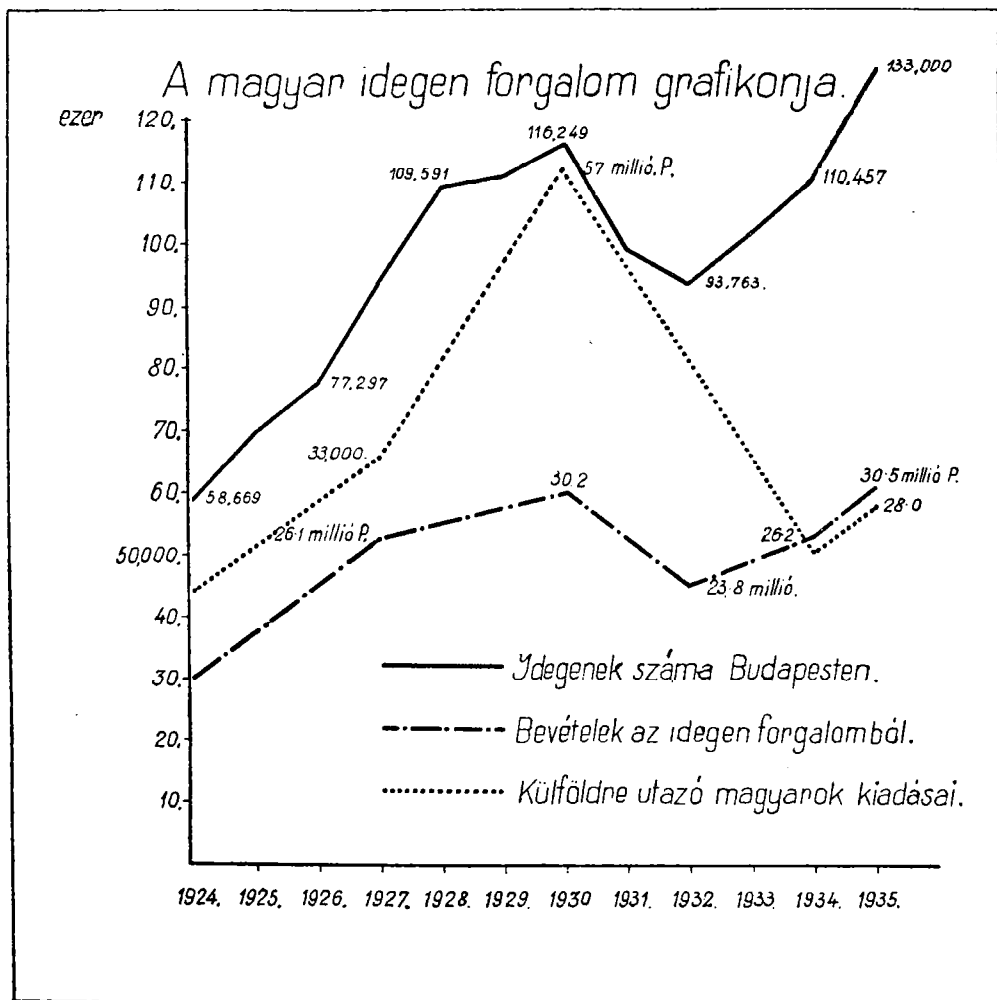
VIII. tabellám utolsó rovatát az idegenforgalomból származó 26 millióra becsült jövedelem képezi, amelyet a magyar idegenforgalomról készült grafikonban is bemutatok (5. ábra). Felső vonala a budapesti idegenforgalmat mutatja be az 1924—35. években Markos Béla dr., a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal igazgatójának publikációja nyomán. A bevételekre, amelyek az idegenforgalomból erednek, két részletesebb becslés áll rendelkezésünkre: az egyik Fellner prof. becslése az 1928. évre, a másik Markos dr.-é az 1934. évre. Mindkettő 100.000 körüli idegenre vonatkozik és majdnem azonosan 26 millió bevételről szólván, ez alapon voltam bátor grafikonom második bevételi vonalát meghuzni a budapesti idegenforgalom megbízható adataihoz arányosan.

Fizetési mérlegünk szempontjából rendkívül fontos annak a megállapítása, hogy az idegenforgalmi bevételekkel szemben hogyan alakul az évente külföldre utazó magyarok által külföldre fizetett összeg? Erre vonatkozóan a statisztikai közleményekből rendelkezésünkre áll Szigeti Gyula dr. értékes becslése az 1930. évre, amely ezt a passzív idegenforgalmat részletes számítások alapján 57 millióra becsülte. Az 1927. évre Fellner Frigyes dr. 32.964.000 pengőt, Markos Béla dr. az 1934. évre 26 milliót és Vágó József ugyanezen évre 20 milliót számít. Így megvonható volt a grafikon harmadik, pontosított vonala is, amely az idegenforgalmi kiadásokat szemlélteti.

Az 1935. évre a devizakiutalások arányából, az utlevél- és utazási jegyforgalom alakulásából megállapítható volt,

hogy Magyarország idegenforgalmának 1930. évi nagy passzívumával szemben az 1935. év, ha nem is nagyon jelentős, de a jövőre nézve biztató aktívummal zárult.

Visszatérve a VIII. táblázatra, annak végeredménye szerint *nemzeti jövedelmünk 1934. évi értékében a közlekedési és azzal szorosan összefüggő teljesítmények 20%-os aránnyal szerepelnek és ez az egy adat már kellően jellemzi a közlekedés nagy jelentőségét nemzetgazdaságunkban.*

5. ábra.

Fokozódik a közlekedés nagy jelentőségéről alkotott képzetünk akkor, ha rámutathatunk arra is, hogy az ország fizetési mérlegében a közlekedési elemek ugyancsak jelentős, de egyben túlnyomóan *aktív* tételekkel szerepelnek. 1930. évi mérlegükben

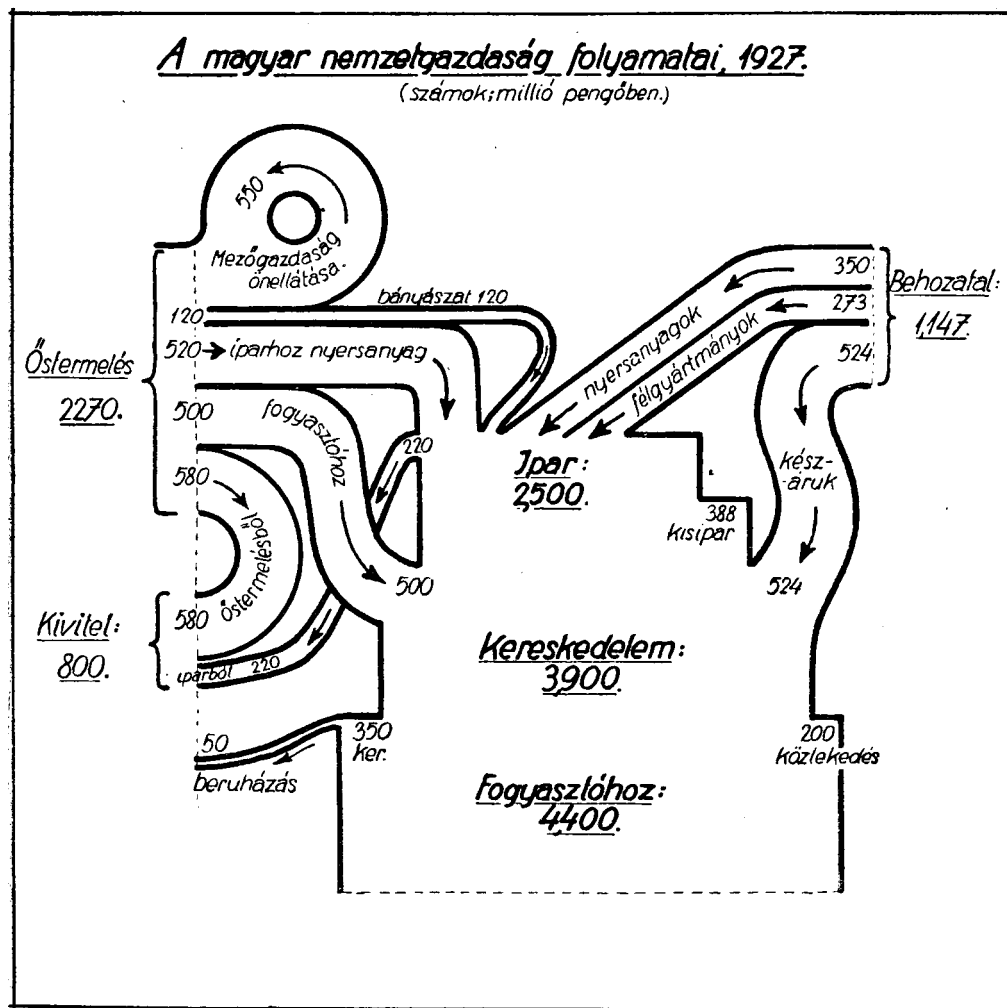
kikötőhasználatért	50 ezer P
vasuti tranzitó és kocsibérekéből . .	16.497 „ „
posta-, távirda- és távbeszélődíjakból	177 „ „
ki- és visszavándorlók pénzforgalma	393 „ „
kivándorlók pénzküldeményei . .	29,402 „ „
összesen	46,519 ezer P

aktiv tétel, amelyhez hozzáadva az áruforgalom értékelésében elrejtett szállítási díjakat, kereken 50 millióra értékelhető a fizetési mérlegben a közlekedésből származó aktívumok összege ebben az évben. Mivel azonban, mint láttuk, a közlekedés jelentősége nemzetgazdaságunkban, úgy mondhatnók, minden konjunkturától függetlenül, sőt mintegy annak dacára egyre nő, fizetési mérlegünk s ujabban külön idegenforgalmunk közlekedési aktívumai is előreláthatóan állandóan nőni fognak.

Más országokban még nagyobb a közlekedés ilyenén jelentősége. Csehszlovákiában 1930-ban a fizetési mérleg közlekedésjellegű aktiv tételei 1267 millió cseh koronát, az egész aktiv egyenleg 1220 milliót tesz ki. Angliában 1929-ben a hajózásból származó tiszta aktívum 130 millió font, a fizetési mérleg aktiv egyenlege 138 millió font.

Igyekeztem a fentiekben — számszerűen is — jellemezni és szemléltetni a közlekedés jelentőségét a magyar nemzetgazdaságban. A hazai adatok szemléltetésének befejezéséül grafikus ábrán is megkíséreltem felvázolni a magyar nemzetgazdaság folyamatát, a javaknak áramlását a gazdasági élet különféle retortáin a termelőtől a fogyasztóig. Az ábrázolás Fellner dr. prof. értékelésének nyomán az 1927. évre vonatkozik, ennek az évnek külkereskedelmi statisztikáját is felhasználva. Látható e vázlatból, hogy az őstermelés produktumainak egy része (vetőmag, trágya, állati munkaerő) a mezőgazdaság rezervoárjába ömlik vissza. Más része az őstermelés eredményének az ipar nyersanyagát és egyéb segédeszközeit (p. o. tüzelőanyagszükségletét stb.) képezi. Az itthon nem termelhető nyersanyagokat a behozatalból látjuk az ipari termelés széles torkába ömleni, nyersanyagok és félgyártmányok alakjában, míg a behozott készárúk az ipar megkerülésével a kereskedelem még szélesebb csipőjén át özönlenek a fogyasztóhoz. Az ipari termelésnek Fellner szerint 2500 milliónyi folyamából a statisztika szerint alig 10%, 220 millió került kivitelre, a többi a kereskedelem folyamatát dagasztva, hömpölyög a fogyasztás felé. Csaknem háromszorosa volt ennek 1927-ben a mezőgazdasági jellegű őstermelés kivitele, 580 millió pengő értékben. Az őstermelés egyéb produktumai, a vázlat szerint kerek 500 millió értékben közvetlenül a fogyasztó felé vett utjukban

ugyancsak tulnyomórészt a kereskedelemen haladnak át, amely értéküket a saját, valamint a közlekedés teljesítményei révén kerek 550 millióval növeli. Mintegy 50 millió (ábrámon 1 milliméter) a beruházásokra kontemplált kis hajszálér, amely a folyó évben 27 milliót tesz ki. Ebből az ábrából is kitűnik a közlekedés nagy jelentősége: mert hiszen a gazdaság körfolyamatának minden egyes fázisában a közlekedés szám-
talan technikai segédeszköze ugyszólván tudat alatt vagy ed-

6. ábra.

dig még alig érzékeltén van belefalonódva, amelyek nélkül ma már ennek a bonyolult folyamatnak egyetlen cseppje sem mozgathatna tovább és a vigan lüktető életfolyamatot a biztos pusztulás dermedtsége váltaná fel.

Vizsgáljuk még végezetül röviden a technikai közlekedés hatását egyfelől az ember életviszonyaira, másfelől a lelki-ség kialakulására.

Azt lehet mondani, hogy a modern technikai közlekedés elszakította az embert a tájtól, a felülettől vagy térségtől, amellyel boldogulása gyakran évezredek át összeforrott.

Ha valamely északi ország hajógyárában gőzös vagy motoros hajót építenek, amelyhez angol acéllemezt, német festékanyagot, amerikai rezet, indiai fát használnak fel s amelyen száz nemzetközi szabadalom van alkalmazva: ez nem lehet ugyanaz, mint amikor a normann „wiking“ a legközelebbi erdőből faanyagot hozott, hogy abból akarátának, formaérzékének megfelelően magasorru hajót építsen, a táj szellemei által adott inspirációknak megfelelően, amellyel azután világhódító rablótúrájára indult. Sem lelkileg, sem gazdaságilag nem lehet azonos, hogy a mindennapi élethez szükséges szerszámokat, ruhaneműeket, háziesszközöket, játékszereket tájképi környezetemnek, nemzetemnek, saját munkámnak elemeiből vesszem-e, amellyel ősről-ősre felküzdöttem magamat a barbárság állapotából, vagy pedig ha a világ ezer tájképről egyidejűleg különböző anyagokat kínálnak nekem, hogy világkereskedelmi árucikkemet elkészíthessem velük és ha ezer idegen tárgy fekszik előttem, amelyek mind megakadályoznak abban, hogy oly dolgokkal foglalkozzam, amelyek az ősök vagy az ősi táj szelleméből fakadnak. Ezek által ugyan az élet bizonyos fokig simábbá, kényelmesebbé válik és csaknem egy nevezőre hozható a barbárság és kultúra, hiszen a néger ugyanazokkal az ipari termékekkel és háziesszközökkel látható el, mint a műveltség csúcspontján álló tudós. De az éghajlat, a táj, többé nem egyuttal életünk sorsa, mint régen: a körülöttünk lévő felület és tér már legfeljebb szállás, lakótér, amelyet igényeink vagy egészségi állapotunk szerint tetszőlegesen megváltoztathatunk anélkül, hogy tevékenységünk ezt megérezné.

Ahol azonban a nyersanyagoknak oly különleges lelőhelyei vannak, amelyek nemzetközileg hasznosíthatók, illetve kereslet tárgyai: ott a táj felveszi ennek a termelésnek a karakterét. Így keletkeznek a szén-, vasérc-, olaj-, kálisó- stb. vidékek. Sőt maguk az erdőségek, amelyek ma már gépi erővel nagy szakaszokon egyszerre kiirthatók: a cellulóze-ipar nyersanyagtermelésének jellegét vehetik fel. Egyszóval a tájakból azok az elemek domborodnak ki erőteljesebben, amelyek a nemzetközi ipar körébe vonhatók. Ez nemcsak a nyersanyagtermő helyekre vonatkozik, hanem bizonyos földrajzi fekvésre, alkalmas közlekedési lehetőségekre (öblök, folyamok, szorosok stb.). A tájaknak igen széleskörű átértékelése történhetik azáltal is, hogy nagyobb felületeik orvosilag értékelhető gyógytényezőkkel rendelkeznek s így szanatóriumok, üdülőtelepek létesítésére alkalmasak. Ezek a „gyógytájak“ vagy üdülőhelyek, szórakozási felületek vagy nemzeti parkok.

A tájnak mint nemzetképző alapnak jelentősége tehát csökkenőben van. A tájképi vagy éghajlati akadályokat a technika áthidalja: a hegyeken átrepülünk, a sziklapartokba kikötőket robbantunk, a szürkületet mesterséges világítással

paralizáljuk, a világ minden részében lévő irodák egyenlő hőmérsékleten tarthatók, valamely vidék éhinségét nemzetközi segélyakció enyhítheti a technika segélyével. Már nem lényeges, hogy alföldön, félszigeten vagy folyami deltában lakunk: ha szállásunk kedvezőtlenül fekszik, bármely este eltolhatjuk környezetünket vagy annak éghajlatát. A „technikai éghajlat” hatása kiegyenlítő: a tájakról már csak mint munkahelyekről, pályaudvarokról, bányaművekről, gazdasági felületekről emlékezünk meg.

A közlekedéstechnikai korszakban teljesen átalakult a régi értelemben vett kereskedelem és új üzleti világ jött létre, amely a termelés gépesítéséhez hasonlóan merőben „könyvelés” jellegét kezdi öltetni. Azelőtt a kereskedelem nem mindig ékelődött be termelő és fogyasztó közé: ma egy gombot, cipőt, sőt egy szál virágot sem lehet megmozgatni anélkül, hogy az valahol el ne könyveltetnék. Az árunak a Földön termelt sokasága, a közlekedés folytán létrejött körforgalma, a kézi és agytevékenységtől való elszakadása a termelvényekkel való kereskedelmet számszerű és diszpozíciós tevékenységgé fejlesztette. A fogyasztási cikkek előállítását gépvilág szériaszámra ontja piacra a közlekedési eszközöket, de megsokszorozódott az elhelyezés lehetősége is azáltal, hogy a Föld minden egyes pontjával hirszolgálati összeköttetésben vagyunk, amit a kereskedelem igyekszik a maga javára kihasználni. De maga a kereskedelem és könyvvitel író- és számológépekkel olyannyira gépesítve van, hogy milliárdos számok tömkelegében való eligazodás már nem is okoz nehézséget.

A technikailag tökéletesített üzleti szervezet a lehetőségeket kihasználja, tekintet nélkül a termelés igényeire. A fogyasztást nemcsak felkutatja és kielégíti, hanem egyes reklámmal ott is fogyasztási igényeket támaszt, ahol azok maguktól nem jöttek létre: ez a gépi erővel felfokozott reklám hatása, amelynek óriási költségei végül is a fogyasztót és termelőt is terhelik. Így az üzlet nemcsak az áru és a fogyasztó szükségleteinek függvénye, hanem maga az áru, sőt azzal együtt az egész technika az üzlet függvényévé váltak, egy üzleté, amely egyébként a technika minden korszerű vívmányával és véletlen következményeivel is felszerelte magát.

A legkisebb ember az így gépesített világban érzi a kapcsolatot a „nemzetközi kapcsolótáblával”. A paraszt buzáját ritkán veszi meg kisiparos szomszédja, többnyire a világpiaci árat figyelembevéve adja azt el. Szomszédja, az asztalos, Berlint és Csikágót hallgatja, hogy ne vegye meg drágán a buzát, mert ha ezt tenné, alkalmasint kevés pénze maradna, hogy lakkot, politurt, rézvereteket stb. vásároljon, amelyeknek szintén megvan a tőzsdei árfolyamuk. A „haza” csak annyiban maradt meg árszabályozó tényezőnek, amennyiben a világ egyéb tájairól ideáramló termékeket, amelyeket nagy fuvar-

dijak terhelnek, bizonyos akciórádiuszban itthon előállított termékekkel és kisebb fuvar költséggel, p. o. teherautófuvarozás beállításával tud — ellensúlyozni. De ezek a kis üzletkörök is rohamosan kitágulnak idehaza, p. o. az autbusz közlekedés bevezetésével, úgyhogy kicsiben ugyanolyan fergetege keletkezik a kínálatnak és keresletnek, mint a világpiacra és minden esetben annak függvényeként.

Észak-Amerikában, amely primitív közlekedésmentes korszakok hagyományaitól nem terhelten, ugyszólván a technikai korszakban született meg, a földművelési egységek, a farmok már nem is a táj szellemei által rögzített őstermelőhelyek, hanem kis ipartelepek. A farmer, ha nem látja üzemét rentábilisnak, habozás nélkül eladja a farmot élő- és holtfelszereléssel, sőt butorokkal, zongorával és rádióval együtt és a csekkel a zsebében előnyösebb konjunkturájú vidékre utazik, hol új telepet keres.

A technika és technikai közlekedés fejlődésével, amelynek nemzetgazdasági jelentőségét így számszerűen is igyekeztem szemléltetővé tenni, ha nem is testileg, de a gyors helyváltoztatás lehetőségeinél fogva lelkileg nagy változást szenvedtünk. Már nem a lópatkó vagy szélfeszítette vitorla ritmusában élünk, hanem óriási távolságokon robogunk, mágusi tulajdonságokkal rendelkező, önjáró kocsikon, gőzhajókkal a vizen és víz alatt hajózunk, álomszerű gyorsasággal tovasikló repülőgépeink alatt a hegységek összezsugorodnak, a határok eltűnnek, új világperspektíva tárul elénk, szemeink és füleink a szó valódi és átvitt értelmében a földgolyó körül keringenek, látó- és hallóképességünk csaknem végtelenné vált. Idővel talán az atmoszférikus viszonyokat, a szárazföld és tengerek megosztását is befolyásolja majd a technika.

A kézművesség a technikai, az erkölcsiség a jogi szervezetbe, a tekintély a tömegekhez való igazodásba, a mezőgazdaság a nemzetközileg értékelt felületekbe tolódott el, a nevelést a kartoték, a lelki életet a mechanizált szervezeti gondoskodás, az egyént a kollektív rendi tagság váltja fel. Emberi nagyság dimenzionált nagysággá, a művészet gépesített eszközökké vált, amelyek a hangot és képet, éneket és zenét műszakilag átvetik az aether hullámaira és a bolygó körül kergetik.

Az emberek milliói tehát hirtelen el vannak választva ősök és hazájuk földjétől, ha nem is a valóságban, de lelkileg, sőt egy részük a valóságban is állandó mozgásban van a közlekedési gépeken. Ezek az emberek ma még magukban hordják a honi tájék és a haza romantikus képzeit, amelyeket többé a régi értelemben nem élvezhetnek, mert azok merőben gazdasági fogalmakká váltak. Az új ember ide-oda hányódik lelkileg haza, erkölcs, kultúra, tájék és az új értelemben még kiforrott erkölcsi szabályokkal nem rendelkező világ brutali-

tásai között. Amint ebből a technikailag kifejlődött, de lelki-
leg még kialakulatlan káoszból, szellemünk és érzéseink e tra-
gikus állapotából új erkölcsi törvények fognak kikristályo-
sodni: előállhat az új, kötelező világrend. Bizonyos, hogy ezek
az új lelki kötelmek sokban érintkezni fognak azokkal az örök
lelki értékekkel, amelyek az emberiséget eddigi pályáján kö-
vették. Ha azonban a háztartás, a gazdaság, sőt államforma
keretei már egyszer felbomlottak és összetörték: az erkölcs és
jog normái is alkalmasint változni fognak, hogy szimboliku-
san újra beilleszkedhessenek a mindennapi élet ujjaalakult
számtalan folyamatába és a népre oly meggyőző erővel has-
sanak, hogy a technikai világ új forгатagában, a megrendült
lelkiség utvesztőiben újra biztos alapul szolgálhassanak a jö-
vendő számára.

Igy lesz valóban áldásossá a technikai közlekedés nem
csupán egyes — értelmét valójában fel sem ismerő — üzlet-
emberek, vagy előnyeit kiméletlenül felhasználó politikusok,
hanem a nemzetek gazdasági tevékenysége és ezen belül a nép
nagy tömegei számára, munkájuk eredményessé tételére és
életmódjuk megkönnyítésére.

Ennek a folyamatnak a módszeres megkönnyítése haza-
fias kötelességünké teszi, hogy a közlekedéstudományt eddigi
mellőzött helyzetéből kiemeljük, hogy ne legyen többé a gaz-
daságtudományok elhanyagolt mostohagyermeké, sem pedig a
műszaki tudományok mellékes ágazataként kezelt segédtudo-
mány, hanem helyezzük azt, mint a közgazdaság egyre izmo-
sodó, önálló oszlopát hazánkban is a megfelelő piedesztálra!

Malduri Maléter Jenő.

Közlemények.

Idegenforgalom és fizetési mérleg.

A trianoni szerződés után Magyarország elvesztette az idegekre legnagyobb vonzóerőt gyakorolt helyeit, havasait, tengerpartját, legtöbb festői városát. Budapestet kivéve az ország szétdarabolása után a nagyarányú külföldi propaganda és költséges idegenforgalmi befektetések rentábilisaknak nem látszottak. Mégis újabban a fővároson kívül is számos hely tett szert jelentőségre az idegenforgalomban. Az utazási divatok változnak, a közlekedés mind közelebb hozza egymáshoz az országokat, a közönség letér a karavánutakról, új látni-, hallani- és izlelnivalókat keres, érdeklődik az etnikum specialitásai iránt; ennek kapcsán egyre nagyobb az emberi ügyesség és szorgalom szerepe a propagandában és az idegenek fogadásában. A verseny szélesebb és élesebb lett. Egyre több eszközzel kell a vendégeket vonzani; a súlypont az artisztikum, a természet szépségeitől kissé a civilizáció vívmányai felé tolódott el. A szép fekvés, a jó klíma néha csak kerete a kényelmes szállás, jó konyha, sportok és társaság fokozott élvezésének. Másrészt egyre nagyobb a szerepük az alkalmi produkcióknak, kiállításoknak, ünnepélyeknek, versenyeknek stb. Mindez a fémjelzett látnivalókban szegényebb országoknak nagyobb eshetőséget ad, hogy céltudatos munkával pótolják, amit a természet és a múlt nem adott meg. A mindennapi környezet szépségeivel és érdekességével is le lehet kötni az érdeklődést, ha stilusosan nyújtják azt és összekötik a civilizáció kényelmével.

E lehetőségek invenciózus kihasználása révén fordul az érdeklődés eddig mellőzött helyek felé is. A nem várt eredmény ugyan néhol tulzott optimizmusra vezetett és bizonyos túlméretezésekhez is; de aki dolgozik, hibázik és ez nem ok a rideg kritikára. De ha elismerjük az eredményeket és bizunk a továbbiakban, amikor le akarjuk vonni az eddigiek tanulságait és megrajzolni a fejlődés irányát, le kell vetnünk a rózsaszínű szemüveget, bár az a propagandában hasznos szolgálatot is tehet.

Annál fontosabb a tisztánlátás, mert ma e téren se sokat érnek a „szerzett jogok“, a tradíció, a renomé. Valutáris intézkedések, gazdaságpolitikai események, külpolitikai fordulatok máról-holnapra megfoszthatnak régi látogatóiktól egész vidékeket és viszont nem egyszer hirtelen kell berendezkedni a vendégfogadásra, ha a kedvező alkalmat nem akarjuk elszalasztani. A folytonos versenyben csak úgy érhető el eredmény, ha a fantázia a realitás iránti érzékkel párosul.

Mindez több áldozatot és munkát követel, mint ezelőtt. A fejlődés üteme egyre gyorsabb, ami növeli az irremutálós beruházások veszélyét és nehezíti a kalkulációt. Látjuk, miképp degradálnak ócskavassá luxuszöcsöket a versenytől hajtva, hogyan építenek át fényűző

szállodákat, ha az up to date követelményeinek nem felelnek meg. Az idegenforgalmi befektetések amortizációja megrövidült és kockázatuk megnövekedett.

Ép ezért *kétséges*, hogy az a nagy fejlődés, amely az idegenforgalmi intézményeknél nemesak a most előretört országokban, hanem pl. a kéjutazás őshazájában, Olaszországban is látható, mindig *fokozott hasznot jelent-e* az illető ország gazdaságának? Lehet ugyan, hogy az új beruházások feltétlenül szükségesek voltak, mert nélkülük a külföldiek elmaradtak volna, de a tényleges eredményt mindig nehezebb lesz megállapítani, mivel itt is *növekszik a közhalalom tevékenysége* és még az *egyes* közüzemek valódi jövedelmezőségét is egyre bajosabb kihámozni, annyira egybevegyül a sok közintézmény munkája és oly bonyolult finanszírozásuk. De nem foglalkozunk itt ezzel részletesen, mert amugy is köztudomásu, hogy a legtöbb ország idegenforgalmi iparágai — közkézben és magánkézben egyaránt — *válságban* vannak.

Hasonlítsuk pl. össze a világháború előtti és a mai Olaszországot. Ha nem is esünk a régi rezsim teljesítményei lebecsülésének gyakori hibájába, mégis szembetűnő a nagy haladás. Ma az idegen a kisebb helyeken is kényelmet, tisztaságot talál. A közlekedés pontos, a műemlékek jobban hozzáférhetők, környezetük stilusosabb és a külföldieknek mind többet nyújtanak ünnepélyek, kiállítások stb. alakjában is. Régebben némi vállalkozási kedv kellett Itália elhagyottabb szépségei felkereséséhez, ami kényelmetlen utazást, hiányos étkezést, a lazzaronik molesztálását stb. jelenthette (bár *Michels*, a fasizmus neves ismertetője is rámutat, mily sok a hamis általánosítás ebből a szempontból is a régi Olaszország terhére), ma mindez — néha az utazás romantikájának rovására — csaknem megszűnt. Azelőtt az állam és a társadalom voltaképp nem sokat törődött a turistával, bármily fontos volt is ez a fizetési mérleg és széles rétegek megélhetése szempontjából, inkább csak hagyták, hogy élvezze a természetet és a művészetet; ma keményen megdolgoznak a vendégek megelégedéséért.

Az érem másik oldala viszont azt mutatja, hogy a külföldiek által Itáliában elköltött pénznek *csökkenő hányada valódi haszna a nemzetgazdaságnak*. Mint minden gazdasági ténykedésnek, a cserének is legfőbb motivuma a lehető legkisebb áldozattal a lehető legnagyobb haszon elérése, vagyis, hogy a cserélő mennél kevesebbet adjon és mennél többet kapjon a cserében. Az idegenforgalom a külföldiekkel való minden más gazdasági kapcsolatnál nagyobbarányu hasznot hozhat. A belőle folyó jövedelemnek ugyanis jelentős része *helyjára-dék*, amelyért — ha az a természeti előnyök élvezésének bére — emberi munkát és munkaterméket cserébe nem kell adni, ha pedig művészi stb. teljesítményekért jár, ezek nagy részét már az elődök végezték el. Elképzelhető az is, hogy egy külföldi valahol a lakosság által nyújtott semminő javakat, szolgáltatásokat nem vesz igénybe, ez esetben mindaz, amit ez idegen az élvezés engedélyéért belépődíjban vagy más formában fizetne, az ország lakosainak (illetve azok egy részének) tiszta hasznát képezné. A jobb megvilágítás kedvéért felállított ezt a szélső hipotézist a való élet példái alátámasztják. Világos, hogy ha pl. egy *osztrák* üdülőhelyen nemrég sokkal olcsóbban elégítették ki a kulturigényeket, mint *Dél-Olaszországban* vagy *Spanyolországban*, az árkülönbség tulnyomó része az illető helyek magasabb idegenvonzó értékének s így nagyobb járadékának tudható be. Amíg vala-

hol — mint a felhozott államokban — nem sokat alkottak az idegenek kedvéért, addig, ha talán kevesebb idegen is kereste fel emiatt e vidékeket, a látogatókon szerzett *haszonkulcs gyakran jóval nagyobb volt*, mint ma, amikor több oknál fogva a legpompásabb intézmények a leglenyomottabb árakon állnak az idegenek rendelkezésére. A felületesség nem válik ugyan diszére egy nemzetnek, de üzleti szempontból esetleg nem volt hátrányosabb, mint sok mai csucsteljesítmény.

Magától értetődő, hogy az idegenforgalom emelését szolgáló minden befektetés is csak akkor hasznos a nemzetgazdaságnak, ha az általuk elért bevételi többlet meghaladja a befektetés áldozatait. Magánvállalkozásnál ezt nem kell hangsúlyozni, mert ez nem is alakul meg, ha az erre irányuló kalkuláció nem kedvező. Sok idegenforgalmi létesítmény elmaradna tehát, ha az idegenforgalmat tisztára a magánvállalkozás bonyolítaná le és a köz nem létesítene ily intézményeket, valamint nem pártfogolná a magánvállalatokat. A köznek ugyanis módjában áll a deficitet adóból fedeznie, vagyis idegenforgalmi dumpinggel élni, ami azt jelenti, hogy a külföldi a javakhoz és szolgáltatásokhoz olcsóbban jut hozzá, mint amennyibe azok előállítására, teljesítése került, illetőleg mint amennyiért azt az illető ország lakosai maguk megszerezhetik.

Kis országok kormányzatai külpolitikai és kulturális okokból is sürűbben fordulnak az idegenforgalom növelésének ehhez a módjához; de tisztán gazdasági szempontból is sok szószólója van ennek, így Prinz Gyula¹ rámutat arra, hogy a csorbatói szálloda, ha maga nem is volt rentábilis, deficitjénél nagyobb arányban növelte a MÁV bevételeit, vagy a lillafüredi szálloda „mint reklámanyag olyan vonzó, hogy minden üzemi ráfizetés dacára is pompásan fog jövedelmezni az országnak“.

Szocializáljuk-e tehát az idegenforgalommal összefüggő minden vállalkozást és foglalkozási ágat? Ha nem is hozzuk itt fel a nálunk e téren tett kedvezőtlen tapasztalatokat, tekintve, hogy az idegenforgalommal a legtöbb termelési és foglalkozási ág közvetlenül is összefügg, ez csak a teljesen szocialista államban volna megvalósítható. De ahhoz, hogy a magángazdasági rentabilitást nem nyújtó idegenforgalmi intézmények is létrejöhessenek, nem kell formai szocializálás, államosítás, mert ez elérhető a szélteben alkalmazott protekcionisztikus rendszabályokkal: szubvenciókkal, adó- és tarifakedvezményekkel is, továbbá oly közmunkákkal, — utakkal, vasutakkal, fürdőkkel stb. — amelyek magának a közületnek több kiadást jelentenek, mint bevételt, de jövedelmezőkké tehetik az általuk érintett magánvállalatokat. Közvetlen, vagy közvetett formában tehát sokszor megvalósul már a nyílt szocializálást helyettesítő eljárás: a magánvállalkozás veszteségének szocializálása.

Bár ez a lakosság közterheit növeli, ismeretes a magyarázat, amely szerint egyes országok külkereskedelmi mérlegük deficitjét csak ezuton egyenlíthetik ki. Azonban nagy különbség, hogy az állam, vagy a községek egyes irrentábilis üzemeket segítenek, egyes áldozatokat vállalnak-e, hogy másutt a nyereség annál nagyobb legyen, vagy pedig, hogy addig forszírozzák-e az idegenforgalmat, amíg az maga egészében veszteséges tétele lesz a közgazdaságnak, mert a külföldiek csaknem mindent dumpingáron kapnak. *Olaszország* pél-

¹ Magyar Szemle 1935. IV.

dájával itt nem foglalkozunk. mert bár gazdaságpolitikája évek óta ebben az irányban haladt, feltehető, hogy ez már a háborus előkészülettel függött össze; fokozottan állt ez a későbbi helyzetre, amikor a blokirozott hadviselő nemzetnek nem volt választéka az import fedezésének eszközei közt. De ismeretes, hogy a válság óta a legtöbb állam egyre többet fordít közadókból az idegenforgalom fejlesztésére és fokozza oly összegekkel a dumpinget, amelyek amortizálására kevés a remény. Ez a helyzet adja meg mélyebb értelmét *Paul Morand Lointain hercegének*, az utolsó turistának, akinek odacsalogatásáért minden kormány elkeseredett küzdelmet folytat egymással.

Ismeretes, hogy némely országban az idegenek olcsóbban utazhatnak, olcsóbban vehetnek benzint és sok minden mást, mint a belföldiek, mivel az így adódó veszteséget az állam vagy a község megtéríti. De akár helyesli valaki e módszert, akár nem, szem előtt kell tartania, hogy az párhuzamos az érvényben levő egész külkereskedelmi rendszerrel, amely ugyancsak az állami exporttámogatás bár-hogyan nevezett, de lényegében dumpingben alapuló rendszere. Ez természetes is, mert végeredményben az idegenforgalom is — gazdasági értelemben — a külállamok polgáraival folytatott kereskedelemnek egy faja, amelynél a külföldiek fogyasztására szánt javakat nem kell exportálni, mivel a külföldiek maguk jönnek ide azokat elfogyasztani. Kivéve tehát a külföldieknek már említett azon kiadásait, amelyekért javakat vagy szolgáltatásokat cserébe tulajdonképpen nem kapnak, ami a külkereskedelem elméletében áll a dumpingre, az exporttámogatásra és általában a veszteséges kivitelre, az áll az idegenforgalomra is. Ha egy külföldi által valamely országban kiadott pénz végösszege kisebb az általa élvezett javak és szolgáltatások piaci áránál, akkor a különbözet, mint veszteség, az illető ország adófizető lakosait terheli, kivéve azokat, akik a külföldivel kötött üzletek révén — a maguk erejéből, vagy a közhatalom támogatásával — egyéni hasznot szereztek.

A gazdasági tények komplexumában nem könnyű tisztázni, mikor veszteséges az idegenforgalom és mikor nem, de azt hiszem, sok áldozattól kimélné meg egy ország lakosságát, ha minden létesítményt és intézkedést e téren az illetékesek ennek az elvnek szemszögéből vizsgálnának meg. És úgy vélem, mennél nagyobb itt a magánvállalkozás és mennél kisebb a protekcionizmus szerepe, annál több a garancia ennek az elvnek érvényesülésére.

Az analógia a külkereskedelem más ágaival szemben a *defenzív és a retorziós intézkedéseknél* is kimutatható. Ahogyan az olcsó külföldi áruk ellen vámok, majd ha ezek nem eléggé hatékonyak, kontingensek és tilalmak védik az egyes termelő-kategóriákat, úgy igyekeznek a kormányzatok mind erősebb eszközökkel biztosítani az ország idegenforgalmi helyei részére a hazai közönség látogatását és megnehezíteni a polgárok külföldre utazását. Ismeretesek az *utlevélkényszer, devizakontingensek, felárak, bankjegykiviteli tilalom*, a külföldet járt polgárok *külön megadóztatása* és így tovább.

Ha mindezzel szemben el is fogadjuk a statisztika becslésen alapuló végösszegét az idegenforgalomból eredő bevételekre vonatkozóan, úgy hisszük, még becslésszerűen is nehéz megközelíteni azt az összeget, ami ebből valóban a fizetési mérleget javítja. Ha a külföldiek az országnak oly termékeit fogyasztják el, amelyeknek megfelelő áron külföldre való eladására egyébként mód lett volna, akkor ez a fizetési mérlegre közömbös. Ha azonban olyan javak találunk ezuton

vevőre, amelyek másképp nem lettek volna eladhatók és főleg oly emberek szolgálatai értékesíthetők így, akik különben tétlenségre lettek volna kárhoztatva, akkor ez valóban külföldről eredő bevételi többlet lenne az országnak, feltéve, hogy a külföldiek ittléte az importszükségletet is nem fokozza. Minthogy azonban mindig ez az eset, — hiszen amiképp az ország saját polgárai is rászorúlnak oly külföldi javakra, amelyek az országban nem termelhetők, tehát éppen így a külföldiek is, ha itt tartózkodnak — a behozatalnak így adódó emelkedése, amelynek pontos összegét a statisztika meg nem adhatja, a mérleg követel oldaláról mindenképp leveendő. Nálunk például a külföldiek ellátására tulnyomóan hazai termésű élelmiszerek szolgálnak, de egyebek között tea, kávé, olaj, kőszén és gumifogyasztásuk stb. stb. növeli mindezen cikkek behozatalát. A statisztika tehát csak azt foghatja meg hozzávetőlegesen, mennyi valuta kerül a külföldiek révén az országba, de nem igen mutathatja ki, mennyivel több pénz megy ennek kapcsán a külföldre, mint amennyi a külföldiek itt tartózkodása nélkül kiment volna.

Ezt nemcsak elméleti szempontból kellett elmondani, hanem azért is, mert a gyakorlatban az egyébként nagyon hasznos propaganda révén a közönség tulzott képzeteket alkot magának az idegenforgalom nemzetgazdasági szerepéről, ami fokozza az említett téves beruházások, túlméretezések veszélyét, a közterhek nagyságát és nem egyszer fontosabb problémáktól is elterelik a közfigyelmet. Nem a negatív álláspont hive szól itt, magam is azt remélem, hogy az országnak az idegenforgalomból származó jövedelme a mainak még többszörösére fokozható. De nem szabad elfelejteni, hogy a legnagyobb prosperitás évében, 1929-ben, amikor a külföldiek előzőnlőtték *Franciaországot*, a külföldi utasoktól eredő bruttó bevétele² 392 millió dollár volt, nettó bevétele pedig 333 millió, a nemzeti jövedelemnek kb. 3%-a, ami kétségkívül jelentős tétel, de nem az az aranyfolyam, ami a nagyközönség szeme előtt csillog. A megfelelő *olasz* adatok 137, illetőleg 121 millió dollárt tesznek ki, vagyis jóval kevesebbet a nemzeti jövedelem 3%-ánál. Ez összegekből azonban előbb még le kellene vonni az import ezáltal történt — fent tárgyalt — növekedését, hogy az illető nemzetek tényleges bevételi többlete megállapítható legyen. És azt hisszük, a keretek helyes méretezését csak megkönnyíti, ha hangsúlyozzuk, hogy nem az idegeneknek mutatnók a megkapó hortobágyi délibábot, hanem magunk kergetnők azt, ha azt hinnők, hogy csonka országunk nagyságához képest hasonló arányban részesülhetne az élvezők pénzében, mint Róma, a Riviera, Velence, Toscana, a Dolomitok és Szicília országa, vagy mint Párizs, Nizza, a Mont Blanc, az Atlanti-fürdők és a Pireneusok hazája. Valóban, van egy ország, amelyről a laikusok azt tartják, hogy az idegenforgalomból él és amelynek csaknem egész területe érdemes a megnézésre: *Svájc*, ahol az idegenforgalomból eredő bevételi többlet 1929-ben fejenként kb. 13 dollárt tett ki, az átlagos jövedelemnek kb. 4%-át; minthogy azonban ott a külföldiek ellátására szolgáló élelem és egyéb nyersanyagok tulnyomó részét is külföldről kell behozni, nem lehet tudni, mily mértékben javítja az tényleg a fizetési mérleget? Természetesen ott is, miként Franciaországban és Olaszországban, a külkereskedelmi deficit jelentékeny hányadát fedezi az idegenforgalom;

² L. Statisztikai Szemle, 1934. 1058. l.

de rá kell mutatni a sajtó révén is terjedő nézetnek helytelenségére, mintha az idegenforgalomból eredő bevétel a maga egészében tiszta hasznot, vagy teljes összegében a fizetési mérleg pozitív tételét jelentené egy országra nézve.

Megokoltam, miért nem tartottam feleslegesnek e maguktól értetődő igazságokra rámutatni. Amikép az idegenforgalom a külkereskedelem egy fajának tekintendő és ahogyan ennél fogva ugyanazok a törvényszerűségek érvényesülnek itt is, mint az exportkereskedelemben, úgy hasonló eltorzult ideák és téves jelszavak elburjánzásának vagyunk tanui ezen a téren is. Ha a valutáris szempontokat, amelyek tárgyalása hosszadalmas lenne, itt kikapcsoljuk, azt tapasztaljuk, hogy amennyire a köztudatban elhomályosult, hogy *az export egyetlen gazdasági célja csak az import lehet*, vagyis kizárólag azért kell javakat kiszállítani, hogy más javakat behozhassunk, úgy csak kevesek előtt áll tisztán, hogy ez lehet az idegenek fogadásának is egyetlen logikus célja és gazdasági haszna. Vagyis nem azért kell idecsalogatni a külföldieket, hogy legyen, aki javainkat itt elfogyasztja, hanem hogy az általuk itthagytott valutából fedezhessük külföldi javakra irányuló szükségleteinket. A protekcionizmus hiveinek tehát, akik a kereskedelmi mérleg mennél aktívabbá tételére törekcszenek, meg kell gondolniok, hogy az idegenforgalom éppen ahhoz segíti hozzá az országokat, hogy kereskedelmi mérlegük mennél passzívabb lehessen, hogy mennél több árut lehessen külföldről behozni. Más célra ugyanis az ezuton nyert valuták és devizák nem fordíthatók. Nem változtat ezen az, hogy a javakat a jövőben akarjuk-e behozni, vagy már a múltban behoztuk-e őket és most csak adósságainkat törlesztjük-e, mert ez csak időbeli eltolódást jelent. A szakemberek számára talán szükségtelen volna ilyen banális igazságok újból való leszögezése, de ugyanök nyilván tudják azt is, hogy a neomerkantilizmusnak az a deformált válfaja, amely lehető nagy kivitelben és lehető csekély behozatalban, tehát az ország külkereskedelem útján való szegényítésében látja a gazdagodás és prosperitás útját, nemcsak az ebből hasznot húzó érdekeltségek részéről kap mindig erősebb hangot, hanem ma már ez a nézet átítatta szinte az egész közvéleményt, tehát mindazokat, akik az ilyen gazdaságpolitikának csak a *terheit* viselhetik, mert az ő adóik fedezik a veszteséges üzleteket. Nem foglalkozhatunk itt azokkal a társadalomszerkezeti okokkal, amelyek folytán az emberek minden más szempont félretolásával csak azokat az intézkedéseket támogatják, amelyekről úgy vélik, hogy a munkahelyüket védik, a munkaalkalmukat biztosítják. Nem taglalhatjuk tehát bővebben azt sem, miért állították feje tetejére a csere fogalmát, mintha annak a javak elhelyezése nem csupán *eszköze* lenne, hanem *célja*. Ennek a cikknek csupán az volt a feladata, hogy nagy vonásokban rámutasson az idegenforgalom igazi szerepére a fizetési mérlegben és kifejtse azt, hogy annak nincs más előnye egy országra nézve, mint a *külföldi javak behozatalának lehetővé tétele vagy növelése*. Akik tehát egyaránt kívánják az idegenforgalomnak még veszteséges eszközökkel való növelését is és a behozatalt gátló rendszabályokat, hasonlóképpen járnak el, mint azok a hitelező államok tették, amelyek ugyanakkor követelték a fizetést az adós országoktól, amikor elzárkóztak azok áruai elől és ezzel a legnagyobb mértékben hozzájárultak a világgazdaság összeomlásához.

A kivitel szerepe a mezőgazdasági termés értékesítésénél.

A mezőgazdasági termelés egyes ágazataiban nagyon különböző a kivitel jelentősége. Magyarországon némely termelési ágazatok sorsa a kiviteli kampány sikerén fordul meg, oly nagyok a csak export útján értékesíthető feleslegek. Másoknál az exportfelesleg az egész termeléshez viszonyítva csekély, de a kivitelnek az értékesítésre gyakorolt hatása mégis nagy, mivel a belső áralakulás alsó határát elméletileg a külföldön elérhető ár szabja meg. Aránylag kevés számú olyan termék van, amelynek értékesítése a kivittől többé-kevésbé függetlenül alakul.

A magyar mezőgazdasági termelés és a kivitel viszonyát feltáró vizsgálatokat elősegíti s egyben időszertűvé is teszi, hogy az elmúlt hetekben a nemzeti jövedelem kiszámításával kapcsolatos rendkívül gazdag adatgyűjtemény került nyilvánosságra,¹ amely többek között az említett területen való tájékozódásra is módot nyújt.

Az idézett munka a magyar mezőgazdaság termelésének bruttó értékére és a mezőgazdaság bruttó pénzbevételeire vonatkozólag a következő eredményre jut:

I. A magyar mezőgazdaság által termelt és piacrahozott javak értéke.

Gazdasági év	A mezőgazdaság termelésének bruttó értéke		A mezőgazdaság bruttó pénzbevétele névleges érték
	névleges érték	volumen	
1924/25	3.650.2	3.207.7	1.284.7
1925/26	3.684.5	3.960.7	1.399.4
1926/27	3.637.3	3.773.0	1.406.6
1927/28	3.922.2	3.628.7	1.447.8
1928/29	4.255.2	3.936.1	1.507.8
1929/30	3.227.9	3.888.0	1.444.8
1930/31	2.721.9	3.832.7	1.078.4
1931/32	2.367.9	3.682.8	807.2
1932/33	1.994.1	3.862.0	662.9
1933/34	1.832.6	4.174.1	671.3
1934/35	2.103.1	3.809.1	705.8

A fenti táblázat első számsora a termelésnek a mindenkor érvényben volt termelői árakon kiszámított értékét jelzi, a második a termelt mennyiségeknek az 1924/25—1926/27. gazdasági évek átlagos árain számított értékét; a két adatsor közti távolságnak 1929 és 1934 közt észlelhető megnövekedése a mezőgazdasági termékek áresését tükrözi vissza. A harmadik adatsor a *mezőgazdaság által piacrahozott termékek* értékét mutatja. Az első és a harmadik sor adatainak egybevetéséből az tűnik ki, hogy a magyar mezőgazdaság az általa termelt értékeknek körülbelül egyharmadát (az 1925/26—1934/35 közt eltelt 10 év átlagában 37%) viszi piacra, a többit maga a mezőgazdasági lakosság fogyasztja el, vagy pedig a termelés folytatása érdekében használják fel. Ez az arány azonban termelési ágazatonként igen nagy eltéréseket mutat, amelyek nem hanyagolhatók el akkor, ha a kereskedelmi forgalomnak, vagy az annak egyik részét tévő

¹ Dr. Matolcsy Mátyás és dr. Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme. L. különösen a 113. és köv. lapokon közölt „sagéd táblázatok”-at.

külkereskedelmi forgalomnak a termelés szempontjából betöltött szerepét vizsgáljuk.

Mégis megkísérélhető előljáróban megközelítő képet alkotni erről a szerepről, úgy hogy a mezőgazdasági eredetű cikkek kivitelének értékét szembeállítjuk a mezőgazdaság által termelt összes értékekkel. A kivitel értékének a piacrahozott összes mezőgazdasági termékek értékével (a mezőgazdaság bruttó pénzbevétele) való szembeállítása is figyelemre méltó, nemcsak, mert megmutatja, hogy a mezőgazdasági lakosság összes pénzbevételenek milyen százaléka származik exportból, hanem azért is, mert a mezőgazdasági cikkek forgalombahozatalával foglalkozó kereskedelemnek a kivitelhez való viszonyára is világot vet.²

II. A kivitel jelentősége a mezőgazdasági termékek termeléséhez és forgalmához viszonyítva.

Gazdaság év	A mezőgazdasági cikkek kivitelének				
	névleges értéke		volumene		névleges értéke a mezőgazdaság által piacrahozott termékek összes értékének %-ában
	millió P-ben	az egész termelés értékének %-ában	millió P-ben	az egész termelés volumenének %-ában	
1924/25	557.7	15.3	546.4	17.0	45.8
1925/26	686.1	18.6	707.3	17.8	49.0
1926/27	690.2	18.9	684.0	18.1	49.3
1927/28	643.5	16.4	632.8	17.4	44.4
1928/29	692.3	16.3	710.7	18.0	45.9
1929/30	953.2	29.5	1039.7	26.7	66.0
1930/31	558.1	20.5	766.2	20.0	51.8
1931/32	344.3	14.7	612.0	16.6	42.7
1932/33	240.1	12.1	472.6	12.2	36.3
1933/34	300.7	16.7	773.5	8.5	44.9
1934/35	287.8	13.7	568.1	15.9	45.3

A most lezárult 1935/36. gazdasági évre a kiindulásul használt forrásmunka még nem tartalmaz adatokat. Ideiglenes becslés szerint a mezőgazdaság által piacrahozott termékek értéke megközelítette a 800 milliót; ebben az esetben a kereken 320 millió értékű agrárkivitel az összesen kereskedelmi forgalomba került értéknek éppen 40%-át vette volna fel. Ez az arányszám valamivel kisebb, mint a két megelőző gazdasági évé és alatta marad az 1925/26—1934/35 közti 10 év átlagának is (49%). Hasonlóképpen az egész termelésnek exportra kerülő hányada is valószínűleg alatta marad a tizévi átlagot jelentő

² E számításnak hibája, hogy a mezőgazdasági kivitt a külkereskedelmi statisztika szerinti értékkel szerepelteti, holott az nem jut teljes egészében a termelőnek; ezenkívül a mezőgazdasági ipar termékei is teljes kiviteli értékükkel szerepelnek benne, pedig az e cikkek előállításakor keletkező értéktöbblet már nem a mezőgazdaságot illeti. (Igaz ugyan, hogy az ilyen áruk viszonylag mindig igen alacsony világpiaci ára miatt ez az értéktöbblet aránylag csekély.) E hibákat azonban bizonyos mértékig kiegyenlíti az, hogy a mezőgazdasági cikkek kivitelével kapcsolatos különféle támogatások (állami exportprémiumok, felárak), melyeket a külkereskedelmi statisztika figyelmen kívül hagy, szintén nem szerepelnek a számításban.

18%-nak, Mindebben azonban a gyöngye termésén és a kedvezőbb belföldi áralakuláson kívül nagy része van annak a már említett körülménynek, hogy a külkereskedelmi statisztikában a felárak és prémiumok értéke nem szerepel. Ezen a címen a kivitel értékéhez 1932 óta évről-évre növekvő összeget kellene hozzászámítani, amelynek be tudásával a tárgyalt arányszámok valamivel közelebb kerülnének az átlaghoz. Ennek figyelembevételével megállapítható, hogy sem az egész mezőgazdasági termelésnek kivitel után értékesülő hányada, sem pedig a kivitelnek az agrártermékek egész kereskedelmi forgalmához mért aránya nincs túl nagy ingadozásnak alávetve. A mutatózó néhány nagyobb kilengés eléggé megokolható a terméseredmények eltérő nagyságával; így a rossztermésű 1932/33. és 1934/35. években a feleslegek csekély volta miatt csökkent oly feltűnően az exporthányad, míg az 1929/30. év magas arányszáma nagyrészt a jótermésű 1928/29. évről visszamaradt készleteknek (pl. 2.5 millió q buza) az új gazdasági évben történt értékesítésére vezethető vissza. Megállapítható az is, hogy az exportra kerülő hányad arányának változásai a vizsgált 12 gazdasági év folyamán nem mutatnak határozott irányt sem a növekedés, sem a csökkenés felé.

Az egyes termelési ágak produktumainak értékesítése során mindenekelőtt érdekelhet az, hogy az előállított termékeknek milyen hányadát vitték összesen piacra, ezalatt értve úgy a belföldön eladott, mint az exportált termékeket. Ez a hányad az egész mezőgazdasági termelésre vonatkoztatva, az 1925/26 és 1934/35 között eltelt évek folyamán 33 és 45% között ingadozott és tízévi átlagban 37%-ot tett. A fontosabb termelési ágakra vonatkozó tízéves átlagadatok a következők:

III. a piacrahozott mezőgazdasági termékek aránya az egész termeléshez.

Termelési ág	A termelt mennyiség kereskedelmi forgalomba került hányada %
Állattenyésztés:	
hus- és zsirtermelés	64 2
tejtermelés	34 6
gyapjutermeles	100 0
Baromfitartás:	
hustermeles	53 0
tojastermeles	56 1
tolltermelés	74 8
Vadászat	97 6
Halászat	94 2
Méhészet	50 0
Buzatermeles	40 4
Rozstermeles	23 6
Árpatermeles	23 1
Zabtermelés	28 9
Tengeritermeles	21 1
Burgonyatermeles	37 4
Cukorrépa-termelés	100 0
Dohánytermelés	100 0
Gyümölcstermeles	46 0
Bortermelés	79 7

Ezek az adatok kellő megvilágításba helyezik az egyes mezőgazdasági ágak piactól való függésének mértékét. Minél nagyobb hányadát kell a termelt mennyiségnek a mezőgazdasági üzemek keretén belül felhasználni, annál kevésbé függ a kérdéses termelési ág az értékesítési viszonyoktól és megfordítva. Ez a magyarázata pl. a *gyapju-, cukorrépa- és dohányértékesítés* nagy jelentőségének, amely a termelési ágak abszolút fontosságán túlmenően foglalkoztatja a közvéleményt s a hatóságokat; ez magyarázza az *állattenyésztés* és a *baromfitartás* nagy konjunkturaérzékenységet, a *bortermelés* időről-időre bekövetkező válságainak súlyos voltát; míg pl. a *gabonafélék*, vagy a *burgonya* termelése a piaci árhullámzásokkal szemben sokkal kevésbé érzékeny.

E számok egyuttal arról is tájékoztatnak, hogy az egyes agrár-cikkek értékesítése során a kereskedelemnek milyen szerep jut, s hogy a *különböző kereskedelmi szakmák által lebonyolított forgalom* mekkora.

Első táblázatunk szerint a mezőgazdasági termelés piacrakerülő részének értéke 1934/35-ben 705.8 millió pengő volt. Ebből az érték-ből azonban különböző, piaci forgalomba nem kerülő termékek (cukorrépa, dohány, selyemgubó) értéke címén levonandó 29.1 millió. A megmaradt 676.7 millió értékű forgalom³ az egyes fontosabb kereskedelmi ágazatok szerint így oszlott meg:

IV. A mezőgazdasági cikkekkel foglalkozó fontosabb kereskedelmi szakmák vásárlásainak értéke az 1934/35. gazdasági évben.

Kereskedelmi szakma	Vásárlások értéke	
	millió P	%
Élőállat- és huskereskedelem	186 7	27.6
Gabonakereskedelem	139 6	20 7
Tejkereskedelem és feldolgozás	78 1	11 5
Baromfi- és tojáskereskedelem	60 4	8 9
Borkereskedelem	55 7	8 2
Zöldség- és gyümölcskereskedelem	35 6	5 2
Burgonyakereskedelem	19 6	2.9
Vad- és halkereskedelem	9 0	1.3
Gyapjukereskedelem	6 0	0 9
Tollkereskedelem	5 5	0 8
Egyéb forgalom	80.5	11.8
Összesen	676 7	100.0

A mezőgazdasági termékek belföldi kereskedelmi forgalmának tehát közel fele az állatkereskedelemre, a mészáros- és hentesiparra és a gabonakereskedelemre esett.

³ Az alapulvett számítás a mezőgazdasági termékek piacrahozott hányadának *termelői árából* indul ki. Az itt közölt adatok tehát a mezőgazdaság pénzbevételeit jelzik, azt az összeget, amennyiért a megfelelő kereskedelmi ágazatok *bevásároltak*. Az egyes kereskedelmi szakmák tényleges forgalma ennél természetesen jóval nagyobb, nemcsak a termelői és fogyasztói ár közötti különbség miatt, hanem azért is, mert a forgalomban ugyanazon áru többször is szerepel. Másrészt azonban tekintettel kell lenni arra, hogy a megadott értékű árukat nem mind a kereskedelem vásárolta meg; egy részük más úton (szövetkezetek, fogyasztók közvetlen bevásárlása stb.) került forgalomba. Mindezek ellenére a közölt számok megfelelő támpontokat adnak az egyes kereskedelmi ágazatok *aránylagos* fontosságának megítéléséhez.

Eddig csak azt vizsgáltuk, hogy a mezőgazdasági termelés egyes ágazatai termelvényeiknek mekkora hányadát hozzák *piacra*. A piacráhozott mennyiség azonban két csatornába ömlik: a belső kereskedelmi forgalomba, mely az árukat a városi fogyasztókhoz vezeti és az exportkereskedelembé, amely a fölöslegeket külföldön értékesíti. A piacráhozott mennyiségnek az eloszlása e két értékesítési út között döntő fontosságu, mert ettől függ, vajjon a termelés számára a belföldi vagy a külföldi piacok birnak-e nagyobb jelentőséggel. Ugyanez a kérdés a kereskedelem szemszögéből is felmerülhet. E kérdésekre az elmúlt 10 gazdasági év átlagos adatai alapján az alábbi táblázat adatai nyújtanak felvilágosítást. Megjegyezzük, hogy a kivitelre kerülő mennyiség arányának megállapításánál figyelembe vétetett a kérdéses termékek feldolgozott formában (szalámi, vaj, liszt, maláta, szesz, cukor) történt kivitele is, a megfelelő nyersanyagmennyiségre átszámítva.

V. A mezőgazdaság által termelt javak felhasználása.

Termelési ág	Az összes termelt mennyiségből			A piacrakerült mennyiségből	
	a mezőgazdaság maga felhasznál	a belföldi városi lakosság elfogyaszt	exportálnak	a belföldi piacra	a külföldi piacra
	s z á z a l é k o t			esik százalék	
Állattenyésztés :					
hús- és zsirtermelés	35 8	50·2	14 0	78·2	21·8
tejtermelés	65 4	32·0	2 6	92·5	7·5
gyapjutermeles.	—	23·6	76 4	23 6	76·4
Baromfitartás :					
hustermeles.	47 0	32 5	20 5	61 3	38·7
tojástermeles.	43·9	29 5	26·6	52 7	47·3
tolltermelés	25 2	11 2	63·6	15·0	85·0
Vadászat	2 4	48·8	48·8	50 0	50 0
Halászat	5 8	70 0	24·2	74·3	25·7
Méhészet	50 0	38 5	11 5	77·0	23 0
Buzatermeles.	59 6	14 6	25·8	36 4	63·6
Rozstermeles.	76·4	7 1	16·5	30·4	69 6
Árpaftermeles.	76 9	10 4	12·7	44 8	55 2
Zabftermeles.	71 1	22 4	6·5	77·5	22·5
Tengeritermeles.	78·9	16·2	4 9	77 0	23·0
Burgonyatermeles.	62·6	30·2	7·2	80 7	19 3
Cukorrépaftermeles.	—	62 4	37·6	62·4	37·6
Dohányftermeles.	—	71·8	28·2	71·8	28 2
Szőlőftermeles.	74·5	25 5
Egyéb gyümölcsterm.	54 0	29·7	16 3	64 5	35 5
Bortermelés.	20·3	73·4	6 3	92 0	8 0

A mezőgazdaság tehát, mely — eddigi megállapításaink szerint — tízéves átlagban egész termelésének kb. 18%-át exportálta. egyes ágazataiban nagyon különbözőképpen volt érdekelve a kivitel-nél; ugyanigy a kereskedelem is. A gyapju, toll, buza, rozs és árpa ki-vitelével valamennyi felsorolt árunál az a helyzet, hogy a belföldi vá-rosi lakosság fogyasztása nagyobb, mint az exportált mennyiség. Kü-lönösen szembetűnő ez a hus-, tej-, burgonya- és bortermelésnél. An-nak, hogy a városi lakosság által egyáltalán nem vásárolt zab és ten-

geri forgalmában is nagyobb szerepet játszik a belföldi kereslet, mint az export, az az oka, hogy az egyes belföldi gazdaságok egymásközi forgalma elég jelentékeny.

Természetesen óvakodni kell attól, hogy ezekből a kvantitatív megállapításokból túl messzemenő következtetéseket vonjunk le. A kivitel, bár az egész termelésnek néha csak egy töredékét vezeti le, mégis igen fontos szerepet játszhatik az árak kialakulásánál, amennyiben elvonja a piacon jelentkező feleslegeket. Így pl. köztudomású, mily nagy — az ipari tejárra gyakorolt hatásánál fogva — a vajkivitel jelentősége. Számos más termelési ágban is hasonló a helyzet. Másrészt nem maradhat figyelmen kívül, hogy egy-egy termelési ágon, illetve kereskedelmi, vagy ipari szakmán belül is nagy eltérések vannak. Így, bár az egész hus- és zsirtermelésnek tízévi átlagban csak 14%-át vette át a külföld, mégis nagy számmal voltak gazdaságok és husipari üzemek, amelyeknek fő kereseti forrása a kivitel volt. Ismeretes az is, hogy az ország némely vidékei mily nagy mértékben specializálódtak egyes termelési ágakra (makói hagyma, kalocsai és szegedi paprika, kecskeméti gyümölcs) ilyen vidékeken a kivitel relatív fontossága sokkal nagyobb, mint amekkorát az *egész* ország termésének és kivitelének aránya jelez. Végül, az egyes évek terméseredményei, konjunkturális viszonyai az arányszámokban lényeges eltérést idézhetnek elő.

A tárgyalt viszonzyszámok ismerete és mindenkor alakulásuknak — a jelen közlemény keretein messze túlmenő alapossággal történő — tanulmányozása mégis nagyfontosságú. Mérlegelésük alapján a mezőgazdasági termelési és értékesítési politika számos támpontra tehet szert. A mezőgazdasági népesség kezében jelentkező vásárlóerő, eredetét tekintve, merőben más összetételű, mint az egész mezőgazdasági termelés elméletileg kiszámítható értéke:

VI. Az egyes termelési ágak jelentősége a magyar mezőgazdaság által összesen termelt, illetve összesen piacra hozott termékek értékéhez viszonyítva.⁴

T e r m e l é s i á g	Az előállított	A piacra hozott
	termékek értéke	
	a mezőgazdaság összes termelése	a piacra hozott összes termékek
	értékének %-ában	
Buza- és rozstermelés	15·2	15·9
Takarmánytermelés	28·2	5·5
Cukorrépa- és dohánytermelés ..	1·4	4·4
Burgonyatermelés	4·3	3·0
Állattenyésztés: hústermelés	16·1	28·7
Állattenyésztés: tej- és gyapjútermelés	8·2	12·9
Baromfi tenyésztés	6·9	10·5
Bortermelés	3·2	8·6
Gyümölcs- és zöldségtermelés ...	3·8	5·7
Egyéb termelési ágak	12·7	4·8
Összesen	100·0	100·0

⁴ Ez az összeállítás a Matolcsy—Varga-féle számításoknak az 1934/35. évre vonatkozó eredményein alapul, azzal az eltéréssel, hogy a *fatermelés*, illetve a *piacra hozott faj* értékét figyelmen kívül hagytuk.

Eszerint bizonyos mezőgazdasági termékek jelentősége a mezőgazdaság pénzbevételeinek alakulása szempontjából nagyobb sullyal mérlegelendő, míg mások, bár a mezőgazdasági termelés összértékének tekintélyes hányadát képviselik, gyakorlatilag elhanyagolhatók. Ezek ugyanis nem eredeti formájukban, hanem más termékekkel feldolgozva, azokon keresztül értékesülnek. E körülmény nagyban befolyásolja az áralakulás jelenségeinek elbírálását. Pl. a széna piaci árának csekély a jelentősége, mert csupán a termésnek kereskedelmi forgalomba kerülő néhány százaléka vonatkozik s a szénatermelés rentabilitását nem ez, hanem azoknak az állati termékeknek az ára határozza meg, amelyeken keresztül a szénatermés tulnyomó része értékesülni szokott. Viszont az állati termékek áralakulásának jelentőségét megsokszorozza, hogy e termékek a piacon az ország takarmánytermését is „képviseleik.”

Az összesen termelt és piacrakerülő mennyiségek arányának ismerete nélkülözhetetlen akkor, ha a termés mennyiségből a várható áralakulásra kell következtetni. Pl. feltéve, hogy búzából egyik évben 20, a következőben 26 millió q termelt s a mezőgazdaság mindkét évben 13 millió q-t képes felhasználni: a második évben az áralakulás kilátásainak megítélésénél nem az összes termés 30%-os, hanem a piacrahozandó mennyiség 86%-os emelkedését (7 millióról 13 millióra) kell figyelembe venni.⁵ Végül a külföldi termésértékesítésre, az exporttámogatásra stb. vonatkozó intézkedések jelentőségét és értékét az exportnak az érintett termelési ág egész termelésére, illetve a piacrahozott terménymennyiségre vonatkoztatott relatív fontossága adja meg.

*

Említettük, hogy az 1935/36. gazdasági évre vonatkozó hozzávetőleges becslések szerint a mezőgazdasági termelés összes értékéből, 2.4 milliárd pengőből mintegy 800 millió pengő esett a kereskedelmi forgalomba hozott termékekre, s az utóbbi összegből 320 millió volt a kivitel értéke. A kivitel részletes adatai alapján megkísérélhető annak a becslésszerű megállapítása, hogy az eddigiekben tízéves átlagadatok alapján ismertített viszonyszámok a legutóbbi gazdasági évben hogyan alakultak.

Az agrárkivitel néhány legfontosabb tételéről a 495. oldalon lévő táblázat nyújt tájékoztatást. Az adatok szerint a mezőgazdasági kivitel az előző évinél 37.8 millióval, 13.4%-kal volt több. Növekedése eszerint valamivel elmaradt az ipari kivitelé mögött; az összes kivitel növekedése ugyanis 16.4%-os volt s így az agrárexport, amely 1934/35-ben 68.2%-a volt az összes kivitelnek, az elmúlt gazdasági évben csak 66.4%-kal szerepelt.

Az említett 13.4%-os növekedés is tulnyomórészt az árak emelkedésének következménye volt. A kivitel volumene ugyanis az előző gazdasági évinél csak 2.6%-kal volt nagyobb; eszerint a külföldön elért árak a multévihez képest átlag 10.6%-kal emelkedtek.

A kivitel összetételét tekintve, leginkább szembetűnik az, hogy az élőállatok és állati termékek exportjának aránya lényegesen megnőtt a növényi termények rovására. Az állati eredetű mezőgazdasági exportcikkek értéke összesen 181.2 millió pengő volt, vagyis az egész

⁵ A piacrakerülő mennyiség és a kialakuló árak közti összefüggés alatt természetesen nem valamilyen direkt — pl. King-féle értelemben vett — kapcsolat értendő.

VII. Magyarország agrárkivitele az 1935/36. gazdasági évben.

Á r u	Mennyiség 1000 q vagy 1000 db		Érték millió pengő	
	1934/35	1935/36	1934/35	1935/36
Ló (1000 db)	14.1	21.6	5.2	9.5
Szarvasmarha (1000 db) . .	66.5	84.0	18.0	25.1
Sertés (1000 db)	163.8	181.6	21.1	25.9
Baromfi (1000 q)	274.2	250.0	27.6	25.9
Hús, szalonna, zsír (1000 q)	268.8	508.1	32.5	59.0
Vaj (1000 q)	33.7	30.3	4.2	4.8
Tojás (1000 q)	78.0	88.9	6.8	8.2
Gabona (1000 q)	3492.0	3551.0	55.4	52.0
Egyéb magvak (1000 q) . .	640.1	531.9	22.3	24.9
Gyümölcs, főzelék, burgonya	1206.7	939.8	12.1	15.1
Bor (1000 q)	206.6	186.4	5.7	5.0
Maláta (1000 q)	317.3	319.2	7.5	10.4
Buzaliszt (1000 q)	368.1	511.9	8.1	9.9
Toll (1000 q)	31.1	30.1	12.8	12.0
Egyéb áruk	36.8	35.6
Agrárkivitel összesen	281.9	319.7

agrárexport 56.2%-a, szemben az előző évi 141 millióval, ami ép fele volt az akkori agrárkivitelenek. (A megelőző években még alacsonyabb, 43—47% volt az állati eredetű export arányszáma.) Ez az árucsoport tehát 1934/35-tel szemben jelentékeny — 28.5%-os — érték-növekedést mutatott fel, ugyanakkor a növényi eredetű export értéke 141 millióról 138.5-re visszaesett.

Az állati termékek térfoglalása a kivitelen a mezőgazdaságra nézve előnyös. A baromfit is ideszámítva, 1935/36-ban élő és leölt állatok alakjában 1.3 millió q állati húst és zsiradékot szállítottunk külföldre, 30%-kal többet, mint a megelőző tíz év átlagában; ehhez még közel 200.000 q egyéb állati termék járult. Ismeretes lévén, hogy az állati termékek előállítására aránylag nagyobb területet és emberi munkaerőt vesz igénybe, mint a hasonló tápértékű növényi terményeké, nem vitás, hogy az állati termékek részesedésének fokozódása folytán a kivitel által lekötve tartott mezőgazdasági terület nagysága növekedett és a lakosságnak a kivitellel kapcsolatos foglalkoztatottsága is javult. Az utóbbi körülmény megítélésénél számba kell venni azt is, hogy az exportban az élő és a leölt, többé-kevésbé feldolgozott állatok aránya az utóbbiak javára lényegesen eltolódott. A kivitel jelentősége az állattenyésztés szempontjából növekedett: becslés szerint a hús- és zsiradéktermelésnek külföldön értékesülő hányada, mely tízévi átlagban csak 14%-ot tett, a múlt gazdasági évben 18%-ra tehető.

A kivitel ilyen fokozását az állatállomány erőteljes növekedése tette lehetővé, illetve szükségessé; elsősorban a sertésállományé, amely az 1934 óta tartó kedvező zsirkonjunktúra folytán állandóan emelkedett. A többletexportot azonban az 1934. és 1935. évi gyöngye takarmánytermékek miatt teljes egészében import-takarmány segítségével állították elő; a megelőző évhez viszonyítva az élőállat és húsexport növekedése értékben éppen annyi volt, mint a takarmányimporté: 42 millió pengő.⁶ (1935/36-ban 4.1 millió q tengert, továbbá 0.4 mil-

⁶ Szóts Gyula: Magyarország mezőgazdasági kivitele az 1935/36. gazdasági évben. Mezőgazdasági Közlöny, 1936. VIII.—IX. szám.

lió q korpát és olajpogácsát importáltak, 51.9 millió pengő értékben, míg az előző gazdasági év takarmányimportjának értéke 9.4 millió pengő volt.)

A *tejtermelés* külföldön értékesülő hányada a 10 évi átlagban mutatkozó 2.6%-kal szemben 5%-ra becsülhető. A megelőző gazdasági évben ennél is több volt, a vajexport mennyisége azonban a múlt év folyamán néhány százalékkal visszaesett, bár értéke a világpiaci áremelkedés folytán nőtt. Jelentős a változás a *gyapjuértékesítésnél*. Míg tízévi átlagban a gyapjuhozamnak több mint háromnegyede külföldre került, 1935/36-ban, bár a termelés jelentékenyen nőtt, csak egytizedét exportálták. E változás a nyersanyaggazdálkodás racionalizálására irányuló törekvésekkel függ össze, melyek célja, hogy a hazai gyapjutermelek és feldolgozók érdekeit összeegyeztetve, lehetővé tegyék a magyar gyapju itthoni feldolgozását. Ez az import nagy csökkenésére s így jelentékeny devizamegtakarításra vezetett, de ennél is fontosabb, hogy ezzel megkezdődött a gyapjutermelesnek a hazai gyárak igényeihez idomuló átalakulása. (Hasonló intézkedések hatása érezhető, ha nem is ily mértékben, más ipari nyersanyagok, pl. a nyersbőr, kender, len, olajosmagvak, tölgykéreg stb. tekintetében is.) A baromfitenyésztés, a tojás- és tolltermeléssel együtt, múlt évben a rossz takarmányozási viszonyok miatt valamelyest visszaesett. Így néhány százalékkal csökkent a *baromfi- és tollkivitel* is; a *tojásexport* azonban nőtt. A kivitelnek a termeléshez való aránya ezeknél az áruknál alig változott a tízéves átlaghoz képest. Az *élő- és lőttvadkivitel*, valamint a *halkivitel* is nőtt. Az utóbbi azonban ma sokkal kisebb hányadát veszi fel a belföldi haltermelésnek, mint korábban (15%, az átlagos 24%-kal szemben).

A növényi termények exportjának értéke, mint említettük, visszaesett. A csökkenés legnagyobb volt a gabonaféléknél, a buza kivételével, melynek kiviteli értéke változatlan maradt. A *buzakivitel* mennyiségben nőtt ugyan, azonban mivel a fix áron eladható hányad az osztrák piac tartózkodása miatt csökkent, a világpiacra kerülő rész pedig nőtt, az átlagos értékesítési ár alacsonyabb volt s így a kivitel összes értéke nem emelkedett a mennyiséggel párhuzamosan. A többi gabonafélék kivitele csaknem szünetelt az *árpa* kivitelével; de ennek exportja is csak a sörárpára szoritkozott. Az exportnak az összes termeléshez való arányát jelző viszonyszám a búzánál — a növekvő *buzalisztkivitel* ellenére — 17.8%-ra csökkent, a tízévi átlagban mutatkozó 25.8%-kal szemben; az árpánál 12.7-ről 9.4-re esett vissza, bár a malátakivitel nagysága változatlan maradt; a *tengeri- és zabtermésnek* csak jelentéktelen töredékét exportálták. A *többi magvak* közül a hüvelyesek exportértékének emelkedése csak az áremelkedés folyománya, mivel a kivitt mennyiség — a lencse kivételével — csökkent. Kisebb volt az olajosmagvak exportja is, amiben a növekvő belföldi felhasználásnak is része volt; a heremagvak exportja azonban kétszeresére nőtt és a vetemény- és virágmagexport is fokozódott. A termésnek kivitel útján értékesülő része a fontosabb magvaknál 1935/36-ra nézve a következőképpen becsülhető: borsó. a hántoltborsó-export beszámításával 42.5%, bab 30.7% (ide nem értve a zöldborsó- és zöldbab-termelést), lencse 88.3%, repcemag 68.8%, napraforgómag 26.8%, heremagvak átlagban 60%.

A *gyümölcs és zöldségkivitel* értékének nagy növekedése egyik gazdasági évről a másikra javarészt a kedvezőbb áralakulás következménye, mert gazdasági évre számítva, legtöbb gyümölcs- és főzelék-

fajta kivitele visszaesett. De e cikkek forgalmáról a gazdasági év adatai nem adnak helyes képet, mert azokban két értékesítési időny eredményei összevegyülnek. Az 1935. évi export a rossz termés folytán kevés és — a magas árak ellenére — kisebb értékű is volt, míg a folyó évben több gyümölcsből (barack) eddig meg sem közelített mennyiség került kivitelre s némely főzelék (hagyma, zöldbab, zöldborsó) exportja is nagyon kedvezően alakul. A kerti termények értékesítése terén nagy a jelentősége a *paradicsomkonzervkivitelnek*. Ez az elmúlt időnyben 48.000 q-ra emelkedett, vagyis ezen az úton közel 0.3 millió q paradicsomot értékesítettek, míg friss állapotban e mennyiségnek alig egytizedét exportálják. A *burgonyaexport* a rossz termés folytán csökkent, de értéke emelkedett; az exportált hányad — az ugyancsak csökkent *szeszkivitelben* értékesült mennyiség betudásával is — 5.3%-ra esett az átlagos 7.2%-ról. A *dohánykivitel* az előző évinél valamivel kevesebb volt, de így is 43.5%-a volt a termésnek, míg az átlagos exporthányad csak 28.2%. A dohánygazdálkodásról azonban a termelés és kivitel szembeállítása nem ad helyes képet, mivel a Jövedék kezén nagy régi készlet van, mely mostanában kerül exportra. A cukorrépatermésből csak *cukorexport* alakjában jut külföldre. Ez azonban csökkent, nemcsak a világpiaci cukorár kedvezőtlen alakulása miatt, hanem azért is, mert a régebbi évekenél sokkal kisebb répatermés miatt a feleslegek is kisebbek lettek. Így export útján a cukorrépatermésnek csak 5.7 (átlag 37.6) %-a értékesült. A *borexport* az előző évihez képest csökkent, de mivel úgy a termés, mint a kivitel nagyjából a tízévi átlag színvonalán mozgott, az exporthányad változatlan maradt (6.5%).

Az eddig nem említett áruk közül nagyobb fontossága volt még a *szénának* és *szalmának*, — bár ezek kivitele a múlt gazdasági évben természetesen csökkent — a *paprikának*, melyből az export változatlan színvonalon maradt, végül a *círokszalmának*, a *nyers lennek*, *kendernek* és a *gyógynövényeknek*, melyek kivitele emelkedett.

A magyar agrárkivitel legfontosabb külföldi piacai között felleveköpességük és a termésfelesleg elhelyezésének szempontjából mért fontosságuk tekintetében néhány figyelemreméltó eltolódás következett be.

VIII. A magyar agrárkivitel legfontosabb piacai 1934/35, 1935/36.

Ország	Kivitel	
	1934/35	1935/36
Agrárexport összesen	millió pengő	
	282 0	319 7
ebből esik:	%	
Németország	31.0	35.6
Ausztria	30.2	22.0
Olaszország	13.8	17.2
Anglia	6.8	7.0
Svájc	3.3	5.8
Csehszlovákia	5.6	4.8
Egyesült-Államok	1.6	1.8
Franciaország	1.8	1.4
Hollandia	0.4	0.8
Lengyelország	0.6	0.5
Egyéb országok	4.9	3.1

Mint látható, e változások valamennyien folytatását képezik annak a több év óta tartó folyamatnak, amelynek során *Ausztria* és *Csehszlovákia* jelentősége fokozatosan háttérbe szorult s helyüket *Németország*, *Olaszország*, *Svájc*, *Anglia* és egyes *távolabbi piacok* töltötték be. Ez az előbb említett két ország gazdasági strukturájában végbemenő, mélyreható változások következménye, melyek folytán felvevőképességük agrártermékekben lényegesen csökkent. Ehhez az átalakuláshoz, mint másodrendű, de mégis nagyfontosságú tényező járult az e két piacon elfoglalt versenyhelyzetünk romlása, melyet Ausztriában a magyar és az osztrák árszínvonal kedvezőtlen viszonya, Csehszlovákiában a másik két kisantant-államnak nyújtott preferenciák hatása siettetett. E tényezők hatása alatt a kivitelnek automatikusan is más piacok felé kellett terelődnie; az átterelődésnek azonban Német- és Olaszország esetében az ottani magas árszínvonal, a távoli — szabad devizákkal fizető — piacoknál pedig Magyarországnak a nyersanyagbehozattal kapcsolatban fokozódó szabaddeviza-szükséglete adott ösztönzést.

Rácz Jenő.

A magyar mezőgazdaság jövedelmének alakulása.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikai bizottsága mostanában adta ki „A mezőgazdaság üzemi eredményei 1934. évben” című munkáját, amelyet az 1927., 1932. és 1933. évi kiadványok előztek meg. Az 1934. évi üzemstatisztikai adatok beküldésére már 350 gazdaság vállalkozott az 1933. évi 201 és 1932. évi 149 gazdasággal szemben és ezek közül ebben a kiadványban összesen 302 gazdaság adatai nyertek feldolgozást. Igen lényeges és örömdetes emelkedés van a számadás vezetésére, illetőleg számtartási adatok beküldésére vállalkozott *kisüzemek* számában, amennyiben az előző 64 kisüzemmel szemben 1934. évben 156 kisgazdaság adatai foglaltatnak ebben a kiadványban. Megemlíthetjük, hogy az 1935. évi adatgyűjtés már mintegy 400 gazdaság számtartási adataira fog kiterjeszkedni. Ami az adatszolgáltató üzemeknek országrészenként és nagyságkategóriák szerint való megosztását illeti, az 1934. évi adatok a Dunántúlon 21 nagyüzemre, 44 középüzemre és 63 kisüzemre vonatkoznak, az Északi Dombosvidéken 4 nagyüzemre, 12 középüzemre és 11 kisüzemre, az Alföldön 27 nagyüzemre, 38 középüzemre és 82 kisüzemre. Az adatszolgáltató gazdaságok mezőgazdasági területe összesen 209.880 kat. hold volt, átlagos kat. tisztajövedelme pedig 11.58 K.

Annak megítélésére, hogy az adatszolgáltató gazdaságok milyen mértékben tekinthetők reprezentatívoknak, egyes adatokat a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal adataival össze lehet vetni és ez meg fogja mutatni az adatszolgáltató gazdaságok átlagának és az országos statisztikai adatgyűjtés átlagának különbözőségét. Az adatszolgáltató gazdaságok szántóterülete 75.8% volt, az országos 60.2%-kal szemben, szőlőterülete 1.1%, az országos 2.2%-kal szemben, rétterülete 6.4%, az országos 7.2%-kal szemben, legelőterülete 7.7%, az országos 10.6% területtel szemben. A szántóföld kihasználása tekintében is meg lehet ejteni ezt az összehasonlítást. A buza az adatszolgáltató üzemek szántóföldi területének 29.7%-át tette ki, míg a kir. Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint országosan 28% a buza része a szántóföldön. A gabonaneműek az adatszolgáltató üzemek átlagában pontosan 50%-ot foglalnak el a szántóterületből, a hivatalos

adatok szerint 52.5%-ot; a tengeri 17.1%-ot 19%-kal szemben; a kapás-növények összesen 27.3%-ot, 30%-kal szemben; a hüvelyesek és magvak az üzemszolgáltató gazdaságokban 4.3%-ot tesznek ki, országosan pedig 1.6%-ot; az ipari növények 2.3%-ot, 1%-kal szemben. Jelentékeny különbség látszik a takarmányneműeknél, melyek az üzemszolgáltató gazdaságokban 15.3%-ot foglalnak el a szántóföldterületből, az országos átlagban pedig csak 12.6%-ot.

A termésátlagok összehasonlítása is lehetséges az adatszolgáltató üzemek átlagai és a statisztikai hivatal átlagadatai között. Ezek szerint az előbbieken a búzatermés átlaga 8.24 q volt kat. holdanként, az országos 6.6%-kal szemben, rozsé 6.76 q, az országos 5.6 q-val szemben, a tengerié 15.38 q, az országos 10.7 q-val szemben, burgonyáé 51.43 q, 42 q-val szemben.

Kisebb mértékben, de mégis meg lehet ejteni az összehasonlítást az adatszolgáltató üzemek átlagai és az országos átlag között a 100 kat. hold mezőgazdasági területre eső állatállomány tekintetében is. Az adatszolgáltató üzemekben erre a területre 16.39 darab számos szarvasmarhából esett az országos 11.32 drb-bal szemben, lóból 6.37 drb, az 5.77 drb-bal szemben, sertésből 4.86 drb, 1.62 drb-bal szemben, juhól 0.61 drb, 0.51 drb-bal szemben. Az összes állatállományból 100 kat. hold mezőgazdasági területre esett az üzemszolgáltató gazdaságoknál átlagosan 28.23 drb, az országos átlagban pedig 19.22 darab.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az adatszolgáltató gazdaságok az *átlagosnál belterjesebb üzemek, amelyeknek felszerelése és eredményei is jobbak*, mint az ország összes gazdaságainak átlagában megállapítható felszerelés és elért eredmények. Ez természetes, mert számadás vezetésére és az adatok szolgáltatására kétségtelenül csak belterjesebb és jobban vezetett gazdaságok szoktak vállalkozni és áll ez különösen a kisüzemekre, melyeknek adatai az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet, a keszthelyi kisüzem-számtartási központ, a debreceni kisüzem-számtartási központ és a gazdaságtudományi egyetem üzemtani intézete irányítása és közreműködése mellett bocsátottak felhasználható adatokat rendelkezésre.

A mezőgazdasági üzemi eredmények megítélése céljából szükséges lesz mindenekelőtt a gazdaságok *tőkeviszonyait* megismerni még akkor is, hogy ha az üzemköltségek megállapításában, illetőleg a tisztajövedelem kiszámításánál nem is követjük teljesen az OMEG üzemstatisztikai bizottságának módszerét. A gazdaságokban szereplő tőkék közül a telektőke, telkesítések, épület, ültetvények az *alaptőke* cím alatt, az állattőke, eszköztőke és forgótőke az *üzemtőke* cím alatt vannak felvéve. Ezek közül elsősorban a telektőke érdekelhet, mely a tulajdonai nagyüzemeknél 375.48 P, a középüzemeknél 399.5 P, a kisüzemeknél jelentékenyen több: 654.64 P. Az Északi Dombosvidéken az egyes birtokkategóriáknál 402.72 P, 316.01 P és 595.26 P volt a telektőke, míg az Alföldön 355.26 P, 454.06 P és 558.83 P. A telektőke, vagyis a földérték az összes üzemek (de nem ugyanazon üzemek) országosan mérlegelt átlagban 1932-ben 567.07, 1933-ban 470.86, 1934-ben 513.66 P volt. Az épülettőke nagyságában a nagy- és kisüzemek között nem látjuk azt a különbözőséget, mint amit előbb a telektőkénél láttunk, sőt ellenkezőleg: míg a dunántúli nagyüzemeknél az épülettőke a befektetett tőkének 25.2%-a volt, addig a kisüzemeknél csak 22.9%, az Alföldön pedig a nagyüzem 22.2%-a helyett csak 16.6%. Az állattőke tekintetében abszolút a kisüzem nagyobb értékkel

szerepel, amennyiben a dunántuli nagybirtokon 1 kat. hold mezőgazdasági területre 58.84 P esik, a kisbirtokon 87.82, az Alföld nagybirtokain 41.05, a kisbirtokon 52.17 P. Viszonylag azonban az állattőke a nagyüzemekben nagyobb, a Dunántul 8.1%-a a befektetett tőkéknek, a kisbirtokokon 7.7%-a, az Alföldön a nagybirtokon 6.7%, a kisbirtokon pedig 6.4%.

Ami már most az 1934. évi *nyershozamot* illeti, az összes üzemek országosan mérlegelt átlagában ez egy kat. hold mezőgazdasági területre számítva 125.13 P volt Legnagyobb, 146.53 P a nyershozam a dunántuli kisbirtokon, ugyanitt a nagybirtokon 129.45 P, legkisebb, 87.56 P a felvidéki középbirtokokon, míg ugyanitt a nagybirtok 139.53 P-t, a kisbirtok 122.44 P nyershozamot mutat. Az Alföldön 121.55 P volt a kisbirtokon és 109.56 P a nagybirtokon. Érdekes annak a kimutatása, hogy a nyershozamból az egyes termelési ágak milyen százalékot képviselnek. A *növénytermelésre* 1934-ben az összes üzemek átlagában a nyershozamból 51.4% esett, míg 1933-ban 51.8, 1932-ben pedig 52.2%. Ebben a *buzára* 20.1% jutott, mely átlagszám azonban igen különböző számokból adódik az országrészek és a birtokkategóriák szerint. Tuladunán a nagyüzemekben a nyershozam 19%-át szolgáltatta a buza, a kisüzemekben 15.8%-át, az Északi Dombosvidéken a nagyüzemekben 17.6%-át, a kisüzemekben 24.2%-át. Az Alföldön a nagyüzemekben 19.3%-a, a kisüzemekben 23.3%-a nyershozamnak esett a buzára. A *tengerinek* része a nyershozamban inkább országrészenként mutat nagy eltéréseket és legnagyobb az eltérés a dunántuli kisbirtoknál, ahol a tengerire a nyershozam 4.9%-a esik, az alföldi kisüzemmel szemben, ahol ez az arányszám 10%. A *hüvelyesek, aprómagvak és ipari növények* része a nyershozamban a nagyüzemeknél sokkal nagyobb minden országrészben, mint a kisbirtokon. Ezeknek termelése a dunántuli nagybirtokon a nyershozam 7.9%-át szolgáltatta a kisüzemek 1.8%-ával szemben, az Alföldön 14.2%-ot, 2%-kal szemben. A *gyümölcs, kerti termés és szőlőmivelés* arányrésze a nyershozamban viszont a kisüzemekben jelentékenyen nagyobb, mint a nagyüzemekben, így a Dunántulon ezek a nyershozam 12.7%-át adják, míg a nagybirtokon csak 2.5%-át, az Északi Dombosvidéken 6.7%-át a 3.5%-kal szemben, az Alföldön azonban mindkét birtokkategóriánál 3.9% ezeknek része a nyershozamból

Az *állattartás* a nyershozamnak 37.9%-át adja az összes üzemek átlagában. Minden országrészben a kisüzemek nyershozamának nagyobb részét fedezi az állattartás, mint a nagyüzemek nyershozamánál. A dunántuli kisbirtok nyershozamából 42,3% jut az állattartásra, a nagybirtokon 35.5%. Az Északi Dombosvidéken 37.7% a kisbirtokra, 33.1% a nagybirtokra. Az Alföldön még nagyobb az eltérés, mert 41.8% jut az állattartásra a kisüzemeknél és csak 30.8% a nagyüzemekben. Ha részletesebben nézzük az állattartásra eső nyershozamot, akkor azt fogjuk találni, hogy a különbség a következőkből alakul ki. A *szarvasmarhatartásnál* a dunántuli nagybirtok 15.3%-a és a kisbirtok 18.4%-a, a Felvidéken 19.4%-a és 21.8%-a, az Alföldön 10.7%-a és 10.8%-a áll szemben egymással, az eltérések tehát nem mindenütt nagyok. A csaknem ugyanolyan fontos *sertéstartásnál* helyenként még közelebb vannak egymáshoz a számok: a dunántuli nagybirtoknál 16.5, a kisbirtoknál 16, az Északi Dombosvidéken 12.3 és 7.1, az Alföldön 17.2 és 20 százalék vethetők össze egymással. Ebből azt láthatjuk, hogy az Alföldön, különösen a kisüzemekben milyen nagy jelentősége van a ser-

téstartásnak. A *baromfitartásból* kimutatott haszon természetesen a kisüzemeknél sokkal nagyobb, mint a nagybirtokon. A nyershozamból a dunántuli kisbirtokon a baromfitartásra 4.8% esett, míg a nagybirtokra csak 0.1%; az Alföldön meg éppen 8.2% volt a kisbirtokon és 0.1% a nagybirtokon. Egyes állatfajokon belül a szarvasmarhahizlálásnak a nagyüzem nyershozamában 1.6—1.7% része volt, a tejtermelésnek a Dunántul 9.2, a Felvidéken 7.5, az Alföldön 6.5% része, míg a k.s.birtokon a hizlalás a nyershozamban 0.1%-kal vett csak részt, a tejtermelés a Dunántul 9.5%-kal, a Felvidéken 17.4%-kal, az Alföldön pedig 6.3%-kal. Érdekes a kiadványban annak kimutatása, hogy a nyersanyaghozamból *piacra kerülő termékek* értékének mi volt az aránya a főbb hozamágaknál az egyes országrészekben és az egyes birtokkategóriáknál. Érdekes ez különösen azért, mert a valóságos számtartási eredmények alapján állapítja meg ezt az arányt. Az összes nyershozamértékből az adatszolgáltató üzemek átlagában 59.8% került piacra. A búzából 48.9%, a burgonyából 53%, a tejből 68.8%, a sertésből 70.9%, a baromfiból 58.3%. Dunántul a nagyüzemek a buza 68 százalékát, a kisüzemek 39.5%-át vitték piacra, tejből a nagyüzemek 86.3%-ot, a kisüzemek 67.1%-ot, sertésből a nagyüzemek 94.4%-ot, a kisüzemek 56.5%-ot. Érdekes, hogy a baromfiból a dunántuli kisüzemek csak 38.9%-ot, az északiak 34.3%-ot, az alföldiek azonban 58.4%-ot vittek piacra. Az Északi Dombosvidéken a piacra kerülő buza arányánál a nagy- és kisüzem között nincs olyan nagy eltérés, amennyiben a nagyüzemek 61.9%-ot, a kisüzemek 57.9%-ot vittek piacra, sertésből ugyanaz az arány, mint a Dunántul. Az Alföldön a piacra kerülő termékek értékének százaléka a nagyüzemeknél búzából 56.3%, a kisüzemeknél 41.7% volt, tejből 82.5%, illetőleg 64.1%, sertésből a kisüzemek 65.5%-kal sokkal jobban megközelítik a nagyüzemek 84.4%-át, mint a többi országrészekben.

A nyershozam előállítására érdekében teljesített költségáldozatokat jelöli meg a kiadvány *üzemköltségeként, termelési költség* alatt ezeknek az üzemköltségeknek és a gazdaságokban működő összes tőkének kamatigényének együttes összegét érti. Ezeket a költségeket részletesen felsorolva találjuk a kiadványban. Az üzemköltség: 1. munkaköltség, 2. folyó üzemköltség, 3. értékleírások, 4. készletcsökkenések költségeiből áll. A munkaköltséget két viszonylatban tünteti fel és pedig az alkalmazottak és a munkásoknak kiadott bérek beállításával egyfelől, a gazdálkodó munkabérigényének beállításával másfelől. Az alkalmazottak és a munkások bérénél nemcsak a készpénzbér, hanem a terményszolgáltatások, élelmezés, föld- és lakásjárandóság értéke is szerepel. A gazdálkodó munkabérigényénél — ennek jelentősége tulnyomó részben kisüzemeknél van — annak a gazdaságban kifejtett tényleges tevékenységnek alapján vették fel, melyet a gazdaságot vezető tulajdonos, vagy bérlő végzett. A folyó üzemköltségben mindennemű költség és kiadás szerepel, az értékleírásnál az elfogadott számtartási módszernek megfelelő leírások eszközöltettek, a készletcsökkenéseknél pedig a termény- és anyagleltárnál az év végén az éveleji készlethez viszonyított apadást tüntetik fel.

Az *összes üzemköltség* az adatszolgáltató gazdaságoknál 1 kat. hold mezőgazdasági területre számítva 109.52 P-t tett ki 1934-ben, ami egy árnyalattal több volt ugyan, mint az előző évben, de mintegy 30 százalékkal kevesebb, mint az 1932. évben. Az összes üzemköltségből a *munkaköltség* 1934-ben 56.04 P-t tett ki. Ez a munkaköltség természetesen egészen különbözően alakul a birtokkategóriák szerint; a

kisüzemeknél mindenütt nagyobb, mint a nagyüzemeknél, amennyiben a gazdálkodó munkabérigénye is hozzá van számítva a munkaköltséghez. Ennek jellemzése a következő számokkal történhetik. A dunántuli nagyüzemekben az alkalmazottak és munkások bére 51.68 P volt, a gazdálkodó munkabérigénye 1.15 P. A dunántuli kisüzemekben a bér csak 18.83 P-t tett ki, ellenben a gazdálkodó munkabérigénye 49.4 P-vel szerepel. Az alföldi üzemeknél nem éppen ilyen az arány. Ott a nagyüzemekben a munkások bére 59.59 P, a gazdálkodó munkabérigénye 0.49 P volt, a kisüzemeknél pedig 25.76 P munkabérrel szemben a gazdálkodó munkabérigénye csak 30.81 P. A munkaköltség az összes adatszolgáltató üzemeknél az összes üzemköltségnek 51.1%-át tette ki és az előző évvel szemben csekély, az 1932. évvel szemben azonban csaknem 20%-os emelkedést jelent.

A folyó üzemköltségek közt legnagyobb jelentősége az adónak és erőtakarmánynak van. Az *adónak* nagy átlaga 1 hold mezőgazdasági területre számítva 10.79 P és az összes üzemköltségeknek kerekén 10%-át tette ki. Lényegesebb eltérés az adóköltségek tekintetében az adatszolgáltató dunántuli nagybirtokok és kisbirtokok között nincs. Itt a nagyüzemek adója valamivel több, az Északi Dombosvidéken valamivel kevesebb, az alföldi üzemeknél is a kisbirtok adója mintegy 10%-kal nagyobb. Az üzemköltséghez viszonyítva legnagyobb, 11.5%-kal szerepel az adó az alföldi kisüzemeknél. Az *erőtakarmányok* költsége nagy átlagban 7.1 P volt. Itt azonban igen nagy különbségek vannak az egyes birtokkategóriáknál, amennyiben a dunántuli nagybirtokok átlagosan 12.36 P-t, az összes üzemköltségek 10.2%-át, az alföldi nagybirtokok 8.37 P-t, az üzemköltségek 8.3%-át fordították erőtakarmány beszerzésére, míg a dunántuli kisbirtokon ez a költség csak 7.78 P-t = 6.2%-ot, az Alföldön 5.55 P-t = 5.4%-ot tett ki.

Az OMGE üzemstatisztikai bizottsága által követett módszer szerint az összes üzemköltségekhez hozzáadva a cselekvő tőke 4%-os kamatigényét, jön ki az összes termelési költség, ami az üzemek átlagában 143.53 P volt. Vitás lehet, hogy ez a módszer mennyiben helytálló és hogy a cselekvő tőke értékelése valóban megfelelő alapot szolgáltat-e egy ezen alapuló jövedelem kiszámítására és az ebből származó következtetések levonására. Véleményünk szerint az *összes termelési költségek* helyett, az *összes üzemköltségnek* a nyershozammal való szembeállítása megfelelő képét adhatja a gazdaságok 1934. évi gestiójának és eredményeinek. Maga a kiadvány azt mondja, hogy a nyershozam és üzemköltségek különbözősége adja a tiszta hozamot, illetve a tiszta veszteséget. A *tiszta hozamot* úgy kell felfogni, mint a gazdaságban fekvő összes tőkék hozadékát. Ez a tiszta hozam az összes adatszolgáltató üzemek országos mérlegelt átlagában kedvezőbb, mint 1932-ben és 15.61 P-t tett ki 1 kat hold mezőgazdasági területre számítva. Érdekes, hogy a tiszta hozam alakulásánál a kisüzem mennyivel kedvezőbb adatokat mutat, mint a nagyüzem. A dunántuli nagyüzemeknél 7.93 P-vel szemben a kisüzemek 20.24 P tiszta hozamot mutatnak. Az Északi Dombosvidéken 9.44 P-vel szemben 17.79 P-t, az Alföldön 9.20 P-vel szemben 19.16 P-t. A cselekvő tőke kamatozásánál is a kisüzemek kedvezőbb eredményt mutatnak. Ez a dunántuli nagybirtokon 1.09%, a kisbirtokon 1.77%, az Alföldön a nagybirtokon 1.50%, a kisbirtokon 2.34%, az Északi Dombosvidéken a nagybirtokon 1.26%, a kisbirtokon 1.91%. A gazdaságok összes számából 70.5% tiszta hozamot mutat, 29.5% tiszta veszteséget. 50 P-nél nagyobb tiszta hozamot

a dunántuli nagybirtokok 4.8%-a, a kisüzemek 25.4%-a ért el. Az alföldi nagyüzemek 3.7%, az ottani kisüzemek 12.2%-a. 30—50 P-ig terjedő tiszta hozamot a dunántuli nagyüzemek 9.5%-a, a kisüzemek 20.6%-a, az alföldi nagyüzemek 7.4%-a, a kisüzemek 22%-a. Tiszta veszteség 50 P-n felül csak az alföldi kisbirtokok 1.2%-ánál volt; 30 P-ig terjedő veszteség az alföldi kisbirtokok 7.3%-ánál és az Északi Dombosvidék kisbirtokain 9%-nál. 20—30 P-ig terjedő veszteség inkább csak a dunántuli kisbirtokoknál 6.3%-ban volt, míg 10—20 P-ös veszteség a dunántuli nagyüzemek 19%, a kisüzemek 6.3%, az alföldi nagyüzemek 7.4%, az ottani kisüzemek 8.5%-ánál volt.

Természetesen más eredmény jön ki, ha a nyers hozamból a termelési költséget (üzemköltség plusz a gazdaságban fekvő tőkék 4%-os kamatigénye) levonjuk. Ismételjük, hogy ennek az eljárásnak helyességéhez szó férhet és ez talán inkább csak akkor volna helytálló, hogyha valamely ingótökének a mezőgazdaságban való jövedelmezőségét akarnánk kiszámítani. A statisztikai adatgyűjtésnek ezeket az eredményeit is közöljük azonban mégis a teljesség kedvéért és kiemeljük, hogy ezen az alapon az összes birtokok üzemi veszteségét mutatja ki a kiadvány, mely veszteség az 1934. évben kisebb ugyan, mint az előző években, mégis 1 kat. holdra számítva a dunántuli nagybirtokon 21.15 P, a kisbirtokon 25.62 P, az északi nagybirtokon 20.63 P, a kisbirtokon 19.43 P, az alföldi nagybirtokon 15.36 P, a kisbirtokon 13.63 P vlt.

A kiadvány külön kimutatja azt az összeget, mely a gazdaság eredményéből, mint egyéni jövedelem, a gazdálkodó rendelkezésére áll és mely azt mutatja, hogy évente mennyit költhet a gazdaság jövedelméből anélkül, hogy a vagyon állagából fogyasztana és adósságait szaporítaná. Ezt a kiadványt a „gazdálkodó mezőgazdasági jövedelmé”-nek nevezi és ez 1 kat. hold mezőgazdasági területre vonatkoztatva az adatszolgáltató gazdaságok átlagában 31.05 P volt. Óriási eltérések vannak itt országrészek és birtokkategóriák szerint, amennyiben a dunántuli nagybirtokon a gazdálkodó mezőgazdasági jövedelme 0.14 P, a kisbirtoké 63.19 P volt. Az Alföldön a nagybirtoké 4.38 P, a kisbirtoké 40.52 P. Foglalkozik ez a munka az üzemek nemzetgazdasági jövedelmével is, amit úgy számít ki, hogy a vagyonjáradékot és munkabérigényt, melyet a gazdasági üzem a tulajdonosnak szolgáltat, hozzáadja az adósságkamatokhoz, továbbá az összes munkabérekhez, melyet a gazdaság a munkásoknak szolgáltatott, nemkülönben a közületek részére teljesített közterheket. Ezen az alapon az összes üzemek átlagában 82.44 P jön ki, mint nemzetgazdasági jövedelem. Legnagyobb ez a dunántuli kisbirtokon, ahol 98.89 P, a nagybirtok 71.82 P-jével szemben, az Északi Dombosvidéken a kisbirtok 85.44 P, a nagybirtok 73.19 P, az Alföldön a kisbirtok 87.47 P, a nagyüzem 67.14 P nemzetgazdasági jövedelmet mutat.

Végül meg kell emlékeznünk a kiadványnak arról a most első ízben elkészített táblázatos kimutatásáról, ahol olyan üzemek eredményei foglaltatnak, amelyek 3 éven keresztül feldolgozható adatokat szolgáltatottak. Ez a táblázat tehát a 3 év üzemi eredményeinek összehasonlítására tényleg alkalmas. Főbb eredményeit a következőkben ismertetjük: 14 dunántuli nagyüzem tiszta hozama 1 kat. hold mezőgazdasági területre vonatkoztatva 1934-ben 7.27 P, 1933-ban 5.35 P és 1932-ben 3.04 P volt. A nyers hozamból a növénytermelésre eső összeg az 1932. évi 84.13 P-ről 69.71 P-re esett (nyilván a buzatermés-átlag-

nak 11.08 q-ról 9.7 q-ra való csökkenése miatt) és az állattartásból származó hozam 44.35 P-vel kevesebb volt, mint az előző években, ami a kedvezőtlen állatértékesítési és abrakbeszerzési viszonyoknak tulajdonítható. Az összes üzemköltség, 1934-ben 122.03 P, kisebb volt, mint az előző évi, de nagyobb, mint az 1932. évi és az összes munkaköltség az utolsó két évben csökkenést mutat az 1932. évi-vel szemben. 14 alföldi nagyüzemnél a tiszta hozam 1934-ben 18.35 P, az előző évi 20.28 P, az 1932. évi (rossz termés) 6.56 pengőjével szemben. A nyers hozamból a növénytermelésre 70.98 P esik, míg 1932-ben 93.94 P esett. Állattartásból azonban emelkedett a nyershozam 40.2 P-re, 38.76, illetőleg 37.78 P-vel szemben. Az összes üzemköltség a két utolsó évben körülbelül ugyanannyi, 110.90 P volt az 1932. évi 140.7 P-vel szemben. Az összes munkaköltség 52.8 P, az előző évvel szemben árnyalati emelkedést mutat, az 1932-vel szemben azonban több mint 10 P-ös csökkenést.

Részletesen ismertettük az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikai bizottságának ezt az immár IV. kiadványát, mert azt hisszük, hogy a magyar mezőgazdaság termelésének és üzemi eredményeinek keresztmetszetét találjuk meg ezekben az adatokban. Az a körülmény, hogy az 1935. évi adatgyűjtés már mintegy 400 gazdaság számtartási adataira fog kiterjedni, kétségtelenül még emelni fogja ennek a munkának értékét és az abból levonható hasznos tanulságok jelentőségét.

Eber Ernő.

Könyvismertetések.

Hegedüs Loránt: Az adótan társadalmi elmélete. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. — Budapest, 1935.

Hegedüs Lóránt pénzügytani fejtegetéseit mindenkor egyéniségének súlyához mért érdeklődéssel figyeli a szakközönség, mert azok mindig eredetiek, a figyelmet lekötik. Az elmélet és gyakorlat emberei egyaránt találhatnak Hegedüs munkáiban termékenyítő vitára készítő anyagot, ami természetes, hiszen ő maga is mint egyetemi tanár és egykori pénzügyminiszter egyaránt szolgálta életében a tudományt és a gyakorlati életet.

Szerzőnk negyvenkét év előtt tette közzé „Az adó alapelve” c. tanulmányát, amely annakidején feltűnést keltett abban jelentkező eredeti gondolkozása és az uralkodó felfogással szemben gyakorolt bírálata által. Ebben az értekezésben az organikus (természettudományi) felfogás hívének vallja magát és az adótannak általános jellegű, tehát abszolút igazságoknak tartott pénzügyi alapelveit visszautasítva, azok viszonylagos érvényét hangsúlyozza. Az egész német pénzügyi elmélet az adótan végső kialakulásának akkor a szolgáltatási képesség (Leistungsfähigkeit) arányában való adóztatás szükségességét tartotta. Hegedüs ennek az elméletnek abszolút érvényét kétségbevonta és annak viszonylagos voltát törekedett feltárni. Az adónak abszolút alapelve — Hegedüs szerint — egyáltalán nincs. Az elvek mind csak viszonylagos érvényességűek. Változnak koronként, országonként. Egyetlen adóelmélet sem lehet abszolút igaz. Hegedüs tanítását történelmi példákkal is alátámaszthatjuk. A viszontszolgáltatási (do ut des) elv szerint azért kell mindenkinek gazdasági ereje (vagyon, jövedelme) arányában a közterheket viselni, mert minél nagyobb vagyona van valakinek, annál nagyobb érdeke fűződik a jogrend (vagyonbiztonság) fenntartásához, az állam létéhez. Ez csak relative igaz. A Merovingok idejében a jogrend felborult, anarchia volt, az államhatalom megszűnt. A vagyonosak mégis tudtak fegyveres seregek felállításával védekezni a rablótámadásokkal szemben s így az állam helyett maguk gondoskodtak saját személy- és vagyonbiztonságukról.

Hegedüs egy olyan eredeti adótan kidolgozására gondolt, amely a különböző korokban és az egyes országokban az adóztatási adottságokat nem az általában elfogadott adóelméletek alapján akarja indokolni és magyarázni, hanem a relativitások törvényszerűsége alapján, tehát természettudományi alapon, organikus felfogással. A társadalmi folyamatok törvényszerűek; e szükségképpen processzusokba kapcsolódnak az adóztatási törekvések, tehát a pénzügytanban igazságosoknak tartott elvek viszonylagos érvényességének elméletét akarta tervbe vett pénzügytanába felépíteni.

Az előttünk levő magas színvonalu, gondolatébresztő értekezésében a nagy gondolkodó sajnálatos lemondásával jelenti ki Hegedüs, hogy „ezt az elméletet kialakítani és részleteiben is kidolgozni immár nem lehet érkezésem“. Mi, ellenkezőleg, reményünket fejezzük ki, hogy a Gondviselés utjai kifürkészhetetlenek lévén, szerző bámulatos munkabírása révén még lesz érkezése és kedve a magyar tudomány dicsőségére nagyszabásu, új irányt képviselő pénzügytanát megírni.

Ez értekezésében gondolköréből vett töredékek vázolják szerző elgondolását, mely szerint megoldandó volna két feladat: megtalálni a relativitás törvényszerűségét az egyes adónemekben és azokban a társadalmi és történelmi jelenségekben, amelyek az adóképleteket létrehozták.

Hegedüs Lóránt jelen, új utakat vágó szép értekezése magyar pénzügytani irodalmunk gazdagítását jelenti.

Fellner Frigyes.

Kroll Gerhard: Neutrales Geld und Kapitalbildung.
Berlin, 1935. 120. o.

Az első probléma, amelyet Kroll könyvében felvet, a következő: Bizonyos feltételekkel megkonstruált tiszta statikus pénzgazdaságban fennmaradhat-e az eredeti egyensúlyi állapot? Ilyen fogalmazásban a kérdés felvetése önmagának látszik ellentmondani, hiszen a statika fogalma éppen a változatlanságot jelenti. Nyilvánvaló tehát, hogy Kroll problémája lényegileg azt a kérdést jelenti, hogy egyáltalán létezhetik-e pénzgazdasági statikai állandó egyensúly?

Az általános statikai előfeltételek mellett Kroll vizsgálatának előfeltételei: 1. hogy a pénzkibocsátás *kizárólag* termelési hitel alakjában történik és 2. hogy a termelők és a járadékélvezők nem különböznek el egymástól, vagyis a termelőeszközök haszonbérbeadása, illetőleg hozadékuk alapján való tökécsítés után történő elidegenítése nem fordul elő.

Eme feltételek után Kroll azt a megállapítást teszi, hogy mivel a járadékok és különbözeti nyereségek nem képezhetnek költség-elemet, hanem éppen ellenkezőleg az árból erednek, másrészt pedig mivel minden jövedelem szükségképpen költségből származik, a termelés pénzben kifejezett értéke szükségképpen nagyobb, mint a piacon megjelenő vásárlóerő pénzértéke. Ilyen módon két, egymásnak ellentmondó egyenlet áll fenn, nevezetesen:

1. hogy: $K = E$, ahol K a termelés költségeit, E pedig a termelésből eredő jövedelmet jelenti és

2. hogy: $K + R = E$, ahol R a járadékjövedelmek megjelölésére szolgál.

A kiegyenlítődés és ezzel együtt egy új egyensúlyi helyzet csak két esetben következhetik be: 1. automatikus módon, ha az árak csökkennek, ami viszont az üzemek egy részének összeroppanását és a termelésnek alacsonyabb színvonalra való szállását vonja maga után és 2. intervenció útján, ha ugyanis a fogyasztás finanszírozása céljából kerül újabb pénzmennyiség forgalomba. Az ilyen pénzt, szemben a termelést szolgáló pénzzel, az eredeti költségpénzzel (originäres Kostengeld), Kroll eredeti fogyasztási pénznek (originäres Konsumgeld) nevezi.

Mindkét esetben azonban feloldottuk a statika feltételeit.

Nem következik be a leirt folyamat a pénznélküli gazdaságban, az olyan pénzgazdaságban, amelyben a termelők és a járadékélvezők egymástól különböző személyek (mert ebben az esetben a különböző járadékok valóságos költségelemet képeznek és a termelés folyamata alatt kifizettétvén, jövedelemmé válnak) és végül az olyan pénzgazdaságban, ahol a pénz nemcsak a termelés, hanem a fogyasztás finanszírozása céljából is forgalomba kerül s a kettő együttes összege $K + R$ -el egyenlő.

Egyébként Szerző a leirt folyamatban a pénz nemsemlegességének egy tipikus esetét látja.

A második, az előbbihez sok tekintetben hasonló problémát Kroll a dinamikus egyensúlyban lévő pénzgazdaságban találja, újabb tőkebefektetések esetén. Külön vizsgálat tárgyává teszi:

- a) a járulékos hitel segítségével eszközölt beruházásokat és
- b) a megtakarítások segítségével tett befektetéseket.

A vállalkozó a részére nyújtott járulékos hitel birtokában előbb a termelőeszközök piacán lép fel keresetével, bárhogyan reagál is a termelőeszközök piaca erre az új keresletre. Szerző lényegesnek csupán azt tartja, hogy a szándékolt új termelés alapját adó befektetés megvalósításának folyamata alatt a vállalkozó költségkiadásai új jövedelmeket képeznek, a jövedelmek megszorodása pedig az árak szükségszerű alkalmazkodási folyamatát fogja kiváltani. Ez a folyamat akkor fejeződik be, amidőn a járulékos pénzmennyiség és az árak között egy új egyensúlyi helyzet alakul ki. Ennek azonban az lesz a következménye, hogy akkor, amidőn egy bizonyos idő múlva a járulékos hitellel befektetéseket eszközölt vállalkozó termelésének eredményével a piacra lép, itt nem fog találni olyan pénzmennyiséget, amelynek ellenében a fennálló egyensúly megbontása nélkül áruit kicserélhetné, mert hiszen az általa előbb kiadott és jövedelemmé vált költségek már beleágyazódtak a gazdasági élet körforgásába. Az eredmény egy automatikus defláció, az árak általános csökkentése lesz, amelynek mértékét az új vállalkozó által áruik ellenértéke fejében a forgalomtól elvont vásárló erőnek és annak az időnek sorozata adja, amely alatt az eladási ár átlagosan a vállalkozó pénztárában hever. Kroll hangsúlyozza azt is, hogy az utóbb bekövetkezett defláció semmiesetre sem tekinthető az azt megelőző inflacionisztikus áremelkedés korrektívumának, mert itt az újonnan kialakult egyensúlyi helyzet újabb megbontásáról van szó s a korrekció szó helyesen nem is alkalmazható.

A leirt folyamat folytán bekövetkező defláció kikerülése (vagyis a járulékos pénzmennyiség semlegesítése, amint Szerző mondja) szintén automatikus uton, vagy beavatkozás útján következhetik be. Az automatikus kiegyenlítődés akkor valósul meg, ha abban az időpontban, amelyben a deflációs folyamat megkezdődne, újabb befektetések eszközöltetnek s így az itt keletkező új jövedelmek az előbbi befektetésekből származó jószág többlet megvásárlására fordíthatók.

Ami az intervencionizmus által való kiegyenlítést illeti, ennek két formája lehetséges: a nyílt piaci politika és az eredeti fogyasztási pénz teremtése az állam vagy a jegybankok által. Az előbbi azért nem kielégítő, mert váltók és magánkötelezvények vásárlása által tulnyomó részben már meglévő vállalkozások finanszírozására szolgál. Mivel pedig ezeknek hitelek a pangás következtében nincsen szükségük, a forgalomba szivattyuzott újabb pénzmennyiség a ban-

kokhoz folyik vissza s csupán ezek likviditását emeli. A megoldás tehát csak fogyasztási pénz teremtése útján következhetik be, vagyis olyan pénznek a forgalomba jutása által, amelynél nem szükséges a termelő felhasználás, hanem eredeti céljának megfelelően a fogyasztásra szolgál.

Sulyt helyez Szerző arra, hogy az előbbiekben leírt folyamat következtében előállott defláció által előhívott válságot megkülönböztessük a termelőszervezet átalakulása, átszerveződése következtében előálló túltőkésítés válságától. A kettő ugyan rendszerint együtt jár egymással, de egymástól teljesen függetlenül is bekövetkezhetik.

A termelésnek takaréktőkével való kibővítése esetében a folyamat lényegében ugyanolyan, mint járulékos hitelek felhasználása esetében. A különbség csak abban mutatkozik, hogy mivel a takaréktőkék felhasználásával az eredeti vásárló erő nagysága nem növekszik, a folyamat első szakaszában nem is következik be az ár-emelkedés. A másik szakasz azonban teljesen úgy folyik le, mint a járulékos hitelek alkalmazásakor. A piacon megjelenik az új árumennyiség, amely azonban változatlan vásárlóerő-összegre talál és így az automatikus defláció megindul.

Láng János.

Vertriebs-Probleme des Handwerks. I. Teil: dr. Bouffier, Villi: Der Export des österreichischen Kleingewerbes. II. Teil: dr. Koch, Alois: Messe und Handwerk. Wien, 1936. — 53 + 46. o.

A bécsi kereskedelmi és iparkamara már évtizedek óta kitünő eredménnyel működő kisipari intézete (Gewerbeförderungsinstitut) a kisipari kivitel gyakorlati téren való előmozdítása mellett elsőrendű fontosságúnak tartja, hogy a kisipari kivittel kapcsolatos kérdések úgy magángazdaságtani, mint nemzetgazdaságtani szempontból részletes és módszeres vizsgálat és szakirodalmi vita tárgyává tétessenek. Ennek a célnak első eredménye a Bouffier-Koch tanulmányait magába foglaló kötet. A megfelelő statisztikai adatoknak majdnem teljes hiánya és a nagyobb körre kiterjedő, rendszeres tapasztalati anyag elégtelensége következtében a szerzők megállapításai inkább csak általánosságban mozognak s következtetések igen gyakran komoly ellenvetésekre adnak okot. Különösen áll ez arra a módszerre vonatkozólag, amellyel Bouffier az osztrák kisipari export értékét számítja ki.

Bouffier kiválasztja az általános kivitel statisztikából azokat az árucikkeket, amelyek tipikusan kisipari cikkeknek tekinthetők s összeadva ezeknek az exportstatisztikában szereplő értékeit, az így nyert összeget a kisipari kivitel értékének tekinti. Ezzel a módszerrel jut arra az eredményre, hogy az osztrák kisipar köréből származó export

1927-ben . . .	294 mill. schilling	1931-ben . . .	198 mill. schilling
1928-ban . . .	329 „ „	1932-ben . . .	103 „ „
1929-ben . . .	317 „ „	1933-ban . . .	98 „ „
1930-ban . . .	268 „ „	1934-ben . . .	107 „ „

értéket képviselt, ami a nyolc esztendő átlagában az egész osztrák exportnak kereken 13 százalékát s az egész készáru kivitelnek 19 százalékát tette ki.

A kivitelnek országonként való megoszlása tekintetében az importáló államok három csoportba foglalhatók össze. A nyugat- és északeurópai országokba irányuló osztrák kisipari kivitel 1932-ben éri el mélypontját, amikor is az export értéke az 1927. évi kivitel értékének csak 53%-át tette ki. Ettől kezdve emelkedik a kivitel értéke és 1934-ben az 1927. évinek 58%-át teszi ki. A középeurópai országokba irányuló export 1933-ban éri el legalacsonyabb értékét (az 1927. évinek 35%-a), majd ismét emelkedve, 1934-ben 43%-ra rug. Végül a keleteurópai országokba irányuló kivitel állandó csökkenést mutat, úgy hogy 1934-ben az ideirányuló export értéke az 1927. évi export értékének csak 22%-át teszi ki. Ez a folyamat azt jelenti, hogy az osztrák kisipari kivitel lassanként irányt változtat s a keleti államokból mindinkább a nyugati és északi országok felé veszi útját.

Nagyon érdekes és tanulságos Bouffier azon megállapítása, hogy keletről nyugat felé haladva, a kivitt áruk egységértéke emelkedik. Pl. a Franciaországba, Angliába, Hollandiába és Belgiumba exportált kisipari eredetű vasárak métermázsánkénti átlagértéke 1927—1932-ben 309 schilling, a Lengyelországba, Jugoszláviába, Romániába és Magyarországra exportáltaké pedig ugyanekkor átlagban csak 143 schilling volt. Ugyanez a tény a legtöbb többi árura vonatkozólag is megállapítható. A nyugati- és északi országokba irányuló export értékének kisebbarányú csökkenését Szerző részben éppen arra a körülményre vezeti vissza, hogy a nagyobb specifikus értékű áruk általában nagyobb ellenálló képességgel bírnak a válságai szemben.

Külön fejezetben foglalkozik a tanulmány az export és import egymáshoz való arányának alakulásával. Eszerint Ausztria kisipari exportja állandóan nagyobb, mint ilyen eredetű importja. 1927-ben az a kiviteli többletérték a kisipari behozatal értékének 230%-a, 1929-ben (mély pont) 193%-a, 1934-ben pedig 720%-a volt. A kisipari cikkek exportja tehát sokkal kisebb mértékben csökkent, mint a kisipar köréből származó áruk importjának értéke.

Munkája második részében Bouffier a kisipari export szervezésével és technikájával foglalkozik. Az egyes kisiparosok által közvetlenül lebonyolított exportot alig tartja lehetőnek s a legcélravezetőbb megoldást a különböző jogi formában működő exportközösségekben látja. Az exportfinanszírozás tekintetében azokat az intézményeket ismerteti, amelyeket az utóbbi időkben a bécsi kereskedelmi és iparkamara létesített a kisipari kivitel elő- és utófinanszírozása érdekében.

Végeredményben Bouffier a következőkben foglalja össze a kisipari export kiépítésének előfeltételeit:

1. A kisipari oktatásügynek az exporttal kapcsolatos tudnivalók tanításával való kiegészítése.

2. A kisipari információs szolgálat, különösen pedig a külföldi bevásárlók rendelkezésére álló információs szolgálat kiépítése.

3. Kiviteli közösségek (főleg szövetkezetek) létesítése.

4. A finanszírozással kapcsolatos kérdések megoldása és végül

5. a kisipari áruk nemzetközi forgalmának a kereskedelmi szerződésekben való külön szabályozása.

Koch doktor tanulmányának tekintélyes részét az árumintavásárok és a kis- és kézműipar fogalmi meghatározásának és történetének szenteli. A gyakorlatban is mindinkább érvényesülő újabb német fel fogásnak megfelelően a kisipar fogalmának kiküszöbölésére és an-

nak helyébe a kézműipar fogalmának állítására törekszik. A kézműipar jellegzetességét pedig nem külső üzemi körülményekben (munkáslétszám, vevőkör, stb.) keresi, hanem abban, hogy vajjon az egyes üzemekben folytatott munka a munkások szempontjából részletmunkát, vagy pedig többé-kevésbé befejezett egészt képező teljesítményt jelent-e?

Részletes elemzését adja Szerző az árumintavásárok jelentőségének a kisiparosság szempontjából, kiemelve, hogy az eredmény megítélésénél nem lehet kizárólag az elért üzleti forgalom nagyságából kiindulni, hanem számításba kell venni azokat a másodlagos hatásokat (tájékozódás a kereslet követelményeiről, anyagbeszerzés, az idegenforgalom következtében a vásáron kívüli üzleti forgalom emelkedése, stb.) is, amelyek statisztikailag alig megfoghatók. A kiállítás költségeit felölelő konkrét számításai indokolni látszanak azokat a törekvéseket, hogy a kisiparosság inkább kollektív alapon vegyen részt az árumintavásárokon, megosztva ilyen módon a költségekkel kapcsolatos kockázatot.

Láng János.

World economic review 1934. Washington, 1935. 350 p.

A washingtoni kereskedelemi minisztérium által kiadott évkönyv hivatalos adatok alapján s a statisztika tudományos módszereinek alkalmazásával készült, s világos képet ad elsősorban az amerikai Egyesült Államok, azután Angolország és domíniumai, az európai államok és a távol keleti országok 1934. évi ipari és mezőgazdasági helyzetéről, valamint külforgalmáról.

Az Egyesült Államok 1934. évi gazdasági fejlődése igen jelentős mozzanatokot mutat fel. Ebben az évben már jelentkezik az ipari termelés fellendítésére indított akciónak, valamint a mezőgazdasági termelés támogatására tett intézkedéseknek a hatása. Nagyszabású rendelkezések történtek továbbá a munkanélküliség enyhítésére és ami a legfontosabb, 1934-ben történt a dollár stabilizációja is.

A mezőgazdaság 1934. évben igen nagy károkat szenvedett a nyári nagy hőség és szárazság folytán, mely a terület $\frac{3}{4}$ részére terjedt ki s az országnak több mint felében tönkretette a termést. Ennek ellenére a mezőgazdaság jövedelme nagyobb volt, mint az előző években, aminek az okai a következők: 1. A magasabb árak (30%-os emelkedés), 2. a felhalmozott készletek, amelyek szintén magasabb árakon kerültek eladásra, 3. az állam által a mezőgazdaság támogatására még 1933. évben megindított akció alapján kifizetett összegek. A terméseredmény 1934-ben kisebb volt, mint az utolsó 40 évben bármikor, egy negyedrésszel kevesebb, mint 1933-ban és az 1925—30. évi időszak átlagos termésének $\frac{2}{3}$ -ára rugott. A termés csökkenésének a szárazságon kívül a termőterületek apasztása is az oka volt. Ugyanis 1933-ban a mezőgazdaság helyzete az alacsony árak és a nagy buzakészletek felhalmozódása következtében oly súlyossá vált, hogy a kormány kénytelen a termelőterületek korlátozásán akciót indítani s evégből a farmereknek prémiumokat adott. Ezek összege 1934-ben 589 millió dollárra rugott. (1933-ban 271 millió dollár.) A learatott terület viszont 1934-ben 12%-kal kevesebb volt, mint 1933-ban, a holdankénti termés pedig 15%-kal. A buza-termés 6%-kal volt kisebb; a legalacsonyabb buza-termés 1890 óta. Ennek ellenére az ár-emelkedés folytán a termények pénzben kifizetett értéke 1934-ben

14%-kal nagyobb volt, mint az előző évben. A szárazság és a takarmányhiány végzetes következményekkel járt az állatállományra is, mert a farmerek nem tudták állataikat eltartani, kénytelenek voltak azokat eladni vagy levágni. A szövetségi kormány itt is közbelépett és 8,288.000 darab szarvasmarhát vett át és fizetett ki a gazdáknak. Az értékesítésnél előállott veszteségek 110 millió dollárra rugtak.

Az *ipari termelés* emelkedő irányzatot mutatott, 1934-ben 4%-kal volt magasabb, mint 1933-ban és 23%-kal magasabb, mint 1932-ben. Legnagyobb volt a javulás az automobiloknál: 45%. Ennek az oka, hogy a kereseti viszonyok javulásával az amerikai polgárok legelsősorban autókat vettek. Nagyobb volt a fogyasztás cipőkben és ruháneműekben is, ami a lakosság szaporodásával (8 millió többlet) hozható összefüggésbe. Az ipari termelés fellendítésére még 1933. évben megindított akciónak az volt a feladata, hogy tisztességes munkafeltételeket biztosítson. 1933-ban 200 kollektív szerződést (code) hagytak jóvá; ezek célja volt: a gyermekek munkájának kizárása, a heti órák számának leszállítása, minimális munkabérek és több helytelen eljárási mód megszüntetése. A munkások közül 22 millió (48 millióból) a kormány által jóváhagyott „code”-ok alapján dolgozott.

Az *építkezésben* általános pangás volt észlelhető, ez volt egyik főoka a munkanélküliségnek. Az 1934 április 27. törvény alapján a kormány akciót indított a magánépítkezések fellendítésére a következő eszközök útján: 1. állami jótállás a házak javítása és modernizálása céljából adott kölcsönöknél, 2. hitelintézet létesítése a házakra jelzálogkölcsönök nyújtása végett, 3. záloglevelek vétele, 4. építőtársaságok felhatalmazása kötvények kibocsátására. Az 1. alatti pont végrehajtása a Federal Housing Administrationra bízott, amely felhatalmazást nyert, hogy a házak átalakítására és modernizálására nyújtott kölcsönöknél legfeljebb a kölcsön 20%-a erejéig jótállást vállalhasson. Az összes jótállásoknak a 200 millió dollárt nem szabad meghaladniuk. Az akció eredményéről az évkönyv még nem tudott beszámolni. Ami a jelzálogkölcsönöket illeti, a háztulajdonosok 2301 millió dollár ilyen kölcsönt vettek igénybe a még 1933. évben létesített Home Owners Corporation-tól, úgyhogy a további hitelezést be kellett szüntetni.

A *vasutaknál* úgy a személyforgalomban, mint a teherszállításnál a bevétel emelkedett. Miután azonban az üzemköltségek is emelkedtek, végeredményben hiány mutatkozott. A munkaalkalmakat teremtő állami akció keretében a vasutak 14,625.000 dollár kölcsönt kaptak, hogy munkásokat foglalkoztathassanak. A *tengerhajózásnál* csekély volt a javulás. A *légiforgalomban* az utasok száma 1934-ben: 61.370 volt.

A *belső áruforgalom* csak 14%-kal emelkedett. Ennek folytán az árak emelkedése dacára a pénzügyi eredmény nem volt sokkal nagyobb, mint 1933-ban.

Ami a *külforgalmat* illeti (millió S-ban)

	1933	1934
kivitel	1675	2133
behozatal	1450	1655
kiviteli többlet	225	478

1934-ben a külforgalom nagyobb volt, mint 1932-ben vagy 1933-ban, de kisebb, mint a háború utáni időben, vagy az 1929. konjunktúrális évben. Az 1933. évhez képest az U. S. A. *kivitele* 8%-kal. Angliáé

7%-kal emelkedett, Németorszáé pedig 6%-kal visszaesett. Az exportált nyersanyagok és élelmiszerek mennyisége kisebb volt ugyan, mint az előző évben, de pénzértéke nagyobb. A készgyártmányok kivitele ugyannyi, mint érték tekintetében emelkedett, ez hozzájárult az ipari termelés fellendítéséhez. A gyapotnál viszont visszaesés mutatkozott, mert a mennyiség 30%-kal volt kisebb s így az áremelkedés dacára az exportált mennyiség értéke 6.4%-kal kevesebb volt, mint 1933-ban. Az 1933. évi fölös buzamennyiségeket az 1933 októberben megalakult North Pacific Emergency Export Association vette át értékesítés végett, s az államkincstár jótállt a lebonyolításnál előállható veszteségekért. Az 1933. évi rossz termés azután teljesen megváltoztatta a helyzetet. Kivitelre nem volt szükség, sőt 1934 szeptember—decemberben buzából 7,179.000 bushel behozatalra került a sor. A *behozatalnál* az emelkedést főleg a szeszitalok okozták, a szesztilalom megszüntetése folytán 1934-ben 49,142.000 \$ értékű szeszitalt hoztak be, 1933-ban csak 7,353.000 \$.

Az 1934. év legnevezetesebb eseménye volt, hogy január 31-én a *dollár értéke stabilizálódott*, az aranyparitáshoz viszonyítva 59.06%-kal. Ennek az intézkedésnek célja a dollár áringadozásának megszüntetése s az árak emelése volt. Az utóbbi célt különböző gazdasági okokból és a bevívó államok elzárkózása folytán teljes mértékben nem sikerült elérni.

A *nagykereskedelmi árak* 1934-ben általában emelkedtek, de nagy eltérések voltak. A mezőgazdasági termények indexszáma 1933-hoz viszonyítva 31%-kal, az élelmiszereké 24%-kal magasabb volt, a többi áru indexszáma azonban 15%-kal esett. A dollár értékének leszállítása folytán az arany forgalmi értéke emelkedett és ez okozta a nagy aranybeözönlést Amerikába. Ennek következtében és az aranybeszolgáltatás elrendelése folytán a szövetségi bankok aranytartáléka 8238 millió \$-ra nőtt. Ez az egész világ aranykészletének 38%-át tette ki. Miután pedig Franciaországban volt 25%, e két ország bankjai rendelkeztek a világ aranytartálékának felénél többel. (63%.)

A dollár stabilizációnál elért nyereségből kétmilliárdos dollár-alap létesült, amelynek feladata a dollár áringadozásának meggátolása. Az amerikai valuta megszilárdulását célozta az 1934 június 19-iki törvény is (Silver Purchase Act), amely kimondotta, hogy egynegyed arányban ezüst is szolgálhat a valuta fedezetéül. A kincstár a bevásárolt ezüst alapján államjegyeket bocsáthat ki (Silver certificate). Augusztus 9-én rendeltetett el az ezüst beszolgáltatása, linom unciánként 50.01 cent beváltási áron. Ez az intézkedés emelte az ezüst árát, fokozta az ezüsttermelést és az ezüstbehozatalt. A silver certificate-ok kibocsátása viszont emelte a pénzforgalmat és növelte a hitelbázist.

Az Egyesült Államok legégetőbb problémája 1934-ben is a *munkanélküliség* volt. A munkanélküliek száma 9.5—11 millió között váltakozott s 1934-ben 10—15%-kal volt kisebb, mint 1933-ban. A munkanélküliek foglalkoztatása végett a kormány közmunkákat végeztetett. 1933. év novemberében kezdődött ez az akció; havonként átlag 450 ezer munkás volt alkalmazva összesen 25 millió \$ munkabérrel. A munkanélküliek 1934-ben 5 millió esetben kaptak segítyt, ami a családtagokat is számítva, 20 millió embert érintett (a lakosság 16%-át.) Az 1934 februárban életrehívott Federal Emergency Relief Administration-nak (F. E. R. A.) az volt a feladata, hogy a munkanélkülieket foglalkoztassa, úgy hogy ezek segíty helyett munkabért kapjanak és

azért dolgozzanak is. Március havában már 2 millió ember volt alkalmazva ennek az akciónak keretében, hetenként átlag 10 dollár keresettel. A munkanélküliekre fordított összeg 1934-ben 1500 millió dollárra rugott és ennek $\frac{1}{3}$ -át a FERA fizette ki. A munkanélkülieknek kifizetett összegből az állam 12.6%-ot viselt, a helyi igazgatás 15.1%-ot és az egyes szövetséges államok 72.3%-ot.

Az *állami költségvetés* a gazdasági viszonyok javítására, a munkanélküliek segélyezésére hozott amerikai méretű áldozatok folytán nagy hiányt mutatott fel.

1934-ben a kiadás volt	8,028,197.000 dollár
a bevétel volt	3,491,739.000 „
hiány	4,536,458.000 dollár

A kiadások 62%-a átmeneti kiadás volt a gazdasági viszonyok javítását célzó akciókból folyólag, s azokból 36%-nak vissza kellett térülnie. Az államadósság 23 billió dollárról 28 billióra emelkedett, tehát 4 billióval több, mint 1933-ban. Az állam leginkább rövid lejáratu hiteleket vett igénybe a bankoktól $3\frac{1}{4}\%$ kamat mellett. Az államadósságon kívül terheli a kincstárt az akciók által kibocsátott 3,381,607.500 dollár értékű záloglevélért való jótállás az egyes törvények által megszabott határig. A megnövekedett terhekkel szemben a kincstárnak követelése is vannak. Így a háborúból eredő 12 billió követelés, amelynek behajtására azonban nincs sok kilátás, továbbá a kincstár által nyújtott kölcsönök kötvényei mintegy 5 billió értékben s a 2 billió dolláros valutabiztosító alap. Az adórendszert illetően meg kell jegyezni, hogy a bevételek növelése céljából az Egyesült Államok is bevezették a forgalmi adót.

Az ismertetett kiadvány, mint látjuk, teljes képet nyújt az USA gazdasági helyzetéről az 1934. évben, kritikai megjegyzésektől azonban tartózkodik, mert hivatalos kiadvány és a kormány intézkedéseiről számol be. A bevezetésben mégis megemlíti, hogy melyek azok a problémák, amelyek súlyosan nehezedenek a U. S. A. gazdasági életére. Ezek 1. a nagy munkanélküliség, 2. a nagy állami segélyek, amelyek az állami adósságokat jelentékenyen megduzzasztották, 3. nagy eltérések az árakban, 4. az építkezés pangása, 5. kevesebb üzlet az iparvállalatoknál.

Az európai, valamint az angol dominiumhoz tartozó és a távol keleti országok gazdasági helyzetére vonatkozó beszámolók ismertetését itt mellőzve, *Magyarországot* illetőleg az évkönyv megállapítja, hogy az 1934. év elején mutatkozott javulás nem volt tartós. A mezőgazdaság helyzete az alacsony terményárak folytán kedvezőtlen volt. Ezek javítása végett jött létre a megegyezés Olaszországgal és Ausztriával, magyar búzának előnyös áron való átvétele iránt. Az államháztartás helyzete súlyos volt a deficités költségvetés és a nagy külföldi adósságok folytán. A mezőgazdaságban a nagy szárazság által okozott rossz termés következtében az árak emelkedtek ugyan, ez azonban a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság csekély vásárló képességét nem tudta fokozni.

Tóth Jenő.

Annuaire International de Statistique Agricole 1934/35. Róma, 1936. 896. p.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet évkönyve ez alkalommal 25-ödször jelenik meg, tehát már jelentős multra tekinthet vissza. Az évkönyvben lényeges változtatások nincsenek, csak kiegészítések, hogy mentől több terményre nézve szolgáltatson adatokat. Így például a szőlőtermelésnél adatok vannak külön a bor- és külön a csemege- és szárított-szőlőre.

A világtermést a főbb mezőgazdasági terményekben az alábbi kimutatás tünteti fel:

Termény	Terület millió hektárban					Termés millió métermázsában				
	1926/30	1931	1932	1933	1934	1926/30	1931	1932	1933	1934
Buza	131·7	140·7	139·8	134·2	133	1249	1253 3	1248 3	1311 2	1248 4
Rozs	46·1	46·6	45·1	44·0	42·5	461·5	433·5	474·9	508	440 8
Árpa	36·3	36·1	36·6	35·4	36	403·7	366 4	408·3	402 9	382 1
Zab	59·5	58·9	57·2	56·4	55·2	676·5	591 8	644·5	609	583
Tengeri	79·7	85·4	86·5	84·8	80·2	110·7	117·0	1245	1091	904
Burgonya . . .	18·6	19·8	19·9	19·4	20	1880	1996	2059 3	2021 2	2182
Cukorrépa . . .	2 9	3 3	3 3	3 2	3 2	628 8	599 2	543 3	594 1	653 2

A búzával bevetett terület csökkent s a terméseredmény is kisebb volt 1934-ben mint 1933-ban, aminek főoka volt az amerikai rossz termés. A bevetett terület csökkent rozsnál, zabnál, tengerinél, növekedett árpánál, burgonyánál. A terméseredmények általában kisebbek voltak, mert az egész világon rossz volt az időjárás. Legnagyobb volt a visszaesés a tengerinél, de kisebb volt a termés a gabonaműveknél is. Jobb volt a terméseredmény burgonyánál, de főleg cukorrépánál.

Az egész világra szóló megállapítástól eltérőleg növekedett a búzával bevetett terület Ausztriában, Angliában, Írországban, Görögországban, Hollandiában, Norvégiában, Lengyelországban, az önellátásra való törekvés tehát mindig tovább terjed. Ellenben Németország, Olaszország, Franciaország kisebb búzaterülettel szerepelnek a kimutatásban.

A Magyarországra vonatkozó adatok a búzára nézve a következők:

Terület 1000 hektárban					Termés 1000 mázsában				
1926/30	1931	1932	1933	1934	1926/30	1931	1932	1933	1934
1599	1623	1534	1587	1537	22.337	19.745	17.544	26.224	17.642

1934-ben tehát a bevetett terület csökkent s a terméseredmény is kisebb volt, amit a kedvezőtlen időjárás okozott. A termésátlagok búzában Magyarországon a jelzett négy évben (hektáronként, mázsa): 12.2, 11.4, 16.5, 11.5.

Az európai országokban a *termésátlagok* 1934-ben általában visszaestek az 1933. évhez képest. Egyedül burgonyában voltak nagyobbak, 1934-ben: 132.5 q (1933-ban 122.2 q), valamint a cukorrépánál 278.4 q (1933-ban 256.7 q).

A szőlőtermelésre a következő adatokat találjuk az évkönyvben:

	Borszőlőterület 1000 hektárban					Termés 1000 mázsában				
	1926/30	1931	1932	1933	1934	1926/30	1931	1932	1933	1934
Összes szőlőterület	7400	7880	7970	8160	8250					
Termő szőlőterület	6100	6340	6420	6540	6650	160	175·4	184·6	172·1	211
Termésátlag hektáronként						27·5	27·7	28·8	26·3	31·7

A borszőlőterület állandóan növekszik, a terméseredmény pedig 1934-ben igen kedvező volt.

A csemege-szőlő és szárításra szánt szőlőtermő területekre nézve először találunk különválasztott adatokat ebben az évkönyvben:

	Terület 1000 hektárban					Termés millió métermázsában				
	1926/30	1931	1932	1933	1934	1926/30	1931	1932	1933	1934
Csemege-szőlő	430	510	520	540	550	17·5	17·1	18·4	19·6	23
Szárított-szőlő	330	340	370	390	390	22·4	14·7	23·7	21·9	22·1

A csemege-szőlőterületek állandóan növekednek, Magyarországnak tehát e téren is erős versennyel kell megküzdenie.

Ami az *állatállományt* illeti, az erre vonatkozó adatokban nincs lényeges változás. Hazánkban csökkenés van feltüntetve 1934-ben a lovaknál és szarvasmarhákánál.

A *külforgalom* adatait a legfontosabb mezőgazdasági terményekre nézve az alábbi összeállítás tünteti fel (kivétel —, behozatal +, millió mázsában):

Világrész	Búza és buzaliszt		Rozs		Árpa		Zab		Tengeri		Burgonya		Rizs	
	1933	1934	1933	1934	1933	1934	1933	1934	1933	1934	1933	1934	1933	1934
Európa (Oroszország nélkül)	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+
	111 97 5	3 6	0 4	15 2	18 6	3 6	5 5	57 5	63 2	0 7	0 7	12	12 01	
Oroszország (európai és ázsiai)	7 8	2 4	1 6	1	5 7	1 8	0 8	1 4	1 2	1 4	—	—	0 08	0 26
Észak-Amerika	59 7	52 5	1 3	1 8	1 9	2 2	1	0 8	0 1	1 4	1	0 17	1 2	2
Dél-Amerika	27 6	38	1 9	1	4 9	6 3	4 3	5 6	50	55	0 36	0 15	0 6	0 6
Ázsia (Oroszország nélkül)	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	25	17	0 2	0 2	0 9	3 7	0 3	0 4	4 9	6 6	0 5	0 7	15 8	17 5
Afrika	2 3	2 4	0 01	0 01	1 6	2 2	0 1	0 1	3 9	3 7	0 7	0 8	1 6	2 5
Ausztrália és a csendes-tengeri szigetek	33 4	24 8	—	—	0 8	0 5	0 01	0 04	0 03	0 02	0 02	0 06	0 5	0 4

A kiviteli és beviteli tételek összegezése nem egyezik, aminek oka, hogy egyes országokból nem sikerült teljesen megbízható adatokat szerezni s ez hiányt okoz, továbbá az uszó és vasuton levő készletek is kimaradtak a nyilvántartásból.

Az egyes országok buza- és buzaliszt-behozataláról (+) és kiviteléről (—) az alábbi adatok nyújtanak felvilágosítást (millió mázsában):

Év	Németország	Anglia	Magyar-ország	Jugoszlávia	Románia	Csehszlovákia	Olaszország	Dánia	Kanada	USA	Argentína	Ausztrália
1933	+	+	—	—	—	+	+	+	—	—	—	—
	0·01	61·2	5·1	0·15	0·06	3	2·8	3·4	58	4	40·6	38
1934	+	+	—	—	—	+	+	+	—	—	—	—
	2·2	56	5·2	1	0·001	0·028	2·4	3·8	51	4·5	49	25

Ezek az adatok igazolják, hogy a buzakivitelben Magyarországnak milyen nagy szerepe van az európai országok között. Jugoszlávia sokkal kevesebbet szállított 1934-ben, mint Magyarország, Románia kivitele pedig jelentéktelen volt. A tengerentúli országok között Argentína növelte exportját, míg Kanada és Ausztrália vissamaradtak. A buza- és buzalisztkészletek (1000 mázsában):

	1932	1933	1934	1935
Kanada	40·064	58·645	52·796	55·311
USA	110·263	112·258	86·055	42·279

Kanadában tehát még mindig nagy készletek voltak 1935-ben, ellenben az északamerikai Egyesült Államokban a készletek a rossz termés folytán jelentékenyen megcsappantak.

A *buzaárakat* a standard buzafajtákban a következő táblázat mutatja be (aranyfrankra átszámítva, mázsá):

Piac	Buzafajta	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Winnipeg	Manitoba I.	25·56	18·01	10·76	9·33	8·34	8·52
Chicago	Hardwinter	23·41	18·27	12·72	10·05	11·10	11·10
Buenos Ayres	Barletta	22·01	18·32	9·34	8·90	7·57	6·59
Budapest	Tiszavidéki	21·86	18·03	13·58	9·57	7·76	8·25

A buzaárakban 1934-ben az előző évhez képest némi javulás mutatkozott, de távolról sem érték el az 1929. és 1930. évi magas árakat.

Ugyanez volt a helyzet a tengeri áraknál:

Piac	Tengeri-fajta	1930	1931	1932	1933	1934
Chicago	Sárga Nr. 3	16·7	10·65	6·23	6·29	7·91
Liverpool és London	La Plata sárga	13·36	8·41	7·63	6·58	6·88
Liverpool és London	Afrikai fehér	14·30	9·75	8·23	7·15	7·90
Milano	Belföldi	18·17	14·55	18·15	13·37	14·50
Brazília	Belföldi	8·66	6·45	5·78	5·28	6·57

A mezőgazdasági termények árának *indexszámairól* az évkönyv most is közöl kimutatást. E téren 1934-ben az előző évhez képest

némi javulás mutatkozott. Németország 71.2 (63.6), Anglia 81 (75.5), Argentina 65 (52.4), Kanada 79.7 (65.8), USA 60.4 (47), Olaszország 56.1 (52.9). Az összehasonlítás alapja az 1928, illetőleg az 1928/29. év, amelynek kedvező eredményeitől az indexszámok még mindig visszamaradtak. Rosszabbodás mutatkozott Lengyelországban 46.8 (52.4), Romániában 46.3 (47.8), Jugoszláviában 51 (52.6), Magyarországról nincs indexszám.

A függelékben az évkönyv a *mezőgazdasági üzemek terjedelméről és kezelésük módjáról* sorakoztat feladatokat, ezek azonban, mint az évkönyv bevezetésében megemlíti, összehasonlításokra és következtetésekre nem alkalmasak, mert még most sem sikerült azokat egyöntetűvé tenni.

Tóth Jenő.

Das deutsche Genossenschaftswesen der Gegenwart. Waldemar Draeger, Hans Helferich, Paul König, Johannes Lang, Hermann Reiner, Heinz Strub és Norbert Wolf közreműködésével kiadja Georg Jahn. Beiträge zur Genossenschaftskunde, a Halle-Wittenberg-i egyetem szövetkezeti szemináriumának kiadványai, 3. füzet. Hans Buske, Leipzig, 1936. V + 169. lap.

A szövetkezeti eszme, a szövetkezeteknek jelentősége számos országban, főképpen azokban, amelyekben a gazdaságpolitika az irányított gazdálkodás felé halad, átalakulóban van. A szövetkezetek eredetileg az önsegélyezés eszméjén alapultak és elgondolásuk a liberális gazdaságpolitikába beléillett. A liberális gazdaságpolitikáról letért országokban — Oroszországban, Németországban, stb. — a szövetkezetek jelentősége hatalmas átalakuláson ment keresztül. Ezekben az országokban a szövetkezetek központi irányítás alá kerültek és a tagok autonóm elhatározásának lehetőségeit mind szűkebb körre korlátozták. Ezekben az országokban az lett a szövetkezetek feladata, hogy a központi hatalom gazdaságpolitikai elgondolásait szétvigyék a kistermelő tömegekhez és azokat ezeknek az elgondolásoknak szolgálatába állítsák. Ez — főként az értékesítés terén — sokszor kényszer útján történik, amennyiben a szövetkezetek az értékesítés terén monopol helyzetre tesznek szert. A szövetkezeti feladatkör más területein, mint pl. a hitelügy és a bevásárlás terén, az organizáció természetesen távolról sem oly merev, mert a szövetkezetek ezirányú szolgálatainak igénybevétele nem kötelező.

Jelen kötet az 1935/36-ban „A szövetkezetek az új Németország gazdaságpolitikájában” címmel rendezett előadássorozat eredménye. Az előadások rendre foglalkoztak a mezőgazdasági termelési és értékesítő szövetkezetek kérdésével, amely szövetkezetek a „Reichsnährstand” szerveiként szerepelnek a mezőgazdasági hitelszövetkezetekkel, a kisipari szövetkezetekkel, a kisipari hitelszövetkezetekkel, a kereskedelmi bevásárló szövetkezetekkel, az építési szövetkezetekkel és a fogyasztási szövetkezetekkel. Az egyes előadások értéke nagyon különböző. Mindegyiken végigvonul a nemzeti szocialista ideológiába való bekapcsolódás törekvése még olyankor is, amikor az előadásban közölt tények és adatok tárgyilagos megítélése alapján az utolsó három év alatt semmiféle változást nem lehet konstatálni, mert gyökeres változáson csupán a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek mentek keresztül, amelyeknek jelentősége megsokszorozódott.

A kötet a szövetkezeti ügy mai állásáról Németországban mindeenesetre hasznosan tájékoztat.

Varga István.

A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületének Jelentése. Budapest, 1936. 36 l.

A magyar építésügy jelentősége messze meghaladja a magánvállalkozás szokásos fontosságát és közüggyé emelkedik. Közgazdasági életünk hatalmas részének hű képét mutatja az építőipar mindenkori helyzete. Modern építkezés téglá- és agyagárusok nélkül elképzelhetetlen. A jelentés, amely a téglá- és agyagárusok 1935. évre vonatkozó termelési és fogyasztási viszonyait tárgyalja, éppen ezért általános figyelmet érdemel. Nemcsak egy ipari érdekképviselő működéséről szóló beszámolóval van azonban dolgunk, hanem a mű tulemelkedik a téglá- és agyagárusok körén és dicséretes közgazdasági és statisztikai felkészültséggel vizsgálja az egyetemes magyar építésügy és ezen keresztül hazánk egész gazdasági életének helyzetét és annak várható alakulását.

A durvakerámiai iparban és a chamotteiparban a foglalkoztatottság 1935-ben az 1934-es évhez viszonyítva emelkedett. Finomkerámia nem mutat változást. A tatarozási adókedvezmény megszűnte folytán a háztatarozás és átalakítás a minimumra csökkent. Ezt a fogyasztáscsökkenést az új építkezések nem igen tudják kipótolni. Míg a termelési volumen zsugorodása megállott, sőt némileg javult is ezen a téren a helyzet, addig az áralakulás az elmúlt esztendőben igen kedvezőtlen volt. Ha az általános agyagipari indexet 1928. évben 100-zal egyenlőnek vesszük, úgy ez az index 1935-ben 60-nal soha nem látott mélypontot ért el. Ebben az árzuhanásban a téglakartell felbomlása után bekövetkezett példátlan harcnak is szerepe van.

Megállapítja a Jelentés, hogy az építőiparok fellendülése más iparokkal szemben visszamaradt. Tartós konjunktúra pedig fokozott építkezés nélkül elképzelhetetlen. Kormányzati beavatkozást, gazdaságpolitikai aktivitást sürget egy átfogó országos beruházási program képében.

A devizanehezőségek a nyersanyagellátásban éreztették káros hatásukat.

A finomkerámiai és chamotteipar nyersanyagbehozatalra szorul. A magyar kerámiai gyárak már a múltban is mindent elkövettek, hogy a csehországi nyersanyagimportot feleslegessé tegyék. A jövőben fokozott intenzitással folytatják kísérleteiket a külföldi anyagok pótlására. Ezek a kísérletek hosszú időt igényelnek. A cseh nyersanyagok pótolható részének helyettesítése legalább 1—2 átmeneti évet igényel. Az importot, sajnos, teljes mértékben a legnagyobb áldozatok árán sem lehet kiküszöbölni. Huzamosabb átmeneti idő után talán sikerülni fog a Csehországból származó nyersanyagszükséglet mintegy 60%-át Csehországon kívüli területről beszerezni. A magas tűzállóságu plasztikus kötőanyagok, égetett pala, bizonyos kaolinfajták, hőfokcseréptörmelék stb. tekintetében továbbra is a cseh anyagokra leszünk utalva. A külföldi nyersanyagok pótlására irányuló kísérleteknél nem szabad a rentabilitás elvét szem előtt téveszteni, mert a magyar finomkerámiai termelés ma már nemcsak az ország szükségleteit elégíti ki, de fokozott exporttevékenységével nagy közgazdasági és szociális jelentőségre is szert tett. A kérdéses gyárakban 1934. évben 2994 munkás, 1935. évben már 3432 munkás talált kenyeret. E gyárak exportjából származó devizák értéke 1934-ben 2,979.754, 1935-ben 3,343.532 pengő volt.

Grossmann László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 144, Heft 1, Juli 1936.

Wilbrandt, R.: *Erneuerung der Kaufkraft. Ein offener Brief an die Geldtheoretiker.* A vásárlóerő tapasztalt összezsugorodása nemcsak a pénzgazdálkodás eseményeinek, hanem ugyanannyira az áru- és munkapiac mechanizmusában rejlő okoknak is a következménye. A termelési kapacitás messze túlhaladja a jelenlegi fogyasztás határait; a fizikai adottságok korlátlanok, a termelés egyedüli zsinórmértékét a megcsappant vásárlóerő jelenti. Számos tervet készítettek már a vásárlóerejüket vesztett munkanélkülieknek a fogyasztásba és termelésbe való újbóli bekapcsolására, s ezek a tervek gyakran naturálgazdálkodási elgondolásokon alapultak. A Wilbrandt által ismertetett Nehring-Treplin terv a munkanélkülieket kívánja az állam, vagy a jegybank útján fizetőeszközökkel ellátni, s ezzel vásárlóerejüket visszaadni. A visszaállított vásárlóerő növeli a termelést, csökkennek a termelési költségek, feltéve, hogy a termelési kapacitás kihasználatlannul rendelkezésre áll. Azok a javak, amelyeknek árában elsősorban a munka jut kifejezésre, nem fognak megdrágulni; ha áremelkedések mutatkoznak, ezek olyan áruknál lesznek tapasztalhatók, amelyekben a nyersanyag az ár főtenyezője. Így tehát önmagától adódik az a követelmény, hogy a behozatal lehetőleg minél kisebb mértékre szorítandó le és a belföldi munkával előállított áruk aránya minél nagyobb legyen. Az ideális állapot a teljes önellátás volna. Ahol ez megvalósítható (Egyesült Államok), ott a pénzmennyiség szaporodása nem fog drágulást előidézni, mert a termelés és a kínálat párhuzamos növekedése az inflatorikus hatásokat ellensúlyozza. Ha a termelés növekedése — a rentabilitás fenntartása mellett — mennyiségileg eléri a vásárlóerő-szaporulat által előidézett kínálatnagybodást, az árak nem emelkednek. Ha azonban a termelés növelésénél a hozadék csökken (őstermelés), a járulékos munka csak magasabb bérek, az addicionális tőke csak magasabb kamat ellenében áll rendelkezésre, a termelési költségek nem csökkennek arányosan, az árszínvonal emelkedése elkerülhetetlen lesz. A Nehring-terv megvalósíthatósága tehát attól függ, hogy egy ország milyen mértékben tud a világgazdaságból kikapcsolódni és a nemzetközi munkamegosztás előnyeiről lemondani. Az önellátásra berendezhető nagy birodalmak (USA, Oroszország) megvalósíthatnák a tervet, amelynek hatása elsősorban „formális” vásárlóerőszaporításban, ebből kifolyólag termelésnövekedésben és végül — ennek következményeként — „reális” vásárlóerőjavulásban állna. Ezzel szemben azok az országok, amelyek nyersanyagok, vagy késztermékek tekintetében rá vannak utalva a világgazdaságra, ezen az úton csak a belföldön is termelhető áruk iránti keresletet növelhetik, s így a piacaik egyensúlyi helyzetét súlyosan megbolygatják. Végeredményben azonban minden ország súlyos inflációs kockázattal számolna, amit Wilbrandt azzal vitat, hogy az eddigi inflációkban a pénzmennyiség növekedésének áremelő hatása mutatkozott, míg, ha a nagybodó pénzmennyiség nem az árakat, hanem a termelés mennyiségét növeli, akkor a kapacitás addicionális felhasználásával az infláció könnyen elkerülhető. — Pfister, Bernhard: *Englische und deutsche Arbeitsmarktstatistik.* A német statisztika munkamódszereinek és anyagának teljes átdolgozása alkalmával számos kívánság merül fel

a munkapiac statisztikai nyilvántartásával szemben. A német statisztikai szervezet birodalmi szervezetében feltétlenül felülmúlja a szétforgácsolt, egyes minisztériumi osztályok munkájából, de még inkább, bankok, folyóiratok, napilapok s tudományos társaságok közleményeiből álló brit statisztikát. Ezzel szemben az angol rendszer előnye, hogy az egyes ágazatokon belül mintaszerű munkát teljesít. Ennek beszédes példája a munkaügyi minisztérium által havonta közölt „Ministry of Labour Gazette“, az évi „Ministry of Labour report“ és a nagyobb időközökben megjelenő „Abstract of Labour Statistics“, amely nem annyira anyaggazdagságával, mint inkább adatainak kiválasztásával és csoportosításával például szolgálhat a jóval nagyobb apparátussal rendelkező Statistisches Reichsamt számára — éppen a statisztika talán legfontosabb és legérdekesebb ágának, a munkapiaci statisztikának kimunkálásánál. — *Oberschall, Albin: Die Soziale Struktur der Deutschen in der Tschechoslovakei.* — *Albrecht, Gerhard: Soziale Probleme und Sozialpolitik in Deutschland während des Weltkrieges.* V. B.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. II. Nr. 2. — Mai 1936.

Ebben a számban megjelent hét tanulmány közül hat olasz közéleti férfiak tollából származik. A tanulmányok részint Olaszország törekvéseinek és tetteinek indokoltságát igazolják az abesszin kérdésben, részint a szankciós politika jogosulatlan, sikertelen és káros voltát. — *Comte Volpi di Misurata Giuseppe: L'industrie Italienne et les sanctions.* Az olasz gyáripari konföderáció elnöke beszámol a gyáripar teljesítményéről, amellyel a szankciók okozta nehézségek ellenére a háborús Olaszország ipari szükségleteit kielégítette. Az ipari nyersanyagok hiányán tudományos találmányok, póanyagok egész sora segített (tejből készült textiliák stb.). Az 1935 őszen megalakított technikai bizottság irányította a gyáripari termelést, megállapítva a behozható nyersanyagok lecsökkentett mennyiségét. A bizottság most azzal foglalkozik, hogy a háboru alatt létesített új iparvállalatok működését — a normális viszonyok helyreálltával — a fennálló szükségletnek megfelelően biztosítsa. — *Gardini Dino: La résistance de l'Italie au blocus économique.* A Népszövetség eddigi működéséből vett adatokkal igazolja a szankciók jogtalanságát. Mussolini előrelátásának köszönhető a háborús Olaszország élelemmel való ellátása. Ismerteti ennek kapcsán a két ismert akciót: a „buzacsatát“ és a „mezei hadsereget“. Ezek, valamint a fontosabb vasutvonalak villamosítása (a behozott széntől való függetlenség) a szankciók „előzetes“ reakciói. A szankciók egyébként legtöbbet a szankciós országok gazdasági életének ártottak. — *Cianette Tullio: Les travailleurs et les sanctions.* A fasiszta párt a munkásság részére készített irodalmi művekben főképpen a gazdasági függetlenség gondolatát hangsúlyozta. Ez a gondolat a munkásság körében tudatossá lett és az elmúlt évben a munkásság mindent elkövetett, hogy Olaszország e céljához közelebb jusson. Az abesszin kérdés során az egész munkásság a Duce mögött állott. Felismerték, hogy részükre létkérdés a szankciók kivédése és a gazdasági autarkia előkészítése. Minden olasz munkást áthat az a szinte vallásos érzés, hogy részese a nagy nemzetépítő munkának. — *Racheli Mario: La lutte du commerce contre les sanctions.* Az eddigi tanulmányokkal ellentétes hangú cikk. Olaszország a külfölddel minél szorosabb kapcsolatokra nagy súlyt helyez. Nemrégén még 66 szerződés szabályozta Olaszország külkereskedelmi forgalmát, ezek közül 64 a legtöbb kedvezmény elvén nyugodott. A lira ellen megindult

spekuláció kivédése a külkereskedelmi forgalom ellenőrzéséhez, központosításához vezetett. A Központi Ellenőrző Hivatal, melyet főleg devizapolitikai okokból hívtak életre, eleinte sok nehézséget okozott és intézkedéseinek bonyolult voltánál fogva bizonytalanná tette az olasz kivitelt, később leegyszerűsítették a hivatal szervezetét. A szankciós időszak már államilag ellenőrzött külkereskedelmet talált Olaszországban, úgy hogy az államakaratnak a külkereskedelem terén való végrehajtása könnyűvé vált. Olaszország gazdasági függetlenségre törekszik, de a teljes autarkia megvalósítása utópia. — *Rava Maurioz: Causes et précédents du conflit italo-ethiopien.* 1896-tól kezdve ismerteti az olasz—etióp kapcsolatokat, a különböző incidenseket, végül Olaszország művelődési szerepét. — *Pr. Bosco: Les fausses interprétations du pacte de la S. D. N. au détriment de l'Italie.* A Népszövetség eljárása Olaszországgal szemben megsértése a népszövetségi alapelveknek. — *Mertens André: Revision des valeurs.* A legfontosabb gazdasági reformok közé tartoznak a gazdasági egységek egyensúlyának helyreállítása és az aranyalap-rendszer újjászervezése. A világ gazdasági konjunktura idejében Amerika és Anglia tették lehetetlenné a nemzetközi stabilizáció létrehozását. Franciaország határozatlan gazdasági politikája is hátráltatta a helyzet tisztázását. Egy felől pénzszerzésre törekszik, másfelől állami beavatkozással emeli több fontos cikk (buza, bor) árát. A „devizasabályozással“ az utóbbi években tett tapasztalatok remélhetőleg nem mennek feledésbe. A pénzügyi bizonytalanságnak és válságnak ez a rendszer semmiesetre sem orvossága. — A gazdasági szemlében három újabb olasz cikk: *D'Agostino Orsini Paulo: Le Traité de paix et la répartition coloniale.* *Fantini Oddone: La politique de crédit et les corporations.* *Petrone Corrado: La corporation et les dispositions contre les sanctions.* — A pénzügyi szemlében: *E. B. D.: Le budget anglais.* *L'élévation des taux de la Banque de France.*

Vol. II. Nr. 3. — Juin 1936.

Mertens André: Revision de valeurs. Folytatása az előző számban megjelent tanulmánynak. A modern gazdaságpolitika tele van ellentmondásokkal. A jegybankok a pénzügyi stabilitás szempontjából rövidesen azelőtt a tartós dilemma előtt fognak állani, hogy vagy valamilyen komoly szervezettel fedezik a valuta-árfolyamokban rejlő kockázatot a határidő-piacon, vagy még jobban összevonják a nemzetközi forgalmat. Az amerikai árfolyam-kiegyenlítő alap már dolgozik a határidő-piacon. Angliában sem idegenkednek a valuta-határidős rendszertől és a belga nemzeti bank szintén figyelemmel kíséri napról napra a határidő-jegyzéseket, azaz a világpiacon állandóan növekvő fontosságot tulajdonítanak a devizaárfolyam határidő-piacon való kiegyenlítési módjának. — *Pose Alfred: L'avenir du commerce international.* A nemzetközi kereskedelem forgalmának összezsugorodása túlhaladja az üzleti élet általános volumenének csökkenését. A külkereskedelem hanyatlásának így az általános gazdasági válság okain kívül még külön okai vannak. Ilyen az egyes államoknak az a törekvése, hogy a határon túli árubeszerzést lehetőleg csökkentse. Az a vágy, hogy mindent csak eladjanak és semmit ne vegyenek, a külfölddel való üzletkötéseket a minimálisra csökkentti. Ma minden országnak rendszerint két főcélja van. Az egyik: azoknak az iparoknak istápolása, amelyekről katonai védelme függ, a másik: az országban termő nyersanyag feldolgozásának lehető elősegítése. Ez az industrializálási folyamat azt fogja eredményezni, hogy megszűnik az ipari és a nyersanyag-termő országok közti régi nemzetközi csereforgalom. Olyan országok lesznek csak, amelyeknek lakossága megoszlik az ipari és a mezőgazdasági foglalkozási ágak között. Ebből nem követ-

kezik szükségszerűen az, hogy a nemzetközi forgalom általában csökkenni fog. A statisztika szerint ugyanis a legélénkebb forgalom eddig is a nagy iparosországok között bonyolódott le. A világkereskedelmi áruforgalom képe azonban megváltozik. Az ipari országok közötti forgalom elsősorban a specialitásoknak kedvez. Minthogy a forgalom így leginkább luxus-árakban bonyolódik le, minden gazdasági válság, akár a legcsékélyebb is, a jövedelmek csökkenésével járva, azonnal megszüntetné a nemzetközi áruforgalmat, amely főképpen ezekben a leginkább nélkülözhető cikkekben áll fenn. A nemzetközi kereskedelem fokozására a következő eljárás vezethetne: Mellőzve a teljes gazdasági szabadság elvét, meg kell állapítani, melyek azok az iparágak, amelyek vagy a honvédelem, vagy a bennük foglalkoztatott munkások száma miatt nélkülözhetetlenek. Ezeket védeni kell. A többi iparágakra vonatkozóan állíttassék vissza a szabadforgalom, ezeket ne védjék. Ezekben legyen lehetséges az áruknak a külföldről való beszerzése és ez a behozatal tenné lehetővé az előbb idézett elsőrendű fontosságú iparok termékeinek külföldi elhelyezését. A gyakorlatban azonban nagyon nehéz annak a megállapítása, hol a határvonal, mely iparok tartoznak az első kategóriába, melyek a másikba. — *Oules Firmin: Nature des produits échangés et opportunité du commerce international.* Behatóan foglalkozik Manoilescó-nak a protekcionizmus és a nemzetközi kereskedelem elmélete c. könyvével. Az angol-szász szabadkereskedelmi felfogás nem kielégítő. Ennek a felfogásnak az értelmében az eredményes szabadkereskedelem ugyanis igen sok előfeltételen nyugszik. Ezek azonban csak kis részben vannak meg. Manoilescó elmélete helytálló. Szerinte nagyobb produktivitású iparok feltétlenül megvédendők. A produktivitás fokára mértékadó az, hogy miképpen aránylik a termelési ág új értéket előállító képessége a benne foglalkoztatott munkaerők számához. — *Prof. v. Dietze C.: Économie agricole dirigée.* Szembehelyezkedik a kényszer-szindikalizációval, nemcsak azért, mert ez nem fér össze a mezőgazdasági népesség természetével, hanem mert a kínálat mesterséges visszatartása könnyen a válság állandósításához vezet. Azonkívül a kötelező szindikátusok kiterjesztésének nemzetközi irányítását kellene maga után vonnia, ennek pedig leküzdhetetlen politikai és adminisztratív nehézségei vannak. — *Cox Garfield V.: Certaines caractéristiques distinctes de la reprise actuelle des affaires aux États-Unis.* Beszámol az üzleti élet megerősödéséről, a világkereskedelem csökkenéséről és azokról a kísérletekről, amelyek az ipari élet élénkítését célozzák. — *De Lima Campos A.: La crise économique mondiale et la politique de récupération.* A válság megoldásáról és a megoldás lehetőségeiről beszél. Maradandó javulás a pénzügyi helyzet újjászervezése nélkül elképzelhetetlen. Az államok két ut előtt állanak. Vagy a pénzügyi újjáépítéssel visszaállítják a prosperitást, vagy foltozó munkával helyenként gyógyítanak. Ez utóbbi azzal a nagy veszéllyel jár, hogy a tömegek elégedetlensége és követeléseai robbanásszerű megmozdulásokhoz vezethetnek. — *Hoffherr René et Mauchaussé Paul: Les aspects nouveaux du problème du pétrole dans le bassin Méditerranéen.* A földközítengeri petróleumtermelők között növekvő együttműködés tapasztalható. A távolabbi államok, mint az északamerikai Egyesült Államok, Venezuela, Mexikó, szállítói minőségükben mind kevésbé jönnek számításba. Északafrika, Irak és Olaszország újabb nagyobbszabású petróleumkutatással foglalkoznak. A fogyasztóállamok a motorizálás és az indusztializálódás következtében a fogyasztásukat növelik és általános az egyes országoknak az a törekvése, hogy különösen militáris okból petróleumtartályokat létesítsenek. — A gazdasági szemlében: *G. Lecar-Pentier: Les décretslois français de 1935.* Az 1935. évi francia szükségrendeletekről számol be részletesen, azok szükségességéről és eredményességéről. A

Laval-kormány mindent megtett, ami tőle tellett, de nem volt ideje, hogy terveit végrehajtsa. — *Chronique de politique commerciale: Les échanges internationaux et la production en 1935.* — A pénzügyi szemlében: E. B. D.: *Le rapport de la Banque des Règlements Internationaux.* G. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 43., Heft. 3. Mai, 1936.

Warming, Jens: *Die Industrialisierung Dänemarks unter besonderer Berücksichtigung der Landwirtschaft.* — Ogata, Shigeyuki: *Probleme der Exportkontrolle in Japan.* A japán kivittelt irányító felhivatalos testületek szerepe az utóbbi években, amióta a dumping, a szociális színvonalkülönbség és a nagy politika kérdései a japán áruk kirekesztését megszokottá tették, lényegesen felfokozódott. Az 1925. évi Export Association Law alapján működő exporttársulatokat kötelező kiviteli ellenőrzésre hatalmazták fel, amely kiterjed az áruk minőségére, mennyiségére, de igen gyakran az árra és az üzleti feltételekre is. Japán ezt a rendszabályt az „irányított behozatallal” dolgozó országokkal szemben megtett ellenintézkedésnek tekinti. A tény ezzel szemben az, hogy a legtöbb fontos japán kiviteli cikk ma már a termelés fázisától kezdődőleg egészen a kiviteli csomagolásig a termelői és kiviteli társaságok ellenőrzése alatt áll és ezt az irányító hálózatot egyre több és több cikkre fogja a kormány kiterjeszteni. A szakmai hozzáértéssel szemben az egységes kereskedelempolitika szempontjai a szétforgácsolás ellen szólnak és kívánatosnak teszik, hogy ha már a kényszerű ellenőrzés és irányítás kötelező, úgy azt érdektelen harmadik testület, vagy pedig az állam végezze. Mindezek után megjegyzi a szerző, hogy a kapitalista gazdasági rendszerben a szabad versennyel kapcsolatos hátrányok kiküszöbölésére alkotott intézmények a hátrányok helyett rendszerint az előnyöket semmisítik meg. — Delanney, Louis: *Eisenbahn und Kraftwagen unter internationalen Gesichtspunkten.* Az autó és vasut versenyének problémája felidézte a modern közlekedési eszközök közötti verseny rendezésére célzó törekvéseket, amelyek a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara egy hosszabb ankétjában megvitatásra kerültek. A kérdés az intézkedések két típusa által oldható meg: 1. az anarchikus és rendezetlen versenynek lehető kiküszöbölése; 2. a különféle közlekedési eszközök között kiépíthető együttműködés megteremtése. A válság maga természetesen elsősorban a termelés és kereskedelem visszaesésében áll s így a növekedett szállítási kapacitást nem lehet kellőképpen kihasználni, de jelentékeny része van a vasutak általános pénzügyi küzködésében az autó versenyének is, amely a válságtól függetlenül is mutatkozik. Különösen kiélelt a vasut pénzügyi krízisét a tarifarendszer megalkotása. A vasuti tarifarendszer általános gazdaságpolitikai megfontolásokon és a vasut monopóliumán épült fel. Az olcsó és nehéz áruk szállítását a tarifa önköltségi áron alul kontemplálja és az így elszenvedett veszteséget a könnyű, de értékesebb áruk tarifálásánál hozza be. A XIX. század ipari fellendülése részben ennek a berendezkedésnek volt köszönhető. Ma a vasut az értékesebb árut lassan elveszti és szállítási lehetőségeit már csak a ráfizetést jelentő nehéz tömegáruk veszik igénybe. Természetes, hogy a ruganyosabb és kommerciálisabban berendezkedő automobil a vasutnak tarifája lerombolásával ellenállhatatlan versenyt támaszthat, anélkül azonban, hogy a gazdaságnak ebből végeredményében előnye lenne, hiszen a vasutat teljes egészében kénytelen minden ország fenntartani és esetleges deficitjeit végeredményében az adózó összesség kénytelen viselni. Így a célravezető módszer vagy az egymás mellett működő monopóliumokban, vagy a szabályozott versenyben áll, amely mindkét közlekedési típus szükségleteit és helyzetét

tekintetbe veszi. Természetesen ezek mellett az együttműködési lehetőségek is kihasználандók. Ilyen példának okáért a magyar vasutak által is bevezetett háztól-házig való forgalom. A nemzetközi uthálózat tökéletesítésével természetesen egyre jobban előtérbe nyomul a teherautófuvarozásnak a vasuttal azonos séma szerinti nemzetközi rendezése, amelynek gondolata 1931-ben már felvetődött, de egyelőre nem válhatott valóra. A közeljövőben várható tehát egyrészt az egyes államokon belül a közlekedési ágak egymásközi versenyének azonos elvek szerint felépített tarifával való kiküszöbölése, másrészt pedig a probléma nemzetközi vonatkozásainak a nemzetközi szerződések által történő megoldása. — *Moeller, Hero: Das Problem der Verteilung.* A jövedelemelosztást tárgyaló fontosabb elméletek (Clark, Cassel stb.) ismertetése után a munkaeredmény és a jövedelem közötti összefüggést vizsgálja. — *Boér Elek jun.: Die Natural und Realwirtschaft im Lichte der Geldtheorie.* A naturálgazdálkodás fogalmával először Bruno Hildebrand foglalkozott behatóan, ő azonban csak a közvetlen cserét tekintette naturálgazdálkodásnak, a saját szükségletre való termelést nem, s ezzel számtalan tévhit elterjedésének útját nyitotta meg. Különösen gyakori falsum a Say-féle hypotetikus reálgazdálkodás felcserélése és azonosítása a történelmi naturálgazdálkodással. Say harmonikus elméletében a reálgazdálkodás, mint a piacgazdaság funkciója jelenik meg, amelynél azonban a pénz értékváltozásának lehetősége teljesen ki van kapcsolva, — mint ahogy Say a gazdasági élet dinamikus mivoltát kutatásaiban teljesen figyelmen kívül hagyta. Elképzeléseit Wicksell „természetes kamat“ koncepciója egészítette ki, ez alatt azt a kamatlábat értette, amely „a pénz használatának mellőzése mellett a reáltőkejavak természetbeni kölcsönzésénél fejlődik ki“. Wicksell követői között elsősorban Mises említendő, aki tőkeképződési és kényszertakarékossági tanaival lépett elődje nyomába, de érdekes Hayek neutrális pénzelmélete is a változatlan mennyiségű pénzvolumen elgondolására felépítve, amely szintén a monetáris fejlődést és ingadozásokat volna hivatott kikapcsolni. A konklúzió szerint a tudomány kialakította a pénzgazdálkodás pénz- és áruoldalát, utóbbi az u. n. reálgazdálkodás, amely a modern kor jelensége és így nem cserélhető össze a primitív naturálgazdálkodással. A naturálgazdálkodás fogalmával kapcsolatban ujabban a hitelrendszer vizsgálatainál is felmerültek félreértések. Különösen Anderson építette ki a „kifinomult csere“ fogalmát, amelyet a hitelgazdálkodás egyik jellemző velejárójának és tökéletes eszközének tekint. Ilyen „kifinomult csere“ pl. az értékpapír-clearing, a részvénytársaságok fúziós és konverziós részvény- vagy kötvénycseréje, végül pedig a nemzetközi kereskedelmi clearing-szerződés. Mindezek a cseretípusok nem minősíthetők azonban a hitelélet naturálgazdálkodási („primitív“) vonatkozásainak, hanem éppen a kikapcsolni kívánt pénzgazdálkodás bizonyos körülményeiből eredő jelenségeknek. A forgalmi, piaci gazdaságban az „áruoldalt“ a „pénzoldaltól“ csak szimbolikusan lehetne megkülönböztetni, külön „reálgazdaság“ nem is létezik, ellenben tagadhatatlanul van és volt a „naturálgazdaság“, amely az egyéni szükségletre és közvetlen szükségleti cikkért való cserére folyó termelés és amely a fiktív reálgazdálkodástól szigorúan elkülönítendő.

V. B.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

September—Oktober 1936.

Inhaltsauszüge.

Zur Theorie des Wettbewerbs der Verkehrsmittel.

Der technische Fortschritt brachte ein starkes Anschwellen der Nachfrage nach Verkehrsleistungen. Die Zahl und die Leistungsfähigkeit der Verkehrsmittel war in stetigem Wachstum begriffen. Beim Ausbruch der Weltkrise stand dann einem gesteigerten Angebot eine wesentlich zusammengeschrumpfte Nachfrage gegenüber. Dies hatte freilich einen scharfen und volkswirtschaftlich nicht immer gesunden Konkurrenzkampf der verschiedenen Verkehrsmittel zur Folge und so wurde die wichtigste und eiligste Aufgabe der Verkehrspolitik, die richtige Stellungnahme zu den neuen Erscheinungen des Wettbewerbs zu finden.

Der Zweck des Wettbewerbs ist, das Publikum von der Überlegenheit gewisser bzw. sämtlicher Leistungen eines Verkehrsmittels zu überzeugen, um dann den ganzen Verkehr und also auch den ganzen Entgelt, den ganzen Nutzen für dieses überlegene Verkehrsmittel zu sichern. Welches ist aber das überlegene, das bessere Verkehrsmittel? Je nach den Bedürfnissen dessen, der die Verkehrsleistung in Anspruch nimmt, einmal das schnellste, das andere Mal das billigste, dann wieder das sicherste oder das am regelmässigsten zur Verfügung stehende. Ein „bestes“ Verkehrsmittel im absoluten Sinne gibt es also nicht, denn es gibt keins, das gleichzeitig allen denkbaren Ansprüchen genügen könnte. Aus allgemeinen volkswirtschaftlichen Gesichtspunkten könnte man zwar dasjenige Verkehrsmittel als das beste bezeichnen, das die Bedürfnisse der meisten Wirtschaftssubjekte am vollkommensten befriedigt, das also die verschiedenen, einander manchmal widersprechenden Forderungen nach der Güte des Verkehrs verhältnismässig am besten miteinander in Einklang zu bringen vermag. Es gibt jedoch unter den Verkehrsbedürfnissen der einzelnen Wirtschaftssubjekte nicht selten solche, die aus dem Gesichtspunkte der Allgemeinheit unberechtigt sind, — also auch dieser Gesichtspunkt bietet kein absolutes Mass für den Vergleich der Güte der verschiedenen Verkehrsmittel aus seinen speziellen Gesichtspunkten. Da aber die Inanspruchnahme und so auch der wirtschaftliche Erfolg der Verkehrsmittel von diesem Werurteil der Einzelnen abhängt, so werden jene

selbstverständlich möglichst viele Wirtschaftssubjekte von ihrer eigenen Überlegenheit zu überzeugen trachten und zu diesem Zwecke häufig auch dann in den Wettbewerb eintreten, wenn dies sowohl ihren eigenen wie den Interessen der Volkswirtschaft widerstrebt.

Der allgemein verbreiteten Ansicht, dass der Wettbewerb der Verkehrsmittel unbedingt erwünscht sei, liegt die Analogie mit der Produktion zugrunde. Da der Wettbewerb der Produzenten sich häufig sehr günstig auf die Gestaltung der Preise ausgewirkt hat, nahm man an, dass es bei den Verkehrsmitteln ebenso sein müsse. Die Sache ist jedoch nicht so einfach. Eine Verbilligung und Verbesserung des Verkehrs mit Hilfe von technischen Neuerungen kann praktisch nur dann durchgeführt werden, wenn die dazu notwendige neue Kapitalinvestition sich bezahlt macht. Dies wird aber nur dann erfolgen, wenn es dem Verkehr durch die Neuerungen gelingt, das Hindernis der Entfernung erfolgreicher zu bekämpfen als früher. Die Frage nach der Erwünschtheit des Wettbewerbs entscheidet sich also an dem Punkt der wirtschaftlichen Distanz. — diese ist für die ganze Theorie des Wettbewerbs der Verkehrsmittel von grundlegender Bedeutung.

„Wirtschaftlich“ ist diejenige Distanz, an deren Endpunkt ein Preis zu erreichen ist, der die Gesamtsumme der Produktions- und Transportkosten übersteigt. Die wirtschaftliche Distanz setzt sich aus den verschiedensten Komponenten zusammen. Die geometrische und die geographische Entfernung reihen sich unter diese Komponenten ein, ohne dass ihnen eine entscheidende Bedeutung zukäme. Das Verhältnis der wirtschaftlichen Distanz zur geographischen Entfernung kann folgenderweise charakterisiert werden: Die geographische Distanz ist diejenige Entfernung, auf der die physische Möglichkeit des Transports gegeben ist, — die wirtschaftliche Distanz ist dagegen diejenige Entfernung, auf der es wirtschaftlich möglich ist, den Transport vorzunehmen. Je besser, — d. h. billiger, schneller usw. — der Verkehr ist, auf umso grössere Entfernungen können Transporte vorgenommen werden, um so länger (nicht kürzer!) wird also die wirtschaftliche Distanz.

Die Komponenten der wirtschaftlichen Distanz können in zwei Gruppen geteilt werden, je nachdem, ob sie verkehrsfördernd oder verkehrshemmend wirken. In jedem Einzelfalle treten diese Komponenten in verschiedenen Kombinationen auf. Derjenige, der einer Transportleistung bedarf, wird in jedem einzelnen Falle unter den möglichen Kombinationen wählen und sich für diejenige Transportart entscheiden, die die seinem spezifischen wirtschaftlichen Ziel entsprechendste Kombination bietet. Auf dieser Wahl des Kunden beruht der Wettbewerb der Verkehrsmittel, — letzten Endes also darauf, dass die wirtschaftliche Distanz relativ ist, sich je nach Transportleistungen und Verkehrsmitteln ändert.

Da, wie wir sahen, weder die geographische Entfernung, noch die Zeitdauer des Transports die wirtschaftliche Distanz allein zu bestimmen vermögen, so ist es nicht ganz erklärlich, warum so viel Mühe auf die Feststellung der zu einem Markt oder einem Hafen gehörenden isotopen bzw. isochronen Punkte gelegt wird. Die Bestim-

nung dieser von einem Zentrum räumlich oder zeitlich gleich weit entfernten Punkte ist aus wirtschaftlichem Gesichtspunkte sowohl theoretisch wie praktisch belanglos, da über die wirtschaftliche Lage eines Ortes nur die dazu gehörenden wirtschaftlichen Distanzen etwas auszusagen vermögen.

Die Bestimmung der wirtschaftlichen Distanz kann sowohl aus dem Gesichtspunkte des Kunden wie aus dem des Verkehrsunternehmers oder der Gesamtheit der Volkswirtschaft vorgenommen werden. Der Produzent wird seine Erzeugnisse soweit zu transportieren suchen, wie dies ihm noch Preisgewinn bringt; der Konsument wird sich bei seinen Einkäufen von demselben Gesichtspunkte leiten lassen, der Verkehrsunternehmer wird seine Transportleistungen auf solche Entfernungen ausdehnen, bei denen er seines Profits noch sicher ist und schliesslich ist das volkswirtschaftliche Ziel dann erreicht, wenn die Ausnutzung der maximalen wirtschaftlichen Distanz für den Produzenten, den Konsumenten und den Verkehrsunternehmer gesichert ist. Es besteht also von Seiten aller Parteien die Tendenz, die wirtschaftliche Distanz möglichst zu verlängern. Das Gesagte zeigt aber auch, dass die wirtschaftliche Entfernung nicht nur immer subjektiv ist, sondern dass auch diese subjektive wirtschaftliche Distanz in der Zeit veränderlich ist, — jeder Beteiligte unterzieht sein diesbezügliches Urteil von Zeit zu Zeit einer Revision.

Infolge der Relativität der wirtschaftlichen Distanz erscheint es ratsamer, an die Stelle des Begriffes der absoluten wirtschaftlichen Distanz die Begriffe der allgemeinen und der spezifischen wirtschaftlichen Distanz zu stellen. Unter der ersteren verstehen wir die in einen gegebenen Zeitpunkt überhaupt zu erreichende grösste wirtschaftliche Distanz, unter der zweiten die in einem gegebenen Zeitpunkt mit Hilfe eines bestimmten Verkehrsmittels in bezug auf ein spezielles Transportgut unter Berücksichtigung sämtlicher wirtschaftlicher Faktoren zu erreichende wirtschaftliche Distanz. Der Gedanke liegt nahe, dass diese spezifische wirtschaftliche Distanz mit der spezifischen Energie der Verkehrsmittel zusammenhängt. Wenn ein bestimmtes Verkehrsmittel für bestimmte Transportleistungen die höchste spezifische wirtschaftliche Distanz zu bieten vermag und dies von so vielen Kunden erkannt wird, dass die Kapazität des Verkehrsmittels gut ausgenutzt und infolgedessen der Profit des Verkehrsunternehmers gesichert wird, dann sagt man, dass die spezifische Energie des Verkehrsmittels sich durchgesetzt hat.

Eine eingehende detaillierte Untersuchung der einzelnen Komponenten der ökonomischen Distanz und der spezifischen Energie der verschiedenen Verkehrsmittel, aber auch die reichen Erfahrungen, die bei dem Wettbewerb der verschiedenen Verkehrsmittelpaare gemacht wurden, zeigen, dass der Wettbewerb zwischen Verkehrsmitteln gleicher spezifischer Energie unwirtschaftlich, zwischen solchen verschiedener spezifischer Energie jedoch volkswirtschaftlich meistens berechtigt ist. Aus dieser Erkenntnis kann eine Reihe verkehrspolitischer Grundsätze abgeleitet werden, von denen wir hier einige anführen wollen.

Die praktische Verkehrspolitik muss die Errichtung von

Verkehrsmitteln mit gleichgerichteter spezifischer Energie verhindern. Auf neuen Strecken muss die Errichtung bzw. Entwicklung derjenigen Verkehrsmittel gefördert werden, die am geeignetsten sind, für die speziellen Bedürfnisse des hier zu erwartenden Verkehrs die günstigste ökonomische Distanz zu bieten. Die Errichtung bzw. Entwicklung von Verkehrsmitteln verschiedener spezifischer Energie darf von der Verkehrspolitik nur dann verhindert werden, wenn es vorauszusehen ist, dass nach der spezifischen Energie eines dieser Verkehrsmittel sich keine solche Nachfrage melden wird, die die Verzinsung des investierten Kapitals gewährleistet. Um den Wettbewerb zwischen Verkehrsmitteln mit gleicher spezifischer Energie zu verhindern, muss die Verkehrspolitik den Abschluss von Vereinbarungen, die die Konkurrenz ausschliessen, fördern; bei den grossen Verkehrsmitteln wird in dieser Hinsicht die Anwendung von Zwang meistens nicht notwendig sein, bei kleinen Unternehmungen, die miteinander in starkem Wettbewerb stehen, wird dagegen eine Zwangsregelung eventuell ratsam erscheinen. Der Wettbewerb zwischen Verkehrsmitteln mit verschiedener spezifischer Energie wird nicht zu verhindern sein, und solange das in den Verkehrsmitteln angelegte Kapital nicht gefährdet ist, wäre eine solche Politik aus volkswirtschaftlichem Gesichtspunkte auch nicht angebracht. Wenn aber diese Gefahr droht, dann muss die Verkehrspolitik die koordinierte Zusammenarbeit der verschiedenen Verkehrsmittel zu sichern trachten. Eine Zwangsregelung wird in solchen Fällen nicht zweckentsprechend sein.

Karl Neumann.

Preistheoretische Überlegungen und praktische Preispolitik.

Es ist wiederholt versucht worden, für die Erscheinung des Preises eine einheitliche Erklärung zu geben. Diese Versuche waren für den wissenschaftlichen Fortschritt zweifellos nützlich, doch fehlte ihnen oft die Erkenntnis, dass weder die Bearbeitung eines Teilproblems, noch die Entdeckung eines neuen Gesichtspunktes die Vernichtung des früher aufgebauten theoretischen Systems nach sich ziehen müsse.

Das rapide Wachstum der neuen ökonomischen Literatur verminderte die Möglichkeit, sich in die Lehren der klassischen Autoren zu vertiefen; die enzyklopädische Besprechung ihrer Werke begünstigte aber die Verbreitung der irrtümlichen Ansicht, dass diese Autoren schroffe oder einseitige Thesen gelehrt hätten. Es steht jedoch fest, dass z. B. die Smith'sche Preistheorie nicht ausschliesslich objektivistisch war, und dass andererseits die Vertreter der subjektivistischen Preistheorie (Wieser und Böhm-Bawerk) dem Kostengesetz eine — wenn auch nicht entscheidende — preistheoretische Bedeutung zuerkannten. Diese Tatsachen werden von den Autoren, die für ihre neuen Theorien Originalität oder sogar Alleingültigkeit beanspruchen, zumeist übersehen.

Die Versuche, einseitige Preislehren aufzustellen, oder die bestehenden theoretischen Konstruktionen vollständig beiseite zu legen,

riefen unfruchtbare Begriffsstreite hervor. Es ist deshalb erfreulich, dass sich die Mehrheit der Autoren von den einseitigen Preislehren immer mehr entfernt. Nach Wolfgang Heller kann die Preisgestaltung nicht in einem einzigen Gesetz zusammengefasst werden. Auch das Vordringen der funktionellen Preistheorien ist als eine Anerkennung der vielseitigen Preiserklärungen zu bewerten und sogar Autoren — wie z. B. Navratil — die der mathematischen Methode skeptisch gegenüberstehen, treten entschieden für die vielseitigen Preistheorien ein.

Das Vordringen der vielseitigen Preiserklärungen ist aber als eine Annäherung der Preistheorie an die praktische Preispolitik zu bewerten. Eine einheitliche Theorie drückt doch zumeist den Glauben an ein Gesetz aus, das unter jeden Umständen zur Geltung kommen müsse. Soll aber die Preiserscheinung von vielen Faktoren abhängen, so wird bereits die Möglichkeit zugegeben, dass der Einfluss der verschiedenen Faktoren in der Zeit veränderlich sei und dass auch die Intervention auf kein immanentes Gesetz stösst.

Nach Wolfgang Heller nimmt die Berechtigung einer behördlichen Preisfestsetzung um so mehr zu, je mehr die Produzenten und Kaufleute die freie Preisgestaltung ausschalten. Akusius Navratil betrachtet den behördlichen Preis schon als eine dem Marktpreis ebenbürtige Erscheinung und sogar theoretisch wählt er den Monopolpreis zum Ausgangspunkt seiner vielseitigen Preiserklärung.

Wie die Preiserklärung in der Theorie, so nimmt auch die Preispolitik in der praktischen Wirtschaft eine zentrale Stellung ein. Das interventionistische Preissystem bestimmt die Einkommenverteilung ebenso, wie ein freies Preissystem. Es ist deshalb wichtig, dass die einseitigen gesellschaftlichen Bestrebungen, die auf eine Veränderung der Einkommensstruktur abzielen, durch eine richtige Preispolitik miteinander in Einklang gebracht werden. Es wäre zu bedauern, wenn die Wirtschaftswissenschaft wegen ihrer prinzipiellen Ablehnung des Interventionismus auch die Teilnahme an der Ausgestaltung der Preispolitik ablehnen würde.

Die Heldenzeit des englischen Liberalismus zeigt, dass auch die wissenschaftlich begründete Preispolitik Peels den politischen Wünschen entgegen angewendet werden musste. Die Ermässigung der Preissteuern steigerte stark den Wohlstand des englischen Volkes. Diese Ermässigung gehörte zweifelsohne in den Bereich der Preispolitik, musste jedoch in Verbindung mit der Einführung der scharf bekämpften Einkommensteuer stattfinden.

Das Überhandnehmen der behördlich festgesetzten Preise würde als letzte Konsequenz allerdings eine mit der sozialisierten Wirtschaft identische Produktionsordnung ergeben. Es ist aber anzunehmen, dass selbst in einer sozialisierten Wirtschaft der Preis formell beizubehalten wäre, da der Tausch und die Verteilung der Güter dadurch technisch erleichtert werden.

Der interventionistische oder künstliche Preis wird oft durch eine Notlage hervorgerufen, so z. B. bei dem ungarischen landwirtschaftlichen Preisschutz. In einer solchen sozialen Notlage wäre es verfehlt, an dem Prinzip der freien Preisgestaltung festhalten zu wollen. Dadurch ist aber die theoretische Konstruktion des Liberalis-

mus widerlegt. Der künstliche Preis wirkt nämlich auf die Produktionsrichtungen in derselben Weise ein, als wenn er natürlich zustande gekommen wäre. Hier muss man also die klassische Lehre zuhelfe nehmen, um erkennen zu können, dass man eine für die Gesamtheit verlustbringende Produktion nicht ständig aufrechterhalten oder sogar fördern darf. Im Ausland führte diese Erkenntnis oft zu der Beschränkung der Saatflächen. Dies kann in Ungarn durch die Anwendung des Laur'schen Prinzips vermieden werden. Dieses Prinzip fusst auf einer organisch-produktionstechnischen Grundlage und liefert einen neuen Beweis dafür, dass die Preistheorie den praktischen Korrekturen zugänglich gemacht werden muss. Es ist leicht ersichtlich, dass diese praktischen produktionstechnischen Korrekturen dem Meritum der klassischen Preislehre nicht schaden.

Unsere Untersuchungen sprechen im allgemeinen für eine praktischere Einstellung der Preistheorie und für die Notwendigkeit ihrer Teilnahme an der preispolitischen Praxis. Um die Preispolitik für die Steigerung des allgemeinen Wohlstandes auswerten zu können, bedarf es der Ergebnisse der Preistheorie.

Ladislaus Lipták.

Mitteleuropäische Handelspolitik.

Die Besprechungen Schuschniggs und Hodzsas im Januar dieses Jahres und die darauf folgenden Pariser Verhandlungen sind unzweifelhaft auf politische Ziele zurückzuführen; auf die Bestrebungen Österreichs und der Tschechoslowakei Schutz und Unterstützung gegen die Expansionstendenz der deutschen Politik zu finden. Es ist aber andererseits ebenso unzweifelhaft, dass die Bestrebungen, zwischen den Donaustaaten eine wirtschaftliche Annäherung herbeizuführen, ausser diesen politischen Zielsetzungen auch starke wirtschaftliche Beweggründe haben. Es ist nur zu fragen, ob in den massgebenden politischen Kreisen dieser Staaten der aufrichtige Wille zu dieser Annäherung vorhanden ist.

Die engen Handelsbeziehungen Ungarns mit Österreich, der Tschechoslowakei, Rumänien und Jugoslawien kommen darin zum Ausdruck, dass im Durchschnitt der Jahre 1930—1935 43% der ungarischen Gesamteinfuhr aus diesen Ländern stammte und dass im Jahre 1930 noch 54% der ungarischen Ausfuhr nach diesen Ländern gerichtet war. Die letztgenannte Zahl ist jedoch im Jahre 1934 schon auf 37%, im Jahre 1935 sogar auf 31% herabgesunken. Die für den ungarischen Aussenhandel wichtigsten zwei Staaten waren früher Österreich und die Tschechoslowakei. Im Durchschnitt der Jahre 1928—1930 stammte 35.3% der ungarischen Einfuhr aus diesen zwei Ländern. Infolge des vertragslosen Zustandes zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei seit 1930 und infolge der Beschränkungen des Devisenverkehrs war diese Zahl im Jahre 1935 bereits auf 24% herabgesunken. Die Beteiligung der beiden Länder an der ungarischen Ausfuhr ist in derselben Zeit von 48% auf 23.5% gesunken. Die Intensität der Handelsbeziehungen Ungarns mit Österreich und der Tschechoslowakei ist damit zu er-

klären, dass die ungarische Ausfuhr sich noch immer zu über 60% aus Produkten der Landwirtschaft und der landwirtschaftlichen Industrie zusammensetzt, die freilich in die anderen zwei Nachbarstaaten nicht exportiert werden können. In der ungarischen Einfuhr spielen dagegen die industriellen Rohstoffe, Halb- und Fertigfabrikate die grösste Rolle, zu deren Lieferung die erwähnten zwei Industrieländer in höherem Grade fähig sind. Allerdings importierte Ungarn auch aus Rumänien und Jugoslawien grosse Mengen von Rohstoffen.

Deutschland hatte an der Gesamteinfuhr Ungarns im Durchschnitt der Jahre 1928—1930 einen Anteil von 20%, der dann im Jahre 1934 auf 18.2% herabsank und im Jahre 1935 wieder auf 23% stieg. Deutschland hat in den letzten Jahren infolge seiner Devisen- und Rohstoffbeschaffungsschwierigkeiten seine im Rahmen des deutsch-ungarischen Clearings abzuwickelnden Einkäufe aus Ungarn gesteigert, so dass sein Anteil an der ungarischen Gesamtausfuhr von 11% im Durchschnitt der Jahre 1928—1930, im Jahre 1934 auf 22%, im Jahre 1935 auf 24% stieg. Infolge der autarkischen Bestrebungen der deutschen wirtschaftspolitik kann man jedoch nicht auf die Stabilisierung dieses Umfanges der ungarischen Ausfuhr nach Deutschland rechnen.

Rumänien und Jugoslawien stehen in engen Handelsbeziehungen zu Österreich, Ungarn und der Tschechoslowakei, von noch grösserer Bedeutung sind jedoch für sie die Beziehungen zu Deutschland und Italien. Der Handelsverkehr der beiden Länder miteinander ist dagegen unbedeutend.

Auf dem Gebiete der wirtschaftlichen Annäherung im Mitteleuropa brachten die letzten Jahre nur einen einzigen Versuch von grösserer Bedeutung: die römischen Vereinbarungen zwischen Italien, Ungarn und Österreich von März 1934, die seitdem zweimal erneuert worden sind. Über die Auswirkungen dieser Vereinbarungen kann vorläufig noch kein endgültiges Urteil gefällt werden. Bis jetzt waren ihre Wirkungen für Österreich und Italien nützlicher als für Ungarn. Während Österreich an der ungarischen Einfuhr im Jahre 1930 nur zu 11.5% beteiligt war, stieg diese Quote 1934 auf 23.4% und betrug 1935 auch noch 19% (in den ersten 9 Monaten des Jahres 1936 15.7%). Dagegen ist Österreichs Anteil an der ungarischen Ausfuhr in derselben Zeit von 28% auf 24.5% bzw. auf 19% gesunken (in den ersten 9 Monaten des Jahres 1936 17%). Italiens Anteil an der ungarischen Einfuhr war 1930 5%, 1934 12%, 1935 7.4% und in den ersten 9 Monaten des Jahres 1936 7.8%; sein Anteil an der ungarischen Ausfuhr war 1930 13%, 1934 8.3%, 1935 wieder etwas über 13% und in den ersten 9 Monaten des Jahres 1936 14.4%.

Ungarn würde es freilich mit Freude begrüssen, wenn sich den Vereinbarungen der drei Länder auch die Tschechoslowakei anschliessen würde, wie dies von Hodzsa in Aussicht gestellt worden ist. Eine erwähnenswerte und segensreiche wirtschaftliche Annäherung zwischen den Nachfolgestaaten könnte jedoch nur dann erfolgen, wenn Österreich und die Tschechoslowakei die Massnahmen, die sie zum Schutze und zur Förderung der eigenen Landwirt-

schaft trafen und die die Tier-, Fleisch-, Gemüse- und Mehleinfuhr der beiden Länder und die Weizeneinfuhr der Tschechoslowakei stark vermindert haben, wesentlich abbauen würden. Auf der andern Seite müssten Ungarn und im Falle ihres Anschlusses an das Abkommen auch Rumänien und Jugoslawien die Protektion ihrer Industrie stark einschränken. Die in den Industrieländern seit dem Weltkriege erfolgten landwirtschaftlichen Investitionen und die in den Agrarstaaten gegründeten Industrieunternehmungen sind freilich starke Hindernisse auf dem Wege einer zollpolitischen Annäherung. Auf beiden Seiten wäre sehr viel guter Wille und Entsagung notwendig; aber auch die Wiederherstellung des internationalen Vertrauens, die Stabilisierung der Währungen und eine freundlichere Atmosphäre zwischen den Nachfolgestaaten wären unerlässlich. Unter den heutigen Verhältnissen — wo u. a. der Handelsverkehr Ungarns mit der Tschechoslowakei, mit Rumänien, Jugoslawien und Italien ausschliesslich auf dem schwerfälligen und engen System der Waren- und Devisenkompensation beruht und wo die Ausfuhr nach Österreich ausser der Währungsdisparität auch durch das Fehlen des guten Willens von Seiten der massgebenden österreichischen Faktoren erschwert wird, — muss man sich freilich vorläufig mit bescheidenen Erfolgen zufrieden geben. Heute würde die Wiederherstellung eines kompensationsfreien Handelsverkehrs schon einen sehr grossen Fortschritt bedeuten, den ersten Schritt zur wirtschaftlichen Kooperation der Donauländer.

Arthur Székely.

Kleinere Beiträge.

Über die englische Wirtschaftslage.

Zwei Kenner der englischen Wirtschaftsverhältnisse: Dr. Thomas Balogh, Privatdozent an der Universität London und Dr. Ladislaus Cs. Szabó, Abteilungsvorstand des Ungarischen Funkdienstes, machten vor kurzem den interessanten Versuch, die Problematik der die Weltwirtschaft beherrschenden englischen Wirtschaftskonjunktur in einem Radiozwiesgespräch zu diskutieren.

Dr. Cs. Szabó warf zunächst das Problem der Sonderkonjunktur auf, die sich in England in den letzten Jahren entfaltet hat. Wir leben — so führte er aus — in einer Periode der isolierten Wirtschaftsexperimente, im Rahmen derer die Lockerung der weltwirtschaftlichen Zusammenhänge des englischen Wirtschaftslebens ein besonderes Interesse verdient.

Dr. Balogh exponierte sodann die Entwicklung der englischen Konjunktur und führte aus, dass dieser Aufschwung hauptsächlich auf vier Faktoren zurückzuführen sei. Die Entwertung des Pfundes stellte die Konkurrenzfähigkeit der englischen Industrie im In- und Ausland wieder her. Die Einführung des Schutzzollsystems sicherte ihr weitere Vorteile auf dem sehr aufnahmefähigen Inlands-

markt. Die Weltkrise führte zu einer Senkung der Rohstoff- und Lebensmittelpreise, die einen beträchtlichen Teil des englischen Nationaleinkommens für neue Zwecke freimachte. Diese freigesetzten Einkommensteile wurden in erster Linie zum Auto- und Häuserkauf verwandt. Die Politik der Regierung und der Bank of England, die der Wirtschaft billiges und reichliches Kapital zur Verfügung stellte, bildet den Schlussstein des Fundaments des englischen Aufschwungs. Die englische wirtschaftliche Lage wird in der nächsten Zeit durch die politisch notwendig gewordene Ausrüstung weiter unterstützt. Durch die dazu notwendige Kreditschöpfung werden neue Einkommen geschaffen. Viele Wirtschaftszweige arbeiten schon mit voller Kapazität. Daher ist es zu befürchten, dass diese weitere Stimulierung zu einer Überspekulation führen wird. Die Kosten und Preise beginnen zu steigen. Die Lage des Pfundes ist umso mehr geschwächt, da der beginnende amerikanische Aufschwung sehr verlockend auf das englische Kapital wirken muss, das im Inland nur eine sehr kleine Rendite abwirft. Ein weiteres Belastungsmoment ist das Ansteigen der Lebensmittel- und Rohstoffpreise.

Balogh T. u. Cs. Szabó L.

Der traditionelle Text der ungarischen Indemnitäts- und Appropriationsgesetze.

(Bemerkungen zu dem Aufsatz Anton Papps.)

Anton Papp gibt in seinem im vorletzten Heft dieser Zeitschrift erschienenen Aufsatz ein getreues Bild über die historische Entwicklung des Textes der sog. Indemnitäts- und Appropriationsgesetze. Seine kritischen Ausführungen und seine Bemerkungen de lege ferenda beruhen jedoch auf dem Verkennen des Geistes des ungarischen Budgetrechtes, das das Ergebnis einer jahrhundertelangen Entwicklung ist.

Nach der ungarischen Verfassung liegt die Beteiligung des Parlaments an der Finanzsouveränität auch heute noch in der Bewilligung der von der Staathausführung benötigten Mittel. Die die staatlichen Einnahmen betreffenden formellen und materiellen Sätze des Finanzrechtes und die Regelung der Zahlungsverpflichtungen des Staates stellen auch heute nichts anderes dar, als nähere Bestimmungen über das Rechtsverhältnis, das zwischen der Staatswirtschaft und den Subjekten der Gesellschaftswirtschaft, durch den souveränen Akt der Bewilligung der staatlichen Einnahmen und Ausgaben von seiten der Gesetzgebung, statuiert wird. Die Geltung der formellen und materiellen Sätze des staatlichen Finanzrechtes ist so im

wesentlichen eine innere Funktion dieses souveränen Aktes; wenn die Gesetzgebung die Mittel nicht zur Verfügung gestellt hat, so bestehen auch keine Rechte und keine Verpflichtungen in bezug auf die staatlichen Einnahmen. Der Gesetzestext, der auch die Inkrafthaltung der die staatlichen Einnahmen betreffenden gesetzlichen Bestimmungen als eine Funktion des souveränen Aktes der Gesetzgebung ausdrücklich erwähnt, kann also nicht als fehlerhaft angesehen werden, — er steht im Gegenteil in vollem Einklang mit der Bedeutung der finanziellen Ermächtigung im ungarischen Verfassungsrecht.

Die Grundprinzipien des ungarischen Verfassungsrechtes sind in keinem geschriebenen formellen Gesetz (Charta) niedergelegt. Sie entwickelten sich im Laufe der ungarischen Geschichte aus der Praxis der Faktoren der Verfassung und sind nur in dieser Praxis zu erkennen. Ein über 70jähriger Brauch der ungarischen Gesetzgebung lässt schon an sich die Folgerung zu, dass dieser Brauch den Grundprinzipien der tausendjährigen Rechtsentwicklung und dem Geist der historischen Verfassung Ungarns entspricht. Eine eingehende Analyse des Inhaltes und der Geschichte des ungarischen Budgetrechtes im Hinblick auf den Text der Indemnitäts- und Appropriationsgesetze bestätigt diese Folgerung.

Ludwig Tihanyi.

Erwiderung.

Die obige Kritik Ludwig Tihanyis hat mich von der Irrtümlichkeit meiner Ausführungen in keiner Weise überzeugt. Ich muss daran festhalten, dass die Verfügung unserer Appropriationsgesetze über die Inkrafthaltung der früheren Steuergesetze überflüssig und irreführend ist. Auch was den Schutz der historischen Tradition betrifft, bin ich mit Tihanyi nicht einverstanden. Der von mir nachgewiesene Fehler der Gesetzestexte hat noch keine solche historische Vergangenheit, die an sich wertvoll und zu schonen wäre, — gar nicht davon zu sprechen, dass die Formulierung dieser Texte im Laufe der Zeit ständig geändert wurde und eigentlich nur die erwähnten Fehler konsequent beibehalten wurden.

Anton Papp.

Einzelbesprechungen.

Douglas, Paul H.: The theory of wages. New-York. The Macmillan Company. 1934. XX+639. oldal.

Douglas setzt sich in diesem Buche das Ziel, die Grenzproduktivitätstheorie als Verteilungstheorie durch empirische Daten zu untermauern und auf Grund seiner statistischen Untersuchungen ökonomisch zu erfassen. Das Buch ist eine echte Blüte der neuesten amerikanischen Richtung, welche die Verbindung zwischen volkswirtschaftlicher Theorie und den Daten des Lebens sucht und mit dem Rüstzeuge der mathematischen Statistik die gegenseitige Befruchtung anstrebt. Es ist zugleich ein neuer Beweis dafür, dass bei den Theoretikern vom Range von den Leitgedanken des Institutionalismus nur einer wirklich Fuss gefasst hat, nämlich die Parole: näher heran an das Leben!

Beinahe 100 Seiten des Buches suchen die Grenzproduktivitätslehre zu erhärten und den vorgebrachten Einwänden gegenüber zu verteidigen. Dass der Verfasser hierauf so viel Mühe verwenden muss, hängt damit zusammen, dass er sie, wie in Amerika üblich, als Werttheorie zur Erklärung des Verteilungsvorganges verwendet, also die Grenzproduktivität als Grundlage der Einkommenverteilung betrachtet, anstatt sie, wie ich es versucht habe, in die allgemeine Preislehre hineinzuarbeiten. Indem er als realistischer Denker erkennen muss, dass am Markte der Produktivgüter nicht die Grenzproduktivität allein zu Worte kommt, muss er sich ziemlich abmühen, diese Abweichungen als Deviationen vom Grundprinzip zu erklären, während sie leicht fassbar sind, wenn wir davon ausgehen, dass die ursprünglichen Einkommen Preise sind, welche nicht bloß durch die Nachfrage, sondern auch durch das Angebot beeinflusst werden. Es bedeutet dies keineswegs die Leugnung des grossen Einflusses, den die Grenzproduktivität der einzelnen Faktoren auf die Verteilung ausübt, denn sie bestimmt auch in diesem Falle die Obergrenze des Preises der Produktionsfaktoren.

Daraus, dass Douglas daran festhält, dass sich Lohn und Zins nach der Grenzproduktivität richten, ergeben sich nicht zu unterschätzende Einwände gegen seine Ergebnisse, so namentlich besonders bezüglich des Zinses, denn hier sind Sicherheit, Leihdauer und Liquidität so wichtige Bestimmungsgründe, dass ohne sie zu berücksichtigen, die Höhe des Zinses rein aus der Grenzproduktivität nicht zu erklären ist.

Den Ausführungen über die Höhe des Arbeitslohnes stellt Douglas, seiner Theorie entsprechend, die Gestaltung der Produktivitätskurve voran, die für lange Zeiträume den Vorgang der Verteilung im allgemeinen beeinflusst. Mit seinem Kollegen Cobb findet er eine Formel, welche seiner Ansicht nach die Gestaltung der Grenzproduktivität von Arbeit und Kapital auf Grund der Daten seiner Heimat unter der Voraussetzung, dass diese Kurve eine homogene lineare Funktion ersten Grades ist, ziemlich genau wiedergibt. Es ist dies die von ihm als *Cobb-Formel* bezeichnete Formel: $P' = 1.01 L^{3/4} C^{1/4}$, worin P' das Gesamtprodukt, L die Arbeit, C das

Kapital bedeutet und 1.01 eine errechnete Konstante ist, die je nach Ländern variiert. Es ist dies gewiss ein kühner Schritt, aber zugleich ein beachtenswerter Versuch, sich über den Verlauf der Produktivitätskurve Rechenschaft zu geben.

Angeeifert durch die Untersuchungen auf dem Gebiete der Elastizität der Nachfrage, hat es sich Douglas zur Aufgabe gemacht, Berechnungen bezüglich der Flexibilität der Produktivitätskurven von Arbeit und Kapital, sowie Elastizitätsberechnungen bezüglich des Arbeits- und Kapitalangebotes zu versuchen. Mit aller Anerkennung verdienenden Fleiss und unter Aufbietung des mathematisch-statistischen Rüstzeuges unserer Zeit geht er an diese Arbeit, die, wenn auch die Ergebnisse hier und da noch nicht als endgültige Resultate betrachtet werden können, als Pionierarbeit zu werten ist. Der Verfasser selbst unterlässt es nicht darauf hinzuweisen, dass die grosse Aufgabe, die er sich gestellt hat, auf einen Wurf nicht zu lösen ist. Jedenfalls ist nicht eines seiner Ergebnisse eine Erweiterung unseres bisherigen Wissens.

In seinen kritischen Ausführungen dogmenhistorischer Art erweist sich Douglas als vortrefflicher Theoretiker, der klar die bisherigen Entwicklung unserer Lehrsätze überblickt und sie scharfsinnig beurteilt. Auch in seinen Berechnungen findet sich viel Beachtenswertes, was unsere Vorstellungen über den Arbeitsmarkt, aber auch bezüglich den Kapitalmarkt erheblich erweitert. Sehr beachtenswert ist auch, was Douglas über die Bevölkerungsfrage sagt.

Das Buch von Douglas muss demnach als ein bahnbrechendes Werk bezüglich der Verteilungslehre gewertet werden und er hat sich den ersten Preis einer internationalen Preisausschreibung redlich verdient.

Wolfgang Heller.

Hugh-Jones, E. M.—Radice, E. A.: An American Experiment. London, 1936. Oxford Univ. Press. VIII, 296 S.

Ein sehr kluges und reichhaltiges Buch, das die soziale und wirtschaftliche Entwicklung der Vereinigten Staaten, die zum Verständnis der Präsidentschaft Roosevelts unerlässlich sind, zu einem formvollendeten Essay zusammenfasst. Es liegt nicht an den Verfassern, sondern an dem beispiellos schnellem Tempo der wirtschaftlichen Entwicklung unserer Zeit, dass das Buch kurz nach seinem Erscheinen bereits hier und da überholt ist. Die Wirtschaftslage hat sich in den Vereinigten Staaten in den letzten Monaten stark gebessert, während die Ausführungen des Buches nur bis zu dem Zeitpunkt reichen, in dem nur die ersten Anzeichen des Endes der Depression zu bemerken waren. Trotzdem können wir demjenigen, der sich über das erste Jahr der Tätigkeit Roosevelts und über die Beweggründe seiner Politik orientieren will, keinen besseren Wegweiser empfehlen.

Stephan Varga.

Szigeti, Julius: Die Wirtschaftskrise im Leben Budapests. Herausgegeben vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. 1935. 167 S. (Statistische Mitteilungen, Bd. 16. Heft 2.) (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser geht von der Erkenntnis aus, dass die industriellen und landwirtschaftlichen Krisen zeitlich nicht unbedingt zusammenfallen müssen. Wenn sie es aber doch tun, wie bei der Weltkrise der jüngsten Vergangenheit, so trägt dies sehr zur Verschärfung der Krise bei. Diesmal trat zu den erwähnten zwei Faktoren auch noch ein dritter hinzu — eine Reihe grosser struktureller Verschiebungen im Aufbau der Weltwirtschaft. Der Verfasser hat also völlig recht, wenn er betont, dass die im Wirtschaftsleben Budapests sich meldenden Auswirkungen der Krise nur auf der Grundlage der Berücksichtigung der allgemeinen Wirtschaftskrise des Landes zu untersuchen und zu beurteilen sind. Die strukturelle Krise der Landwirtschaft wirkt sich ja im Wirtschaftsleben der Hauptstadt um so mehr aus, weil von den niedrigen Preisen der landwirtschaftlichen Produkte die Kaufkraft des grössten Teiles der Bevölkerung, also der Abnehmer der Produkte der Budapester Industrie, betroffen wird. Man könnte fast sagen, dass in Budapest breitere Produzentenschichten an hohen Preisen der Agrarprodukte interessiert sind, als an hohen Industriepreisen. — Die Zusammenstellungen des Verfassers, die sich auf aus verschiedenen statistischen Quellen stammendes Material stützen, sind ausserordentlich interessant und recht treffend kommentiert. Die Arbeit ist äusserst wertvoll; es wäre jedoch wünschenswert gewesen, wenn sie auch Berechnungen über die Elastizität einzelner statistischer Reihen und Erklärungen über deren Gründe enthielte. Ferner hätten auch die Fragen berührt werden müssen, welche Rolle die künstlich auf einen hohen Niveau gehaltenen Preise in der Schrumpfung des Umsatzes gespielt haben, welche Bedeutung die Stadt Budapest als Absatzmarkt in der Wirtschaftsstruktur des Landes hat und in welchem Grade die Budapester Industrie von der Konsumfähigkeit der Provinz abhängig ist.

Stephan Varga.

Milhoffer, Alexander: Die Landwirtschaft in der Wirtschaftskrise. Budapest, 1936. Gergely. 259 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser untersucht die landwirtschaftliche Krise mit besonderer Rücksicht auf ihre weltwirtschaftlichen Beziehungen. Er schildert eingehend den Zusammenhang der landwirtschaftlichen Preise mit den valutarischen Schwankungen, ferner die durch die Krise hervorgerufene Lage in den Ländern von verschiedener landwirtschaftlicher Struktur. Den Ereignissen der gegenwärtigen Krise schickt er eine wirtschaftsgeschichtliche Übersicht voran. Dann befasst er sich mit den internationalen Verhandlungen, die die Lösung der Krise bezweckten. Er hebt hervor, dass das Donaugebiet durch die Friedensverträge wirtschaftlich zerstört wurde und

dass die Staaten der Kleinen Entente keine Grundlage zu einer neuen Ordnung bieten können, da ihre wirtschaftlichen Interessen gegensätzlich sind.

Ladislauš Lipták.

Takács, Georg: Systematisches ungarisches Finanzrecht. Budapest, 1936. 539 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser hält die Pflicht des Steuerzahlens für eine Obligation und versucht nachzuweisen, dass in dieser Pflicht sämtliche privatrechtlichen Elemente der Obligation aufzufinden wären. Den einzigen Unterschied zwischen der privatrechtlichen und der finanzrechtlichen Obligation erblickt er darin, dass in der letzten die Leistung schon im voraus erschöpfend und genau festgesetzt ist. Das Finanzrecht ist seiner Ansicht nach ein selbstständiger Teil des öffentlichen Rechtes im weiteren Sinne, es hat aber auch mit dem Privatrecht Berührungspunkte. Keinesfalls kann das Finanzrecht als ein Zweig des Verwaltungsrechtes betrachtet werden; diese Anschauungsweise wäre nur dann berechtigt, wenn das Finanzrecht ausser den Verfügungen über die Beschaffung und Verwaltung der öffentlichen Einnahmen keine weiteren Rechtssätze enthielte. Der stattliche Band zeigt, dass der Verfasser das umfangreiche und weitverzweigte Gebiet des ungarischen Finanzrechtes völlig beherrscht. Das System jedoch, das er in seinem Buche aufbaut und das seine originellste Leistung ist, halten wir für verfehlt.

Anton Papp.

Orell, Géza: Abhandlungen über die Verkaufstechnik, den landwirtschaftlichen Unterricht und die Berufswahl. Budapest, 1936. (In ungarischer Sprache.)

Der Autor fasst in den 12 Studien dieses Bandes seine, während langer Jahrzehnte gesammelten praktischen Erfahrungen zusammen. Das Hauptziel, das er im Auge hatte, war, die vor der Berufswahl stehende Jugend zu veranlassen, sich wirtschaftlichen Berufen zuzuwenden. Besonders gut sind die Studien über verschiedene Fragen der kaufmännischen Technik. In den Aufsätzen über den landwirtschaftlichen Fachunterricht fordert er ein stärkeres Durchdringen des agrarischen Geistes im Schulwesen und auch im öffentlichen Leben Ungarns.

Ladislauš Geszthelyi-Nagy.

Sommer, Luise: Neugestaltung der Handelspolitik Wege zu einem intereuropäischen Präferenzsystem Berlin-Wien, 1935. 400 S.

Die Wirtschaftspolitik der 20-er Jahre wurde von Theorie und Praxis einstimmig für ein Übergangssystem gehalten; die Liquidierung des Systems stand im Mittelpunkt der Diskussion und die Kritik verliess den Standpunkt der liberalen Betrachtungsweise nicht. Nach dem Entstehen des Dritten Reiches änderte sich dann

die Lage. Man ging mit Energie an die Arbeit, die wichtigsten Einrichtungen des bestehenden Wirtschaftssystems umzuwerten. Das vorliegende Buch gehört auch dieser Umwertungsliteratur an, es fusst jedoch nicht allein auf der neuen politischen Ideologie, sondern gleichzeitig auch auf Tatsachen, die die Verfasserin mit vorzüglichem wirtschaftshistorischem Sinn gruppiert. Für die internationale Wirtschaftspolitik der Nachkriegszeit ist ihrer Ansicht nach die Negation weltwirtschaftlicher Beziehungen im liberalen Sinne am bezeichnendsten. Da die Verfasserin in den Tatsachen eine Rechtfertigung dieser Einstellung erblickt, ist sie vom Akzeptieren der Autarkie nicht mehr weit entfernt. Den letzten Schritt in dieser Richtung tut sie jedoch nicht, sondern versucht, die Forderung nach einer Diskriminierung zwischen den einzelnen Nationalwirtschaften und diejenige, nach internationaler Arbeitsteilung in dem System des grösseren Wirtschaftsraumes, der wirtschaftlichen Zusammenarbeit einzelner benachbarter Staaten miteinander, zu vereinigen. Der zweite Teil des Buches enthält Vorschläge für ein Präferenzsystem, das berufen wäre, die Entstehung solcher grösseren Wirtschaftsräume zu fördern.

Johann Láng.

Robbins, Lionel: An essay on the Nature and Significance of Economic Science. London. 1935. Macmillan & Co. 158 S.

Der Verfasser setzt sich die Aufgabe, das Gebiet und die Grenzen der Volkswirtschaftslehre genau zu bestimmen; er bedient sich hierbei der Methode der psychologischen Untersuchung. Seine strenge Logik und seine in Einzelheiten fehlerlose, scharfe Analyse haben ihm zu manchen wertvollen Ergebnissen verholfen. Es ist aber fraglich, ob Grenzen der Wirtschaftswissenschaft durch die überwiegend metaphysische Beleuchtung des Problems, das stellenweise Überhandnehmen des psychologischen Elements, hauptsächlich aber die a priori Verweigerung der Antwort auf gewisse Fragen nicht so eng gezogen werden, dass diese sich hemmend auf die Forschung auswirken müssen.

Béla Vámos.

Hirst, Francis W.: Economic Freedom and Private Property. London. 1935. Duckworth. 146 S.

Auch in diesem seinem neuen Buche erweist sich der Verfasser als begeisterter Vorkämpfer der Freiheitsidee, — er weist auf die grossartigen Entwicklungsmöglichkeiten hin, die die politische und wirtschaftliche Freiheit bietet. Seine Dialektik und seine Problemstellungen zeugen von seiner Vertrautheit mit dem Fragenkomplex. Diese Vertrautheit verpflichtet jedoch zur Objektivität, zum systematischen und logischen Aufbau des Materials, der Verfasser kommt jedoch diesen Verpflichtungen nicht immer nach. Trotz dieser Mängel ist aber das Buch stets interessant und eindrucksvoll.

Béla Vámos.

Kiss, Georges: Le problème de la population au Japon. Préface par M. André Siegfried. Paris, 1936. Marcel Rivière. 87 S.

Das Buch befasst sich mit der wahrscheinlichen zukünftigen Gestaltung des Bevölkerungswachstums von Japan und mit den Ursachen und Folgen der ausserordentlichen Bevölkerungsdichte des Landes. Es betont, dass in Japan die Voraussetzungen für eine starke Industrialisierung nicht vorhanden sind, das Land muss ja schon bei den heutigen Stand seiner Industrie 60% seines Rohstoffbedarfes durch Einfuhr decken. Hieraus folgt nicht nur, dass die Gefahren der japanischen Konkurrenz heute im allgemeinen stark überschätzt werden, sondern auch, dass der Bevölkerungsüberschuss des Landes in der Grossindustrie nicht untergebracht werden kann. Der Verfasser zeigt auch, dass die heutigen Kolonien Japans nicht geeignet sind, grössere Volksmassen aus dem Mutterlande aufzunehmen. Da die japanische Bevölkerungsfrage seiner Ansicht nach bei dem heutigen Stand der Weltpolitik mit kolonialpolitischen Mitteln nicht gelöst werden kann, so erblickt er die einzige Lösung der Frage in der Förderung des hochwertigen japanischen Handwerks.

Ladislaus Grossmann.

A közlekedési eszközök versenyének elméletéhez.

Bevezetés.

1. §. A közlekedésnek gazdasági feladata az embereknek gazdasági érintkezését gátló vagy nehezítő akadályok elhárítása, vagy leküzdése. Mivel e szükséglet kielégítése csak áldozatok árán lehetséges, a közlekedés gazdasági értelemben fogyasztásnak minősül, mivel pedig az érintkezés akadályait elsősorban ugyancsak a fogyasztás érdekében kell leküzdeni, a közlekedés maga is elsősorban a fogyasztást szolgálja. Akár valódi, akár képzelt szükséglet (megszokás által szükségletté vált) fogyasztás célját szolgálja a közlekedés, vállalkozója termelési tényezőket fogyaszt. A közlekedésnek kitermelése tehát költséget okoz és miután a közlekedési vállalkozás — mint minden más vállalkozás — haszon elérését célozza, a vállalkozó költségét és hasznát valakinek meg kell fizetnie. Ez vagy a közlekedési eszközt igénybevevő, vagy a közület lehet. Ennélfogva közlekedési vállalkozás csak akkor lehetséges, ha elég és eléggé fizetőképes közönség létezik, amely hasznosnak tartja a közlekedési eszköz igénybevételét, vagy ha olyan közcélok elérése függ a közlekedéstől, amelyek eléggé fontosak arra, hogy az eszköz igénybevevőitől meg nem térülő költségeket vagy egy részüket — ha kell a haszonról lemondva is — a közület, esetleg közvetlen vállalkozás útján is, viselje. Ez azonban csak kivételes eset lehet, mert a közület sem szabadulhat végelemzésben a közgazdasági törvények uralma alól és állandóan veszteséges közlekedési vállalkozás terheit a végtelenségig nem viselheti saját gazdasági létének veszélyeztetése nélkül. Gazdaságilag jogos követelmény tehát, hogy a közlekedési vállalat is önmagát fenntartsa.

2. §. A műszaki haladással kapcsolatban a közlekedés iránt rohamosan megnőtt a kereslet, a közlekedési eszközök száma szaporodott. Amikor azután a háboru befejeztével a világválság beköszöntött, egyszerre kitűnt, hogy a közlekedés felszaporodott kínálatával lényegesen csökkent kereslet áll szemben. Így vált a közlekedési politikának jelenleg legégetőbb feladatává, a versenyző közlekedési eszközöknek a csökkent szállítási igények megszerzéséért folytatott éles és gaz-

daságilag nem mindig hasznos versenyével szemben a helyes álláspontot megtalálni. A helyes megoldás egyenlően érdeke a közlekedési vállalatoknak és a közönségnek: az elsőnek vállalkozásának fennmaradása és sikere, a másoknak: a szállítás segítsége nélkül el nem érhető gazdasági céljai szempontjából. De érdeke magának az államnak is, még pedig nemcsak akkor, amikor közvetlenül vagy közvetve (közlekedési eszközök anyagi támogatása útján) közlekedési vállalkozó, hanem a közvetlen állami feladatok jó ellátása szempontjából, pl. a béke és biztonság fenntartása érdekében, de meg azért is, mert a közlekedési eszközökben fekvő tőke a nemzeti vagyonnak olyan jelentékeny része, amelynek sorsa nem lehet közömbös az államra nézve, mivel továbbá a közlekedési eszközök nemzetközi fizetési forgalma erősen befolyásolja az ország fizetési mérlegét, végre pedig mert a közlekedési vállalatok szállítási teljesítménye és ennek ára: a díj-szabás a termelésnek és fogyasztásnak majdnem minden kérdésére hat, még pedig nemcsak az árucsere, hanem a hir- és személyszállítás ágazataiban is.

Ha a közlekedési eszközök versenyének kérdésével tisztába akarunk jönni, mindenekelőtt a verseny körül felmerült tünetekkel és a közlekedési verseny elméleti alapjaival kell foglalkoznunk. Célszerű mind a két említett tekintetben ismert tényekből kiindulni.

3. §. Így mindenekelőtt utalhatunk arra hogy a közlekedés versenyének két fajtát, t. i. a *kvantitatív* és a *kvalitatív* versenyt kell megkülönböztetni, ahhoz képest, hogy azt nézzük, hogy a közlekedési eszközök a forgalomnak minő mennyiségét vagy fajtát tudják megszerezni. A megszerezhető forgalmi tömeg azért nem közömbös a vállalatra nézve, mert a teljesítőképesség határain belül a szállított tömeg növekedése a közlekedési eszköz állandó költségeiből az egy teljesítmény-egységre eső költségrészt csökkenti, ami viszont a közönség szempontjából növeli a díjleszállítás elérésének lehetőségét. De az sem közömbös, hogy a vállalat a forgalom tárgyai közül melyeket viszi, mert a vállalat bevételei szempontjából legelőnyösebb, ha a legnagyobb fizetőképességű forgalmat szállítja. A közlekedési eszközök azonban vagy olyanok, amelyekkel a forgalomnak csak bizonyos ágát lehet lebonyolítani, mint pl. a táviró, vagy olyanok, hogy több forgalmi ágazat lebonyolítására alkalmasak, pl. a vasut. Az első csoportba tartozó, az alábbiakban egyneműnek nevezett eszközök közt csak kvantitatív, a többiek közt azonban ugy kvalitatív, mint kvantitatív verseny is lehetséges. Már itt figyelmeztetünk arra, hogy ugy a szállított mennyiség, mint a szállítmány minőségének gazdasági értékelésénél óvatosan kell eljárni. Egyfelől nem mindig a legnagyobb forgalom hozza a legnagyobb hasznót; sőt nem is mindig az a forgalom, amely a legna-

gyobb bevételt adja.¹ Másfelől a jövedelmezőbb és kevésbé teherbíró forgalom közt nem mindig gazdaságos olyan értelemben válogatni, hogy a vállalkozó a kevésbé fizetőképes forgalmat visszautasítja, mert ez a teljesítőképesség kihasználásának rovására menne és a teljesítményegységre eső költséget növelné. Ámde a kvalitatív megkülönböztetésnek más értelme is lehet. Vannak azonos forgalomnemek lebonyolítására egyaránt alkalmas közlekedési eszközök, amelyek közül azonban egyik vagy másik gazdaságosabban tud egy bizonyos szállítást elvégezni, mint más, annak szállítására szintén alkalmas eszköz. Így pl. bizonyos szempontból a gépjármű darabáru szállítására alkalmasabb lehet a vasutnál. Ilyenkor bekövetkezhetik a kvalitatív verseny, annak alapján, hogy a szállítató a teljesítménynek melyik tulajdonságát, pl. gyorsaságát, olcsóságát, biztonságát, kényelmét stb. értékeli legnagyobbra.

Ezeknek az általános megjegyzéseknek előrebocsátása után rátérhetünk a közlekedési verseny elméleti tárgyalására.

4.

1. §. A verseny fogalmában benne rejlik a vetélkedés gondolata. A közgazdasági és ennek keretében a közlekedési versenyben is a vetélkedőknek törekvésük bebizonyítani, hogy a fogyasztó (a közlekedés terén, a szállítást igénylő) igényeit a többi versenytársnál jobban tudják kielégíteni. A versengésnek az a két előfeltétele, hogy azt, ami körül a versengés folyik, ne csak egy forrás szolgáltatthassa és hogy a versengés tárgya ne legyen egyszerre csak egyetlen példányban szolgáltatható (abszolút monopólium), a gazdasági versenynek is előfeltétele és pedig akkor is, ha a versengés nem javak, hanem szolgáltatások — és ezek közt szállítási szolgáltatások — teljesítésére irányul. Ehhez képest a tér és idő akadályának leküzdésére irányuló szállítást szolgáltató közlekedési eszközök versenyének is az az alapja, hogy a versenyzők szállítási szolgáltatásuknak vagy minőségi, vagy más gazdaságilag értékelhető szuperioritását bebizonyítsák és abból, illetőleg szolgáltatásuk kiválóságából, haszonra tegyenek szert. A közlekedés terén a verseny lehetséges, mert a szállításnak végtelen sok lehetősége van: az emberi erővel történő továbbítástól egészen a repülésig, a taligától a 70.000 tonnás tengeri gőzösig és másfelől végtelen sok hir, ember és áru igényel szállítást. Éppen a szállítási lehetőségek nagy száma, a szállítási igények sokasága és az a körülmény, hogy a közlekedés nem természeténél fogva monopólium, élesíti ki a gazdasági életnek ezen a terén a versenyt. Amit a verseny be

¹ Paillard: Les tarifs des chemins de fer en matière de marchandises 33. l.

akar bizonyítani, egyik vagy másik közlekedési teljesítménynek, vagy az egy bizonyos fajta közlekedési eszköz összes teljesítményeinek fölénye abból a célból, hogy a jobbnak bizonyuló eszköz a forgalmat és azért járó ellenszolgáltatásból eredő hasznot fokozatosan a maga számára szerezzék meg és így, ha ez sikerül, végül monopóliumra tegyen szert.

2. §. Egy adott időpontban legjobbnak bizonyult közlekedési eszköznek ezt a törekvését ellensúlyozza a műszaki haladás, mert — mint már Sax hangsúlyozta² — a jobb közlekedési eszköz lassanként kiszorítja a rosszabbat. Sax azonban tanításából nem vonta le a végső következtetéseket, mert nem vizsgálta meg tüzetesen, hogy mit kell a *jobb* közlekedési eszközön érteni és saját „iránytörvényének” hatása alatt megelégedett annak a megállapításával, hogy jöllehet az egyenes irányt követő közlekedési eszköz a leggazdaságosabb, mégis, ha a kerülő uton jobb közlekedési eszköz keletkezik, ez sikeresen versenyezhet az egyenes irányt követővel és ugyanaz következhetik be, ha az egyenes utiránnyal szemben ugyanazon végpontokat összekötő más utiránynak csupán egy részén keletkezik jobb közlekedési eszköz. Sax tanítása kétségtelenül világot vet az utirányok versenyének egyik lehető okára; de éppen csak erre az egyre; mert nem bocsátkozik annak a kérdésnek a vizsgálatába, mi a „jobb” közlekedési eszköz, pedig eleve nyilvánvaló, hogy a jóságnak mérőfokául ő maga sem tekinti minden esetben az ut rövidségét, hiszen feltételezi, hogy a legrövidebb, egyenes uton vezető közlekedési eszközzel más, „jobb” eszköz versenyez. (L. még alább a *B*) rész 3. §-át.)

3. §. Ha meg akarjuk állapítani, hogy melyik a „jobb” közlekedési eszköz, hamar belátjuk, hogy az, aki a közlekedési eszköz jóságát bírálja, a maga gazdasági vagy más egyéni (pl. kényelmi) nézőpontjából hol a legolcsóbb ellenszolgáltatás fejében, hol a leggyorsabban, vagy legbiztosabban, vagy legrendszeresebben fuvarozót, talán éppen a legtöbb szállítási alkalmat nyújtó eszközt fogja legjobbnak tekinteni.

Ebből arra lehet következtetni, hogy *abszolúte* legjobb közlekedési eszköz nincs, mert ilyennek csak azt lehetne tekinteni, amely egyszerre minden, a közlekedéshez fűzhető követelménynek eleget tudna tenni. És vajjon mi zárja ki ennek a lehetőségét? A közlekedési teljesítmények költségeit meghatározó gazdasági törvényszerűségek.

Legkisebb költséggel az az eszköz termel közlekedési teljesítményt, amely a legkisebb energiamennyiséget fogyasztja és azt legolcsóbban tudja megszerezni abban az értelemben, hogy megszerzéséért a legkisebb áldozatot hozza. A közleke-

² Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft II. kiadás I. k. 72. l.

dési eszköz — gazdaságilag értékelhető — teljesítményét fizikai értelemben mozgatás és ezzel kapcsolatosan időnként szükséges lassítás és megállítás útján hozza létre. Első megfontolásra nyilvánvaló, hogy a mozgatás gyorsításával, a megállás hirtelenné válásával, a szállítási esetek szaporításával az energiafogyasztás nő, hogy a gyorsasággal nő a veszélyesség (az üzem kockázata), amelynek elhárítására külön, energiát fogyasztó, költséget igénylő berendezésekre van szükség. Ha ezek hatálytalanok, nagy anyagi kár keletkezik, amely ellen legfeljebb költséges biztosítással lehet részben védekezni. Látjuk, hogy a költség kérdésének szempontjából — még ha megfelelő műszaki megoldás lehetővé tenné is a legkülönfélébb közlekedési igényeknek ugyanazon eszköz keretében való kielégítését — olyan óriási költséget kellene kockáztatni, amelyhez szükséges tőke aligha volna megszerezhető és aligha kecsegtetne a megtérülés és jövedelmezőség kilátásával.

De *abszolúte* legjobb közlekedési eszközről még más okból sem beszélhetünk. Vannak ugyanis a közlekedési eszköz jóságának más megítélési módjai is. A közlekedési vállalkozó legjobbnak azt a közlekedési eszközt tartja, amely *neki* teljesítményének ellenértékeképpen a legnagyobb hasznot hozza, a teljesítményt igénybevevő pedig azt az eszközt, amelyet a fentiekhez képest legtöbbször becsül egyéni céljai szempontjából.

Már nagyobb tárgyilagossággal, *közgazdasági* szempontból, legjobbnak azt az eszközt lehetne mondani, amely a legtöbb gazdasági alanynak és ezek közt az államnak is, a közlekedéssel kielégíthető igényeit a lehetőség szerint legtökéletesebben elégíti ki, tehát a közlekedés jóságának különféle és sokszor látszólag egymásnak ellentmondó érdekeit a lehetőség szerint legjobban tudja összeegyeztetni.

Mivel pedig a közlekedésnek gazdasági célja a gazdálkodásnak távolság okozta akadályait elhárítani, azt lehetne mondani, hogy a legjobb közlekedési eszköz az, amely a távolság akadályát a legsikeresebben hárítja el, azaz gazdasági célból a lehető legnagyobb távolságon való szállítást teszi lehetővé és ezzel a „gazdasági távolságot“ a lehető legnagyobbra növeli. Itt a gazdasági távolság nem kellően tisztázott fogalmával találkozunk és az az ellenvetés is szemünkbe ötlök, vajjon a közgazdaság szempontjából mindig előny-e a gazdasági távolság növelése, vagy a lehető legnagyobb távolságraállítás? Mellőzve itt ezeknek a kérdéseknek a taglalását, amelyekre alább B) alatt rátérünk, azt a kérdést is felvethetjük, hogy valóban abszolúte véve legjobb közlekedési eszköz-e az, amely a legtöbb gazdálkodónak közlekedési igényeit kielégíti? Ha meggondoljuk, hogy ezek közt az igények közt olyanok is vannak, amelyek közgazdasági szempontból

nem jogosultak (pl. olyanak távolról beszerzése, amit éppen olyan gazdaságosan közlekedésről lehet beszerezni), a közlekedési eszköz jóságának ezt a minősítését sem fogadhatjuk el általános mértéknek. Ehelyett azt kell mondanunk, hogy minden, a közlekedés körül érdekelt tényező a maga különleges érdekszempontjából ítéli meg a közlekedési eszköz jóságát. A közönség *ilyen* elismeréséért való harc az oka annak, hogy minden közlekedési eszköz ettől az elismeréstől várva a maga gazdasági sikerét, igyekszik felvenni a versenyt sokszor még akkor is, amikor ez saját érdekeinek sem felel meg és közgazdaságilag is helytelen. Ezeket a magán- és közgazdasági hibákat előzetesen nem könnyű felismerni, ha közgazdasági törvényszerűségekből felismert vezérlő elv nem áll rendelkezésre. Ennek a hiánya a közlekedési vállalkozókon kívül a közlekedési politika intézőit is sokszor arra csábítja, hogy a versenyt előmozdítsák, amikor az utólag károsnak bizonyul.

4. §. A közlekedési eszközök versenyének hasznos volta vetett hitnek az alapja az a tapasztalat, hogy a javak árának kialakulásában a versenynek nagy és sokszor hasznos szerep jutott. Ezt a gondolatot vitték át a közlekedés terére is és a versenytől azt várták, hogy a szállítási díjakat, még pedig csökkenő irányban szabályozni fogja. Pedig a két eset közt nem teljes az analógia.

A javak árát szabályozó verseny annak a következménye, hogy minden termelő a maga árujának értékesítésével lehető sokat akar keresni, a fogyasztó pedig az illető áru megszerzése alkalmával lehető sokat akar megtakarítani. Minden versenyző tehát arra törekszik, hogy a fogyasztók fizetési készségét versenytársainál jobban kihasználja. Ugyanerre törekszenek a közlekedési vállalatok is. Csakhogy a termelők között lefolyó verseny több tekintetben lényegesen különbözik a közlekedési eszközök egymás közt folyó versenyétől. A főbb különbségek ezek: 1. A verseny tárgya az első esetben dolog, a másodikban szolgáltatás. 2. A dolgok, a javak közvetlen tárgyai a fogyasztásnak, fogyasztásuk inkább öncélú; míg a szállítás *mindig* valamely más cél elérésének eszköze: *a szállításra irányuló kereslet csak közvetett kereslet*. Ennélfogva a szállításra irányuló kereslet volumenje kisebb, mint a fogyasztható javakra irányuló keresleté. A különbség egyenlő a helyben fogyasztott és ott elfecsérelt javak mennyiségével. Ezen nem változtat az, hogy a szállításnak nemcsak javak, hanem személyek és hírek is tárgyai, mert az ezek szállítására irányuló kereslet is másodlagos, valamely — rendesen gazdasági mérlegeléssel kapcsolatos — célkitűzést feltételez. 3. A javak iránt mutatkozó kereslethez képest a javak legnagyobb és éppen legfontosabb részének termelését, kínálatát ugyyszólván korlátlanul fokozni lehet. Ezzel szemben a szállítás kínálata nem ilyen. Ennek a különbség-

nek fő okai ezek: a) a közlekedési eszközök legnagyobb és éppen legteljesítőképesebb része többé-kevésbé *vonalszerűen* helyhez kötött, a közlekedés — a két dimenziójának vehető repülés kivételével — egy dimenzióban mozog. Ezzel szemben a javak termelése *térbelileg* elosztott: két dimenzióju; b) a közlekedési eszközök teljesítménye nagyságának határt szab az eszköz el nem mozdítható berendezésű része, amely nem csökkenthető és növelhető a kereslet változásával párhuzamosan; míg a javak termeléseinek eszközei nem lévén vonalszerűen helyhez kötve, általában is kisebb mértékben helyhez kötöttek és nemcsak egyetlenegy célra felhasználhatók, mint a közlekedési eszközök. Könnyebben alkalmazkodhatnak a kereslet változásaihoz. 4. A szállítási eszköz — ha a műszaki haladást követni akarja — nagyobb mértékben válik elavulttá és az újítások alkalmazásának nagy költsége, kockázatosága következtében, amikor a régi berendezés költsége még amortizálva nincs és a régi berendezést értékesíteni nehéz, — sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a javakat termelő a maga berendezésének felújításában. 5. A közlekedési eszköz állótökéjén kívül forgótökéjének megtérülése is kockázatosabb. A közlekedési eszköz, amely nem dolgozhat raktárra, azt a közlekedést, amelyet termel, nyomban kénytelen is értékesíteni. Ha termelési költségeinek megtérülését óhajtja, kénytelen minden áron kihasználtatni a közönséggel minimális szállítási kínálatát és ezért önköltségének csökkentése érdekében sokszor az eddigi önköltségnél kisebb ellenszolgáltatással is kénytelen megelégedni, amikor a több forgalom az egységre eső eddigi költséget csökkenti. 6. Amíg a javak árát a kínálat és kereslet viszonya egy-egy meghatározott piacon, rendszeren a legnagyobb kínálat és kereslet helyén, kialakítja és a többi piacon az árak elsősorban a főpiac árai alapján alakulnak ki a szállítási költségkülönbségek figyelembevételével; addig a szállítás ára, a szállítási díj, nem szállítási gócpontok szerint és az ottani árak visszahatásaképpen alakul ki, hanem viszonylatonként. A szállítási díjak alakulása továbbá azért sem olyan egységes és egyszerű, mint a javaké, mert ugyanazon a közlekedési eszközön ugyanabban az irányban is néha egyszerre különféle rendeltetési helyekre irányuló forgalom mozog és a távolabbra menő forgalom gyakran csupán kisebb fuvardíjat bír el mint az ugyanazon a vonalon közelebbi állomást felkereső forgalom stb. Míg az áruk kínálatából és keresletéből kifejlődő verseny piaconként lokalizált, a közlekedési verseny vonalszerűen és viszonylatonként decentralizált, tehát sokkal bonyolultabb jelenség. Például a MÁV budapest—hegyeshalmi vonalán nemcsak a két végállomás közt és azon túl, hanem a vonal egyes belső állomásai közt és azokból elágazóan idegen vasutakra, így Győrtől Ebenfurt- és Szentgotthardtól Grác felé is irányul forgalom

és e forgalmak mindegyike más-más versennyel találkozhatik idegen közlekedési eszközök részéről. A szállító közönség az összes viszonylatok és vonalak közvetítésével elérhető fuvarral, de azokon kívül eső viszonylatok mindegyikében, az összes létező más közlekedési eszközök árkinálatával is kénytelen számolni, azokat kombinálja is és így dönti el minden egyes esetben a reá nézve legkedvezőbb fuvardíjat és közlekedési eszközt. A vasút vonalának minden egyes viszonylatában kifejlődő versenyárhoz a vasut nem tud *viszonylatonként* alkalmazkodni. Ez nem fér össze a távolság alapján történő díjképzéssel, amelyhez a vasut kötve van, mert költségei a távolsággal — ha nem is éppen arányosan — nőnek, továbbá mert a vasut csak kiadásai által megszabott határon belül szállíthatja le díjait, azokat közzétenni köteles, a nem fizető forgalmat pedig nincs joga visszautasítani. Ezen az akadályon kívül, amely a legfontosabb közlekedési eszköz, a vasut, részére lehetetlenné teszi, hogy azon a versenynek árszabályozó hatása úgy érvényesüljön, mint az árupiacon, van egy általános, minden közlekedési eszközre kiható ok, amely a közlekedési versenyben az árszabályozást szűk határok közé szorítja. Ez a következő:

5. §. Valamely adott közlekedési eszköz kiszolgáltatta vidéken adott időben létező, szállításra irányuló kereslet adott mennyiség, amely a keresletre ható gazdasági tényezők: nevezetesen szállítást igénylő javakra irányuló kereslet változása nélkül nem változik. Ennek a közlekedésre irányuló keresletnek és a szállítást keresők' fizetőképessége alapján kialakul a szállításért követelt ellenszolgáltatás. Ha ezután új közlekedési eszköz keletkezik, amely nem tud a javak olyan fogyasztóinak, — akik távolról hozatnak javakat — az utazásra és hirszállításra szorulóknak olyan előnyöket nyújtani, amelyekre a régi eszközök nem képesek, másszóval, ha nem tudja felszínre hozni az eddig rejtve maradt szállítási igényeket, nem tud új forgalmat teremteni, az új közlekedési eszköz versenyétől díjleszállító hatást várni nem lehet. A változatlanul maradt szállításra váró volumen most több vállalkozó közt oszlik meg, mindegyik kevesebbet visz, mint azelőtt, az eszköz rosszabbul van kihasználva, nagyobb önköltséggel dolgozik és nem tud olcsón szállítani. Az új versenytárs, ha olcsóbb árkinálattal próbálta a forgalmat az eddigi vállalkozóktól elvonni, ezt az olcsóbb árt nem tudja sokáig fenntartani, ha nem teremt új forgalmat, vagyis nem szolgáltat *jobb* szállítást, amely a fogyasztóknak nagy, új rétegét készíteti szállítás igénybevételére. A közlekedés története tele van olyan példákkal a vasut és a hajózás terén egyaránt, amelyek megmutatják, hogy lényegesen jobb szállítást nyújtani nem tudó új versenytárs fellelése nemcsak az illető versenytársat tette tönkre, ha igen alacsony árat kínált, hanem a korábban

prosperáló közlekedési vállalatokat is, mert a szállítást igénylő, adott forgalmi tömegből most mindenik versenyző kevesebbet szállított, mint azelőtt.

Dolgozatunk C) részében a fentieket igazoló példákkal szolgálunk.

6. §. Eddigi megállapításainkból azt a következtetést lehetne levonni, hogy a közlekedési verseny akkor hasznos, ha új forgalmat tud teremteni és a forgalom eddigi kiszolgálóitól nem von el forgalmat. Rövid megfontolás megmutatja azonban, hogy ez az álláspont odavezetne, hogy a közlekedés terén nem kell a műszaki újításokat alkalmazni, amikor azok nem alkalmasak új forgalom teremtésére, hanem csak a szállítás minőségét javítják. A dolog lényege ezzel szemben az, hogy a szállítás javításának a lehetősége tőkekérdés is, a műszaki haladást tehát csak akkor lehet gyakorlatilag érvényesíteni, amikor az oly mértékben gazdaságos, hogy új tőke ráfordítását megokolhatja. Erről pedig csak akkor lehet szó, ha a szükségletek kielégítésére alkalmas javaknak a termelőtől a fogyasztóhoz jutását megkönnyíti. A közfelfogás szerint ez a kettőt elválasztó akadályok, de elsősorban a távolság akadályának leküzdése útján történhetik, mert a közlekedés feladata éppen ennek a leküzdése: ahogyan sokszor mondják, a kettőt elválasztó gazdasági távolságnak a *megrövidítése*. A „gazdasági távolság” kifejezésnek ilyen értelemben használása arra mutat, hogy ez a fogalom, illetőleg annak helyes értelme nincsen eléggé tisztázva és ennél fogva nem lehet tisztázottnak tekinteni a gazdasági távolságnak a közlekedési eszközök versenyével való összefüggését sem, pedig ez a feltételezett összefüggés tényleg létezik, mert ha a közlekedés célja a távolság akadályának leküzdése, a közlekedési eszközök versenyének akörül kell forognia, hogy melyik tudja ezt az akadályt a többinél sikeresebben leküzdeni. Így a *verseny kérdése a gazdasági távolság kérdése körül forog*. Ennek a vizsgálata tehát a közlekedési verseny elmélete szempontjából fontos.

Célszerű ennél fogva a „gazdasági távolság” fogalmának és az ezzel összefüggő kérdéseknek tisztázását megkísérlni.

B)

1. §. Amikor „*gazdasági távolságról*” beszélünk, rendszeren olyasmi lebeg a szemünk előtt, hogy van olyan távolság, amelyen túl már nem gazdaságos szállítani. Annak, hogy bizonyos távolságon túl nem érdemes szállítani, többféle oka lehet, pl. az, hogy az áru értékmrolás nélkül nem bírja el a szállítást. Az az ok, amely a gazdasági alanyt a legtöbb esetben visszatartja bizonyos távolságon túli szállítástól, az a megfontolás, hogy a termelési költség és a szállítási díj együttvéve

több a rendeltetési helyen elérhető árnál. E szerint a felfogás szerint tehát „gazdasági“ az olyan távolság, amelynek végpontján lévő piacon elérhető ár nagyobb a termelési és szállítási költségek összegénél. Ez csak az áruszállításra vonatkozik, de megengedi azt az analógiát, hogy a személy- és hírszállításnál is van olyan távolság, amelyen a rendeltetési helyre jutásig felmerült költség felemészti vagy meghaladja a szállítástól várt előnyt. További megfontolás mutatja azt is, hogy a jelzett számítások eredményéhez képest a javak, utasok és hírek szállításának gazdasági távolsága igen különböző lehet. A gazdasági távolság tehát, úgy látszik, a szállítás különböző céljai szerint változik. De a gazdaságilag számító „homo oeconomicus“ arra is rájöhet, hogy előnyös lehet javakat olyan távoli helyre — tehát az előbbi értelemben vett gazdasági távolságon túl is — szállíttatni, ahol a piaci ár *most* meghaladja ugyan a termelési és szállítási költségek összegét, de rövidesen e fölé az összeg fölé fog emelkedni. Ugy látszik tehát, mintha a gazdasági távolság időnként változnék. Ezek a példák mutatják, hogy a gazdasági távolság fogalma tudományos célra csak akkor használható, ha egységes értelmet kap. Amint ugyancsak a példákból következtetni lehet, ehhez azoknak az egyes elemeknek a vizsgálata szükséges, amelyek a szállíthatóságra hatnak.

2. §. A gazdasági távolság különböző komponensekből adódik. Ezeknek csupán egyike a mértani értelemben vett ugynevezett geometriai távolság.

Ugyanezt mondhatjuk a geográfiai távolságról is. Ez abban különbözik a geometriai távolságtól, hogy nem a két adott pont közt mérhető legrövidebb vonal: az egyenes hosszát fejezi ki, hanem figyelembe veszi a pontok között fekvő geográfiai akadályokat, pl. közbeeső hegyeket, vizeket stb. is és a két pont közt a távolságot a tényleg megteendő út hosszának a mérésével állapítja meg.

A gazdasági távolság viszonyát a geográfiai távolsághoz a következők jellemzik: A geográfiai távolság az a hossz, amelyen a szállításra megvan „a fizikai lehetőség“, pl. a folyam hossza, a légtávolság stb. Ezzel szemben „gazdasági“ az a távolság, amelyen a szállítás *gazdaságilag* lehetséges. Ennél a meghatározásnál más geográfiai tényezők is hatnak. Így a folyam hosszának kihasználását korlátozhatják a természetes hajózási akadályok. A mesterséges pályák geometriai távolságának meghatározása már az építés alkalmával, m. p. gazdasági megfontolások alapján történik. Ilyenek a természetes akadályok elkerülésének (pl. vonalkifejtés útján), vagy leküzdésének (pl. alagutnak) költségei, annak a forgalmi hátnak a becslése, amelyen belül az eszköz magához vonzhat forgalmat, e forgalom nagyságának és értékének becslése stb. Valamely közlekedési eszközön megtehető ut maximumát

a pálya tényleges hossza állapítja meg. Ez azonban nem maximuma a gazdasági távolságnak, mert amikor érdemes messzebbre szállítani, más csatlakozó közlekedési eszközt veszünk igénybe és ha ilyen nincs, érdemes lehet ilyennek létesítése.

3. §. Jóllehet a gazdasági távolság a közlekedési eszköz pályájától is függ és így kapcsolatba jut a pálya legkedvezőbb vezetésének kérdésével is, ez nem döntő a gazdasági távolságra nézve. A pálya vezetésére nézve Sax megállapította, hogy a legkedvezőbb irány az egyenes út, hozátette azonban,³ hogy a gyakorlatban a geometriailag legrövidebb vonal helyébe az a vonal lép, amely adott viszonylatban, valamennyi figyelembe veendő körülmény együttes eredménye alapján, a legelőnyösebb. Ezt gazdasági egyenesnek lehetne tekinteni. Ennek az az értelme, hogy a pálya csak annyiban térjen el az egyenestől, amennyiben gazdasági okból célszerű lehet az egyenestől eltérni. Sax-nak ökonómiai egyenesre öszesíti a gazdasági távolság elérése céljából használandó legkedvezőbb iránnyal *egy* bizonyos közlekedési eszközre vonatkoztatva; de nem dönti el pl. azt, hogy nem érdemes-e az illető viszonylatnál messzebbre szállítani. Ezzel szemben a gazdasági távolság kutatása arra a kérdésre kíván felelni, hogy mi az a legnagyobb távolság, amelyre valamit egyáltalán érdemes szállítani, mert jobb közlekedés, pl. az olcsóbb és gyorsabb szállítás lehetősége *nem megrövidíti, hanem meghosszabbítja* a gazdasági távolságot.

4. §. A geográfiai és a gazdasági távolság viszonyának összehasonlításánál nem szabad szem előtt tévesztetni, hogy a tényleg befutott távolság növekedésével rendesen nőnek a szállítás költségei. Kivételes eset az, amikor a közlekedési vállalat kiadásainak túlnyomó része független a távolságtól. Ilyen esetek a hirszállítás körében fordulnak elő. Jellemző erre a levélposta, amelyre nézve már Rowland Hill megállapította, hogy az összes költségeknek csak mintegy egy tized-része szállítási költség. (Akkoriban $\frac{1}{10}$ penny volt.)⁴

Azt a körülményt, hogy a távolság mértékegységei egymagukban nem alkalmasak a gazdasági távolság mérésére, megvilágítja az az eset is, hogy abszolút rövidebb geometriai távolság költségben nagyobb gazdasági távolságnak felelhet meg; hosszabb geometriai távolság pedig kisebb gazdasági távolságnak. Ez az eset bekövetkezik, amikor egymáshoz közelebb fekvő helyek közt a szállítás — az összes költségeket számbavéve — drágább, mint egymástól távolabb fekvő helyek közt. Ilyesmi nemcsak akkor következhetik be, amikor a közelebbi

³ I. m. 71. l.

⁴ V. Ö. Th. A. Ingram: Post and Postal Service az Enc. Britannica 11. kiadásában, XII. k. 180. l. •

viszonylatban tökéletlenebb a közlekedési eszköz, pl. a közelebbi viszonylatban csak közúton, a távolabbin ellenben vasúton lehet szállítani, hanem példa erre az esetre az is, amikor a vasúton a kivitelben olcsóbb a díjszabás, mint a rövidebb távolságon mozgó belső forgalomban, vagy amikor a távoli, fontos pontot gyorsvonattal lehet elérni, míg a közelebbin a gyorsvonat nem áll meg.

5. §. Az, hogy mekkora geometriai távolságon történik szállítás, a szállítással kapcsolatos összes gazdasági tényezők együttes hatása alapján dől el. Jóllehet e tényezők egy része független a távolságtól és szállítás nélkül is felmerülő költség-tényező, mégsem maradhat ki a számításból, amikor azt a kérdést kell eldönteni, hogy az otthon felmerült és a szállításból felmerülő költségek összege kisebb-e a távolság végpontján elérhető piaci árnál. Ilyen költség pl. a folyékony vagy légnemű dolgok megőrzésére nélkülözhetetlen tartány ára. Ezek a komponensek — amelyek hasonlóak ugyan, de nem szükségképpen azonosak és távolról sem egyenlő értékűek — a személyek, hírek és áruk szállításánál, nem mindig hatnak egy irányban, hanem széthuzó erőkképpen is felfoghatók, míg más komponensek egymást erősítik, úgyhogy az összehatás az erők paralellogrammja szabályának megfelelően adja a konkrét esetben elérhető legnagyobb gazdasági távolságot. A szállítását gátló akadályok a gazdasági távolság növelésének akadályai. Leküzdésükre ható tényezők: 1. a szállítás gazdasági, vagy egyéb szükségessége, 2. a szállítás tárgyának viselkedése a szállítás hatása alatt (Oppenheimer aktív ellenállása), 3. a szállítás kvalitása (gyorsaság, biztonság, rendszeresség, kényelem stb.), 4. a szállításért követelt ellenérték, 5. a szállítását kívánó fizetési készsége, 6. a szállítás fizikai lehetőségei.

Ezeknek a kombinációi adják a gazdasági távolságot. Amikor pl. a gyors szállítás drága, a gazdasági távolság kisebb; de amikor a gyors szállítás felel meg a célnak, a szállítási távolság a nagyobb költség dacára nőhet. Mindenki a maga gazdasági céljainak leginkább megfelelő kombinációt keresi meg és veszi igénybe. *Ezen alapszik a közlekedési eszközök versenye.*

A közlekedési eszközök versenyének *alapvető oka tehát az, hogy a gazdasági távolság relatív*, más az egyes szállítmányokra, az egyes közlekedési eszközökre nézve és *változó* is.

6. §. A gazdasági távolságra ható összes tényezőket, ideértve a 13. és 14. §-okban tárgyalandó akadályokat is és végül elemzésben a tényezők eredőjét, közös nevezőre hozva, pénzben értékeljük a tényleges távolsággal szemben, amelyet hossz- és időmértékben, vagy ezeknek kombinációjában lehet kifejezni. A közös nevezőrehozás szükségességét megvilágítja pl. a hirszállítás esete. Fizikailag a szállítási lehetőség itt

majdnem korlátlan; de a szállításnak erre képes eszközét, pl. a drótnélküli távirót csak akkor vesszük igénybe, amikor az ezzel járó kiadás pénzértékét a h iradással járó gazdasági eredmény pénzértékéből levonva, felesleg: haszon marad.

7. §. A gazdasági távolság gondolatának háttérében az a tudat rejlik, hogy a távolságnak a gazdasági életben bizonyos nem egészen jelentéktelen szerep jut. Ezzel a szereppel a termelés szempontjából az általános közgazdasági elmélet régóta foglalkozott; míg a távolságnak szerepét a fogyasztás körül, mint külön problémát, csak aránylag későbbben kezdte tárgyalni. Amint ismeretes, már Thünen megvilágította a távolság szerepét a mezőgazdasági termelés, később pedig — kevesebb sikerrel — Weber Alfréd és Ohlin az ipari termelés szempontjából.⁵ Jóllehet, Thünen ezt nem emelte ki művében, tételéből világosan következik az a közlekedésgazdasági fontos igazság, hogy a távolság leküzdésére szükséges áldozat a termelési költségeknek része. Ez Thünnenek abból a megállapításából következik, hogy a távolság növekedésével a mezőgazdasági termelés veszít intenzitásából, aminek az az oka, hogy amikor a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló termelési tényezők közül, nevezetesen tőkéből és munkából, egy részt a távolság leküzdésére: szállításra kell fordítani, kevesebb marad a szorosabb értelemben vett termelés számára. Thünen, jóllehet azt kívánta megállapítani, hogy a távolságnak mi a hatása a termelés elhelyezkedésére, egyuttal azt is megállapította, hogy minő távolságból tudja a fogyasztó a szükséges mezőgazdasági cikkeket beszerezni, amikor sem termelési, sem szállítási *verseny nincs*. Ilyen statikusnak mondható helyzetben, amint Thünen művéből kitűnik (amely tulajdonképpen a gazdasági távolság lényegét kutatta), ezt a távolságot csak két tényező befolyásolja: a szorosan vett termelési és szorosan vett szállítási költség. A közlekedés gazdaságával foglalkozó kutatásnak a feladata a dinamikus állapotban a gazdasági távolságra ható *többi* tényezővel foglalkozni. Thünen tétele azonban általános érvényű. Az izolált állam iparára is állna, amit Thünen a mezőgazdasági ipar elhelyezkedésének tárgyalásánál tulajdonképpen már maga is bebizonyított. Ipari termelés is csak ott lehetséges, ahol a gazdasági távolság olyan, hogy a termelési és szállítási költségek összege nem haladja meg a piacon elérhető árat. A különbség az, hogy a termelési költségek közt, amint Weber kimutatta, a nyersanyag és munkaerő szállítási költségei is szerepelnek és hogy a kész ipari áru elhelyezhetőségének tá-

⁵ Thünen: *Der Isolierte Staat*, új kiadás, Jena 1910.

Weber: *Über den Standort der Industrien*, Tübingen 1906.

Ohlin: *Interregional and International Trade*, 1935, főleg 183 sk. és 194—202. l.

volsági határát meghatározó gazdasági távolságban komponensekképpen bennfoglaltatnak és figyelembe veendő a korábbi gazdasági távolságok, amelyek a nyers- és segédanyagok es esetleg a munkaerő beszerzésének a forrását befolyásolták. Az ipari termék árában a szállítási költségek sommázódnak és csökkentik annak gazdasági távolságát.

Amint láttuk, már Thünen tételéből következik, hogy a gazdasági távolságnak különböznie kell a geometriai távolságtól és hogy nem egyedül a szállítás költségeitől, hanem számos más tényezőtől is függ a gazdasági távolság nagysága. Thünen ismert köreinek meghatározásánál a szállítási költség hatásán kívül figyelembe vette a szállítási időt is, amikor romlandó mezőgazdasági cikkek termelését belső körökbe ütalta.

8. §. Amikor ilyen módon már eléggé régen kitűnt, hogy gazdasági szempontból sem a geometriai értelemben vett távolság, vagy annak gyakorlati megtestesülése, az ut hossza, sem a szállítás időtartama egymagában véve nem dönti el azt a távolságot, amelyre hirt küldeni, utazni, vagy árut szállítani gazdaságos, meglepő, hogy az a vélemény alakulhatott ki, hogy a piactól egyenlő geometriai, geográfiai, vagy időbeli távolságban lévő u. n. izotop, illetőleg izochron pontok gazdasági helyzete — legalább is a gazdasági verseny szempontjából — egyenlő. Pedig annak a nagy fáradságnak, amellyel az ilyen izotop vagy izochron helyek meghatározása jár, csak ilyen gondolat alapján lehet értelmet tulajdonítani. Sem a piactól, kikötőtől, állomástól stb. egyenlő térbeli vagy időbeli távolságra eső pontok meghatározásának nincs gazdasági szempontból tudományos vagy gyakorlati jelentősége. Az izotopia megállapításának azért sem, mert egyenlő távolságu viszonylatokban az utat különféle sebességgel vagy költséggel lehet megtenni, pl. amikor folyómenti viszonylatokat egyenlő távolságu vasuti viszonylatokkal, vagy gyorsvonat és vicinális vasut egyenlő hosszú útját hasonlítjuk össze. Ugyanez áll, amikor az egyenlő távolságra eső viszonylatokban a forgalom nem egyenlően rendszeres vagy állandó, pl. ha vasutmenti és a vizállástól és időjárástól függően használható belvizmenti pontok egyenlő távolságáról van szó, vagy amikor a kockázat vagy veszély a két egyenlő távolságon különböző, pl. a tengeri hajón, vagy a repülőgépen történő utazás esetében, vagy amikor az egyik viszonylat az ország határán belül fekszik, míg a másik az országhatárt átszeli és így vám- stb. kezelés okozta késedelemmel és költséggel van megterhelve stb. Hasonló a helyzet az izochronia esetében is, megjegyezvén, hogy abszolúte izochron viszonylatokról csak akkor lehet beszélni, ha azonos közlekedési eszközök kiszolgált viszonylatokat hasonlítunk össze. Az izochronia mérése gyakran nem is pontos. Így amikor a mérésnél figyelmen kívül marad a mozgatási

és utazási sebesség közt létező különbség, pl. a vasuton a megállások száma, a repülésnél a repülőtérig és attól megteendő ut, a leszállásokkal járó időveszteség és általában a szállítást megelőző és befejezését követő kezelés, amely a vasutnál sokkal nagyobb időt igényel, mint pl. az autónál stb.

Sem az izotopia, sem az izochronia nem jelent egymagában azonos gazdasági távolságot, pedig egyes helyek gazdasági helyzetéről csak a gazdasági távolság ad felvilágosítást. Ezért ebből a szempontból még az olyan — valamely országnak közlekedési eszközökkel ellátottságát jellemző — adatnak sincs döntő jelentősége, hogy pl. a Németbirodalomban egy község sem esik távolabbra a vasuttol 18 km-nél.⁸ Ez a távolság ugyanis gazdasági szempontból mást jelent, ha a 18-ik km állomáson, vagy ha nyílt pályán érinti a vasutvonalat, ha a 18 km-nyire fekvő helyet hegylánc, vagy víz választja el a vasuttol, amely esetekben a geográfiai távolság meghosszabbodik. Mindez azonban nem zárja ki azt, hogy *gazdasági értelemben izochron vagy izotop* helyekről beszéljünk, amikor megállapítottuk, hogy a szállítmány az illető helyekről egy közös pontra egyenlő gazdasági értékű feltételek mellett jut el. Ennek a megállapításnak közlekedési eszközönként külön-külön kell történnie és értelme csak akkor van, ha vagy azt akarjuk konstatálni, hogy bizonyos helyek adott piacon egyenlően versenyképesek még aállítás ideje szempontjából is, amikor az illető szállítmánynál, pl. hírnél, aállítás ideje fontos, vagy pedig az egymással versenyző különböző közlekedési eszközök uthosszát annak a megállapítása végett hasonlítjuk össze, hogy az illető eszközök közgazdasági jelentőségének, értékének (pl. olcsóságának, gyorsaságának stb.) összehasonlítása céljából azt vizsgáljuk, hogy egyenlő távolságon aállítás feltételei mennyiben térnek el egymástól. Vagyis végelemzésben mindig a gazdasági távolságot kell vizsgálnunk.

9. §. A gazdasági távolság az a távolság, amelyen aállítás gazdaságilag hasznos, amelyen akár hírek, akár emberek, akár javakállításának gazdasági értelme van. Ezt a távolságot, amint említettük, mindig csak az illetőállítás indítóokául szolgáló *cél* elérését befolyásoló összes tényezők számbavételével lehet meghatározni. (E tényezőkre vonatkozólag l. az alábbi 12. §-t.) Ez a meghatározás történhetik aállítás igénybevevő (a következőkben röviden: fél), aállításra vállalkozó és a közgazdaság szempontjából. Mivel gazdasági szempontok mindig a legkisebb áldozattal elérhető legnagyobb haszonra irányulnak, azon az alapon, hogy hosszabb úton,

⁸ Moormann: Die Bedeutung der Reichsbahn-Gütertarife für die Ein- und Ausfuhr, Zeitung des Vereins Mitteleuropäischer Eisenbahnverwaltungen, 1936 évf. 31. sz.

ahol a végpontok közt mozgó forgalmon kívül utközben a vonal egyes pontjai, — vagy ezek és a két végpont közt minden irányban lebonyolódó forgalom is lehetséges — a valószínűség amellet szól, hogy hosszabb vonalon több a kereseti lehetőség, mint röviden. Ez nemcsak a közlekedési vállalkozót indítja arra, hogy minél hosszabb uton vállalkozzék és minél több helyen, tehát távol is keressen gazdasági érintkezést, hanem a termelőt is, mert több hasznos üzlet megkötését, termelésének nagyobb mérvű vagy kedvezőbb értékesítését reméli. Ha ez sikerül, — addig, amíg a távolba szállítás lehetősége a helybeli fogyasztási szükséglet rovására nem megy — a meghosszabbítás a közgazdaság szempontjából is előnyös lehet. Közlekedési vállalkozó, termelő, közgazda, de még a fogyasztó is, akinek a távolabbról beszerzés lehetősége a kínálat növekedését és ezzel keresletének kedvezőbb kielégítési lehetőségét látszik nyújtani, egyaránt törekedni fog a szállítás távolságának gazdasági értelemben vett növelésére. A termelő addig a maximális távolságig törekszik üzleteivel behatolni, ameddig a távolabbra szállítás az összes tényezők figyelembevételével még hasznos, a fogyasztó ugyanilyen módon fogja kiszámítani, mi a legnagyobb távolság, amelyről érdemes szükségleteit beszerezni, a közlekedési vállalat azon a maximális távolságon fog vállalkozni, amelyen a forgalom még hasznos, a közgazdasági cél pedig akkor van kielégítve, amikor a termelő, fogyasztó és közlekedési vállalkozó részére a maximális gazdasági távolság kihasználása biztosítva van.

10. §. Ez kettőre mutat rá: Egyfelől arra, hogy a gazdasági távolság meghatározásának gondolatát tulajdonképpen a távolság *meghosszabbításának* gazdasági gondolata élteti. De másfelől az is következik a mondottakból, hogy gazdasági távolságot mindenki, minden egyes termelő, fogyasztó, közlekedési vállalkozó külön-külön az ő gazdálkodása szempontjából számbajövő és a gazdasági távolságra az ő szempontjából ható tényezők számbavételével határozza meg. A termelő és fogyasztó minden egyes értékesítési vagy vételi aktusra külön-külön, a vállalkozó pedig közlekedési eszköze állandó költségeinek arányához képest vagy átlagokban és előre, mint pl. a nagy állótökével dolgozó vasut, vagy éppen úgy, mint a termelő, esetről esetre. Annak, hogy a közgazdasági tényezők mindegyike külön-külön állapítja meg az őreá nézve leggazdaságosabb távolságot, következik, hogy az egyes tényezők megállapításainak eredménye nem mindig egyezik. Közgazdasági szempontból természetesen legelőnyösebb, ha az így külön-külön megállapított gazdasági távolságok egyeznek.

Látjuk tehát, hogy a gazdasági távolság mindig szubjektív, de még hozzá ideiglenes is. Minden egyes érdekelt részéről állandó ellenőrzés és esetenként vagy időszakonként

revízió tárgya. A gazdasági távolság vizsgálatánál arra is figyelemmel kell lenni, hogy tulajdonképpen kétféle gazdasági távolságról lehet szó. Ha ugyanis azt vizsgáljuk, hogy valamennyi létező közlekedési eszközt figyelembe véve, melyik a legnagyobb távolság, amelyen a szállítás gazdaságos, lehet, látszólag abszolút gazdasági távolságot mértünk; ha ellenben akörül forog a kérdés, hogy egy meghatározott közlekedési eszközzel melyik legnagyobb távolságra gazdaságos a szállítás, a relatív egy-egy közlekedési eszközre vonatkozó gazdasági távolságot vizsgáljuk. E kétféle gazdasági táv összeeshetik akkor, ha a vizsgált eszközzel lehet megtenni egyúttal az abszolút legnagyobb gazdasági távolságot. De még az abszolútnak látszó gazdasági távolság meghatározásánál sem szabad elfelejteni azt, hogy az idők folyamán úgy a műszaki haladással, mint a gazdasági tényezők változásával ez a gazdasági távolság is változik. Így pl. a repülőgép az azt igénybevevő szállítmányokra nézve meghosszabbította a gazdasági távolságot; a közgazdasági depresszió és az államok elzárkózása ellenben megrövidítette. De az abszolút legnagyobbak vélt gazdasági távolság sem állandóan egyenlő, mert pl. vannak napok, amikor természeti körülmények következtében a repülés nem lehetséges és más közlekedési eszközön alapszik a legnagyobb gazdasági távolság. Ha ezekhez a relativitási momentumokhoz még hozzávesszük azokat a már korábban megállapított körülményeket, hogy a gazdasági távolság minden szállítmánynál és minden, a szállítást igénybevevő számítása szerint más és más, látjuk, hogy az *abszolút* gazdasági távolság fogalmának nincs *gazdasági* jelentősége.

11. §. A gazdasági távolság növelése — jóllehet a fél és a vállalkozó szempontjából a gazdaságilag előnyösebb távolságot jelenti — közgazdasági szempontból hátrányos lehet, amikor a meghosszabbodás nem alkalmas új szükséglet kielégítésére, vagy közelebbről is kielégíthető szükségletek kielégítésére szolgál, mert ilyenkor mindig helyzeti járadék megveszendőbe.

A gazdasági távolság növelése a közlekedési vállalkozó szempontjából előnyös lehet, amikor forgalmát növeli; de hátrányos, amikor ez a forgalomnövekedés több új költséget okoz, mint amennyit az eszköz jobb kihasználása okozta megtakarítás és a többforgalom okozta bevételtöbblet összege kitesz. Ebből következik, hogy a gazdasági távolság növekedése a közlekedési vállalkozó szempontjából akkor leghasznosabb, amikor az eszköz teljesítőképességének teljesebb kihasználását lehetőleg jó fizetőképességű forgalommal lehet elérni. Ez magyarázza meg pl. az eleintén csak rövid távolságra fuvarozó teherautónak azt a sikeres törekvését, hogy értékes darabárukat jelentékeny távolságra szállítson.

12. §. A gazdasági távolság meghatározásánál a befut-

ható távolságon, a szállítás sebességén a szállításért fizetendő ellenszolgáltatáson kívül a szállítás megelőzően, az uton és a szállítás befejezése után felmerülő költségekkel is számolni kell. Így, aki árut akar távolról hozatni, vagy távolra szállítani, a termelési költséget, a csomagolás, a közlekedési eszközhöz szállítás, felrakás, a vám és hatósági eljárási költséget, az érkezett áru kirakásával és házhoz szállításával járó költséget és idővesztést az áru állagának veszélyeztetésével járó kockázatot, a szállítási alkalmak sűrűségét és kedvező voltát is számításba veszi, még pedig, ha a szállítás többféle eszközzel lehetséges, eszközönként külön-külön. Az utas az utazását megelőző és követő költségeket, az utazással járó kényelmet, ételmezés, lakás és keresetelmaradás költségeit is számítja. A hirt szállítató megfontolja a hír értékét, autenticitását is és esetleg hírküldés vagy szerzés helyett utazik, lemond a táviró gyorsabb szállításáról, ha az eredeti írásban, pl. aláírásban van különös értéke a hírnek, esetleg a leggyorsabb, de legköltségesebb telefont használja stb. Ezek a gazdasági távolság relativitásának újabb tényezői. És ha még figyelembe vesszük, hogy ugyanazon a közlekedési eszközön a szállítás egyes tárgyai, pl. az utas és az áru szempontjából vasuton vagy hajón különböző gazdasági távolságokat lehet elérni, úgyhogy a gazdasági távolságot nemcsak közlekedési eszközönként, hanem a szállítás tárgya szerint is relativnak találjuk, megállapíthatjuk, hogy abszolút gazdasági távolság helyett *elméletileg* inkább *általános és specifikus* gazdasági távolságot lehetne megkülönböztetni. Az első az adott időpontban egyáltalán elérhető legnagyobb gazdasági távolságot, a specifikus gazdasági távolságon az adott időpontban, egy bizonyos közlekedési eszközön, bizonyos szállítmányra nézve, vagy bizonyos célból kívánt szállításnál, az összes gazdasági tényezők számításbavételével elérhető legnagyobb távolságot lehetne érteni. Közelfekvő gondolat, hogy ez a specifikus gazdasági távolság összefügg a közlekedési eszközök specifikus energiájára vonatkozó megállapításunkkal. (L. Közgazdasági Szemle 1934. évf. 11—12. sz. értekezésünk B) részében.) Ezt az összefüggést röviden így lehet lelemmezni: Amikor valamely közlekedési eszköz bizonyos, a szállítással elérhető célok szempontjából kedvezőbb specifikus gazdasági távolságot tud teremteni, és ezt a gazdasági távolságot annyian itélik specifikus céljaik szempontjából kedvezőbbnek, hogy az ilyen eszköz vállalkozója az eszköz jó kihasználása alapján megtalálhatja a maga számadását, az illető eszköz létrejöhet, működhetik és specifikus energiája érvényesülhet. A specifikus energia érvényesülésének oka tehát az, hogy az eszközzel kedvezőbb specifikus gazdasági távolságot lehet elérni, mint a többi közlekedési eszközzel. Viszont, mivel olyan közlekedési eszköz, amely minden szállításra

nézve az összes gazdasági tényezők figyelembevételével valamennyi eszköz közt a legnagyobb gazdasági távolságot tudná elérni — nincs, az általános gazdasági távolság csak elméleti absztrakció lehet. A specifikus energia elvének a gazdasági távolsággal való összefüggéséből következik, hogy *a közlekedési eszközök versenye tulajdonképpen a nagyobb gazdasági távolság kínálása körül forog.*

13. §. A szállítás mindig a távolság, illetőleg az idő *primér* akadályának leküzdésével jár, amely az emberek gazdasági és egyéb érintkezésének útját állja. Az említett akadály leküzdése alkalmas eszköz létezését feltételezi, amely csak megfelelő műszaki ismeretek alapján és anyagi áldozatokkal létesíthető és tartható fenn. Viszont az anyagi áldozatoknak meg kell térülniök, mert különben nincs közlekedésre vállalkozó. A megtérülés lehetősége pedig attól függ, hogy mekkorára a közlekedésre irányuló kereslet és, hogy a szállítás keresők gazdasági céljaik elérése érdekében a szállításért mekkora ellenszolgáltatást tudnak nyújtani. Ami ezekre a tényezőkre kedvezőtlenül hat, az a szállítás, vagyis a távolság, illetőleg az idő akadályának leküzdését mint *másodlagos* akadály hátráltatja. Minden szállítási akadály csökkenti a gazdasági távolságot. Amikor nincs alkalmas szállítási eszköz, vagy nincs olyan kínálat vagy kereslet, amelynek kielégítésére szállítás szükséges, a gazdasági távolság végtelenül kicsiny; ha minden akadály leküzdésére alkalmas közlekedési eszközök léteznének és a távolság leküzdésének mindig volna gazdasági célja, akkor a gazdasági távolság végtelenül nagyra nőhetne. Ezek közt a határok közt fekszik az elérhető gazdasági távolság.

14. §. A szállítási akadályokról már Oppenheimer Ferenc igyekezett elméleti képet adni⁷ a szállítási ellenállásról szóló tanában. Ötöle származik az a tétel, hogy a gazdaság terjedelme a közlekedés terjedelmétől függ, amelyet a szállítási ellenállás korlátoz. Ugy látszik, mintha ez a tetszős tétel a gazdasági távolság kérdését röviden, de teljesen megvilágítaná. Nézetünk szerint a tétel tulzás és azonkívül meg is fordítható. A tulzást abban látjuk, hogy a közlekedés nem gazdasági öncél, hanem csak a termelés és fogyasztás vagy az emberek találkozásának *egyik*, de nem kizárólagos eszköze. Éppen ezért csak annyiban hat a gazdaság terjedelmére, amennyiben a találkozást előmozdítani tudja. A gazdaság terjedelme elsősorban a kínálat és kereslet nagyságától függ. A primér elem a kereslet, amelyhez a kínálatnak alkalmazkodnia kell. A közlekedés tulnyomóan és rendszerint a kínálatra hat közvetlenül, a keresletre pedig csak

⁷ Theorie der Reinen und Politischen Oekonomie, I. Halbband, 272. sk. és 334. sk. lapok.

amennyiben az áruknak olcsóbb piacra jutásával vagy távolabbi piacra vitelével új fogyasztókat teremtet. Oppenheimer tételét továbbá meg is lehet fordítani, mert a közlekedési vállalat létesítése és működésben tartása anyagi áldozatokat igényel, amelyekre csak akkor kerül sor, ha a vállalkozás a szolgálatai iránt megnyilvánuló kereslet intenzitása (nagysága és fizetőképessége) folytán a vállalkozónak hasznos. Enneképp azt mondhatjuk, hogy a közlekedés terjedelmét az emberi szükségletek ama részének intenzitása határozza meg, amelyet helyben nem lehet kielégíteni. Ez viszont összhangban van a gazdasági távolságra vonatkozó fejtegetéseinkkel.

Mellőzve Oppenheimer tanításainak kérdésünkkel szorosban össze nem függő részét, röviden, csoportosítva kísértjük meg bemutatni, hogy minő a közlekedés különböző akadályainak szerepe a gazdasági távolság meghatározásánál.

A természetes vagy fizikai akadályok leküzdésére megfelelő műszaki berendezés szükséges (pálya, energiaforrás, járómű, állomás vagy kikötő, repülőtér, jelzők, elektromos készülékek, vezetékek, antennák stb.). Az ezekre szükséges nagy és tulnyomóan hosszabb időre lekötést feltételező tőkéket a pénzpiac csak akkor bocsátja rendelkezésre, ha a tőkék megtérülése és hasznosítása várható; ellenkező esetben a műszakilag legtökéletesebb és a gazdasági távolság meghosszabbítására legalkalmasabb közlekedési eszköz sem létesülhet (l. a 16. §-t is). A szállítási igények óriási kvantitatív és kvalitatív fokozódásával a közlekedési eszközök rohamosan szaporodtak, a köztük keletkezett verseny a bennük fekvő tőke reprodukálását és jövedelmezőségét meggyorsította és ezzel azt az újabb közlekedési akadályt teremtette, hogy a tapasztalat a pénzpiacot visszariasztja attól, hogy új, tökéletesebb közlekedési eszközökbe fektessen be tőkét. Így válik a tőkehiány a gazdasági távolság meghosszabbításának egyik gazdasági természetű akadályává. Ez viszont megnehezíti a természetes akadályok leküzdését (vizek áthidalását, hegyek átfurását, a sebesség növelését stb.).

Mellőzve a műszaki akadályok részletezését, a gazdasági akadályok közül a legnagyobbra: a termelés vagy a fogyasztás-, vagy mind a kettőnek hiányosságára kell rámutatnunk, mert ezeknek a terjedelmétől és minőségétől függ a szállításra irányuló kereslet nagysága és minősége. A gazdasági távolságnak ez szabja meg a végső határát. Minden tényező, amely a kereslet volumenjét és fizetőképességét csökkenti, egyúttal a gazdasági távolságot is megrövidíti. A főbb, ilyen irányban ható tényezők: az önellátottság bizonyos területen — ami a máshonnan való szállítást feleslegessé teszi —, a lakosság csekély kulturája, amely a szükségleteket csökkenti és a nehezen megszerezhető javak szurrogátumának használatát előmozdítja. Akadály a csekély népsűrűség, amely a kereslet

menyiségét csökkentvén, a szükségleteknek közelebbről való teljes kielégítését megkönnyíti, egyuttal azonban csökkenti is az olyan javaknak a termelését, amelyek távol termelt javakért kicserélhetők. Ez rávezet a kereslet és a gazdasági távolság növelésének egyik legnagyobb akadályára: a fizetőképesség csekély voltára, nyilvánuljon az meg akár a fogyasztásra, vagy termelésre fordítható anyagi eszközök, akár a pénz vásárlóerejének csekély voltában. Nyilvánvaló, hogy minden, a távolbakinálattot és az iránti keresletet csökkentő gazdasági tényező csökkenti a gazdasági távolságot. Csökkentőleg hat tehát minden, ami a távolbajutást megnehezíti. Ilyen a szállítási díjak magassága. Jól tudjuk, hogy a gőzüzem, amely a gazdasági távolságot a közlekedés oldaláról a legnagyobb mértékben növelte, ezt a sikert elsősorban a szállításnak akkoriban hallatlan olcsóbbítása útján érte el. Itt találkozunk azzal — a közlekedés gazdaságát jellemző, más gazdasági ágakban sem teljesen ismeretlen — cirkulusszal, hogy bizonyos határokon belül, aállítás olcsóbbítását csak a közlekedési eszköznek teljesebb, állandóbb és hosszabb vonalon történő kihasználása teszi lehetővé az önköltség csökkentése útján; ugyanakkor pedig ez a kihasználás csak olcsó szállítási díjakkal érhető el. Ide tartozik pl. az a tapasztalat, hogy a távolsági vonaton az utközben történő utascsere előmozdítja a jobb kihasználást, vagy hogy a tengeri tramphajó minél messzebb kikötőbe vállal fuvart, annál több utbaejtett kikötőben rakhat ki és be. A gazdasági távolságot megrövidítő további okok aállítás lassúsága és hiányossága, amely természeti nehézségeken kívül azok leküzdésére képes ismeretek vagy tőke hiányából eredhet, aállítás tárgyának olyan tulajdonságai, amelyek aállítást megnehezítik, vagy ki is zárhatják, pl. a javak rendkívüli súlya, terjedelme, romlandósága, érzékenysége, csekély (a költségeket el nem bíró) értéke stb. Ilyenek aállításnak mesterségesnek nevezhető politikai és gazdasági akadályai, amelyek az érintkezést megnehezítik, lassítják, vagy előkészítését és végrehajtását drágítják. Ide tartoznak pl. a vámok, igazolások szükségse, közvetlen díjfizetés tilalma, valutanehézségek, közvetlen forgalom hiánya stb.

Szállítási akadály lehet gazdasági értelemben aállításnak individualis értékelése is, amely a vállalkozó részére megnehezíti aállításért követelhető leggazdaságosabb ellenszolgáltatás kérését. Így némelykor a vállalat a kértnél többet kereshetne, amikor kivételesen érdemes valakinek olyan drága szállítást is igénybe venni, amelyet más nem tud megfizetni (pl. a monopolista termelő esetében), vagy érdemes lehet valakinek a lassu szállítással járó kamatvesztéseget vállalni, mert aállítás eszköz raktártartást tesz feleslegessé. Részben ez az oka annak, hogy a vitorlás hajót ma is igénybe-

veszik. Állandóan feldolgozott nyersanyagok esetében, ha a szállítási utat a termőhelyről hosszú és annak megrövidítése aránytalanul nagy költséget okozna, a feldolgozó a lassu, olcsó utat választhatja, amint pl. számos keletről jövő anyag nem a Szezi csatornán át, hanem a Jó Reménység Fokának megkerülésével jön Európába.

Gazdasági természetű szállítási akadályképpen hat a kínálat és kereslet minden változása, amely a vállalkozóra nézve a várható forgalom és bevételnek helyes becslését megnehezíti, a tőkekockázatot növeli és bizonyos közlekedési igények kielégítésére alkalmas vállalkozástól visszatartja. Ezért is változó a gazdasági távolság és bizonyos vonatkozásokban függvénye a gazdasági konjunkturának.

15. §. A szállítási akadályok leküzdésére szolgáló lehetőségek néha ellentmondanak egymásnak. Az ilyen ellentmondás a szállításnak *harmadlagos* akadály. A gazdasági távolság növelésének akadályait leküzdheti a műszaki haladás. E lehetőség megvalósulásának ellenben útját állhatják ellenkező irányban ható politikai vagy gazdasági tényezők. Példák erre a háború, blokád, illetőleg gazdaságpolitikai elzárkózás, a gazdasági oldalról elsősorban a már többször érintett tőkekockázat és azzal kapcsolatos tőkehiány. A gazdasági távolságnak műszaki eszközök segítségével való növelésére — amint a 13. §-ban említettük — csak akkor kerülhet sor, ha kilátás van arra, hogy az erre fordított tőke megtérül és hasznot hajt. Mivel ez a közlekedési eszköz igénybevételenek mértékétől és a használatért követelhető és kapott ellenszolgáltatások nagyságától függ, azt lehetne hinni, hogy a szállítási díj csökkentése emeli a gazdasági távolságot. Ámde ez *csak akkor* következhetik be, amikor: 1. a díjleszállítás a szállítással kapcsolatban felmerülő összes költségeknek gazdaságilag hatályos része (átlépi a gazdasági érzékenységi küszöböt), 2. amikor a szállítás megtörténte, vagy abbamaradására tulnyomóan gazdasági megfontolások döntőek. Így amikor hosszabb külföldön tartózkodás összes költségeinek a menetdíj aránylag csekély része, annak leszállítása senkit sem bír utazásra; míg amikor a hosszú út végén jobb megélhetés vár a kivándorlóra, a menetdíjleszállítás a kivándorlást és ezzel a gazdasági távolságot sok ember számára fokozza. Hasonlóan nincs célja annak, hogy díjleszállítással előmozdítsuk árunak odavitelét, ahol azt bőven termelik. Ebben az esetben — Aristophanes-szel szólván — „baglyot Athénbe vinni“ díjleszállítással sem sikerül, ha csak a fél olcsóbban nem adhatja el az árut idegen piacon, mint az ottani termelő. Ellenben amikor a szállítási költség leszállítása hatályosan ellensúlyozhat más akadályt, ez, amint fentebb már láttuk, a gazdasági távolság növelésének egyik leghatásosabb eszköze lehet.

Nanjainkban észlelhetjük, hogy a gazdasági és politikai

akadályoknak együttes hatásaképpen — jóllehet a műszaki haladás a távolság és idő leküzdését fokozottabb mértékben megengedné — a gazdasági távolság általában és éppen a legfontosabb szállítmányok esetében csökkent.

16. §. Az akadályokat olyan pénzben kifejezhető költségképpen lehet felfogni, amelyeket a rendeltetési helyen elérhető árból le kell vonni. Ezen az alapon a szállítási költségeket (fuvardijakat a mellék- és előkészítési költségekkel együtt) is figyelembe véve, minden egyes szállítmányra nézve meghatározhatjuk azt a gazdasági legnagyobb távolságot, amelyen a szállítás még előnyös. Ha ezt a maximális távolságot „ m ”-mel, a távoli piacon elérhető árat „ a ”-val, az akadályok okozta költségeket (amelyeket a termelési költségek részeképpen is tekinthetünk) a szorosabb értelemben vett termelési költségekkel együtt „ k ”-val és a távolságegységre eső szállítási költséget „ f ”-fel jelöljük, a következő képet kapjuk. Abból indulhatunk ki, hogy rendesen — t. i. ha nem számíthatunk arra, hogy az áru ára a távoli piacon a mostani ár fölé fog emelkedni — a maximális távolságon fizetendő szállítási költség, azaz ennek a távolságnak a szorzata a távolságegységre eső fuvardijjal, nem lehet nagyobb, mint a piacon elérhető ár, levonva belőle a termelési és az akadály okozta költségek összegét. Vagyis $mf = a - k$. Ebből $m = \frac{a-k}{f}$ a gazdasági távolságot tehát oly hosszmértéket kifejező szám jelzi, amely a költségekkel csökkentett piaci árnak és a szállítási költségegységnek, a díjtételnek a hányadosa. Az egyenletből folyik, hogy $mf + k = a$. Ez arra mutat, hogy „ m ” távolságra történő szállítás még nem hasznos, hanem a veszteség nélkül megtehető legnagyobb távolságot jelzi. Ha feltesszük, hogy haszon nélkül nem történik szállítás és a hasznót „ h ”-val jelöljük, az egyenlet így alakul át: $mf + h = a - k$ és így $m = \frac{a - (k+h)}{f}$. Az m és m_1 közti különbség $= \frac{h}{f}$, mert $m - m_1 = \frac{(a-k) - [a - (k+h)]}{f} = \frac{h}{f}$.

17. §. A gazdasági távolság megállapításának pontossága a szállítással összefüggő összes tényezők felismerésétől és helyes értékelésétől függ. A megállapítás pontosságának körülményeiről a következő áttekintés nyújthat tájékoztatást:

a) A személyszállításnál legkevésbé tárgyilagos a gazdasági távolság meghatározása, mert minden utas egyoldalúan becsüli az utazással járó költségeket, különösen a menetdíjon felül felmerülő költségek viselésének szükségességét és fedezésének a saját anyagi erejéhez mért megengedhetőségét. Mivel a beutazott távolság növekedésével és tartamával az egyéb költségek jobban nőnek, mint a menetdíjak, itt a közlekedési eszköz teljesítmény-kvalitásának kisebb a szerepe a

gazdasági távolság meghosszabbítása körül, mint a javak szállításánál; de közlekedési eszközönként különböző lehet. Kisebb pl. azoknál a közlekedési eszközöknél, amelyeknél az utas csak a szállításért fizet; ellenben nagyobb a tengeri hoszszújaratu hajón, ahol a jegy ára az ellátást is fedezi. A szállítás kvalitásának a hatása annál kisebb szerepet játszik, minél nagyobb a megteendő ut, mert annál kisebb az utazási idő megtartásának lehetősége, a szállítási alkalmak gyakorisága és annál nagyobb a veszély okozta kockázat. Sőt az utazás sebességének növelése szaporítja a veszélyeket. Viszont csökkenti az ellátási költségek aránytalanságát a szállítási költséggel szemben. Összefoglalva, a személyszállítás gazdasági távolságának nagysága kevésbé függ a szállítás olcsóságától, mint annak sebességétől és biztonságától, jóllehet ez a két tényező egymás ellen is hathat. A személyszállításnál nagy szerepet játszó egyéni — pl. kényelmi — értékeléseket mellőzve, a gazdasági távolság csökkenő sorrendben — közlekedési eszközönként — általában így alakul: Zeppelin, tengeri hajó, repülőgép, vasut, autó, belvizi hajó völgyemenetben, állatvontatta közuti járómű, belvizi hajó hegymenetben. Ez a kép magyarázza a specifikus energia szabályának következményeivel együtt azt is, hogy a személyszállítás terén a különböző közlekedési eszközök közt aránylag kisebb a versenyzés lehetősége, mint más szállítmányok körül.

b) Az áruszállításnál elsősorban a kereslet és kínálat viszonya lévén döntő, minden egyes áruszállítási aktusnál külön-külön kell megállapítani a gazdasági távolságot. A fogyasztó messzebbről csak akkor szerez be árut, ha azt közelebb egyáltalán nem, nem a kívánt mennyiségben vagy minőségben, vagy csak drágábban szerezheti meg. Az emberi életfenntartásra legszükségesebb, vagy megszokás folytán legszükségesebbnek tartott javak iránt lévén legnagyobb a kereslet, ezeket leghajlandóbb az ember távolról beszerezni, amikor erre a fenti okokból szükség lehet. A szükségesség keretén belül a szállítás gazdaságossága dönt. Etekintetben a javakat általában két főcsoportra lehet osztani. Olyanokra, amelyeknél a gazdaságosság megítélése szempontjából elsősorban az ár, vagy elsősorban az idő tényezője döntő fontosságú. A legtöbb áru az első csoportba tartozik. A gazdasági távolság itt az a távolság, amelyről az összes költségeket (a szoros értelemben vett termelési költséget is) számbavéve, a legolcsóbban lehet az árut beszerezni. A második csoportba a romlandó és élő javak és alkalmilag sürgős szállítást igénylő tárgyak (például gyógyszereszközök) tartoznak. Itt a sebesség növekedése meghosszabbíthatja a gazdasági távolságot. De ez nem következik be, amikor a sebesség növelése annyira megdrágítja a szállítást, hogy a tárgyat a rendeltetési helyen nem lehet értékesi-

teni, elfogyasztani, feldolgozni. A legnagyobb gazdasági távolság az áruk mind a két csoportjánál ott van, ahova még elbirható összköltséggel és lehetőleg csekély (időmulás vagy fizikai behatás okozta) értékcsökkenéssel jut el az áru. Mivel ezek a körülmények a különféle közlekedési eszközöknél eltérően alakulnak, ezek folynak be a közlekedési eszköz kiválasztására.

Amint számos példa mutatja, a közlekedési eszköz műszaki tökéletessége egymagában, vagy az eszköznek egyik kiváló tulajdonsága nem döntő az igénybevétel mértékére nézve. Így pl. hazánkban a vasutal párhuzamos közuton szekérrel is történik szállítás, mert pl. a csomagolás vagy a követetvám körül megtakarítást lehet elérni és viszont sok áru, amelynek gyors szállításra kívánatos, azért nem megy repülőgépen, mert a szállításért kívánt ellenszolgáltatás nagy (pl. friss hal). Az egyes közlekedési eszközöknek a gazdasági távolság növelésére ható közgazdasági jellemző vonásai a következők:

a) A vasut ott, ahol összefüggő, egyenlő nyomtávu pályán a kocsiatmenet és a fuvarozási feltételek egységessége biztosítva van, az olyan árut, amelynek a szállításra valamely (biztonsági, vagy gazdasági) tilalom alá nem esik, gyorsan és olcsón viheti. Ámde a vasut cselekvési szabadságának vannak olyan korlátai, amelyek megakadályozzák, hogy a nagyobb gazdasági távolságot megkövetelő keresletet mindig kielégítse. Ilyenek azok a szabályok, amelyek a szállításra kényszerre, az egyenlő elbánás biztosítására kötelezik a vasutat. Az elsőnek az a következménye, hogy a vasut akkor is, amikor nem keresik szolgálatait, kénytelen nagy teljesítmény lebonyolítására készen állni, nagy tökélet kénytelen állandóan lekötni, ami az önköltséget és ezzel a követelendő ellenszolgáltatást növeli. Az egyenlő elbánás viszont abban akadályozza meg a vasutat, hogy a szállításra keresők egyéni fizetési készségéhez alkalmazkodják. Ezek közt a korlátok közt a vasut díjszabási politikájával (lépcsőzetes díjképzés, díjmérséklések stb. útján) igyekszik a gazdasági távolságot növelni, még pedig olyan módon, hogy a gyors szállítás követelményének is elfogadható ár fejében eleget tegyen.

b) A közuton a közlekedés rendszeren vagy lassu, de olcsó (pl. szekéren), vagy gyors, de drágább, mint pl. a teherautón; jöllehet, nagyobb távolságra ez a szállítás lassabb és drágább a vasutinál. Ezért a gazdasági távolság megnövelésére csak akkor alkalmas, amikor az összes tényezőket számbavéve, a vasuti szállításnál nagyobb előnyöket nyújt a konkrét esetben. Ezt főleg a háztól-házig szállításnál és a menetrendtől való függetlenséggel éri el. Ez a közlekedési eszköz kezdő- és végpontja és másfelől a termelőhely és piac közti szállításra

idő, az átrakási idő és költség és néha a szilárdabb csomagolás költségeinek megtakarítása, illetőleg csökkentése útján hat. Kvalitásainál fogva különösen értékesebb áruk és állatok szállításánál alkalmas a gazdasági távolság növelésére.

c) A belvizi hajózás lassu, de olcsó. Az első tulajdonsága csökkenti, a második növeli a gazdasági távolságot, még pedig annál inkább, minél hosszabb, összefüggő természetes víziut-hálózaton — átrakás nélkül — juthat rendeltetési helyére az áru. A mesterséges víziut még lassabb (6 kmh menetsebesség és az átzsilipezéssel járó idővesztés következtében) és a nagy befektetés tőkeszolgálat szükséglete következtében jóval drágább, úgyhogy a gazdasági távolság növelésére nem olyan alkalmas. Legalkalmasabb akkor, amikor a csatorna természetes víziutakat köt össze és a járóművek a kétféle víziuton akadály nélkül átmehetnek, úgyhogy átrakás költsége nem merül fel.

d) A tengerhajózás igen alkalmas a gazdasági távolság növelésére. Ugyanazon árért az áru messzebb jut, mint a szárazon és itt a fuvardíjcsökkentés sokkal jobban meghosszabbíthatja a gazdasági távolságot, mint más közlekedési eszköznel. Ennek okai, hogy a levegő után a tenger a leghosszabb összefüggő közlekedési pálya, amelyen átrakás nélkül lehet árut szállítani, a tengeri hajót nem köti a szállítási kényszer és az egyenlő elbánás, tehát a szállítmányok közt válogathat, árkinálatával alkalmazkodhatik a felek fizetőkészségéhez, önköltsége kisebb, mert jóval kisebb arányban nő, mint a geometriai távolság, úgyhogy mintegy óránként 21 csomóig gazdaságos és hogy a hajótér kihasználása lévén a döntő költségtényező az árképzésnél, az árak a hajótér kínálatának és az erre irányuló keresletnek hatása alapján alakulnak ki. Már pedig ez az arány éppen a tengerentuli árucserét szabályozó közgazdasági kínálatnak függvénye. A tengeri hajó minden más közlekedési eszköznel jobban tud alkalmazkodni a gazdasági igényekhez. Ezenfelül minden irányban mozoghat, ahol tenger van, mivel pedig a földnek legnagyobb része tenger, működési területe legnagyobb és ezen a területen kevés (a verseny részletes tárgyalása során említendő néhány kivételt nem tekintve) más közlekedési eszközök versenyétől mentes. Mindezeknél fogva a gazdasági távolságnak addig a határig növelésére alkalmas, ameddig ennek a nagyobb sebesség szüksége véget nem vet.

A tengeri csatornának a belvizihez hasonlóan, megvan sokszor a gazdasági távolságot csökkentő hatása, aállítás megdrágítása útján. Viszont a teherbíró árukra nézve a csatorna utrövidítése növeli a gazdasági távolságot. Ez az ellentmondás összhangzásban áll azzal az általános megállapításunkkal, hogy a gazdasági távolság sok tényező együtthatásának eredője.

e) A légi forgalom alkalmas a gazdasági távolság meghosszabbítására, mivel a légtér az abszolút véve legnagyobb, szabad, összefüggő és minden irányban igénybevehető pálya és mert a repülő járművek a legnagyobb sebesség kifejtésére alkalmasak. Ámde a repülés igen költséges, a vállalkozó még a legértékesebb és leggyorsabb szállítást igénylő árukért sem követelhet a felek fizetőkészségén belül maradó olyan ellenszolgáltatást, amely a vállalat önköltségeit fedezné. A mai fuvardijak mellett a vállalat bevételei és kiadásai közti különbözetet az állam fedezi. Ennek a pénzügyi oknak és a repülőgép csekély befogadóképességének az a következménye, hogy az elméletileg a gazdasági távolság maximális növelésére alkalmas repülő forgalom az áruszállításban nem játszik jelentős szerepet a szárazföldi közlekedési eszközökkel szemben, a tengerentuli forgalomban pedig a nagy távolságra való szállításhoz csak akkor haladja meg a tengeri hajó nyújtotta gazdasági távolságot, amikor olyan — többnyire alkalmi jellegű — szállítmányokról van szó, amelyek a legnagyobb szállítási költséget is elbírják. A gazdasági távolságot ezenfelül csökkentik a szállítás veszélyei is.

3. A hirszállítás. A közlekedésnek ebben az ágában az nehezíti meg a gazdasági távolság vizsgálatát, hogy a hirszállításnak igen sokféle célja lehet, amelyek közül csak egy rész gazdasági természetű és a célokhoz képest a hírek küldői, illetőleg vevői igen eltérő jelentőséget tulajdonítanak ugyanazon hírnek vagy hirszállítási módnak; a hirszállítás értékét rendszeren nem becsülik pontosan. Ehhez képest nagyon eltérő lehet azoknak az áldozatoknak a mértéke, amelyeket különféle egyének a hirszállítás érdekében hozni hajlandók. A hirszállítás értékének becslése azért is kevésbé pontos, mert az egy hír szállításaért követelt ellenérték rendszeren csekély, úgyhogy a becslések pontosságára csak akkor kerül rendszeren a sor, amikor nagytömegű hirszállításra van szüksége ugyanazon alanynak, pl. nagy üzleti vállalkozónak. Az is belejátszik ebbe a kérdésbe, hogy a hirszállítás közérdekű voltát korábban ismerték fel, mint a többi szállítási ágét és főleg a hirszállításnak politikai jelentősége következtében a legfontosabb hirszállítási vállalatok államiakká váltak, vagy magánmonopóliumot gyakorló vállalatok. Ez az oka annak, hogy valamennyi szállítási ágazat közül a hirszállítás terén jöttek létre legkorábban nemzetközi megállapodások, amelyek nagy távolságok áthidalását megkönnyítvén, a gazdasági távolságot növelték. Kérdésünk szempontjából különös vonása e szállítási ágazatnak az is, hogy a legnagyobb távolságra terjedő hirszolgálat iránt a kereslet nem oly nagy, mint a gazdasági célokat szolgáló áruszállítás iránt, mert a hirszállítás nem annyira öncél, mint a gazdasági árucseré, nem primér szükséglet, hanem egyfelől az embereknek bizonyos kultur-

fokát feltételezi, másfelől pedig folyománya vagy kísérője az utazásnak és legnagyobb mértékben az árucseré egy részének. Mindezeknél fogva abban a kérdésben, hogy milyen távolságra történjék hirszállítás, egyfelől individuális és kevésbé pontos becslések irányadók és másfelől műszaki és szervezeti lehetőségek a legnagyobb távolságon való szállítást is lehetővé teszik, végre pedig a szállításnak monopolisztikus alapon, de nagy távolságra is aránylag csekély összegben megállapított ellenértéke folytán a versenynek nem lehet a gazdasági távolság növekedésére nagy hatása. A szállítási díjak inkább előmozdítják ennek a növekedését, mert nem nőnek a távolsággal arányosan, sőt azt nagy mértékben elhanyagolják. Ez legnagyobb mértékben a levélszállításra áll. Az elektromos távirónál a továbbítás költsége ugyan nagyobb mértékben nő a távolsággal, azonban a berendezés költsége tulnyomó; a távbeszélőnél pedig — annak automatizálása óta — a berendezés költsége a döntő. Az elektromos hirszállításnál tehát a gazdasági távolság nagyságára elsősorban a műszaki berendezés tökéletessége, másodsorban az igénybevevőnek a hírküldés szükségességéhez fűződő értékbecslése hat. A postánál rendszeren csak az utóbbtól függ. Az ellenszolgáltatás ára nem annyira a gazdasági távolság, mint inkább az esetnek legmegfelelőbb szállítási mód megválasztására hat.

4. Némelykor a gazdasági távolságot úgy a személy-, mint az áru-, sőt némelykor a hirszállítás terén is a különféle közlekedési eszközök kombinált használata hosszabbítja meg. Így pl. az utas esetleg gyorsabban jut célhoz, ha az utat részben repülőgépen, részben vasuton teszi meg, az áru szállítása legolcsóbb lehet, ha tengerbe ömlő folyón és tengeren szállítják. Ezek a kombinációk annyiban hosszabbítják meg a gazdasági távolságot, amennyiben a gazdasági távolságra ható egyéb tényezőkkel együtt hosszabb eredőt eredményeznek.

C)

1. §. Az egyes közlekedési eszközöknek a gazdasági távolság körüli szerepéről vázolt kép rámutat arra, hogy az a szerep, amelyet az egyes közlekedési eszközök a gazdasági távolság meghosszabbítása tekintetében játszanak, összefügg az illető eszköznek specifikus energiájával. Minthogy pedig, amint azt már a B) rész 12. §-ában megállapítottuk, a közlekedési eszközök versenye lényegileg a közlekedési eszközök segítségével elérhető gazdasági távolság nagysága körül forog, világos, hogy ennek a versenynek a gazdasági hatása szükségképpen más, amikor egyenlő és más, amikor eltérő specifikus energia kifejtésére alkalmas eszközök közt folyik a verseny.

Minden versenyben feltétele a győzelemnek, hogy a köz-

lekedési eszköz olyan teljesítményt nyújtson, amelyet sokan többre értékelnek, mint más közlekedési eszköz teljesítményét, hogy az így értékelők tömege elég nagy legyen arra, hogy az illető közlekedési eszköz teljesítőképességét állandóan jól kihasználja és olyan ellenszolgáltatást fizessen, amely a közlekedési eszköz tőkeszolgáltatását fedezi. A közlekedési eszközök differenciálódása a specifikus energia elve alapján éppen ezért csak akkor következhetett be, amikor a közlekedési teljesítmények különféle fajainak egyikét-másikat a többen többre értékelő emberek csoportja a közlekedési szükséglet megnövekedése folytán már annyira megnőtt, hogy a siker előbb említett feltételeinek fennforgását a közlekedési vállalkozó joggal valószínűnek tarthatta. Ámde amikor a szállítást szükségessé tevő gazdasági viszonyok rosszabbodnak és a szállítás volumenje lényegesen csökken, a specifikus energiával rendelkező közlekedési eszközök sikerének az a két feltétele is megszűnik, hogy az ilyen eszköz jól legyen kihasználva olyan fizetőképes forgalommal, amely a vállalatnak legalább a tőkeszolgáltatását fedezze. Ekkor a differenciálódást az integrálódás folyamata váltja fel, *amelynek végső célja a verseny kizárása* és a megmaradt forgalomnak minél kevesebb eszköz útján leendő lebonyolítása. Ugy a differenciálódásnak, mint a visszafejlődést jelentő integrálódásnak a folyamata lassu. Ezt a történeti fejlődés igazolja. Így a vasut eleintén mindenféle forgalmat visz, vegyes vonatok járnak, azután különválnak a szállítási ágak, szaporodnak a vonatnemek, az osztályok, majd különféle vasutfajok keletkeznek. A mai gazdasági krízisben ellenben alsóbbrendű, vagy egymással versenyző egyenrangú vonalak üzeme megszűnik, a vonatok és osztályok száma csökken. A tengeri hajókon különvált személy- és áruforgalom újraegyesítésén fáradoznak és egyáltalában az egynemű közlekedési eszközök a versenyt kizáró megállapodásokat igyekeznek kötni. Ez a kép rámutat a specifikus energia kiszolgáltatására alkalmas közlekedési eszközök létesítésének veszélyeire. A verseny sikerének fentebb vázolt általános feltételeiből azonban következtetni lehet arra, hogy ezek a veszélyek mikor legkisebbek. A kockázat annál kisebb és a specifikus energia annál könnyebben érvényesülhet a versenyben, minél kisebb a közlekedési eszköz tőkeszükséglete, minél kisebb a kihasználásra szoruló teljesítőképessége, minél alkalmasabb sok gazdasági egyed gazdasági távolságának növelésére és minél függetlenebb az illető specifikus energia a gazdasági konjunktura változásaitól. Ezért kevésbé kockázatos pl. specifikus energiakifejtésre alkalmas közlekedési eszközök létesíteni, ha az csak a belforgalomra van szánva, ha berendezése könnyen áthelyezhető és gyorsan amortizálható.

Ezek az elméleti megállapítások feltételezik azt, hogy a gazdasági lehetőségek érvényesülésének szabad tere legyen;

ellenben más lehet az eredmény, ha hatalmi beavatkozások következnek be, amelyek a specifikus energia szabályaival meg nem egyeznek. A közlekedési eszközök versenyében felmerülő különféle esetcsoportok tanulmányozása ennél fogva azért is szükséges, hogy utmutatást kapjunk arra nézve, hogy az ilyen beavatkozás mikor és milyen irányban felel meg a közgazdaság elveinek és érdekeinek.

2. §. Az első csoportot az egynemű specifikus energiával rendelkező közlekedési eszközök versenye alkotja. Mivel adott területen, adott időpontban, egynemű szállításra irányuló kereslet adott mennyiség, nyilvánvaló, hogy nem gazdaságos, ha ezért a forgalomért, amikor azt egy közlekedési eszköz is le tudja bonyolítani, több egynemű közlekedési eszköz versenyez. Ez — amint az alábbi áttekintés megmutatja — minden, azonos specifikus energiát produkáló közlekedési eszköz versenyére áll, amíg ez a verseny *valóban* azonos specifikus energiák teljesítményére vonatkozik. Ezt a korlátozást azért kell megtenni, mert vannak a közlekedési eszközök közt olyanok, amelyeket gyűjtőnévvel szokás megnevezni, jóllehet e név alatt eltérő specifikus energia kifejtésére alkalmas eszközök vannak összefoglalva. Ilyen eset pl. az, amikor vasutakról beszélünk, anélkül, hogy távolsági, közeli, vagy helyi forgalmat lebonyolító vasutak közt különbséget tennénk, vagy ha a tengeri hajózásnak két teljesen eltérő gazdasági megítélés alá eső fajtát: a tramp- és vonalhajózást, összefoglalva, beszélünk tengeri hajózásról. Ilyen esetekben ugyanis a gyűjtőnév alatt egyesített közlekedési eszközök közt is lehetséges a verseny, ha e különféle eszközök specifikus energiája különböző. Ezt bőven igazolja a legfontosabb közlekedési eszközök története.

3. §. A vasutat eleintén olyan közutnak képzelték, amelyen mindenki saját járműveivel járhat. Ez kitűnik az első vasutak engedélyokiratainak tartalmából. Amikor ez a költségek és a biztonság szempontjából egyaránt keresztülvihetetlennek bizonyult, párhuzamos vasutakat kezdtek építeni, amelyek később vagy fuzionáltak, vagy egymásután tönkrementek és beszüntették üzemüket.

A verseny e módozatainak sikertelensége után a vasutak szolgálatába állított speditőrök forgalomszerzési versenye sem vezetett sikerre.⁸

Az európai kontinensen először a távolsági forgalmat szolgáló úgynevezett fővasutakra vonatkozólag, körülbelül a múlt század nyolcvanas éveinek közepétől kezdve, vált fokozatosan és elsősorban Németországból kiindulva, mindinkább általánossá az a nézet, hogy ilyen vasutak közt a verseny

⁸ V. ö. szerzőnek „Vasut” című tanulmányát. Közgazdasági Enciklopédia, IV. k. 1401. l.

egészségtelen, mert tőkepazarlás az, ha valamely adott terület adott forgalmának lebonyolításában több vállalat osztozik, amikor ez a forgalom egy vállalatnak a teljesítőképességét nem haladja meg. Ez vezetett az engedélyokiratban biztosított kizárólagos jogra, majd a vasutak államosítására. Azok az országok pedig, amelyek a fentemlitett elvet szem előtt tévesztve párhuzamos vasutak építését nem akadályozták meg, mert abból a gondolatból indultak ki, hogy a verseny itt is — úgy, mint az áruk esetében — a piacon a kínálat növekedése útján olcsóbb árakat (értsd fuvardijakat) fog eredményezni, ebben a reménységükben csalódtak, egyszerűen azért, mert a kereslet a nagyobb kínálatot nem vette igénybe, mert a szállítás iránti kereslet — a szállítás nem lévén öncél — azoktól a gazdasági tényezőktől függ, amelyek szállítás igénybevételére okot szolgáltatnak, mint pl. az áru vagy munkaerő cseréjére irányuló szükséglet. A versenyző vasutvállalatok vagy fuzionáltak, vagy csődbe kerültek (pl. Angliában) és a háboru után a még megmaradt nagy vasutak fuzióját négy, egymással már csak kivételesen versenyző csoport alakítására irányuló kényszerrel Angliában a törvényhozás volt kénytelen elrendelni. Az amerikai Egyesült Államokban — amint az a Moulton-ankét irataiból,⁹ Eastman-nek közlekedési diktátori teendőkkel történt megbízatásából és Eastman-nek a kongresszushoz tett jelentéseiből kitűnik, csak a legutóbbi krízis alkalmával ment át a köztudatba, hogy a fővasutak közt a verseny egészségtelen. Ezt most már Kanadában is kezdik belátni.

Az igen nagy mértékben önellátásra képes amerikai Egyesült Államokban, ahol az Interstate Commerce Act a poolokat eltiltotta, a vasutak közt a legádázabb verseny folyt, számos vasut ment csődbe és a mostani világválság hatása alatt a vasuti papírok, amelyeket ott pupilláris biztosítéku és biztosítási díjtartalékok elhelyezésére alkalmasaknak tekintettek, devalválódtak, valóságos pánik keletkezett, amelynek során a vasutak megmentése érdekében a már említett közlekedési diktátori állást szervezték; de egyuttal a pool-tilalmat is enyhítették és a diktátornak a vasutak koordinálását, tudniillik azok együttműködésének biztosítását tették feladatává. Eltemették hivatalosan is a szabad verseny elvét. A specifikus energia tanítása diadalra jut. Amíg ez a távolsági forgalomban hosszú időt vesz igénybe, ezzel szemben a nagy vasutak majdnem mindenütt hamarosan lemondtak a sűrűn

⁹ V. ö. Moulton and associates: The American Transportation Problem, Washington 1933, továbbá Berchtold értekezését az U. S. vasutak szanálásáról az Archiv für Eisenbahnwesen 1936. évfolyamában, 371. sk. és 578. sk. 1. Ezenkívül Eastman-nek a Railway Age 1936. évf. első félévi részében reprodukált számos nyilatkozatát. Kanadára vonatkozólag Railway Age 1936. évf. 957. sk. 1.

lakott nagy városok közelében lebonyolódó szomszédos forgalomban a részükre biztosított monopolisztikus helyzetről, mert belátták, hogy itt olyan sűrű forgalomra van szükségük az utasoknak és azokat olyan olcsón is kell szállítani, amit a nagy vasut a távolsági és az áruforgalom lebonyolítására irányuló fő feladatával összeegyeztetni nem képes. Így a sűrűség specifikus igénye, a specifikus energiák szabályának megfelelően oldotta meg a verseny kérdését.

Nem ment a dolog ilyen simán a városok belső személyforgalmában. Itt, főleg a legnagyobb városokban, sok vállalat létesült, amely egyes viszonylatokban egymással versenyzett. Itt néha valódi tarifaharc fejlődött ki, amely egyes vállalatokra végzetessé vált, úgyhogy a vállalatok vagy a község kezébe mentek át és ez gondoskodott a verseny megszüntetéséről, vagy, mint pl. Londonban, a legkülönbélebb vállalatok legfőbb vezetése egy kézben egyesítettet.¹⁰

Ezek a versenyt kizáró hatósági rendszabályok gazdaságilag kétségtelenül megokoltak, mert a specifikus energiaszabályokból folyó elveknek megfelelnek.

4. §. A belső vasuti forgalomban a jelzett módon addig, amíg a forgalom hatósági szabályozásának hatalma terjedt, a verseny megszűnt. Más volt a helyzet a nemzetközi vasuti forgalomban. Itt, különösen az átmeneti forgalomban, különféle országok területein fekvő vasutvonalakon lehet az egyes adott állomások vagy egész területek közt a forgalmat lebonyolítani. Minden érdekelt vasut ennek a forgalomnak minél nagyobb részét igyekezett a saját utiránya számára megnyerni, — amikor pedig hálózatával több utirányon is érdekelve volt — arra az utirányra terelni, amelyen legtovább maradt hazai területen az áru: más szóval, saját leghosszabb vonalára. Ennek a törekvésnek főbb okai: hogy így a vasut bevételeit szaporítani, forgalmi eszközeinek — az önköltséget csökkentő — jobb kihasználását biztosítani, díjképző erejét fokozni és ezzel egyfelől a nemzetközi fuvardíjpiacra nagyobb befolyásra szert tenni és másfelől hazája közgazdasági szükségleteinek kielégítése érdekében, a szükséghez képest idegen áruk behozatalát vagy hazai áruk kivitelét megkönnyíteni, sőt hazájának fizetési mérlegét is javítani képes. A nemzetközi vasuti verseny kizárása nem áll idegen államok hatalmában. De a vasutak maguk látták a verseny káros hatásait; díjtételeik kölcsönös aláigérését, az ezzel járó hátrányoknak egész tömegét: a díjszabások folytonos változtatását, a dologi költség nagy és felesleges emelkedését, a tarifairódnak és leszámolóhivataloknak nagy személyi kiadásait, nagy ügynöki

¹⁰ V. ö. Londonra vonatkozóan Gretsche tanulmányát: *Zeitung des Vereins Mitteleuropäischer Eisenbahnverwaltungen*, 1936. évf. 17—18. számok.

és speditóri szervezetet, sokszor az önköltségen aluli szállítás szükségét stb. A közönségnek pedig nem jutott ebben a küzdelemben a „tertius gaudens“ szerepe, mert a folytonos díjszabásváltoztatások és a versenyző vonalakon (néhánykor csak különösen veszélyeztetett vonalrészein) gombamódra felburjánzó díjmérséklések — sőt egyes hű üzletfeleknek ígért titkos kedvezmények mellett, az észszerű üzleti kalkuláció lehetlenné vált. A versengésnek a háboru előtt az vetett Európa-szerte véget, hogy a vasutak a forgalmi területeket sorra véve, köteléki díjszabásokat létesítettek, forgalommegosztási megállapodásokat kötöttek, amelyekben az egyes vasutak eddig tapasztalt forgalomelvonási képessége, a vállalat nagysága, áldozathozatali képessége, teljesítőképessége, díjszabási és forgalmi vonzóereje alapján megegyeztek minden hatósági kényszer nélkül abban, hogy az egyes forgalmakban mely vonalak tekintessenek szállításra jogosultaknak és azok a versenyzett forgalomnak, vagy az abból eredő bevételeknek minő részére tarthatnak igényt stb. Ezt a rendezést a világháboru felborította, nemcsak azért, mert a barátságos érintkezés a vasutak közt hosszú ideig szünetelt; hanem főleg azért, mert a békeszerződések a korábbi egységes hálózatokat feldarabolták, azoknak egy részét idegen országok birtokába juttatták és így az eddigi forgalmi hányadok sem az új birtokviszonyoknak, sem az új hálózatok díjképző erejének nem feleltek meg többé és végre mert a valutaromlás az egyes államok kereskedelempolitikai elzárkózásával együtt, a köteléki díjszabások létesítését is megnehezíti, amely nélkül a forgalommegosztási egyezményeknek alapvető előfeltétele: a verseny kizárása hiányzik. Így ma a nemzetközi forgalomban fokozott a harc, a díjszabások állandóságának hiánya, a hirtelen, néhol titkos díjkedvezmények rendszere, egyszóval a legvadabb vasutközi verseny, amelybe most a belső és a tengeri viziutak is kombinált forgalom útján belevonatnak. A közgazdaság nagy kárára a vasutaknak felesleges áldozatokat kell hozniok; a kereskedelmi kalkuláció pedig igen meg van nehezítve. A gazdasági elzárkózás következtében különben is nagyon megcsappant nemzetközi forgalomért folyó harcnak, amelyről a vasutak részben a bevételek és a kihasználás fokozása érdekében sem hajlandók lemondani, az a hátsó gondolata, hogy előbb-utóbb megint csak versenyt kizáró megállapodásra fog kerülni a sor és e megállapodásoknál azok a vasutak fognak jól járni, amelyek előbb kimutatták, hogy saját erejükkel a forgalomnak nagy hányadát tudják egyes viszonylatok, vagy területek egymásközti forgalmában elvonni. A mai helyzet a vasutak *nemzetközi* versenyében a legjobb megvilágítója annak, hogy minő káros az egyforma specifikus energiák kifejtésére alkalmas közlekedési eszközök közt a

verseny úgy közgazdasági szempontból, mint a vasutak saját gazdasági érdekei szempontjából is.

5. §. A tengeri hajózás eredetileg nem tisztán közlekedési, hanem részben kereskedelmi vállalat. Tiszta közlekedési vállalatná a vonalhajózás alakjában vált. Ettől a szabad verseny elve alapján indult meg a vállalkozás, de itt a *nemzetközi* vasuti forgalomhoz hasonló az a helyzet, hogy két adott hely közt több idegen vállalat bonyolítja le a forgalmat, még fokozottabban megvan, nemcsak azért, mert a tengeren az utirányok száma igen nagy, hanem különösen azért, mert minden utirány bárkinek rendelkezésre áll, míg a vasutágányhoz van kötve, amelynek tulajdonosa van, nem úgy, mint a szabad tengernek.

A verseny eleintén kereskedelmi verseny, amikor azonban — főleg a gőzhajózás kifejlődésével — a hajózás önálló vállalatná válik, kettős verseny fejlődik ki; egyfelől az egyenlő specifikus energia kifejtésére alkalmas vállalatok egymásközi versenye és másfelől a különféle specifikus energiával bíró vállalatok versenye. A két ellentétes vállalkozási forma a vonalhajózás és a tramphajózás esetében, ha az egyik vállalkozási faj keretén belül felmerülő versenyt nézzük, a helyzet más, mint a másik faj keretén belül. A vonalhajózási rendszeres járatokat lebonyolító nagy vállalkozás keretében eleintén több belföldi vállalat, később pedig bel- és külföldi vállalatok közt is kifejlődött a verseny, főleg az északnyugat-európai kikötők és Északamerika keleti partján lévő kikötők személyforgalmában; később az áruforgalomban is; az utóbbiban főleg különböző lobogók alatt járó hajók közt. Ismertesebbek az „Óceán kék szalagja”-ért folytatott küzdelmek. Amikor azonban az Európa—Északamerika közt a személyszállítást tápláló legfőbb forrás: az Északamerika felé irányuló kivándorlás megszűnt a kivándorlási tilalmak következtében, a nagy hajók kezdtek üresen járni és lassanként az egyazon országbeli vállalatok, majd később, különösen a világháborút követő gazdasági depresszió után, különféle államokhoz tartozó hajók közt is megszűnik a személyszállítás terén a verseny, üzemközösségek, poolok és más kartelszerű meg egyezések létesülnek és diadalmaskodik, sok feleslegesnek bizonyult áldozat után, a specifikus energia elve. Az ok az, hogy túlságosan nagy a közlekedés kínálata az iránta megnyilvánuló kereslettel szemben.

Amikor a világkrízis hatása alatt az áruszállítási igények is csökkennek és ezzel szemben — a háború utáni első években megindult rohamos hajóépítés következtében — igen nagy hajótérkinálat áll rendelkezésre, a vonalhajózási nagy vállalatok versenyével szemben itt is a verseny kizárására irányuló megegyezések kerülnek sorra, sőt egyes államok a versenyt előmozdító tényezőknek egyenes megszüntetésére

irányuló rendszabályokat léptetnek életbe, aminő pl. a hajók lebontásának állami támogatása. Az áruszállítás terén azonban csak a vonalhajózási vállalatok közt szünik meg a verseny; ellenben ezek és az ellentétes specifikus energiával, t. i. a rendszeresség, gyorsaság és tömegesség helyett az individuális igényekhez, kis mennyiségek szállítása esetén is alkalmazkodni tudó, árukinálat esetében bárhova elmenni képes, szabadmozgási lehetőséggel rendelkező tramphajózás közt kiélesedik a verseny. Ez ismét a specifikus energia ama szabályának felel meg, amely szerint ellentétes specifikus energiák kifejtésére alkalmas eszközök közt a verseny jogosult. Ez a helyzet közgazdaságilag, még pedig nemcsak a vállalkozók szempontjából, hasznos, mert a fuvardijaknak a kínálat és kereslet törvényéhez való alkalmazkodását teszi lehetővé szabad alkuval és nemzetközi fuvardijpiac kialakulásával.

Ami a tramphajózás kis és többnyire egyéni, egyes hajókkal üzött vállalkozóinak egymásközi versenyét illeti, ez mindig megvolt és ma is megvan, a közgazdasági depresszió dacára. Vajjon ez nincs-e ellentétben a specifikus energia szabályával? Nézetünk szerint nem, mert jóllehet a vonalhajózással, mint eltérő vállalkozási formával, szembeállítva, a vonalhajózással ellentétes specifikus energiát tud a tramphajózás kifejteni, az egyes tramphajózási vállalatok más-más egyéni célok elérésére alkalmasak, egyesek a parthajózásra, mások, pl. vitorlások, tüzelő- és tűzveszélyes anyagok szállítására, vagy áruk raktározására. Egyesek kisebb, mások nagyobb tért igénylő áruk szállítására alkalmasak; egyes feladók különleges igényeit más hajóknál gazdaságosabban tudják kielégíteni stb., ezenkívül időre is kibérelhetők, alfuvarozók által is igénybevehetők, sőt bizonyos speciális üzletágakkal, pl. kopratermeléssel kapcsolatosak, vagy más hajójáratokkal el nem érhető pontok, pl. a Csendes óceán szigeteinek kereskedelmi cikkekkel való ellátására használhatók. Tehát a legkülönbélebb gazdasági célok szolgálatában állhatnak, sőt a nagy hajózási vállalkozások útján a kereskedelemtől különválasztott közlekedést ismét egy kézbe is egyesíthetik. Amint ezek a példák mutatják, a tramphajó a legkülönbélebb specifikus gazdasági célok elérésére szolgálhat, tehát nem egy, hanem sok specifikus energia kifejtésére lehet alkalmas. Ez és ennek a hajózásnak említett kereskedelmi jellege igazolja azt, hogy itt nem állunk szemben a specifikus energia tanának ellentmondó jelenséggel. És ezt még a contrario megerősíti az a tény, hogy az egyenlő specifikus energia kifejtésére alkalmas különleges tramphajók, pl. bálnavadászhajók, nagyobb vállalkozásokká egyesülnek, némelykor szövetségi alapon is, hogy a verseny káros hatásait kizárják és költségmegtakarítást érjenek el.

6. §. A folyamhajózás terén különféleképpen alakult a

helyzet ahhoz képest, hogy nagy nemzetközi, vagy kisebb folyókról van-e szó. A nagy nemzetközi folyókon, pl. a Dunán és a Rajnán több vonalhajózási vállalat keletkezett az idők folyamán. Emellett főleg a Rajnán elég sok tramphajó is közlekedett, részben egyéni, részben társas alapon is. Külön faja a kis vállalkozásnak az uszályok bérbeadása, úgyhogy azoknak a vontatását más végzi és a mások uszályainak vontatására való vállalkozás. A kép itt körülbelül a tengeri vonal- és tramphajózásról adott képhez hasonló. Eleintén a vonalhajósok versenyét, majd azoknak mind szorosabbá váló, verseny kizárására irányuló megegyezéseit látjuk, amelyek alól, mint pl. a Dunán, csak egyes államok saját nagy hajósvállalatai vonják ki magukat politikai okokból. Viszont a szabad hajózásnál a szabad verseny sokkal nagyobb mértékben csökken, mint a tengeri szabad hajózásban, mert a folyami tramphajós nem tud annyiféle speciális szolgáltatást nyújtani, mint a tengeren működő testvére. Ahol ellenben ilyent nyújtani tud, meg is marad a szabad verseny. Ezt különösen az Egyesült Államok nagy folyóin, pl. a Mississippin látjuk, ahol különben a kép — persze amerikai viszonyoknak megfelelő nagyítással — hasonló, mint az európai nagy nemzetközi folyókon. A francia belvizeken hatósági intézkedések kényszerítették a kis vállalatokat a versenyt kizáró együttműködésre.

7. §. A specifikus energia elveinek ez az érvényesülése akkor is megvan, amikor a hajó akár tengeri, akár belvizi csatornán működik. Eltérés legfeljebb annyiban van a hatások közt, hogy a közlekedésnek szűk területre, a csatornára szorítása mintegy természetesen előmozdítja a verseny kizárását, vagy legalább megszorítását és így közüzemképpen kezelt csatornákon kialakul a vontatási monopólium is.

A csatornának a verseny megszorítását előmozdító szerepe nem Sax Emil ama megállapításának¹¹ a következménye, hogy a csatorna az egyetlen közlekedési eszköz, amelynek abszolút teljesítőképességi határa van, mert ez a megállapítás, amelyet a kiváló író a csatorna vízmennyiségének korlátozott voltával okol meg, téves. Mert ha a csatornán eléggé nagy és jövedelmező forgalomra van kilátás, messziről hozott és gyűjtött vízmennyiséggel a teljesítőképességet növelni lehet, amire számos példát lehet felhozni. Inkább arról lehet beszélni, hogy minél nagyobb a forgalmi terület és a szállítást igénylő tömeg, annál inkább lehetséges a szabad verseny és fordítva.

8. §. A közuti forgalom a monopolisztikussá vált, sőt már eléggé korán regálévá átalakult postai személyforgalmat és hirszállítást nem tekintve, az autó fellépéséig egyéni

¹¹ Sax: Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft, II. kiadás, I. kötet 80. l.

vállalkozás tárgya volt. Kivétel a nagy városok belső forgalma, ahol a közforgalomra szolgáló járóművek hatósági beavatkozás következtében monopóliumot kapnak, vagy, mint a bérkocsik, taksa alapján működven, nem versenyezhetnek egymással. A specifikus energia elve ebben éppen annyira érvényesül, mint a parasztszekér mellékfoglalkozásként üzemeltetett fuvarozási vállalkozásában, amely addig jövedelmező csupán, amíg egy viszonylatban csak egy vállalkozó fuvaroz.

A közúti forgalom az autó révén nem várt jelentőségre tett szert. Eleintén a személy-, később a teherforgalomban és az utóbbiban eleintén rövid, utóbb eléggé nagy távolsági forgalomban is nagyjelentőségűvé vált. Ezt a jelentőséget csak annak a versenynek a révén lehet helyesen megítélni, amelyet a gépkocsi más közlekedési eszköznek okoz. (L. alább a 21. §-ban.) Most csak a gépkocsik egymásközti versenyével akarunk foglalkozni. Itt mindenekelőtt külön kell választani a személyforgalmat a teherforgalomtól. A személyszállítás terén a rendszeres járatok és városi (taxameter) forgalomban ugyanugy, mint a lóvontatta járóműveknél megállapítottuk, a monopólium-, illetőleg a taksarendszernek a versenyt kizáró szervezetével találkozunk és pedig ugyanazoknak az okoknak a hatása alatt, amelyek ott is erre vezettek, t. i. hogy a forgalom adott nagyság és nem elég nagy arra, hogy a verseny következtében beálló dijmérsékléssel befolyásolni lehessen, mert a dijmérséklés a forgalomnak csak kis részét tudná a vállalkozó részére a versenytárstól elhódítva megszerezni és így az eszköz rossz kihasználása következtében az önköltség akkorára nőne, hogy a mérsékelt díjban fedezetet már nem találna. Ezenkívül ott, ahol más közlekedési eszköz is van, még azzal is meg kell osztani a kínálgató forgalom mennyiségét és, mint látni fogjuk, a nagytávolsági forgalomban éppen az önköltségek alakulása miatt más közlekedési eszközökkel ki sem bírná a versenyt. A nagy távolságra irányuló személyforgalomban eleintén ezt a helyzetet nem ítélték meg helyesen, mert egyes országokban az állam postai autóforgalma és magánjáratok közt (pl. Svájcban), másutt a vasút és magánvállalkozás autójáratai közt (pl. Bajorországban és egyes északi államokban) is türték a versenyt. Később azonban ezen a hatósági rendelkezések változtattak, úgyhogy most ugyanazon a vonalon több autójárat már nem szokott fennállani még az Egyesült Államokban sem, ahol ezek a járatok a leggyakoribbak és leghosszabbak. A specifikus energia szabálya tehát végül itt is érvényesül. Ugyanannak értelmében, a nem rendszeres járatoknál, a szabad verseny jut érvényre, mert ezek a szárazföldön hasonló szerepet játszanak, mint a tengeren a tramphajó, azzal a különbséggel, hogy azok az okok, amelyek ott a szabad versenyre vezettek, itt még fokozottabban érvényesülnek, mert az autót sokkal kisebb töke-

befektetéssel lehet megszerezni, mint a hajót és így sok embernek (Kaliforniában minden harmadiknak) lehet autója, amelyet saját egyéb céljainak szolgálatába állít és így ezerféle specifikus cél érvényesül.

A teherforgalomban háromféle gépkocsit kell megkülönböztetni, t. i. a más közlekedési eszköz forgalmát kiegészítő, helyi forgalmat lebonyolító, a távolsági forgalomra szánt és a valamely ipari, kereskedelmi, vagy mezőgazdasági nagyüzem céljait szolgáló autót. Ezeknek a szerepét a más közlekedési eszközökkel való versenyzés erősen befolyásolja. A vasut a házhoz és a háztól szállításra vagy saját autót tart, vagy más vállalkozónak kizárólagos jogot ad avégből, hogy az árunak az autóra hosszú távolságon való vándorlását megakadályozza, tehát specifikus cél érdekében. Versenyez vele az autófuvározó, ugyancsak az áruforgalom elhódítása érdekében; különböző közlekedési eszközök közti versenyről és nem igazán autónak autóval való, tehát nem egynemű közlekedési eszközöknek egymásközti versenyéről van szó. Így ez a kérdés tulajdonképpen e később tárgyalandó kérdés keretébe tartozik és itt csak az önálló autóvállalatoknak egymással és a gyári, üzemi stb. (Werkautóval) folytatott versenyéről lehet szó. Teherszállító autóvállalkozók egymással versenyeznek a rövid távolságokon, amíg olyan alacsony versenyárakra nem kerül a sor, hogy azok az önköltséget már nem fedezik. Ekkor bekövetkezik a specializálódás és a verseny enyhülése. Amíg ez be nem következik, a különféle típusú autók tulajdonképpen különféle közlekedési eszközöket jelentenek, az egyik pl. fedett lévén, kényesebb áruknak, a másik nyitott, súlyosabb terheknek a szállítására különösen alkalmas, úgyhogy tulajdonképpen különböző specifikus energiák kifejtésére alkalmas eszközökről van szó és így alapelvünk itt is érvényesül. Az egyetlen látszólagos kivétel az elv alól a szabad autónak a versenye az ugynevezett üzemi (Werk-) autóval, amelynek létoka az, hogy a gyári vállalat olcsóbbnak találja, ha áruit saját autójával viszi piacra, esetleg anyagait saját autóival hozza a gyárba. Itt valóban egészséges a verseny a magángépkocsivállalattal, ha az iparkodik a gyári forgalmat megnyerni és olyan jó és olcsó szolgáltatásokat kínál, amelyek a gyárnak saját autó tartását feleslegessé teszik. Amikor azonban a gyári autó avégből, hogy ne kelljen üresen visszamennie, majdnem ingyen vállal visszafuvar, vét a specifikus energia szabálya ellen. Ezt az állapotot nem tartjuk igazságosnak és gazdaságilag előnyösnek. Sok állam jogszabálya az ilyen, mások részére való fuvározástól el is tiltja a gyári autót, de e jogszabálynak, az ellenőrzéssel járó nehézségek miatt, csak nehezen tud gyakorlati érvényt szerezni. Egyébiránt ebbe a kérdésbe is belejátszik az eltérő közlekedési eszközök versenye, mert sok nagy vállalatot a vasut elhibázott üzleti poli-

tikája (iparvágányok csatlakozásának és kiszolgálásának megnehezítése, hibás dijszábási politika stb.) készített Werkautók járatására. Itt tehát még nem győzött a specifikus energia tanításának megfelelő álláspont.

9. §. A legfiatalabb közlekedési eszköz: a repülőgép. Ennek — ellentétben a többi közlekedési eszközzel, amely egyszerre többféle cél elérésére és többféle specifikus energia kifejtésére alkalmas lehet — csak egy specifikus energia produkálására van meg a lehetősége: nem nagyon súlyos tehernek (személyeknek és áruknak) minden más eszközzel való továbbításánál gyorsabb szállítására, nagy távolságon. A verseny ma tényleg ki van zárva a repülőgépek közt. Szabályunk teljesen érvényesül.

10. §. Újabban az írók egy része, pl. Pirath, a folyékony és légnemű testek szállítására szolgáló csővezetékeket és az elektromos áramnak távolságon való szétosztására szolgáló drótvezetékeket is a közlekedési eszközök közé számítja. Ezek rendszerint nem önálló vállalkozások, hanem az olaj, benzin, gáz, vagy elektromos áramot termelő vállalatok kiegészítő eszközei. Amikor — és ez kivételes eset — több ilyen vállalat versenyezhet egymással, esetleg több vezeték is keletkezhetik. E vezetékek tehát nem mint a közlekedés eszközei kerülnek egymással versenybe, hanem mint a versenyző termelő vállalatok tartozékai. Itt tehát a közlekedés specifikus energiájának kérdése nem jön szóba. Itt az általános, a versenyre vonatkozó közgazdasági elvek alkalmazásáról lévén szó, a verseny kérdésével nem kívánunk foglalkozni.

11. §. A hirszállítás három főeszköze: a posta, a táviró és a telefon — a tengeralatti kábelt kivéve — ma mindenütt a monopóliumnak az egynemű eszközök versenyét kizáró elve alapján működik, még ott is, ahol, mint az Egyesült Államokban, a hirszállítás egyes ágai, mint pl. a táviró és a telefon, nem is váltak regále tárgyává. A legrégebbi hirszállító eszköznek, a postának, története mutatja, hogy itt nem gazdasági okok, hanem politikai megfontolások idézték elő ezt a helyzetet. A posta eleintén csak állami híreket és csak jóval később szállít magánhíreket is. A magánhírek szállítását a középkor első felében aránylag ritka és más vállalatoknak kiegészítője. (A Fuggerék bankári, a mészáros- és más céhek vásári postája.) De már az első rendszeresen megszervezett posták, még ha hűbéri adomány tárgyai is, mint pl. a Taxis-féle posta, vagy bérbeadatnak, mint némelykor Franciaországban, állami érdekből egy vállalatra vannak bízva. Angolországban, ahol Londonban az idegeneknek is volt saját postájuk, amely a nemzetközi forgalomban az angollal versenyezhetett, már Anna királynő megszünteti a versenyt.¹² És ami-

¹² Encyclopaedia Britannica i. tanulmány.

kor Londonnak vagy Párizsnak a *helyi* forgalmára külön posta van rendszeresítve, ez nem versenyez a távolsági postával. A táviró kezdettől fogva, a telefon pedig igen hamar monopóliummá vált, noha nem mindig egy ország egész területére terjed ki ez a kizárólagossági jog, hanem területileg megosztott is lehet, mint pl. az amerikai államok egy részében. A tengeralatti kábelek a háború előtt, a különféle utirányokon át elérhető állomások forgalmában, néha versenyezhettek egymással, de ez gazdaságosnak nem bizonyult és így a verseny megszűnt. Sőt a broadcasting-rádió terén is a verseny kizárásának elve diadalmaskodik. Ott pedig, ahol, mint az Egyesült Államokban, különféle rádióvállalatok versenyeznek egymással, tarthatatlan zürzavar van az éterben és a visszás állapot megszüntetését erőlyesen követelik.

A hirszállítás ott, ahol a különböző hirszállítási eszközök egy kézben, többnyire az állam kezében vannak, az a maga különböző hirszállítási eszközeivel különböző speciális energiák kifejtésére képes. A specifikus energia szabályai szerint ezek közt, *noha egy vállalkozás kezében vannak is* megszervezve, a verseny jogosult. Erre a versenyre csak azért nem kerül a gyakorlatban sor, mert a vállalat, amely a postát, távirót és telefont egyaránt kezében tartja, e különféle eszközök szolgáltatásaiért fizetendő ellenszolgáltatások megállapításánál a verseny kizárásáról akképpen gondoskodik, hogy azok mindegyike a közönségnek e különböző szolgáltatások egymáshoz viszonyított értékére vonatkozó becslésével egyezzek. Amikor azonban a hirszállítás egyes eszközei ninesenek egy vállalkozás kezében, a verseny jogosult lehet és csak akkor nem következik be, amikor hatósági beavatkozás korlátozza a díjmegállapítást.

12. §. Előfordul, hogy ugyanaz a vállalat többféle speciális célt tud egyszerre kielégíteni. Ilyen pl. a vasut, amely egyszerre szállít közelre, távolba, embert, állatot, árut nagy és kis tömegben, gyorsabban és lassabban. Sőt azt lehetne mondani, hogy a vasutnak éppen az a legfőbb jellemző tulajdonsága, hogy a forgalom legnagyobb integrálására képes. Hogyan áll már most a verseny kérdése egy ilyen vállalat különböző speciális szolgáltatásai közt? Nem versenyez-e a gyorsvonattal a személyvonat, a teheráruval a gyors- és expresszáru? Egy vállalat keretében tényleg fennállhatna ilyen verseny; de annak nines gazdasági jelentősége, mert a vállalat összes kiadásai és bevételei egymással szembeállítva adják ennek a gazdasági vállalatnak a gazdasági eredményét, a forgalomnak minden ága javítja a kihasználást, viseli az önköltségnek egy — ha nem is mindig aránylagos — részét. Más kérdés az, hogy e különféle forgalmi ágazatoknak egy kézben való egyesítése az aránylagos tarifamegállapítás segélyével (l. fent a hirszáll-

litásnál mondottakat) gazdaságos-e? Nem volna-e helyesebb ezeknek szétválasztása? Erre a specifikus energia szabálya azt válaszolja, hogy a szétválasztás akkor lesz gazdaságilag helyes, amikor az egyik vagy másik forgalmi ág iránti kereslet akkorára nő, hogy azt a vasut más forgalmi ággal együtt nem bírja tökéletesen, vagy sulyos, az eredménnyel arányban nem álló áldozatok nélkül (pl. új vágányok létesítése) ellátni és a szükséglet vagy kereslet egyuttal olyan nagy, hogy külön egyik ág céljaira szolgáló külön vállalkozást táplálni két pes. Amikor ez bekövetkezik, a szétválasztás megokolt és előbb-utóbb be is következik, mint azt a nagy városok szomszédos forgalmának példájában a környéki és helyi vasutak keletkezése igazolta.

13. §. Ezek után áttérhetünk a *különböző* fajtájú közlekedési eszközök egymásközi versenyére. Ez a kérdéscsoport a mai gyakorlati közlekedési politika legégetőbb kérdéseinek területére vezet. Jóllehet, elméletileg minden különböző közlekedési eszköz versenybe kerülhet másfajú közlekedési eszközzel, az, hogy milyen eszközök közt fejlődik ki tényleg ez a verseny, geográfiai, gazdasági, pénzügyi, politikai és műszaki tényezőktől függ és ezért a versenyhelyzet országonként és időnként nem egyenlő és a versenynek más-más kérdései vannak homlokterében. Így pl. Angliának szigetország jellege lehetővé tette a tengeri, parti hajózásnak a versenyét a vasuttal; a darabárukat nagy tömegben termelő sűrűn lakott ipari államokban fejlett ki legelőször az autó versenye a vasuttal; a vegyes ipar-mezőgazdasági termelés kedvez a vasut és csatorna közti versenynek, amikor az ország pénzügyi ereje eléggé nagy arra, hogy költséges csatornák létesítését megengedje (pl. az Egyesült Államokban). A nagy, termékeny, természetes víziutak átszelte völgyekben fejlődött ki a vasut és a természetes víziut versenye (pl. a Duna, Rajna, Mississippi völgyében). A politikai elzárkózás teremtette meg a minden természetes forgalmi helyzetet felforgató azt a versenyt, amelyet ma Európában látunk, amikor különböző államok vasutainak és víziutainak kombinált forgalmában a tengeri kikötők, vasutak és belső természetes és mesterséges víziutak közt egyaránt folyik a „bellum omnium contra omnes” és lehetővé válik, hogy a lengyel szén óriási kerülővel a Kelet-Sziléziához tartozott bányákból Gdyniánál érve el a tengert, a Földközi és Fekete tengeren és a Dunán át menjen fel egészen a bányákhoz közelebb fekvő Bécsig, hogy közép-európai gabona a vasut és víziut többszörös kombinációjával jusson el Svájcba stb. Politikai okok eredménye az, hogy a vasut néhol nem védekezhetik a szekérfuvarozás versenye ellen. Budgetárius ok az, amelynek következményeképpen a vasut a darabáruszállítás terén versenyben áll a csomagszállító postával. Nyilvánvaló műszaki természetű ok az, hogy

ahol a közutak különösen jók és a vasutak nem felelnek meg a legmodernebb követelményeknek, az autóverseny igen erős; amíg azt a rossz utak kizárják stb.

Amikor az amerikai petróleumipar megerősödik, függetleníteni akarja magát a vasuttól és elsőnek teremti meg a nagy távolságra kiterjedő csővezetékeit. A versenyt okozó vagy előmozdító körülményeknek ez a rövid és egyáltalán nem kimerítő képe arra talán elég, hogy sejtessen, minő nehézségekkel találkozók az, aki a különböző fajú közlekedési eszközök egymásközi versenyének kérdésével — a gazdasági helyes közlekedéspolitikai elvet keresve — foglalkozni kíván.

E feladat megoldásához, tekintettel az esetek különféleségére, csak úgy lehet hozzáfogni, ha két-két, egymással versenyző eszköz viszonyait vizsgáljuk. Így fogunk eljárni, jól lehet az egész világon főleg két közlekedési eszközpárnak, t. i. a vasutnak a viziuttal és a vasutnak az autóval való versenye igen fontos és csak Amerikában okoz komoly gondot a vasutnak és részben a belvizi hajózásnak az olajféléknek csővezetéken történő szállítása.

14. §. A vasut és a viziut az, amely első pillantásra a legellentétesebb teljesítmények szolgáltatására látszik hivatottnak, úgyhogy meglepőnek látszhatik, hogy ezt a versenyt közgazdasági szempontból érdemes megfontolás tárgyává tenni, hatását és körülményeit analizálni és ebből következtetéseket vonni. Legalábbis a nagy világ tengereken közlekedő hajók és a vasut közt nehezebben lehet — egypár kivételt nem tekintve — a versenyt elképzelni, mivel ilyenről a dolog természete szerint csak ott lehet szó, ahol nagy tengerövezte kontinenseket köt össze vasut, amely azonban nem a tengeri uttal való versenyzés céljából, hanem a vasutvonal által érintett szárazföldi területek egymásközi cseréjének kielégítése céljából létesült. Ilyenek a transzszibériai, az Atlanti óceánt a Csendes óceánnal összekötő vasutak és az Andes-vasut. Noha nem a tengeri uttal való versenyzés volt a cél, amely ezeket a vasutakat életre hívta, hanem elsősorban a személyszállítás, másodsorban pedig a tengeri utat el nem bíró, vagy gyors szállítást igénylő értékes áruk szállítása és némely esetben stratégiai ok is, amint a vasut egyszer megvolt, kifejlődött közte és a tengeri ut közt a verseny. Azonban csakhamar kiünt, hogy ezt a versenyt olyan értelemben, hogy mind a két uton ugyanaz szállíttassék, folytatni nem gazdaságos és így a forgalomnak a két közlekedési eszköz specifikus energiájának megfelelő megoszlása következett be. A csekély fizetőképességű utasokat, a nyersanyagokat az olcsóság specifikus energiája alapján a hajó, a jómódu, vagy egyébként gyors szállítást igénylő utast, a kisebb tömegű, értékes darabárukat, a nedvesség hatása alatt értékvesztést szenvedő, vagy más

okból vízi szállításnál költséges csomagolást igénylő árukat a gyorsabb, sűrűbb és nagyobb biztonságu közlekedésre alkalmas vasut viszi.

A parti hajózás és vasut már említett és csak speciális közlekedésgeográfiai viszonyok közepette lehetséges versenyénél igen hasonló a helyzet, amennyiben a szállitmányok itt is a két eszköz specifikus energiájának megfelelően oszlanak meg a hajó és a vasut közt, t. i. az olcsó tömegáru az egyetlen, amelyet előnyösebb lehet hajón szállitnai, mert még a tengeri iparnak: a halászatnak termékeit is, amennyiben azok a belső terület, vagy éppen távoli vidék ellátására szolgálnak, alkalmas ponton átadja a hajó a vasutnak. Ez alól a szabály alól kivétellel ott találkozunk, ahol az átrakás költségének megtakarítása azért lehetséges, mert a tengerről vagy folyón lehet mélyen bejutni az ország belsejébe egyes nagy fogyasztási gócpontokig, mint pl. Angliában a Themsén Londonig, vagy mesterséges víziutak kötik össze a tengert ilyen piacokkal, mint pl. Hollandiában vagy Belgiumban, vagy az átrakás nélküli szállitást az ország belsejébe vezető természetes és mesterséges víziutak kombinációjával lehet elérni, pl. a tengerről Liverpoolba a Mersey folyón és onnan a régi Bridge-water-csatornán át Manchesterig. A specifikus energia elve érvényesül.

15. §. Nem vasut és tenger közti verseny az, amikor egyes tengersizorosokon, mint pl. a La Manche-csatornán és a Sundon önálló hajózási vállalkozó versenyez a vasutvállalat létesítette és a vasuti üzem kiegészítőjévé vált komphajózással. Ez nem a tengeri hajózás versenye a vasuttal, hiszen mind a két esetben a tengeri hajózás igénybevétele elkerülhetetlen, hanem különféle, a tengert járó vállalatok versenye, amelyek közül az egyiknek a tulajdonosa egyuttal vasuti vállalkozó is. Ilyen esetekben a komphajót járató vasutvállalat és az átrakott árunak átszállítását vállaló tengeri hajós közt lehetséges a verseny. De ez már igazi és tiszta tengeri verseny, amelyben úgy, mint a szabadhajózási és a vonalhajózási vállalatok egymásközti versenyében, az fog győzni, aki olcsóbb. Ha a trampon való átszállítás az átrakás költségeit és kockázatát is számításba véve, olcsóbb, mint a kompon — átrakás nélkül — elérhető költség, minden árunál, amelynél az olcsó szállitás a fontos, a tramphajós, más áruknál a vasuti komphajós lesz a győztes a specifikus energia szabályának megfelelően.

16. §. A tengeri ut bizonyos körülmények közt versenybe kerülhet a belső víziuttal, vagy a vasuttal kombinált belső víziuttal. A belső víziutnak a tengerrel való versenye főleg csatornák közvetítésével jöhet létre. Pl. Duna--Rajna- vagy a Duna--Odera-csatorna kiépítésének egyik célja éppen az volna, hogy

az északi és keleti tengereknek a Fekete tenger vidékével való forgalmát a csatornák közvetítésével a belső viziuttra terelje. Az amerikai Egyesült Államokban Kanadával szemben ilyen verseny képét mutatja a nagy tavakat egymással és a Hudsonnal összekötő csatornákon át a Quebec és Boston, illetőleg a New-York közti tengeri uttal szemben kifejlődött verseny. Az ilyen verseny gazdasági eredménye különböző tényezőktől függ. Ma, amikor a szállítás eszközei a kínálkozó forgalomhoz képest a gazdasági pangás következtében általában túlméretezettnek mutatkoznak, ennek a versenynek támogatása, vagy fokozása gazdaságilag általában nem megokolt. De kedvező gazdasági viszonyok közt sem szükséges egy ország *egész* gazdaságkodását szem előtt tartva, még ha egyes országrészek áruforgalmának kapcsolatát a tengeri uttal meg is könnyíti. Ugyanis a gyors szállítás nem igénylő tömegárak szállítására végtelen lehetőségeket nyújt; a legnagyobb keresletet is ki lehet elégíteni a hajótér megfelelő növelésével. A tengerpartokhoz vezető belső viziutnak ezzel szemben nagyon csekély a specifikus energiája. A szállítás a belvizen nem gyorsabb, sőt a csatornákon való átszilipezés következtében és a 6 km-óra maximális sebesség következtében lassabb, de olcsóbb sem igen lehet, mert a belvizen az üzemköltség sokkal nagyobb mértékben függ a távolságtól, mint a tengeren. A belső vizeknek specifikus energiája nagy tömeg osztatlan vontatásában nyilvánulhat meg, de gyakorlatilag ez sem valósul meg teljes mértékben, mert a természetes vizek mélysége, esése és vízmennyisége helyenként különböző, évszakok és időjárás szerint változik, a csatornák teljesítőképessége sem egységes és így alig képzelhetjük el, hogy pl. ha a Duna—Rajna-csatorna megépül, Constanca és Rotterdam közt nagy és sok uszályból álló szállítmányt egységes típusu uszályokkal és vontatógőzösökkel osztatlanul és járóműcsere nélkül lehetne szállítani. Erre ritkán van szükség és így nem várható olyan forgalmi tömeg, amely tengereket összekötő belső viziutak létesítését gazdaságossá tenné. Ezt többek közt megerősíti az említett Amerika—Kanada példa is, amelynél a belvizi forgalom a tengerrel csak a New-York felé irányuló forgalomban játszik nagyobb szerepet, az ellenkező irányban ellenben alig versenyez. Az ilyen verseny a specifikus energia szabályainál fogva nem gazdaságos és arra költeni meddő kiadás.

17. §. A belvizekkel kooperáló vasuti utiránynak versenye a tengeri uttal egészen sajátos vonásokat mutat és különösen a legutóbbi időben erősödött meg. Ennek formája a különböző tengerek mellett fekvő kikötőknek egymásközi versenyküzdelmében alakul ki. A cél tehát *nem különböző közlekedési eszközök versengése*, hanem tenger versenye tenger ellen, amelynek előmozdítása érdekében hol az egyik tengerpart, hol a másik szövetkezik a maga céljai érdekében a vas-

uttal, vagy a viziuttal, sőt mind a kettővel is. Ennek példái a német kikötők versenye az olasz kikötőkkel, amelybe a belhajózás — főleg az Elba-hajózás — is beleszól, Gdynia versenye az északi tengeri kikötőkkel és a tiszta vasuti utirányokkal szemben, amelybe a Duna is bele van vonva. Ellenben a kombinált vasut—belvizi verseny a tengeri ut ellen ma már alárendeltebb szerepet játszik, mert az átrakási költség a kombinált forgalomban a munka költségeinek emelkedése folytán már csak ritkán versenyképes a tengerhajózás leszállított díjtételeivel és a kikötői berendezések tökéletesítésével ott megolcsóbbodott munkateljesítménnyel. Valamikor pl. a vasut az Elba átrakási díjszabásokkal, a belvizzel karöltve, sikeresen versenyzett a német—balkáni forgalomban. Ennek a forgalomnak az olcsóság volt a specifikus energiája, amely ma már más utakon érvényesül döntően.

Sűrű csatorna- és természetes belvizekből alkotott hálózaton rövidebb távolságon kivételesen érvényesülhet ezeknek versenye a tengerrel szemben, pl. bizonyos esetekben Németalföldön és Belgiumban. Ellenben a legtökéletesebb vizi-uthálózattal ellátott Franciaországban a távolsági forgalomban ez a verseny nem játszik szerepet, mert specifikus célok kielégítésére nem alkalmas.

Rövid távolságon, különösen ha a part szakadozott és szabálytalan alaku, a parti hajózással szemben érvényre tud jutni az autó versenye, amikor gyors szállítás, vagy sűrű közlekedési igényeket ez a járómű specifikus energiájánál fogva jobban tud kielégíteni és így előnyösebb a jóval olcsóbb tengeri hajózásnál. Ez a verseny ugyanabból az okból szeigetországok átlós irányában, pl. Anglia némely vidékén, ugyyszintén az olaszországi két part közt, ott, ahol a hegylánc útját nem állja, nagyobb mértéket is ölthet.

18. §. A tengerrel versenyezhet a repülés is. Ez a személyforgalomra és a legértékesebb csekélyebb súlyú és térfogatú darabárak forgalmára szorítkozik.

19. §. A csővezeték versenyéről csak ott lehet szó, nagy távolságokon, ahol megfelelő bőségű olajforrások vannak. A verseny érintheti úgy a belvizi, mint a vasuti vállalkozás érdekeit; azonban egészen más képet mutat, mint a közlekedési eszközök versenye általában. Ennek oka egyfelől az, hogy a szállítás csak egy bizonyos árura vonatkozik és egyirányú, a csővezeték tehát a forgalomnak csak egy töredékét vonhatja el más közlekedési eszközöktől. Másfelől a csővezetéken szállítás nem külön *közlekedési*, hanem ipari vállalkozás, illetőleg annak kiegészítő része. Erre a versenyre tehát nem lehet a közlekedési verseny gazdasági szabályait alkalmazni, mert a vezetékek csak *egy* monopolista saját áruinak szállítására szolgál, csak ezt vonhatja el más közlekedési eszközöktől. Legfeljebb arról

lehetne szó, hogy más közlekedési eszköz, pl. vasut, igyekezzék megszerezni, a csővezetéktől elvonni az olajszállítmányokat. Ez azonban azon a távolságon — ameddig a csővezetékben a technika mai állása szerint szállítani lehet — kilátástalan, mert a hajónak és vasutnak olaj szállítása céljából különleges, drága berendezésekre van szüksége, viszont a csővezeték más közlekedési eszközöknek más áruk szállításánál nem lehet versenytársa.

21. §. A versenynek ma talán legvitathatóbb kérdése a közuton közlekedő gépkocsi versenye a vasuttal. A két eszköz versenyének közös alapja és oka a személy-, valamint az áruszállítás esetében az, hogy a menetrendtől független autó bárhol bárhová szállíthat, ahol ut van, hogy a pályát nem maga állítja elő és tartja fenn, a járómű aránylag olcsó, úgy, hogy nem az állítóke költsége, hanem az üzemi költség tulajdonképp, ez pedig lépést tud tartani a kereslet megszabta kihasználási lehetőséggel, amely a járómű aránylag csekély befogadóképessége következtében könnyebben lehet teljes. Emellett az autó, nem lévén szállítási és díjszabási kényszernek alávetve, a legfizetőképesebb szállítmányokat válogathatja ki a maga számára és a kért ellenszolgáltatásokban a felek fizetőkészségéhez könnyen alkalmazkodhatik. A személyszállítás terén versenyképességének egyik tényezője, hogy önvállalkozásra alkalmas abban az értelemben, hogy minden gépjármű tulajdonos teljesen független minden más szállítási eszköztől, azokra többé nem szorul, amit különösen az olcsó kicsi gépek előállítására mozdított elő. A tapasztalat valóban azt mutatja, hogy az egyéni személyautó több forgalmat von el a vasuttól, mint a tömegszállító autójáratok. Az autótulajdonosok a többi közlekedési eszközöktől függetlenségének ezt a gazdasági jelentőségét bizonyítja az is, hogy az u. n. üzemi autó, amely mezőgazdasági, vagy ipari nagy üzem tulajdona, vagy bérleti alapon kizárólag ilyennek szolgálatában áll, sokkal kevesebb forgalmat vont el a vasuttól, mint az egyéni személyautó, mert a tömegszállítványokat tovább is a vasut viszi és olyan üzem, amely a vasutal sinösszeköttetésben van, vagy nem tart üzemi autót, vagy ha ilyennel mégis rendelkezik, távolsági forgalomban nem versenyez a vasutal. A teherszállító gépkocsi versenyképességének további különleges oka, hogy a gépkocsi nincs alávetve a szigorú vasuti fuvarozási jognak, felelőssége enyhébb lévén, kockázata kisebb, a vasuti fuvarozással kapcsolatos alakizások elmaradnak, a fuvarozás előkészítésével és befejezésével járó időveszteség nem merül fel, nincsen előzetes költség, aminőt a vasuthoz odaszállítás és utólagos költség, aminőt az elszállítás okoz, a csomagolás költsége kisebb.

A vasut a gépkocsi versenye ellen a legkülönbözőbb mó-

dokon igyekszik védekezni.¹³ Eleintén a vasut, arra hivatkozva, hogy az autó a pályát készen kapja, jóllehet, azt nagymértékben megrongálja, a gépkocsivállalatok súlyos megadóztatását kívánta, majd a maga versenyhelyzetének kiegyenlítését úgy kívánta biztosítani, hogy a fuvarozási kényszer, az egyenlő elbánás és a díjszabások nyilvánosságára alól akart szabadulni, díjkedvezményekkel és háztól házig szállítás berendezésével küzdött a gépkocsi versenye ellen, sőt maga rendezett be személyszállító autobusjáratokat, némelykor a postával szövetkezve. A vasutak később az iparszerű gépkocsiüzemnek engedélyhez kötését, a legalacsonyabb autótarifák megállapítását szorgalmazták. Együttal igyekeztek saját szolgáltatásukat az autó teljesítményéhez közelebb hozni, a személyforgalomban: sinautók, motoros vonatok járatásával, a menetrend sűrítésével, olcsó tömegutazások rendezésével stb., az áruforgalomban pedig: darabárugyűjtő- és elosztóvonatok járatásával, a rakodást és csomagolást olcsóbbá tevő tartányok (container) berendezésével, a fuvarpapírok egyszerűsítésével (feladóvevény fuvarlevél helyett), az árukezelés gyorsításával stb. Mindezek a törekvések többletkevesébe meddőkné bizonyultak olyan esetekben, amikor a gépkocsinak a specifikus energia szabálya értelmében győznie kellett.

Az állam a verseny rendezésének kérdése körül nehéz feladat előtt áll. Az egyik oldalon számolnia kéll azzal, hogy a gépkocsi versenye a vasutakban fekvő óriási tőkét veszélyezteti; másfelől pedig arról sem szabad megfeledkeznie, hogy az államnak nem szabad elnyomnia az új közlekedési eszközt, amely sok tekintetben olyan közgazdasági előnyöket tud nyújtani, aminket a vasuttól nem lehet várni. Akár a gépkocsivállalkozás elnyomása, akár súlyos megadóztatása adóalapok elvesztését is jelenti. Így pl. Ausztriában a tervezett versenyszabályozó rendszabályok életbeléptetése a folyó év nyarán beismerten azért maradt abba, mert a pénzügyminiszter az üzemi anyagok után járó állami bevételek (vám és adó) csökkenésétől tartott.¹⁴ Kilátástalan Fallmannnak az az elmélete is, hogy a vasut és autó díjszabásának alakulására és így közvetve a forgalomnak a két eszköz közt gazdaságosan történő megosztására az üzemanyagok árának differenciális hatásági megállapítása útján akar hatni. (Die Lösung des Verkehrsproblems als Mittel zum Neuaufbau der Wirtschaft 223. sk. 1.) Ez lényegében annak a régi eszmének finomabb megkülönböztetéseket lehetővé tevő keresztülvitele, hogy az autó, amely idegen tőkével előállított pályát használ,

¹³ V. ö. Eisenbahn- und Kraftverkehr, herausgegeben vom Oesterr. Kuratorium für Wirtschaftlichkeit, 1936.

¹⁴ Allg. Tarif-Anzeiger, 1936. évf. 747. 1.

a saját tőkéjéből épült pályát használó vasuttal szemben súlyosabban adóztassék meg.

22. §. Általában a verseny rendezése tekintetében két módszer közt választanak az államok. Az egyik a más közlekedési eszközök versenye esetében bevált panacea: a forgalomosztás keresztülvitele. Ez többnyire állami kényszer, vagy legalább az állam hatályos befolyása alatt jön létre, különféle, 30—50 km közti körzetekben a gépkocsinak — azokon túl a vasutnak kívánja biztosítani a teherforgalmat monopóliumszerűen; kivételképpen azonban egyes tárgyak szállítása, pl. átköltözési tárgyaké, amelyek szállítására az autó különösen alkalmas, távolsági korlátozás nélkül az autónak jut. Ezenkívül az autó kapja a forgalmat olyan helyek közt, amelyeket vasut nem köt össze, vasutat építeni pedig nem érdemes, vagy a vasut által rentabilitás hiánya miatt üzemén kívül helyezett mellékvonalakon. Ezenfelül egyes államokban az államvasutnak döntő befolyása van a teherautójáratokra és ennek érvényesítése érdekében az autóvállalatok egységes szervezetbe egyesítettnek, amely a vasuttal egyetértve és annak ellenőrzése mellett működik. A menetrendszerű személyautójáratok engedélyhez vannak kötve. A rendszer sikere, többek közt, a távolsági határok megtartásának ellenőrzési nehézségein múlik. A másik rendezési mód: szigorú szükségességi vizsgálat alapján történő engedélyezés, többé-kevésbé szigorú engedélyezési feltételekkel, amelyek a járóművek berendezésére, a vezető képesítésére, munkaidejére, a díjszábsí szabadság korlátozására, a felelősségre és a szállítási feltételek jóváhagyásának megkövetelésére vonatkoznak és az egyes vidékek helyi érdekeltégének és helyi hatóságainak közreműködésével állapítatnak meg.

Egészen különleges a helyzet a Németbirodalomban,¹⁵ ahol távolságkorlátozások mellett kényszeregyesülés, a távolsági személyforgalomnak a posta és a kényszeregyesülés közti megosztása, az engedélyezési feltételek szigorú megállapítása, a teherforgalomban a birodalmi vasut döntő szava a tarifamegállapítás terén szervezetileg korlátozza a versenyt; egyúttal azonban maga a birodalom éppen a távolsági forgalomban fokozza is a versenyt az óriási befektetést igénylő és a birodalmi vasut égisze alatt épülő — annak hálózatát minden főirányban átszelő — uthálózat (Reichsautobahnen) létesítésével. Ez a vállalkozás külsőleg a gépjármű képviselte műszaki haladás felkarolásának gesztusa, másfelől pedig az autóvállalkozás és a birodalmi vasut érdekközössége nemzeti szocialista gondolatának kifejezése akar lenni. Valójában a munkanélküliség csökkentése érdekében nyújtott óriási munka-

¹⁵ V. ö. Brandenburg: Kraftverkehrswirtschaft, a Zeitschrift für Verkehrswissenschaft 1936. évf. 4. füzetében.

alkalomról van szó. Azt, hogy az egésznek közlekedéspolitikai szempontból mi az értéke és különösen, hogy a vasut és az autó közti verseny szabályozására alkalmas-e, ma még nem lehet megítélni, mert a hálózat tulnyomó és éppen legfontosabb része még nincs üzemben és a birodalmi vasutnak szánt forgalomosztó szerep sikeréről nem kaphatunk képet, amíg a vasut és a Reichsautobahnen közt a forgalomosztásnál követhető eljárás nincs tüzetesen szabályozva, illetőleg amíg többévi tapasztalat nem fog rendelkezésre állni.

23. §. A vasut és autó versenyviszonyából két közgazdasági tanulságot mindenestre merithetünk. Az egyik az, hogy itt is csak a forgalom megosztása felel meg a közgazdaság követelményeinek. A másik az a tapasztalat, hogy míg egyenlő nagy közlekedési vállalatok (vasut vasuttal, hajó hajóval) egymásközti versenyüket *saját* erejükből és jószántukból, hatósági beavatkozás nélkül láttrejött kartelszerű megállapodásokkal tudták a közérdeknek is megfelelő módon szabályozni, addig az autóvállalatok egymás közt — többnyire kis vállalkozók részéről folytatott — versenyének szabályozása hatósági közbenjárás nélkül nem volt lehetséges. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy többnyire csekély tőkeerejű, öncélú érdekeket képviselő, sokszor csupán alkalmi — vállalkozások versenyéről van szó; míg a vasutak vagy hajózási vállalkozások nagy tőkét képviselnek, kevesebben is vannak és ezeknek a verseny okozta balsiker sokkal nagyobb kárt jelent, mint az apró autóvállalatoknak.

24. §. Ami a belső viziutak és közutak versenyét illeti; ismeretes, hogy a gőzhajózás előtt a belvizek partján elhelyezett vontatóutak nem versenytársai, hanem kellékei voltak a hajózásnak. A gőzhajózás óta a part közelében lévő közuton járó szekér nem tudott versenyezni a hajóval, annak nagyobb sebessége és befogadóképessége következtében; sőt inkább táplálta a viziuthoz vitt forgalommal a hajót. A közutnak az a szerepe az autóközlekedéssel sem szűnt meg. De az autó, különösen a személy- és darabáruforgalomban, komoly versenytársa lett a nagy és teljesítőképes belföldi viziutnak is.

A hosszujáratu tengeri hajóval természetesen nem versenyezhet a gépkocsi, de a több országban sziget- vagy félszigetszerű alakulat esetében versenyez a parthajózással. A belső viziut és gépkocsi versenye különösen éles Franciaországban, ahol természetes viziutak és csatornák fejlett rendszere mellett tökéletes közutak futnak. Egyfelől az autó, másfelől a folyamhajózási kis vállalatokat nagyobb érdek-közösségekbe törekszenek csoportosítani, vidéki koordinációs bizottságokat és egy ezek felett felügyeletet gyakorló koordinációs központot alakítottak észszerű forgalomelosztás keresztülvitele céljából. E legujabb keletű intézmény működésének sikerét még nem lehet elbírálni.

25. §. A közlekedési verseny tanulmányozásának eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A közlekedési eszközök feladatukat akkor oldják meg legteljékesebben, amikor a szolgálataikat igénybevevők *mindegyikének*, az *illetőknek* legkedvezőbb gazdasági távolságon biztosítják a szállítást.

2. A fél akkor jár legjobban, amikor a szállítást arra a közlekedési eszközre bizza, amely specifikus energiájánál fogva a neki legmegfelelőbb gazdasági távolság elérését biztosítja.

3. A legkedvezőbb gazdasági távolság nem a geometriai vagy geográfiai értelemben leghosszabb, elérhető távolság, nem is a gazdasági értelemben elérhető absolute leghosszabb *gazdasági* távolság, hanem az, amely az egyes felek érdekeinek a konkrét esetben legjobban megfelel.

A közlekedési eszközök versenye tehát tulajdonképpen arra irányul, hogy minél több szállításra szorulóknak a ránézve legkedvezőbb gazdasági távolságon való szállítást lehetővé tegye.

4. Ennek a célnak az elérése az egyes közlekedési eszközök specifikus energiájától függ.

Az a cél, amelyet a közlekedési eszköz specifikus energiájával el lehet érni, bizonyos gazdasági alanyok legkedvezőbb gazdasági távolságának kiszolgálása.

5. A legkedvezőbb gazdasági távolság kiszolgálására alkalmas közlekedési eszköz ellen *meddő* a versenyzés.

6. Egyenlő specifikus energiának kifejtésére alkalmas, egyező irányban haladó közlekedési eszközök létesítése közgazdasági szempontból káros tőkepazarlás, amelyet a gyakorlati közlekedési politikának meg kell akadályoznia.

7. Új utirányokon, az azokon várható forgalom speciális szükségletének, legkedvezőbb gazdasági távolságának kiszolgálására legalkalmasabb eszköz létesülését kell előmozdítani és specifikus energiája érvényesülésének szabadságot kell biztosítani.

8. Különböző specifikus energiával rendelkező közlekedési eszközök létesítését csak akkor kell a gyakorlati közlekedési politikának megakadályoznia, amikor előrelátható, hogy egyiknek a specifikus energiáját nem veszi a közönség olyan mértékben igénybe, hogy az új közlekedési eszköz létesítésének és működésben tartásának költségei annyi igénybevevő gazdasági távolsági igényeinek kielégítésére alkalmasak, hogy ezeknek — fizetési készségükön belül lévő — ellenszolgáltatásaikból az új eszköz tőkeszolgálata fedezve leend.

9. Azonos specifikus energiának kifejtésére alkalmas közlekedési eszközök — közgazdasági szempontból káros —

versenyének megakadályozása érdekében, a gyakorlati közlekedési politikának lehetőleg elő kell mozdítania a versenyt kizáró megegyezések létesítését.

10. Nagy vállalkozások ilyen megegyezésének létrehozása céljából nincs szükség kényszerre, kicsi eszközöknél, ha a verseny élénk, a kényszerszabályozás is megokolt lehet.

11. Különböző specifikus energiával rendelkező eszközök közt a versenyt megakadályozni *nem lehet* és az — ameddig a közlekedési eszközökbe fektetett tőkét nem veszélyezteti — közgazdasági szempontból kívánatos.

12. Amikor ez a veszély bekövetkezik, a gyakorlati közlekedési politika feladata a különféle közlekedési eszközök koordinált együttműködésének biztosításában merül ki. Kényszer e téren nem kecsegtet eredménnyel. Csak akkor látszik — és akkor is csak a belföldi forgalomban — keresztülvihetőnek, ha valamennyi közlekedési eszköz üzeme az állam kezében van. Ámde ez az állam pénzerejének olyan megterhelését jelenti, amelyet csak vagy szállítási árdrágítással, vagy a közterhek fokozásával lehet kiegyensúlyozni. Ez azonban a közgazdasági életnek — a várható előnyökkel összevetve — túlságosan súlyos megterhelését jelentené. Emellett ez a nemzetközi forgalomban nem oldja meg a közlekedési verseny kérdését. Ott ez a kérdés a mai nemzetközi politikai elzárkózás rendszerében államszerződések útján sem látszik megoldhatónak. Inkább azonos érdekkörben működő, egymű közlekedési eszközök esetleges megállapodásai biztosíthatják a közlekedés békéjét, hatalmi helyzetüknek megfelelő — megint csak forgalomosztásra irányuló — korlátolt időtartamu megegyezéseikkel, amelyek teljesen magánjogi jellegűek. Ez az eljárás ugyanaz, amelyet a modern közlekedési eszközök és különösen a vasutak gyermekkorában alkalmaztak és amelyek előfutárai voltak a világháború előtti időben az európai kontinensen tapasztalt közlekedési béke majdnem tökéletes biztosításának.

Neumann Károly.

Árelméleti megfontolások és a gyakorlati árpolitika.

Nem is vonható kétségbe, hogy a gazdaságtudomány középpontjában az ár problémája áll. Mint *Navratil Ákos* mondja: „Ebbe csucsosodik ki az illető árelméletet valló szerző termeléstana és innen indul ki szükségképpen jövedelemeloszlástana is.”¹ A gazdaságtudomány fölépítésében résztvevő gondolkodók nem egyszer kísérletet tettek abban az irányban, hogy teljesen *egységes* magyarázatot szolgáltatassanak az ár jelenségére. Ezek a kísérletek gyakran nyújtották a jelenségeknek új oldalról való megvilágítását, ami tudományunk fejlődése szempontjából kétségtelenül hasznos volt. Viszont nem mindig ismerték föl az árelméletek fejlesztői, hogy éppen első-sorban a továbbfejlesztés érdeme az övék, tehát egy-egy új szempontnak vagy részletnek fölfedése vagy kidolgozása nem jelenti okvetlenül a korábban épített elméleti rendszer megsemmisülését.

A közgazdasági irodalom rendkívüli méretű fejlődése is odavezetett, hogy a klasszikus szerzők munkáinak tanulmányozására egyre kevesebb idő jutott s így rövid enciklopédikus ismertetésükből sokszor az a tévhit támadt, mintha e régi szerzők teljesen merev vagy egyoldalú álláspontokat képviseltek volna. Így történik, hogy a klasszikus tanításokra hivatkoznak azok, akik kizárólag a kereslet és kínálat örök törvényét magasztalják, nem törődve azzal, hogy *Smith Adámnál* és követőinél is a piaci ár *mellett* szerepel a *természetes ár*. S ugyanigy élesen szembe szokták állítani az objektív és szubjektív árelméleteket, holott a költség és a kereslet-kínálat tényezői *együttesen* kifejezésre jutottak a klasszikus tanításokban, amint ez leginkább *Stuart Mill*-nél csucsosodik ki, aki a tetszés szerint szaporítható javak számára a költségtörvény érvényességét tanította, míg a nem szaporítható javak tekintetében szerinte kereslet és kínálat határozza meg az árat. De amint így nem egészen jogos a klasszikus iskolát az objektív árelmélettel teljesen azonosítani, ugyanigy sokan lesznek, akik majd meglepetéssel veszik tudomásul, hogy *Böhm-Bawerk* és *Wieser* elismerték a költségtörvénynek ártörvényi létezését,²

¹ Navratil: Közgazdaságtan. I. 1936. 399. o.

² W. Heller: Grundprobleme der Volkswirtschaft. Theorie. Leipzig, 1928. 54. o.

holott ők *kizárólag* a szubjektív árelmélet hirdetőiként szerepelnek, mert *főként* ezt a szempontot domborították ki.

Liefmann és *Oppenheimer* árelméleteiről, amelyek szintén az új és egyedüli érvényesség igényével léptek föl, *Navratil Ákos* kimutatja, hogy egészen meddő kísérletek abban a tekintetben, hogy tisztán szubjektívek, illetőleg tisztán objektívek igyekeznek lenni, mert mégis mindkét elem megtalálható mindkét elméletben.³ Nehéz volna egyébként meg nem találni a rokonságot *Oppenheimer* árelmélete és *Stuart Mill* tanítása között, míg *Liefmann* árelmélete nézetünk szerint *egy* értékes új szemponttal gyarapította az árelméleti megfontolásokat, mert nem lehet tagadni, hogy a *kinálat* növekedését valóban nem az ár abszolút magassága váltja ki, hanem az árban foglalt hozadék magassága az, amely a termelőt a piacra hozott javak szaporítására ösztönzi s ezért jelentőséget kell tulajdonítani a határhozadékok kiegyenlítését hirdető tételnek is. Viszont *Liefmann*, úgy hisszük, ott követte el a hibát, hogy megfontolásait élesen szembeállította a meglévő értékes elméleti konstrukciókkal, nem elégedve meg azzal, hogy azokat kiegészítse. Hasonlónak látjuk a tantörténeti helyzetét *Spann Othmar* törekvéseinek, aki az univerzalizmus rendszerét állította szembe minden addig meglévő teoretikus teljesítménnyel s ez ujnak vallott rendszer keretében fölállított *helyes* vagy *méltányos* ár fogalma által tulajdonképpen közel jut a *Smith Ádám* által vallott természetes, illetve valódi árhoz. Mert hiszen *Smith Ádám* szerint: „Minden dolog valódi árát... a megszerzésére fordított iparkodás és fáradság teszi“⁴ és nehéz volna ebben a klasszikus fogalmazásban is föl nem ismerni a méltányosság elemeit. S talán *J. Stuart Mill* szükségszerű árnak nevezett fogalma sem távolodott el élesen az „iparkodás“ és a „fáradság“ etikai fogalmaitól, hiszen etikai szempontból is indokolható, hogy a termelői költség teljes mértékben visszatérüljön a piacon.

Ilyen körülmények között az újabb árelméletek távolodását az egyoldaluságtól örömmel kell tudomásul vennünk. Mint *Heller Farkas* mondja: „... az áralakulás menetét egyetlen törvénnyel nem lehet összefoglalni.“⁵ A *funkciós árelméletek* előretörését, amely a matematikai módszer alkalmazásával jár együtt, szintén azzal a körülménnyel kell magyaráznunk, hogy mind általánosabb elismerést találnak azok az ármagyarázatok, amelyek sok tényezőnek az áralakulásra való hatásait tanítják. A matematikai módszer tulhajtásának nagyon sok ellenfele akadt, így hazánkban különösen *Navratil* vitatja, hogy az önálló elméleti munkát ezzel a módszerrel pótolni le-

³ *Navratil*: i. m. I. 405—406. o.

⁴ *Smith*: *Wealth of Nations*. I. könyv. 5. fejezet.

⁵ *Theoretische Volkswirtschaftslehre*. Leipzig, 1927. 93. o.

hetne, de ő is határozottan vallja azt a tételt, hogy az egyoldalú ármagyarázatok nem vezetnek helyes eredményekre. Egyébként *Spann* univerzalizmusát is tulajdonképpen a sokoldalú összefüggések méltánylásának kell tekintenünk, hiszen az univerzalizmus éppen az elméleti elforgácsolás helyett a társadalom összességét tartja szem előtt, ez pedig kétségkívül a sokoldalú összefüggések elismerését jelenti.

A sokoldalú ármagyarázatok szempontjából jelentős tény, hogy az ár jelentőségeinek megértéséhez szükségszerűleg hozzátartozik a pénz jelenségeinek a megértése is, tehát az ár-elméletek és a pénzelméletek között kétségtelen összefüggés áll fenn. Így például *Heller Farkas* a pénzelméletek között tárgyalja⁶ az *áreltolódások* elméletét, mert azt — teljes joggal — a szubjektív pénzértékre támaszkodó elméletnek tekinti. Ez az elmélet azzal az értékes szemponttal bővítette ki az ár-elméleteket, hogy az árak alakulását összességükben — és nem külön-külön — befolyásolja az egyéni jövedelem megváltozása, tehát az árak egymás között eltolódnak a jövedelem megváltozásának következtében. Ez az új elméleti szempont azért tekinthető fontosnak, mert a kölcsönösség elvéből kifolyólag nemcsak a jövedelemváltozások által magyarázza az árváltozásokat, hanem fordítva is: a jövedelem mint *egységes* keresleti erő magyarázatot szolgáltat arra, hogy *egyes* árak hogyan végezhetnek *külön* mozgásokat anélkül, hogy például az ár-emelkedés a keresletnek ugyanabban a jószágban a zsugorodását kiváltaná. Ez a magyarázat különösen a monopol-ár vizsgálatánál nyújt hasznót. Érdekes egyébként, hogy a szubjektív pénzérték fogalmának fölállítása *Wiesertől* és *Misestől* származik s a velük elméleti rendszer tekintetében élesen szembeszálló *Spann* dolgozta ki mégis az áreltolódások elméletét, ami ismét arra mutat, hogy az elméleti merev különállás sok és legtöbb esetben csak mesterségesen vagy célzatosan konstruáltatik, amit az új elméletek alkotói természetesen presztizs-okokból alig lesznek hajlandók bevallani. Pedig a gazdaságtudomány haladása nem csekély hátrányt szenved abból a körülményből, ha a régebbi gondolkodók elméleti rendszereit teljesen kiküszöbölni törekszenek az újabb teoretikusok. Így fölösleges viták keletkeznek a fogalmak körül s a valóság megismerése ezáltal kevésbé fejlődik, ami nem járul hozzá a gazdaságtudomány tekintélyének az emelkedéséhez.

A régi gondolkodók teljesítményeinek lebecsülése is nem ritkán csak abban a körülményben leli magyarázatát, hogy munkáikat nem ismerik elég tüzetesen. A liberalizmus klaszikus képviselői például — s különösen *Smith Ádám* — teljesen tudatában voltak annak, hogy a szabad verseny bizonyos előfeltételek fönnforgásához van kötve, tehát tantételeik érvé-

⁶ Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie. 1928. 125. o.

nyességét már önmaguk tudatosan a társadalmi és gazdasági valóságban fennálló előfeltételekhez kötötték, így e föltételek tényleges megváltozása által a klasszikus elmélet tényleges érvényessége ugyan csorbult, de a támadások, amelyek e gyakorlati alapon érték a liberalizmus gondolkodóit, mégsem jogosultak. Ujabban egyre többször halljuk idézni a merkantilizmus korabeli *G. King* (1656—1714) szabályát is, amelynek föltámasztását a mezőgazdasági válság tette ismét időszerűvé. E szabály szerint a rossz és jó termékek nem arányosan változtatják az árat, hanem a hiány és a fölösleg hatványozott árváltozásokat hoznak létre, ami ismét azt a *gyakorlati* árpolitikai fölismerést indokolja, hogy a mezőgazdasági árpolitika külön figyelmet érdemel az árpolitikai beavatkozás terén. Ez ujabban föléledő mezőgazdasági árpolitikai mozgalomnak tehát még a merkantilizmus korában megvolt a teoretikus előzménye.

De általában végigtekintve az árelméleti magyarázatokon, néhány új jelentős mozzanatot szeretnénk kiemelni. Nézetünk szerint ugyanis az a tény, hogy a gazdaságtudomány képviselőinek többsége mindinkább elfogadja a sokoldalú ár-magyarázat jogosultságát, kétségtelenül az árproblémának *gyakorlati* térre való áthelyezését igazolja. Az egyoldalú ár-elmélet ugyanis rendesen azt a hitet fejezi ki, hogy fennáll valamely törvény, amelynek érvényesülnie kell minden körülmények között, tehát az ilyen szinte immanens törvényszerűséggel hiábavaló, de legalább is észszerűtlen volna szembe szállni. Viszont ha az árjelenségnek több, sőt sok tényezőtől való függését ismerjük föl, akkor már kevésbé zárkozhatunk el annak a lehetőségnek a latolásától, hogy e több tényező időnként különböző mértékben befolyásolja az árat, tehát a beavatkozás sem jelenti valamely immanens törvény megsértését.

Másik jelentős új mozzanat a munkabér hatósági védelmének mindinkább elismert jogosultsága. Ha a munkabért árként fogjuk föl, amint ezt *Cassel* és *Amonn* mellett többen teszik, akkor a szabad áralakulás hívei ebben a vonatkozásban kevés reménnyel vehetik föl a küzdelmet a munkabér védelmét követelő korszellem alig félreérthető megnyilatkozása ellen. Már pedig, hogy az ár és a munkabér között szoros kapcsolat van, azt világosan mutatja a reálbér és a nominális bér összefüggése, amelyet éppen az árszinvonal határoz meg. De ismét a mezőgazdaság terén látunk egy külön jelentős körülményt az árpolitika jogossága mellett, mert a mezőgazdaságban egyrészt az önálló termelők nagy száma, másrészt a naturálbér-fizetési rendszer következtében a terményár sokszor egészen közvetlenül munkabért képvisel. A munkabérvédelem szükségének elismerése tehát itt szinte közvetlenül az árvédelemmel egyértelmű.

Mikor Heller Farkas elismeri ugyan, hogy „a hatósági ármegállapítás fonák dolog, mert amíg szabad kereseti rendszer van, addig az ár kialakítása a piac dolga volna“, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy „minél jobban eltávolodik az üzleti élet a gazdasági szabadságtól és minél inkább küszöbölik ki a termelők és a kereskedők a szabad áralakulást, annál inkább növekszik a jogosultsága annak, hogy a hatóságok is tudatos árpolitikát folytassanak.“⁷ Ennek az utóbbi megállapításnak a teljesen indokolt volta annál súlyosabban esik latba, mert a gazdaságtudomány teoretikus alapjainak egyik legszilárdabb védelmezője s a klasszikus tanok tisztelője részéről hangzott el. Egyébként is tisztában kell azzal lennünk, hogy a liberalizmus elvének *ad absurdum* vezetésével volna egyértelmű, ha a kartellirozás jelenségének is a be nem avatkozás elvét igényelnők. Ilyen eltulozott liberális fölfogásnak voltunk a tanúi, amikor a manchesterizmus a szabadság nevében követelte a munkásság ellen a koalíciótilalmat, holott kétségtelen volt, hogy a szabad verseny éppen a versenynek egyenlő esélyei esetén bontakozhat ki.

Am azt is a gazdaság szerkezetében végbement változások következményeként kell tudomásul vennünk, hogy Navratil Ákos látszólag merész lépéssel a monopolárat tekinti annak az *általános* jelenségnek, amelyet a sokoldalú ármagyarázatnak kiindulópontjául kell választania és ebből vezeti le a többi tényező szerepének mérlegelésével az áralakulás jelenségeit.⁸ Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy nemcsak egy ártörvény van, akkor ugyan elméletileg mindegy volna, hogy az árnak melyik formáját vagy fajtáját vesszük kiindulásul és alkalmazzuk rajta fokozatosan azokat a teoretikus módosításokat, amelyeket a többi tényező befolyása hoz létre, azonban a gyakorlati gazdasági struktúra megváltozásának nyilván egyik el nem hanyagolható vetülete, ha az elmélet — amely korábban a monopolhelyzetet tekintette kivételesnek — most éppen ezt tekinti az ár alapvető tényezőjének. Egyébként Navratil nem habozik azt sem kimondani, hogy „a hatósági ár ma a piaci árral legalább is egyenlő rangú jelensége a gazdasági életnek, hanem előbbre való tüneménye.“⁹ Amikor ezt hangsúlyozza és *elméleti* könyvében a *mai* jelenségek tárgyalásának nyújt szélesebb tért, kétségtelenül azt az utat választotta, amelyet mi is egyengetni kívánatosnak tartunk: a gazdaságelmélet közelebbhozását a gyakorlati gazdaságpolitikához, mert ezzel a szükséges gyakorlati kapcsolat létesül a tudomány és az élet között.

Ahogy az ár központi problémáját képezi a gazdaságel-

⁷ Heller: Közgazdaságtan II. 1932. 295—296. o.

⁸ Navratil: Közgazdaságtan. I. 1936. 400. o.

⁹ Közgazdaságtan. I. 1936. 365. o.

méletnek, ugyanugy az árpolitika is központi problémájává lesz a gyakorlati gazdaságpolitikának.

Mindez természetesen a forgalmi gazdaságra vonatkozik, hiszen a primitív önellátó gazdaság az árat nem ismeri. Az *önellátástól* a javak *cseréjéhez* eljutott gazdasági rend, amelyben már fokozottabb szerep jut a jólét egyik fontos eszközének, a munkamegosztásnak, ez a cseregazdaság csak akkor ér el a — az adott termelési technikai ismeretek szerint lehetséges — tökéletességéhez, amikor a forgalom lehetőségeit az árak szerkezetének célszerűsége teljesen kiaknázza.

Az ár központi szerepe azonban akkor sem ér véget, ha a társadalmi jelenségek olyan irányt vesznek, hogy az állam vagy a közösség beavatkozása a magángazdaság tevékenységébe jelentékenyen növekszik. Akár ha az intervencionizmus, akár a szocializált gazdaság teljesen ki is szorítaná az egyén gazdasági szabadságán alapuló termelési rendet, előreláthatólag mégis megmarad az ár jelentősége. Az ár keletkezése ugyanis gyakorlatilag szorosan összefügg a pénzt használatával és az eddigi tapasztalatok, de elméleti megfontolások szerint sem látszik valószínűnek, hogy azt a technikai könnyebbséget, amelyet a javak szétosztásánál (a szétosztásba beleértve a fogyasztás mellett a termelési javak fölosztását is) a pénz használata jelent, mellőzné még az olyan gazdasági rend is, amely egyébként a szocializált termelésen és a javakban való részesedésnek is közületi szabályozásán épülne föl.

Messzire vezetne az a gondolatsor, amely azt kívánná kutatni, hogy a gazdasági rend szocializálásának vagy közületi szabályozásának melyik végső fokán szünnék meg az árnak *lényegi* szerepe — amelyet kétségtelenül játszott a termelés és a fogyasztás fejlődési irányainak, a gazdasági egyensulynak és a jólétnek a kialakulásánál — és mely szocializáló vagy beavatkozási fokon változnék át pusztán *formai* eszközévé a társadalmi együttműködésnek, amelyet ekkor már nem indokolnának a társadalom jólétének önmaguktól keletkező és egymást önműködően befolyásoló tényezői, hanem csak a pénzhasználattal összefüggő technikai célszerűség. De maga az a körülmény, hogy még az intervencionizmusnak vagy a szocializálásnak végső fokán is bizonyosnak látszik legalább az ár formai fennmaradása, arra mutat, hogy az ár joggal foglalja el a nemzetgazdaság elméletének és gyakorlatának kiemelkedő helyét.

Az árak alakulásából, az árszerkezetből magyarázzuk a jövedelemeloszlás jelenségeit. S ha egyrészt nehéz volna észre nem vennünk, hogy az intervencionizmus előhaladása végső fokon semmiben nem különböző eredményre vezet a teljes szocializmustól, s másrészt pedig az egyéni kezdeményezés és az egyéni felelősség jólétet létrehozó hatásainak elismerése folytán szkepticizmussal kellene néznünk azok felé az ered-

mények felé, amelyeket az emberiség vagy az egyes nemzetek a szocializmustól, vagy az ezzel egyértékű tulhatalmasodott intervencionizmustól várhatnak, akkor éppen az árak szerkezetének a termelés irányaira és a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásából következik, hogy az árpolitikával és ennek helyes alapföltevéseivel foglalkoznunk kell.

Tisztában kell azzal lennünk, hogy az intervencionizmus, amelyet az árpolitika is jelent, redukálja ugyan az árnak a nemzetgazdaságban játszott *természetes* jelentőségét, amely a termelés és a fogyasztás egyensúlyának önműködően szabályozó tényezőjeként mutatkozott, de, amint az ár központi helyzettel bír a nemzetgazdaság elméletében, ugyanezen elméleti okoknál fogva központi helyzetet foglal el az árpolitika azon a gyakorlati területen, amelyet a társadalmi és gazdasági életben az egyes emberek és foglalkozási osztályok jólétre és érvényesülésre való törekvései képviselnek. Ezeknek a törekvéseknek ugyanis érthető okokból a reáljövedelem fokozása, ha nem is egyedüli, de legfőbb céljuk. A jövedelem fokozása pedig nyilván elérhető akár egyesek, akár pedig néprétegek számára azoknak az áraknak a megváltozásán keresztül, amely árak az ő számukra bevételként vagy kiadásként szereppel bírnak.

Az árpolitika jelentősége abban nyilvánul meg, hogy nem viseltetik közömbösen azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek a társadalomban az *egyes* ember vagy az *egyes* osztály *különálló* érdekében kerülnek felszínre, hanem igyekezni fog ezeket a törekvéseket *közös nevezőre hozni és párhuzamossá tenni a közérdekkel*, az összesség jólétének érdekében, amelynek föltétele: a termelés fejlődése a szükségletek célszerű sorrendben való kielégítésének megfelelően. A gazdasági szabadság hívei szerint bizonyos, hogy a szabad, befolyásolatlan áralakulás szolgálja a közérdeket legjobban; ha nem zavarjuk mesterséges befolyásokkal az áralakulást, akkor önműködően megkapja a megfelelő árat az összesség jólétéért kifejtett minden termelési szolgálat, a termelés pedig azokban az irányokban fog fejlődni, a keresletnek ár- és nyereségfokozó hatása által, ahol a szükséglet is jelentkezik, viszont azok a termelési ágak, ahol árhanyatlás mutatkozik, vissza fognak ugyan fejlődni, de helyes is, hogy visszafejlődjenek, mert termékeik árhanyatlása éppen azt jelenti, hogy a vonatkozó termelési kategória vagy annak egy része megszűnt az összességre hasznosnak lenni.

Ez elmélettel szemben nézetünk szerint hiba volna vitába szállani, mert egészen világos, hogy az a működési mód, ahogy a gazdasági liberalizmus a nemzetgazdasági folyamatokat *ábrázolja*, valóban a legelőnyösebb és az általános érdekeknek is a legmegfelelőbb. Hogy árpolitikára mégis szükség van, az

anélkül bizonyítható, hogy a gazdasági liberalizmus elméletét cáfolni kellene.

Kiséreljük meg ugyanis azokat a kérdéseket, amelyeket az intervencionizmus ellen a gazdasági liberalizmus hívei fölhoznak, más kérdésekkel helyettesíteni. Ne azt kérdezzük, hogy nem a leghelyesebb-e az olyan gazdasági rend, amelyet a liberalizmus ábrázolt előttünk, hanem hogy biztosítva van-e a közület beavatkozása nélkül az a szabadsága a gazdasági tényezőknek, amelyet a liberalizmus föltételezett. De tovább is mehetünk ennél a kérdésnél s elfogadva azt a föltevést, hogy a közület beavatkozása nélkül valóban minden gazdasági tényező szabad és egyenlő föltételek mellett vesz részt a gazdasági versenyben, tehát föltételezve azt, hogy a közület beavatkozása nélkül nem keletkeznének mesterséges *gazdasági* előnyök az egyik társadalmi réteg javára és gazdasági megkötöttségek a másik társadalmi réteg rovására, akkor is föl kell vetnünk egy másik kérdést, amely már abban a kétségtelen tényben leli magyarázatát, hogy a nemzetgazdaság nem pusztán gazdasági, hanem *társadalmi* törekvéseknek is a színtere. Ez a kérdés talán a következőkép volna helyesen megfogalmazható: ha nem a közület részéről, hanem a társadalomban merülnek föl törekvések a jövedelemeloszlás mesterséges megváltoztatására, közömbösek maradhatunk-e ezekkel a törekvésekkel szemben azért, mert elvileg a liberalizmus alapján állunk?

A társadalom törekvései a jövedelemmegoszlás megváltoztatására rendszeren a maguk *egyoldalú* nyersségében mutatkoznak. Mélyebb belátás, a gazdasági összefüggések ismerete és a következmények mérlegelése nem jellemzik azokat a követeléseket, amelyek egy-egy foglalkozási ág vagy társadalmi osztály részéről fölmerülnek. S helyes-e, ha az ilyen egyoldalú követelésekkel szemben azt a feleletet adjuk, vagy azt az álláspontot képviseljük, hogy a gazdasági szabadság vezet el a jólét legmagasabb fokához? Még ha ez a nézetünk helytálló is, remélhetjük-e, hogy meghallgatást találunk azoknál, akik egyoldalú követeléseket emeltek? Alig remélhetjük, hiszen a gazdasági összefüggések ismerete hiányzott náluk és követeléseiket az önérdek vagy a szükség diktálta. Az utóbbi esetben már is indokolt, hogy az elméletileg képzett nemzetgazda pozitív értelemben is állást foglaljon a követelések tekintetében, mert a *szükséghelyzetből* fakadó társadalmi mozgalom, amely a jövedelemmegoszlás megváltoztatására irányul, azt mutatja, hogy a gazdasági automatizmus, *miközben* az összesség jólétének magasabb eredményét hozza létre, fölöslegessé is teheti és veszélybe sodorhatja egyes társadalmi rétegek létét. A benemavatkozás nyilván elvezetne a helyes új egyensúlyhoz, de mégis megvizsgálandó, hogy az átmenet nem jár-e társadalmi veszélyekkel. S nem helyesebb-e, ha tudományosan képzett és az emberi tudás és tapasztalat évszázadokon

át fölhalmozott készletéből meríteni tudó nemzetgazda mérlegelni fogja azokat a lehetőségeket, amelyek a szükség okozta átmenetben a gazdasági szabadság *legkisebb* sérelmével segítenek a társadalmi bajokon, mintha oly szigorúan értelmezi a gazdasági szabadság elvéhez való hűséget, hogy semmiféle segédkezet nem nyújt és semmiféle irányt nem mutat az intervenciónak, amiből azután az következhet, hogy a gazdasági szabadság sokkal *nagyobb* sérelmet szenved, mintha a tudomány a segítséget nem tagadta volna meg és így az intervenció körülményeit nem bizta volna kizárólag a tömegmozgalmak élén álló politikusokra.

Legutóbb *Heller Farkas* is foglalkozott azokkal a vádakkal, amelyek a közgazdaságtudomány ellen felhozták, hogy a válsággal szemben nem tudott remédiumokat nyújtani. Heller Farkas kimutatta, hogy nem azért nem adott segítséget a tudomány, mert tanácstalan lett volna a válság jelenségeivel szemben, hanem azért, mert a tudomány által produkált megismeréseket a gazdaságpolitika nem vette figyelembe. És kérdezzük, hogy ez a sajnálatos tény vajjon részben nem abból a körülményből fakadt-e, hogy a közgazdaságtudomány képviselőinek *többsége* nem volt hajlandó engedményeket tenni a kétségtelen szociális szükség közepette sem azokból az elvekből, amelyeken a klasszikus liberalizmus tudományos eredményei alapulnak. Másrészt ebből talán annak a szükségességére is következtethetünk, hogy a nemzetgazdaságtudomány képviselői a politikai cselekvéssel közvetlenebb kapcsolatot nyerjenek, mert fennforog a veszély, hogy a klasszikus tanítások nagy értékeit teljességükben sikerül ugyan megőrizni, azonban a gyakorlati élet egészen külön utakon fog haladni a tudomány által nyújtott eredményektől és így ezekből az emberiségre haszon nem származhat.

A legkevésbé sem lehet kétségbevonni azt, hogy a teória a gyakorlat számára hasznos eredményeket képes nyújtani. Ez nemcsak a nemzetgazdaságtudomány, hanem a tudomány minden területén fennáll. De míg az egzakt tudományágaknak megvan az az előnyük, hogy föltevéseik kísérletileg igazolhatók és így az elmélet sohasem különülhet el a gyakorlattól, addig a nemzetgazdaságtan a társadalmi és termelési technikai viszonyok megváltozása folytán olyan elméleteket is kitermelhet, amelyek önmagukban logikailag hibátlanok, azonban a megváltozott előfeltételek folytán *gyakorlati* jelentőségüket elvesztik. Már pedig, amennyire szükséges az elméleti képzettség ahhoz, hogy kombinatív uton is és nem pusztán a véletlen szerencsére bízva hasznos változásokat idézhessünk elő, ugyannyira elengedhetetlen, hogy kombinatív tevékenységünket a fennforgó reális alapföltételekre építsük és mindig azzal is tisztában legyünk, hogy e tényleges alapföltételek megváltozhatnak és milyen mértékben változtak valóban meg.

Bár nem vonhatjuk így kétségbe, hogy a tudományos rendszer érdekében szükség van a közgazdaságtan és a közgazdaságpolitika bizonyos mértékű elválasztására, mégis azt hisszük, hogy az elmondottak szerint ez az elhatárolás nem lehet egészen szigorú, éppen azért, mert az a matéria, amellyel a közgazdasági elmélet dolgozik, a társadalmi és termelési technikai viszonyok változásainak függvénye. Ezt a megállapítást eléggé érdekesen támasztja alá az a körülmény, hogy a mai közgazdaságtudomány elismert képviselőinek *elméleti* tankönyvei is az idők folyamán milyen nagymértékű változásokat szenvednek, már pedig, ha fölismerjük azt, hogy az elmélet aránylag így gyorsan változhat a gyakorlati ténybeli föltételek megváltozása miatt, akkor még inkább kíváncsi, hogy a teoretikus eredmények is hasznosíttassanak a gyakorlatban, amiből az következik, hogy a közgazdasági elmélet s a közgazdasági politika között kevésbé szigorú válaszfalakat és bensőbb kapcsolatokat kell létesítenünk, mint ahogy ez talán a múltban szükségesnek látszott.

De amilyen mértékben jogosultnak tételezhetjük föl tudományunk elméletének és gyakorlatának egymáshoz közelebb hozását, ugyanígy szükségesnek mutatkozik, hogy speciálisan az árelmélet és a gyakorlati árpolitika között fennálló, illetőleg kíváncsi kapcsolatok is megállapítást nyerjenek. Nem elég azt mondanunk, hogy a szabad áralakulás a gazdasági haladásnak a legkedvezőbb föltételeit teremti meg, hanem kutatnunk kell, hogy a valóságban fennforog-e az áralakulás szabadsága, s ha nem forog fenn, melyek azok az akadályok, amelyek e szabadságot korlátozzák és végül azt is, hogy a termelés és fogyasztás közötti egyensulynak szabad áralakulás közben való létrejötte nem jár-e átmeneti, de súlyos szociális veszélyekkel? Hiába tételezzük föl, hogy *végül* létre fog jönni a helyes és mindenki számára kielégítő egyensúly, ha közben nem figyelünk az átmenet által előidézhető szociális bajokra, mert e szociális bajok váratlan fölmerülése az intervenciónak olyan helytelen irányu vagy nagymérvű alkalmazását válthatja ki, amelyből sokkal nagyobb hátrányok fakadhatnak, mintha *ab ovo* számoltunk volna azzal, hogy a gazdasági szabadság megóvása érdekében átmenetileg engedményeket kell tennünk, még pedig olyan célszerű engedményeket, amelyek a szükséges korlátok között maradnak és összhangban állanak tudományunk teoretikus eredményeivel is.

Paradoxonnak látszik így az az eredmény, hogy az árpolitika által alkalmazott intervenció nem a gazdasági szabadság ellen, hanem annak érdekében történhet, ha kellő gazdasági tudással és a teoretikus összefüggések ismeretében alkalmazza ezt az árpolitikát, nem pedig a szociális bajok által sujtottak követelésének pusztán politikai, tervszerűtlen elismeréseként.

S ha már ezen az uton fölismertük az árelméletek és a gyakorlati árpolitika között való szorosabb együttműködés szükségét, akkor bizonyára helyes lesz ezt a fölismerést alkalmaznunk is és gyakorlati példákkal alátámasztanunk.

Első érdekes példánkat az árpolitika gyakorlati eredményességére éppen a liberalizmus angliai hőskorából hozhatjuk föl. I. R. M. *Butler* mutatja ki történeti munkájában,¹⁰ hogy a törvényhozás célszerű intézkedései is mennyire hozzájárultak a gazdasági szabadság által létrehozott jóléthez. Ez események közül legkiemelkedőbb volt *Peel* és *Gladstone* céltudatos és eredményes tevékenysége a közvetett adók csökkentésére. Ez adók közvetlen áremelő hatását a pénzügytani elmélet régen ismeri s így azok alkalmazása joggal az árpolitika körébe sorozható. Politikai szempontból viszont fontos tanulság, hogy *Peel* számára rendkívüli bátorságot kívánt a közvetett adók kulcsainak csökkentése, mert föltételezte, hogy ennek ellenében átmenetileg be kell vezetnie a jövedelmi adót, amelynek bevezetését előbb egy angol pénzügyminiszter sem merte vállalni a politikai ellenállás miatt. A következmény az volt, hogy a kisebb adókulcsok mellett az állam fogyasztási adókból eredő jövedelme jelentősen növekedett és a lakosság általános életszínvonala megnőtt, miközben még az átmenetinek tervezett jövedelmi adót is állandósítani lehetett a közületi feladatok javára. Ezek a tapasztalati eredmények mind összhangban állanak a gazdaságtudomány elméleti eredményeivel. Ám képzeljük el, mily súlyos hátrányt jelentett volna az angol nép jóléte számára, ha *Peel* kizárólag a politikai kívánságok szerint jár el és nincsen meg az a gazdaságelméleti tudása, amelyből a jövedelmi adó bevezetéséhez s ezzel kapcsolatban a közvetett adókulcsok csökkentéséhez szükséges bátorságot merítette, vállalva a politikai kockázatot.

Ez a példa napjainkban is időszerű tanulságot nyújt a hazánkban követendő árpolitika számára s megmutatja, hogy a jövedelemelosztásra vonatkozó társadalmi követeléseket a politikus csak akkor szolgálhatja eredményesen, ha a gazdaságelméletből leszürt módszereket előnyben részesíti a társadalom részéről az egyenes adókkal szemben megnyilvánuló ellenállással szemben, amelyhez mint kizárólagos politikusnak, kényelmesebb volna alkalmazkodnia.

Jelen helyzetünkben egyik centrális árpolitikai problémánk még a *mezőgazdasági árak* védelme, amelyre nézve az árelmélet alkalmazása szintén csak olymódon lehetséges, ha a gyakorlati körülményekkel számolunk. A gazdasági liberalizmus hívei az elmélet elvi egységéhez hűségesen nyilván ellenzik a mezőgazdasági árak érdekében való hatósági intervenciót. S ha a liberalizmus szerint következetesek akarunk lenni

¹⁰ A History of England. (1815—1918.) 39. o.

és a komparatív költségek tana értelmében elképzeljük a liberális árpolitika *végső* eredményét, akkor az valóban nem volna kedvezőtlen. Mert föltételezve például, hogy hazánkban 18 pengő a buza termelési költsége és tengerentúlról viszont 12 pengőért a szállítást is beleértve beszerezhető volna, nyilván előnyösebb lesz, ha import utján vásároljuk a gabonát, mi pedig áttérünk munkaerőnknek olyan ipari fölhasználására, amelynek termékét viszont a tengerentuli buzatermelőnek nyereséggel eladhatjuk. E kedvező gazdasági végeredménytől azonban, amelyhez a liberalizmus árelmélete szerint jutottunk volna, elválaszt bennünket az *átmenet* nehézsége. Buzatermelésre használt termelési eszközöket ipari termelési eszközökkel kellene pótolni és a mezőgazdasági munkaerőnek máról holnapra meg kellene szereznie az ipari munkához szükséges képzettséget. Már ezt az átmenetet a szabad áralakulás nem biztosítja: a mezőgazdasági népesség megélhetési nehézségek közé kerül és olyan szociális bajok előidézője lesz, amelyek elől a politika nem térhet ki s az intervenció eszközéhez kénytelen folyamodni.

Ekkor derül ki ismét az elméletileg is megalapozott árpolitika jelentősége. Mert ha a politikus a gazdasági összefüggések ismerete nélkül pusztán a mezőgazdasági népesség részéről megnyilvánuló kívánságnak fog engedni s megkísérli, hogy a 18 pengős önköltségnek megfelelően például 20 pengős buzaárral elégitse ki az agrárlakosság politikai uton is megnyilvánuló kívánságát, akkor tudnia kell, hogy szembekerül a klasszikus árelmélet költségtörvényével, mert az intervenció utján alátámasztott magas belföldi árral szemben áll az export utján értékesülő alacsony ár. Tehát ekkor a nemzet összessége számára ugyan ráfizetést jelent az exportcélra való buzatermelés, de az intervenció közbeékelődése ezt a veszteséget a termelő számára nem juttatja kifejezésre és így a termelést nem fogja csökkenteni, sőt *a veszteséges termelési ágat is fejleszteni fogja*. A nemzet összességének jóléte tehát ekkor nem növekedhet, mert veszteséges termelést folytat, sőt fejleszt és egészen mindegy, hogy a ráfizetés közvetlenül is megmutatkozik-e a közületi költségvetés terhei között, vagy pedig az a behozatal ekvivalens megdrágítása által hátrítatik át a lakosság összességére. Ez adott helyzetben tehát a benemavatkozás szociális válságot, az egyoldalú beavatkozás pedig a nemzetgazdasági veszteség stabilizálását eredményezi.

Világos, hogy e két lehetőség között fekszik az *árpolitika* helyes útja. Az állam nem térhet ki ugyan a szociális bajok orvoslása elől és ezért alkalmaznia kell az árpolitikai intervenciót, de éppen az árelmélet ismereteinek alapján tudatában kell lennie, hogy ez *nem végső* megoldás, mert ellentétbe került azzal a nem vitatható ártörvénnyel, hogy a — jelen eset-

ben az exportnál mutatkozó — veszteséges ár esetén a termelést mindaddig csökkenteni vagy pedig a keresletet növelni kell, amíg a kereslet és a kínálat egyensúlya helyreállott. Tehát az átmeneti idő alatt ugyan lehet, sőt kell is alkalmazni az árvédelmi intervenciót a súlyosabb szociális bajok elkerülésének céljából, azonban ezt az egyoldalú intervenciót ellensúlyozni szükséges egy *másik* intervencióval, amely már részben a termeléspolitikának, részben pedig a fogyasztási politikának a területén fekszik és amelynek célja kikerülni azt a mesterséges ár által okozott végeredményt, hogy a veszteséges export tartós vagy állandó teherterhelévé váljék a nemzetgazdaságnak. Világos, hogy az ilyen szempontok szerint alkalmazott *többszörös* intervenció *lényegében* nem mond ellent a szabad áralakulás helyességéről vallott klasszikus tételnek, amelynek lényege az, hogy a veszteséges termelés elkerültesse. A veszteséges (export-) ár intő példa arra, hogy nemzetgazdaságunkban olyan termelési tevékenység folyik, amely a nemzetgazdaság összességére nem hasznos és így a társadalom jólétét nem emelheti. Ha szociális megfontolásokból kiindulva és belátva, hogy a mezőgazdasági termelésben az emberi akarattól független természet befolyása sem engedi meg a kínálatnak a piaci viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodását, arra az utra lépünk, hogy széles társadalmi rétegek javára mesterséges, hatósági árat hozunk létre, akkor nem engedjük ugyan a szabad áralakulást érvényesülni, de éppen azért, mert a klasszikus tanok elméleti helyességét nem vonjuk kétségbe, törekednünk kell egy oly helyzet létrehozására, ahol a veszteséges értékesítés megszűnik.

Ennek a fölismerésnek a konzekvenciáit vonták le azok az államok, amelyek a mesterséges gabonaárak életbeléptetésével egyidejűleg a vetésterület csökkentését igyekeztek végrehajtani, azonban éppen az eddig hangoztatott gyakorlati szempontok megvizsgálása arra az eredményre vezet, hogy nemcsak ez az *egyetlen* módja van a mesterséges árból levonandó következményeknek. A termelés csökkentése nyilván csak akkor helyénvaló, ha tényleges tultermelés áll fenn a vonatkozó javakból, tehát ha a társadalom összességére nézve a szükségletek azokból kielégítést nyernek és még további fölöslegek fennmaradnak. Messzire vezetne ennek a kérdésnek az általános tárgyalása, de hazánkra nézve talán megállapíthatjuk, hogy a gabonának *közvetlenül emberi táplálkozásra való felhasználása* tekintetében valóban fennforog az abszolút tultermelés jelensége. Tehát a kenyérfogyasztás, illetőleg lisztfogyasztás növelése hazánkban nem várható még akkor sem, ha a jövedelmi akadályai a szükségletkielégítésnek általában megszűnnének. Sőt éppen ellenkezőleg, a jövedelmi színvonal emelkedésekor a kenyér (és a burgonya) fogyasztása mindjobban háttérbe szorul a népesség táplálkozásában. Itt következik

azonban az a rendkívül fontos, egészen gyakorlati és már az organikus-, természeti-, termelési-technikai tényezők közé tartozó fölismerés, amelynek közkinccsé való tétele a svájci *Laur Ernest* érdeme¹¹ s amely a mezőgazdasági tultermelés levezetését egészen más, a termelés csökkentését szükségtelennek nyilvánító módszerrel teszi lehetővé. Az *elv*, amely — ismétljük — kizárólag a természeti és termelési *gyakorlat* tényein alapszik, azt mutatja ki, hogy a növényi tultermelés teljesen megszüntethető az állattenyésztés termékeinek fokozott fogyasztásával, mert például bizonyos termelési adottságok között a burgonya *ötvenszeres*, a gabona pedig *huszszoros* mennyiségű tápkalóriát szolgáltat *ugyanolyan* területről, mint amely e területen husban volna kitermelhető. A tejtermelésnél hasonló a helyzet. Ezek a számok természetesen a termésátlagok szerint gyakorlatilag változnak, de szemléltetik azt a tendenciát, hogy az állattenyésztés termékeinek fogyasztását növelve, a mezőgazdasági tultermelés teljesen megszűnik.

Ennek az eredménynek hazánkban való jelentőségét több okból nem lehet kétségbevonni. Legelsősorban alig tehető vita tárgyává, hogy szociális és népegészségügyi szempontból a tej- és húsfogyasztás növelése nálunk nagymértékben szükséges. Fontos körülmény, hogy az állattenyésztés termékeinek több fogyasztása leginkább a kisgazdaságok üzemében idéz elő kedvező változást, mert az állattenyésztés a mezőgazdasági kisüzem elsőrendű hivatása, amely meghálálja az egyéni gondos kezelést és — ellentétben a növénytermelés munkaalkalmainak váltakozó torlódásával vagy megszűnésével — egyenletesen szolgáltat munkaalkalmakat az egész gazdasági év folyamán. Végül a talajerő fenntartása és az éghajlat szélsőségeinek a termésre való kihatásai is az állattenyésztés megerősödése által előnyös irányban befolyásoltatnak, mert az állattenyésztés nagy részben visszaszolgáltatja a növénytermelés által a talajból elvont termőerőket s a bőven trágyázott termőföldön a növényzet kevésbé szenved meg a szélsőséges éghajlat viszontagságait is.

Mennyire igaza van a fent elmondott *Laur*-féle elvnek és milyen jelentősége lehet hazai viszonyainkra, azt mi sem bizonyítja szemléltetőbben, minthogy az *agrár Magyarország szarvasmarha- és sertésállománya szám szerint kevesebb, mint a kisebb lakosságú Ausztriáé*, s hogy ráadásul még Magyarország *exportál* állatokat, illetve állattenyésztési termékeket, míg Ausztria nagy mértékben *importál* belőlük. Most a *Laur*-féle elvet Németország viszont *fordítva* igyekszik alkalmazni, növényi olajok termelésével kívánja pótolni az

¹¹ Legvilágosabban ezt az elvet a *Julius Wolf* tiszteletére kiadott ünnepi gyűjteményes tanulmányok kötetében fejtette ki.

állati zsirok fogyasztását, ami által majd kevesebb mezőgazdasági területről biztosíthatja lakosságának tápanyagszükségletét, ezzel csökkenti az élelmiszerbehozatalt és kivitelének ellenértékét nagyobb mértékben ipari nyersanyagok beszerzésére fordíthatja. Hasonló a helyzet Csehországban és részben Ausztriában is. Ilyen módon a magyar mezőgazdaságnak kevés reménye van a kiviteli helyzet megjavulására, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Lengyelország, Oroszország és a Balkán-államok mezőgazdasági termelése előtt is még a termeléstechnikai javulás hatalmas lehetőségei állanak nyitva.

A hazai árpolitikának mindezért rendkívül fontos követelménye, javítani az állattenyésztés termékeinek belföldi fogyasztását és egyidejűleg növelni a magyar állattenyésztés termelési kapacitását is. Hogy ez a célkitűzés nincs ellentétben az árelméleti megfontolásokkal, azt rövid vizsgálat után beláthatjuk. Szembetűnő például, hogy áradók terhelik belföldi hus- és zsirfogyasztásunkat, ami nyilván az előadott kívánatos fejlődési irány *ellen* hat és mivel a szabad áralakulás legegyszerűbb elmélete sem kívánhatja ilyen áradók fenntartását, ezért azok lebontása a gyakorlati árpolitikának elméletileg sem megtámadható föladata. De az elmélet által megadott irányvonalakat követve, nem zárkozhatunk el az előtt a fölismerés előtt sem, hogy a mezőgazdaságnak organikus természete folytán árvédelemre van szüksége, éppen azért, hogy azt a kedvező eredményt, amit a klasszikus elmélet a gazdasági szabadságból levezet, elérhesse. Szabadjon itt a következő példát segítségül vennünk. Valamely cipőgyár beszünteti üzemét, ha tultermelés mutatkozik, tőkéje ezzel még anyagi értelemben nem semmisül meg s ha a fogyasztás ismét föllendül, akkor az üzemet ugyanolyan mértékben újra fölveheti. De a mezőgazdaság organikus kötöttsége és hosszú termelési ciklusai ilyen megszakadásokat csak a tőke megsemmisülése árán engedhetnek meg: az állattenyésztés rentabilitásának megszűnése kiváltja a tenyészállomány levágását és hiába javul meg ismét a rentabilitás, hiába növekszik a szükséglet, le kell telnie a természet által megadott időnek, hogy az organikus tőke ismét helyreállítható legyen. Mig tehát a társadalom jólétének fokozása a cipőüzemek szabad versenyének útján kevés kockázattal haladhat tovább, mert *a termelési kapacitás folytonos növekedését* nem akadályozzák meg a szabad verseny áralakulása következtében időnként előálló rentabilitási válságok, addig a mezőgazdaságban a rentabilitási válság visszaesést jelent a termelési tőkében is és az elveszett tőke csak a természet által megadott idő elteltével pótolható. Ez a tétel pedig nemcsak az állattenyésztésre, hanem a növénytermelésre is érvényes, egyrészt a termelési ciklus itt is hosszú lévén, másrészt pedig mert az állattenyésztésnek a növényter

meléssel való organikus összekapcsoltsága által az egyik fő termelési ágban bekövetkező visszaesés kiváltja a másikon is a hanyatlást.

Ilyen módon egészen nyilvánvaló, hogy a szabad verseny és szabad áralakulás a mezőgazdasági termelésben nem vezet olyan önműködő növeléséhez a társadalmi jólétnek, mint az ipari termelésben. Azt is beláthatjuk, hogy ez az eredmény főként *gyakorlati*, termelésttechnikai tényezők figyelembevételén alapszik, *tehát nem dönti meg a klasszikus ár- és költség-tanok elméleti konstrukcióját, hanem csak gyakorlatilag alkalmazza azokat.* A mezőgazdasági árvédelem tana teljes mértékben levezethető a klasszikus elméletből, mert a természetes ár fogalma és a költségtörvény egyenesen kimondják azt a tételeket, hogy a termelési költségnek a piacon vissza kell térülnie és nem szabad elkövetnünk azt a súlyos gyakorlati hibát, hogy a mechanikusan és rövid termelési ciklusokkal dolgozó termelési ágakban érvényes logikai konstrukciókat minden korrekció nélkül adaptáltatni akarjuk a mezőgazdaságra is, amelynek termelési ciklusai össze nem hasonlíthatóan hosszabbak bármely más gazdasági ág termelési ciklusainál, s amely másrészt alá van vetve az organikus természet törvényeinek és ezek alól önmagát semmiféle mechanizmussal föl nem szabadíthatja. Ha a helyes korrekciókat viszont alkalmazzuk, akkor megtaláljuk azokat az utakat, amelyek az intervenciós ár mellett sem kerülnek ellentétbe a gazdaságelmélet által ábrázolt célokkal. Ezek az utak hazánkban az előadottak szerint a következő főbb irányelvek szerint találhatók meg: a veszteséges gabonaexport kiegyenlítése az állattenyésztés termékeinek fokozott termelése és belföldi fogyasztása által, mert ezen a módon átmenetileg megvédjük ugyan a mezőgazdasági népesség szociális helyzetét determináló gabonaárakat, de viszont nem esünk bele abba a hibába, — és ezt a klasszikus árelméletnek köszönhetjük — hogy a mesterséges ár által egy veszteséges termelési ág fenntartásához hozzájáruljunk.

Amikor a mezőgazdasági árvédelem jelentőségét kiemeljük, alig lehet elkerülni, hogy ellentétbe ne kerüljünk a *földjáradékról* szóló tanításokkal. Hiszen a földjáradékelmélet szerint a mezőgazdasági árak tartósan emelkedő tendenciát követnek s így védelmük fölösleges volna. Nem vitás, hogy ez a *Ricardo* által fogalmazott tétel a *Malthus*-féle szaporodási és elszegényedési elmélettel is kapcsolatos. Messzire vezetne az a fejtegetés, amely e sokat vitatott tétel körül elhangzott véleményeket bírálni vagy méltatni akarná. *Aereboe* a következőket mondja a földjáradékkal kapcsolatban: „Weiter ist für die Auffassung vom Reinertrage der Landgüter von Wichtigkeit, dass das Landgut keine Rentenquelle ist, die eine Rente abwirft... sondern dass die Landgutswirtschaft ein Unternehmen ist, bei welchem das Landgut selbst nichts ist,

als das *Arbeitsinstrument* des Betriebsleiters. Von seiner Tüchtigkeit und Tatkraft hängt mindestens ebenso viel ab, wie von Art, Umfang und Güte der Arbeitsmittel, die ihm zur Verfügung stehen.“¹² Nem kívánunk a földjáradék-vitába mélyebben elmerülni, mert hiszen az árstatisztikák, amelyek a föld termékeinek tartósan emelkedő irányzatát igyekeznek bizonyítani, nagy mértékben labilisak, mivel az árakra a pénz-szervezet, amely századokon át a leggyökeresebb változásoknak volt alávetve, döntő befolyást gyakorol. Másrészt hosszú vitára vezetne az a hatalmi vagy földmonopólium tanítás is, amelynek segítsége nélkül nézetünk szerint nehezen volna akár a relatív, akár az abszolút földjáradék tana megindokolható. Amit mi mégis hangsúlyozni szeretnénk, az ismét az a tény, hogy az ármagyarázatokkal kétségtelenül összefüggő földjáradék-elmélet nem nélkülözheti a *gyakorlati* termelési föltételek vizsgálatát. Mi nem tartjuk véletlennek, hogy Ricardo tanításával legelőször az *amerikai* Carey szállott szembe, mert előtte az új földek használatbavétele egészen más gyakorlati jelenségeket bizonyított, mint az *európai* Ricardo előtt. Ricardo föltételezte, hogy a használatbavétel sorrendje gyöngébb minőségű földek irányában halad. Carey az amerikai szűz talajokon viszont egészen más *valóságot* látott. De ugyanígy nem véletlen, hogy Ricardo földjáradék-elméletének revíziója azután jelentkezett szélesebb hullámokban, mikor *Liebig* megtette a mezőgazdasági talajismeretnek a mezőgazdasági termeléstechikára korszakosan kiható *gyakorlati* fölfedezéseit. Korábban a föld úgy szerepelt, mint a természet által adott tényező. *Liebig* bebizonyította, hogy a föld termőképessége az emberi tevékenységnek alávethető. A fölfedezése óta eltelt nyolcvan esztendő gyakorlatilag megmutatta, hogy a gyöngébb minőségű németországi földeken kétszer-háromszor nagyobb termések érhetők el, mint például a magyar „Kánaánban“. Emlékeztetünk arra a tantörténeti tényre is, hogy *Marx* Károlynak egy évtizedre volt szüksége, amíg elméletébe a *Liebig*-féle fölfedezés következményeit beleilleszthette. Ilven módon úgy véljük, hogy nem alaptalan az a fölismerés, hogy az abszolút- és relatív földjáradékról régebben vallott merev tanítások ismét egy *gyakorlati* változással voltak kénytelenek számolni, amely a föld termékeinek előállítása tekintetében bekövetkezett. S így ennek, az ármagyarázatokra oly fontos kihatással bírt, a földjáradékról szóló alaptételnek az abszolút elméleti térről szintén a gyakorlat sokoldalú vizsgálatainak terére kell áthelyeződnie. Tehát nem lehet pusztán elméleti alapon eldönteni, hogy a földjáradék tana vagy a föld termékeinek tartósan emelkedő árirányzatáról vallott tétel megáll-e, hanem meg kell vizsgálni a termelés és

¹² Fr. Aereboe: Agrarpolitik. 1928. 240. o.

a társadalom gyakorlati körülményeit, főként a tényleges hozadékok alakulását és a népszaporodás adatait.

Összefoglalóan tehát azt a következtetést látjuk minden oldalról megerősítettnek, hogy az egységes árelméletek mindinkább kénytelenek teret engedni a sokoldalú gyakorlati ár-magyarázatoknak. Amiből azonban nem következik az, hogy a régebbi, logikailag kétségkívül helyes elméleti konstrukciókat teljesen föladjuk, hanem hogy ezeket a teoretikus eredményeket a gyakorlat által szükségessé tett korrekciókkal a valóságban is fölhasználni törekedjünk. Ez a következtetés kétségtelesen az árelméletnek az árpolitikához való *közeledését*, sőt az azal bizonyos mértékig való összeolvadását is jelentheti, amit azonban az elmélet integritása szempontjából sem kell kifogásolnunk. Hiszen mindez helyesen történik, különösen ha az összesség jólétének célját így a tudomány segítségével jobban megközelítjük, mintha a gazdaság-tudományt a gazdaságpolitikai gyakorlat elszigeteli vagy elhanyagolja.

Lipták László.

Középeurópai kereskedelempolitika.

Az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági egységének fölbomlása óta időközönként bizonyos mozgalmak, publicisztikai és irodalmi tervezgetések — legtöbbször nem a kormányok környékéről — fölvetik a középeurópai vagy más szóval dunai államok gazdasági közeledésének, szorosabb gazdasági együttműködésének kérdését.

A közeledés hivei abból a megállapításból indulnak ki, hogy a régi Monarchia, 53 milliónyi népességével, mezőgazdasági és ipari termelésének piaci szükségleteit tulnyomórészen kielégítő gazdasági terület volt. Ennek a helyébe léptek a sok gazdasági nehézséggel küzdő utódállamok, amelyeknek nagy gondot okoz termelési fölöslegük elhelyezése. A nehézségeken új gazdasági egyesüléssel vagy legalább is közeledéssel szeretnének a mozgalom propagálói segíteni. Gazdasági megfontolásokon kívül azután nagyon gyakran politikai célok is fűtik a tervezgetőket. Így kétségtelen, hogy a januári *Schuschnigg-Hodzsa* találkozást és az ezt követő tárgyalásokat is — amelyek egyelőre legalább eredménytelenül záródtak le — politikai célok hozták létre. Ausztria függetlenségének biztosítására irányuló törekvésében támaszt keresett. Ezért fordult a kisantant államai és elsősorban Csehszlovákia felé, amely hárommilliónyi német lakosával szintén veszélyeztetve látja állami létét, így minden politikai segítséget örömmel fogad és Hodzsa nyilatkozatai szerint szívesen csatlakoznék a római paktumhoz is. De bizonyos, hogy minden politikai célkitűzéstől eltekintve, a dunai államok gazdasági közeledésére irányuló mozgalomnak erős gazdasági megokoltsága is van.

Mi ez alkalommal azt kívánjuk megvizsgálni, milyen gazdasági föltételei és lehetőségei vannak ennek a gazdasági együttműködésnek és hogy a dunai államok döntő politikai tényezőiben megvan-e az őszinte akarat a közeledésre. Meggyőződésünk szerint ennek a kérdésnek tárgyalása során is akkor járunk el helyesen, ha a témát kiemeljük a jelszavak és az általánosságok ködéből. Félreértések elkerülése végett e sorok írója hangsúlyozni szeretné, hogy az országok és népek politikai és gazdasági közeledésének törhetetlen hive, de vizsgálódásait ezuttal sem szeretné érzelmei által befolyásoltatni.

Magyarország sűrű gazdasági kapcsolatait az utódállam-

mokkal, Ausztriával, Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával bizonyítja, hogy 1930—1935-ig behozatalunknak — évi átlagban — 43%-a származott ezekből az országokból. (L. az I. számú statisztikai táblát.) A kiviteli részesedés már nem mutat ilyen egységes képet, kivitelünknek 1930-ban 54%-a irányult ezen országok felé, a részesedés azonban 1934-ben már 37, 1935-ben pedig 31%-ra csökkent. A behozatalban is mutatkozik 1930-cal szemben kb. 3%-os csökkenés. Ez azért nem nagyobb, mert Csehszlovákiából való behozatalunk kvótája az 1930. év vége óta fennállott szerződésenkivüli állapot következtében erősen csökkent ugyan, a kisebbedett csehszlovák kvóta helyét azonban nagy részben elfoglalta Ausztria, 1935-ben pedig kivüle részben Románia. A kivitelben azonban Csehszlovákia mellett Ausztria és Jugoszlávia részesedése is csökkent 1930-cal szemben.

Mingyárt meg kell állapítani azt is, hogy a négy utódállam közül külkereskedelmi forgalmunkban döntő szerepe volt 1930-ig, de azóta is — bár kisebb mértékben — Ausztriának és Csehszlovákiának. A két ország részesedése behozatalunkban 1928—1930-ig évi átlagban 35.3% volt, amely 1934-ben 30.5, 1935-ben pedig nem egészen 24%-ra esett. Kivitelünknek nem egészen 48%-a irányult az 1928—30-as évek átlagában ez országok felé; a kvóta 1934-ben 29.3, 1935-ben 23.5%-ra csökkent. Csehszlovákiából magából az 1928—30-as évek átlagában behozatalunknak nem egészen 22%-a eredt, amely 1935-ben 4.8%-ra esett, kivitelünkben való részesedése pedig 17%-ról 4.5%-ra.

Ma természetesen nem lehet biztonsággal megállapítani, hogy a szerződésenkivüli állapot beállta nélkül is a közös devizanyomoruság és Csehszlovákiában az agrárpártok fokozódó politikai befolyása mily mértékben kényszerítette volna Magyarországot és Csehszlovákiát a kölcsönös forgalom csökkentésére. Mindenesetre feltehető, hogy a csökkenés a szerződésenkivüli állapot bekövetkezte nélkül is jelentős lett volna, mert 1930 és 1935 között más három agrárállamnak, Romániának, Jugoszláviának és Lengyelországnak Csehszlovákiával való forgalma is erősen esett abszolút értékben, bár ez országoknak Csehszlovákia külkereskedelmében való részesedése — Csehszlovákiának Lengyelországgal való forgalmától és Jugoszláviába irányuló kivitelétől eltekintve — nem mutat visszaesést, hanem némi emelkedést is tüntet föl. A kép azonban ezen országok szempontjából sem kedvező. Pedig ezekkel Csehszlovákia nemcsak normális kereskedelempolitikai viszonyban állott, hanem Romániával és Jugoszláviával a szoros politikai kapcsolatokat gazdasági téren is igyekeztek állandóan érvényre juttatni. Az ezen három állammal való forgalmi kvóta jelentéktelen emelkedésében, illetve csökkenésében természetesen szintén nagy szerepe van az ál-

I. A dunai államok, Németország és Olaszország külkereskedelmének megoszlása

Behozatal

Magyarország

Kivitel

	1929	1930	1934	1935		1929	1930	1934	1935
millió pengő					millió pengő				
Az egész bevitel értéke:	1.064	823	345	397	Az egész kivitel értéke:	1.039	912	404	458
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Ausztria	13·17	11·52	23·36	19·09	Ausztria	30·38	28·08	24·45	18·95
Csehszlovákia	21·50	21·00	7·10	4·80	Csehszlovákia	16·38	16·81	4·89	4·54
Románia	9·04	8·85	8·78	13·50	Románia	4·52	3·22	4·89	5·46
Jugoszlávia	5·07	5·10	4·08	6·20	Jugoszlávia	5·90	5·68	2·93	2·40
A négy ország összesen:	48·78	46·47	43·32	43·59	A négy ország összesen:	57·18	53·79	37·16	31·35
Németország	19·98	21·25	18·27	22·63	Németország	11·67	10·32	22·23	23·85
Olaszország	4·41	5·03	11·92	7·38	Olaszország	6·89	12·86	8·33	13·28
Egyéb orsz.	26·83	27·25	26·49	26·40	Egyéb orsz.	24·26	23·03	32·28	31·51
	100·00	100·00	100·00	100·00		100·00	100·00	100·00	100·00

Bevitel

Ausztria

Kivitel

	1929	1930	1934	1935		1929	1930	1934	1935
millió schilling					millió schilling				
Az egész bevitel értéke:	3.310	3.318	1.190	1.171	Az egész kivitel értéke:	2.206	2.220	818	874
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Magyarország	10·7	10·4	11·1	9·4	Magyarország	8·0	6·5	11·4	10·6
Csehszlovákia	19·6	17·5	13·6	12·8	Csehszlovákia	13·8	12·1	7·6	7·3
Románia	4·2	4·8	5·5	6·9	Románia	5·1	4·6	6·1	6·2
Jugoszlávia	4·4	5·4	8·3	6·8	Jugoszlávia	7·7	8·0	6·1	6·0
A négy ország összesen:	38·9	38·1	38·5	35·9	A négy ország összesen:	34·6	31·2	31·2	30·1
Németország	23·6	21·1	17·5	16·7	Németország	15·9	17·5	16·2	16·0
Olaszország	3·8	3·9	4·2	4·7	Olaszország	8·2	9·5	10·8	14·0
Egyéb orsz.	33·7	36·9	39·8	42·7	Egyéb orsz.	41·3	41·8	41·8	39·9
	100·0	100·0	100·0	100·0		100·0	100·0	100·0	100·0

Bevitel

Csehszlovákia

Kivitel

	1929	1930	1934	1935		1929	1930	1934	1935
millió cseh korona					millió cseh korona				
Az egész bevitel értéke:	19.988	15.715	6.392	6.735	Az egész kivitel értéke:	20.499	17.474	7.288	7.951
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Magyarország	4·8	5·9	2·0	2·0	Magyarország	6·4	5·8	2·1	1·7
Ausztria	7·8	7·7	5·1	4·6	Ausztria	15·0	14·0	10·6	9·5
Románia	2·4	3·6	2·9	3·9	Románia	3·8	3·4	3·7	4·8
Jugoszlávia	1·7	2·8	3·1	5·4	Jugoszlávia	5·6	8·7	3·5	4·0
A négy ország összesen:	16·7	20·0	13·1	15·9	A négy ország összesen:	30·8	31·9	19·9	20·0
Németország	25·0	25·4	19·4	17·3	Németország	19·4	17·0	21·5	14·9
Olaszország	2·3	2·4	3·8	2·8	Olaszország	2·7	2·8	2·9	2·6
Egyéb orsz.	56·0	52·2	63·7	64·0	Egyéb orsz.	47·1	48·3	55·7	62·5
	100·0	100·0	100·0	100·0		100·0	100·0	100·0	100·0

Bevitel

Románia

Kivitel

	1929	1930	1934	1935		1929	1930	1934	1935
millió lej					millió lej				
Az egész bevitel értéke:	29.397	22.541	13.209	10.375	Az egész kivitel értéke:	28.948	28.526	13.656	16.456
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Magyarország	4·98	3·94	4·10	—*)	Magyarország	11·09	7·46	5·50	—*)
Ausztria	12·54	11·63	9·90	—	Ausztria	9·44	9·07	9·10	—
Csehszlovákia	13·57	14·63	9·90	—	Csehszlovákia	6·18	6·96	5·40	—
Jugoszlávia	0·93	0·34	0·70	—	Jugoszlávia	1·74	1·79	1·10	—
A négy ország összesen	32·02	30·54	24·60	—	A négy ország összesen	28·45	25·28	21·10	—
Németország	24·08	25·07	15·50	—	Németország	27·64	18·80	16·60	—
Olaszország	6·85	7·92	7·30	—	Olaszország	7·73	12·88	7·70	—
Egyéb orsz.	37·05	36·47	52·60	—	Egyéb orsz.	36·18	43·04	54·60	—
	100·00	100·00	100·00	—		100·00	100·00	100·00	—

*Az idevágó adatok még nem állanak rendelkezésünkre.

Bevitel

Jugoszlávia

Kivitel

	1929	1930	1934	1935		1929	1930	1934	1935
millió dinár					millió dinár				
Az egész bevitel értéke:	7.595	6.960	3.573	3.700	Az egész kivitel értéke:	7.922	6.780	3.878	4.030
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Magyarország	6·46	5·83	2·88	2·91	Magyarország	6·80	7·18	3·52	4·98
Ausztria	17·43	16·82	12·73	11·92	Ausztria	15·63	17·68	16·36	14·32
Csehszlovákia	17·50	17·60	11·69	13·97	Csehszlovákia	5·38	8·20	11·28	13·40
Románia	2·40	3·20	1·78	1·84	Románia	12·94	2·95	1·01	0·40
A négy ország összesen:	43·79	43·45	29·08	30·64	A négy ország összesen	40·75	36·01	32·17	33·10
Németország	15·64	17·55	13·91	16·17	Németország	8·52	11·66	15·42	18·65
Olaszország	10·84	11·25	15·53	10·02	Olaszország	24·88	28·31	20·57	16·68
Egyéb orsz.	29·73	27·75	41·48	43·17	Egyéb orsz.	25·85	24·02	31·84	31·57
	100·00	100·00	100·00	100·00		100·00	100·00	100·00	100·00

Bevitel

Németország

Kivitel

	1929	1930	1934	1935		1929	1930	1934	1935
millió márka					millió márka				
Az egész bevitel értéke:	13.986	10.884	4.734	4.310	Az egész kivitel értéke:	14.456	11.872	4.667	4.319
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Magyarország	0·64	0·75	1·35	1·81	Magyarország	1·01	0·99	0·85	1·46
Ausztria	1·44	1·66	1·40	1·65	Ausztria	3·05	3·04	2·29	2·50
Csehszlovákia	3·43	3·30	3·43	2·82	Csehszlovákia	4·55	4·45	3·18	3·01
Románia	1·51	2·18	1·25	1·85	Románia	1·14	1·16	1·09	1·48
Jugoszlávia	0·44	0·69	0·77	1·42	Jugoszlávia	1·06	1·45	0·67	0·85
Az öt ország összesen	7·46	8·58	8·20	9·55	Az öt ország összesen	10·81	11·09	8·08	9·30
Olaszország	3·16	3·36	3·90	4·35	Olaszország	4·17	4·08	5·27	6·44
Egyéb orsz.	89·38	88·06	87·90	86·10	Egyéb orsz.	85·02	84·83	86·65	84·26
	100·00	100·00	100·00	100·00		100·00	100·00	100·00	100·00

Bevitel

Olaszország

Kivitel

	1929	1930	1934	1935 I.-VI. hó**		1929	1930	1934	1935 I.-VI. hó**
millió lira					millió lira				
Az egész bevitel értéke:	21.907	17.456	7.735	3.875	Az egész kivitel értéke:	15.246	12.128	5.412	2.433
Az egyes országok százalékos részesedése:					Az egyes országok százalékos részesedése:				
Magyarország	0.86	1.74	1.27	1.78	Magyarország	0.76	0.85	2.41	1.93
Ausztria	2.21	2.36	2.45	3.24	Ausztria	2.80	3.21	2.27	2.90
Csehszlovákia	1.23	1.44	1.26	1.26	Csehszlovákia	1.07	1.14	1.61	1.51
Románia	0.94	2.86	1.65	2.02	Románia	1.10	1.34	1.39	1.30
Jugoszlávia	2.91	4.05	2.64	2.46	Jugoszlávia	1.75	2.17	2.59	2.49
Az öt ország összesen:	8.15	12.45	9.27	10.76	Az öt ország összesen:	7.48	8.71	10.27	10.13
Németország	12.21	12.49	15.66	16.52	Németország	11.66	12.81	15.42	16.77
Egyéb orsz.	79.64	75.06	75.07	72.72	Egyéb orsz.	80.86	78.48	74.31	73.10
	100.00	100.00	100.00	100.00		100.00	100.00	100.00	100.00

**Az abesszin háború kitörése óta Olaszország nem teszi közzé külkereskedelmi statisztikáját.

talános áresésnek, különösen a mezőgazdasági cikkek ársúlylyedésének.

Ausztriának és — ma már csökkent mértékben — Csehszlovákiának is külkereskedelmünkben elfoglalt uralkodó szerepe csak természetes. Kivitelünknek ugyanis még mindig több mint 60%-a a mezőgazdaság és a mezőgazdasági ipar termékeiből áll, bár egyéb ipari kivitelünk is mind nagyobb jelentőségre tesz szert. A mezőgazdaság és mezőgazdasági ipar termékei azonban természetesen elsősorban nem a másik két dunai agrárállamba irányulnak. Behozatalunk nagyrészt ipari nyersanyag, fél- és készgyártmány, amelynek szállítására szintén nagyobb mértékben képes a két ipari állam, sőt közülük Ausztria átviteli kereskedelmével is mind fokozottabb szerepet vállal nyersanyagellátásunkban. Bár azt is meg kell állapítani, hogy Romániából és Jugoszláviából is jelentős mennyiségű nyersanyagot hozunk be. Így nyers ásványolajszükségletünket ugyyszólván kizárólag Romániából szerezünk be, fabehozatalunkban is jelentős ennek az országnak szerepe, míg Jugoszláviából számottevő mennyiségű nyersbőrt, rezet, cserzőanyagkivonatot, nyers- és ócskavasat importálunk. Jugoszlávia és Románia egyébként ipari kivitelünknek is kétségtelenül fontos piacai, bár exportunkban nem játszanak oly szerepet, amely földrajzi helyzetüktől és egyes iparágaink fejlettségétől várható volna. Ebben nyilván része van a versenyalamok, elsősorban Németország kedvezőbb kiviteli föltételeinek.

Magyarország külkereskedelmében igen fontos szerepe van Németországnak és Olaszországnak is.

1935-ben mind behozatalunkban, mind kivitelünkben Németország az első helyet foglalta el. Ezt a pozícióját 1936 első kilenc hónapjában is megtartotta és az év folyamán valószínűleg meg is fogja tartani. Behozatalunkban 1935-ben 22.6, kivitelünkben körülbelül 24%-kal részesedett. Németországnak kivitelünkben való ez az előretörése elsősorban ismert nyersanyagbeszerzési és devizaneheztségeivel magyarázható, amelyek arra készítették Németországot, hogy minél nagyobb mértékben vegye igénybe a német-magyar kliringszerződés által biztosított kényelmes élelmiszer- és nyersanyagbeszerzési lehetőségeket. Kétségtelen tehát, hogy a német oldalon olyan eltolódás mutatkozik, amelynek elsősorban az időleges devizahelyzet, nem pedig az ország gazdasági alakításában beállott változások az okai és amelynek állandóságára nem lehet számítani. Az autarkikus politika ugyanis, amely teljes erővel érvényesült a császárság és a weimari köztársaság ideje alatt, a nemzeti szocialista kormányzatnak is hangsúlyozott programpontja. És ha Németország 1934. és 1935. évi kedvezőtlen takarmánytermése, a fegyverkezés fokozott devizaszükséglete és a csökkenő kivitel következtében beállott devizahiány mellett egyelőre még rászorul Magyarország sertés-, szarvasmarha-, zsir- és egyéb élelmiszerszállításaira, Németországban az önellátásra való törekvésnek már ma is számos jelét látjuk. Ezenkívül a devizahelyzet megjavulásával Németországot fontos kiviteli érdekei arra fogják kényszeríteni, hogy ismét fokozottabb mértékben importáljon mezőgazdasági termékeket Dániából, Hollandiából és a tengerentuli agrárállamokból. Ha ez igaz is és a jövőben nem bírjuk állandóan kivitelünk 24%-át Németországban márkáért, illetve nagyrészen német iparcikkekért eladni, Németország mindig fontos fogyasztópiacunk marad, még ha kivitelünkben való kvótája arra a 11%-ra esik is vissza, amelyet az 1928—30-as évek átlagában képviselt.

A Magyar Nemzeti Banknak mindenesetre gondot okoztak a fölgyülemlett márkakövetelések, amelyek növekedése azonban legalább egyelőre megszűnt. Az 1936 március és július 1-én életbelépett megállapodások által fölemelt behozatali kontingensek és a Németországból való behozatalnak biztosított egyéb lehetőségek (egyes, azelőtt Csehszlovákiából való beszerzéseknek Németország felé való irányítása) az 1936. év első kilenc hónapjában Németországgal való kereskedelmi mérlegünket körülbelül 700.000 P-vel aktívá tették. A Németország által — bár meglehetősen szűk keretekben — szállított egyes tengerentuli nyersanyagok értéke, továbbá a Németországnak márkában fizetett tranzit- és tengeri fuvardijak és bizonyos állami szükségletek is hozzájárulnak követeléseink kisebbedéséhez. Ezzel szemben a Németországba szállított legfontosabb kiviteli cikkeinkből, vá-

gott, illetve élő sertésekből és disznózsirból a szállítások augusztus óta szünetelnek. A sertésállomány ugyanis nálunk a tavalyi rossz takarmánytermés hatása alatt jelentkezett túlzott kínálat következtében csökkent, míg Németországban már sikeresen fogtak hozzá az állatállomány pótlásához. A javuló német sertésállomány mellett a világpiaci árak fölé emelkedett magyar sertés- és zsirárakat német részről nem hajlandók megfizetni. Mindaddig tehát, amíg az idei kedvező takarmánytermés olcsóbb takarmányával hizlalt sertések a piacon nem jelentkeznek, a Németország felé irányuló szállítások vontatottan fognak folyni. Ez a körülmény is alkalmas lesz arra, hogy követeléseink nem növekedvén, Németországgal való fizetési mérlegünk lassanként kiegyenlítődjék.

Ez alkalommal talán jó lesz rámutatni arra is, hogy Németország többmilliárdos külkereskedelmi forgalmában Magyarország aránylag kis szerepet játszik. Németország egész bevitelében 1930-ban 0.8%-kal és 1934-ben és 1935-ben is — odairányuló kivitelünk nagymértékű emelkedésének ellenére is — csak 1.4%-kal, illetve 1.8%-kal, kivitelében pedig e két első évben nem egészen 1%-kal, 1935-ben pedig 1.5%-kal részesedtünk.

Hozzá kell fűzni ehhez még azt is, hogy a másik négy dunai államot Magyarországhoz hasonlóan egyaránt fontos érdekek fűzik a 65 milliós Németországhoz, mint fogyasztó- és beszerzőpiachoz. Németországot külkereskedelmének nagy terjedelménél és sokoldalúságánál fogva már kisebb érdekei kapcsolják a dunai államokhoz. Németországnak a másik négy dunai állam külkereskedelmében is kimagasló jelentősége van. Részesedése mindegyik államnak mind a bevitelében, mind pedig a kivitelében külön-külön 15—25% körül mozog. Németország ezzel szemben kivitelének mintegy 10%-át helyezi el az öt dunai országban, míg bevitelében 8—9%-kal szerepelnek.

Ugyanez különben Olaszországgal kapcsolatban is megállapítható. Olaszország az utóbbi években kivitelének körülbelül 8—10%-át helyezte el a dunai államokban, míg bevitelének körülbelül 10—12%-a származott ezekből az országokból. Külkereskedelmének tehát körülbelül 90%-át más területekkel bonyolította le, amelyekkel való forgalmának biztosítása életbevágó érdeke, míg a dunai államokkal való gazdasági kapcsolatai nem olyan döntő jelentőségűek. Viszont nagyon fontos ránézve is a német kapcsolat, amely többet jelent számára, mint a dunai államok együttesen. Németország évek szerint változóan 13—17%-kal részesedik Olaszország bevitelében és kivitelében külön-külön.

Az eddig előadottakban megpróbáltuk nagy vonásokban

megvilágítani az utódállamok egymásközi gazdasági kapcsolatait és viszonyukat két fontos fogyasztó- és beszerzőpiacukhoz, Németországhoz és Olaszországhoz. A kérdést természetesen elsősorban Magyarország szempontjából vizsgáltuk. De talán az eddigi fejtegetésekből is kitűnik, hogy a többi dunai államot is fontos érdekeik fűzik a másik négy utódállammal való forgalomhoz, bár különösen Ausztria és Csehszlovákia sokrétű ipari kivitele számára az egész világpiac fontos, míg a két agrárállam, Jugoszlávia és Románia, amelyek egymást gazdaságilag egyáltalában nem egészítik ki, egymással egészen jelentéktelen forgalmat bonyolítanak le. Bevitelüknek és kivitelüknek 1—2%-a esik az utóbbi években a másik állammal való forgalomra. Ausztria kiviteléből 1930-ban, 1934-ben és 1935-ben 30—31% esik az utódállamokkal való forgalomra, Csehszlovákiáéból 1930-ban még 32, 1934-ben és 1935-ben már csak 20%, főképp a Magyarországra és a Jugoszláviába irányuló kivitel csökkenése következtében.

Ezek mind jelentős számok, de 57, illetve 54%-ot, amint Magyarországnak az utódállamokba irányult kivitele képviselt 1929-ben, illetve 1930-ban, eövik államnál sem találunk. Azt mondhatjuk talán, hogy a gazdasági válság bekövetkezése, a mezőgazdasági árak rendkívüli süllyedése és a csehszlovák-magyar vámháború kitörése előtt Magyarország érdekeltisége a legerősebb volt az utódállamokkal és elsősorban az Ausztriával és Csehszlovákiával való forgalomban. Azóta, mint fentebb láttuk, kivitelünkben való kvótájuk 1935-ben 31%-ra csökkent. A közölt adatok azt is mutatják, hogy mindegyik utódállamnak igen fontos gazdasági kapcsolatai vannak a világ többi részével is, de Magyarország sem hanyagolhat el oly fontos kiviteli piacokat, mint Németország, Olaszország és a kivitelünkben mind fokozottabb jelentőségre szert tevő Nagybritannia, Svájc, Franciaország, Britindia, Németalföld, Svédország, Egyiptom, Palesztina, Egyesült Államok stb.

A középeurópai gazdasági közeledésről a 20-as és 30-as években igen sokat irtak és beszéltek. Különösen sokat foglalkozott irodalmi téren és az élőszóval való propaganda területén is ezzel a kérdéssel az ő meg nem ingatható optimizmusával és fáradhatatlan buzgóságával *Hantos Elemér*. Az ügyet gyakorlatilag azonban sem az előadások, sem a publicisztika, de *Briand*nak 1930-ban az Európai Egyesült Államokról a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett idillikus koncepciója, sőt még *Tardieu*nek 1932 márciusában közzétett Középeurópa-terve sem vitte előre. A Tardieu-terv nem valósulhatott meg részben Németország és Olaszország ellenállása következtében, de különösen azért nem, mert a politikai és gazdasági önállóságukhoz ragaszkodó utódállamok elsősorban politikai okokból nem mutattak semmiféle komoly hajlandóságot a tervhez való csatlakozásra. Tardieu középeurópai tervével

kapcsolatban többoldalról hangsúlyozták, hogy a francia politika végre ráeszmélt arra, mily nagy hiba volt a Monarchia egységes gazdasági területének széttörése és most szeretné a békeszerződés könnyelmű és végzetes határozatait jóvátenni. Akik azonban ezt emlegették, megfeledeztek arról, hogy ma már a régi Monarchia helyreállításáról nem lehet szó. A mezőgazdasági termékekkel való ellátás tekintetében a Monarchiához még leginkább hasonló alakulat volna Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia egyesülése, de Jugoszlávia és Románia csatlakozása erősen megváltoztatná a képet. A régi Monarchia Galiciával mezőgazdasági importterület volt és mezőgazdaságának a nagy fogyasztóterületen kielégítő árat biztosított a belül vámmentes és kívülről vámmal védett forgalom. A Tardieu-féle koncepcióban azonban a régi Szerbia és Macedónia, a régi Románia és Besszarábia mezőgazdasági területei is helyet foglalnának és kiesne belőle Galicia, mely a Monarchia főnnállásának idejében Magyarország egyik legfontosabb lisztfogyasztó piaca volt. Ha Jugoszlávia, Románia és Magyarország mezőgazdasági kivitelét egybevetjük Ausztria és Csehszlovákia felvevőképessegével, már jelentős gabona-, tengeri-, szarvasmarha-, baromfi-, tojás- és egyéb mezőgazdasági fölöslegek jelentkeznek, úgyhogy az agrárcikkek elhelyezésének gondjai az új alakulatban is főnnállanának. Egyébként is számolni kell a mezőgazdasági termelés terén Ausztriában és Csehszlovákiában a Tardieu-terv közzététele óta is beállott olyan fejlődéssel és alkatbeli változásokkal, amelyek e két ország beviteli szükségletét lényegesen korlátozzák. Így az osztrák földmivelésügyi minisztériumnak egy 1935 decemberében közzétett büszke — bár nem pontos, inkább hozzávetőleges — statisztikája szerint Ausztria búzával 56, hussal 80, főzeléssel 90, burgonyával, rozssal, cukorral, tejjel vajjal és sajttal 100%-ig bírja már önmagát ellátni. Mindenesetre megállapítható, hogy Ausztriának ezen termékekből való bevitele erősen csökkent, míg a növekvő jelentőségű állattenyésztés és hizlalás céljaira kukoricából és egyéb takarmányneműekből való bevitele nagymértékben emelkedett. (Lásd a II. sz. statisztikai táblát.) Mint-hogy azonban Ausztriában nemcsak a buzabevitel, hanem a buza fogyasztás általában is visszaesett, amit a tömegek fogyasztóképessegének gyöngülésével, de elsősorban a táplálkozásban beállott lényeges változásokkal — nagyobb mértékű gyümölcs-, főzelék- és rozskenyérfogyasztással — magyaráznak,¹ a bevétel süllyedésében a belföldi termelés emelkedésén kívül a fogyasztás csökkenésének is lényeges része van.

¹ L. Weizenverbrauch und -einfuhr, Der Oest. Volkswirt, 1936. jun. 6. 698. 1.

**II. Egyes mezőgazdasági termékek termelése és külkereskedelmi forgalma
Ausztriában és Csehszlovákiában.**

		Bevetett, ill. leültetett te- rület: hektár	Termés- mennyiség becslése: q	Bevitel q	Kivitel q
A u s z t r i a					
Buza*	1929	208.450	3,145.904	4,357.527	21.369
	1930	205.478	3,267.975	4,719.502	82.332
	1934	231.817	3,621.398	2,897.512	12.042
	1935	246.000	4,243.000	2,473.770	9.651
Rozs*	1929	374.270	5,104.879	1,146.401	17.089
	1930	375.049	5,241.680	1,201.698	19.926
	1934	381.709	5,745.158	415.248	16.229
	1935	376.000	5,875.000	603.513	13.597
Árpa	1929	158.193	2,694.417	687.079	4.593
	1930	173.959	2,673.217	895.501	10.095
	1934	166.608	2,947.630	1,202.229	689
	1935	163.000	2,718.000	600.997	636
Tengeri	1929	55.776	1,172.800	1,251.058	8.416
	1930	57.740	1,208.033	1,988.950	7.203
	1934	64.942	1,550.430	4,959.896	764
	1935	65.000	1,186.000	3,869.826	333
Bor	1929	34.253	572.646 hl	424.174 hl	776 hl
	1930	34.920	1,202.417 „	372.538 „	627 „
	1934	31.587	908.874 „	48.503 „	575 „
	1935	32.000	1,200.000 „	64.328 „	349 „
C s e h s z l o v á k i a					
Buza*	1929	818.662	14,397.722	3,959.160	35.616
	1930	799.213	13,772.889	5,618.027	35.784
	1934	942.397	13,611.645	135.030	5.970
	1935	965.829	16,899.574	964.554	4.850
Rozs*	1929	1,088.577	18,336.005	230.899	756.857
	1930	1,051.964	17,875.710	129.368	452.885
	1934	1,000.898	15,232.749	12.694	11.862
	1935	1,017.366	16,384.067	10.070	9.414
Árpa	1929	744.322	13,950.284	2.870	1,219.227
	1930	677.136	12,177.901	6.321	1,430.181
	1934	665.432	10,343.819	1.090	530.040
	1935	647.485	10,614.209	570	457.000
Tengeri	1929	135.392	2,314.803	2,002.835	519
	1930	147.345	2,485.014	2,736.628	478
	1934	147.911	2,470.894	2,138.680	160
	1935	152.495	1,770.000	1,218.330	110
Bor	1929	17.088	224.034 hl	247.457 hl	12.962 hl
	1930	17.862	473.992 „	233.628 „	10.700 „
	1934	21.044	328.576 „	75.146 „	69 „
	1935	24.000	570.000 „	84.140 „	35 „

* Buzára, ill. rozsra átszámított liszttel együtt.

		<i>Ausztria</i>	<i>Csehszlovákia</i>
B e v i t e l			
Buzaliszt	1929	1,437.619 q	1,638.068 q
	1930	1,552.148 „	1,904.775 „
	1934	398.537 „	8.950 „
	1935	427.468 „	7.760 „
Élő sertés	1929	771.759 db	797.431 db
	1930	737.450 „	537.561 „
	1934	389.643 „	82.776 „
	1935	498.578 „	195.812 „
Disznózsir és szalonna	1929	178.280 q	301.638 q
	1930	105.857 „	238.728 „
	1934	4.293 „	135.050 „
	1935	3.284 „	97.340 „
Élő szarvasmarha	1929	119.822 db	98.911 db
	1930	113.918 „	104.838 „
	1934	27.599 „	480 „
	1935	24.698 „	1.004 „
Friss hus	1929	308.690 q	17.198 q
	1930	309.618 „	10.162 „
	1934	49.308 „	40 „
	1935	69.297 „	90 „
Friss főzelék	1929	1,279.646 q	—
	1930	1,080.479 „	230.297 q
	1934	549.734 „	89.921 „
	1935	498.083 „	101.124 „
Tojás	1929	142.094 q	48.406 q
	1930	176.011 „	53.996 „
	1934	66.792 „	38.153 „
	1935	45.648 „	52.165 „

Hasonló jelenségeket látunk Csehszlovákiában is, amelynek szarvasmarha- és lisztbevitale ugyszólván teljesen megszűnt és sertésbevitale is erősen csökkent. Csehszlovákia ma már az ipar és az ipari munkásság érdekeire való minden tekintet nélkül érvényesített autarkikus politikájának eredményeképpen nemcsak el bírja magát látni búzával, rozssal, árpával és zabbal, hanem a csehszlovák állami gabonaegyed-áruság olyan fölöslegekkel rendelkezik, hogy az 1935—36. gazdasági év végén az osztrák kormánnyal tárgyalta buza-eladás ügyében és az új gazdasági évre mintegy 6 millió q buza-fölösleget hozott át. Amit egyébként az osztrák buza-fogyasztás csökkenéséről mondtunk, Csehszlovákiára nézve fokozottabb mértékben áll fenn, már a csehszlovákiai ipari munkanélküliség nagyobb terjedelménél fogva is. Mindezzel szemben az iparosodás erősen fejlődött Magyarországon és kisebb mértékben Romániában és Jugoszláviában is.

A háboru óta az ipari államokban létesített mezőgazda-

sági befektetések és a mezőgazdasági államokban életrehi-vott iparvállalatok mindenesetre igen nagy akadályai a vám-politikai közeledésnek. Nemzeti, függetlenségi, hatalmi törek-vések, a háboru esetére való ellátás biztosítása, a szaporodó la-kosság foglalkoztatásának szempontjai voltak az irányadók ezeknek a mezőgazdasági és ipari befektetéseknek létrehozá-sánál. Az autarkias berendezések főképp külföldi, elsősorban amerikai, kisebb részben angol, svájci, francia és holland tőke segítségével jöttek létre.² Az utódállamok sokmilliárd svájci frankra rugó és ma nagyrészen befagyott külföldi adósságait — ha nagy engedményekkel is — egyszer meg kell fizetni, vagy legalább is törlesztésről és kamatfizetésről kell gondos-kodni. De ettől eltekintve is, nehezen képzelhető el, hogy eze-ket a tőkebefektetéseket bármelyik államban a vámvédelem teljes vagy nagyrészen való hatálytalánításával értékte-lenné tegyék. Azt is szokták javasolni, hogy az új alakulat-ban résztvevő államok azonos termelőágai egyezzenek meg egymással. A mezőgazdaságban erre nem találunk példát és az utóbbi évek bukaresti, szinajai, varsói buzatanácskozásai, a londoni és budapesti nemzetközi buzakonferenciák ered-ménytelenségei nyomatékosan bizonyítják, hogy az egyes or-szágok mezőgazdasága közötti összeműködésre nincs kilátás. Az iparban állanak fenn ugyan nemzetközi kartelek és így az utódállamok bizonyos iparágai között létesítendő államközi megállapodásokról is lehetne szó. Az ilyen megállapo-dások egyes kevésbé jövedelmező telepeknek a tulajdo-nosok kártalanítása mellett való üzemén kívül helyezé-sével is járhatnak. Ez magángazdasági szempontból kielégítő megoldás lehet, de nemzetgazdasági szempontból már ke-vésbé, mert a munkanélküliek ellátásáról valamely formában gondoskodni kell és a kereskedelmi mérleg alakulása sem le-het közömbös. Ezzel szemben igaz, hogy a gazdasági közele-désnek éppen az a célja, hogy egyes termelőágak helyzetét javítsa és így a munkanélküliek a kedvezőtlenebb helyzetbe került iparágakból vagy pusztulásra ítélt üzemekből a köze-ledés által támogatott termelőágakba és üzemekbe helyezked-hetnek át és ha egyes árukból a bevétel emelkedik, más árukból való kivitel növekedésére lehet számítani. A befekte-tésekkel kapcsolatban előadottak tehát nem szólnak döntően a közeledés ellen, de rámutatnak az ezen a téren is fennálló súlyos nehézségekre.

Ezeket a szempontokat egyébként *Sir Josiah Stamp* is kihangsúlyozta a Budapesten, 1936 szeptember 25-én a Society of the Hungarian Quartely és a Magyar Közgazdasági Társa-

² L. Fritz Radeck: *Wirtschaftszersplitterung im Donaauraum (Vorausset-zungen einer Wiederannäherung)*, Pester Lloyd, 1936. feb. 25. reggeli lap.

ság közös előadó ülésén tartott előadásában. A külkereskedelem élénkülése az ipar és a pénzügyek terén mutatkozó fejlődést Sir Josiah szerint csak távolról követi. Az az idő, amelyben a nemzetközi kereskedelem viszonylag legmagasabb mértékét elértük, talán már nem jön többé vissza. Világos ugyanis, hogy az árucseré számára akkor állanak fenn a legjobb föltételek, ha magas ipari fejlődéssel bíró államok elmaradt államokkal állanak szemben, ha tehát a termelő-képességben igen nagy különbségek vannak az államok között. Ilyen állapot azonban csak akkor tartható fenn, ha az a meggyőződés uralkodik a közvéleményben, hogy a nemzetközi munkamegosztás biztosítva van, ha az egész világ hisz a béke állandóságában, az áru-, tőke- és munkaforgalom szabadságában, szóval ha a háborúelőtti idők szelleme irányítja a cselekvéseket. Az újabb idők nacionalizmusa ezen a téren alapvető változást idézett elő és az egyes nemzetgazdaságok elszigetelődése kiegyenlítette az államok termelő szervezetének azokat az ellentéteit, amelyek a külkereskedelem fölvirágzását oly nagy mértékben mozdították elő. Lehetséges, hogy az árucseré és a belföldi termelés terjedelme közti régi viszony sohasem áll többé helyre³.

Talán fölösleges a Tardieu-terv további bírálatára kiterjeszkedni, mindenekelőtt azért is, mert megvalósítása ma sem aktuális, de ettől eltekintve, gazdasági és politikai tervek hatásainak előre való kiszámítása teljes biztonsággal nem lehetséges és nincs kizárva, hogy azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy a gazdasági és politikai közeledés a belső és külső bizalomnak és a fogyasztóképességnek olyan mértékű megerősödését hozná magával, amely mellett az alakulatban résztvevő agrárállamok, de az ipari államok kiviteli gondjai is megszűnnének, illetve nagymértékben enyhülnének.

A középeurópai gazdasági közeledés terén egyetlen nagyobb jelentőségű kísérlettel találkozunk, az 1934 márciusában megkötött római hármasegyezményben és az azt követő 1934 júliusában életbelépett kereskedelmi szerződésekben, amelyeket 1935-ben és 1936-ban is megújítottak. Főnnállásának valamivel több mint két esztendeje talán nem elég idő ahhoz, hogy a római egyezmény hatásairól végérvényes ítéletet mondjunk. A statisztika mindenesetre azt mutatja, hogy a megállapodások inkább kedveztek Ausztriának és Olaszországnak, mint nekünk. Magyarország szempontjából azonban kétségtelenül megvolt az az előnyük, hogy 1934. évi buza-fölöslegének tulnyomó részét a világpiaci árnál jóval magasabb áron helyezhette el és egyéb mezőgazdasági kivitelének jelentős részét is erre a két piacra vihetette ki, ha már nem is olyan jó árakon, mint a búzát. Az 1935. évi buzatermésfölső-

³ L. P. Lloyd, 1936. szept. 25. reggeli lap.

leg legnagyobb részének elhelyezését szintén biztosította a hármasegyezmény, bár nem olyan árelőnnyel, mint 1934-ben. Ezenkívül részben árviták, részben annak következtében, hogy az osztrák búzaszükséglet kisebbnek mutatkozott, mint az osztrák termésbecslés alapján várni lehetett, az 1935—36. gazdasági év végéig a szerződésben előírányzott 1.5 millió métermázsa buza helyett csak körülbelül 1 milliót és 500.000 métermázsa liszt helyett csak körülbelül 335.000 q-t szállítottunk Ausztriába. (Igaz, hogy 1936 júliusában még módunkban állott mintegy 200.000 q régi búzát és néhány ezer q, régi búzából őrölt lisztet is szállítani.) Az 1936—37. évi búzaszállításokra vonatkozó megállapodást Ausztriával és Olaszországgal nagyjában azonos feltételekkel kötöttük meg, mint az előző években.

A hármasegyezmény tartama alatt Ausztria és Olaszország kiviteli pozíciója megerősödött Magyarországon, ezzel szemben a mi kivitelünk helyzete Ausztriában gyöngült és Olaszországban sem erősödött. Míg Ausztria behozatalunkban 1930-ban 11.5%-kal vett részt, 1934. és 1935. évi kvótája 23.4, illetve 19%-ra emelkedett. (1936 első kilenc hónapjában 15.7 százalék.) Kivitelünkben való részesedése ellenben 28%-ról 24.5, illetve 19%-ra esett. (1936 első kilenc hónapjában 17%.) Olaszországnak behozatalunkban való részesedése 1930-ban 5% volt, ez 1934-ben 12%-ra emelkedett és 1935-ben ismét 7.4%-ra esett (1936 első kilenc hónapjában 7.8%), míg kivitelünkben elfoglalt kvótája az 1930. évi nem egészen 13%-ot Olaszország fokozódott háborús beszerzései mellett 1935-ben is alig haladta meg. (1934: 8.33, 1935: 13.28, 1936 első kilenc hónapjában 14.4%.) Nem szabad említés nélkül hagyni azonban, hogy a két országból eredő behozatal emelkedésében része van annak is, hogy nyersanyagellátásunkban való szerepük, különösen 1934-ben a devizaneheztségek mellett erősen emelkedett, annak következtében, hogy a kliringmegállapodások ez országokból a saját maguk termelte, de tranzitókereskedelmiük által szállított nyersanyagok beszerzését is megkönnyítették⁴.

Ha a hármaspaktumhoz Csehszlovákia is csatlakoznék, mint a januári tárgyalásokon kilátásba helyezték, ezt Magyarországon is biztonnal megelégedéssel fogadnák. Mindenesetre mint örömdetes eseményt kell megemlíteni, hogy

⁴ E sorok írásakor még nem lehet megítélni, hogy a lira árfalyomának a nyugati aranyvaluták értékesökkentése nyomán 1936 október 5-én életbeléptetett 40%-os leszállítása mily mértékben gyöngíti versenyképességünket az olasz piacon és azokban az országokban, amelyekben az olasz gyümölcs, főzelék, bor, textil- és gumiárak, villamos és egyéb gépek stb. versenyével kell megküzdenünk. Ugyanigy számítani kell arra is, hogy a csehkorona kb. 16%-cs értékesökkenéséről október 11-én életbeléptett törvény szintén érinteni fogja versenyképességünket nemcsak Csehszlovákiában, hanem főképp ipari kivitelünket egyéb piacokon is, elsősorban a Balkán államaiban.

1935 július 1-én ismét helyreállott az 1930 végén megszakadt kereskedelmi szerződéses viszony Csehszlovákia és Magyarország között, bár a mai kontingentált forgalom mellett kevés gyakorlati jelentőséggel. Jugoszláv és román mértékadó tényezők eddig mindig elzárkóztak a közép-európai közeledés gondolata elől, csupán a kisantant gazdasági tanácsának Belgrádban 1936 május 6-án és 7-én tartott értekezlete fogadott el erre vonatkozóan egy általánosságban mozgó és keveset mondó határozatot és az októberi bukaresti tanácskozás is foglalkozott a kérdéssel.

A fenti fejtegetésekből, úgy gondolom, meg lehet állapítani, hogy valóságos közeledésről csak abban az esetben lehet szó, ha Ausztria és Csehszlovákia eddigi mezőgazdaságvédő és fejlesztő politikáját hajlandó lényegesen enyhíteni. A közeledés föltétele a másik oldalról természetesen a magyar ipar védelmének gyöngítése volna. Ha Jugoszláviához és Romániához való szorosabb kapcsolatra is sor kerülne, ez a jugoszláv és román ipari vámvédelem enyhítésével is járna, amiben a magyar ipar legalább részben kárpótlást találhatna eddigi védelmének gyöngüléséért.

A dunai államok gazdasági közeledésének megvalósítása mindenesetre minden oldalról sok-sok jóakaratot és lemondást tesz szükségessé. Ezenkívül a nemzetközi bizalom helyreállítását, a valuták stabilizálását, közlekedéspolitikai feladatok megoldását — mert a közeledésnek nemcsak kereskedelempolitikai, hanem valutáris és közlekedéspolitikai föltételei is vannak — és végül az utódállamok között barátságosabb politikai légkör kialakulását is, amelynek előfeltétele a békeszerződés által biztosított kisebbségi jogok kölcsönös tiszteletben tartása. A mai viszonyok között, amikor Magyarországnak többek között Csehszlovákiával, Romániával, Jugoszláviával és Olaszországgal való forgalma teljesen az árukompenzáció és részben az ezzel kapcsolatos devizakompenzáció bonyolult és szűkkörű rendszerén épült fel, Ausztriába irányuló kivitelét pedig a devizadiszparitáson kívül az osztrák mértékadó tényezőknél gyakran a kölcsönös forgalom fejlesztésére irányuló akarat hiánya is akadályozza, egyelőre szerényebb igényekkel kell beérniünk. A mai helyzethez képest a kompenzációktól, a beviteli és devizakorlátozásoktól és kontingensektől mentes forgalom visszaállítása is igen nagy haladást jelentene és mindenesetre az első lépést a dunai államok gazdasági együttműködése felé.⁵

Székely Artur.

⁵ A szerző a tárgyalt kérdést részletesebben és bővebb — bár régiebb — statisztikai anyaggal világítja meg *A közép-európai vámpolitikai közeledés kérdése a statisztika megvilágításában* (Bp., 1931, 40 l.) c. dolgozatában, míg többek között az idevágó újabb statisztikai anyag egy részét is feldolgozta *A magyar külkereskedelem irányainak változásai a forgalmi korlátozások éveiben (1930—34.)* c. tanulmányában. (Közg. Szemle, 1935. évf. 154—168 l.)

Közlemények.

Az angol konjunktura titka.

Ez a párbeszédre irt essay eredetileg *rádiókísérletnek* készült s azonos címmel 1936 szeptember 1-én hangzott el a magyar Rádióban. A feladat az volt, hogy egy darab közgazdasági kortörténetet: *az új angol föllendülést* az Angliába érkező utas s az ott élő tudományos szemlélő a laikus hallgatóság előtt beszélgetés formájában közgazdaságilag megvilágítsák. A szemlélő szerepét *Balogh Tamás*, a londoni egyetemi magántanára, az utasét *Cs. Szabó László*, a magyar Rádió irodalmi vezetője töltötték be

Az utas: Az utas, különösen ha Franciaországból érkezik, elkáprázik az angol gazdasági föllendüléstől. E konjunkturáról a meglepett szemtanúk évek óta beszélnek, írnak s itthon is tudjuk, hogy Angliában, mindenekelőtt Londonban a válság 1932-ben végetért. De akármennyire előkészültünk rá, a látvány mégis lenyűgöz. A magánépitkezés, az autósziporulat, a köznapi fényűzés, a munkásosztály táplálkozása és ruházkodása a társadalom arányos gazdagodásáról tanuskodnak. A Cityből kiáramló pénz tetemes része kézzelfogható anyagi jólétté alakul át, fényűzéssel toldja meg az életet, megrövidíti a heti munkaórát, felruhazza az utca népét, enyhíti a politikai ellentéteket, lerombolja a szűk utcákat, megduzzasztja a forgalmat, szóval a nemzetközi utassal is érthetően közli, hogy Angliának jói megy dolga. De ha másból nem, a háborus rettegeből mindenesetre kitalálnók, hogy ennek az országnak van mit féltenie.

Anglia már közel 200 esztendeje a világ leggazdagabb országa. Az új angol konjunkturában nem is a gazdagodás meglepő, hanem az, hogy e föllendülés a szigetre korlátozódott. Amióta csak világ-gazdasági konjunkturákról és válságokról beszélünk, tehát a múlt század ötvenes éveitől kezdve, a gazdasági hét hő, hét szűk esztendő világszerte körülbelül egyidőben szokott elkezdődni és végetérni, de egy év alatt föltétlenül megkerüli a földgömböt. Anglia más országoknál mindig jobban gazdagodott, Londonba mindig több pénzt utaltak át, mint akármelyik más városba, de az ország és fővárosa máskor osztozott a világgal a fellendülésben és a válságban. Most történik először, hogy Anglia külön konjunkturát élvez.

Korunk keserves újdonsága, hogy a kifinomult technika a politikai-világnézeti akadályok miatt többé nem könnyíti meg a világ gazdasági összetartozását. Van önálló amerikai kísérlet, elszigetelt svéd, délafrikai vagy ausztráliai konjunktura, francia, holland, svájci válság, középeurópai devizagazdálkodás. E részleges konjunkturák és válságok kihatnak egymásra, de hatásuk letompítva hullámszik tovább az elzárkózott nemzetgazdaságokban. Ezért a világ-gazdasági összetartozás problémái is kevésbé időszerűek, mint az elszigetelt ki-

sérletek és korunk zárkózott gazdasági lelkiületére legjobban jellemző, hogy a közgazdasági tudományt a nemzetközi kereskedelem kérdései helyett az amerikai kísérlet, a svéd állami nekilendítés, a deflációs jellegű lengyel „begyújtás”, vagy az angol csoda érdekli.

Az angol csoda tehát nem az ottani nagy jólétből áll, hiszen ezt Angliától rég megszokhattuk. A csoda sajnos az, hogy nélkülünk csinálják. Anglia majdnem úgy elszakadt a nemzetközi világ gazdaságtól, mint a pénzük értékállandóságáért küzdő országok és ha mi, dunai népek középeurópai devizagondokról beszélhetünk, a szigetlakó ember zárt gazdasági konjunkturáról számolhat be.

De hogyan jutottak ehhez az előnyhöz? Hogyan működik a hatalmas gép? Elvégre a jólétnek van valami nyitja. Ezt akarjuk megtudni Angliában élő hazánkfiától, Balogh Tamástól, a londoni egyetem magántanárától. Első kérdésünk az, hogy Anglia csak a válság előtti állapotot állította-e helyre, vagy olyan jólétet teremtett, amelyent a háború óta egyszer sem élvezett?

A szemtanú: Hat évvel ezelőtt a párizsi egyetem egyik rendkívül szellemes és éleslátó nemzetgazdaságtani professzora, *André Siegfried* könyvet írt az angol válságról. Szerinte a világháború okozta világ gazdasági változások, különösen a tengerentúli országok ipari önállósulása, a növekvő gazdasági nacionalizmus és Amerika tökeerejének váratlan fejlődése Angliát fölkészületlenül találták. A fegyverszünetet lázas, de rövid gazdasági tevékenység követte. Letörése után Anglia nem tudta gazdasági szervezetét az új körülményekhez idomítani és a Churchill-féle 1925. évi pénzérték-rögzítés, mely a fontot nagyon magas nemzetközi árfolyamon újra az aranyhoz kötötte, belső gazdasági gyöngeségét még jobban fokozta. A túl magas angol termelési költségek ugyanis nem alkalmazkodtak a font amugy is magas intervalutáris értékéhez, így az angol áruk külföldön valósággal eladhatatlanokká drágultak. A munkanélküliség ijesztő méretet öltött, a kiviteli ipar lassan sorvadott, de a belső piacon sem tudtak külföldi versenytársaikkal megbirkózni. Külkereskedelmi mérlegük állandóan romlott, még a világ gazdaságilag kedvező huszas években is. Mivel a tőkések belföldön nem találtak olyan jövedelmező befektetéseket, mint külföldön, pénzüket inkább ott helyezték el. Ez a tőkekivitel nagy keresletet idézett elő külföldi fizető eszközökben. Csakhogy a sorvadó külkereskedelem ugyanakkor nem gondoskodott elegendő külföldi pénzről. Anglia a huszas években állandóan külföldi fizetőeszközök hiányával küzdött és e hiányt rövidlejáratú hitelekkel próbálta pótolni. Rövidlejáratú eladósodásával szemben csak nehezen értékesíthető és ingatag értékű hosszulejáratú külföldi befektetések fölött rendelkezett. Nem csoda, ha ilyen körülmények között a bizalom megrendülése pénzügyi csóddal fenyegetett. Mindehhez járult az említett ipari munkahiány. Anglia vállalta a munkanélküliek eltartását, de a segély növekvő terhéért egy sokféleképpen és állandóan gyöngülő gazdasági szervezet viselte. Az ország helyzete már az általános világválság előtt sem volt rózsás.

A bizalom megrendülése tehát 1931. emlékezetes nyarán vagy a *bankrendszer* vagy az *aranyvaluta* összeomlására kellett, hogy vezessen. A fölgyűlt külföldi rövidlejáratú adósságokat Anglia képtelen volt visszafizetni, aranytartalékja fogyott, követelései Európában is, a tengerentúlon is befagytak. Kérdés volt, hogy a két rossz közül melyiket választja? Bankzárás, másszóval a bankrend-

szer összeomlása a külföldi kapcsolatokkal átszőtt angol gazdasági szervezetre rettenetes hatást gyakorolt volna. De még ha a bankzárlat a font aranyértékét esetleg meg is menti, semmiképpen sem orvosolja az angol gazdaság alapgyengéjét: a túl magas termelési költségeket vagyis a nemzetközi versenyképtelenséget. Anglia tehát az aranyvaluta bukását választotta.

Siegfried érdekes könyve a baj okát az angol gazdasági szervezet megmerevedésében, az angol vállalkozókedv és szervezőképesség elsatnyulásában kereste s nem alkalmi pénzügyi intézkedésekkel orvosolható okokban. Már most ha a különböző országok viszonylagos mai helyzetét összehasonlítjuk s látjuk, hogy jóformán csak Anglia heverte ki a válságot politikai változások nélkül, sőt a krízis előtti termelését és fogyasztását jóval tulszárnyalta, míg Franciaország válságban vergődik és a legtöbb államban a válság okozta politikai átalakulás még tart, csakugyan gazdasági újjászületésről, valóságos angol csodáról beszélhetnénk — feltéve, ha a mostani állapotban belső állandóság is volna. A jövő tekintetében éppen a belső szilárdság a legfontosabb kérdés.

De hogy ezt eldönthessük, meg kell keresnünk az angol felledülés okát. A sajtó, a közvélemény, a kormánykörök természetesen megfontolt intézkedésekre, az új védvámrendszerre, az államháztartási egyensúly helyreállítására és elsősorban a bankkamat csökkentésére vezetik vissza. Bizonyos, hogy ezek mind hozzájárultak az angol válság gyógykezeléséhez. Az általános helyzetképből azonban nem ragadhatjuk ki őket. Figyelembe kell vennünk a világhelyzetet és Anglia különleges helyzetét ebben a világkonstellációban.

Az utas: Ezek szerint az angol intézkedések más országban, más időpontban nem jártak volna ilyen sikerrel?

A szemtanú: Csakugyan ezt hiszem. Az angol helyzet legnagyobb gyöngéje, hogy az intézkedéseknek igen gyors és igen nagy fogamatjuk volt. Így sok mélyenfekvő, de veszélyes kórgócot befödtek, lefojtottak és nem irtottak ki. Ha a világhelyzet, mely ma Anglia malmára hajtja a vizet, egyszer megváltozik, a lappangó gyengék föltámadnak és a közvéleményt s a gazdasági szervezetet ölkészületlenül találják. De vegyük sorra azokat a körülményeket, melyek a kormányintézkedéseken kívül vagy azok háttérében az angol föllendülést döntően befolyásolták.

Mindenekelőtt a bizalmat kellett helyreállítani, valamint az inflációs pénzduzzasztást és hitelkiterjesztést megakadályozni. Eleinte ugyanis féltő volt, hogy az aranyvaluta összeomlása annyira elértékteleníti a fontot, mint a háborús infláció a szárazföldi, különösen a középeurópai pénznemeket. Az 1931. szeptemberi válság pillanatában sok nagynevű nemzetgazda ezt elkerülhetetlennek is tartotta. De a kormány és a jegybank erőiesen hozzáálltak, hogy a pénzromlást megakadályozzák, ha már a font történelmi veretű és tekintélyű aranyértékét ígéretük és akaratuk ellenére sem tudták — az ország szerencséjére — fönn tartani. Fokozatosan el is érték a főcélt: a bizalom helyreállítását.

Ennyit a mérleg kedvező oldaláról.

Az aranyparitás elejtésének máskülönben belföldön is, külföldön is romboló hatása volt. A *jegybank* a leszámítolási kamatlábat 6%-ra emelte, hiteleit pedig mennyiségileg is erősen korlátozta. A *kormány* fölemelte az adókat, a hivatalnoki fizetéseket leszállította, a

munkanélküli segílyt korlátozta, viszont növelte a munkások és az ipar hozzájárulását a munkanélküli segílyalaphoz. Azelőtt tudniillik az alap súlyos hiányait egyedül a kormány fedezte. Az államháztartás egyensúlyát ezekkel az intézkedésekkel helyreállították. A *közhatóságok* beruházó tevékenységét, például az utépitést, a tulzsufolt városnegyedek rendezését stb. szintén megszorították. Az *ipar* és a *közlekedés* is leszállították a béreket. Egyidejüleg a munkáspárti kormány bukása és a munkáspárt veresége a következő választáson, a bér munkásság ellenállását letörte.

A felsorolt intézkedések természetesen nagyon csökkentették a belföldi vásárlóerőt. Kiesését csak részben pótolta az angol ipar nagyobb nemzetközi versenyképessége a font elértéktelenedése folytán. E külföldi területszerzéssel párhuzamosan az új vámvédelem a belföldi piacon is fokozott részesedést biztosított az angol iparnak. Persze a *külföld* szempontjából mind a két tényezőnek egyforma rossz hatása volt. Miután az angol ipar a zsugorodó világpiacon, de méginkább a megcsappant angol piacon visszaszorította a régi szállítók részesedési arányát, a külföld szintén fokozott vámvédelemre kényszerült.

Ennek a vámvédelmi versenynek az angol konjunktura jövőjére, sajnos, döntő hatása lesz. Az eliparosodott Anglia gazdasági virágzása tudvalevőleg a nemzetközi munkamegosztásból fakad, ha ideig-óráig pusztán belső fellendülés alapján is gyarapodhatik. Ennélfogva éppen Anglia érdekében állott volna, hogy a világ gazdasági föllendülés gyorsan, lehetőleg még a védvámrendszerek megmerevedése *előtt* beálljon. Csak ebben az esetben számithatott volna rá, hogy a védvámok a világ gazdaság fokozatos gyógyulása közben megszűnnek s a nemzetközi kereskedelem, melyben Anglia már csak kereskedelmi hajóparkja miatt is nagyon érdekelt fél, újra visszatér régi medrébe.

De az angol gazdaságpolitika, akárcsak Anglia egyéb politikája, az utolsó években tulságosan óvatos volt. Félték a bizalom megrendülésétől, félték az inflációtól és mindenekelőtt félték az aranyalap helyreállításától. Ez utóbbi a fontnak külföldi pénznemekben kifejezett értékállandóságát jelentette volna. Már pedig Anglia az 1925. évi pénzértékrögzítés után olyan rossz tapasztalatokat szerzett — főleg azért, mert a font nemzetközi értékét túl magasan állapították meg. — hogy most aztán akkor sem akart stabilizálni, amikor a font már nem volt tulértékelve, tehát iparát sem terheltek volna nemzetközi viszonylatban túl magas költségek. A sorstragédia lepergett: a gazdasági fellendülés 1932-től kezdve az egyes államok határain *belül*, a világkereskedelem széthullása s a vámvédelmi rendszerek megmerevedése *által és után* következett be.

A félelem és óvatosság keserű gyümölese azóta megért. Amerika 1933-ban föladta a küzdelmet a font ellen és a dollár leértékelésével igyekezett a válságon tulesni. Japán még hamarabb követte Anglia példáját. Németország más formák között, de szintén kizárólag a belföldi piac irányítása és elzárása révén vergődött ki a munkanélküliség rettentő mocsarából. Peldáját számos ország követte. Végül Franciaország és az őt követő ugvenevezett arany-blokk (Hollandia, Svájc, stb.) a vámvédelem kiméletlen fokozásával szerzett volna a pusztulástól az aranyalap föladata nélkül szabadulni. Vajudásának beláthatatlan politikai következményei vannak s még

most sem tudjuk, hogy mi lesz a franciaországi gazdasági helyzet végkövetkezménye.*)

Igy tehát Anglia begubózkodása 1931 után a világkereskedelemlere és világ gazdaságra egyaránt végzetes volt. Ugyanakkor a belföldi üzletmenet is tovább romlott a pénzforgalmat szűkítő deflációs intézkedések folytán. Ismétlem azonban, hogy az intézkedéseknek döntő hibáik ellenére két igen kedvező hatásuk is volt, — persze csak Anglia számára.

Elsőnek emlitem a bizalom helyreállítását. A kormány további intézkedéseit nem gátolta a félelem, hogy a tőke esetleg újra elmenekül Angliából. Már csak azért sem menekült volna el, mert a font leértékelése a kevésbé ellenálló országokban nagy pusztításokat és ádáz politikai harcokat okozott. Így az angolok teljesen elvesztették bizalmukat a külföldben és a korábbi tőkekivitel helyett még abban az esetben is hazahozták a pénzüket, ha külföldön nagyobb jövedelmezőséget értek el vele. Az angol tőkepiac magábazárkózott. Az elszigetelt piacon aztán a kormány a tőkemegriasztás veszélye nélkül hozzáláthatott a kamatláb lassu csökkentéséhez. Sőt azáltal, hogy a bizonytalan külföldről olyan tőkék folytak vissza, illetőleg olyan kölcsönök maradtak el, melyek máskor annak rendelkezésére álltak, a kamatláb magától is csökkent volna, hiszen a belföld sokkal több tőke fölött rendelkezett, mint amennyire a pangásban egyáltalában szükség volt.

A font elértéktelenedésnek, valamint a kormány pénz- és hitel-szűkítő politikájának másik kedvező hatása Angliára a világpiaci árak zuhanása volt. Anglia lévén ebben az időben az egyetlen nagy szabadpiac, az angol vámvédelem, valamint a jövedelmek csökkenése a világkeresletet erősen megszorította. A kínálat ellenben — főleg az élelmiszer- és nyersanyagkínálat — nem csökkent, mert a tengerentuli termelők az áresés okozta veszteségeiket nagyobb termeléssel igyekeztek pótolni. Ennek következtében az élelmiszerek és nyersanyagok világpiaci árai *jobban* csökkentek, mint az angol jövedelmek. Az angolok tehát megfogyott jövedelmük kisebb részéből is több élelmiszert és nyersanyagot tudtak vásárolni, mint azelőtt nagyobb jövedelmük nagyobb hányadából. Amit úgy is mondhatnánk, hogy csökkent jövedelmük ellenére az élelmezésen kívüli *egyéb* célokra *több* pénzt fordíthattak, mint a válság előtt.

De a tulzott óvatosság még ezeknek az előnyöknek a kihasználását is késleltette. Amikor ugyanis a pangás okozta kisebb adóhozam a kormányzatot a kiadások további mérséklésére kényszerítette, politikailag legkényelmesebb könnyítésnek az államadóssági teher leszállítása látszott. A kormány tehát 1932 derekán nagyszabású adósságkonverzióra határozta el magát s az 5%-os hadikötvényeket egyszerre 3.5%-ra alakította át. Mivel ez a kamatláb az akkori helyzetben még túl alacsony volt, a bankokat közvetlenül és közvetve egyenesen kényszerítették, hogy állampapírokat vásároljanak. És mint-hogy további kamatcsökkentést is terveztek, megtiltották a magán-kölcsönök kibocsátását, nehogy ezáltal a pénz másfelé forduljon és a konverzió sikerét veszélyeztesse. Az államadósság terhét valóban si-

*A párbeszéd 1936 szeptember 1-én hangzott el, az aranyblokk pedig szeptember 26-án szűnt meg. Bár a frank leértékeléséről szóló törvény október 1-én hatályba lépett, sajnos a francia politikai és gazdasági helyzetre vonatkozó megjegyzések még helytállnak.

került kb. 30%-kal csökkenteni, de a kölcsöntilalom miatt sokáig senki sem jutott nagyobb pénzhez, következésképpen az alacsony kamat előnyeit sem tudta kihasználni. Jelentős gazdasági föllendülésre a konverziók befejezéséig nem kerülhetett sor. Míg ezzel egy csomó időt elpocsékolnak, a világgazdasági helyzet tovább romlott. Hogy milyen nagy hibát követtek el, mutatja a tőkepiac fölszabadulása után bekövetkezett föllendülés, mely addig csak elszórtan mutatkozott, főleg a vámvédelmet élvező iparokban.

Az utas: Először hol jelentkezett az általános konjunktura?

A szemlélő: Az olcsóbb élelmiszerárak révén felszabaduló jövedelmek a konverziók befejezése után felszabaduló olcsó hitellel karöltve az autó- és építőipar felé irányultak. Ma több mint két millió autó van Angliában. 1930 óta a személyautó-szaporulat 40%-os és az emelkedés legnagyobb része a legutolsó három évre esik. Ezáltal természetesen növekedett a gépkocsiadóból származó állami jövedelem is, ami viszont az utépités rendelkezésére álló összeget nagyobbította. Az építkezés föllendülése még bámulatosabb. Londonban egész vidékeket bontottak és bontanak le. Vasvázak százai emelkednek városszerte. A vidéken — sajnos London környékén kevés vidék maradt — apró és rettentő csuf házacska, sőt százai nőttek ki a földből. Némely vállalkozó egyszerre ezret is épít, legtöbbször egyforma és mind izléstelen. Ezek a kalyibák, aligha állnak ki sok angol telet s egész biztos, hogy a 15—20, sőt 35 éves részletfizetésre támaszkodó tulajdonosok keservesen megbánják tettüket, ha majd a javítások a részlettörlesztés sokszorosára nőnek. De most még orgiát űl az optimizmus s a tengernyi házacska, a sok új bérpalota építése millióknak ad kenyeret.

Később a föllendülés, a font értékesítkökenése s az olcsó hitel a tengerentuli országoknak is használt, elsősorban a birodalom tagjainak. A tengerentuli kereskedelem az új, megszorított keretekben valamelyest szintén megélénkült.

Az utas: Ugy látom, itt az ideje, hogy a konjunktura letörésével számoljunk. A jelek egy félév előtt elég barátságatlanok voltak, sokat olvastunk például a kezdődő építőipari tultermelésről.

A szemlélő: Ez igaz is. Elképzelhetetlen, hogy 150—200.000 ház helyett évtizedekig tultermelés nélkül építsenek 300—350.000 házat, ha csak államsegély vagy a kamatláb további csökkenése lehetővé nem teszi a kispénzü embereknek, hogy szintén jobb s nagyobb lakásokhoz jussanak.**)

Egyelőre azonban az utolsó félesztendő eseményei gyökeresen megváltoztatták a helyzetet; a távoli jövő veszélyeit erősen növelték, a pillanat gondjait azonban enyhítették. Ez a változás a fegyverkezés. A fegyverkezés a gazdasági föllendülést évekre meghosszabbítja és stabilizálja. A jövő veszélyeit viszont egyrészt az fokozza, hogy egyes iparágak ma már teljes kihasználással dolgoznak, sőt munkáshiányban szenvednek, ami előbb-utóbb ár- és költségemelkedésre vezet, másrészt az, hogy az amerikai tőkebefektetési lehetőségek az 1936 novemberi elnökválasztás után valószínűleg kísértésbe ejtik a hazai tőkéseket, mert Angliában a tőzsdei tulspekuláció miatt ma már tőkájukkal csak parányi jövedelmet tudnak elérni.

**) Az angol lakáspolitikai legújabb történetét kitűnően összefoglalja az Economist 1936 szeptember 26-iki számában megjelent *Housing and Building* című cikk.

Az utas: Előreláthatólag milyen sorrendben következnek be a veszélyek?

A szemlélő: Anglia gazdasági renaissanceát az új vámvédelem, a font külföldi értécsökkenése, a világpiaci élelmiszer- és nyersanyagárak zuhanása és az olcsó, bő hitel mozdították elő. E gyógyeszközök közül a *vámok* hatása már régebben eltompult, új védvámoknak pedig a mai helyzetben, amikor a termelési költségek ugys emelkednek, nem volna újabb hatásuk. A *font külföldi értéke* viszont több, mint egy éve kb. változatlan. Addig, amíg a francia frank és a többi aranyvaluta megtartja mai értékét, újabb értécsökkenésre nem számithatunk, mivel a font azokhoz képest amugy is nagyon alacsony. Ha a frank elértéktelenedik, valószínűleg a font is tovább süllyed, de ez édes-keveset fog használni, mert tetemesebb értécsökkenés esetén az amerikai és a japán valuta se maradna el a sarkából, a német külkereskedelem pedig már rég nem függ a márka intervallutáris helyzetétől, hanem a német kormány intézkedéseitől. Harmad-sorban a *nyersanyag- és élelmiszerárak* is kedvezőtlenül alakulnak Anglia szempontjából, mert egyrészt a gazdasági föllendülés, másrészt a rossz termések miatt drágulnak. Ma már a kiskereskedelem is kénytelen drágítani. Ha ez az irányzat kitart, ugys attól eltekintve, hogy belföldi célokra, például lakásépítkezésre kevesebb pénz marad, Anglia a világpiaci vásárlásait is kénytelen csökkenteni. Fokozza a veszélyt, hogy fontos iparágak már teljes gözzel dolgoznak és költségeik, elsősorban a munkabérek emelkednek. Ezáltal Anglia külkereskedelmi mérlege megromlik, mivel az ipar nem szívesen viseli a drágább kiviteli kockázatát, ha egyelőre még belföldön is jó árakat ér el. Végül az amerikai föllendülés az angol tőkének nagyszabásu külföldi befektetésekre nyit alkalmat. A newyorki tőzsde kilátásai aránylag sokkal kedvezőbbek, mint a telített londoni tőzsdéé. Így a fontot tőkekivitel is fenyegeti.

Az olcsó hitel persze mindaddig tart, amíg a jegybank új és új hiteltömegeket teremt. Ámde a kormány a tőkepiacot a következő években a magányigénylők elől erősen lefoglalja, miután a fegyverkezés kiadásait a mai adókulcsok alapján pusztán adójövedelmekből nem lehet többé fedezni. Tehát végeredményében olcsóbb hitelfeltételekre sem számithatunk.

Az utas: Ez annyit jelent, hogy az építőipari konjunktura előbb-utóbb végetér.

A szemlélő: Annyit. Az építkezés föllendülését csak akkor lehetne fönn tartani, ha a szegényebb néprétegeknek az eddiginél nagyobb lakásokat építenének. De erre csak ugys volna kilátás, ha a kamat tovább esue, vagy az építőköltségek tovább csökkennének, vagy pedig a kormány külön szociális segélyt adna.

Az utas: Szóval az angol helyzet ma nagyon ingatag.

A szemlélő: Igen. Az angol ujjaszületésben nagy része volt néhány különlegesen szerencsés körülménynek. A mély belső problémák: az ipar ujjaszervezése, a magas munkabérek, a gazdasági rugalmasság kérdése most is eldöntetlen. Egyszerűen elnapolták. Az angol piac döntő fontossága s a többi ország hibás politikája átmenetileg megkönnyítették Anglia helyzetét, de ezt a szerencsés körülményt kihasználatlanul hagyta és nem alapozta meg a tartós gazdasági virágzást. A külkereskedelem újabb összezsugorodása abban a távolabbi jövőben, amikor az élelmiszerek és nyersanyagok nem állnak

többé olcsón rendelkezésre, valószínűleg erősen ki fog hatni a nemzeti jövedelemre is.

De a közeljövőben a gazdasági virágzás még tovább tart. A fegyverkezés évente körülbelül 60—80 millió font kiadástöbbletet jelent, ebből legalább 50%-ot az államhitel igénybevételével fedeznek, tehát járulékos jövedelmeket teremtenek. A fennmaradó részt valószínűleg adókból fizetik, ez pedig csak jövedelemátháramlást jelent. A fegyverkezésre fordított állami kiadások azonban szükségképpen nagyarányú magánbefektetéseket is vonnak maguk után: a gyáriparnak újra be kell rendezkednie a fegyvergyártásra, új gépeket kell vennie stb.

Mindent egybevéve, alaposan félhetünk attól, hogy mind a gazdasági helyzet, mind a politikailag elkerülhetetlen fegyverkezés egészségtelen tulspekulációba sodorják az angol gazdasági életet. Ha a kormány és a jegybank nem állnak jobban a helyzet magaslatán, ha nem sikerül a világ gazdasági összeköttetések helyreállítása, úgy félok, hogy azok a tényezők, amelyek eddig az angoloknak kedveztek, ellenük fordulnak. E fordulat politikai és társadalmi következményei beláthatatlanok lennének. Remélhetőleg azonban a passzív félénkséget, mely a kockázattól rettegve a biztos veszélybe rohan, idejekorán fölváltja az a hideg, elszánt bátorság, mely az angol nemzetet nagy válságokban jellemzi. Ne feledjük, hogy a látszólagos gyöngeség alatt egy hatalmas nemzet nagy hagyományai szunnyadnak és ne számítsunk felületes gazdasági és politikai jelenségek alapján arra sem, hogy Anglia lemondott évszázados vezetőrangjáról, vagy hogy ezt a lemondást az utolsó vércseppig tartó harc nélkül lehet kicsikarni. Ha az angolok talán abba a nagy hibába estek, hogy lebecsülik gazdasági és politikai problémáik végzetes nagyságát, ne tetézzük ezt a hibát azzal, hogy mi meg Anglia erejét becsljük le.

Balogh Tamás és Cs. Szabó László.

Indemnítási és appropriációs törvényeink hagyományos szövege.

Reflexiók Papp Antal cikkéhez.

A *Közgazdasági Szemle* legutóbbi számában Papp Antal hű ismertetését adta az u. n. indemnítási és appropriációs törvényeink ama rendelkezései hagyományos szövege történeti kialakulásának, amely rendelkezések az állami bevételeknek a rájuk vonatkozó jogszabályok alkalmazásával való beszedését megengedik.

Papp Antal cikke¹ ez évenként visszatérő törvényeink szövegében hibának tartja, hogy mind az indemnítási, mind az appropriációs törvények akkor, amidőn az állami jövedelmeknek az eddigi törvények és rendeletek mellett való beszedését engedik meg, egyúttal utalnak az időközben bekövetkező módosításokra is és különösen kifogásolható lényegesebb tévedésnek minősíti, hogy ugyanakkor, amidőn az appropriációs törvényeink kifejezetten csupán „megajánlásról” beszélnek, az indemnítási törvényeink az állami bevételekre vonatkozó jogszabályoknak „érvénybentartására”

¹ „Az indemnítási és appropriációs törvényszakaszok téves szövege.” *Közgazdasági Szemle* 1936. máj.—jun. havi, 79. kötet, 5—6. számában.

adnak felhatalmazást. A cikkíró indokoltnak tartaná, hogy az általa tévesnek vélt e gyakorlatot törvényhozásunk a jövőben mellőzze.

A *Közgazdasági Szemlének* s az illusztris cikkírónak nagy tekintélye kötelességemmé teszi, hogy e nagyérdéki tanulmánynak kritikai és jogpolitikai célt is szolgáló részével szemben jelentkező aggályaimat el ne hallgassam.

A tanulmány megállapítja, hogy alkotmányjogunk alapelveinél fogva a magyar törvényhozás külön fenntartás nélkül is bármikor módosíthatja régebbi törvényeinket. s közjogunk e helyesen idézett tételéből azt a következtetést vonja le, hogy indemnitási és appropriációs törvényeink szövege fölöslegesen él azzal a „fenntartással”, hogy az állami bevételek az eddigi törvényeken és rendeleteken törvényesen netalán még teendő módosítások megtartásának kikötése mellett ajánltatnak meg, illetőleg hogy a kormány arra hatalmaztatik fel, hogy az állami kiadásokat az állami bevételekből az ezekre vonatkozó törvényes jogszabályok érvénybentartásával, de egyszersmind ezek időközben bekövetkezhető módosításainak figyelembevételével fedezhesse.

E törvényi kijelentésekben azonban nem a törvényhozás törvénymódosítási jogának fenntartásáról van szó, hanem az országgyűlés adómegajánlási jogának feltétlen érvényesüléséről. Valamely állami bevételi kategória jogszabályainak megalkotása még nem hozza létre a társadalomgazdaság alanyainak abban körvonalazott szolgáltatási kötelezettségét s az államgazdaságnak abban körvonalazott bevételi jogát. E kötelezettséget és jogot az illető állami bevételek tényleges beszedésének törvényben, tehát az országgyűlés hozzájárulásával való megajánlása szüli. Ugyanezen elvből folyólag pl. valamely adókédek módosítása sem hozhatja még egymagában létre a társadalomgazdasági alany abban körvonalazott kötelezettségeit s az államgazdaság abban körvonalazott igényeit. Ehhez tehát természetesen szintén az így körvonalazott állami jövedelmek törvényben való megajánlása szükséges. Logikus tehát az volna, hogy valahányszor egy már megajánlott költségvetéssel bíró költségvetési éven belül változtatás történik az állami bevételek valamely kategóriáján és pedig akként, hogy a törvényhozás e változtatásokat még az illető költségvetési éven belül életbeléptetni is kívánja, akkor az ily változtatásokból folyólag a költségvetés tételeiben is előállható változások pótköltségvetés és erre vonatkozó külön megajánlási törvény tárgyává tétessenek. Ez azonban a törvényhozási technika szempontjából könnyen és gyakran szinte megoldhatatlan bonyodalmakra vezethetne; így tehát célszerű, hogy az ily esetleges módosításokkal kapcsolatban szükségessé válható megajánlások, illetőleg felhatalmazások ne külön törvényekben, hanem már az évi költségvetés megajánlásával, illetőleg az u. n. indemnitási törvény megalkotásával kapcsolatban — eshetőlegesen — történjenek.

Én tehát azt hiszem, hogy nem ezek az eshetőlegesen megajánlások és felhatalmazások, hanem éppen ezeknek az elmaradása adhatna olyan téves felfogásoknak tápot, amelyekkel, mint *Papp Antal* általánosságban helyesen mondja, szükségtelen fenntartásoknak a költségvetési törvényekben évről-évre való megismétlése járhat.

Hasonlóképpen, az egyes állami bevételek kódexei s az évi költségvetésmegajánlási, illetőleg indemnitási törvényeink közti vi-

szony félreértésén alapszik *Papp Antal* ama nézete is, mely szerint az indemnitási törvényeink tévesen beszélnek az állami bevételekre vonatkozó jogszabályok érvénybentartásáról. Az ugyanis kétségtelen, hogy appropriációs és indemnitási törvényeink erre vonatkozó rendelkezései csak a szavaikban, de nem az értelmükben térnek el egymástól. Hiszen mikor a törvényhozás az állami bevételeket az *eddig*i törvények és rendeletek, illetőleg ezek netalán még bekövetkező módosításainak kikötése mellett megajánlja, vagy amikor arra ad engedélyt, hogy az állami bevételekre vonatkozó jogszabályok az időközben bekövetkezhető módosítások figyelembevételével *érvényben* tartassanak s az ezek alapján befolyó bevételekből az állami kiadások fedeztessenek, — mindkét szöveg gyakorlatilag ugyanazon eredményre vezet. És éppen ezt igazolja az a történeti adat is amelyre pedig *Papp Antal* éppen a két értelem egymástól eltérő volta mellett hivatkozik; mert hiszen a magyar közjog elveinek gyakorlati magyarázatára leginkább hivatott tényezők, az országgyűlés pártjai és a kormány között, mint *Papp Antal* cikkében olvassuk, még a legélesebb közjogi harcok és technikai obstrukciók idején sem volt ellentét annak megállapításánál, hogy a kormány akkor, amidőn beszedi az államnak meg nem ajánlott jövedelmeit és azokat az állam céljaira fordítja olyankor, amidőn erre törvényes felhatalmazása nincs, törvénytelen cselekedetet követ el, megszegi közjogunk sarkalatos rendelkezéseit.

Papp Antal cikke teljes történeti hűséggel hivatkozik arra is, hogy akkor, amidőn indemnitási törvényeink szövegébe először került be az állami bevételekre vonatkozó jogszabályok „érvénybentartásáról” szóló kitétel, e szóhasználatra még az a különös ténykörülmeny is okot szolgáltatott, hogy akkor még — a *Bach*-korszak után — az állami bevételekre vonatkozó jogszabályaink általában véve nem voltak alkotmányos uton létrejött törvényekbe foglalva. De éppen a magyar törvényhozásnak az a gyakorlata, hogy e szóhasználatot akkor sem ejtette el, amikor már ez a speciális ok is megszűnt, nem a közjogi kérdésekkel szemben való érzéketlenségét, hanem éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítja.

A pénzügyi felségiségben való részesedésnek a megajánlás a lényege ma is, midőn az országgyűlés e jogát modern tartalmának egyik legjellegzőbb eleméről: költségvetési jognak nevezzük. Az állam jövedelmeire vonatkozó pénzügyi jog alaki és anyagi szabályainak megállapítása, valamint az állam fizetési kötelezettségeinek állandó jellegű szabályozása ma sem egyéb, mint közelebbi meghatározása ama jogviszonynak, melyet az államgazdaság és a társadalomgazdasági egyedek között az állami bevételek és kiadások törvényhozási megajánlásának szuverén ténye létrehoz. S így az állami pénzügyi jog alaki és anyagi jogszabályainak érvényesülése lényegileg a megajánlás szuverén tényének benső függvénye. Ha nincs törvényhozási megajánlás, nincs jog és nincs kötelezettség az állami bevételek tekintetében s így nem hibás kifejezést használni, hanem a megajánlásnak, vagy ha úgy tetszik, a pénzügyi felhatalmazásnak éppen a lényegével van teljes harmóniában az a törvény-szöveg, mely a törvényhozás ily szuverén tényének funkciójaként egyszersmind az állami bevételekre vonatkozó jogszabályok érvénybentartását is megnevezi.

Az állambevételek kategóriáit szabályozó egyes kódexek és az

évi költségvetéssel kapcsolatos megajánlás, illetőleg rövidebb tartamu felhatalmazás közti viszony természetével nemcsak hogy ellentétben nem áll a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. t.-c. 20. szakaszának Papp Antal cikkében hivatkozott szövege, hanem ez éppen annak egyenes kisugárzása. E törvényhely ugyanis ugyanakkor, amikor kiveszi a végrehajtás kötelezettsége alól az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtását, azt külön kimondja, hogy az előmunkálatok teljesítendők. Az állami bevételek kivetésére és beszedésére vonatkozó munkálatok az állami pénzügyi közigazgatás körébe tartoznak, ezek előmunkálatainak elvégzése az adminisztráció szerveinek a kötelessége. Ez előmunkálatok lebonyolítása mindaddig, míg csupán az adminisztráció körén belül marad, még nem szül jogokat és kötelezettségeket az államgazdaság és a társadalomgazdasági egyedek között. A pénzügyi közigazgatás szervezetének foglalkoztatása és e foglalkoztatás mikéntjének szabályozása tehát, ily jogok és kötelezettségek kreálása nélkül, még nem szükségképpen lépi át a kormány adminisztratív *rendeleti* jogkörének határait. Tekintettel azonban azokra az alkotmányjogi érdekekre, melyek az országgyűlés költségvetési jogának a megkerüléstől való megóvásához fűződnek, a magyar törvényhozás alkotmányos felfogása még az ilyen előmunkálatokra vonatkozó rendeletek kibocsáthatásához is szükségesnek látta a törvényhozási külön felhatalmazást.

A mi alkotmányjogunk elveit nem valami *papírtörvény* foglalja magában, azok a magyar nemzet történetében élnek, ennek során az alkotmányos tényezők gyakorlatában fejlődtek ki s ebből ismerhetők fel. Egy törvényhozási gyakorlatnak immár több mint hetven esztendő s kora nem egy gyakorlat hibás voltára, hanem inkább arra enged következtetést, hogy az megfelel a mi ezeréves jogfejlődésünk alapelveinek, az *angoléhoz* hasonlóan *történelmi alkotmányunk* szellemének. S a magyar országgyűlés költségvetési jogának az a természete, mely e jognak még az *aranybulla* korával kezdődő fejlődése alapján állott elő, mint a fentiek is mutatják, indemnitási és appropriációs törvényeink hagyományos szövegére nézve is megerősíti ezt a tételt.²

Rá kellett itt mutatnom e tényre. Nehogy a cikkírónak s a helynek, hol cikke megjelent, nagy tekintélye minden gyakorlati szükség és cél, de minden elméleti és történeti indokolttság nélkül is elpusztíthassa a mi ezeréves alkotmányos életünk fájának egy életképesnek bizonyult egyik olyan hajtását, mely immár hetven éve része és megnyilvánulása a mi nemzetünk életének.

Az angol nemzet érzékét a praktikum iránt senki nem vonja kétségbe. S ők még a *speaker* gyapjuzsákjához és fehér parókájához is ragaszkodnak. Pedig náluk nem teszi még a *Trianon* is nemzetfenntartó tényezővé a történelmi multnak még külsőségeihez is való ragaszkodást.

Tihanyi Lajos.

² L. az e tárgy körébe tartozó kérdések bővebb kifejtését „*A magyar országgyűlés költségvetési joga és a delegációk*. Közjogi és alkotmánytani tanulmány“ c. könyvemben. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata. Budapest, Athenaeum, 1914.

Válasz.

Nagy figyelemmel olvastam Tihanyi Lajosnak a legutóbb itt közzétett tanulmányomhoz fűzött fenti reflexióit. Meg kell azonban állapítanom, hogy jogászai okfejtései nem győztek meg arról, hogy akár jogfelfogásomban, akár a történelmi levezetésben tévedtem volna.

Ma is ragaszkodom ahhoz, hogy a felhatalmazási törvényeinknek az „érvénybentartásra“ vonatkozó rendelkezése felesleges és — amint azt Tihanyi példája is mutatja — csak félreértésekre adhat alkalmat. Ilyen rendelkezésre, amint azt Lónyay Menyhért 1868 ápr. 16-án a törvényhozás házában olyan világosan kifejtette és amint minden közjogásznak vallja, szükség nincsen, mert a közterhekre vonatkozó törvények, mint akármely más törvény, érvényben vannak mindaddig, amíg azokat más törvény meg nem szünteti, vagy nem módosítja.

Ugyancsak nem szükséges előzetes törvényhozási felhatalmazás ahhoz, hogy ugyanaz a törvényhozás később valamely törvényt módosíthasson, mert a törvényhozás szuverén és azt teszi, amit megítélése szerint az állam érdeke kíván. Ebben a szabad mozgásában önönmagát sem korlátozhatja.

De nem látom a két hibás rendelkezésben az adómegajánlási jog megerősítését sem úgy, ahogyan azt Tihanyi belemagyarázni kívánja. És nem értem a két — szerintem téves — kifejezés védelmében tett ama megjegyzését sem, hogy a felhatalmazási törvények érvénybentartási és az appropriációk törvénymódosítási felhatalmazásai gyakorlatilag ugyanazok. Vagy szükséges az adómegajánlási jog teljessége érdekében ez a két rendelkezés, de akkor minden esetben, mind a kettő szükséges: vagy nem szükségesek és akkor mindkettőt mellőzhetjük. Avagy talán úgy véli Tihanyi, hogy pl. egy hat hónapos indemnitás tartama alatt a törvényhozás adótörvényt nem hozhat, illetőleg nem módosíthat?

Az adómegajánlási jogot, mint kifejezetten illet, a törvényhozás gyakorolhatja az indemnításban, vagy a költségvetési törvényben, illetőleg évközben a pót- és a rendkívüli hitelek előzetes engedélyezése (Szv. t. 16. §.) vagy utólagos ellenőrzése útján. Ezen a jogon nem eshetik sérelem azáltal, ha ugyanaz a törvényhozás időközben valamely közszolgáltatásra vonatkozó új törvényt hoz, vagy régit módosít, anélkül, hogy erre vonatkozó jogát előzőleg valahol kifejezetten kikötötte. Végül a történelmi hagyományok védelme. Ezeknek a hibáknak nincsen akkora történelmi távlata, mint aminőkre az angolok oly aprólékosan vigyáznak. És másodszor nem is kötött formulák, mert a szövegezésük az idők folyamán annyiszor változott, hogy bennük tulajdonképpen csak a kifogásolt hibás kifejezések voltak az állandóak.

Ugy hiszem, mindezek elégségesek arra, hogy fejtegetéseimben senki se lásson támadást az adómegajánlási jog helyes gyakorlása ellen.

Papp Antal.

Könyvismertetések.

Douglas, Paul H.: The theory of wages. New-York. The Macmillan Company. 1934. X + 639 oldal.

A világháború után az Egyesült Államokban a közgazdák ifjú nemzedéke az ugynevezett „hagyományos elmélettel” szembefordulva, egy új irány kezdeményezésén fáradozott, melyet *behaviourismusnak* vagy *institutionalismusnak* neveztek és amely különösen Németországban, a történeti iskola hazájában keltett visszhangot. A *Tugwell* által szerkesztett „Trend of Economics” c. kötet, melyben oly előkező nevek is szerepeltek, mint *W. W. Mitchell* és a fiatalabb *Clark*, mintegy a kutatás irányát kívánta kitűzni, midőn a tulajdonképpen „hedonista ökonómiának” az emberi lélek egészéből és az intézmények tanulmányozásából leszármaztatott magyarázatok való pótlását helyezi kilátásba.

Azok a nagy remények, melyeket sokan ez új irányhoz fűztek, nem valósultak meg. A kutató elme nem tudott elfordulni az igazi elméleti vizsgálattól és az Északamerikai Unió közgazdasági tudománya egészen más irányt vett, mint ahogy az institutionalismus megalapítói tervezték. Az a valóban úttörő munka, mely nemsokára az Unió szélesebb látókörű közgazdái között megindult, nem a régi elmélet félretolására, hanem inkább hatalmas alátámasztására szolgál. Vezető szempontja az induktív kutatás statisztikai alapon, mégpedig a matematikai statisztika kifinomított eszközeivel. Már *Mitchell* nagy munkája jelezte ezt az irányt, nem is szólva *H. L. Moore* és *H. Schultz* nagyjelentőségű munkáiról.

Ez iránynak és — bátran hozzátehetjük — az egész közgazdasági kutatásnak egyik legkiválóbb terméke *Paul H. Douglas* könyve is. Határozott elméleti alapon áll. Az Egyesült Államokban uralkodó jövedelemeloszlási elmélet, a határtermelékenységi elmélet bővebb kidolgozása, elmélyítése és induktív alapon való vizsgálata a cél, melyet maga elé tűz. Kiváló elméleti koponya, mely a határtermelékenységi elmélet fejtegetésére szánt majdnem 100 oldalon igazán tud valamit nyújtani még annak a számára is, aki e viszonylag egyszerűnek mondható elméletet amerikai mesterének, *J. B. Clarknak* munkái alapján tanulmányozta. Kitűnő elmeállással foglalja össze ez elmélet praemissáit és igyekszik eloszlatni a vele szemben támasztott kételyeket.

Idevágó fejtegetéseihez a magam részéről csak azt kell hozzáfűznöm, hogy a szerző nézetem szerint felesleges módon nehezíti feladatát, midőn közvetlenül a határtermelékenységből igyekszik mesteréhez, *Clarkhoz* hasonlóan, megmagyarázni a jövedelemeloszlást, holott ez kétségtelenül piaci folyamat, mely a kereslet és kínálat egymásrahatásából származik és így sohasem lehet a határtermelékenység egyszerű tükröképe. Ezt maga *Douglas* is jól látja, midőn.

ha nem is Clarknak, de követőinek és főképp az osztrák iskolának, szemére veti, hogy a kínálat közreműködését elhanyagolják. (L. 99—101. old.) De mint a határtermelékenységi gondolat apostola, ki magához a vezető gondolathoz mindvégig ragaszkodik, mintegy csak deviációkat, eltéréseket lát a piaci tényezők hatásában, melyek a nagy elvnek lényegében való megvalósulásait nem teszik hatálytalaná. Majdnem a közgazdaság forgalmi lényegének elhanyagolását kellene ebben látnunk, melyet Douglasnál csak az ment, hogy meggyőződése szerint magának a piacnak tényezőit a határtermelékenység elve kormányozza, mely így szemben a piac legfőbb tényezőjének jellegét is ölti. Mesterének ama felfogását azonban már ő sem teszi magáévá, hogy a határtermelékenység által szabályozott jövedelemeloszlás egyuttal igazságos is volna és ez ellen egyenesen állást foglal. (L. 67. old.)

Douglas munkájának igazi nagy jelentősége az ezután következő induktív kutatásban van, mely azonban minden sorában fenntartja a legszorosabb érintkezést az elmélettel és mindig ettől irányztatja magát.

Mindenekelőtt alaptételének, a határtermelékenységi törvénynek induktív igazolását kísérli meg. Az Egyesült Államok állótekegyarapodásának és ipari munkakínálatának 1899—1922. évi alakulása, valamint *Day* termelési indexének felhasználásával — az árváltozásokat is figyelembe véve — oly formulát keres, mely a termelékenység alakulásának szabályszerűségét tükrözi vissza ez időszakra. Munkatársának, *Ch. W. Cobb*nak, segítségével arra az eredményre jut, hogy az Egyesült Államok 1899—1922. termelési adatait alapul véve, $P'(L, C) = b \cdot L^k C^{1-k}$ függvény fejezi ki a termelékenység alakulását, hol P' az össztermelés értékét, L a munkát, C pedig az állótőkét jelenti. A munka és a tőke eszerint 0.75 és 0.25 arányban részesednének a termelékenységben. A b állandó értékét *Cobb* az Unióra a jelzett időszakban 1.01-ben számította ki és így a képlet $P' = 1.01 L^{3/4} C^{1/4}$ alakot nyeri.

E formula a következő feltevéseken nyugszik: a termelésben való változások a termelési tényezőkben, munkában és tőkében végbement változások eredménye, a termék csak két tényező, munka és tőke között oszlik meg, de ezek része éppen egyenlő az egész termékkel és mindkét tényezőnek növekedésével arányosan növekszik az egész termék is. A formulába behelyettesítve az Unió tényleges adatait, azt az eredményt nyeri, hogy 1899—1922-ben a munka termelékenysége 100-ról 149-re emelkedett, a tőkéé pedig 100-ról 56-ra süllyedt. (146. old.) Ennek okát abban látja, hogy a termelési eredmény gyorsabban nőtt, mint a munkamennyiség (146—147), míg a tőkemennyiség gyorsabban gyarapodott, mint a termelés.

A Cobb-formula értelme, tényleges adatokból annak a törvényszerűségnek leszűrése, mely a tőke- és munkamennyiség változásának hatását mutatja a termelés eredményének növekedésére. (L. 131. old.) E viszony a határtermelékenység alakulását fejezi ki az illető termelési tényezők szempontjából. Ha a formula jó, akkor a tényleges adatok és a formula szerinti adatok közel kell, hogy essenek egymáshoz. Douglas számítása szerint tényleg igen magas, 0.97-es correlatio adódik a két számsor közt. E bizonyítékot tulbecsülni nem szabad, mert csak azt mutatja, hogy a Cobb-formula valóban jól ráillik a szóbanforgó adatokra. Azt nem bizonyítja, hogy a határ-

termelékenység általánosabb képletével állnánk szemben, nem is szólva arról, hogy csak két termelési tényező vétetett figyelembe és itt is a tőkénél csak az állótőke, mely *Douglas* becslése szerint is csak 46.5%-a az össztőkének.

Ugyanezen adatok alapján a szerző azután a munka és a tőke határtermelékenységének flexibilitását, vagyis azt igyekszik megállapítani, hogy a munka, illetőleg a tőke mennyiségének változásával hogyan változik a termelékenység. Eredménye az, hogy a munka 1%-os növekménye nemcsak 1% háromnegyedrésszel növeli a terméket, hanem ez a munka előbbi határtermelékenységét 1% negyedrésszel csökkenti is. A tőkénél a flexibilitás — $\frac{3}{4}$, vagyis 1%-os tőkenövekmény 1% negyedrésszel növeli a terméket, de 1% háromnegyedrésszel csökkenti a tőke előbbi termelékenységét. (151. old.) Az illető termelési tényező növekedésével tehát növekszik a termelés eredménye, de csökkenő, még pedig a két termelési tényezőnél különbözőképpen csökkenő ütemben. Minthogy pedig a határtermelékenység az előadott elmélet szerint végeredményben a munkabér és a tőkekamat szabályozója, e flexibilitások ezek flexibilitását fejezik ki, úgyhogy p. o. a munkakinálat 1%-os növekedésének 1% negyedrészt kitevő bérsüllyedés felel meg, mert a jelzett értékek negatív előjelűek. A bér, illetőleg a kamat hatása a munka-, illetőleg a tőkemennyiségre, az elaszticitást jelzi. Ez az előbbi alapon számítva, mint a flexibilitás reciprokja, a munkánál —4, a tőkénél —1.33.

Douglas következő lépése már most elméleti eredményeinek a jövedelemeloszlás tényleges folyásával való összevetése. E célból összehasonlítja az 1899—1926. évekre a fizikai termelés indexét, melyet 9 iparcsoportha nézve *Day* indexe alapján állít fel, egy ugyane csoportokra nézve szerkesztett értéktermelési indexszel, mely a viszonylagos árváltozások és az általános árszínvonalváltozások figyelembevételével készült. Ez összehasonlítás eredménye az, hogy az értékproduktivitás az ársüllyedések folytán alatta maradt a fizikai produktivitásnak. Mig ugyanis az utóbbi 1926-ban 285 volt, az előbbi csak 259-et mutatott. Kiszámítva az alkalmazott munkások száma alapján a fejenkénti produktivitást, ezt összeveti a reálbérek indexével. Ez összehasonlítás azt mutatja, hogy, bár a 9 iparcsoportha együttes correlatiós coefficiense elég magas, 0.904, mégis egyes iparágaknál 0.3 körüli coefficiens, tehát igen alacsony együtttható is található. Ennek azonban a szerző bizonyos sajátlagos viszonyokban magyarázatát tudja adni (190—191. old.). Táblázatai egyébként is azt mutatják, hogy a bérek és a produktivitás közti összefüggés nem érvényesül azonnal, hanem csak hosszabb időközökben. Ötéves mozgó átlagoknál azután az egész iparcsoportha együttthatója 0.94-re, és a legalacsonyabb correlatiót mutató iparág együttthatója is 0.5 fölé emelkedik. (193. old.) Az Unió szénbányászatának adatai és az újdélwalesi ipari adatok is igen magas correlatiót adnak.

Már munkájának bevezetésében jelzi *Douglas*, hogy könyvének egyik fő feladata a termelési tényezők kínálati függvényének vizsgálata. Rámutat arra, hogy a keresleti és árfüggvények vizsgálata nagy haladást mutat fel újabban, de a termelési tényezők kínálatának tanulmányozása még alig történt meg, pedig a jövedelemeloszlás megértéséhez erre igen nagy szükség van. Könyvének több mint fele e feladatnak van szentelve.

Elsősorban a munkakinálat elaszticitását igyekszik rövid,

majd hosszú időközök szem előtt tartásával megállapítani. Már az angol és amerikai adatok összehasonlítása mutatja, hogy a rövid időközökre szóló munkakinálat különösen a fiatalok, illetőleg a gyermekmunkásoknál reagál erősen a bérek magasságára, míg a tulajdonképpeni keresőkorban (21—45 év) a negatív elaszticitás gyenge. Az Egyesült Államok 41 városára nézve rendelkezésére álló adatok megerősítik e megállapítást és mutatják, hogy a magasabb amerikai bérek a gyermekeknek nagyobb mértékben az iskolában tartását eredményezik, míg alacsonyabb bérű országokban az iparban foglalkoztatott gyermekek aránya nagyobb. Fontos megállapítás az is, hogy a férfiak és nők munkakinálatának elaszticitása különbözik. Míg a férfiaknál 20—65 év közt a bérek ingadozása kevéssé érinti a munkakinálatot, addig a nőknél már a 25. évtől kezdve igen jelentékeny (-0.72) elaszticitás mutatkozik a feldolgozott adatok szerint. Ennek azonban bizonyára egyik oka, hogy a nők nagy része e korban férjhez megy, mit D. nem vesz tekintetbe. De megállapítását ez nem befolyásolja annyira, mint első pillanatra látszanék, mert a házasság nem vonja ki okvetlenül a nőt a keresők köréből.

Douglas adataiból a bér magassága és a teljesített munkaórák közt is magas correlatiót vél kiolvasni. Elég bonyolult számítások alapján jut ez eredményre. Adatai azt mutatják, hogy általában minél magasabbak egy iparágban az órabérek, annál rövidebb szokott a munkaidő lenni. Összefüggésbe hozza e kérdést a munkás jövedelem iránti keresletének elaszticitásával, mégpedig azon megfontolás alapján, hogy a munkás annak megállapításával, mily hosszú ideig hajlandó dolgozni, a haszon és áldozat tényezőit veti össze. Az idevágó érdekes fejtegetésekkel szemben (296—302. old.) azonban kételyek merülhetnek fel. Nagy befolyása van ugyanis az üzem természetének a munkaidőre és a munkás legfeljebb bizonyos határok közt mérlegelheti egyénileg, meddig hajlandó dolgozni. Ez egyéni mérlegelés egyébként is annál kisebb szerephez jut, minél jobban elterjednek a kollektív szerződések. Az a tény, hogy a legjobban fizetett munkások heti munkaóráinak száma szokott a legkisebb lenni, könnyen megmagyarázható abból, hogy ezek szervezett munkások, akik a munkafeltételekre nagyobb befolyást tudnak gyakorolni. Az összefüggés itt tehát nem a bér magassága és a munkaidő rövidege közt van, hanem talán inkább a szervezethez foka és a másik két tény között.

A hosszú időközökre vonatkozó munkakinálat a népesség alakulásával függ össze és ennek kapcsán Douglas a népesedési problémának igen beható, nagyvonalú adatokon nyugvó tárgyalásába bocsátkozik. Mindenki csak tanulhat e szép és nagy munka elméleti értékű fejtegetéseiből, melyek eredménye az, hogy a népességnek a múlt század közepétől mostanig terjedő fejlődése nem erősítette meg *Malthus* amaz aggályát, hogy a bérek emelkedése mindenkor a népesség újabb szaporodási hullámát váltja ki. Ellenkezőleg, Douglas adatokkal igazolja, hogy a munkások életszínvonalának emelkedése az északi és nyugateurópai országokban a munkásság körében oly erőt váltott ki, mely a születések korlátozása felé vezet az életszínvonal fenntartása érdekében. Ebből a szerző azt a lehetőséget véli kiolvasni, hogy ez országok népessége belátható időközön belül elérheti maximumát és esetleg bizonyos csökkenési

irányt is vehet fel. A tulszaporodás tehát ez országokban véleménye szerint aligha fogja a munkásság életszínvonalának emelkedését veszélyeztetni.

Douglas munkájának címe csak a munkabérekre utal, de a szerző voltaképpen az egész jövedelemeloszlás kérdését tárgyalja, minthogy a bérek alakulása nem független a többi termelési tényezők részesedésétől. Így azután a tőkekinálatot és ennek hatását a tőkekamatra is vizsgálnia kell. Idevágó, igen magas színvonalu fejtegetéseiből csupán azt a megállapítást kívánom kiemelni, hogy a tőkekinálat a kamatváltozásokra kevésbé reagál, mint a munkakinálat a bérváltozásokra, mert a tőkefelhalmozódásnak számos tényezője van, mely független a kamatlábtól, vagy legalább is csak gyengén függ vele össze. A szerző egyébként elismeri, hogy feldolgozott adatai a kamatláb változásaira vonatkozólag határozott eredmény leszűrését nem engedik. Douglas röviden kitér a földkinálat alakulására is. Itt is tud érdekes szempontokat találni. Hogy a föld kínálata merev, ez bővebb indokolásra nem szorul, bár hosszabb időközökben a földmennyiségnek ármentesítéssel stb. való némi gyarapítása lehetséges.

A fenti, már így is kissé hosszúra nyúlt ismertetést csak e szép munka néhány fontosabb megállapítását foglalja magában. Csak halvány képet adhat arról a sok érdekes gondolatfüzésről, mely e munkában található, éppen úgy, mint arról a fáradhatatlan erőfeszítésről, melyet a szerző az életbe bevilágító adatok összegyűjtésére és feldolgozására fordított. De azon nem is csodálkozhatunk, hogy a szokott kereteket messzemenően felülmuló munkáról van szó. Egy nemzetközi pályázat 130 benyújtott munkája közül a legjobb és a pályadíjat elnyert munkáról van szó, mely, ha — mint a szerző maga is elismeri — sokban még vitatható eredményeket hoz felszínre, sok tekintetben egyenesen uttörő és az elméleti tudás oly magaslatáról tárgyalja a jövedelemeloszlás kérdését, mely a legnagyobb mértékben figyelemre méltó.

Heller Farkas.

E. M. Hugh-Jones and E. A. Radice: An American Experiment. Oxford University Press, London, 1936. VIII + 296 lap.

Roosevelt elnöksége az Egyesült Államok életében valószínűleg örökké emlékezetes időszak marad. Gazdasági téren tett intézkedéseit jórészt a kormányrajutásának időpontjában különösen súlyos gazdasági válság enyhítése érdekében alkalmazta, de azok mégis forradalmi jellegűek gazdasági, sőt részben társadalmi vonatkozásokban is. Igaz, hogy intézkedéseinek egy részét a felsőbb törvényhozás utóbb az alkotmánnyal ellentétben állóként megbélyegezte és érvénytelenítette. De ez a bekövetkezett változásokat nem szüntette meg, azok jó része — kis módosulások árán — továbbra is fennmaradt. Ezért időszertü minden olyan kísérlet, amely az Egyesült Államok életében bekövetkezett változásokat értékelni igyekszik. E könyv két szerzője, két fiatal angol közgazda, ennek az értékelésnek a megkísérlésére különösképpen hivatott: hosszabb időt töltöttek az Egyesült Államokban az új rendszer alkalmazásba vételének első éveit alatt.

Élvezetes, okos könyvet írtak, amelynek során az Egyesült Ál-

lamok társadalmi és gazdasági fejlődését, amely Rooseveltnél elnöksége időszakának megértéséhez elengedhetetlen, ideálisan tömör essayben vázolják.

Roosevelt ugyanugy látta az általa megoldandó problémát, mint a szociálreformereknek legtöbbje: miként lehet egy nemzetet attól megmenteni, hogy sokan éhezzenek a bőség közepette. Mikor 1933-ban uralomra jutott, a válság már negyedik éve tartott. Kitörésének számos oka volt. Az agrárhelyzet már a kedvező konjunktúrájú 1919—1920-as évek óta állandóan romlott. A háború idején az agrártermékek ára igen magas volt, az agrártermelés kiterjedt s a gazdák nagy kölcsönöket vettek fel, amelyek visszafizetése az agrártermékek áresésének idejében mind nagyobb nehézségekbe ütközött. A vidéki bankok között ezért az ipari expanzióval járó 1922—1929. években is sok vált fizetéseképtelenné. A rossz agrárpolitika a bajok akut kitörését későbbre halasztotta, de még súlyosabbá tette. Egyfelől ugyanis nagy állami kölcsönökkel siettek az agrártársadalom segítségére, aminek következtében utóbbinak eladósodottsága nőtt, másfelől pedig 1929-ben a Federal Farm Board búzát és pamutot vásárolt fel, ami e cikkeknek áresését ugyan elhalasztotta, de utóbb, amikor a világpiaci áresések következtében e készleteket nem tudta tovább tartani és piacra dobta, még súlyosabbá tette.

A gazdasági egyensúlyhelyzet a válságot előidéző felborulásának egyik fontos oka a munkabéreknél jelentős csökkenése és a munkanélküliség erős fokozódása volt. Az utóbbit a rendkívül gyors technikai haladás idézte elő. A szerzők, az általános nézettel ellentétben, azt hangsúlyozták, hogy még az 1922—29. évek prosperitásának idején is tulajdonképpen csak a munkásság egy részének és a középosztálynak a helyzete volt kedvező, míg a munkásság legnagyobb része — a tanulatlan és a színes munkások — helyzete akkor is kedvezőtlen volt. A munkásság nagyobb része ugyanis szervezetlen volt. Ezért, amikor a gazdasági helyzet romlása miatt egyes árucikkek ára esett és ezért termelési költségeiket is csökkenteni kellett, ezt az eredményt elsősorban a munkabérek leszállítása révén érték el — a nyersanyagárakat ugyanis nem igen lehetett csökkenteni, mert az ezeknek termelését kontrolláló hatalmas vállalatok az ilyen kísérleteknek elleneszegültek. Ez az utóbbi körülmény a gazdasági élet flexibilitását nagyon csökkentette, a válság kitörését talán elodázta, de sokkal súlyosabbá tette.

Sok más tényezőnek is szerepe volt a válság előkészítésében, így az inflacionisztikus pénz- és hitelpolitikának és a tulhajtott tőzsdei spekulációnak. Annak, hogy a válság miért volt szokatlanul súlyos, szintén sok oka van. Ezek egy részére már utaltam. De fontos tényező volt például a részletüzlet elterjedése is — a viszonyok rosszabbodásakor a részletüzletben eladósodott fogyasztók kénytelenek voltak szükségleteiket jövedelmük csökkenésénél nagyobb arányban korlátozni, hogy a részletekre is fussa. Korábbi válságokkal szemben az is fontos, hogy a tartósabban használható javak (házak, autók, hűtőberendezések, ill. gépek, rádiók stb.) jelentősége a fogyasztásban nő s mert ezek fogyasztása jobban korlátozható, mint akár az étel- és ruházati szükséglet, a gazdasági tevékenységnek a válság okozta zsugorodása is nagyobb, mint korábban. A tőzsdei összeomlás is szokatlanul heves volt. A bankbukások száma pedig általános hitelválság veszélyét keltette.

Az 1932—33. év telén forradalmi hangulat uralkodott. Hoover kormánya mégis tétlenségre volt kárhóztatva, nemcsak Hoover ortodox közgazdasági felfogása miatt, amely a javulás automatikus bekövetkezésének lehetőségében hitt, hanem azért is, mert az 1932. őszi választás demokrata többséget hozott s így be kellett várni, míg az új demokratapárti elnök, Roosevelt, átveszi a kormányt. E hónapok tétlensége és bizonytalansága a helyzetet szükségszerűen súlyosbította. Érthető tehát, hogy Roosevelten igen nehéz helyzetben jutott kormányra, amikor a gyors cselekvés parancsoló szükségesség volt.

Roosevelt inkább a kísérletezés, mint az elmélet embere. Ha valamely intézkedése tárgyilag nem válik be, vagy nem találkozik a nagyközönségnél kedvező visszhanggal, egyhamar visszaszívja vagy megváltoztatja. Mégis némely kérdés szabályozásánál túl óvatos volt. Így a bankrendszer reformjánál féleszközöket alkalmazott, mert visszariadt attól, hogy az egyes államok jogait csorbitsa. Ezért csak a szorosan vett banküzletnél gondoskodott az alapítási és érdekeltségvállalási üzletágaknak teljes szétválasztásáról, biztosította továbbá az új kibocsátások alkalmával kiadott prospektusok tartalmának valódiságát, végül pedig a kisebb betéteket egészen, a nagyobbakat részben biztosította. Ez az utóbbi intézkedés alighanem szerencsétlen, mert a rossz bankok számára szubvenciót jelent. A bankok kihelyezési politikája ugyanis nem áll ellenőrzés alatt s az új rendszer mellett a betevők szempontjából közömbössé vált, hogy miként vezetett bankra bizzák pénzüket.

Roosevelt egyéb pénzügyi térre vonatkozó intézkedései elég jól ismertek: a dollár értékcsökkentése és inflációs intézkedések az árszínvonal emelkedése és a válság árollóinak eliminálása érdekében, az ezüstpolitika. Mindezeket a könyv világosan ismerteti, különös súlyt helyezve arra a 14, az államszövetség által alkotott hitelszervezetre, amely a magánvállalkozás hiteligényeinek kielégítése terén a bankok szerepének tekintélyes hányadát átvette.

A könyv ezekkel a kérdésekkel, továbbá az ipari organizáció kérdéseivel, a mezőgazdasággal és közháztartások problémájával részletesen, igen élvezetes formában foglalkozik. Az események oly gyorsan haladnak, hogy természetesen minden, a közelmúlt eseményeit tárgyaló könyv olvasásakor az az érzésünk, hogy az bizonyos mértékig már elavult. Az utolsó hónapokban az Egyesült Államok gazdasági helyzete nagyon javult, míg ennek a könyvnek a krónikája olyan időpontban végződik, amikor a depresszió végének még csak első jelei mutatkoztak. Mégis, ha Roosevelt tevékenységének első esztendejeivel és e tevékenység indítóokaival meg akarunk ismerkedni, — már pedig ennek a tevékenységnek az Egyesült Államok jövő fejlődésére igen nagy hatása lesz, — alig találhatunk hasznosabb utmutatót e könyvnél.

Varga István.

Szigeti Gyula: A gazdasági válság Budapest életében. Statisztikai közlemények 76. kötet, 2. szám. Évszám nélkül. (1935.) 167 lap.

Szigeti érdekes könyvében a közelmúltban lezajlott világválság okait határozott konjunkturaelméleti felfogás alapján magyarázza. A válság szerinte is azért volt különösen súlyos, mert a konjunkturalis hullámmozgás során előálló lebukáson túlmenőleg strukturális

jellege is volt. Helyesen ismeri fel, hogy a gazdasági élet ipari szektorában rendszeresen fellépő hullámmozgások mélypontjai és a mezőgazdaságban nem meghatározott periodicitással, hanem valamelyes különleges ok folytán fellépő válságok nem esnek szükségszerűen egybe. Ha azonban egybeesik a két válságfolyamat, azt nagyon súlyossá teszi. A közelmúlt világválságánál pedig harmadik tényezőnek a világgazdaság szerkezetében történt nagy eltolódások hatása is jelentkezett. Mindezt Szigeti helyesen utal arra, hogy a Budapest gazdasági életében jelentkező válsághatásokat csak az egész országot sújtó gazdasági válság szemüvegén át lehet megvizsgálni és megítélni. Érdekesen és elméleti szempontból kifogástalanul magyarázza, hogy „annál inkább érinti ez a strukturális agrárválság a termelő Budapestet, mert az agrárválsággal együttjáró alacsony árak a mezőgazdasági termelők nagy száma miatt közvetlenül érintik az iparcikkfogyasztó széles agrár néprétegek életszínvonalát. Ezenfelül pedig még a mezőgazdasági munkabér is közvetlen összefüggésben van a mezőgazdasági árszínvonallal. Míg az egyes iparcikkek árának emelése aránylag kevés termelő (gyáros) jövedelmét növeli és az ipari munkások bére nincs egészen közvetlen kapcsolatban az iparcikkek piaci árával, addig a mezőgazdasági árak emelése vagy csökkenése nagyszámu termelő életszínvonalát befolyásolja és közvetlenül növeli a mezőgazdasági bért is, mert hiszen a mezőgazdasági bérfizetés súlypontja még ma is a naturáliákra esik. Ebben a viszonylatban tehát szinte azt lehetne mondani, hogy Budapesten szélesebb termelői néprétegek vannak érdekelve az agrárcikkek megfelelően magas árában és ezzel a mezőgazdaság fogyasztókéességében (mert a fogyasztás növekedésével az ipari munkanélküliség csökkent), mint az igen magas ipari árakban. annál inkább, mert az agrárcikkek áresése a budapesti kiskereskedelmi árakban nem érezhető oly nagy mértékben.“

Szigeti tanulmányában elsősorban azokkal a jelenségekkel foglalkozik, amelyeket a válság Budapest gazdasági életében váltott ki az ipari termelés, a kereskedelem, a közlekedés, hitelélet, pénz- és tőkepiac, hitelbiztonság, áralakulás terén, de ezenkívül a főváros társadalmi életére gyakorolt kihatásokat is szemügyre veszi. Összeállításai, amelyek különösen az ipari termelés terén igen részletesek és az egyes iparágakra külön-külön terjeszkednek ki, rendkívül érdekesek, bár jórészt arra szorítkoznak, hogy a különböző statisztikai forrásokból rendelkezésre álló adattömegeket összehordják. Igaz, Szigeti adatait érdekes kommentárokkal kíséri. Munkája nagyon becses, de talán kíváncsú lett volna, ha számításokat végez arról is, hogy Budapestnek mekkora a jelentősége az ország egyéb részeinek, elsősorban pedig a mezőgazdaságnak piacaképpen s hogy Budapest iparai mily mértékben függenek a vidék fogyasztásától. Mert csak egy ilyen vizsgálat tisztázhatná, hogy a Szigeti által helyesen megvilágított kölcsönhatásoknak mi a gyakorlati, valóságos jelentősége.

Megemlítendő még, hogy a közölt adatok részben 1933-mal, részben 1934-gyel, részben pedig 1935 első felével zárulnak. Így csak az adatok kis része mutatja a válságból való kilábolás folyamatát. Igaz, ennek a folyamatnak az ismertetése nem is szerepelt a könyv célkitűzései között. Szigeti a válságnak Budapest gazdasági életére gyakorolt hatásait plasztikusan vázolja s könyve megírásával rendkívül hasznos munkát végzett.

Varga István.

Milhoffer Sándor: A mezőgazdaság a gazdasági válságban. Budapest, 1936. Gergely R. könyvkeresk. 259 o.

Gazdaságtörténeti szempontból gazdag anyagot tár elénk Milhoffer Sándor munkája. Gondos adatgyűjtés és széles szakirodalmi tájékozódás eredménye ez a könyv, amely tulajdonképpen nem csak a mezőgazdaságról, hanem általában a világgazdasági helyzet alakulásáról nyújt átfogó képet.

A munka beosztását szemügyre véve, elsősorban kiemeljük azt a rendkívül helyes szempontot, hogy külön tárgyalja a tengerentúli legnagyobb agrárországoknak, az európai legnagyobb agrárkivitelű országoknak és végül a legnagyobb európai agrárbehozatali országoknak a mezőgazdasági helyzetét, mert valóban olyan mélyreható különbségek vannak az államcsoportok mezőgazdasági strukturái között, hogy azokra nem alkalmazhatók egységesen a világgazdasági, illetőleg a mezőgazdasági válság következményei. Ez a rész volna a könyv súlypontja, amelyet megelőz a válságtörténeti tárgyalás hármass tagozatban, előbb a XVI. századtól és a XIX. század közepéig, majd a XIX. század második felében ismertetve a nagyobb gazdasági válságokat, ezután pedig áttérve a legutóbbi 'világválság' kialakulására és a mezőgazdasági túltermelés általános kérdésére. A mezőgazdasági szerkezetük szerint elkülönítendő legfontosabb területek helyzetének ismertetését követik a gazdasági konferenciákról, az ottawai egyezményről, a londoni buzaegyezményről, a gazdasági kisantról, a balkáni államok gazdasági közeledéséről, a római egyezményről szóló fejezetek. Ezután részletesebben kitér a mezőgazdasági árak és a valutaingadozások összefüggéseire, különösen a dollár leértékeléséből adódó következményekre, legvégül pedig röviden ismerteti azokat a fontosabb nemzetközi adatokat, amelyek a mezőgazdaság jövedelmi viszonyairól az utolsó évtizedben rendelkezésre állottak.

A szerző tehát hatalmas anyagot dolgoz föl és így munkájának érdeme, hogy összefoglalva a gazdaságtörténet és a legutóbbi világválság kiemelkedőbb mozzanatait nyújtja az olvasónak, de ezenkívül értékes árstatisztikai adatgyűjteményt is szolgáltat, továbbá a gazdasági diplomácia háboru utáni lényegesebb egyezményeiről is tájékoztat, tehát politikai szemszögből is értékkel bír. Alapvető fel fogása, hogy a mezőgazdaság sorsa s válságának leküzdése a leg szorosabb összefüggésben van a buza probléma megoldásával. Állást foglalt az autarkia k tulzása ellen s ami számunkra legfontosabb: kimutatja, hogy nem teljesültek s rövidlátóknak bizonyultak a trianoni és st.-germaini békéket diktáló nagyhatalmaknak azok a számitásai, hogy a szétdarabolt osztrák-magyar monarchia helyén keletkező utódállamok azért lesznek életképesek, mert a politikai határok alárendelt jelentőséget fognak játszani a gazdasági összetartozás erői mellett. Ismeretes, hogy ennek éppen az ellenkezője következett be. E történelmi tévedés kiemelése mellett azt is bizonyítja a szerző, hogy a gazdasági kisantr államainak gazdasági szerkezetei között nagyon mélyreható ellentétek vannak, amelyek meghiusítanak minden arra irányuló törekvést, hogy a kisantr harmonikus gazdasági egységbe olvadjon s alapját képezhesse a Dunavölgy új rendjének. Ugy véljük, nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy szerzőnek ez az alapvető szemlélete mennyire helytálló.

Bizonyos részletkérdésekre áttérve, helyesbítésre szorul az

előszóban említett 6 pengő 80 filléres buzaár, mert hiszen az akkor érvényben volt boletta 3 pengős árát ehhez feltétlenül hozzá kell számítani, még ha a *termelőre* vonatkozó buzaárat tekintjük is és ennél is sokszorosan magasabb a fogyasztóra vonatkozó ár. Azt a felfogást teljesen osztjuk, hogy a buza ára a mezőgazdaságnak *legfontosabb* kérdése, azonban a szerzővel némileg ellentétben helyesnek tartanók ez egyoldalú árvédelem *kiegészítését*, mert az egyoldalú árvédelem nyilván a tultermelési tendencia fennmaradásának is egyik oka. Viszont abban ismét egyetértünk a szerzővel, hogy a gabona fokozottabb takarmányozása a legfontosabb és leghelyesebb tennivaló a buzaértékesítési válság megoldásánál. Ezen a módon ugyanis a népesség táplálkozási színvonala *műnőségi* szempontból javul.

A szerző gyakran támasztja alá mondanivalóit a szakirodalom idézeteivel, viszont talán helyes ezuttal annak a nézetünknek kifejezést adni, hogy célszerű volna bizonyos általános szokás elfogadása a tudományos könyvek *idegennyelvű* idézeteinek alkalmazásánál. Kétségtelen ugyan, hogy az eredeti szöveg a leghitelesebb s így ha arra technikai lehetőség adatik, csak helyeselni tudjuk az idegennyelvű idézetek közlését is, de úgy véljük, hogy a magyarra fordítást ugyanakkor sohasem volna szabad mellőzni. Az előttünk fekvő munka például német, angol és francia szövegrészeket gyakorta tartalmaz, ami nem okoz nehézséget a szélesebb nyelvtudással rendelkezőknek, de általában mégis túlzott igényt jelent az olvasóközönség nyelvtudásával szemben. Nem említettük volna ezt, ha nem tulajdonítanánk ennek jelentőséget a *magyar* szakirodalom kifejlődése szempontjából, mert hiszen kétségtelen, hogy a magyar tudományos könyv egyik fontos erőtenyezője éppen magyar nyelvében rejlik, mivel akiknek német, angol és francia nyelvű idézeteknél nincs szükségük a magyar fordításra, azok nyilván a külföldi szakirodalom alapján is kielégülést nyernek s így a magyarnyelvű tudományos irodalom jelentőségéből kétségtelenül veszíteni fog, ha *ennek olvasásához* is szükség lesz több idegen nyelv elsajátítására. Reméljük, hogy a kiváló szerző nem veszi rossz néven ennek az igénytelen, nézetünk szerint fontos szempontnak a megemlítését.

E nagyértékű munka általában inkább a tények és adatok tárgyilagos ismertetését nyújtja s kevesebb teret szán a válságból kivetető tervek ismertetésére. Jelentősége tehát inkább gazdaságtörténeti, mint gazdaságpolitikai. Éppen most, míg e sorokat írjuk, érkezik a hír a nemzetközi valutáris helyzet oly megváltozásáról, amely fokozza az érdeklődést a valutaingadozások és a mezőgazdasági árak összefüggésének kérdése iránt. Milhoffer behatóan tárgyalja ezt a problémát s az események igazolják, hogy helyesen ítélte meg a helyzetet, amikor azt az álláspontot vallotta, hogy az aranyvaluták túlértékelt állapotban voltak, mielőtt a jelen francia, svájci, hollandi devalváció megvalósult. Agrárkiviteli államok számára ez a devalváció mindenesetre hátrányok lehetőségeit foglalja magában, mert — mint az előttünk fekvő munka is kifejti: — „az a különös helyzet állhat elő, hogy pl. valutáris árugrások mellett, ha pl. a buza árfolyamáról van szó, annak ára esetleg nemzeti valutában állandó”. Valutáris árfolyamdifferentenciák keletkezése tehát nem szükségképpen érinti a belső árszínvonalat, annál is inkább, mert a leértékelésnek általában éppen az szokott a célja lenni, hogy a belső árszint lehető-

leg változatlanul maradván. nemzetközi viszonylatban új helyzet álljon elő. Így például a holland forint devalvációja, ha az amsterdami buzajegyzés nem változnék, azt jelentené, hogy az agrárkiviteli államokat hátrány éri. Éppen azon a ponton, amikor a világválság már egy lassan kibontakozó föllendülésnek kezdett helyet adni, nagy érdekek fűződnek ahhoz, hogy a nemzetközi valutáris helyzet megváltozása ne járjon együtt az agrártermékek nemzetközi, világpiaci árainak süllyedésével is, mert ebből a mezőgazdasági államokra nézve újabb válságos helyzet keletkezhet.

Milhoffer Sándor munkája a mezőgazdasági tudomány művelői számára hasznos és átfogó gyakorlati képet rajzol a mezőgazdaság világgazdasági helyzetének jelen és múlt alakulásáról. Nagy mértékben új megvilágításba helyezi például a földjáradékelméletet az az érv, hogy a századokra visszanyúló árstatisztikák gyökeresen megváltozott pénzrendszerekre vonatkoznak s mivel még az arany értékelése is viszonylagos, ezért a gabonaárak abszolút emelkedését nem lehet kimutatni. Ugyanigy indokoltnak látjuk azt a kételyt, amelyet a szerző a mezőgazdaság jövedelmezőségére vonatkozó nemzetközi adatok összehasonlíthatóságával szemben támaszt. Ismeretes az a költségszámítási tudományos vita, amely Laur és Aereboe professorok között még az alapelvek tisztázása céljából is fölmerült, s úgy látjuk, még valóban messze állunk attól, hogy a mezőgazdaság jövedelmezőségére vagy veszteséges voltára megbízható adatokat tudna szolgáltatni. Így tehát a mezőgazdaság és a mezőgazdasági országok válságos helyzetét inkább piaci események és társadalmi jelenségek jelölik, mint számszerű üzemviteli adatok. *Lipták László.*

Takács György: Rendszeres magyar pénzügyi jog.
Budapest, 1936. 539 o.

Szerző az adóeszméből indul ki és a könyve élére iktatott alapvető tanokban arra a megállapításra jut: hogy „az adó az államtól független társadalmi tényező, amely azonban az államban jogintézménnyé válik s az adózás jogi aktussá“. Az adóalany az adóztató közülettel jogviszonyba kerül, amely jogviszony közjogi, szűkített értelemben pénzügyjogi, vagy adójogi jogviszony. A „jogviszony“ magánjogi fogalomnak ezen a jogterületen való használatát azzal indokolja, hogy a pénzügyi jog maga is nagyrészt magánjogi terminológiát használ és fogalommeghatározásaiban a magánjogi definíciók alapjára támaszkodik. Minthogy pedig korunkban a jogállamokban az adózó sehol sem „hajlíthatatlanul alávetett“ az állammal szemben, hanem a jogkeresés mindenkinek módjában áll: ebből megállapítja az adózó jogalanyi jogosultságát és így levezeti annak az államhoz való személyes jogviszonyát. Ezen az úton jut el a szerző ahhoz, hogy az adókötelezettséget kötelemnek minősíti és bizonyítani kívánja, hogy az adózásban a kötelemnek magánjogi elemei sorra kimutathatók. Egyedüli különbséget csupán abban lát, hogy „a pénzügyjogi kötelmi szolgáltatás már eleve kimerítően és szabatosan meg van határozva“. A következő szakaszokban az így meghatározott kötelem elemeit ismerteti. Ezek között a kötelem kezdőpontját (az adó és illetékigény megnyíltát); a kötelem alanyait; az egyetemlegességet; a kezesség eseteit; a kötelem megszűnését és külön szakaszban az elévülést, mint a megszűnés különös esetét.

Ugyancsak az alapvető tanok sorában foglalkozik a szerző a

pénzügyi jog fogalmának meghatározásával és a jog és államtudományokkal való összefüggéseivel. A pénzügyi jogban szerző azoknak a szabályoknak foglalatát látja, amelyek a közjogi szervezetek anyagi eszközeit meghatározzák és azok megszerzéséről és felhasználásáról rendelkeznek. Megállapítása szerint a pénzügyi jog, mint alkalmazott tudomány, a tágabb értelemben vett közjognak egyik alkotórésze, annak „sajátos jellegű önálló tényezője”. Feltalálja benne mindazokat az elemeket, amelyek a közjog egyes ágazatait jellemzik: így az alkotmányjogi, közigazgatási és a büntetőjogi elemeket. De ugyanakkor megállapítani kívánja a pénzügyi jognak a magánjoggal való kapcsolatait is, mert szerinte a magánjog a közbevételeket szabályozó jogtétel rendjében részben kifejezetten szerephez jut, részben pedig a pénzügyi szabályok hézagain keresztül keres érvényesülést.

További fejtegetéseiben Takács szembefordul mindazokkal a pénzügyi jogi szakemberekkel, akik ezt a joganyagot a közigazgatási jog egyik ágának tekintik. Nézete szerint ez az álláspont csak akkor volna tartható, ha a pénzügyi jog a közbevételek szerzésének, kezelésének és biztosításának az aktusait szabályozó intézkedéseken kívül egyéb jogtégeket nem ölelne fel. Még legközelebb áll Exner felfogásához, bár nála is hiányolja azt, hogy „átfogó rálátás hiányában” az állambevételekre vonatkozó szabályokat nem illesztette a további joganyaggal egységes jogász szerkezetbe. Mariskára vonatkozólag pedig egyszerűen megállapítja, hogy miután a pénzügyi jog fogalmát igen szűk körre lokalizálta: „könyvének tulajdonképpen nincs is rendszere, csak felosztása”.

Mindezekután a tulajdonképpeni joganyagot a következő öt részre osztja: Pénzügyi alkotmányjog. Pénzügyi vagyonjog. Pénzügyi közigazgatási jog. Pénzügyi büntető jog és végül: Pénzügyi nemzetközi jog.

Az alkotmányjogi részben a költségvetési jogot tárgyalja és a legfőbb állami számvevőszék szervezetét és hatáskörét ismerteti. A pénzügyi vagyonjogra vonatkozó részt két címre osztja. Az elsőben dologi jog címén a kincstári zálogjoggal foglalkozik. Ismerteti annak a fajait, a jogügyleti (egyességi), végrehajtási és a kincstári zálogjogokat. A második igen terjedelmes címben pedig a „kötelmek” címe alatt az állami bevételek egyes ágazatait tárgyalja a szokásos csoportosításban, mint: egyenesadók, illetékek, forgalmi adók, fogyasztási adók és jövedékek. Minden egyes csoport élén az illető ágazat történelmi fejlődését adja.

A könyv negyedik része, a közigazgatási rész ismét két címre tagozódik és külön szól a jogorvoslati igazgatásról. Az ötödik rész a jövedéki büntetőjogot és a büntelőeljárást tárgyalja. Végül a nemzetközi jogi részben a szerző a kereskedelmi szerződésekkel foglalkozik, valamint azokkal a nemzetközi szerződésekkel, amelyek a kettős adóztatás és a kettős illetékezesek eikerülése érdekében kötöttek és amelyek az egyes államok által nyújtandó kölcsönös jogsegélyekre vonatkoznak.

Az előttünk fekvő hatalmas kötet kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a szerző teljesen ura a magyar pénzügyi jog rendkívül terjedelmes és bonyolult tételes szabályainak. Ismeri a joganyag történelmi fejlődését és annak irodalmát és a maga részéről feltétlen tájékozottsággal mozog a tudományszak kérdései között. Kevésbé sike-

rültnek tartjuk azonban a rendszert, amelyben tudását könyvében élénk tárja és könyvének gyöngéjét éppen abban látjuk, amiben a leginkább törekedett az eredetiségre.

Bizonyos magánjogi elemek kétségtelenül fellelhetők az állami gazdálkodásban, hiszen az állam is ugyanabban a gazdasági légkörben él, mint a magángazdaságok. Természetes tehát, hogy fogalom-meghatározásaiban sem tér el a magánjogi terminológiától. Ez a körülmény azonban — nézetünk szerint — nem jogosít fel olyan meszesemenő következtetésekre, aminőket abból a szerző levont. Különösen pedig nem minősíti a közszolgáltatásokat kötelmekké, amikor azok „hárulási alapja hatalmi kényszerrel szentesített felsőbbbségi parancs”. (Balás.)

Idegen nekünk továbbá a „pénzügyi vagyoni jog” is, mint a pénzügyi jog egyik részének a megjelölése, különösen úgy, ahogyan a szerző ezt a részt kitölti. Ugy maga az általános cím, mint az alcsoport „dologi jogok” címe is sokkal többet mond, mint amennyit a szerző odasorol. Hisz ha a szerző a magánjogi felfogásához hű maradt volna: úgy a dologi jogok között kellene tárgyalnia a vámokat és általában a regáliákat, mert ezek a magánjog szemüvegén keresztül dologi jogok és nem kötelmek. Ezzel a megjegyzéssel is csak arra kívánunk rámutatni, hogy mennyire kivihetetlen a közjogoknak magánjogi címek alá sorolása.

Végül még csak arra kívánunk rámutatni, hogy a pénzügyi jog hatalmas és már magában is bonyolult anyagának az a rendszere, amelyet a szerző követett, sokaknak rendkívül megnehezíti könyvének gyakorlati használatát. Szerző ugyanarról a közszolgáltatásról szól az alapvető tanokban, a kötelmek elemeinél, később foglalkozik vele a kötelmi részben, majd a dologi jogoknál és a közigazgatási rész mindkét címében s végül a büntetőjogi részben és a tételes joganyagot ugyanennyi részre szétszedi. A szakember, aki olyan otthon van a szabályok tömegében, mint a szerző, csupán a szépen elgondolt rendszert látja ebben: de felette megnehezíti az áttekintést a tanuló ifjúságnak és a tájékozódást a laikus elemeknek.

Nem elég világos előttünk az a megkülönböztetés, amelyet a szerző tett, amikor a maga rendszerével szemben a Mariskáét egyszerűen „felosztásnak” minősíti, legyen szabad mégis annyit megállapítanunk, hogy Mariska könyve hosszú évtizedeken át szépen megfelelt annak a követelménynek, hogy tanítson és tájékoztasson.

Papp Antal.

Orel Géza: Értekezések az árusítás technikájáról, a mezőgazdasági oktatásról és a pályaválasztásról. Budapest, 1936.

A szerző e kötetben megjelent 12 tanulmányában hosszú évtizedes tapasztalatait igyekszik az érdekelt közvélemény elé tárni. Könyvével az a célja, hogy gazdasági pályák felé terelje az ifjúságot, amely a hivatali pályákon már-már nem tud elhelyezkedni. Első tanulmánya a pályaválasztásról szól és az érettségi utáni fiatal nemzedéknek sok értékes utmutatást, biztatást és irányítást nyújt.

Rámutat olyan kérdésekre is, amelyek eddig nem voltak kellően megvilágítva. Azt mondja egy helyen: „400 család bolgár él a legjobb módon Budapest körül, 9 millió magyar közül nincs senki, aki velük versenyezne s az efajta munkát tudja végezni?” Majd azt

mondja, a mezővárosok összes polgári iskoláit kivétel nélkül át kellene alakítani kiskisgazdaiskolákká. Szól a kézügyességi munkákról, a műhely titkairól, „vevőtípusok“ című előadásában szemléltetően és ügyesen sorolja fel a rosszindulatú, az érzékeny, a tolakodó, követelődző, ingerlékeny, izgatott, nagyzó, mogorva, érzélgős, majd a könnyen kezelhető vevők között a beszédes, hallgató, alkudozó stb. típusokat. Nagyon érdekes lélekelemzés ez, amelyet itt olvasunk. Egy másik cikkében ügyesen összpontosítja, mik a feltételei annak, hogy valaki jó árusító lehessen: megjelenés, egészség, izlés, figyelem stb. Arról a kérdéstről, hogy mi indítja vásárlásra az idegent, nagyon ügyes megfigyeléseket olvashatunk tőle.

A kereskedőtanonciskolák reformja kapcsán olyanirányú megoldásokat javasol, hogy az ne lenézett, hanem megbecsült foglalkozás legyen, s olyanirányú tantervreformot sürget, amely alkalmas arra, hogy ezt a megbecsülést biztosítani tudja a kereskedőosztály számára. Tanácsokat ad a kirakatok rendezésére az idegenforgalom szempontjából. A csomagolás módjait tárgyaló tanulmányában művészies formában mondja el a csomagolás egész technikáját. Arra a kérdésre, hogy kell-e képezni a kereskedelmi utazókat, igennel válaszol, a képzésüket a műegyetem közgazdasági fakultásán tartaná célszerűnek. Nagy súlyt helyez az önuralom szerepére a kereskedelmi életben és elsorolja, hogy a kereskedőnek mely esetekben van szüksége fokozott önuralomra.

Mezőgazdaságunk kérdéseit is tárgyalja az iskolai oktatáson keresztül és a különböző iskolatípusok felsorakoztatása mellett megállapítja, hogy az agrárszellemnek nagyobb mértékben kellene érvényesülnie a gyakorlati életben, közéletben és iskolai életben is, mint ahogy az ma nálunk van. Olyan iskolai oktatást kíván a mezőgazdaság számára, amely a helybeli adottságokhoz igazodik. Arra a kérdésre, hogy mikor, mily esetben remélhető, hogy a magyar agrárszellem nagyobb mértékben fog bevonulni az iskolákba, azt feleli, hogy akkor, ha intenzív lesz a természetrajz tanítása, ha megszerettetik a kert- és gazdasági gyakorlati munkálatokat, ha átalakítottuk a polgári iskolák tulnyomó részét kiskisgazdaiskolákká, ha az önképzőkörökben az ifjúság mezőgazdasági kérdésekkel is foglalkozik, ha rádió n tervszerűen és okszerűen oktatják a tanyai lakosságot, ha a lelkészek is kapnak gazdasági kiképzést, ha a mezőgazdasági lapokat és kamarai jelentéseket is olvassák az iskolákban, ha a piacszerzésre, a termés értékesítésére tanítják a leendő kiskisgazdákat. Ez esetben igaz marad Széchenyi mondása: „A magyar nép ereje, vagyona és jövője a magyar földben van.“

A sok gyakorlati érzékkel, éleslátással, nagy tapasztalattal megírt könyvet melegen ajánljuk a nagyközönség és a pedagógusok figyelmébe.

Gesztelyi Nagy László.

Sommer Luise: Neugestaltung der Handelspolitik. Wege zu einem intereuropäischen Präferenzsystem. Berlin—Wien. 1935. — 400 o.

A háború utáni gazdasági élet megnyilvánulási formáival szemben egy évtizeden keresztül csak egyirányú állásfoglalás volt tapasztalható. Az elmélet és a gyakorlat egyaránt csak átmeneti jelenségnek tartotta a huszas évek gazdaságpolitikáját. Ennek megfelelően a centrális kérdés a rendszer likvidálásának kérdése volt,

míg a bírálat mindig a standard-liberalizmus szemszögéből történt. A harmadik birodalom megalakulása óta azonban a legerőteljesebb törekvés nyilvánul meg gazdasági rendszerünk alapvető intézményeinek átértékelésére. (Érdekes jelenség, hogy a gazdaságelméleti átértékelési folyamat, melyet ma elsősorban a német irodalom hoz kifejezésre, már jóval hamarabb, közvetlenül a háboru befejezése után indult meg az angol-szász államokban. Azt, hogy ez az irányzat nem talált akkora nyilvánosságot és olyan ideológiai alapot, mint a legujabb német és a valamivel idősebb olasz törekvések, talán arra vezethetjük vissza, hogy az angol-szász átértékelés a gazdasági jelenségeknek csak egy — aránylag speciális — részkörére, a pénz-intézményre irányult.) Mivel pedig az átértékelés vezető szempontja a nemzetközösségnek magasabb rendű organizmusként való felfogása, természetes, hogy elsősorban a külkereskedelempolitika áll a homlokterében.

Luise Sommer könyve a tipikus átértékelő irodalomhoz tartozik. Nagy erőssége azonban, hogy mondanivalóit és javaslatait nemcsak az új ideológiára, hanem egyuttal a kitűnő gazdaságtörténeti érzékkel csoportosított tényekre építi fel. Napjaink gazdaságpolitikai tényeiből a liberalizmus antitézisét konstruálta meg. A liberalizmus gazdaságpolitikája az egyes nemzetgazdaságok egyenlőségének fikcióján épült fel, míg ezzel szemben a jelen gazdaságpolitikáját — ideológiai alapjának megfelelően — a diszkrimináció gondolata uralja. A liberalizmus egyenlőségi fikciójának a külkereskedelempolitikában a legnagyobb kedvezmény záradéka volt a legerősebb legyvere. Ha feladjuk az egyenlőség elvét, fel kell adnunk a legnagyobb kedvezmény módszerét is s olyan megfelelő külkereskedelempolitikai intézményeket kell bevezetnünk, amelyek az új vezető gondolatot, a diszkriminációra való törekvést tudják szolgálni. A szerző megítélése szerint a gyakorlat már meg is indult ezen az uton. A feladat tehát csak az lehet, hogy ezeket a ma még csirájukban lévő módszereket tovább fejlesszük.

Mi az, — veti fel a kérdést Sommer — ami a világ, de különösen Európa háboru utáni nemzetközi gazdaságpolitikáját jellemzi? A világgazdasági kapcsolat, a liberális értelemben vett világ-gazdasági kapcsolat tagadása. Ezzel a megállapítással a szerzőt — aki a tényekben egyuttal igazolást is lát — természetesen csak egy lépés választja el az autarkia igenlésétől. Azonban éppen ezt az utolsó lépést nem teszi Sommer, hanem a diszkriminálódás és a nemzetközi munkamegosztás követelményeit a néhány (leggyakrabban szomszédos) állam intenzívebb külkereskedelmi kapcsolatait megvalósító „nagyobb gazdasági területek“, „gazdasági blokkok“ rendszerében látja kiegyenlítőre.

Munkájának második részében a nagyobb gazdasági területek, a gazdasági blokkok továbbfejlesztését, illetőleg kialakulását előmozdító preferenciális rendszert dolgoz ki. A kiindulási pontja, hogy a preferenciákat azon államoknak kell egymásnak nyújtaniok, amelyek intenzívebb gazdasági kapcsolataik már ma is adva vannak. Egy adott állam más államokkal való külkereskedelmi kapcsolataik mértékének megállapítására a következő módszert ajánlja:

Mindenek előtt megállapítandó, hogy a szóbanforgó ország egész exportértékében milyen százalékos arányban részesednek az egyes országok. Az így nyert számok képezik a külkereskedelmi

kapcsolat intenzitását mutató eredmény-szám egyik tényezőjét. Ezután a szóbanforgó országokból az egyes külföldi államokba irányuló kivitel értékét elosztja az illető külországokból származó behozatal értékével. Az ilyen módon nyert hányadosok, amelyeket szaldóhányadosoknak nevez, képezik a külkereskedelmi kapcsolat intenzitását mutató jelző szám másik tényezőjét.

Magát azt a jelző számot, amely valamely országnál az egyes külföldi államokkal való külkereskedelmi forgalom intenzitásának nagyságát van hivatva jelezni, úgy nyeri, hogy a szaldóhányadost megszorozza azzal a százalékszámmal, amely a másik országnak az illető ország összes kivitelében való részesedését mutatja. Például: 1933-ban az egész osztrák kivitel értékének 10.7 százaléka Olaszországba irányult. Ugyanekkor az Olaszországba irányuló export értéke 86,853.000 schillinget, az Olaszországból származó import értéke pedig 50,429.000 schillinget tett ki. Ennek megfelelően a szaldóhányados
$$= \frac{86,853.000}{50,429.000} = 172.2.$$
 Az Ausztria és Olaszország között 1933-ban fennállott külkereskedelmi kapcsolat intenzitását jelző szám tehát $= 172.2$ szorozva 10.7, ami $= 1842.54$. A szerző természetesen nem egy esztendő adatait, hanem nagyobb időközök, tíz év átlagát veszi számításai alapjául.

A külkereskedelmi kapcsolat intenzitásának nagyságát jelző számok értéke szerint — javasolja szerző — nyujtsanak az egyes államok a fennálló vámtételeikből engedménypreferenciát, vagy amint ő maga nevezi, vámrabattot. Például olyan módon, hogy Ausztria mindazoknak az országoknak, amelyeknek a vele való külkereskedelmi kapcsolatuk intenzitását mutató jelzőszámuk 800 és 1200 között van, az általános vámszinvonalból 30—50 százalékos, azoknak, amelyeknek jelzőszámaik 400 és 800 között vannak, 20—30 százalékos, és így tovább mérséklést nyújt.

Sommer formulája kétségtelenül igen szellemes s nagy kifejező erővel bír. A jelző szám magas értéke ugyanis azt mutatja, hogy *B* ország nagy mértékben vásárolja az *A* ország áruit, ugyanakkor azonban jóval kisebb mértékben exportál csak az *A* országba. Vagyis, hogy végeredményben az *A* országgal szemben való külkereskedelmi mérlege jelentékenyen passzív. Még magasabb értékűvé válik a jelző szám akkor, ha az *A* országnak a *B* országba irányuló exportja az *A* országnak az egész exportjában is jelentékeny szerepet játszik. Ilyen esetben tehát teljesen indokolt, hogy ha az *A* ország vámkedvezményrel honorálja a *B* országnak vele szemben megnyilvánuló felvevő készségét. Van azonban a formulának egy olyan hátránya is, amely nagyon kétségesse teszi gyakorlati alkalmazhatóságát. Ugyanis:

Ha *A* országnak *B* országba irányuló exportja nagyobb, mint az *A* országnak a *B* országból való behozatala s e mellett — esetleg — az *A* országnak a *B* országba irányuló exportja az *A* ország egész exportértékében is jelentékeny szerepet játszik, akkor a fentebbi formula alapján kiszámított jelző szám magas lesz és így *B* ország joggal követelhet *A* országtól megfelelő vámmérséklést. Ha ennek a vámmérséklésnek az eredménye az lesz, hogy *B* országnak az *A* országba irányuló exportja megfelelően emelkedik, akkor a szaldóhányados és ezzel együtt a külkereskedelmi kapcsolat intenzitását mutató jelző szám értéke is csökkenni fog. Ezzel azonban — Sommer javaslata szerint — együtt jár az is, hogy *B* ország — a jelző

szám kisebb voltának megfelelően — kisebb vámmérséklést is kap. Ha ezzel a *B* országból való behozatal csökken, akkor a jelző szám ismét emelkedni fog s a *B* ország nagyobb vámmérséklésre tarthat ismét igényt. A leírt folyamat tehát ismét előlről kezdődik és vég nélkül folytatódik.

Láng János.

Robbins, Lionel: An essay on the Nature and Significance of Economic Science. Macmillan & Co., Ltd. London, 1935. 158 l.

Robbins munkája a közgazdaságtan tárgykörének pontos meghatározását igyekszik megállapítani. Az erre a tárgyra vonatkozó vizsgálatok és tanulmányok igen eltérő álláspontot foglaltak el. Ezeket az eltéréseket akarja Robbins a meglévő (tulnyomóan angol-szász) meghatározások összeegyeztetésével kiküszöbölni. A fiziokraták és klasszikusok meghatározása a gazdaságtudományt az anyagi jólét okai és jellege kutatásának tekinti. Ez a felfogás a modern irodalom egy részében s így Cannan, Marshall, Pareto és Clark beállítasában is visszatükröződik. A fenti definíció azonban fogalmilag nem tisztázza eléggé a kérdést, mert nem képes az immateriális javak, tudományos és művészeti teljesítmények stb. beilleszkedését a gazdaság épületébe, megmagyarázni. Robbins a problémát a lélektani vizsgálat módszerével és az elszigetelt egyén gondolkodásának vizsgálata által kívánja megközelíteni. Tudatában van annak, hogy az emberi cselekvést nem mindig a gazdasági szempont vezérli. Ezenfelül a gazdasági motívum által irányított cselekvés nem feltétlenül „gazdaságos” is, végül pedig nem lehet döntő pontossággal megvonni a gazdaságos és nem gazdaságos cselekvések közötti határt.

Mikor gazdaságos az emberi cselekvés? Amikor a véges eszközökkel és korlátolt idővel rendelkező ember céljait fontosságuk szerint osztályozva igyekszik elérni és eszközeit (idejét) több lehetséges felhasználási mód közül választva, a fenti elv alapján osztja be. Az elszigetelt egyén gazdálkodásának ezen elve érvényes a társadalmi gazdálkodás céljának és tárgykörének vizsgálatánál is. A gazdaságos cselekvés annyit jelent, hogy adott célokat véges eszközök birtokában rangsor szerint igyekszünk megvalósítani és ezáltal az eszközök és a célok között bizonyos viszonylatok alakulnak ki. A gazdaságtudomány tárgya az ezen eszközök és célok között kialakult viszonylatok vizsgálata. Az eszközök vagy célok (szükségletek kielégítése) önmagukban nem is érdeklik a gazdaságtant, ennek tárgya kizárólag a két fogalomcsoport között fennálló relációk vizsgálata. Ezek a relációk teszik érthetővé, ha a szükséglet változásai egy adott mennyi-
get egyszer tulnagynak, másszor csekélynek, majd ismét átlagosnak tüntetnek fel. Így tehát a viszonylatok csökkentik, sőt kiküszöbölik a gazdaságtan kvantitatív értékelésének merevségét is. Így a technikailag mindig előnyös tömegtermelés gazdasági értelemben nem mindig racionális, hiszen a kínálat és kereslet viszonylata a gyártás gazdaságosságának mennyiségileg határt szab.

A viszonylatok behatása megtalálható az árrendszerben is, hiszen a modern árelmélet szerint a különféle javak és termelési erők árai a viszonylagos „hiány” (scarcity) értékkifejezései.

A gazdaságtudomány tehát a javak véges mennyiségéből eredő adottságok törvényszerűségeit kutatja. Az értékelmélet azon alapszik, hogy az egyén szükségleteinek és kívánságainak fontosságát tárgyi

és alanyi ismérvek szerint rangsorozza. Az értékelés az a művelet, amellyel ezeket a már csoportosított ismérveket egymás mellé, vagy egymás alá rendeljük. A közgazdaságtan tételei gyakran alapulnak fikciókon, de ez nem befolyásolja a tudomány exakt mivoltát, hiszen fikciók az összes természettudományokban is előfordulnak. A közgazdaságtan nem tudja a feldolgozott jelenségeket mindig számszerűen érzékeltetni, de ez nem is célja. A kvalitatív tulajdonságok csak a természettudományokban fejezhetőek ki mindig mennyiségileg is, a társadalomtudományokban nem. Az árelmélet például jellemezheti azokat a körülményeket, amelyek a buza árának kialakulásánál (szabad verseny vagy monopólium esetén) közrehatnak. Meghatározhatja az árelmélet a körülmények változásának függvényeit, de nem adhatja meg azt az árat, amely adott feltételek fennforgása esetén „gazdaságilag helyes“.

Az elméleti közgazdaságtan nem igyekszik az emberi cselekedetek eredményeit számszerű pontossággal kiértékelni, ellenben célja a racionális cselekvés útját meghatározni. Nem indul ki abból, hogy az ember magatartása szükségszerűen és mindig racionális, de következtetéseit arra alapítja, hogy mindig a racionális cselekvés a helyes. A közgazdaságtudomány hű marad a rációhoz és amíg az emberi cselekedeteket az értelem irányítja, kompetenciája elvitathatatlan; megszűnik azonban iránymutató lenni, ha az embert és cselekedeteit exogén motívumok irányítják. Ha a gazdaságtudomány normáit elfogadtuk, hitet tettünk az értelem mellett s ennek a hitvallásnak a tévtanok korában fokozott és szimbólikus jelentősége van.

Robbins éles logikája és részletekben csalhatalan elemzése kétségkívül irányt mutatott a közgazdaságtudomány tárgykörét meghatározni igyekvő kutatásoknak. Kérdés azonban az, hogy a problémának tulnyomóan bölcséleti szempontból való megvilágítása, a lélektani elem időnkénti túltengése, de főként a felteendő kérdésekre adandó válasz apriori megtagadása nem zárja-e a tudományt olyan korlátok közé, amelyeket a közgazda sajátmagának nem emelne szívesen és nem gyengíti-e ezzel a még megoldatlan kérdéseknek a tudomány számára oly termékeny erejét.

Vámos Béla.

Hirst, Francis W.: Economic Freedom and Private Property. Duckworth, London, 1935; 146. o.

A „Liberty and Tyranny“ szerzője ismét a szabadság gondolata mellett áll ki. Műve nagy részében a politikai és gazdasági szabadság adta fejlődési lehetőségeket írja le. Dialektikája és téma-választása a tárgykör beható ismeretét bizonyítja. Ez az ismeretanyag és jártasság azonban tárgyilagosságra, a mondanivalók rendszerezésére és a thema probandum logikus megközelítésére köteleznek. Szerző ezen kötelezettségek teljesítésével sokszor adós maradt. Meghatározásai empirikusak, nem tükröződik vissza rajtuk a tudományos felelősségérzet tudata. Hirst a modern állam gazdasági szabadsága alatt azt érti, ha „bármely foglalkozást vagy hivatást egyenlő törvényhozás és független bíraskodás védelme alatt folytathat. A szabadság egyetlen helyes korlátozása az, amely mások szabadságát akarja megvédeni. A szabadságot törvényesen korlátozhatjuk, hogy jogosan és háborítatlanul élvezzük“. A szabadság két nélkülözhetetlen előfeltétele a magántulajdon és a szabad verseny. A szerződésszabadság korlátozását a modern életformák

gyakran aktuálissá teszik; a munkaviszony, a természeti monopóliumok, a közérdekű szolgáltatások (viz, vasut stb.), a fogyasztó védelme még a legszabadságszeretőbb kormány számára is felvetik a szabadság, vagy szabályozás problémáját. A versenyről szóló Mill-idézet tömör egyszerűségében többet mond a szerző hosszú és tulargumentált magyarázatánál: „To be protected against competition is to be protected in idleness, in mental dullness, to be saved the necessity of being as active and as intelligent as other people.”

Élesebbek és többetmondók azok a megfigyelések, amelyekkel a magántulajdon lényegét és a társadalom felépítésében elfoglalt szerepét igyekszik megvilágítani. A tulajdon- és birtokvágy az ember munkaösztönének természetes hajtóereje. A társadalom szelekciójának létfeltétele a tulajdon, a differenciált jövedelem. Csak az a társadalom lehet virágzó, független és ellenállóképes, amely a különböző jövedelmet és magántulajdont elismeri és védi. Az a kormány, amely a jövedelmeket erőszakkal uniformizálja, stagnáló, szervilis, szegény társadalmat teremt. Az állam beavatkozását legfeljebb addig a határig tartja tűrhetőnek, amíg ez a monopóliumokat törli meg, azon túl a kollektívizmus és az állami beavatkozás minden foka és formája elvetendő. A Fabianizmusról, a Labour Party programjáról és a Szovjetunió viszonyairól szóló részletes beszámoló nem tartozik szigorúan a tárgyhoz.

Azok az antitézisek, amelyeket a szocializmus, fasizmus, náciizmus, illetőleg a liberális gazdasági rendszer szembeállításánál felhasznál, ismétlésekbe viszik a szerzőt, mondanivalóit sokszor elsekélyesítik. A hibák és tévedések azonban nem befolyásolják a mű érdekességét; a könyvből igazáról mélyen meggyőződött debatter szól hozzánk, akinek alapos tárgyi tudása megüti a szigorú bírálat mértékét s aki más alkalommal bebizonyította már, hogy tudatában van annak a fontos igazságnak, amely szerint minden ügyet objektíven lehet a legjobban szolgálni.

Vámos Béla.

Kiss, Georges: Le problème de la population au Japon. Préface par M. André Siegfried. Librairie des sciences politiques et sociales, Marcel Rivière. Paris, 1936. 87 l.

A könyv tárgya a sárga veszedelem problémájának szigorúan tudományos alapon való vizsgálata, gerince a japán népszaporodás várható jövő alakulásának, továbbá a japán népsűrűség okainak és következményeinek a tárgyalása.

A világ népeinek a történelmében alig van példa arra a hihetetlen gyors és nagyarányú népszaporodásra, mint aminőt Japán az utolsó 60 évben tud felmutatni. Japán lakossága az elmúlt 60 évben több mint megduplázódott, az évi születések száma ma megközelíti az egymilliót. Ez a gigantikus népszaporodás 1868-ban, az akkor 15 éves Meiji császár trónralépésével kezdődik. A középkorban és a reneszansz idejében Japánnak csak kisszámu lakossága volt. A külvilágtól való szigorú elzárkózás, állandó véres belviszályok, rossz gazdasági berendezés a népességet 1550 körül 4.900.000 lélekre apasztották a VIII. század állítólagos 8.500.000 lakosával szemben. 1721. évtől kezdve 6 évenként népszámlálást rendeztek. Az első népszámlálás eredménye kerek számban 26 millió volt. Ezzel szemben az 1846-os népszámlálás mindössze 900.000 főnyi népszaporodást

mutat föl. Ez a Tokugava-dinasztia kora, amelyet a stagnáló népesedés korának is hívhatnánk.

Meiji császár korában, 1889-ben 40 millió, 1909-ben több mint 50 millió, 1933-ban mintegy 67 millió Japán lakosságának a száma. Ehhez a nagyarányu szaporodáshoz az ország elszigetelődésének megszűnése és a külföldi befolyás érvényrejutása volt szükséges. Ezt a munkát Meiji segítette elő. A régi japán felfogás nem kedvelte a sokgyermekes családokat. Minden uton-módon igyekeztek megakadályozni a gyermekáldást. A XIX. század második felében ez a helyzet is gyökeresen megváltozott. A kormányzat a köztudatba viszi, hogy a nagy család, a bő gyermekáldás minden japán ember első kötelessége a császárral és hazájával szemben.

Erdekes megállapítás, hogy Japán iparosodása a nagy népszaporodással távolról sem tartott lépést és nagyobbarányu fellendülést csak a világháború évei hoztak. Ez a fellendülés viszont egyes iparágakban óriási jelentőségű. Például Japán a XVII. és XVIII. században nem csekély nyersselyembehozatalra szorult. Ma a világ első nyersselyemexportáló állama.

Kiss alapos tanulmány tárgyává teszi, vajjon megvannak-e Japánban egy nagy ipari állam keletkezéséhez szükséges előfeltételek és kimutatja, hogy a japán ipar versenyétől való félelem erősen tulzott. A telephelyi viszonyok olyanok, hogy Japán nem alkalmas hatalmas nehézipar létesítésére. Az ország ma is 60%-os nyersanyagbehozatalra szorul, a japán köszén minősége silány és ebből is kevés van. Annál nagyobb jelentőségű a vízi uton történő elektromos energiatermelés. Ebben ma a harmadik helyet foglalják el a világon. A vasfogyasztásnak csak mintegy 10%-át fedezi a belföldi termelés. Kőolajuk nincs, óriási gyapotbehozatalra is szorulnak. Ezeket a hátrányos adottságokat kiküszöbölni nem lehet.

A nehéziparban tehát a japán népfölösleg állandó elhelyezkedést nem találhat. Merre visz a japán népfölösleg utja? A japán birodalom lakosságának jelenlegi száma 90.396,043 lélek. Átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként 174.6. Ha csupán a gazdaságilag kihasználható területeket tekintjük, akkor egy négyzetkilométerre 1111 lélek jut, ami az egész világon a legnagyobb népsűrűség. A népesség 36.7%-a a 14 éven aluliakból áll. Jogosan mondhatjuk, hogy Japánban a jövő nemzedék predominál. Hova lesz ez a nagy népfölösleg? Első igen figyelemreméltó megállapítás, hogy a japán ember nem szeret kivándorolni. A népszaporodás a nagyvárosok felé irányul. A mezőgazdasággal foglalkozó falusi lakosság száma az utóbbi időben sem emelkedett jelentősen. Ennek az is oka lehet, hogy a japán mezőgazdaság nem bír több embert foglalkoztatni. A szigetországnak csak igen kis területe művelhető és a termékeny terület megnagyobbítására irányuló harc a természet zordságán meghiúsul.

A születési statisztika azt mutatja, hogy a születések arányszáma a városokban nem éri el a falusi születések arányszámát. A városi lakosság számának nagyarányu felduzzadása bizonyítja, hogy a belső népvándorlás utja a faluból a városba vezet. A legutolsó évek ipari válsága azonban a munkanélküliek egy részét a városokból visszakergette a falura, ahol újból a japán földműves igen sanyaru életét folytatják.

Az európai hatalmak gyarmatosító kora már lejárt, mikor Japán figyelmét gyarmatszerzésre kezdte fordítani. Ma a gyarmatok

területe a birodalomnak mintegy 44%-át teszi. Rendszeres japán kivándorlás első ízben a Hawai-szigetek felé irányult. Itt a cukorültetvényeken ügyes és olcsó munkásokra volt szükség. 1885 és 1907 között az egész japán kivándorlásnak több mint az egyharmada irányult Hawaiba. Ma 140.000 japán él az északamerikai Egyesült Államokban és ugyanannyi a Hawai-szigeteken. Elenyésző számok a japán népsűrűséghez és népfőlétséghöz viszonyítva. Ennek egyrészt a japán lelkiületben rejlik az oka, másrészt azonban a japán kivándorlás előtt ma mindenütt el vannak zárva az országhatárok és egyedül Braziliába lehetséges továbbra is a komolyabb kivándorlás. A mai japán kivándorlás 80%-a Braziliába irányul.

A japán embert szerénység, szorgalom, kitartás és értelmesség jellemzi. Fő tápláléka a rizs és a hál. A világ halászatának fele Japánra esik. Az emberi munkaerő az előbb említett nagy szerénységüknél fogva Japánban igen olcsó. A japán munkás életszínvonalát angol vagy amerikai társához hasonlítani sem lehet.

Az iparban demográfiai és exportszempontról legnagyobb jelentőségű a textiliparuk, amely 1 millió embert, 80%-ban nőt foglalkoztat. Jelenleg az ipari lakosság száma 5 millió, míg a földműves lakosság száma 32 millióra rug, tehát Japánban továbbra is a mezőgazdaságnak van döntő súlya.

Szerző munkájának utolsó fejezetét a japán népfőlétségh elhelyezése kérdésének szenteli. Sorra veszi a meglévő japán gyarmatokat és kimutatja, hogy azok nem alkalmasak a japán népfőlétségh befogadására. Korea maga is nagy népsűrűség átka alatt nyög. A többi gyarmat éghajlati és egyéb természeti viszonyainál fogva alkalmatlan az anyaföldjétől oly nehezen elszakadó japán ember letelepülésére.

Kiss szerint Japánnak saját országhatárai között kell népességének problémáit megoldani. A születések szabályozásának gondolata csak a városokban terjedt el a legutóbbi években. Adatsi belügyminiszter 1931-ben kijelentette, hogy a születések szabályozása magánügy, amelyet az állam sem előmozdítani, sem megakadályozni nem kíván. Szerző a népsűrűség problémájának megoldását a fokozott iparosodásban látja. Nem nagy ipari centrumokat kell építeni, hanem a népfőlétséghet a kézműipar felé kell irányítani. A japán falu jelenleg is rendelkezik kézműiparral, a japán kézműves olcsó munkaerő, tanulékony, szorgalmas és szerény. Ipari decentralizáció szükséges, amint ennek példáit Kinában és Angol-Indiában látjuk.

A magas igényeket kielégítő japán kézműipar termékei — főleg textiliák — exportra is alkalmasak és ezért is nagy figyelmet érdemel a japán kézműipar felvirágoztatása.

Külön kell megemlékeznünk a magyar szerző mindvégig világos, érdekfeszítő francia előadásmódjáról. A fiatal író művének tudományos fémjelzést *Siegfried André* előszava ad.

Grossmann László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

1936. No. 1.

Leener Georges de: La corporation devant la doctrine et devant les faits. A korporatizmus lehet vallási, lehet faji, de lehet totális államalkotó fogalom, úgy, ahogy azt Mussolini 1934 november 14-i beszédében meghatározta. Szerző különben azon aggodalmát hangsúlyozza, hogyha munkás és vállalkozó egyforma sullyal vetik latba szavazatukat a totális korporatista államban, úgy annak csak a gazdasági élet fogja kárát vallani, mert a munkás nem ismeri azon mély eszméket, amelyekből a korporatív állam fakadt és ujonnan szerzett hatalmával majd könnyen visszaél. Michels jóslásának beteljesedését, hogy t. i. a korporatív államrendszer egész Európára ki fog majd terjedni, csak a jövő fogja majd kellőképpen igazolni. — *Landry Adolphe: L'autarchie.* Cournot és Walras törvényei alapján magyarázza meg az autarkikus törekvések fejlődésének törvényét, érdekes következtetéseket vonva Nagybritannia és Franciaország autarkikus berendezésére nézve és leszögezi azon eredményeket, amelyeket e két állam az ilyen berendezések terén a külkereskedelmi vonatkozásokban elért. Szerző szerint ezen rendszer a munkanélküliség, továbbá a népesség csökkenésének leküzdésére is bevált. — *Obolensky-Ossensky W.: Les principes de l'organisation et de l'administration économiques dans l'U. R. S. S.* A szovjettudósok Párizsban tartott hetének egyik előadását gazdagította a fenti referátum, amely a szovjet produktivitásának szerfölötti emelkedését a következőkben véli felfedezni: 1. a tékozlás és elherdálásnak a szovjetrendszerben való teljes kiküszöbölése, 2. a koncentrált üzemi termelés, amely úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban igen hatásos és a tőkének nagyobb produktivitását van hivatva biztosítani, 3. céltudatos, az egész szovjetunióra kiterjedő tervgazdaság, 4. a tudományos kutatások rendkívüli sikere és mindez összhangzásba hozva a gyakorlati élettel, amely a szovjetunió gazdasági fellendülésének hatványozott átütőerőt biztosít. A gazdasági fellendülés a munkabérek emelkedését és a vételkedv fokozódását vonta szükségkép maga után és így Szovjetország szerint a világ legtökéletesebb állama úgy ipari, mint mezőgazdasági tekintetben. A prosperitás korszakának, amely 1917-ben kezdődött és amelyet 1933-ig vizsgál, egyik legérdekesebb vivmánya a munkarohamosztág, valamint az orosz Taylor-rendszer, a szénbányászat terén bevezetett Stakhanovizmus, amely a termelést háromszorosára emelte. A szovjet gazdasági szintézisét az antagónizmusok, város—falu, ipar—keresedelem—mezőgazdaság, teljes kapcsolásában látja, amely karöltve és szövetkezve a szellemi munka által teremtetett együttműködéssel, egy utópiára emlékeztető gazdasági és társadalmi nivellálódást hoz létre. — *Bousquet G. H.: La théocratie économique, l'église Mormone. Documents pour servir à l'étude des rapports entre économie et religion.* Az amerikai mormon egyházaknak Ohióban, Missourisban és Kirtlandban való rendkívül érdekesítő gazdasági berendezkedéséről emlékezik meg, amelynek kapcsán kitér az ősi kommunista sejtek, a Douar Aghbal ismertetésére is. A mormon egyházak szervezetének és gazdasági munkájának alapelveit Smith „Vision” című munkája fektette le. — *Notes et Memoranda, Saint Germs: Chronique législative.* — *Article Bibliographique.*

1936. No. 2.

Einaudi Luigi: Morale et Économique. Tanulmány a gazdaságtan bölcséleti alapjairól és a bölcseletről mint gazdasági segédtudományról. Bár igen sokan vannak, akik a közgazdaságtant, mint kisegítő tudományt tekintik és pusztán mint eszközszerző tevékenységet ismerik el, az újabb bölcséleti összefüggések világosságánál elvitathatatlan, hogy a gazdasági tevékenység elválaszthatatlan azoktól az erkölcsi rugóktól, amelyek tevékenységre ösztönzenek, viszont a tisztán etikai cselekvések is eszközmegszerző, gazdasági latolgatást foglalnak magukban. Erkölcs és gazdaság ennek következtében elválaszthatatlan fogalmak. — *Ohlin Bertil: Politique économique de la Suède pendant la crise.* — *Landry Adolphe: Réflexions sur les théories du salaire et du chômage.* — *Jeannenay Jean Marcel: J. M. Keynes.* Az angol tudós a közgazdaságtan majdnem minden fontosabb ágát művelte és kutatásai egyformán gazdagították a gazdaságtan rendszertanát, épügy mint valutapolitikai és pénzügyi fejtegetései a pénzügytanra hatottak megtermékenyítőleg. Különös figyelmet érdemel a pénzügyi elméletek kritikája és az általa felállított „ideális pénzügyi” tétele. — *Dauphin Menier A.: Le contrôle des Banques en Allemagne.* Az 1934–35. években lezajlott Schacht-féle ankét eredményeit és a decentralizációs rendszert ismerteti, valamint a közmunkák finanszírozásának érdekes részleteit közli. — *Robert A. J.: De l'escroquerie considérée comme l'un des Arts utilisés dans les conjonctures.* — *Chronique étrangère: Courtin René, P. Dieterlen: L'activité des institutions économiques internationales.* — *Meynal Pierre: La vie économique aux États-Unis.* — *Notes et Mémoires.* — *Nécrologie: Hauser Henri: Henry Sée.* — *F. Sauvaire-Jourdan: A. Marshall, à propos de la traduction d'un de ses ouvrages.* — *Pirou Gaetan: Une étude sur le mouvement des prix en France depuis la stabilisation.* — *Bussot A. Rouveroux Pierre: L'allègement des dettes agricoles.* — *Truphil R. J.: Le discours des banquiers anglais.* — *Luftalla G.: Compte-rendu de la 5e réunion européenne de la Société Internationale d'Économetrie.* — *Saint Germès: Chronique législative, Revue des livres, Nouvelles et Notices.*

Nr. 3, 1936.

Truchy Henry: Lucien Brocard. A nancy-i egyetem kitűnő professzorának az alsace-lotharingiai határszélen bőven volt alkalma tanulmányozni a francia és a német gazdasági élet összefonódását és a kölcsönhatásokat, amelyeket az a Rajna-melléken kiváltott. Elhunyt alkalmából a tanulmány részletesen méltatja élete munkáját. — *Vers le socialisme?* A jelenlegi francia kísérletek előjátékát a francia forradalomban véli felfedezni, amidőn 1789-ben Paradol egyik beszédében a munkabérek felemelését és a korabeli szociális reformokat jelenti be. Azonban a jelenlegiekhez hasonlóan nagyarányu, a gazdasági élet menetét érintő reformokról, mint amilyeneket a mostani francia kormány produkált, még nem volt szó a történelemben. Ezen reformok következtében, amelyek a dolgozó osztálynak széles rétegeit érintik, a fizetett szabadságok, a 40-órás munkahét, a társadalom- és munkanélküliségbiztosítás valósultak meg. Természetes, hogy e szociális intézkedések a jövedelemeloszlásban is mély nyomokat hagytak és ezeknek következtében és beszámításával, a munkabérek általában 40%-kal emelkedtek. Az életszínvonalnak ezen emelkedése gyökerében rendíti meg a francia gazdasági életet, mert a drágaságot a háború óta még sohasem látott mértékben fokozza, növeli a munkanélküliséget, megakadályozza a takarékoskosságot, a tőkék kiözönlését idézi elő és a lakosság másik 58%-ánál, amely nem munkabérből él, elégedetlenséget szül. Az irányított gazdaságnak ez az új formája végeredményben csak a nagy gazdasági alakulatoknak kedvez, és azoknak létrejöttét támogatja, amelyek pedig nem kedvezők sem a társada-

lomra, sem a gazdasági életre nézve, mert előre, önkényesen megállapított áraikkal az árnívót kedvezőtlenül befolyásolják. Szerző fejtegetéseit az orosz viszonyokkal való párhuzammal végzi. — *Dieterlen, P.: Endetement et productivité.* A francia események hatása alatt elemezve a jelenlegi válságot, oda konkludál, hogy ez a válság nem a gazdasági hullámmás és konjunktúra, hanem a gazdasági alkat válsága. Míg a gazdasági hullámmás törvényszerűségei már eléggé felderítettek, addig az alkati válságok által felmerült pénzügyi és értékesítési nehézségeket kellene újabban beható tanulmány tárgyává tenni. — *Röpke, W.: Tendences actuelles de l'économie politique.* Terminologia-tannak nevezi azt a gazdaságtudományt, amely csupán abban éli ki magát, hogy új kifejezéseket teremtsen. Ez a körülmény a jelenlegi bizonytalanságot még inkább fokozza és innen van, hogy pl. sokan elítélik a gazdasági liberalizmust anélkül, hogy sejtelmük is lenne arról, hogy mi annak lényege. Holott nézete szerint a jelenlegi autarkiaból, kontingens-rendszerből és valutanehézségekből csupán a gazdasági élet önműködésébe vetett hit, a gazdasági fellendülés reménye segítheti át az emberiséget, ami pedig nem más, mint a diszkreditált és sokat szidott liberalizmus erényeinek, vagyis a gazdasági élet tekintélyének újbóli elismerése. — *Girey, Robert Goetz: Statique et dynamique économiques.* Walras a gazdasági egyensúly képletét matematikai formában juttatta kifejezésre. Az újabb irodalom e kérdés iránt fokozott érdeklődést tanusít és innen szűr le tanulságokat fenti tanulmány, amely Pirou és Perroux franciayelvű, Kool és Damiria olasznyelvű, Schumpeter német és Robbins angol könyveivel foglalkozik. — *Apchié, M.: Méthodes statistiques dans les études d'économie morale aux États Unis.* — *Costa, Louis: Étude d'un marché cartéisé: le marché de l'étain.* A nyersanyagellátás monopolizálására irányuló törekvések vagy állami, vagy magánkezdeményezésre vezethetők vissza. Ezen tanulmány az utóbbi tevékenységgel foglalkozik. — *Lauffenburger, H.: La vie économique en Allemagne.* — *Oualid, M.: Nécrologie.* — *Michels, Robert: Fortbonais ou Fortnonnai?* — *Saint Germe: Chronique législative.* — *Article bibliographique.* Cs. P.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. III. Nr. 1. — Juillet 1936.

Delhorbe, Florian: Limites de l'Économie Politique. (À propos de l'expérience française). A Blum-kormány gazdasági főcéljai a következők: a termelés felélénkítése és a fogyasztók, illetőleg egy bizonyos rétegük anyagi helyzetének haladék nélküli megjavítása. Ezek a célok azonban egymással ellentétesek és keresztülvívójuk olyan vadász, aki egyszerre két nyúl után fut. A gazdasági problémák társadalmi szemszögből is vizsgálándók, mint ahogy ezt a klasszikus közgazdaság tette, bár ez a termelés problémáit az uralkodó osztály érdekében oldotta meg, úgyhogy annak hatalma ne csökkenhessen. A szociológia törvényei ritkán ismeretese a közgazdák előtt, pedig a szociológiával való kapcsolat nélkül lehetetlen tökéletes képet alkotni a gazdaságról. A kormányok rendszerint abban hibásak, hogy a két szempontot nem érvényesítik minden intézkedésüknél egyszerre. Ehelyett legtöbbször felváltva egyszer közgazdasági, másszor szociális indítókat vesznek figyelembe, ami zavart és ellentéteket okoz. Ez a zavar csak arra jó, hogy bizonytalanságot okozzon, aminek egyedüli előnye, hogy a közönség, nem látván tisztán a dolgokat, mindenféle kormánytörekvést helyesel. A helytelen eszközök között, amelyek a gazdasági helyzet megjavítását célozzák, nagy szerepet töltenek be a közmunkák. Ezt a közgazdasági szempontból abszurd eszközt a kormányok szeretik, mert olyan látszatot ad, mintha sikerült volna a munkanélküliség nagy kér-

dését megoldani. Ezenkívül időnyereséget is jelent, nem is beszélve arról, hogy a közmunkákkal kapcsolatos megrendeléseket kapó vállalatok gyümölcsöző megrendelések reményében mindig nyomatékkal a közmunkák mellett foglalnak állást. — *Mertens André: Revision de valeurs*: A cikksorozatnak harmadik közleménye. A gazdasági élet főiránya jelenleg: a munka részének fokozatos csökkentése a termelésben és ezzel egyidejűleg annak a szükségessége, hogy a tömegek foglalkoztatását növeljük. Az alsó néposztályok vásárlóerejének emelése nemcsak ezeknek az osztályoknak érdeke, hanem egyben feltétele a gazdaság alapvető funkciói egyensúlyának. A Blum-kormány kísérlete nagyon kockázatos. A francia gazdaság válságban van, ez pedig semmiesetre sem kedvező légkör a kísérlethez. Ezenkívül néhány olyan tüzása van a Blum-féle politikának, amelynek ártalmas következményei lehetnek. Félő, hogy az erős orvosság a gyenge beteget megöli. Kevésbé brutális átalakulás jobban alkalmazkodott volna a gyakorlati élethez. Pl. a munkaidőnek csak 45, vagy 42 órára való csökkentése is elég lett volna, el kellett volna kerülni, még pedig éppen a munkásság érdekében a béreknek ugyanekkor történő emelését is. — *Dr. Wagenführ Rolf: Le développement récent de la production industrielle mondiale*. A különböző iparágak fejlődésével foglalkozik különböző országokban a háború előtt, a háború után, a nagy konjunkturában és a gazdasági válság alatt. A világ ipari termelése már 1934—35-ben elérte általában az 1928-as nivót. A világ termelésén belül azonban a fejlődés iránya nem egyforma. A régi iparországoknak Európában és Európán kívül 1928-tól 1934-ig a világ termelésében való részesedése 89%-ról 76%-ra csökkent, azaz az új ipari országok jelenleg már a világ termelésének egynegyedét tartják a kezükben. Azok között az országok között pedig, amelyek a válságban is fokozták termelési kapacitásukat és most is teljes mértékben kihasználják azt, egy régi iparu ország sincsen. A jövő kedvező alakulása várható, ha a régi iparu országok termelésüket minél hamarabb átállítják. — *Gideonse, Harry D.: La stabilisation des prix de gros comme objectif monétaire. Essai sur le „commodity dollar“*. Az árudollár reakciója annak a két összeomlásnak, amelyet az aranystandard 1914 óta elszenvedett. Az elsőnek oka az árak általános emelkedése volt, a másodikat pedig árcsökkenés idézte elő. Az a vélemény alakult ki, hogy más pénzrendszer mellett elkerülhetők lettek volna ezek az összeomlások súlyos gazdasági, politikai és társadalmi következményeikkel együtt. Ezekben a válságokban azonban, ha alaposabban megvizsgáljuk a helyzetet, a pénzrendszer semmiesetre sem játszott főszerepet. A pénz nem független berendezkedés, függvénye ez is a többi tényezőnek, amelyek a társadalmi és gazdasági életet megszabják. A stabilitás elérését a háború megakadályozásán vagy korlátozásán kell kezdeni. Jelenleg is ez a stabilitás hiányának főoka. A hitel, bank- és pénzrendszer már csak másodrendű kérdés. A probléma megoldását az árudollár sem hozná közelebb. Sokkal inkább szükséges az aranystandard jelenlegi reformja olyan módon, hogy az jobban szolgálja a bizalom megerősödését. — *Vanderstricht Paul: La politique de l'argent-métal aux États-Unis*. Az ezüst revalorizációjával és a himetallizmus kérdésével foglalkozik, ismerteti az amerikai ezüstpolitika hatásait az ezüstpiacon. Ennek indítói főleg politikaiak voltak. — *Roberts George B.: Le programme des achats d'argent et ses conséquences*. A Silver Purchase Act céljait, a végrehajtására vonatkozó feltételeket, továbbá életbeléptetésének hatását ismerteti. India és Kína bevitele volt hosszú ideig az ezüstpiac fő mozgató eleme. Az Egyesült Államok ezüstpolitikája, amely az árakat rendkívül magasra vitte föl, ezt a két országot ezüstkiviteli országgá változtatta át. Ennek hátrányos következményei voltak. Amióta az ezüst ára ujabban lesüllyedt, India ismét importálni kezdett, amit kedvező jelnek kell fogadni. Meg kell állapítani, hogy mindazok a tervek, amelyek az ezüstnek mint pénznek kiterjedtebb használatát cé-

lozták, egyelőre meghiusultak.—A *Gazdasági Szemlében*: Horne Robert: *La reprise des affaires en Grande Bretagne*. — Tilley Georg: *La situation économique mondiale*. — Douglas George: *Les difficultés de l'industrie textile du coton*. — Goldenweiser Em. A.: *Comment peut on contrôler le credit?* — Hausen Alvin M.: *La zone sterling et le problème de la stabilisation*. — A *Pénzügyi Szemlében*: E. B. D.: *La nouveau régime des banques en Italie*. — A *tudományos szemlében*: Duvivier Maurice: (nekrolog).

Vol. III. Nr. 2. — Aout 1936.

Sayous, André: *Les Origines du Marché à terme sur Marchandises*. Az áruhatáridőpiac a XVI. században Spanyolországban a gyapjúüzlettel kapcsolatban alakult ki először. Már ez a piac magán hordta a határidőüzlet két jellegzetes vonását: a biztosítás és a spekuláció elemét. Az értékhataidőpiac első nyomai Genuában találhatók fel a XIII. században a sórészvényekkel kapcsolatban. Az üzleti aktusok még kezdetlegeseek és tökéletlenek, de már felismerhetők ennek az üzletágnak jellegzetességei és lényegükben nagyon hasonlítottak a XVII. századbeli amszterdami sokkal fejlettebb tőzsdeügyletekhez. A XIII. század határidőügyletei korlátolt jelentőségük és a spekuláció hiánya miatt igen primitív technikával bonyolítottak le. — Pályi Melchior: *Liquidité*. A likviditás kérdésének tárgyalását megnehezíti a szó értelmi meghatározása körüli bizonytalanság. A likviditás nem egyéb, mint az a képesség, amellyel valamely intézet pénzügyi kötelezettségeinek eleget tud tenni. Ez a képesség természetesen nem azonos a készpénztartalékkal. A készpénztartalék nagysága alárendelt jelentőségű a produktív aktívákkal szemben. Angliában a XVIII. században a készpénztartalék és a bemutatásra szóló kötelezettségek között 25—30 százalék volt az arány, ez 1920-ban 6—7 százalékra csökkent, ami azonban még nem jelent egészségtelen állapotot. A készpénzdiszponibilitások csökkenése azzal van összefüggésben, hogy a mai üzleti technika az aktívák sokkal nagyobb részét képes azonnal készpénzre átváltani, mint azelőtt. A likviditásnál jelentős szerepe van annak, hogy miképpen veszik figyelembe a közönségnek a bankokkal szemben elfoglalt álláspontját, illetőleg bizalmát. Azonkívül más likviditási követelmények szükségesek abban az esetben, ha a pénzügyi rendszer valamely országban nagyobb vagy kisebb hullámlásoknak van kitéve. A likviditás nem egyenlő a likvidációval, sőt egy „likvid szervezet soha sem likvidálhat”. Valamely intézet tökéletes likviditása azt jelenti, hogy valamely intézet belátható időn belül minden pénzügyi kötelezettségének anélkül tesz eleget, hogy szükség lenne az intézet tőkéjéhez hozzányulni. — Gideonse, Mar: *Les accords commerciaux réciproques et l'administration Roosevelt*. Részletesen ismerteti Roosevelt kereskedelmi politikáját, továbbá azokat az egyezményeket, amelyek a kölcsönösség elve alapján állanak. Az 1930-as tarifa megjavításáról is beszámol és az amerikai külkereskedelem jelenlégi kilátásaival foglal kozik. — Most, Ottó: *Le chemin de fer et l'automobile*. Gazdasági szempontból mind nagyobb jelentőségű a szállítóeszközök harcának közérdekű befejezése. A németországi helyzetet ismertetve, megállapítja, hogy míg a vasut kapacitása 1921-től 1935-ig azonos maradt, az áruvagonok száma 15%-kal csökkent, a hálózat nagysága pedig kb. 7%-kal, addig az automoboliok száma ugyanez idő alatt 120.000-ről 2.160.000-re emelkedett. A modern közlekedéspolitiká csak a megegyezés, az egyesülés és nem a harc irányában haladhat. — Marchal, André: *Le problème du rail et de la route en France*. A francia államvasutak vesztesége állandóan nő és 1934-ben közel járt az ötmilliárd frankhoz. Az autó és a vasut versenye káros a közgazdasági tőkeérdekekre. A versenyt bizonyos mértékig korlátozni kell. A fejlődés útja feltétlenül a megegyezés irányában van. Erre vonatkozóan történtek is már lépések, azonban

megvalósulásuk óta olyan rövid idő telt el, hogy az eredményeket még nem lehet ellenőrizni. — A *Gazdasági Szemlében*: *Josiah Stamp: La situation de l'industrie des chemins de fer en Angleterre*. Anglia gazdasági prosperitása kedvező kilátásokat nyújt a vasut üzletmenetének fejlődése tekintetében. Annak ellenére, hogy egyes hatósági reorganizációs intézkedések (pl. a Milk Marketing Scheme-el kapcsolatban), valamint a szénkivitel csökkenése jelentékeny hátránnyal járnak. A vasutak forgalma a gazdasági termelés fellendülésének nem felel meg egészen, mert számos cikk jelentős forgalma — sulyuk, kiterjedésük miatt — nem hagy megfelelő nyomot a szállítási forgalomban. Az autó versenye 1929-től 1935-ig kb. 30%-kal emelkedett. Ennyivel több árut szállítottak becslés szerint 1935-ben autókön. A versenykérdésnek a megoldása a közlekedéspolitika legközelebbi feladata. Beszámol az angol vasutak személyzeti kiadásáról, a fuvardíj csökkenésére szolgáló alapról és a csökkentés lehetőségéről, az utasok kényelme tekintetében követett politikáról, a személyforgalom fontosságáról, a széniparról, a vasutaknak a szállodák építésével és karbantartásával kapcsolatos érdekeiről és a vízi, valamint a légi közlekedéssel való együttműködés lehetőségéről. — A. M.: *Les derniers traités commerciaux des Etats-Unis*. — *La nouvelle politique commerciale française financière*. — E. B. D.: *Chronique financière: Le nouveau régime de la Banque de France*. G. L.

The Economic Journal.

London, Vol. XLII. No. 183. Sept. 1936.

Scott, W. R.: *New Light on Adam Smith*. A Royal Economic Society évi közgyűlésén felolvasott elnöki beszéd, amely részleteket ismertet Adam Smith életéből. A „Wealth of Nation“-t megeremítő évek munkáját részletezi. — Keynes, I. M.: *The Supply of Gold*. A Nemzetközi Fizetések Bankja évi jelentéseiben rendszeresen beszámol a nemzetközi valutahelyzet változásairól. Az utolsó jelentési évszak 1935 április 1-től 1936 március 31-ig terjedt, az angol font aranyértékének ingadozása ezalatt mindössze 2%-ot tett ki (az előző évben 13%-ot), az USA dollár, a cseh korona, a belga és a danzigai forint pedig visszatértek az aranyalapra. Ezenfelül az arany szerepe a fizetési mérlegek egyenleg- és ellátási mozgalmainál is növekedett és így az aranykészletek megvizsgálásának komoly gyakorlati jelentősége van. A kérdést három vonatkozásban kell megvizsgálunk: az ujonnan bányászott, a rejtegetett és a valutacélokat szolgáló arany nézőszögéből. Az első szempontból Oroszország helyzetének fejlődése volt figyelemreméltó. Termelése már elhagyta a vezető Délafrikai Unió termelése felét és rohamosan fokozódik. Aranykivitele a szovjet fizetési mérlege szerint mindössze 2 millió font volt, ami a termelésnek nem több mint 5%-át teszi ki. Ez a termelés az ország finansziális súlyának komoly fokozódását jelenti, a jegybank 1935 végén 20 millió fonttal több aranyat mutatott ki, mint egy évvel azelőtt, s összes aranytartaléka több mint 200 millió font lehet. Oroszország ezzel fokozatosan bekerül a pénzügyi nagyhatalmasságok sorába. A délafrikai termelés is emelkedő jellegű. 1925-ben 20 millió uncia volt az aranytermelés, 1935-ben már harminc és 1940-ben eléri a 40 milliót. A keleten hevert aranykészletek kivitele 1935-ben kb. 5 millió unciára rugott. Így az ipari célokra szükséges 5% leszámítása után monetáris rendeltetéssel kb. 250 millió font állott rendelkezésre: a meglévő készletek 5%-a. A kínálattal szembeállítva, az aranykereslet nem jelentkezhetett még ilyen kifejezetten és megfoghatóan. Ennek oka a bizalmatlanság és az aranynak az országok közötti megosztásában mutatkozó és még mindig fokozódó aránytalanság. Az új arany csak a fele található meg a jegybankok jelentéseiben. A többi valószínűleg a valutakiegyenlítő alapok ki nem mutatott készleteinek és a magánhalmozásnak

számlájára írható. A Nemzetközi Fizetések Bankja szerint a magánhalmozás 20 millió fontra, a valutaalapok készletnövekedése pedig 110 millió fontra tehető. Erre az aranymozgalmak statisztikájából lehet becslések útján következtetni. Az is csak találgatás, hogy a valuta-kiegyenlítő alapok aranykészleteiket nem székhelyükön koncentrálták, hanem szétszórták a főbb pénzügyi piacokra. Biztos, hogy az aranyblokk az év folyamán 330 millió font értékű aranyat veszített, amely teljes egészében — az új aranytermeléssel együtt — Angliába, Oroszországba és Amerikába vándorolt. Ennek az aranygyarapodásnak a hatása természetesen elsősorban a kamatok színvonalán érezhető. Angliában és az Egyesült Államokban a kamatláb igen alacsony. 1—2% között van, míg az európai jegybankok nagy része kénytelen a kamatlábat 4% felett tartani. A helyzet változása az aranyblokk devalválásától és ezáltal az arany újabb és helyesebb megoszlásától várható. Az Egyesült Államokban felhalmozott magánkészletek visszaözlése egy év alatt 500 millió fonttal növelhetné az európai jegybankok monetáris készletét. Az aranykészlet növekedésének főjelentősége abban áll, hogy lehetővé teszi olyan orthodox monetáris és gazdasági rendszabályok alkalmazását, amelyekre különben más úton kellene törekedni. — *Einzig, Paul: Some Theoretical Aspects of Forward Exchanges.* A valuta-határidőpiacok mozgalmait elemzi, különösen a kamatlábpáritás és a valutaértékelés szemszögéből. Érdekes összefüggéseket ismertet és vonatkozásokat tár fel a közgazdaságnak ezen a terra incognitáján. — *Reddaway, W. B.: Irrationality in Consumer's Demand.* — *Smith, N. Skene: Japanese Competition and International Trade Theory.* — *Elsas, M. J. & Barnard Ellinger: Cotton-Indices.* — *Mac Dougall, G. D. A.: The Definition of Prime and Supplementary Costs.*

V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena Band 144. Heft 2. August 1936.

Schneider, Erich: Das Zeitmoment in der Theorie der Produktion. (III.) A termelési időszaknak az egyéni üzem termelésében vitt szerepét, a termelés fejlettségi fokával és kalkulációjával való összefüggéseit kutatja. — *Lütge, Friedrich: Die Unfreiheit in der ältesten Agrarverfassung Thüringens.* (II.) — *Andrea, Wilhelm: Die wirkliche Wirtschaft als Mechanismus der Unwirtschaftlichkeit.* Otto Conradnak a „Grundfehler Der Lehre Othmar Spann“ c. tanulmányában lefektetett megállapításaival szál — az univerzalizmus védelmében — vitába. Tagadja a gazdaság mechanizmusának automatikus szabályozódását. A kapitalista rendszerben eredendő hibái miatt állandó oszlási folyamat mutatkozik, amelyet az államnak kell gazdasági tevékenységével ellensúlyoznia. Magáévá teszi Spann azon állítását is, hogy a gazdaság ki nem értékelhető mennyiségeket merevít számokba, tehát inherens hibába esik. Megtámadja Conrad ezzel szemben felhozott ellenérvét, hogy a gazdaság valóban árakkal, állandó mennyiségekkel számol, mert az „ár“ megállapítása, forgalomgazdasági léte nem ad magyarázatot a közgazdaság árjelenségeire. A gazdaság automatikus regenerálódásának hitét falsumnak minősíti. Ha a kapitalizmus az állam segítségének ellenére sem tudta problémáit megoldani, ez nem jelenti azt, hogy az állam segítsége nélkül a válság megszüntethető lett volna. Érvelését azzal végzi, hogy a gazdaság csak akkor lehet „gazdaságos“, ha az őt magában foglaló társadalom szerkezetébe „harmonikusan beilleszkedik“. — *Blotenberg, J.: Die genossenschaftliche Regelung des Eierabsatzes und die Ordnung der Eierwirtschaft in Deutschland.* — *Albrecht, Gerhard: Soziale Probleme und Sozialpolitik in Deutschland während des Weltkrieges.*

Band 144. Heft 3. September 1936.

Navratil Ákos: Die richtige Deutung der Ertraggesetze. A jelenlegi gazdaságkutatás tulnyomóan a jövedelem és árkérdések rövid időszakokra vonatkoztatott elemzésére szorítkozik. Azonban a közgazdaságtudomány feladata az, hogy a jelenségeket a saját szemszögéből vizsgálja meg. Így a jövedelem jelenségeit elsősorban mint hozadékot kell elbírálnia, keletkezését, alakulását azokon a motívumokon keresztül kell vizsgálnia, amelyek közgazdasági produktivitásukkal a hozadékot megteremtették. A költség- és hozadékelméleteket tartalmazó iskolák ismertetése után vitatja a malthus clarki felfogás helyességét. A csökkenő hozadék szabálya nem általánosan érvényes törvénye a közgazdaságnak. A tőkével való termelés esetén, a termelési tényezők kellő csoportosításával a hozadéknak a termelés fokozásánál nagyobb mérvű növekedése érhető el. A termelési tényezőket szétválaszthatjuk s akkor megállapítható, hogy míg a természet és munka a csökkenő hozadék törvényének vannak alávetve, addig a tőkére a növekvő hozadék elve érvényes. Így tehát magától értetődő, hogy olyan termelésnél, ahol az előbbi tényezők vannak túlsúlyban (mezőgazdaság) a csökkenő, míg a tulnyomóan tőketényezővel folyó termelésnél a növekvő hozadék törvénye áll. Ebből következően a helyes hozadéki elmélet törvényszerűségeinek ismerete, a jövedelemeloszlást befolyásolni kívánó állami-társadalmi tervékenységnél nélkülözhetetlen előfeltétele. — *Conrad, Otto: Der Mechanismus der Erwerbswirtschaftlichkeit.* Conrad tanulmánya szembeáll Andreaenak a spannizmus mellett felhozott érveivel. Mindenekelőtt arra utal, hogy a „gazdaságosságot” vizsgálni egyáltalában nem lehetséges, amíg szét nem választottuk a közgazdaságot (a társadalom szükségleteinek ellátása) a magángazdaságtól (egyéni pénzkereset). Nem lehet az Andreae által alkalmazott értelemben a kapitalizmus vagy bármely más gazdasági rendszer „gazdaságosságát” bírálni. A pénzkereseti gazdálkodás önszabályozó mechanizmusa tehát valóság. Ezzel szemben előfordulhat, hogy a magángazdaság ezen automatizmusa ellentétbe kerül a közgazdaság követelményeivel és ilyenkor lehet az állam (társadalom) beavatkozása indokolt. A spanni árfelfogás, amely szerint olyan gazdálkodásban, amely 1 ökörre 10 bárány jut, 1 ökör árának 10 bárány ára felelne meg, a hasznosság fogalmát teljesen elveti, tehát a gyakorlatban teljesen alkalmazhatatlan. Az áralakuláson keresztül a termelési költségek jelentkeznek és ezeknek a kereslet-kínálat által befolyásolt színvonala a gazdaságnak sokat emlegetett automatikus szabályozója. A spanni rendszer általában a bölcsélet területén mozog, igen gyakran távolodik el a tények és események világától. Magyarázatai társadalomstrukturális jelenségekben keresik a gazdasági momentumok eredetét és okát, így a piacgazdaság lényegét, működését, változásait nem a gazdaságkutató, hanem a filozófus szemszögéből bírálgatják. — *Lütge, Friedrich: Die Unfreiheit in der ältesten Agrarverfassung Thüringens. (Fortsetz. u. Schluss.)* — *Linhardt, H.: Das persönliche Element (Leitungsfaktor) bei den britischen Investment Trusts.* V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

44 Band, Heft 1, Juli 1936.

Wallace, B. B. — Fay, H. V. V.: Die jüngste Handelspolitik der Vereinigten Staaten. Az Egyesült Államok háború utáni gazdaságpolitikája a protekcionizmus felé hajlott, s a vámtarifa átlagos színvonala háromszor is emelkedett, 1921-ben, 1922-ben és 1930-ban. Az amerikai kormány azonban mégsem nyult a behozatal korlátozásainak Európában szokásos eszközeihez, mint kontingentálás, tilalom, s így alapjában véve liberálisabban kezelte a külkereskedelmet, mint az óvilág.

A tanulmány az 1930—1934. évek között eltelt időszak irányzatát ismerteti. Az 1930. évi vámtörvény nagy átlagban 33.2%-ról 40%-ra fokozta az amerikai vámvédelmet. Ennek keretében igen sok árutétel vámja emelkedett, másoké csökkent, egyes szabad árukat vámlistára, másokat pedig, amelyeknek behozatala addig vám alá esett, szabaddá tettek. 1930-ban befejeződött a tisztán pénzügyi vámok 1872 óta folyó fokozatos megszüntetése. Az amerikai vámtarifa emelése — az 1928. évi behozatalt alapul véve — 110 millió dollár vámterhet jelentett, ami aránylag csekély, hiszen az 1931/32. évi angol vámemelés ennek legalább háromszorosával terhelte meg a behozatalt. Az 1932. évi, majd az 1934. évi költségvetési törvény a vámokat újból felemelte, s újabb árukat tett vámkötelessé. Az 1934. óta megváltozott irányzat viszont az elnököt 50%-ig terjedő vámmérséklésekre hatalmazza fel. Ezen felhatalmazás alapján az Egyesült Államok ismét a legtöbb kedvezményes szerződések politikájához kívánt visszatérni, mindazon országokkal szemben, amelyek nem kezelték hátrányosan az USA exportját. E tekintetben háromféle országot különböztettek meg, aszerint, hogy különbséget tettek-e az amerikai áruk ellen és milyen mértékben. Ezzel az USA megkezdte az új kereskedelmi szerződések éráját, amelyben 1936 májusáig 14 szerződést irt alá (behozatalának kb. 40%-a, s kivitelének kb. 35%-a erejéig); s további 4 állammal folytatott tárgyalásokat. Az európai országokkal kötött egyezmények mellett döntően fontos szerepet játszik a Kanadával kötött szerződés. Mindkét ország kivitelében a szerződéstárs második helyen áll. Az ottawai szerződés-komplexum megkötése óta a két állam éles vámkonfliktusban állt, miután az angol birodalmi áruk preferenciája Kanadában átlagban ad valórem 14%-ra volt tehető, ami az Egyesült Államok kivitelét súlyosan megbénította. Az új szerződés az Egyesült Államoknak régi piacát szerzi vissza, amellyel több mint 70 éve nem állt tartós szerződéses viszonyban. Az új szerződések még igen rövid ideje állanak fenn ahhoz, hogy hatásaikról ítéletet lehessen mondani. Tény, hogy az Egyesült Államok új kereskedelem-politikája lehetőleg vissza akar térni a legtöbbkedvezményes rendszerre, mellőzi a behozatal mennyiségi korlátozását és igyekszik a bilaterális irányzattal szemben a nemzetközi munkamegosztásra visszavezető multilaterális rendszert megvalósítani. Tárgyalási célokra szolgáló vámokat nem vezetett be, nem állapított meg kontingenseket azzal a célzattal, hogy azokat kedvezmények ellenében felemelje, vámtételei leszállítása legtöbbször általános érvényű és szerződéseinek típusa a Cobden szerződésekhez hasonlítható. Az amerikai és az európai kereskedelmi szerződéstípus között ezidőszert jelentős különbség áll fenn; a konjunktúra fejlődésének kérdése, hogy melyik bizonyul gyakorlatilag helyesebbnek. Remélhető azonban, hogy a válság enyhülésével a fair play szabályai és az elméleti megfontolások nyilvánvaló konklúziói a preferenciális rendszerekkel szemben a világkereskedelem integrációját, az egyenlő elbánást és a legtöbbkedvezményes eljárást fogják beigazolni. — *Fromont, Pierre: Staatliche Massnahmen in der französischen Landwirtschaft.* A francia buza- és borgazdálkodást a további cikkek termelésének és forgalmának szabályozása is követni fogja, mert ellenkező esetben a mezőgazdaság szabályozatlan ágait a termelők egyszerűen elhagyják és áttérnének a „védett” és támogatott cikkek termelésére. A legutóbb meghozott intézkedések tehát egy hatalmas tervgazdaság épületének csak első alapjait jelenthetik, amelyről csak évek múlva lehet ítéletet mondani. — *Remer, Charles F.: Das Problem der Kapitalbeschaffung in der chinesischen Volkswirtschaft.* — *Reuther, Otto: Zur Frage der Finanzstruktur von Hochseereedereien.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Szeptember 24-én társaságunknak a *Society of the Hungarian Quarterly*-vel együtt Kornis Gyula elnöklete alatt rendezett ülésén Sir Josiah Stamp tartott előadást: „The interdependence of international trade and finances” címen. Kifejtette, hogy ellentétben az elmúlt századokkal, a jelen főproblémái nem politikai vagy vallási, hanem gazdasági természetűek. Ha a világ jólétére gondolunk, szükségképpen a saját országunk jólétének szempontjából kell kiindulnunk, annak védelme és biztosítása a legjobb út a nemzetközi viszonyok javítására is. De persze a gazdasági tevékenységnél át kell vizsgálnunk eddigi elveinket és tanainkat. Sok minden összeomlott, amit eddig szilárdnak hittünk és az ugynevezett „gyakorlati ember”, aki azt hiszi, hogy elmélet nélkül tud segíteni a nehézségeken, sokszor nem tesz mást, mint harminc év előtti tanításokat alkalmaz. Új világot nem lehet régi gondolatokból felépíteni, a régi gondolatokat alkalmazni kell az új viszonyokhoz. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a világ ujjaépítése, amelyért ma küzdünk, nem lehet egyszerű megismétlése a régi világ állapotainak. Nagyon lehetséges, hogy az új világkereskedelemnek más lesz a jelentősége és mások lesznek a formái, mint a válság által lerombolt réginek. És nem lehetetlen, hogy a válság következményeinek eltisztítása után a nemzetközi csereforgalom jelentőségét viszonylag kevesebbre fogják becsülni, mint régen. Az a fellendülés, amely az utolsó években a világ több országában létrejött, tisztán megmutatta, hogy a külkereskedelem megélénkülése nem történik arányosan az ipar és pénzügyek megélénkülésével. A világkereskedelem messze az ipar és pénz mögött sántikál. Lehetséges, hogy a nemzetközi kereskedelem relatív maximuma a már mögöttünk maradt korszak sajátja. Mert világos, hogy a csereforgalom legjobb feltételei akkor vannak adva, ha magas ipari fejlettségű országok visszamaradt országokkal állnak szemben, ha tehát a termelőképességben erős ellentétek állnak fenn. Ilyen állapot azonban csak akkor lehetséges, ha az a meggyőződés az uralkodó, hogy e nemzetközi munkamegosztás tartósan fenntartható, ha az egész világ hisz a béke fenntartásában, az áruforgalom, valamint a tőke- és munkaforgalom szabadságának biztonságában, ha az a szellem irányítja az embereket, amely a háború előtt uralkodott a világon. Az utolsó évek nacionalizmusa erősztt alapvető fordulatot jelent és a nemzetgazdaságok egymástól való elszigetelődésének gazdasági következményei a termelési struktúra ama ellentéteit is kiegyenlítették, amelyek a nemzetközi kereskedelem virágzásának oly kedvező feltételei voltak. Lehetséges, hogy a külföldi csere és belföldi termelés volumenjeinek régi arányait soha többé nem lehet elérni, de a világkereskedelem ujjaépülése e régi abszolút töme-

gekben azért mégis a gyakorlati célunk marad. E cél annál elérhetőbbnek látszik, mert a tulzó nacionalizmus a modern történelemben csak átmeneti korszakot jelent, és utána majd a gazdasági szabadság örök igazsága fog diadalmaskodni.

*

Október 6-án ismét a *Society of Hungarian Quaterly*-vel együtt tartottunk ülést *Eber Antal* elnöklete alatt, aki mindenekelőtt *Gömös Gyula* miniszterelnök haláláról emlékezett meg, kifejezést adva a Magyar Közgazdasági Társaság kegyeletes gyászának.

Az ülés vendége *Graham Hutton*, az *Economist* szerkesztője volt, aki „The economic problems of the British Empire” címen tartott előadást. Az angol birodalom egyes tagjai, a koronagyarmatok, a dominiumok és a félig független gyarmati államok az utóbbi évtizedekben a gazdasági önállósulás és demokratikus önrendelkezés processzusán mentek át. Ezzel párhuzamosan haladt azonban a törekvés egy preferenciális rendszer kiépítésére, amelynek az volt a célja, hogy Nagybritannia és a többi tagállam között a külkereskedelem fokoztassék. Ez a preferencia-mozgalom az utolsó öt évben érte el tetőpontját, különösen az ottavai konferencia óta, amely a birodalmi dominiumok között erős preferenciális kapcsolatot létesített. Azonban a siker elmaradt, mert a különböző kereskedelmi politikai rendszabályokkal nem tudtak többet elérni, csak annyit, hogy a birodalmi országok bevitele Nagybritanniaiba 30-ról 35%-ra emelkedett. A kereskedelmi politikai rendszabályoknál fontosabbak voltak London valutapolitikai intézkedései, hogy az impérium államainak pénzét a fonttal szemben stabil viszonyban tartsa meg. A sterling-blokk kiképzése, a belső konjunkturának olcsó pénzzel való megélénkítése és a londoni pénzpiac régi jelentőségének visszahívása óta mindinkább az volt az angol valutapolitika fő gondja, hogy miképpen lehessen Anglia gazdasági fejlődését a nemzetközi valutáris eseményektől függetlenül biztosítani. Az aranyblokk országaiiban történt devalválás és stabilizálás óta ez a probléma még fontosabbá vált, miután a stabilizálás után a Londonba menekült aranyösszegeknek visszaáramlásával kell számolni. Minthogy azonban feltételezhető, hogy London, mint az arany központi piaca, az aranyár megállapításánál továbbra is megtartja vezető szerepét és a nemzetközi stabilizáció után a font, a dollár és a frank közötti s végeredményben az aranyhoz való értékviszony is szilárd alapokon fog nyugodni: kívánatos lenne, hogy a különböző országok egyenlőtlen belső áremelkedéseinek veszélye elkerülhető legyen és a különböző nemzeti konjunkturák nemzetközi együttműködés által összhangba hozassanak.

*

Október 9-én *Eber Antal* elnöklete alatt *Ferenczi Imre* egyetemi magántanár, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal tagja tartott előadást „Kivándorlás és kolóniák” címen. Október 15-én *Szántó Menyhért* elnöklete alatt *Ferenczi* előadásáról vita folyt, amelyben *Hegedüs Lóránt*, *Kovács Alajos* és *Kovrig Béla* szólaltak fel s végül beszédeikre az előadó reflektált. *Ferenczi Imre* előadását, valamint a hozzászólásokat a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában közöljük.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

November—Dezember 1936.

Inhaltsauszüge.

Kreditpolitik und Goldwährung.

Der erste, kreditpolitische Teil dieser Arbeit befasst sich mit der Frage der normalen Geldmenge. Die moderne Kreditpolitik hat es nicht bloss mit der Kapitalvermittlung zu tun, sondern auch mit der Bestimmung der aktuellen Geldmenge. Die Theorie der Kreditpolitik hat also auch die Aufgabe, die Grösse der normalen Geldmenge zu bestimmen. Die Untersuchung ergibt, dass die Geldmenge dann als normal zu betrachten ist, wenn sie der Zahl und dem Ausmass der Zahlungsakte in den einzelnen Volkswirtschaften entspricht. Das Kriterium der normalen Geldmenge ist, dass der Wert der Geldeinheit unverändert bleibt, worunter aber nur der innere Geldwert verstanden werden kann. Den inneren Wert des Geldes können wir an der allgemeinen Preishöhe erkennen, von einer solchen kann aber nur dann die Rede sein, wenn alle Preise an derselben Höhe angelangt sind, denn sonst haben wir zu gleicher Zeit verschiedene Höhen für die verschiedenen Preise. Die Preishöhe muss also eindeutig sein, um allgemein gelten zu können. Die statistische Berechnung der allgemeinen Preishöhe ergibt dagegen nur eine nominale Bestimmung, welche inhaltlich bloss ein Durchschnitt verschiedener gleichzeitiger Preishöhen sein kann. Eine reale Bestimmung kann nur die Eindeutigkeit der Preishöhen sichern, die von der Einkommensverteilung, den Bedürfnisrichtungen, dem Kapitalreichtum, dem produktionstechnischen Kapitalbedarf abhängig ist. Den Höhengrad der Preishöhe ergibt wieder die monetäre Bestimmung derselben, wofür zwei Anhaltspunkte massgebend sind, — der eine stammt von der vorherigen innerwirtschaftlichen Preishöhe, welche man intertemporäre Bestimmung nennen kann, die andere wider von der gleichzeitigen ausserwirtschaftlichen Preishöhe, welche eine interlokale Bestimmung ergibt. Der Konflikt dieser beiderseitigen Bestimmungen hat in der Neuzeit interessante Probleme gezeitigt.

Der zweite Teil der Arbeit wendet sich der Goldwährung zu, da diese historisch das Mittel der interlokalen Preishöhenbestimmung war und auch noch heute in erster Linie als ein solches gilt. Ein historischer Überblick über die Währungsentwicklung beweist, dass die Goldwährung bereits seit Jahrhunderten keine reine Metallwährung war und sich von dieser noch immer mehr entfernt. Nur die Erkenntnis dieser Entwicklungsrichtung kann eine zuverlässige Einsicht in die Zukunft gestatten. Andererseits muss man sich auch von den Fesseln einer Goldknappheitsauffassung loszumachen wissen, was der Verfasser auf Grund reichlichen statistischen Materials unternimmt und insbesondere die diesbezügliche

Casselsche Theorie statistisch zu widerlegen trachtet, — in einem Masse, in dem dies bisher noch nicht geschehen ist. Wenn es dann gelingt, die metallistische Voreingenommenheit loszuwerden und zugleich der Goldknappheitsauffassung zu entgehen, dann wird der Weg frei, um der Zukunftsentwicklung der Goldwährung nachzuspüren und die bereits erkennbaren Entwicklungstendenzen zu erfassen.

Julius Neubauer.

Auswanderung und Kolonien.

Die Forderung einzelner Grossmächte betreffend die Neuverteilung der Kolonien wird teilweise mit Prestigerücksichten, teilweise aber mit dem Hinweis auf ihre Übervölkerung begründet. Fraglich ist es überhaupt, ob alle unzufriedenen Grossstaaten — aus denen Italien schon ausschied — in der Tat übervölkert sind und ob und wie weit die Auswanderung heute geeignet ist, diese Übervölkerung zu beheben. Unrichtig ist es jedenfalls, eine Übervölkerung schon aus der einfachen arithmetischen Bevölkerungsdichte feststellen zu wollen, denn dann wäre Belgien in einer ungünstigeren Lage als Ungarn, Polen oder gar China. Auch sind beispielsweise 83 Prozent des deutschen Reichsgebietes kultivierbar, dagegen nur 44.2 Prozent der Gesamtfläche Italiens und 30 Prozent Japans. In Japan leben jedoch auf einem Hektar Ackerboden zweimal so viel Menschen als in Belgien, dreimal so viel als in Italien und viermal so viel als in England. Erst sämtliche natürlichen Ressourcen, der Kulturstand des Volkes und namentlich die Verflechtung mit der Weltwirtschaft sind entscheidend für die Bevölkerungslage eines Staates, die in der Lebenshaltung der arbeitenden Schichten am treffendsten zum Ausdruck kommt.

Während des ganzen 19. Jahrhunderts, bis zum Weltkriege haben die Wanderungen in elastischer Wechselwirkung mit dem freien Austausch der Waren und des Kapitals bewirkt, dass trotz ungeahnter Steigerung der Weltbevölkerung die Lebenshaltung in einzelnen Ländern bis auf das Vierfache gestiegen ist. Von den 60 Millionen Auswanderern ist jedoch nur eine unbedeutende Zahl in die heutigen „Kolonien“ gegangen, die meisten wanderten in die Vereinigten Staaten und in die sonstigen unter gemässigtem Klima liegenden Gebiete ein. Nicht nur jene Völker nahmen an dieser Wanderung teil, die eigene Kolonien besaßen, sondern gerade auch jene, die leer ausgingen. In den Jahren 1820—1924 folgen nach den 17 Millionen britischen Auswanderern gleich die Italiener mit 9, die Österreicher und Ungarn mit 5 Millionen und die Deutschen mit 4½ Millionen Auswanderern. Die Zahl der Ausländer betrug in der Welt nach der neuesten Aufnahme des Internationalen Arbeitsamtes im Jahre 1910 insgesamt 25 Millionen. Hingegen waren in den damaligen deutschen Kolonien nur etwa 20.000 ansässig. Der grosse Rückgang der Wanderungen in der Nachkriegszeit und seine Umkehr nach der Krise von 1929 ging nicht infolge des Verlustes einiger Kolonien vor sich, sondern war, ausgehend von den Vereinigten Staaten, die Folge der allgemeinen Einschränkung der Weltwanderungen und erfasste in den europäischen Kolonien nicht nur die Ausländer, sondern auch die eigenen Staatsbürger. Nichts ist hiefür bemerkenswerter als das Fiasko des britischen Reichsbesiedlungsgesetzes vom Jahre 1922, das nicht verhindern konnte,

dass seit 1930 nach Grossbritannien viel mehr Briten zurückwanderten als auswanderten. Die Neuaufteilung der Kolonien könnte bloss bewirken, dass ihre Afnahmefähigkeit unter der Herrschaft von kapitalarmen Ländern sogar geringer würde. Die hierauf gerichteten Bestrebungen gehören dem Gedankenkreis der autarkischen und wehrwirtschaftlichen Bestrebungen an: sie zielen wesentlich auf die Steigerung des politischen Prestiges und der militärischen Kräfte einzelner Staaten ab und geben sich paradoxal auch im neuen — aussichtslosen — demographischen Aufrüstungswettstreit kund.

Es liegt daher im Interesse Ungarns, dass wegen der Kolonialfrage keine ernsten Konflikte entstehen; eine für alle Nationen billige diplomatische Lösung ist im Rahmen des Völkerbundes wünschenswert. Ungarn kann derzeit als ein wirklich übervölkertes Land bezeichnet werden, falls als Gradmesser das durchschnittliche Lebensniveau seiner Bevölkerung dient, doch ist dieses bei Berücksichtigung seiner Kraftquellen, Kulturmöglichkeiten und der Eigenschaften seines Volkes vom Optimum weit entfernt. Ungarn hat daher alles Interesse daran, aus jener neueren Tendenz der Weltwirtschaft Nutzen zu ziehen, die infolge der als definitiv zu betrachtenden Wanderungsunlust des modernen Lohnangestellten und Landwirtes das Kapital nach dem Standort der billigeren Arbeitskraft zu verlegen drängt. Der auch in Ungarn über kurz oder lang unvermeidliche Geburtenrückgang spricht aus demographischen und Sicherheitsgesichtspunkten und mit Rücksicht auf die grössere Fruchtbarkeit namentlich der Slawen, eher für diese Lösung als für die Auswanderung.

Imre Ferenczi.

Die philosophischen Grundlagen des Universalismus.

Wenn man in die heute so häufig kritisierte, andererseits aber sehr erfolgreiche wirtschaftliche Theorie des Universalismus eindringen will, so muss man unbedingt mit dem Verstehen des philosophischen Hintergrundes dieses Systems beginnen. Deshalb wird es sicher von Nutzen sein, wenn wir im folgenden eine detaillierte Analyse derjenigen philosophischen Fragen geben, die mit der Wirtschaftstheorie des Universalismus zusammenhängen. Dies ist um so unerlässlicher, da die Wirtschaftslehre Othmar Spann's, die spezifischen Kategorien seines Systems ohne eine gewisse philosophische Austrennung, eine Umgestaltung unseres bisherigen wissenschaftlichen Denkens nicht zu verstehen sind. Ohne eine Berücksichtigung ihrer metaphysischen, psychologischen und logischen Voraussetzungen würde ja seine Wirtschaftstheorie quasi in der Luft hängen und eine ernsthafte Kritik gänzlich unmöglich sein.

Obzwar die romantische Wirtschaftslehre des Universalismus in mancher Hinsicht viele Angriffsflächen bietet und mit ihrem einseitigen Dogmatismus die Kritik geradezu herausfordert, so darf man doch nicht vergessen, dass unser gewohntes Denken über Wirtschaftsprobleme grösstenteils ebenfalls auf konventionellen Dogmen beruht. Die Befreiung unseres Denkens von diesen starren Dogmen, die Sicherung der Elastizität desselben, ist aber eine der heiligsten Pflichten jeder wissenschaftlichen Tätigkeit. Darin liegt der Wert der neuen philosophischen wissenschaftlichen Richtungen und die Pflicht der Wissenschaft, sich mit diesen neuen Richtungen ernsthaft auseinanderzusetzen.

Das Werk Othmar Spann's ging aus sozialwissenschaftlichen und volkswirtschaftlichen Untersuchungen hervor. Seine erste Arbeit war Untersuchungen über die Gestaltung der unehelichen Geburten gewidmet. So gelangte er zu einer Kritik der herrschenden sozialwissenschaftlichen und volkswirtschaftlichen Auffassung. Er vertiefte sich immer mehr in die Untersuchung von methodologischen und philosophischen Fragen und heute gehört sein Wirken schon mindestens in ebensolchem Masse dem Gebiet der Metaphysik, wie dem der Volkswirtschaftslehre an. Das Hauptziel seiner Tätigkeit ist, den Idealismus auf jedem Gebiete zu seinem verlorenen Rechte zu verhelfen. Wenn die positivistischen Kritiker seiner Wirtschaftslehre ihm den Vorwurf machen, er sei ein Metaphysiker, so gibt er darauf zur Antwort, dass die Empiristen und Materialisten ebenfalls auf metaphysischer Grundlage stehen, jedoch mit negativem Vorzeichen. Wer sich mit Sozialwissenschaft und Wirtschaftslehre befasst, der muss sich erst über die philosophischen Grundlagen seiner Wissenschaft Rechenschaft ablegen, also bei der Gesellschaftsphilosophie anfangen. Mit Gesellschaftsphilosophie kann man sich aber nicht befassen, ohne mit den Grundlagen des Gesamtsystems der Philosophie im Klaren zu sein.

Bei der folgenden Darstellung seiner Lehren hatten wir die Wahl zwischen der historischen und der systematischen Darstellungsweise. Dem Zwecke unserer Studie gemäss, haben wir uns für die letztere Methode entschlossen. Wir werden uns hier mit denjenigen seiner Arbeiten befassen, die den allgemeinsten philosophischen Problemen gewidmet sind, um auf diese Weise eine Einführung zum Verständnis seiner sozialwissenschaftlichen und volkswirtschaftlichen Lehren zu geben. Der Fachmann wird sicher eine Reihe von Angriffsflächen an dem Gebäude seiner Philosophie entdecken. Der universale Charakter dieser Philosophie, ihre Ganzheit, wird jedoch sicher niemanden unbeeindruckt lassen. Die Lektüre Spann's trägt nicht in der Weise zur Bereicherung unserer Kenntnisse bei wie die exakter datenmässiger wissenschaftlicher Arbeiten; sie ruft in dem Leser aufblitzende Erleuchtungen hervor, sie verhilft zur unmittelbaren intuitiven Erkenntnis der Wahrheit. Der dichterische Zug wird ihm häufig zum Vorwurf gemacht, — wir dürfen aber nicht vergessen, dass die unmittelbare Intuition der Kunst die Wahrheit oft viel tiefer zu erfassen vermag als die analysierende, mit Begriffen arbeitende Wissenschaft.

In unserer Darstellung gehen wir von dem philosophiegeschichtlichen Werke Spann's, dem „Philosophenspiegel“ aus, in dem er auf den jahrtausendealten Antagonismus von Empirismus und Idealismus hinweist, eine Darstellung und Kritik der Gedanken der idealistischen Philosophen gibt und Parallelen zwischen diesen alten und seinem eigenen System zieht. Der Kern seiner Methode, aber auch seiner Metaphysik, ist der Begriff der Ganzheit; seine Kategorienlehre enthält die Darlegung und Ausführung dieses Begriffes und dessen Konsequenzen. Die so gewonnenen Kategorien werden dann bei den Problemen der Metaphysik und der Psychologie verwertet. — Der vorliegende Aufsatz ist der Darstellung dieses Teiles der Spannschen Philosophie gewidmet, und zwar der II. Abschnitt dem „Philosophenspiegel“, der III. der „Kategorienlehre“ und der IV. dem „Schöpfungsgang des Geistes“.

Dionys von Kisléghi-Nagy.

Kleinere Beiträge.

Englands Magen.

Das vor kurzem erschienene Buch von John Boyd Orr „Food, Health and Income“ untersucht den Zusammenhang zwischen Ernährung, Gesundheit und Einkommen auf Grund englischer Statistiken; er legt seinen Betrachtungen nicht das Einkommen und den Verbrauch der geschlossenen Familie, sondern das pro Kopf der Bevölkerung berechnete Einkommen, bzw. den Verbrauch zugrunde. Er stellt Schätzungen über die Menge und den Wert der im Vereinigten Königreiche im Jahre 1934 verbrauchten Lebensmittel auf und kommt zu dem Ergebnis, dass jeder Engländer pro Woche im Durchschnitt 95.8 d für Lebensmittel verausgabte, von denen wiederum 60% auf Lebensmittel tierischen Ursprungs entfielen. Er zeigt auch, wie stark sich die Volksernährung in England im Laufe der letzten 100 Jahre verändert hat; das Ernährungsniveau ist stark gestiegen (der Zuckerverbrauch z. B. auf das fünffache), infolge der Steigerung des allgemeinen Niveaus der Einkommen zeigt aber der prozentuelle Anteil der Ernährungsausgaben an den Gesamtausgaben einen wesentlichen Rückgang. Besonders hervorzuheben sind Boyd Orr's Untersuchungen über die Korrelation der Einkommenskategorie und der Ernährungsausgaben. *Ernst Éber.*

Die Tätigkeit des Landes-Sozialversicherungsinstituts und des Versicherungsinstituts der Privatangestellten im Jahre 1935.

Die wichtigste soziale Einrichtung der industriellen Arbeiterschaft Ungarns, das Landes-Sozialversicherungsinstitut (OTI), hat der am 15. November 1936 abgehaltenen Generalversammlung drei stattliche Bände unterbreitet. Der wichtigste unter diesen ist der Bericht über das Jahr 1935; die anderen beiden enthalten die Schlussrechnungen über dieses Jahr und den Voranschlag für das Jahr 1937. Auf Grund des Berichtes und der Schlussrechnungen geben wir hier einige Zahlen über die Tätigkeit des Instituts im Berichtsjahre. Der Geschäftszweig der allgemeinen Krankenversicherung wies am Ende des Jahres 539.430 Mitglieder auf, — ca 80.000 mehr als vor zwei Jahren. Der Geschäftszweig der Krankenversicherung der Hausangestellten hatte zum selben Zeitpunkt 142.812 Mitglieder. Die Gesamteinnahmen beider Geschäftszweige aus den Beiträgen beliefen sich auf 34.5 Millionen Pengö, wovon 7.3 Millionen Pengö von der Administration in Anspruch genommen wurden. Im Geschäftszweig der Altersversicherung belief sich die Mitgliederzahl auf 441.411 Köpfe, die Einnahmen aus den Beiträgen auf über 14 Millionen P. Da die gesetzliche Regelung der Altersversicherung erst am 1. Januar 1929 erfolgte und da für die Altersrente eine Wartezeit von 400 Wochen vorgeschrieben ist, gab es in diesem Berichtsjahre noch keine unterstützungsberechtigte Versicherte. Der Geschäftszweig hat seine Beitragseinnahmen bisher kapitalisiert und sein Vermögen belief sich am Ende des Berichtsjahres auf über 95 Millionen P. Der Geschäftszweig der Unfallversicherung spaltet sich in die allgemeine Unfallversicherung und in die Unfallversicherung der Bergleute. In der ersten Unterabteilung betrug die Zahl der Beiträge entrichtenden Versicherten 326.891, während die Zahl derjenigen Versicherten, die in zur Beitragszahlung verpflichteten Betrie-

ben arbeiteten, sich auf 470.249 Köpfe belief. Die zweite Unterabteilung zählte 45.358 Mitglieder. Die Gesamteinnahmen beliefen sich in der ersten Unterabteilung auf über 10 Millionen, in der zweiten auf 1.3 Millionen P. Der Geschäftszweig der Pensionsversicherung der Bergleute hatte schliesslich eine Mitgliederzahl von 42.758 Arbeitern, Beitragseinnahmen in der Höhe von über 3 Millionen P und zahlte fast 3.6 Millionen P für Renten aus.

Das Versicherungsinstitut der Privatangestellten (MABI) hat seinen Bericht und seine Schlussrechnungen für das Jahr 1935, ferner den Voranschlag für 1937 ebenfalls in drei Heften vor kurzem veröffentlicht. In diesem Institut wies der Geschäftszweig für Krankenversicherung 60.321 Mitglieder und fast 7 Millionen P Beitragseinnahmen auf; die Verwaltungskosten beliefen sich auf etwas über 800.000 P. Der Geschäftszweig der Altersversicherung zählte 56.059 Mitglieder und hatte etwas über 7 Millionen P Beitragseinnahmen; die Verwaltungskosten dieses Geschäftszweiges beliefen sich auf etwas über 500.000 P, der Vermögensstand war am 31. Dezember 1935 über 58 Millionen P.

Dionys Bikkal.

Einzelbesprechungen.

Spitaler, Armin: Das Doppelbesteuerungsproblem bei den direkten Steuern. Reichenberg, 1936, Gebrüder Stiepel. XVI, 678 S.

An Hand einer eingehenden Darstellung der Geschichte, der bisherigen Theorien und des Schrifttums der Doppelbesteuerung bietet der Verfasser eine präzise Begriffsbestimmung (die bisher fehlte), wobei er die interne Doppelbesteuerung von der internationalen schon in der Terminologie scharf unterscheidet und mit dem Ausdruck „Doppelbelastung“ bezeichnet. Besonders wertvoll sind auch die Abschnitte, in denen der Verfasser sich mit den finanzpolitischen Methoden auseinandersetzt, mit deren Hilfe die Doppelbesteuerung auszuschliessen ist und Konflikte gelöst werden können. Diese Methoden (Methoden der Anrechnung, der Aufteilung, kombinierte Methoden) werden graphisch dargestellt, ihre Vor- und Nachteile eingehend analysiert und frühere einschlägige Versuche mit Erfolg weiterentwickelt. Den hieraus entstehenden mannigfachen finanzrechtlichen Problemen ist ein weiterer besonderer Teil der Arbeit gewidmet, dem Zusammenfassung und Ausblick und ein beispiellos reichhaltiger Quellen- und Literaturnachweis folgen. Kurzum, ein Standardwerk, an dem niemand wird vorübergehen dürfen, wer an den Fragen der Doppelbesteuerung theoretisch oder praktisch interessiert ist.

Wilhelm Nötel.

Henrich, Gustav: Die Problematik der Sozialversicherung. Berlin, 1936. 232 S.

Der aus Siebenbürgen gebürtige Verfasser gibt im ersten Teile seiner Arbeit eine Theorie der Sozialversicherung. Bei der Begriffsbestimmung der Sozialversicherung legt er das Hauptgewicht auf den sozialpolitischen und nicht auf den versicherungsmässigen Zug. Die Einrichtung versucht zwar seine Aufgaben innerhalb versicherungstechnischer Rahmen zu lösen, sie dient jedoch zweifellos ausschliesslich sozialpolitischen Zwecken und muss, um diese

verwirklichen zu können, aus dem Rahmen der Versicherung heraustreten. Dies ist die Ursache dafür, dass die Entwicklung der Sozialversicherung von denen der Privatversicherung immer mehr abweichende Wege einschlägt. Der zweite Teil des Buches ist einer Besprechung des österreichischen Gesetzes über die Sozialversicherung aus dem Jahre 1935 gewidmet. Der Verfasser wertet die Bestimmungen dieses Gesetzes auf Grund seiner theoretischen Ausführungen und stellt fest, dass das Gesetz die modernsten Prinzipien der Sozialversicherung verwirklicht.

Johann Pesthy.

Funk, L.: Das Mit-Versicherungssystem der Londoner Lloyd's. Berlin, 1935. Wiegand & Grieben. 351 S.

Das Thema ist alt und doch recht anziehend; diese grösste Versicherungsorganisation der Welt geniesst ja auch heute noch einen fast mystischen Nimbus. Neben diesem romantischen Zug ist als spezifische Eigenart der Lloyd's das Vorwiegen der Bedeutung der Persönlichkeit hervorzuheben, die sie trotz aller Entpersönlichungstendenz des modernen Kapitalismus bewahrt haben. Die individuelle und sogar inzidentelle Unternehmung, diese charakteristische Erscheinung des Frühkapitalismus, ist heute wohl nirgends mehr in solcher Reinheit zu finden wie eben bei den Lloyd's.

Ladislau Grossmann.

Annuaire des Statistiques du Travail 1935—36. Genève, 1936. 227 S.

Das statistische Jahrbuch des Genfer Internationalen Arbeitsamtes enthält lehrreiche Tabellen über die wirtschaftlichen Verhältnisse der industriellen und landwirtschaftlichen Arbeiter der ganzen Welt. Besonders beachtenswert sind die Tabellen über die Zahl der Arbeitslosen in den einzelnen Ländern und die Angaben über die Arbeitszeit und den Lohn der Arbeiter. Schliesslich befasst sich das Jahrbuch auch mit der Auswanderung; die diesbezüglichen statistischen Daten zeigen, dass die Auswanderung nach Amerika seit 1930 gänzlich aufgehört hat und nur nach Brasilien und Süd-Afrika eine nennenswerte Auswanderung zu beobachten war.

Eugen Tóth.

Gvári-Papp, Zoltán: Devisenbewirtschaftung in Ungarn. Budapest, 1937. Gergely, 228 S. (In ungarischer Sprache.)

Das seit 1931 allmählich aufgebaute, verwickelte, aber geistreiche und schon seit längerer Zeit erfolgreich funktionierende System der ungarischen Devisenwirtschaft ist nicht leicht zu überblicken. Das System wuchs stufenweise aus der Notwendigkeit der sofortigen Regelung von Einzelproblemen heraus und diese Einzelmassnahmen, die im Anfang nicht einmal immer im Einklang miteinander waren, wurden dann später zu dem heutigen, logisch geschlossenen neuartigen Währungssystem ausgebaut. Das vorliegende Buch schildert die gegenwärtige Lage auf Grund der heute geltenden Gesetze und Verordnungen, der Rundschreiben und der Praxis der ungarischen Nationalbank und der Tätigkeit des Aussenhandelsausschusses und des Kgl. Ung. Aussenhandelsamtes. Der Verfasser

gibt eine vorzügliche klare Schilderung der gegenwärtigen Zustände, lässt sich aber auf die Darstellung der historischen Entwicklung nur in den grössten Umrissen, und auf die Klarlegung der Beweggründe sowohl wie auf die Wertung der heute geltenden Verfügungen überhaupt nicht ein.

Stephan Varga.

Szászy, Stephan: Clearing- und Zahlungsabkommen im internationalen Zahlungsverkehr. Budapest, 1936. 288 S (TÉBE-Bücherei, Nr. 81.) (In ungarischer Sprache.)

Das Buch umfasst die gesamte Problematik dieser in unseren Tagen eine so wichtige Rolle spielenden Einrichtung. Nach einem kurzen historischen Rückblick skizziert es das Wesen des Waren-clearings, die Ursachen, Ziele und den Inhalt der Clearingabkommen und untersucht besonders die Frage, warum diese Abkommen nicht befriedigend zu funktionieren vermögen und warum ihr Apparat im Laufe der Jahre immer verwickelter wurde. Die Ursache hierfür erblickt er darin, dass in die meisten Abkommen zahlreiche Bestimmungen aufgenommen worden sind, die in deren Rahmen nicht hineinpassen und die das einheitliche Wirken des Systems gestört haben. So ist es z. B. ein Fehler, wenn im Rahmen des Clearing nicht nur Forderungen aus dem Warenverkehr, sondern auch andere Transaktionen finanziellen Charakters verrechnet werden. Sehr wertvoll ist auch der zweite Teil des Buches, der eine Sammlung der Clearing- und Zahlungsabkommen Ungarns enthält.

Julius Domány.

Reichenbach, Béla—Czeider, Stephan: Die Einkommens- und Vermögensverhältnisse der landwirtschaftlichen Klein- und Mittelbetriebe von Makó und Nagykörs. Budapest, 1936. 62 S. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift „Magyar Gazdák Szemléje“.) (In ungarischer Sprache.)

Die Arbeit ist ein recht wertvoller Beitrag zu der ungarischen landwirtschaftlichen Betriebsstatistik. Sie befasst sich mit den Klein- und Mittelbetrieben zweier Städte der ungarischen Tiefebene: Makó und Nagykörs. Die Verfasser bearbeiten in musterhafter Weise die Betriebsergebnisse von 12 Betrieben der ersteren und die von 8 Betrieben der letzteren Stadt.

Ernst Eber.

Zoltai, Ludwig: Unbekannte Beiträge zur Vergangenheit der Stadt Debrecen. Debrecen. Städtische Druckerei. 226 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch umfasst drei umfangreiche Studien: die erste gibt auf Grund der bürgermeisterlichen Rechnungsbücher ein farbiges Bild von dem Leben der Stadt im 17. Jahrhundert, die zweite befasst sich mit der Gestaltung der Stadtmark und die dritte mit den Grenzprozessen der Stadt, im Zusammenhang mit der Geschichte der Puszten von Hortobágy. Diese neuen wirtschaftshistorischen Arbeiten des vorzüglichen Kenners der Vergangenheit der Stadt tragen manches zur Bereicherung unserer Kenntnisse über deren Geschichte bei.

Zoltán Darkó.

Hitelpolitika és aranyvaluta.

I.

A hitel, közkeletű meghatározása szerint, arra szolgál, hogy azok, akik parlagon heverő tőkékkel rendelkeznek és azok, akiknek gyümölcsöző befektetésekhez tőkékre van szükségük, egymást kölcsönösen megsegítsék. Amióta azonban a gazdasági forgalom közvetítésében a hiteleszközök tulnyomó jelentőséghez jutottak, a hitelpolitika feladatát sem látjuk tisztára abban, hogy a tőkeközvetítés fontos szerepét ellássa, hanem a hitelpolitikára hárul az a feladat is, hogy a gazdasági életet a fizetési eszközök szükséges mennyiségének forgalombantartásával megfelelően irányítsa. A hitelpolitikára tehát mintegy annak a meghatározása vár, hogy egy közgazdaság adott helyzetében mennyi a szükséges fizetési aktusok száma és terjedelme, már tudniillik értékösszege, és hogy ehhez képest mekkorának kell azt a pénzmennyiséget tartani, amely az illető közgazdaság szempontjából normálisnak nevezhető.

A normális pénzmennyiség nagysága első pillantásra elég egyszerűen meghatározhatónak látszhatik akkor, ha egy bizonyos közgazdaságnak már teljesen kialakult viszonyai állanak előttünk és azt hihetjük, hogy a normális pénzmennyiség a valóságos pénzmennyiségtől lényegesen el nem térhet. De a probléma azért még itt is megvan, mert külön igazolás nélkül el nem fogadható, hogy egy pénzmennyiség, amely egy közgazdaságban megvan valóságosan, már ennél fogva a normális mennyiség is. Még problematikusabb lesz azonban a kérdés akkor, ha történetileg nézzük, mert a fejlődés folyamatában és különösen a jövőre való vonatkozásban már ugyiszólván meghatározhatatlanná válik a pénzmennyiség normális mértéke.

A pénz elméletileg leglényegesebb jellemzője az, hogy számolási egység, míg gyakorlatilag legszembeotlóbb tulajdonsága, hogy fizetéseket teljesít. Ha a pénz szükséges mennyiségét ez utóbbi szempontból vesszük vizsgálat alá, akkor egy közgazdaságban akkora pénzmennyiséget tekinthetünk normálisnak, amennyi az illető közgazdaságban előforduló

fizetési aktusok lebonyolításához elengedhetetlenül kell. A fizetési aktusok számának és terjedelmének minden változásával tehát változnia kell annak a mennyiségnek is, amelyet normálisnak lehet neveznünk. A számolási egység oldaláról ellenben már sokkal szigorubb mértéket kapunk, mert a jó számolási egységtől azt kívánjuk meg, hogy értékében állandó legyen. Ha tehát ezt a követelményt teljesíteni akarjuk, akkor a fizetési aktusok lebonyolítását oly pénzmennyiséggel kell lehetővé tennünk, amelynek egységének értéke változatlan. Ez a feladat azonban egyáltalán nem egyszerű, mert nem olyan könnyű meghatározni, hogy mit kell változatlan értékű pénznek nevezni.

A pénz értékét közönségesen a pénz vásárlóerejével veszik azonosnak. Ha az árak alacsonyak, a pénz vásárlóereje nagy, tehát a pénz értéke is nagy. Ha ellenben az árak magasak, a pénz vásárlóereje csekély, tehát a pénz értéke is csekély. Ez azonban, amily természetesnek látszik, épolv mértékben megtévesztő is. A pénz vásárlóerejében ugyanis két tényező közrehatása érvényesül. Az árak nemcsak akkor alacsonyak, vagy magasak, ha a pénz oldalán áll be valamilyen változás, hanem akkor is, ha a változás az áruk oldalán következik be. Ép ezért tett különbséget *Menger* a pénz külső és belső értéke között. A pénz külső értéke változik meg, ha a változást az áruk okozzák, viszont a pénz belső értékének változásáról csak akkor beszélhetünk, ha a változás oka magánál a pénznél jelentkezik. Így például kétségtelen, hogy a háborus és háboruutáni inflációs áremelkedés során a pénz belső értéke romlott meg, de az 1926-tól megindult mezőgazdasági áresés folytán nagyobb valószínűség szól amellett, hogy az 1929—1931 közti áresés a pénz külső értékének emelkedését mutatta.

Mihelyt a pénznek mint számolási egységnek értékállandóságát akarjuk biztosítani, el kell döntenünk, hogy az értékállandóságnak csak a pénz belső értékére kell-e kiterjednie, avagy pedig a pénz külső értékére is kell-e vonatkoznia. A pénz értékállandóságát követelő irányzat a legtöbbször természetesnek veszi, hogy a pénz vásárlóerejét kell változatlanul megtartani, vagyis nemcsak a pénz belső, hanem külső értékében sem szabad változást megengedni. Ha ellenben ezt a követelést egészen szószerint vennők, akkor egyetlen árucikk árának sem volna szabad megváltoznia és minden árváltozást tüstént ellensúlyozni kellene, ami nem jelentene kevesebbet, mint az egész árrendszer kiküszöbölését, az ármechanizmus teljes megkötését és az összes árak hatósági szabályozását. Mivel pedig az árak változása csak tükörképe annak, hogy az áruk mennyisége a szükségletekhez képest megváltozott, az áruk megkötése csak azzal a kötelezettséggel járhatna együtt, hogy az áruk mennyiségét a szükségletekhez ugyanugy

kell szabályozni, mintha az árak maguktól változatlanul maradtak volna, vagyis végeredményben az árak változatlanul tartása és a pénz külső és belső értékének egyaránt való rögzítése csakis egy tervgazdasági kényszergazdálkodás keretében volna foghatóba vehető.

Gyakorlatilag persze a pénz értékállandóságának követelésével nem mernek ennyire menni, hanem megelégszenek annyival, ha a pénz értékalakulását kifejező valamilyen árindex állandó marad. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezzel a megoldás kísérlete csak mechanikusabbá válik, mert egy árindex csak az árak változásainak átlagát fejezi ki és az átlag akkor is azonos lehet két időpontban, ha az átlagot alkotó tényezők a két időpont között ellenkező irányban változnak. Így például ha a mezőgazdaság árindexe egy időpontban 120 és az iparé 80, a következő időpontban pedig a mezőgazdaságé 80 és az iparé 120, akkor az előbbi kettőnek átlaga is 100 és az utóbbi kettőnek átlaga is 100, tehát az átlag a két időpont között nem változott, noha ugyanakkor a mezőgazdaság árindexe 120-ról 80-ra esett, az iparé pedig 80-ról 120-ra emelkedett.

Észszerűnek látszik tehát azt mondani, hogy az értékállandóságot követelő pénzpolicának nem lehet a pénz külső értékének rögzítésére törekednie, hanem be kell érnie annyival, hogy a pénz belső értéke maradjon változatlan. Ha a pénznek értékmérő szerepét szószerint vennők, nem is lehetne komolyan beszélni más pénzértékről, mint a pénz belső értékéről, mert például mit szólnánk egy métermércéről, ha annak különböző „külső” hosszértéket tulajdonitanánk aszerint, amint több vagy kevesebb méterhosszt mérnénk vele. Ez a párhuzam persze mit sem bizonyít a pénzértékprobléma szempontjából, de a pénzmennyiségnek mint fizetési szükségletnek szempontja is ugyanerre az eredményre vezet. Ha ugyanis egy áru forgalma mennyiségre megkétszereződik, mert az áru mennyisége a kétszeresére nőtt, az ára ellenben a felére esett és így a forgalma értékre változatlan, akkor ez áru forgalmának pénzsükséglete változatlan, ellenben mivel árindexe a felére esett, az árindex visszaállításához, vagyis változatlaná tételéhez, a pénzsükségletének a kétszeresre kellene nőnie. Ha feltesszük, hogy valamennyi árunál ez az eset, vagyis minden áru mennyisége 100%-kal nőtt és minden áru ára 50%-kal esett, akkor a pénz belső értékének a megtartására törekvő pénzpolicák a pénz mennyiségét változatlanul fogja tartani, a pénz külső értékének a megtartására törekvő pénzpolicák ellenben kénytelen lenne a pénz mennyiségét 100%-kal növelni. Látható tehát, hogy mily lényeges és nagy különbség van közöttük, ha a pénz vásárlóerejét akarjuk állandósítani, vagy pedig csak a pénz belső értékének állandósítására törekszünk.

A pénz értékét az általános árszinvonal változásaival kifejező közönséges árindexképlet

$$P_n = P_o \frac{\sum q_o p_n}{\sum q_o p_o}$$

természetesen csak a pénz vásárlóerejét fejezi ki és a pénz külső, valamint belső értéke között különbséget tenni nem tud. Amellett ebben a képletben nem jut közvetlen kifejezésre a pénz mennyisége, valamint a fizetési forgalom nagysága sem. Ez utóbbiaknak hiányát pótolja *Fisher* közismert képlete

$$P_n = P_o \frac{MV}{\sum Q_n p_o}$$

de a pénz vásárlóerejénél ez a képlet sem adhat többet. Végül a *Cassel*-féle árindexképlet már egyenesen kifejezésre juttatja azt a követelést, hogy a pénz (arany) értékének állandóságához a pénz (arany) mennyiségének rendszeres növekedésére volna szükség:

$$P_n = P_o \frac{G_n}{G_o(1+p)^n}$$

ami mögött az a feltevés áll, hogy változatlan pénzmennyiség mellett az árak eső irányzatot vennének. Ha az ember felveti a kérdést, hogy ez az eső irányzat mire vezethető vissza, akkor *Cassel*-nél csak a gazdasági fejlődésre való utalást talál, de már arra a kérdésre nem kap feleletet, hogy ez a gazdasági fejlődés miért és hogyan vezet az árak általános esésére. *Kondratjeff*-nek van egy szekuláris vizsgálata, amelyből kitűnik, hogy a termelésnek termelvényegységenkénti munkaköltsége csökkenő irányzatot mutat, ami egyértelmű azzal, hogy a munka termelékenysége évszázadosan nő. Ez az eredmény szinte magától értetődő következménye a termelési megtakarítással járó, vagy más szóval csökkenő költségeket elérő, technikai haladásnak, de ugyanugy következik a fogyasztási megtakarítások beruházásával előálló nagyban való termelésből is. Azt lehetne tehát mondani, hogy a termelési költségek csökkenése a termelvényárak csökkenését vonja maga után, de csak azért, mert a termelvények mennyiségi növekedését is okozza és ez utóbbi az áruforgalom mennyiségi növekedését idézi elő. Az árak általános esése a gazdasági forgalom pénzszükségletét csökkenti, az áruforgalom mennyiségi megnövekedése ellenben a pénzszükségletet fokozza. Ha ez az utóbbi hatás nem mutatkoznék, akkor az áresés nem is következhetnék be, illetve az áraknak legalább is újból emelkedniök kellene a forgalomban megmaradó szabad pénzmennyiség folytán. Áresés tehát csak csökkentett pénzmennyiségnek lehetne folyománya, illetve a változatlan árszinvon-

nal eléréséhez a pénzmennyiség szaporítása felesleges volna. Fel kell tenni azonban, hogy a mennyiségileg megnövekedett áruforgalom a pénzszükségletet növeli és így az áresésből származó pénzszükségletcsökkenést ellensúlyozza. Ebben az esetben pedig a gazdasági fejlődésből eredő áreső irányzat igazoltnak vehető és a változatlan árszinvonalra törekvő pénzpolitikának, amely a pénz vásárlóerejének megóvását látja feladatának, érthetően a pénzmennyiség növelését kell követelnie.

Nem olyan természetes azonban, hogy a pénzpolitikának az árak általános irányát befolyásolnia kell és a szekuláris áreső irányzatot egy végig stabil árszinvonallal kell helyettesítenie. Az Egyesült Államok 1923 és 1929 közt megkísérelték, hogy a világgazdasági áresés ellenére az ő belső árszinvonalukat stabilan tartsák, ami időközben sikerült is, de végül mégis csak az emlékezetes newyorki tőzsdekrachhoz vezetett 1929 októberében. Ha a pénz külső értékének állandósítását nem tartjuk pénzpolitikai feladatnak, akkor az áruk oldaláról jelentkező áreső irányzatot nem szabad a visszájára fordítani, vagy akárcsak enyhíteni is helytelen, mert már az is az ármechanizmusba való beavatkozással egyértelmű.

Cassel képletének háttérében két pénzmennyiség szembeállítására jelentkezik, amelyek közül az egyik az adott pénzmennyiség változatlansága, a másik pedig e pénzmennyiség rendszeres növekedése. Az utóbbinak megfelelő mindenkori pénzmennyiség a pénz külső és belső értékének fenntartásához szükséges. Kézenfekvő feltevésnek látszik, hogy az a pénzpolitika, amely csak a pénz belső értékének megóvását kívánja, az adott pénzmennyiség változatlan megtartásához fog ragaszkodni. *Hayek* csakugyan ebben is látja a neutrális pénzpolitika feladatát és a pénzmennyiség változatlanságából csak azokban az esetekben tesz engedményeket, ha a pénznélküli forgalom, vagy a pénz forgási sebessége változik. A pénz mennyiségében jelentkező szezonzerű és konjunkturális változásokat azzal véli elintézhetőnek, hogy ezekben az esetekben nem annyira a pénz mennyiségében, mint inkább csak a pénzmennyiség nemében tolódik el a szükséglet, ahogy például folyószámlakövetelés helyett bankjegyet igényelnek. Az áruforgalom mennyiségi növekedése címén pedig már semmikép sem hajlandó *Hayek* elismerni a pénzszükséglet növekedését, tehát a termelés emelkedésében nem lát okot a pénzmennyiség növelésére.

Vizsgáljuk meg azonban, hogy mit jelent a pénzszükséglet szempontjából a pénznélküli forgalom változása. Ha a pénznélküli forgalom általános, pénzszükséglet egyáltalán nincsen. Ha a pénznélküli forgalom csökken, a pénzszükséglet nő. A pénzszükséglet tehát annál nagyobb lesz, minél nagyobb a gazdasági forgalomnak az a része, amely a pénznélküli forga-

lom levonása után fennmarad. Ez pedig már azt jelenti, hogy a pénzsükséglet a gazdasági forgalom növekedésével nő és csökkenésével csökken, még ha a gazdasági forgalom változását ezuttal a pénznélküli forgalom változására is vezettük csak vissza.

Ugyanigy nézzük csak, hogy mi a pénz forgási sebességének befolyása a pénzsükségletre. Egy meghatározott időpontban egyedül a pénz mennyisége jön számításba darabszám és névérték szerint. Egy meghatározott időtartamra alkalmazva ellenben a pénznek ez a most említett mennyisége annyiszor számít, ahány fizetést teljesített. Ha a pénzsükséglet változatlan és a pénz forgási sebessége nő vagy csökken, a pénzmennyiséget csökkenteni vagy növelni kell, vagyis a pénzmennyiséget a forgási sebességgel fordított arányban kell változtatni, ha azt akarjuk, hogy a gazdasági forgalomban változatlanul ugyanannyi fizetési aktus jöhessen létre. Ebből pedig már az következik, hogy változatlan gazdasági forgalom mellett a pénzmennyiségnek a pénzsükséglet mértékéig nőnie vagy csökkenie kell, még ha a pénzmennyiség változását azzal is indokoljuk, hogy a pénznek nem mindig pontosan és nem mindig idejében megállapítható forgási sebessége csökkent vagy nőtt.

Azt látjuk tehát, hogy a pénzmennyiségnek a pénznélküli forgalom és a pénzforgási sebesség változásához való alkalmazása a gazdasági forgalom pénzsükségletéhez, tehát a fizetési aktusok számához és terjedelméhez való alkalmazkodásban áll. De a gazdasági forgalom pénzsükséglete más okokból is változik. Rövid időszakokban mutatkozó pénzsükségletváltozás igazolása nehezebb. Ha ellenben sikerül hosszabb időszakokra az igazolást megtalálni, ez igazolás érvénye a rövid időszakokra is kiterjeszthető. Anglia és Wales mai lakossága 40 millió főt tesz ki, mely népességének mintegy 1.5 milliárd font fizetési eszköz áll rendelkezésére, tehát egy főre 40 font esik. E népesség fejenkinti nemzeti jövedelme 80 fontot tesz ki. Fordítsuk most vissza az óramutatót vagy 200 esztendővel. Akkor Anglia és Wales lakossága kb. 6 millió lelket számlált, tehát a mai népességszámnak csak 15%-át. Kétségtelen azonban az is, hogy az akkori népességnek életszínvonala is sokkal alacsonyabb volt, tehát a fejenkinti nemzeti jövedelemnek mai árakban számítva is sokkal kevesebbet kellett kitennie. Ha csupán a példa kedvéért feltételezzük, hogy ez az akkori fejenkinti nemzeti jövedelem mai árakban 10 fontot tett ki, akkor a kétszáz év előtti nemzeti jövedelem 60 millió font lett volna a mai 3000 millió fontal szemben, tehát a mainak csupán 2%-a. Nem mondható pedig, hogy 60 millió fontos nemzeti jövedelem kialakításához a gazdasági forgalomnak ugyanakkora pénzmennyiségre lenne szüksége, mint ötvenszer akkora nemzeti jövedelem kialakításá-

hoz, mely jövedelememelkedés alatt a reáljövedelem emelkedését kell érteni, mert a jószágmenntiségek növekedésében jut kifejezésre. Eddig föltételeztük, hogy a különbség csak a nemzeti jövedelem reális nagyságában mutatkozik és minden más változást figyelmen kívül hagytunk, akár lett volna egyébként ez a többi változás a pénzszükségletre emelő csak csökkentő hatással. Nyilvánvaló azonban, hogy a két időpont között mutatókozó különbséget nem lehet a pénznélküli forgalomnak időközi csökkenésével vagy a pénzforgási sebességnek időközi emelkedésével áthidalni, mert a nemzeti jövedelemnek nagy emelkedése ezek mindegyikétől közvetlenül független nagyságváltozás. Amellett a nemzetközi munkamegosztás kifejlődése és a technika haladása sokkal nagyobb mértékben megnövelte a gazdasági forgalom pénzszükségletét, semmint az a pénznélküli forgalom csökkenésével megmagyarázható volna, mert a kéztől a szájba dolgozó önellátó termelés helyébe a termelési kerülőutakkal dolgozó piaci termelés lépett.

A pénzmennyiségnek tehát a fizetési aktusok számával és terjedelmével meghatározott pénzszükséglet változásait kell követnie, vagyis a pénzszükséglet növekedésével nőnie, csökkenésével pedig csökkenie kell. Ha a pénzmennyiség a pénzszükséglet változása dacára állandó maradna, akkor a pénzszükséglet növekedése esetén a változatlan pénzmennyiség úgy hatna, mintha csökkent volna, a pénzszükséglet csökkenése esetén pedig úgy, mintha növekedett volna. Az helytálló, hogy a pénz belső értékét úgy lehet állandóvá tenni, ha az értékváltozást előidéző mennyiségi tényezőt közömbösítjük. Ez a közömbösítés azonban nem azt kívánja meg, hogy a pénz mennyisége a pénzszükséglettől ne térjen el, vagyis a pénzmennyiségnek nem abszolút értelemben, hanem csak relative kell állandónak maradnia, hogy a pénz belső értéke ne változzék.

Ha a pénz belső értékének állandósításához elég volna a pénzmennyiség változatlansága, akkor a megoldásra váró feladat igen egyszerű lenne. Mivel azonban, sajnos, nem ez az eset, a kérdés további vizsgálatot igényel.

A pénznek úgy a külső, mint a belső értékében beálló minden változás egyaránt az árakban jut kifejezésre. Miáltal lehet most már azt az árváltozást, amely az áruoldalról keletkezett, attól az árváltozástól, amely a pénz oldaláról indult el, egymástól megkülönböztetni? Ha a *Hume* híres példájából indulnánk ki, amely szerint minden ember reggelre kelve kétszer annyi pénzt talál a zsebében, mint amennyije előző este volt, akkor kétségtelen volna, hogy az ennek nyomában bekövetkező általános és egyenlő áremelkedés a pénz belső értékének a felére csökkenéséből állott elő. Minden más esetben azonban a megoldás már sokkal nehezebb. Még az in-

fláció kétségtelen jelei mellett sem lehet mindig azt állítani, hogy az áremelkedések kizárólag a pénz belső értékének megromlásából származik, amint például a háborús áremelkedésben az általános áruhiánynak is megvolt a maga része, ha mindjárt ez utóbbi ugy is magyarázható, hogy a megfelelő pénzmennyiségcsökkenés maradt el. Az ember ugyan hajlandó lenne azt mondani, hogy minden árváltozás, amely csak egyes árukra terjed ki, az áruoldalról származik, minden árváltozás ellenben, amely az összes árukra kihat, a pénz oldaláról ered, de ez nem egészen helytálló, mert minden részleges árváltozás hajlamos arra, hogy általánossá váljék és minden pénzoldalról jövő árváltozás is részleges árváltozással kezdődik. Az 1926-tól megindult mezőgazdasági áresés például elég széleskörű volt ahhoz, hogy az egész árrendszert magával rántsa. A *Hume*-féle példából, valamint a hosszabb ideig tartó infláció tanulságaiból azonban annyi nyilvánvaló, hogy olyasvalami, mint egy általános árszinvonal, csakugyan létezik és feltehető, hogy ez az általános árszinvonal, ha nem is kizárólag, de legalább is elsősorban a pénz belső értékétől függ. Arról is szó lehet, hogy akkor, amikor az áruk oldaláról megindult részleges árváltozás általánossá válik, ez csak azért vált lehetségessé, mert a pénzszükséglet megváltozott és a pénzmennyiség a pénzszükséglet változásához nem alkalmazkodott, miáltal az eredete szerinti árujelenség pénzjenséggé változott át, vagyis más szóval a részleges árváltozás csak azért válhatott általánossá, mert a pénzmennyiség alkalmazkodása elmaradt. De ez a feltevés azt a veszélyt rejti magában, hogy ennél fogva a pénzpolitikának minden részleges árváltozást ellensúlyoznia kellene, mert különben általános egyirányú árváltozás lenne belőle, tehát a pénzpolitikának végeredményben mégis csak az ármechanizmust kellene hatálytalanná tennie. Elvileg feltehető azonban, hogy a részleges és általános árváltozás között van egy határvonal, amelyen való átlépés már kizárólag a pénzpolitikától függ.

Hogy ezt a kérdést tisztázhassuk, egy kicsit szemügyre kell vennünk az áralakulás mechanizmusát. Kiindulunk abból, hogy a piacon levő ármenyiségek egy oly árrendszert alakítanak ki, amely labilis egyensúlyban van. Két részleges árváltozást kell vizsgálat tárgyává tennünk, az egyik szerint egyes árak emelkednek, a másik szerint pedig egyes árak esnek. Mindkét esetben feltételezzük, hogy a részleges árváltozás hajlamos arra, hogy általánossá váljék. A részleges áremelkedés tehát egy fellendülési időszakot fog megnyitni, míg a részleges áresés egy pangási időszakra fog átvezetni. Problémánk során tehát azt kell eldöntenünk, hogy egy konjunktúra fel- és lemenő ágában a pénznek mi szerep jut.

Kiindulunk tehát egy oly közgazdaságból, amelynek ár-

rendszere labilis egyensúlyban van és amelynek a pénzszükséglettel meghatározott pénzmennyiség áll rendelkezésre. Ebben a közgazdaságban a pénzmennyiség a gazdasági forgalom tagozódása szerint részmennyiségekre oszlik szét és ezeket a részmennyiségeket úgy lehet tekinteni, mint amelyeket a gazdasági forgalom megfelelő részlete kötve tart. Vizsgáljuk meg most már ebben a közgazdaságban a részleges áremelkedés esetét. Ha abból indulunk ki, hogy egy áru ára emelkedik, de ugyanakkor a mennyisége arányosan csökken, akkor ez a pénzforgalom szempontjából további változást nem idéz elő. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha egy áru ára emelkedik, de ugyanakkor más áru ára arányosan esik és pedig anélkül, hogy a mennyiségeik változnának. A pénzforgalom szempontjából további változás már nem történik. Végül ez az eredmény akkor is, ha az egyik áru ára emelkedik, de a mennyisége nem csökken, viszont egy másik áru mennyisége arányosan csökken, de az ára nem esik. Mindezek az esetek, valamint ezeknek az eseteknek lehetséges összes további kombinációi kérdésünk szempontjából nem érdekesek. Ami minket ezuttal érdekelhet, az csak az az eset, amikor egy áru ára emelkedik és ezenkívül semmi más nem történik. Ennek az esetben pénzforgalmi következményeit kell vizsgálnunk.

Hogyan lehetséges, hogy egy ilyen közgazdaságban egy áru ára egyáltalán emelkedhetik? Ez áru kínálata az árat felemelheti ugyan, de erre a keresletnek csökkenie kell, mert a régi árumennyiséget a magasabb ár mellett nem tudja megfizetni, tehát az áruforgalomnak az áremelkedéssel arányos mennyiségi csökkenést kellene szenvednie. Ha ez mégsem következik be, akkor ez csak annak tulajdonítható, hogy a pénz rendelkezésre álló mennyisége megnövekedett, annak dacára, hogy a pénzmennyiség nem változott. Nyilvánvalóan ez csak egy esetben történhetik meg és pedig akkor, ha a pénz forgási sebessége lett nagyobb. Elvileg a forgási sebesség megnövekedésének nincs határa és a nagy inflációk utolsó hónapjai mutathatják, hogy a sebességnövekedés mily szélsőséges méreteket vehet fel. A fellendülés kezdetén a pénzpolitika a forgási sebesség növekedésében annak jelét látja, hogy a pénzszükséglet megnőtt és a jelentkező részleges áremelkedésből is arra következtet, hogy a termelést ki kell terjesztetni, mert a nyújtott termelési hitelek jövedelmezők lesznek és a termelés növekedése mindaddig közgazdasági hiányt fedez, amíg a részleges magas árak tartanak. A forgási sebesség növekedése tehát a pénzpolitikát arra fogja ösztönözni, hogy a pénzmennyiséget megnövelje. A termelési hitelek ki fogják terjesztetni, ami a termelés növekedésére fog vezetni.

A hitelkiterjesztésből származó pénzszaporítás azonban csak másodlagos jelenség és a folyamat tisztánlátása kedvéért kívánatosnak is látszik, hogy legalább egyelőre teljesen

figyelman kívül hagyjuk. Az egy árunál mutatkozó áremelkedés tehát, amelyen kívül semmi más nem történik, a pénz megnövekedett forgási sebességének a következménye. Természetesen azt is meg kell magyaráznunk, hogy ez a sebességnövekedés, hogy állhat elő. Erre vonatkozólag kiindulunk abból, hogy egy közgazdaságnak minden pillanatban meghatározott pénzkészlet áll rendelkezésre, de ez a pénzkészlet meghatározott időtartam alatt a helyét többször változtatja. Ahányszor a helyét változtatja, annyi fizetési aktust teljesít és ahány fizetési aktusban vesz részt, akkorának mondjuk a forgási sebességét. A társadalmi pénzkészlet egyes részei most már különböző forgási sebességet érnek el. Kisérjük meg tehát a társadalmi pénzkészlet átlagos megoszlásának a meghatározását és az egyes részkészletek eltérő forgási sebességeinek a megbecslését. Induljunk ki egy közgazdaságból, amelynek társadalmi pénzkészlete 1.760 millió pengőt tesz ki, amelyből 210 millió bankjegyfedezet, 200 millió bankbetétfedezet, 1.000 millió folyószámlabetét és a fennmaradó 350 millió felerésze évi átlagban vállalatoknak pénztárháza, felerészben pedig háztartások, jövedelmek pénzkészlete. Ha feltételezzük, hogy közgazdaságunk nemzeti jövedelme 5.000 millió pengő, amelyből 1.000 millió naturáljövedelem és 4.000 millió pénzjövedelem, akkor következő feladatunk annak meghatározása, hogy ez a pénzjövedelem mely részekben kerül a jövedelmeket szerzőkhöz és ennél fogva ezeknek csoportonként mekkora az évi átlagos pénzkészletük. Tegyük fel, hogy a pénzjövedelmek 32.5%-a a *hetibér*jövedelem, vagyis 1.300 millió, mely összegnek 104-ed része lesz a jövedelemcsoport évi átlagos pénzkészlete, tehát a pénzjövedelmekre eső pénzkészlet 7%-a, vagyis 12.5 millió. Tegyük fel folytatólag, hogy a pénzjövedelmek 52.5%-a a *havibér*jövedelem, vagyis 2.100 millió, mely összegnek 24-ed része a jövedelemcsoport évi átlagos pénzkészlete, tehát a jövedelmi pénzkészlet 50%-a, vagyis 87.5 millió. Végül a pénzjövedelmek hátralévő 15%-át, vagyis 600 milliót, tekintjük oly jövedelemnek, amely *negyedévi* részekben folvik be, minél fogva a jövedelemcsoport évi átlagos pénzkészletét a fenti összeg 8-ad részének, tehát a jövedelmi pénzkészlet 43 százalékának, vagyis 75 milliónak vehetjük. Érdemes megfigyelni, hogy a hetibéreknél a jövedelmi pénzkészlet 7%-a halmozódik fel az évi pénzjövedelmek 32.5%-ára, a havibéreknél a pénzkészlet és pénzjövedelmi hányad körülbelül egyenlő, a negyedéves jövedelmekre ellenben a jövedelmi pénzkészlet 43%-a és a pénzjövedelmek 15%-a esik. Ebből pedig az következik, hogy a hetibéres pénzkészlet forgási sebessége 104., a havibéres pénzkészleté 24, a negyedéves jövedelmeké pedig 8. Amikor a pénz forgási sebességéről beszélni szoktunk, egy társadalmi átlagszám lebeg szemünk előtt, mely oly szélsőségekből adódik ki, mint a mi példánkban a 104 és a 8. A pénz

átlagos társadalmi forgási sebességének változásánál tehát nem kell egyebet feltételeznünk, mint azt, hogy a kisebb forgási sebességű pénzkészlet a nagyobb forgási sebességű pénzkészlet javára csökkent, vagy pedig, hogy a kisebb forgási sebességű pénzkészlet forgási sebessége a nagyobb forgási sebességű pénzkészlet irányában eltolódott, vagyis megnőtt.

Hogy az itt felvetett kérdést még tovább megvilágítsuk, áttérünk az áruforgalomra. A társadalmi pénzkészlet forgási sebességéből adódik ki az, amit pénzforgalomnak nevezünk. A pénz forgalma az árukat is mozgásba hozza, hiszen éppen ez a pénzforgalom tulajdonképpeni feladata. Amint a pénzforgalomnál egy társadalmi pénzkészletből indultunk ki, úgy az áruknál is először a társadalmi árukészlet forgalmát kell vizsgálnunk. Az árukészletnél azonban a pénzkészlettel szemben jellegzetes eltéréseket fogunk találni. Mindenekelőtt különböztessük meg az áruk közt a szűkebb értelemben vett javakat és a szolgáltatásokat. A termelési szolgáltatásokból a termelési javakon át fogyasztási javak, termelési szolgáltatásokból fogyasztási szolgáltatások lesznek és egyes szolgáltatások egyenesen mint fogyasztási szolgáltatások is jelentkeznek. A társadalmi árukészlet szempontjából most már az a nagy különbség van javak és szolgáltatások között, hogy a szolgáltatások nem raktározhatók, tehát amikor társadalmi árukészletről beszélünk, kénytelenek vagyunk a jószágkészletekre korlátozni magunkat. Mihelyt pedig társadalmi árukészlet alatt csak jószágkészletet értünk, nem beszélhetünk áruforgalomról sem, mert a jószágkészlet nem ír le körforgást, mint a pénzkészlet, hanem csak egyirányú mozgást végez, a termelőtől a fogyasztóhoz. A társadalmi árukészletnek tehát nincs forgási sebessége, mint a pénzkészletnek, hanem csak mozgási sebessége. Áruforgalom van, de csak akkor, ha a javakat és szolgáltatásokat egybekapcsoljuk s ez az, amit a pénzforgalom mozgat s ami a pénzforgalommal ellentétes irányú. Mihelyt egy társadalmi árukészletből indulunk ki és így csak a javakra kell korlátoznunk magunkat, akkor már csak egyirányú árumozgalommal lehet foglalkoznunk.

Próbáljuk meg most már, hogy eddigi becsléseink keretében nem tudnánk-e a társadalmi árukészlet és az árumozgási sebesség nagyságrendjére is számszerű értékeket találni. Kiindulunk abból, hogy a nemzeti tőkét 15.000 milliónak vesszük, mely összegnek mintegy 35%-a, vagyis 5.200 millió lenne forgótőke. Ebből a forgótőkéből pénztőke volna 1.000 millió pengő folyószámlabetét és 175 millió pengő pénztárhézt. Az ezek levonásával megmaradó 4.000 millió lenne a forgótőke árurésze, amely a társadalmi árukészlettel azonosnak vehető. Ebből a 4.000 millióból 1.000 millió az álló tőke elhasználódó 10%-ának pótlására szolgálna, úgyhogy a pénzjövedelmekkel csak 3.000 millió pengős árukészlet állítható szembe, mert a

különbözet a szolgálatokkal áll szemben. A teljes társadalmi árukészlet most már, mint a forgótőke része, rendszeresen pénzkészlettel cserélődik fel. Mivel az 5.200 millióra becsült forgótőkéből 1.175 millió esik az évi átlagos pénzkészletre, tehát kerekén a forgótőke negyedrésze, a forgótőke pénzrészének évi átlagban négyszer kell a helyét változtatnia, hogy a társadalmi árukészlet minden részének helyébe léphessen, vagyis más szóval, hogy az egész árukészletet mozgásba hozza, mert hiszen a forgótőke forgása, az árukészlet mozgása és az árukészletnek a pénzkészlettel való felcserélődése egy és ugyanannak a jelenségnek különböző oldalai. Ha tehát azt találjuk, hogy a nemzeti forgótőke évi átlagos forgási sebessége 4, akkor ezzel már azt is megállapítottuk, hogy a társadalmi árukészlet évi átlagos mozgási sebessége is 4. Természetesen ez is átlagszám, akár a pénz forgási sebessége, amellyel szemben a társadalmi árukészlet egyes részei eltérő sebességeket érnek el. Az árukészlet mozgási sebessége általában nagyobb azoknál az áruknál, amelyeknek termelési időszaka rövid és kisebb azoknál az áruknál, amelyeknek termelési időszaka hosszú. A pénz forgási sebességének megnövekedése mellett a társadalmi árukészlet a 4-es mozgási sebességet egy évnél rövidebb idő alatt is elérheti, viszont a pénz forgási sebességének csökkenése folytán a társadalmi árukészletnek a 4-es mozgási sebességhez egy évnél hosszabb idő kell. A társadalmi árukészlet tehát változatlan maradhat és a jelentősége mégis más lehet, aszerint, amint a mozgási sebessége kisebb vagy nagyobb. Ha a pénz forgási sebességének növekedése folytán egy áru ára emelkedik és ezenkívül semmi más nem történik, ez áru készletének mozgási sebessége nő meg. A társadalmi árukészletet úgy kell elképzelnünk, hogy annak egyes részei különböző fogyasztásközelségű termelési javak és fogyasztási javak. Amikor tehát az áruk a termelőktől a fogyasztókhoz mozognak, távolabbi rendű termelési javakká és végül fogyasztási javakká alakulnak át. Minden pillanatban a nemzeti forgótőke összege és a társadalmi árukészlet nagysága azonos maradhat, annak dacára, hogy a forgótőke egyes részei egymással rendszeresen helyet cserélnek és az árukészlet a fogyasztásban rendszeresen eltűnik, hogy ugyanakkor a termelésből újra előkerüljön.

A pénz forgási sebességének változására a legközvetlenebb befolyással a megtakarítások vannak, azért, mert az egyes jövedelmeken belül idéznek elő sebességváltozást a rendelkezésre álló pénzkészlet egy részére nézve. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy az egyes jövedelmek pénzkészletének az a része, amely megtakarításra van szánva, más forgási sebességet ér el, mint a többi rész és pedig valószínű, hogy a megtakarítások forgási sebessége átlagban kisebb. A forgási se-

besség csökkenése annál nagyobb lesz, mennél gyorsabb forgású jövedelmi pénzkészletből származnak a megtakarítások, azaz a nagy jövedelmek megtakarításai kisebb változást fognak előidézni és jobban be fognak illeszkedni az általános gazdasági rendszerbe, mint a kis jövedelmek megtakarításai. A megtakarításokból származó zavaró hatást tehát a megtakarítások eredete szerint elkülönítve kell vizsgálni. Ha kiindulunk előbb feltételezett közgazdaságunkból és 4.000 millió pengő pénzjövedelemből 400 millió pengőt, vagyis 10%-ot veszünk megtakarításnak, akkor folytatólagosan feltételezhetjük, hogy az 1.300 millió pengőt kitevő hetibéres kis jövedelmek 3%-ot, vagyis 40 millió pengőt, a 2.100 pengőt kitevő havibéres középjövedelmek 10 százalékot, vagyis 210 millió pengőt, a 600 millió pengős nagy jövedelmek pedig 25%-ot, vagyis 150 millió pengőt takarítanak meg. Ez egyben a kis jövedelmek hányadát a 400 millió pengős nemzeti megtakarításból 10%-nak, a középjövedelmekét 52,5%-nak, a nagy jövedelmekét pedig 37,5%-nak veszi fel. Ha most már a megtakarítások átlagos forgási sebességét annyi-nak vesszük, mint a nagy jövedelmeké, vagyis 8-nak, akkor kiszámítható, hogy ezen az alapon a pénzjövedelmek átlagos forgási sebességének a megtakarítások nélkül számított 23-as forgási sebességről 20-ra kell esnie. Megfordítva pedig ebből az következik, hogy a megtakarítások csökkenésével a jövedelmek forgási sebességének nőnie kell. El lehet most már képzelni azt is, hogy a gazdasági élet lehanyatlásában a kis jövedelmek megtakarításai összezsugorodnak és ez idézi elő a pénz forgási sebességének megnövekedését a lehanyatlási időszak végén, amint másról elképzelhető az is, hogy a fellendülés alatt a kisjövedelmek megtakarításai megnövekednek és ez idézi elő a pénz forgási sebességének csökkenését a fellendülési időszak végén. Annyit tehát elfogadhatónak látunk, hogy a pénz forgási sebességének változása olyan körülmény, amely egy vizsgálat kiinduló pontjául szolgálhat.

Ezek előrebocsátásával visszatérhetünk eredeti feladatkunkhoz, amely annak megvizsgálásában állott, hogy mi történik egy közgazdaságban, amelyben először csak egyetlenegy áru ára emelkedik és azonkívül közvetlenül semmi más nem változik, ami a fellendülés megindulásának esete, másodszor pedig csak egyetlenegy áru ára esik és azonkívül közvetlenül semmi más nem változik, ami a lehanyatlás megindulásának esete. A két esetet természetesen egymástól elkülönítve kell vizsgálat tárgyává tennünk. Mindkét eset vizsgálatánál figyelemmel kell lennünk arra, hogy gazdasági életünket a legnagyobb nyereségre való törekvés mozgatja, tehát ha egy ár megmozdul, annak következményei a nyereségekre gyakorolt hatásán keresztül érvényesülnek. Mivel minden nyereség a hozadékok és a költségek közötti különbségből adódik és ugy a

hozadékok, mint a költségek is árakból állanak, helyénvalónak látszik hozadékarokról és költségárakról beszélni, azokat a javakat pedig, amelyekre a hozadékarak vonatkoznak, hozadékkjavaknak vagy hozadékaruknak, azokat a javakat viszont, amelyekre a költségárak vonatkoznak, költségjavaknak vagy költségáruknak nevezni. Hogy az egyik vállalat szempontjából hozadékaruk a másik vállalat szempontjából költségáruk és viszont, azt itt tudatosan figyelmen kívül hagyjuk, mint ami a vizsgálatot feleslegesen bonyolítaná.

Kiindulunk tehát abból, hogy egy áru ára változik, illetve most már megmondhatjuk, hogy egy hozadékar az, ami változik, míg a vele szemben álló költségárak változatlanul megmaradnak. Egy hozadékar emelkedése a költségárak változatlansága mellett az áru termelését teszi nyereségesebbé, tehát e termelési ág kiterjesztésére ösztönöz. Ez a kiterjesztési törekvés azonban már a kapcsolatos költségárak iránti kereslet növelésére vezet, ami a költségárakra is emelően hat. Mivel a költségárak más termelési ágakban is használatban állanak, amelyekben a hozadékarak nem emelkedtek, feltehető, hogy a költségárakra gyakorolt hatás nem lesz akkora, amekkora megfelelné a hozadékar teljes emelkedésének az általunk kiindulópontul választott egyetlenegy termelési ágban. Ez a termelési ág ugyanis nyilvánvalóan nem hajlandó arra, hogy a teljes nyereségtöbbletéről lemondjon a költségárak termelői javára, a többi termelési ág pedig ellenállást fog kifejteni nyereségeinek az illető termelési ág szempontjából indokolatlannak látszó csökkentésével szemben. Ha igaz az, hogy a költségjavak ára a legkevesbé fizetőképes vevő fizetési készségével esik össze, akkor a legfizetőképesebb vevő részéről megnyilvánuló nagyobb kereslet nem vezethet ez utóbbi vevő nyereségtöbbletével egyenlő költségáremelkedéshez. A hozadékáremelkedésből előálló nyereségtöbblet tehát nagyobbik részben állandó jelenség marad. Ami ellenben mint nyereségtöbblet megmarad és nem kerül a költségárak termelőihez, az sem marad a nyereséges termelő kezén, hanem más hozadékaruk nagyobb mennyiségű vásárlására fog vezetni, tehát más hozadékarak emelkedésére fog kihatni. Minden újabb hozadékar emelkedésénél meg fog ismétlődni az az eset, amit az első hozadékarnál láttunk. Részben tovább fognak emelkedni a költségárak, részben új hozadékarak fognak emelkedni, vagy éppen egyes hozadékarak is újból emelkedni. Az első hozadékar emelkedésének következményei tehát ismételten újból fognak jelentkezni mindaddig, amíg a költségárak annyira nem emelkednek, hogy a hozadékarakat utóléri. Ez pedig akkorra várható, amikor az áremelkedés már az összes hozadékarakra egyaránt kihatott, tehát a költségárak emelését az összes hozadékarak egyenlőképpen előidézik. Ezen a pon-

ton a gazdasági élet fellendülését előidéző nyereségek eltűntek és a termelésnek össze kell huzódni.

Mivel egy hozadékár emelkedése nyomában az összes árak emelkedő irányzatot vesznek, a pénzérték folytatólagos esésére és az áruértékek folytatólagos emelkedésére lehet számítani, ami a pénz forgási sebességének általános megnövekedésére hat ki és így fokozza azt a hatást, amit a várakozás csupán előrelátni vél.

Második kiindulópontunk az, hogy egy áru ára és pedig egy hozadékár esik, míg a vele szemben álló költségárak változatlanul maradnak. Egy hozadékár esése a költségárak változatlansága mellett ez áru termelését teszi kevésbé nyereségesse, tehát e termelési ág összehuzódására ösztönöz. Ez az összehuzódási törekvés azonban már a kapcsolatos költségárak iránti kereslet csökkenésére vezet, ami a költségárakra is csökkentően hat. Mivel azonban a költségárak más termelési ágakban is használatban állanak, amelyekben a hozadékárak nem csökkentek, feltehető, hogy a költségárak esése nem lesz akkora, mint a kiindulópontul választott hozadékár esése. Ez az utóbbi termelési ág nem lesz abban a helyzetben, hogy nyereségének teljes csökkenését a költségárak termelőire hárítsa át, mert a többi termelési ág változatlan hozadékáraik mellett kiterjesztési törekvéssel válaszolna a költségárak egyoldalu esésére. A hozadékár esésével arányban nem eső költségárak tehát az érdekelt termelési ág nyereségét tartósan csökkentik, aminek következtében kénytelen más hozadékárakból való vásárlásait csökkenteni, ami más hozadékárak esését is elő fogja idézni. A többi hozadékár esésénél pedig meg fog ismétlődni az az eset, amit az első hozadékárnál láttunk. Részben tovább fognak esni a költségárak, részben új hozadékárak fognak esni, vagy éppen egyes hozadékárak is újból esni. Az első hozadékár esésének következményei tehát ismételten újból fognak jelentkezni mindaddig, amíg a költségárak annyira nem esnek, hogy a hozadékárak esését utóléri. Ez pedig akkorra várható, amikor az áresés már az összes hozadékárakra egyaránt kihatott, tehát a költségárak esését az összes hozadékárak egyenlőképpen előidézi. Ezen a ponton a gazdasági élet lehanyatlását előidéző veszteségek eltűntek és a termelés összezsugorodása megállhat.

Mivel egy hozadékár esése nyomában az összes árak eső irányzatot vesznek, a pénzérték folytatólagos emelkedésére és az áruértékek folytatólagos esésére lehet számítani, ami a pénz forgási sebességének általános csökkenésére hat ki és így fokozza itt is azt a hatást, amit a várakozás csupán előrelátni vél.

Ugy az emelkedő, mint az eső irányzat vázolásánál egy labilis egyensúlyból indultunk ki. A labilis egyensúly feltételezi, hogy az egyidejű különböző árak között egy bizonyos

összhang van. Az összes hozadékarak egymással való összhangjának kritériuma, hogy közös költségáraikhoz ugyanabban az arányban állanak, vagy másszóval a költségáraknak valamennyi hozadékar részéről egyértelműen kell meghatározva lennie. Ebben az összefüggő árrendszerben minden ár egyidejűleg szükségszerű és egyértelmű. Ezek az árak egymással egy meghatározott általános árszinvonalat alkotnak. Ha ebből az általános árszinvonalból most már egy ár akár felfelé, akár lefelé kiugrik, akkor ez azt jelenti, hogy ez a kiugró ár egy másik árszinvonalon helyezkedik el. A kiugrást követően tehát egyidejűleg kétféle árszinvonalunk lesz, amelyekből statisztikai átlagszámítás segítségével egy árszinvonalat kiszámíthatunk ugyan, de a valóságban nem egy, hanem két árszinvonalunk lesz egyidejűleg, amelyek mindegyike a számított átlagtól különböző és azzal helyesen kifejezve nincs. Az árváltozások rendjének megindulásával egyszerre kettőnél több árszinvonalunk is lehet, amelyeket egy statisztikai átlagszámítás megint közös számszerű nevezőre hozhat, anélkül, hogy helyesen kifejezné. Kétségtelen egyértelmű és egyidejűleg egyetlen általános árszinvonalunk a vázolt példánkban csak négy esetben van és pedig az emelkedési irányzat kiindulópontjául választott labilis egyensúlyban, az emelkedési irányzat végén, az esési irányzat kiindulópontjául választott labilis egyensúlyban és az esési irányzat végén. Az emelkedési és esési irányzat folyamán az átmeneti állapotnak megfelelően az egyes árak egymástól eltérő árszinvonalakon helyezkednek el, úgyhogy egyidejűleg különböző árszinvonalaink vannak, amelyek egy statisztikai átlagban számszerűen összefoglalhatók, de helyesen ki nem fejezhetők. A valódi általános árszinvonalaknak számszerű meghatározása ugyan nehézségekbe ütközhetik, de egy fogalom elvi helyességét nem a számszerű meghatározás könnyebbsége dönti el.

Kiséreljük meg most már egy általános árszinvonal közelebbi meghatározását megadni. Amikor az árak egymással labilis egyensúlyban, tehát szükségszerű összhangban vannak, akkor minden egyes árról azt mondhatjuk, hogy annak magassága normális. Ha ebből az árszintből bármelyik ár akár felfelé, akár lefelé kimozdul, akkor azt várjuk, hogy vagy ez az ár fog az eredeti árszintre visszatérni s ha ez történik, nevezhetjük egyensúlyunkat stabil egyensulynak, vagy a többi árak fogják a kiugrott árat követni, hogy egy új magasságban az eredeti árarányokat helyreállítsák, mely esetben eredeti egyensúlyunk labilis egyensúly. A kezdő és a befejező általános árszinvonal különböző lesz, de az árarányok a két általános árszinvonalon belül azonosak maradnak. A kezdő árszinvonallról azt mondtuk, hogy azon belül az egyes árak magassága normális, ezt a megállapítást tehát a végső árszinvonal áraitól sem lehet megtagadni. Amire a

normalitás vonatkozik, az az árak egymáshoz való aránya. Ez a normalitás pedig attól függ, hogy az árarányoknak mik az előzményei. Ezek az árelőzmények a fogyasztás oldalán a jövedelemmegoszlás és a szükségletek iránya, a termelés oldalán pedig a tőkegazdagság és a termeléstechikai tőkeszükséglet. Az árelőzmények változatlanlansága mellett változatlan az árarányok normális összefüggése is, viszont az árelőzmények változásával megváltozik az árak normális aránya is. A kezdő és a végző általános árszinvonalon belül tehát az árarányok egyenlősége csak akkor nevezhető normálisnak, ha az árelőzmények változatlanok maradtak, különben a változott árelőzményekhez képest az árarányoknak el kell tolódniuk, hogy az árarányokat úgy a kezdő, mint a végző árszinvonalban egyaránt normálisnak lehessen nevezni.

Az elmondottakból az általános árszinvonal meghatározására nézve először is az következik, hogy egy meghatározott időpontban egyetlen és egyértelmű árszinvonal csak akkor lehetséges, ha az árszinvonalon belül az áraknak egymáshoz való aránya az árelőzményeknek megfelel. Az általános árszinvonalnak az árak arányosságától nyert meghatározását az árszinvonal reális meghatározottságának nevezhetjük. Viszont az általános árszinvonalnak azonos reális meghatározottság mellett mutatózó különböző magasságát az árszinvonal monetáris meghatározottságára lehet csak visszavezetnünk. Végül az általános árszinvonal nominális meghatározottságának nevezhetünk minden árszinvonalszámítást, amely a statisztikai átlagszámítás eszközeivel minden időpontra árszinvonalat ad, anélkül, hogy az átmeneti időszakok egyidejű több árszinvonalát, vagy a normális árszinvonal reális és monetáris tényezőit szét tudná választani. Az általános árszinvonal szempontjából mutatózó monetáris feladat egyik legnagyobb nehézsége éppen a nominális árszinvonalszámítás problematikus voltából származik.

Az általános árszinvonalnak két irányban van meg a maga igen nagy jelentősége. Az egyik két vagy több egyidejűleg meglevő árrendszer összehasonlításából adódik és ennél fogva interlokális jellegű, a különböző közgazdaságok nemzetközi összefüggése alakjában. Kétségtelen, hogy minden közgazdaság általános árszinvonalának más a reális meghatározottsága, ami összehasonlításuknak nem kis nehézséget okoz. A nemzetközi devizaárfolyamok ezt a nehézséget gyakorlatilag természetesen áthidalják, különösen ha az érdekelt közgazdaságok egy nemzetközi valutarendszerhez tartoznak és ennek megfelelő devizapolitikát folytatnak. A gyakorlat formai eredménye azonban még nem pótolja az elvi magyarázatot. Különösen akkor mutatkozik ez meg, amikor ez a devizapolitikai rutin kátyuba kerül és a jövőnek mélyebb elemzésből eredő alaposabb irányításra van szüksége.

Az általános árszínvonal másik nagy jelentősége abból ered, hogy a pénz az elhalasztott fizetések mértéke is, *standard of deferred payments*, vagyis az árszínvonalak intertemporális összehasonlítása válik szükségessé. Tudvalevő, hogy *Jevonst* ez a körülmény vitte rá az indexszámítás fontosságának felismerésére, amiben a pénzérték változásaival szemben kellő biztosítékot látott. A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben az aranyérték esése és az árak emelkedése inkább csak a hitelező érdekeit veszélyeztette. A világháború inflációja megint csak a hitelezői érdek rovására vált. A világháború után ellenben az adósok voltak azok, akik az általános áresés hatása alatt összeroppantak terheik súlyától. Ha a pénz az elhalasztott fizetések mértéke, akkor a pénznek, hogy ezt a feladatát el tudja látni, változatlan értékűnek kell lennie. Elsőrendű fontosságu tehát annak elvi tisztázása, hogy mit lehet változatlan értékű pénznek tekinteni. Az adós egy meghatározott árszínvonal szerinti szolgáltatásban részesült a hitelező részéről és ennek az árszínvonalnak megfelelő kötelezettségeket vállalt. Ha az árszínvonal megváltozott, akkor az adós kötelezettsége csak a változott árszínvonalnak megfelelő lehet, azaz akkora az új árszínvonal keretén belül, mint amekkora volt a régi árszínvonal alapján. Mégis külön kell választani az árszínvonal reális és monetáris tényezőit s amíg a reális tényezők változása címén az adósnak nem lehet módosításra igénye, addig a monetáris tényezők címén a kötelezettségek változtatása elvileg elkerülhetetlennek mondható. Gyakorlatilag természetesen inkább az adós fizetőképessége játszik szerepet, mert az adósságok nominális érvénybentartásának általános elvi alapján a hitelező csak ott enged, ahol az adós fizetni ugye tud.

Az általános árszínvonal reális és monetáris tényezőinek elvi szétválasztása jó szolgálatot tehet annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy a pénzpolitika mikor szolgálja ki a legjobban az árrendszer működését. A feladat egy reális értelemben vett normális árszínvonal biztosítása. Ha labilis egyensúlyban ebből az árszínvonalból egyes árak kiugornak, a normális árszínvonal csak magasabb vagy alacsonyabb monetáris szinten lehet helyreállítható. Emellett a reális tényezők állandó mozgásban is vannak és a normális árszínvonal emiatt időről-időre el is tolódik, amihez a monetáris tényező aktivitása elkerülhetetlen lehet. Az általános árszínvonal monetáris eltolódása tehát, amennyire nem kívánatos interlokális és intertemporális szempontból, annyira szükségesnek is mutatkozhatik a reális értelemben vett normális árszínvonal létrehozása céljából.

Eddigi vizsgálódásainkat a következőkben összegezhethetjük:

1. A forgalomban levő pénz mennyisége akkor tekinthető normálisnak, ha annyi, amennyit az érdekelt közgazdaságban előforduló fizetési aktusok száma és terjedelme megkíván.

2. A normális pénzmennyiség kritériuma, hogy egységének értéke változatlan, de a pénzérték változatlansága nem terjedhet ki a pénz külső értékére, hanem csak a pénz belső értékére szorítkozhatik.

3. A pénz belső értékét az általános árszínvonal magassága mutatja. Az általános árszínvonal kifejezésére a statisztikai átlagszámítás nem alkalmas, mert ez csak egy árszínvonalkomplexum nominális meghatározottságát tudja megadni. Egyidejűleg az egyes árak különböző árszínvonalakhoz tartozhatnak, azért egyértelmű árszínvonallról csak akkor beszélhetünk, ha az összes árak már ugyanarra a színvonalra helyezkedtek el.

4. Az egyértelmű általános árszínvonalt normális árszínvonalnak nevezzük. Ez árszínvonal reális meghatározottságát azoktól az árelőzményektől nyeri, amelyek a termelés és fogyasztás adottságaiból (jövedelemmegoszlás, a szükségletek iránya, tőkegazdagság, termelésteknikai tőkészükséglet) származnak. Csak az árelőzményekkel változó árszínvonalt lehet normálisnak tekinteni s így a változatlanság csak akkor kritériuma a normális árszínvonalnak, ha az árelőzmények nem változtak. Az árszínvonal reális meghatározottsága azonban csak az áraknak egymáshoz való arányára terjed ki, nem pedig az árszínvonal általános magasságára.

5. Az árszínvonal általános magasságát monetáris meghatározottságától nyeri. A normális árszínvonal monetáris garanciáját egészen általános érvénnyel megállapítani nem lehet, mert önmagában nem lehet normálisabbnak nevezni egy tetszésszerű magasságú árszínvonalt, mint annak bármelyik hányadát vagy többszörösét. Mihelyt azonban az árszínvonalt intertemporálisan és interlokálisan valamilyen magasságban megkötöttük, akkor a jövőre nézve ezt a magasságot kell már normálisnak tekinteni. Ez alól csak egy esetben lehet kivételnek helye és pedig akkor, ha a kétirányú megkötés között ellentmondás van, mert ez azt jelentené, hogy az árszínvonal részére egyszerre két magasságot választottunk volna ki. Az árszínvonal monetáris meghatározottságát tehát csak akkor lehet normálisnak tekinteni, ha az az intertemporális és interlokális előzményekkel egyértelműen egyezik. Viszont az általános árszínvonal monetáris eltolása a reális értelemben vett normális árszínvonal létrehozása céljából sokkal problematikusabb, semhogy általános elvként megengedhető volna.

II.

A világ pénztörténetében a pénzeszményt mindezideig az aranyvaluta közelítette meg a legjobban. Nem lehet persze azt mondani, hogy az aranyvaluta a pénzproblémát egyszerűsmindenkora megoldotta volna. De másrésről még azt sem lehet állítani, hogy az aranyvaluta minden lehetséges formáját már kiélte volna és így további fejlődésre már nem volna képes. Az aranyvaluta eddigi életformái nem úgy keletkeztek, hogy azokat valaki előre kigondolta, kitalálta, vagy akár el is képzelte volna. Az aranyvaluta létrejött, mint egy fejlődéstörténeti tény, amelyen nemzedékek gondolkoztak és változtattak. Ma pedig, amikor az aranyvaluta újra problémává lett, sőt öntudatosabban lett problémává, mint bármikor valaha, ma újra gondolkodunk és változtatunk rajta, még ha sokan is akadnak, akik úgy vélik, hogy más megoldás nincs, mint az aranyvaluta teljes elvetése. Az ilyen helyzetben tanulságos a múltba visszaneézni és átgondolni, hogy mit is jelentett az aranyvaluta valójában, mi a tartalma és mi az értelme, amiből aztán arra is lehet következtetni, hogy mi jelentőséget lehet még tulajdonítani az aranyvalutának a jövőben.

Ma azt tartjuk, hogy a pénz akkor teljesíti a feladatát, ha forgalomban van. Valósággal a pénznek rendeltetésétől való elvonásnak tekintjük, ha a pénzt hevertetjük, vagyis ahogy ezt a jelenséget nevezni szoktuk, thezauráljuk. Ha ellenben tekintetünket a pénz keletkezésének idejére fordítjuk, akkor azt találjuk, hogy az, amit a pénz használata elsősorban lehetővé tett, abban állott, hogy a naturálcserét két adásvételre bontotta szét mindegyik cserélő fél részére, mely két adásvétel különböző partnerekkel, különböző helyeken és különböző időpontokban vált lebonyolíthatóvá. A cserének ez a tagozódása azzal járt, hogy az első adásvételből befolyt pénznek a második adásvételig hevernie kellett és a pénz használatának előnye éppen az volt, hogy ezt a hevertetést a cserélő fél vesztesége nélkül lehetővé tette, vagyis feloldotta a cserélő felet az alól a kényszerűség alól, hogy a két adásvételt egy ügylet keretében mint naturálcserét bonyolítsa le, avagy akár csak úgy is legyen kénytelen végrehajtani, hogy a két adásvételi ügylet közvetlenül kövesse egymást. Épp ezért állíthatjuk, hogy a pénz legősibb feladata az értékmegővás volt és ebből folyó legősibb szerepe abban állt, hogy a thezaurálás céljaira szolgált, vagy legalább is a pénzzel szemben támasztható legősibb kíváncsi az volt, hogy a thezaurálás céljaira alkalmas legyen. A pénz tehát ebben a formájában a vagyonmegővás és kincsgyűjtés ősi eszköze s mint ilyen, alkalmasabb módon nem ölthetett testet, mint a nemes fémekben. Mint kis terjedelemben nagy értéket képviselő, nem romlandó

javak könnyen elrejthetők és könnyen szállíthatók, tehát könnyen megőrizhetők. Mivel tetszetősek, könnyen felismerhetők és könnyen oszthatók, cserére bármikor könnyen felhasználhatók. A könnyű oszthatóság előnyét használta ki a pénz érmesítése, vagyis a nemesfémeknek érmékké való kiveretése, ami a könnyű felismerhetőséget még fokozta, ha mindjárt az állami pénzrontás ezt el is torzította.

Mint tudvalevő, az ókor legfőbb pénzanyaga a réz volt, míg a középkorban, sőt ezután is egészen a 19. század közepéig az ezüst vált a világ vezető pénzanyagává. Ezzel magyarázható, hogy a francia *argent* és az angol *silver* nemcsak ezüstöt, hanem egyben pénzt is jelentett. A nemzetközi aranyvaluta korszaka tulajdonképpen csak a 19. század hetvenes éveitől számítható. Az egész korszakot, kezdve a réztől egészen az aranyvalutáig, egységesen ércpénzkorszaknak nevezhetjük, de tiszta ércpénzforgalomról már olyan régtől fogva, mint a 11. századtól, nem beszélhetünk, mert az első rés már akkor esett a tiszta ércvalután a váltó felfedezésével.

A nemesfémek könnyű szállíthatóságát ugyanis az országuti forgalom közbiztonsági viszonyainak hiányossága lerontotta és így elkerülhetetlenül szükségessé vált oly fizetési módok kitalálása, amelyek a nemesfémek szállítását elkerülhetővé tették, mert különben a nemesfémek könnyű szállíthatósága dacára a távolsági forgalomnak lehetetlenné kellett volna válnia. A váltó oly találmány volt, amely a kölcsönös elszámolást lehetővé tette és még a nemesfémeknél is könnyebben, olcsóbban és biztonságosabban volt szállítható. Mivel a váltó az ércpénzfizetést nem tette feleslegessé, hanem csak elhalasztotta, ezért vált a váltó a hitelezés jellegzetes eszközévé. A váltó forgatásával a szükséges ércpénzfizetések száma azonban mégis csökkent, mert ha a váltót az esedékességkor beváltották, akkor a váltóforgatással fizetett árutartozások ércpénzfizetés nélkül végleg rendeződtek, vagyis a váltóval lebonyolított adásvételek egy része elhalasztott ércpénzfizetéssel nyert végleges rendezést, egy része azonban rendeződött anélkül, hogy utána ércpénzfizetés esedékessé vált volna. Ezért ha a váltó használatbavételétől kezdve egy ország egész fizetési forgalmát összegezni akarnók, nem elég az ércpénzfizetések összegét kiszámítani, hanem hozzá kell adni azokat a fizetéseket is, amelyeket a váltók az ércpénz minden későbbi közbejötté nélkül véglegesen teljesítettek. Ettől kezdve pedig már nemcsak tiszta ércpénzforgalomról, hanem tiszta ércvalutáról sem lehet beszélni. Az állam pénzkibocsátó felségjoga tehát már a váltó feltalálásával csorbát szenvedett.

A girobankok felfedezése, ami visszanyulik a 15. század elejéig, volt a második lépés a tiszta ércvalutától való eltávolodás irányában. Amíg a váltót a közbiztonság hiánya

keltette életre, addig a girobankokat az állami pénzrontásból származó veszteségek elleni védekezés tette szükségessé. A girobank a kereskedők egy körét egyesítette kölcsönös elszámolás céljaira, de amint a váltó, eredeti elgondolása szerint, csak a későbbi, ércpénzben való rendezésre irányult, úgy a girobankok közösségében való részvételhez is a banknál letétbehelyezett ércpénz kellett minden fél részéről, úgyhogy a kölcsönös elszámolás a százszázalékos ércpénzletétek nevében és mértékében történt és az ettől várható egyetlen előnyt a pénzrontás következményeitől való mentesülésben látták.

A girobankokban kitalált új elv aztán forradalmi változásokkal járt az angol aranyművesek gyakorlatában. Ezek az aranyművesek mintegy a 17. század közepén kezdtek foglalkozni bankügyletekkel, ércpénzletétek elfogadásával és ezek ellenében letétjegyek kibocsátásával. Ezek a letétjegyek, a mi bankjegyeink ősei, eredetileg természetesen csak akkora összegre szóltak, amekkora az aranyműveseknél letétbehelyezett ércpénzmennyiség volt. Ezek a letétjegyek tehát százszázalékig fedezett ércpénzhelyettesítők voltak, amelyek előnye már nemcsak abban állott, hogy a pénzrontás veszélyei ellen mentességet adhattak, hanem érvényesülnie kellett a letétjegyekkel való kényelmesebb fizetésnek is. Értékük azonban kizárólag a kibocsátóknak a letétekkel biztosított hitelképességében, tehát a letétjegyek százszázalékos fedezetében állott. Az aranyművesek azonban az átvett jó érmék helyett rossz érméket hoztak forgalomba és több letétjegyet bocsátottak ki, mint amennyit az ércfedezetük kitett. Ha ezzel a közönség bizalmát el is veszítették és fizetési zavarok közé is kerültek, mégis egy olyan gondolatot bocsátottak útjára, amelyből a mi mai nem százszázalékig fedezett bankjegyük kialakult. Mint tudvalevő, az aranyművesekkel szemben megnyilvánult elégedetlenség vezetett 1694-ben a *Bank of England* megalapításához és az angol jegybanknak a 18. században kifejlődött gyakorlata fejlesztette ki azt a nem százszázalékig ércpénzzel fedezett letétjegytípust, amelyet bankjegynek nevezünk. Az angol jegybanknak a 18. század folyamán szerzett tapasztalata ugvanis az volt, hogy az ércfedezet ellenében kibocsátott bankjegyeknek csak mintegy harmadrésze az, amely az ércfedezet ellenében való beváltás céljából a jegybankhoz rendszeresen visszakerül, vagyis a forgalomba bocsátott bankjegyek zavartalan beváltásához egy százszázalékos ércfedezet felesleges és egy egyharmados, vagyis 33.33%-os ércfedezet teljesen elegendő. Ez a tapasztalat tehát az angol jegybankot a tiszta ércvalutától sokkal nagyobb mértékben eltávolította, mint akár elvben a girobankok, vagy akár valóságban a váltó is, mert ez a változás egyenesen azt jelentette, hogy az ércfedezet értéke a kibo-

csátott bankjegymennyiséggel megháromszorozhatóvá vált. Ennek a forradalmi változásnak a hatását csak az csökkentette, hogy akkor a forgalom még telítve volt ércpénzzel, tehát csak az ország rendelkezésére álló ércpénzmennyiség egy részének, a jegybankfedezetnek értéke volt a háromszorosára fokozható, nem pedig az ország egész ércpénzmennyiségének értéke. De így is lényeges és forradalmi eltávolodást kell látnunk ebben a tényben a tiszta ércvalutától. Érdeemes megemlíteni, hogy még az 1844. évi Peel akta is az egyharmados fedezet elvén nyugodott annyiban, hogy teljes százszázalékos ércfedezetet csak a további új bankjegykibocsátásokhoz kívánt meg, míg a már meglevő bankjegyforgalmat 21 millió fonttal vette fel, amelynek ércfedezetéül 7 millió font szükséges, mert ez az a bankjegymennyiség, amelynek visszaáramlására és beváltására kell számítani, míg 14 millió font értékű bankjegy állandóan forgalomban marad. Igazi kerékkötővé tehát a Peel akta csak a további új bankjegykibocsátások tekintetében lett.

Mint tudvalevő, a Peel aktával megteremtett kötöttség vezette rá az angol magánbankokat a 19. század közepén arra, hogy egymás között való kölcsönös elszámolásaikra egy *Clearing House*-t létesítsenek, amihez aztán az angol jegybank is csatlakozott, ezzel mintegy szentesítve az új intézményt. Az egyes bank ügyfelei között kiépült kölcsönös folyószámlaelszámolás, a régi girobankelv és a bankközi clearing intézménye megnövelte az ércpénzforgalomtól és az ércvalutától való eltávolodást, amelyet szerényen a váltó és nagyobb arányokban a bankjegy megindított. Ugyanakkor az ércpénzforgalom az egyes országokon belül fokozatosan a váltópénzre zsugorodott, a készpénznélküli fizetési forgalom fokozása jelszóvá lett és az angolszász országokban ma már tényleg is a forgalomnak mintegy 90 százalékát teszi ki.

Az ércvalutától való eltávolodáson kívül azonban egy másik folyamatot is vázolnunk kell, ha a jövőre vonatkozó következtetéseinkhez a megfelelő alapot meg akarjuk találni. Már hangsúlyoztuk azt a történeti tényt, hogy a világ valuta-fémje egészen a 19. század közepéig elsősorban az ezüst volt. Az aranyvalutára való áttérés fázisait is vázolnunk kell, hogy aztán az aranyvaluta legújabb változatait a megfelelő fejlődési sorrendbe be tudjuk állítani.

Egészen Amerika felfedezéséig a pénz a világ gazdasági életében csak másodrendű szerepet játszott, mert a naturálgazdaság, naturálcseré, a naturálbérek és a naturáladók rendszere volt a tulnyomó. Csak az Amerikában felfedezett nemesfémbányák indították meg a pénzgazdaságra való erősebb iramu átmenetet. Noha a nemesfémek tartóssága akkora, hogy a világ készletében levő arany- és ezüstmennyiség eredetét a legrégibb időkre vissza lehet vezetni, mégis az Ame-

rika felfedezése előtti és utáni nemesfémbányászás nagy különbsége miatt a világ nemesfémkészleteit az Amerika felfedezését követő időtől szokás számítani és az előbb kibányászott mennyiséget teljesen elhanyagolhatónak tekintik. Viszont a 19. században a nemesfémbányászat akkora lendületet vett, hogy a világnak jelenleg birtokában levő nemesfémek 90 százaléka az utolsó száz év terméke.

A nemesfémeknek, mint pénzanyagnak, általános elfogadása a nemzetközi forgalom számára kétféle lehetőséget nyújtott. Ha a külföldi érme súly és finomság tekintetében nagy megbízhatóságot nyújtott, az az idegen ország pénzforgalmi eszközévé is lehetett. Egyébként az idegen érmék beolvaszthatók és saját érmékre kiverethetők voltak, tehát nem kellett abba az országba visszakerülniök, ahonnan származtak. De a nemzetközi forgalom tökéletlensége által megszabott korlátok között már ez az érmeforgalom is megfelelt annak a nemzetközi pénzmozgalomnak, amelvét a nemzetközi aranyvaluta mechanizmusának tartozékaként emlegetni szokás.

A nemesfémek, mint minden őket megelőző pénzanyag is, eredetileg elsősorban áruk voltak és csak fokozatosan váltak elsősorban pénzanyaggá. Amerika felfedezése idején az évente kibányászott nemesfémeknek csak mintegy egyharmada szolgált pénzcélokra és ez az arány napjainkban is csak mintegy háromötödre ment fel. Ha a nemesfémeknek áruértékük nem lett volna, nem alkothatták volna meg az átmenetet az árucseréről a pénzcserére. De, hogy az áruk világával való kapcsolatukat mindmáig megőrizték, ma is egyik kevésbé megfigyelt, igen nagy előnyük, nem annyira azért, mert keresett luxusáruk maradtak, mint inkább azért, mert termelési költségeik vannak, ami őket az árak egész rendszerével szervesen összeköti.

A nemesfémek közül úgy az arany, mint az ezüst párhuzamosan szolgált pénzcélokra évszázadokon keresztül. Értékarányuk egészen a 19. század közepéig alig változott, nagy irányvonalában az arany fokozatos értékesebbé válását mutatta a 10-szeresről a 15-szörösre, de rövidebb időközökben mégis ellentétes irányú kilengéseken ment keresztül, ami az arany és ezüst jogviszonyának további sorsára döntő befolyást gyakorolt. Anglia valutatörténete vált iskolapéldájává ebben a tekintetben is a pénzviszonyok fejlődésmenetének. Anglia 1663 előtt hatósági árszabással próbálta meg az arany és ezüst értékarányának szabályozását. Amikor ennek sikertelenségéről meggyőződött, rátért arra a kettős valutarendszerre, amelyet ma parallel-valutának nevezünk s amely abban áll, hogy a két valutafémnek értékalakulását a szabad piacra bizzák. Az ingadozó értékarányú kettős értékmérő káros voltáról meggyőződve, az 1718. évtől arra a kettős valuta-

rendszerre tért át Anglia, amely ma az alternatív-valuta nevét viseli annál fogva, mert a két valutafémnek egyszersmindenkorra rögzített értékarányánál fogva mindannyiszor, amikor értékarányuk a szabad piacon eltolódik, csak az a nemesfém pénz marad forgalomban, amely hivatalosan tul van értékelve, míg a másikat érdemesebb beolvasztani. Egy teljes évszázadig tartott, amíg az alternatív-valutával szerzett rossz tapasztalatok eredményeképpen az ezüst a rendszerből fokozatosan kiesett. 1774-ben az ezüst forgalomképességét korlátozták, 1798-ban pedig a veretését szüntették meg, míg végre 1816-ban törvényre emelték Angliában az aranyvalutát, majd a napoleoni háborúk inflációs korszakának végétével az aranyvalutára rá is tértek. Ugyanakkor azonban, amikor Anglia az aranyvalutát elfogadta, az Egyesült Államok és Franciaország a 19. század első hét évtizedén keresztül megmaradt az arany-ezüst alternatív-valuta alapján, sőt a latin országok 1865-ben egy bimetallisztikus érmeunióban is egyesültek. Csak Németországnak 1872-ben a francia hadisarc segítségével az aranyvalutára való áttérésre és ezüstkészleteinek piacradozása kényszerítette rá a többi országot az aranyvalutának de facto elfogadására és még a 19. század egész második felén keresztül tartott a nagy vita a bimetallizmus és az aranyvaluta hívei között. Az aranyvaluta felé vezető első lépés az ezüstveretés beszüntetése volt és ezt követte csak az aranyvaluta tényleges bevezetése, még pedig évekkel később. Az aranyvalutának teljes és általános elfogadása a világháború előtt be sem fejeződött és ez csak a háború után az aranyvalutának a helyreállításával összefüggésben következett be.

Amíg azonban az aranyvaluta egyeduralkodóvá lett, az ércvalutából már ugyyszólván semmi sem maradt meg. Egész a világháború előtti időnkig az aranyvalutához szervesen hozzátartozónak tekintették azt is, hogy az aranyvalutás országban tényleges aranypénzforgalom is legyen, tehát aranyérmék legyenek forgalomban és hogy az arannyal fedezett bankjegyek a jegybanknál bármikor aranyra legyenek beválthatók. Sántának minősítették azt az aranyvalutát, amely ezüstérméket megtűrt törvényes fizető eszköz gyanánt és nem tekintették teljes aranyvalutának azt, ahol a bankjegyek aranybeváltására vonatkozó kötelezettség, a készfizetés, fel volt függesztve. De már a háború előtt mutatkoztak új fejlődési irányok. Az osztrák-magyar monarchiában nem sikerült az aranyérméket forgalomban tartani, mert a közönség kényelmetlennek találta és idegenkedéssel fogadta. Azok az országok pedig, amelyek az aranyfedezet tartását költségesnek találták, aranyvalutákra szóló devizákat vettek letétbe arany helyett, megalapítva ezzel a *gold exchange standard*-et. Franciaországban pedig a bankjegyek beváltása aranyra időnkint

csak prémium ellenében történt, enélkül pedig csak ezüstöt adtak. A világháború közbejötté azután ezeket az irányzatokat tovább fejlesztette. Az aranyérmék ugyyszólván mindenhol teljesen eltűntek a forgalomból. A *gold exchange standard* sokkal nagyobb elterjedésre tett szert. A bankjegyeknek aranyra való beváltását pedig igyekeztek a kereskedelmi szükségletre korlátozni, amiért például csak aranyrudakat adtak ki bankjegyek ellenében, az aranyérmék veretését pedig be is szüntették, illetve újból nem vették fel.

Még jelentősegteljesebb az ércvaluta háttérbeszorulása más irányban. A folyószámlaátutalás, a modern bankgiro, a csekkrendszer kifejlődése olyan fizetési eszközöket teremtett, amelyeknek mennyisége a bankjegyek többszöröse, tehát a bankjegyekkel már többszörözött aranyfedezetnek további többszörözése. A magánbankok a 19. század második fele óta azt a tapasztalatot szerezték, hogy betétek fedezésére, a betétek alapján velük szemben támasztott igények kielégítésére nem szükséges egy száz százalékos pénzkészletet tartaniok, de még csak nem kell tartaniok egy egyharmados fedezetet sem, mint ahogy az a 18. század viszonyainak még megfelelt és az angol jegybank akkori tapasztalatai alapján összes mostani jegybankjainkba átöröklődött, hanem elég, ha betéteiket egészben csak egytizeddel, vagyis 10%-kal fedezik. Amíg tehát a hagyományhű jegybankok aranyfedezetüket a bankjegyeikkel csak megháromszorozzák értékében, addig a bankbetéteken keresztül az aranyfedezet értéke megharmincszorozódik.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy nem minden bankjegy válik bankbetétfedezetté, valamint azt is, hogy nem mindegy, hogy a bankjegy vagy váltópénz milyen bankbetétet fedez. A bankbetétek egy részének ugyanis, a folyószámlabetéteknek, legalább akkora forgási sebessége van, mint a készpénznek, míg a bankbetétek másik részének, a takarékbetéteknek, forgási sebessége nulla. Az előbbiek tehát megtöbbszörözik a fedezet értékét, az utóbbiak ellenben megsemmisítik, tehát az előbbiekkel szemben a pénz mennyiségét csökkentik. A közismert Hayek-féle séma tehát, amely szerint egy 1000 pengős készpénzbefizetés *in the long run* mint készpénzfedezet 10.000 pengő bankbetétre változik át, kétértelmű, mert folyószámlabetétek alakjában a fedezet fizetőereje megtízszereződik, takarékbetétek alakjában ellenben megsemmisül.

A fizetési eszközök összetételének megváltozását és az ércvaluta háttérbeszorulását igen élesen domborítja ki az adatgyűjtés, amelyet a Népszövetség az 1928. évről végzett az egész világra kiterjedően. Ezek szerint az adatok szerint a világon, illetőleg ameddig az adatok terjednek, egy 10—11 milliárd régi aranydolláros aranyfedezetre az azonnal esedékes jegybanktartozások hozzászámitásával 24.57 milliárd dol-

lár értékű bankjegy került kibocsátásra, amiből a fedezetnek 41—44%-os aránya adódik. A bankbetétekre vonatkozóan gyűjtött adatok szerint 21.65 milliárd értékű bankjeggyel és látra szóló jegybanktartozással 111.3 milliárd dollár értékű bankbetét állt szemben, amiből a kereskedelmi bankok folyószámlabetéteire 45.3 milliárd dollár esett. Ez adatok alapján tehát hozzávetőlegesen megállapítható, hogy a bankjegyek az aranyfedezet értékét 2.5-szeresre növelik meg, míg a folyószámlabetétek a bankjegyek ötödrészenek értékét megtízszerezik s a takarékbetétek pénzcsoökkentő hatásának beszámításával, valamint a váltópénzek hozzáadásával feltehetjük, hogy az egész jelenlegi pénzrendszer az 1928. évi állapot szerint az aranyfedezet fizetőerejét meghatszorozta.

Ezeknek a tényeknek a megvilágításában lehet csak helyesen értékelni azt az érdekes kísérletet, amellyel *Cassel* az aranynak modern gazdasági életünkben való jelentőségét meghatározni igyekezett. Mint ismeretes, *Cassel* megállapította, hogy a világ rendelkezésére álló aranykészlet 1850-ben 10 milliárd márka értéket képviselt és ez a készlet 60 év leforgása alatt annyira megnövekedett, hogy értéke 1910-ben már 52 milliárd márkát tett ki. Mivel pedig a *Sauerbeck*-féle indexszámok alapján kiszámítható, hogy a szabadkereskedelmi árak átlagos színvonala ugyanaz volt 1910-ben, mint 1850-ben, kézenfekvőnek látszik az a következtetés, hogy az aranymennynységnek növekedése 60 év alatt éppen elég volt ahhoz, hogy az árak színvonalát változatlanul tartsa. vagyis az ehhez szükségesnél nem volt se több, se kevesebb. Megerősíteni látszik ezt a következtetést az a tény is, hogy 1850 és 1910 között a nagybani árak a *Sauerbeck*-féle index szerint egy olyan tengely körül hullámzottak fel és lefelé, vagyis egy oly tengely irányvonalát, trendjét, követték, amelyet a mindenkor tényleges évi aranytermelésnek az illető évre a 60 évi növekedés alapján normálisként kiszámítható aranytermeléssel alkotott viszonyszáma határoz meg. Mivel 10 milliárdnak 60 év alatt 52 milliárdra való növekedése egy évről—évre való 2.8%-os átlagos növekedésnek felel meg, *Kitchin* kiegészítő számításai szerint pedig a világ monetáris aranykészlete 1850 és 1910 között évről—évre átlag 3.1%-kal növekedett, azt lehet mondani, hogy a világ aranykészlete ez időszak alatt bármely évben akkor volt normális, ha 10 milliárdnak 1850-től számított évi 3%-os növekedésével egyezett a kamatos kamatszámítás elvei szerint. Ebből következik, hogy e felfogás szerint bármely közbeeső év árindexe ugy aránylott az 1850. év, mint bázisév, árindexéhez, mint a világnak az illető évben megvolt aranykészlete aránylott az 1850. évi aranykészletnek a kamatos kamatszámítás elvei szerint évi 3%-kal emelt értékéhez.

Tudvalevő, hogy *Cassel* e számításai alapján állította.

hogy a világháboru utáni aranytermelés nem volt elegendő, mert csak 2%-os évi készletnövekedésnek felelt meg és ezért aranyszükét, valamint ebből származó általános áresést jósolt, illetve a bekövetkezett áresést ezzel magyarázta. Az áresésnek azonban a *Cassel*-féle álláspontról nézve akkor is be kellett volna következnie, ha a háboru utáni aranytermelés pontosan megfelelt volna a mindenkori aranykészlet 3%-ának, mert a *Sauerbeck*-féle index alapján számított árak a háboru után, sőt még az aranyvaluta helyreállítása után is jóval fellette állottak a háboru előtti, illetve 1910. évi áraknak. Az árak a *Sauerbeck*-féle index szerint számítva csak 1931-ben érték el az 1910. évi színvonalat, tehát csak akkor estek le az 1850. évvel azonos, tehát *Cassel* szerint normálisnak tekintendő színvonalra. A sors iróniája, hogy ez az év nem a gazdasági egyensúly helyreállításának, hanem a gazdasági egyensúly felbomlásának éve volt, ami *Cassel* okoskodásának helytálló voltát nem a legjobb színbe helyezi.

Ha *Cassel* okoskodását követve meghatározzuk az 1931. évi aranykészletet a világon, akkor 86 milliárd márka értéket kapunk, ami az 1850. évi 10 milliárdhoz képest átlagos évi 2.7%-os növekedésnek felel meg. Az 1910. évi 52 milliárdhoz képest az évi átlagos növekedés 2.4%, az előző 60 év 2.8%-os átlagos növekedésével szemben. Ha az aranykészlet növekedése egész 1931-ig folytatólagosan egy 2.8%-os átlag mellett történt volna, akkor a világ aranykészletének 1931-ben közel 93 milliárd márka értéket kellett volna elérni. Alig hihető azonban, hogy ebből a közel 7 milliárd márkás hiányból bármilyen helytálló következtetést lehetne levonni. Az 1850 és 1931 közé eső 81 esztendőnek 2.7%-os aranykészlet-növekedési átlaga egyenesen ellene mond annak, hogy az aranynövekedést 1931-ig abnormálisnak alacsonynak lehessen minősíteni.

Cassel azonban még maga gyöngítette meg a saját álláspontjának érvényét azzal a gyakran hangoztatott véleményével, hogy a világháboru előtti általános árszínvonalra való visszatérést indokolatlannak minősítette és például az angol font 1931. évi megingását is abból származtatja, hogy az 1913. évi árakban kifejezett 1925. évi árindex 1931-ig 155-ről leesett 99-re. Joggal kérdezheti akkor az ember, hogy ugyan mi bizonyíthatja még a 2.8%-os aranynövekedés szükségességét, ha nem az, hogy emellett a növekedés mellett az általános árszínvonal 1910-ben ugyanaz volt, mint 1850-ben és ugyanannak kellett lennie 1931-ben, nem pedig ötven százalékkal magasabbnak. Az ember megdöbbenés nélkül nem olvashatja a *Cassel* legújabb könyvében, az 1936-ban megjelent *The Downfall of the Gold Standard*-ben található azt a fejtegetést, hogy az arany értékének megbizhatatlanságát az árszínvonalnak 1925-től 1931-ig bekövetkezett nagy esése iga-

zolta volna, tehát az, amely az árakat levitte az 1850. évi, tehát normális színvonalra. Cassel ebből a végzetes önellentmondásából jut el oda, hogy az aranyvalutát túlhaladottnak kell tekinteni. Erdemes ezeket a megállapításait itt idézni:

„Had gold retained a constant value, as it was naturally supposed in 1925 that it would, the economy of the country could easily have adapted itself to the new external value of the pound. What made the whole situation intolerable was the tremendous rise in the value of gold which took place after 1925 and which, in September 1931, reached a figure somewhere between 50 and 60 percent. The fundamental conditions for maintaining the value of gold at a reasonable stability had not been fulfilled, and for this reason the international gold-standard system proved impracticable. The failure was due to inherent faults in the gold standard, not to a premature adoption of it. This lesson should have a wide bearing on the present discussion of monetary reconstruction.“ (45. lap.)

Ha az aranynövekedés azért volt egy 2.8%-os átlag mellett normális 1850 és 1910 között, mert emellett a növekedés mellett az árszínvonal 1910-ben ugyanaz lehetett, mint 1850-ben volt, akkor a további 2.8%-os aranynövekedésnek nem lehet más értelme, mint az, hogy az 1910. évi árszínvonalat fenn kell tartani, vagy ha nincs meg, helyre kell állítani. De a 2.8%-os aranynövekedést igényelni egy oly időben, amikor az aranynövekedés 2.4% és ugyanakkor egy oly árszínvonal fenntartását igényelni, amely nem is a 2.8%-nak megfelelő árszínvonal alatt, hanem ötven százalékkal felette van, tehát a 2.8%-nál jóval nagyobb, talán 4%-os évi aranynövekedést tenne szükségessé, ebben semmi logika nincs. Ezen az alapon az aranyvaluta fogyatékoságát megállapítani igazán nem lehet.

Közelebb jutunk az igazsághoz, ha figyelembe vesszük, hogy a világháború kitörésével a hadviselők kénytelenek voltak aranykészleteiket hadikincs gyanánt kezelni, vagyis felhasználni, ahelyett, hogy az aranygyűjtésnek a háború előtt folytatott politikáját követhették volna. A világ tulnyomórészen tényleg letért az aranyalapról, de nem azért, mintha az aranyvaluta hibás voltáról meggyőződött volna, hanem azért, mert a háborús kényszerűségek folytán minden valutaalapról egyaránt letért volna. Az arany értékére azonban egy ilyen változás nem lehetett hatástalan, hiszen egy olyan használatból esett ki, amely az évi termelésnek háromötödét használta fel. Ugyanakkor azonban nemcsak az aranykereslet csökkent, hanem a hadviselők készleteinek piacrakerülésével az aranykinálat meg is nőtt, úgyhogy csak egészen természetes, hogy az arany értékének csökkenésével az aranytermelésnek is vissza kellett esnie. Az arany értékének csök-

kenését a legszembeötlőbben az ezüsthöz való értékaránya mutathatja meg, amint nem egészen alaptalan arra is figyelmeztetni, hogy az aranynak a monetáris használatból való kiesésével együttjáró jelenségek nagyban hasonlítanak azokhoz a jelenségekhez, amelyeket az ezüst a múlt század utolsó három évtizedében, tehát az ezüstdemonetizálás ideje alatt felmutatott. Az arany értékarányát az ezüsthöz 15.5-szeressel 100-nak véve az ezüst értéke 1909-ben és 1915-ben 38.9% volt, de már 1916-ban felment 50.4%-ra, 1917-ben 65.8%-ra, 1918-ban 76.4%-ra és 1919-ben 85.3%-ra, sőt 1919 december végén 98.3% volt. Az ezüst tehát az aranynak demonetizálása idején ugyanabba az értékarányba került az arannyal, mint amely közöttük az ezüst demonetizálása előtti időben fennállott. Ezt követően az értékarány megjavul az arany javára, amint most már lassan meg is indul az arany- valutára való visszatérés. Az ezüst értéke 1920-ban 76.1%, 1921-ben 48.1%, 1922-ben 51.6%, 1923-ban 49.4%, 1924-ben 50.7%, 1925-ben 52.5%, 1926-ban 47.1%, 1927-ben 42.8%, 1928-ban 44%, 1929-ben 40.2% és 1929 végén 35.2%, úgyhogy csak ekkor lehetett arról beszélni, hogy az arany az ezüsstel szemben a háboru előtti értékét visszanyerte. Az ezüst értéke ugyan még ezt követően is esett, még pedig erősebben, mint az általános árszinvonal, de ez, valamint az ezüst későbbi áremelkedése már inkább az ezüst speciális kérdése, semmint az aranyé. Az arany szempontjából mi sem természetesebb, mint az, hogy nem az aranyvaluta belső fogyatkozásai miatt, hanem az aranyvaluta feladása miatt esett az arany értéke, úgyhogy a *Sauerbeck*-index szerint az 1850. évi 77-es és 1910. évi 78-as indexszel szemben az 1925. évi májusi index az angol fontnak az aranyalapra való visszatérésekor még mindig 135.7 és csak az angol fontnak az aranyalapról való letérése idején, 1931 augusztusában, esik le 79.1-re, míg a következő szeptemberben 80.7 volt. Ha pedig az arany gyors értéksökkenése az aranyvaluta feladásának természetes következménye volt, akkor az aranyvalutára való gyors áttérésnek az aranyérték emelkedésével kellett szükségképpen együttjárnia. De sem az értéksökkenés, sem az értékemelkedés az aranyvalutának szervi hibájaként nem fogható fel és ha a világ más valutákkal, bármilyen más pénzrendszerrel csinált volna hasonló, ugrásszerű változásokat, a tapasztalatok akkor se lehettek volna mások. A bajok nem is innen eredtek, hanem abból, hogy a világgazdaság ugyanakkor más egyensúlyzavarokon is ment keresztül.

Az aranytermelés alakulását is csak az aranyvaluta feladásának és visszaállításának tényén keresztül szabad vizsgálni. Az aranytermelés a maga háboru előtti maximumát 1913-ban érte el, az arany finom unciáját 85 shillinggel számítva, 97.5 millió angol font értékkel. Ezt a termelési ered-

ményt az 1915. évi termelés még majdnem megközelítette 97.1 millió fonttal, de innen kezdve fokozatos esést látunk egészen 1922. év végéig, tehát az aranyvalutára való visszatérés idejéig. Az 1916. évi eredmény 92.6 millió, az 1917. évi 87.2, az 1918. évi 78.6, az 1919. évi 73.1, az 1920. évi 68.5, az 1921. évi 67.8 és az 1922. évi 66.7 millió angol aranyfont. Már az 1923. évi termelés eredménye 77.9 s az 1924. évi 81.8, az 1925. évi pedig 82.3 millió font. A következő években az aranytermelés ezen a szinten marad (1926=82.2, 1927=82.6, 1928=82.4, 1929=83.2 millió font), úgyhogy csak 1931-ben közelíti meg a háboru előtti színvonalat 95.1 millió fonttal és ezzel magyarázható, hogy az egyidejűleg más okokból mutatkozó áresés hatása alatt is akkora hitelt adtak a *Cassel*-féle aranszürkelegendának, hogy a Népszövetség bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. A bizottság zárójelentését 1932-ben tette közzé, tehát akkor, amikor az évi aranytermelés már fölébe kerekedett a háboru előtti eredményeknek és ma már inkább egy aggasztóan emelkedő aranytermelésről, mint aranszűkérről lehetne beszélni. A legutolsó termelési eredmények ugyanis a következők: az 1932. évben 103.4, 1933-ban 107.7, 1934-ben 117.4 és 1935-ben 129.6 millió angol aranyfont, amire 1940 végéig még egy további 30%-os emelkedésre lehet számítani. Meg kell azonban állapítani, hogy ez a termelési emelkedés ugyanolyan okokból származik, mint az aranytermelés előző alakulása, tudniillik az aranytermelés költségeinek az arany értékéhez való viszonyából. Az aranyvalutának jelenlegi látszólagos feladása mögött ugyanis az országok, az egész világgazdaság ragaszkodik az aranyvaluta elvéhez és az arany iránti kereslet nem csökkent. A világ összes valutái letértek az aranyalapról névlegesen, de tényleg csak a régi aranyparitást adták fel. Amióta az aranyblokk országai is devalváltak, tehát 1936. szeptember vége óta, a nagyvalutának régi értékanya ugyyszólván helyreállott és például a font dollárértéke megint 4.89, ami a régi $4.86\frac{2}{3}$ -os paritástól alig különbözik, holott a dollár devalválása előtt 1933-ban 3.45, az 1932. év novemberében és decemberében pedig 3.28 volt, a font frankértéke pedig 105, ami a régi 124.21-es paritáshoz még mindig közelebb van, mint az 1935 márciusi 71-es árfolyamhoz. Ugyanez idő alatt az árak is csak kevésbé változtak, ha a *Sauerbeck*-féle index fontárait nézzük, mert eszerint az 1931. évi index 83, az 1932. évi 80, az 1933. évi 79, az 1934. évi 82 s az 1935. évi 84. Ami azonban változott, még pedig igen nagy mértékben változott időközben, az az arany ára, amely finom unciánként az 1931. évi 85 shillingről 142 shillingre ment fel. Ennek pedig csak az aranytermelés nagyarányu emelkedése lehetett a következménye.

A világ aranykészlete 1931-ben 86 milliárd márkát tett ki. Az angol font devalválása előtt egy finom uncia, vagyis

31.1 gramm arany értéke 85 shilling volt, míg 1931 végéig ez az ár már 121.9 shillingre ment fel és azóta ez az áremelkedése a mai napig sem szűnt meg. Az 1932. év végén az arany ára 123.8 shilling, az 1933. év végén 126.2 shilling, az 1934. év végén 140.6 shilling, az 1935. év végén 141.2 shilling és a folyó év október végén 142.2 shilling. Ez az áremelkedés 1931-hez viszonyítva nem kevesebbet, mint 67%-ot tesz ki, tehát többet, mint amennyit az arany értékelkedése 1925 és 1931 között kitett. Az arany iránt mutatkozó élénk keresletet elsősorban a jegybankok támasztották, ami amellet bizonyít, hogy az aranynak a jövő valutarendszerében is további nagy jelentőséget tulajdonítanak, másodsorban pedig az egyes államok által létesített valutakiegyenlítő alapok, amelyek aranykészleteiről megbízható adatok nem kerültek a nyilvánosságra, harmadsorban pedig magánosok thezaurálás céljára, amiről persze még kevésbé állanak számszerű adatok rendelkezésre. Az utóbbi két tétel nagyságára azonban következtetést enged a nemzetközi fizetések bankjának az a becslése, hogy 1931 harmadik negyedétől 1935 végéig régi aranydollar értékben mintegy 1 milliárd dollár arany eltűnt a nyilvántartott készletekből, ami az ez alatt az idő alatt termelt új arany mennyiségének majdnem felével egyenlő. Az arany nagy áremelkedéséhez képest az aranytermelésnek az utóbbi négy esztendőben bekövetkezett emelkedése nem is olyan nagyarányu, mint amilyen további emelkedésre még ezidőszert számítani lehet. Az 1931. évhez képest ugyanis a világ aranykészlete 1935-ig 86 milliárd márkáról 95.4 milliárd márkára nőtt, ami átlag évi 2.6%-os növekedésnek felel meg. Ha ellenben az aranytermelés a feltételezett mértékben fog tovább növekedni, akkor a növekedés százaléka 1935-től 1940-ig évi átlagban 4%-ot érne el.

*Cassel*nek látszólag statisztikailag alátámasztott állításaival szemben két kézenfekvő ellenvetés hangzott el elsősorban, amennyiben egyrészt rámutattak arra, hogy 1850-ben tulajdonképpen csak Anglia állott az aranyvaluta alapján, míg 1910-ben már ugyyszólván az egész világ és az időközben letele 60 esztendő nem az aranyvaluta alapján lejátszódó gazdasági fejlődést, hanem inkább csak az aranyvalutára való berendezkedést és az ezzel járó egyszeri rendkívüli arany-szükségletet mutatja. Másrészt pedig époly kétségtelen, hogy 1850-ben a pénzforgalom még tulnyomórészen ércpénzforgalom volt, míg 1910-ben a forgalom nagyobb részét már a bankjegyek, csekkek és clearing-elszámolások bonyolították le. Ez ellenvetések helytálló voltát *Cassel* se tagadhatja, azonban azt tartja, hogy ez a két ellentétes hatású változás egymást közömbösítette, mint ahogy azt az áraknak 1850-ben és 1910-ben való azonos színvonala bizonyítja. *Cassel*nél tehát az árindex azonossága döntő szerepet játszik,

de hogy ez mennyire tévutra visz és nem elég bizonyítéknak, arra már rámutattunk. Hogy pedig *Cassel* az árindexre való hivatkozással intézi el ezt az egész kérdést, annak bizonyítására szolgáljon a következő idézet: „at any rate, for the period as a whole, they must have compensated one another, as the value of gold was at the end of the period practically the same as it had been at the beginning.“ (Id. mű 9. lap.)

Nézetünk szerint e kérdés további megközelítést igényel és ezt a következő statisztikai adatok segítségével fogjuk megközelíteni. A világ 1850. évi aranykészlete 10 milliárd márka volt, míg a monetáris aranykészlet ugyanakkor *Kitchin* szerint 4.7 milliárd márka volt. Amíg a teljes aranykészlet 1910-ig 52 milliárdra emelkedett, addig a monetáris aranykészlet 1910-ben 29.5 milliárd márka volt. Ez azt mutatja, hogy 1850-ben az egész aranykészletnek kevesebb mint a fele szolgált monetáris célra, 1910-ben pedig több mint a fele. Ezt a tényt *Kitchin*nek egy másik adata is kidomborítja. Eszerint ugyanis 1850-ben az évi aranytermelésnek 40%-a szolgált monetáris célra, 1910-ben ellenben 60%. Másrésztől kétségtelen, hogy 1850-ben az ezüstnek sokkal nagyobb monetáris jelentősége volt, mint 1910-ben. A világ 1850. évi ezüstkészletének nagyságát *Soetbeer* és *Lexis* adatai alapján 13 milliárd márkára becsülhetjük, vagyis nemcsak mennyiségre, hanem értékre is többnek a világ akkori aranykészleténél. Ez a készlet ugyanazon az ezüstartéken számítva 1931-ig 63 milliárd márkára növekedett, tehát az évi átlagos növekedési százalék 2% volt, tehát mindenképpen kevesebb az aranyénál, amit az Egyesült Államok bányahivatalának az 1800 és 1920 közti időszakra vonatkozó számításai is megerősítenek. Ha figyelembe vesszük, hogy 1850-ben az évi ezüsttermelésnek 40%-a szolgált monetáris célra, akkor feltehető, hogy a világ akkori pénzkészletében legalább 5.2 milliárd márka ezüst akadt, tehát az aragnál több. Viszont már 1895 táján is csak 18% került monetáris felhasználásra a világ évi ezüsttermeléséből, amely százalék 1910-ig csak tovább csökkenhetett. A világ pénzkészletében tehát az arany és ezüst aránya lényegesen más volt 1850-ben, mint 1910-ben.

A chartális fizetési eszközök legújabbkori növekedésére jó tájékoztatást ad a Népszövetségnek az 1928. évre vonatkozóan végrehajtott adatgyűjtése, amelynek adatai a megfelelő 1913. évekkel is össze vannak hasonlítva. Az 1913. évben *Cassel* szerint a világ aranykészlete 57.5 milliárd márka volt, ami 1928-ig 80.5 milliárd márkára ment fel, ami 40%-os növekedésnek felel meg. Ugyanez idő alatt a világ monetáris aranykészlete *Kitchin* szerint 32.3 milliárd márkáról 46.7 milliárd márkára, tehát 44.6%-kal nőtt. Már a Népszövetség szerint ez az utóbbi emelkedés csak 25% volna, mert 1913-ra 36 milliárd márkát, 1928-ra pedig 45 milliárdot számítanak

ki. A fontos azonban az, hogy ezekkel az emelkedési százalékokkal szemben a világ bankjegymennyiségének növekedése 106.9%, a folyószámlakövetelések növekedése pedig 133.4%, az egész pénzmennyiség növekedése pedig szerintük 112.6%, vagyis az 1913 és 1928 között eltelt tizenöt esztendő alatt a világ pénzkészletének általános növekedése több mint kétszer akkora, mint az arany növekedése. Ha a Népszövetség által a forgalomban volt pénzmennyiségnek a két időpontra megadott adatát a bankbetétfedezetek levonásával és a váltópénzek hozzáadásával módosítjuk, akkor az 1913-ban forgalomban volt egész pénzmennyiséget 126 milliárd márkára, az 1928-ban forgalomban volt mennyiséget pedig ennek a kétszeresére, vagyis 252 milliárd márkára becsülhetjük. Ez pedig azt jelenti, hogy amíg a világ 1913. évi pénzkészlete az akkori monetáris aranykészletének a négyszeresét tette ki, addig 1928-ban már a hatszorosát.

Ebből az utóbbi adatból kiindulva, most már azt a feladatot látjuk magunk előtt, hogy meghatározzuk a világ teljes pénzkészletét 1850-ben és 1910-ben, mert ha az ezüstvaluta felhagyása és a girális fizetési forgalom kifejlesztése egymást kompenzálták, akkor ezt csak úgy lehet értelmezni, hogy a világ egész pénzkészlete ugyanolyan arányu növekedést ért el 1850 és 1910 között, mint az aranykészlet. Az 1913. évi egész pénzmennyiség és az 1910. évi aranykészlet alapján az 1910. évi egész pénzmennyiség 120 milliárd márkára becsülhető. Ha ez a pénzmennyiség ugyanolyan arányu növekedés eredménye lenne, mint az 1910. évre 52 milliárd márkában megállapított arany mennyiség, akkor 1850-ben a 10 milliárd márká aranyhoz képest 23 milliárd márkát kellett volna az összes pénzeknek kitenniök, amit, tekintettel az akkor még tulnyomóan ércpénzforgalomra és ennek az aranyra és ezüstre vonatkozóan fentebb kiszámított 10 milliárd márkás értékére, valószínűtlennek és legalább is további bizonyításra szorulóknak tartunk. Mivel pedig az árszínvonalat csak a pénz egész mennyisége, vagy az egészet teljesen meghatározó része irányíthatja, ennél fogva további bizonyításig el nem fogadhataliuk, hogy a világ aranytermelésének és az általános árszínvonalnak alakulása azért esik egybe, mert az árszínvonalat az aranytermelés nagysága szabta meg. Nincs is rá szükség, hogy ezt az egybeesést csak az aranytermelés elsőbbségével kelljen megmagyarázni, mert elméletileg is sokkal természetesebb az ellenkező magyarázat, mely szerint a mindenkori árszínvonal az, amely az aranytermelés költségeit és ezen keresztül az aranytermelés jövedelmezőségét és így végeredményben az aranytermelés nagyságát is meghatározza. Eszerint tehát aranyszüke a képzelődések világába tartozik, ha aranyvaluta idején az arany értékéhez képest az arany termelési költségei magasak, vagy ha effektív aranyvaluta nél-

kül, mint napjainkban, az arany árához képest magasak a termelési költségek. A háboru utáni időben nem volt technikai akadály a aranytermelés kiterjesztésének, de jövedelmezőségi akadályai voltak.

A fenti eredményt még megerősíti az a körülmény, hogy 1850-ben a pénz forgási sebessége csak jóval kisebb lehetett, mint 1910-ben és így 1850-ben még aránylag nagyobb pénzmennyiségnek is kellett volna lennie, mint 23 milliárd márkának.

A háboru utáni nagy áresés magyarázatához is teljesen felesleges és félrevezető az aranyszűke-magyarázat. Már rámutattunk arra, hogy az aranyvaluta feladásának az aranyérték csökkenését, tehát az aranyban kifejezett árak emelkedését kellett eredményeznie, amint másrészt az aranyvaluta helyreállításával az arany értékének emelkednie, tehát az aranyban kifejezett áraknak esniök kellett. Az első irányzat ott, ahol az aranyvalutánál maradtak, nevezetesen az Egyesült Államokban éreztette a hatását, de ezt a hatást még jelentékenyen megerősítette az aranyvalutától eltért országoknak a háborus pénzpoltika folytatásaképpen üzött inflációs pénzpoltikája. Tényleg csak az aranyvalutára való általános visszatérés volt az, amely ennek az inflációs irányzatnak végét vetett. Az aranyvaluta helyreállításával érvényesülnie kellett a leértékelt arany értékelkedésének, de megint nem az arany természetesnek mondható értékelkedése volt az, amely a következő korszak deflációs irányzatát annyira kiélezte. Kétségtelen, hogy az arany értékelkedését gyorsította a nem gazdasági eredetű és egyoldalú politikai fizetések nagysága, a reparációk és nemzetközi háborus adósságok, amelyek aztán a világ aranykészleteinek aránytalan megoszlását is eredményezték, sőt a világ nemzetközi hitelszükségletét és ezzel a nemzetközi eladósodást is fokozták. Erre a körülményre, amelynek súlya alatt minden nemzetközi valutarendszernek össze kellett volna előbb-utóbb omlania, s amelynek következményeiért ép ezért lehetetlen egyoldaluan az aranyvalutát felelőssé tenni, még vissza kell térnünk. Itt előbb azt kell megemlítenünk, hogy az áresést siettető, sőt részleges áresések formájában kiélező tultermelési jelenségek mutatkoznak a nyersanyagok és élelmiszerek termelésében, ami ezek árait, jövedelmezőségét és fizetőképességét csökkentette, tehát hasonló hatást kellett másodlagosan azokban a termelési ágakban okoznia, amelyek az előbbiekként mint eladók állottak szemben. A legvégzetesebb hiba, amit ennek a folyamatnak megítélésénél el lehet követni, az, ha tisztára monetáris változást látunk benne, azzal az époly tetszetős, mint hamis érvel, hogy ez a folyamat az egész árszinvonalat mozgásba hozta, tehát más, mint csak monetáris eredetű változás nem lehet. Ez az, amit *Cassel* is tesz azzal a gyöngö

ellenérvvvel, hogy az őstermelésben keletkezett tultermeléssel magyarázott áreséssel egyidejűleg ipari tultermelésről is beszélnek. (Id. mű 62. lap.) Ugyanakkor pedig az aranyvaluta terhére írja, hogy Hollandiában 1926 és 1935 között az általános árindex 105.8-ról 60.6-re esett, az élelmiszereké ellenben 104.9-ről 33.1-re, a nyersanyagoké pedig 103-ról 42-re. (Id. mű 233. lap.) Tényleg az őstermelés árainak esése már 1926-tól megindult, holott 1927 és 1928, mint a nagy dollár-kölcsonök évei, általában még csakis a fellendülés éveihez számíthatók és semmiképpen sem nevezhetők deflációs éveknek. Nem lehet tehát az őstermelési árak esését sem holmi deflációs politikára visszavezetni. Az kétségtelen, hogy az 1929 és 1931. évi pénzügyi nehézségek az őstermelési árak esését fokozták, mert az őstermelő országok egyben adós országok is, de ezek már másodlagos jelenségek voltak.

Amint az aranyvaluta feladása a háboru alatt idegen, nem gazdasági, hanem politikai okokra vezetendő vissza, ugy nem gazdasági, hanem csakis politikai okok felelősek azért a rendkívüli teherért is, amelyet az aranyvalutára a reparációk és háborus adósságok hárítottak. Nem kell másra gondolnunk, mint arra, hogy azok az egyoldalú és egész gazdasági életrendünkkel ellentétben álló, semilyen gazdasági fedezettel meg nem alapozható fizetések, amelyeket egyedül Németország a háboru végétől 1931 június 30-áig teljesített, még ha német számítás szerint is, nem kevesebbet, mint 77.3 milliárd márkát tettek ki, ami kereken annyi, amennyit az egész világ összes monetáris és nem monetáris aranykészlete 1926-ban ért. A Németország részéről 1931 előtt évente teljesítendő egyoldalú fizetés pedig annyi volt, mint a világ évenkénti egész aranytermelésének értéke és annyi, mint a *Reichsbank* egész aranytartaléka közvetlenül a háboru előtt. Pedig amíg kétoldalú kötelezettségeket csak árukban és szolgáltatásokban lehet teljesíteni, addig az egyoldalú kötelezettségek természetes teljesítésmódja a pénzben, tehát nemzetközileg az aranyban való fizetés. Semmilyen elképzelhető valuta-rendszer sem tudott volna érzékeny zavarok nélkül megfelelni egy ilyen tulzott igénynek, amelyet a reparációk és a belőlük törlesztett háborus adósságok az aranyvalutával szemben támasztottak. Következményükért, a világ aranykészleteinek aránytalan megoszlásáért sem lehet az aranyvalutát okolni. Sőt azt is be kell látni némi megfontolás után, hogy az aranykészleteknek ilyen mesterségesen aránytalanná tett megoszlása az aranymechanizmus bevált eszközeivel sem lett volna jóvátehető, mert ezeknek az eszközöknek abban az irányban kellett volna hatniok, hogy az összes reparációk végeredményben kizárólag árukkal és szolgáltatásokkal fizetessenek meg, ami e fizetések egyoldalú jellegével elvi ellentétben állott volna.

A világ aranykészleteinek aránytalan megoszlása, amely tehát olyan okokra vezetendő vissza, amelyek minden elképzelhető valutarendszer egyensúlyát felborították volna, s amiért az aranyvaluta semilyen formában felelőssé nem tehető, ma az aranyvalutára való visszatérésnek kétségtelen tehertétele. Az aranyvaluta egyik legnagyobb előnye abban a mechanizmusban állott, hogy a világ országai a nemzetközi aranyvalutarendszerhez való csatlakozásuknál fogva kénytelenek voltak egy nemzetközi árszinvonalhoz alkalmazkodni, ha aranykészleteiket elveszteni nem akarták és nem vásárolhattak több értéket a világpiacon, mint amennyit el is tudtak adni. Másrészt egy ország sem látott előnyt abban, hogy rendes viszonyok között egy meghatározott mértéket meghaladó aranykészletet gyűjtsön, hanem helyesebbnek látta, hogy felesleges aranykészletét a világpiacon árukra és szolgáltatokra beváltsa. Ez a mechanizmus azonban, amelynek működésével még foglalkoznunk kell, minden értelmét elvesztette, ha a rendkívüli politikai okokból felgyülemlett aranykészletek akkora méreteket öltenek, mint ezidőszert az Egyesült Államok és Franciaország esetében. Ezeknek a nagy aranykészleteknek birtokában ugyanis ezeknek az országoknak akkora árumennyiséget kellene a külföldről beengedniök, hogy az az illető országok belföldi termelési ágainak foglalkoztatását veszélyeztetné, viszont azok az országok, amelyeknek ezeket az aranykészleteket át kellene venniök, azzal a veszéllyel kerülnének szembe, hogy árukészleteiket elvesztik és a belföldön elviselhetetlen drágaságot teremtenek.

A világ 1913. évi monetáris aranykészletének 41.4%-a volt az Egyesült Államok és Franciaország birtokában. Az 1928-ig megnövekedett készletből azonban már erre a két országra 50% esett, amihez azonban még hozzá kell számítani Franciaországnak azokat a külföldi letéteit, amelyek az Egyesült Államokon kívül voltak elhelyezve. Ha ugyanis ezeket a letéteket a francia aranykészlethez kettős számítás veszélye nélkül hozzáadhatnók, akkor az említett két országnak a világ monetáris aranykészletéből való része már 1928-ban elérte volna a 60%-ot. E két ország bankjegyforgalma a világ 1928. évi bankjegyforgalmának 40%-át tette ki, úgyhogy aranykészletük többlete a világ monetáris aranykészletének több mint 10%-át érte el. Bankjegyforgalmuk aranyfedezete a külföldi francia letétek nélkül 55.3%-ra rugott, míg azokkal együtt a 70%-ot is elérte. A világ többi részében az átlagos fedezet 36% volt, a francia letétek leszámításával ellenben csak 27% lett volna, de ezt a francia letétek kettős számításáról mondottakon kívül tulságosan rontotta Szovjetország, amelynek bankjegyforgalma csak 5%-kal volt aranyban fedezve. Már az 1931. június 30-ára érvényes adatok szerint a világ monetáris aranykészletének tiszta

60%-a esett az Egyesült Államokra és Franciaországra, 1935 december végéig pedig ez a hányad 67-re ment fel. Ha az 1928. évi bankjegyforgalom adataiból azt a következtetést vonjuk le, hogy az Egyesült Államoknak és Franciaországnak a világ monetáris aranykészleteiből való normális részesedése 40%, amit a háboru előtti monetáris aranymegoszlás adatai is alátámasztani látszanak, akkor az említett két ország által tartott aranykészletfelesleg a világ jelenlegi monetáris aranykészletének 27%-ára rug.

A világ monetáris aranykészleteinek aránytalan megoszlása két sajátos formában érezte zavaró hatását a világ-gazdaság alakulására. Az aranyáramlás egyoldalú iránya az egyik oldalon fokozta a nemzetközi hitelszükségletet, a másik oldalon pedig megnövelte a nemzetközi kihitelező képességet. Amíg az Egyesült Államok bőven nyújtották a nemzetközi kölcsönöket, ezek a reparációk és háborus adósságok fizetésének hatását időlegesen ellensúlyozták. Amint azonban az új kölcsönök megszűntek, a felduzzadt kölcsönszolgálat a reparációs fizetésekkel csak kumulatív hatást válthatott ki, sőt amikor 1931-ben, elkésve, a reparációk és belőlük teljesített háborus adósságfizetések is megszűntek, az okozat káros hatásai csak az ok káros hatásai helyébe léptek. Fokozta ezt Franciaország nemzetközi hitelpolitikája. Franciaországnak rövidlejáratra kihelyezett s a politikai bizalmatlanságtól országról-országra hajtott külföldi tőkéje nemcsak nagyarányú és folytonos nemzetközi aranymozgalmakra vezetett, hanem az 1931 nyarán eszközölt hitelmegvonásokkal az angol fontnak az aranyparitásról való letérését is kikényszerítette, sőt az ezek ellen a rövidlejáratu szabad tőkék ellen való védekezés szüksége vezetett a valutakiegyenlítő alapok létesítéséhez is.

A francia külföldi letétek is egyik formája voltak a nemzetközi kihitelezésnek, még ha nem is a legkívánatosabb formája. Másrészt nagy valószínűség szól amellett, hogy 1928-ban ezek a letétek tulnyomórészt az Egyesült Államokban voltak elhelyezve. Emiatt a nemzetközi pénzügyi helyzetben 1928 vége és 1931 június 30-a között végbement változás kifejezésére alkalmas az az eltolódás, amely ugyanakkor a világ monetáris aranykészleteinek megoszlásában jelentkezik. Eszerint pedig azt látjuk, hogy amíg a világ monetáris aranykészletének növekedése 1928 vége és 1931 közepe között 1.03 milliárd dollár, addig az Egyesült Államok és Franciaország monetáris aranykészlete ugyanez idő alatt 1.76 milliárd dollárral nőtt meg, vagyis a világ többi részének birtokában levő monetáris aranykészleteknek ugyanakkor csökkenniök kellett 0.73 milliárd dollárral. Márkában kifejezve ez annyit jelent, hogy amíg az említett két ország monetáris aranykészlete 7.37 milliárd márkával nőtt meg, addig ebből

a világ monetáris aranykészleteinek növekedésére 4.31 milliárd, a világ többi országainak birtokában levő aranykészletek csökkenésére pedig 3.06 milliárd márka esett.

Az 1931. év közepe óta a világ monetáris aranykészleteinek megoszlásában lényeges változások történtek, még pedig Anglia javára, amit a *Währung und Wirtschaft* 1936 augusztusi számában közölt adatok felhasználásával készített alábbi táblázatunk mutathat meg:

Idő-pont	Monetáris aranykészlet milliárd márkában				Változás az előző időponttal szemben Md Mk			
	a világon	USA és Fr. orsz.	Nagy-britannia	Belg. Holl. Svájc	a világon	USA és Fr. orsz.	Nagy-britannia	Belg. Holl. Svájc
1931. VI. 30.	50.73	30.10	3.63	2.66	—	—	—	—
1932. XII. 31.	53.52	31.42	2.65	5.62	2.79	1.32	—0.98	3.01
1936. VI. 30.	61.40	35.19	7.52	3.93	7.88	3.77	4.87	—1.69
					10.67	5.09	3.89	1.32
						10.30		

Az aranyvalutára való visszatérésnek a háború után még egy különössége volt, amely napjainkban is nagy szerepet játszik és ez a stabilizációs árfolyam kérdése. Egy valuta stabilizálása egyszerre két irányban történik, egyrészt a stabilizáció idején fennálló belföldi árakkal és az ezeket kifejező belföldi pénzzel szemben, másrészt pedig a nemzetközi árakkal és ezek kifejezőjével, a nemzetközi pénzzel, tehát nemzetközi aranyvaluta mellett az arannyal szemben. Az előbit intertemporális, az utóbbit interlokális stabilizációnak nevezhetjük. Amikor például mi a pengőt bevezettük, intertemporálisan 12.500 papirkoronához, interlokálisan pedig $\frac{1}{3800}$ kg. aranyhoz stabilizáltuk. Nincs feltétlen biztosíték abban, hogy a kétirányú stabilizáció mindig összhangban lesz egymással. Lehetséges, hogy az egyik irányban megállapított valutaszint magasabbnak bizonyul, mint a másik. Általános nézet, hogy 1925-ben az angol fontot interlokális viszonylatban, vagyis nemzetközileg magasabban, a francia frankot pedig 1928-ban alacsonyabban stabilizálták, mint ahogy az intertemporális, vagyis belföldi stabilizációjuknak megfelelt volna. Az angol fontnak 1931. évi devalvációja és az azóta lefolyt összes devalvációs aktusok sem voltak egyebek, mint a valuták interlokális árfolyamának eltolása az intertemporális árfolyammal szemben. Elvileg a két árfolyamnak egybe kell esni és ha kettejük között eltérés van, akkor szabad piacon olyan mozgalmaknak kell megindulniuk, amelyek ezt az eltérést kiküszöbölik. Amíg ez meg nem történik, addig ugyanannak az árunak, amely az adott esetben egy valuta, ugyanazon a piacon, vagy legalább is két egymással szervesen össz-

szefüggő piacon egyidőben két ára volna. Mivel stabilizáció esetén, mint 1931 előtt, az állam csak az interlokális árfolyamot tartja minden eszközzel, természetes, hogy az alkalmazkodásnak csak az intertemporális relációban, tehát a belföldi árak változásával lehet lejátszódnia. Ha pedig a két reláció diszparitása esetén az állam az intertemporális árfolyamot igyekszik tartani, mint 1931 után, akkor az alkalmazkodásnak az interlokális relációban, tehát a valuta nemzetközi árfolyamának változásával kell végbemennie.

A stabilizációs árfolyam jelentősége a *Hume*-féle klaszikus példa és az inflációs tapasztalatok mellett újabb bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy olyasvalami, mint az általános árszínvonal, csakugyan létezik. Csak kiegyenlíthetetlen ellentmondás, ha olyanok, akik az általános árszínvonalat, az *Edgeworth*-féle *mean deviation of prices* fogalmát elvileg elvetik, a stabilizációs valutaárfolyamnak mégis nagy jelentőséget tulajdonítanak. *Keynes* az, aki az angol font 1925. évi interlokális stabilizációs árfolyamának már alig tulajdonozható jelentőséget tulajdonított és ugyanő az, aki a *Treatise on Money* első kötetében már alig fokozható élességgel az általános árszínvonal realitásával szembefordul. Ami az általános árszínvonalat illeti, kétségtelen, hogy annak minden időpontban statisztikai kifejezést lehet adni, anélkül, hogy számításaink eredménye szükségképpen többet adna az általános árszínvonal nominális meghatározásánál, mert nem bizonyos, hogy minden időpontban van egy egyértelmű és egyetlen általános árszínvonalunk. Így a túlértékelt angol fontra, valamint a leértékelt francia frankra legalább két általános árszínvonal állott fenn egyidőben. De ez az általános árszínvonal realitását nem csökkenti, sőt csak annál élesebben állítja szemeink elé. Viszont az angol font 1925. évi túlértékelésének önmagában nem lehettek volna olyan súlyos következményei, mint amilyenek 1931-ben mutatkoztak, ha először is a francia frank leértékelése 1928-ban nem került volna vele szembe és ugyanakkor a világgazdaság már érintett egyéb tényezői nem hatottak volna abban az irányban, hogy a keletkezett diszparitást szűkités helyett kiszélesítsék.

Az angol font nemzetközi árfolyamának 1925. évi stabilizálása 10%-kal magasabban, a francia frank nemzetközi árfolyamának 1928. évi rögzítése pedig 10%-kal alacsonyabban történt, mint ahogy belföldi stabilizációjuknak megfelelt volna. Ezzel szemben azonban a font a frankhoz képest 1935 márciusában már 43%-kal volt devalválva, aminek igazolására tehát a fentiek szerint a font és a frank között fennállott 20%-os különbség már nem lehet elegendő. Sőt még azt sem lehet mondani, hogy a fontot a devalváció tulhajtására csak a dollár leértékelése kényszerítette, mert hiszen a font 1932 utolsó két hónapjában már 33%-kal volt devalválva,

holott a dollár leértékelése csak 1933 márciusában következett be.

A stabilizációs árfolyam nemzetközi változtatása az 1931 óta letelt idő alatt sokkal több lett annál, mint hogy egy valuta interlokális és intertemporális stabilizációs árfolyama között mutatkozó diszparitást kiküszöbölje. A devalváció kereskedelempolitikai és konjunkturapolitikai eszközzé lett, ami azt a nagy veszélyt rejti magában, hogy az országok ennek az eszköznek tetszésszerű alkalmazásáról a jövőben sem fognak könnyen lemondani. Már is hangzanak el olyan hangok, hogy a nemzetközi valutastabilizáció nem kívánatos, mert a kormányokat egy belső gazdasági egyensúlyra való törekvésükben tulságosan megkötné és akadályozná, amint azt is emlegetni szokás, hogy egy ország sem hajlandó a saját belső gazdasági egyensúlyát egy idegen ország gazdaságpolitikájától függővé tenni és e gazdasági egyensúlyt kitenni annak, hogy egy idegen ország gazdaságpolitikája megbont hassa. A nemzetközi valutastabilizáció tehát mint egy „stable and rigid system of international relations“, mint egy tulmerev rendszer jelentkezik. Ez állásponttal elvileg össze sem fér egy olyan célkitűzés, amely értékálló valutaalap után kutat és az aranyvalutával szemben is azt a kifogást teszi, hogy nem eléggé értékálló. Meg kellett értnünk, hogy most már nem is az arany bizonytalan értékállandósága a baj, hanem az, hogy az aranyvalutára való visszatérés egy „extremely rigid system“-et, egy tulságosan stabil rendszert ad!

Sokan vannak, akik a világ összes gazdasági bajait monetáris eszközökkel akarják meggyógyítani. Ezek számára a valutapolitikai szabadság, a manipulált valuta, a *managed currency* fő követelmény. Ha ugyanakkor netalán a valutastabilizációt is kívánatosnak tartják, ez csak következetlenségüket bizonyítja. Ugyancsak a valutapolitikai szabadság megmentésére irányuló törekvésben leli magyarázatát az a követelés is, hogy az aranyvaluta helyreállítása esetén az aranypontokat mesterségesen ki kell tágitani 2%-ra, mert ezáltal az egyes országok valutapolitikáját az aranymozgalmak kevésbé tudnák befolyásolni és megzavarni. E követelés megítélésére érdemes rámutatni arra, hogy a font aranyexportpontja a háboru előtt 4.827 dollár, a fontdevalválás előtti időben ellenben 4.8534 dollár volt, aranyimportpontja pedig ugyanakkor (1912-ben) 4.89 dollár, illetve (1931 júniusában) 4.8873 dollár volt. A különbség tehát az aranyexportpont és az aranyimportpont között a háboru előtt 0.063 dollár volt s ez napjainkig 0.0339 dollárra esett. A font dollárparitásának hányadában kifejezve az aranypontok különbsége a háboru előtt sem érte el a 2%-ot, mert csak 1.3% volt s ez most 0.7%-ra esett. A font-frankviszonylatban ez a százalék 1912-ben 0.8, 1931-ben pedig 0.5 volt. A „nemes“ valuták

40%-os leértékelése idején különben is nehéz belátni, hogy mi értéke, jelentősége és haszna lehetne egy ilyen jelentéktelen tágitásnak, ha csak az egyes országok valutapolitikai szabadságának megóvásáról van szó. Ha pedig a politikai biztonságot hajszoló nemzetközi aranymozgalmak költségesebbé tételére törekednénk, akkor is kevés volna az aranyszállítás költségeinek 1%-ra való emelése a sokkal nagyobb kockázattól félő tőkével szemben. Az utóbbi körülmény azonban az előbbinél nagyobb meggondolásra érdemes és a francia jegybank háboru előtti gyakorlatára gondolva, nem látnók az aranyvaluta fejlődésben levő gondolatával összeegyeztethetetlennek az aranymozgalmak megnehezítését és megdrágítását, mint ahogy Jones, az orthodox aranyvaluta álláspontjáról, jogosan teszi.

Felvetődhetik azonban a kérdés, hogy az aranyvaluta lényege nem az aranymozgalmak szabadságában áll-e, mert hiszen a francia jegybank háboru előtti gyakorlata is csak egy bimetallisztikus valutarendszer maradványa volt, amit mutat az, hogy ezüstöt adtak ki, amikor az aranynak prémium nélkül való kiszolgáltatását megtagadták. Az aranyvaluta klasszikus előnyének mondott aranymechanizmus keltekének látszhatik, hogy az aranymozgalmak szabadok legyenek. A Népszövetség kiadta *World Economic Survey* 1935/36. évi kötetében (245—246. lap) *Condliffe* arra az álláspontra is helyezkedik, hogy az aranyvaluta tulajdonképpen előnye abban van, hogy a nemzetközi fizetési mérlegek rövidlejáratu kiegyelítését végzi az aranymozgalmak útján, a nemzetközi bankgyakorlatnak legmegfelelőbb módon. *Condliffe* rámutat arra is, hogy elméletileg a nemzetközi fizetési mérlegek rövidlejáratu kiegyenlítése nemzetközi hiteleszámlolás útján is lehetséges volna, csak kár, hogy nem mutat rá azokra az elméleti okokra, amelyek a fennálló bankgyakorlatot igazolják.

Énnek a kérdésnek további vizsgálata átvezet most már tárgyunk leglényegesebb részének tisztázásához. Az aranymechanizmusról van szó, amely csakugyan az aranyvaluta lényegét teszi ki s amelyet az utóbbi időben annyira megtéptak azzal, hogy az aranymechanizmus irányelveit csak játékszabályoknak nevezték el, amelyeket a valutapolitika követ, ha akar és saját szempontjából nem is baj, ha néha nem követ. A Népszövetség aranybizottsága 1932. évi zárójelentésében tömören rámutat azokra a hibákra is, amelyeket az aranymechanizmus állítólag már a háboru előtt felmutatott és különösen a *gold exchange standard*-nek az aranymechanizmusra gyakorolt hatását emeli ki. A háboru utáni idővel kapcsolatban azután kifejti azokat az érveket is, amelyek a *gold exchange standard*-el szemben még elhangzottak.

Az aranymechanizmus a maga teljes tisztaságában csak

kizárólagos aranyérmeforgalom mellett érvényesülhet. Erre az állapotra, vagy legalább is csak az ezt az állapotot erősen megközelítő állapotra érvényes igazán az aranymechanizmus klasszikus elmélete. Eszerint nemzetközi aranyvaluta mellett két ország egymásközötti forgalmában, harmadik és további országokat az egyszerűség kedvéért figyelmen kívül hagyva, az egyik ország csak úgy vásárolhat többet a másiktól, mint a másik az egyiktől, ha a vásárolt többletet aranyexporttal fizeti meg. Ha például A. ország vásárol többet B.-től, mint B. ország A.-tól, akkor A. aranyat exportálni, B. pedig aranyat importálni fog, minélfogva A.-ban az árak a csökkentett pénzmennyiség folytán esni, B.-ben pedig a növekedett pénzmennyiség folytán emelkedni fognak. Folytatólag tehát B.-nek érdekesebb lesz A.-ban vásárolni, mint előbb, viszont A.-nak kevésbé lesz érdemes B.-ben vásárolni, minélfogva most B. ország fog többet vásárolni A.-ban, mint A. ország B.-ben és így B. fog aranyat veszteni, A. fog aranyat nyerni, vagyis az A.-ból B.-be vitt arany B.-ből A.-ba vissza fog kerülni. Azt lehet tehát mondani, hogy az aranymegoszlás A. és B. között tartósan meg nem változhatik, mert valahányszor az egyik ország a másiktól többletet vásárol, ezt a vett árutöbbletet végeredményben csak egy eladott árutöbbslettel fizetheti meg. Az arany csak egy időleges fizetés, ideiglenes kiegyenlítés, kézizálog, fedezet, biztosíték, akár egy váltó, amelynek azonban a lejáratát meghatározva nincs, hanem azt az aranymozgalommal kikényszerített árváltozás szabja meg. Ez az arany, akár a váltó, harmadik személyre, harmadik országra forgatható és a nyomában járó árváltozásnál fogva a kibocsátó országtól sem szakad el egészen, hanem elvileg oda vissza kell térnie, még ha eredeti érmealakját meg is változtatja és így már rá sincs írva, hogy honnan ered. Kamatot ugyan nem hoz és ezért le sem számítható, termelési költsége is van, meg luxusáru is marad, de azért a váltóval sok analógiája van.

Próbáljuk meg most már az aranymechanizmus működését leírni anélkül, hogy az aranymozgalmakról említést tennénk. Az egyik ország, A., többet vásárol a másik országtól, B.-től, mint viszont. Ennélfogva A.-nak, hogy a B.-től vásárolt többletet véglegesen meg tudja fizetni, előnyösebbé kell tenni a vásárlást B.-nek A.-ban, vagyis le kell szállítania az általános árszinvonalát B.-hez képest. Most már nemcsak B. lesz hajlandó A.-ban többet vásárolni, hanem A. is csökkenteni fogja vásárlásait B.-ben, vagyis az A. oldalán keletkezett vásárlási többlet a B. későbbi vásárlási többletével ki fog egyenlítődni. Elmondhatjuk tehát az aranymechanizmus működését anélkül, hogy magáról az aranyról egy szót is említenénk. Ha pedig a mechanizmus működését ebben a formájában szemléljük, lehetetlen rá nem ismerni arra az árszin-

vonalleszállításra, vagy árszintkülönbségelődésre, ami az 1931 óta végbevitt devalvációk lényege volt. De amikor ekkora hasonlóságot látunk, mégis rá kell mutatnunk arra az óriási különbségre, ami a kettő között fennáll. Amíg az aranymozgalmak mechanizmusa ott idézi elő az árszintváltozást, ahol az tárgyilag elkerülhetetlenné vált, addig a devalváció teljesen arbitrárius és ott is csökkentheti az árszinvonalat, ahol az aranymechanizmus az árszintet emelte volna és az árszintcsökkentést tetszése szerinti mértékig viheti, holott aranymechanizmus mellett ennek immanens korlátai vannak. Természetesen az aranymechanizmus nem minden. Nem pótolhatja az egész gazdaságpolitikát és nem tehet jóvá más irányban tetszésszerinti számmal és mértékben elkövetett hibákat.

A tiszta aranymechanizmus azonban, mint már kiemeltük, csak kizárólagos aranyérmeforgalom mellett lehetséges. Ilyen pedig tudvalevően a háboru előtt sem volt. A háboru előtti aranymechanizmus tehát szintén csak egy módosított képződmény volt. Először a világ országai az aranyalapot különböző mértékig és módon fogadták el. Ez azonban még nem okozhatott bajt, amíg az arányok az egyes országok aranyvalutarendszere között csak hosszabb idő leforgása alatt változtak. Másodszor az aranymozgalmak igen különböző hatást válthattak ki aszerint, hogy az arany a jegybank fedezetét gyarapította és új bankjegykibocsátás alapjául szolgált, amelyre még bankbetétek épülhettek fel, vagy csak kereskedelmi bankok készletébe került és így csak betéteket fedezhetett, vagy mint érme forgalomba került, vagy végül egy magánosnak kincsgyűjtés céljaira szolgált. De még ezeknek a lehetőségeknek se tudnánk különös jelentőséget tulajdonítani, mert az aranymozgalmak természetes irányának tartjuk, hogy a legeredményesebb kihasználás irányában haladtak, tehát társadalmi átlagban ezt el is érték. Az azonban kétségtelen, hogy egy aranyérforgalom és egy fedezeti aranyvaluta között az aranyáramlások hatása tekintetében legalább is időbeli és mértékbeli különbségnek kell lennie, amely különbséget azonban a jegybankoknak a háboru előtt igen jól működő kamatlábpolitikája messzemenően kiegyenlített. Ez a kamatlábpolitika azonban már egy erősen módosított aranymechanizmust hozott létre, mert az aranyalap megvonta határok között megmaradva, az aranyáramlások csökkentésével és kívánt hatásuk gyorsításával idézte elő az aranymechanizmus természetes következményeit.

A *gold exchange standard*-el szemben elhangzott az az érv, hogy inflatorikus jellegű, mert a világ valutarendszerének aranyalapját a tényleges monetáris aranykészleten túl megnöveli. Ennek az érvtnek nem tudnánk jelentőséget tulajdonítani azért, mert ez csak egy szigorúan metallisztikus ál-

láspontról volna helytálló és ellenkezik az aranyvaluta egész fejlődéstörténetével, amely az aranyérc mind nagyobb háttérbe szorulásával egyértelmű, anélkül, hogy ez mindjárt egy szekuláris inflációs irányzatot jelentene. Egyszerűen a pénzforgalom és pénzszükséglet növekedése történt az aranyalap jobb kihasználásával. Már az az érv, hogy a *gold exchange standard* aranymozgalmi az aranydevizás országok szenvedő társává tehetik az aranyvalutás országot, igaz és az aranyvalutás országot nagyobb óvatosságra készítheti, mint amekkorát neki az eddigi rendszer nyújtani tudott. A Népszövetség aranybizottságának ebben az irányban tett javaslatai, nevezetesen a nemzetközi fizetések bankjának közreműködésére való utalás csak megerősítheti a bizottságnak azt az álláspontját, hogy a *gold exchange standard* inkább az aranyvaluta fejlődésének irányvonalába esik, mintsem annak útjában áll.

Ebben az értelemben lehet csak magyarázni azt a változást is, amely a háboru előtti idővel szemben az aranyérmeforgalomban mutatkozik. Az 1913. évi aranyérmeforgalomnak 1928-ban már csak a 22.2%-át találta a Népszövetség adatgyűjtése. A Népszövetség szerint számított 1913. évi pénzforgalomnak még 10.6%-át tették ki az aranyérmék, 1928-ban ellenben már csak 1.1%-át. Az aranyalap gazdaságosabb kihasználásának kell megnyilvánulnia abban, hogy a világ monetáris aranyának a jegybankkészletekbe kell kerülnie.

Ezzel ellentétes fejlődésnek látszhatik, hogy a világ vezető pénzhatalmai, nevezetesen Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország a jegybankok aranykészleteitől elválasztva valutakiegyenlítő alapokat gyűjtenek, amelyek a jegybankok aranykészleténél nem sokkal kisebbek. Ezekben az alapokban a rövidlejáratra visszavonható külföldi letétek zavaró hatása ellen való védekezést láthatunk oly aranykészletek gyűjtésével, amelyek kiáramlása a belföldi fizetési forgalom pénzellátását nem veszélyeztetheti. Ezekben a valutakiegyenlítő alapokban a jegybankok aranykészleteinek olyan racionálisabb felhasználását láthatjuk, aminek nem az aranyvaluta elve, mint csak a bankjegyfedezeteknek a 18. század hagyományainál megrekedt rendszere állott az útjában. Az aranyvaluta racionalizálása útjában ugyanis nem lehet megállni a jegybankok aranyfedezete előtt. A háboru előtti időben a jegybankok a törvényes fedezeti arányt meghaladó aranykészletet tartottak és ennek a készletnek csak azt a részét tekintették felhasználhatónak, amely a törvénnyel előírt fedezetet meghaladta. A többi tehát úgy volt sterilizálva, akár az Egyesült Államok és Franciország túl nagy aranykészletei a háboru után. Pedig a 18. század angol jegybankja nem azért tartott egyharmados aranyfedezetet, hogy ahhoz ne lehessen

hozzányulni, hanem azért, mert ennyi volt elég ahhoz, hogy bankjegyeinek aranyra való beváltása iránt hozzáforduljon minden igényt bármikor ki tudjon elégíteni. Már a 19—20. század kereskedelmi bankjai azt a tapasztalatot szerezték, hogy bankbetétek fedezésére 10%-os fedezet is elég és az Egyesült Államok bankjai az 1931. év előtt a takarékbetéteket már csak 3%-kal fedezték, csak a folyószámlakövetelések fedezésére tartottak átlagban 11%-ot. A 33 és 40%-os bankjegyfedezetek fenntartása tehát, különösen amikor azokhoz még hozzányulni sem lehet, egyáltalán nem indokolt. Az arany jelenlegi magas ára nyomában megindult a jegybankok aranykészleteinek felértékelése. Ez, ha az arany értékelődése arányában történik, máris olyan hatású, mintha a 40%-os fedezeti arányt kb. 25%-ra, a 33%-os fedezeti arányt kb. 20%-ra csökkentették volna le. Nagyon elhibázott volna, ha ennek nyomában a bankjegyforgalmat megnövelnék, vagyis az arany felértékelését kimondott inflációra használnák fel. Sokkal helyesebb volna, ha az így a bankjegyfedezeten belül felszabadult arany mennyiséget a valutakiegyenlítő alapok utmutatása szerint az aranyfedezet kettéosztására használnák fel, ami gyakorlatilag azt jelentené, hogy a bankjegyek kötelező aranyfedezetét csökkentenék. Ebben az esetben azonban valószínű, hogy az arany jelenlegi túlhajtott magas ára nem tudna megmaradni és így az aranykészletek felértékeltsége sem maradhatna fenn. Csak ezzel csökkenne igazán is a bankjegyek jelenlegi kötelező aranyfedezete. Ez pedig igen szükséges volna egy racionalizált aranyvalutarendszerben, mert a 33 és 40%-os aranyfedezeteknek tabuszerű fenntartása más-sal, mint a hagyományok túlhajtott tiszteletével nem magyarázható. Egy ilyen változtatás még azt sem tenné feltétlenül szükségessé, hogy a jegybankok az eddiginél kevesebb aranykészletet tartsanak, csak éppen a bankjegyek aranyfedezetén kívül egy ennél még nagyobb másik aranykészletünk is lenne, amelyet mint ilyet vagy ki se mutatnának, vagy ha ki is mutatnák, akkor is a bankjegyek aranyfedezetétől elkülönítve. El lehetne képzelni, hogy a bankjegyek kötelező aranyfedezete csak 10%-ot tesz ki és még attól sem volna szabad összedülnie a világnak, ha ez a 10% átmenetileg nem volna meg: mert ha mindig érintetlenül meg kellene lennie, akkor még erre a 10%-ra sem volna szükség. Ugyanakkor lehetne azonban a jegybanknak egy hosszabb időre is erősebben lecsökkenthető másik aranykészlete, amely időnkint a kötelező bankjegyfedezet háromszorosát is elérhetné, vagy akár még ennél is többet.

Ennek a javaslatnak, amelyet a helytelen aranyszűke-
 érv alapljáról már ismételten hangoztattak, s amelynek irá-
 nyában ma annyi jel mutatkozik, csak egyetlen igazolását
 akarjuk itt megkísérelni. Cassel már többször idézett könyvé-

ben kiemeli, hogy a világ monetáris aranykészlete 1934 július végén több volt, mint 1934 folyamán a világ összes országaiba importált áruk értéke. Ugyanakkor kiemeli azt is, hogy az aranymozgalmak nem a nemzetközi áruforgalom érték-különbözeteinek kiegyenlítésére szolgáltak, hanem a nemzetközi tőkemozgalmakat viszik végbe. Ez a tény, amennyire kétségtelen, annyira lényeges az aranyfedezetek tulajdonképpeni hivatásának megítélése szempontjából. A nemzetközi fizetési mérlegek a szolgálatok hozzászámításával áruforgalmi tételekre és tőkeforgalmi tételekre oszthatók szét. Az angol terminológia ennél talán még szerencsésebb is. Eszerint ugyanis az áruforgalmi tételek mint a jövedelemszámla tételei különülnek el a tőkeszámla tételeitől (*balance of payments on income account, b. of p. on capital account*). Van valami analógia a két nemzetközi fizetési forgalmi tétel és a bankbetéteknek két faja, a folyószámlabetétek és a takarékbetétek között. Amint a bankbetétek is szembenállanak a bankbetétfedezettel, a folyószámlabetétek inkább jövedelemforgalmi vonatkozásban, a takarékbetétek pedig inkább tőkeforgalmi vonatkozásban, úgy állanak szemben a nemzetközi fizetési forgalom jövedelemforgalmi és tőkeforgalmi tételei az aranyfedezettel, mert az aranyfedezet tulajdonképpen ez utóbbinak fedezésére szolgál s a bankjegyfedezeti jelleg csak a nemzetközi fizetések jövedelemforgalmi tételeinek fedezésére szolgáló eszköz, melytől az aranyfedezetet, mint a nemzetközi fizetések tőkeforgalmi tételeinek fedezésére szolgáló eszközt kívánatosnak látszik különválasztani. Csak amíg a bankbetéteknél a folyószámlabetétek fedezeti igénye a nagyobb, addig a nemzetközi fizetési forgalomnál a tőkeforgalmi tételeké.

Az aranyvaluta legnagyobb előnye, hogy amellet, hogy tulnyomórészen monetáris használatban van, nem szűnt meg teljesen árunak is lenni és hogy akkor, amikor a mindenkori aranykészletek még mindig sokkal nagyobbak, mint az évi aranytermelés értéke, ugyanakkor az aranynak termelési költségei vannak, amely az áruk világával és az árrendszerrel azonkívül is összeköti, hogy valutáris stabilizációs ára van. De az aranyvaluta fejlődési iránya az aranyércvalutától való egyre nagyobb eltávolódás irányában, tehát a nominalizmus felé halad. Elvileg a pénz lényege valóban nominalisztikus. De már akkor, amikor az aranyvalutának a mai helyzetből kivezető racionalizálása útját keressük, uton-utfélen beleütközünk olyan nehézségekbe, amelyek az aranyvaluta metallisztikus alapjának tulságos elhagyásából származnak.

Neubauer Gyula.

Vándorlások és gyarmatok.*

Nem az első alkalom ez, hogy a Közgazdasági Társaság előtt van szerencsém a vándorlások kérdéséről beszélni. Legelőször 1912-ben tartottam előadást abból az alkalomból, hogy egy külföldi társaság felhívott arra, hogy a vándorlások és a szociálpolitika viszonyát fejtsem ki. Abban a jelentésben, amely későbbi genfi meghívásomnak jogcíméül szolgált, kimutattam azt, hogy a nemzetközi vándorlás szerves funkciója a világgazdaságnak; az a hivatása, hogy karöltve a szabad árucserével és tőkeforgalommal, a különböző nemzeteknek életszínvonalát egymáshoz közelebb hozza és felemelje.

A második alkalom, amikor ezzel a kérdéssel foglalkoztam, közvetlenül a háboru után volt, amikor még a szabad vándorlásokhoz szokott Clemenceau azt hitte, hogy Németországból 20 millió ember fog kivándorolni. A valóság azonban az volt, hogy a tengerentuli államok saját életszínvonaluk megvédése érdekében a vándorlásoktól egyre inkább elzárkóztak.

Ennek világgazdasági következményeiről volt alkalmam legutóbb beszélni és írni.¹ Most pedig a témám e két problémakörnek viszonyával foglalkozik, amely aktuálisná vált az u. n. elégedetlen hatalmak követelése folytán, e hatalmak részben azzal okolván meg követeléseiket, hogy a világvándorlások híján, vagy azok meg nem felelő volta miatt nekik is telepítési kolóniákra van szükségük. Ezt a követelést általában két motivumkörrel támogatják: az egyik, a politikai jellegű, nagyhatalmi presztizsükre vonatkozik, a többi érv pedig gazdasági jellegű és idetartozik az a motívum is, amelyet előadásom közelebbi tárgyául választottam.

Bár összefüggnek, mind a két motivumkörrel külön fogok foglalkozni.

Rámutatnak ezek a hatalmak, amelyek közül Olaszország tulajdonképpen — legutóbb tett saját kijelentése szerint —

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 okt. 9-iki ülésén tartott előadás.

¹ L. szerző Pester Lloyd 1936 június 29, 30 és aug. 1 számaiban „Internationale Wanderungspolitik“ c. cikksorozatát és a *Contre-Migration et Politique d'Emigration* c. tanulmányát a *Revue Economique Internationale* ez évi novemberi számában.

Etiópia meghódításával kivált és koloniális követeléseket egyelőre nem támaszt, tehát főleg Németország, Lengyelország és Japán arra, hogy tisztán a statisztika világításában jelenleg kilenc gyarmati anyaállam van a világon. Ezek csak 23%-át bírják a világ lakosságának és csak 14 százalékát a világ területének, mindazonáltal a világ lakosságának $\frac{3}{4}$ -e és területének 66%-a van — hogy úgy mondjam — az ő politikai és gazdasági irányításuk alatt, ami természetesen hatalmuk és népsűrűségük főalapjává vált. Ha azonban ezt, az elégedetlen hatalmakra méltán izgató statisztikai képet közelebbről elemezzük és azt vizsgáljuk, hogy ez a mai helyzet hogyan jött létre, az elégedetlenségüket mi magyarárok, akik ebben a kérdésben közvetlenül érdekelve nem vagyunk, mégis más szemmel fogjuk megítélni. Ez a helyzetkép tudniillik annak következménye, hogy elsősorban a jelenlegi kolonias birodalmaknak és ezek közül a vezető hatalmaknak demografikus alakulása, másodsorban pedig az ő megfelelő belátó, hódító, telepítő és gazdaságpolitikájuk volt az, amely az ő fölényüket ily módon érvényre juttatta. A leggazdagabb világbirodalom, a Brit Birodalom, annak tulajdoníthatja a jelenlegi hatalmát, hogy már a „kolonizálási korszak”-ban elsősorban az u. n. telepítő-gyarmatokra irányult a figyelem és hogy azután megvolt az azoknak felvirágoztatására szükséges viszonylagos földműves népfeleslege. Már a 17. és 18. században kb. kétmillió embert és tulnyomólag jó földművelő elemet tudott tengerentúlra, a mérsékelt éghajlatu területekre kivinni, de ezekből a területekből nem zárta ki a többi nemzeteknek szegényebb lakosságát sem (a 18. század végéig egyedül kb. 200.000 németet bocsátottak be). Végül harmadszor ezeknek a területeknek megengedte, hogy ezek mind gazdaságilag, mind politikailag autonóm fejlődést vegyenek.

Az elégedetlen hatalmak elfelejtik azt, hogy Nagybritannia ma már nem egy egységes koloniális terület felett rendelzik, mint akár a francia, akár az amerikai birodalmak. Az anyaország elfogadta az északamerikai államok függetlenségi harca után a „dominion-status”-felfogást, amelynek következtében a legnagyobb területek: Kanada, Ausztrália, Újzéland és Dél-Afrika idővel tulajdonképpen független államokká váltak, önálló gazdasági, sőt külügyi politikával. Ezek tehát tulajdonképpen csak kölcsönös önkéntes védelmi kötelezettségben állanak kb. úgy, ahogy nálunk számosan valaha elképzelték Ausztriával való kapcsolatunkat.

Ezzel szemben a hatalmas spanyol-portugál kolóniális birodalom abban ment tönkre, hogy elsősorban kizsákmányoló jellege volt. A spanyol központi hatalom arra törekedett, hogy az új területeknek — amelyeknek nagy része nem volt a mérsékelt égöv alatt — a nemesfémét, gyöngyeit, fűszereit az anya-

ország gazdagítására fordítsa, ellenben a saját lakosságát részben hadászati szempontokból — mivel folyton európai háborúkkal volt elfoglalva — részben pedig a népesség nagy csökkenésének és a merkantilizmus tanainak hatása alatt, ott-hon tartsa. Egész Spanyolországból a „kolónizálás korszaka“ alatt számításaink szerint csak kb. 200.000 ember ment ki a kolóniákba. Ugyanilyen jellege volt az első francia gyarmati birodalomnak is, amely a mérsékelt égöv alatt lévő gyarmatait, nevezetesen Kanadát és Louisiánát szintén nem tudta vagy nem is akarta megfelelő népességgel ellátni és ennek következtében ezek a területek a szomszédos népesebb területekkel való harcokban, különösen az angol-francia gyarmatháborúban még a 18. században, veszendőbe mentek. A 19. században a franciáknak egy új gyarmatbirodalmat kellett alapítaniuk, de az már nagyrészt tropikus területen volt és csak részben, Észak-Afrikában feküdt a mérsékelt égöv alatt. E kolóniákba különben már csak azért sem irányítottak megfelelő számú embert, mivel náluk korán állott be születéscsökkenés. Gazdaságilag pedig teljesen centralisztikusan kezelték és nem engedték önállósághoz jutni a gyarmatokat. Azok, amint azt a világháború mutatta, elsősorban népességekiegészítésre szolgáltak, hiszen az új francia birodalomban jelenleg 100 millió ember lakik.

Az elégedetlen hatalmak főleg azzal érvelnek, hogy az ő népességük jelenleg *gazdasági* szempontból van kolóniákra utalva. Nem feladata előadásomnak az idetartozó négy főérv közül hárommal közelebbről foglalkozni, ugymint: 1. a nyerstermények megszerzésének kérdésével, 2. az árupiac kérdésével, 3. a tőkebefektetés nagyobb lehetőségével, hanem csak a negyedikkel, t. i. azzal az állítással, hogy ezek az országok túlnépesek és ennek következtében kivándorlásra is vannak utalva. Ez különben összefügg a többi kérdéssel: a nyerstermény és élelmiszer hiányos biztosítottágával, ami nemzeti veszedelmet különösen a háborus időkben jelent, amikor azonban szerintünk nincs „biztos“ megoldás.²

Amikor most áttérünk ennek a gazdasági érvnek a vizsgálatára, akkor nem szabad elfelednünk azt, hogy a túlnépeség fogalmáról a legellentétesebb nézetek uralkodnak az egyes nemzeteknél, úgyhogy azt kell mondanunk, hogy az még a nemzeti pszichológia körébe tartozik és így a mai fenyegető zavaroknak és nemzetközi feszültségnek egyik főoka.

Legkevésbé szabad a túlnépeséget egy egyszerű formulára visszavezetnünk, az ugynevezett aritmetikai népsűrűségre, mert hiszen ezen az alapon Belgium kedvezőtlenebb szociális és gazdasági helyzetben volna, mint Magyarország

² Ami a háborúban való ellátást illeti, a kolóniák semmi garanciát nem nyújtanak, amint ezt Németországnak gyarmataitól való gyors elvágása az 1914—1918. évi háború alatt bizonyítja.

és Lengyelország, sőt még mint Kína is. Még ha a megítélés alapjául a termékeny területeket vesszük is, akkor sincs elégséges alap megfelelő objektív összehasonlításra a mai szociális világfelfogás szerint. Ma Németországnak 83%-a termékeny vagy mivelhető terület, holott Olaszországnak csak 74%-a, Japánnak csak 30%-a. Viszont Japánban 4-szer annyi ember él meg egy hektáron mint Angliában. Hogy egy országnak a népsűrűségét helyesen és nemzetközileg is összehasonlítható alapon ítéljük meg, tekintetbe kell vennünk az összes természeti kincseit, tehát nemcsak az élelmiszer termelésre alkalmas földeket, hanem az összes bányákat, legelőket, stb., tekintetbe kell vennünk emellett a népnek a kultúráját, tudományos és technikai felszereltségét és amit ma nagyon szeretnek elfelejteni, a beidegzettségét a világgazdaságba. Tagadhatatlan, hogy még mindig a világgazdaság korszakában élünk és hogy egy ország milyen színvonalon él, az ma is nagymértékben attól függ, hogy milyen előnyöket tud magának biztosítani a nemzetközi versenyben. Ebben a tekintetben is a mai felfogás szerint a legfontosabb indexe egy ország népsűrűségének és ennek következtében annak az eldöntésére is a legfontosabb mérték, hogy vajjon túlnépes-e, vagy alulnépes: a munkásság átlagos háztartása. Nem állítom azt, hogy emellett a családi budget-kérdés mellett nincsenek egyéb fontos indexek is, amelyek ennek a kérdésnek magyarázatánál számbaveendők, pl. a munkanélküliség foka és tartama, az emberi élettartam és számos más másodrendű index; azonban statisztikailag használható módon mégis leginkább az átlagos, tehát főleg a munkáséletmódot kell elfogadnunk, ha valamelyes nemzetközi konszenzusra, általánosan elfogadható összehasonlító alapra akarunk szert tenni. A különböző termelési faktoroknak nemzetközi összefüggése a munkamegosztás, a forgalmi technika haladása folytán egyre erősebb lesz és hogyha ma egyes országokban túlnépeség állott be, illetve az élelmi-, illetve nyersanyag-ellátás körül is fenyeget veszély, — mint Németországban — az nem a világgazdasági rendszernek, sem nem a ma már szociálpolitikától áthatott kapitalizmusnak tulajdonítható, hanem éppen az ezen világgazdasági rendszer ellen a világháború után elkövetett ultranacionalisztikus gazdasági intézkedéseknek és az általános politikai bizalmatlanságnak.

Ennek bizonyítására legyen szabad arra utalnom, hogy a XIX. században egészen a világháborúig azt tapasztaltuk, hogy a népesség el nem képzelt módon szaporodott az egyes országokban és emellett az élettartam is folytonosan emelkedett, pl. Angliában, szemben a 18. század végével kb. a 4-szeresére. A népesség száma Európában 180 millióról 1800-ban 480 millióra emelkedett 1910-ig és emellett a fehér emberek

száma 160 millióra emelkedett a tengerentuli területeken is. Ahol a fehér ember fellépett, nemcsak a benszülöttek életmódja emelkedett, de általában a számuk is. Hogy ez így következett be, az főleg azoknak a gazdasági árucseré- és tőkeforgalmi kapcsolatoknak tulajdonítható, amelyek ezen idő alatt végbementek. Abban a munkában, amelyet a „*National Bureau of Economic Research*” számára irtam, összeállítottam, hogy Európából kb. 50 millió ember ment tengerentúlra 1820-1924 között és ebből csak kb. 10—15 millió jött vissza. Nos, harmincnégy millió ember ment ezek közül az Egyesült Államokba és a többi fehér kivándorló közül sem azokba a területekbe ment a legnagyobb hányad, amelyek ma is kolóniák-ként szerepelnek, hanem messze tulnyomó részben azokba a területekbe, amelyek ma már önállókká lettek, mint pl. a dél-amerikai államokba és az angol dominiumokba. Ellenben az ugynevezett trópusi és féltrópusi gyarmatokba aránytalanul kevesebben mentek, azért, mert ott az éghajlat következtében a fehérek csak a gyarmati gazdálkodás vezetésére valók.³ Különben nemcsak azok a nemzetek mentek és mehettek a nagy vándorlási korszakban a tengerentúlra, amelyeknek gyarmatbirtokaik voltak, megfelelő arányban mehettek a többi nemzetek is. Tudvalevő, hogy az angolszász kivándorlók után, akik közül 19 millió ment a jelzett időben tengerentúlra, nyomban következnek az olaszok, akiknek nem voltak gyarmataik, 9 millióval, az osztrákok és magyarok 5 millióval és azután a németek 4.5 millióval. Amikor azután az Egyesült Államok és a többi nagy bevándorlási területek (és legkevésbé még a gyarmatok) bevándorlásellenes törvényhozása folytán a vándorlás a háború óta és különösen az 1929. évben kezdődő nagy válság folytán kezdett annyira összezsugorodni, hogy tulajdonképpen egy *ellenmigrációs korszak* következett be, azt tapasztaltuk, hogy a vándorlások ezen visszafejlődése is a legnagyobb volt ama nagy mérsékelt övben fekvő területeken és nem a mai gyarmatokon.

Ebben az évben meg fog jelenni a Nemzetközi Munkahivatalnak az előadó szerkesztésében készült első világstatisztikája a külföldi állampolgárok számának alakulásáról az 1910., 1920. és 1930. népszámlálások szerint. Ezen statisztika alapján, amely a világ 160 területére vonatkozik, kiszámítottam azt, hogy 1910-ben kb. 25 millió külföldi állampolgár élt a világon és ez a szám még 1930-ig kb. 35 millióra emelkedett, bár ez már nagymértékben csak a kivándorlottak természetes szaporodása folytán következett be. A németeknek a száma ezen idő alatt 3.4 millióról visszament 1.1 millióra, azonban visszament a britek száma is 4.6 millióról 1.7 mil-

³ Mindazonáltal Néger-Afrikában is a fehérek településére még nagy lehetőségek vannak, nevezetesen Kelet-Afrikában és Rhodesiában.

lióra. Amennyiben még az összemelkedés a vándorlási mérleg alapján történt, az tulnyomórészt a kontinenseken, nevezetesen az Ázsián belül végbement transzmigráció következménye volt. Nem lehet tehát állítani, hogy a gyarmati téren beállt változás, nevezetesen a néhány német gyarmatnak az elvesztése volt oka a külföldiek óriási visszafejlődésének, mert hiszen, amikor a németeknek a száma 1910-ben a világon (mint idegen állampolgároknak, nem is beszélve tehát az etnikai származásuk szerinti németek számáról) még 3.4 millió volt akkor is a német gyarmatokban összesen nem egészen 20.000 német állampolgár élt!⁴ A gyarmatoknak akkoriban volt bizonyos relatív jelentőségük, de szintén inkább csak a jövő szempontjából. A kivándorlás szempontjából ezeknek a gyarmatoknak az elvesztése után a jelenleg mandátum alatt álló területeken az a bizonyos 20.000-es szám kb. a felére visszament (10.000) ugyan, de azalatt az egész idő alatt az egész Afrikába való bevándorlás és még a briteknek bevándorlása is ottani saját gyarmataikba erősen visszafejlődött.

Nem akarom elmulasztani, hogy ebből az alkalomból meg ne említsem, hogy a magyar állampolgárok száma 1910-ben 880.000 volt a világon és ez a szám az általunk tulajdonosan ismert körülmények következtében, de részben a vándorlások megfordulása következtében is, 1930-ban ép a felére, 440.000-re esett vissza, mondom, mindig magyar állampolgárokról beszélve. Egész Afrikában nem számoltak össze legtöbb több magyart nyolevanháromnál.

Már most, hogyha változtatni óhajtanánk a világ standardiában beállott fenyegető hanyatláson, akkor felmerül az a kérdés, vajjon az uton javulhat-e a helyzet, hogy a „gyarmatok” valamely célszerűbb, újabb elosztást kapnak, vagy pedig annak következtében, hogy az egész világon a vándorlások szabadsága fokozatosan visszaáll. És akkor azt kell felelni, hogyha a gyarmatokat visszaadnák, például a németeknek, az sem bizonyos, hogy tekintettel ezen ország jelenlegi tőkeszegénységére, a kolóniák felvételi kapacitása nem csökkenne-e s ha ez nem hatna is a németekre, a többi nemzetek számára erősen megfontolandó körülmény.

Azonban, mint méltóztatnak tudni, ez a megoldás annak következtében, hogy egy nemzet sem hajlandó szerzett birtokairól lemondani, nem aktuális. A kolóniák egyszerü átadása alig jöhet szóba, amíg arról beszélünk, hogyan lehet ezeket a kérdéseket békésen elintézni. Amennyiben ilyen békés elintézés nemzetközi irányban lehetséges, az legfeljebb csak abban az irányban várható, amint azt az angolszász békebarát tu-

⁴ E kolóniák mint árupiac is csak minimális jelentőséggel bírtak és nagy költséggel jártak.

dományos és politikai körök hirdetik, t. i., hogy az összes kolóniákat a Népszövetség mandátumszerű kezelése alá veszik. Ez esetben az angolok és a többi „beati possidentes” is belemennének abba, hogy nemcsak a németek volt kolóniáit, de a saját gyarmataikat is egy nemzetközi kontroll, a Népszövetség felügyelete alá helyezték. Ez valószínűleg lehetővé tenné azt, hogy ezeken a területeken a nyerstemények megszerzése, a kereskedelem, a telepítés és a bevándorlás szempontjából az egyenjogúság az összes nemzetek érdekében megvalósuljon, de még azonfelül is főleg az illető benszült lakosságoknak érdekei megóvásának. Amennyiben tehát ez a rendszer a jövőben érvényre fog kerülni, az egész gyarmati visszakövetelési vita, amely ma folyik, egy antikvált jelenségként fog feltűnni, mert hiszen a folyamat, amely számos gyarmatnak önállósulásában máris kifejezésre talált, előre meg nem állapítható időben a többi gyarmatra nézve is fokozatosan be fog következni.

Ebben a kérdésben, hogy a gyarmatok és a vándorlások, illetve a világgazdasági rendszer kérdése fontos-e a népek jólétére nézve, pár szóval rámutatok már most arra, hogy miért áll elő a vándorlások folyamatában megállás és ennek következtében milyen eszközökhöz kellene fordulni avégből, hogy megint a régi, az összes államok élettartására nézve kedvező helyzet alakulhasson ki. Méltóztatnak tudni, hogy a háboru után már nagy mértékben ép a tengerentuli területek ragadták magukhoz a világgazdasági politikában a vezetést. Az ő fiatal iparuk érdekében az Egyesült Államok már a Mac Kinley-tarifával (1890) áttértek volt a védő-tarifás rendszerre, amelyet a háboru után rendkívül kifejlesztettek az ipari termelés érdekében; áttértek továbbá a géptermelés rendszerére a mezőgazdaságban is és ennek következtében a legveszedelmesebb tultermelést támasztották Európának. Ez alapon az amerikaiak életstandardja az európai államok standardjának többszörösére emelkedett. Ők a világ kiváltságos népeinek tekintették magukat és azt hitték, hogy ők abban a helyzetben vannak, hogy ezt a magas standardot fenntarthatják akkor is, mikor a többi népek nyomorognak és ebben a felfogásban elől járt az ottani szervezett munkásság.

Az autarkias intézkedések visszahatása azonban a mai világválságban és az ottani standard letörésében jutott kifejezésre, úgy hogy a Rooseveltkormányzat kései szociálpolitikai intézkedései ellenére a standard ma még mindig egyharmadával van alatta a volt standardnak (1929) és még mindig 10 millió körül mozog a munkanélküliek száma (1936 aug.). Tehát azt lehet mondani, hogy az egocentrikus nemzeti és nevezetesen kivándorlási politika még annak az országnak és birodalomnak a standardjára sem volt tényleg kedvező hatással, amely a természettől a legnagyobb autarchiával van fel-

ruházva és ma különösen az élelmezés terén egyáltalán nem függ a többi országtól. A nagy munkásfelesleg annyira leszorította mindenütt a munkabéreket, hogy a délamerikai és tengerentuli államok is siettek a bevándorlási tilalmak terén adott példát követni és ennek a visszahatása még nyomotabb munkaviszonyokat teremtett, kivált Európában és Ázsiában: világszerte a munkapiac védelmére, középkori alapon, kölcsönös elzárkózás fejlődött ki az ismert következményekkel. A kilábolás ebből a helyzetből rendkívül nehéz, mert hiszen a szélső munkanélküliség időpontjában pl. az Egyesült Államok nem térhetnek vissza rögtön a szabad bevándorláshoz.

Ami a munkásokat illeti, a tengerentuli országokban uralkodó ipari és mezőgazdasági munkanélküliség következtében belátható időn belül nagyszabású kivándorlást várunk nem lehet. Legfeljebb arról van szó az Egyesült Államokban is, hogy a szükséges számban különleges szakerőket engedjenek bevándorolni; továbbá tekintettel arra, hogy az átlagos amerikai munkás idegenkedik a nehezebb, közönséges munkával szemben, — a bevándorlási főbiztos rendelkezése értelmében ez a napszámos-munkásra is vonatkozik. Nagyobb mértékben azonban csak a telepítővándorlás felujtására lehet gondolni Dél-Amerikában; de ennek akadályai közé tartozik elsősorban az agrártultermelés, azután pénzügyi nehézségek, végül az a körülmény, hogy a mai munkás, nevezetesen ipari szakmunkás, egészen más körülmények között hajlandó csak a tengerentúlra költözni, mint a régi. Nagy akadályt jelent továbbá az a körülmény, hogy ezek az államok ma csak önálló földműveseket látnak szívesen, akiknek tőkéjük van, mert állami tőkéjük idegenek telepítésére nekik sincsen. Már pedig 3—7000 sv. frank kezdő tőkével rendelkező földműves kevés van a túlnépesedett európai országokban. Ehhez járulnak még nagy politikai ellentétek is. Ugyanis az olyan államok, amelyekbe régebben nagyobb bevándorlás történt, újabb törvényeikben arra törekednek, hogy a bevándorlottak mielőbb, — a fenyegető külpolitikai helyzetre való tekintettel — a legrövidebb idő alatt, állampolgárokká váljanak. Ezzel szemben azok az államok, amelyekből a kivándorlás történik, a nemzeti honvédelem szempontjából szintén nem veszik szívesen, ha megfelelő korban lévő emberek a tengerentúlra mennek; ill. arra törekednek, hogy ezek olyan telepekbe tömörüljenek, amelyekben az ő állampolgárságukat és hazafias érzésüket konzerválhatják. Az ilyen telepek azonban a tengeren túl a legnagyobb ellenkezéssel találkoznak, különösen azóta, amióta egyes európai államokban az a felfogás vált hivatalos koncepcióvá, hogy az etnikailag rokon elemek politikailag elsősorban a

származási országhoz, az óhazához tartoznak, még ha az új hazának lettek is jogilag állampolgárai (rasszizmus).⁵

Ebben a fonák helyzetben a döntő tényező a demográfiai fejlődés lesz. Abban a kérdésben pl., hogy a bevándorlási országok hajlandók lesznek-e a jövőben elfogadni európai bevándorlókat, azon feltétel alatt, hogy azok — legalább bizonyos időn belül — állampolgárságukat megtarthassák, hogy gyermekeik a nemzeti nyelvükben oktatást találjanak, hogy megfelelő lelkesek álljanak rendelkezésükre: ezekben a kérdésekben fordulatot legfeljebb demográfiai fejlődéstől lehet várni és pedig még az Egyesült Államokban is. Ebben a körben köztudomásu tény az, hogy a születési csökkenés folytán az összes európai és tengerentuli fehér államok egy stationér népességi állapot felé sietnek s azon túl az abszolút népcsökkenéssel kell számolniuk. Hiszen a legjobb statisztikusok hypotetikus becslése szerint — akiknek adatait a magam részéről a legnagyobb szkepszissel jelentem be, mert tíz éven belül olyan gyökeres változások állhatnak elő, amelyek e szorgalmas számításokat halomra dönthetik: — Franciaországnak 1975-ben már csak 31 millió lakosa lesz, 10 millióval kevesebb, mint jelenleg, Angliának pedig 32 millió; Németország lakossága a század végén szintén nem lesz több, mint 66 millió. Az utóbbi országnak a túlnépesség miatti panasa már erre való tekintettel is határozott fenntartást igényel. De mondom, a döntő körülmény az lesz, hogy a születéscsökkenés folytán a legnagyobb viszonylagos csökkenés a 15—45 éves korban lévő emberek között fog egy bizonyos idő múltán előállni és ez a nagy hiatus fogja az egész munkapiaci világhelyzetnek a jellegét megadni. Ez az a kor, amelyben az emberek munkabírása a legnagyobb, amikor a házasságra még a mai viszonyok között is hajlandók vállalkozni. Az ebben a korban lévő férfiak azok, akiket a tengerentuli fehér államok is nélkülözni fognak és ennek következtében valószínűleg nagy számban óhajtják majd őket magukhoz vonzani. Viszont ezeknek megtartására fog demográfiai, gazdasági és honvédelmi szempontból az európai államok zöme is súlyt helyezni, úgy hogy a vándorlás körüli hatalmi versengésben — mindezeket fenntartással mondom — valószínűen az európai államok fogják a döntő szót kimondani. Azonban itt számításba jön egy másik igen fontos körülmény. Ha a színes fajtáknak szaporodása és szociális helyzete nem változik, akkor kivált a Szovjetunió és a keletázsiai népek abban a korban, amikor a többieknek szaporodása, sőt abszolút népessége már hanyatlani

⁵ Ezzel szemben az 1936 évi nürnbergi program a német nemzeti szocializmus amaz alapelvét, amely szerint idegen, alacsonyabbrendű (néger stb.) népek felett nem kíván uralmat gyakorolni, a koloniális revindikációval feladta, fenntartva azon területek meghódítására irányuló szándékát.

fog, abban a kényszerhelyzetben lesznek, hogy az európaiakkal versenyharcba lépve, követeljék a bevándorlást a tengerentuli üres területekre és annak során azután valószínűleg a politikai szupremáciát is.

Az európai államok között, a még gyorsan emelkedő népességet és az alacsony standardját nézve Lengyelország — a Szovjetuniótól eltekintve — az az ország, amelyben tényleges (lengyel és zsidó) túlnépesség van és amelyben csak az inséget szenvedő népesség gyors áttelepítésével lehetne a legközelebbi 10—20 éven belül a szociális helyzetet általában megjavítani. Azonképpen a keletázsiai birodalmak között nem Kína, nem India, bár ott a standard alacsonyabb, hanem Japán kíván, mint túlnépes ország, még mindig a legnagyobb figyelmet. A két előbbi birodalomnak demográfiai kulturáját jellemzi, hogy a nagy születési többletet a még óriási gyermekhalandóság és egyéb halandóság pusztítja el. Eme régi Malthus-féle passzivitással szemben Japánban a népességi szaporodás rendkívül erős és pedig gazdaságos szaporodás, amennyiben a halálozás erősen csökken a születések arányszáma pedig még csak kis mértékben, de már a birth-kontrollnak a hatása alatt. Japánban egyes vezető államférfiak ma már nyomatékosan hirdetik, hogy náluk a nemzeti politika a születések számának mesterséges korlátozását sürgeti. Ennek ellenére a legközelebbi 10—20 éven belül Japán felől fenyegeti a békét a legnagyobb veszedelem. Az évi egymillió szaporodás láttára Japán több irányban igyekezett emelkedett standardját megtartani, amelyhez intelligens lakossága ragaszkodik. Ezek a kísérletek eddig mind kudarcot vallottak. A belső településnek megvannak a maga határai és a maga tőkekorlátozottságai. Az ipari kivitel terén ugyan óriási eredményeket értek el, de kivált az angolszász területek már védővámokkal védekeznek ellene, úgyhogy a kereskedelmi mérleg most már visszafelé billen. Ami pedig a hódított területeket illeti, ezek objektíve megítélve, a japánok népességi igényeit egyelőre nem elégíthetik ki. A japán kormány Mandzsukuo területén, annak ellenére, hogy az klimatikusan nem nagyon alkalmas a fölös lakosságnak megélhetést nyújtani, másfelől gazdaságilag szoros egységet alkot Észak-Kínával, úgy a nyerstermények, mint az áru piac szempontjából; az egyik terv szerint a legközelebbi 20 éven belül nem kevesebb, mint maximálisan 5 millió japánt akar állami szubvenciókkal és ha kell, a kényszer erejével, áttelepíteni. Lehet, hogy ez a kísérlet sikerrel fog járni, valószínűleg azonban csak akkor, ha Kínával egyességre tudnak lépni és akkor viszont Kínában olyan fejlődés fog valószínűleg úgy gazdaságilag, mint politikailag és kulturális szempontokból végbemenni, mint Japánban 1870 óta. A szociális tul-

népesedés megszüntetésére tehát a kínaiak fognak területeket keresni s ezeket nem találhatják meg másutt, mint Dél-Ázsiában, Mongóliában és Szibériában, vagy pedig a Pacific tulsó partjainak üres területein, különösen Ausztráliában. Ott a jelenlegi csekély lakosság a század végén is csak kb. 8 milliót fog természetes szaporodás útján elérni — holott azon a területen egyes számítások szerint is 80 millió ember élhetne meg. El nem képzelhetjük, hogy abban a kétségbeejtő helyzetben, amelyben a keleti rasszok vannak, amikor csak aközött választhatnak, hogy vajjon évente egy nagy percentjük éhenhaljon, vagy pedig háboru útján haljon hősi halált, nem fognak-e egy kétségbeesett háborus lépést, előre nem látható időben, elkövetni. Ez arra figyelmeztet, hogy a tulnépesség békés megelőzésével foglalkozzanak ott, ahol eddig ezek a kérdések háttérbe szorultak: a Népszövetség keretében. E szövetség első, most záruló időszakában — érthető módon — a fennálló jognak valamelyes imádata volt előtérben, holott a második, most következő korszak küszöbén már felmerül annak a belátása, hogy a háboru dinamikus megelőzése terén közvetlen, folytonos munkát kell végeznie és evégből a népesség és a megélhetés közti megfelelő arány megteremtése és igazságos kiegyenlítése a főfeladata. Ebben a tekintetben azonban még az alapfogalmak (tul- és alulnépesség stb.) sincsenek kellően tisztázva. Addig pedig az egyes államok megfelelő egyetértése nem lehet meg a teljesítendő praktikus munka terén sem, úgyhogy ama elvi egyetértés létrehozása lesz a legközelebbi jövő nagy teendője.

Ezek után röviden össze akarom még foglalni, hogy Magyarország szempontjából mi volna tehát szerintem a közvélemény helyes álláspontja a kolóniák, a tulnépesség és a vándorlások kérdésében. Magyarország, szerény véleményem szerint, jelenleg tulnépez ország, ha a népesség általános standardját vesszük, és pedig akár a háboru előtti állapotot véve, akár pedig a szomszédos országokat, vagy pláne a világ olyan előrehaladott országainak életszínvonalát, mint az Egyesült Államok, vagy Nagy-Britannia. Magyarországra nézve nem a mostani gyarmati kérdésnek bármilyen megoldása játssza a lényeges szerepet, sőt még csak a kivándorlás szabadságának — non putarem — teljes helyreállítása sem egyedül, hanem a termelési tényezőknek olyatén kombinációi, amelyek az ő népességi optimumát leginkább biztosítanák. Magyarország, tekintve természeti kincseit, tekintve népének a tehetségeit és kulturális igényeit, tekintve nemzetközi kapcsolatainak a lehetőségeit, tőkeállományát, tudományos és technikai fokát, a helyreállítandó világ gazdaságban lehetséges optimumtól nagyon messze áll. Politikai változásoktól eltekintve, ennek az elérése főleg egy körülménytől függ, attól, hogy a nemzetközi

tőkeforgalomból megfelelő *tőkét* tud-e *ideterelni*, hogy itt azt a ma legjövödelmezőbb termelési politikát folytathassa, amelyet a mezőgazdaságban és az iparban folytatni kellene. És itt legyen szabad arra a forradalmi változásra utalni, amely újabban a népelelmezés terén a világ egyes országaiban végbemegy és amelynek általánosítása tekintetében éppen a Népszövetség mostani nagygyűlése előtt egy háromkötetes jelentés van. Ez a munkát gazdasági és szociális szempontból mutatja meg azokat a lehetőségeket, amelyek fennforognak arranézve, hogy a világ lakossága olcsóbb, egészségesebb és több munkát is kívánó élelmiszertermelésre térhessen át. Ide tartozik azonkívül a keleti rasszok stb. élelmezésének javítása is, amelyeknek az éhséghez közeli állapota a gazdasági válságos viszonyok egyik főoka.

Magyarország népességi helyzetében, dacára a kedvezőtlen tüneteknek, amelyekről említést tettem, vannak ez irányban bizonyos kedvező jelenségek. Ha sikerül a valuta állandósítása után a világkereskedelem béklyóit is némileg felszabadítani és a tőkeforgalmat a bizalom alapján újra megindítani, akkor fog világosabban mutatkozni az az új helyzet, hogy a vándorlásoknak a szerepe a bekövetkezett kulturálispszichológiai átalakulás folytán általában erősen depreciálódott, szemben a tőkevándorlások jelentőségével. A kivándorló készség erősen megváltozott az összes országok, kivált ipari munkásrétegeiben, akár vannak gyarmataik, akár pedig nincsenek, mégpedig a modern munkásjólét kialakulásának és a modern szociálpolitikának hatása alatt. Az ipari munkás számos országban tulajdonképpen kispolgárrá vált, aki az ő jó lakásához, az ő biztosabb kereseti lehetőségeihez, életét fenyegető kockázatok idejére alkotott szociális berendezésekhez és az ő kultúrkörnyezetéhez egészen másképp ragaszkodik, mint az a XVIII. századbéli pionírember, aki 25—30%-os utazási mortalitás és a bőrharisnya-történetekben jellemzett veszélyek ellenére is hajlandó volt kivándorolni.

A mai angol munkás, — mutatja ezt különösen Nagy-Britanniának ugynevezett „*Empire Settlement Act*“-ja 1922-ből — akit az anyaország és a bevándorlási terület lát el olcsó utijeggyel és a szükséges olcsó földdel és felszereléssel, az vagy nem hajlandó egyáltalában kimenni, vagy ha kimegy, olyan követelésekkel lép fel, olyan igényes és annyira nem felel meg már az ottani nehéz munkafeltételeknek, hogy ma már évente néha 20.000-nél több brit megy vissza Angliába, mint amennyi kimegy — a nagy kedvezmények ellenére — a „gyarmatokra“. És ez a jelenség a brit államférfiaknak ép az egyik legnagyobb gondja. Magyarország ebből jelenleg azt következtetheti, hogy a tengerentuli országoknak a közeljövőben relative kevesebb tőkére lesz szükségük, kivált a mezőgazdaságban, amit csak a munkaidő

csökkentése és a racionalizáció ellensúlyozhat. Ennélfogva nemzetközi tőkéből Magyarország olcsó munkaereje felé is nagyobb hányad lesz irányítható úgy az intenzívebb gazdálkodás, mint az iparosítás céljaira, ha itt *minden* tekintetben kedvező fogadtatásra számíthat. Ha a külföldi tőke rokonszenves „miliőre” talál, miként újabban a turisták, akkor a siker e téren sem maradhat el. Inkább a külföldi tőke orientálódjék a kitűnő és relative olcsó magyar munkáselem felé, semmint hogy a magyar munkás vándoroljon a mai aggályos viszonyok között tengerentulra; a mi tulnépesedésünket ugyanis nem tudjuk csak kivándorlással megszüntetni. Hiszen, ha csak azt a szegény kivándorolni kívánó elemet vesszük Magyarországon, amely vagy közsegélyt kap, vagy közsegélyt kellene kapnia, hogy a legkisebb létminimumon éljen meg („poverty line”), akkor merem állítani, hogy legalább $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ millió között volna azoknak az egyéneknek a száma, akik, ha lehetne, kivándorolnának. Minthogy azonban ilyen nagyarányú kivándorláshoz részint a pénzügyi alapok hiányoznak, részint pedig a tengerentuli államok zárkóznának el előle, erről le kell tennünk, különösen azért, mivel ottan is — a mai gazdasági viszonyok között — mihamar mint „külföldi magyarok” szorulnának sürgős támogatásra, vagy mint visszavándorlók kívánnának segélyt. Ennek következtében a magam nézete szerint a kivándorlás segítése csak különös esetekben jöhet számba a legközelebbi jövőben, kivéve abban az esetben, ha az az akció sikerül, amelyet a Nemzetközi Munkaorganizáció indított meg. Ez azt célozza, hogy az embereket, tőkéket és területeket államközi egvezmények olymódon kombinálják össze, hogy a kivándorló emberek rizikó nélkül, vagy minimális rizikóval mehessenek bizonyos tengerentuli csoportos telepekre.

Méltóztatnak tudni, hogy Chilében, St. Jagóban januárban a Nemzetközi Munkaorganizáció egy külön délamerikai regionalis konferenciát tartott, amelyen 26 délamerikai és középamerikai állam vett részt. Ezek ott szent esküt tettek arra, hogy ellentétben az eddigi bevándorlási politikával, a Munkaorganizáció segítségével mindent elkövetnek, hogy alulnépességüket megszüntessék egy minden tekintetben garantált bevándorlás útján. Ha tehát az állampolgárság szempontjából is bizonyos garanciákat lehetne kapni, — amit valószínűnek tartok — akkor merülhet csak fel az a lehetőség, hogy nagyszabású telepítési vándorlás induljon meg, főképpen az európai agrárországokból és így hazánkából is, abban az esetben, ha azok a visszaélések, amelyeket ama bevándorlási országok eddig elkövettek, megszűnnek, amennyiben az odaérkezett munkások erejét kihasználták és munkanélküliség esetén nem részesítették őket munkanélküliségi segélyben. Ezek az anomáliák jellemezték különben a tulnyomórészt idő-

szaki jellegű kivándorlást is a kontinentális országokba, nevezetesen Franciaországba. Ebben a relációban a koalizált kivándorlási országoknak arra is kellene törekedniök, hogy megszűnjék ez a visszás helyzet, amelyben a bevándorlottak tulajdonképpen részének nincs alkalma, hogy anyanyelvüket egyesületekben gyakorolják, gyermekeik anyanyelvükben kioktatást nyerjenek és ennek folytán ezek a gyermekek erős handicappal kerüljenek vissza esetleg a hazai munkapiacra és mint másodrendű elemek szerepeljenek ott életük esetleg jelentékeny részén át.

Van mégis egy kedvező dolog ránk nézve a vándorlások megállása folytán. Ma, az általános nacionalizmus korszakában, a magyar demográfia és honvédelem szempontjából kivált a *települési kivándorlás* veszélyes, mivel az állampolgárságukat biztosan elvesztik embereink. Tessék ezt a számot figyelembe venni: az Egyesült Államokban 1930-ban még 6.2 millió külföldi állampolgárt számoltak meg, ez a szám azonban a nacionalizmus, az ottan uralkodó gazdasági hisztéria és nacionalista nyomás következtében visszament ez év elejéig $4\frac{1}{2}$ millióra s további 1.5 millió külföldi kérte ki naturalizációs okmányát. Hogyha a bevándorlás a mai arányokban folyik csak tovább, 10 éven belül az Egyesült Államokban, ahol még 1910-ben 13 millió külföldi állampolgár volt, alig lesz külföldi állampolgár. Tehát így hatna a kivándorlásunk feltámadása nemzeti szempontból, ha különös garanciákat nem lehetne teremteni. Viszont ebből a szempontból indirekte kedvező helyzet állott elő a lekancsolt részekben is, amennyiben a vándorlások megállása következtében az a veszély, hogy éppen a minoritások vándoroljanak ki, tehát nem aránylagosan az uralkodó néppel, hanem különös nyomás alatt, — ahogy ezt egyes parlamentekben is felhozták — ez a veszély annak következtében megszűnt, hogy általában kevés a kivándorlási lehetőség. De ez a veszély nem szűnt meg véglegesen és errenézve érdekes fényt vet az, hogy a legutóbbi napokban jelentkezett nálam egy fiatal ausztráliai tudós, aki könyvet ír az ausztráliai bevándorlás jövőjéről és abban kiemeli annak a szükségességét, hogy Ausztrália még abban az esetben is, hogyha a gazdasági kapacitása nem is sürgeti jelenleg a tömeges bevándorlást, mégis honvédelmi szempontból eresszen be megfelelő bevándorlókat. De erre — fejti ki a fiatal tudós — nem alkalmasak már a németek és az olaszok sem, tekintve az ő erős állampolgári érzésüket, de kitűnő elemet jelentenek az ausztráliai kormányzat számára az európai minoritások, mert ezek semmi körülmények között sem hajlandók azután visszamenni a mai települési területre, kitűnő földművelő elemek és valószínű, hogy a felettük uralkodó kormányok sem fognak különösebb nehézséget okozni az ő eltá-

vozásuknak, sőt azt esetleg még istápolják is. Ez a különleges eszme azt mutatja, hogy az egyes országoknak mindenféle szempontokból szükségük van tudatos népesítési és vándorlási politikára, mely számol a mindenkori világgazdasági lehetőségekkel.

Amikor jelenleg Genfben éppen abban a munkakörben van szerencsém dolgozni, amely a Népszövetségnek, illetve Nemzetközi Munkahivatalának általános feladatkörét építi ki a népesedési kényes kérdésekben, sokszor — amint előadásom is bizonyítja — nem tudok ellenállni a hazafelé való elrendezésnek, aminthogy a külföld értelmiségi magyarja bármely nemzetközi munkakörbe kerül is, nemcsak a szakember érdeklődésével, hanem a honfitárs állandó szerető gondjával voltaképpen továbbra is idehaza él.

Genf, 1936 szeptember.

Ferenczi Imre.

Az univerzalizmus bölcseleti alapjai.

Tartalom: I. Bevezetés. II. Empirizmus és idealizmus.
III. A kategóriák tana. IV. A metafizika problémái.

„Nicht ein Erschlossenes, noch ein
sinnlich Empfundenes, sondern ein
geistig Geschautes steht an der
Wiege alles Wissens.“

Spann: Erkenne Dich selbst. 65. l.

I. BEVEZETÉS.

Ma már bizonyára általánosan elfogadott tételnek tekinthetjük, hogy a tudományos kutatás alapjai: a módszerek, az eredmények értelmezése és értékelése, az összefüggések megállapításának módjai, elméletbe való rendszerezések végső fokon bölcseleti elveken nyugszanak. Az ugynevezett „természet-tudományi gondolkozás“ és belőle folyólag az „exakt módszerek“ előnyben részesítése végeredményben a mechanikus világfelfogás függvénye s a tisztán formális matematikát talán kivéve, minden tudomány legvégső gyökereiben a metafizikáig nyulik vissza. Így van ez természetesen a társadalomtudományok és nevezetesen a közgazdaságtan terén is. Például az exakt módszerek követői is kénytelenek felvetni a kérdést: vannak-e „törvények“ a közgazdaságtanban? E kérdésnél a törvény, az okság és más hasonló ismeret-elméleti problémák vetődnek fel, amelyekre válaszolnunk kell s nyilván a választól fog függeni felfogásunk helyessége, következtetéseink értéke, egész felépítésünk módja. Ép így elkerülhetetlen a társadalomtudomány és közgazdaságtan terén az egyéni lélekig való visszanyulás; a lélektan szövevényes és titokzatos problémáival szemben elfoglalt álláspontunk nyilván belejátszik szociológiai vizsgálódásainkba is. A lélektan pedig, bármennyire próbálkozik is a „kísérleti“ módszerekkel, ha azok sovány eredményeinek értékes voltát el is ismerjük, lényegileg bizonyára a filozófia részterülete. Ha komoly bíráló boncolás alá vesszük valamely kor közgazdasági tanait és gazdaságpolitikájának vezérlő elveit, végül mindig bölcseleti kérdésekhez lyukadunk ki. Ezt az egyébként mind általánosabban elismert tételt az egész közgazdasági elmélet történetére nézve kitűnően illusztrálja *Surányi-*

Unger Tivadar könyve,¹ amely az európai filozófia egész fejlődésén végigmenve mutatja ki e tudománynak a bölcséleti tanokkal való szoros összefüggéseit. Valahányszor a közgazdaságtan módszerében, alapfelfogásában, elméleti rendszerzésének elveiben komoly változás áll be: e mögött mindig nagy bölcséleti, világnézeti irányváltások találhatók. Elég, ha példaként Smith Ádám és List Frigyes szembeállítására gondolunk: amannak tételei elsősorban az angol felvilágosodás elveiben, emezéi viszont a német idealizmus filozófiájában gyökereznek.

Éppen ezért elkerülhetetlen, hogy a közgazdasági elmélet művelői, amikor az alapvető kérdésekig, az általános elvekig jutnak, komoly bölcséleti tanulmányokkal ne foglalkozzanak. Ha például a ma oly sokat bírált, de kétségtelenül nagysikerű univerzalizmus közgazdasági elméletét alaposan meg akarjuk érteni és nem érjük be felületes cáfolgatásával, vagy egyszerű szellemi félretevésével: bele kell hatolnunk a mögötte háttérként álló bölcséleti rendszerbe is. Komoly kritikája is csupán erről az alapról kiindulva építhető fel. Éppen ezért úgy véljük, hogy hasznos szolgálatot végzünk filozófiailag még mindig kevésbé elmélyült közgazdasági gondolkodásunk számára, ha ezuttal az univerzalizmus gazdasági elméletével szorosan összefüggő bölcséleti kérdések részletesebb elemzését tárjuk olvasóink elé. Ez annál inkább szükséges, mert *Spann Otmár* közgazdasági tanait, rendszerének sajátos kategóriáit nem is lehet megérteni bizonyos filozófiai erőfeszítés, eddigi tudományos gondolkodásunk bizonyos átfarmálása nélkül. Metafizikai, lélektani, logikai tanainak ismerete hiján közgazdasági elméletei mintegy a levegőben lógnak és bírálatuk se történhetik meg a kívánatos alapossággal és módszerességgel. Viszont eléggé nehéz bölcséleti műveit az általános közgazdasági szakérdeklődés szükségképpen nem követheti. Ezért véltük hasznosnak, hogy filozófiai tárgyu munkáinak lényegét az alábbiakban összefoglalva ismer-tessük.

Ha az univerzalizmus romantikus gazdasági tanításai sok tekintetben kétségtelenül erősen bírálhatók is és egyoldalú dogmatizmusuk ellen nem egyszer támadnak fel bennünk ellenvetések: ne feledjük el, hogy megszokott közgazdasági gondolkodásunk is legnagyobb részben hagyományos — bennünk sokszor nem tudatosan élő — dogmákon nyugszik és éppen e megmerevült dogmák feloldása, gondolkodásunk szabadságának, hajlékonyságának megőrzése a tudomány fejlődésének fontos érdeke. Ez az érteke tehát mindenképpen meg-

¹ Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. V. ö., „Filozófia a közgazdaságtanban“ c. cikkemmel. Közgazdasági Szemle 1926. évf. 458—472. l.

van az új irányu bölceleti és tudományos törekvésekkel való, kissé behatóbb foglalkozásnak.

Spann Otmár munkássága társadalomtudományi és közgazdasági vizsgálódásokból indult ki. Első művében a törvénytelen születések alakulását tette elemző kutatása tárgyává.² Így jutott el a hagyományos vagy tán helyesebben: az uralkodó társadalomtudományi és közgazdaságtani felfogás bírálatahoz. Mindjobban elmerült azután az itt fellépő módszertani és bölceleti kérdésekben s ma már legalább is annyira a metafizika, mint amennyire a közgazdaságtan művelőjének tekinthető. Tevékenységének főcélja az idealizmust minden téren feltámasztani, annak régi igazságait juttatni érvényre az empirizmus meggyőződése szerint téves elveivel szemben. Ha különösen közgazdasági tanainak pozitív alapon álló bírálói azt szeretik a szemére vetni, hogy metafizikus, arra azt feleli, hogy az empiristák és materialisták is metafizikai alapon állnak, csak negatív előjellel. „Az empirizmus az istentagadók és balgák metafizikája.” Aki társadalomtudomány és közgazdaságtan iránt érdeklődik, annak számot kell vetnie tudománya bölceleti alapjaival, el kell tehát jutnia a társadalomfilozófiához. Aki pedig ezzel foglalkozik, annak a bölcelet egész rendszerének alapjait is kell vizsgálnia. Ezért jut el a közgazdaságtannal induló Spann is a filozófia legáltalánosabb alapkérdéseiig.

Tanainak alant következő kifejtésénél két ut között választhattunk: vagy kialakulásuk történeti sorrendje szerint követhettük azokat, vagy az összességükben megnyilvánuló rendszer felépítését vehettük alapul. Tanulmányunk céljának megfelelőleg az utóbbit választottuk, ilyen módon ez a dolgozatunk a bölcelet legáltalánosabb kérdéseivel foglalkozó munkáit elemzi, a társadalomtudományi és közgazdasági tanok megismerésének mintegy bevezetéséül szolgálva.

Nem lehet itt természetesen célunk azt vizsgálni, hogy Spannak a görög és német idealizmusba visszanyúló és különösen Platont, Fichtét, Schellinget újraélesztő bölcelete mennyiben eredeti és mennyiben tartalmaz ezektől és más nagy gondolkozóktól átvett tanokat. Bizonyos, hogy művei elfogulatlan olvasója nem tud ment maradni attól a lelkesültségtől és erkölcsi erőttől, amely műveit betölti. A szakember kétségkívül fog bírálatra alkalmas, merész pontokat találni ebben az egyetemes bölceletben. De éppen egyetemessége, e filozófia egésze nem hagyhatja a bámulat bizonyos érzése nélkül a magát átadni tudó olvasót. Spann tanulmányozása révén nem úgy szaporodnak ismereteink, mint egy exakt tudományos munka tételeinek, adatainak átvételénél. Hanem felvillanások, megvi-

² Untersuchungen über die uneheliche Bevölkerung in Frankfurt a. M. 1905.

lágosodások támadnak bennünk, a valóság közvetlen, intuitív szemlélete, a végtelen sok területre, részre tagolt világ egészének képe válik bennünk élővé. Az exakt, hideg gondolkodás kedvelői költői jellegét szeretik a szemére vetni; anélkül, hogy amannak értékét, sőt ellensúlyozó nagy fontosságát egy pillanatig is kétségbe vonnánk, ne feledjük el, hogy a művészet közvetlen intuiciója sokszor mélyebben ragadja meg és árulja el a valóságot, mint a feldaraboló, fogalmakkal dolgozó tudomány. Ha a közgazdaságtannak közvetlenül nem is, de a metafizikának mindenesetre szüksége van a költészetre.

Alig tartjuk kétségesnek, hogy a mai német erő és fellendülés igen sok tekintetben az idealizmus ujjáébredésében leli gyökerét és ez még nagy erőfeszítésekre és eredményekre fogja e népet képesíteni. Talán nem ártana, ha tulzottan egyénisült magyar gondolkodásunkba és életünkbe, éppen sajátos értékeink megóvása céljából, bíráló és ellensúlyozó elvként több jutna ebből a mély idealizmusból és a még mindig sokszor kísértő lapos racionalizmussal és az annak visszahatásaként fellépő szimplista romantikával szemben az idealista bölcelet igazi értékei érvényesítenék üdvös hatásaikat. A magunk részéről még csak azt szeretnők hangsúlyozni, hogy ha e sorozatnak tervezett tanulmányokban nagyrészt megelégszünk az univerzalizmus bölceleti, társadalomtudományi és közgazdasági tanainak elemző kifejtésével, az semmiképpen sem jelenti azt, mintha azokkal minden részükben egyetérténénk és nem volnának velük szemben ellenvetéseink és aggályaink.

Spann harcos szellem, úgy bölceleti, mint közgazdaságtani műveiben egyfelől erőteljes bírálattal él a tanaival ellentétes rendszerekkel szemben, másfelől építő, a saját felfogását minden téren alkalmazó kifejtő tevékenységet végez. Alábbi fejtegetéseinkben bölcelet-történeti művéből, a „*Bölcelők tükré*“-ből³ indulunk ki, amely az empirizmus és idealizmus eszméinek évezredes szembenállását fejtegeti, elmondja az eddigi idealista bölcelők tanait, rámutat azok sebezhető pontjaira és leszögezi saját álláspontjának a régiekkel való megegyezését, illetve az azoktól való eltérését. Spann módszerének, de metafizikájának is lényege az „Egész“ (*Ganzheit*) fogalma. Ennek a kifejtését, sajátosságait és a rajta alapuló megismerés elveit tartalmazza a *Kategória-tan*. Ezek a kategóriák nyerik alkalmazásukat a *metafizika problémáiban* és az ezektől el nem választható *lélektanban*. Spann bölceletének eme részeit fogjuk jelen tanulmányunkban ismertetni.⁴

³ *Philosophenspiegel*. Leipzig, Quelle u. Mayer. 1933.

⁴ *Kategorienlehre*. Jena, G. Fischer 1924. — *Der Schöpfungsgang des Geistes*. Jena, G. Fischer 1928.

A kép teljessége kedvéért emlitsük meg még, miképpen csatlakoznak a filozófia jelzett területeihez a későbbi problémák. Az egyéni lélek a társadalomban gyökerezik, nincs közösségen kívüli ember, úgy hogy a lélektan szorosan összefügg a *társadalom-bölcelettel*. Viszont az emberi szellemnek időben való kifejlődését a *történet-bölcelet* elemzi.

A társadalom-bölcelet csak az általános elveket tartalmazza, a társadalomnak, mint egésznek részeit, felépítésének rendszerét a *társadalomtan* nyújtja. Ennek egy sajátos része azután a *közgazdaságtan*.

II. EMPIRIZMUS ÉS IDEALIZMUS.

A filozófiával szemben fel szokták hozni az egység hiányát, az iskolák sokféleségét, az egymástól eltérő vélemények tömegét. Ez a bírálat azonban nem helytálló. A valóságban a bölcelet egész történetében csupán két irány él: az idealizmus és az empirizmus. Mindkét főirány egyes képviselői között a lényeges pontokban megegyezést és csupán nem döntő jelentőségű ellentéteket találunk. Sőt még maguk a főirányok, az empirizmus és idealizmus sincsenek minden kapcsolat nélkül: a nem empirisztikus bölceletek nem utasítják el az empirisztikus ténymegállapításokat, hanem elfogadják azokat, csak más magyarázatukat nyújtják.

Már most az *empirizmust* mindig az jellemzi, hogy a tapasztalati adottságot véglegesnek tekinti, vagyis úgy veszi a tapasztalatot, mint ahogy az az érzéki észrevételben megnyilvánul: a végest végesnek, az érzékit érzékinek, az egyest egyesnek látja. Mindezzel szemben az *idealizmusnak* a tapasztalat előtti, az érzékfeletti, az egyénfeletti, a metafizikai az alapja. E két irányzat végigvonul a bölcelet történetén: az egyes rendszerek vizsgálatánál azonban meg kell különböztetnünk az alapélményt, a belső gyökeret annak logikai kidolgozásától, fogalmi rendszerétől. Megtörténik ugyanis, hogy az egyes gondolkodók szerint az alapélménynek megfelelő, vagy meg nem felelő fogalmi szerkezetet találunk. A lényeg természetesen a *filozófiai alapélmény*: az alatt az intuiciót értjük, amely azután a diskurzív kifejtés bázisául szolgál. Éppen ezért egy bölceleti rendszer megítélésénél nem a fogalmi megkülönböztetések és elnevezések a döntők, hanem az intuitív élmény. Gyakran megtörténik, hogy a felépítés hibás, vagy hogy abban eklektikus, különböző rendszerekbe tartozó elemek keverednek.

Ugy az empirizmusból, mint az idealizmusból az alapélménynek megfelelőleg a problémák bizonyos tömege adódik, amelyből azután a fogalmi kiépítés következik. Az idealizmus minden érzéki alapjának az érzékfelettit tekinti: ezért főproblémái az *érzékfeletti fogalma* és ennek az *érzéki világ-*

hoz való viszonya. A metafizikai eredmények alkalmaztatnak azután a lélek, a társadalom, az erkölcstan kérdéseire és ugyancsak ezekből folyik az egyes tudományok módszere is. Másként az empirizmus: nem ismer el érzékfelettit, tehát szükségképpen nem keresi annak az érzékihez való viszonyát sem. Ezért tulajdonképpen nincs is metafizikája, ontológiája: csupán a tapasztalat szétfejtése, vagyis ismeret-elmélete van. Ennek eredményei alkalmaztatnak azután a lélek-, az erkölcs-, a társadalomtan problémáira és ebből adódik az egyes tudományok módszertana is.

A mondottak alapján a filozófia történetében a lényeg felé való haladás szerint a következő megállóhelyeket, főirányokat lehet megkülönböztetni:

1. Az egyszerű vagy tiszta empirizmus;	}	I. Az empirisztikus rendszerek.
2. A magasabb vagy racionalisztikus empirizmus;		
3. Az apriorizmus vagy kritikai idealizmus (pl. Kant);	}	II. Az idealisztikus rendszerek.
4. A tételezés tana (Setzungslehre) vagy az erkölcsi idealizmus (Fichte);		
5. Az ontológiai idealizmus (Platon, Aristoteles, Schelling, Hegel, az Egész-tan);		
6. A misztika (Plotinos, Eckehart, az indiai upanisadok).		

Az *egyszerű empirizmus* lényege, hogy végső alapfogalma az érzéki észrevétel, a tapasztalati adottság. „Nihil est in intellectu, nisi quid prius fuerit in sensu.“ Ezért szenzualizmusnak nevezik. Ebből a relativizmus következik, mert hiszen az érzéki észrevételek változók. Ez a tény vezet a skepticizmushoz, vagyis a biztos megismerésben való kételkedéshez és a subjektivizmushoz, vagyis ahhoz a tételhez, hogy az igazság egyénenként változó. Szükségképpen folyik ebből az erkölcstan terén az utilitarizmus, a társadalomtudományban az individualizmus. A lélektanban az értelmi elem van a főszű: intellektualizmus, viszont alaptörvény a képzettársítás, az asszociáció a maga mechanikus determináltságával. Módszertanban uralkodik az oksági mechanizmus elve, a kutatás tárgya a jelenségek egymás közötti kapcsolatainak, a törvényeknek felfedezése: pozitivizmus. A szociológia és közgazdaságtan mint „társadalmi fizika“ a természettudományok módján művelendők. A megismerés ideálja, hogy mindent, a szellemi élet jelenségeit is, egy mechanikus világformulával ki lehessen fejezni.

A *magasabb vagy racionalisztikus empirizmus* ugyanabból az alapélményből indul ki. De nem az érzéki észrevétel, hanem az értelem, a gondolkodás, a ráció a maga logikai for-

máival áll érdeklődése előterében. Éppen ezért fogalmi kiépítése más fordulatot vesz: főcélja a megismerő képesség vizsgálata. Így jut a racionalizmushoz és a módszertan magassabbrendű kidolgozásához. Ha ez a racionalizmus végső gyökerében szenzualista alapon áll is, az életben mindenütt ugyanazt az értelmességet találja, ezáltal a relativizmus enyhül, az utilitarizmus kevésbé hedonisztikus jellegű és inkább racionális mérlegelést jelent. A társadalmi individualizmus a racionális természetjog formáját ölti fel, amennyiben mindekelőtt értelmes társadalmi életet akar megteremteni.

A tiszta empirizmus bölcséletének legfontosabb történeti megnyilvánulásai a görög szofisták, Pyrrhon, a középkori nominalizmus, amely előkészítője az empirikus „felvilágosodás”-nak, Hobbes, a pozitivizmus és evolucionizmus; a magasabb empirizmusé Locke, akinek bölcséletében egyedül a szubstancia fogalma nem empirikus eredetű, Hume, Avenarius. A téves és összekevert formák közé kell sorolnunk a materializmust, amely az anyagot tekinti egyedüli valóságnak. De az empirizmus e részt nem tudja megmondani, hogyan jut a tulajdonképpeni tapasztalat fölé: az érzéki észrevétel mögötti anyaghoz. Még kevésbé tudja megmondani, hogyan lesz az anyagból szellem. Itt tehát, a materialista atheizmusban is már transcendentia, a tapasztalat fölé való emelkedés rejlik. Eklektikus az Isten-tannak empirisztikus elemekkel való összekapcsolása is: a deizmus, amely lehetővé teszi az Istenben való hitet, meghagyva az Isten minimumát, egy a világon kívülálló lényt, amely a világ óramű-szerű járását nem befolyásolja. Ugyanigy a pantheizmus, amely szintén meghagyja Isten fogalmát, de azt magába a világba helyezi, mint Spinoza az abszolút szubstancia (sive deus, sive natura) tételével, amelynek a módusai szellem és anyag.

Az empirizmus minden megjelenő formájában megnyilvánuló, legáltalánosabb jellemző vonásait a következőkben lehet összefoglalnunk: 1. Az egyest veszi elsőnek, nem az általánost, az egészt. Ebből folyik a természet atomizmusa; folyik továbbá, hogy a megismerés az egyes fogalmak summája, a társadalom pedig egyének összessége. 2. A megismerés tisztán passzív átvétel, nincs benne a megismerő részéről szellemi öntevékenység, spontaneitás. 3. Minden a természeti jelenségek módján, az oksági mechanizmus elve szerint játszódik le. 4. A mechanizmus csak az atomok helyváltozását ismeri, tehát valami új nem keletkezhetik. 5. Az anyag a szellem elé, fölé helyeztetik. Az ember állatnak tekintetik: ez éppen az evolucionizmus lényege. 6. Az egész emberi megismerést, a szellemi életet az empirizmus alulról felfelé haladva akarja magyarázni. Végül 7. tulajdonképpen megsemmisíti az egyént. Habár éppen az egyestől, az egyénből indul ki, elkerülhetetlen végkövetkezménye, hogy a naturalizmusba

való lesüllyesztése által annak önálló szellemi létét, szabadságát veszi el. Itt az empirizmus paradoxiaja: „Az empirizmus mindent az egyénre helyez, az emberi subjektummal indul el, azonban naturalizálása által megsemmisíti annak önállóságát, lényegét és méltóságát“. A szubstancia-fogalom szétszedésével atomizálja és ezzel megsemmisíti a lelket. Mindenütt zárt természeti törvényszerűség, az okság elve uralkodik, a természeti jelenségek összefüggésébe beállítva az ember is szorosan determinált lényvé lesz, személyisége megszűnik.

Az empirizmus alapkiindulása téves. Hiszen már egy külső inger átvételéhez is a belső szellemi tevékenység szükséges. Az érzéki észrevétel nem lehetséges a szellem működése nélkül. Ezért döntő a szenzualizmus elvével, a „nihil est in intellectu“-val szemben Leibniz bíráló megjegyzése: „nisi ipse intellectus“. Az empirikus bölcselő a felületen marad: érzéke van a valóság, a kézzelfogható iránt, lehet benne éleselméjűség, de hiányzik belőle a mélység, van megfigyelő képessége, de nem tud csodálkozni. Hogy e lapos tanok mégis annyi sikert arattak, annak főoka, hogy a politikai koráramlatoknak kedveztek, a hagyományos kötöttségek ellen fordultak és a radikálizmusnak a szükséges szellemi fegyvereket szolgáltatották. Bizonyos értéküket azonban el kell ismerni: a valóság iránti érzéket, a természettel való szoros kapcsoltságot. Ha mindennek folytán az empirizmus nagy eredményeket ért is el a természettudományok terén, ez csakis a szellemi és a társas élet széttépése árán volt lehetséges. Az empirizmus a szellemi vakság filozófiája, oka kultúránk mai veszélyes helyzetének. A kultura megmentése az idealizmus bölcséletének a feladata.

Az *idealizmus* különböző irányainak megkülönböztetése és beosztása nem olyan egyszerű, mint az empirizmusé; az alapélmény, illetve annak a végcélhoz való közelsége szerint meg lehet különböztetni: az apriorizmust vagy kritikai idealizmust, az erkölcsi és végül az ontológiai idealizmust. Az elsőnek legnagyobbyszerű példája Kant; bölcséletének alapélménye, hogy gondolkozásunkban és erkölcsiségünkben van valami eredeti, magában a szellemben adott, a tapasztalatot megelőző valami: az *a priori*. A feltételek, amelyek között az érzéki észrevétel létrejön, az észrevételt megelőzően, a szellemben rejlenek. Genetikailag persze, az időben, a két feltétel: az érzéki inger és a szemléleti és gondolkozási formák egyszerre lépnek fel. Hiszen az *a priori* tevékenységi formák csupán az *a posteriori* tartalmon jöhetnek létre, míg megfordítva, az érzéki benyomások csak az értelem tevékenységi formáin keresztül lehetnek hatékonyakká.

Az *a priori* idealizmus fogalmi felépítése sokkal gazdagabb az empirizmusénál. Először is ismeret-elmélete a

szenzualista relativizmussal szemben a biztos megismerés lehetőségét adja, az erkölcsi a priori tana az etikát az utilitarizmus fölé emeli. A társadalomtudományban legyőzi az individualizmust, például Sokratesnél. Lehetségessé válnak a metafizika és ontológia, a természetbölcsülethez is elvezetve, a módszer pedig nem természettudományos, hanem a célt is figyelembe vevővé, teleologiaivá válik. Az a priori idealizmus legkiválóbb képviselői Sokrates, Leibniz és Kant. Sokrates egyfelől a biztos tudáslehetőségét hirdette és pedig az általános fogalmak definíciója által, másfelől azonosította az erkölcsiséget a tudással. A sokratesi bölcsélet lényege az erkölcsiség megalapozásában rejlik: elismeri az erkölcsi szabadságot. Dialektikai módszeréből pedig az a következtetés vonható le, hogy az emberi tudás magában a szellemben lejátszódó folyamat által fejleszthető ki. Leibniz mondását, a „nise ipse intellectus“-t fentebb idéztük: ezzel sorolódik be az a priori képviselői közé. Ehhez csatlakozik Kant, mikor kifejti az értelem gondolkozási és az érzéki észrevevés szemléleti formáit, a kategóriákat. Ezek megismerő képességünk eredeti adottságai, viszont az érzéki észrevevés tartalma a posteriori. A kategóriák azonban csak a tapasztalaton belül érvényesek, csak a tapasztalat hívhatja elő tevékenységüket. A tapasztalat anyagát összekapcsolják, formálják, de ennek az anyagnak adva kell lennie. Tudomány csak a kategóriák által formált tapasztalatról lehetséges: a jelenségek, a phaenomenon világáról, a noumenon, a „Ding an sich“, helyesebben „An sich der Dinge“, a tapasztalaton túl van, transcendens. A megismerés a priori-jén kívül az erkölcsiségnek is van „a priori“-ja, amely a gyakorlati ész autonómiáját adja.

Kant tanításának a lényege, hogy: „midőn gondolkodásunk formájába, midőn akaratunk formájába, midőn célszerű és művészi ítéletünk formájába, egyszóval midőn szellemünk a priorijába behatolunk, az *érzékfeletti világba* hatolunk be.“⁵ Az a priori súlypontja azonban, mint Sokratesnél, Kantnál is az erkölcsi téren van: innen a praktikus ész primatusa. Kant erkölestana a kategórikus imperativus elvével formális, utolsó posztulátuma Isten. Isten nem a tudás, hanem az erkölcsi „Vernunftglauben“ tárgya. Ennek az istenbizonyítéknak lényege, hogy a „Sollen“ és „Sein“ közötti ellentétet csak egy abszolút ok, Isten által lehet kiegyenlíteni.

Nem akarunk itt kitérni az a priori idealizmus téves és eklektikus formáira, Herbartra vagy az új kanti iskolákra. A kanti a priorizmus és kategóriatan megítélésében az utolsó elvig kell visszanyulni, amelyen ez a bölcsélet nyugszik: ez pedig a transzcendentális szintézis tana. Hogyan lehetséges, hogy az érzéki észrevételben nyert képzetek mind az „Én“

⁵ Philosophenspiegel 65. 1.

képzeteiként tűnnek fel? Honnan ez az egység, amely nélkül csupán az „észrevételek rapszódiaja“ jelentkeznék? Az Én, mint tiszta spontaneitás, mint öntevékenységek, mindennek az ősgyökere. Mig az észrevétel anyagát a szubstancia, okozatosság stb. szerint gondoljuk, ugyanakkor funkcionál a „transzcendentális apperceptio szintézise“, a gondolkodásban tevékeny Én tapasztalat előtti egysége. Itt a kategóriatan mély értelme. Ezt az értelmet azonban egészen csak Fichte fejti ki.

Kant a priori fogalmában cáfolhatatlanul megállapította, hogy az emberi megismerés nem természeti jelenség, hanem hogy az saját tettünk. Viszont nem találta meg a magasabb egységet, amely az értelem és érzékiség szét tépett formáit megint egyesítse: ez várt Fichtére az „intellektuális szemlélet“ tanával. Kant alulról felfelé képezi a fogalmakat, holott az ellenkező út a helyes. Ehhez járul, hogy nem tudja elkerülni az a priori szubjektivizmusát: innen a szubjektív jelenségvilágnak, a phaenomenonnak téves szembeállítás a noumenon, az „An sich der Dinge“-vel. Ezt a szubjektivizmust csupán egy objektív a priorival lehet elkerülni: ennek a végig-gondolása pedig a platonai eszmék fogalmához kell hogy vigyen. A kanti „a priori“ tulajdonképpen egy legyengített eszmefogalom, olyan tudniillik, amelyet nem a világkép metafizikai széttagolása, hanem a megismerő folyamat egyszerű széttagolása által nyertünk. Az a priori szubjektivizmusa, társadalomtanának individualizmusa és etikájának formalizmusa mind azt mutatják, hogy Kantnál nem kész idealizmusról, hanem még csak egy átmeneti rendszerről van szó, amelynek azonban óriási érdeme és történeti jelentősége, hogy áttörte az empirizmusnak a felületen maradó bölceletét.

Fichte „erkölcsi idealizmusának“ lényege a „tétélezés“ tana (Setzungslehre); e bölcelet alapélménye, hogy a szellemi életben végeredményben minden a szellem saját tevékenységén nyugszik és emez öntevékenység nélkül belső élet nem volna lehetséges. Mig Kant nagy intuiciója a tapasztalat előtti meglátása volt, Fichte a gondolkodás és erkölcsiség, a szellem teremtő jellegét látta meg. Fichte az öntudat belső kezdetére nyul vissza: az Én eredeti, sehonnan se vett, egyedül önmagából jövő tevékenység, mozgás. Hogy gondolkozásunkban magunk is tevékenyek vagyunk, a kívülről jövő benyomást fel is kell fogunk, az ingerrel szemben nem vagyunk csupán passzivad, az kétségtelen s ezt a felfogó, egységet adó szintézist, tevékenységet a szellem maga adja. A tettnek ez az önmagából való kihozása, ez az önmagából való kezdés, ez az önmagából való előretörés, ez éppen a döntő a szellem fogalmában: ez a „Selbstsetzung“, — ha úgy tetszik — önmagunk teremtése. Hogy ez mennyire így van, legjobban egy példa mutatja: aki el van merülve munkájában, nem hallja szobájában az óraütést. Az érzéki inger pedig jelen

van, de a szellem, másfelé elfoglalva, nem tudja azt felfogni, saját tevékenységével megragadni. Ha adva van is az inger, mi vagyunk azok, akik a hangérzetet magunkévá tesszük, magunkat hozzáadjuk (setzen). És ahová csak nézünk, a szellemet mindenütt munkában látjuk. Egy művészi terméket nézhetünk csak kívülről szemünkkel, de megértéséhez, élvezéséhez bensőnkben saját tevékenységünkkel a művészi tartalmat utána kell teremtenünk. A szellem mindig öntevékeny, szabad, teremő. Ez az, amit Platon és Aristoteles a „lélek önmozgása“-nak, Kant „spontaneitás“-nak, a „transzcendentális apperceptio szintézisének“, Fichte „Selbstsetzung“-nak nevezett.

Az Én önmagát tételezi („Das Ich setzt sich selbst“): ez volt Fichte varázsszava, az új idealizmus történeti gyökere, amelyet persze nem logikai formulaként, hanem belső élményként kell megértenünk. Ha az ember tudatára ébred szelleme eme szabad, önmagát kezdő, önmagát adó jellegének, mintegy prometheusi mámor fogja el: a prometheusi nem az Istennel való szembefordulást jelenti, hanem tudatát egy bennünk szabadon teremő erőnek, mely végtelen, kimeríthetetlen és legyőzhetetlen. Az Én maga adja, teremti meg a létét. Ebből parancsként következik a követelmény: „Add az Énedet! Légy öntudatos!“

A „Selbstsetzung“ fogalmából adódnak már most a bölcsélet további feladatai: 1. ennek a tételezésnek menetét kikutatni; 2. ebből a tudat szerkezetét, felépítését megérteni és végül 3. a szellem teremő lépéseinek összefüggéséből a kategóriákat levezetni. Az első feladatból ered Fichte három híres, az empiristák által soha meg nem értett és meg nem érthető tétele: 1. Az Én magát tételezi, magát adja. (Das Ich setzt sich selbst.) E tétel tartalma, hogy az Én csak annyiban van, amennyiben tevékeny, *alanyként* terem. A második tétel: 2. Az Én egy Nem Ént tételez (Das Ich setzt ein Nicht Ich) annyit jelent, hogy amint az alany terem, szükségképpen valamit terem, tehát az alany megkülönböztethető a *tárgytól*. Az alany: Én, tehát mint tárgy megkülönböztetendő a „Nem Én“-tól. Döntő ebben a tételben az, hogy a „Nem Én“-t az „Én“ teremti meg. „Nem Én“ nincs „Én“ nélkül, tárgy az, amit az alany, a tudat önmagával szembeállít. Ámde ez a szembeállítás magában az Énben történik: 3. Az Én az Énben a Nem Ént állítja önmagával szembe. (Das Ich setzt sich im Ich das Nicht Ich entgegen.) Az alany teremő tevékenységével önmagában szembeállítja a teremtetet, a tárgyat, az Én sem lehet a tárgy, a Nem Én nélkül.

Nem fejthetjük itt ki a tézisek és szintézisek további menetét, épügy nagyon messzire vezetne, ha kitérnénk „az Én önteremtésének módjaira“ (die Weisen der Selbstsetzung des Ich), a kategóriák részletezésére. Mindezek a tudat belső történéseit, a gnoszogóniát adják. Mig Kantnál a „Ding an sich“

csak „afficiálja“ az Ént, itt a „Ding an sich“ magában az Énben van. A „Nem Én“ vezet a természet fogalmához, amely Fichte szerint tulajdonképpen nem más, mint az ellenállás, amelyen a teremtő Én magát ki tudja fejteni; ezért az érzéki világ csupán a kötelességteljesítés anyaga. A természetet tehát a szellemhez való teleológiai helyzetéből kell megérteni. Látnivaló, hogy Fichténél megvannak már kezdetei a schellingi bölceletnek, hogy az Én és az An sich der Dinge azonosak. Ép így adva van a dialektikai módszer is: ellentétek felkutatása és azoknak új szintézisekben való összekapcsolása, mint azt a három alaptételnél is láthattuk.

Ami az erkölcostant illeti, ehhez Fichte további két tétellel jut el: midőn „az Én önmagát tételezi, a Nem Én által meghatározva“, akkor *teoretikusan*, midőn ellenben „az Én önmagát tételezi a Nem Ént meghatározva“, akkor *praktikusan* viselkedik. Ebben a praktikus magatartásban az foglaltatik, hogy az Én maga adja meg a célját, megvalósítja öncélját. És itt lép előtérbe a fichtei bölcelet érzékfeletti alapja: az Én és az ő értelmes célja éppen az érzékfeletti, transzcendentális. Az elméleti ész a „Nem Én“-ben rejlő korlátot nem képes teljesen legyőzni, az alany és tárgy abszolút egységéhez nem tud eljutni. Ezt a korlátot a praktikus Én győzi le: a *tiszta erkölcsi* tett által. „Im ewigen „Sollen“ tritt uns die „ursprüngliche Realität“, des „Ding an sich“ entgegen.“⁶ Az erkölcsi világrend az abszolútum, Isten. „Teljesítsd mindig hivatásodat“: ez Fichte Kanton tulmenő imperativusza. Ezzel a hivatással az egyénfeletti világrend jut bele az erkölcsi kötelesség fogalmába. Ismeretes, hogy a társadalom-elméletben is Fichte tuljutott az individualizmuson, habár alaptételét nem építette ki végig következetesen.

Az öntételezés, öntevékenység, a Selbstsetzung fogalma egy idealista rendszerben sem hiányzik, az ókorból e részt különösen Sokratest lehet Fichtével összehasonlítani. Mindamellet Fichte e nagyszerű gondolata kiegészítésre szorul. *Spann* ezt abban látja, hogy az öntételezés, a Selbstsetzung elvileg nem lehetséges passzivitás (receptivitás) nélkül: ez a passzivitás egyfelől a sugallat (Eingebung), másfelől a ketősség (Gezweiung) formájában lép fel. Ha a szellem öntevékenységét teremtésnek nevezzük: ez a teremtés nem történhetik bizonyos előfeltételek nélkül. Az Én teremtésének valami magasabb az alapja: így jutunk a „teremtés teremtetésből“ tanához, amelyet alább a „Schöpfungsgang des Geistes“ elemzésénél fogunk részletesebben kifejteni. Ilyen módon tehát a „Nem Én“, a teremtett nem az Én tiszta teremtése, nem csupán önmagának a tetteitől való önmegkülönböztetése, hanem felülről jön, sugallat (Eingebung) által előztetik meg.

⁶ Philosophenspiegel 102 l.

Másképp ez a sugallat nem történhetik meg a „Te“ nélkül: a Te részvételére, ébresztésére van szükség, hogy az Én öntevékenységre bírassék. Itt a kettősség (Gezweiung) fogalma, amelyet, mint Spann egyik legsajátosabb tantételét, lejjebb szintén részletesebben fogunk látni.

Tartalmilag Fichte tételezéstanához megjegyzendő, hogy a tudat képe nála még túl racionalisztikus. A szeretet és a hit, a szellem legmagasabb megnyilvánulásai el vannak hanyagolva. Geniális azonban az Énnek, mint tiszta tevékenységnek meghatározása. Fichte nagy eredménye, hogy az Énnek nincsenek empirikus gyökerei, hanem ő maga a „*Ding an sich*“. Ennek a nagyszerű intuíciónak a természet objektívalásához kellett volna vezetnie, ezt a lépést azonban csak Schelling teszi meg. Természetes, hogy az Én tételezésének menete nem a szellem történetét adja, nem történet-, hanem szerkezet-tan (Gefüglehre). Mégis innen, a fichtei bölcséletből, ered a történeti szellem ujjaébredése ebben a történelem-tagadó korban.

Az idealizmus bölcséletének kifejlett, igazi formája azonban az *ontológiai idealizmus*: ennek alapélménye, hogy elismeri valami érzékfölötti létezését, annak lényegét s az érzéki világba való beszűrődését, belejátszását akarja bölcséletben kifejtetni. Ez éppen: a *közvetítés tana*, e bölcséletek központja. E részt két főirányt különböztethetünk meg: a platon-aristotelesit az „eszme“ fogalmával és a schelling-hegelit a dialektikai processzus (Setzungsschritte) fogalmával. Formailag az a nagy probléma lép fel, hogy az érzékfeletti az érzéki világon kívül van-e (transcendentia), avagy azon belül (immanentia).

Az ontológiai idealizmus problémáit az alábbi táblázat szerint lehet összefoglalni:

I. *Az általános metafizika*, ebbe tartozik:

1. az érzékfeletti tana, vagy *Istentan*;
2. az érzékfelettinek az érzékihez való viszonyát tárgyaló *közvetítéstana*;
3. a *léttan* vagy ontológia: a) immanentia és transcendentia, b) a lét szerkezet-tana, a kategóriák.

II. *A szellem bölcsélete*:

4. általános szellemtan (pneumatológia), egyuttal ismerettan is;
5. társadalomtan (az objektív szellem tana);
6. erkölcs-tan, amely tehát a bölcséleti társadalomtudomány után sorolódik;
- 6a. lélektan (amely csak genetikai lélektanként volt a szellem tanától elválasztható);
7. művészetbölcsélet;
8. történetbölcsélet.

III. (9.) Természetbölcselet.

IV. (10.) Az egyes tudományok módszertana és a logika; ezek az egész metafizikából és szellemtanból adódnak. Lét és gondolkodás az igazi idealizmus számára nincsenek szétszakítva, hanem magasabb egységet alkotnak.

Elégedjünk meg itt a problémák e puszta táblázatával, hiszen lejjebb ugyis fogunk azok bővebb tartalmi kifejtésével és megoldási kísérleteivel találkozni. Történetileg már most az ontológiai idealizmusban két nagy irányt különböztethetünk meg: 1. az inkább metafizikai, vallásos irányt (Platon, Schelling, a platoni scholasztika), 2. az inkább logikai, racionális formát (Aristoteles, Hegel, a tomisztikus scholasztika). Az első inkább életművészet, a második inkább tudomány jellegű. Egyébként semmiféle idealizmust sem lehet tisztán logikai fogalmakkal megérteni: megélés, művészet, magunkba való elmélyedés kell hozzá. Utja a lelkünkbe való leszállás, az „Ismerd meg tenmagadat“ mélyértelmű elv követése. A kezdetet már láttuk az a priori és a Setzungslehre fejtegetésével: az ész és a lelkiismeret, a gondolkozó és erkölcsi a priori a szellem őstetteként a spontaneitásra mutatnak, amely lényege szerint a szabadságot jelenti. De ezzel a tevékenységgel ideál, érték, rang is adódik s az ember az empiria fölé, a szellem tiszta világába emelkedik. Innen lehetségessé válik a másik lélekkel való közösség megélése és megvilágosodik a szellemeknek egymáson át való megteremtődése és egy felsőbb egységben való bennefoglaltsága is. Végző alapja pedig a szellem teremő folyamatának a felülről jövő sugallat (Eingebung). Mindezek olyasmit tárnak fel közvetlenül, ami külső benyomásokból, empiriából nem vezethető le. A régi görögségben az idealizmus bölcseletét tanító és tanuló életközösségben művelték, a lelki elmélyedés művészetét gyakorolva. Így volt ez egyébként a bramánok, a buddhisták titkos bölcseleti, az egyiptomiak papi iskoláiban, az orfikusok és pythagoreusok szövetségeiben és Platon akadámiájában is. Bölcsesség nem lehetséges erény nélkül. A helyes élet feltétele ama megéléseknek, sugallatoknak, amelyek a bölcsesség fogalmának az alapjait adják. Ezért kell a belső élmény az idealizmushoz, ezért beszél Fichte a bölcs papi hivatásáról. És tényleg minden nagy bölcselelnél ott látjuk is ezt a lelkesültséget, a rendkívüli szellemi erőt.

Sajnos, lehetetlen feladat a Spanntól tárgyalt nagy bölcsek tanait és azoknak Spanntól adott nagyszerű magyarázatát itt röviden visszaadnunk. Minden olvasójának el kell ismernie, hogy — természetesen a saját metafizikájának megvilágításában —, olyan mély boncolását adja e nem könnyű, erős absztrakciót és élményes elmélyülést kívánó ta-

noknak, hogy azok nem egy része éppen ezen vezetés mellett válik megközelítetté és valóban élővé az olvasóban. E tény értékét nem gyengítheti meg az a bírálók által felhozható érv, hogy magyarázatai elfogultak és egyoldalúak, hogy más bölcselőkön át a saját gondolatainak igazolását keresi. Minden filozófus csak így láthatja mások tanait. A „Bölcselők tükré“-nek nem is lehet más a célja, mint hogy az új idealizmus, az „Egész“ tanának történeti gyökereit, régi bölcséleti iskolákba való beillesztettségét bemutassa. Minthogy azonban e tanulmány nem a bölcsélet szakemberei számára készül, egy-két mondatot mégis idéznünk kell az egyes írók jellemzésére, ezek azonban csupán emlékeztetőül szolgálhatnak.

Platon bölcséletének lényege az „eszmék“ tana. A világ végső alapja Isten személyisége, akiben „királyi szellem és királyi lélek lakozik“. Isten önmagát az eszmék által közvetíti. Az eszmék egyfelől a nemet jelentik, amely minden egyesben benne van, másfelől az általános fogalmakat. Ugy a dolgokról való ismeretünknek, mint a dolgok igazi létének alapját az eszmék adják. Az érzéki világ csak az eszmékben való „részesedés“ útján nyer létet. Az emberi lélek önmagát mozgatja és ennyiben, mint azt *Platon* több mithikus képen festi, az istenivel rokontermészetű. Az érzéki észrevétel csalóka, az igazi megismerés alapja a „visszaemlékezés“ a földi sors előtti létünkre, amikor az eszméket a maguk tisztaságában láttuk.

A társadalomtanban *Platon* állama tudvalevőleg „rendek“-re, vagyis funkciós ágakra oszlik. A velük szemben támasztott követelmények határozzák meg az egyes rendek érényeit. A bölcsék, tisztviselők és gazdálkodók rendjének a bölcsesség, bátorság és mérséklet érényei felelnek meg, ezeknek a lélek terén a szellem, a kedély és az ösztönös vágyak, a testben fej, sziv és has a megfelelői. A legfőbb jó, Isten az államban az igazságosság eszméjében van képviselve, amely tehát az állami és erkölcsi élet formálója.

A művészbölcsélet terén *Platon* szerint a „szép“-nek alapja metafizikai: az eszmékre emlékeztet. Mellőzve itt az anyag platoni fogalmát, még csak annyit említsünk meg, hogy *Platon* módszertana teljes mértékben teleológiaiak mondható.

Az eszmetan eredete, alapélménye vallásos: tulajdonképpen gyökerei a polytheizmusban rejlnek. *Platon* bölcslete nyilván nem tiszta logikai gondolkozás eredménye, a legkevésbé se racionális, sőt ellenkezőleg, misztikus jellegű. Hogy *Platon* extatikus állapotokban kereste a megvilágosodást, arra legjellemzőbb az Állam hires barlang-hasonlata, amelyet *Spann* „a misztikus elmélyülés és az abból való visszatérés utjaként“ jellemez.

Aristoteles *Platon* továbbépítője: az ő tanait is az

érzékefeletti fogalma és annak közvetítése határozza meg. Isten az első mozgató, aki maga mozdulatlan: minden létezőnek oka, a legfőbb jó, felé fordul minden, mint cél felé. A platoni ideákat Aristoteles a morphé, a forma fogalmává alakítja át; a döntő különbség ezek immanens jellege. Talán Aristoteles ennyiben el is rontotta Platont és a nominalizmus és pantheizmus lehetőségét nyitotta meg. Nála egyébként az élménnyel szemben a racionalizmus lép előtérbe, viszont racionalizmusa annyiban áldásos, hogy a nagy tömegeknek fogalmak formájában megadja azt, amit élmények formájában nem tudnának felfogni.

A német idealizmus tulajdonképpen a régi idealizmusok komolyabb ismerete nélkül jött létre: annál értékesebbek megegyező eredményei. *Schelling* először jut tul Kant a priori és Fichte erkölcsi idealizmusán és megalkotja a maga ontológiai idealizmusának nagyszerű építményét. Schelling alapélménye, alapmeglátása, hogy ugyanaz az An sich, a szellem, amely az Én öntételezésének alapjában rejlik, ugyanaz a világszellem nyilvánul meg, tételezi magát a természetben is. Ilyen módon Fichte Én-bölcelete, vagy transcendentális bölcselete mellé egy természetbölcselet kerül. A természet most már nemcsak az Én magaadta korlátja, mint Fichte-nél, hanem maga is tényleg létező valami. És felmerül a kérdés: „Wie kommt die Natur dazu, erkannt zu werden?“ Hogyan jut hozzá a természet, hogy megismertessék? És a felelet: mert az is szellemszerű. A szellem csak azért ismerheti meg a természetet, mert a természetben ugyanaz a tételező, ugyanaz a dialektikai folyamat játszódik le, amely az Énben megnyilvánul. Ez a kép, a természetnek élő, szellemszerű organizmusként való felfogása, nagyon megragadta a lelkeket és Schelling természetbölcselete óriási diadalt aratott.

E természetbölcselet mély alapgondolatát, hogy az emberben Énként tudatra ébredő szellemi az egész teremtesen átvonul, semmiféle mechanikus-matematikai természettudomány sem cáfolhatja meg. A gondolat fogalmi megvalósítása bizonyára tulmerész és elégtelen volt, de maga a gondolat örök és egyébként már régi bölcselelőknél is megtalálható. Nincs tehát különbség szellem és természet között, indifferencia, identitás, azonosság áll fenn közöttük; az abszolút a természetben tulnyomólag objektivitás (realitás), az emberi szellemben szubjektivitás (idealitás) gyanánt mutatkozik. A kettő azonban az abszolútumban azonos. Ezt érzékelteti később Hegel azzal a kifejezéssel, hogy az abszolút szellem „Isten a világ teremtese előtt“.

Schelling identitástanának történeti és fogalmi jelentősége abban rejlik, hogy az objektív, az ontológiai *a priori* felé fordult: ezt pedig az európai bölcselet világeseményének kell tekinteni. Hogy a szellemnek és a természetnek, miután

össze vannak kapcsolva, létgyökerük valamelyik pontján azonosaknak kell lenniök: ez a gondolkodásnak olyan követelménye, amelyet semmiképpen sem lehet kikerülni.

Hegelre az a feladat várt, hogy az azonosság tanát tudományosan megalapozza. Az abszolutumot értelem-, „logos“-ként világszellemnek tekintve, Logikájában kifejtette annak dialektikai menetét. Az abszolút eszme önfeltárulása tehát a hegeli „Logika“ tárgya; emez önfeltárulás processzusa a híres dialektikai módszer: minden tézis a maga tagadását, antitézist váltja ki s végül a kettő közötti ellentét a szintézisben oldódik fel. Így adódik a lét téziséből antitézisként a nemlét, a kettő szintézise a keletkezés. A társadalomtudomány terén Hegel az államot a legmagasabb szintézisnek fogja fel. A hegeli bölcsélet minden nagyszerűsége mellett bírálatként meg kell jegyezni, hogy a szintézis nála a dialektikai folyamat befejező része, az utólagosan történik, holott ezzel, mint egészszel kellene kezdeni. Azonkívül a hegeli tanok is túlságosan racionalisak, hiányzanak belőlük a szellem irracionális részei, minő a szeretet. Végül Hegel a formából, a dialektikai processzus szerkezetéből akarja levezetni a tartalmat, ami neki sem sikerülhetett.

Az idealizmus hibás és eklektikus formái közé sorolja Spann Descartes-ot, kiemelve tanainak szubjektivizmusát és racionalizmusát. Épugy rámutat a Spinoza, Berkeley, Jakobi, Schopenhauer, Nietzsche bölcséletének eklektikus jellegére. Descartes és Spinoza nagy sikere elsősorban annak tulajdonítható, hogy kedveztek a kor empirikus és racionalisztikus áramlatainak és hozzájárultak 1789 előkészítéséhez.

Ha összefoglaljuk az idealizmus különböző bölcséleti megnyilvánulásait, akkor látjuk, hogy az eltérések nem döntőek, az egész bölcséleti iránynál megvan az alapélmények rokon-sága és a problémák hasonlósága.

Az idealizmus bölcselete körébe tartozik a *miszticizmus* is: ez alatt komoly formájában nem szubjektív, homályos élményeket, hanem a szellemnek az érzékfelettihez való közvetlen kapcsolatát, az érzékfelettihez való közvetlen felemelkedést kell értenünk. Végeredményben minden nagy szellemi alkotás, művészi teremtés, minden felfedezés mögött ott van ez a misztikus közvetlenség: gondolkodás csak a meglátás, intuición alapján lehetséges. Ezt a közvetlen meglátást követi azután a szétagolás. „A szellemi élet, gondolkodás és művészi alakítás nem úgy jön létre, hogy sokból egyet alkotunk, hanem megfordítva: egyből sokat, nevezetesen az intuición útján meglátott tartalmat közvetítjük és pedig vagy fogalmilag a gondolkodásban, vagy művészileg az alakításban“.⁷ In

⁷ Philosophenspiegel 262. o.

nen, a közvetlenségből ered a művészi alkotáshoz és művészi élvezéshez egyaránt elengedhetetlen elragadtatás. Például a költő úgy ábrázolja a dolgokat, hogy bennünk az elámulás gyönyöre ébred fel. Ezért alapja a filozófiának is a csodálkozás: a gondolkozás fölé való emelkedés. Misztikus jelenséggel állunk szemben mindenütt, ahol a megismerés nem darabokban, nem részekben, hanem egészben, egységben történik. Tulajdonképpen, mint már fentebb is jeleztük, semmiféle gondolkozás, semmiféle cselekvés nincs bizonyos misztikus gyökér, belső közvetlenség híján. Éppen ezért irracionális nélkül nincs racionális sem. Mert egész nélkül nincs rész, nincs tag: de maga az egész már misztikus valami.

A misztika jogosultsága éppen abban rejlik, hogy amire hivatkozik, azzal lénye mélyén minden ember bir. De az igazi, nagy misztikus tanok ott fognak fellépni, ahol a misztikus legnagyobb céljáról: Istenhez való közvetlen kapcsolat elnyeréséről van szó. A misztika problémáinak és megoldásainak építménye végeredményben ugyanaz, mint az idealizmusé: mindkettőnél az érzékfeletti van minden dolog alapjában. Éppen azért itt is az Isten, a közvetítés, a lét, a szellem, a természet mibenléte a főproblémák, épügy, mint az ontológiai idealizmusnál. Ámde a misztikusnál az Istenhez való személyes viszony áll előtérben. A súlypont nem is a bölcsélet fogalmi kifejtésében és bizonyításában, hanem az élmény elérésében rejlik. Éppen ezért itt nem a tanok, hanem az életművészet a lényeg. A misztikusok mind ihletett emberek és tanaik meg sem érthetők, ha nem a megélés alapján követjük azokat. Empirikus bölcselők erre nem is képesek. A nagy élmény megszerzésének, a megvilágosodásnak útja a misztikusoknál mindenütt titokként kezeltetik. Külsőleg csupán az út nagy szakaszai láthatók, amelyek minden misztikánál egyformák: a via purgativa, via meditativa vagy contemplativa és a via unitiva. Az első, amibe a misztikusnak bele kell hatolnia: a lélek, saját maga. „Ismerd meg magadat!” állott a delphii templom homlokzatán és e mondatnak kétségkívül misztikus értelme van. Eckehart mesternek, a legnagyobb német misztikusnak „szikrá”ja, a „Fünkeln“, amely a lélekben ragyog, adja a misztikus belsőjében támadó megvilágosodást. Ez a lélekalap, ez a gyökér az, amely Istenhez hasonló.

A misztika fogalmi felépítésénél ismét hangsúlyozni kell, hogy a gondolati kidolgozás az élettől, a gyakorlat művészetével szemben a háttérben áll. Mégis szoktak beszélni spekulatív misztikáról és praktikus misztikáról. Az előbbit találjuk például az indiai bölcséletben, Platonnál, az új platonikusoknál, Eckehartnál, Fichtenél, a másodikat a szenteknél és egyes nagy, igazi teozófusoknál. A misztika nagy, rendszerhordozó gondolata, az emberi lélek mélyének

Istennel való egysége mindenütt ugyanaz, indiai, keleti, görög, keresztény misztikában egyaránt. Egyébként a fogalmi építmény mindig a kor idealisztikus bölcsellete. Így Plotinos Platonon, Eckehart a platoni scholasztikán alapszik. Hogy Platon maga is misztikus volt, arról egyebek között a felemelkedés, vagy a szerelmi művészet tana is tanuskodik.

A társadalomtant és erkölcsant illetőleg minden misztikát két veszély fenyeget: a világtól, a tettől való elfordulás és a szubjektivizmus. Az első a világ megtagadásához, a quietizmushoz visz. A másodiknak az az alapja, hogy a közvetlen látomást megélő a közvetlenül látottat nem egy tárgyi, személyfeletti rend alapjának, hanem csupán egyéni élménynek tekinti. Ez a mély oka annak, hogy Platon erkölcstana nem az élményből, a szubjektív erkölcsi a *priori*-ból indul ki, mint Kant, hanem az államból, a közösségből. Spann a misztikusok közül legrészletesebben Eckehart mestert tárgyalja, Istenről, a lélekről, az ember istenképüségéről, a lélek mélyéről, vagy „szikráról“ szóló mélységes tanokat, amelyekre itt nem térhetünk ki részletesebben. Az alaptételek természetesen a többi misztikusnál is hasonlóak, mert hasonló belső tapasztalatból fakadnak.

III. A KATEGÓRIÁK TANA.

Minden, ami létezik, csupán egy őt magába foglaló *egész* része-, tagjaként létezik. Az ember szellemileg elsorvadna közösség nélkül, az állat elpusztulna társak nélkül. Még egy kő sem gondolható el az egyéb valóságon kívül. Egy dolog sincs magában, nem is lehet, létét valami nagyobbtól, fölötte álló egésztől kapja és minden a semmibe veszne el, ha kiesnék ebből az őt körülvevő keretből és csak magáért akarna lenni.

Ez a gondolat nem új, megtalálható a régi indiai és kínai bölcséletben, a platoni, aristotelesi, plotinosi, scholasztikus tanokban, a régi német misztikusoknál és idealista bölcselőknél egyaránt. De új a kísérlet, hogy ezt a gondolatot tegyük a tudás fogalmának és a kutatás módszerének alapjává. Az uralkodó mechanikus, „természettudományos“ világnézet alapelveként az okság fogalmán nyugszik és a fentebbi felfogással éppen ellenkezőleg minden dolgot magában, különállóan tekint s módszeres magyarázatai az egyes magukban is létező dolgok egymáshoz való viszonyait, egymásutánját, egymással való vonatkozásait tüntetik fel. Holott a valóság, hogy nincs egyetlen olyan szellemi tudomány, amely oksági alapon állana, amelynek jelenségeit a kauzalitás elvével mechanikus módon lehetne magyarázni. A társadalmi és jelesül a közgazdasági tudományok terén is kétféle kiindulási pont, két alapvetően különböző módszeres felfogás létezik:

vagy az egyénekből, mint magukban is önálló lényekből, önálló gazdálkodókból indulok ki, akik már találkozásuk, közzé való tömörülésük előtt is vannak, elemei a társadalomnak: ez az individualizmus. Vagy az egészet, a közösséget tartom kezdetnek, az egyének csupán abból vezetődnek le, abból nyelik létüket: ez az univerzalizmus. Az első az egyénekből, mintegy atomokból okságilag, matematikailag próbálja magyarázni a társadalmi jelenségeket, a második a közösségnek, mint egésznek mibenlétét, az egyéneknek mint részeknek, tagoknak az egészben való sajátos helyét, rangját, életét vizsgálja s az okság helyébe a teljesítmény, a funkció fogalmát állítja.

A közgazdaságtanban és az egész társadalomtudományban, de a lélektanban is az értelmes módon tagokra oszló *egésznek* (Ganzheit) a fogalma módszertanilag döntő fontosságúnak mutatkozott. Segítségével az atomisztikus „képzet-társítást” elemző lélektan helyébe új, a lélek gazdagságát kifejezni tudó tudomány léphet. Nem kevésbé fontos a logika, erkölctan, de az élettan terén is. A fiziológiában éppen úgy a részeknek az egészben való szerepe, funkciója a vezető tudományos fogalom, mint a közgazdaságtanban. Hiszen a kémia és fizika semmit sem tudnak megmondani arról, hogy milyen szerepet tölt be a szervezet egészében a szív, vagy a tüdő. És tényleg látjuk, hogy az élettan és lélektan nagy kutatói nem is tudták beérni az oksági elvvel, az életjelenségek mechanizálásával, mint azt Dilthey, Driesch és mások tanai bizonyítják.

A közgazdaságtanban és a szociológiában egyetlen egy oksági törvény sincsen. Az oksági elv feldarabolja a világot, kiöli belőle az életet, azután az élettelen darabokból, atomokból akarja megint összerakni. Hogyan lenne lehetséges ilyen alapon a dolgok mélyére ható megismerés? A szellemi tudományoknak éppen az az előnyük, hogy nem kívülről ragadják meg a tárgyakat, hanem belsőleg: éppen erre teszi képesekké őket az „egész” (Ganzheit) fogalma. Ennek az „Egész”-nek a kategóriáit akarjuk a következőkben kifejteni.

Kategóriák alatt tudvalevőleg a lét, vagy a megismerés legvégső, tovább visszavezethetetlen elveit értjük. Aristoteles tíz kategóriája a lét, Kant kategóriái ellenben a gondolkodás alapléteit tüntetik fel. Az aristotelesi kategóriák sorrendjében a szubsztancia az alapvető kategória, a többinek, az inhaerenciáknak viselője. Nála az ok-okozat kategória nem is fordul elő, a cél fogalma a döntő. Kant az értelem megismerő módozataiból indult ki és azokat szándékozott ontológiai fogalmakká emelni. Ez a kísérlete azonban nem sikerült. Tana a tiszta és gyakorlati ész közötti szakadékon törik meg. Ezen a gyakorlati ész primatusának gondolatával akar segíteni, amely mint az erkölcsi, a célra irányuló tö-

rekvés, az eredeti, az ősi. Ez pedig szükségképpen megkivánja a *cél* fogalmát az elméleti észben is. Végeredményben ugyan csak a célt jelenti a transcendentális apperceptio tana is. Ebből a transcendentális apperceptióból, az Én öntevékenységéből indul ki *Fichte* és a kategóriákat emez őstett módozataiként próbálja levezetni: az Én teremtet. *Fichtenek* sikerült áthidalnia a praktikus és teoretikus ész ellentétét. Különösen fontos tantételként kell kiemelnünk nála, hogy a kategóriák egymás nélkül nem létezhetnek. *Hegelnél* az ismeretelméleti kategóriák ontológiai kategóriákká lesznek: a gondolkodásban és a természetben ugyanaz az abszolút elv nyilatkozik meg. Hegelnél sem az okság, sem a cél kategóriái nem fordulnak elő: a világ kategóriái a világszellem önmeghatározásai, megnyilvánulásai, minden értelmesen, az isteni értelem alapján dialektikailag függ össze. Nem *causae*, hanem *rationes* uralkodnak a világon és az életben. Hegel tulajdonképpeni törekvése az volt, hogy a *formális* kategóriákból levezesse a világ épületének *tartalmát*. De ennek az óriási szellemnek e kísérlete nem sikerülhetett, mert a lét nem valami üresség, amely csak azután telik meg, hanem ellenkezőleg teljesség, amely magát kiönti: a világ gazdagságát, a tartalmat üres formából nem lehet levezetni. Hegel után a kategóriák tana az empirikus felvilágosodás mechanisztikus barbarizmusába süllyedt vissza.

Mig *Aristoteles* és a scholastika bölcslete a *célfogalom* uralmához és ezzel a teleologikus tudományhoz vezetett, a reneszansz és a francia felvilágosodás a tiszta oksági fogalmat és ezzel az ugynevezett induktív, helyesebben mechanikus módszerrel vitte uralomra. Ennek termékei a pszicho-fiziológiai parallelizmus és a naturalisztikus szociológia és közgazdaságtan. Honnan az oksági fogalomnak ez az egyeduralma? Onnan, hogy a célfogalom nyilván nem felel meg a tapasztalati tudományoknak, nem is pótolhatja az okság fogalmát. *Olyan kategóriára van szükség, amely elkerüli a célfogalom gyengeségeit, anélkül, hogy visszaesnék az oksági fogalom tévedésébe.*

Kategóriák alatt, mint már fentebb elemeztük, egyfelől *ismerettani* alapon, az értelem, a gondolkodás alapfogalmait, a priorisztikus adottságait értjük, mint *Kantnál*, másfelől azonban értjük a tárgy legvégső, tovább nem elemezhető módusait, alapjait *ontológiai* értelemben. Mi a következőkben ezt az utóbbi, ontológiai feladatot próbáljuk megoldani, keresve és elemezve a lét ősmódozatait (*die Urweisen des Seins*).

Az *Egész* (*Ganzheit*), az az általános fogalom, amely alapkategóriaként, jelesül a szellemi és élettudományokban legfőbb magyarázó elvül szolgálhat és amely a *normát* is magában foglalja. Az „Egész” lényegét a következő tételek határozzák meg:

1. Az Egész, mint ilyen, nem bir léttel.
2. *Részeiben születik meg.*
3. Ezért a részek előtt van.
4. *És nem szűnik meg a részekben.*
5. Ezért ott van a részek alapjában, gyökerében.
6. Ilyen módon az Egész minden mindenben: minden benne van és ő ott van mindenben.

IHa az első tétel értelmét már most közelebbről kifejtjük, annak lényege, hogy az Egész, mint ilyen, nem ragadható meg, nem fogható fel; ehhez a részek, az egész *tagjai* szükségesek. Például a „szervezet“ nyilván nem létezhetik magában tagok, a szervek, a részek nélkül. Aktuális léttel csak az utóbbiak birnak, de nem mint magukban állók, hanem csakis mint részek. Mert hiszen viszont e részek csakis az egészben létezhetnek, az egész bennök fejeződik ki, születik meg. Már Aristoteles megmondta, hogy egy levágott kéz nem „kéz“ többé, csak egy darab hus meg csont. Kéz csak egy egész, egy organizmus tagjaként létezhetik. Épigy például, ha egy „gép“ kiesik a „gyár“ egészéből, megszűnik „gép“ lenni és ócskavassá lesz. Az egész valóságos létté csupán a részekben válik, de logikailag (nem időbelileg) szükségképpen a részek, a tagok előtt van. Általában óvakodnunk kell attól, hogy az egész és tag viszonyát oksági alapon fogjuk fel: az egész nem „hozza létre“, nem okozza a tagokat. A „ház“, mint egész, szobákból, konyhából, padlásból stb. áll. Azonban a ház nem „oka“ a szobáknak, nem hozza létre azokat, hanem a tervező terve szerint tagolódnak ki a szobák, konyhák, születik meg maga a ház.

Szemben az „Egész“ fentebbi fejtegetésével, az atomizmus, mint világmagyarázó elv, azt állítja, hogy a rész van az egész előtt. Ebből a kiindulásból ered a társadalomtudományi és politikai individualizmus, a fizikai és kémiai atomizmus, a biológiában a mechanizmus, a közgazdaságtanban kapitalizmus és szocializmus, az ismeretelméletben a szenzualizmus. E felfogás szerint az atomok a dolgok igazi, végleges elemei, miként a sejtek az organizmuséi, az egyének a társadaloméi, érzetek és képzetek a lélekéi. Végeredményben ez a felfogás visz a kauzalitás elvéhez is: csakis akkor foghatók fel a világ jelenségei értelmetlenül, mechanikus törvényszerűségek alapján, időbeli egymásutánban következő jelenségekként, ha a világ csupán magukban is létező elemek, atomok halmaza.

Eme rövid, az ellentétes álláspontot meghatározó kitérés után térjünk vissza az „Egész“ tulajdonságainak további kifejtéséhez. Mondottuk, hogy az egész a részekben, tagjaiban születik meg, de ezzel maga, mint egész nem szűnik meg. Például a beszédnél a gondolat, mint egész tagolja ki a ki-mondott szavakat, de a gondolat nem vész el a kitagolásban, hanem ellenkezőleg, ott marad egészként a részekben. Épigy

van ez az élő organizmusnál is: ott, ahol a rész megszűnik az egészben lenni, halál áll be. Ha a gondolat eltűnik, a szavak értelmetlen halmazzá válnak: a szó csupán az egész teremtményének megmaradása szerint marad tag és teljesíti funkcióját. Ugyanigy van ez az élő organizmus szerveivel, vagy a gazdálkodással, mint a társadalom egészének szolgáló taggal.

Minden tag bele van gyökerezve az egészbe, viszont az egész is teljesen benne van minden részben. Az egész nem a tagok teljesszámúságát jelenti, hiszen akkor is megmarad egésznek, ha tagjai nem teljes számmal vannak meg, például a kézen csak négy ujj van. Éppen ezért az egész ellentéte a puszta egymásmellettség, az összefüggés nélküli halmazat. Ebből is látható, hogy nem szabad az egészet úgy felfogni, mint a részek puszta összegét.

Az „Egész“ fogalmát így valamennyire magunk előtt látva, annak két ősmódozatát, kategóriáját állapíthatjuk meg. Abból, hogy az egész a tagokban születik meg, a *kitagolás* (Ausgliederung) kategóriája következik. Abból pedig, hogy az egész nem szűnik meg a tagokban, hanem a részek benne maradnak, bele vannak kapcsolódva: a tagok bekötöttségének, *visszkapcsoltságának* (Rückverbundenheit) kategóriája áll elő. E kettőhöz járul még a *tökéletesség* kategóriája, amelynek értelme a későbbiekben fog kiderülni.

A kitagolás és tökéletesség kategóriáiról *Spann* tiz tételt állít fel. Ezeknek néhány szóba sűrített lényegét, mintegy táblázatát itt nem akarjuk idézni, főleg azért nem, mert a magyar nyelvben még szükségképpen szokatlan terminológiával, a súlyos értelmet takaró új fogalmakkal és kifejezésekkel helyesebbnek látszik csupán lassan haladó elemzés folyamán megismertetni az olvasót. Ezért közvetlenül a tételek rövid kifejtését próbáljuk adni, zárjelbe tett számokkal jelezve azokat.

Az Egész a *kitagolás* módusával bír, ennek lényege, mint már többször kifejtettük, hogy az egész csak a részekben születik meg, válik valóvá. (1.) A kitagolás, ismételjük, nem puszta összegezés, sőt a kitagoltságnak a kvantitás éppen az ellentéte. Pozitíve tekintve: a tagok, a részek nincsenek egymástól elszigetelve, egymás mellett, egyedül, hanem egymásba vannak fonódva, egymáshoz vannak rendezve. És az a kölcsönös egymásbakötöttség nemcsak formális: a tüdő és a szív élettartalmukban, funkciójukban egymásra vannak utalva, egymásban birják létalapjukat. „Tag“ éppen az, amit magában nem lehet elgondolni, amelynek magában nincs léte: nincs az egész és nincs a konkrét vele együtt kitagolt részek nélkül. De a tagok egymásnak csak az *egészen keresztül*, az egész kerülő útján át, *közvetve* adják létalapjukat; így tüdő és szív csak a szervezetben, az egészen át, nem közvetlenül tarthatnak össze.

Második tantételünk, hogy az egész minden módusában sajátosan tökéletes. Persze az oksági elv szempontjából *tökéletesség*, mint kategória nem létezhetik, a fizika törvényei egyszerűen *vannak*. A tökéletesség kategóriáját nem is szubjektíve, az emberi célokhoz viszonyítva kell felfognunk, hanem annak *objektív mértéke* van: maga az egész az ő tartalmával és a tartalomnak megfelelő felépítettségével. Hiszen még az oksági alapon álló tudományok sem tudnak ellenni tökéletességi fogalmak nélkül. Ilyen rejtett tökéletességi fogalom például a szénsav körforgása: ebben nemcsak az foglaltatik, hogy miképpen mozog a szénsav a növényi és állati létben át, hanem az is, hogy ez az élet fennmaradásának eszköze, hogy *célja* van. Épigy az anyagi és élő világ közötti összefüggésben is van tökéletességi fogalom. A lélektanban a képzettársulási mechanika megbukottnak tekinthető. A lelki jelenségek az Egész jellegével birnak és ezért olyan tökéletességi formákat mutatnak, aminők minden egésznél megvannak. Például csakis *egy* rendben folyó, vagyis a tökéletesség jellegével bíró gondolkodási folyamat van, ami nem felel meg ennek, az torz, hibás forma. A közgazdaságtanban is a legkülönbözőbb iskoláknál megtaláljuk a „termelékenység“, a „helyes“ gazdálkodás tökéletességi fogalmait és így vagyunk a többi tudományokkal is.

Az eddigi bölcseleti rendszerek azért nem határozták meg helyesen a tökéletesség lényegét, mert egy *üres lét* fogalmából indultak ki és *amellé* tették a tökéletes, vagy a jó fogalmait. Ilyen módon a „van“ (Sein), a „legyen“ (Sollen) elé került, holott valójában fordított a sorrend: *Sollen ist früher als Sein*. Az eddigi rendszerek tehát, ismételjük, mintegy kívülről akarták a tökéletességet a léthez adni. Minthogy azonban nincs üres lét, hanem a lét a maga egész tartalmával teljes: azért lét és annak kategóriái csak a tökéletesség alapján lehetségesek. „Die Seinsweisen sind nur als gesollte Weisen denkbar“: érték, értelmesség, Sollen az, ami a létben meghatározott kategóriák szerint megvalósul.

Meg lehet különböztetni a dologi tökéletességet, vagyis az Egész dologi *tartalmának* tökéletességét és a formálisat, vagyis a tagok felépítettségének, a *tagolódásnak* tökéletességét. Ennek az utóbbinak az ellentéte a tagságot megszüntető tökéletlenség, romlás. Például a „betegség“ annyit jelent, hogy a tag saját életében kilép az egészségből, hogy hyper- vagy atrophía áll elő. Itt tehát a formális tökéletességben van hiány. De hogy egy „nemes“, vagy egy „lényegtelen“ tag-e a beteg, ennél a kérdésnél a rész tartalma jön tekintetbe. A kitagolt egész *dologi tartalmának* tökéletességét meghatározni a *normatív tudományok* feladata. Viszont a *kitagolódás* tökéletességét az összes tudományoknak meg kell határozniok, mert

feladatuk éppen tárgyuk *lényegének* kutatása, a lényegkutatás pedig nyilván egyuttal a tökéletesség kutatása is.

A *hasonképűség* (Ebenbildlichkeit) kategóriája (3.) annyit jelent, hogy az egész a részekben sajátmagának a módja, mása szerint születik meg, minden rész az egésznek képe. Az egészben, annak részeiben nem lehet semmi olyasmi, ami idegen, másvalami volna. Csak egy tömeg, vagy egy halmazat tartalmazhat akármit. Az organizmus minden részében organikus. Épigy a cselekvésben: a cselekvő ott van tettének minden részében, a tett a cselekvő képe. A hasonképűség tehát annyit jelent, hogy minden rész, minden tag olyan tulajdonságokkal bír, amelyek az egész lényegét foglalják magukban: *mikrokozmoszok* az egész makrokozmoszával szemben. A hasonképűség minden létezés törvénye: általa az egész önmagához hű marad, magát adja a részekben.

A hasonképűség utján az Egész az alsóbb, a rész-egészekben fejtődik ki, de különböző módokon. (4.) A rész sohasem egyszerű másolata, lenyomata az egésznek: nincs egyszerű, csupán gazdagon tagolt egész van. Minden tag magában foglalja az Egészt, de csak a maga sajátos módján. Innen a lényegadó, kifejtő hasonképűség fogalma: ez alatt azokat a különböző módokat értjük, amelyek szerint az egész szétfejtődik, amelyek, mint részegészek, résztartalmak az egész lényegét adják. Minden univerzális jellegű tudomány első célja az összegész résztartalmainak megtalálásában, megállapításában rejlik. Így a társadalomtudományban és közgazdaságtanban is. Például egy állam törvényhozásból, jogszolgáltatásból és végrehajtásból, mint részegészekből áll. A lélektan feladatát is abban kell látnunk, hogy a szenzualizmus balsikerű kísérlete után a léleknek, mint egésznek, részekben való felépítettségét, a részek lényegét, egybekötöttségét, egymásnak való megfelelőségeit megállapítsa.

Ámde a résztartalmak, részegészek nem egyformán, mintegy egy központ körül helyezkednek el. Az Egész nem közvetlenül tagolódik ki sok tagba, például egy organizmus sejtekbe, hanem a kitagolás bizonyos lépcsőzetes felépítésben, mélység szerint, hierarchia alapján történik. (Stufenbau.) Például az állam nem egyforma polgárok pusztája tömegéből áll, hanem az államnak különböző, egymás felett álló részei, szervei vannak. A polgár konkrétan nem is az állam absztrakt központjával áll szemben, hanem sok szervnek, részegésznek tevékeny, élő organizmusával, amelyek közte és a középpont között állanak. (Tiefengliederung.) Ezt a hierarchikus kitagoltságot, a részek felépítettségét érzékeltethetjük a következő példával:

1. az egész (például a társadalom);
2. részegészek, legmagasabb rendű képződmények (például állam, közgazdaság);

3. közbeeső egészek, alacsonyabb rendű képződmények (például minisztérium, műhely);
4. a tagok, alapképződmények (például polgárok, gazdálkodók).

Végül a hasonképűség módusához tartozik, hogy a *kitagolás hatalmát* az egész a részeknek is átadja. Ebből a részek saját élete, *vita propria*, következik. Az egészből kitagolt részek teljesen az egész módusával birnak, nem holt tagokként fejlődnek ki az egészből, hanem maguk is élők, maguk is kitagolnak. Ez az élővé tevő, vagy kitagolási hatalmat adó hasonképűség kategóriája. Általa mély bepillantás nyílik a világ *élő* forgatagába, amelyet a Laplace-féle mechanikus-kauzális felfogás hiába akart kiszorítani. Például az emberi szervezetben, mint egészben, az idegrendszernek megvan a maga önálló, saját élete, épígy a sejtnak is és így tovább. A saját élet kategóriája azt jelenti, hogy az egésztől eredő kitagolási hatalom egy részben, egy szervben sem ugyanaz, hanem specifikus, sajátos. És itt kapcsolódik bele problémáinkba az *akarat szabadság* kérdése: minthogy a tag delegált önállósággal bír, szabadsága csak viszonylagos lehet. Csak a maga sajátos módján ábrázolja az egészet, ezért csak a maga sajátos módján bír az egész kitagoló módusával, vagyis szabadságával. Függés és szabadság ebben a viszonyban többé nem ellentétek, hanem egymást kiegészítik, kölcsönös fogalmak. Függés és szabadság logikailag és ontológiailag összetartoznak. Nincs szabadság „magától” és nincs olyan determináltság, amely valami önállóságot nem adna. Ezért, minthogy a szabadság specifikus, a taghoz sajátosan hozzátartozó valami: az országnak szabadságában áll ordítani vagy nem, de nem áll szabadságában, hogy németül beszéljen.

A *vita propriában*, a tag sajátos életlehetőségében rejlik, hogy önállóságát saját mivoltának megfelelően fejtsse ki, vagy hogy azzal visszaéljen. Éppen, mert lényege nem mechanikus kényszerűség, követhet el tévedést. A rész a maga megvalósulását csak az egészben keresheti és ha erről az utról letér, a tökéletlenség, a semmi felé sodródik: a tökéletlenség a halálhoz vivő út. Innen a meghalás processzusa. A rész tökéletlensége kétféle lehet, túl sokból, vagy túl kevésből eredhet; például egy szervezetben a szív nem lehet tultengő, ily esetben beteg és romlásba visz. A történelemben is igazolódik a lét őstörvénye, hogy minden, ami korlátaiból kilép, megszűnik lenni. De a pusztulás is időt kíván: itt a kulcsa annak, hogy a rossz hatalomként működhetik a világban. És ami egyszer megtörtént, azt nem lehet visszavenni, meg nem történtté tenni. Csakis egy új kitagolás lehetséges: ezért a bánat és a megbocsátás nem a multa, hanem a jelenre, az újrakez-

désre vonatkozik. Mély bepillantás nyílik innen a tisztulás, a katharsis és a kegyelem mibenlétére is.

A hasonképűség eredményezi a tagok organikus egyenlőtlenségének formájában azok egyszerűségét, ismételhetetlenségét, individualitását, minden lét történetiségét. Nincs a világon két egyforma falevél. De viszont az organikus egyenlőtlenségből a korreláció, a megfelelés módusa következik.

Következő tantételünk, hogy a tag tartalma azzal a módussal bir, hogy az egészhez különböző közelségben van: innen a *rang* kategóriája. (5.) A rang, mint kategória, első pillanatra talán idegenül hangzik. Azonban a valóságban gyökerezik: egy organizmusnak vannak „nemes“ és vannak nélkülözhető részei. Ha a lelket kiölő, atomizáló, kauzális tudomány elveitől szabadulni tudunk, akkor nyilván látjuk, hogy teszem az ember és a csimpánz, vagy a rózsza és a fű a lények ranglétráján különböző helyet foglalnak el. A *rang* szükségképpen minden dologhoz, de különösen a szellemiekhez hozzátartozó modus. Mert egy „dolog“ nem magában álló halmaz a tulajdonságoknak, hanem tartalommal csupán egy egész részeként, hasonképűsége alapján bir. Az egész tartalmának mértéke osztja meg a dolgokat „rang“ szerint. Eszerint tehát a rang nem szubjektív valami, hanem objektív tökéletességi kategória, amely a hasonképűség modusa alapján magukban a dolgokban nyilvánul meg. Rang szerint való rendezettség nélkül nincs semmiféle valóság. Innen az öröm, amellyel az alsóbbbrangu magánál magasabbat keres, azt tiszteli és imádja. Az ember érzi, hogy saját lényegét és értékét csupán egy magasabbnak való alárendelésben találja meg. A magasabb, az egész a tagnak mintaképe (Vorbild). Viszont a tagokban sajátos utaltság van az egészre. Az egészhez való különböző közelség, amely formálisan a rangot adja, tartalmilag tekintve az egész jelképévé lehet. Így szimbolizál egy zászlótartó egy egész sereget. Ha az egyes tagok hasonképűsége fiszta, egybehangzó, akkor *stilussal* állunk szemben.

Minden tag egy *teljesitménnyel*, funkcióval résztvesz az egész életében. (6.) Így látjuk a különböző részek szerepét, funkcióját az organizmusban, vagy a gazdaságban. Az egyes tagok funkciót végző eszközöknek tekinthetők, például a tüdő eszköz a lélegzésre. A funkciók attól a céltől kapják rangjukat, amelynek szolgálatában állanak. De a teleologikus mellett minden eszköznek kauzál-technikai determináltsága is van.⁸ Primär azonban a teleológiai, az egész: tag viszony. A funkciót teljesítő tagot, az orgánumot a funkció teremti: a teljesítmény annak hordozója előtt van. Ha a szerv ki is

⁸ E tétel részletesebb kifejtését l. „Gazdaság és technika“ c. cikkemben. Közgazdasági Szemle 1932 dec.

esik, elpusztul, a funkció azért megmarad, más eszközökkel való kitagolás következik.

A fokenkénti felépítettség (Stufenbau) lényege (7.) abban rejlik, hogy a felsőbb és alsóbb tagok nem közvetlenül vannak összekötve egymással, hanem csak az egészen át, közvetítés útján. A király nem közvetlenül érintkezik a polgárral. Viszont a tag sajátos beillesztettséggel, hatáskörrel, regionalitással bír, kötve van a helyéhez, működési területéhez.

Már fentebb említettük a *korreláció* módusát (8.); ez annyit jelent, hogy a tagok egymáshoz vannak hangolva, kölcsönösen megfelelnek egymásnak. Aki a gondolkodásában egy tagot, egy részt megváltoztat, az összes tagokat megváltoztatja. A korrelációnak sajátos almodusa a tagok közötti diszkontinuitás: nem lehet egyik tagból a másik síkjára átmenni végtelen kis átmenetek útján, köztük ugrás van, organikus különbség van, de azért egymásra vannak beállítva.

Az egésznek az *időben* való kitagolódása a *kifejlés* (Entfaltung) vagy *áttagolódás* módusával bír. (9.) Minden, ami van, csak egyszer van. A kitagolódás ebben az értelemben annyit jelent, hogy a tagok sajátos determináltságot nyernek azáltal, hogy időbeli sorrendben jelennek meg. Persze nem pusztán mechanikus lejátszódásról van szó: a kifejlés az egész aktualizálódása részeiben, az idő oldaláról tekintve.

A kifejlés úgy történik, hogy 1. a kitagolt egészben egy tag megváltozik és 2. ennek megfelelőleg az összes tagoknál, közbeeső egészeknél és részegészeknél új korrelációknak kell létesülniök. Ezt nevezzük az *áttagolódás* (Umgliederung) folyamatának. Például, ha egy gyárba egy új gépet állítanak be, ez a változtatás a munkavezetés, munkamegosztás, számolás, könyvelés stb. átállításával, átszervezésével is jár. Fontos azonban tisztán látnunk a végbemenő folyamatot; az áttagolódás úgy történik, hogy az új gép beállítója gondolatban a gyár egészét tartja szeme előtt: gondolatban visszaveszi, felfüggeszti az egész, a gyár összes részeit, tagjait; azokat, amelyek az új tagnak, új kitagolásnak nem felelnek meg, kirekeszti, a többit ellenben, a továbbra is megfelelőket, újra kitagolja. Itt az áttagolás lényege: az összes tagok visszavétele, visszaszivása, egyes, bevált tagok meghagyása, megerősítése, mások kirekesztése. Ahol élet van, ahol egy egész kifejlésével állunk szemben: ott folytonos az anyagcsere, felvétel és kiválasztás. Ennek pedig feltétele az egész eddigi kitagoltság visszavétele és az újra való kitagolás: vagyis az áttagolás *új* kitagolás útján történik. Ebben a legtöbb tag újra megerősödve megjelenik, mások kiesnek. Az áttagolás tehát ujratерemtést, reprodukciót, nemzést jelent: amiben nincs ujratерemtés, az nem élő; továbbnemzés és halál minden Egésznek, minden életnek kategórikusan adott sajátosságai. Az élet momentumai tehát a következők: halál, mint a vissza-

vétel első fázisa, vagy mint végleges visszavétel. Azután reprodukció, nemzés útján az egész helyreállítása, feltámadás. Ebben az utóbbiban az élet bizonyos önmaga fölé emelkedése, a felsőbb felé való törekvés, az ugynevezett haladás is megmutatkozik.

Az áttagolódás az élettel adott szükségszerűség. Miután az egész a részt, a tagot a maga életadó hasonképűsége alapján tagolja ki, ezért a rész is kitagoló hatalommal bír: tett az élet igazi tartalma. (10.) A semmittevés halál, a cselekvés élet. Csak a hős, a szent, a bölcs élveznek igazán, mert csak ők adják át, áldozzák magukat egészen. A tett, amely a kifejlést és áttagolást foglalja magában, minden egész élettörvénye. De tett a tagtól éppen az egésznek való odaadást kíván; ahol egy rész elszakad az egésztől, ott elvész az élet levegője. Ezért a tag folytonosan adja magát, folytonos visszavételben gyökeréhez, egységéhez tér vissza és így ujratерemti létét. Minden, ami van, folytonos változásban van, a nyugalom a nem létező, a halál. Tévesnek kell mondanunk a fiziológia tudományának azt a törekvését, hogy az életből akarja „kimagyarázni“ a halált. A halál minden életaktusban benne van, fel lehet ott ismerni. Hiszen ha az élet nem halna meg folytonosan, akkor egyáltalán hogyan halna meg? Éppen mert folytonosan meghal, folyton kell születnie is. Ha nem születnék folytonosan, hogyan születnének egyáltalán?

A mondottak némi világot vetnek az *idő* fogalmára is. Az egész, mint olyan, nincs időben, az időtlenség az idő előtt van, csak ezáltal lehetséges az egésznek időben való kifejlése.

Egész csak egészből eredhet és pedig csak hasonló egészből; az időben való hasonképűség módusai alapján az áttagolódás visszatérő körforgásban, korszakokban játszódik le. Ez a periodicitás modusa, innen a korok. Az egész nem kész gyümölcsként, hanem mint csira jön ki az egészből (*Junggeborenheit*) s az ifjúság, érettség és öregség fokain megy át. Egy egész élete, életfolyama azonban csak a saját lényegének betöltése lehet; adva van a saját fogalmában: itt a „sors“ értelme, amely tehát nem mechanikus lejátszódást, hanem az adottságoknak való megfelelést jelent. A költő születik, de sajátos egyéni tette, hatalma is kell alkotásaihoz. Mindenki a saját adottságaiban rejlő sorsának munkálója is. A szerencsééhez érdem is kapcsolódik.

Minekutána így a kitagolás kategóriájának fő módusai-val megismerkedtünk és annak lényegét magunkban megéltük, a második alapkategóriának, a *visszakapcsoltságnak* módozatait vizsgáljuk. Erről újabb nyolc tantétel szól. A visszakapcsoltság mindenekelőtt annyit jelent, hogy az egész nem szűnik meg, nem merül el a részekben, hanem a részek; a tagok belekötve maradnak az egészbe (*Rückverbundenheit*).

(11.) Minden kitagoló egész magában tartja a részeket. Így a

gondolat, amely szavakba öntődik, e műveletben mint egész is megmarad, viszont a tagok, a részek, a szavak, mint a gondolat részei, be vannak kapcsolva az egészbe. A kitagolt csak úgy képzelhető, hogy az egészben mintegy bezárva marad: ahol ez nincs meg, ott a rész halottá válik. A tagok hierarchiájában ez úgy mutatkozik meg, hogy minden alsóbb tagot magában foglal a felsőbb, az alsóbb tag benne van a felsőbbben. Ezért lehetséges, hogy egy alsóbb tag funkcióját a felsőbb vegye át. Ha egy seregben kiesik egy katona, a helyébe léphet, funkcióját teljesítheti az altiszt, vagy a tiszt. Az alsóbb szervek csak azért azok, amik, mert létük a fölöttük álló egészben adva van, mert a felsők magukban tartják, tartalmazzák őket. Így a hadvezér az összes katonák, a király az összes hivatalnokok egységét képviseli. A felsőbb szervekben benne van az alsóbb potenciája. Minél mélyebben megy a kitagolás, a tagok annál konkrétizáltabbak. A mondottakból igen fontos metafizikai tétel következik: az tudniillik, hogy szakítani kell a létnek azzal a materiális felfogásával, amely a dolgokat csupán mint önmagukban állókat tekinti. Minden egész tagját jellemzi, hogy nemcsak önmagában van léte, nemcsak önmagával azonos, hanem ugyanekkor bele van foglalva másvalamibe, abban, mint alapjában, lakozik. Így áll egymás mellett az önmagával való azonosság és az önmagától való különbözőség, a magábanmaradás és az önmagán kívül állás, az „*Einerleiheit mit sich selbst*“ és a „*Selbtfremdheit*“. Ez az utóbbi éppen a visszakapcsoltság, a résznek az egészhez, mint alaphoz való kötöttsége. Mig az egész tartalmazza, magába foglalja a tagot, a tag viszont bele van kötve, vissza van kapcsolva, oda van fordulva az egészhez.

Ez a kategória, a visszakapcsoltságé, adja meg a kitagolt rész sajátosságait. A tagból tekintve a ki nem tagolt, a részeket magában foglaló egész: az elpusztíthatatlan, kiemeríthetetlen, változhatatlan, megjelenhetetlen, az ősalap, első és utolsó. Viszont a tag az egészből nézve, mint teremtettség, megváltoztatható, individuális tűnik fel. Egyik oldalon tehát az elpusztíthatatlanság, a másik oldalon a visszavonhatóság, mulandóság, gyarlóság. (12.)

Az egész tehát ott van minden tagban, a részek mind közvetlenül a ki nem tagolt egészben gyökereznek. Ez a minden tagban ottlevő egész: a szikra (*Fünkeln*), az ősgyökér, az ősközép. Minden katona a hadsereg tagja: mindegyikben ott van benne közvetlenül, mint szikra, mint közép, a hadsereg. Így a vállalkozó a vállalat „lelke“, a hadvezér a seregé. Ez a felfogás a „szikrá“-ról ősrégi: Aristoteles forma formarum-ja, a scholasztika, Hegel, Fichte bölcelete is ismerik. (13.)

A tag kitagolása azonban, mint említettük, hierarchikus fokok szerint történik. Minden fok már most konkrét közép az alsóbbal szemben. De a kitagolt rész közvetlenül is képes

a szikrához, az ősközéphez fordulni, saját létének mintegy fel-függesztése, elmerülés, *Abgeschiedenheit* által. (14.) Minden nép misztikusai tele vannak az ilyen elmerülés, az Istenhez való közvetlen emelkedés példáival: a kitagolt egyfelől saját létevel bir, de másfelől egyuttal elveszti önmagát az egészben.

E fejtegetésekkel kapcsolatban nem szabad felednünk, hogy a „közép“ nem a kitagolásból, hanem a visszakapcsolt-ságból eredő fogalom. Következik belőle a résznek az a modusa, hogy magát a középnek alávesse, annak körévé (*Umkreis*) váljék. Persze a „közép“ nem mértanilag értendő: benne van a kitagolás teremtvő volta, a kitagolt feletti uralom, az utóbbinak viszont alávetése. Önálárendelés, a magasabbnak való meghódolás nélkül nincs élet. Csak az odaadás nyitja meg az utat a felsőbb felé.

Az ősközéppel szemben az egyes fokok centruma a „nem-et“ jelenti; ezek tehát specifikus módon középek. Az egyes tag nem ugorhatja át a megfelelő középet, magasabb közép-hez mindegyik csak a sajátján át juthat. Mindebből a vezetés és függelem viszonyai következnek. Ámde itt hangsúlyozni kell, hogy semmi sem csupán közép, ami egyéb viszonylatban az, más viszonylatban környezet, kerület. A király vezér az orvossal, mint állampolgárral szemben, de az orvos vezér a királylyal szemben az orvoslás terén. Ebből a tényből a *decentralizáció* fontos követelménye, vagyis a tag bizonyos megkötött önállósága következik. Ezt a tag saját élete is megköveteli.

A tag visszakapcsolt-sága a közép felé fordulás (centripetalitas) modusával bir. Ha a tagnak a középben való magamegszüntetése időben történik, akkor *áttagolásnak* válik alapjává. A közép visszaveszi a tagot. Ez a középben való felolvadás, a közép felé való fordulás a nemzésnek is az alapja. (15.) Minden nemzés visszavétel és újra kitagolás: ezért az élet minden pillanatának tulajdonsága, nem csupán a szervezet egy bizonyos részéé. A mondottakból némi világosság derül a nemek titkára is. A közép sohase tagol ki csupán egy tagot, hanem többet. Ezért nem is egy tag oldódik fel a középben, hanem ehhez hozzátartozik a másik, a középben magát szintén megszüntető tagnak ellentétessége is. A visszakapcsolt-ság nem maga hozza létre a nemzést, hanem együtességben, korrelációban egy másik ugyanazon centrumba bekötöttel. A tagnak a középben való felolvadása, megszüntetése után következik az új kitagoltságban, megifjodott formában való ujjászületés (*Junggeborenheit*). A résznek, a kitagoltnak önmagában való maradása, megállása, fennmaradása nem lehetséges. Itt a titka a tagok életének: folytonos odaadás által nyerik létüket. Csakis szüntelen önátadás, szüntelen visszavétel és új kitagolás, visszatérő és ujratereztett, intermittáló lét van.

A *kettősség* vagy *közösség* tantétele (16) annyit jelent,

hogy egyetlen tag kitagolása egy középben nem lehetséges, hanem csak más taggal együttesen. A tag visszafelé fordulása, visszakapcsoltsága is, mint láttuk, ama feltétellel történik, hogy más tagok is a centrumban magukat megszüntetik, visszaadják. Ezt a tényt nevezzük közösségnek, együttességnek, kettességnek (*Gezweiung*). Minden tag a fölötte álló egészben a kettesség modusával születik meg. Az együttes kitagolásnak az együttes beilleszkedés, a középbe való együttes betagoaltság felel meg. És ez az utóbbi a döntő. A kettesség, a „*Gezweiung*“ minden tagnak létalapja és létformája. Az életben nincsen semmi olyan, ami teljesen izolált lenne. Az ember szellemisége csak közösségben fejlődik: férfi és nő, művész és közönség, mester és tanítvány egymás által teremődnek. A kettesség lényege: *Selbstsein durch Sein im andern*. Ámde a lét nem közvetlenül egymás által, hanem egy közös középben át adódik. Emellett egy tag sem oldódik fel csupán egy középben, minden tag több középnek is alá van rendelve (*Multi-zentrierung*). Viszont egy közép, mint ahogy nem tagol ki csupán egyetlen tagot, nem is egyedül tagolja ki egy képződmény tagjait. „*Keine Ganzheit schafft allein.*“

Ha valaki kilép egy kötelékből, például egy államból, az nem jelenti a közösség megszűnését, az egyedül maradást. Csak annyit jelent, hogy a tag visszaadódott és új, más formában, például más állam tagjaként tagolódott ki. A tag, a rész soha nem kerülhet légtüres, tagtalan világba.

Fontos tétel, amelyet újra különösen hangsúlyoznunk kell, hogy az egyes részeknek az egymással való közvetlen érintkezése lehetetlen. Csupán a közös középben át érintkezhetnek egymással. Például a vér számára a saját síkján nincsenek „izmok“, ezek a vér számára csupán vértartályok, a vérkeringés számára szolgáló területek, tehát csak valami vér-szerű értelemben léteznek. Viszont az izmok részére a vér táplálék, tehát izomszerű léttel bír. Minden szerv, minden rendszer, minden tag csupán a maga tevékenységi alapján áll, ami nem tartozik hozzá, azzal nem érintkezhetik. A „gazdaság“ területén is az „állam“ csak mint a gazdaság eszköze jön tekintetbe. Épigy a „gazdaság“ szempontjából a „jog“ nem erkölcsi normák, hanem gazdasági eszközök összefoglalása. Az „állam“ mint részegész sohasem állhat a „gazdaság“ részegészével szemben, nem hat rá közvetlenül. Az összekapcsolódás a részegészek között mindig úgy jön létre, hogy a részegész feloldódik, megszűnik ugyanazon középben és ilyen módon megfosztódik specifikus, a másik részegész számára elérhetetlen tulajdonságaitól. Ez a sajátosságaitól való megfosztódás (*Entsonderung*) vezet oda, hogy az egyik részegész a középben át átveszi a másik sajátosságait, faját (*Zuartung*). A részek érintkezésének másik módja, hogy a részegészek mind a közép felé fordulva, az *egész sajátosságaiban* érintkez-

nek (Verganzung). (17.) Ezt az utóbbit jól látni, teszem, a „gazdaság“ példáján. Állam, jog, tudomány, vallás mind célok, amelyeknek a gazdaság szolgál. Hogy „cél“: ez az egyetlen tulajdonság, jegy, amellyel a társadalom egésze a gazdaság számára bír. Ezen az alapon lépnek érintkezésbe az említett társadalmi részek az egész gazdasággal.

Mig a hasonképűség az egész összes tagjainak rokonságát hozza kifejezésre, a most elemzett érintkezhetetlenség, vonatkozásnélküliség teszi a dolgokat sajátosan önállókká, önmagukban elmerülőkké. Érdekes kilátás nyílik innen a *személyiség* misztériumára is. (18.) Mindannak, aminek saját élete van, ami maga is egész: személyisége van. *Szellemi személyiség* azonban csupán a magasabbban való feloldódásban állhat elő, mert csak itt talál a saját életet élő valamit, ami nem maga, ami benne valami magasabb és egyuttal az őt megteremtő, neki aktivitást, önerőt adó. A személyiség sehol se hiányzik teljesen. Ha mibenlétét elemezzük, alkotó tulajdonságaiaként a következőket állapíthatjuk meg: 1. egyetlen egyszerség, ismételhetetlenség; 2. saját aktivitás, kitagoló hatalom; 3. a tag önmagában való elmerültsége, mint a személy legbenső magva; és 4. mint leglényegesebb tulajdonság: felolvadás a magasabb középben, végül Istenben. Minél inkább adni tudjuk magunkat, annál több a személyiségünk. Ezért az „Abgeschiedenheit“ a személyiség csúcspontja: a tökéletesség éppen a magasabbban való bennmaradásban, átadottságban rejlik. Az Egész utolsó, legfelső fokában, Istenben való felolvadás: a szentség; viszont a mindenkori hatékony középben való felolvadás a hőst adja. Mindebből az is kitűnik, hogy az erkölcsi jó, az erkölcsi tulajdonságok nem az alanyból, hanem a lét alapmodusaiból adódnak.

A kategóriák fejtegetéséből némi világosság derül az *okság* fogalmára is. Az okság nem értelmes összekapcsoltság; akármiképpen magyarázza is valaki, lényege, hogy a rész az egész előtt van. Módszertanilag az okság mérést, mechanizálást, tehát értelmes viszony kizárását, atomizálást jelent. Ha azonban az „Egész“ felfogásából indulunk ki, akkor elvileg semmi sem létezhetik tagszerűség nélkül, pusztá halmazat, tömeg gyanánt; de hogyan áll ebben az esetben a helyzet a természettudományokkal? Ugy fest a dolog, hogy az okság csupán módszertani feltevés, amely a vizsgált jelenségeknek csak nagyon távoli tagszerűsége következtében válik lehetővé. Ha két tag közös közepe oly messze van, hogy közöttük értelmes érintkezés — Zuartung vagy Verganzung — nem lehetséges, a dolgok legmagasabb centrumukban akkor is összetartoznak ugyan, de csak távoli módon és így egymáshoz idegenek lesznek. Megfordítva az alsó ob-ot: *mintha* nem lennének egészek tagjai. De éppen ezért is marad az oksági módszer szegény: nem jut el a dolgok lényegéhez. Innen ered,

hogy a matematikai-oksági természettudományok nem megértő, bensőnkben utánateremtő tudományok, mint a szellem-tudományok: csak szükség-tudományok, mintegy a természet könyvvezetését jelentik.

A kategória-tan némi világot vet a lét problémáira, az ontológiára is. A lét folytonos ujjáteremtődés. Minden lét megsemmisül és újra teremtetik. A létfogalom ezért csak a teremtés fogalmából válik megérthetővé. A lelki élet az öntudatnak szakadatlan árja, az „Én“-hez való kapcsoltság, az „Én“ teremtő tevékenysége útján lehetséges. Épigy az organikus lét; sőt a fizikában is a világ képe folytonos jövés-menés, változás, amit az energia fogalma juttat kifejezésre. Ellenben az „Egész“ fogalmából eredő létfelfogásnak ellentmond az „atom“, mint identikusan maradó lét.

A teremtés lényege, hogy semmiből történik. Az építő művész teremtő aktusa a fejében van, belülről jön, megkülönböztethető a tégláktól, amelyekben testet ölt, amelyek nélkül nem lenne. Viszont a teremtőnek a gondolatot mindig újra kell gondolnia, nem szabad azt elveszítenie, különben a teremtés a semmibe süllyed. A teremtménynek benne kell lennie a teremtőben.

A lét mibenlétének kérdését azonban következő fejeztünk, amely a „*Schöpfungsgang des Geistes*“ tartalmát fejtegeti, bővebben fogja tárgyalni. Ugyanott részletesen kifejtjük a kérdést, vajjon az Egész összépületében van-e valami, ami legalacsonyabb és valami, ami legfelsőbb. Az első az anyag, a második Isten kérdése.

E problémák, épugy mint a szubstancia, a forma, a dialektikai módszer és más metafizikai kérdések éppen a kategóriák tanának, az Egész és modulusainak a bölcsélet legnagyobb feladataira való alkalmazását mutatják. Ugyanez történik a lélektan, a társadalomtudomány és közgazdaságtan terén; e tudományok sajátos kifejtését és sajátos eredményeit Spann mind a kategóriák elemzett tételeinek segítségével éri el.

IV. A METAFIZIKA PROBLÉMÁI.

Az emberi gondolkozás egész történetében, mint fentebb részletesebben láttuk s most összefoglalva ismételjük, két bölcséleti irány áll egymással szemben: az egyik az egyénfelettiből magyarázza az egyénit, a személyit; ez az idealizmus. A másik az egyesből indul ki, azt tekinti igazi valóságnak s annak összetételeiből magyarázza a világot. Ez az empirizmus. Bármennyire eltérőknek látszanak is a filozófia történetében az egyes bölcselők tanai, mind erre a két alapra vezethetők vissza: vagy a tapasztalati tényekből indulnak ki, empiristák, vagy elfogadnak valami érzékfölöttit, idealisták.

Platon „eszméi“, Aristoteles „formája“, a scholastika „universale“-ja, Kant „a priori“-ja, Hegel „fogalma“ mind az idealizmus felfelé szárnyaló irányzatát jelzik, míg a szofisták, szkeptikusok, hedonisták, a relativizmus, pozitívizmus, agnoszticizmus hívei az empirizmus és materializmus földhöz tapadó gondolkodásának képviselői.

Az idealizmus bizonyos problémák kis körét tárgyalja és próbálja megoldani. Központjában az érzékfeletti, a tapasztalatelőtti fogalma áll; e fogalom mibenlétének s az érzéki világhoz való viszonyának kifejtése adja főküzdelmét. Ez a központi fogalom az „idea“, az eszme, ebből kiindulva kell megmagyaráznia a dolognak, szubstanciának, a létnek, a természet folyamatos rendjének, a célnak, a léleknek, a szabadságnak problémáit. Az eszme a megismerésben az igazság alapjaként, a társadalomban objektív szellemként, a történelemben az események folyamának értelmeként jelentkezik. Végül az érzékfeletti alaptól való kiindulás, az idealizmus teljesedését az Isten fogalmában éri el. Az idealizmus fogalmi egységével szembeállítva, az empirizmust a többé-kevésbé merev formában fellépő atheizmus jellemzi, a lélek és szubstancia helyébe a viszony vagy matematikai funkció fogalma lép. A természeti események lefolyását a célfogalom kirekesztésével a mechanisztikus okozatiság elve magyarázza. Kitelezése az atom fogalmához vezet. Mint ahogy a természettudományok terén csak viszonyok vannak, a lélektanhoz sem szükséges a lélek mint egész fogalma. A társadalom az egyének pusztá egymásmellettiisége, összege. Ami a megismerés igazságát illeti, a változó, egyéni tapasztalat nem vezethet egy abszolút igazság-fogalomhoz, innen a relativizmus, szubjektívizmus tanai. A módszer terén pozitívizmus, naturalizmus a társadalomtudományokban is, az etikában utilitarizmus, a történelemben értelmes fejlődés helyett gépies, vak oksági elven alapuló evolucionizmus.

Az újkor elején uralomra jutott empirikus szellem elvesztette érzékét az érzékfeletti, tapasztalatfeletti iránt és a lapos szenzualizmushoz vezetett. Kant kritikája alapozza meg ismét a bölcséletben az érzékfeletti elismertetését. Az ismeretelméleten át nyomul be megint az idealizmus a bölcséletbe. De az ismeretelmélet a bölcseletnek csak egy része; ahol az érzékfelettiiben való hit nincs meggyengülve, ott a bölcsélet magának az érzékfelettiinek a vizsgálatával, a „lét“ problémájával, az *ontológiával* kezdődik.

A régi idealista filozófiák a „lét“ fogalmát azzal a feltetéssel vizsgálták, hogy a lét „magában véve“, vagyis a gondolkodótól függetlenül is fennáll. Ezért előbb nézték a létet és csak azután a gondolkozó „én“ helyzetét a létben. A „lét“ problémája az európai bölcséletben az eleai és a herakleitosi

filozófiák ismert ellentétében jelenik meg. Az eleaiak a létben az állandót, a változatlant látták lényegnek, Herakleitos ellenben a keletkezést, a változást, a levést. Amazok szerint a változás csak látszat, a valóság változatlan, a létező sose lett: ha a létező keletkezik, akkor már előbb kellett lennie; ha előbb nem volt, nem is keletkezhetik. Mert valamiből, ami nincs, nem állhat elő valami, ami van. Ex nihilo nihil fit. A mozgás is lehetetlenség: Zenon ismert példája szerint a repülő nyíl folytonos nyugalomban van és Achilles sose éri utól a teknőst. Az eleaták a mozgást, a változást kizárták a létből, ellentmondásnak tekintették azt. A lét alapja a teljes identitás.

Velük szemben Herakleitos csak a változást mondja lényegnek. Minden folyik, semminek sincs állandó maradása. Senki se léphet be kétszer ugyanabba a folyóba. Nincs önmagával azonos lét, csak keletkezés, levés van, amely sose kezdődött és sose végződik. Ellentét, változás, ellentmondás nélkül nincs semmi: mindennek atyja, mindennek királya a háboru.

A két álláspont közötti ellentét feloldhatatlannak látszik. Viszont mindkettőben tagadhatatlanul van igazság: egyfelől a tapasztalat valóban örökös változást, előállást mutat; viszont mi hát az, ami változik? Herakleitos szerint a nyugvó, magába zárt lét a lehetetlenség, az eleaták szerint a változás, a levés az. A filozófiának már most az volt a feladata, hogy a két álláspont között kapcsolatot találjon, a létet a változás, keletkezés alapjává tegye. Ez a feladat várt Platonra és Aristotelesre. Platon megoldása, hogy az abszolút lét, az igazán létező az ideák, az eszmék világa, míg a változás világa a látszat-világ. Az érzéki dolgok „részesednek“ a változatlan, egyforma eszmében. Például az igazságosság eszméje az alapja az államok változó, tapasztalati világának. Aristoteles az eszme helyébe a „formát“ teszi: a forma a dolgok lényege és célja, az érzéki világ jelenségeinek közvetlen, belső gyökere, minden változásban egyformán megmaradó. Itt tehát az eszme az érzéki világban bennerejlő, immanens, míg Platonnál az érzéki világon kívül, afölött álló, transcendens. Látnivaló, hogy mindkét megoldás a keletkezést a létezésből, a „Werden“-t a „Sein“-ből, a változást az állandóból vezeti le. A platoni és aristotelesi, óriási gondolat-munkát jelentő ontológiai elméleten a későbbiek se sokat változtattak, aki ezt nem tudja használni, mint az empiristák, az nem tud a lét fogalmának utolsó nagy kérdéseiig felemelkedni. Mindamellet a későbbi idealista bölcselek sem tudták teljesen beérni ezzel a megoldással és a közelebbi vizsgálódás meg is mutatja ennek hiányait. A platoni „eszme“ s az aristotelesi „forma“ egyaránt változatlanok. Már pedig ha az eleai-herakleitosi ellentétet le akarjuk győzni, a létnek mint valami differenciálatlannak fogalmát kell megszüntetnünk: úgy kell azt megragadnunk, olyan létfogalomhoz kell jutnunk, hogy az állandóság és vál-

tozás mint a létnek két alkotórésze, két oldala, két tagja mutatkozzék.

Erre képesít bennünket az *Egész* fogalma és annak fent elemzett kategóriái, nevezetesen a kitagolás (*Ausgliederung*) kategóriája, amely legmélyebb értelmében teremtetést jelent. Az alább következő erősen elvont fejtegetés tehát a kategóriák tanának a *lét problémájára* való alkalmazását s a létnek mint Egésznek kifejtését jelenti.

Minden, ami van, minden lét, amint azt látjuk vagy gondoljuk: *kitagolt lét*, minthogy minden létező részként, tagként egy felette álló, magasabb egészhez tartozik. De viszont minden létező *kitagoló lét* is, mert maga is mint egész a saját tagjait együtteségben tagolja ki. Kitagoltatni azonban annyi, mint *teremtetni* és pedig más részekkel, tagokkal együtteségben teremtetni. Kitagolni viszont annyi, mint *teremteni* és pedig valamit más részekkel, tagokkal együtt tagként, részként hozni létre. Ez az utóbbi, a teremtés, a kitagolás öntevékenységet, spontaneitást jelent. Fentebb láttuk, hogy mit kell a filozófiában tiszta öntevékenység alatt értenünk. A lét főkritériuma nem az, hogy „van“, hanem hogy „teremt“. Viszont minden lét kitagolt, teremtetett lét is. Így kapjuk első tételként: minden lét teremtés teremtetésből. *Alles Sein ist Schaffen aus Geschaffenwerden.*

Hogy ezt a tételt világosan lássuk, meg kell szabadulnunk egy mechanikusan felfogott, materialisztikus, holt lét fogalmától, amilyent például az energia megmaradásának elve mutat. A létnek, mint teremtésnek mibenlétét legjobban az élet és a gondolat példáján lehet megérteni. Élet csak azért van, mert ami él, — ha ennek külső feltételei vannak is — öntevékenységgel szakadatlanul magából teremt. Gondolat csak azért van, mert szellemünk átveszi, megtartja, kapcsolja, egyesíti a gondolat részeit és egészét: teremt. Minden mechanisztikus felfogással szemben hangsúlyoznunk kell tehát, hogy a lét nem valami, a dolgokra mintegy kívülről ráadott ruha, valami elpusztithatatlan adottság, hanem minden lét folytonos öntevékenységen, teremtésen alapszik. Minden külső változás és minden külső állandóság mögött folytonos teremtés, kitagolás, visszavétel és új kitagolás rejlik. Ebből következik, hogy minden lét folytonos új teremtés, minden lét ifjúság. *Alles Sein ist jung.*

Ámde, mint fentebb láttuk, a léthez nemcsak a kitagolás, hanem a kitagoltság is hozzátartozik: a teremtő maga is szakadatlanul teremtetik. Nincs kész lét. Ezt a második fogalmat, a teremtetést kell most közelebbről megvizsgálnunk. Egyedül Isten az, aki csak teremt, minden egyéb, a világ teremtetik is és a világi teremtéshez hozzátartozik a teremtetés. Az emberi teremtés, amit magunkbanézés által megállapíthatunk, kétféle értelemben levezetett teremtés: először annyi-

ban, hogy külső eszközökre szorul: a festőnek ecsetre és színekre, a költőnek szavakra van szüksége, hogy alkothasson. Minél kevésbé szorul eszközökre, annál közvetlenebb a teremtés. Másodszor — és ez a döntő fontosságu — az ember tulajdonképpen sohasem csak a maga sajátjából, csak a magáéból teremt: az alkotáshoz mindig „adomány“, „tehetség“, „ihlet“, „ötlet“, tehát valami tudatelőtti kell és minden igazi nagy emberi teremtés ilyen, mondhatjuk, természetfölötti adottságon alapszik. Ezzel az ősz, titokzatos, megszerzhetetlen adottsággal szemben a pusztán racionális, tudatos tevékenység csupán hideg, felületes eredményekhez visz. De nemcsak a nagy alkotások, hanem minden emberi tevékenység alapja valami adottnak az átvétele. Ha egy gyermeknek mondunk valamit és az utánunk mondja: ez az utánmondás teremtő tevékenység; egy kő sohase tud ilyet tenni. Mint ahogy a gyermek az adottságot öntevékenységgel dolgozza fel: úgy veszi át teremtve minden alkotó a sugallatot, az adományt, az ihletet. Ebben az átvételben, öntevékenységekben, spontaneitásban rejlik éppen a teremtés: nem a cselekvés tartalma az új, hiszen az adott, az a teremtetésből ered, hanem az akceptáció. Amit az adottságból, ha úgy tetszik, a látományból, sugallatból kapunk, összegyűjtünk, az cselekvésben tör elő.

Ime a földi teremtés őstörvénye, minden világi munkás-ság alapja: *az ember csak azt teremti meg, amit kap, amit magában talál.* Az emberi teremtés eme módjából következik, hogy az ember *kötve van* tehetségéhez, hajlamaihoz, adománya-hoz. Ez a kötöttség nemcsak értelmi térre vonatkozik: ami a megvilágosodás a gondolkodás terén, ugyanaz például a lelkesültség az akarás területén.

A kép, amit a teremtésről és teremtetésről adtunk, minden lét magyarázatára használható: az eleai létfogalom változatlan-ságát szétbontva, minden lét tetté, cselekvéssé, után-teremtő tevékenységgé lesz. Ámde a változás közepette megmarad az egység is és pedig kettős értelemben: először a teremtő előtt — logikailag — egy előbből eredő, megmaradó adottság, teremtettség van, másodszor a teremtésben a teremtő alany, szubstancia is ad egységet. Eszerint egyfelől a tudatelőtti, a sugallat, az adomány (Eingebung) alkotja az egyet, az állandót a változásban, másfelől a teremtésnek a tagok értelmes egymásravezetkezésében, alanyi egybetartásában is van egysége.

Azonban a teremtés foglami szétboncolásával még nem vagyunk készen. A további eredményekhez a *visszkapcsoltság* (Rückverbundenheit) kategóriája segít bennünket. A teremtetten benne marad, benne foglaltatik a teremtőben. Így a gondolat, így a szó ott marad a gondolkodóban, a beszélőben, mikor ki-mondja azokat. Az egész a részekben jelenik meg, de a részek vissza, bele vannak kapcsolva az egészbe. A teremtő kitagolja

a teremtményt, de magában is tartja azt. Ha megszűnik ez az egybekötöttség, megszűnik a lét. Az egésznek a részekben tűnik elő a lényege: a teremtő a teremtményben leleplezi, kiadja önmagát — így a művész az alkotásában —, a teremtmény viszont megőrzi a teremtő képét — így a műrecek az alkotóét. Minthogy minden emberi teremtés valami adomány, valami feladat átvételében és továbbadásában áll, ebben *szabadság* van: saját hatalmunkban áll a kapottat jól vagy rosszul venni át és adni tovább. Nem mindenki használja ki például a „tehetségét“. Viszont a szabadsággal kötöttség is kapcsolatos: csak az adottat, a teremtetet lehet továbbadni, csak azt tehetjük, amihez adományunk, tehetségünk van.

A mondottakból valamennyire megérthetjük a lét fogalmának, mint egésznek szerkezetét és tagjainak rangsorát: a teremtetés a teremtés előtt van. Megérthetjük az eleiai létfogalmát is: tételük alappal bir annyiban, amennyiben minden létben valami adottság, teremtettség, tehát valami állandó, változatlan van. Viszont látjuk a herakleitosi felfogással való ellentét feloldását is: a „teremtés“ fogalmának segítségével létfogalmunkban egy sikra került egység és sokság, állandóság és változás. Elemzéseinkből már most előtűnik végső következtetésként a lét fogalmának, hogy úgy mondjuk, belső háromszerűsége, nevezetesen: 1. a kitagolt lét, magában tekintve, mint önmagával azonos, 2. a visszakapcsolt lét, a kitagoltnak bekötöttsége a kitagolóba és 3. a magábafooglaló lét, a kitagoló megtartója a kitagoltnak. Vagyis kitagolás, visszakapcsoltság és magábafooglaltság, (Ausgliederung, Rückverbundenheit és Enthaltensein): ime a háromszerűség értelme.

Ámde minden sikon, mind a három értelemben a léthez a többség, a *kettősség*, együttesség (Gezweiung) is járul. Ez annyit jelent, hogy minden csak egyéb saját fajtájabeli lételemekkel együtt létezik. Ez a tétel mély bepillantást enged a világba: minden, ami létezik, ami van, csak akkor van, ha más is van. Ilyen módon a létnek kettős összefonódottsága van: először a kettősség (Gezweiung) minden létezőt testvéri kötelékekkel tart össze. Másodszor a kitagoló és kitagolt kapcsolatából az atyai vagy uralkodói kötelék következik. Az első köteléken a szeretet, a másodikon a szabadság alapszik. Ime, „megpillantjuk a kimondhatatlan csodát, miképpen ajándékozta meg Isten a világot szabadsággal és mégis megköti azt, miképpen kell a létet a teremtményeknek megszolgálniok és az nekik mégis ajándéku adatik“.⁹

A lét elemzett fogalmából tehát megoldható az elei-herakleitosi ellentét: a lét nem egyszerű, hanem többszerű, aktíve adást, magábafooglalást, passzíve bekapcsoltságot, hogy

⁹ Der Schöpfungsgang des Geistes 86. o.

ugy mondjuk, lebegést jelent. Ilyen módon a létben differenciáltság, rétegezettség van: a magával azonos léttel szemben a visszakapcsolt, magától különböző lét. Egyrészt a pusztá keletkezés bele van ágyazva, horgonyozva a teremtés alanyának és a tudatelőtti adottságnak egységébe, másrészt a változásnak eleai lehetetlenségével szemben a létnek éppen a folytonos ujjálevés a jellemzője. Ilyen módon ez a létfogalom feloldja Parmenides és Herakleitos ellentétét.

A létnek ez a felfogása az ontológia sok ősrégi, vitás kérdésére vet világot, amelyekre itt nem lehet kitérnünk. De legalább egész röviden érintenünk kell az utolsó ontológiai problémát: *Isten* fogalmának megvilágítását. Ha a lét meghatározása: teremtés teremtetésből, akkor nyilvánvaló, hogy az abszolút első, Isten, nem lehet teremtetés, hanem tiszta teremtésnek kell lennie; ennyiben tehát elfogadható az arisztotelési-scholastikus „actus purus” tana. Az ősteremtésben összeesik teremtés és teremtetés, nincs benne valami adottnak átvétele, nincs benne semmi közvetítés. Isten ontológiai meghatározása tehát: tiszta valóság, amely kizárja a teret és időt, — egység, amelynek fogalma azonban megkívánja a különbözőséget. Valamennyire megjeleníthetjük magunkban is az ősteremtés lényegét, ha megfigyeljük gondolkodásunkat, amelyben ránknézve a lét legmagasabb formája és legmélyebb lényege nyilvánul meg. A tiszta intuición ritka eseteiben az emberben is található egy szikrányi az ősteremtésből: ez az igazi lét, a világ gyökere. De hogyan jön létre a világ: teremtetés, amely azonban nem közvetlenül teremtés is, ahol Istentől mintegy elválk a teremtmény? Erre a kérdésre nem tudunk felelni, itt titokba ütközünk. A világ Isten legszabadabb tette: ezért a legmélyebb vallások, elsősorban a kereszténység mindenütt azt tanítja, hogy a világot Isten szeretetből teremtetete.

Ismeretes, hogy a filozófia Isten létének négy bizonyítékát termelte ki: a teleológiai, ontológiai, kozmológiai és morális Isten-bizonyítékokat, amelyekhez hatalmas bölcséleti vita fűződik. Kant bírálata óta fel szokták hozni, hogy tisztán logikailag tekintve, a végesből sosem lehet a végtelenre következtetni. Ez valóban így is van: ez épúgy lehetetlenség, mint ahogy lehetetlenség légüres térben lélegzeni. Ha tehát az emberi gondolkozás eljutott Isten fogalmához, ebből az következik, hogy gondolkozásunkban végesfeletti elemeknek kell lenniök. Különben nem tudnánk a végesfeletti fogalmát felfogni. Ugyanez a megfontolás az érzés területére is átvihető: az Isten átérzése is lehetetlen volna, ha nem volnának bennünk érzékfeletti részek. Valóban minden nagy alkotás az érzékfelettit sugározza ki, a magasabb művészetekben mindenütt metafizika uralkodik. Az érzékfelettinak ott kell lakoznia az érzékiben, a feltétlennek a feltételhez kötötben.

Véges gondolkodásunk kategóriáiban a végesen túlit is gondoljuk: egész gondolkodásunk egy egyetlen Isten-bizonyíték, mert a végesen túlin nyugszik. Az egész fogalmából szükségképpen eljutunk az ősközép, az utolsó kitagoló fogalmához: Istenhez. Isten „tisztá valósága“ abban rejlik, hogy minden az Istenben teremtettt egyuttal teremtő, minden visszakapcsolt egyuttal visszakapcsoló.

Ámde a teremtettt világ más természetű. Itt anyagot és szellemet látunk és ezek egymáshoz való viszonyának megmagyarázása a bölcsélet egyik legnehezebb feladata. Kategória-tanunk terminusai szerint itt is a kettősséget (Gezweiung) látjuk, de nem egyszerű formájában. A kettősség kategóriája, mint fentebb láttuk, azt jelenti, hogy az egész egyszerre több tagot tagol ki, hogy tehát egyik tag a másikkal együtteségben, egymásnak adva és egymástól kapva keletkezik. A kettősségnek ez az egyszerű formája szellem és anyag között nem lehetséges, minthogy ezek egymással nem érintkezhetnek. Azért ezeknél *magasabbrendű kettősségről* (Gezweiung höherer Ordnung) beszélünk. Ez annyit jelent, hogy szellemnek és anyagnak egymással való érintkezése még a lételőtti állapotban, előlétben történik: egy fölöttük álló egészben való együttes kitagoltság és együttes visszakapcsoltság áll itt fenn és az anyagnak ebben a kitagoló ősközépben térelőtti gyökerei, a szellemnek időelőtti gyökerei vannak. A mondottakból következik, hogy a szellemet nem csupán az anyaggal szembenálló formájában, hanem a magasabbrendű kettősség előtti formájában is gondolnunk lehet: ez vezet az *eszmék* tanához. A tapasztalati világ viszont a szubjektív szellem tanához (pneumatológia) és az objektív szellem tanához, vagy társadalomtudományhoz visz. Másrészt az anyag is magában, a kozmikus kettősség előtt tekintve, a természetbölcsületnek adja tárgyát.

A szubjektív és objektív szellem tanát külön tanulmányban szándékozunk tárgyalni, ezért ebben az összefüggésben mellőzhetjük és a metafizika problémái között még csupán a természetbölcsület főkérdéseit és az eszmék tanát vázoljuk.

A természetbölcsület problémái közül csak az anyag, a tér és az idő mibenlétét próbáljuk az Egész és annak kategóriái alapján kissé megvilágítani. Az anyag felfogását illetőleg az atomizmus, dinamizmus, az aristotelesi-scholasztikus tanok és a kontinuitás elmélete a legfontosabb teóriák. Az atomizmust illetőleg mindenekelőtt megállapítható, hogy sem nagy filozófusok, sem igazán nagy fizikusok a követői között nem találhatók. A dinamikus teória szerint az anyag erők megjelenése. Aristoteles és az őt követő scholastika szerint a változó formák mögött rejlő valami, a *ύποκειμενον* az anyag. A modern fizika a kontinuitás-elmélettel megtartja a mechanikus természetszemlélet lehetőségét, de nem kényszerít egy

mechanikus természetbölcséletre. A matematikai módszert csak egy indexfizika alapjaként tekinti, de elfogadja a következtetést, hogy a természet folyamatát a matematikai törvények nem meritik ki, éppen úgy, mint ahogy például a lázgörbe nem határozza meg egy betegség menetét. A dinamikus és az aristotelesi felfogás is olyan lényegekből akarják magyarázni az anyagi világot, amelyek bizonyos értelemben az anyagság előtt vannak. Az anyag előtt e bölcséleti tanok szerint valami érzékelőtti őselv, principium áll.

Aki az anyag mibenlétét meg akarja érteni, annak mindenekelőtt szakítania kell azzal a felfogással, amely az anyagi természetben valami holt dolgot, menetében pedig gépies jelleget lát. A természet mechanikus felfogását materialisztikus előítéletnek kell tekintenünk. Hogy helyes álláspontra tegyünk szert, fel kell ismernünk az anyag immateriális gyökereit, el kell fogadnunk azt a tételt: anyag csak valami immateriális kifejeződéseként, anyag csak anyagtalan által lehetséges. A kérdés már most az, hogyan jön létre emez anyagelőttiből, érzékelőttiből az anyag? A felelet: teretöltés (*Verräumlichung*) által. Ha azt kérdezzük, hogy ez alatt mit kell értenünk, azt feleljük, hogy itt a természet őstulajdonságai-val állunk szemben. Az anyagi világ úgy keletkezik, hogy anyagelőtti lényegeket, őskvalitásokat saját tetteik által teret öltének, térbelivé válnak: *Verräumlichung und Verstofflichung ist ein und dasselbe.*¹⁰ Az anyaggal szemben a szellemnek nincs meg az a képessége, hogy térré váljék, a szellemben nincs benne tér-séma, ezért mi — mint szellemek — a teretöltés őstettét nem tudjuk elképzelni, bensőnkben nem tudjuk azt utánozni. Mégis valamennyire képet alkothatunk magunknak róla. A térréválást (*Verräumlichung*) nem szabad csupán belülről kifelé menő folyamatnak tekinteni, mert hiszen ebben az esetben a végtelenségig való szétesést, szétfolyást jelentené. Hanem annak egyuttal befelé menő, vissza a teretöltő felé való iránynak is kell lennie, amely odaköti, megtartja a térbelivé válót: csak ezáltal jön létre egy határozott tér: *alak*. Vagyis másszóval az anyag anyagelőtti principiuma nem folyik ki anyagában, hanem ura marad teremtésének. Innen ered, hogy az alakot nyert anyagban valami új, gazdag teljesség jelenik meg: a természeti szép világa.

Kant tudvalevőleg az *időt* a belső érzékiség, a teret a külső érzékiség szemléleti formájának tartotta. Azonban a valóságban az idő úgy a szellemi, mint az anyagi lét lényegéhez, a tér ellenben csupán az anyaghoz tartozik. Az idő mibenlétét az Egész ismert kategóriáin keresztül szintén jobban meg lehet közelíteni. Az Egész folytonosan átagolódik, de ebben az örökös átagolódásban van valami, ami ugyanaz marad, va-

¹⁰ U. o. 360 o.

lami időnkivüli, időnélküli. Idő csak időnélküliség által lehetséges, az időben mindenütt időnélküli is van. Minden időben irány, egység és a mult, jelen és jövő egymásnak való megfelelése rejlik: nincs olyan jelen, amely nem multon épült s amelyben a jövő már ne tükröződnék. Az öröklét nem az idő tagadása, nem is végtelen tartama, hanem egészen másként, a következőképpen értelmezendő: idő azáltal keletkezik, hogy a kitagoló egész nem mindent tagol ki. Ha nem így lenne, ha egyszerre egyetlen tettel valósítaná meg az összes lények sokaságát, akkor nem lenne időben: örökkévaló lenne. Az örökkévaló: időfelettség, osztatlan egység, az egész kitagolási tartalomnak, vagyis végeredményben a világnak megismerése és megélése egy pillanatban. Minden egész egy darab örökkévalóságot tartalmaz a tőle kitagolt, alacsonyabb egésszel szemben. Minél tökéletesebb a teremtmény, annál inkább képes összefogni egy teremtmény szellemi cselekvésben egész létét, annál kevésbé időbeli, darabolt a léte.

Az időhöz az embernek közvetlen, a térhez ellenben közvetett viszonya van. A tér az anyagi világ ősadottsága, amelyet egyszerűen el kell fogadnunk. Tulajdonságai a három dimenzió és a kontinuum. Azonban magából az anyag fogalmából adódik, hogy tér is csak térnélküli által lehetséges. Ha egy zárt teret veszünk, akkor látjuk, hogy az a dolgok alakjai szerint megosztódik. Alak csak az összes többi alakkal együtt, csak kölcsönösen gondolható el: innen az alakok egysége; átvitt értelemben itt is kettősségről beszélhetnénk: egyik alakot a másik teremti meg. Ha azonban így van, akkor a tér nem pusztán egymásmellettiesség, akkor kell lennie valami térfeletti-nek, tértelennek. A tér nem magában álló lényeg, a geometria formális tere nem felel meg valóságnak. A tér a dolgok tulajdonsága: ahol nincs dolog, ott tér sincs. Csak nekünk tűnik fel a tér valami külsőnek, azoknak a szubstanciáknak azonban, amelyek magukat kiteresítik, térbeliségük nem külső, hanem belső.

Láttuk tehát az anyagtalan az anyagban, az időtlent az időben és a tértelent a térben. A természet mechanikus fel-fogásának is meg kell szünnie: a természet egy Egész, amely épügy egy természetfölöttiből ered, mint a szellem és az élet. A mechanizmus csak egy megközelítő fogalom, épügy mint az okság fogalma is, amely az egész tanának szempontjából csupán távolabbi rendű, egészi összefüggésekben ezért elérhetetlen egészek tagjainak kikutatására szolgáló eszköznek tűnik fel. A törvények nem meritik ki a természet titkait. Ezért a végső kérdésekben a bölcsélet minden időkben független a természettudományoktól.

Amde minden idealista bölcsélet végső kérdése: mik az ideák? Fentebb láttuk az ontológiai idealizmus első megjele-

nését *Platon* bölcséletében és láttuk, hogy téves az a felfogás, amely szerint az eszmék eredete ismeret-elméleti lenne: *Platon* a sokratesi fogalmaknak tulajdonított létet, „objektíválva“ azokat. Fejtegettük, hogy az ideák tana vallási eredetű, gyökere a polytheizmus, amely tulajdonképpen magában foglalja az élő idea-képzeteket, minden polytheizmus vallásos eszmetan. Áll ez a régi ind, a germán vallásra, az ó-keresztény logos-tanra és a görög filozófiára egyaránt. *Platon* érdeme, hogy az ideák tanát először illesztette bele egységes egészben egy filozófia rendszerébe. Aki egyszer felfogta az idea lényegét, az belátja, hogy a létnek minden metafizikai felfogása, amennyiben az érzéki gyökerét valami érzékfeletti-ben látja, szükségképpen az „eszmé“ elfogadásához vezet — hiszen az idea semmi egyéb, mint az az érzékfeletti teremtető erő, amely a dolgok felett vagy a dolgokban megnyilvánul. *Platon* az eszmék tanát az eleai és herakleitosi vita megoldásaként állította be: a változatlan, az állandó, az igazi lét világa az ideáké, a dolgok világa a változás, a történés világa. Az ideák önmagukban megálló, $\alpha\iota\omega\alpha\ \alpha\alpha\ \theta'$ $\alpha\iota\omega\alpha'$ létezők, az érzéki dolgok a bennük való részesedés, $\mu\epsilon\theta\epsilon\acute{\zeta}\iota\varsigma$ útján nyernek létet. És ez az eszmetan döntő kérdése: miképpen történik az eszmék világának az érzéki léttel való kapcsolata? Ismeretes *Aristoteles* birálata, amelynek lényege, hogy a platoni eszmék a világ felesleges megkétszerezését jelentik. *Aristoteles* az eszmék transzcendens voltát teszi kritikája központjává és azzal szemben saját tanaként az ideáknak a dolgokban való immanenciáját tanítja. Itt viszont az a nehézség támad, hogy megmagyarázhatatlan marad az egyes dolgokban megnyilvánuló általános. Felmerülnek a kérdések: minek van hát eszméje, minden egyes dolognak-e, vagy a nemnek? És az érzéki világ valóban csak látszat- és árnyékvilág-e az eszmék örök, egyforma létével szemben? A megismerés módja pedig az-e, hogy az egyes dolgokban az általános fogalmat keressük?

Ime — felületes vázlatossággal — a platoni eszmetanból adódó kérdések, amelyek a későbbi korok minden bölcselőjét foglalkoztatták. *Aristoteles* az általánost ejtette el és már ezzel megvetette a nominalizmus alapját. Nagyszerű kísérlet *Plotinosé*, aki a világszellembe helyezte az ideákat: ezek a világszellem gondolatai. Az univerzálisok nagy vitájának központjában is az ideák kérdése áll. Az empirizmus kisiklása után, mint láttuk, *Kantnál* és a nagy német metafizikusoknál éled fel újra az eszmék tana. Bizonyos, hogy minden metafizikának, amely igazi ontológia akar lenni, el kell fogadnia azokat. Az „Egész“ és kategóriáinak fogalma már most nagyon alkalmas az ideák mibenlétének megértésére is.

Ha az élettelen anyagi világot, a fizika és kémia területét félretesszük: úgy a szerves, mint a társadalmi-szellemi

világ szemléletünk előtt „egész“-ek együttségének tűnik fel. Az egész szerves élet nemek és fajok építménye, mint azt minden növény- vagy állattanból így láthatjuk. De e tudományok nemcsak fogalmi értelemben mutatják általánosoknak a nemeket és fajokat, hanem hatékony, az egyént meghatározó valóságokként, egészekként is feltűntetik azokat. Különösen az átöröklés tana bizonyítja, hogy a fajt nem pusztá beosztási sémának, hanem meghatározó, létrehozó, egyénfeletti létezőnek kell tekintenünk. Ugyanigy az objektív szellem, amint azt a társadalomtudományban és történelemben látjuk, teremtmény, meghatározó, általános valónak, az emberiségtől a különböző kultúrkörökön, államokon, családokon át, végül az egyénekig terjedő strukturának mutatkozik. Aki ilyen módon a szerves és a szellemi világ „egész“ alkatát így felismerte, az már megtette az első lépést az ideák elfogadására is. Mert miben áll ez az elfogadás, az ideák létének elismerése? Csakis abban, hogy az „egész“ formális módszertani és alkati fogalmától (a struktúra-fogalomtól) az „egész“-nek mint ontológiai létezőnek fogalmáig haladunk előre. A hatékony, a kitagoló egész: az idea, az eszme.

Ugyanide vezet a visszakapcsoltság kategóriája alapján való szemlélődésünk is. Például a nemzés biológiai tényében az ember a fajt, mint létező valóságot élheti meg: magát egy magasabb, általános egész részeként, abba bekötötként érzi. Minden szerves élőlény szaporodási aktusaiban a faj mint sajátos, hatékony hatalom, mint *idea* lép fel. Ezért van minden vágyban, minden szerelemben valami misztikus, magasabb felé való sóvárgás, mint azt Platon oly nagyszerűen tanította.

Az „egész“ fogalmával az eszmetan problémáit az eddigi filozófiáknál jobban meg tudjuk világítani. Mindamellett az ideák csak a szellemre és élőre korlátozódnak. Az anyagi világ különálló valóság, fentebb láttuk „magasabbrendű kettősségben“ való keletkezését, kitagolását. Mindenképpen tévesnek kell mondanunk minden olyan felfogást, amely szerint az eszmevilág teremtené meg a természetet, a szellem hozná létre az anyagot. Aki ezt a hibát elköveti, megsemmisíti magát az ideák tanát is. Ennek csakis az anyagi világ saját létének feltételezésével szolgálunk. Az anyagi világ alapjában azonban anyagelőtti lények vannak, amelyek teret öltenek, kiterjeszkednek. Ellenben az eszme, szellem, gondolat és élet soha nem válhat térré, soha nem terjedhet ki. Az anyagi világ nem is valami potenciális, mint Platon és Aristoteles akarták, ellenkezőleg: jellemző jegye az állandó aktualitás, teljes valósodás. A magasabbrendű kettősség által értjük meg az organikus „alak“ mibenlétét is. Midőn a természet még mint immateriális lényeg a szellem által érintetik: akkor áll elő az élet. Az az érzékeink és megélésünk alá eső folyamat, amelyben ezt a magasabbrendű kettősséget külsőleg és belső-

leg tapasztaljuk: a testünk. A testi élet a szellem képessége, hogy az anyag immateriális kitagoló közepével kettősségre lépjen. Ez a képesség a lélek vegetatív élete.

Az egész fogalma által átjutunk az ideatan legnagyobb nehézségein: így először is megoldódik a transzcendentia és immanentia problémája. Nem gondolható el egész anélkül, hogy ugyanakkor egy magasabb egészben ne legyen benne foglalta. Ez a bennefoglaltság jelenti azt, hogy az alsóbb egészben a magasabb immanens. Így egy ember csak azáltal „katoná”, hogy benne van a hadsereg magasabb egésze, mely a harcost, mint részt, kitagolja. Azonban az egész nem szűnik meg a tagjaiban: így a visszakapcsoltság fogalma megérteti a transzcendentia mibenlétét. Az idea mindezek alapján úgy viszonylik a dolgokhoz, mint az egész a tagjaihoz. E felfogás által úgy a pantheizmus, mint a deizmus téves magyarázatait kikerüljük. De legnagyobb sikerét magyarázatunk a platoni *μέθεξις* értelmezésében éri el: Platonnal szemben az a főérv, hogy ha a dolgok csak részesednek az ideában, akkor már előbb, a részesedést megelőzőleg kellett lenniök. Ezt a nehézséget az egész fogalma a kitagolás kategóriájával legyőzi. Épigy megérteti azt is, hogy milyen dolgoknak van ideájuk: mind a nemeknek, mind az egyes lényeknek, azonban csak tagi értelemben. Minden olyan dolognak van eszméje, ideája, amely valódi egész, vagy ilyennek tagja. Ilyen valódi egészek azonban csupán a szellemi lények és a szerves természet élő lényei. Ámde csupán a konkrét egészeknek vannak ideáik, de nincsenek a minden fokon visszatérő résztartalmaknak. Például van ideája az emlősnek és alfajainak, nemeknek és egyéneknek, de nincs a „forró, piros vérnek”, amely minden fokon visszatér.

Az idea: az Egész az „előlét”-ben tekintve. Ha az egészet, mint kitagolót és teremtetőt nézzük: akkor eszmének mondhatjuk. „Es ist das *Schaffende* des Vorseins, was im Geschaffenen zur Erscheinung kommt — das schaffend sich Eingebende, oder „Gesicht“, „Idee“.¹¹ Ha az egészet a kitagolás előtti létében fogjuk fel, akkor „magában” „an sich” létezik, változhatatlan; ilyen módon tisztázódik a szubstancia fogalma. Ugyancsak megértjük, hogy a tag részére az egész, az idea normát is jelent. Az ember eszmehordozó, Ideenführer. Ezért lelkünk központi jelensége az összefogás: magunkba kell térnünk, hogy megismerhessük az eszmék világát. Minél mélyebbre szállunk, annál inkább kitárul előttünk a világ, annál kimerithetetlenebbnek találjuk azt. Az egyéb dolgoktól való mentesség, a befogadásra való képesség az, amely bennünk az eszméket felébreszti. Ezért az ember legdrágább kincse az

¹¹ U. o. 532 o.

ifju frissesség. „Die Idee geht nur in die Zarte ein. Nur der kindliche Mensch is genial.“

Az emberi megismerés igazsága nem szubjektív gondolkodásunk eredménye, nem is a fogalom külső megegyezése a tárggyal; hanem az igazság az eszmék világában való tagságunk által nyert együtteszmélés, együtt-tudás maguknak a dolgoknak teremtő eszméjével. *A megismerés a lét egyik módja*, nem pedig pusztá fogalmi szételemzés. Ezért a megismerés nem alany és tárgy közötti viszony, hanem belső felvillanás, az idea aktualizálódása bennünk. Ez különben az idealista bölcsélet régi tétele. Az emberiségnek ugyanaz az eszméje az, amely objektív szellemként a külső életben, állam és történelem által megnyilvánul, mint amely sugallatként, adományként bennünk felébreszti a megismerés világát.

Kisléghi Nagy Dénes.

Közlemények.

Anglia gyomra.

Anglia élelmiszerfogyasztása minket jelentékeny mértékben érdekelhet, nemcsak azért, mert a Manche-csatornán túl egy gazdag-ságban élő szigetország életmódja érdekes lehet számunkra, hanem azért is, mert Anglia a mi élelmiszerkivitelünknek is igen fontos piaca és ennek a piacnak felvevőképessége olyan óriási, hogy termelésünknek elméletileg a kivitel szempontjából korlátlan lehetőségeket nyújt.

Anglia nemzeti jövedelmét az 1934. évre 3750 millió fontra becsülték, ami több mint 80 milliárd pengőnek felel meg. Ennek a jövedelemnek nagyságát csak azzal akarjuk jellemezni, hogy *Varga István* és *Matolcsy Mátyás* számítása szerint a magyar nemzeti jövedelem 3.66 milliárd volt, *Fellner Frigyes* legújabb számítása szerint pedig az országos adóalap 4.9 milliárd pengő. *Faevearyear* azt állapította meg, hogy élelmiszerekre Anglia kereken 1.075 milliárd fontot fordít, valamivel kevesebbet tehát, mint a nemzeti jövedelemnek $\frac{1}{3}$ -át. A nemzeti jövedelemnek fenti összegéből azt az adatot merítették, hogy Anglia lakossága fejenként és hetenként körülbelül 30 shilling jövedelemmel bír és ebből élelmezésre 9 shillinget fordít. *John Boyd Orr* „Food Health and Income“, 1936-ban megjelent munkájában a táplálkozásnak és az egészségnek a jövedelemmel összekötött vizsgálatánál is nem a család, hanem a család keretén belül eső fejenkénti jövedelmet és fogyasztást vizsgálta és a vizsgálatnál igen érdekes eredményre jutott el. Ez a munka becslés útján állapítja meg az Egyesült Királyság által 1934-ben elfogyasztott élelmiszerek mennyiségét és értékét. A megállapításból kiemeljük a következőket: Az elfogyasztott *hus* mennyisége kereken 3 millió tonna 294.5 millió fontsterling értékben, a *kenyér*fogyasztás ugyanilyen mennyisége 51 millió £ értékben, a *liszt*fogyasztás 1,850.000 tonna 32 millió £ értékben, *tojásból* 7.15 milliárd darabot fogyasztottak 42 millió £ értékben, *friss tejet* 860 millió gallon¹ mennyiségben 89 millió £, *vajat* 353.000 tonnát 54.5 millió £, *sajtot* 721.000 tonnát 23 millió £, *margarint* 164.000 tonnát 8 millió £, *gyümölcsöt* 2,427.000 tonnát 119 millió £, *burgonyát* 4,400.000 tonnát 37 millió £, *főzelék- és zöldségféléit* 2.1 millió tonnát 40 millió £, *cukrot* 1,917.000 tonnát 49 millió £, *teát, kávé*t és *kakaót* 278.000 tonnát 48 millió £ értékben.

Eszerint a megállapítás szerint az állati fehérjét szolgáltató élelmiszerek, mint a hus, hal, tojás, tej, vaj és sajt az élelmezésre fordított kiadásoknak közel 50%-át teszi ki. A lakosság fejenkénti és heti fogyasztása husból 44 ozs.² volt 29.1 penny³ értékben, a kenyér

¹ 1 gallon = 4.54 liter.

² 1 ounce, ozs = 28.35 gramm.

³ 1 penny, d = £-nek $\frac{1}{240}$ -ed része.

ugyanaz a mennyiség 5 d. értékben, liszt 21 ozs. 3.1 d., tojás 2.9 drb 4.1 d., friss tej 2.8 pint⁴ 8.7 d., vaj 7.8 ozs. 5.4 d., sajt 3.2 ozs. 2.3 d., gyümölcs 35.1 ozs. 11.7 d., burgonya 64.5 ozs. 3.6 d., főzelék- és zöldségfélék 30.2 ozs. 3.9 d., cukor 27.7 ozs. 4.8 d., tea, kávé és kakaó 4 ozs. 4.7 d. értékben. Az élelmiszerekre fordított összes kiadás fejenként és hetenként 95.8 d.-t, vagyis körülbelül 10 pengőt tett ki, melyből körülbelül 60% esik az állati eredetű élelmiszerekre. Ezek a számok mutatják Anglia fogyasztásának óriási méretét és értékét és természetessé teszik, hogy az egész világ termelői ennek az óriási piacnak ellátásánál versenyeznek egymással.

Anglia fogyasztása azonban jelentékeny változáson ment keresztül nemcsak egy évszázad alatt, hanem egy évtized alatt is és ennek a változásnak jellegét nekünk is érdemes megismernünk. Mc. Culloch 1837-ben megjelent statisztikai kimutatásában az Angliában egy fejre eső évi jövedelmet 16—17 £-re becsülte, az élelmezésre fordított kiadásokat pedig 8 £-re. Ezzel szemben ma a fejenkénti és évenkénti jövedelem 78 £ az élelmezésre fordított kiadások összege 23 és 8 shilling. Az utolsó száz évben az életszínvonal jelentékeny emelkedése mellett az élelemre fordított kiadások százalékos csökkenése látható tehát. A statisztikai adatok szerint 1835-ben a kenyér és liszt ára körülbelül ugyanolyan volt, mint ma. ezeknek fogyasztása azonban 80%-kal nagyobb volt. A cukorfogyasztás azóta ötszörösére emelkedett, 7 ozs.-ról 35 ozs.-ra és ez a legnagyobb változások egyike Anglia élelmezésében. John Boyd Orr munkájában megjegyzi, hogy a cukor fogyasztásának ilyen nagymértékű emelkedése nem olyan öröndetes, mint amilyen más élelmiszerek fogyasztásának, mint például a tejnek emelkedése lenne. Száz évvel ezelőtt a tej ára körülbelül a fele volt a mostaninak és ennek tulajdonítható, hogy a mostani tejfogyasztás alig haladja meg a 100 év előtti, sőt a vidéken alighanem kisebb, mint volt.

1881-ben a *British Association Wages Committee* első ízben becsülte meg az élelmiszerfogyasztás részletes adatait. Ha ezt összehasonlítjuk az 1934. évi adatokkal, akkor azt fogjuk találni, hogy a fejenkénti fogyasztás most kenyérben és burgonyában 30%-kal kisebb, husban 45 %-kal nagyobb, cukorban 40%-kal nagyobb, teában és vajban pedig kétszerese. Sir Alfréd Flux 1909—13. és 1924—28. évekre állapította meg a fogyasztás részleteit és ezeket az 1924. évekkel összehasonlítva, a következő százalékos arányszámok jönnek ki:

Az 1909—13 évi fogyasztást 100-nak véve, a fogyasztás volt

	1924—28	1934
Gyümölcs	149	188
Főzelék és zöldség	130	164
Vaj	100	157
Tojás	115	146
Sajt	128	143
Margarin	200	133
Cukor	110	119
Hus	99	106
Burgonya	93	101
Buzaliszt	94	93

⁴ 1 pint = 0.57 liter.

Látjuk tehát, hogy a buzaliszt és burgonya kivételével az összes többi élelmiszereknél többé-kevésbé jelentékeny emelkedés van a háborúelőtti idővel szemben. A legnagyobb emelkedés a gyümölcsnél, a friss főzeléknél, vajnál és tojásnál van 1924—28-al szemben is igen jelentékeny az emelkedés a legtöbb és a legfontosabb élelmiszereknél, de a margarinnál nagy csökkenés van. 1924—28-ban a margarinfogyasztás a háborúelőttinek kétszeresére emelkedett, míg 1934-re csökkent. Ez kétségtelenül a fogyasztás javulásának jelensége.

Boyd Orr munkája azonban az élelmezés adataiból az élelmiszerek *kalória, fehérje, zsír és szénhidrát* tartalmát is összehasonlítja és ez az összehasonlítás azt mutatja, hogy az Angliában elfogyasztott élelmiszerekben fejenként és naponként 1909—13-ban 3057 kalória esett, 1924—28-ban 3159 kalória, 1934-ben 3246 kalória esett. Az állati fehérje mennyisége grammokban 1909—13-tól 1934-ig 43-ról 46-ra emelkedett, a növényi fehérjéé 43-ról 41-re esett. Az állati zsír 87 grammról 109 grammra, a növényi zsír 12 gr-ról 15 gr-ra emelkedett, a szénhidrátok mennyisége 436 gr-ról 425 gr-ra esett. Az állati zsír, gyümölcs és friss zöldség fogyasztásának emelkedése a magas élettani értékű élelmiszerek fogyasztásának javulását jelenti, amivel együtt jár a legfontosabb vitaminok és ásványi sók fogyasztásának növekedése is.

Boyd Orr munkájának legérdekesebb része azonban talán az, amely a *nemzeti jövedelem nagysága és a táplálkozás költségei között levő korrelációt különféle jövedelemmegosztási viszonyok között* tanulmányozza, mert ez nemcsak a közegészség, hanem az árupiac szempontjából is igen fontos. Az angol nemzeti jövedelem megosztását az idevonatkozó népszámlálás és más statisztikai adatok alapján a következőképpen mutatták ki:

Csoport	Fejenkénti és hetenkénti jövedelem	Lakosságból esett a csoportra		Fejenkénti és hetenkénti élelmiszerkiadás
		lélek	%	
I.	10 shillingig	4,500.000	10	4 shilling
II.	10—15 „	9,000.000	20	6 „
III.	15—20 „	9,000.000	20	8 „
IV.	20—30 „	9,000.000	20	10 „
V.	30—45 „	9,000.000	20	12 „
VI.	45-nél több	4,500.000	10	14 „
Átlag	30 shilling			9 shilling

Ebben a kimutatásban a fejenkénti jövedelem és fogyasztás úgy alakul, hogy a család egész jövedelmét és fogyasztását elosztották a családban élők számával. Így adódnak azután az olyan eltolódások, hogy egy férfi, vagy nő, ha egy gyermeke sincs, heti 2 £ 10 shilling jövedelemmel a IV. csoportba kerül, ugyanennyi jövedelemmel, akinek egy gyermeke van a III. csoportba, két, vagy három gyermekkel a II. és 4. vagy több gyermekkel az I. csoportba jut. A kimutatás szerint az egy fejre eső jövedelem csökkenésével csökken a táplálkozásra fordított kiadás összege is. Ha nemcsak fejenként, hanem családonként is nézzük a jövedelem megosztását az angol statisztikai adatokban, akkor azt látjuk, hogy fejenkénti 10 shillingnél kevesebb jövedelme volt a családok 7.7%-nak, 10—15 shil-

ling a családok 18%-ának, 15—20 schilling 21.9%-ának és 20 schillingnél több a családok 52.4%-ának. A jövedelemadó statisztika szerint Angliában a jövedelmek 10 %-a a 250 £ évi jövedelmet meghaladja.

A jövedelem különböző színvonala melletti fejenkénti és heti fogyasztás mennyiségeit az előbb ismertetett 6 csoport szerint vették fel és ez igen érdekes elhajlásokat mutat az egyes csoportok között. A husfélékből (idetartozik a marha- és borjúhús, ürü-, bárány-, egyéb hús, husos szalonna és sonka) az I csoportnál (ahol a fejenkénti és hetenkénti élelmiszerkiadás 4 shilling) 23.1 ozs fogyasztási mennyiség van, a VI. csoportban (14 shilling fejenkénti és hetenkénti élelmiszerkiadással) a fogyasztás husfélékből 49.4 ozs, míg az összes csoportokban, melyeknek átlagos élelmiszerkiadása 9 schilling, a husfogyasztás 38.2 ozs-t tett ki. Kenyér- és lisztfogyasztás az I. csoportban 66 ozs, a VI. csoportban 60 ozs volt. Legnagyobb a kenyér- és lisztfogyasztás a II. és III. csoportoknál. Míg azonban a kenyér- és lisztfogyasztás a legmagasabb jövedelmű csoportoknál kisebb, addig a friss tej fogyasztásának adatai azt mutatják, hogy az I. csoportban csak 1.1 pint volt a fogyasztás, míg a VI. csoportban 5.5 pint és az összes csoportok átlagában 3.1 pint. Kondenzált tejből azonban (folyékony tejre átszámítva) legtöbbet, 0.7 ozs-t az I. csoport fogyasztotta, legkevesebbet, 0.3 ozs-t a VI. csoport. Vajfogyasztás az I. csoport 3 ozs, a VI. csoport 11 ozs, míg a margarinnál fordított a viszony, mert az I. csoport fogyasztotta a legnagyobb mennyiséget, fejenként és hetenként 4.5 ozs-t és a VI. csoport a legkevesebbet, 1.3 ozs-t. Tojásból az összes csoportok 2.9 drb hetenkénti és fejenkénti átlagos fogyasztásától eltérően az I. csoportban 1.5 drb-t, a VI. csoportban 4.5 drb-t fogyasztottak. A burgonyafogyasztás a legkisebb eltéréseket mutatja: az I. csoport 53 ozs-t, a VI. csoport 54 ozs-t fogyaszt, legtöbbet, 57 ozs-t a III., IV. és V. csoport. A cukorfogyasztás ugy alakul, hogy 13.5 ozs az I. csoporté, 19.5 ozs a VI. csoporté, de már az V. csoportban is (ahol 12 shilling a heti ételmezési költség) ugyanennyi a cukorfogyasztás. Gyümölcs és zöldfőzelék fogyasztásában a magasabb jövedelmű csoportok sokkal nagyobb mennyiséget mutatnak és pedig míg az egyes I. csoportban a gyümölcsfogyasztás csak 14 ozs, addig a VI. csoportban 39.3 ozs. Zöldfőzelék az I. csoportban 16 ozs, a VI. csoportban 27 ozs. Ezek az adatok érdekesen világítanak rá azokra a különbségekre, melyek az egyes csoportok ételmezésében vannak.

Ha azt nézzük, hogy az egyes csoportok milyen pénzösszeget fordítanak ételmezésükre, akkor fokozott eltéréseket találunk a kiskeresetűek és a jobbmóduak csoportja között. Husfélékre az I. csoport 13.4 d-t (pennyt) fordít, a VI. csoport 44.4 d-t, míg az összes csoportok átlaga 28.9 d-t. Kenyérre és lisztre az I. csoport 9 d-t, a VI. csoport 17.5 d-t; friss tejre az I. csoport 3.4 d-t, a VI. csoport 17.8 d-t, míg kondenzált tejre az I. csoport 1.4 d-t, a VI. csoport 0.6 d-t. Vajra az I. csoportnál 2.1 d esik, a VI. csoportnál 10.1 d, de margarinnal az I. csoportnál 1.6 d esik, a VI. csoportnál 0.6. A tojásnál, burgonyánál, cukornál a kiadások összege körülbelül ugyanazokat a különbségeket mutatja, mint amit a fogyasztott mennyiségeknél látunk. A zöldfőzeléknél azonban — kétségtelenül a minőségi különbség miatt — az I. csoportban csak 1.5 d esik, a VI. csoportban pedig 8.5 d, míg tehát a főzelék mennyiségét illetően a VI.

csoport fogyasztása valamivel több, mint a kétszerese az I. csoport fogyasztási mennyiségének, addig az arra fordított pénzösszeg hat-szor akkora a VI. csoportban, mint az I. csoportban. A gyümölcs-nél ugyanezt látjuk: a VI. csoport által elfogyasztott gyümölcs mennyisége nem egészen háromszorosa az I. csoportban elfogyasz-tott gyümölcs mennyiségének és ezzel szemben a gyümölcs beszer-zésére fordított kiadás az I. csoportban 2.4 d, a VI. csoportban 20 d., tehát a VI. csoportban csaknem huszszorosa annak. Az I. csoport a különféle élelmiszerekre összesen 48 d-t költ hetenként és fejenként, a VI. csoport 168 d-t, az összes csoportok átlagoan pedig 108 d-t.

Azt hisszük, hogy ezek az adatok érdekesek lehetnek nemcsak Anglia fogyasztásának megismerése céljából, hanem bizonyos tekin-tetben az odairányuló kivitel és az ennek alapját alkotó termelés szempontjából is, még ha gyorsan realizálható tanulságokat ezekből az adatokból magunknak szerezni nem is tudnánk.

Eber Ernő.

Az OTI és a MABI 1935. évi működése.

I.

Az ipari munkásság legnagyobb szociális intézménye, az OTI, 1936 november 15-én tartott közgyűlésén három kötettel jelent meg a nagy nyilvánosság előtt. E kötetek közül kétségtelenül a 327 olda-las 1935. évi jelentés bír a legnagyobb fontossággal. Ennek kiegé-szítő részét képezi a 156 oldalra terjedő részletes zárszámadás és az 1937. évi költségvetés. Az évi jelentés a szokott köntösben, de ismét gazdagabb tartalommal jelent meg. A jelentés alapján és a zár-számadási adatok figyelembevételével az alábbiakban ismertetjük az OTI működését.

Mint ismeretes, az OTI látja el a *betegségi*, az *öregségi*, a *bal-eseti* és a *bányanyugbérbiztosítást*. E biztosítási feladatokat önálló számadással rendelkező biztosítási ágak s azokon belül üzletágak vég-zik. A betegségi biztosítási ág is két üzletágra oszlik, nevezetesen az *általános és a háztartási üzletágra*.

A *betegségi biztosítási általános* üzletágon az utóbbi három évben az átlagos taglétszám alakulását az alábbi adatok tüntetik fel: 1933-ban 460.651, 1934-ben 506.467, 1935-ben 539.430. Ezek sze-rint az utóbbi három évben mintegy 80.000 főnyi emelkedés állott be a biztosított ipari munkavállalók létszámában. A háztartási üzlet-ágon a biztosítottak átlagos évi létszáma 1933-ban 141.477, 1934-ben 142.460, 1935-ben pedig 142.812 fő volt. Közgazdasági szempontból érdeklődésre tarthat számot a munkaadói létszám is. Erre vonat-kozálag az alábbi adatokat közöljük:

	1935-ben
Ipari munkaadók átlagos létszáma	97.266
Háztartási munkaadók átlagos létszáma	122.859

Az ipari általános és a háztartási üzletág járulékelőírása és főbb költségteleire vonatkozó adatok a következők:

	Ipari üzletág	Háztartási üzletág	Összesen
	p e n g ő		
Járulékelőírás	30,675.392	3,792.299	34,467.691
Táppénz	8,296.463	1,068.448	9,364.911
Orvosi költség	3,960.471	498.193	4,458.664
Kórházi, szan. és fürdőköltség .	7,786.698	1,601.865	9,388.563
Gyógyászati ellátás	2,982.599	352.785	3,335.384
Rendelőintézeti költség	1,530.715	217.136	1,747.851
Szülészeti segély	1,637.142	322.986	1,960.128
Temetkezési segély	345.073	39.760	384.833

A betegségi biztosítási általános üzletágon 6,400.957 P, a háztartási üzletágon 938.097 P ügyviteli költség merült fel.

A biztosítottak egészségügyi védelmét az OTI keretén belül 743 szakorvos, 1282 körzeti orvos, 175 vállalati pénztári szerződött orvos látja el. Az OTI saját intézményeinek száma 5 és pedig az uzsokiutcai központi kórház 532 férőhellyel, a pesti helyi dr. Vass József kórház 453 férőhellyel, a pesthidegkuti kórház 71 férőhellyel, a balatonkenesei kórház 157 férőhellyel, a Horthy Miklós Munkásszanatórium Gizellatelepen 222 férőhellyel.

Az OTI másik hatalmas biztosítási ága az *öregségi biztosítási ág*, melyen a nyilvántartott évi átlagos létszám 441.411 fő, a befolyt öregségi biztosítási járulék összege 14,097,734 P. Az öregségi biztosítás 1929 január 1-én lépett életbe, így tehát 1935. év végéig az öregségi járadékélvezet előfeltételeként megállapított 400 heti várományi időt nem szerezhették meg a biztosítottak. Az ágazat mindössze 1 egyénnek fizetett öregségi járadékot, aki vakságánál fogva 200 várományhét felmutatásával is öregségi járadék élvezetére jogosult volt. Az 1935. év folyamán kifizetek 1 öregségi járadékot, 2459 rokkantsági járadékot, 277 özvegyi járadékot, 510 árvajáradékot, 241 gyermekpótlékot és 73 személynek végkielégítést. Ezekkel kapcsolatban felmerült költségek végösszege 488.637 P volt. Az ágazat ügyviteli költsége 1,914.536 P-t tett ki.

Az öregségi biztosítás bevezetése óta lefolyt hét esztendő alatt az öregségi biztosítási járuléktartalékalap tekintélyes vagyont gyűjtött. E vagyonnak állaga 1935 december 31-én 95,333.217 P értéket képviselt, melyből 37,188.788 P pénzügyintézeteknél folyószámlán, 9,894.381 P értékpapirokban, 2,083.303 P kölcsönben, 16,837.685 P ingatlanokban volt elhelyezve. Az államkincstár az alapnak 23,356.632 P-vel, a betegségi biztosítási általános üzletág 1,739.476 P-vel, a háztartási üzletág 2,059.553 P-vel, a baleseti biztosítási általános üzletág 8,134.196 P-vel tartozott. Sajnálatosan kell megállapítani, hogy a 97,333 217 P értékű tartalékalap elhelyezésének módja közgazdasági szempontból nem mondható a legszerencsésebbnek. Igen tekintélyes százalékokat képvisel benne az államkincstári tartozás, melynek összege évek óta stabil. A tartalékalap nagy százaléka pénzügyintézeteknél folyószámlán van elhelyezve, holott az 1928:XL. törvény rendelkezése értelmében csak átmenetileg megengedett az elhelyezésnek ez a módja. Kifogás tárgyát képezheti még az a körülmény is, hogy a vidéki városokba igen kevés került vissza a biztosítási járulékok címén vidéken befolyt összegekből. E tekintetben javulás várható azonban, mert az 1936. év folyamán az igazgatóság 17 építkezést határozott el, melyeknek legnagyobb része a vidéken fog lefolyni.

Az öregségi biztosítás egészségvédő és gyógyító eljárási alapjának átlaga 1935 december 31-én 5,484.472 P volt, melyből 2.946.542 P pénzintézeteknél folyószámlán volt elhelyezve, 2,133.976 P értéket képviselt a Horthy Miklós Munkásszanatórium, 342.283 P-t a vitéz dr. Keresztes Fischer Ferenc Gyógyház Harkányban és 48.128 P-t az újonnan vásárolt balatonlellel ingatlan. Az évi jelentés részletesen foglalkozik az OTI egészségvédő és gyógyító eljárásával, a tanoncüdültetéssel, prevencióval. E téren az OTI évről-évre nagyobb és értékesebb működést fejt ki.

A *baleseti biztosítási ág* tevékenysége ismét két üzletágon, jelesül az általános ipari és a bányauzletágon belül folyt le. Az általános üzletágon a díjfizető biztosítottak száma 326.891, a járulékfizető üzemekben alkalmazott biztosítottak száma 470.249 fő volt, míg a bányauzletágon összesen 45.358 biztosítottat tartottak nyilván. Az általános üzletágon az összes jövedelem 10,156.475 P volt, ebből a munkaadók közt felosztásra kerülő baleseti biztosítási járulék 9,291.926 P, a bányauzletágon pedig az összes jövedelem 1,350.664 P volt, ebből a munkaadók közt felosztásra kerülő költségek összege 1,297.676 P.

A két baleseti üzletágon felmerülő kártalanítási költségek nagyságára felvilágosítást nyújtanak az alábbi számok:

	Általános üzletág	Bánya- üzletág
	p e n g ő	
Készpénzsegélyek	6,319.324	936.063
Gyógykezelési költségek	468.224	64.542
Felülvizsgálati költségek	37.109	2.466
Balesetelhárítási s egyéb költségek.....	2,239.335	216.899
Ügyviteli költségek	1,092.483	130.693

Az évi jelentés gazdag statisztikai adatokat tartalmaz az üzemi balesetekkel, a munkásvédelmi intézkedésekkel kapcsolatban s hozzá az Intézettől újabban kibocsátott balesetelhárítási népszerűsítő plakátok fényképét. A balesetelhárítási propaganda dicséretreméltó fejlődést mutat az utóbbi időkben. A munkaadói érdekeltek megértést tanusítva, mind nagyobb összegeket szavaznak meg az OTI költségvetésében a balesetelhárítási propaganda költségeire.

Az OTI látja el végül országosan a *bányanyugbérbiztosítást* is. E biztosítási ág keretén belül 42.758 munkavállalót tartanak nyilván, a bányanyugbérbiztosítási járulék fejében kirótt összeg 3.176.627 P-t tett ki. Ez a biztosítási ág ügyviteli hiánnyal küzd, mert az ág 6060 nyugbérezettnek, 4335 özvegynek és 2028 árvának fizet járadékot s ennek költsége a 42.7585 aktív biztosított vállára nehezedik. A kifizetett járadékok összege 3,575.561 P volt, amely mintegy 400.000 P-vel meghaladja a járulékjövedelmet. A hiányt az ágazat a bányanyugbérbiztosítási ág tartalékalapjából fedezte, melynek állaga 9,203.677 P értéket képviselt. A vagyoni kincstárjegyekbe, OLH kötvényekbe, bérházakba s folyószámlabetétekbe volt elhelyezve.

A bányanyugbérbiztosítási ág ügyviteli költsége 159.544 P-t tett ki.

Az OTI működésének rövid felvázolásából is kitűnik, hogy ez az intézet a szociális intézmények közt mind tekintélyesebb helyet foglal el s pénzügyi jelentősége évről évre emelkedik. Amennyiben az Intézet felügyeleti hatósága az ügyvitel gépesítési terveit

magáévá fogja tenni, rövidesen kiküszöbölődnek az ügyvitel működéséből fakadó támadási felületek s az Intézet el fogja foglalni azt a helyet, melyet áldásos és sokoldalú működésével méltán kiérdemel.

II.

A magánalkalmazotti tábor betegségi és öregségi biztosítását ellátó intézmény, az OTI-tól évek óta követett gyakorlatának megfelelően, ez év folyamán szintén három kötettel jelent meg a nyilvánosság előtt: új köntösben értékes tartalommal 96 oldalas kötet ismerteti a MABI 1935. évi működését, külön 89 oldalas kötet tárja fel teljes részletességgel a zárszámadási adatokat s végül egy harmadik kötet az 1937. évi költségvetést tartalmazza.

Az évi jelentés alapján közöljük, hogy a *betegségi biztosítási* ágon nyilvántartott biztosítottak átlagos taglétszámában örvendetes emelkedés állott be: az előző évi 55.470 főről 60.321 főre emelkedett. Ez ágon a járulékjövedelem 6,930.750 P volt. A biztosítás szolgáltatásaival kapcsolatban felmerült szolgáltatások főbb költségei a következőképpen alakultak: táppénz 1,190.591 P, orvosi költség 743.456 P, kórházi költség 1,290.334 P, gyógyászati ellátás 1,841.681 P, fürdő- és szanatóriumköltség 655.383 P, rendelőintézeti költség 337.334 P, szülészeti segély 195.168 P, temetkezési segély 70.000 P.

A magánalkalmazottak egészségvédelmi szolgálatát 135 rendelőintézeti és 71 körzeti kezelő orvos látta el. Az ügyviteli költségek összege 821.736 P-t tett ki.

Az *öregségi biztosítási ágon* nyilvántartott biztosítottak létszáma 1935-ben az előző évi 52.337 főről 56.059 főre emelkedett. A budapesti és vidéki magánalkalmazottak után kirótt öregségi biztosítási járulék összege 7,036.833 P volt az 1934. évi 6,881.281 P-vel szemben. Az 1935. évben kifizetett járadékok összege 322.886 P volt. Ennek az ágazatnak ügyviteli költsége 538.065 P-t tett ki.

Az öregségi biztosítási ág vagyonának állaga 1935 december 31-én 58,278.993 P volt, melyből 24,463.049 pénzintézeteknél folyószámlán, 8,000.000 P állami pénztárjegyekbe, 8,269.650 P O. L. H. kötvényekbe, 1,972.720 P községi kölcsönökbe (Budapest, Debrecen, Siófok, Balatonfüred, Kispest, Szombathely) volt elhelyezve. Ingatlanokba összesen 15,473.483 P volt elhelyezve, mely összegben a MABI modern új kórháza és rendelőintézete 5,120.178 P-vel, a bimbóutcai ingatlan 2,358.136 P-vel, a Kossuth Lajos-utca 17. szám alatti ingatlan 1,027.846 P-vel, a Károly-utca 5 alatti ingatlan 3,028.899 P-vel, a Mária Terézia-tér 16. sz. alatti ingatlan 973.857 P-vel, a Pannonia-ut 30. szám alatti ingatlan 564.579 P-vel szerepel.

Az egészségvédő és gyógyító eljárási alap állaga 3,689.860 P értéket képviselt, amelyben a törökbálinti tüdőbetegszanatórium 1,868.101 P-vel szerepel.

Említést érdemel az Intézet működésében a biztosítottak gyógyüdültetése, melyben 2704 személy vett részt. Az Intézet tagjait Balatonlellén (516), Balffürdön (140), Erdőbényén (313), Görömbölytapolcán (59), Harkányfürdön (461), Hévízfürdön (716), Klotildligeten (68), Parádfürdön (461), továbbá cserkésztáborokban (111) gyógyüdültetésben részesítette.

A magánalkalmazottak öregségi biztosításáról a MABI-n kívül még 84 elismert vállalati nyugdíjpénztár is gondoskodott, melyeknél összesen 173,000.000 P értékű nyugdíjalapot kezelnek.

Bikkal Dénes.

Könyvismertetések.

Spitaler Armin: Das Doppelbesteuerungsproblem bei den direkten Steuern. Reichenberg, 1936. Gebrüder Stiepel G. m. b. H., XVI. + 678. l.

A nemzetközi kettős adóztatás problémája a pénzügytan és a pénzügyi jog rendkívül nehéz határkérdése, amelynek jelentősége a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak a mutatkozó autarkias törekvések ellenére elkerülhetetlenül nagy fontossága és a közszolgáltatások körének tágulása következtében egyre növekszik. Minél nagyobb valamely ország világ gazdasági betago ltasága, annál nagyobb jelentőségüvé válik számára a nemzetközi kettős adóztatás viszonyosági alapon történő lehető kizárása. A problémának Magyarország szempontjából való jelentőségét mutatja, hogy jelenleg Csehszlovákiával (1924. évi XXII. t. c.), Ausztriával (1925. évi XXXIX. t. c.), Németországgal (1925. évi XL. t. c.), Olaszországgal (1928. évi XXIV. t. c.), Jugoszláviával (1930. évi XIII. t. c.) és Lengyelországgal (1931. évi XXVII. t. c.) van törvénybeiktatott kettős adóztatási egyezményünk. Romániával 1932. június 16-i kelettel van megállapodásunk, amely azonban még nincs törvénybe iktatva. Rendelet alakjában van viszonyossági szerződésünk Hollandiával és Jugoszláviával (utóbbival a határmenti kettős birtokosok adójára vonatkozólag) ¹

A kérdés e nagy jelentősége ellenére sem állott rendelkezésre eddig az egész problémakört valóban átfogó, rendszeres modern munka a kettős adóztatásra vonatkozóan sem a hazai, sem a külföldi szakirodalomban, sőt még magának a fogalomnak precíz és általánosan elfogadott meghatározása sem sikerült eddig. Hálás feladatra vállalkozott tehát Spitaler, a reichenbergi kereskedelmi és iparkamara titkára, amikor idézett című könyve megírásával az itt tapasztalható hiányokat pótolni kívánta és a kettős adóztatás kérdéséről átfogó áttekintést igyekezett adni, anélkül, hogy a részletkérdésekkel túlhosszan foglalkoznék. E feladatának — annak ellenére, hogy vizsgálódásait az egyenes adókra korlátozta — hatalmas monográfiájában, mint látni fogjuk, a legteljesebb mértékben megfelelt.

Spitaler a kettős adóztatási probléma történetének, elméletének és eddigi irodalmának beható ismertetése kapcsán a következő fogalom meghatározáshoz jut: „A kettős adóztatás az a normakonkurrencia, amely fennforog olyankor, amikor különböző szuverén adóztató hatalmak ugyanazt az adótárgyat ugyanannál a magánjogi, vagy gazdasági adóalanynál, vagy a magánjogi, vagy gazdasági adóalanynál ugyanabból az alkalomból azonos, illetve hasonló közszolgáltatásnak vetik alá.” (132. lap.)

¹ L. közelebbről: Dr. Takács György: Rendszeres magyar pénzügyi jog. Budapest, 1936. (Grill), 508. és köv. ll.

A szerző a kettős adóztatás különböző eseteit és a kettős adóztatáshoz hasonló tényállásokat mélyreható pontossággal írja le és elemzi végig. Kiemelendő itt, hogy Spitaler a belső kettős adóztatást a nemzetközi kettős adóztatástól élesen elkülönítve, külön megjelöléssel kettős megterhelésnek nevezi. Ez a megkülönböztetés, a kétféle fontos tényálláscsoport (belső viszonylatban gondoljunk nálunk pl. csak a hozadéki és a jövedelemadó összefüggéseinek duplikáló jellegére) különbözőségét és a közöttük való precíz különbségtétel jelentőségét tekintetbe véve, az új terminológia általános elfogadása esetén e kérdéskomplexumban az ediginél jóval könnyebben áttekinthető helyzetet teremt. A szövetséges államokban előforduló (aligha szándékos) kettős adóztatást nevezi szerzőnk belső kettős adóztatásnak, „innerstaatliche Doppelbesteuerung“-nak. A fenti igen kíváncsi distinkció után ez kétségtelenül következetes eljárás, mely azonban a gyakorlatban könnyen félreértésekre vezet, különösen addig, amíg az új terminológia általánosan gyökeret nem ver, minélfogva praktikusabb volna ebben az összefüggésben talán „bundesstaatliche Doppelbesteuerung“-ot mondani.

Spitaler nemcsak a szövetséges államok kettős adóztatásáról, hanem a ténylegesen nemzetközi kettős adóztatásról is megállapítja, hogy az rendszerint nem szándékos, néhány kivételtől eltekintve, amilyen pl. a kivándorlók adóztatási kötelezettségének fenntartása a kivándorlástól való visszatartás céljából (Németország, USA), a tőkekivitel megakadályozásának kettős adóztatás útján való megkísérlése és az államközi retorzió (133. és köv. ll.). Ezzel szemben le kell szögeznünk, hogy az egyes nemzeti pénzügyi jogok az idegen állampolgárok gazdasági érdekét nem önszántukból respektálják, hanem csak olyan esetben, amikor arra a retorzióktól való alapos félelem rákényszeríti őket. Erre a munka egy más helyén különben a szerző maga is utal (243. l.).

Külön részt szentel Spitaler azon módszerek leírásának, amelyekkel a kettős adóztatással fenyegetett adókötelesek a kettős adóztatást elkerülni, vagy annak hatását ellensúlyozni próbálják (pl. Angliában az „Association to protest against the duplication of income tax within the Empire“ és az „Income Tax Payers Society“), valamint, hogy az államok már fennálló kettős adóztatási kötelezettségeket miképpen próbálnak megszüntetni, vagy enyhíteni. Mélyreható analízist kapjuk itt a kettős adóztatást kizáró egyezményeknek, továbbá a kölcsönösségi, legtöbb kedvezményi és döntőbírósi szerződéseknek a kettős adóztatás szempontjából.

Egy további részben Spitaler azokat a pénzügypolitikai módszereket vizsgálja, amelyek segítségével a kettős adóztatás eleve kizárható és a kettős adóztatási konfliktusok elvben előre megoldhatók. E módszerek első csoportja azon az elgondoláson alapszik, hogy a kettős adóztatás hátrányai nyilván megszűnnek, ha két adóösszeg kollíziója esetén az egyiket a másikkól levonjuk. A kettős adóztatásról szóló munkák terminológiájában dedukciónak nevezett ez az eljárás tulajdonképpen az idegen adó összegének beszámítása. A második csoportba tartozó rendszabályok alapja, hogy az adótárgyat vagy egészen az egyik állam adóztatása körébe utalják (Zuteilung), vagy pedig megosztják a két állam között (Aufteilung). E módszerek harmadik csoportja az első kettő kombinációjából áll. A szerző ezeket a módszereket részben grafikus ábrázolás segítségével ismerteti, gondosan mérlegeli előnyeiket és hátrányaikat és e vizsgá-

lédásai során a régebbi irányú kísérleteket (többek között a Népszövetség kiküldött szakértőinek munkálatait) sikerrel fejleszti tovább.

E pénzügypolitikai rendszabályokból számos nemzetközi pénzügyi jogi részletkérdés is adódik, anyagiak és alakiak egyaránt, amelyek sokszor igen nagy nehézségeket okoznak és amelyek problematikájával a szerző munkája következő részében külön foglalkozik.

A kettős adóztatás problémájának a jelenlegi kétoldalu szerződések helyett nemzetközileg egységes alapon történő megoldását a jövőben is még hosszú ideig meg fogja nehezíteni az a nagy vita, amely főként akörül folyik, hogy vajjon a jövedelem hozadék és vagyon abban az államban adóztatandó-e meg, amelyben az adóköteles lakhelye van, vagy pedig abban az államban-e, amelyben a jövedelem, vagy hozadék keletkezett, illetve a vagyon fekszik. A hitelező államok a lakhelyelmélet, az adós államok a keletkezési hely elmélete alapján állanak és eddig kevés történt e két ellenséges álláspont közeledése körül. A probléma multilaterális egyezmény útján való megoldása tehát most még lehetetlennek látszik és a szerző szerint is egyelőre a részletek egységesítése terén kell folytatni a kettős adóztatás kérdéseinek megoldására irányuló gyakorlati munkát.

Főleg az ebben a munkában résztvevő szakemberek, de ezeken kívül is mindenki számára, aki a kettős adóztatás problémájával foglalkozni kíván, Spitaler új könyve nélkülözhetetlen standard-mű.

Nótel Vilmos.

Henrich Gustav: Die Problematik der Sozialversicherung. Berlin, 1936. 232. o.

Az erdélyi származású szerző könyve első felében a szociális biztosítás elméletét adja, a másodikban az 1935. évi osztrák szociális biztosítási törvényt ismerteti.

A szociális biztosítás szerinte szociálpolitikai intézmény, amely főleg a foglalkozás alapulvételel megalkotott, közjogi jellegű kényszerbiztosítás útján a kenyerüket önállótlanul kereső munkavállalóknak keresetelmaradás esetére megélhetést biztosít és a károk megelőzését is szolgálja.

Henrich meghatározásának két alapeleme, a „szociálpolitika“ és a „biztosítás“ közül a hangsúly az előbbin van. Kétségtelen ugyanis, hogy a szociális biztosítás teljes egészében a szociálpolitikát szolgálja, annak része, bár feladatát biztosítástechnikai keretek közt végzi. Hogy azonban céljának megfelelhessen, tul kell lépnie a biztosítás területét. Ehhez képest a szociális biztosítás a tulajdonképpen magánbiztosítástól több lényeges vonatkozásban különbözik. Így nem valósíthatja meg az egyensúly-elvet, a pénzbeli szolgáltatástól pedig inkább a dologi segélynyújtás felé hajlik. Nem érheti el célját a munkaadók járulékfizetése és állami hozzájárulás, valamint közjogi jellegű kényszer alkalmazása nélkül. E tényezők odahatnak, hogy a szociális biztosítás fejlődése a magánbiztosítási elvtől mindinkább eltérő irányban halad.

Azt az álláspontot, hogy a szociális biztosítás feladatát takarékosági kényszer útján kellene megvalósítani, a szerző szociálpolitikai szempontokra hivatkozva élesen elítéli.

A szociális biztosítás feladata a létminimum biztosítása. A létminimum azonban relatív fogalom. Henrich három fokozatát különbözteti meg, és pedig a fiziológiai, a proletár- és végül az ezt meghaladó létminimumot. Kérdés már most, hogy ezek közül melyiknek a biztosítása legyen a szociális biztosítás feladata? Henrich nézete szerint a legideálisabb a proletárlétminimum biztosítása volna. Mint-hogy azonban a biztosításra kötelezettek tulnyomó részének járulékfizetési képessége oly csekély, hogy a proletárminimum biztosítása számukra lehetetlenné válik, ezért a helyes szociálpolitika követelményeinek a fiziológiai létminimum biztosítása fog megfelelni.

A „proletárlétminimumon“ tulmenő jövedelem biztosítására viszont a szociális biztosítás már kevésbé alkalmas. Az ilyen jövedelem nem szorul az állam segélyezésére, hanem a magánbiztosításhoz fordulhat.

A szociális biztosítást törvényi kényszer valósítja meg. A kényszer mint közjogi jellegű biztosítási kötelezettség jelentkezik, mely a munkavállalót, munkaadót és a biztosító intézetet egyaránt terheli. A kötelezettségeket és jogokat a törvényhozó állapítja meg. A kényszer gyakorlati megvalósulása szempontjából kétféle: automatikus (*ipso iure*) és nem automatikus biztosítási rendszert lehet megkülönböztetni. Előbbinél már a biztosítási kötelezettség pusztá fennállása is elegendő a biztosítási viszony létrejöttéhez. Utóbbinál nem ennyire merev a kényszer konstrukciója és a biztosított csak bejelentés, felvétel, bizonyos várakozási idő eltelte és pontos járulékfizetés esetén igényelheti a szolgáltatást.

A kényszer nélkülözhetetlensége mellett biztosításgazdasági szempontok szólnak. Enélkül ugyanis nem válhatna a szociális biztosítás tömegbiztosítássá, pedig a szükséges hatalmas tőkealap előteremtését ez teszi lehetővé. Állami segély nélkül azonban még így sem állhatna fenn a szociális biztosítás. Ugyanis a szociálpolitikai célkitűzéseket állandóan szem előtt kell tartani és így nem zárható ki a biztosításból a rossz kockázat, a fizetni alig tudó munkavállaló.

A szociális biztosítást az állam közigazgatási úton valósítja meg. A legáltalánosabb és legegyszerűsebb forma az, hogy a biztosító intézeteknek önkormányzatot ad, amelynek keretében a munkavállalók és munkaadók együtt vezetik az ügyeket.

A szociális biztosításba felveendők körét elméletileg a biztosítandók gazdasági ereje szabja meg. Gyakorlatilag a foglalkozást kell alapul venni és a munkájukból élők közül az önállótlanokra terjesztendő ki a szociális biztosítás. Az önállótlanok egyrészt személyi, másrészt gazdasági függést jelent. A gazdasági függés, amely az önállótlanok megállapításához az alapot adja, nehezebben ismerhető fel. A gyakorlatban ezen úgy segítenek, hogy személyi függés fennforgása esetén a gazdasági függést vélelmezik. A biztosítási kötelezettség törvényi ismérvei államunként nagyon eltérők lehetnek, de alapszínzetük mindig e kétfajta függést mutatja. Az adminisztratív-technikai alapot a szociális biztosítás megvalósításánál mindenestre a foglalkozás adja.

A szociális biztosítás terhe a munkaköltség emelkedését vonja maga után. Viszont a munkabérialakulás terén a biztosítási tehernek a törvény által elrendelt, közvetlen eloszlása a munkavállalóknak névleges bérét csökkenti, de reálbérüket erősen növeli. Ugyanis a

szociális biztosítás a munkavállaló háztartásának termelékenységét növelő kényszerű bérfelhasználást valósít meg. A teher tényleges eloszlása a bérek nagysága szerint különböző. Ugyanis alacsonyabb bérek esetén a munkavállalók a reájuk jutó csekély járulékot is kénytelenek a munkaadóra hárítani, tehát csak az előnyt élvezik. Ennek esetleges következménye, hogy a munkaadó a munkapiacról visszahúzódik, tehát a munkavállalók helyzete előnytelen lesz mindaddig, míg a munkaadó meg nem találja a módját, hogy a tehertöbbletet az áruárak emelésével áthárítsa. A jobban fizetett munkavállalók ezzel szemben nem mindig tudják szociális biztosítási terhüket a munkaadóra hárítani, itt a közvetlen, normatív eloszlás ténylegesen is érvényesül.

A szociális biztosítási teher a termelő költséget és így az áruárakat növeli, tehát végeredményben a társadalomra hárul, ezért a termelés termelékenysége határt szab e teher növelésének. A biztosítási teher hirtelen emelése oly kedvezőtlenül befolyásolja az áru piac áralakulását és a munkapiac keresletét, hogy a béremelkedés előnyét tulszárnyalná a hátrányok. Tartós béremelkedés csak emelkedő produktivitásra támaszkodhat. A produktivitás fogja tehát meghatározni azt a felső határt is, ameddig a munkabérek a szociális biztosítás folytán emelkedhetnek.

A könyv második fele az osztrák szociális biztosítás reformját tartalmazó 1935. évi márc. 30-i szövetségi törvényt ismerteti. A törvény első része általános rendelkezéseket tartalmaz és tudományos színvonalon álló rendszert ad a szociális biztosításról. E rendszer összhangban van szerző imént ismertetett álláspontjával. A második rész a tényleges viszonyoknak megfelelő és egy ötéves szanalási tervet szolgáló részletes rendelkezéseket tartalmaz. Főleg a szolgáltatásokat csökkenti, de a járulékokat is felemeli. A járulékok oldalán fontosabb a járulékfizetési rendszer egyszerűsítése és így az igazgatás olcsóbbá tétele. Csupán egyetlen egységes járulékot szed és azt felosztja a biztosítási ágak közt. Az osztrák szociális biztosítás Henrich szerint e reform révén a legmodernebb szociális biztosítási elveket megvalósító rendszerré vált.

Pesthy János.

Dr. L. Funk: Das Mitversicherungs-System der Londoner Lloyd's. Wiegandt & Grieben, Berlin, 1935. 351 old.

Bevezetőül a szerző igen világosan és tömören tartott tájékoztatót ad a biztosítással és a kockázattal kapcsolatos fogalmakról. Dióhéjban vázolja az idevágó valószínűség-számítási és biztosítástechnikai tudnivalókat. Ezután tér voltaképpen tárgyára: a Lloyd's szervezetre ismertetésére.

A téma, amelyet F. tanulmánya tárgyául választott, egyaránt régi és érdekes. A világ legnagyobb dologi-biztosítási szervezete akkor is közérdeklődésre tarthatna számot, ha nem fűződne hozzá az a valóságos misztikum, mely a londoni Lloyd's sajátja.

A másik körülmény, mely ennek a szervezetnek különös és jellegzetes érdekességet ad, abban a szerepben gyökerezik, mely a Lloyd's-intézmény keretében a személyiségnek ma is változatlanul osztályrészéül jut. Amíg a kapitalizmus fejlődésével párhuzamban ment végbe az a folyamat, amit általában a „személytelenülés“ folyamatának szoktak nevezni és amíg ez a folyamat egyaránt érvé-

nyesült ipari, kereskedelmi és hitelügyi vállalkozásoknál, addig a világ egyik legnagyobb biztosítási szervezete ma is egyéni biztosítóknak esetről esetre történő egyesülése. Fokozottan érdekes jelenség ez éppen a biztosító-piacon, amely régtől fogva hajlott bizonyos tömörülés és merevülés felé, különösképpen azóta, amióta a viszontbiztosítások rendszerével eleve bizonyos szilárd keretet kapott. Mondhatjuk, a korai kapitalizmus jellegzetessége, az egyéni, sőt eseti vállalkozás napjainkban sehol sem maradt meg oly mértékben a maga kezdeti jellegzetességében, mint a londoni Lloyd's tőzsdén.

Ennek a ténynek a kidomborítására a szerző végigvezet bennünket a Lloyd's egész történetén. A hatalmas szervezet a tengeri biztosításból indult ki, — forma szerint 1911-ig kizáróan a tengeri biztosításra korlátozta tevékenységét — ahol az első biztosítók kivétel nélkül kereskedők voltak, akik egyéni cégek formájában és esetenkénti vállalkozások keretében, kezdetben mellesleg, később specializálódva foglalkoztak a tengeri szállítmányok biztosításával. A biztosításügy hajnalán, a 18-ik század első évtizedében kezd ismertté válni Edward Lloyd Lombard Street-i kávéháza, mely később a biztosítóügyletek középpontja lett. Később bizonyos rendszer épült ki a biztosítások terén, még pedig a munkamegosztás jegyében. Természetes, hogy a változások, amelyeken a biztosításügy általában és a Lloyd's különösen átment, mindenkor szerves kapcsolatban voltak a gazdasági fejlődéssel. Ennek a fejlődésnek egyik kísérő jelenségével, a már említett személytelenüléssel szemben a Lloyd's évszázadokon át küzdött és a formai változások is, amelyeken átment, mintegy visszahatásai voltak ennek a törekvésnek. Amikor a gazdasági tömörülés más vállalati területeken, de magában a biztosítás kebelében is meghozta a nagytőke és nagyvállalkozás, a vízszintes és függőleges egyesülések idejét, mindenekfölött pedig az egyéni vállalkozásnak legalább forma szerint teljes háttérbe szorítását, akkor a Lloyd's a szövetkezeti formához menekült és így létesült a Corporation of Lloyd's, amelynek tagjai továbbra is magánszemélyek voltak, tőzszervezet keretében, melynek a tőzsdetanácsokhoz hasonló jogai voltak. Így a L. ma is valójában másfélezer egyéni biztosító összessége, akik esetről esetre egyesülnek ügyleteik megkötésére, de külsőleg mindenben sem különböznek a két évszázad előtti „assureur“-öktől. A vezető elv ma is a régi: „each one for himself, and not one for another . . .“ Ez pedig gyakorlatilag annyit tesz, hogy korlátlan egyéni kezesség és cselekvési szabadság jellemzi a Lloyd's működését. Ennek az elvnek érdekében történt, hogy a L. nem használta fel a viszontbiztosítást sem arra, hogy tevékenységének körét kibővitse.

Ez az elv két évszázad folyamán igen hasznosnak bizonyult. Mig a biztosító társulatokat működésükben megkötötték a szervezeti keretek és kapcsolatok, addig az underwriter-ek (a szó még a régi L. idejéből származik, mikor az egyes biztosítási ügyleteken „aláírók“ szerepeltek) mindenkor alkalmazkodtak az eseti és egyéni kívánalmakhoz.

Ez az egyéni rátermettséget, rugalmasságot és alkalmazkodóképességet igen nagy mértékben megkövetelő vállalkozás hozta magával, hogy ma már, — és régtől fogva — a Lloyd's tagjaiban valószínűs „hatodik érzék“ fejlődött ki, a becslés érzéke, melyet az angolok *sense of underwriting* megjelöléssel illetnek. Ez a — szinte csalahatatlannak mondható — biztosítási szimat különösen akkor mutat-

kozott egészen meglepő módon, mikor oly biztosítási ágazatok váltak szükségessé, melyekhez annakelőtte még csak hasonlókkal sem volt dolguk a Lloyd's broker-eknek és underwriter-eknek. Ilyen eset volt a háboru alatt, mikor elsőízben fordult elő, hogy Angliát a Zeppelin-ek részéről légitámadás érte. Akkor olyan helyesnek bizonyultak az első biztosítási kulcsok, hogy hosszú hónapokon keresztül sem kellett azokat változtatni, noha a támadások később igen gyakran megismétlődtek.

Az L.-féle szervezeti biztosítás lényege az a készség, hogy az underwriterek közösen vegyenek részt biztosítási ügyletek vállalásában. Ennek a készségnek kiegészítését teszi az a kölcsönös magatartás, mely összhangu és egységes színvonalat alakít ki a díjtételek és biztosítási feltételek tekintetében. A kölcsönös biztosítás eme formájában érvényesül még a „kis maximák politikája“, mely az „aláírók“ nagy számát igyekszik mozgósítani egy-egy biztosítási ügylet megkötésénél. A kockázatnak kölcsönösség útján való csökkentését célozza a „kockázatok keverése“ is. Ez abban nyilvánul meg, hogy az „aláírók“ 90 százaléka több szindikátusnak is tagja, tehát többféle biztosítási ágazattal foglalkozik.

Az utóbbi időkben a L. munkakörét messzemenően kiterjesznek. Mint említettük, 1911-ben megszűnt a biztosítási tevékenységnek a tengeri biztosításra való korlátozása. Azóta — minden elszórtságuk mellett is — eléggé jelentős üzleteket bonyolított le a L. azokban a biztosításokban, amelyeket közös néven „*freak insurances*“ néven ismerünk. Az u. n. *freak risks* különösen azáltal váltak híresekké, hogy az angolszász fogadókedv, valamint személyes hiuság, reklám stb. folytán az emberek a legképtelenebb kockázatokat biztosították, illetve kötöttek biztosítási ügyletek formájában ilyen irányu fogadásokat.

A L. fontossága azonban nem ezekben gyökerezik, hanem a nagy és tömeges üzletágakban. Ezekben sem az állami biztosítás, sem a világgazdasági válság meg nem ingathatta sulyát. Amikor az angol kormány megalkotta a háborus biztosítási szervezetét, a State Office-t, azt merev díjtételepolitikája versenyképtelenné tette a L.-biztosításokkal szemben. Amikor pedig a világgazdasági válság minden gazdasági téren — ha átmenetileg is — kivette Anglia kezéből a vezető szerepet és az Egyesült Államoknak juttatta, akkor a L. szervezetnek volt köszönhető, hogy a biztosítási ügy terén Anglia megmaradt az első helyen, sőt igen gyakran (pl. Chicagóban) az amerikai biztosító szervezet nem volt más, mint a londoni Lloyd's burkolt üzletszerző szervezete.

A Lloyd's-nak az angol nemzet és nemzetgazdaság felvirágoztatása körül szerzett érdemeit mindenki elismerte. Maga az angol király volt az, aki a Lloyd's Building felavatásán rámutatott arra az óriási presztizsre, melyre a L. szert tett és amely Angliának háboruban és békében egyaránt óriási szolgáltatásokat tett. Ennek a hatalomnak több kulcsa volt. Első helyen állott a Lloyd's kitűnő üzleti politikája, biztonságot szuggeráló, „hallgató“ állásfoglalása, az egész világra kiterjedő szervezete, a kiadványok és standard művek hosszú sora. Kétségtelen, hogy a Lloyd's jelentős szín azon a képen, amelyet bárki a mai Angliáról, vagy akár a mai angolokról meg akarna rajzolni.

Grossmann László.

Annuaire des Statistiques du Travail, 1935—36.
Genève, 1936. 227 p.

A genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal statisztikai évkönyvében érdekes és tanulságos táblázatokkal számol be az egész világ ipari és mezőgazdasági munkásainak helyzetéről. A *munkanélküliekről* szerkesztett táblázatot 33 ország munkaközvetítő hivatalai által beszolgáltatott adatok alapján állították össze. Az alábbi kimutató 10 ország adatait sorakoztatja fel a munkanélküliek számáról, az első rovatban — az összehasonlítás kedvéért — feltüntetve az illető ország lakosainak számát:

Ország	Lakosság 1000 főben	M u n k a n é l k ü l i e k s z á m a						
		1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
USA	127.000	1,864.000	177* 4,770.000	233 8,738.000	290 13,182.000	296 13,723.000	255 12,364.000	226 12,208.000
Japán	68.540		133 369.408	153 422.755	170 485.681	140 408.710	125 372.941	116 356.103
Német- ország	66.616	1,678.825	164 3,075.580	239 4,519.704	303 5,575.491	260 4,804.208	146 2,718.309	117 2,151.039
Anglia	46.785	268.400	154 526.604	205 587.494	213 573.805	191 456.678	162 368.906	149 312.958
Olasz- ország	42.625	300.786	141 425.437	244 734.454	335 1,006.442	339 1,018.955	320 963.677	609.094
Francia- ország	41.940	928	2.514	55.781	266.456	275.316	342.165	426.879
Lengyel- ország	33.418	129.450	180 226.659	257 299.502	241 255.582	243 249.660	322 342.166	341 381.935
Cseh- ország	15.130	41.630	205 105.442	377 291.332	614 554.059	768 738.267	791 676.994	722 686.269
Ausztria	6.764	191.987	127 242.612	162 300.223	209 377.894	232 405.741	210 370.210	187 348.675
Magyar- ország	8.895	15.173	43.592	52.305	66.235	60.595	52.157	52.048

* A kockák felső részében levő számok indexszámok az 1929. évhez viszonyítva. (1929 = 100).

A munkanélküliek számában mindig van változás s időszakok szerint is vannak eltérések, a kimutatásban foglalt adatok mégis világosan feltüntetik a munkanélküliség mérvét s annak emelkedő vagy süllyedő irányzatát. A lakosok számához képest legnagyobb a munkanélküliség Amerikában: 10%-nál magasabb s alig mutat csökkenést. Azután következik Németország 8%-kal, melyet 4—3½ százalékra szorítottak le. Megjegyzendő azonban, hogy 1933 július 31-től kezdve a munkatáborokban elhelyezettek nincsenek felvéve a munkanélküliek számába. Franciaországban a munkanélküliek száma 1929-ben és 1930-ban feltűnően csekély volt, de azóta folyton emelkedett. Anglia és Lengyelország munkanélkülieinek száma a lakosság számához viszonyítva 1% körül ingadozik. Japán, Magyarország 1% alatt mozog. Csehszlovákia munkanélküliek száma 1%-ról 5—6%-ra emelkedett.

Az indexszámok az eltérést jelzik a kedvező 1929. évhez képest. Ezeknél a legnagyobb ugrás van Csehszlovákia: 768, 791, 722.

De igen jelentékeny az emelkedés Németországban: 303 és Észak-Amerikában is: 296.

Az évkönyv 17 országból részletes adatokat sorol fel arról, hogy az egyes munkanemeknél mily mérvű volt a munkanélküliség, továbbá (13 ország adatait felhasználva), hogy *hányórás volt a munkaidő* naponként, hetenként vagy kéthetenként.

Az *ipari munkánál kifizetett órabékekről* is közöl táblázatokat az évkönyv (26 országból beérkezett adatok alapján).

Az egyes országok adatait egymással összehasonlítani s ebből következtetéseket levonni nagyon nehéz lenne, mert a pénznek mindennél más a vásárlóereje s az árak, amelyeket a munkásoknak lakásért, fűtésért, világításért, ételmezésért, ruházatért fizetni kell, döntik el, hogy mennyit ér az a munkabér, amit a munkás kap. A kimutatás szerint az órabérek az egész világon csökkenő irányzatot mutattak.

A *mezőgazdasági munkások béréről* is közöl az évkönyv adatokat, de ezeket egyáltalában nem lehet közös nevezőre hozni, mert vannak állandó és időszakos munkások, olyanok, akik lakást és ételmezést is kapnak s olyanok, akiket enélkül fogadnak fel, továbbá akik a bér egy részét nem pénzben, hanem természetben kapják stb. A magyarországi átlagos napszámber az évkönyv szerint volt (pengőben): 1929-ben — 3.05, 1930-ban — 2.75, 1931-ben — 2.19, 1932-ben — 1.92, 1933-ban — 1.44, 1934-ben — 1.33, 1935-ben — 1.35. A napszámberék az összes országokban csökkenő irányzatot mutattak.

A *megélhetési indexszámok* megállapításánál: 1. a lakás, 2. fűtés és világítás, 3. ételmezés és 4. ruházat árai vétettek számításba 43 országból beérkezett adatok alapján. Összehasonlítási alappul szolgált az 1929. év. Az indexszám 1936. év elején Németországban visszament 81-ig, Magyarországon 82-ig, Lengyelországban 59-ig, Észak-Amerikában 84-ig, Olaszországban 77-ig, Franciaországban 78-ig, Angliában és Japánban 88-ig, Csehszlovákia 93-ig, Ausztriában 94-ig. A munkások életfenntartása tehát jelentékenyen megkönnyebbedett Lengyelországban, Franciaországban és Olaszországban s legnehezebb volt Csehszlovákia és Ausztriában.

Az egyes *munkáscsaládok bevételeiről és kiadásairól* is találunk adatokat. Az alábbi kimutatás például feltünteti az egy-egy munkáscsalád által egy évben *ételmezésre* fordított összeget és annak százalékos megoszlását az egyes élelmiszerekre.

Ország	Évi kiadás	Kenyér és liszt	Hús és hal	Tej és tejtermék	Zöldség és gyümölcs	Különféle	Ital és dohány	Házon kívüli étkezés
Németország	1507 RM.	18.6	24.3	26.9	11.8	7.5	9.2	1.7
Ausztria	1746 Sch.	17.7	23.4	26.5	10.6	15.7	6.1	—
China	261 \$	49.5	13.8	2.0	17.5	9.4	7.3	0.5
USA	575 \$	15.1	21.6	30.1	16.4	8.7	3.5	3.4
Japán	523 yen	33.2	11.3	2.5	18.9	14.7	11.3	8.2
Lengyelország	1894 zloty	31.7	19.4	22.7	10.8	8.9	6.0	0.5
Csehszlovákia	3526 Cs.k.	19.1	21.9	28.6	8.6	9.0	9.1	3.7

Legnagyobb a kenyér- és lisztfogyasztás a távol keleti országokban (Kína és Japán), viszont ezeknek tejfogyasztása minimális. Nagy a kenyérfogyasztás Lengyelországban is. A hús- és tejfogyasztás

tásra a kiadásnak majdnem egy negyedrésze esik Németországban és Ausztriában. Legkisebb a hús-fogyasztás a távol keleti országokban, viszont ezeknél nagy a zöldség- és gyümölcsfogyasztás. A tej- és tejtermékfogyasztás legnagyobb az Egyesült Államokban s az európai országokban is erre fordították az élelmezési kiadásoknak majdnem egynegyedét. Ezek az adatok mindenesetre jellemző képet adnak az egyes országok élelmezéséről.

A *kivándorlásról* közölt adatok éles fényt vetnek azokra a nehézségekre, amelyekbe a kivándorlás az utóbbi években ütközött. Az alábbi kimutatás az egyenleget tünteti fel (ezer főben), + a bevándorlási többlet, — a kivándorlási többlet:

Ország	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Argentina	+94·5	+74·8	+81·7	+65·7	+4	—11·6	—10·4	—	—
Ausztrália	+47·9	+28·5	+11·4	—6·3	—10·1	—4·6	—1·6	—0·6	+1
Brazília	+58·9	+34·8	+55·0	+12·4	—9·1	+9·2	+29·2	+26·6	+8·3
USA	+108·1	+101·1	+132·2	+88·5	+24·4	—47·2	—24·8	—6·2	—3·9
Mexico	+0·9	+2·8	+1·0	+0·8	—2·1	—2·1	—0·6	+0·1	—
Uj Zéland	+8·6	+3·4	+2·9	+3·5	—0·4	—1·2	—0·96	—0·96	—
Dél Afrika	+2·3	+2·4	+5·9	+4·0	+1·5	+0·7	+1·0	+3·7	+4·6

Ez a kimutatás igazolja azt a közismert tényt, hogy az Amerikába való kivándorlás, mely 1930-ig még folyamatban volt, ugyszólván teljesen lehetetlenné vált, továbbá, hogy egyedül Brazília és Dél-Afrika azok az országok, ahova az utóbbi időben nagyobb-mérvű kivándorlás irányult.

A *sztrájkokról* közölt adatok szerint sztrájk volt 1935-ben Amerikában 3463, Lengyelországban 1186, Japánban 589, Angliában 553, Magyarországon 50. Az amerikai sztrájkok nagy száma fokmérője volt a gazdasági válságnak, amelyet az Egyesült Államok még most sem tudtak leküzdeni.

Tóth Jenő.

Óvári Papp Zoltán: Magyar devizagazdálkodás. Budapest, 1937. Gergely R. kiadása. 228 l.

Az 1931 óta fokozatosan kiépült magyar devizagazdálkodás bonyolult, de szellemes és már hosszabb idő óta igen eredményesen működő rendszerének áttekintése nem könnyű feladat. Sokfelé szerteágazó kérdések részben nagyon eltérő jellegű szabályozása alkotja a devizagazdálkodás anyagát, amely fokozatosan, kísérletezések után, egyes kérdések incidentális megoldásának szükségessége nyomán végrehajtott rendezéséből, egyes külállamokkal vagy külföldi hitelezőcsoportokkal létesült, kezdetben nem mindig teljesen összhangzatos szabályozásából alakult ki logikusan zárt, ujszerű valuta-rendszerre. Ezért kétségtelenül nagyos hasznos *Óvári Papp* könyve, amely a jelenlegi helyzetet az érvényben lévő törvények és rendeletek, a Magyar Nemzeti Bank körlevelei és követett eljárása, a Külkereskedelmi Bizottság és a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal működésének alapelvei, stb. alapján ismerteti. Mindezt nagyon világosan tagolva és előadva írja le, a rendeletek és körlevelek hivatalos nyelvét közérthetően ültetve át. Ez ugy gyakorlati, mint tudományos szempontból komoly érték. *Óvári Papp* a jelenlegi helyzet *ismeretelésére* helyezi a fősúlyt, tehát a történeti fejlődés leírására *feltűnő*

tömörséggel tér ki, (például a változó felárak ma már jelentőséggel nem bíró, de történeti és elméleti szempontból egyaránt nagyjelentőségű kérdését 2—3 sorral intézi el) és *sem a fejlődés indokainak feltárásával, sem a jelenleg érvényben lévő rendelkezések jelentőségének és horderejének értékelésével egyáltalában nem foglalkozik*. Ebben nyilván hivatali állása feszélyezte. Sajnálatos, hogy nem jelölte meg határozottsággal, hogy a gyorsan változó helyzetet *mely nappal rögzítette le*, mert e mulasztása idővel bizonytalanná fogja tenni, hogy mely időpont utáni változások veendőek külön figyelembe. De ezen könnyen lehetne segíteni, úgy például, hogy a még forgalomba kerülő könyvekbe beragaszt egy cédulát, amely jelzi, hogy a könyv anyaga mely nappal záratott le. Mert az kétségtelen, hogy egyes kérdések, így például a devizafelárak terén már ma is részben más a helyzet, mint aminő a könyv megírásakor volt.

A könyv csak a fennálló helyzetet kialakító rendelkezéseket ismerteti, ismétlem, igen világosan, áttekinthető módon. Ezért arra szorítkozom, hogy a könyv felépítését vázoljam.

Az első rész a devizakészletek megszerzésének és felhasználásának szabályozását ismerteti öt részben:

1. A devizakészletek szabad szerzésének és felhasználásának tilalmazása;

2. a devizakészletek beszolgáltatása a Magyar Nemzeti Bankhoz, még pedig külön taglalva az exportdevizák beszolgáltatását kompenzációk és a kompenzációs iroda, kliring-, kompenzációs és fizetési egyezmények és pengő elleni kivitel útján, a meglévő devizakészletek beszolgáltatását, végül az exportból származó különböző eredetű devizabevételek beszolgáltatását;

3. a devizakészletek felhasználása árubehozatalra, személyes természetű szükségletek céljaira, valamint külföldi adósságok szolgálatára;

4. az értékpapírforgalom szabályozása a nosztrifikáció előtt és után;

5. a külföldiektől való hiteligenybevétel és a külföldieknek való hitelnyújtás tilalmazása.

A második rész a külfölddel szemben fennálló pénztartozásokra teljesíthető fizetések és a pengőben fizetett összegek felhasználását ismerteti, részletesen taglalva a transzfermoratóriumot, a hitelrögzítő egyezményeket, a hitelrögzítés alá nem eső tartozások kérdését különféle részeiben, az árutartozásokat, a pengőben teljesített fizetésekből eredő számlakövetelések felhasználását, a pengőkövetelések idegenforgalmi célokra való felhasználásának eltérő szabályozását a saját követelések, az utazási pengőcek és a csoportos utazások tekintetében.

A harmadik rész az aranyban való ügyletkötés korlátozásainak és az aranykészletek kötelező bejelentésének szabályait ismerteti.

A könyvet függelékképpen a hitelrögzítő-, a pengőtranszfer-, a kliring-, kompenzációs és fizetési egyezmények teljes szövege, valamint a devizarendelések felsorolása, végül a könyv használatát nagyon megkönnyítő tárgymutató egészíti ki.

Óvári Papp könyve a magyar közgazdasági irodalomnak hasznos adaléka.

Varga István.

Szászy István: Clearing- és fizetési egyezmények a nemzetközi fizetési forgalomban. TÉBF könyvtár, 81. szám, Budapest, 1936. 288. oldal. -

A nemzetközi fizetési forgalomban 1931 tavaszán mutatkoztak az első zavarok, amikor a osztrák Creditanstalt fizetési nehézségei közismertté váltak. A tőkék erős menekülése vált érezhetővé a közép-európai piacokról és Németországból 1931 elejétől a német bankzárlat bevezetéséig, 1931 július 10-ig több mint 2 milliárd arany-márkát vontak ki a külföldi hitelezők. A fizetési eszközök forgalmának ilyen megzavart egyensulya a legtöbb államot arra indította, hogy a külföldi tőkék kiáramlása ellen hathatós intézkedéseket lépessen életbe és a fizetési forgalmat a jegybankok ellenőrzése alá helyezze. Ennek az ellenőrzésnek egyik formája a clearing-szerződések létesítése és minél szélesebb területre való kiterjesztése. Már 1931 végén számos állam az áruforgalomból származó tartozásoknak és követeléseknek kiegyenlítését egymással clearing útján rendezte. Minél mélyebben mentünk bele a devizagazdálkodásba, annál inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a clearing-megállapodások érezhető hátrányokkal vannak egybekötve. Maga a Népszövetség gazdasági bizottsága is foglalkozott ezzel a kérdéssel és a clearing-rendszert fenntartó államokhoz kérdést intézett a szisztémáról. A beérkezett válaszokból a Népszövetség megállapította, hogy a clearingek főhátránya abban mutatkozott, hogy az egyik országban mint export-stimuláló, a másokban mint export-fékező tényező jelentkezik. Ennek egyenes következménye, hogy a nem kielégítően működő rendszer az országokat külkereskedelmi politikájuknál mesterséges rendszabályok alkalmazására kényszeríti, ami végső következményében az egész kereskedelmi forgalom csökkenését vonja maga után. A clearing-szerződések ezek szerint olyanok, mint a vámfalak, mindenütt elítélt és mindenhol alkalmazott eszközök.

Ennek a napjainkban igen jelentős fizetési módszernek egész irodalmát felöleli szerző fenti című könyve. Bizonyos történeti előzmények ismertetése után vázolja az áruforgalmi clearing lényegét, az egyezmények megkötésének okait, céljait, tartalmát és különösen azt teszi vizsgálat tárgyává, hogy a clearing-egyezmények miért nem működnek kielégítő módon és miért vált azok alkalmazása az évek folyamán olyan bonyolulttá. Felvettek ugyanis a clearing-egyezményekbe olyan sok rendelkezést, amelyek zavarták a rendszer egységes működését. Vizsgálni kezdték ugyanis az egyes államok a gyűjtőszámlán a követelések keletkezési időpontjait, továbbá nemcsak árutartozásokból eredő követeléseket számoltattak el a clearing keretében, hanem egyéb, pénzügyi természetű tranzakciók is a clearingben keresztül nyertek lebonyolítást. Amint tehát a clearing eredeti hivatásától eltért, működése nem is lehetett zavartalan. Azok az államok, amelyek clearingben igyekeztek az áruforgalomból eredő tartozásokat és követeléseket lebonyolítani, időnkint eszközöltek is gyakorlati változtatásokat a szisztémán, azonban egyre erősebbé vált gazdasági részről az óhaj, hogy a clearingek helyét pótolni kell más, könnyebb lebonyolítást biztosító rendszerrel. Amikor 1936 szeptember 25-én az aranyblokk államok letértek az aranyparitásról és példájukat Olaszország is követte, majd Csehszlovákia újabb devalvációt hajtott végre, egyre nagyobb valószínűséggel bontakozott ki a clearing-megállapodások hatályon kívül he-

lyezése és olyan rendszerek bevezetése, amelyek a szabadabb fizetési forgalmat fogják biztosítani. De amíg a clearing-rendszert tökéletesen ki lehet kerülni, hosszú időbe fog kerülni és éppen az a nagy értéke ennek a munkának, hogy a világgazdaság pénzügyi történetének olyan fejezetét tárja elénk, amely a világgazdasági válság legkritikusabb éveiben kisegítő eszközként fontos hivatást töltött be az államok közötti fizetési forgalom lebonyolításában. Egészen természetes, hogy a szükséges fejlődés egy ilyen rendszeren fokozatosan javít és amint a válság terhei csökkennek, az olyan rendszerek, melyek kimondottan nagyobb világgazdasági katasztrófák megelőzésére és elhárítására lépnek életbe, átadják helyüket olyan szisztémáknak, amelyek a világgazdaság fizetési forgalmában a szabadabb fejlődés, az emelkedő forgalom lehetőségeit biztosítják. Nem lekicsinyelhető értéke a könyvnek második része sem, mely tartalmazza Magyarország clearing- és fizetési egyezményeit az egyes államokkal szemben. Ebből a szempontból a munka a magyar pénzügypolitikai irodalomnak egy későbbben is igen sokszor forgatott és és nélkülözhetetlen forrásmunkájává válik.

Domány Gyula.

Reichenbach Béla és Czeider István: Makó és Nagykörös kis- és középzemeinek jövedelem- és vagyoni eredményei. Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből. Budapest, 1936. — 62 l.

Azok között az üzemstatisztikai publikációk között, melyek az utóbbi években megjelentek és érdeklődésre tarthatnak számot mindazok körében, akik a mezőgazdaság és különösen a sokáig anynyira hozzá nem férhető kisgazdaságok jövedelmezőségéről tájékozást akarnak szerezni, érdekes lehet ez a tanulmány még akkor is, ha csak két helyre, Makóra és Nagykörösre vonatkoznak is és annak ellenére, hogy a szerzőkhöz beküldött és általuk lezárásra alkalmasnak talált számtartások száma mindössze 20, melyekből 12 Makóról, 8 pedig Nagykörösről származik. Az ezen kisgazdaságokra vonatkozó üzemstatisztikai adatok feltárása és gondos, szakszerű feldolgozása teszi érdekessé ezt a munkát, amelyen keresztül bizonyos bepillantást nyerhetünk ennek a két alföldi városnak nemcsak gazdaság-jövedelmezőségi viszonyaiba, hanem egész üzemvitelébe is. Makón leginkább a 20—100 holdas gazdaságok, Nagykörösön az 50—100 holdas gazdaságok viszonyait mutatják az üzemstatisztikai adatok. Ezekből azt igyekeznek a szerzők megállapítani, hogy melyik az a gazdálkodási mód, amely a legnagyobb magángazdálkodási eredménnyel jár és mely üzemágak azok, melyek a gazdálkodás eredményeit a legnagyobb mértékben befolyásolják.

Ámbár mindkét város az Alföldön van, mégis a feldolgozott számtartásokból jelentékeny különbségek mutatkoznak az itteni gazdálkodás és eredmények tekintetében. Látjuk, hogy Makón kerekén 85% a gazdaságok átlagos szántóterülete, míg Nagykörösön csak 77%. Viszont a nagykörösi híres gyümölcs- és szőlőtermelés 3.35%-ot foglal el a kultúrterületből, míg Makón jóformán semmit sem. Jól mutatja a különbséget az az adat is, hogy gabonára Makón a szántó 52%-a esik. Nagykörösön pedig 59.06, ellenben kapásra Makón 42.7, Nagykörösön csak 33.3% jut. Ebből a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a nagykörösi üzemek kisebbfokú bel-

terjességgel gazdálkodnak és rámutatnak arra, hogy az a köztudat, mely szerint Nagykörös környékén a kisgazdaságok intenzív üzemet folytatnak, nem egészen indokolt, mert az átlagos Nagykörös körüli gazdaságok között nem sok az ilyen intenzív üzem. A makói kisgazdaságok nagyobb belterjességét mutatja az is, hogy 1 számos-állatra itt 3.54 kat. hold kulturterület esik, Nagykörösön pedig 4.98: míg a makói adatszolgáltató gazdaságok ezen statisztika szerint elerik, sőt túlhaladják nemcsak az országos, de a dunántúli átlagot is, addig a nagykörösi gazdaságokban, a szerzők megállapítása szerint, az állattenyésztést kevés kivétellel, mint szükséges rosszat kezelik. Érdekesesek a szerzők feldolgozásában a makói és nagykörösi gazdaságokra vonatkozó jövedelmezőségi adatok is. A makói gazdaságoknál a nyershozam 53.1%-a származik a növényi termelésből és 46.9%-a az állattenyésztésből. A növénytermelésben a legnagyobb a kenyérmagvak nyershozama, mely az össz-nyershozam 31%-a, az állattartásban a legnagyobb szerepet játszik a sertéstartás 23.57%-kal. A nagykörösi gazdaságokban az össz-nyershozam 75 %-a származik a növénytermelésből és csak 25 % az állattenyésztésből. A növénytermelés nyershozamában buza- és rozstermésre 23.4 %, a gyümölcs- és szőlőtermelésre 12.82 %, a szántóföldi zöldség- és paradicsomtermelésre 2.21% esik és azok a gazdaságok, melyeken a szántóföldi zöldségtermelés, a gyümölcs- és szőlőtermelés van elterjedve, adják a legnagyobb nyershozamot. Az állattartás nyershozama az össz-nyershozamnak 25%-a és ebben a sertéstartás 10.4 %-kal szerepel.

Érdekes az az adat is, hogy saját szükségletre a nyershozamból Makón 56.19 P, Nagykörösön 35 P használtatott fel. A gazdaságok *tiszta hozama* Makón kat. holdanként 54.23 P, Nagykörösön 35.68 P volt; a tanulmány számadatokkal mutatja be annak törvényszerűségét, hogy a magasabb nyershozammal magasabb tiszta hozam jár és hogyha nem is ennyire szoros, de mégis eléggé kifejezett a kapcsolat az üzemköltség és a tisztahozam között. Figyelemreméltók a tanulmánynak részletesebb jövedelemkutatásai is, melyek a készpénzbevételekre, a háztartási készpénzkiadásra és egyéb költségekre vonatkoznak.

Eber Ernő.

Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Városi Nyomda, Debrecen 1936. 226 old. 2 térkép.

Ez a nagyobb munka három főrészen foglalkozik Debrecen múltjának még eddig napvilágra nem hozott részeivel. Első része a főbirói számadások tükrén át mutatja be Debrecen 17. századbeli életét; második része Debrecen határának kialakulásával foglalkozik régi oklevelek nyomán; harmadik része pedig Debrecen öt nagy határperét ismerteti.

Ha a munka jellegét vizsgáljuk, meg kell állapítani, hogy legtöbb benne a közgazdasági, közelebbről gazdaságtörténeti vonatkozás. Legjobban talán az első rész címe tünteti ki e munka jellegét: „*Debrecen élete a 17. századbeli főbirói számadások tükrében*“, vagyis gazdaságtörténeti tényezőkön keresztül vizsgálni a város és a vidék szívét, lelkét; és itt van ennek a munkának a jelentősége is.

Láthatjuk Debrecen sulyos helyzetét, amennyiben megessik, hogy a város egyszerre adózik a habsburgi Magyarországnak, az

önálló Erdélynek, a töröknek és a földesurának. A város bevételeiként Zoltai az adókat, az italmérési jövedéket és a boltok s egyéb ingatlanok jövedelmeit említi fel. Sajnálatos, hogy a forrásokból nem tűnik ki az, hogy milyen előmunkálat alapján állapították meg az adókat, milyen kulcsot alkalmaztak az adókivetésnél. Így nem tűnik ki pontosan az sem, hogy milyen adónemek szerepeltek akkoriban, bár Zoltai említi, hogy elmosódott nyomok maradtak a személyi vagy fejadók alkalmazásáról. Az természetes, hogy a régi fejadók és osztályadók nyertek itt is alkalmazást, csak éppen ezeknek a formáiban találhattunk volna fejlettebb alakzatokat talán. Amire Debrecen előrehaladottabb közgazdasági állapotai engednek következtetni. Debrecenben már akkor is az egyenlő teherviselés elve érvényesült: a nemesember is adózott!

A második rész *Debrecen határának kialakulását és birtokainak megszerzését* ismerteti. Debrecen háromféle módon jutott birtokaihoz. Királyi adomány alapján; az így szerzett birtokok területe kb. 90.000 kat. holdra becsülhető. Örök-vásárlás útján (6200—6500 kat. hold). Végül zálogbavétel útján hozzávetőlegesen 82.000 kat. holdat szerzett. Legérdekesebbek és legtanulságosabbak Debrecennek ezen legutóbbi csoportba tartozó birtokai. Tudvalévő, hogy az ősiség birtokjoga nagy akadályokat gördített a földek örökös eladása elé, helyett inkább a birtok meghatározott időre való elzálogolása volt szokásban. Debrecen is sok ilyen ideiglenes tulajdont szerzett a környékbeli földesuraktól és megértjük, hogy egészen a legutóbbi időkig Debrecen határa kialakulása körülményeivel behatóan senki sem foglalkozhatott, hiszen az ősiség rendszere az elzálogosított ingatlanok visszaszerzésére igen széles jogokat biztosítván, a város igyekezett azokat lehetőleg titokban tartani. Debrecen város abnormisan nagy kiterjedésű határát, a környéknek a sok csapás-dulás nyomán való elnéptelenedése után, tehát egészségtelen körülmények között szerezte vissza; viszont a felülről kezdeményezett telepítésektől mindig idegenkedett, látva a 18. századbeli telepítések nyomán az idegen elem nagy térfoglalását. Nagyon figyelemreméltóak Zoltainak még 1916-ból származó következő sorai (132. l.): „Ha eddig a hivatalos város telepítéssel sohasem is foglalkozott, ez a háború után egyik legszebb és legfontosabb hazafiui kötelessége lesz“.

A munka harmadik részének címe: *„Debrecen határperei a hortobágyi puszták történetével kapcsolatban.“* Érdekes, hogy a határperek mind hortobágyi területrészekért folytak. Öt ilyen nagy perét említi fel Zoltai Debrecennek, melyek mindegyike igen sokáig húzódott el. A perek tárgyalásával kapcsolatban megelevenednek a régi emberek, jobbágyok, földesurak; megelevenedik a régi pásztorélet és az egész debreceni határ. Egyáltalában véve nem mehetünk el szó nélkül amellett az elmélyedő és aprólékos tudás mellett, amellyel Zoltai Debrecen ősi határát ismeri (különösen lásd 207—211. l.); meglátszik minden mondatán, hogy egy Debrecen vidékét és életét nagyon szerető és ezek mélyén járó kutatónak írásait olvassuk.

Darkó Zoltán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

London. Vol. III. No. 11. August, 1936.

Austey, Vera: India's Economic Position in Relation to the New Constitution. Az Indiai Birodalom alapvető gazdasági problémáinak ismertetése. Az 1935. évi új alkotmány India történelmében új fejezetet nyit meg és a politikai erőviszonyok jelentős eltolódásával fog járni, ami viszont a gazdasági egyensúly megváltozását is maga után vonja. Ezeknek a változásoknak a tulnyomóan mezőgazdasági Indiára várható hatását igyekszik szerző megállapítani. A gazdasági viszonyok és a hihetetlenül alacsony életstandard megjavítása egyaránt a műveltség fokozásától, az életformák és intézmények modernizálásától és a céltudatos állandó gazdaság- és szociálpolitikától függ. — *Rosenstein-Rodan, P. N.: The Coordination of the General Theories of Money and Price.* A „pénzoldalról“ és „áruoldalról“ jövő gazdasági behatások megkülönböztetése a klasszikus iskola nehezen leküzdhető öröksége. A klasszikus árelmélet csak az egyensúlyi helyzetben lévő cseregazdaság esetére alkalmazható. A tényleges értékviszonylatok kikutatásánál csupán a „pénzfátyolt“ kellett fellebbenteni és az értékek „valóságos“ relációi feltárultak. Ez a pénzmennyiségtől függetlenített árelmélet természetesen a gyakorlatban nem valósítható be és így szükség volt a hiányzó láncszemre, amely az összeköttetést megteremtse. Ez a láncszem a mennyiségi elmélet, amely azonban még mindig nem ad magyarázatot bizonyos jelenségekre, amelyek az árszinvonalat stabil pénzmennyiség esetén is befolyásolják. Ehhez azonban előzőleg a cseregazdaságot a pénzgazdasággal szembe kell állítani és ezen összehasonlításnál a pénz funkcióit tekintve véve, megfelelő izoláló módszert kell alkalmazni. A pénz neutralitásának feltételezése ellentétben áll a pénzgazdaság lényegével, „neutrális“ csereeszköz csak a cseregazdaság legprimitívebb stádiumában képzelhető. A pénz csak dinamikus gazdaságban vizsgálható, mivel pusztán léte a gazdaságnak dinamikus jelleget ad. A pénzelmélet és árelmélet szintézisének ezek szerint szintén csak dinamikus gazdaságban lehet értelme. Ezt a szintézist legjobban Wicksell közelítette meg a „Geldzins und Güterpreise“ c. művében, ahol dinamikus pénzelméletet szintetizált statikus árelmélettel. (Változatlan árak feltételezéséből indult ki.) Ezt a szintézist igyekszik szerző a dinamikus árelmélet kellő behelyettesítésével tökéletesíteni. — *Bowley, Marian: Nassau Senior's Contribution to the Methodology of Economics.* Nassau Senior tudományos meghatározásaiból nyilvánvaló, hogy a dedukció vagy indukció módszertani kérdésében apodiktikus álláspontot nem kívánt elfoglalni. A gazdaságtudományt eleinte az univerzális bölcsélet egyik alkalmazott alfajának tekintette, de az 1836-ban megjelent „Közgazdaságtan“ már a gazdaságtudomány önállósága mellett a felfogásáról tanuskodik. Nassau már itt megkísérli a gazdaságtudomány célját és munkaterületét, feladatait és lehetőségeit meghatározni. A gazdaságtudomány fejlődése elé pesszimista szemmel tekintett, amit hármas érveléssel indokolt meg: 1. a gazdaságban mindenki érdekelt van, tehát senki sem lehet pártatlan, 2. a témakör általános jelentősége kellő előképzettséget nélkülöző tömegeket ösztönöz gazdaságelemző munkára, 3. a gazdaságtudománnyal foglalkozók nem ismerik fel kellően feladatuk korlátait és gyakran tévednek idegen területre. A Senior által formulázott tudománykörüi tézisek Mises

„Grundprobleme der Nationalökonomie“ c. munkájában majdnem teljes egészükben igazolásra találunk, tehát helyüket a modern bírálat ítéletében is megállják. Az ő különös érdeme maradt a gazdaságtudománynak a gazdaságpolitikától már a laissez-faire kibontakozásának homályos ideológiája idejében való szétválasztása. — *Lerner, A. P.: The Symmetry between Import and Export Taxes.* — *Edelberg, Victor: Elements of Capital Theory.* — *Crick, W. F. & Wadsworth, J. E.: Some New light on Thomas Joplin.* V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 144, Heft 4. Oktober 1936.

Lutz Friedrich: Über die Umlaufgeschwindigkeit des Geldes. A pénz forgási sebességét az ismert Rau—Fischer-féle formula határozza meg, amely szerint állandó pénzmennyiség és fogyasztás mellett az árszínvonalnak a forgási sebesség emelkedésével arányosan kell emelkednie. A tényleges pénzforgási sebesség kutatásánál célszerű a gazdaságot egyetlen üzemnek tekintve feltételezni, hogy összes bevételei és kiadásai szinkronizáltak (azonosak és idő- és mennyiségbelileg összeesnek). Ezen üzem vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy az egyes gazdálkodó gyorsabb tempójú pénzkidávása nem feltétlenül növeli a közgazdaság pénzforgási sebességét, továbbá, hogy a pénzforgási sebesség nem önálló mennyiség, hanem az áruk forgási sebességének függvénye. E mellett a differenciált termelésnél kihat a sebességre a termelési tényezők jövedelmi periodusának rövide, vagy hosszúsága (hetibér, vagy havifizetés stb.), a kifizetések terminusa és azok esetleges koncentrációja. Végül megjelenik a hitel, amely a pénzforgási sebességre a fenti értelemben véve szinkronizálólág hat, növeli azt. Mindenesetre tény, hogy fellendülésnél a sebesség nő, pangó irányzat esetén pedig csökken, amit részben az is magyaráz, hogy depresszióban a tartalékolás nő s ez a jelenség természetesen csökkenti a pénzforgás sebességét. — *v. Balás, Karl: Das Quantitätsproblem des Bevölkerungszuwachses und das Problem internationaler Verständigung darüber.* A népesedés problémája Malthus számára tulnyomóan gazdasági jellegű volt, ma ez a kérdés már kettős megvilágításban kerül elénk: egyrészt megismerkedünk a népesedés jellegével, felépítésével és irányzataival, másrészt azonban öncélú sokoldalú kvalitatív népesedéspolitikát folytatunk. A két szempont közül a kvantitatív az alapvető és ennek a másik csupán kiegészítője. Malthus előtt a tulnépesedés gazdasági aggodalma lebegett, ma ez már megszűnt és helyébe a különböző tempójú népesedés jegyében folytatott fajfenntartási küzdelem lépett. Ennek folyománya, hogy a sok gyermekre törekvő közösség és a gazdasági okokból gyermekeinek számát korlátozó egyes család között állandó érdekellentét alakult ki. Ez az önfenntartás ellentéte a fajfenntartásnak. Nyilvánvaló, hogy van olyan álláspont is, amely közérdekből is a tulnépesedés ellen foglal állást. A malthusi aggodalom élelmészeti gondokra volt visszavezethető, amitől Malthus tartott, az a „vegetatív tulnépesedés“. A tulnépesedés és következményei azonban mindig relatív jellegűek, a nélkülözés, igénytelenség, kulturális, vagy gazdasági visszamaradottság megannyi relatív fogalom. A társadalom feltétlen érdeke, hogy a demográfia eseményei ne legyenek a véletlen kiszámíthatatlan következményei, hanem azokkal a közösség tervszerűen számolhasson. A nemzetpolitika a gyors mennyiségi szaporodásnak feltétlen híve, a gazdaságpolitika igen gyakran szembekerül ezzel az állásponttal. Elképzelhető, hogy a társadalom az egyes család szaporodási készségét erkölcsi, természetes, vagy jogi szankciókkal növelje, ez az egyetlen út. A társadalom összességének megfelelő népesedéspolitikát folytató államok érdekeik kiegyenlítésére természetesen egymással megegyezhetnek, nemzetközi „kartellbe“ léphetnek. Így kialakulhatnak

egy új, hatalmas politikai eszmény: a népesedési mozgalom nemzetközi egyensúlya, amely a gazdasági, kulturális és politikai haladásnak eddig ismeretlen biztonságot és lendületet adna. — *Geck, L. H.: Arbeiter als Unternehmer oder Werkdirektoren in Frankreich. I.* — *Jache O.: Das Arbeitsbuch.*

Band 144, Heft 5, November 1936.

Gocht, Rolf: Marktverfassung, Preis und Mengenkonjunktur. A jelenlegi konjunktúra néhány hónappal ezelőtt még csak a mennyiségek konjunkturája (Massenkonjunktur) volt, az árak lényeges emelkedése nélkül. Ez a konjunkturatípus különbözik az áremelkedéses konjunkturától és előnyeit általában az egységre jutó merev termelési költség csökkenésével magyarázzák. A tanulmány célja, hogy ezt az általános magyarázatot alaposabb és indokoltabb tétellel helyettesítse: mennyiségi konjunktúra csak olyan esetekben lehetséges, amikor a termelést kartellizáljuk; szabad versenyviszonyok mellett termelt áruk csak az esetben kerülnek fokozott mennyiségben a piacra, ha az árak is emelkednek. Ezt a tézist a határköltségek fogalma magyarázza, vagyis azon költségeké, amelyek bizonyos termelési határ-mennyiségen felül jelentkeznek, azon alul eltűnnek. A kartellizált (kötött) és stabil árak esetén (amelyek jelenleg az összes árak és bérek túlnyomó részét alkotják) a termelés növekedésénél a határköltségek nem hatnak úgy, mint a szabad árképződés mellett s így a mennyiségi konjunktúra jelensége valóban beáll. — *v. Zwiedeneck-Südenhorst, Otto: Ethnosoziologie? A szociológia tárgykörén és célján keresztül azokat a kapcsolatokat kívánja lerögzíteni, amelyek ezt a tudományágat az etnológiához (az oknyomozó néprajzhoz) fűzik. Richard Thurnwald ötkötetes: „Die Menschliche Gesellschaft in ihren ethnosoziologischen Grundlagen“ c. műve első rendszeres és céltudatos kísérletként igyekezett egyesíteni a népkutatás gyakran primitív elemeit a szociológiai tudományos munkával. A két egymással határos kutatótudomány módszere az indukció. bár igen sok esetben képzelhető, hogy a szociológia az etnológia által gyűjtött tényeket feldolgozva, ahol a tényismeret hiányos az egészből következtet vissza a részre. Szerző célja, hogy Thurnwald terjedelmes munkájának a szociológia eddigi fogalom- és eszmekörével szemben való beállítását ismertesse és bírálja. Szembeszáll Thurnwaldnak az ideáltípusok módszertani hasznossága ellen kifejtett bírálatával s jellemzően állapítja meg: nem az a tény bír fontossággal, hogy vajjon egy-egy ideáltípus a gyakorlatban valóban megjelenik-e, hanem az, hogy az általa képzett fogalomkör a társadalom fejlődésének egy stádiumát, vagy megnyilvánulását a tudomány számára jellemzően, jellegzetesen ábrázolja. Ez a szociológiai fogalom paradigmátikus jellegénél fogva nélkülözhetetlen. Thurnwald a társadalomtudományok szokásos munkamódszere ellen fordul, tagadja a mesterséges konstrukciók, munkahipotézisek létjogosultságát. visszautal a természettudományokra s a tényekhez való ragaszkodást, azokkal való megelégedést hirdet. Elfelejtji, hogy a természettudományok legkiválóbb találmányai merész hipotézisek gyakorlatban utólag beigazolt eredményei voltak. A társadalomtudományok ezeket a fikciókat nem nélkülözhetik. A gazdaságosság már sokszor megírt észszerűségi elve ilyen fikció és ha ez a fikció az életben ritkán látható, úgy ennek nem az az oka, hogy a fikció természetellenesen kitalált fogalom, hanem az, hogy a gazdálkodók tárgyi ismerete, tudása és képessége nem engedi a teljes racionalitást érvényesülni. Thurnwald munkája monumentális anyaggyűjtés s a megszerzett ismereteket célszerűen csoportosítja, ezzel úgy a szociológiának, mint a népkutatásnak komoly szolgálatot tett, értékét nem csökkenti az, hogy anyagának feldolgozásában néha a fent már jellemzett empirikus módszert követi. — *Geck, L. Ad.: Arbeiter als Unternehmer und Werkdirektoren in Frankreich, II. (befejező közlemény.)* — *Terhalle, Fritz: Die gesetzlichen Rücklagen der Gemeinde.* — *Seeberg, Stella: Generationsdauer und Bevölkerungsvermehrung.**

V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, 44. Band. Sept. 1936. Heft 2.

Jack, D. T.: *Zum Problem der Währungsstabilisierung.* A háborút követő évek leértékelései inflációs jelenségek voltak, megakadályozták az állami költségvetések egyensúlyának megteremtését és emelkedő árak jegyében játszódtak le. A közelmúlt devalvációk viszont a deficités államháztartások következményei, deflációs kényszer váltotta ki őket és céljuk éppen a defláció ellensúlyozása, visszaszorítása volt. Az állam valutavédelmi rendszabályai ma tudatosabbak, komplikáltabbak és szigorúbbak; hogy célravezetőbbek-e, az egyelőre kérdéses. A hitelező állam gyakori védekezése az adós nemfizetése ellen az áruclearing intézménye, ennek sikere eddig kétes, nem vezet a kívánt célra. Példa erre a francia kereskedelmi mérleg, amelynek passzív egyenlege clearingországokkal szemben 3936 millióról (1931) 216 millióra (1934) esett vissza. Ugyanezen idő alatt a clearingon kívüli országokkal szemben a passzívum 8804 millióról 4713 millióra csökkent. A világkereskedelem felélesztésének két előfeltétele a korlátozások leépítése és a nemzetközi hitelezés újbóli megkezdése. Ez természetesen csak a pénzérték állandósítása és a devizasabadság visszaállítása után képzelhető el. A stabilizálás módjára vonatkozólag a nézetek a Keynes-féle felfogás és az aranyparitás iskolája között oszlanak meg. Az előbbi az árrendszer belső stabilitását pártolja, még a pénz aranyértékének ingadozása árán is, utóbbi természetesen a valuták állandó aránytartalmát tartja a legelső követelménynek, még ha ez a belföldi árszínvonal állandóságának rovására is megy. A belföldi árstabilitás szószólói azzal érvelnek, hogy a nemzetközi kereskedelem a belföldinél sokkal nagyobb ingadozásoknak lévén kitéve, a belső gazdaság szerkezetében zavarokat okozhat. Kétes azonban, hogy a gazdasági nacionalizmus érveivel fel lehet-e a világgazdaságot támasztani. Az aranystandard a háború után állandó nehézségekkel küzdött, ez azonban annak a gazdasági rendszernek a hibája, amelynek terében az aranystandard működött és nem pedig a standardé. A független valuta és az aranystandard dilemmájában feltétlenül az utóbbi mellett dönt a világgazdaság híve. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az aranyhoz való visszatérés azonnali érvényű követelmény volna. A jelenlegi forgalmi nehézségek indokoltá teszik a megválasztandó paritásnak a vásárlóerőhöz való minél teljesebb alkalmazkodását. Ez pedig azzal jár, hogy a „de jure” stabilizálást egy „de facto” stabilizálási kísérleti nyugalmi állapotra előzze meg. — *Harris, S. E.: Auswirkungen der Währungsabwertung.* A devalvációval kapcsolatos problémák elméleti szempontból folytatott mélyreható vizsgálata. Ismerteti az aranyblokk, a devalvációs és a devizakorlátozó országok külkereskedelmének viszonyszámait, amelyeken a leértékelések hatása tisztán visszatükröződik. A devalvált országok határozottan előnyös helyzetbe kerültek termelési költségeik rugalmassága által. A leértékelt valutájú országok külkereskedelmi térfelnyerése eleinte a többi ország rovására megy, később ez a jövedelmek általános fokozódása folytán kiegyenlítődik és az egész külkereskedelem fejlődő tendenciát mutat. — *Vogel, Emanuel Hugo: Neue Sicherungswege der Buchgeldzirkulation in den Vereinigten Staaten und in Deutschland.* Ismerteti az Egyesült Államok és Németország banklikviditási törvénykezését. Utal a megfelelő egyensúlyi helyzet fontosságára, amit Németország az utolsó hitelinfláció folyamán saját kárára tapasztalhatott. A rövidlejáratú letéteknek hosszú időre szóló befektetése ma különösen az Egyesült Államokban kísért, ahol az odamenekült külföldi tőkék állandó nyomasztó pénzbőséget okoznak. Ezeket a tőkéket mégsem lehet investálni, miután visszavonásuk az USA egész gazdaságát alapjában ingathatná meg s ez ellen a Banking Act of 1935 szigorított tartalékelőírásai sem nyújtanak védelmet. A pénznélküli fizetési for-

galom egyetlen komoly biztonságát a lehívásig elhelyezett betéteknek a befektetésnek szánt hosszulátu pénzekről való szigorú elválasztása jelenthetné. A letétüzletet a takarékbetéti üzlettől szigorúan el kell választani. Ezen túlmenően a napipénzért kamatot téríteni, azt prolongációs módon közép- és hosszulátu célokra lekötöni nem szabad. A bankok által engedélyezett fedezetlen „bizalmi” hitelek meg kell szorítani és ellenőrizni. A végleges cél a letét- és takarékküzet bankigazgatási szétválasztása, amely a rövid- és hosszulejáratu hitelek keveredésének gazdaságilag igen veszélyes lehetőségét végleg kiküszöbölne. — *Schramm, Walter: Zur Theorie der Komparativen Kosten.* — *Schiller, Karl: Das niederländische Marktregulierungssystem für Weizen und Weizenprodukt.*

44. Band. November 1936. Heft 3.

Whittlesey, Charles R.: Internationale Kapitalbewegungen bei gebundener und freier Währung. Az az általános feltevés, hogy a külföldi kihelyezések helyzetét a nemzetközi valutastandard (különösképpen az aranystandard) hiánya rendítette meg, nem felel meg teljesen a tényeknek. A valutaviszonyok kihatásait csak a következő 3 szempont megvizsgálásával bírálhatjuk el. 1. minden kihelyezés figyelembeveendő. 2. a valutaárfolyamok változásainak hirei a tőke mozgalmakat ugyanannyira befolyásolják, mint maguk az események. 3. az indíték és hatás viszonyát a kölcsönadónál és kölcsönvevőnél egyaránt meg kell vizsgálni. Mindenekelőtt kérdéses az, hogy a kölcsönnek olyan nagymértékű igénybevétele, mint ez az 1924—28. években történt. kívánatos-e? A kölcsön felvétele mindig a legkisebb ellenállás útja, de a hitel után sóvárgó országok hajainak igazi gyógymódja éppen nem a kölcsönfelvétel, hanem sokkal inkább a nemzetközi kereskedelem akadályainak elhárítása. A nemzetközi tőke mozgalmat megbénító tényező között az első helyeket a politikai bizonytalanság, a kormányzatok önkényessége, az általános gazdasági pangás, a külkereskedelem akadályai és a régi kihitelezéseknél elszenvedett veszteségek foglalják el és csak ezek után kerülhet a valutabizonytalanság szóba. A kötött valutáról szabad valutára való áttérés a hitelező tőke világpiaci helyzetét szilárdítja, ahogy ezt az angol példa is bizonyította. Az adósállam helyzetét a hitel igénybevételenél ezidőszent nagymértékben megkönnyíti, ha aranyvalutával bír. Az aranystandard főelőnyei közé tartozott az a tulajdonsága, hogy a hosszulejáratu kihelyezésekkel kapcsolatos jelenségek (aranypontr körüli ingadozás, kamatemelkedés stb) a rövidlátu pénzpiacra rendszerint külföldi tőkéket vonzottak, amelyek kiegyenlítették a tőkepiac kihelyezéseit s így a fizetési mérlegekben súlyos eltorlódások nem voltak észlelhetők. A rövidlejáratu tőke mozgalmak három legfőbb faja, 1. a bank- (pénzügyi) hitelek. Ezek a csere gazdasági tranzakciók nélkül végbemenő pusztán rentabilitási szempontból vezetett tőke mozgalmak. Szabad valuta esetén a spekulatív jellegű pénzmozgalmak bevált ellenszere a jól igazgatott valutakiegyenlítő alap, amely teljesen veszélytelenné teszi ezeket a mozgalmakat. A második rövidlejáratu hiteltípus az ipari értékpapírok vásárlása és eladása, amely hasonló ugyan a pénzügyi tranzakciókhoz, de azokkal mégsem azonos, sőt látszólag inkább a hosszulejáratu befektetések jellegét viseli. Ezt rendszerint az értékpapírok árváltozásai irányítják. A nemzetközi eladósodás harmadik tényezője a kereskedelmi hitel. Ennek átlagos időszakát a válság lényegesen csökkentette. A nyersanyagexportőr és késztermékimportőr országok kivitelüket rendszerint készpénz ellenében bonyolítják, behozataluknál azonban a szokásos ipari hitelek igénybeveszik. Kereskedelmi kinnlevőségük nincsen, tartozásuk azonban jelentős. Válság esetén ezek az országok kerülnek a leg-súlyosabb helyzetbe. Mindhárom rövidlejáratu hiteltípus a fizetési mérlegben bizonytalansági elemet jelent, amelyet végleg megszüntetni

nem lehet, de amelynek ellenszerét bármely valutarendszernél (legyen az szabad, vagy kötött) meg lehet találni. — *Graue, Ervin: Die Auswirkungen des Silberankaufsprogramms der amerikanischen Regierung auf den Handel zwischen den Vereinigten Staaten und China.* Az Egyesült Államok „válságkongresszusa“ az ezüstitörvénnyel tulajdonképpen visszatért a bimetalizmusra, anélkül, hogy valutapolitikai megfontolások vezették volna: a kitűzött cél a termelők megsegítése volt. Az elnök 1933 december 21-én elrendelte, hogy 4 évig minden, az USA birodalmában található ezüst érmecélokra felvétessék. Ez természetesen az ezüst árának rohamos emelkedésére vezetett s ez az állapot egyideig az aranystandard fennállását veszélyeztette. Ezt a veszélyt a kormány az 1934. évi ezüstitörvény egyes rendelkezéseivel hátrította el. Az Egyesült Államok ezüstpolitikája természetesen a legnagyobb ezüstvalutájú állam: Kína valutarendszerét befolyásolta súlyosan. Az ezüst árának drágulása deflációs hatást fejtett ki, állandóan szivárgott az ezüst és Kína külkereskedelme súlyosan hanyatlott. Az 1936 májusi ezüstegyezményből kifolyólag remélhető, hogy a kínai jegybank valutapolitikája önálló és kereskedelmére hasznos irányelveket követhet. — *Kroll, Gerhard: Die automatische Deflation.* A Böhm-Bawerk-féle tőkedefiníciónak a Hayek-féle válságelmélettel való továbbépítése teremtette meg a „Subsistemfonds“-nak a termelés és fogyasztás időszak közötti szükséges áthidaló szerepét. A forgalomba kerülő árukat u. i. nem azon jövedelmekből vásároljuk fel, amelyeket ezen áruk előállításánál nyerünk, éppen ellenkezőleg, az ezen jövedelmeknek megfelelő áruk csak a jövőben kerülnek fogyasztásra. Meg kell tehát állapítani a jelenlegi, múlt és jövőbeni termelés nagysága között a viszonyt, ha ezek alapján további következtetéseket kívánunk levonni. Az automatikus defláció jelenségét a gazdasági tevékenységnek megtakarított pénzkészletekből, vagy mesterségesen „kreált“ pénzből való kibővítése idézi elő. Ellensúlyozását jelenti: a mesterségesen „kreált“ pénzből való folytatólagos investíció. Tudatos és tervszerű korrektúra híján a gazdaság egyre jobban előrehalad a defláció útján, — az önműködő korrektúra elképzelhetetlen. Az automatikus defláció a pénzgazdálkodás egyik súlyos jelensége, amelyen egyedül az állam mindenható ereje segít. A bécsi iskola tévedésben van azon állításával, hogy a defláció a fellendülési időszak gyorsabb pénzforrásának és emelkedő árainak természetes reakciója. Ezt „bizonyítja“ az is, hogy nem minden fellendülésnél tapasztalható az árak emelkedése. Az állam beavatkozása legheylesebb, ha közvetlenül a fogyasztás számára egyszersmindenkorra „kreált“ pénz teremtésében nyilvánul meg, miután az előzőleg orvosszerként ajánlott folytatólagos investíció nem lehet örökéletű. S miután a defláció a fogyasztás számára nyújtott hitelek esetleges törlesztésével újból fenyegetne, az erre a célra „teremtett“ pénznek nem szabad „visszafizetésre kerülni“.

V. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Vita Ferenczi Imre „Vándorlások és gyarmatok“ c. előadásáról.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 október 15-én tartott ülésén *Ferenczi Imre* „Vándorlások és gyarmatok“ című előadásához elhangzott felszólalásokat — kivonatossan — az alábbiakban közöljük:

Hegedüs Loránt: Ferenczi Imre egyike volt legkedvesebb tanítványaimnak és azt hiszem, legelőször tőlem hallotta a kivándorlások kérdésének fejtegetését. Én akkor egy igen különös dologhoz fogtam. Tudniillik senkit akkor a világon Magyarországon a kivándorlás problémája nem érdekelt. Fantasztikus dolog olvasni, hogy például Tisza Kálmán, ez a nagy és higgadteszü államférfi, ahányszor meginterpellálták a képviselőházban, mindannyiszor a rossz burgonya-termésnek tulajdonította a tótok megindult kivándorlását, semmi másnak. A tuloldalt 'sem voltak szerencsésebbek, mint ő. Életemnek első nagy politikai csalódása volt, amikor elindultam Amerikába azzal a szándékkal, hogy meg fogom találni Amerikában, melyek azok az okok, amelyek előidézik a magyar kivándorlást. Miután a magyarságnak a hazánkivüli összes telepeit — a Fekete-tengertől a Csendes-óceánig — bejártam, arra a rettenetes megállapításra jutottam, hogy nem ott kint van az ok, hanem nálunk. Maga az, amit Amerikában tapasztaltam, rávezetett arra, hogy az Amerikába menő kivándorlás, amely egyik esztendőben már 178.000 fő körül járt, egy különös tábla szerint hullámszik fel és le. Valahányszor Amerikában elnökválasztás volt, előtte való évben csökkent a kivándorlás. Ennek oka az ottani pártviszonyokban keresendő: a republikánusok mindenáron tartani akarják az amerikai munkások standardját és így nem engednek be külföldi munkásokat. Ellenben a demokratapárt ennek a kérdésnek méltányosabb irányban való megoldásán fáradozik, s a bevándorlást inkább teszi lehetővé. A demokratapárt politikájának alapvető tényezői: a vámok leszállítása és a bevándorlás megengedése. A republikánusok viszont mindig védvámot kívánnak és eltiltják a bevándorlást. Ennek a kérdésnek azonban faji és felekezeti része is van, amennyiben a katolikus bevándoroltak a demokratákra szoktak szavazni. Azért teszik ezt, mert az irkocsmárosok katolikusok és a tömeget a rendszerint katolikus demokrata jelölt érdekében befolyásolják. Ez viszont természetesen nyomást gyakorol a jelöltre. Valahányszor előáll tehát Amerikában az a helyzet, hogy elnökválasztás van, a következő évek bevándorlási tendenciája aszerint fog kialakulni, hogy vajjon a republikánus, vagy a demokrata jelölt fog-e bekerülni a Fehér Házba.

Mihelyt megállapítottam azt, hogy a magyar kivándorlás statisztikája megfelel az 'amerikai konjunktura választási számainak,

arra a félreérthetetlen következtetésre jutottam, hogy a bajok itt vannak, mert mi folyton termeljük a kivándorlókat s a tengerentuli konjunkturától függ, hogy mennyit vesz át belőlük. Első munkámban kifejtettem a felső-magyarországi kivándorlás okait. A hibákat főként a birtokelosztás helytelenségében, kötött birtokok veszedelmes tultengésében, másrészt pedig a szociálpolitikának teljesen hiányos helyzetében láttam. Szerintem ezek az okok okozták azt, hogy nem sikerült felszívni Nagymagyarországba azt a népességet, amelyet kedvező körülmények között fel lehetett volna venni. Ma divat azt mondani, hogy az egykori magyar uralom rosszul bánt a kisebbségekkel. Pedig ez nem igaz, mert csak a szegény emberrel bánt rosszul, akármilyen nemzetiségű is volt az.

A világháború, ugyebár, azt a megcáfolhatatlan bizonytságot hozta, hogy összedőltek azok az államok, amelyeknek nagy kivándorlásuk volt. Ezek között Ausztria és Magyarország. Olaszország azonban nem. Ennek oka lényegében az, hogy az olasz kivándorlás tulajdonképpen ma sem állandó kivándorlás, hanem visszatérő kivándorlás. A Dél-Amerikába menő olaszok többsége visszajön. Amellett ez mindig gyarmatkereső kivándorlás volt. A magyar kivándorlás azonban sohasem volt gyarmati kivándorlás. Mi sohasem üztünk gyarmati politikát.

A világháború után az egész kivándorlási kérdés lekerült a napirendről. Most már nincs többé kivándorlás, csak tiltott bevándorlás. Ezt nagyon érdekes egy kissé jogilag fejtegetni. Nagyon ügyes talmudistának kell lennie, aki a mai állapotokat megérti. Az amerikai alkotmány híres alaptörvénye azzal kezdődik, hogy hazát változtatni minden embernek feltétlen joga. Hogyan lehet akkor, kérjük, a kivándorlást eltiltani? Hiszen ez az a jog, amelyen alapul az Egyesült Államok alkotmánya és ez az, amelyre Washington megesküdött. Hiszen az első angolszászok, akik a „Mayflower” hajón jöttek, tulajdonképpen mind bevándorlók voltak.

A bajok akkor kezdtek komoly formában jelentkezni, amikor Japán kezdett bevándorolni. De már korábban is, mikor Kelet-Európából jött a sok magyar, tót, olasz, akkor kezdődött az a tendencia, amely ma is megnyilvánul a republikánuspárt célkitűzéseiben. A republikánuspárti megijedt; mi lesz ezzel a rengeteg, fel nem szivható, tulnyomórészt irástudatlan emberrel? Félték az angolszász puritánok utódai, hogy nagy erkölcsi hanyatlás fog beállani és törték a fejüket, hogyan lehetséges valami gátat, valami szűrőszervezetet csinálni? És minden republikánus elnök alatt jött egy új bevándorlási törvény. Ez volt a szűrőszervezet. Először kitiltották a betegeket. Ez nagyon furcsa humanizmus, hiszen sokan azért akartak kivándorolni, hogy betegségükre gyógyulást találjanak. Aztán kitiltották azokat, akiknek semmijük sincsen. Majd kitiltották az anarchistákat. De ez még nem volt elég. Mert csak most jött a másik nagy probléma, a japán bevándorlás. Az Északamerikai Egyesült Államok a japán bevándorlás elől teljesen elzárkóztak és tulajdonképpen ez tette elzárkózóvá az egész bevándorlási politikát.

Mondom, a legfondorlatosabb talmudizmus kellett ahhoz, hogy olyan törvényt merjenek hozni, amelynek értelmében a japán ember tehát nem vándorolhat be Amerikába. Jobb, ha nem is nézzük, hogy hol vagyunk ilyenformán az amerikai alkotmány alapjától, amely

szerint hazát változtatni minden embernek egyformán joga. Tehát ismétlem, kimondották azt, hogy ember alatt japán nem érthető. Ezt végül sikerült a legfelsőbb törvényszéknek is kimondania, ami a régi elveknek szinte nevetséges meghamisítása. Mihelyt meg volt törve a japán veszély elhárítása érdekében az amerikai alkotmány-nak ez a liberális felfogása, akkor természetesen már nem volt nehéz a más állambeli kivándorlókat ugyanilyen jellegű szűrőszervezetekkel elhárítani, annál is inkább, mert általában csak minden ötödik elnök demokrata, tehát bevándorláspárti, hiszen a republikánusok az ipari munkások standardjának fenntartására, illetve emelésére helyezik a fősúlyt.

Nem akarom a tisztelt hallgatóságot azzal untatni, hogy elmondjam, milyen eszközöket vettek igénybe, milyen módszereket alkalmaztak az amerikai pártok, hogyan igyekeztek a bevándoroltakat a választás előtt amerikai állampolgárokká minősíteni, maguknak pedig az ilyen újdonsült állampolgárokkal a többséget megszerezni. Egyszerűen ment ez a dolog; a kivándorló felhagyott az eddigi állam iránti hűségével és öt év múlva megesküdtött az amerikai hűségre. Ez a komédiák teteje, hogyan lehetett becsempészni és hogyan lehetett kidobni az amerikai állampolgárságból őket, az amerikai állampolgársági törvények különféle, többnyire rendkívül komplikált magyarázata alapján.

Azután jött a világháború és minden tekintetben egészen más, egészen új helyzetet teremtett. Nagyon nehéz megállapítani, hogy az a merevedés, az a tetanusz, amely a világháború után előállott tudniillik az, hogy ugyyszólván nincs kivándorlás, politikai tetanusz-e, vagy pedig gazdasági?

Az Egyesült Államok nemzeti autarchiára való törekvése arra vezetett, hogy az állam saját polgárait „megvédte” azoktól, akik szintén saját polgárai akarnak lenni. A kanadai kormány pedig csak földművelő magyarokat enged be leteleptülésre és azokat is csak a prériterületekre, ahol olyan az éghajlat, amelyet a magyarság tulnyomó része ki nem bír. Mégis tudtommal 80.000 magyar él Kanadában, akiket nyilvántartanak; ebből a számból hogy mennyi a bevándorló és mennyi a már ott született, azt pontosan nem tudom. De Kanada nem pótolhatja az Egyesült Államok területét.

A mai kivándorlást nem is lehet összehasonlítani a háború előttivel, amikor olykor egész faluk kerekedtek fel. Az ilyen magyar falunak volt Amerikában egy faluja. Máshova nem ment senki a faluból, hisz nem bízott másban, csak a már kihurcolkodott komában, sógorban. Ugyhogy ez a dolog egy áttelepülés, egy átcsoportosulás volt, amely mindenestre abból állt, hogy a második generáció már majdnem semmit sem tudott magyarul. A harmadik azonban már újra tudott valamit. Ez azért volt így, mert a második generáció attól félt, hogy nem fogadják szívesen, mihelyt azonban elhelyezkedett, már nem szégyelte magyar nyelvét.

Az amerikai magyarságnak hozzá kellett idomulnia az amerikai viszonyokhoz, úgyhogy voltaképpen a kivándorlás egy rosszul sikerült lélekátültetés volt, mert a mai amerikai magyarság sem Európában, sem Amerikában nem tudott gyökeret verni. Ha a magyarok Európába jöttek vissza, tulságosan amerikaiak voltak már; Amerikában pedig Európa hiányzott nekik.

Azonkívül a magyar fajnak van egy sajátságos jellemvonása, amely kétségtelenül turáni örökség, t. i. az, hogy semmin sem csodálkozik. Már pedig Amerika megköveteli azt, hogy azt mondják különösen az idegenek: „No, ilyen még nem volt, ezt csak Amerika tudja...!” A magyar ember ezt nem csinálja. Allitom azt, hogy a kivándorló magyaroknak ez a lelkisége az amerikaiaknak nem tetszik és csak ha ezt levetkezték magukról, lesznek a magyarok amerikaiakká.

Nálunk viszont ma minden kivándorló egy olyan abszolút vérvesztés, hogy — amint Ferenczi barátunk igen helyesen kifejtette előadásában — a kivándorlás nem szükséges és hála Istennek, hogy ma nem is lehetséges. A gazdasági szabadságot inkább a tőkeáramlás terén kell kívánnunk. Én sem hiszek abban, hogy belátható időn belül a vándorlások szabadsága helyreállíttassék.

Nem hiszem azonkívül az egész gyarmati politikát és azt sem, hogy Németország mindenáron visszakövetelhesse a gyarmatait. Hiszen mindössze 15—20.000 német volt ott. Ha Németország tömeges telepítéssel akar terjeszkedni, akkor csak Oroszország felé mehet, ott vannak a német kulturának területei. Nagy Péter cár olyan kulturát vitt át Oroszországba, amely minden ízében német. Hangsúlyozom, hogy Németország túlnépessége csak Oroszország felé mehet.

Ami mármost a magyar kérdéssel ezekkel a felvetett problémákkal kapcsolatosan illeti, meg kell állapítanom, hogy nem vagyunk sokan és nem szabad fogynunk.

Kovács Alajos: Én a számok embere vagyok és így számokkal fogok operálni. Ferenczi barátunk eléggé megvilágította ezt a kérdést statisztikai szempontból is. Ő nagyon helyesen mondta, hogy túlnépésedés tulajdonképpen nincsen. Mert ha a szokás szerint a lakosságot a területhez viszonyítják, olyan nagy számok jönnek létre, hogy azt lehetne hinni, néhány államban, pl. Belgiumban, Hollandiában túlnépésedés van, mert itt az 1 km²-re eső lakosság száma 250 körül áll. Ez a módszer azonban teljesen helytelen képet mutat, mert hiszen annak az országnak lehetnek olyan erőforrásai, amelyek megindokolják ezt a látszólagos túlnépésedést. Szerény véleményem szerint tulajdonképpen abszolút túlnépésedés csak ott lehetséges, ahol az állam nem tudja élelmiszerekkel ellátni saját polgárait. De még ilyen országokban sincs feltétlenül túlnépésedés, mert hiszen ott vannak példánkban Hollandia, Belgium, amelyeknek nagy gyarmataik vannak, ezek élelmiszerekkel ellátják őket. Még olyan ország is, amelynek gyarmatai nincsenek, megfelelő ipari termeléssel meg tudja szerezni az élelmiszereket, úgyhogy túlnépésedés legfeljebb relatív értelemben van. Ez maga tehát még nem indokolná meg a kivándorlást, amely a háború előtt volt és amelyre Hegedüs Loránt rámutatott. Akkoriban jelent meg a Közgazdasági Szemlében egy cikkem, amelyben próbáltam megmagyarázni az óriási kivándorlást: Magyarországon a hetvenes években a népszaporodás csökkent, azonban a 80-as években újra nagy szaporodási áramlat keletkezett, aminek logikus következménye volt, hogy a 80-as évek szülöttei a 900-as évek első tizedében kerültek munkakereső sorba. A munkakeresők száma nagyon megnövekedett és nem tudván elegendő munkaalkalomhoz jutni, ez természetesen bizonyos mértékig hatott a kivándorlási mozgalomra is. Így próbáltam

akkoriban megmagyarázni ezt a dolgot. Hasonlóképpen lehet megmagyarázni a háboru utáni helyzetet is. 1932-ig a háboru előtti születésűek, tehát a háboruban meg nem tizedelt egyének kerültek munkakereső sorba; ha akkor el nem tiltják a kivándorlást, akkor az Magyarországról is sokkal nagyobb lett volna. Viszont most 1932-től kezdődőleg megfordult a helyzet, mert a háboruban megfogyatkozott születésű korcsoportok kerültek munkakereső sorba. Ha ma meg is engednék a kivándorlást, akkor sem menne ki sok ember, mert hiszen Magyarország el tudja látni munkakereső embereit munkával. Ezt mutatja ki a Statisztikai Szemle is legutóbbi számában.

A tulnépesedést illetőleg nem tisztán csak az országok területéhez kell viszonyítanunk a lakosságot, hanem azt kell néznünk, hogy mennyi az ország termőterülete, *milyen az arány az őstermelő lakosság és a művelhető terület között*. Amennyiben valamely országban az őstermelő lakosságnak nincs elegendő földje, illetőleg tulnépes a művelhető területhez képest, ottan van meg csak az első kiindulópont arra, hogy tulnépesség keletkezzék, legalább is relativ értelemben véve. Rendkívül érdekes, hogy ebben a tekintetben éppen a Balkán-államok mutatják a legmagasabb arányszámokat. Bulgáriának, Görögországnak van a legkevesebb művelhető területe, az őstermelő lakossághoz képest és ezekből az országokból nagy is a kivándorlás. Igaz, hogy ezek az országok nem tudják a mezőgazdaságnál felesleges lakosságukat az iparnál elhelyezni, nem lévén fejlettebb iparuk. Magyarország abban a szerencsés helyzetben van, hogy iparában el tudja helyezni esetleg feleslegessé válható népességét, nekünk tehát nem kell félnünk a tulnépességtől, nem kell félni attól, hogy ha a zsilipek megnyílnak, ha felszabadul a kivándorlás, hatalmas tömegek hagyják el határainkat.

Most még egy dologra akarok rámutatni és itten valószínűen ellentétbe kerülök Hegedüs Loránttal, aki azt mondta, hogy ellenségeink állítása szerint abban volt bizonyos politika, hogy nálunk a nemzetiségek sokkal nagyobb számban vándoroltak ki, mint a magyarság. Ez tény. A magyar kivándorlók az összes kivándorlók-
nak átlagosan csak $\frac{1}{3}$ részét tették ki, dacára annak, hogy a magyar népesség több mint 50%-át képviselte az országnak. De ezt a viszonyok hozták magukkal. A nemzetiségi területeken megvolt az a relativ tulnépesedés (a parasztság aránya a művelhető területekhez) a magyar nyelvterületen kevésbé. Az is statisztikailag be van bizonyítva, hogy a magyar kivándorlók közt legtöbb volt a mezőgazdasági munkás és cseléd; az oláhok közt jóval több volt a földdel bíró és mégis sokkal több oláh ment ki. Az okot nem lehet egyedül a birtok viszonyokkal megmagyarázni, mindamellett azon a nézeten vagyok, hogy Magyarország még a mai helyzetében is legalább 50%-kal több parasztot tudna eltartani, ha megfelelő birtokmegosztás volna.

A kivándorlók közül 55% volt mezőgazdasági munkás és cseléd, 12% közelebbi megjelölés nélküli napszámos volt, ami a mi viszonyaink szerint megfelel a mezőgazdasági napszámosnak és 5—6% házicseléd, úgyhogy a kivándorlók 70—73%-a nincstelen volt. Ellenben iparos alig 10—13% ment ki. Ez is azt mutatja, hogy a mezőgazdasági munkásság el tudott volna helyezkedni az iparban, mert, mint látjuk, ipari munkaalkalom volt, az ipari munkás nem

ment ki. A visszavándorlók között viszont 56% volt iparos, aki kinn, Amerikában tanulta ki szakmáját.

Nagyon helyeslem azt a 'véleményt, hogy itt szó sem lehet arról, hogy előmozdítsuk a kivándorlást. Szerencsére meg is tiltották azt. Ennek folytán a helyzet az, hogy 1931-től 1935-ig a kivándorlóknak száma mindössze 5500 volt; ebből Amerikára esik 4300 ember, többnyire családtagok, de viszont visszavándorolt 8300, ebből 4800 Amerikából, úgyhogy a ki- és bevándorlás tulajdonképpen kiegyenlíti egymást.

Ha a foglalkozási adatokat nézi az ember, jelenleg östermelő alig megy ki. Kanadába megy ki néhány, de kevés. Most a helyzet tulajdonképpen az, hogy a 30-as népszámlálás óta visszavándorlási többlet van ugyan, ami 3000 fő, azonban ebben a számban benne vannak a főképpen megszállt területről jövő bevándorlók, azonkívül a Németországból, Ausztriából jövő nevelőnők. Ezeknek száma pedig ezalatt az 5 év alatt cca 9000 volt. Most tehát lakosságunknak 12.000-rel többnek kellene lennie, mint ahogy a természetes népszaporodás kimutatja. Azonban nemcsak nálunk, hanem a többi európai államokban is megvan az a visszaesés a kivándorlás tekintetében. Emellett az éleszszemű megfigyelő azoknál az államoknál, amelyek ma még egészséges szaporodást mutatnak, mint a keleti, a balkáni államok, láthatja a születések csökkenését és egy híres német statisztikus, Burgdörfer, azt állította, hogy ezeknél a keleti és balkáni államoknál a születések csökkenése sokkal nagyobb mértékben fog következni, mint a többi államoknál, amelyek sokáig tartották a születési standardot. Őszerinte ez az irányzat, amely az európai államokban 30—35 év alatt jutott idáig, a Balkánon 10—11 év alatt be fog következni, úgy hogy már itt is, ahol még a többi országokhoz viszonyítva igen nagy a népszaporodás, kezdenek az egykéről tanácskozni. Ilyenformán azok a népek is, amelyek a jövőben még esetleg tudnának kivándorlókat szolgáltatni, csak rövid ideig lesznek erre képesek.

Mégegyszer ismétlem azt, hogy én Magyarországon nem látok semmiféle problémát, nekünk gyarmatunk nincsen s még ha volna is népféleslegünk, azt hiszem, ezt mindenáron benn kell tartani, mert ránk nézve ma minden kivándorló ember vérveszteség.

Kovrig Béla: Ferenczi Imre előadásából kicsendült az a gondolat, hogy mennyire szoros összefüggés is van az áru, az ember és a pénz forgalmának szabadsága között. Szinte azt mondhatnók, hogy a szabadpiac és a piaci mechanizmus működésének helyreállítása nélkül el sem képzelhető világszerte a széles néptömegek megélhetési színvonalának emelése. Ez egy primer szociálpolitikai követelmény manapság, mert ha nem következik be a nemzetközi munkamegosztás, ha a termelési optimumot és a termelés optimális feltételeit nem viszi végbe a köz- és magángazdasági politika, úgy szükségkép alá kell szállnia a nemzetközi megélhetés színvonalának. Tehát nincs aktuálisabb, nincsen nagyobb horderejű szociális követelmény a piaci mechanizmus hatásának, szerepének helyreállításánál. Mikor ezt látjuk és ezt, azt hiszem, a közgazdasági ismeretek hűvös atmoszférájában elismerjük, akkor hallatlan pesszimizmus kell, hogy urrá váljék rajtunk, tudván, hogy sohasem voltunk oly távol ennek a követelménynek valóráváltásától, mint ma. Nem

kell arra utalnom, hogy a közgazdasági iskola klasszikus hazájában, a gazdasági összefüggések felismerésének leghiggadtabb körében, Angliában az agrárprotekciónizmus mily mértékben hódított teret. Természetes ellenlábasa szükségkép a mezőgazdasági államok ipari protekciónizmusa. Ha egyesek azt hangoztatják, hogy a gazdasági megkötöttség, az autarchiás jelenségek korától eltávolodóban vagyunk, én azt hiszem, hogy ez csalóka jelenség. Mert részben annak következtében, hogy Franciaországban a valuta devalvációját előreláthatólag nem fogja kísérni a költségvetési egyensúly helyreállítása, másrészt az USA elnökének megválasztása után megindulhat a világ valutái közt egy verseny, mindegyikük számára kedvező külkereskedelmi pozíció megszerzése érdekében: mindez sejtetni engedi azt, hogy nem ítéltető meg optimizmussal a piac mechanizmusának ilyen helyreállítása. De van egy sokkal súlyosabb kérdés is: az ipari mozgósítások előkészítésével kapcsolatos intézkedések tömege, amelynek a németek „Wehrwirtschaft“, honvédegazdálkodás nevet adtak. A Wehrwirtschaft gondolatának és tényének terhódítása a politikai okok következtében olyannyira hatalmas faktor az európai népek gazdasági életében, hogy minden valószínűség szerint ez is egyike lesz azoknak a tényezőknek, amelyek megakadályozzák azt, hogy helyreálljon az árunak és a pénznek az a szabad forgalma, amely nélkül nincsen optimális nemzetközi munkamegosztás, tehát nincsen emelkedő megélhetési színvonal sem.

Szabad legyen még egy kissé időznünk annál a kérdésnél, hogy lehet-e és ha igen, miként lehet a túlnépesedésnek a mértékét megállapítani. Ferenczi Imre rámutatott arra, hogy a túlnépesedés ismérveit úgy lehet megállapítani, hogy ha az átlagos munkásháztartás színvonalát tekintjük. Én azt hiszem, hogy ez a módszer a nemzetközi összehasonlításra, vagy akár egy bizonyos országban kivizsgálándó tényálladéokra nem egészen megnyugtató.

Elsősorban az a tény, hogy bármelyik néposztály, elsősorban pedig a legkedvezőtlenebb körülmények közt, legalacsonyabb életszínvonalon álló néprétegek hogyan élnek, az nem csupán a nemzeti jövedelemtől, nem csupán a természetiekben rejlő nemzeti vagyontól, vagy akár a munkaerőben meglévő nemzeti erőttől függ, hanem jelentős mértékben attól is, hogy egy ország kormányzatának à la longue mi a gazdasági politikája. Elképzelhető ugyanis, hogy egy nemzet keretében a nemzeti vagyon és jövedelem nemzetközi viszonylatban magas ugyan, ennek dacára a megélhetés színvonala az alsóbb néposztályoknál igen alacsony. Például Romániának nemzetközi viszonylatban vagyona a természetbeniekben igen nagy és ennek dacára a mezőgazdasági néptömegek és a munkásság háztartásának átlagos színvonala igen mély. Épígy a túlnépesedés kérdése is sok tekintetben a politikai hatalom letéteményeseinek társadalmi rétegében uralkodó ethos-tól függ és függ attól is, hogy milyen az agrárszerkezet az illető államban. Lehetséges, hogy az agrárszerkezet módosításában rejlő mindennemű lehetőséget a gazdasági politika valamely államban konzumált. Ha igen, akkor az erről az oldalról jövő összehasonlítást zavaró tényezőket kiküszöbölhetjük. De ott, ahol ez nem történt meg, ott a megélhetés mai szintjéből nem következtethetünk a túlnépesedés mértékére és jelentőségére. Ott pedig, ahol egyes országokban a legkedvezőtlenebb életfeltételek között élő társadalomcsoportok nem a mezőgazdaság körében élnek, hanem

mondjuk, a halászatnak körében, vagy egyes államokban az ipari termelésnek körében, ottan tulajdonképpen, ami az agrárállamokról elmondható, elmondható az anyagi bérvédelemnek közvetett és közvetlen intézkedéseivel kapcsolatban is. Lehet, hogy a nemzeti jövedelem igen magas, de az is lehet, hogy megosztásának aránytalanságai következtében az egyes társadalmi csoportok megélhetési színvonalára jellemző magánháztartási forma igen kedvezőtlen. Ott, ahol nincs megadva a lehetősége és megengedhetősége a kivándorlásnak, ott a nép fokozottabb foglalkoztatásának problémája a tőkeimporttal, a tőke bevándorlásával lenne megoldható. Azonban, bármennyire is fontos a tőkeimport a nép foglalkoztatásának szempontjából a tőkeszegény államokban, egy ország sohasem mondhat le gazdasági jövőjének kialakításában arról, hogy a jövőben, úgy, amennyire lehet, tőkeszükségletéről maga gondoskodik, tehát, hogy saját termelésének keretében fejlődjen — amennyire lehet, — a tőkeképződés. Kétségtelen, a tőkeképződésnek a vállalkozás rentabilitásához fűződő szempontjain felül van egyéb, mégpedig három felette aktuális másik szempontja is. Az egyik, hogy — ugyancsak szociálpolitikai — oldalról nagyon szeretik a progresszív adóztatásnak szükségességét hangoztatni. Angliában is a háború utáni mérték a progresszív adóztatásnak eddigi csúcsteljesítményét jelenti. Kétségtelen, hogy nem kell annyira messzire mennünk, csak gondolnunk kell az Erzberger-féle háború utáni német adóreformra, ahol szintén hasonló jelenségekkel találkoztunk.

Szabad és megengedett-e, akár népszerűségi, akár szubjektív és objektív fizetési képességhez való igazodás, akár egy politikai elvnek tiszteletében, akár politikai autonómia szempontjából egy tőkeszegény államban oly adótételeket fenntartani, sőt kifejleszteni s a progresszív adóztatás elvét oly mértékben alkalmazni, ami már szinte prevenciót jelent a tőkeképződés szempontjából? Mert kétségtelen, hogy a szociális igazság mértéke, az adóalany fizetési képességéhez való igazodás, az adópolitika szükségessége mind olyan követelmények és tiszteletreméltó mozzanatok, amelyeket el kell ismerni, de egy adópolitikának a célja nem lehet, hogy a progresszív adóztatás elvének tiszteletbentartásában odáig menjen, hogy a tőkeképződést, ami primer szociálpolitikai követelmény is, veszélyeztesse.

A másik szempont az életbiztosítások jelentősége, a belföldi tőkeképződés szempontjából. Nem akar az ember súlyosabb szavakat használni mindazzal a ténnyel összefüggésben, ami az életbiztosítási és egyéb kötvények záradékolásával és záradékainak hatálybentartásával kapcsolatban bekövetkezett. Én azt hiszem, a modern államban az életbiztosítás egyike azon tömeges tőkeképződési lehetőségeknek, amelyek nélkül a szélesebb néposztályok bekapcsolódása az országos tőkeképződésbe szinte el sem képzelhető. Már pedig, hogyha a közhatalmi beavatkozás, a közhatalom odáig megy, hogy megingatja az életbiztosítási szerződések értékébe vetett hitet, ezzel azt a bizonyos belföldi tőkeképződést korlátozza, amelyet sohasem tud majd kellő mértékben pótolni a külföldi tőke importja. Nem tudjuk megérteni sehogy sem azt, hogy akkor, amikor ugynevezett fix és flexible-trösztök formájában és az ezek részéről kibocsátott certificat-ek formájában széles tömegek belföldi tőkeképződésének pompás és a modern kor követelményeinek megfelelő lehetőségeit még a tőkegazdag államokban is kiaknázzák, hogy akkor miért nem adunk

lehetőséget az életbiztosításokban különben csalódott embereknek, a kisjövedelmű emberek tőkeképződése számára ennek a tőkegyűjtési, konzerválási programnak igénybevételével.

Végül harmadszor a tőkeimport egy terület felé megindulhat akkor, ha ez a terület értékesebb lesz. És ez Magyarországra nézve valószínű, mert Magyarország gazdasági területe nemzetközi szempontból értékes és értékének egy részét azért veszítette el, — függetlenül a trianoni szomorú tényről — mert az európai és általában a vezető kapitalisztikus államok agrárbázisává lett. Tudjuk azonban, hogy a kialakuló színes kapitalizmusok mind erőteljesebben fogják lekötni a maguk számára az anyaország agrárbevételét. Ha a kapitalisztikus expanzió, a színes kapitalizmusoknak a kibontakozása magasabb megértési formákra tesz szert, akkor előbb-utóbb bekövetkezik az a helyzet, hogy Európa ipari felépítménye, az európai nagy industrializmusoknak szerkezete elsősorban az európai agrárbázisokra lesz ráutalva és ezért ezeknek a viszonylagos értéke — nemzetközi szempontból — emelkedni fog.

Mihelyt tehát ez a gondolat előrehalad, bekövetkezik az, hogy Magyarország, amely közgazdasági szempontból is nemzetközileg értékes terület, még értékesebbé válik, rentábilisabbá válik a tőkének a helyzete, megkönnyebbedik az agrártermelés és az ipari termelés feltételeibe való bekapcsolódásának lehetősége és ezáltal ezeknek kiaknázása. Elmarad így teljesen a magyarság egy részének kifelé áramlása a nemzetközi munkásvándorlás keretében, ehelyett a mai legkedvezőbb megoldás, a tőke és a munka egymásra találása terén fokozottabb bevándorlása a tőkének, bekapcsolódása a magyar munkába, lesz észlelhető, ami, azt hiszem, mindnyájunk óhaja.

Neubauer Gyula: A felvetett kérdésnek eredeti tartalmához akarnék tulajdonképpen visszatérni, mert az egész vita beállítottága elsősorban magyar vonatkozásúvá vált, ami Ferenczi előadásában érdemleges részt foglalt el ugyan, de egy nagyobb egységű keretbe volt szervesen beillesztve. Elsősorban az a kérdés, amely a Népszövetséget is foglalkoztatja, hogy azok az országok, amelyek a gyarmatok kérdését felvetették, ezt akkép értelmezik, hogy nekik a megélhetésükhöz, népségük eltartásához szükségük van gyarmatokra. Ezek voltak azok a bizonyos „elégedetlen hatalmak”: Olaszország, Németország, Japán. Ferenczi Imre tanár ur előadásában hangsúlyozva volt ennek a jelentősége. Én csak azt akarom hozzátenni, hogy a gyarmatok birtokában lévő államok természetesen igyekeznek kimutatni azt, hogy a gyarmatok nekik voltaképpen semminemű olyan tényleges előnyt nem nyújtanak, amely érdemleges előnyök hiánya a többieknek ártana. Sőt igyekeznek természetesen arra is rámutatni, hogy éppen a bevándorlási lehetőség nyitva áll a többi nemzetek részére. A lényeges különbség, amelyet nem tudok eléggé hangsúlyozni, gyarmatokkal nem bíró nemzetekkel szemben kétségtelenül az a tény, hogy gyarmatos országok a gyarmati területeiknek a birtokában nem éppen a gyarmati területen, hanem az anyaországban hallatlanul megerősödtek és lakosságban megnövekedtek; gyarmatok nélkül népsűrűségük aligha volna fenntartható. Ez a népességemelkedés a jelentős anyagi javakat szolgáltató gyarmatok birtoklásából ered. A súlypont tulajdonképpen ezen van és nem azon, hogy a gyarmatokon mennyi a fehér ember és azon sem, hogy e

gyarmatok exportja megy-e az u. n. elégedetlenek területére vagy sem.

Ez az egyik, amire rámutatni szeretnék; a másik pedig azt a bizonyos kivándorlási problémát illeti. Bizonyos, hogy a háboru-előtti évtizedekben, vagy mondjuk, a XIX. század folyamán és a háboru előtt nagy átcsoportosulás folyt le a világon a népesség tekintetében. Ez volt az az időszak, amikor Észak-Amerika a fehér emberekkel annyira megtelt. Ugy látszott, hogy ez a folyamat folytatódni fog. Hogy azonban a háboru itt lényeges változást idézett elő, az egészen kétségtelen és akármilyen törvények vannak most érvényben, bizonyos, hogy az egész folyamat másképpen folyt volna le a háboru közbejötté nélkül, mint ahogyan történt. Ez az egyik körülmény, amely nagyon lényeges ennek a helyzetnek a megítélésénél. A másik lényeges körülmény pedig az a tény, hogy egy országban a kivándorlás szükségessége, vagy mondjuk így, a kivándorlásra való hajlam mennyire van meg, az nem függ attól, hogy vajjon egy objektíve mért mértékkel abban az országban túlnépesedés van-e vagy sem. Ez egy szubjektív mérték, mégpedig azért, mert hogy egy ország népessége azon a területen meg tud-e élni, igen vagy nem, az főleg az igényektől függ. Ha például számbavesszük, hogy Magyarországnak ebben a pillanatban kilenc millió lakosa van, nemzeti jövedelme pedig 5 milliárd P körül mozog, akkor, ha a kilenc millióból a keresőket kivesszük és azoknak a számával a nemzeti jövedelem összegét elosztjuk, úgy kapok egy számot; ennek a számnak tartalma azonban sokkal kisebb a nemzeti jövedelem aránytalan megoszlása esetén — és sokkal nagyobb egy jó, aránylagos megoszlás mellett. Ez a szám jelzi objektíve, hogy hány ember tudott megélni, mert ha az igényeiket az emberek a felére szállítják le, akkor bizonyára kétszer annyi ember fog tudni megélni. A kérdés tulajdonképpen összefügg azzal, hogy mit tekintünk létminimumnak. A létminimum igazi fogalma, — brutálisan kifejezve — az állati lét fenntartására szükséges javak összessége lenne, de természetes, hogy az állati lét fenntartásán felül még számos más szükségletet is elengedhetetlennek érezhet az ember.

Én azt hiszem, hogy ezért Ferenczi tanár urnak nagyon sok igaza van abban, hogy ő egy megélhetési indexet keres. Ő sem képzei ezt el úgy, hogy ezeket az indexeket korrektívum nélkül kell alkalmazni. Ha azonban a megoszlás aránytalan, akkor el lehet képzei egy arányosabb jövedelemmegoszlást s ezzel a megélhetési lehetőségeknek emelkedését. Ezzel pedig az a bizonyos index, amelyet a tanár ur keres, kedvezőbb képet nyerhet. Azonban kétségtelen, hogy a kultúra haladásával az igények is növekednek és azt lehet mondani, az a veszély fenyeget, hogy a nemzeti jövedelem is nő ugyan, de az igények még jobban nőnek, úgyhogy, dacára annak, hogy az index objektív számai kedvező képet mutatnak, a helyzet valójában mégis kedvezőtlen.

Ehhez járul még a következő meggondolás: A kivándorlás tényege tulajdonképpen abból adódik, hogy ha két ország van egymás mellett és az egyik országban az életszínvonal magas, a másikban alacsony, akkor, ha a magas életszínvonalú ország a bevándorlókat nem tiltja el, a bevándorlás már az életszínvonal fennálló különbsége miatt, potenciálisan odva van. Ha ez a lehetőség el van tiltva, ha kivándorlás nincs, akkor az emberek talán beérik azzal az ala-

csony életszinvonallal, azért, mert az összehasonlítást nem tartják praktikusnak. Például ha a magyar faluból egy ember kimegy Amerikába, akkor ő is, de a levelei nyomán az egész falu lakossága is összehasonlítja a két életszinvonalat és az az egy kivándorolt gazda maga után húzza az egész falut. Az a falu, ha nincs alkalma összehasonlítást tenni, beérheti a maga objektíve szomorúan alacsony életszinvonalával is, mielőtt azonban összehasonlítást tesz, természetesen elhatározza, hogy ő is kimegy oda, mert nem hajlandó többé ezzel beérni. Nem lehet tehát azt mondani, — a kivándorlás pusztán tényéből kiindulva — hogy abban az országban túlnépesedés van, amelyben kivándorlás mutatkozik, mert az ugynevezett túlnépesedésnek a mértéke is igen szubjektív kérdés. Ha nincsenek meg a kivándorlás lehetősége, akkor egy országban a kivándorlásra való hajlam menten megszűnik, illetve nem is áll be, mert a népesség az ő — esetleg objektíve alacsony — életszinvonalával tökéletesen beéri.

A túlnépesedést lehet relatív alapon és lehet abszolút alapon felfogni. Nem volna szerintem helyes a túlnépesedést úgy értelmezni, hogy az agrártermelést az élelmiszerszükséglethez viszonyítjuk. Ha egy országnak a jövedelmi viszonyai kedvezőek, t. i. nagy a nemzeti jövedelme, akkor nagyobb a megélhetési lehetőség, teljesen függetlenül attól, hogy egyáltalában termel-e elegendő élelmiszert, vagy sem. Itt a szabadkereskedelemnek a lehetősége még korlátozott méreteiben is feltétlenül szerepet játszik, mert egészen nyilvánvaló, hogy a mai nemzetközi forgalom rendkívül megszorított lehetőségei mellett is a nyersanyagok, az élelmiszerek útát tudnak találni elég nagy mértékig egyik országból a másikba. Ma az ugynevezett mezőgazdasági államok ipari protekcionizmust, az ipari államok pedig mezőgazdasági protekcionizmust üznek. Ez mind tény, csak hogy ép az a nagy kérdés, hogy ezek az állapotok fenntarthatók-e és ebből a szempontból nagyon aggályos a mai magyar helyzet, mert tény, hogy népességünket a mezőgazdaságból fenntartani nem tudjuk. Megnyugvással állapította meg Kovács Alajos is, hogy van iparunk, amely a mezőgazdaság túlnépességét felveszi. Azonban minálunk ipari protekcionizmus van, amely a nemzetközi szabad mozgás mellett meg fog inogni és akkor nagy kérdés, hogy vajon rendelkezésre fog-e állni az az ipar, amely a mezőgazdasági népességünket át tudja venni. Másrészt pedig azt, hogy Magyarország mezőgazdaságából kizárólag meg tudjon élni egy elfogadható életszinvonalon, akármilyen birtokmegosztás mellett, kizártnak tartom! Hiszen agrárrésről mindannyiszor, valahányszor birtokpolitikával álltak elő, arra hivatkoztak, hogy nem lehet annyi birtokot létesíteni, ahány birtokigénylő kisparaszt van itt. Ha kisembereknek adunk földet, akkor a föld nélkül maradó mezőgazdasági munkásság a munkaalkalmaktól elesik, mert a kisembernek nem áll módjában, hogy neki munkát adjon. Ha nem lehet mindenkit földhöz juttatni, ebből logikusan következik az, hogy vagy szükség van a nagybirtokra, különben a megélhetés színvonala bizonyos mértékig csökkenni fog, vagy elkerülhetetlen az iparosodás és akkor itt a nagy baj, hogy mielőtt megváltoznak a viszonyok, iparunk meginog a maga alapjában s akkor az iparnak a népfellegfelvevő képessége is problematikussá válik. Csak azt akarom az egész fejtegetésből kihozni, hogy Magyarország nem akar kolóniákat, ez természetes. De Ma-

gyarország számára a túlnépesség állandó probléma, bár Kovács Alajos túlhaladott dolognak minősítette. Sajnos, ez mindig aktuális! És ezért a kivándorlás veszélye is állandóan aktuális probléma.

Karossa Ödön: 44 éve foglalkozom már kivándorlási dolgokkal, mint szakíró, Hegedüs Loránttal együtt voltunk 1906-ban Amerikában. Szerintem Magyarországból a kivándorlás két okból jött létre: elsősorban a 80—90-es években egyes vidékek rossz termése, szerencsétlenség, árvíz, majd pedig különösen az árvamegyei inség 1891-ben kezdte meg a kivándorlást. Később, a 900-as évek első felében a kivándorlók egy részét a katonai szolgálat elől való menekülés is ösztönözte. A kivándorlás a mezőgazdasági köröket érintette a legjobban. A kivándorlók 65,7%-a östermelő. Ami pedig a mostani helyzetet illeti, hogy kivándorlóinkat itthon hogy helyezhetnők el, a megoldás csak egyetlen alapon lehetséges, ha t. i. bevezetik a hosszulejáratu bérletrendszert. Mert ha tőkéje sem a vevőnek, sem az államnak nincsen, akkor úgy fognak járni, mint mikor Darányi megindította a parcellázásokat 1902-ben, ami azután tönkretette tulajdonkép a vevőket, akik kénytelenek voltak Amerikába kimenni, hogy adósságukat ott keressék meg és vissza tudják fizetni.

Ami pedig a kolonizálást illeti, a németeknek nincsen igazuk akkor, amikor volt gyarmataikat kívánják vissza, mert mikor az övék volt Kelet-Afrika, akkor sem a saját állampolgáraikat helyezték ott el, hanem Magyarországra küldözgették a németajku polgárok számára a prospektusokat, hogy menjenek Kelet-Afrikába. A belügyminisztériumban számos adat fekszik erről. Ők maguk is egészen nyíltan bevallják, hogy gróf Posadowszky a magyar telepeket kiküldötte oda, hasznavehetetlen futóhomokot adott el nekik és mikor tönkrementek, egyszerűen azt mondta, hogy szállítsa haza őket a magyar kormány, ha nem tudtak gazdálkodni, pusztuljanak.

Ferenczi Imre: Az idő előrehaladott voltára való tekintettel a következőkre szorítkozom: nagy örömmel töltött el az, hogy az összes felszólalók azokra a nagy kérdésekre nézve, amelyeket voltam bátor felemlíteni, nagyjában egyetértettek velem; úgy a kolonizálás kérdésében, mint a vándorlások jelenségében és jelentőségében, valamint ama nagyszabású és közvetlenül közgazdasági politikára nézve is, amely az itteni, jelenlegi, tényleges túlnépésedésnek a levezetésére szükséges. A részletektől eltekintek, ezek a nagyon értékes hozzászólások mindenesetre megerősítenek engem abban, hogy a jelenleg Genfben folyó elméleti munkában, amely arra irányul, hogy a túlnépességre nézve bizonyos nemzetközi, egységes fogalmak és indexek létesíttessenek, abban az irányban haladjak tovább, amelyben megindultam, úgyhogy itt tulajdonképpen arra szorítkozom, ahol a túlnépesség fogalma és indexei körül voltak bizonyos eltérések s kritikák az én felfogásommal szemben.

A túlnépesség meghatározását illetően az elméletnek óriási haladását kísérjük közelebbről szemmel, amely különösen két teóriában jegecesedik ki: az egyik a „gazdasági optimum” teóriája, a másik pedig a „jóléti optimum” teóriája. Az első megelégedett egy objektív indiciummal, t. i. a fejenkénti hozadék kiszámításával, amelyet a hypotétikus népességi optimum akkor állít elő, ha a természeti kincsek mellett számbavesszük azt a kombinációt, mely a tudomány és a technika mai fokán megfelelő tőke jelenléte esetén áll elő.

Amit én tulajdonképpen a tulnépesedés *indexeként* tekintek, az a tömegek életmódjára vonatkozó, háztartásokból következő élet-színvonal, értve ezalatt úgy a bevételi, mint a kiadási tételeket és ezeknek egymáshoz való viszonyát. Ez az index fokusszerűen magába olvasztja mindazokat a gazdasági és politikai tényezőket is, amelyek az életmódra befolyanak és amelyek önmagukban — bár a régebbi teória próbálta azt elhíttetni — nem voltak elégségesek: sem a vagyoneeloszlás, sem a jövedelemeloszlás, sem az általános termelési politika, sem pedig a birtokrendszer. Mindezek a tényezők csak befolyásolják, de nem determinálják a háztartási indexet. Tehát mindez befolyással bír abban a háztartási statisztikában, amely jelenleg még nincsen kiépítve, de amely nagy haladást mutat a háboru óta. Ebben a háztartási statisztikában, ha ezt helyesen elemezzük és igyekezünk azokat a különböző gazdaságpolitikai tényezőket is külön kielemezni, — a háboru óta ugyanis ezek elég szélesek és általánosak — ebben a statisztikában több rétegre való elkülönülést fogunk találni. Elkülönül az a réteg, amely az u. n. „szegénységi szint” alatt él. Rámutathatnák az angol szociálpolitikusok több idevonatkozó korszerű összehasonlítására. Ugyhogy, mondom, ma még a kezdet kezdetén, még a statisztikai keresések korában vagyunk, de az már örvendetes haladást vett és ezért vagyok bátor arra utalni, hogy ezeket a tanulmányokat az ez iránt érdeklődő urak talán közelebből vegyék elő.

A másik teória — aminek érveit méltóztattak érinteni, a teóriára való utalás nélkül — azt mondja, hogy az ilyen átlagok nem mondanak semmit, nem számítanak sokat, hanem csak a tényleges életmód.

Én kiemeltem már 1912. évi tanulmányomban, hogy a kívándorlás is megszűnt pusztán demográfiai jelenség lenni, hogy szociálpolitikai jelenség, amely abban áll, hogy a különböző standard lakosságok között pszichológiai okokból is bizonyos kiegyenlítések keresődnek és ezek mindaddig fenn fognak állani, míg különböző szinten élő emberek és népek lesznek. A történet bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy háborus vagy békés eszközökkel érvényrejut az a törekvés, hogy a népek életmódja egymáshoz közelebb kerüljön. Mi azon igyekezünk, hogy ez lehetőleg békés eszközökkel, a tudomány békés eszközeivel történjék.

Vándorgyűlés Kecskeméten.

November 26-án a Kecskeméti Fiu Felsőkereskedelmi Iskolát Végzettség Szövetsége meghívására vándorgyűlést tartottunk Kecskeméten, amelyre tagjaink sorából leutaztak: Eber Antal elnök, Konkoly-Thege Gyula, Koós Zoltán, Szigeti Gyula, Miskolczy Ágost, vitéz Gyulay Tibor, Dobrovits Sándor, Szabó Béla, Sajóhelyi István, Kacsóh Bálint, György Ernő, Varga István, Volezer Károly, Kisléghi Nagy Dénes. Kecskeméten a városházán Kiss Endre polgármester fogadta tagjainkat, kecskeméti tagtársaink és a város előkelőségeinek társaságában, akiknek sorában ott láttuk Sándor István országgyűlési képviselőt, Kovács Sándor apátplébánost, Szentjóby-Staub Elemér kamarai elnököt, Tormássy Lambert törvényszéki elnököt, vitéz Márkus Ferencet, az ügyvédi kamara elnökét, Bardócz Árpád ügyészégi elnököt, Horváth Mihály egészségügyi főtanácsost, Rácz Béla prodékánt, Hajnóczy Iván felsőkereskedelmi iskolai

igazgatót, Gesztelyi Nagy László kamarai igazgatót, Szabó Iván és Sárközy Jenő kormányfőtanácsosokat, a város főtisztviselőit, a bankok, vállalatok, ipartestület stb. vezetőit.

A közgyűlési termet színig megtöltő közönség előtt *Eber* Antal elnöki megnyitójában a közgazdasági tudomány fontosságáról beszélt. *Kiss*, Endre polgármester Kecskemét városa, *Hajnóczy* Iván pedig a Fiukereskedelmi Iskolát Végzetek Szövetsége nevében üdvözölte a megjelenteket.

Ezután *Szigeti* Gyula „Magyarország 1935. évi fizetési mérlegéről” tartott előadást. Megállapítása szerint 1935. év folyamán a magyar fizetési mérlegben 50 millió pengő aktívum jelentkezett és ez az összeg majdnem pontosan megfelel egyrészt külkereskedelmi mérlegünk kiviteli többletének, másrészt annak az összegnek, amelyet adósságszolgáltatás fejében a külföldnek fizettünk. Szakszerű becslés szerint évi töketörlesztésünk a külföldnek 26—27 millió pengő és ugyanennyi a kifizetett kamatok összege is. Ennél az 55—60 millió pengőnél többet egy fillérrel sem fizethetünk. Éppen ilyen bizonyossággal állapítható meg, hogy a pengő értékének, bevásárló erejének csökkenése nemcsak a fizetési mérleg egyensúlyát, hanem az ország társadalmi békéjét is felborítaná.

Utána *Kacsóh* Bálint miniszteri osztálytanácsos „A részletügyletek jogi és gazdasági vonatkozásairól” tartott előadást és megemlékezett e kérdés készülő reformjáról. Ismertette az érdekelt ipari és kereskedelmi körök kívánságait, amelyek szerint a reform ne legyen általános és semmiesetre se terjedjen ki a közszükségleti cikkekre. Szólt továbbá a tulajdonjog fenntartásáról, a váltóvétel megszorításáról és azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a kérdés rendezése egyaránt szemmel fogja tartani az eladók és vevők jogos, érdekeit.

A vándorgyűlés után mintegy 100 résztvevővel társasvacsora volt a Kaszinóban.

Felolvasó ülések.

November 12-én *Eber* Antal elnöklete alatt *Neubauer* Gyula egyetemi magántanár tartott előadást „Az aranyvaluta jövője” címen. Az előadás alapjául szolgáló tanulmányt a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

*

December 3-án *Major* Róbert adta elő tanulmányát: „Államháztartás és pénzürték” címen. Előadását a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

*

December 17-én *Koós* Zoltán elnöklete alatt *Matolcsy* Mátyás tartott előadást „A szeszipar helyzete Magyarországon” címen. Tanulmányát a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában közöljük.

